T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM LIBRI,

QUI SUPERSUNT
OMNES ET DEPERDITORUM FRAGMENTA.

TOM. II.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM LIBRI,

QUI SUPERSUNT
OMNES ET DEPERDITORUM FRAGMENTA.

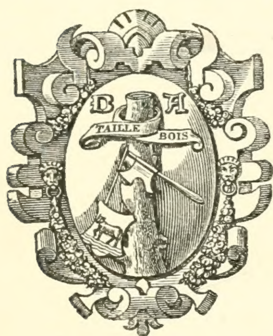
EX RECENSIONE
ARN. DRAKENBORCHII AD CODICUM BAMBERGENSIS
ET VINDOBONENSIS FIDEM PASSIM REFICTA

A IOANNE THEOPHILO KREYSSIG.

ANNOTATIONES CREVIERII, STROTHII, RUPERTI,
ALIORUMQUE SELECTAS;
ANIMADVERSIONES NIEBUHRII, WACHSMUTHII,
ET SUAS ADDIDIT

TRAVERS TWISS, I. C. B.
COLL. UNIV. SOCIUS ET TUTOR.

TOM. II.

OXONII,
IMPENSIS D. A. TALBOYS,
MDCCCXL.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBRI.

EPITOME LIBRI XXI.

IN Italiam belli Punici secundi ortus narratur, et Hannibalis Poenorum ducis contra foedus per Iberum amnem transitus, a quo Saguntum, sociorum populi Romani civitas, obsessa octavo mense capta est. De quibus iniuriis missi legati ad Carthaginienses, qui quererentur. Quum satisfacere nollent, bellum iis indictum est. Hannibal, superato Pyrenaeo saltu, per Gallias, fusis Volscis, qui obsistere conati erant, ad Alpes venit; et laborioso per eas transitu, quum montanos quoque Gallos obvios aliquot proeliis repulisset, descendit in Italiam, et ad Ticinum amnem Romanos equestri proelio fudit: in quo vulneratum P. Cornelium Scipionem protexit filius, qui Africani postea nomen accepit. Iterumque exercitu Romano ad flumen Trebiam fuso, Hannibal Apenninum quoque, per magnam militum vexationem propter vim tempestatum, transiit. Cn. Cornelius Scipio in Hispania contra Poenos prospere pugnavit, duce hostium Magone capto.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXI.

Belli Punici secundi magnitudo.

IN parte operis mei licet mihi praefari, quod in principio
summae totius professi plerique sunt rerum scriptores, 1
bellum maxime omnium memorabile, quae unquam gesta
sint, me scripturum; quod, Hannibale duce, Carthagi-
nienses cum populo Romano gessere. Nam neque validi-
ores opibus ullae inter se civitates gentesque contulerunt
arma, neque his ipsis tantum unquam virium aut roboris
fuit: et haud ignotas belli artes inter se, sed expertas primo
Punico conserebant bello: et adeo varia belli fortuna
ancepsque Mars fuit, ut propius periculum fuerint, qui 2
vicerunt. Odiis etiam prope maioribus certarunt, quam 3
viribus: Romanis indignantibus, quod victoribus victi ultro
inferrent arma; Poenis, quod superbe avareque crederent 4
imperitatum victis esse. Fama etiam est, Hannibalem
annorum ferme novem, pueriliter blandientem patri Hamil- 5
cari, ut duceretur in Hispaniam, quum, perfecto Africo 6
bello, exercitum eo traiecturus sacrificaret, altaribus admo-
tum, tactis sacris iureiurando adactum, se, quum primum
posset, hostem fore populo Romano. Angebant ingentis 7

Hannibal odium iurat in Romanos.

1 *Plerique .... rerum scriptores*] In quorum numero Thucydidem haud dubie noster intelligit. MURETUS.

2 *Propius periculum*] Ita legendum monent Gronov. et Muret. quorum hic plura exempla citat, supr. iv. 17. infr. xxv. 11. cf. Sil. Ital. i. 13.

3 *Qui vicerunt*] Ut melius intelligatur haec sententia, lege ea quae de Cannensi clade disserit noster, infr. xxii. 54. Propiores periculo fuere post Cannensem cladem Romani, quam erant Poeni post pugnam in Africa, cui Hannibal succubuit. Ideo cessere Carthaginienses, non quia maius periculum erat, sed quia ipsi minores animos gessere. CREV.

4 *Superbe avareque*] Haec spectant praecipue ad Sardiniam, ut mox dicetur, a Romanis interceptam. CREV. cf. Polyb. iii. 2.

5 *Annorum ferme novem*] De quo Muretus Var. Lect. xv. 14. "Illud recto ac vere notavit Glareanus, manifesto Livium sibi pugnare, cum Hannibalem vixdum puberem Hasdrubalis literis accersitum scribit, cum ex ipsis Livii verbis necessario colligatur, Hannibalem eo tempore annos non minus viginti tres natum fuisse."

6 *Africo bello*] Quod Hamilcare duce Carthaginienses cum mercenariis militibus in Africa gesserunt. Hoc bellum Polybius describit ad finem libri i. CREV.

7 *Angebant*] cf. Polybius iii. 11.

8 spiritus virum Sicilia Sardiniaque amissae: nam et Siciliam Hamilcar
9 nimis celeri desperatione rerum concessam, et Sardiniam bellum Ro-
inter motum Africae fraude Romanorum, stipendio etiam manum
insuper imposito, interceptam. His anxius curis ita se meditatur.
1 Africo bello, quod fuit sub recentem Romanam pacem, per 2.
quinque annos, ita deinde novem annis in Hispania augendo
Punico imperio gessit, ut appareret, maius eum, quam quod
gereret, agitare in animo bellum: et, si diutius vixisset,
Hamilcare duce Poenos arma Italiae illaturos fuisse, quae
2 Hannibalis ductu intulerunt. Mors Hamilcaris peroppor- Moritur.
3 tuna et pueritia Hannibalis distulerunt bellum. Medius Hasdrubal
Hasdrubal inter patrem et filium octo ferme annos imperium gener ei
obtinuit; flore aetatis, uti ferunt, primo Hamilcari con- succedit.
ciliatus: gener inde ob altam indolem provecto annis ascitus,
4 et, quia gener erat, factionis Barcinae opibus, quae apud
milites plebemque plus quam modicae erant, haud sane
voluntate principum, imperio potitus. Is, plura consilio,
5 quam vi, gerens, hospitiis regulorum magis, conciliandisque
per amicitiam principum novis gentibus, quam bello aut
armis, rem Carthaginiensem auxit. Ceterum nihilo ei pax
tutior fuit. Barbarus eum quidam palam, ob iram interfecti Occisus.
ab eo domini, obtruncavit; comprehensusque ab circum-
stantibus haud alio, quam si evasisset, vultu, tormentis quo-
que quum lacceraretur, eo fuit habitu oris, ut, superante
laetitia dolores, ridentis etiam speciem praebuerit. Cum
hoc Hasdrubale, quia mirae artis in sollicitandis gentibus,
6 imperioque iungendis suo fuerat, foedus renovaverat populus
Romanus, ut finis utriusque imperii esset amnis Iberus,

Ipse Hannibal hoc suum implacabile in Romanos odium Antiocho exponit, infr. xxxv. 19.

8 *Siciliam . . . concessam*] Pace ad Aegates insulas facta, de cuius conditionibus cf. Pol. i. 62, 63.

9 *Sardiniam*] Bellum alieno suo tempore, seu veris, seu fictis de causis a Romanis illatum, Carthaginienses suscipere nolentes, non modo cessere Sardinia, sed etiam, postulantibus Romanis, ad priorem summam, quam pepigerant foedere ad Aegates insulas icto, adiecerunt argenti talenta mille ducenta.

1 *Per quinque annos*] Bellum Africum Polybius i. 88. tribus annis tantummodo cum quattuor mensibus gestum esse scribit. Crev.

2 *Mors Hamilcaris*] Hamilcar in praelio quodam adversus Vetrones ferocissimos Hispaniae populos, fortissime dimicans occubuit. Crev. cf. Pol. ii. 1. Corn. Nep. in Vit. Hamilc.

3 *Pueritia Hannibalis*] Qui tamen octodecim annos iam tum habebat.

4 *Factionis Barcinae*] Eius quae cum Hamilcare Barca contra partes Hannonis stabat. *Barca* autem, ut Niebuhrio iii. p. 718. videtur, non gentile cognomen erat, sed *fulgur* Poena lingua significabat, et Hamilcari ea ratione inditum est, qua apud Romanos Scipiadae illi *duo fulmina belli* vocitabantur.

5 *Hospitiis regulorum*] cf. Pol. ii. 36. Fabius quidem ap. Pol. iii. 8, haud scio an animo minime aequo, ut qui Romanus de Poeno scriberet, de crudelitate Hamilcaris et avaritia loquitur.

6 *Foedus renovaverat*] cf. Pol. iii. 13. In eo cavebatur, ne quicquam in ea regione quae trans Iberum esset, Romani, aut in ea quae cis Iberum esset, Poeni sibi iuris arrogarent; neve alteruter populus eum amnem belli causa transiret.

Saguntinisque mediis inter imperia duorum populorum
3. libertas servaretur. In Hasdrubalis locum haud dubia res

Ei succedit Hannibal.

fuit, quin praerogativam militarem, qua extemplo iuvenis 7
Hannibal in praetorium delatus, imperatorque ingenti
omnium clamore atque assensu appellatus erat, favor etiam
plebis sequeretur. Hunc vixdum puberem Hasdrubal 8
literis ad se arcessierat: actaque res etiam in senatu fuerat,
Barcinis nitentibus, ut assuesceret militiae Hannibal, atque
in paternas succederet opes. Hanno, alterius factionis
princeps, 'Et aequum postulare videtur,' inquit, 'Hasdrubal,
'et ego tamen non censeo, quod petit, tribuendum.' Quum
admiratione tam ancipitis sententiae in se omnes convertisset, 'Florem aetatis,' inquit, 'Hasdrubal, quem ipse patri
'Hannibalis fruendum praebuit, iusto iure eum a filio repeti
'censet: nos tamen minime decet, iuventutem nostram pro
'militari rudimento assuefacere libidini praetorum. An hoc
'timemus, ne Hamilcaris filius nimis sero imperia immodica
'et regni paterni speciem videat; et, cuius regis genero
'hereditarii sint relicti exercitus nostri, eius filio parum
'mature serviamus? Ego, istum iuvenem domi tenendum,
'sub legibus, sub magistratibus docendum vivere aequo iure
'cum ceteris, censeo: ne quandoque parvus hic ignis incen-
4. 'dium ingens exsuscitet.' Pauci, ac ferme optimus quisque,
Hannoni assentiebantur: sed, ut plerumque fit, maior pars

Hannibalis dotes et ingenium.

meliorem vicit. Missus Hannibal in Hispaniam primo
statim adventu omnem exercitum in se convertit. Hamilcarem iuvenem redditum sibi veteres milites credere;
eundem vigorem in vultu, vimque in oculis, habitum oris,
lineamentaque intueri. Dein brevi effecit, ut pater in se
minimum momentum ad favorem conciliandum esset. 9
Nunquam ingenium idem ad res diversissimas, parendum
atque imperandum, habilius fuit. Itaque haud facile decerneres, utrum imperatori, an exercitui, carior esset: neque
Hasdrubal alium quemquam praeficere malle, ubi quid fortiter ac strenue agendum esset: neque milites alio duce
plus confidere, aut audere. Plurimum audaciae ad pericula
capessenda, plurimum consilii inter ipsa pericula erat: nullo

7 *Praerogativam militarem*] Suffragium ante a militibus latum. cf. supr. iii. 51.

8 *Vixdum puberem*] Non facile intelligitur quomodo Livius *vixdum puberem* appellare possit iuvenem eum, qui, ut ex ipsius narratione colligitur, annum tunc 22. aetatis excesserat. Hannibal novem ferme annorum erat, quum Hamilcar in Hispaniam traiecit: novem annis in Hispania rem gessit Hamilcar: octo ferme annis imperium obtinuit Hasdrubal, ex quibus si triennium detraxeris, quo sub eo imperatore meruit Hannibal, efficitur Hannibalem, tunc quum ab Hasdrubale arcessitus est, annum 23. egisse. CREV.

9 *Minimum momentum*] h. e. Minimam vim haberet patris gratia. Ita Iustinus xiii. 6. Olympias, inquit, mater Alexandri, non *mediocre momentum* partium. GRONOV.

labore aut corpus fatigari, aut animus vinci poterat. Caloris
ac frigoris patientia par: cibi potionisque desiderio natu-
rali, non voluptate, modus finitus: vigiliarum somnique
nec die, nec nocte discriminata tempora. Id, quod geren-
dis rebus superesset, quieti datum: ea neque molli strato,
neque silentio arcessita. Multi saepe militari sagulo oper-
tum, humi iacentem inter custodias stationesque militum,
conspexerunt. Vestitus nihil inter aequales excellens:
1 arma atque equi conspiciebantur. Equitum peditumque
idem longe primus erat. Princeps in proelium ibat: ulti-
mus conserto proelio excedebat. Has tantas viri virtutes
2 ingentia vitia aequabant; inhumana crudelitas, perfidia plus
quam Punica, nihil veri, nihil sancti, nullus deum metus,
nullum iusiurandum, nulla religio. Cum hac indole virtu-
tum atque vitiorum triennio sub Hasdrubale imperatore
meruit, nulla re, quae agenda videndaque magno futuro
duci esset, praetermissa.

Ceterum ex quo die dux est declaratus, velut Italia ei 5.
provincia decreta, bellumque Romanum mandatum esset,
nihil prolatandum ratus, ne se quoque, ut patrem Hamil-
carem, deinde Hasdrubalem, cunctantem casus aliquis
opprimeret, Saguntinis inferre bellum statuit. Quibus
3 oppugnandis quia haud dubie Romana arma movebantur, in
4 Olcadum fines prius (ultra Iberum ea gens in parte magis,
quam in ditione, Carthaginiensium erat) induxit exercitum,
ut non petisse Saguntinos, sed rerum serie, finitimis domitis
5 gentibus, iungendoque, tractus ad id bellum videri posset.
6 Carteiam, urbem opulentam, caput gentis eius, expugnat
diripitque. Quo metu perculsae minores civitates, stipendio
imposito, imperium accepere. Victor exercitus, opulentus-
que praeda, Carthaginem novam in hiberna est deductus.
Ibi large partiendo praedam, stipendio praeterito cum fide
exsolvendo, cunctis civium sociorumque animis in se
firmatis, vere primo in Vaccaeos promotum bellum. Her-
7 mandica et Arbocala urbes vi captae. Arbocala et virtute

Hannibal bellum inferre Saguntinis statuit. Sed prius Olcadibus bellum infert.

Tum Vaccaeis.

1 *Conspiciebantur*] Conspicua erant. cf. supr. i. 47. ii. 5. cf. Sil. Ital. i. 242.

2 *Ingentia vitia*] In recensendis Hannibalis vitiis haud dubie aliquid tribuendum est scriptoris erga infestissimum populi Romani hostem odio; moderatius certe ea stringit Pol. ix. 22. Doer.

3 *In Olcadum fines*] cf. Pol. iii. 13. Olcades inter Tagum et Boetim fluvios erant.

4 *In parte magis*] Magis intra limites foedere Romano Carthaginiensibus definitos, quam in eorum ditione. Crev.

5 *Iungendoque*] sc. Ut Saguntinos sibi iungeret.

6 *Carteiam*] Imo *Altheam* ex Pol. iii. 13. Carteia sita fuit in ora Oceani, ad fretum Herculeum. Ea autem urbs, de qua hic agitur, quum dicatur fuisse gentis Olcadum caput, non potuit longe abesse a Carthagine nova. Crev.

7 *Arbocala et virtute*] Ita quoque Pol. iii. 14.

et multitudine oppidanorum diu defensa. Ab Hermandica profugi, exsulibus Olcadum, priore aestate domitae gentis, quum se iunxissent, concitant Carpetanos: adortique Hannibalem, regressum ex Vaccaeis, haud procul Tago flumine agmen grave praeda turbavere. Hannibal proelio abstinuit; castrisque super ripam positis, quum prima quies
silentiumque ab hostibus fuit, amnem vado traiecit: valloque 8
ita producto, ut locum ad transgrediendum hostes haberent, invadere eos transeuntes statuit. Equitibus praecepit, ut, quum ingressos aquam viderent, adorirentur. Peditum agmen in ripa, elephantos ante quadraginta disposuit.
Carpetanorum cum appendicibus Olcadum Vaccaeorumque 9
centum millia fuere; invicta acies, si aequo dimicaretur campo. Itaque et ingenio feroces, et multitudine freti, et,
quod metu cessisse credebant hostem, id morari victoriam 1
rati, quod interesset amnis, clamore sublato, passim sine ullius imperio, qua cuique proximum est, in amnem ruunt.

Vaccaei, et alii populi vincuntur.

Et ex parte altera ripae vis ingens equitum in flumen 2
immissa, medioque alveo haudquaquam pari certamine concursum; quippe ubi pedes instabilis, ac vix vado fidens, vel ab inermi equite, equo temere acto, perverti posset: eques, corpore armisque liber, equo vel per medios gurgites stabili, cominus eminusque rem gereret. Pars magna flu-
mine absumpta: quidam, vorticoso amni delati in hostes, 3
ab elephantis obtriti sunt: postremi, quibus regressus in suam ripam tutior fuit, ex varia trepidatione quum in unum colligerentur, priusquam ex tanto pavore reciperent animos,
Hannibal, agmine quadrato amnem ingressus, fugam ex 4
ripa fecit: vastatisque agris, intra paucos dies Carpetanos quoque in deditionem accepit. Et iam omnia trans Iberum, praeter Saguntinos, Carthaginiensium erant.

6. Cum Saguntinis bellum nondum erat: ceterum iam belli causa certamina cum finitimis serebantur, maxime Turdetanis.
Quibus quum adesset idem, qui litis erat sator, nec certamen 5
iuris, sed vim quaeri appareret; legati a Saguntinis Romam missi, auxilium ad bellum iam haud dubie imminens orantes.

Saguntini Romam legatos mittunt.

8 *Valloque ita producto*] Et quum ita longe a ripa produxisset vallum, quum eo intervallo a ripa castra communisset, ut locum ad transgrediendum amnem hostes haberent. Crev.

9 *Cum appendicibus Olcadum Vaccaeorumque*] Cum adiunctis sibi Olcadibus et Vaccaeis, qui quidem appendicis loco erant, quum Carpetani praecipuum robur exercitus essent. Crev.

1 *Id morari victoriam rati, quod interesset amnis*] Rati id unum sibi morae esse ad victoriam, quod amnis interpositus hostem a se dirimeret. Crev.

2 *Vis ingens equitum in flumen immissa*] Ab Hannibale. Crev.

3 *Vorticoso*] *Verticoso*, quod plur. codd. exhibent, Crevier. et Bekker. reposuerunt.

4 *Agmine quadrato*] sc. In proelium instructo.

5 *Quum adesset idem*] sc. Quum Hannibal, qui litem inter Saguntinos et Turdetanos serebat, Turdetanis contra Saguntinos adesset.

5 Consules tunc Romae erant P. Cornelius Scipio et Ti. Sem- U. C. 534.
pronius Longus. Qui quum, legatis in senatum introductis, A. C. 218.
6 de republica retulissent, placuissetque mitti legatos in His- P. Cornelio, Ti. Sempronio Coss.
paniam, ad res sociorum inspiciendas; quibus si videretur
digna causa, et Hannibali denuntiarent, ut ab Saguntinis,
sociis populi Romani, abstineret, et Carthaginem in Afri-
cam traiicerent, ac sociorum populi Romani querimonias
7 deferrent: hac legatione decreta, necdum missa, omnium Sagunti oppugnatio.
spe celerius Saguntum oppugnari allatum est. Tunc relata
ex integro res ad senatum. Alii, provincias consulibus
Hispaniam atque Africam decernentes, terra marique rem
gerendam censebant: alii totum in Hispaniam Hanniba-
lemque intendebant bellum. Erant, qui non temere moven-
dam rem tantam. exspectandosque ex Hispania legatos cen-
serent. Haec sententia, quae tutissima videbatur, vicit: Legati in
legatique eo maturius missi, P. Valerius Flaccus et Q. Bae- Hispaniam
bius Tamphilus, Saguntum ad Hannibalem, atque inde a Rom. mittuntur.
Carthaginem, si non absisteretur bello, ad ducem ipsum in
poenam foederis rupti deposcendum.

Dum ea Romani parant consultantque, iam Saguntum 7.
summa vi oppugnabatur. Civitas ea longe opulentissima
ultra Iberum fuit, sita passus mille ferme a mari. Oriundi
a Zacyntho insula dicuntur, mixtique etiam ab Ardea
8 Rutulorum quidam generis. Ceterum in tantas brevi
creverant opes, seu maritimis, seu terrestribus fructibus, seu
multitudinis incremento, seu sanctitate disciplinae, qua
fidem socialem usque ad perniciem suam coluerunt. Han-
nibal, infesto exercitu ingressus fines, pervastatis passim
agris, urbem tripartito aggreditur. Angulus muri erat in
planiorem patentioremque, quam cetera circa, vallem ver-
9 gens. Adversus eum vineas agere instituit, per quas aries
moenibus admoveri posset. Sed ut locus procul muro Saguntini
satis aequus agendis vineis fuit; ita haudquaquam prospere, fortiter re-
1 postquam ad effectum operis ventum est, coeptis succedebat. pugnant.
Et turris ingens imminebat: et murus, ut in suspecto loco,
supra ceterae modum altitudinis emunitus erat: et iuventus
delecta, ubi plurimum periculi ac laboris ostendebatur, ibi

5 *Consules tunc ... erant*] Vide 15. infr. et ea quae ad illud annotabimus. Crev.

6 *De republica retulissent*] sc. Quum consulendum. quid e republica esset, proposuissent.

7 *Necdum missa*] Longe aliter Polybius iii. 15. rem narrat, qui legatos Romanos, re frustra apud Hannibalem tentata, a Sagunto Carthaginem ante bellum commissum traiecisse scribit.

8 *Rutulorum quidam generis*] Hinc, et quia urbs Tarraco Tyrrhenam originem prae se gerit, gentem Pelasgicam usque in Hispaniam radices egisse censet Niebhr. i. n. 126; quippe Ardeam Pelasgica origine fuisse ex Virg. Aen. vii. 410. liquet.

9 *Vineas agere*] cf. Supr. ii. 17.

1 *Ad effectum operis*] sc. Postquam, vineis admotis, ad rem ipsam, h. e. murum ariete quatiendum, accesserunt.

U. C. 534. A. C. 218.

vi maiore obsistebant. Ac primo missilibus summovere
hostem, nec quicquam satis tutum munientibus pati. 2
Deinde iam non pro moenibus modo atque turri tela micare,
sed ad erumpendum etiam in stationes operaque hostium
animus erat: quibus tumultuariis certaminibus haud ferme
plures Saguntini cadebant, quam Poeni. Ut vero Hannibal
ipse, dum murum incautius subit, adversum femur tragula 3
graviter ictus cecidit; tanta circa fuga ac trepidatio fuit, ut
non multum abesset, quin opera ac vineae desererentur.

Hannibal vulneratus.

8. Obsidio deinde per paucos dies magis, quam oppugnatio,
fuit, dum vulnus ducis curaretur: per quod tempus ut quies
certaminum erat, ita ab apparatu operum ac munitionum
nihil cessatum. Itaque acrius de integro obortum est
bellum, pluribusque partibus, vix accipientibus quibusdam
opera locis, vineae coeptae agi, admoverique aries. Abundabat multitudine hominum Poenus; ad centum enim quinquaginta millia habuisse in armis satis creditur. Oppidani 4
ad omnia tuenda atque obeunda multifariam distineri coepti 5
sunt: et non sufficiebant. Iam enim feriebantur arietibus 6 7
muri, quassataeque multae partes erant. Una continentibus 8
ruinis nudaverat urbem: tres deinceps turres, quantumque inter eas muri erat, cum fragore ingenti prociderant: captumque oppidum ea ruina crediderant Poeni; qua, velut si pariter utrosque murus texisset, ita utrimque in pugnam procursum est. Nihil tumultuariae pugnae simile erat, quales in oppugnationibus urbium per occasionem partis alterius conseri solent: sed iustae acies, velut patenti campo, inter ruinas muri tectaque urbis modico distantia intervallo constiterant. Hinc spes, hinc desperatio animos irritat: Poeno cepisse iam se urbem, si paullulum annitatur, credente; Saguntinis pro nudata moenibus patria corpora opponentibus, nec ullo pedem referente, ne in relictum a se locum hostem immitteret. Itaque quo acrius et conferti magis

2 *Nec quicquam satis tutum munientibus*] Nec quicquam loci concedere munitoribus, ubi illi a iactu telorum satis tuti essent. Doer.

3 *Tragula*] Tragula missile erat telum, sic dictum, si credimus Varroni, de Lingua Lat. v. 24. *a traiiciendo.* Festus autem tragulam ita dictam, quod scuto infixa trahatur. Validissima fuisse, et forma quodammodo tramata.

4 *Satis creditur*] Illud *satis* in deliciis Livio fuisse, eumque id variis locutionibus iunxisse animadvertit Drak. cf. infr. 26. xxviii. 35. xxix. 37.

5 *Multifariam distineri*] Multimodam adhibere artem, ut possent sese per omnia quae tuenda essent et obeunda, dispertire. Crev. cf. supr. iv. 59. ut *distinerent* Volscos.

6 *Et non sufficiebant*] sc. Labori. cf. infr. xxxvi. 45. *quoad sufficere remiges potuerunt.*

7 *Iam enim feriebantur*] *Itaque iam feriebantur* e codd. Flor. et Cant. in textum recepit Bekker. *et non sufficiebant, (iam enim feriebantur arietibus) muri*, I. Fr. Gronov.

8 *Una continentibus*] In quibusdam codd. legitur, *Et una continentibus ruinis nudaverant urbem.* Continentibus, h. e. continuis, altera alteram excipiente ruina.

utrimque pugnabant, eo plures vulnerabantur, nullo inter U. C. 534.
9 arma corporaque vano intercidente telo. Falarica erat A. C. 218.
Saguntinis, missile telum hastili abiegno, et cetera tereti, praeterquam ad extremum, unde ferrum exstabat. Id, sicut in pilo, quadratum stuppa circumligabant, linebantque pice.
1 Ferrum autem tres longum habebat pedes, ut cum armis transfigere corpus posset. Sed id maxime, etiamsi haesisset in scuto, nec penetrasset in corpus, pavorem faciebat; quod, quum medium accensum mitteretur, conceptumque ipso motu multo maiorem ignem ferret, arma omitti cogebat, nudumque militem ad insequentes ictus praebebat. Quum 9.
diu anceps fuisset certamen, et Saguntinis, quia praeter spem resisterent, crevissent animi; Poenus, quia non vicisset, pro victo esset: clamorem repente oppidani tollunt, hostemque in ruinas muri expellunt; inde impeditum trepidantemque exturbant; postremo fusum fugatumque in castra redigunt.

Interim ab Roma legatos venisse nuntiatum est: quibus obviam ad mare missi ab Hannibale, qui dicerent, nec tuto eos adituros inter tot tam efferatarum gentium arma: nec
2 Hannibali, in tanto discrimine rerum, operae esse legationes audire. Apparebat, non admissos protinus Carthaginem ituros. Literas igitur nuntiosque ad principes factionis Barcinae praemittit, ut praepararent suorum animos, ne
3 quid pars altera gratificari pro Romanis posset. Itaque, 10.
praeterquam quod admissi auditique sunt, ea quoque vana atque irrita legatio fuit. Hanno unus adverso senatu causam foederis, magno silentio propter auctoritatem suam, non assensu audientium, egit. 'Per deos, foederum arbitros ac 'testes, monuisse, praedixisse se, ne Hamilcaris progeniem 'ad exercitum mitterent. Non Manes, non stirpem eius 'conquiescere viri: nec unquam, donec sanguinis nominis-
4 'que Barcini quisquam supersit, quietura Romana foedera. 'Iuvenem flagrantem cupidine regni, viamque unam ad id 'cernentem, si ex bellis bella serendo succinctus armis 'legionibusque vivat, velut materiam igni praebentes, ad 'exercitus misistis. Aluistis ergo hoc incendium, quo 'nunc ardetis. Saguntum vestri circumsident exercitus,

Hannibal legatos Rom. non admittit.

Legati Rom. Carthaginem eunt.

Hannonis oratio in Hannibalem.

9 *Falarica*] Genus teli, missile, quo utuntur ex falis, id est, ex locis exstructis dimicantes. FESTUS.

1 *Ferrum autem tres longum habebat pedes*] Falarica ferrum habebat longum tres pedes. Sic passim loquitur Livius. Infr. 28. *Ratem unam ducentos longam pedes.* viii. 10. *Signum septem pedes altum.* et alibi saepius. CREV.

2 *Operae esse*] Legatos tamen ab eo admissos tradit Pol. iii. 15; sed antequam Saguntum oppugnari coeptum est. RUP.

3 *Gratificari pro Romanis*] Insolens haec dictio: Perizonii coniecturam, *gratificari populo Romano*, probat Drak.

4 *Quietura*] h. e. Tuta fore a violatione, integra mansura esse. DOER.

U. C. 534. 'unde arcentur foedere: mox Carthaginem circumsidebunt
A. C. 218. 'Romanae legiones, ducibus iisdem diis, per quos priore 'bello rupta foedera sunt ulti. Utrum hostem, an vos, an 'fortunam utriusque populi ignoratis? Legatos, ab sociis et 'pro sociis venientes, bonus imperator vester in castra non 'admisit, ius gentium sustulit. Hi tamen, unde ne hostium 'quidem legati arcentur, pulsi ad vos veniunt, res ex foedere 'repetunt. Publica fraus absit; auctorem culpae et reum 5
'criminis deposcunt. Quo lenius agunt, segnius incipiunt; 'eo, quum coeperint, vereor, ne perseverantius saeviant. 'Aegates insulas Erycemque ante oculos proponite; quae 6
'terra marique per quattuor et viginti annos passi sitis. 'Nec puer hic dux erat, sed pater ipse Hamilcar, Mars alter, 'ut isti volunt. Sed tunc Tarento, id est Italia, non ab- 7
'stinueramus ex foedere: sicut nunc Sagunto non abstine-'mus. Vicerunt ergo dii hominesque; et id, de quo verbis 'ambigebatur, uter populus foedus rupisset, eventus belli, 'velut aequus iudex, unde ius stabat, ei victoriam dedit. 'Carthagini nunc Hannibal vineas turresque admovet: 'Carthaginis moenia quatit ariete. Sagunti ruinae (falsus 'utinam vates sim) nostris capitibus incident, susceptumque 'cum Saguntinis bellum habendum cum Romanis est. 'Dedemus ergo Hannibalem? dicet aliquis. Scio, meam 'levem esse in eo auctoritatem propter paternas inimicitias. 'Sed et Hamilcarem eo perisse laetatus sum, quod, si ille 'viveret, bellum iam cum Romanis haberemus; et hunc 'iuvenem, tanquam furiam facemque huius belli, odi ac 'detestor. Nec dedendum solum id piaculum rupti 'foederis; sed, si nemo deposcat, devehendum in ultimas 'maris terrarumque oras, ablegandumque eo, unde nec ad 'nos nomen famaque eius accedere, neque sollicitare quietae 8
'civitatis statum possit. Ego ita censeo, legatos extemplo 'Romam mittendos, qui senatui satisfaciant: alios, qui 'Hannibali nuntient, ut exercitum ab Sagunto abducat, 'ipsumque Hannibalem ex foedere Romanis dedant: 'tertiam legationem ad res Saguntinis reddendas decerno.'

11. Quum Hanno perorasset, nemini omnium certare oratione cum eo necesse fuit: adeo prope omnis senatus Hannibalis

5 *Publica fraus absit*] Concessio ex persona Romanorum; quasi diceret Hanno: foederis rupti et noxam et poenam non publicam esse Carthaginiensium, sed solius Hannibalis propriam, Romani facile patiuntur. Crev.

6 *Aegates insulas*] Contra Lilybaeum sitas, ad quas priore bello victus est navali proelio Hamilcar: et postea praesidium Eryce pretio redemptum deducere coactus est. Pol. i. 60.

7 *Sed tunc Tarento*] *Sed Tarento* Bekker. De hoc foedere, ex quo Italia Carthaginienses, Sicilia Romanos abstinere oportebat, mentionem facit Pol. iii. 26.

8 *Accedere*] *Accidere*, licet codd. advers., ex emendatione Gronovii in textum reposuit Bekker.

erat; infestiusque locutum arguebant Hannonem, quam U. C. 534.
Flaccum Valerium, legatum Romanum. Responsum inde A. C. 218.
legatis Romanis est, 'Bellum ortum ab Saguntinis, non ab Favet senatus Carthagin. Hannibali
'Hannibale esse. Populum Romanum iniuste facere, si
9 'Saguntinos vetustissimae Carthaginiensium societati prae-
'ponat.'

Dum Romani tempus terunt legationibus mittendis, Hannibal, quia fessum militem proeliis operibusque habebat, paucorum iis dierum quietem dedit, stationibus ad custodiam vinearum aliorumque operum dispositis. Interim animos eorum nunc ira in hostes stimulando, nunc spe praemiorum accendit. Ut vero pro concione praedam captae urbis edixit militum fore, adeo accensi omnes sunt, ut, si extemplo signum datum esset, nulla vi resisti videretur posse. Saguntini ut a proeliis quietem habuerant, nec lacessentes, nec lacessiti per aliquot dies; ita non nocte, non die unquam cessaverunt ab opere, ut novum murum ab ea parte, qua patefactum oppidum ruinis erat, reficerent. Inde oppugnatio eos aliquanto atrocior, quam ante, adorta est: nec, qua primum aut potissimum parte ferrent opem, quum omnia variis clamoribus streperent, satis scire poterant. Ipse Hannibal, qua turris mobilis, omnia munimenta urbis superans altitudine, agebatur, hortator aderat. Quae
1 quum admota, catapultis ballistisque per omnia tabulata dispositis, muros defensoribus nudasset; tum Hannibal, occasionem ratus, quingentos ferme Afros cum dolabris ad subruendum ab imo murum mittit: nec erat difficile opus,
2 quod caementa non calce durata erant, sed interlita luto,
3 structurae antiquae genere. Itaque latius, quam caederetur, ruebat: perque patentia ruinis agmina armatorum in urbem vadebant. Locum quoque editum capiunt: collatisque eo catapultis ballistisque, ut castellum in ipsa urbe velut arcem imminentem haberent, muro circumdant: et Saguntinorum constantia.
Saguntini murum interiorem ab nondum capta urbis parte ducunt. Utrimque summa vi et muniunt, et pugnant: sed, interiora tuendo, minorem in dies urbem Saguntini faciunt. Simul crescit inopia omnium longa obsidione, et

9 *Vetustissimae Carthaginiensium societati*] Iam U. C. 245. Carthaginienses cum Romanis foedus pepigerant; cf. Pol. iii. 22. et quae de hac re disseruit Heynius in Opusc. suis iii. p. 39.

1 *Catapultis ballistisque*] Antiquitus haec duo sedulo distingui mos erat. *Catapultis* tela, *ballistis* saxa torquebantur. Ballistae maioris erant molis, quam catapultae. Sed posterioribus temporibus utrumque nomen confundi coeptum est. Vid. Lips. Poliorc. iii. § 2. et 3. CREV.

2 *Caementa non calce*] h. e. Iuncturae sive lapidum commissiones non calce duratae, sed tantum luto interlitae erant.

3 *Latius, quam caederetur*] Itaque latior erat ruina, quam ea pars muri quae caesa sive icta fuerat. CREV.

U. C. 534. A. C. 218.

minuitur exspectatio externae opis; quum tam procul Romani, unica spes, circa omnia hostium essent. Paullisper tamen affectos animos recreavit repentina profectio Hannibalis in Oretanos Carpetanosque: qui duo populi, delectus acerbitate consternati, retentis conquisitoribus, metum defectionis quum praebuissent, oppressi celeritate Hannibalis,
12. omiserunt mota arma. Nec Sagunti oppugnatio segnior erat, Maharbale, Himilconis filio, (eum praefecerat Hannibal) ita impigre rem agente, ut ducem abesse nec cives, nec hostes sentirent. Is et proelia aliquot secunda fecit, et tribus arietibus aliquantum muri discussit; strataque omnia recentibus ruinis advenienti Hannibali ostendit. Itaque ad ipsam arcem extemplo ductus exercitus, atroxque proelium cum multorum utrimque caede initum, et pars arcis capta est.

Pax frustra tentata.

Tentata deinde per duos est exigua pacis spes, Alconem Saguntinum, et Alorcum Hispanum. Alcon, insciis Saguntinis, precibus aliquid moturum ratus, quum ad Hannibalem noctu transisset, postquam nihil lacrimae movebant, conditionesque tristes, ut ab irato victore, ferebantur, trans- 4
fuga ex oratore factus, apud hostem mansit; moriturum affirmans, qui sub conditionibus his de pace ageret. Postulabatur autem, redderent res Turdetanis; traditoque omni auro atque argento, egressi urbe cum singulis vestimentis ibi habitarent, ubi Poenus iussisset. Has pacis leges abnuente Alcone accepturos Saguntinos, Alorcus, vinci animos, ubi alia vincantur, affirmans, se pacis eius interpretem 5
fore pollicetur. Erat autem tum miles Hannibalis; cete- 6
rum publice Saguntinis amicus atque hospes. Tradito palam telo custodibus hostium, transgressus munimenta, ad praetorem Saguntinum (et ipse ita iubebat) est deductus. Quo quum extemplo concursus omnis generis hominum esset factus, summota cetera multitudine, senatus Alorco
13. datus est: cuius talis oratio fuit. 'Si civis vester Alcon, 'sicut ad pacem petendam ad Hannibalem venit, ita pacis 'conditiones ab Hannibale ad vos retulisset, supervacaneum 'hoc mihi fuisset iter, quo nec orator Hannibalis, nec 'transfuga ad vos venissem. Quum ille, aut vestra, aut sua 'culpa, manserit apud hostem, (si metum simulavit, sua; 'vestra, si periculum est apud vos vera referentibus) ego, 'ne ignoraretis, esse aliquas et salutis et pacis vobis condi-

Alorci oratio de pace.

4 *Transfuga ex oratore factus*] Orare desinens, sc. transfugam professus est, quippe qui eas conditiones civibus suis proponere non auderet.

5 *Alia*] Alia, ut saepe ap. Livium, cetera dicuntur. Muros, armaque intelligit Douiat.

6 *Ceterum publice Saguntinis amicus atque hospes*] Ita quoque supr. v. 28. *Timasitheus Liparensis hospes populi Romani factus est.* Ceterum hospes id quod apud Graecos πρόξενος erat.

'tiones, pro vetusto hospitio, quod mihi vobiscum est, ad U. C. 535.
'vos veni. Vestra autem causa me, nec ullius alterius, A. C. 219.
7 'loqui, quae loquor apud vos, vel ea fides sit, quod, neque
'dum vestris viribus restitistis, neque dum auxilia ab Ro-
'manis sperastis, pacis unquam apud vos mentionem feci.
'Postquam nec ab Romanis vobis ulla spes est, nec vestra
'iam aut arma vos, aut moenia satis defendunt, pacem affero
'ad vos magis necessariam, quam aequam: cuius ita aliqua
'spes est, si eam quemadmodum ut victor fert Hannibal,
'sic vos ut victi audiatis: si non id, quod amittitur, in
'damno, (quum omnia victoris sint) sed, quicquid relin-
'quitur, pro munere habituri estis. Urbem vobis, quam
'ex magna iam parte dirutam, captam fere totam habet,
'adimit, agros relinquit, locum assignaturus, in quo novum
'oppidum aedificetis: aurum argentumque omne, publicum
'privatumque, ad se iubet deferri: coniugum vestraque
'corpora ac liberorum vestrorum servat inviolata, si inermes
8 'cum binis vestimentis velitis ab Sagunto exire. Haec
'victor hostis imperat. Haec, quanquam sint gravia atque
'acerba, fortuna vestra vobis suadet. Equidem haud de-
'spero, quum omnium potestas ei facta sit, aliquid ex his
'rebus remissurum. Sed vel haec patienda censeo potius,
'quam trucidari corpora vestra, rapi trahique ante ora
'vestra coniuges ac liberos belli iure sinatis.'

Ad haec audienda quum, circumfusa paullatim multitu- 14.
dine, permixtum senatui esset populi concilium; repente
primores, secessione facta, priusquam responsum daretur,
argentum aurumque omne, ex publico privatoque in forum
9 collatum, in ignem ad id raptim factum coniicientes, eodem
plerique semet ipsi praecipitaverunt. Quum ex eo pavor
ac trepidatio totam urbem pervasisset, alius insuper tumultus
ex arce auditur. Turris diu quassata prociderat: perque
ruinam eius cohors Poenorum impetu facto quum signum
imperatori dedisset, nudatam stationibus custodiisque solitis
hostium esse urbem; non cunctandum in tali occasione Captum
ratus Hannibal, totis viribus aggressus urbem, momento Saguntum.
cepit, signo dato, ut omnes puberes interficerentur. Quod
imperium crudele, ceterum prope necessarium cognitum
ipso eventu est. Cui enim parci potuit ex iis, qui aut

7 *Vel ea fides sit*] Iam id fidem faciat. Rup.

8 *Cum binis vestimentis*] cf. Supr. 12. Hannibal postulat, ut cum singulis vestimentis Saguntini exeant. Itaque recte videtur Lipsius hic reponere: *cum privis*, i. e. singulis, *vestimentis.* Tametsi vox illa paullo rarioris est usus. Crev. cf. supr. vii. 37. sed Doering. per *bina* ea simul, quibus quisque indutus esset, intelligit.

9 *In ignem ad id raptim factum*] De simili *Numantinorum* facinore, cf. infr. xxviii. 23. *Nesactinorum*, infr. xli. 11. *Xanthensium*, Appian. 4. Plut. in Brut.

U. C. 534. A. C. 218. inclusi cum coniugibus ac liberis domos super se ipsos concremaverunt, aut armati nullum ante finem pugnae, quam

15. morientes, fecerunt? Captum oppidum est cum ingenti praeda. Quanquam pleraque ab dominis de industria corrupta erant, et in caedibus vix ullum discrimen aetatis ira fecerat, et captivi militum praeda fuerant; tamen et ex pretio rerum venditarum aliquantum pecuniae redactum esse constat, et multam pretiosam supellectilem vestemque missam Carthaginem.

Octavo mense, quam coeptum oppugnari, captum Saguntum, quidam scripsere: inde Carthaginem novam in hi- 1
berna Hannibalem concessisse: quinto deinde mense, quam ab Carthagine profectus sit, in Italiam pervenisse. Quae si ita sunt, fieri non potuit, ut P. Cornelius, Ti. Sempronius consules fuerint, ad quos et principio oppugnationis legati Saguntini missi sint, et qui in suo magistratu cum Hannibale, alter ad Ticinum amnem, ambo aliquanto post ad Trebiam, pugnaverint. Aut omnia breviora aliquanto fuere, aut Saguntum principio anni, quo P. Cornelius, Ti. 2
Sempronius consules fuerunt, non coeptum oppugnari est, sed captum. Nam excessisse pugna ad Trebiam in annum Cn. Servilii et C. Flaminii non potest: quia Flaminius Arimini consulatum iniit, creatus ab Ti. Sempronio consule; qui, post pugnam ad Trebiam ad creandos consules Romam quum venisset, comitiis perfectis ad exercitum in hiberna rediit.

16. Sub idem fere tempus et legati, qui redierant a Carthagine, Romam retulerunt, omnia hostilia esse, et Sagunti excidium nuntiatum est: tantusque simul maeror Patres, misericordiaque sociorum peremptorum indigne, et pudor non lati auxilii, et ira in Carthaginienses, metusque de summa rerum cepit, velut si iam ad portas hostis esset; ut, tot uno tempore motibus animi turbati, trepidarent magis, 3
quam consulerent. Nam neque hostem acriorem bellico-

Capto Sagunto trepidant Romani.

1 *Quidam scripsere*] Inter hos Pol. iii. 37. et 56. quem ducem nisi deseruisset Livius, non ea tradidisset, quae ipse mox in dubium vocat, et quorum nodos ratione parum probabili solvere conatur. Rup.

2 *Aut Saguntum principio anni . . . captum*] Omnino necesse est, ut Saguntum non principio huius anni, sed aliquanto ante finem superioris captum fuerit. His enim temporibus consules Idibus Martiis magistratum inibant. Vid. xxii. 1. xxvi. 1. xxvii. 7. Infra autem 21, Hannibalem videmus primo vere profectum esse ex Hispania, postquam totum tempus hiemis renovandis quiete et otio militum corporibus animisque datum esset. Unde colligitur Hannibalem eodem fere tempore Carthagine Nova movisse, quo hi consules, P. Cornelius et Ti. Sempronius magistratum inierunt; Saguntum autem captum esse sub finem aestatis eius anni, quo M. Livius et L. Aemilius consules fuere. Atque ita habet Polybius, a quo hac in re discessisse Livium mirum est, qui eum hic passim fere exscribit. Crev.

3 *Trepidarent magis*] Omnium incerti haererent, potius quam de re agenda consilium inirent.

sioremque secum congressum; nec rem Romanam tam de- U. C. 534.
sidem unquam fuisse atque imbellem. Sardos, Corsosque, A. C. 218.
4 et Istros, atque Illyrios, lacessisse magis, quam exercuisse,
5 Romana arma: et cum Gallis tumultuatum verius, quam
6 belligeratum. Poenum, hostem veteranum, trium et viginti
annorum militia durissima inter Hispanas gentes semper
victorem, primum Hamilcare, deinde Hasdrubale, nunc
7 Hannibale duce acerrimo assuetum, recentem ab excidio
opulentissimae urbis, Iberum transire: trahere secum tot
excitos Hispanorum populos: conciturum avidas semper
armorum Gallicas gentes. Cum orbe terrarum bellum
gerendum in Italia ac pro moenibus Romanis esse.

17. Belli apparatus apud Romanos.

8 Nominatae iam antea consulibus provinciae erant; tum
sortiri iussi. Cornelio Hispania, Sempronio Africa cum Si-
cilia evenit. Sex in eum annum decretae legiones, et so-
ciûm quantum ipsis videretur, et classis quanta parari posset.
Quattuor et viginti peditum Romanorum millia sunt scripta,
et mille octingenti equites: sociorum quadraginta millia
peditum, quattuor millia et quadringenti equites: naves
9 ducentae viginti quinqueremes, celoces viginti deductae.
Latum inde ad populum, 'vellent, iuberent, populo Car-
'thaginiensi bellum indici.' Eiusque belli causa supplicatio per urbem habita, atque adorati dii, ut bene ac feliciter eveniret, quod bellum populus Romanus iussisset. Inter consules ita copiae divisae. Sempronio datae legiones duae, (ea quaterna millia erant peditum, et treceni equites) et sociorum sexdecim millia peditum, equites mille octingenti: naves longae centum sexaginta, celoces duodecim. Cum his terrestribus maritimisque copiis Ti. Sempronius missus in Siciliam; ita in Africam transmissurus, si ad arcendum Italia Poenum consul alter satis esset. Cornelio
1 minus copiarum datum, quia L. Manlius praetor et ipse
2 cum haud invalido praesidio in Galliam mittebatur. Na-

4 *Lacessisse magis*] Cum his inter bellum Punicum primum et secundum Romani bella gesserant, lacessiti magis, ne quiescerent, quam armis exerciti.

5 *Cum Gallis*] Cisalpinis, qui proeliis magis tumultuariis, quam iustis rem gesserant.

6 *Trium et viginti annorum*] Tot enim anni inter primum et secundum bellum Punicum interfuerant.

7 *Assuetum*] sc. *Durissima militia*, ablativo rei.

8 *Tum sortiri iussi*] *Iussis* ex emendatione Gronov. in textum reposuit Bekker., interpunctione sublata.

9 *Celoces*] Levia navigia sine rostris. Crev.

1 *L. Manlius praetor*] Praetores hoc anno fuerunt, ut ex variis Livii locis colligitur, L. Manlius Vulso, M. Aemilius Lepidus, C. Atilius Serranus, C. Terentius Varro. Horum L. Manlius Galliam, M. Aemilius Siciliam obtinuerunt. C. Atilio videtur primo obtigisse peregrina iurisdictio, deinde, ingravescente bello, Ligures. C. Terentius urbanam iurisdictionem sortitus, et, absente Atilio, peregrinam quoque exercuisse videtur. Crev. cf. Pol. iii. 40.

2 *In Galliam*] Cisalpinam.

U. C. 534.
A. C. 218.

vium maxime Cornelio numerus deminutus. Sexaginta
quinqueremes datae (neque enim mari venturum, aut ea
parte belli dimicaturum hostem credebant) et duae Ro-
manae legiones cum suo iusto equitatu, et quattuordecim
millibus sociorum peditum, equitibus mille sexcentis.
Duas legiones Romanas, et decem millia sociorum peditum,
mille equites socios, sexcentos Romanos Gallia provincia
eodem versa in Punicum bellum habuit. 3

18. Legati missi Carthaginem.

His ita comparatis, ut omnia iusta ante bellum fierent,
legatos maiores natu, Q. Fabium, M. Livium, L. Aemilium, 4
C. Licinium, Q. Baebium, in Africam mittunt ad per-
cunctandos Carthaginienses, publicone consilio Hannibal
Saguntum oppugnasset? et si, id quod facturi videbantur,
faterentur, ac defenderent publico consilio factum, ut indi-
cerent populo Carthaginiensi bellum. Romani postquam
Carthaginem venerunt, quum senatus datus esset, et Q.
Fabius nihil ultra, quam unum, quod mandatum erat, per-
cunctatus esset; tum ex Carthaginiensibus unus: 'Praeceps
'vestra, Romani, et prior legatio fuit, quum Hannibalem,
'tanquam suo consilio Saguntum oppugnantem deposce-
'batis: ceterum haec legatio verbis adhuc lenior est, re
'asperior. Tunc enim Hannibal et insimulabatur, et de-
'poscebatur: nunc ab nobis et confessio culpae exprimitur;
'et, ut a confessis, res extemplo repetuntur. Ego autem
'non, privato publicone consilio Saguntum oppugnatum sit,
'quaerendum censeam: sed utrum iure, an iniuria. Nostra
'enim haec quaestio atque animadversio in civem nostrum
'est; nostro, an suo fecerit arbitrio. Vobiscum una discep-
'tatio est, licueritne per foedus fieri. Itaque quoniam dis-
'cerni placet, quid publico consilio, quid sua sponte impe-
'ratores faciant; nobis vobiscum foedus est a Lutatio con-
'sule ictum: in quo quum caveretur utrorumque sociis,
'nihil de Saguntinis (necdum enim erant socii vestri) cau-
'tum est. At enim eo foedere, quod cum Hasdrubale
'ictum est, Saguntini excipiuntur. Adversus quod nihil 5
'ego dicturus sum, nisi quod a vobis didici. Vos enim,
'quod C. Lutatius consul primo nobiscum foedus icit, quia
'neque auctoritate Patrum, nec populi iussu ictum erat,
'negastis vos eo teneri. Itaque aliud de integro foedus

3 *Eodem versa*] *Eodem anno* Drak. et Crev. *Nondum versa* ex coniectura J. Fr. Gronov. in textum recepit Bekker.

4 *M. Livium*] Is, qui postea *Salinator* dictus est, xxix. 37. esse non potest, quod consul esset tum quum haec legatio missa est, aut, si posteriore anno missa est, reus vel damnatus, xxvii. 34. Sigon. cf. Pol. iii. 20, 21. et 33.

5 *Saguntini excipiuntur*] Nimirum e numero eorum, quibus, cum non cautum sit, arma inferre liceat. *Exceptio* enim, ut ait Cic. pro Balbo 14. *facit, ne liceat; ubi non est exceptum, ibi necesse est licere.* Raschig. cf. Pol. iii. 27.

'publico consilio ictum est. Si vos non tenent vestra U. C. 534.
'foedera, nisi ex auctoritate aut iussu vestro icta: ne nos A. C. 218.
'quidem Hasdrubalis foedus, quod nobis inscius icit, obli-
'gare potuit. Proinde omittite Sagunti atque Iberi men-
'tionem facere, et, quod diu parturit animus vester,
6 'aliquando pariat.' Tum Romanus, sinu ex toga facto, Bellum in-
'Hic,' inquit, 'vobis bellum et pacem portamus: utrum dicunt.
'placet, sumite.' Sub hanc vocem haud minus ferociter, 'daret, utrum vellet,' succlamatum est. Et quum is iterum sinu effuso 'bellum dare' dixisset, 'accipere se' omnes responderunt, 'et, quibus acciperent animis, iisdem se 'gesturos.'

7 Haec directa percunctatio ac denuntiatio belli magis ex 19.
dignitate populi Romani visa est, quam de foederum iure Disceptatio
verbis disceptare, quum ante, tum maxime Sagunto excisa. de foederum iure.
Nam, si verborum disceptationis res esset: quid foedus Hasdrubalis cum Lutatii priore foedere, quod mutatum est, comparandum erat? quum in Lutatii foedere diserte additum esset, 'ita id ratum fore, si populus censuisset:' in Hasdrubalis foedere nec exceptum tale quicquam fuerit, et tot annorum silentio ita vivo eo comprobatum sit foedus, ut ne mortuo quidem auctore quicquam mutaretur. Quan-
8 quam, etsi priore foedere staretur, satis cautum erat Saguntinis, sociis utrorumque exceptis: nam neque additum erat, 'iis, qui tunc essent:' nec, 'ne qui postea assume-'rentur.' Et quum assumere novos liceret socios, quis aequum censeret, aut ob nulla quemquam merita in amicitiam recipi, aut receptos in fidem non defendi? tantum, ne Carthaginiensium socii aut sollicitarentur ad defectionem,
9 aut sua sponte desciscentes reciperentur.

Legati Romani ab Carthagine, sicut his Romae impe- Legati Ro-
ratum erat, in Hispaniam, ut adirent civitates, ut in socie- mani in
tatem pellicerent, aut averterent a Poenis, traiecerunt. Ad Hispaniam traiiciunt.
Bargusios primum venerunt: a quibus benigne excepti, quia taedebat imperii Punici, multos trans Iberum populos

6 *Sinu ex toga facto*] Laciniis nempe togae ita collectis, ut sinus sive gremium fieret. cf. Sil. Ital. 384. Pol. iii. 33. DOER.

7 *Directa percunctatio*] Quum sine ambagibus rogaret, utrum pacem, an bellum vellent.

8 *Etsi priore foedere*] Hic intelligendum est foedus illud Lutatii, quod publico consilio ictum est, et *prius* vocatur, ob foedus Hasdrubalis, quod aliquot post annis secutum est. CREV.

9 *Desciscentes reciperentur*] Haec omnia, quae Romanorum causae favent, diligenter excerpsit e Polybio Livius. At id omittere fortasse non debuerat, quod ille eximia fide commendatus scriptor addit: concedendum quidem necessario esse, Carthaginienses iniuste hoc bellum suscepisse, si quis huius belli originem et causam a solo Sagunti excidio ducat. Sin autem belli causa esse dicatur Sardinia, stipendio etiam mille et ducentorum talentorum superimposito, per fraudem intercepta; iuste omnino Carthaginienses occasione invitatos ab iis poenas exigere voluisse, qui per occasionem temporum ipsis nocuerant. CREV.

U. C. 534. ad cupidinem novae fortunae erexerunt. Ad Volcianos
A. C. 218. inde est ventum: quorum celebre per Hispaniam responsum ceteros populos ab societate Romana avertit. Ita enim maximus natu ex iis in consilio respondit: 'Quae verecundia est, Romani, postulare vos, uti vestram Carthaginiensium amicitiae praeponamus, quum, qui id fecerunt, 'Saguntinos crudelius, quam Poenus hostis perdidit, vos 'socii prodideritis? Ibi quaeratis socios, censeo, ubi Saguntina clades ignota est. Hispanis populis, sicut lugubre, 'ita insigne documentum Sagunti ruinae erunt, ne quis 'fidei Romanae aut societati confidat.' Inde extemplo abire finibus Volcianorum iussi, ab nullo deinde concilio Hispaniae benigniora verba tulere. Itaque nequicquam
20. peragrata Hispania, in Gallias transeunt. In his nova ter- 1
Gallos adeunt. ribilisque species visa est, quod armati (ita mos gentis erat) in concilium venerunt. Quum, verbis extollentes gloriam virtutemque populi Romani ac magnitudinem imperii, petissent, ne Poeno, bellum Italiae inferenti, per agros urbesque suas transitum darent; tantus cum fremitu risus dicitur ortus, ut vix a magistratibus maioribusque natu iuventus sedaretur. Adeo stolida impudensque postulatio
visa est, censere, ne in Italiam transmittant Galli bellum, 2
ipsos id avertere in se, agrosque suos pro alienis populandos obiicere. Sedato tandem fremitu, responsum legatis est, 'Neque Romanorum in se meritum esse, neque Carthaginiensium iniuriam, ob quae aut pro Romanis, aut adversus 'Poenos sumant arma. Contra ea audire sese, gentis suae 'homines agris finibusque Italiae pelli a populo Romano 'stipendiumque pendere, et cetera indigna pati.' Eadem ferme in ceteris Galliae conciliis dicta auditaque: nec hospitale quicquam pacatumve satis prius auditum, quam
Massiliam venere. Ibi omnia, ab sociis inquisita cum cura 3
ac fide, cognita, 'praeoccupatos iam ante ab Hannibale 'Gallorum animos esse: sed ne illi quidem ipsi satis mitem 'gentem fore, (adeo ferocia atque indomita ingenia esse) 'ni subinde auro, cuius avidissima gens est, principum 'animi concilientur.' Ita peragratis Hispaniae et Galliae populis, legati Romam redeunt, haud ita multo post, quam consules in provincias profecti erant. Civitatem omnem in exspectationem belli erectam invenerunt, satis constante fama, iam Iberum Poenos transmisisse.

21. Hannibal, Sagunto capto, Carthaginem novam in hiberna

1 *In his*] sc. *Galliae populis*, quod subaudiendum monent Strothius et Doer.

2 *Censere*] Pro *censendo*, h. e. proponendo. Doer. Supervacaneam hanc vocem, et delendam censet Gronov.

3 *Ab sociis*] sc. Massiliensibus, de quorum fide cf. infr. xxvi. 22. et Pol. iii. 95. Rup.

concesserat: ibique, auditis, quae Romae, quaeque Carthagine acta decretaque forent, seque non ducem solum, sed etiam causam esse belli, partitis divenditisque reliquiis praedae, nihil ultra differendum ratus, Hispani generis milites convocat: 'Credo ego vos,' inquit, 'socii, et ipsos 'cernere, pacatis omnibus Hispaniae populis, aut finiendam 'nobis militiam, exercitusque dimittendos esse, aut in alias 'terras transferendum bellum: ita enim hae gentes non 'pacis solum, sed etiam victoriae, bonis florebunt, si ex aliis 'gentibus praedam et gloriam quaeremus. Itaque, quum 'longinqua ab domo instet militia, incertumque sit, quando 'domos vestras, et quae cuique ibi cara sunt, visuri sitis, si 'quis vestrum suos invisere vult, commeatum do. Primo 'vere, edico, adsitis; ut, diis bene iuvantibus, bellum in'gentis gloriae praedaeque futurum incipiamus.' Omnibus fere visendi domos oblata ultro potestas grata erat, et iam desiderantibus suos, et longius in futurum providentibus desiderium. Per totum tempus hiemis quies inter labores, aut iam exhaustos, aut mox exhauriendos, renovavit corpora animosque ad omnia de integro patienda. Vere primo ad edictum convenere.

U. C. 534
A. C. 218.

Hannibalis oratio ad milites.

Hannibal, quum recensuisset omnium auxilia gentium,
4 Gades profectus Herculi vota exsolvit: novisque se obligat votis, si cetera prospera evenissent. Inde partiens curas simul in inferendum atque arcendum bellum, ne, dum ipse terrestri per Hispaniam Galliasque itinere Italiam peteret, nuda apertaque Romanis Africa ab Sicilia esset, valido praesidio firmare eam statuit. Pro eo supplementum ipse ex Africa, maxime iaculatorum, levium armis, petiit; ut Afri in Hispania, in Africa Hispani, melior procul ab domo
5 futurus uterque miles, velut mutuis pignoribus obligati,
stipendia facerent. Tredecim millia octingentos quinqua-
6 ginta pedites caetratos misit in Africam, et funditores
7 Baliares octingentos septuaginta: equites mixtos ex multis gentibus mille ducentos. Has copias partim Carthagini praesidio esse, partim distribui per Africam iubet. Simul conquisitoribus in civitates missis, quattuor millia conscripta delectae iuventutis, praesidium eosdem et obsides, duci Carthaginem iubet. Neque Hispaniam negligendam 22.

Apparatus Hannibalis ad bellum.

4 *Gades*] De celebri, quod Herculi Tyrio ibi exstructum fuit, templo multa collegit Bochart. Geogr. Sacr. p. 166. 610. Doer.

5 *Pignoribus obligati*] cf. Pol. iii. 33. ἐκδεσμεύων τὴν ἑκατέρων πίστιν εἰς ἀλλήλους.

6 *Pedites caetratos*] Agiles, levisque armaturae, qui *peltastae* a Graecis dicuntur: caetra enim parvum Hispanorum et Afrorum scutum loreum, peltae simile. Stroth. cf. infr. xxiii. 26. xxxi. 36.

7 *Funditores Baliares*] Peritissimos, ex insulis Baliaribus, sive Balearibus, hod. *Maiorca*, et *Minorca*.

U. C. 534.
A. C. 218.

ratus, (atque ideo haud minus, quod haud ignarus erat, 8
circumitam ab Romanis eam legatis ad sollicitandos principum animos) Hasdrubali fratri, viro impigro, eam provinciam destinat, firmatque eum Africis maxime praesidiis, peditum Afrorum undecim millibus octingentis quinquaginta, Liguribus trecentis, Baliaribus quingentis. Ad haec 9
peditum auxilia additi equites Libyphoenices (mixtum Punicum Afris genus) trecenti, et Numidae Maurique accolae Oceani ad mille octingenti, et parva Ilergetum manus ex Hispania, ducenti equites: et, ne quod terrestris deesset auxilii genus, elephanti quattuordecim. Classis praeterea data ad tuendam maritimam oram, (quia, qua parte belli vicerant, ea tum quoque rem gesturos Romanos, credi 1
poterat) quinquaginta quinqueremes, quadriremes duae, triremes quinque: sed aptae instructaeque remigio triginta et duae quinqueremes erant, et triremes quinque.

Ab Gadibus Carthaginem ad hiberna exercitus rediit: atque inde, profectus praeter Etovissam urbem, ad Iberum

Somnium Hannibalis.

maritimamque oram ducit. Ibi, fama est, in quiete visum 2
ab eo iuvenem divina specie, qui 'se ab Iove' diceret 'ducem in Italiam Hannibali missum: proinde sequeretur, 'neque usquam a se deflecteret oculos.' Pavidum primo, nusquam circumspicientem aut respicientem, secutum; deinde, cura humani ingenii, quum, quidnam id esset, quod 3
respicere vetitus esset, agitaret animo, temperare oculis nequivisse; tum vidisse, post sese serpentem mira magnitudine cum ingenti arborum ac virgultorum strage ferri, ac post insequi cum fragore coeli nimbum: tum, 'quae moles 'ea, quidve prodigii esset,' quaerentem audisse: 'Vastitatem Italiae esse: pergeret porro ire, nec ultra inquireret, 'sineretque fata in occulto esse.'

23.
Hannibal Iberum transit.

Hoc visu laetus tripartito Iberum copias traiecit, praemissis, qui Gallorum animos, qua traducendus exercitus erat, donis conciliarent, Alpiumque transitus specularentur.
Nonaginta millia peditum, duodecim millia equitum Iberum 4
traduxit. Ilergetes inde, Bargusiosque, et Ausetanos, et Lacetaniam, quae subiecta Pyrenaeis montibus est, subegit: oraeque huic omni praefecit Hannonem, ut fauces, quae

8 *Ideo haud minus*] *Ideo minus* ex coniectura Gronovii in textum recepit Bekker.

9 *Baliaribus quingentis*] Deerat numerus apud nostrum. Adiecit eum Sigonius ex Polybio, e quo haec omnia desumpta sunt. Crev.

1 *Belli vicerant*] sc. Romani bello Punico primo.

2 *Ibi, fama est*] cf. Val. Max. i. 7. Cic. de Div. i. 24. et, qui hanc similesque fabulas ridet, Pol. iii. 48. Rup.

3 *Cura humani ingenii*] Pro ea, qua duci solent homines, res vetitas (novas quoque, insolitas et ignotas) sciendi cupiditate. Doer.

4 *Nonaginta millia*] De numero copiarum Hannibalis cf. Pol. iii. 35.

Hispanias Galliis iungunt, in potestate essent. Decem U. C. 534.
millia peditum Hannoni ad praesidium obtinendae regionis A. C. 218.
data, et mille equites. Postquam per Pyrenaeum saltum Pyrenaeum
traduci exercitus est coeptus, rumorque per barbaros ma- saltum su-
navit certior de bello Romano; tria millia inde Carpeta- perat.
norum peditum iter averterunt. Constabat, non tam bello
motos, quam longinquitate viae insuperabilique Alpium
transitu. Hannibal, quia revocare aut vi retinere eos an-
ceps erat, ne ceterorum etiam feroces animi irritarentur,
5 supra septem millia hominum domos remisit, quos et ipsos
gravari militia senserat, Carpetanos quoque ab se dimissos
simulans. Inde, ne mora atque otium animos sollicitarent, 24.
cum reliquis copiis Pyrenaeum transgreditur, et ad oppidum
Illiberi castra locat. Galli quanquam Italiae bellum inferri
audiebant, tamen, quia vi subactos trans Pyrenaeum His-
panos fama erat, praesidiaque valida imposita, metu servi-
6 tutis ad arma consternati, Ruscinonem aliquot populi con-
veniunt. Quod ubi Hannibali nuntiatum est, moram Gallos sibi
magis, quam bellum, metuens, oratores ad regulos eorum conciliat.
misit, 'colloqui semet ipsum velle cum his: et vel illi pro-
7 'pius Illiberi accederent, vel se Ruscinonem processurum,
'ut ex propinquo congressus facilior esset: nam et acceptu-
'rum eos in castra sua se laetum, nec cunctanter se ipsum
'ad eos venturum. Hospitem enim se Galliae, non hostem,
'advenisse: nec stricturum ante gladium, si per Gallos
'liceat, quam in Italiam venisset.' Et per nuntios quidem
haec. Ut vero reguli Gallorum, castris ad Illiberim ex-
templo motis, haud gravate ad Poenum venerunt: capti
donis cum bona pace exercitum per fines suos praeter
Ruscinonem oppidum transmiserunt.

In Italiam interim nihil ultra, quam Iberum transisse 25.
Hannibalem, a Massiliensium legatis Romam perlatum
8 erat: quum perinde, ac si Alpes iam transisset, Boii, solli- Boii in Ita-
citatis Insubribus, defecerunt: nec tam ob veteres in lia rebel-
populum Romanum iras, quam quod nuper circa Padum, lant.
9 Placentiam Cremonamque colonias in agrum Gallicum
deductas aegre patiebantur. Itaque, armis repente arreptis,
in eum ipsum agrum impetu facto, tantum terroris ac

5 *Quos et ipsos*] Olim *et ipse*, sed Muretus et Gronovius *et ipsos* emendarunt. *Militiam* quoque legendam suadet Gronov. et probat Doer.

6 *Ad arma consternati*] Concitati ad arma capienda. Eodem modo locutus est Livius vii. 42. *ad arma consternatum.* Et saepius apud nostrum verbum *consternare* de furore dicitur, quam de pavore. Sic supr. viii. 27. *tumultu etiam sanos consternante animos.* CREV.

7 *Ruscinonem*] Hodie nomen regioni *Roussillon.* RASCH.

8 *Boii, sollicitatis Insubribus*] Uterque Galliae Cisalpinae populus erat, cf. supr. v. 34, 35.

9 *Placentiam Cremonamque*] cf Liv. Epit. xx. Pol. iii. 40.

U. C. 534. A. C. 218.

tumultus fecerunt, ut non agrestis modo multitudo, sed ipsi
triumviri Romani, qui ad agrum venerant assignandum,
diffisi Placentiae moenibus, Mutinam confugerint, C. Luta-
tius, C. Servilius, T. Annius. Lutatii nomen haud dubium
est: pro C. Servilio et T. Annio Q. Acilium et C. Heren-
nium habent quidam annales: alii P. Cornelium Asinam
et C. Papirium Masonem. Id quoque dubium est, legati, 1
ad expostulandum missi ad Boios, violati sint, an in trium-
Mutina obsessa. viros agrum metantes impetus sit factus. Mutinae quum
obsiderentur, et gens, ad oppugnandarum urbium artes
rudis, pigerrima eadem ad militaria opera, segnis intactis
assideret muris, simulari coeptum de pace agi: evocatique
ab Gallorum principibus legati ad colloquium, non contra
ius modo gentium, sed violata etiam, quae data in id tem-
pus erat, fide, comprehenduntur; negantibus Gallis, nisi 2
Manlius praetor male rem gerit. obsides sibi redderentur, eos dimissuros. Quum haec de
legatis nuntiata essent, et Mutina praesidiumque in periculo
esset, L. Manlius praetor, ira accensus, effusum agmen ad
Mutinam ducit. Silvae tunc circa viam erant, plerisque
incultis. Ibi, inexplorato profectus, in insidias praecipita-
tus, multaque cum caede suorum aegre in apertos campos
emersit. Ibi castra communita; et, quia Gallis ad tentanda
ea defuit spes, refecti sunt militum animi, quanquam sex- 3
centos cecidisse satis constabat. Iter deinde de integro
coeptum; nec, dum per patentia loca ducebatur agmen,
apparuit hostis: ubi rursus silvae intratae, tum postremos
adorti, cum magna trepidatione ac pavore omnium, octin-
gentos milites occiderunt, sex signa ademere. Finis et
Gallis territandi, et pavendi Romanis fuit, ut e saltu invio
atque impedito evasere. Inde, apertis locis facile tutantes
agmen, Romani Tanetum, vicum propinquum Pado, con-
tendere: ibi se munimento ad tempus commeatibusque
fluminis et Brixianorum Gallorum auxilio, adversus cre- 4
26. scentem in dies multitudinem hostium, tutabantur. Qui
tumultus repens postquam est Romam perlatus, et Punicum
insuper Gallico bello auctum Patres acceperunt; C. Atilium
praetorem cum una legione Romana et quinque millibus

1 *Legati*] Nullos legatos memorat Pol. iii. 40, sed triumviros, Mutinae clausos, cum colloquium a Boiis postulassent, ad eos fide accepta egressos, eaque violata comprehensos fuisse. Et Liv. ipse infr. xxvii. 21. non legatos, sed triumviros circa Mutinam, et xxx. 19. ad vicum Tanetum a Boiis captos tradit. Duk.

2 *Nisi obsides sibi*] Quos Pol. traditos dicit in exitu eius belli, quod descripsit, ii. 22—25. Rup.

3 *Quanquam sexcentos cecidisse*] *Quanquam accisas res* Drak., *quanquam ad centum* Stroth. *quanquam ad quingentos* Gronov. et Bekker. Quod si MSS. prae se ferunt, *ad . . . . cecidisse*, ut Gronovius testatur, fieri potest, ut in voce illa *ad*, incuria scribarum, lateat numerus ∞D, h. e. mille quingenti.

4 *Brixianorum*] Qui e principibus Cenomanorum populis erant.

sociorum, delectu novo a consule conscriptis, auxilium ferre Manlio iubent: qui sine ullo certamine (abscesserant enim metu hostes) Tanetum pervenit. U. C. 536. A. C. 218.

Et P. Cornelius, in locum eius, quae missa cum praetore
5 fuerat, transcripta legione nova, profectus ab urbe sexaginta longis navibus, praeter oram Etruriae Ligurumque, et inde
6 Salyum montes, pervenit Massiliam, et ad proximum ostium Rhodani (pluribus enim divisus amnis in mare decurrit) castra locat: vixdum satis credens, Hannibalem superasse Pyrenaeos montes. Quem ut de Rhodani quoque transitu agitare animadvertit, incertus, quonam ei loco occurreret, necdum satis refectis ab iactatione maritima militibus, trecentos interim delectos equites, ducibus Massiliensibus et auxiliaribus Gallis, ad exploranda omnia visendosque ex tuto hostes praemittit. Hannibal, ceteris metu aut pretio pacatis, iam in Volcarum pervenerat agrum, gentis validae. Colunt autem circa utramque ripam Rhodani: sed, diffisi citeriore agro arceri Poenum posse, ut flumen pro munimento haberent, omnibus ferme suis trans
7 Rhodanum traiectis, ulteriorem ripam amnis armis obtinebant. Ceteros accolas fluminis Hannibal, et eorum ipsorum, quos sedes suae tenuerant, simul pellicit donis ad naves undique contrahendas fabricandasque: simul et ipsi traiici exercitum, levarique quam primum regionem suam tanta urgente hominum turba cupiebant. Itaque ingens
8 coacta vis navium est lintriumque temere ad vicinalem usum paratarum: novasque alias primum Galli inchoantes cavabant ex singulis arboribus: deinde et ipsi milites, simul copia materiae, simul facilitate operis inducti, alveos informes, (nihil, dummodo innare aquae et capere onera possent, curantes) quibus se suaque transveherent, raptim faciebant. Iamque omnibus satis comparatis ad traiicien- 27.
9 dum, terrebant ex adverso hostes, omnem ripam equis virisque obtinentes. Quos ut averteret, Hannonem, Bomilcaris filium, vigilia prima noctis, cum parte copiarum, maxime Hispanis, adverso flumine ire iter unius diei iubet; et, ubi primum possit quam occultissime traiecto amni, circumducere agmen, ut, quum opus facto sit, adoriatur ab

P. Cornelius Cos. cum classe pervenit Massiliam.

Hannibalis stratagema.

5 *Profectus ab urbe*] Pedestri itinere usque ad Pisam, ubi classis commorabatur. Doer. Hic interpunctionem post *urbe* ponit. cf. Pol. iii. 41.

6 *Salyum montes*] De Salyum sive Salluviorum sedibus cf. supr. v. 34, 35. et Strab. iv. 1.

7 *Ulteriorem ripam*] h. e. Ripam Poenis, non Romanis, ulteriorem.

8 *Temere*] Sine arte et certo consilio, *ad vicinalem usum paratarum*, quibus non ad longinquam navigationem, sed ad res in vicina loca deportandas utebantur. Stroth.

9 *Equis virisque*] Sic Caesar. B. Civ. ii. 39. *capti homines equitesque producebantur.* Gron. *Equitibus virisque* legendum suadet Doer.

U. C. 534. A. C. 218.

tergo hostem. Ad id dati duces Galli edocent, inde millia 1
quinque et viginti ferme supra, parvae insulae circumfusum
amnem, latiorem, ubi dividebatur, eoque minus alto alveo,
transitum ostendere. Ibi raptim caesa materia ratesque
fabricatae, in quibus equi virique et alia onera traiicerentur.
Hispani sine ulla mole, in utres vestimentis coniectis, ipsi 2
caetris suppositis incubantes, flumen tranavere. Et alius
exercitus, ratibus iunctis traiectus, castris prope flumen
positis, nocturno itinere atque operis labore fessus, quiete
unius diei reficitur, intento duce ad consilium opportune
exsequendum. Postero die, profecti ex loco, prodito fumo 3
significant, se transisse, et haud procul abesse. Quod ubi
accepit Hannibal, ne tempori deesset, dat signum ad traii-
ciendum. Iam paratas aptatasque habebat pedes lintres: 4
equites fere propter equos nantes navium agmen, ad exci- 5
piendum adversi impetum fluminis, parte superiore trans-
mittens, tranquillitatem infra traiicientibus lintribus prae-
bebat. Equorum pars magna nantes loris a puppibus tra-
hebantur, praeter eos, quos instratos frenatosque, ut ex-
templo egresso in ripam equiti usui essent, imposuerant in

Traiicit Rhodanum.

28. naves. Galli occursant in ripam cum variis ululatibus
cantuque moris sui, quatientes scuta super capita, vibran-
tesque dextris tela: quanquam et ex adverso terrebat tanta
vis navium cum ingenti sono fluminis et clamore vario
nautarum et militum, qui nitebantur perrumpere impetum
fluminis, et qui ex altera ripa traiicientes suos hortabantur.
Iam satis paventes adverso tumultu terribilior ab tergo
adortus clamor, castris ab Hannone captis. Mox et ipse
aderat, ancepsque terror circumstabat, et e navibus tanta vi
armatorum in terram evadente, et ab tergo improvisa pre-
mente acie. Galli, postquam, ultro vim facere conati, pel- 6
lebantur, qua patere visum maxime iter, perrumpunt, tre-

1 *Millia quinque et viginti*] Polybium iii. 42. presso vestigio noster sequitur, quippe illius διακόσια στάδια ad amussim numero Liviano conveniunt. Stroth.

2 *Sine ulla mole*] Sine ullo maiore apparatu.

3 *Profecti ex loco, prodito fumo*] *Profecti, ex loco edito fumo significant*, quam lectionem coniecit Clericus, probant Rupert. et Stroth.

4 *Lintres*] Per *lintres* intelligit noster τὰ μονόξυλα πλοῖα, et per *navium agmen* maiora navigia, quae *lembos* appellat Polyb. iii. 43.

5 *Equites fere propter equos nantes*] *Navium agmen superiore* fluvii *parte transmittens equites*, qui *fere*, sive quorum plerique erant *propter*, seu prope *equos nantes*, *tranquillitatem praebebat lintribus infra traiicientibus*. Addit vocem *fere*, quia non omnes equites prope se habebant equos nantes. Siquidem, ut infra memoratur, aliquot equos instratos frenatosque in naves imposuerant. Crev.

6 *Postquam, ultro vim facere*] *Postquam utroque*, id est, in utramque partem, tum in eos qui a fronte, tum in eos qui a tergo adoriebantur, *vim facere conati, pellebantur*, codicem Cantabr. secutus, cum Ruperto reposuit Stroth.

pidique in vicos passim suos diffugiunt. Hannibal, ceteris U. C. 534.
copiis per otium traiectis, spernens iam Gallicos tumultus, A. C. 218.
castra locat.

Elephanti quomodo traiecti.

Elephantorum traiiciendorum varia consilia fuisse credo: certe variata memoria actae rei. Quidam, congregatis ad ripam elephantis, tradunt, ferocissimum ex iis irritatum ab rectore suo, quum refugientem in aquam nantem sequere-
7 tur, traxisse gregem, ut quemque timentem altitudinem
8 destituerat vadum, impetu ipso fluminis in alteram ripam
9 rapiente. Ceterum magis constat, ratibus traiectos: id ut tutius consilium ante rem foret, ita, acta re, ad fidem pronius est. Ratem unam, ducentos longam pedes, quinquaginta latam, a terra in amnem porrexerunt: quam, ne secunda aqua deferretur, pluribus validis retinaculis parte superiore ripae religatam, pontis in modum humo iniecta constraverunt; ut belluae audacter velut per solum ingrederentur. Altera ratis, aeque lata, longa pedes centum, ad traiiciendum flumen apta, huic copulata est: et quum elephanti, per stabilem ratem, tanquam viam, praegredientibus feminis, acti, in minorem applicatam transgressi sunt: extemplo resolutis, quibus leviter annexa erat, vinculis, ab actuariis aliquot navibus ad alteram ripam pertrahitur: ita primis expositis, alii deinde repetiti ac traiecti sunt. Nihil sane trepidabant, donec continenti velut ponte agerentur.
1 Primus erat pavor, quum, soluta ab ceteris rate, in altum raperentur: ibi, urgentes inter se, cedentibus extremis ab aqua, trepidationis aliquantum edebant; donec quietem ipse timor circumspectantibus aquam fecisset. Excidere etiam saevientes quidam in flumen: sed, pondere ipso stabiles, deiectis rectoribus, quaerendis pedetentim vadis, in terram evasere.

29.

Equestre proelium inter Numidas 500. et Rom. 300.

Dum elephanti traiiciuntur, interim Hannibal Numidas equites quingentos ad castra Romana miserat speculatum, ubi, et quantae copiae essent, et quid pararent. Huic alae equitum missi, ut ante dictum est, ab ostio Rhodani trecenti Romanorum equites occurrunt. Proelium atrocius, quam pro numero pugnantium, editur. Nam praeter multa vulnera, caedes etiam prope par utrimque fuit: fugaque et pavor Numidarum Romanis, iam admodum fessis, victoriam

7 *Ut quemque timentem*] Prout quisque elephantorum timens altitudinem aquae, a vado destituebatur. Crev.

8 *Ratibus traiectos*] Pol. iii. 46. hanc solam traiectionem narrat.

9 *Id ut tutius*] Id ut, ante rem actam, tutius videri consilium debebat, ita nunc, quum acta res memoratur, probabilius est, tale est ut credi facilius posset. Crev.

1 *Soluta ab ceteris rate*] Aut *ab ceteris* ratibus, quarum plures fuisse, quum inter se, tum ad ripam valide religatas, tradit Polyb. iii. 46. aut *ab ceteris* elephantis avulsi. Crev. Interpunctionem post *rate* tollit Bekker.

U. C. 534. A. C. 218.

dedit. Victores ad centum sexaginta, nec omnes Romani, 3
sed pars Gallorum: victi amplius ducenti ceciderunt. Hoc principium simul omenque belli, ut summae rerum prosperum eventum, ita haud sane incruentam ancipitisque certaminis victoriam, Romanis portendit.

Ut, re ita gesta, ad utrumque ducem sui redierunt, nec Scipioni stare sententia poterat, nisi ut ex consiliis coeptisque hostis et ipse conatus caperet: et Hannibalem incertum, utrum coeptum in Italiam intenderet iter, an cum eo, qui primus se obtulisset Romanus exercitus, manus consereret, avertit a praesenti certamine Boiorum legatorum regulique Magali adventus: qui se duces itinerum, socios periculi
fore, affirmantes, integro bello, nusquam ante libatis viribus, 4
Italiam aggrediendam censent. Multitudo timebat quidem hostem, nondum obliterata memoria superioris belli: sed magis iter immensum Alpesque, rem fama utique inexpertis
30. horrendam, metuebat. Itaque Hannibal, postquam ipsi
sententia stetit pergere ire, atque Italiam petere, advocata 5
concione, varie militum versat animos castigando adhortandoque. 'Mirari se, quinam pectora semper impavida repens 'terror invaserit. Per tot annos vincentes eos stipendia 'facere; neque ante Hispania excessisse, quam omnes gen'tesque et terrae eae, quas duo diversa maria amplectantur, 'Carthaginiensium essent. Indignatos deinde, quod, qui-
'cunque Saguntum obsedissent, velut ob noxam, sibi dedi 6
'postularet populus Romanus, Iberum traiecisse ad delen'dum nomen Romanorum, liberandumque orbem terrarum. 'Tum nemini visum id longum, quum ab occasu solis ad 'exortus intenderent iter. Nunc, postquam multo maiorem 'partem itineris emensam cernant, Pyrenaeum saltum inter 'ferocissimas gentes superatum, Rhodanum, tantum amnem, 'tot millibus Gallorum prohibentibus, domita etiam ipsius 'fluminis vi, traiectum, in conspectu Alpes habeant, quarum 'alterum latus Italiae sit; in ipsis portis hostium fatigatos 'subsistere, quid Alpes aliud esse credentes, quam montium 'altitudines? Fingerent altiores Pyrenaei iugis: nullas 'profecto terras coelum contingere, nec inexsuperabiles 'humano generi esse. Alpes quidem habitari, coli, gignere

Hannibal hortatur milites.

3 *Ad centum sexaginta*] *Ad centum quadraginta*, Polybium iii. 45. auctorem secutus, scribendum monet I. Fr. Gronov. qui librarios hic peccasse, ut LX. pro XL. scriberent, pariter ac supr. x. 38. censet. cf. supr. vii. 19.

4 *Integro bello*] Bello nusquam ante tentato, cuius ex apparatu viribusque nihil delibatum aut imminutum esset. CREV.

5 *Pergere ire*] cf. Cic. Acad. i. 1. Her. iii. 1.

6 *Quicunque Saguntum obsedissent*] Solum Hannibalem depoposcerant Romani. Sed hic Hannibal non tam spectat quid verum sit, quam quid invidiosum in Romanos, et ad suorum animos inflammandos efficax. CREV.

7 'atque alere animantes: pervias paucis esse, exercitibus U. C. 534
'invias? Eos ipsos, quos cernant, legatos non pennis sub- A. C. 218.
8 'lime elatos Alpes transgressos: ne maiores quidem eorum
'indigenas; sed advenas Italiae cultores, has ipsas Alpes
'ingentibus saepe agminibus cum liberis ac coniugibus,
'migrantium modo, tuto transmisisse. Militi quidem
'armato, nihil secum praeter instrumenta belli portanti,
'quid invium aut inexsuperabile esse? Saguntum ut cape-
'retur, quid per octo menses periculi, quid laboris exhaustum
9 'esse? Romam, orbis terrarum caput, petentibus quicquam
'adeo asperum atque arduum videri, quod inceptum more-
'tur? Cepisse quondam Gallos ea, quae adiri posse Poenus
'desperet? Proinde aut cederent animo atque virtute
'genti, per eos dies toties ab se victae: aut itineris finem
'sperent campum interiacentem Tiberi ac moenibus Ro-
'manis.'

His adhortationibus incitatos corpora curare, atque ad 31.
iter se parare iubet. Postero die, profectus adversa ripa
1 Rhodani, mediterranea Galliae petit: non quia rectior ad Mediterranea Galliae petit.
Alpes via esset, sed, quantum a mari recessisset, minus ob-
vium fore Romanum credens: cum quo, priusquam in
Italiam ventum foret, non erat in animo manus conserere.
2 Quartis castris ad Insulam pervenit: ibi Isara Rhodanusque
3 amnes, diversis ex Alpibus decurrentes, agri aliquantum
4 amplexi, confluunt in unum. Inde mediis campis Insulae
5 nomen inditum. Incolunt prope Allobroges, gens iam inde

7 *Exercitibus invias?*] Oratoria vis augetur interrogatione, verum minuitur, si ex emendatione Strothii legeris, *nec exercitibus invias*. RUP.

8 *Maiores quidem eorum*] sc. Boiorum, de quorum immigratione in Italiam cf. supr. v. 35. Pol. iii. 48.

9 *Romam, orbis terrarum caput*] Prolepsis, haud bene conveniens Hannibali. STROTH.

1 *Non quia rectior*] Haec Livio ipsi, non Polybio debentur.

2 *Isara*] Optima emendatio ad fidem Polybii facta, quam I. Fr. Gronov. probavit, et in textum reposuit Bekker.

3 *Diversis ex Alpibus*] Arar autem ad Sequanos Helvetiosque tendit, Caes. B. G. i. 12. neque ex Alpibus, sed ex monte Vogeso, hodie *les Vosges*, ortum habet.

4 *Mediis campis Insulae*] Quis sit hic campus, mire dubitatur. Illi, quibus vox *Arar* non displicet, insulam illam, quae ad Araris et Rhodani confluentes est, in qua urbs Lugdunum sita est, intelligunt. Alii vero, quibus vox *diversis* scrupulum iniicit, insulam ad Rhodani et Druentiae confluentes esse variis argumentis confirmare tentant: sed nihil opus est, quippe Isara ex Alpibus Graiis, Rhodanus ex Lepontiis ortum habent. Gronovio autem, ad cuius partes De Luccius et Cramerius accedunt, insula illa ad Rhodani et Isarae confluentes hic intelligi videtur, quae haud dubie magis ad similitudinem Deltae illius Aegyptiacae, ut Polybii verbis utar, quam duae illae priores, circumscripta est. Hoc quoque probant quum alia multa, tum hoc vel maxime, quod Polybius, quem hic vertit noster, in insula illa quam describit, *in ipsa*, inquam, *insula*, non *prope*, quemadmodum Livius, dicit incolere Allobroges. Allobroges autem non inter Rhodanum et Ararim, sed inter Rhodanum et Isaram incolebant. Itaque post *prope* subaudi *confluentes*.

5 *Iam inde*] Hoc addit Livius, quia postea maxime gens Allobrogum opibus et fama inclaruit. CREV. Nisi

U. C. 534.
A. C. 218.

nulla Gallica gente opibus aut fama inferior: tum discors
erat. Regni certamine ambigebant fratres. Maior, et qui
prius imperitarat, Brancus nomine, minore ab fratre et coetu
iuniorum, qui iure minus, vi plus poterat, pellebatur.
Huius seditionis peropportuna disceptatio quum ad Hanni-
balem reiecta esset, arbiter regni factus, quod ea senatus
principumque sententia fuerat, imperium maiori restituit.
Ob id meritum commeatu copiaque rerum omnium, maxime
vestis, est adiutus, quam infames frigoribus Alpes praeparari
cogebant. Sedatis certaminibus Allobrogum, quum iam
Alpes peteret, non recta regione iter instituit; sed ad laevam 6
in Tricastinos flexit; inde per extremam oram Vocontiorum
agri tetendit in Tricorios: haud usquam impedita via,
priusquam ad Druentiam flumen pervenit. Is et ipse 7
Alpinus amnis longe omnium Galliae fluminum difficillimus
transitu est. Nam, quum aquae vim vehat ingentem, non
tamen navium patiens est: quia nullis coercitus ripis,
pluribus simul, neque iisdem alveis fluens, nova semper
vada novosque gurgites, (et ob eadem pediti quoque incerta
via est) ad haec saxa glareosa volvens, nihil stabile nec tutum
ingredienti praebet; et tum, forte imbribus auctus, ingentem
transgredientibus tumultum fecit, quum super cetera trepi-
datione ipsi sua atque incertis clamoribus turbarentur.

Druentia amnis.

32. P. Cornelius consul, triduo fere post, quam Hannibal ab
ripa Rhodani movit, quadrato agmine ad castra hostium
venerat, nullam dimicandi moram facturus. Ceterum, ubi
deserta munimenta, nec facile se tantum praegressos asse-
cuturum videt; ad mare ac naves rediit, tutius faciliusque
ita descendenti ab Alpibus Hannibali occursurus. Ne
tamen nuda auxiliis Romanis Hispania esset, quam provin-
ciam sortitus erat, Cn. Scipionem fratrem cum maxima
parte copiarum adversus Hasdrubalem misit; non ad
tuendos tantummodo veteres socios conciliandosque novos,
sed etiam ad pellendum Hispania Hasdrubalem. Ipse cum
admodum exiguis copiis Genuam repetit, eo, qui circa Pa- 8
dum erat, exercitu Italiam defensurus.

P. Cornelius ad castra ab Hannibale deserta venit. Redit ad naves.

malis *inde*, quod in codd. ante voces *mediis campis* non invenitur, loco mutatum fuisse.

6 *Ad laevam in Tricastinos flexit*] Quod iter haud memorat Polybius, at Sil. Ital. iii. 466 sq. et Ammian. xv. 28. Livius regionem designat, quae non Hannibali, sed sibi aut cuivis Italo *ad laevam* esset: mos est enim historicis, ut nonnunquam dextram sinistramque non ab hostium parte, sed a sua designent. Stroth.

7 *Is et ipse Alpinus amnis*] Quippe ex Alpibus Cottiis oriens. Optima haec descriptio amnis Druentiae, sed magis in inferiorem partem competit, quâ a Segusterone usque ad Avenionem alveo incerto fluit. Sed tota haec Livii narratio errore quodam inenodabali implicita est, neque facile est diiudicare, utrum sciens haec, quae minime sibi constant, scripserit, an incuria librariorum voces quaedam sede sua mutatae sint. Nos Polybii medicam manum adhibendam censemus.

8 *Genuam repetit*] *Pisas*, si Polybium iii. 56. audiamus. Exercitus,

Hannibal ab Druentia campestri maxime itinere ad Alpes cum bona pace incolentium ea loca Gallorum pervenit. Tum, quanquam fama prius, qua incerta in maius vero ferri U. C. 534. A. C. 218. Hannibal transit Alpes.
9 solent, praecepta res erat, tamen ex propinquo visa montium altitudo, nivesque coelo prope immixtae, tecta informia im-
1 posita rupibus, pecora iumentaque torrida frigore, homines
2 intonsi et inculti, animalia inanimaque omnia rigentia gelu, cetera visu, quam dictu, foediora, terrorem renovarunt.
3 Erigentibus in primos agmen clivos apparuerunt imminentes tumulos insidentes montani: qui, si valles occultiores insedissent, coorti in pugnam repente, ingentem fugam stra-
4 gemque dedissent. Hannibal consistere signa iubet; Gallisque ad visenda loca praemissis, postquam comperit, transitum ea non esse, castra inter confragosa omnia praeruptaque, quam extentissima potest valle, locat. Tum per eosdem Gallos, haud sane multum lingua moribusque abhorrentes, quum se immiscuissent colloquiis montanorum, edoctus interdiu tantum obsideri saltum, nocte in sua quemque dilabi tecta; luce prima subiit tumulos, ut ex aperto atque interdiu vim per angustias facturus. Die deinde simulando aliud, quam quod parabatur, consumpto, quum eodem, quo constiterant, loco castra communissent, ubi primum degressos tumulis montanos laxatasque sensit custodias, pluribus ignibus, quam pro numero manentium, in speciem factis, impedimentisque cum equite relictis, et maxima parte peditum; ipse cum expeditis, acerrimo quoque viro, raptim angustias evadit: iisque ipsis tumulis, quos hostes tenuerant, consedit. Prima deinde luce castra mota, 33.
et agmen reliquum incedere coepit. Iam montani signo dato ex castellis ad stationem solitam conveniebant; quum repente conspiciunt alios, arce occupata sua, super caput imminentes, alios via transire hostes. Utraque simul obiecta res oculis animisque immobiles parumper eos defixit. Deinde, ut trepidationem in angustiis, suoque ipsum tumultu misceri agmen videre, equis maxime consternatis, quicquid adiecissent ipsi terroris, satis ad perniciem fore rati,
5 diversis rupibus, iuxta invia ac devia assueti, decurrunt.

cui L. Manlius et C. Atilius praetores praeerant, in iis locis castra habebat.

9 *Praecepta*] Animo praecognita. Crev.

1 *Torrida frigore*] Passim *uri*, *amburi*, *torreri* de frigore plantas cutemque hominis laedente. cf. infr. xl. 45. Plin. H.N. iii. 20. Tac. Ann. xiii. 35.

2 *Inanimaque*] *Inanimataque* ex emendatione Gronovii reposuit Bekker.

3 *Erigentibus in primos agmen*] Pol. iii. 50.

4 *Gallisque ad visenda loca*] sc. Legatis Boiorum, qui se duces itineris fore professi fuerant. Sigon.

5 *Diversis rupibus*] Alii *perversis rupibus*. Gronovius legendum suadet *per transversas rupes*, fortasse nimis audacter, ut Crevierio videtur, qui *discurrunt* scribit. *Diversi rupibus, iuxta invio ac devio*, reponit Walchius.

U. C. 534. A. C. 218. Tum vero simul ab hostibus, simul ab iniquitate locorum Poeni oppugnabantur; plusque inter ipsos, sibi quoque tendente, ut periculo prius evaderet, quam cum hostibus, certaminis erat. Equi maxime infestum agmen faciebant, qui et clamoribus dissonis, quos nemora etiam repercussaeque valles augebant, territi trepidabant, et icti forte aut vulnerati adeo consternabantur, ut stragem ingentem simul hominum ac sarcinarum omnis generis facerent: multosque 6
turba, quum praecipites deruptaeque utrimque angustiae 7
essent, in immensum altitudinis deiecit; quosdam et armatos: sed ruinae maximae modo iumenta cum oneribus devolvebantur. Quae quanquam foeda visu erant, stetit parumper tamen Hannibal, ac suos continuit, ne tumultum ac trepidationem augeret. Deinde, postquam interrumpi agmen vidit, periculumque esse, ne exutum impedimentis exercitum nequicquam incolumem traduxisset, decurrit ex superiore loco: et, quum impetu ipso fudisset hostem, suis quoque tumultum auxit. Sed is tumultus momento temporis, postquam liberata itinera fuga montanorum erant, sedatur: nec per otium modo, sed prope silentio, mox omnes traducti. Castellum inde, quod caput eius regionis erat, viculosque circumiectos capit, et captivo cibo ac pe- 8
coribus per triduum exercitum aluit. Et quia nec montanis primo perculsis, nec loco magnopere impediebantur, aliquantum eo triduo viae confecit.

34. Perventum inde ad frequentem cultoribus alium, ut inter montana, populum. Ibi non bello aperto, sed suis artibus, 9 1
fraude, deinde insidiis est prope circumventus. Magno natu principes castellorum oratores ad Poenum veniunt: 'alienis malis, utili exemplo, doctos,' memorantes, 'amici- 'tiam malle, quam vim experiri Poenorum. Itaque obe- 'dienter imperata facturos: commeatum itinerisque duces, 'et ad fidem promissorum obsides acciperet.' Hannibal nec temere credendo, nec aspernando, ne repudiati aperte hostes fierent, benigne quum respondisset; obsidibus, quos dabant, acceptis, et commeatu, quem in viam ipsi detulerant, usus, nequaquam, ut inter pacatos, incomposito agmine duces eorum sequitur. Primum agmen elephanti et equites erant: ipse post cum robore peditum, circumspectans sollicitusque omnia, incedebat. Ubi in angustiorem viam

6 *Multosque turba*] h. e. Tumultus et trepidatio. Per *multos*, quibus paullo post *armati* opponuntur, intelligi lixas et calones, nam res maxime circa impedimenta accidit, monet Doer.

7 *Utrimque*] Hoc in Polybio non legitur.

8 *Captivo cibo*] *Cibo* additum e Polybio. Plures edd. *frumento* habent, quaedam *captivorum pecoribus*. Verum ap. Polybium castellum illud, πόλις vocatur.

9 *Populum*] Δῆμον, sive pagum intelligas.

1 *Suis artibus*] h. e. Perfidia plus quam Punica. cf. supr. 4.

ex parte altera subiectam iugo insuper imminenti ventum U. C. 534
est, undique ex insidiis barbari a fronte, ab tergo coorti, A. C. 218
cominus eminus petunt: saxa ingentia in agmen devolvunt:
2 maxima ab tergo vis hominum urgebat. In eos versa peditum acies haud dubium fecit, quin, nisi firmata extrema agminis fuissent, ingens in eo saltu accipienda clades fuerit. Tunc quoque ad extremum periculi ac prope perniciem ventum est: nam, dum cunctatur Hannibal demittere agmen in angustias; quia non, ut ipse equitibus praesidio erat, ita peditibus quicquam ab tergo auxilii reliquerat; occursantes
3 per obliqua montani, perrupto medio agmine, viam insedere: noxque una Hannibali sine equitibus atque impedimentis acta est. Postero die, iam segnius intercursantibus barbaris, 35.
iunctae copiae, saltusque haud sine clade, maiore tamen iumentorum, quam hominum, pernicie, superatus. Inde montani pauciores iam, et latrocinii magis quam belli more, concursabant; modo in primum, modo in novissimum agmen, utcunque aut locus opportunitatem daret, aut progressi morative aliquam occasionem fecissent. Elephanti,
4 sicut per artas praecipites vias magna mora agebantur, ita tutum ab hostibus, quacunque incederent, quia insuetis adeundi propius metus erat, agmen praebebant.

Nono die in iugum Alpium perventum est, per invia pleraque et errores, quos aut ducentium fraus, aut, ubi fides iis non esset, temere initae valles a coniectantibus iter, faciebant. Biduum in iugo stativa habita: fessisque labore ac pugnando quies data militibus; iumentaque aliquot, quae prolapsa in rupibus erant, sequendo vestigia agminis in castra pervenere. Fessis taedio tot malorum nivis etiam
5 casus, occidente iam sidere Vergiliarum, ingentem terrorem adiecit. Per omnia nive oppleta quum, signis prima luce motis, segniter agmen incederet, pigritiaque et desperatio
6 in omnium vultu emineret; praegressus signa Hannibal in promontorio quodam, unde longe ac late prospectus erat, consistere iussis militibus Italiam ostentat, subiectosque Alpinis montibus Circumpadanos campos: 'moeniaque eos tum transcendere non Italiae modo, sed etiam urbis Ro-

2 *In eos versa peditum acies*] In eos quum versa peditum acies esset, haud dubium erat, quin . . . *tunc quoque*, licet etiam firmasset Hannibal extrema agminis, *tamen* . . .

3 *Perrupto medio agmine*] *Interrupto* ex emendatione Gronovii in textum recepit Bekker.

4 *Praecipites*] Proni ad lapsum in locis declivibus et praecipitibus. Doer. *Praecipites*, h.e. per ardua ac declivia, quin praerupta saepe, ducebantur. Bauer.

5 *Occidente iam sidere Vergiliarum*] Vergiliae, sive Pleiades, sunt stellae septem in collo Tauri. Occasus Pleiadum de quo hic agit Livius, contingebat, Plinii aevo, tertio Idus Novembris, ipso teste, H. N. xviii. 31. Crev. cf. Pol. iii. 54.

6 *In promontorio quodam*] Iugo Alpium praealto, in altum (non, ut plerumque, in mare) prominente. Rup.

U. C. 534. 'manae. Cetera plana, proclivia fore: uno, aut summum 7
A. C. 218. 'altero proelio arcem et caput Italiae in manu ac potestate 'habituros.' Procedere inde agmen coepit; iam nihil ne hostibus quidem, praeter parva furta per occasionem, tentantibus. Ceterum iter multo, quam in ascensu fuerat, (ut pleraque Alpium ab Italia sicut breviora, ita arrectiora sunt) difficilius fuit. Omnis enim ferme via praeceps, angusta, 8
lubrica erat: ut neque sustinere se a lapsu possent; nec, 9
qui paullulum titubassent, haerere afflicti vestigio suo; aliique super alios, et iumenta et homines, occiderent.

36. Ventum deinde ad multo angustiorem rupem, atque ita rectis saxis, ut aegre expeditus miles tentabundus, manibusque retinens virgulta ac stirpes circa eminentes, demittere sese posset. Natura locus iam ante praeceps, recenti lapsu terrae in pedum mille admodum altitudinem abruptus erat. 1
Ibi quum, velut ad finem viae, equites constitissent, miranti Hannibali, quae res moraretur agmen, nuntiatur, rupem inviam esse. Digressus deinde ipse ad locum visendum. Haud dubia res visa, quin per invia circa nec trita antea, quamvis longo ambitu, circumduceret agmen. Ea vero via insuperabilis fuit. Nam quum super veterem nivem intactam nova modicae altitudinis esset, molli nec praealtae nivi facile pedes ingredientium insistebant. Ut vero tot hominum iumentorumque incessu dilapsa est, per nudam infra glaciem fluentemque tabem liquescentis nivis ingrediebantur. Taetra ibi luctatio erat, ut a lubrica glacie, non recipiente vestigium, et in prono citius pedes fallente: et, seu manibus in assurgendo seu genu se adiuvissent, ipsis 2
adminiculis prolapsi si iterum corruerent, nec stirpes circa radicesve, ad quas pede aut manu quisquam eniti posset, erant; ita in levi tantum glacie tabidaque nive volutabantur. Iumenta secabant interdum etiam tum infimam ingredientia

7 *Summum*] Ad summum, quod Anglice, dicimus *at most*. Restituit hanc loquendi formam Livio Gronovius, quum vulgo editi haberent *ad summum*, scripti *summo*.

8 *Omnis enim ferme via*] Haec verba, ut ex Polybio patet, non sunt de toto itinere intelligenda, sed de invia illa parte tantummodo, de qua mox sermo erit.

9 *Ut neque sustinere se a lapsu*] sc. Ut neque continere se, quominus laberentur, neque, si paullulum titubassent, h. e. non omnino primo lapsu procidissent, sed terrae *afflicti* vestigium pressissent, vestigio suo haerere possint.

1 *In pedum mille admodum altitudinem*] *Impeditus in mirandam admodum altitudinem* retinent Sigon. et Stroth. Sed emendationem Vallae firmatam a Pol. iii. 54, quam noster servavit, Crev. et Bekker. probant. Quod vero Livius spatium, quo recenti lapsu abruptus locus erat, *in altitudinem*, non *in longitudinem* acceperit, id non ex Polybio sumsit, et prorsus ridiculum absurdumque videtur.

2 *Ipsis adminiculis prolapsi si iterum corruerent*] Manus et genua intelligenda sunt, quibus se adiuvisse dicuntur. Doer. Ceterum Bekker. *prolapsis iterum corruebant* ex coniectura Gronovii in textum recepit.

3 nivem, et prolapsa iactandis gravius in connitendo ungulis U. C. 534.
penitus perfringebant: ut pleraque, velut pedica capta, A. C. 218.
haererent in durata et alte concreta glacie. Tandem, 37.
nequicquam iumentis atque hominibus fatigatis, castra in
iugo posita, aegerrime ad id ipsum loco purgato: tantum
4 nivis fodiendum atque egerendum fuit. Inde ad rupem Rupes igne
muniendam, per quam unam via esse poterat, milites ducti, et aceto
5 quum caedendum esset saxum, arboribus circa immanibus mollita.
deiectis detruncatisque, struem ingentem lignorum faciunt:
eamque, quum et vis venti apta faciendo igni coorta esset,
6 succendunt, ardentiaque saxa infuso aceto putrefaciunt. Ita
7 torridam incendio rupem ferro pandunt, molliuntque anfractibus modicis clivos, ut non iumenta solum, sed elephanti etiam, deduci possent. Quatriduum circa rupem consumptum, iumentis prope fame absumptis: nuda enim fere cacumina sunt, et, si quid est pabuli, obruunt nives. Inferiora valles et apricos quosdam colles habent, rivosque prope silvas, et iam humano cultu digniora loca. Ibi iu-
8 menta in pabulum missa, et quies muniendo fessis hominibus
9 data triduo. Inde ad planum descensum, etiam locis mollioribus et accolarum ingeniis.

Hoc maxime modo in Italiam perventum est, quinto 38.
1 mense a Carthagine nova, ut quidam auctores sunt, quinto Italiam in-
decimo die Alpibus superatis. Quantae copiae transgresso greditur
in Italiam Hannibali fuerint, nequaquam inter auctores con- Hannibal.
stat. Qui plurimum, centum millia peditum, viginti equitum

3 *In connitendo*] sc. Ut sese erigerent.

4 *Ad rupem muniendam*] h. e. Perfodiendo et caedendo rupem per eam viam aperire. Doer.

5 *Arboribus circa immanibus*] Nec minus mirum, quod arbores immanes in eo loco opportune exsisterent, cuius, ut mox ait Livius, *nuda fere cacumina, et si quid est pabuli, obruunt nives.* Sed quum rupes mille pedes *in altitudinem* abrupta esset, necesse erat omnino, ut aliquis *Deus ex machina* exsisteret.

6 *Infuso aceto*] Plin. H. N. xxxiii. 3. eam aceti vim esse scribit, ut *saxa rumpat infusum, quae non ruperit ignis antecedens.* Hanc fabulam Plut. in Vita Hann. ac Sil. iii. 640. necnon Appian. Hann. 4. narrant. Quidam, qui rem non prorsus ementitam volunt, monent acetum militibus potum fuisse, et hinc non mirum esse, tantam eius copiam Poenis suppetisse. Sed hae merae nugae sunt: quippe *saxa primitiva* aceto vix tam facile cessissent, neque nodus tali vindice dignus est, quippe viam lapsam mille pedes *in longitudinem* humanus labor, nullis aceti et ignis adiumentis, instaurare potuisset.

7 *Molliuntque anfractibus modicis clivos*] Non rectas ducunt vias, sed per modicos anfractus inflexas, ita ut mollior descensus per clivos fieret. Crev.

8 *Data triduo*] Polybius contra hoc tempus non in exercitu quiete reficiendo, sed in locos campestres deducendo, consumptum scribit.

9 *Etiam locis*] *Et iam*, Bekker.

1 *Ut quidam auctores sunt*] cf. Pol. iii. 56. *Quinto decimo die*, ceterum Livio ipso auctore, dies decimus nonus iam agebatur, quippe *nono die* in iugum Alpium perventum est, tum *biduum* in iugo stativa habita, postea *quadriduum* circa rupem absumptum, denique quies fessis data *triduo:* inde, scilicet die decimo nono, ad planum descensum est. cf. Cramer. de Hannib. transitu p. 145.

U. C. 534. fuisse scribunt; qui minimum, viginti millia peditum, sex 2
A. C. 218. equitum. L. Cincius Alimentus, qui captum se ab Hanni- 3
bale scribit, maxime auctor me moveret, nisi confunderet
numerum, Gallis Liguribusque additis: cum his octoginta
millia peditum, decem equitum, adducta in Italiam: (magis 4
affluxisse verisimile est, et ita quidam auctores sunt) ex ipso
autem audisse Hannibale, postquam Rhodanum transierit,
triginta sex millia hominum, ingentemque numerum equo-
rum et aliorum iumentorum amisisse, Taurinis, quae Gallis
proxima gens erat, in Italiam degressum. Id quum inter 5
omnes constet, eo magis miror ambigi, quanam Alpes trans-
ierit: et vulgo credere, Penino, atque inde nomen ei iugo 6
Alpium inditum, transgressum. Coelius per Cremonis 7 8
iugum dicit transisse: qui ambo saltus eum non in Tauri-
nos, sed per Salassos montanos ad Libuos Gallos deduxis-
sent. Nec verisimile est, ea tum ad Galliam patuisse 9
itinera; utique, quae ad Peninum ferunt, obsaepta gentibus
semigermanis fuissent. Neque, hercule, montibus his (si
quem forte id movet) ab transitu Poenorum ullo Veragri,
incolae iugi eius, norunt nomen inditum; sed ab eo, 1
quem, in summo sacratum vertice, Peninum montani appel-
lant.

39. Peropportune ad principia rerum Taurinis, proximae genti, adversus Insubres motum bellum erat. Sed armare

2 *Qui minimum, viginti millia peditum, sex equitum*] Ita memorat Polybius, qui quidem sese id didicisse testatur ex aerea tabula Lacinii ab ipso Hannibale inscripta et incisa. CREV.

3 *L. Cincius Alimentus*] Qui *diligens monumentorum auctor* vocatur supr. vii. 3, Fabii Pictoris aequalis.

4 *Magis affluxisse*] Potius affluxisse, quam adducta esse. RASCHIG.

5 *Quum inter omnes constet*] Quonam modo? quum Polybius iii. 56. diserte ait Hannibalem in Insubres descendisse; a quo minime discrepat Caelius, Libuis enim Insubres olim iugum imposuisse Ptolemaeus p. 64. affirmat.

6 *Vulgo credere*] Ita Plin. H. N. iii. 17.

7 *Coelius*] L. Coelius Antipater, scriptor non mediocris apud antiquos famae: qui ex ieiunitate veterum et serpente humi simplicitate primus *paullulum se erexit, et addidit historiae maiorem sonum vocis*, ut ait Cicero de Or. ii. 54. *L. Crassi*, insignis illius oratoris, *familiaris*, imo et *magister*, teste eodem Cic. ibid. et in Bruto, 102. Hinc satis cognoscitur quo tempore vixerit; Gracchanis nimirum temporibus, ut clare docet Val. Max. i. 7. et sat diu etiam post Gracchos. Scripserat historiam belli huius Hannibalici, ut colligitur ex hoc et non paucis aliis huius decadis locis, in quibus a Livio testis citatur. CREV.

8 *Cremonis iugum*] Glareanus testatur in vetustioribus codicibus legi *centronis iugum*. Sane haud procul a Pennino iugo incolebant Centrones, Gallicus populus; et Centronicarum Alpium mentionem fecit Plinius H. N. xi. 42. CREV.

9 *Ea tum ad Galliam*] Augustum Imp. duo itinera per Alpes Graias et Peninas struxisse Strabo iv. p. 318. narrat. Sed eundem auctorem secutus, Cramerius viam per hos montes antea patuisse censet.

1 *Sed ab eo*] Vocem *Peninum* contra a Celtica voce *Penn*, quae hodie apud Armoricos Galliae populos *vertex* et *caput* dicitur, derivatam fuisse procul dubio est.

2 exercitum Hannibal, ut parti alteri auxilio esset, in reficiendo maxime sentientem contracta ante mala, non poterat. Otium etenim ex labore, copia ex inopia, cultus ex 3 illuvie tabeque, squalida et prope efferata corpora varie movebant. Ea P. Cornelio consuli causa fuit, quum Pisas navibus venisset, exercitu a Manlio Atilioque accepto tirone, et in novis ignominiis trepido, ad Padum festinandi: ut cum hoste nondum refecto manum consereret. Sed quum Placentiam consul venit, iam ex stativis moverat Hannibal: 4 Taurinorumque unam urbem, caput gentis eius, quia volentes in amicitiam non veniebant, vi expugnarat: iunxissetque sibi, non metu solum, sed etiam voluntate, Gallos accolas Padi; ni eos, circumspectantes defectionis tempus, subito adventus consulis oppressisset. Et Hannibal movit ex Taurinis, incertos, quae pars sequenda esset, Gallos praesentem se secuturos ratus. Iam prope in conspectu 5 erant exercitus, convenerantque duces sicuti inter se nondum satis noti, ita iam imbutus uterque quadam admiratione alterius. Nam Hannibalis et apud Romanos, iam ante Sagunti excidium, celeberrimum nomen erat: et Scipionem Hannibal eo ipso, quod adversus se dux potissimum lectus esset, praestantem virum credebat. Et auxerant inter se opinionem; Scipio, quod, relictus in Gallia, obvius fuerat in Italiam transgresso Hannibali; Hannibal, et conatu tam audaci traiiciendarum Alpium, et effectu. Occupavit tamen Scipio Padum traiicere, et, ad Ticinum amnem motis castris, prius, quam educeret in aciem, adhortandorum militum causa, talem orationem exorsus est:

U. C. 534. A. C. 218.

Cornelius Cos. obviam venit.

40. ‘Si eum exercitum, milites, educerem in aciem, quem in ‘Gallia mecum habui, supersedissem loqui apud vos. Quid ‘enim adhortari referret aut eos equites, qui equitatum ‘hostium ad Rhodanum flumen egregie vicissent, aut eas ‘legiones, cum quibus fugientem hunc ipsum hostem secutus, ‘confessionem cedentis ac detrectantis certamen pro victoria ‘habui? Nunc, quia ille exercitus, Hispaniae provinciae 6 ‘scriptus, ibi cum fratre Cn. Scipione meis auspiciis rem

Cornelius milites suos adhortatur.

2 *In reficiendo*] Qui contracta in transitu Alpium mala tum maxime sentiebat, quum se reficere conaretur. Crev.

3 *Efferata*] Propter squalorem, et omissum tanto tempore omnem corporis cultum, aliquid torvi ferique praeferentia. Supr. ii. 23. *Promissa barba et capilli efferaverant speciem oris.* Crev.

4 *Quia volentes in amicitiam non veniebant*] Nempe oppidani. Prius legebatur *quia volentis . . . veniebat.* Unus e regiis codicibus exhibuit nobis eam scripturam quam expressimus. Illam coniectura iam praeceperat Gronovius. Crev.

5 *Convenerantque duces*] Non in colloquium, sed tantum in eandem regionem, ita ut haud multum inter se abessent.

6 *Meis auspiciis*] Quia Cornelio sorte Hispania evenerat provincia, adeoque eius auspiciis res ibi gerebantur. Doer.

U. C. 534. 'gerit, ubi eum gerere senatus populusque Romanus voluit;
A. C. 218. 'ego, ut consulem ducem adversus Hannibalem ac Poenos 'haberetis, ipse me huic voluntario certamini obtuli; novo 'imperatori apud novos milites pauca verba facienda sunt. 'Ne genus belli, neve hostem ignoretis; cum iis est vobis, 'milites, pugnandum, quos terra marique priore bello 'vicistis: a quibus stipendium per viginti annos exegistis: a 'quibus capta belli praemia, Siciliam ac Sardiniam, habetis. 'Erit igitur in hoc certamine is vobis illisque animus, qui 'victoribus et victis esse solet. Nec nunc illi, quia audent, 'sed quia necesse est, pugnaturi sunt: nisi creditis, qui 'exercitu incolumi pugnam detrectavere, eos, duabus parti- 8
'bus peditum equitumque in transitu Alpium amissis, quum 9
'plures paene perierint, quam supersunt, plus spei nactos 'esse. At enim pauci quidem sunt, sed vigentes animis 1
'corporibusque, quorum robora ac vires vix sustinere vis 'ulla possit. Effigies, imo umbrae hominum, fame, frigore, 'illuvie, squalore enecti, contusi ac debilitati inter saxa ru-'pesque. Ad haec, praeusti artus, nive rigentes nervi, 'membra torrida gelu, quassata fractaque arma, claudi ac 'debiles equi. Cum hoc equite, cum hoc pedite pugnaturi 'estis: reliquias extremas hostium, non hostes, habebitis. 'Ac nihil magis vereor, quam ne, vos quum pugnaveritis, 'Alpes vicisse Hannibalem videantur. Sed ita forsitan de-'cuit, cum foederum ruptore duce ac populo deos ipsos, sine 'ulla humana ope, committere ac profligare bellum: nos, 2
'qui secundum deos violati sumus, commissum ac profliga-
41. 'tum conficere. Non vereor, ne quis me hoc vestri adhor- 3
'tandi causa magnifice loqui existimet; ipsum aliter animo 'affectum esse. Licuit in Hispaniam, provinciam meam, 'quo iam profectus eram, cum exercitu ire meo: ubi et 'fratrem consilii participem ac periculi socium haberem, et 'Hasdrubalem potius, quam Hannibalem, hostem, et 'minorem haud dubie molem belli. Tamen, quum prae-

8 *Duabus partibus*] Duabus tertiis partibus.

9 *Quum plures paene perierint, quam supersunt*] Suspecta quidem est haec parenthesis Strothio et Doeringio, et quae glossatoris manum prodere videatur. Bauerus quidem nostrum mitigare velle censet, quod forte nimis auxerat: contra Raschig. *paene* non *ferme*, sed *penitus* hic significare suspicatur, quemadmodum apud Planc. in Cic. Ep. x. 23. *non hoc vitio paene sum deceptus*, legitur. cf. Prisc. iii. p. 608.

1 *At enim*] Obiectionem fere semper indicant particulae *at enim*. cf. supr. iv. 4. Rasch.

2 *Profligare*] h. e. Ad exitum ferme adducere, ut Cic. Tusc. v. 6. cf. supr. iii. 50.

3 *Vestri adhortandi causa*] Videtur ratio grammaticarum legum postulare vel *vestri adhortandorum*, vel *vos adhortandi*. Sed hanc loquendi formam compluribus ex probatissimo quoque scriptore exemplis tuentur Sanctius in Minerva iii. 8. et auctor Novae Methodi linguae Latinae in observationibus ad Gerundia. Crev.

'terveherer navibus Galliae oram, ad famam huius hostis U. C. 536.
'in terram egressus, praemisso equitatu, ad Rhodanum movi A. C. 218.
'castra. Equestri proelio, qua parte copiarum conserendi 'manum fortuna data est, hostem fudi: peditum agmen, 'quod in modum fugientium raptim agebatur, quia assequi 'terra non poteram, regressus ad naves, quanta maxima 'celeritate potui, tanto maris terrarumque circuitu, in radi-'cibus Alpium obvius fui. Huic timendo hosti utrum, 'quum declinarem certamen, improvisus incidisse videor an 'occurrere in vestigiis eius? lacessere ac trahere ad decer-'nendum? Experiri iuvat, utrum alios repente Cartha-'ginienses per viginti annos terra ediderit: an iidem sint, 'qui ad Aegates pugnaverunt insulas, et quos ab Eryce
4 'duodevicenis denariis aestimatos emisistis: et utrum Han-'nibal hic sit aemulus itinerum Herculis, ut ipse fert, an
5 'vectigalis stipendiariusque et servus populi Romani a patre 'relictus: quem nisi Saguntinum scelus agitaret, respiceret 'profecto, si non patriam victam, domum certe, patremque, 'et foedera Hamilcaris scripta manu: qui, iussus a consule 'nostro, praesidium deduxit ab Eryce: qui graves impositas 'victis Carthaginiensibus leges fremens maerensque accepit: 'qui decedere Sicilia, qui stipendium populo Romano dare 'pactus est. Itaque vos ego, milites, non eo solum animo, 'quo adversus alios hostes soletis, pugnare velim; sed cum 'indignatione quadam atque ira: velut si servos videatis 'vestros arma repente contra vos ferentes. Licuit ad Ery-'cem clausos, ultimo supplicio humanorum, fame interficere: 'licuit victricem classem in Africam traiicere, atque intra 'paucos dies sine ullo certamine Carthaginem delere. 'Veniam dedimus precantibus: emisimus ex obsidione:
6 'pacem cum victis fecimus: tutelae deinde nostrae duximus, 'quum Africo bello urgerentur. Pro his impartitis, furiosum 'iuvenem sequentes, oppugnatum patriam nostram veniunt. 'Atque utinam pro decore tantum hoc vobis, et non pro 'salute, esset certamen. Non de possessione Siciliae ac 'Sardiniae, de quibus quondam agebatur, sed pro Italia 'vobis est pugnandum: nec est alius ab tergo exercitus, 'qui, nisi nos vincimus, hosti obsistat; nec Alpes aliae sunt,

4 *Duodevicenis denariis*] De hac re omnino silet Pol. i. 62. sed ap. Zonar. viii. 17. in legibus pacis scriptum esse invenimus, quod Poeni Romanos captivos gratuito dimittere, suos autem a Romanis pretio redimere deberent.

5 *Vectigalis stipendiariusque*] Oratorice haec dicta, quippe *stipendium* haud dubie Carthaginiensibus imperatum erat, ager vero Carthaginiensis adhuc non *vectigalis* erat, ut qui minime in *provinciae* locum cesserat.

6 *Tutelae ... nostrae*] Ad tutelam nostram pertinere duximus. Haec haud dubie vera sunt. quippe Romani teste Polybio, dum Africo bello urgebantur Carthaginienses, foederis leges observabant, sed sedato illo bello, ipsi invasere Sardiniam. Hanc autem iniuriam noster prudenter reticet.

U. C. 534. A. C. 218. 'quas dum superant, comparari nova possint praesidia. 'Hic est obstandum, milites, velut si ante Romana moenia 'pugnemus. Unusquisque se non corpus suum, sed con'iugem ac liberos parvos armis protegere putet: nec 'domesticas solum agitet curas, sed identidem hoc animo 'reputet, nostras nunc intueri manus senatum populumque 'Romanum: qualis nostra vis virtusque fuerit, talem deinde 'fortunam illius urbis ac Romani imperii fore.'

42. Hannibal rebus prius quam verbis milites hortatur.

Haec apud Romanos consul. Hannibal, rebus prius, 7 quam verbis, adhortandos milites ratus, circumdato ad spectaculum exercitu, captivos montanos vinctos in medio statuit; armisque Gallicis ante eorum pedes proiectis, interrogare interpretem iussit, ecquis, si vinculis levaretur, armaque et equum victor acciperet, decertare ferro vellet? Quum ad unum omnes ferrum pugnamque poscerent, et deiecta 8 in id sors esset, se quisque eum optabat, quem fortuna in id certamen legeret. Ut cuiusque sors exciderat, alacer, inter gratulantes gaudio exsultans, cum sui moris tripudiis arma raptim capiebat. Ubi vero dimicarent, is habitus animorum 9 non inter eiusdem modo conditionis homines erat, sed etiam inter spectantes vulgo, ut non vincentium magis, quam bene morientium, fortuna laudaretur.

43. Eius oratio.

Quum sic aliquot spectatis paribus affectos dimisisset, 1 concione inde advocata, ita apud eos locutus fertur: 'Si, 'quem animum in alienae sortis exemplo paullo ante 'habuistis, eundem mox in aestimanda fortuna vestra 'habueritis, vicimus, milites: neque enim spectaculum modo 'illud, sed quaedam veluti imago vestrae conditionis erat. 'Ac nescio, an maiora vincula maioresque necessitates vobis, 'quam captivis vestris, fortuna circumdederit. Dextra 'laevaque duo maria claudunt, nullam, ne ad effugium qui'dem, navem habentibus: contra Padus amnis, maior Padus 2 'ac violentior Rhodano; ab tergo Alpes urgent, vix integris 'vobis ac vigentibus transitae. Hic vincendum aut morien'dum, milites, est, ubi primum hosti occurristis. Et eadem 'fortuna, quae necessitatem pugnandi imposuit, praemia 'vobis ea victoribus proponit, quibus ampliora homines ne

7 *Rebus prius*] Exemplo scilicet fortitudinis ante militum oculos edito. Doer. cf. Pol. iii. 62.

8 *Deiecta . . . sors*] In urnam seu sitellam coniecta, qua versata excidebant tabellae sortibus inscriptae.

9 *Is habitus animorum*] Ita affecti sunt animi non modo Gallorum, *eiusdem* scilicet *conditionis*, sed etiam Poenorum. Hunc morem captivos per paria certamine componendi apud Poenos usitatum fuisse docet Casaub. ad Suet. Aug. 13. Rup.

1 *Quum sic aliquot spectatis paribus*] Contra Pol. iii. 62. duos tantum dimicasse, quorum alterum periisse, alterum superstitem fuisse scribit.

2 *Contra Padus amnis*] In pluribus codd. *circa* occurrit, sed *contra*, quod I. Gronovius reposuit, tantum non omnes editores malunt.

'ab diis quidem immortalibus optare solent. Si Siciliam U. C. 534.
'tantum ac Sardiniam, parentibus nostris ereptas, nostra A. C. 218.
'virtute recuperaturi essemus, satis tamen ampla pretia
'essent. Quicquid Romani tot triumphis partum conges-
'tumque possident, id omne vestrum cum ipsis dominis
'futurum est. In hanc tam opimam mercedem, agite, cum
'diis bene iuvantibus arma capite. Satis adhuc in vastis
'Lusitaniae Celtiberiaeque montibus, pecora consectando,
'nullum emolumentum tot laborum periculorumque vestro-
'rum vidistis: tempus est iam, opulenta vos ac ditia stipen-
'dia facere, et magna operae pretia mereri, tantum itineris
'per tot montes fluminaque et tot armatas gentes emensos.
'Hic vobis terminum laborum fortuna dedit: hic dignam
'mercedem, emeritis stipendiis, dabit. Nec, quam magni
'nominis bellum est, tam difficilem existimaritis victoriam
'fore. Saepe et contemptus hostis cruentum certamen
'edidit, et incluti populi regesque perlevi momento victi
'sunt. Nam, dempto hoc uno fulgore nominis Romani,
'quid est, cur illi vobis comparandi sint? Ut viginti anno-
'rum militiam vestram cum illa virtute, cum illa fortuna
3 'taceam; ab Herculis columnis, ab Oceano terminisque
'ultimis terrarum, per tot ferocissimos Hispaniae et Galliae
'populos vincentes huc pervenistis: pugnabitis cum exer-
'citu tirone, hac ipsa aestate caeso, victo, circumsesso a
'Gallis, ignoto adhuc duci suo, ignorantique ducem. An
'me, in praetorio patris, clarissimi imperatoris, prope
'natum, certe eductum, domitorem Hispaniae Galliaeque,
'victorem eundem non Alpinarum modo gentium, sed ipsa-
'rum, quod multo maius est, Alpium, cum semestri hoc
4 'conferam duce, desertore exercitus sui? Cui si quis,
'demptis signis, Poenos Romanosque hodie ostendat, igno-
'raturum certum habeo, utrius exercitus sit consul. Non
'ego illud parvi aestimo, milites, quod nemo vestrum est,
'cuius non ante oculos ipse saepe militare aliquod ediderim
'facinus; cui non idem ego, virtutis spectator ac testis,
'notata temporibus locisque referre sua possim decora.
'Cum laudatis a me millies donatisque, alumnus prius om-
'nium vestrum, quam imperator, procedam acie adversus
'ignotos inter se ignorantesque. Quocunque circumtuli 44.
'oculos, plena omnia video animorum ac roboris: veteranum
5 'peditem, generosissimarum gentium equites frenatos et
'infrenatos, vos socios fidelissimos fortissimosque, vos Car-

3 *Ab Herculis columnis*] Hae quidem duo montes erant, quorum alter in Hispania *Calpe*, alter in Africa *Abyle* dictus est, hod. *Gibraltar* et *Ceuta*.

4 *Desertore exercitus sui*] Invidiose de Scipione, qui maximam exercitus sui partem in Hispaniam miserat. supr. c. 32.

5 *Equites frenatos et infrenatos*] Numidae, qui plurimi in equitatu

U. C. 534. A. C. 218. 'thaginienses, quum ob patriam, tum ob iram iustissimam, 'pugnaturos. Inferimus bellum, infestisque signis descen- 'dimus in Italiam, tanto audacius fortiusque pugnaturi, 'quanto maior spes, maior est animus inferentis vim, quam 'arcentis. Accendit praeterea animos et stimulat dolor, 'iniuria, indignitas. Ad supplicium depoposcerunt me 'ducem primum, deinde vos omnes, qui Saguntum oppug- 'nassetis: deditos ultimis cruciatibus affecturi fuerunt. 'Crudelissima ac superbissima gens sua omnia suique arbitrii 'facit. Cum quibus bellum, cum quibus pacem habeamus, 'se modum imponere aequum censet: circumscribit inclu- 6
'ditque nos terminis montium fluminumque, quos ne exce- 'damus: neque eos, quos statuit, terminos observat. Ne 'transieris Iberum: ne quid rei tibi sit cum Saguntinis. Ad 'Iberum est Saguntum: nusquam te vestigio moveris. Pa- 'rum est, quod veterrimas provincias meas Siciliam et Sar- 'diniam adimis: etiam Hispanias? et inde cessero, in Africam 7
'transcendes. Transcendes autem, dico? Duos consules 'huius anni, unum in Africam, alterum in Hispaniam mise- 'runt. Nihil usquam nobis relictum est, nisi quod armis 'vindicarimus. Illis timidis et ignavis licet esse, qui respectum 8
'habent, quos suus ager, sua terra, per tuta ac pacata itinera 'fugientes, accipient: vobis necesse est fortibus viris esse, 'et, omnibus inter victoriam mortemve certa desperatione 9
'abruptis, aut vincere, aut, si fortuna dubitabit, in proelio 'potius, quam in fuga, mortem oppetere. Si hoc bene 'fixum omnibus destinatumque in animo est, iterum dicam, 'vicistis: nullum momentum ad vincendum homini ab diis 1
'immortalibus acrius datum est.'

Hannibalis erant, equis infrenatis utebantur. Hinc apud Virgilium, *Numidae infreni.*

6 *Circumscribit includitque nos terminis*] Sequitur dialogus oratoricus, in quo Romanus dicit *ne transieris — Saguntinis*, et *nusquam te vestigio moveris;* quibus respondet Poenus, *ad Iberum est Saguntum:* quorum sensus est: Neque transeo Iberum, foedus servans; sed, quod ex foedere meum est, occupo. Quum Iberus sit finis nostri imperii, in nostra parte est Saguntum: namque *ad* i. e. cis *Iberum est Saguntum.* Prudenti autem consilio dixit Livius *ad Iberum*, quum neque *cis Iberum* neque *trans I.* sine ambiguitate dicere posset. Namque *cis I.* neque Romanus, neque Hannibal, iam Alpes transgressus, dicere poterat: et *trans I.* adversari visum esset verbis foederis *ne transieris Iberum.* Neque contradictionem in foedere tam manifestam aperuisset, quam oculis subiicere vult Hannibal: *ne transieris Iberum .. ne quid rei tibi sit cum Saguntinis*, non transgresso Iberum. Stroth.

7 *Inde cessero*] Si inde cessero. Supprimitur particula *si* ad maiorem vim. Crev.

8 *Qui respectum habent*] Qui habent quo respiciant, quum illis a tergo sit Roma et Italia. Crev.

9 *Omnibus inter victoriam mortemve certa desperatione abruptis*] Quum inter victoriam mortemve nihil sit vobis medium, sed omnia certa desperatione, velut profunda quadam voragine, abrupta. Crev.

1 *Nullum momentum*] Hoc loco omnes MSS. vitiati sunt. Optimi habent loco ultimae vocis *contemptum:* nec abludunt ceteri. Inde Gronovius

His adhortationibus quum utrimque ad certamen accensi U. C. 534.
militum animi essent, Romani ponte Ticinum iungunt, tu- A. C. 218.
tandique pontis causa castellum insuper imponunt. Poenus, 45.
opere occupatis hostibus, Maharbalem cum ala Numidarum,
equitibus quingentis, ad depopulandos sociorum populi Ro-
mani agros mittit. Gallis parci quam maxime iubet,
principumque animos sollicitari ad defectionem. Ponte
perfecto, traductus Romanus exercitus in agrum Insubrium,
2 quinque millia passuum a Victumulis consedit. Ibi Han-
nibal castra habebat: revocatoque propere Maharbale Praemia
atque equitibus, quum instare certamen cerneret, nihil suis pro-
unquam satis dictum praemonitumque ad cohortandos mi- nunciat Hannibal.
lites ratus, vocatis ad concionem certa praemia pronuntiat,
in quorum spem pugnarent. 'Agrum sese daturum esse
'in Italia, Africa, Hispania, ubi quisque velit, immunem
'ipsi, qui accepisset, liberisque; qui pecuniam, quam
'agrum, maluisset, ei se argento satisfacturum: qui so-
'ciorum cives Carthaginienses fieri vellent, potestatem
'facturum: qui domos redire mallent, daturum se operam,
'ne cuius suorum popularium mutatam secum fortunam
'esse vellent.' Servis quoque dominos prosecutis liber-
tatem proponit, binaque pro his mancipia dominis se red-
diturum. Eaque ut rata scirent fore, agnum laeva manu,
dextra silicem retinens, si falleret, Iovem ceterosque pre-
catus deos, ita se mactarent, quemadmodum ipse agnum
3 mactasset, secundum precationem caput pecudis saxo elisit.
4 Tum vero omnes, velut diis auctoribus in spem suam quis-
5 que acceptis, id morae, quod nondum pugnarent, ad po-
tienda sperata rati, proelium uno animo et voce una
poscunt.

Apud Romanos haudquaquam tanta alacritas erat, super 46.
cetera recentibus etiam territos prodigiis. Nam et lupus Prodigia in
intraverat castra, laniatisque obviis ipse intactus evaserat; castris Romanis.

finxit *momentum*, quod verissimum putavit, atque adeo non dubitavit in textum immittere. Prius editi ex Vallae coniectura habebant *incitamentum*, quod aptius congruit cum adiectivo *acrius*. Iac. Gronovius propius insistens ipsis apicibus literarum scriptae lectionis suspicatur *nullum eo telum*. CREV.

2 *A Victumulis*] *Vico tumulis* MSS. omnes et edd. vetustiores. Unde postea Rubenius effecit *Victumviis* quod recentiores edd. receperunt. *Victumviae* infr. c. 57. occurrunt, sed alium locum ibi intelligi censet Stroth. qui *Victumulis* hic reponit. *Ictumuli* sive *Victumuli* ap. Strabon. v. p. 218. et Plin. H. N. xxxiii. 4. memoratur, oppidum haud procul Placentia. cf. Pol. iii. 66. qui Publium castra prope Placentiam posuisse narrat.

3 *Saxo elisit*] cf. Supr. i. 24. ix. 5.

4 *In spem suam quisque acceptis*] Insolita constructio τοῦ *quisque* pro *cuique*. Noster in animo habuit, *velut si deos auctores in spem suam quisque acceperat*.

5 *Id morae*] Id tantum sibi esse morae rati, quominus speratis potirentur, quod nondum pugnarent; atque adeo sese, statim atque pugnare daretur, compotes votorum fore. CREV.

U. C. 534. A. C. 218.

et examen apum in arbore praetorio imminente consederat.
Quibus procuratis, Scipio, cum equitatu iaculatoribusque
expeditis profectus ad castra hostium, exque propinquo co- 6
pias, quantae, et cuius generis essent, speculandas, obvius
fit Hannibali, et ipsi cum equitibus ad exploranda circa
loca progresso. Neutri alteros primo cernebant: densior
deinde incessu tot hominum equorumque oriens pulvis
signum propinquantium hostium fuit. Constitit utrumque
agmen, et proelio sese expediebant. Scipio iaculatores et
Gallos equites in fronte locat; Romanos, sociorumque quod
roboris fuit, in subsidiis. Hannibal frenatos equites in me-

Pugna equestris ad Ticinum.

dium accipit, cornua Numidis firmat. Vixdum clamore
sublato, iaculatores fugerunt inter subsidia. Ad secundam
aciem inde equitum certamen erat aliquamdiu anceps:
dein, quia turbabant equos pedites intermixti, multis laben-
tibus ex equis, aut desilientibus, ubi suos premi circum-
ventos vidissent, iam magna ex parte ad pedes pugna ve-
nerat: donec Numidae, qui in cornibus erant, circumvecti

Vincit Hannibal. Cos. a filio servatus.

paullulum, ab tergo se ostenderunt. Is pavor perculit Ro-
manos, auxitque pavorem consulis vulnus, periculumque
intercursu tum primum pubescentis filii propulsatum. Hic 7
erit iuvenis, penes quem perfecti huiusce belli laus est,
Africanus ob egregiam victoriam de Hannibale Poenisque
appellatus. Fuga tamen effusa iaculatorum maxime fuit,
quos primos Numidae invaserunt. Alius confertus equita-
tus consulem in medium acceptum, non armis modo, sed
etiam corporibus suis, protegens, in castra, nusquam tre-
pide neque effuse cedendo, reduxit. Servati consulis de-
cus Coelius ad servum natione Ligurem delegat. Malim
equidem de filio verum esse, quod et plures tradidere auc-
tores, et fama obtinuit. 8

47.

Ultra Padum recedunt Romani.

Hoc primum cum Hannibale proelium fuit; quo facile
apparuit, et equitatu meliorem Poenum esse, et ob id cam-
pos patentes, quales sunt inter Padum Alpesque, bello ge-
rendo Romanis aptos non esse. Itaque proxima nocte,
iussis militibus vasa silentio colligere, castra ab Ticino mo-
ta, festinatumque ad Padum est; ut ratibus, quibus iunx-
erat flumen, nondum resolutis, sine tumultu atque insecta-
tione hostis, copias traiiceret. Prius Placentiam pervenere,

6 *Exque propinquo*] Ita Valla emendavit pro *ex quo propinquo*, quod edd. fere omnes habent. *Ex propinquo copias* Stroth. *Ex propinquo, copiasque* cum Gronov. legendum censet Crev.

7 *Hic erit iuvenis*] Ita optimi MSS. pro vulg. *erat*, probb. Gron. Drak. et Stroth. tanquam vividius et praesentius, quia sit futura pars narrationis, etsi rei gestae praeteritae, ut ap. Flor. ii. 6. *Hic erit Scipio, qui in exitium Africae crescit.* Cf. supr. vii. 1. et Ovid. Fast. ii. 386. Rup.

8 *Fama obtinuit*] Intellige casum sextum. Rasch.

9 quam satis sciret Hannibal ab Ticino profectos: tamen ad U. C. 534.
sexcentos moratorum in citeriore ripa, segniter ratem sol- A. C. 218.
1 ventes, cepit. Transire non potuit pontem, ut extrema
resoluta erant, tota rate in secundam aquam labente. Coe-
lius auctor est, Magonem cum equitatu et Hispanis pediti-
bus flumen extemplo transnasse; ipsum Hannibalem per
superiora Padi vada exercitum traduxisse, elephantis in or-
dinem ad sustinendum impetum fluminis oppositis. Ea
peritis amnis eius vix fidem fecerint. Nam neque equites,
armis equisque salvis, tantam vim fluminis superasse veri-
2 simile est, ut iam Hispanos omnes inflati transvexerint
3 utres: et multorum dierum circuitu Padi vada petenda
fuerant, qua exercitus gravis impedimentis traduci posset.
Potiores apud me auctores sunt, qui biduo vix locum rate
iungendo flumini inventum tradunt; ea cum Magone equi-
tes Hispanorum expeditos praemissos. Dum Hannibal, Sequitur
circa flumen legationibus Gallorum audiendis moratus, tra- eos Han-
iicit gravius peditum agmen, interim Mago equitesque ab nibal.
transitu fluminis diei unius itinere Placentiam ad hostes
contendunt. Hannibal paucis post diebus sex millia a Pla-
centia castra communivit, et postero die, in conspectu hos-
tium acie directa, potestatem pugnae fecit.

Insequenti nocte caedes in castris Romanis, tumultu ta- 48.
men quam re maior, ab auxiliaribus Gallis facta est. Ad Galli 2200
duo millia peditum et ducenti equites, vigilibus ad portas transfugi-
trucidatis, ad Hannibalem transfugiunt: quos Poenus be- unt ad
nigne allocutus, et spe ingentium donorum accensos, in Hanniba-
civitates quemque suas, ad sollicitandos popularium animos lem.
dimisit. Scipio, caedem eam signum defectionis omnium
Gallorum esse ratus, contactosque eo scelere, velut iniecta
rabie, ad arma ituros; quanquam gravis adhuc vulnere Scipio ad
erat, tamen quarta vigilia noctis insequentis tacito agmine Trebiam
4 profectus ad Trebiam fluvium, in loca altiora collesque im- recedit.
peditiores equiti castra movet. Minus, quam ad Ticinum,
fefellit: missisque Hannibal primum Numidis, deinde om-
ni equitatu, turbasset utique novissimum agmen, ni avidi-

9 *Ad sexcentos moratorum*] Numerum apposuit e Polybio Gronovius. Vulgati praeferebant *aliquot:* scripti *adhaec.* Nimirum Livius scripserat *ad* DC. CREV.

1 *Ut extrema*] Toto illo ponte, qui e ratibus iunctus erat, labente secundum cursum fluminis, simul atque extrema resoluta fuere. CREV.

2 *Ut iam Hispanos omnes*] Etiamsi id quoque ponatur, credatur, Hispanos ope utrium inflatorum amnem transisse. Vox *omnes* vacare videtur, et mutanda esse in *pedites*, vel omnino ableganda. CREV.

3 *Petenda fuerant*] *Fuerint* reponit Crev. quod Bekker. in textum recepit, sed minime opus est, quippe, ut verbis Ruhnkenii utar, "Centies grammatici docuerunt, plusquam perfecti indicativum modum pro eiusdem subiunctivo poni." cf. infr. xli. 24.

4 *Collesque impeditiores*] Hoc ex coniectura Vallae in omnes deinceps edd. venit. *Lucosque* vel *locosque* codices exhibent. cf. Pol. iii. 67.

U. C. 534. A. C. 218.

tate praedae in vacua Romana castra Numidae devertis-
sent. Ibi dum, perscrutantes loca omnia castrorum, nullo
satis digno morae pretio tempus terunt, emissus hostis de
manibus est: et quum iam transgressos Trebiam Romanos,
metantesque castra conspexissent, paucos moratorum occi-
derunt, citra flumen interceptos. Scipio, nec vexationem
vulneris in via iactati ultra patiens, et collegam (iam enim 5
et revocatum ex Sicilia audierat) ratus exspectandum, lo-
cum, qui prope flumen tutissimus stativis est visus, delec-
tum communiit. Nec procul inde Hannibal quum conse- 6
disset, quantum victoria equestri elatus, tantum anxius in-
opia, quae per hostium agros euntem, nusquam praeparatis
commeatibus, maior in dies excipiebat, ad Clastidium vi-
cum, quo magnum frumenti numerum congesserant Ro-
mani, mittit. Ibi quum vim pararent, spes facta prodi-
tionis: nec sane magno pretio, nummis aureis quadringen- 7
tis, Dasio Brundisino praefecto praesidii corrupto, traditur
Hannibali Clastidium. Id horreum fuit Poenis sedentibus
ad Trebiam. In captivos ex tradito praesidio, ut fama
clementiae in principio rerum colligeretur, nihil saevitum
est.

Clastidium Poenis proditum.

49. Quum ad Trebiam terrestre constitisset bellum, interim
circa Siciliam insulasque Italiae imminentes, et a Sem-
pronio consule, et ante adventum eius, terra marique res
gestae. Viginti quinqueremes cum mille armatis ad depo-
pulandam oram Italiae a Carthaginiensibus missae, novem
Liparas, octo insulam Vulcani tenuerunt, tres in fretum 8
avertit aestus. Ad eas conspectas a Messana duodecim
naves ab Hierone rege Syracusanorum missae, qui tum
forte Messanae erat, consulem Romanum opperiens, nullo
repugnante captas naves Messanam in portum deduxerunt.
Cognitum ex captivis, praeter viginti naves, cuius ipsi clas-
sis essent, in Italiam missas, quinque et triginta alias quin-
queremes Siciliam petere ad sollicitandos veteres socios.
Lilybaei occupandi praecipuam curam esse: credere eadem

Res circa Siciliam terra marique gestae.

5 *Vulneris in via iactati*] *Ianctantis* vel *iactanti* codices habent. *Iactati* ex emendatione N. Heinsii provenit, cui Bekker. se addicit. cf. infr. xxx. 19. ubi de *iactatione vulneris in via* noster loquitur.

6 *Nec procul inde Hannibal quum consedisset*] Intervallo quinque mill. pass. et Trebia fluvio inter utraque castra interiecto. cf. Polyb. iii. 68. qui et *inopiam* eius a Gallis sublevatam dicit. Rup.

7 *Nummis aureis*] Sed *nummus aureus* adhuc Romae non signatus erat, neque ante an. U. C. 547, si Plinio fides danda sit, H. N. xxxiii. 3. Haud dubie noster proleptice loquitur, et stateras sive didrachmas aureas innuit, quemadmodum voce *denariis* supr. viii. 11. pro drachmis utitur.

8 *Insulam Vulcani tenuerunt*] cf. Infr. xxviii. 18. xxx. 24. Ceterum praepos. *ad* nonnunquam cum voce *tenere* occurrit ut supr. i. 1. *ad Laurentem agrum tenuisse*, quam lectionem Kreyssig. et Rupert. receperunt, Crev. tamen et Bekker. repudiarunt.

tempestate, qua ipsi disiecti forent, eam quoque classem U. C. 534.
ad Aegates insulas deiectam. Haec sicut audita erant, rex A. C. 218.
M. Aemilio praetori, cuius Sicilia erat provincia, perscribit,
9 monetque, Lilybaeum firmo teneret praesidio. Extemplo
et circa a praetore ad civitates missi legati tribunique, qui
1 suos ad curam custodiae intenderent; ante omnia Lily-
2 baeum teneri: ad apparatum belli, edicto proposito, ut socii
navales decem dierum cocta cibaria ad naves deferrent;
ubi signum datum esset, ne quis moram conscendendi fa-
3 ceret: perque omnem oram, qui ex speculis prospicerent
adventantem hostium classem. Simul itaque, quanquam
de industria morati cursum navium erant Carthaginienses,
ut ante lucem accederent Lilybaeum, praesensum tamen
est, quia et luna pernox erat, et sublatis armamentis venie-
bant; extemplo datum e speculis signum, et in oppido ad
arma conclamatum est, et in naves conscensum: pars mili-
tum in muris portarumque in stationibus, pars in navibus
erant. Et Carthaginienses, quia rem fore haud cum im-
paratis cernebant, usque ad lucem portu se abstinuerunt,
4 demendis armamentis eo tempore aptandaque ad pugnam
classe absumpto. Ubi illuxit, recepere classem in altum,
ut spatium pugnae esset, exitumque liberum e portu naves
hostium haberent. Nec Romani detrectavere pugnam, et
5 memoria circa ea ipsa loca gestarum rerum freti, et mili-
tum multitudine ac virtute. Ubi in altum evecti sunt, Ro- 50.
manus conserere pugnam, et ex propinquo vires conferre Pugna navalis ad Lilybaeum.

9 *Extemplo et circa a praetore*] Ex MS. Flor. reposui cum Str. prob. Drak. Vulgo *circa praetorem*, i. e. circa eum locum, ubi praetor erat. Gronov. iungebat *legati circa praetorem*, h. e. qui circa illum erant, eumque honoris causa assectabantur relictis praesidiis suis. cf. Intpp. Suet. Caes. 27. Vulgo tamen ita dici *qui circa aliquem sunt*, ut οἱ περὶ τὸν Πλάτωνα, monet Drak. Rup.

1 *Ante omnia Lilybaeum teneri: ad apparatum belli*] Primo supple ex sensu, *iussit praetor*. Deinde, quum uno tenore legeretur *teneri ad apparatum belli*, mutavimus distinctionem, et τὸ *ad* intelligimus *praeter:* ut sensus sit, praeter apparatum belli collatum iam, aut etiam conferendum in urbem Lilybaeum, puta arma, tela, frumentum, etc. propositum fuisse edictum praetoris, quo socii navales iuberentur decem dierum cocta cibaria ad naves deferre. *Ad* non raro sumitur apud Livium eo sensu quem volumus, ut infr. xxvi. 5. *Ad alium virorum, equorum, armorumque sonum.* Crev.

2 *Socii navales*] i. e. Non solum remiges sive nautae, sed etiam ipsi milites, quorum proprium munus erat tueri naves, iisque praesidio esse. Pol. vi. 19. docet cives, qui minus quattuor millia aeris in censum deferebant, ad nauticos usus reservari solitos esse, sed, casu graviore urgente, pedibus aliquando meruisse. Socii navales libertini quoque ordinis ex civibus Romanis haud raro scribebantur, infr. xlii. 27; necnon socii maritimi Italiae tertiam partem nonnunquam explebant. ibid. 31.

3 *Perque omnem oram, qui*] *Qui erant*, plures edd. Gronov. *uti* reponendum suadet, sed *qui* hic idem quod *quidam* valet.

4 *Demendis armamentis*] Instrumentis navium, h. e. antennis, velis, malisque.

5 *Circa ea ipsa loca*] Aegates insulae, ad quas celebris illa pugna pugnata est, qua victi Carthaginienses pacem petiere, non longe absunt a Lilybaeo. Crev.

U. C. 534. A. C. 218. velle: contra eludere Poenus, et arte, non vi, rem gerere, naviumque, quam virorum aut armorum, malle certamen facere. Nam ut sociis navalibus affatim instructam classem, ita inopem milite habebant: et, sicubi conserta navis esset, haudquaquam par numerus armatorum ex ea pugnabat. Quod ubi animadversum est, et Romanis multitudo sua auxit animum, et paucitas illis minuit. Extemplo septem naves Punicae circumventae; fugam ceterae ceperunt. Mille et septingenti fuere in navibus capti, milites nautaeque; in his tres nobiles Carthaginiensium. Classis Romana incolumis, una tantum perforata navi, sed ea quoque ipsa reduce, in portum rediit.

Victi Poeni.

Secundum hanc pugnam, nondum gnaris eius, qui Mes- 6
sanae erant, Ti. Sempronius consul Messanam venit. Ei 7
fretum intranti rex Hiero classem ornatam obviam duxit: transgressusque ex regia in praetoriam navem, gratulatus sospitem cum exercitu et navibus advenisse, precatusque prosperum ac felicem in Siciliam transitum; statum deinde insulae et Carthaginiensium conata exposuit: pollicitusque est, quo animo priore bello populum Romanum iuvenis adiuvisset, eo senem adiuturum. Frumentum vestimentaque sese legionibus consulis sociisque navalibus gratis praebiturum. Grande periculum Lilybaeo maritimisque civitatibus esse, et quibusdam volentibus novas res fore. Ob haec 8
consuli nihil cunctandum visum, quin Lilybaeum classe peteret: et rex regiaque classis una profecti. Navigantes inde, pugnatum ad Lilybaeum fusasque et captas hostium
51. naves, accepere. A Lilybaeo consul, Hierone cum classe regia dimisso, relictoque praetore ad tuendam Siciliae oram, ipse in insulam Melitam, quae a Carthaginiensibus tenebatur, traiecit. Advenienti Hamilcar Gisgonis filius praefectus praesidii, cum paullo minus duobus millibus militum, oppidumque cum insula traditur: inde post paucos dies reditum Lilybaeum, captivique et a consule et a praetore, praeter insignes nobilitate viros, sub corona venierunt. Postquam ab ea parte satis tutam Siciliam censebat consul, ad insulas Vulcani, quia fama erat stare ibi Punicam classem, traiecit: nec quisquam hostium circa eas insulas inventus. Iam forte transmiserant ad vastandam Italiae
oram: depopulatoque Vibonensi agro, urbem etiam terre- 9

Sempronius Melitam capit.

6 *Nondum gnaris eius*] Pugnae nimirum ad Lilybaeum. Gron.

7 *Ei fretum intranti*] Sic legendum esse iamdiu monuit Sigonius: cui assentiuntur nostri codices, et in primis Put. Vulgo *et fretum*. Crev.

8 *Quibusdam volentibus*] Graeco more loquendi, quemadmodum ἀσμένῳ δέ σοι, Aesch. Prom. 23.

9 *Vibonensi agro*] Parte agri Bruttiorum, cuius *urbs* olim dicta *Hippo* vel potius Ἱππώνιον, postea *Vibo* s. *Vibon*, et *Vibona Valentia*, hodie *Monte Leone* et *Bivona:* unde *Valentini* et *Vibonenses* dicti. infr. xxxv. 40. Rup.

bant. Repetenti Siciliam consuli exscensio hostium in U. C. 534.
agrum Vibonensem facta nuntiatur: literaeque ab senatu A. C. 218.
de transitu in Italiam Hannibalis, et, ut primo quoque tem- Revocatur in Italiam.
pore collegae ferret auxilium, missae traduntur. Multis
simul anxius curis, exercitum, extemplo in naves imposi-
tum, Ariminum supero mari misit: Sex. Pomponio legato
cum viginti quinque longis navibus Vibonensem agrum
maritimamque oram Italiae tuendam attribuit: M. Aemilio Ad collegam venit.
praetori quinquaginta navium classem explevit: ipse, com-
positis Siciliae rebus, decem navibus oram Italiae legens,
Ariminum pervenit: inde cum exercitu suo profectus ad
Trebiam flumen, collegae coniungitur.

Iam ambo consules, et quicquid Romanarum virium erat, 52.
1 Hannibali oppositum, aut illis copiis defendi posse Roma-
num imperium, aut spem nullam aliam esse, satis declara-
2 bat. Tamen consul alter, equestri proelio uno et vulnere
suo minutus, trahi rem malebat: recentis animi alter, eo-
que ferocior, nullam dilationem patiebatur. Quod inter
Trebiam Padumque agri est, Galli tum incolebant: in duo-
rum praepotentium populorum certamine, per ambiguum
favorem, haud dubie gratiam victoris spectantes. Id Ro-
3 mani, ne quid modo moverent, aequo satis, Poenus perini-
quo animo ferebat, ab Gallis accitum se venisse ad liberan-
dos eos, dictitans. Ob eam iram, simul ut praeda militem
aleret, duo millia peditum et mille equites, Numidas ple-
rosque, mixtos quosdam et Gallos, populari omnem dein-
ceps agrum usque ad Padi ripas iussit. Egentes ope Galli,
4 quum ad id dubios servassent animos, coacti ab auctoribus
iniuriae ad vindices futuros declinant: legatisque ad con-
sulem missis, auxilium Romanorum terrae, ob nimiam cul-
torum fidem in Romanos laboranti, orant. Cornelio nec
causa, nec tempus agendae rei placebat: suspectaque ei
gens erat, quum ob infida multa facinora, tum, ut alia
vetustate obsolevissent, ob recentem Boiorum perfidiam.
Sempronius contra, continendis in fide sociis maximum
vinculum esse primos, qui eguissent ope, defensos, cense-
bat. Tum collega cunctante, equitatum suum, mille pedi-
tum iaculatoribus ferme admixtis, ad defendendum Galli-
cum agrum trans Trebiam mittit. Ii sparsos et incompo- Proelium equestre dubium.
sitos, ad hoc graves praeda plerosque, quum inopinatos in-
vasissent, ingentem terrorem caedemque ac fugam usque

1 *Hannibali oppositum*] h. e. Id, quod oppositum erat, declarabat, quemadmodum supr. 53. *degeneratum*.
2 *Equestri proelio uno et vulnere suo minutus*] Fractus animo et viribus: Vox *uno* h. l. parum apta. *Victus* coniecit Str. et *una* Sigon. Rup.
3 *Ne quid modo moverent*] i. e. Modo quietem agerent, neque ipsi rebellarent. Stroth.
4 *Ad id dubios*] Ad id tempus, h. e. hactenus.

U. C. 534. A. C. 218.

ad castra stationesque hostium fecere: unde multitudine effusa pulsi, rursus subsidio suorum proelium restituere. Varia inde pugna sequente, quanquam ad extremum ae- 5
quassent certamen, maior tamen hostium Romanis fama 6
victoriae fuit.

53. Sempronius pugnae cupidus.

Ceterum nemini omnium maior iustiorque, quam ipsi consuli, videri; gaudio efferri, 'qua parte copiarum alter 'consul victus foret, ea se vicisse. Restitutos ac refectos 'militibus animos: nec quemquam esse, praeter collegam, 'qui dilatam dimicationem vellet: eum, animo magis, quam 'corpore, aegrum, memoria vulneris aciem ac tela horrere. 'Sed non esse cum aegro senescendum. Quid enim ultra 'differri aut teri tempus? Quem tertium consulem, quem 'alium exercitum exspectari? Castra Carthaginiensium 'in Italia, ac prope in conspectu urbis esse. Non Siciliam 'ac Sardiniam victis ademptas, nec cis Iberum Hispaniam 'peti, sed solo patrio terraque, in qua geniti forent, pelli 'Romanos. Quantum ingemiscant,' inquit, 'patres nostri, 'circa moenia Carthaginis bellare soliti, si videant nos, 'progeniem suam, duos consules consularesque exercitus, 'in media Italia paventes intra castra; Poenum, quod in- 'ter Alpes Apenninumque agri sit, suae ditionis fecisse?' Haec assidens aegro collegae, haec in praetorio prope concionabundus agere. Stimulabat et tempus propinquum comitiorum, ne in novos consules bellum differretur, et occasio in se unum vertendae gloriae, dum aeger collega erat. Itaque, nequicquam dissentiente Cornelio, parari ad propinquum certamen milites iubet. Hannibal, quum, quid optimum foret hosti, cerneret, vix ullam spem habebat, temere atque improvide quicquam consules acturos. Quum alterius ingenium, fama prius, deinde re cognitum, percitum ac ferox sciret esse, ferociusque factum prospero cum praedatoribus suis certamine crederet; adesse gerendae rei fortunam haud diffidebat. Cuius ne quod praetermitteret tempus, sollicitus intentusque erat, dum tiro hostium esset miles, dum meliorem ex ducibus inutilem vulnus faceret, dum Gallorum animi vigerent: quorum ingentem multitudinem sciebat segnius secuturam, quanto longius ab domo traherentur. Quum ob haec taliaque speraret propinquum certamen, et facere, si cessaretur, cuperet; speculatoresque 7

5 *Varia inde pugna sequente*] cf. Pol. iii. 69. *Sequente* pro vulg. *sequentes* emendavit Iac. Gronov. Ceterum *varia inde pugna sedentes sequentesque* reposuit Bekker.

6 *Maior tamen hostium*] Hunc locum varii varie tentant. Clericus non immerito fortasse integrum putat, et exponit hoc modo: maior tamen fama victoriae fuit Romanis, quam fama victoriae hostium: magis pro victoribus vulgo habiti sunt Romani, quam hostes. CREV.

7 *Et facere, si cessaretur*] Ipse

Galli, ad ea exploranda, quae vellet, tutiores, quia in utris- U. C. 534.
que castris militabant, paratos pugnae esse Romanos retu- A. C. 218.
lissent; locum insidiis circumspectare Poenus coepit. Erat 54.
in medio rivus, praealtis utrimque clausus ripis, et circa Locum in-
obsitus palustribus herbis et, quibus inculta ferme vestiun- sidiis Han-
8 tur, virgultis vepribusque. Quem ubi equiti quoque te- nibal cir-
gendo satis latebrosum locum circumvectus ipse oculis per- cumspe-
lustravit: 'Hic erit locus,' Magoni fratri ait, 'quem teneas. ctat.
'Delige centenos viros ex omni pedite atque equite; cum
'quibus ad me vigilia prima venias. Nunc corpora curare
9 'tempus est.' Ita praetorium missum. Mox cum delectis
Mago aderat. 'Robora virorum cerno,' inquit Hannibal:
'sed, ut et numero etiam, non animis modo, valeatis, sin-
'gulis vobis novenos ex turmis manipulisque vestri similes
'eligite. Mago locum monstrabit, quem insideatis. Hos-
1 'tem caecum ad has belli artes habebitis.' Ita mille equi- Numidae
tibus Magoni, mille peditibus dimissis, Hannibal prima luce obequitant
Numidas equites, transgressos Trebiam flumen, obequitare castris Ro-
iubet hostium portis, iaculandoque in stationes elicere ad manis.
pugnam hostem: iniecto deinde certamine, cedendo sen-
sim citra flumen pertrahere. Haec mandata Numidis.
Ceteris ducibus peditum equitumque praeceptum, ut pran-
dere omnes iuberent: armatos deinde, instratisque equis,
signum exspectare.

Sempronius, ad tumultum Numidarum primum omnem Sempro-
equitatum, ferox ea parte virium, deinde sex millia peditum, nius educit
2 postremo omnes copias ad destinatum iam ante consilio, copias.
avidus certaminis, eduxit. Erat forte brumae tempus et
nivalis dies in locis Alpibus Apenninoque interiectis, pro-
pinquitate etiam fluminum ac paludium praegelidis. Ad
hoc raptim eductis hominibus atque equis, non capto ante
cibo, non ope ulla ad arcendum frigus adhibita, nihil caloris
3 inerat: et quicquid aurae fluminis appropinquabant, afflabat
acrior frigoris vis. Ut vero refugientes Numidas inse- Cedunt
quentes aquam ingressi sunt, (et erat pectoribus tenus aucta Numidae.
nocturno imbri) tum utique egressis rigere omnibus corpora,
ut vix armorum tenendorum potentia essent, et simul lassi-

committere certamen si cessaretur a Romanis, cuperet. Doer. πράττειν τι. Pol. iii. 70.

8 *Equiti quoque tegendo*] Ita quoque edidit Stroth. sed *equites quoque tegendo* ex fide plurium MSS. recepit Bekker.

9 *Praetorium missum*] Dimissi praecipui ducum, qui in praetorium, sive tabernaculum imperatoris, conveniebant. Vid. Lips. de Mil. Rom. v, 2. Crev.

1 *Mille equitibus Magoni*] h. e. Ut ad Magonis verba praesto essent. Sed displicet hoc Perizon., qui *cum Magone* legendum coniecit.

2 *Ad destinatum iam ante consilio*] Supple certamen, nisi *destinatum* absolute dictum ex more Liviano fuerit.

3 *Quicquid aurae fluminis*] h. e. Quantum, cf. supr. vii. 32. viii. 39.

U. C. 534. A. C. 218.

55.

tudine, procedente iam die, fame etiam deficere. Hannibalis interim miles, ignibus ante tentoria factis, oleoque per manipulos, ut mollirent artus, misso, et cibo per otium capto, ubi transgressos flumen hostes nuntiatum est, alacer animis corporibusque arma capit, atque in aciem procedit.

Hannibal aciem instruit.

Baliares locat ante signa, levem armaturam, octo ferme millia hominum; dein graviorem armis peditem, quod virium, quod roboris erat: in cornibus circumfudit decem millia equitum; et ab cornibus in utramque partem divisos elephantos statuit. Consul effusos sequentes equites, quum ab resistentibus subito Numidis incauti exciperentur, signo
receptui dato, revocatos circumdedit peditibus. Duodevi- 4 5
ginti millia Romani erant, sociûm nominis Latini viginti; 6
auxilia praeterea Cenomanorum: ea sola in fide manserat Gallica gens. His copiis concursum est.

Proelium committitur.

Proelium a Baliaribus ortum est; quibus quum maiore robore legiones obsisterent, deductae propere in cornua leves armaturae sunt. Quae res effecit, ut equitatus Romanus extemplo urgeretur: nam quum vix iam per se resisterent decem millibus equitum quattuor millia, et fessi plerisque integris, obruti sunt insuper velut nube iaculorum a Baliaribus coniecta. Ad hoc elephanti, eminentes ab extremis cornibus, equis maxime non visu modo, sed odore insolito territis, fugam late faciebant. Pedestris pugna par animis magis, quam viribus, erat; quas recentes Poenus, paullo ante curatis corporibus, in proelium attulerat: contra, ieiuna fessaque corpora Romanis et rigentia gelu torpebant. Restitissent tamen animis, si cum pedite solum foret pugnatum. Sed et Baliares, pulso equite, iaculabantur in latera, et elephanti iam in mediam peditum aciem sese tulerant: et Mago Numidaeque, simul latebras eorum improvida praeterlata acies est, exorti ab tergo ingentem tumultum ac terrorem fecere. Tamen in tot circumstantibus
malis mansit aliquamdiu immota acies, maxime praeter 7
spem omnium adversus elephantos. Eos velites, ad id 8
ipsum locati, verutis coniectis et avertere, et insecuti aversos sub caudis, qua maxime molli cute vulnera acci-

4 *Circumdedit peditibus*] Locavit a dextra laevaque peditum. Crev.

5 *Duodeviginti millia Romani erant*] sc. Pedites; sed *μυρίους ἑξακισχιλίους* habet Polyb. qui etiam monet, quod mireris, quoties ob discrimen summae rerum copias coniunxerint consules, plenum exercitum populi Rom. ex XVI M. peditum et XX M. sociorum constitisse. Rup.

6 *Sociûm nominis Latini*] h. e. Sociorum Italicorum et nominis Latini, cf. infr. XXVI. 15.

7 *Maxime praeter spem omnium adversus elephantos*] In quo id maxime praeter spem omnium accidit, quod etiam adversus elephantos aliquamdiu restitere. Crev.

8 *Eos velites*] Ita iaculatores per prolepsim appellat Livius, quum velites demum in obsidione Capuae in exercitu Romano instructi sint. cf. infr. XXVI. 4.

9 piunt, fodiebant. Trepidantes propeque iam in suos con- U. C. 534.
sternatos media acie in extremam, ad sinistrum cornu, A. C. 218.
adversus Gallos auxiliares agi iussit Hannibal. Extemplo 56.
haud dubiam fecere fugam. Additus quoque novus terror Vincuntur
Romanis, ut fusa auxilia sua viderunt. Itaque, quum iam Romani.
1 in orbem pugnarent, decem millia ferme hominum, quum alia evadere nequissent, media Afrorum acie, quae Gallicis auxiliis firmata erat, cum ingenti caede hostium perrupere: et, quum neque in castra reditus esset flumine interclusis, neque prae imbri satis decernere possent, qua suis opem ferrent, Placentiam recto itinere perrexere. Plures deinde in omnes partes eruptiones factae: et, qui flumen petiere, aut gurgitibus absumpti sunt, aut inter cunctationem ingrediendi ab hostibus oppressi. Qui passim per agros fuga sparsi erant, vestigia cedentis sequentes agminis, Placentiam contendere: aliis timor hostium audaciam ingrediendi flumen fecit, transgressique in castra pervenerunt. Imber nive mixtus, et intoleranda vis frigoris, et homines multos, et iumenta, et elephantos prope omnes, absumpsit. Finis insequendi hostis Poenis flumen Trebia fuit: et ita torpentes gelu in castra rediere, ut vix laetitiam victoriae sentirent. Itaque nocte insequenti, quum praesidium cas-
2 trorum, et quod reliquum ex magna parte militum erat, ratibus Trebiam traiicerent, aut nihil sensere, obstrepente pluvia; aut, quia iam moveri prae lassitudine nequibant ac vulneribus, sentire sese dissimularunt: quietisque Poenis, tacito agmine ab Scipione consule exercitus Placentiam est perductus: inde Pado traiectus Cremonam, ne duorum exercituum hibernis una colonia premeretur.

Placentiam fugiunt.

Romam tantus terror ex hac clade perlatus est, ut iam ad urbem crederent infestis signis hostem venturum; nec quicquam spei aut auxilii esse, quo portis moenibusque vim arcerent. 'Uno consule ad Ticinum victo, altero ex 'Sicilia revocato, duobus consulibus, duobus consularibus 'exercitibus victis, quos alios duces, quas alias legiones
3 'esse, quae arcessantur.' Ita territis Sempronius consul advenit, ingenti periculo per effusos passim ad praedandum

57. Romae trepidatio.

9 *Trepidantes propeque iam in suos*] Ita ex emendat. Gronov. reposuerunt Bekker. et Rup. In plerisque MSS. *trepidantesque prope*, quod Stroth. probavit. Mox legendum videtur *e* vel *a media acie*.

1 *Quum alia evadere*] Suppl. *via*, ut Gronov. coniecit, cf. infr. xliv. 43. *alii alia . . . delapsi sunt*.

2 *Et quod reliquum ex magna parte militum erat*] Et quod reliquum militum erat, saltem magna ex parte, plerique certe, traiicerent flumen Trebiam. Dicit Livius plerosque Trebiam traiecisse, non omnes, quia aliqua pars profecto Sempronium ad urbem Romam comitata est. Crev.

3 *Sempronius consul advenit*] Haec Polyb. omittit, traditque consulem nuntios Romam misisse, qui magnitudinem cladis elevarent. iii. 75. Alia quoque, ap. Liv. et Pol. post pugnam Trebiensem narrata, sibi discrepare monet Duk.

U. C. 534. A. C. 218. Comitia consularia.

hostium equites, audacia magis, quam consilio aut spe fal-
lendi resistendive, si non falleret, transgressus. Id quod
unum maxime in praesentia desiderabatur, comitiis con-
sularibus habitis, in hiberna rediit. Creati consules Cn.
Servilius et C. Flaminius.

Ceterum ne hiberna quidem Romanis quieta erant,
vagantibus passim Numidis equitibus, et, qua his impedi- 4
tiora erant, Celtiberis Lusitanisque. Omnes igitur clausi
undique commeatus erant, nisi quos Pado naves subvehe-
rent. Emporium prope Placentiam fuit, et opere magno
munitum, et valido firmatum praesidio. Eius castelli ex- 5
pugnandi spe cum equitibus ac levi armatura profectus
Hannibal, quum plurimum in celando incepto ad effectum 6
spei habuisset, nocte adortus, non fefellit vigiles. Tantus
repente clamor est sublatus, ut Placentiae quoque audiretur.
Itaque sub lucem cum equitatu consul aderat, iussis qua-
drato agmine legionibus sequi. Equestre proelium interim
commissum: in quo, quia saucius Hannibal pugna ex-
cessit, pavore hostibus iniecto, defensum egregie praesi-
dium est. Paucorum inde dierum quiete sumpta, et vixdum
satis percurato vulnere, ad Victumvias ire pergit oppug-
nandas. Id emporium a Romanis Gallico bello fuerat
munitum. Inde locum frequentaverant accolae mixti un-
dique ex finitimis populis; et tum terror populationum eo
plerosque ex agris compulerat. Huius generis multitudo,
fama impigre defensi ad Placentiam praesidii accensa, armis
arreptis obviam Hannibali procedit. Magis agmina, quam 7
acies, in via concurrerunt; et, quum ex altera parte nihil,
praeter inconditam turbam, esset, in altera et dux militi, et
duci fidens miles, ad triginta quinque millia hominum a
paucis fusa. Postero die, deditione facta, praesidium intra
moenia accepere: iussique arma tradere quum dicto paru-
issent, signum repente victoribus datur, ut tanquam vi cap-
tam urbem diriperent. Neque ulla, quae in tali re memo-
rabilis scribentibus videri solet, praetermissa clades est:
adeo omnis libidinis, crudelitatisque, et inhumanae super-
biae editum in miseros est exemplum. Hae fuere hibernae
expeditiones Hannibalis.

4 *Qua his impeditiora*] h. e. Si qua loca. De Hispanorum cohorte impeditioribus locis assueta, cf. infr. xxii. 18.

5 *Expugnandi*] Hoc monente Perizonio Bekker. et Kreyss. reposuerunt. Vulgo *oppugnandi*.

6 *Quum plurimum*] Quum maximam spem efficiendi id, quod destinarat, in eo collocasset, si celare posset inceptum suum. Crev.

7 *Magis agmina, quam acies*] *Agmen* est exercitus eo ordine compositus, qui ad iter faciendum accommodatus est: *acies*, exercitus aptatus ad pugnam. Vult igitur Livius hos exercitus eo ordine instructos concurrisse, qui itineri magis aptus esset, quam proelio. Crev.

8 Haud longi inde temporis, dum intolerabilia frigora U. C. 534.
erant, quies militi data est: et ad prima ac dubia signa A. C. 218.
veris profectus ex hibernis, in Etruriam ducit, eam quoque 58.
gentem, sicut Gallos Liguresque, aut vi aut voluntate ad-
iuncturus. Transeuntem Apenninum adeo atrox adorta Transitum
tempestas est, ut Alpium foeditatem prope superaverit. Apennini
Vento mixtus imber quum ferretur in ipsa ora, primo, tentat Han-
quia aut arma omittenda erant, aut contra enitentes vortice nibal.
9 intorti affligebantur, constitere: dein, quum iam spiritum
1 includeret nec reciprocare animam sineret, aversi a vento
parumper consedere. Tum vero ingenti sono coelum
strepere, et inter horrendos fragores micare ignes: capti
auribus et oculis metu omnes torpere. Tandem, effuso
imbre, quum eo magis accensa vis venti esset, ipso illo, quo
deprehensi erant, loco castra ponere necessarium visum est.
Id vero laboris velut de integro initium fuit. Nam nec
explicare quicquam, nec statuere poterant; nec, quod
statutum esset, manebat, omnia perscindente vento et
2 rapiente: et mox aqua levata vento, quum super gelida
montium iuga concreta esset, tantum nivosae grandinis de-
iecit, ut, omnibus omissis, procumberent homines, tegmin-
ibus suis magis obruti, quam tecti. Tantaque vis frigoris
insecuta est, ut, ex illa miserabili hominum iumentorumque
strage quum se quisque attollere ac levare vellet, diu ne-
quiret, quia, torpentibus rigore nervis, vix flectere artus
poterant. Deinde, ut tandem agitando sese movere ac re-
cepere animos, et raris locis ignis fieri est coeptus, ad alie-
nam opem quisque inops tendere. Biduum eo loco, velut
obsessi, mansere. Multi homines, multa iumenta, elephanti
quoque ex his, qui proelio ad Trebiam facto superfuerant,
3 septem absumpti.

Degressus Apennino retro ad Placentiam castra movit, 59.
et ad decem millia progressus consedit. Postero die duo- Regreditur.
decim millia peditum, quinque equitum adversus hostem
ducit. Nec Sempronius consul (iam enim redierat ab
Roma) detrectavit certamen: atque eo die tria millia pas-
suum inter bina castra fuere. Postero die ingentibus Pugna inter
animis, vario eventu, pugnatum est. Primo concursu adeo Sempro-
res Romana superior fuit, ut non acie vincerent solum, sed nium et
pulsos hostes in castra persequerentur; mox castra quoque Hanniba-
oppugnarent. Hannibal, paucis propugnatoribus in vallo lem.

8 *Haud longi inde temporis*] Ita I. F. Gronov. emendavit. Vulgo *haud longis inde temporibus.*
9 *Affligebantur*] Humi prosternebantur, ut supr. 35.
1 *Reciprocare animam*] h. e. Reciproco halitu aerem excipere et efflare. Crev.
2 *Aqua levata vento*] Vapores sublati vento. Stroth.
3 *Septem absumpti*] Unum solum superfuisse tradit Pol. iii. 74.

U. C. 534. A. C. 218.

portisque positis, ceteros confertos in media castra recepit, intentosque signum ad erumpendum spectare iubet. Iam nona ferme diei hora erat, quum Romanus, nequicquam fatigato milite, postquam nulla spes erat potiundi castris, signum receptui dedit. Quod ubi Hannibal accepit, laxatamque pugnam et recessum a castris vidit, extemplo equitibus dextra laevaque emissis in hostem, ipse cum peditum robore mediis castris erupit. Pugna raro ulla 4
magis saeva, et cum utriusque partis pernicie clarior fuisset, si extendi eam dies in longum spatium sivisset. Nox accensum ingentibus animis proelium diremit. Itaque acrior concursus fuit, quam caedes; et, sicut aequata ferme pugna erat, ita clade pari discessum est. Ab neutra parte sexcentis plus peditibus, et dimidium eius equitum cecidit. Sed maior Romanis, quam pro numero, iactura fuit: quia equestris ordinis aliquot, et tribuni militum quinque, et praefecti sociorum tres, sunt interfecti. Secundum eam 5
pugnam Hannibal in Ligures, Sempronius Lucam concessit. Venienti in Ligures Hannibali per insidias intercepti duo quaestores Romani, C. Fulvius et L. Lucretius, cum duobus tribunis militum, et quinque equestris ordinis senatorum ferme liberis, quo magis ratam fore cum his pacem societatemque crederet, traduntur.

60. Res gestae a Cn. Scipione in Hispania.

Dum haec in Italia geruntur, Cn. Cornelius Scipio, in Hispaniam cum classe et exercitu missus, quum, ab ostio Rhodani profectus, Pyrenaeosque montes circumvectus, Emporiis appulisset classem, exposito ibi exercitu, orsus a Lacetanis, omnem oram usque ad Iberum flumen, partim renovandis societatibus, partim novis instituendis, Romanae ditionis fecit. Inde conciliata clementiae fama, non ad maritimos modo populos, sed, in mediterraneis quoque ac montanis, ad ferociores iam gentes valuit: nec pax modo apud eos, sed societas etiam armorum, parata est: validaeque aliquot auxiliorum cohortes ex iis conscriptae sunt. Hannonis cis Iberum provincia erat: eum reliquerat Hannibal ad regionis eius praesidium. Itaque prius, quam alienarentur omnia, obviam eundum ratus, castris in conspectu hostium positis, in aciem eduxit. Nec Romano differendum certamen visum: quippe qui sciret, cum Hannone et Hasdrubale sibi dimicandum esse: malletque adversus singulos separatim, quam adversus duos simul, rem gerere. Nec magni certaminis ea dimicatio fuit. Sex millia hostium caesa, duo capta cum praesidio castrorum:

Hanno victus.

4 *Pugna raro ulla magis saeva*] *Pugna raro magis dubia* ex coniect. Gronov. in textum recepit Bekker.

5 *Praefecti sociorum*] De his vide Tac. Ann. i. 71. Polyb. vi. 26. Eadem omnia in socios, quae tribuni militum in cives, usurpabant.

6 nam et castra expugnata sunt, atque ipse dux cum aliquot U. C. 534.
principibus capiuntur: et Scissis, propinquum castris oppi- A. C. 218.
7 dum, expugnatur. Ceterum praeda oppidi parvi pretii
rerum fuit; suppellex barbarica, ac vilium mancipiorum.
8 Castra militem ditavere; non eius modo exercitus, qui
victus erat, sed et eius, qui cum Hannibale in Italia mili-
tabat, omnibus fere caris rebus, ne gravia impedimenta
ferentibus essent, citra Pyrenaeum relictis.

Priusquam certa huius cladis fama accideret, transgressus 61.
Iberum Hasdrubal cum octo millibus peditum, mille equi- Hasdrubal
tum, tanquam ad primum adventum Romanorum occursu- sero adve-
rus, postquam perditas res ad Scissim amissaque castra ac- nit.
cepit, iter ad mare convertit. Haud procul Tarracone
classicos milites navalesque socios, vagos palantesque per
agros, (quod ferme fit, ut secundae res negligentiam creent)
equite passim dimisso, cum magna caede, maiore fuga ad
naves compellit. Nec diutius circa ea loca morari ausus,
ne a Scipione opprimeretur, trans Iberum sese recepit. Et
Scipio, raptim ad famam novorum hostium agmine acto,
quum in paucos praefectos navium animadvertisset, prae-
sidio Tarracone modico relicto, Emporias cum classe rediit.
Vixdum digresso eo, Hasdrubal aderat: et, Ilergetum po- Vastat soci-
pulo, qui obsides Scipioni dederat, ad defectionem im- orum P. R.
pulso, cum eorum ipsorum iuventute agros fidelium Ro- agros.
manis sociorum vastat. Excito deinde Scipione hibernis,
9 toto cis Iberum rursus cedit agro. Scipio, relictam ab Scipio Iler-
auctore defectionis Ilergetum gentem quum infesto exercitu getes inva-
invasisset, compulsis omnibus Athanagiam, urbem, quae dit.
caput eius populi erat, circumsedit: intraque dies paucos,
pluribus quam ante obsidibus imperatis, Ilergetes, pecunia
etiam multatos, in ius ditionemque recepit. Inde in Ause-
tanos prope Iberum, socios et ipsos Poenorum, procedit:
atque, urbe eorum obsessa, Lacetanos auxilium finitimis
ferentes nocte, haud procul iam urbe, quum intrare vellent,
excepit insidiis. Caesa ad duodecim millia: exuti paene
omnes armis, domos passim palantes per agros diffugere:
nec obsessos alia ulla res, quam iniqua oppugnantibus hiems,
tutabatur. Triginta dies obsidio fuit: per quos raro un-

6 *Dux cum aliquot principibus capiuntur*] Elegans genus loquendi. cf. infr. xxvi. 46. xlii. 20. Sall. Cat. xlii. Ter. Heaut. iii. 1. 64. Drak.

7 *Praeda oppidi*] Praeda oppidi fuit rerum parvi pretii; nihil habuit nisi res parvi pretii. Crev.

8 *Non eius modo exercitus*] Hic aliquid ex sensu supplendum est. Castra militem ditavere, qui in iis reperit non modo eius exercitus opes, qui victus erat, sed etiam omnes fere caras res eius qui cum Hannibale militabat, relictas citra Pyrenaeum, ne gravia impedimenta ferentibus essent. Crev.

9 *Ab auctore defectionis*] Hasdrubale, qui cis Iberum se receperat. Ceterum de Athenagia multum ap. viros doctos dubitatur, quae quibusdam *Lerida*, Strothio *Aytona* haud procul Ibero sita, hodie esse videtur.

U. C. 534. A. C. 218.

quam nix minus quattuor pedes alta iacuit: adeoque pluteos 1
ac vineas Romanorum operuerat, ut ea sola, ignibus aliquo-
ties coniectis ab hoste, etiam tutamentum fuerit. Postremo
quum Amusitus princeps eorum ad Hasdrubalem profugis-
set, viginti argenti talentis pacti deduntur. Tarraconem in
hiberna reditum est.

62. Prodigia.

Romae aut circa urbem multa ea hieme prodigia facta:
aut (quod evenire solet, motis semel in religionem animis)
multa nuntiata, et temere credita sunt: in quis ingenuum
infantem semestrem in foro olitorio triumphum clamasse:
et foro boario bovem in tertiam contignationem sua sponte
escendisse, atque inde tumultu habitatorum territum sese de-
iecisse: et navium speciem de coelo affulsisse, et aedem Spei,
quae est in foro olitorio, fulmine ictam: et Lanuvii hastam 2
se commovisse: et corvum in aedem Iunonis devolasse, at-
que in ipso pulvinario consedisse: et in agro Amiternino
multis locis hominum specie procul candida veste visos,
nec cum ullo congressos: et in Piceno lapidibus pluisse:
et Caere sortes extenuatas: et in Gallia lupum vigili gla- 3
Procurata. dium e vagina raptum abstulisse. Ob cetera prodigia
libros adire decemviri iussi. Quod autem lapidibus pluis- 4
set in Piceno, novendiale sacrum edictum, et subinde aliis
procurandis prope tota civitas operata fuit. Iam primum
omnium urbs lustrata est, hostiaeque maiores, quibus editum 5 6
est, diis caesae; et donum ex auri pondo quadraginta La-
nuvium ad Iunonis portatum est; et signum aeneum ma-
tronae Iunoni in Aventino dedicaverunt; et lectisternium
Caere, ubi sortes attenuatae erant, imperatum; et suppli-
catio Fortunae in Algido; Romae quoque et lectisternium
Iuventati, et supplicatio ad aedem Herculis nominatim;
deinde universo populo circa omnia pulvinaria indicta; et
Genio maiores hostiae caesae quinque; et C. Atilius Ser-

1 *Pluteos ac vineas*] Plutei non multum differebant a vineis et ad similes ferme usus adhibebantur. Crev.

2 *Lanuvii hastam se commovisse*] Intelligenda videtur hasta Iunonis Sospitae, cuius fortasse etiam nomen excidit. Crev.

3 *Caere sortes extenuatas*] Sortes hoc loco intelligi possunt vel tabulae ligneae, vel membranulae, quae inscriptas haberent aliquas vel literas, vel voces, vel versiculos. Igitur ubi hic sortes extenuatae dicuntur, intelligendum est eas vel tabellas, vel membranulas visas esse coarctari et in angustius spatium redigi; sive potius sacerdotum fraude subiectas quasdam minores in locum earum, quae vulgo educebantur, et maiores erant. Porro Salmasius observat, in ostentis, ut et in somniis, omnia maiora et auctiora videre laetum ac prosperum iudicari solitum fuisse: contra, triste omen fuisse, si qua res solito minor, tenuatior, defectiorque appareret. Crev. cf. Niebhr. i. n. 1129.

4 *Decemviri*] Sacris faciundis, supr. x. 8.

5 *Urbs lustrata est*] Designatur Amburbium, sive Amburbale sacrum; quod sic dicebatur, quia urbem circuibat et ambibat victima. Crev.

6 *Hostiaeque maiores*] Hostiae maiores opponuntur lactentibus, ut apparet infr. xxii. 1. Crev.

ranus praetor vota suscipere iussus, si in decem annos res- U. C. 534.
publica eodem stetisset statu. Haec procurata votaque ex A. C. 218.
libris Sibyllinis, magna ex parte levaverant religione
animos.

Consulum designatorum alter Flaminius, cui eae legiones, 63.
quae Placentiae hibernabant, sorte evenerant, edictum et
7 literas ad consulem misit, ut is exercitus Idibus Martiis
8 Arimini adesset in castris. Huic in provincia consulatum Temeritas
inire consilium erat, memori veterum certaminum cum et arrogan-
9 1 Patribus; quae tribunus plebis, et quae postea consul, prius tia Flami-
de consulatu, qui abrogabatur, dein de triumpho habuerat; nii.
invisus etiam Patribus ob novam legem, quam Q. Claudius
tribunus plebis adversus senatum, uno Patrum adiuvante C.
Flaminio, tulerat; ne quis senator, cuive senatorius pater
fuisset, maritimam navem, quae plus quam trecentarum am-
phorarum esset, haberet. Id satis habitum ad fructus ex
2 agris vectandos: quaestus omnis Patribus indecorus visus.
Res, per summam contentionem acta, invidiam apud nobili-
tatem suasori legis Flaminio, favorem apud plebem alterum-
3 que inde consulatum, peperit. Ob haec ratus auspiciis emen-
tiendis, Latinarumque feriarum mora, et consularibus aliis
impedimentis retenturos se in urbe, simulato itinere privatus
clam in provinciam abiit. Ea res, ubi palam facta est, Clam in
novam insuper iram infestis iam ante Patribus movit: 'Non provinciam
'cum senatu modo, sed iam cum diis immortalibus, C. abit.
'Flaminium bellum gerere. Consulem ante inauspicato
'factum revocantibus ex ipsa acie diis atque hominibus non
'paruisse; et nunc conscientia spretorum et Capitolium et
'sollemnem votorum nuncupationem fugisse: ne die initi
'magistratus Iovis optimi maximi templum adiret: ne se-
'natum, invisus ipse, et sibi uni invisum, videret consule-

7 *Idibus Martiis*] Hic dies tum temporis magistratibus ineundis sollennis erat. cf. infr. xxii. 1. Str.

8 *Arimini*] De Flaminii dolis nihil habet Polybius, qui Flaminium Arretium, Servilium Ariminum profectos esse scribit. iii. 77.

9 *Quae tribunus plebis*] Quando rogationem de agro Gallico et Piceno viritim dividendo tulerat. cf. Val. Max. v. 4. Cic. de Sen. 4.

1 *Quae postea consul*] cf. Plut. in Marc. qui tradit, quum augures vitio creatos esse consules, adversus Insubres profectos, dixissent, senatum eos confestim literis Romam revocasse et iussisse, quam primum consulatu se abdicare nec quicquam pro imperio gerere: Flaminium vero has literas non prius aperuisse, quam hostes fudisset: cf. Polyb. ii. 32, 33. itaque victori, cum ingenti praeda redeunti, triumphum fuisse negatum; ipsum vero privatum triumphasse, et mox magistratu abire coactum esse. Rup.

2 *Quaestus omnis Patribus indecorus visus*] Nam senatores post bellum Punicum primum in Sicilia, Sardinia, et Corsica praedia sibi comparare, et per speciem deportandorum ex iis fructuum negotiationes, amplissimo ordine indignas, exercere coeperunt; quod h. l. significari videtur. Duk. cf. Ern. Clav. Cic. v. *Negotiator*.

3 *Auspiciis ementiendis*] Huiusmodi artes Patres saepissime adhibuerunt, maxime contra plebeios homines. Rup.

U. C. 534. A. C. 218.

'retque: ne Latinas indiceret, Iovique Latiari sollenne sa- 4 'crum in monte faceret: ne, auspicato profectus in Capitolium ad vota nuncupanda, paludatus inde cum lictoribus 'ad provinciam iret. Lixae modo sine insignibus, sine 'lictoribus, profectum clam, furtim, haud aliter quam si 'exsilii causa solum vertisset. Magis pro maiestate videlicet 'imperii Arimini, quam Romae, magistratum initurum, et 'in deversorio hospitali, quam apud penates suos, praetex'tam sumpturum.' Revocandum universi retrahendumque censuerunt; et cogendum omnibus prius praesentem in deos hominesque fungi officiis, quam ad exercitum et in provinciam iret. In eam legationem (legatos enim mitti placuit) Q. Terentius et M. Antistius profecti, nihilo magis eum moverunt, quam priori consulatu literae moverant ab senatu missae. Paucos post dies magistratum iniit, immolantique ei vitulus iam ictus e manibus sacrificantium sese quum proripuisset, multos circumstantes cruore respersit. Fuga procul etiam maior apud ignaros, quid trepidaretur, et concursatio fuit: id a plerisque in omen magni terroris acceptum. Legionibus inde duabus a Sempronio prioris anni consule, duabus a C. Atilio praetore acceptis, in Etruriam per Apennini tramites exercitus duci est coeptus.

Frustra revocatur. U. C. 535. A. C. 217. Cn. Servilio, C. Flaminio II. Coss.

4 *Ne Latinas indiceret*] Mos erat, ut consules non ante in provincias proficiscerentur, quam has ferias indixissent et celebrassent. cf. supr. v. 17. Crev.

EPITOME LIBRI XXII.

HANNIBAL, per continuas vigilias in paludibus oculo amisso, venit in Etruriam; per quas paludes quatriduo et tribus noctibus sine ulla requie iter fecit. C. Flaminius consul, homo temerarius, contra auspicia profectus, signis militaribus effossis, quae tolli non poterant, et ab equo, quem conscenderat, per caput devolutus, insidiis ab Hannibale circumventus, ad Trasimenum lacum cum exercitu caesus est. Sex millia, quae eruperant, fide ab Maharbale data, perfidia Hannibalis vincta sunt. Quum ad nuntium cladis Romae luctus esset, duae matres, ex insperato receptis filiis, gaudio mortuae sunt. Ob hanc cladem ex Sibyllinis libris ver sacrum votum. Quum deinde Q. Fabius Maximus dictator, adversus Hannibalem missus, nollet acie cum eo confligere, ne, contra ferocem tot victoriis hostem, territum adversis proeliis militem pugnae committeret, et, opponendo se tantummodo, conatus Hannibalis impediret: M. Minucius magister equitum, ferox et temerarius, criminando dictatorem tanquam segnem et timidum, effecit, ut populi iussu aequaretur ei cum dictatore imperium; divisoque exercitu, quum iniquo loco conflixisset, et in maximo discrimine legiones eius essent, superveniente cum exercitu Fabio Maximo discrimine liberatus est. Quo beneficio victus castra cum eo iunxit, et patrem eum salutavit; idemque facere milites iussit. Hannibal, vastata Campania, inter Casilinum oppidum et Calliculam montem a Fabio clausus, sarmentis ad cornua boum alligatis et incensis, praesidium Romanorum, quod Calliculam insidebat, fugavit: et sic transgressus est saltum. Idemque Q. Fabii Maximi dictatoris, quum circumposita ureret, agro pepercit, ut illum tanquam proditorem suspectum faceret. Aemilio deinde Paullo et Terentio Varrone consulibus et ducibus, cum maxima clade adversus Hannibalem ad Cannas pugnatum est: caesaque eo proelio Romanorum quadraginta quinque millia, cum Paullo consule et senatoribus octoginta, consularibus atque praetoriis aut aediliciis triginta. Post quam cladem quum a nobilibus adolescentibus propter desperationem consilium de relinquenda Italia iniretur, P. Cornelius Scipio tribunus militum, qui postea Africanus nuncupatus est, stricto

super capita deliberantium ferro, iuravit, se pro hoste habiturum eum, qui in verba sua non iurasset; effecitque, ut omnes, minime relictum iri a se Italiam, iureiurando astringerentur. Praeterea trepidationem urbis et luctum, et res in Hispania meliore eventu gestas continet. Opimia et Floronia, Vestales virgines, incesti damnatae sunt. Propter paucitatem vero militum servorum octo millia armata sunt. Captivi, quum potestas esset redimendi, redempti non sunt. Varroni obviam itum est, et gratiae actae, quod de republica non desperasset.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXII.

IAM ver appetebat, quum Hannibal ex hibernis movit, U. C. 535. A. C. 217. et nequicquam ante conatus transcendere Apenninum intolerandis frigoribus, et cum ingenti periculo moratus ac metu. Galli, quos praedae populationumque conciverat spes, postquam pro eo, ut ipsi ex alieno agro raperent agerentque, suas terras sedem belli esse, premique utriusque partis exercituum hibernis viderunt; verterunt retro ad Hannibalem ab Romanis odia: petitusque saepe principum insidiis, ipsorum inter se fraude, eadem levitate, qua consenserant, consensum indicantium, servatus erat; et, mu-

Galli infensi Hannibali.

1 tando nunc vestem, nunc tegumenta capitis, errore etiam sese ab insidiis munierat. Ceterum hic quoque ei timor causa fuit maturius movendi ex hibernis.

2 Per idem tempus Cn. Servilius consul Romae Idibus Martiis magistratum iniit. Ibi quum de republica retulisset, redintegrata in C. Flaminium invidia est. 'Duos se 'consules creasse, unum habere. Quod enim illi iustum 'imperium, quod auspicium esse? Magistratus id a domo, 'publicis privatisque penatibus, Latinis feriis actis, sacrificio

Querelae Romanorum de Flaminio.

3 'in monte perfecto, votis rite in Capitolio nuncupatis, se-
4 'cum ferre: nec privatum auspicia sequi, nec sine auspiciis
5 'profectum in externo ea solo nova atque integra concipere

1 *Errore etiam*] Fraude, quae eos in errorem duceret. Polybius iii. 78. Hannibalem capillamenta, ad omnia aetatum discrimina formata, sibi paravisse scribit.

2 *Per idem tempus*] Praetores huius anni Livius praeter morem omisit. Quorum M. Aemilius Regulus urbanam iurisdictionem exercebat: M. Pomponius Matho peregrinam: T. Otacilius Crassus Siciliam: A. Cornelius Mammula Sardiniam habebat.

3 *In monte*] Albano. cf. supr. xxi. 63.

4 *Nec privatum auspicia sequi*] Quippe pullorum sacrorum auspicii gratia Augures imperatorem sequebantur; sed privatum auspicia non sequebantur.

5 *Nova atque integra concipere*] Semel enim cum auspiciis profectus domo, poterat in externo solo ea iterumque iterumque rite capere. At ea nova et non ante quaesita sibi acquirere in externo solo non posse contendunt Patres eum, qui sine iis profectus esset. CREV.

U. C. 535. A. C. 217. Prodigia.

'posse.' Augebant metum prodigia ex pluribus simul locis nuntiata: in Sicilia militibus aliquot spicula, in Sardinia 6
autem in muro circumeunti vigilias equiti scipionem, quem manu tenuerat, arsisse, et litora crebris ignibus fulsisse, et scuta duo sanguine sudasse, et milites quosdam ictos fulminibus, et solis orbem minui visum: et Praeneste ardentes 7
lapides coelo cecidisse: et Arpis parmas in coelo visas, pugnantemque cum luna solem: et Capenae duas interdiu lunas ortas: et aquas Caeretes sanguine mixtas fluxisse; fontemque ipsum Herculis cruentis manasse sparsum maculis: et in Antiati metentibus cruentas in corbem spicas cecidisse: et Faleriis coelum findi velut magno hiatu visum; quaque patuerit, ingens lumen effulsisse: sortes sua sponte 8
attenuatas, unamque excidisse, ita scriptam: MAVORS TELUM SUUM CONCUTIT: et per idem tempus Romae signum Martis Appia via ad simulacra luporum sudasse: et Capuae speciem coeli ardentis fuisse, lunaeque inter imbrem cadentis. Inde minoribus etiam dictu prodigiis fides habita: capras lanatas quibusdam factas, et gallinam in marem, gallum in feminam sese vertisse. His, sicut erant nuntiata, expositis, auctoribusque in curiam introductis, consul de religione Patres consuluit. Decretum, ut ea prodigia, partim maioribus hostiis, partim lactentibus, procurarentur: et uti supplicatio per triduum ad omnia pulvinaria haberetur. Cetera, quum decemviri libros inspexissent, ut ita fierent, quemadmodum cordi esse divis, carminibus praefarentur. 9
Decemvirorum monitu decretum est, Iovi primum donum fulmen aureum pondo quinquaginta fieret; Iunoni Minervaeque ex argento dona darentur; et Iunoni Reginae in Aventino, Iunonique Sospitae Lanuvii maioribus hostiis sacrificaretur; matronaeque, pecunia collata, quantum conferre cuique commodum esset, donum Iunoni Reginae in Aventinum ferrent, lectisterniumque fieret; quin et ut li- 1
bertinae et ipsae, unde Feroniae donum daretur, pecuniam pro facultatibus suis conferrent. Haec ubi facta, decemviri Ardeae in foro maioribus hostiis sacrificarunt. Postremo Decembri iam mense ad aedem Saturni Romae immolatum 2

Procurata.

6 *In Sardinia autem in muro*] Recte videtur observare Iac. Gronovius hic deesse nomen eius urbis, cuius in muro id prodigium, de quo agitur, factum est. Quumque aliquot libri optimi habeant *Sudes* pro *autem*, inde ille suspicatur legendum, *Sulcis*. Sulci nobilis et antiqua Sardiniae civitas fuit. CREV.

7 *Solis orbem minui*] Solem defecisse.

8 *Sortes sua sponte attenuatas*] cf. Supr. xxi. 62. *Signum Martis*, cf. supr. x. 23.

9 *Praefarentur*] *Profarentur* ex emend. Gronov. reposuit Bekker.

1 *Quin et ut libertinae et ipsae*] Vulgo *quin et libertinae ut ipsae*, ceterum Bekker *quin ut libertinae et ipsae*. Feronia libertinorum et libertinarum dea erat, ex cuius templo pileus, signum libertatis, petebatur.

2 *Decembri iam mense*] Intellige mensem Decembrem huius ipsius anni,

est, lectisterniumque imperatum, (et eum lectum senatores U. C. 535.
straverunt) et convivium publicum; ac per urbem Saturna- A. C. 217.
3 lia diem ac noctem clamatum, populusque eum diem festum
habere ac servare in perpetuum iussus.

4 Dum consul placandis Romae diis habendoque delectu 2.
dat operam, Hannibal, profectus ex hibernis, quia iam Hannibal
Flaminium consulem Arretium pervenisse fama erat, quum Etruriam petit.
5 aliud longius, ceterum commodius, ostenderetur iter, pro-
piorem viam per paludem petit, qua fluvius Arnus per eos
dies solito magis inundaverat. Hispanos et Afros, (id omne
veterani erat robur exercitus) admixtis ipsorum impedi-
mentis, necubi consistere coactis necessaria ad usus dees-
sent, primos ire iussit: sequi Gallos, ut id agminis medium
esset; novissimos ire equites: Magonem inde cum expe-
ditis Numidis cogere agmen, maxime Gallos, si taedio
laboris longaeque viae (ut est mollis ad talia gens) dilabe-
rentur aut subsisterent, cohibentem. Primi, qua modo Molestum
praeirent duces, per praealtas fluvii ac profundas voragines, iter per paludes.
hausti paene limo immergentesque se, tamen signa seque-
bantur. Galli neque sustinere se prolapsi, neque assurgere
6 ex voraginibus poterant; aut corpora animis, aut animos
spe sustinebant: alii fessa aegre trahentes membra; alii,
ubi semel victis taedio animis procubuissent, inter iumenta,
et ipsa iacentia passim, morientes: maximeque omnium vi-
giliae conficiebant, per quatriduum iam et tres noctes tole-
ratae. Quum, omnia obtinentibus aquis, nihil, ubi in sicco
fessa sternerent corpora, inveniri posset, cumulatis in aquas
sarcinis insuper incumbebant. Iumentorum itinere toto
7 prostratorum passim acervi tantum, quod exstaret aqua,
quaerentibus ad quietem parvi temporis necessarium cubile
dabant. Ipse Hannibal, aeger oculis ex verna primum in- Hannibal
temperie variante calores frigoraque, elephanto, qui unus oculum amittit.
superfuerat, quo altius ab aqua exstaret, vectus; vigiliis
tandem et nocturno humore palustrique coelo gravante

qui consules habuit Flaminium et Servilium. Nimirum hic Livius in unum colligit quicquid hoc anno procurandis hisce prodigiis factum est. Crev.

3 *Populusque eum diem festum habere*] Hic Saturnalia novo edicto sancita, non tum primum instituta intelligi debent. Siquidem supra ii. 21. trecentos fere ante annos institutum esse diem festum Saturnalia Livius iam memoravit. Vide hac de re Lips. Saturnal. i. 2. Crev. cf. Macrob. Saturnal. i. 10.

4 *Habendoque delectu*] Vulgo *distrahendoque*, unde *trahendo* Drak. sed *delectu* pro *delectui* ut supr. iv. 12. ix. 5.

5 *Ostenderetur iter*] De hoc itinere, cf. Polyb. iii. 78, 79.

6 *Aut corpora animis*] Huc revocare opus est particulam negantem, quae in praecedentibus exprimitur. Itaque sic exponenda sunt haec verba, quasi legeretur: Neque corpora animis, neque animos spe sustinebant. Crev.

7 *Quod exstaret aqua*] Tantum spatii, quantum eorum aquae superemineret, pro cubili dabant.

U. C. 535. A. C. 217.

caput, et quia medendi nec locus nec tempus erat, altero 8
oculo capitur.

3. Multis hominibus iumentisque foede amissis, quum tandem de paludibus emersisset, ubi primum in sicco potuit, castra locat: certumque per praemissos exploratores habuit, exercitum Romanum circa Arretii moenia esse. Consulis deinde consilia atque animum, et situm regionum, itineraque, et copias ad commeatus expediendos, et cetera, quae 9
cognosse in rem erat, summa omnia cum cura inquirendo exsequebatur. Regio erat in primis Italiae fertilis, Etrusci campi, qui Faesulas inter Arretiumque iacent, frumenti ac pecoris et omnium copia rerum opulenti.

Flaminii Cos. ferocia.

Consul ferox ab consulatu priore, et non modo legum ac Patrum maiestatis, sed ne deorum quidem satis metuens. Hanc insitam ingenio eius temeritatem fortuna prospero civilibus bellicisque rebus successu aluerat. Itaque satis apparebat, nec deos nec homines consulentem, ferociter omnia ac praepropere acturum. Quoque pronior esset in vitia sua, agitare eum atque irritare Poenus parat: et, laeva relicto hoste, Faesulas petens, medio Etruriae agro praedatum profectus, quantam maximam vastitatem potest, caedibus incendiisque consuli procul ostendit. Flaminius, qui ne quieto quidem hoste ipse quieturus erat, tum vero, postquam res sociorum ante
oculos prope suos ferri agique vidit, suum id dedecus ratus, 1
per mediam iam Italiam vagari Poenum, atque, obsistente nullo, ad ipsa Romana moenia ire oppugnanda; ceteris omnibus in consilio salutaria magis, quam speciosa, suadentibus, 'collegam exspectandum, ut coniunctis exercitibus, 'communi animo consilioque rem gererent; interim equi-'tatu auxiliisque levium armorum ab effusa praedandi li-'centia hostem cohibendum;' iratus se ex consilio proripuit, signumque simul itineris pugnaeque proposuit. 'Quin imo 'Arretii ante moenia sedeamus,' inquit: 'hic enim patria 'et penates sunt. Hannibal emissus e manibus perpopule-'tur Italiam, vastandoque et urendo omnia ad Romana 'moenia perveniat; nec ante nos hinc moverimus, quam,
'sicut olim Camillum ab Veiis, C. Flaminium ab Arretio 2

8 *Altero oculo capitur*] Ita Pol. iii. 79. sed Corn. Nep. v. Hann. 4. gravi oculorum morbo affectum, Hannibalem dextro oculo nunquam aeque bene usum esse scribit.

9 *Et copias*] Id est, rerum necessariarum ad commeatus expediendos.

1 *Ferri agique*] sc. Diripi. Latini dixerunt *ferre*, *agere* pro *diripere*, exemplo sumpto a Graecis, qui eodem sensu usurpant ἄγειν καὶ φέρειν. Origo autem huius locutionis inde est, quod in praeda alia sunt vita praedita, homines, pecora, iumenta, adeoque *aguntur;* alia inanima, et quum agi non possint, *feruntur.* Crev.

2 *Camillum ab Veiis*] Idem legitur supr. ix. 4. Ceterum Camillum Ardeae exsulasse et ab Ardea accitum esse tradit Liv. v. 43. 46. Quum vero eius exercitus apud Veios esset, ipse a Veiis accitus dicitur. Rasch.

'Patres acciverint.' Haec simul increpans, quum ocius U. C. 535.
3 signa convelli iuberet, et ipse in equum insiluisset, equus A. C. 217.
repente corruit, consulemque lapsum super caput effudit. Ex equo
Territis omnibus, qui circa erant, velut foedo omine incipi- praelabitur.
endae rei, insuper nuntiatur, signum, omni vi moliente si- Signum
4 gnifero, convelli nequire. Conversus ad nuntium, 'Num convelli
'literas quoque,' inquit, 'ab senatu affers, quae me rem nequit.
'gerere vetent? Abi, nuntia, signum effodiant, si ad con-
'vellendum manus prae metu obtorpuerint.' Incedere inde agmen coepit; primoribus, super quam quod dissenserant a consilio, territis etiam duplici prodigio: milite in vulgus laeto ferocia ducis, quum spem magis ipsam, quam causam spei, intueretur.

Hannibal, quod agri est inter Cortonam urbem Trasime- 4.
numque lacum, omni clade belli pervastat, quo magis iram hosti ad vindicandas sociorum iniurias acuat. Et iam per-
5 venerant ad loca insidiis nata, ubi maxime montes Cortonenses Trasimenus subit. Via tantum interest perangusta, velut ad id ipsum de industria relicto spatio: deinde paullo latior patescit campus; inde colles assurgunt. Ibi castra in aperto locat, ubi ipse cum Afris modo Hispanisque consideret. Baliares ceteramque levem armaturam post montes circumducit: equites ad ipsas fauces saltus, tumulis apte tegentibus, locat; ut, ubi intrassent Romani, obiecto equitatu, clausa omnia lacu ac montibus essent.

Flaminius quum pridie solis occasu ad lacum pervenisset, Flaminius
inexplorato, postero die, vixdum satis certa luce, angustiis in insidias
superatis, postquam in patentiorem campum pandi agmen praecipitat.
coepit, id tantum hostium, quod ex adverso erat, conspexit:
6 ab tergo et super caput decepere insidiae. Poenus ubi, id quod petierat, clausum lacu ac montibus et circumfusum suis copiis habuit hostem, signum omnibus dat simul inva-
dendi. Qui ubi, qua cuique proximum fuit, decucurrere, Undequa-
eo magis Romanis subita atque improvisa res fuit, quod orta que eum
ex lacu nebula campo, quam montibus, densior sederat, Poeni invadunt.

3 *Equus repente corruit*] Et *nuntiatur, signum convelli nequire:* eadem et alia quoque prodigia memorant Valer. Max. i. 6. 6. Cic. de Div. i. 35. Sil. v. 59, sq. Flor. ii. 6. et Plut. in Fabio. Rup.

4 *Num literas .... ab senatu affers*] In hoc dicto respicit Flaminius id quod ipsi primo suo consulatu acciderat, ut quum iam in conspectu hostium esset, literae a senatu afferrentur, quibus vetabatur certamen committere, iubebaturque, quasi vitio creatus, redire Romam ut consulatum abdicaret. Crev.

5 *Montes Cortonenses Trasimenus subit*] Omnes scripti *in Trasimenum:* quidam etiam *subeunt.* Gronovius Observ. iv. 17. emendat *in Trasimenum sidunt*, id est, in Trasimeni alveum molliter sese demittunt ac desinunt, quod reposuit Bekker.

6 *Decepere insidiae*] h. e. Fefellere. Olim *deceptae*, sed *decepere* ex emend. Lips. edd. opt. receperunt: sed alia desiderantur exempla.

U. C. 535. agminaque hostium ex pluribus collibus ipsa inter se satis 7
A. C. 217. conspecta, eoque magis pariter decucurrerunt. Romanus
clamore prius undique orto, quam satis cerneret, se circum-
ventum esse sensit; et ante in frontem lateraque pugnari
coeptum est, quam satis instrueretur acies, aut expediri
5. arma, stringique gladii possent. Consul, perculsis omnibus,
ipse satis, ut in trepida re, impavidus, turbatos ordines, ver-
tente se quoque ad dissonos clamores, instruit, ut tempus
locusque patitur; et quacunque adire audirique potest, ad-
hortatur, ac stare et pugnare iubet; 'nec enim inde votis
'aut imploratione deum, sed vi ac virtute, evadendum esse.
'Per medias acies ferro viam fieri: et, quo timoris minus
'sit, eo minus ferme periculi esse.' Ceterum prae strepitu
ac tumultu nec consilium nec imperium accipi poterat:
tantumque aberat, ut sua signa atque ordinem et locum
nosceret miles, ut vix ad arma capienda aptandaque pugnae
competeret animus: opprimerenturque quidam, onerati 8
magis his, quam tecti: et erat in tanta caligine maior usus
aurium quam oculorum. Ad gemitus vulnerum ictusque
corporum aut armorum, et mixtos strepentium paventium-
que clamores, circumferebant ora oculosque. Alii fugientes
pugnantium globo illati haerebant: alios redeuntes in pu-
gnam avertebat fugientium agmen. Deinde, ubi in omnes
partes nequicquam impetus capti, et ab lateribus montes ac 9
lacus, a fronte et ab tergo hostium acies claudebat, apparuit-
que, nullam, nisi in dextra ferroque, salutis spem esse; tum
sibi quisque dux adhortatorque factus ad rem gerendam, et
nova de integro pugna exorta est; non illa ordinata per
principes hastatosque ac triarios, nec ut pro signis antesi- 1
gnani, post signa alia pugnaret acies; nec ut in sua legione
miles, aut cohorte, aut manipulo esset. Fors conglobat, et
animus suus cuique ante aut post pugnandi ordinem dabat:
tantusque fuit ardor armorum, adeo intentus pugnae animus,
ut eum motum terrae, qui multarum urbium Italiae magnas 2
partes prostravit, avertitque cursu rapidos amnes, mare
fluminibus invexit, montes lapsu ingenti proruit, nemo pu-
gnantium senserit.

Terrae motum nemo pugnantium sentit.

6. Tres ferme horas pugnatum est, et ubique atrociter.
Circa consulem tamen acrior infestiorque pugna est. Eum

7 *Ex pluribus collibus*] Vulgo *vallibus*, sed *collibus* ex coniectura Lipsii tantum non omnes edd. receperunt.

8 *Competeret animus*] sc. Sufficeret. cf. Tac. Ann. iii. 46.

9 *Impetus capti*] cf. Supr. ii. 65. ix. 4. Vulgo *facti* legitur.

1 *Pro signis antesignani*] Hastatos et principes, quos etiam antepilanos vocatos esse ex libro supr., viii. 8. constat, hic intelligendos esse monet Stroth.

2 *Eum motum terrae*] cf. Cic. de Div. i. 35. Plin. H. N. ii. 84. 86. Flor. ii. 6. Heyn. Opusc. Acad. iii. p. 259.

et robora virorum sequebantur, et ipse, quacunque in parte U. C. 537.
premi ac laborare senserat suos, impigre ferebat opem; A. C. 217.
insignemque armis et hostes summa vi petebant, et tueban-
3 tur cives: donec Insuber eques (Ducario nomen erat) facie Mors Fla-
quoque noscitans, 'Consul, en,' inquit, 'hic est,' popularibus minii.
suis, 'qui legiones nostras cecidit, agrosque et urbem est
'depopulatus. Iam ego hanc victimam Manibus perem-
'ptorum foede civium dabo:' subditisque calcaribus equo,
per confertissimam hostium turbam impetum facit: obtrun-
catoque prius armigero, qui se infesto venienti obviam obie-
cerat, consulem lancea transfixit. Spoliare cupientem triarii
obiectis scutis arcuere. Magnae partis fuga inde primum Fugiunt
coepit: et iam nec lacus, nec montes obstabant pavori. Per Romani.
omnia arta praeruptaque velut caeci evadunt: armaque et
viri super alium alii praecipitantur. Pars magna, ubi locus
fugae deest, per prima vada paludis in aquam progressi,
quoad capitibus humerisque exstare possunt, sese immergunt.
Fuere, quos inconsultus pavor nando etiam capessere fugam
impulerit. Quae ubi immensa ac sine spe erat, aut defici-
entibus animis hauriebantur gurgitibus, aut nequicquam
fessi vada retro aegerrime repetebant, atque ibi ab ingressis
aquam hostium equitibus passim trucidabantur. Sex millia
ferme primi agminis, per adversos hostes eruptione impigre
facta, ignari omnium, quae post se agerentur, ex saltu
evasere. Et, quum in tumulo quodam constitissent, cla-
morem modo ac sonum armorum audientes, quae fortuna
pugnae esset, neque scire, nec perspicere prae caligine
poterant. Inclinata denique re, quum incalescente sole
dispulsa nebula aperuisset diem, tum liquida iam luce
montes campique perditas res stratamque ostendere foede
Romanam aciem. Itaque, ne in conspectos procul immit-
teretur eques, sublatis raptim signis, quam citatissimo pote-
4 rant agmine, sese abripuerunt. Postero die, quum super
cetera extrema fames etiam instaret, fidem dante Maharbale,
qui cum omnibus equestribus copiis nocte consecutus erat,
si arma tradidissent, abire cum singulis vestimentis passurum,
sese dediderunt. Quae Punica religione servata fides ab
Hannibale est, atque in vincula omnes coniecit.

Haec est nobilis ad Trasimenum pugna, atque inter 7.
paucas memorata populi Romani clades. Quindecim millia Numerus
Romanorum in acie caesa sunt; decem millia, sparsa fuga caesorum
per omnem Etruriam, diversis itineribus urbem petiere. utrimque.

3 *Insuber eques*] Adversus Insubres Gallos in priore suo consulatu Flaminius bellum gesserat. cf. Pol. ii. 32, 33.

4 *Sese abripuerunt*] Hos quidem, quum in vicum quendam Etruriae se recepissent, a Maharbale circumsessos, ei fide accepta se dedidisse narrat Pol. iii. 84.

U. C. 535. A. C. 217.

Mille quingenti hostium in acie, multi postea utrimque ex 5
vulneribus periere. Multiplex caedes utrimque facta tra- 6
ditur ab aliis. Ego, praeterquam quod nihil haustum ex 7
vano velim, quo nimis inclinant ferme scribentium animi,
Fabium aequalem temporibus huiusce belli potissimum auc- 8
torem habui. Hannibal, captivorum qui Latini nominis
essent, sine pretio dimissis, Romanis in vincula datis, segre- 9
gata ex hostium coacervatorum cumulis corpora suorum quum sepeliri iussisset, Flaminii quoque corpus, funeris causa magna cum cura inquisitum, non invenit.

Romae magnus terror.

Romae, ad primum nuntium cladis eius, cum ingenti terrore ac tumultu concursus in forum populi est factus. Matronae vagae per vias, quae repens clades allata, quaeve fortuna exercitus esset, obvios percunctantur. Et quum
frequentis concionis modo turba in comitium et curiam 1
versa magistratus vocaret; tandem haud multo ante solis occasum M. Pomponius praetor, 'Pugna,' inquit, 'magna 'victi sumus:' et, quanquam nihil certius ex eo auditum est, tamen alius ab alio impleti rumoribus domos referunt, 'consulem cum magna parte copiarum caesum: superesse 'paucos, aut fuga passim per Etruriam sparsos, aut captos
'ab hoste.' Quot casus exercitus victi fuerant, tot in curas 2
dispertiti eorum animi erant, quorum propinqui sub C. Flaminio consule meruerant, ignorantium, quae cuiusque suorum fortuna esset: nec quisquam satis certum habet, quid aut speret aut timeat. Postero, ac deinceps aliquot diebus, ad portas maior prope mulierum, quam virorum, multitudo stetit, aut suorum aliquem, aut nuntios de his opperiens: circumfundebanturque obviis sciscitantes; neque avelli, utique ab notis, prius, quam ordine omnia inquisissent, poterant. Inde varios vultus digredientium ab nuntiis cerneres, ut cuique aut laeta aut tristia nuntiabantur:

5 *Multi postea utrimque ex vulneribus periere*] Assentimur Perizonio delenti hic vocem *utrimque*, ut male repetitam ex versu sequenti. Hic de solis Poenis agit Livius. Et sane, qui Romani letalia vulnera acceperant, eos verisimile non est, lacu, montibus clausos, nullum propinquum receptum habentes, effugere potuisse. Crev.

6 *Multiplex*] Scilicet *multiplex maior*, quemadmodum supr. vii. 8. *multiplex quam pro numero;* similiter Graeci *πολλαπλήσιον.* cf. Herod. iv. 50.

7 *Nihil haustum*] *Auctum* ex emend. Walchii reposuit Bekker.

8 *Fabium*] Q. Fabium Pictorem, historiae Romanae scriptorem. Vid. infr. xxiii. 11.

9 *Sine pretio dimissis*] Praefatus se non Italis, sed Romanis bellum inferre, necnon ad ipsos Italos in libertatem vindicandos venisse. cf. Pol. iii. 85.

1 *Comitium*] Pars altera fori, "ad Curiam Hostiliam et subter rostra curiae Hostiliae affixa," ita dicta erat, quod patres in ea *coibant:* in altera vero parte quae *forum* praecipue dicebatur, plebs et tribuni stabant. Rostra quidem in longum porrecta comitium et forum dirimebant.

2 *Quot casus*] sc. Pro variis casibus victi exercitus, variis curis populus distrahebatur.

gratulantesque aut consolantes redeuntibus domos circumfusos. Feminarum praecipue et gaudia insignia erant, et luctus. Unam in ipsa porta, sospiti filio repente oblatam, in conspectu eius exspirasse ferunt; alteram, cui mors filii falso nuntiata erat, maestam sedentem domi, ad primum conspectum redeuntis filii gaudio nimio exanimatam. Senatum praetores per dies aliquot ab orto usque ad occidentem solem in curia retinent, consultantes, quonam duce, aut quibus copiis, resisti victoribus Poenis posset.

U. C. 535. A. C. 217. Matres receptis filiis gaudio exanimatae.

Priusquam satis certa consilia essent, repens alia nuntiatur 8.
clades: quattuor millia equitum, cum C. Centenio propraetore missa ad collegam ab Servilio consule, in Umbria, quo post pugnam ad Trasimenum auditam averterant iter, ab Hannibale circumventa. Eius rei fama varie homines affecit. Pars, occupatis maiore aegritudine animis, levem, ex comparatione priorum, ducere recentem equitum iacturam: pars non id, quod acciderat, per se aestimare, sed, ut in affecto corpore quamvis levis causa magis, quam valido gravior, sentiretur: ita tum aegrae et affectae civitati quodcumque adversi inciderit, non rerum magnitudine, sed viribus extenuatis, quae nihil, quod aggravaret, pati possent,
3 aestimandum esse. Itaque ad remedium, iam diu neque desideratum nec adhibitum, dictatorem dicendum, civitas confugit: et quia et consul aberat, a quo uno dici posse videbatur; nec per occupatam armis Punicis Italiam facile erat aut nuntium, aut literas mitti; nec dictatorem populus creare poterat, quod nunquam ante eam diem factum erat: prodictatorem populus creavit Q. Fabium Maximum, et magistrum equitum M. Minucium Rufum. Hisque negotium ab senatu datum, ut muros turresque urbis firmarent, et praesidia disponerent, quibus locis videretur, pontesque rescinderent fluminum: ad penates pro urbe dimicandum esse, quando Italiam tueri nequissent.

Alia clades.

Fabius prodictator.

Hannibal recto itinere per Umbriam usque ad Spoletum 9.
venit. Inde, quum perpopulato agro urbem oppugnare adortus esset, cum magna caede suorum repulsus, coniectans ex unius coloniae haud nimis prospere tentatae viribus, quanta moles Romanae urbis esset, in agrum Picenum avertit iter, non copia solum omnis generis frugum abundantem, sed refertum praeda, quam effuse avidi atque egentes rapiebant. Ibi per dies aliquot stativa habita: refectusque miles, hibernis itineribus ac palustri via proelio-

Hannibal Spoletum frustra tentat.

3 *Ad remedium, iam diu neque desideratum*] Haec intelligenda sunt de dictatore *rei gerundae causa* creato, qui nullus post Atilium Calatinum per tres et triginta annos creatus fuerat. Aliquot fuere per hoc temporis intervallum dictatores, inter quos ipse Fabius, sed comitiorum habendorum causa creati. CREV.

U. C. 535. A. C. 217. Vastat Italiam.

que, magis ad eventum secundo, quam levi aut facili, affec-
tus. Ubi satis quieti datum, praeda ac populationibus 4
magis, quam otio aut requie, gaudentibus, profectus Prae- 5
tutianum Hadrianumque agrum, Marsos inde Marrucinosque
et Pelignos devastat, circaque Arpos et Luceriam proximam
Apuliae regionem. Cn. Servilius consul, levibus proeliis
cum Gallis actis, et uno oppido ignobili expugnato, post-
quam de collegae exercitusque caede audivit, iam moenibus
patriae metuens, ne abesset in discrimine extremo, ad urbem
iter intendit. Q. Fabius Maximus dictator iterum, quo die 6
magistratum iniit, vocato senatu, ab diis orsus, quum edo-
cuisset Patres, plus negligentia caerimoniarum auspiciorum-
que, quam temeritate atque inscitia, peccatum a C. Flaminio
consule esse, quaeque piacula irae deum essent, ipsos deos

Libri Sibyllini inspecti.

consulendos esse; pervicit, ut, quod non ferme decernitur,
nisi quum taetra prodigia nuntiata sunt, decemviri libros
Sibyllinos adire iuberentur. Qui, inspectis fatalibus libris,
retulerunt Patribus, 'quod eius belli causa votum Marti 7
'foret, id non rite factum, de integro atque amplius facien-
'dum esse: et Iovi ludos magnos, et aedes Veneri Erycinae
'ac Menti vovendas esse, et supplicationem lectisternium-
'que habendum, et ver sacrum vovendum, si bellatum pro- 8
'spere esset, resque publica in eodem, quo ante bellum
'fuisset, statu permansisset.' Senatus, quoniam Fabium
belli cura occupatura esset, M. Aemilium praetorem, ex
collegii pontificum sententia, omnia ea ut mature fiant, cu- 9
10. rare iubet. His senatusconsultis perfectis, L. Cornelius
Lentulus pontifex maximus, consulente collegio praetorum,
omnium primum populum consulendum de vere sacro cen-
set: iniussu populi voveri non posse. Rogatus in haec

4 *Ubi satis quieti*] *Quietis*, ex emend. Gronov. reponendum suadent Crev. et Bekker.

5 *Gaudentibus, profectus*] *Gaudentibus* pro ablativo absoluto accipiendum censet Stroth. sed Drak. cum *profectus* iungebat, quasi dictum esset *cum gaudentibus profectus*.

6 *Dictator iterum*] Fuerat quidem dictator paullo ante hoc bellum cum C. Flaminio magistro equitum; sed ob occentum soricis auditum se munere abdicaverat, ut Valerius Maximus i. 1. narrat.

7 *Quod eius belli causa votum Marti foret*] Hoc tangit procul dubio ea vota, quae supr. xxi. 62. dicitur C. Atilius praetor suscipere iussus, si in decem annos respublica eodem stetisset statu. Ex hoc loco discimus, quod prius observare neglexerat Livius, id votum Marti factum fuisse. Crev.

8 *Ver sacrum*] Quaecunque proximo vere nata essent animalia, diis sacra erant. Quum vero crudelius videretur homines interficere, adulti, qui in eo vere nati essent, fines mutare coacti sunt. cf. Serv. ad Aen. vii. 796. Festus vv. *Ver Sacrum.* et *Mamertini.* Niebhr. i. n. 280.

9 *Omnia ea ut mature fiant, curare*] Non iubetur M. Aemilius ea omnia per se ipse peragere, sed curare ut mature fiant. Itaque nihil repugnat huic loco, quod infr. xxxiii. 44. A. Cornelius Mammula ver sacrum vovisse dicitur. Sic et infr. 10. aedes Veneri Erycinae vovetur a Fabio dictatore, Menti, a T. Otacilio praetore. Crev.

verba populus, 'Velitis iubeatisne hoc sic fieri? si respublica U. C. 535.
'populi Romani Quiritium ad quinquennium proximum, A. C. 217.
'sicut velim eam, salva servata erit hisce duellis: (quod
'duellum populo Romano cum Carthaginiensi est, quaeque
1 'duella cum Gallis sunt, qui cis Alpes sunt) datum donum
'duit populus Romanus Quiritium, quod ver attulerit ex
2 'suillo, ovillo, caprino, bovillo grege, quaeque profana erunt,
3 'Iovi fieri, ex qua die senatus populusque iusserit. Qui
4 'faciet, quando volet, quaque lege volet, facito: quo modo
'faxit, probe factum esto. Si id moritur, quod fieri opor-
'tebit, profanum esto, neque scelus esto. Si quis rumpet
5 'occidetve insciens, ne fraus esto. Si quis clepsit, ne populo
6 'scelus esto, neve cui cleptum erit. Si atro die faxit
'insciens, probe factum esto. Si nocte sive luce, si servus
7 'sive liber faxit, probe factum esto. Si antidea senatus
'populusque iusserit fieri, ac faxit, eo populus solutus, liber
8 'esto.' Eiusdem rei causa ludi magni voti aeris trecentis Ludi magni.
triginta tribus millibus, trecentis triginta tribus, triente:
praeterea bubus Iovi trecentis, multis aliis divis bubus albis,
atque ceteris hostiis. Votis rite nuncupatis, supplicatio
edicta: supplicatumque iere cum coniugibus ac liberis non
urbana multitudo tantum, sed agrestium etiam, quos in
aliqua sua fortuna publicae quoque contingebat cura. Tum Lectisternium.
lectisternium per triduum habitum, decemviris sacrorum
curantibus. Sex pulvinaria in conspectu fuere: Iovi ac
Iunoni unum: alterum Neptuno ac Minervae: tertium
Marti ac Veneri; quartum Apollini ac Dianae; quintum
Vulcano ac Vestae; sextum Mercurio ac Cereri. Tum Aedes Veneri et Menti votae.
aedes votae. Veneri Erycinae aedem Q. Fabius Maximus
dictator vovit; quia ita ex fatalibus libris editum erat, ut is

1 *Donum duit*] *Duit* antiqua forma vocis *det*, ut supr. x. 19. Sollennem voti formulam bene illustrat illa quae occurrit infr. xxxvi. 2.

2 *Quaeque profana erunt*] Quae non sacrata iam erunt alii cuipiam divo. Itaque, si quae antea consecrata fuissent, ea hoc voto non continebantur. Crev.

3 *Iovi fieri*] Quemadmodum Graece vox ῥέζειν de sacrificiis dicitur, ita *facere* et *fieri* Latine usurpantur.

4 *Ex qua die senatus populusque iusserit*] Nimirum ad arbitrium senatus populique reservabatur, quo die ver sacrum incipere deberet. Unde infr. xxxiv. 44. ubi hoc veris sacri votum persolvitur, decernitur *ver sacrum videri pecus, quod natum esset inter Kalendas Martias, et pridie Kalendas Maias.* Crev.

5 *Clepsit*] Furatus fuerit: *cleptum*, furto subductum: a Graeco κλέπτω. cf. Cic. de Legg. ii. 9.

6 *Atro die*] *Atri* dies iidem erant, qui *religiosi*, quibus nempe vel rem divinam facere, vel rem novam quampiam exordiri religioni erat. cf. A. Gell. v. 17.

7 *Si antidea*] *Si senatus populusque iusserit fieri*, sive immolari, *antidea ac faxit*, id est, priusquam privatus quispiam faxit, sive immolaverit: si privatus aliquis immolaverit pecus votum post diem a senatu populoque praefinitum, id ne fraudi sit populo. *Antidea ac* antique pro *antea ac*, i. e. *priusquam*, sicut *postidea* pro *postea*. cf. Plaut. Cist. Act. ii. Sc. i. 3. Aulul. Act. i. Sc. ii. 40.

8 *Trecentis triginta tribus*] cf. Niebhr. ii. n. 1296.

U. C. 535. voveret, cuius maximum imperium in civitate esset. Menti
A. C. 217. aedem T. Otacilius praetor vovit.

11. Ita rebus divinis peractis, tum de bello reque de publica
dictator retulit, quibus quotve legionibus victori hosti ob-
viam eundum esse Patres censerent. Decretum, 'ut ab
'Cn. Servilio consule exercitum acciperet: scriberet prae-
'terea ex civibus sociisque, quantum equitum ac peditum
'videretur: cetera omnia ageret faceretque, ut e republica

Fabii consilia de bello gerendo.

'duceret.' Fabius duas se legiones adiecturum ad Servi-
lianum exercitum dixit. His, per magistrum equitum
scriptis, Tibur diem ad conveniendum edixit. Edictoque
proposito, ut quibus oppida castellaque immunita essent, 9
uti in loca tuta commigrarent; ex agris quoque demigra-
rent omnes regionis eius, qua iturus Hannibal esset, tectis
prius incensis ac frugibus corruptis, ne cuius rei copia esset;
ipse, via Flaminia profectus obviam consuli exercituique, 1
quum ad Tiberim circa Ocriculum prospexisset agmen,
consulemque cum equitibus ad se prodeuntem, viatorem
misit, qui consuli nuntiaret, ut sine lictoribus ad dictatorem
veniret. Qui quum dicto paruisset, congressusque eorum
ingentem speciem dictaturae apud cives sociosque, vetus-
tate iam prope oblitos eius imperii, fecisset; literae ab 2
urbe allatae sunt, naves onerarias, commeatum ab Ostia in
Hispaniam ad exercitum portantes, a classe Punica circa 3
portum Cosanum captas esse. Itaque extemplo consul
Ostiam proficisci iussus, navibusque, quae ad urbem Ro-
manam aut Ostiae essent, completis milite ac navalibus
sociis, persequi hostium classem, ac litora Italiae tutari.
Magna vis hominum conscripta Romae erat: libertini etiam, 4
quibus liberi essent, et aetas militaris, in verba iuraverant.
Ex hoc urbano exercitu, qui minores quinque et triginta
annis erant, in naves impositi: alii, ut urbi praesiderent,
relicti.

12. Dictator, exercitu consulis accepto a Fulvio Flacco le-
gato, per agrum Sabinum Tibur, quo diem ad convenien-
dum edixerat novis militibus, venit: inde Praeneste, ac
transversis limitibus in viam Latinam est egressus: unde,

9 *Ut quibus oppida .... uti*] Non raro geminat hanc particulam Livius. Exempla pete infr. xxviii. 9. xxxvi. 1. 3. Crev.

1 *Via Flaminia*] Via munita ab hoc ipso Flaminio, qui modo ad Trasimenum lacum periisse memoratus est. Munierat illam ab Roma Ariminum usque, quum esset censor, quarto ante hunc anno. Crev.

2 *Oblitos eius imperii*] Quippe comitiorum Romae habendorum, non rei foris gerundae causa dictatores post annum U. C. 504. creabantur.

3 *Circa portum Cosanum*] Cosa, sive Cossa, oppidum Etruriae non longe a mari situm. Plin. H. N. iii. 5. Portus Cosanus idem, qui portus Herculis erat.

4 *Libertini etiam, quibus liberi essent*] De libertinis centuriatis cf. supr. x. 21. Ceterum ii, quibus liberi essent, reipublicae obsides quodammodo dederant.

itineribus summa cum cura exploratis, ad hostem ducit: U. C. 535.
nullo loco, nisi quantum necessitas cogeret, fortunae se A. C. 217.
5 commissurus. Quo primum die haud procul Arpis in con- Fabius pugnam detrectat.
spectu hostium posuit castra, nulla mora facta, quin Poenus
educeret in aciem, copiamque pugnandi faceret: sed ubi
quieta omnia apud hostes, nec castra ullo tumultu mota
6 videt: increpans quidem, victos tandem quoque Martios
animos Romanis, debellatumque, et concessum propalam
7 de virtute ac gloria esse, in castra rediit: ceterum tacita
cura animum incensus, quod cum duce, haudquaquam
Flaminio Semproniove simili, futura sibi res esset: ac
tum demum edocti malis Romani parem Hannibali ducem
8 quaesissent. Et prudentiam quidem, non vim, dictatoris
extemplo timuit. Constantiam haud dum expertus, agitare
ac tentare animum movendo crebro castra, populandoque
in oculis eius agros sociorum, coepit. Et modo citato
agmine e conspectu abibat, modo repente in aliquo flexu
viae, si excipere degressum in aequum posset, occultus
subsistebat. Fabius per loca alta agmen ducebat, modico Fabii artes.
ab hoste intervallo, ut neque omitteret eum, neque con-
grederetur. Castris, nisi quantum usus necessario cogeret,
tenebatur miles. Pabulum et ligna nec pauci petebant,
nec passim. Equitum levisque armaturae statio, composita
instructaque in subitos tumultus, et suo militi tuta omnia,
et infesta effusis hostium populatoribus praebebat. Neque
universo periculo summa rerum committebatur: et parva
momenta levium certaminum ex tuto coeptorum, finitimo
receptu, assuefaciebant territum pristinis cladibus militem,
9 minus iam tandem aut virtutis aut fortunae poenitere suae.
Sed non Hannibalem magis infestum tam sanis consiliis Mag. equitum imprudentia.
1 habebat, quam magistrum equitum: qui nihil aliud, quam
quod impar erat imperio, morae ad rempublicam praecipi-
tandam habebat. Ferox rapidusque in consiliis, ac lingua
immodicus, primo inter paucos, dein propalam in vulgus,
pro cunctatore segnem, pro cauto timidum, affingens vicina
virtutibus vitia, compellabat: premendoque superiorem
(quae pessima ars nimis prosperis multorum successibus
crevit) sese extollebat.

5 *Haud procul Arpis*] Polybius circa Aecas, urbem Apuliae, itidem Dauniae, Fabio obvium fuisse Hannibalem scribit. CREV.

6 *Victos tandem quoque*] *Quoque* ex coniectura Gronov. recepit Drak. sed Bekker. omisit.

7 *Ceterum tacita cura animum incensus*] *Animum incessit* Muretus emendavit, et Bekker. reposuit.

8 *Non vim, dictatoris*] *Novi ductoris* ex coniectura Gronov. recepit Bekker.

9 *Minus ... poenitere*] i. e. Minus diffidere aut virtuti aut fortunae suae. CREV.

1 *Quam quod impar erat*] Quem nihil aliud a praecipitanda republica morabatur, quam quod dictatoris cedere deberet imperio. DOER.

U. C. 535.
A. C. 217.

13. Hannibal ex Hirpinis in Samnium transit: Beneventa-
num depopulatur agrum: Telesiam urbem capit: irritat
etiam de industria ducem, si forte accensum tot indignita-
tibus cladibusque sociorum detrahere ad aequum certamen
possit. Inter multitudinem sociorum Italici generis, qui
ad Trasimenum capti ab Hannibale dimissique fuerant,
tres Campani equites erant, multis iam tum illecti donis
promissisque Hannibalis ad conciliandos popularium ani-
mos. Hi nuntiantes, si in Campaniam exercitum admovis-
set, Capuae potiendae copiam fore, quum res maior, quam 2
auctores, esset, dubium Hannibalem, alternisque fidentem
ac diffidentem, tamen, ut Campanos ex Samnio peteret,
moverunt; monitos, ut etiam atque etiam promissa rebus 3
affirmarent, iussosque, cum pluribus et aliquibus principum
redire ad se, dimisit. Ipse imperat duci, ut se in agrum
Casinatem ducat: edoctus a peritis regionum, si eum sal-
tum occupasset, exitum Romano ad opem ferendam sociis
interclusurum. Sed Punicum abhorrens ab Latinorum 4
nominum prolatione, pro Casino Casilinum dux ut acci-
peret, fecit; aversusque ab suo itinere, per Allifanum,
Calatinumque, et Calenum agrum, in campum Stellatem
descendit: ubi quum montibus fluminibusque clausam re-
gionem circumspexisset, vocatum ducem percunctatur, ubi
terrarum esset? Quum is Casilini eo die mansurum eum
dixisset, tum demum cognitus est error, et Casinum longe
inde alia regione esse: virgisque caeso duce, et ad reliquo-
rum terrorem in crucem sublato, castris communitis, Ma-
harbalem cum equitibus in agrum Falernum praedatum
dimisit. Usque ad aquas Sinuessanas populatio ea per- 5

Hannibal Campaniam petit.

Imperat duci ut se Casinum ducat.

Casilinum deducitur.

2 *Quum res maior, quam auctores, esset*] Quum res maior esset, quam quanta erat auctoritas et potentia eorum qui ad eam aggrediendam hortabantur. Crev.

3 *Monitos, ut etiam atque etiam promissa*] Recte monet Gronovius legendum videri: *monitosque etiam atque etiam ut promissa.* Crev.

4 *Sed Punicum*] h. e. Punismus, Punica pronuntiatio, *abhorrens ab Latinorum nominum prolatione*, ut fere ap. Cic. pro Arch. 8. *Cordubae natis poetis pingue quiddam sonantibus atque peregrinum.* Str. Gronovius, quem secuti sunt Cler., Crev., Drak. et Bekker. post *abhorrens* inseruit *os*, et haec notavit: "Punicum hoc os est ipsius Hannibalis iubentis Casinum duci, eamque vocem ita pronuntiando trahentis, ut *dux* viarum Casilinum nuncupari putaret; est enim proprium vitium Afrorum in pronuntiatione *Labdacismus, si pro uno L duo pronuntientur, ut Afri faciunt:* (v. Isidor. Orig. i. 30.) sed definitio haec nimis angusta; immittitur enim et nonnullis naturali vitio, ubi prorsus non est." Ceterum de tota hac re nihil ap. Polyb. et Appian. *Casinum* vero est opp. extremum Volscorum et Latii septentrionalis trans Lirim; (h. Casino) et *Casilinum* in Campania mediterranea, ubi nunc *Capua* nova, ad utramque ripam Vulturni, per mediam urbem fluentis. Rup.

5 *Aquas Sinuessanas*] Prope Sinuessam aquae fuere celebres apud antiquos, ut apparet ex Plin. H. N. xxxi. 2. et Tac. Ann. xii. 66. et Hist. i. 72. Eas calidas fuisse demonstrat Silius, a quo dicitur *Sinuessa tepens*, viii. 528. Crev.

venit. Ingentem cladem, fugam tamen terroremque latius, U. C. 537.
Numidae fecerunt. Nec tamen is terror, quum omnia A. C. 217.
6 bello flagrarent, fide socios dimovit: videlicet quia iusto et moderato regebantur imperio: nec abnuebant, quod unum vinculum fidei est, melioribus parere.

Ut vero ad Vulturnum flumen castra sunt posita, exure- 14.
baturque amoenissimus Italiae ager, villaeque passim incendiis fumabant, per iuga Massici montis Fabio ducente, tum prope de integro seditio accensa. Quieverant enim Seditio in castris Fabii.
per paucos dies; quia, quum celerius solito ductum agmen fuisset, festinari ad prohibendam populationibus Campaniam crediderant. Ut vero in extrema iuga Massici montis ventum est, hostesque sub oculis erant, Falerni agri colonorumque Sinuessae tecta urentes, nec ulla erat mentio pugnae, 'Spectatumne huc,' inquit Minucius, 'ut rem Minucii seditiosa oratio.
'fruendam oculis, sociorum caedes et incendia, venimus? 'Nec, si nullius alterius nos, ne civium quidem horum 'pudet, quos Sinuessam colonos patres nostri miserunt, ut 'ab Samnite hoste tuta haec ora esset: quam nunc non 'vicinus Samnis urit, sed Poenus advena, ab extremis orbis 'terrarum terminis, nostra cunctatione et socordia, iam huc 'progressus. Tantum, pro! degeneramus a parentibus 'nostris, ut, praeter quam oram illi Punicas vagari classes, 'dedecus esse imperii sui duxerint, eam nos nunc plenam 'hostium Numidarumque ac Maurorum iam factam videa- 'mus? Qui modo, Saguntum oppugnari indignando, non 'homines tantum, sed foedera et deos, ciebamus, scanden- 'tem moenia Romanae coloniae Hannibalem lenti specta- 'mus. Fumus ex incendiis villarum agrorumque in oculos 'atque ora venit: strepunt aures clamoribus plorantium 'sociorum, saepius nos, quam deorum invocantium opem. 'Nos hic pecorum modo per aestivos saltus deviasque calles 'exercitum ducimus, conditi nubibus silvisque. Si hoc 'modo peragrando cacumina saltusque M. Furius recipere 'a Gallis urbem voluisset, quo hic novus Camillus, nobis 'dictator unicus in rebus affectis quaesitus, Italiam ab Han- 'nibale recuperare parat, Gallorum Roma esset: quam 'vereor, ne, sic cunctantibus nobis, Hannibali ac Poenis 'toties servaverint maiores nostri. Sed vir, ac vere Roma-
7 'nus, quo die, dictatorem eum ex auctoritate Patrum ius- 'suque populi dictum, Veios allatum est, quum esset satis 'altum Ianiculum, ubi sedens prospectaret hostem, descen- 'dit in aequum: atque illo ipso die media in urbe, qua

6 *Videlicet quia iusto*] 'In hanc sententiam Pol. iii. 90. accedit.

7 *Quo die . . . illo ipso die*] Ex rei veritate aliquot dies intercesserunt inter commissam Camillo dictatoriam potestatem, et pugnam adversus Gallos. Sed praeproperi ingenii concionator celeritatem Camilli supra ve-

U. C. 535.
A. C. 217.

'nunc busta Gallica sunt, et postero die citra Gabios cecidit
'Gallorum legiones. Quid? post multos annos, quum ad 8
'Furculas Caudinas ab Samnite hoste sub iugum missi
'sumus, utrum tandem L. Papirius Cursor iuga Samnii
'perlustrando, an Luceriam premendo obsidendoque, et
'lacessendo victorem hostem, depulsum ab Romanis cervi-
'cibus iugum superbo Samniti imposuit? Modo C. Lu- 9
'tatio quae alia res, quam celeritas, victoriam dedit? quod
'postero die, quam hostem vidit, classem gravem com-
'meatibus, impeditam suomet ipsam instrumento atque ap-
'paratu, oppressit. Stultitia est, sedendo aut votis debel-
'lari credere posse. Armari copias oportet, deducendas in
'aequum, ut vir cum viro congrediaris. Audendo atque
'agendo res Romana crevit, non his segnibus consiliis, quae
'timidi cauta vocant.' Haec velut concionanti Minucio
circumfundebatur tribunorum equitumque Romanorum
multitudo, et ad aures quoque militum dicta ferocia volve-
bantur: ac, si militaris suffragii res esset, haud dubie fere- 1
bant, Minucium Fabio duci praelaturos.

15. Fabius in cunctatione perstat.

Fabius pariter, in suos haud minus quam in hostes in-
tentus, prius ab illis invictum animum praestat. Quanquam 2
probe scit, non in castris modo suis, sed iam etiam Romae
infamem suam cunctationem esse, obstinatus tamen eodem
consiliorum tenore aestatis reliquum extraxit: ut Hannibal,
destitutus ab spe summopere petiti certaminis, iam hibernis
locum circumspectaret: quia ea regio praesentis erat copiae, 3
non perpetuae, arbusta vineaeque, et consita omnia magis
amoenis, quam necessariis fructibus. Haec per explora-
tores relata Fabio. Quum satis sciret, per easdem angus-
tias, quibus intraverat Falernum agrum, rediturum, Calli-
culam montem et Casilinum occupat modicis praesidiis;
quae urbs, Vulturno flumine dirempta, Falernum ac Cam-
panum agros dividit: ipse iugis iisdem exercitum reducit,
misso exploratum cum quadringentis equitibus sociorum
L. Hostilio Mancino. Qui ex turba iuvenum audientium
saepe ferociter concionantem magistrum equitum, progres-
sus primo exploratoris modo, ut ex tuto specularetur hos-

Mancinus caesus.

rum exauget, ut maiore invidia oneret Fabii cunctationem. Crev. cf. supr. v. 48.

8 *Ad Furculas Caudinas*] cf. Supr. ix. 5, 6.

9 *Modo C. Lutatio*] Bello Punico primo, intervallo xxvi. annorum. cf. Pol. i. 60, 61.

1 *Haud dubie ferebant*] Prae se ferebant, iactabant. cf. supr. xxi. 41.

2 *Prius ab illis*] Primum certamen erat Fabio cum suis; et, quo se invictum praestaret ab hostibus, prius necesse erat, ut se invictum praestaret a suis. Codices *aliis*, sed *illis* ex emend. Gronov. edd. omnes probant.

3 *Praesentis erat copiae, non perpetuae*] Ea regio in praesens aestatis tempus, non in totum annum submi-nistrare poterat ea, quae alendo exercitui necessaria erant. Crev.

tem, ubi vagos passim per vicos Numidas vidit, per occasionem etiam paucos occidit. Extemplo occupatus certamine est animus, exciderruntque praecepta dictatoris: qui, quantum tuto posset, progressum prius recipere sese iusserat, quam in conspectum hostium veniret. Numidae, alii atque alii occursantes refugientesque, ad castra prope ipsum cum fatigatione equorum atque hominum pertraxere. Inde Carthalo, penes quem summa equestri imperii erat, concitatis equis invectus, quum prius, quam ad coniectum teli veniret, avertisset hostem, quinque millia ferme continenti cursu secutus est fugientes. Mancinus, postquam nec hostem desistere sequi, nec spem vidit effugiendi esse, cohortatus suos in proelium rediit, omni parte virium impar. Itaque ipse, et delecti equitum, circumventi occiduntur: ceteri effuso rursus cursu Cales primum, inde prope inviis callibus ad dictatorem perfugerunt.

U. C. 535. A. C. 217.

Eo forte die Minucius se coniunxerat Fabio, missus ad firmandum praesidio saltum, qui super Tarracinam, in artas
4 coactus fauces, imminet mari, ne, immunito Appiae limite, Poenus pervenire in agrum Romanum posset. Coniunctis exercitibus dictator ac magister equitum castra in viam deferunt, qua Hannibal ducturus erat. Duo inde millia hostes aberant. Postero die Poeni, quod viae inter bina 16.
castra erat, agmine complevere. Quum Romani sub ipso constitissent vallo, haud dubie aequiore loco, successit
5 tamen Poenus cum expeditis equitibus, atque ad lacessendum hostem carptim et procursando recipiendoque sese pugnavere. Restitit suo loco Romana acies. Lenta pugna et ex dictatoris magis, quam Hannibalis, fuit voluntate. Ducenti ab Romanis, octingenti hostium cecidere.

Equestre certamen.

Inclusus inde videri Hannibal, via ad Casilinum obsessa: quum Capua et Samnium, et tantum ab tergo divitum sociorum Romanis commeatus subveheret; Poenus contra inter Formiana saxa ac Literni arenas stagnaque perhorrida situ hibernaturus esset. Nec Hannibalem fefellit, suis se artibus peti. Itaque, quum per Casilinum evadere non
6 posset, petendique montes et iugum Calliculae superandum esset; necubi Romanus inclusum vallibus agmen aggrederetur, ludibrium oculorum, specie terribile, ad frustrandum hostem commentus, principio noctis furtim succedere ad

Inclusus Hannibal se explicat arte.

4 *Immunito Appiae limite*] Si limes Appiae viae, ferens ab Tarracina in Romanum agrum, munitus praesidio non esset. Crev. Ceterum *ab Sinuessa* ex emend. Gronov. pro *immunito* reposuit Bekker.

5 *Ad lacessendum hostem carptim*] Pro *carptim* Bekkerus *capti impetus* ex emend. Gronov. reposuit.

6 *Iugum Calliculae*] Quod Falernum agrum a septentrione claudit, et supra quem est Campus Stellatis. Rup.

U. C. 535. A. C. 217. Boves accensis cornibus.

montes statuit. Fallacis consilii talis apparatus fuit. Faces undique ex agris collectae, fascesque virgarum atque arida sarmenta praeligantur cornibus boum, quos domitos indomitosque multos inter ceteram agrestem praedam agebat. Ad duo millia ferme boum effecta: Hasdrubalique negotium datum, ut primis tenebris noctis id armentum accensis cornibus ad montes ageret; maxime, si posset, super saltus
17. ab hoste insessos. Primis tenebris silentio mota castra; boves aliquanto ante signa acti. Ubi ad radices montium viasque angustas ventum est, signum extemplo datur, ut accensis cornibus armenta in adversos concitentur montes. Et metus ipse relucentis flammae ex capite, calorque, iam ad vivum, ad imaque cornuum adveniens, velut stimulatos furore agebat boves. Quo repente discursu, haud secus quam silvis montibusque accensis, omnia circum virgulta ardere: capitumque irrita quassatio, excitans flammam, 7
hominum passim discurrentium speciem praebebat. Qui ad transitum saltus insidendum locati erant, ubi in summis montibus ac super se quosdam ignes conspexerunt, circumventos se esse rati, praesidio excessere; qua minime densae 8
micabant flammae, velut tutissimum iter, petentes summa montium iuga, tamen in quosdam boves palatos ab suis gregibus inciderunt. Et primo, quum procul cernerent, veluti flammas spirantium miraculo attoniti constiterunt: deinde, ut humana apparuit fraus, tum vero insidias rati esse, dum maiore metu concitant se in fugam, levi quoque armaturae hostium incurrere. Ceterum nox aequato timore neutros pugnam incipientes ad lucem tenuit. Interea, toto agmine Hannibal transducto per saltum, et quibusdam in ipso saltu hostium oppressis, in agro Allifano posuit castra.

18. Hunc tumultum sensit Fabius. Ceterum et insidias esse ratus, et ab nocturno utique abhorrens certamine, suos munimentis tenuit. Luce prima sub iugo montis proelium

Leve proelium.

fuit; quo interclusam ab suis levem armaturam facile (etenim numero aliquantum praestabant) Romani superassent, nisi Hispanorum cohors, ad id ipsum remissa ab Han- 9
nibale, praevenisset. Ea assuetior montibus, et ad concursandum inter saxa rupesque aptior ac levior, quum velocitate corporum, tum armorum habitu, campestrem hostem, gravem armis statariumque, pugnae genere facile elusit. Ita haudquaquam pari certamine digressi, Hispani fere

7 *Capitumque irrita quassatio*] Dum frustra excutere ignem moliuntur. Haec emendatio loci in omnibus MSS. imprimis corrupti I. Fr. Gronov. debetur.

8 *Praesidio excessere*] h. e. Stationem, ubi in praesidio locati fuerunt, reliquerunt. DOER.

9 *Remissa ab Hannibale, praevenisset*] Vulgo *pervenisset*, pro quo reponendum *supervenisset* coniecit Gronov. et probat Bekker.

omnes incolumes, Romani, aliquot suis amissis, in castra contenderunt. U. C. 535. A. C. 217.

Fabius quoque movit castra: transgressusque saltum super Allifas, loco alto ac munito consedit. Tum, per Samnium Romam se petere simulans, Hannibal usque in Pelignos populabundus rediit. Fabius medius inter hostium agmen urbemque Romam iugis ducebat; nec absistens, nec congrediens. Ex Pelignis Poenus flexit iter,
1 retroque Apuliam repetens, Geronium pervenit, urbem metu, quia collapsa ruinis pars moenium erat, ab suis desertam. Dictator in Larinate agro castra communiit. Inde sacrorum causa Romam revocatus, non imperio modo, sed Dictator it Romam.
2 consilio etiam, ac prope precibus agens cum magistro equitum, 'ut plus consilio, quam fortunae, confidat: et se potius 'ducem, quam Semproniumn Flaminiumque, imitetur. Ne
3 'nihil actum censeret, extracta prope aestate per ludificationem hostis. Medicos quoque plus interdum quiete, 'quam movendo atque agendo, proficere. Haud parvam 'rem esse, ab toties victore hoste vinci desisse, et ab continuis cladibus respirasse.' Haec nequicquam praemonito magistro equitum, Romam est profectus.

Principio aestatis, qua haec gerebantur, in Hispania quoque terra marique coeptum bellum est. Hasdrubal ad eum navium numerum, quem a fratre instructum paratumque acceperat, decem adiecit: quadraginta navium classem Himilconi tradidit: atque ita Carthagine profectus navibus prope terram, exercitum in litore ducebat, paratus confligere, quacunque parte copiarum hostis occurrisset. Cn. Scipioni, postquam movisse ex hibernis hostem audivit, primo idem consilii fuit: deinde, minus terra, propter ingentem famam novorum auxiliorum, concurrere ausus, 19. Res gestae in Hispania.
4 delecto milite ad naves imposito, quinque et triginta navium classe ire obviam hosti pergit. Altero ab Tarracone die ad stationem, decem millia passuum distantem ab ostio Iberi amnis, pervenit. Inde duae Massiliensium speculatoriae

1 *Geronium pervenit*] Apuliae urbem: (*castellum Apuliae inops* dicitur infr. 39.) nam ibi et Luceriae magnam frumenti copiam esse audiverat. cf. Schweigh. ad Polyb. iii. 100. et Appian. Hannib. 15. RUP.

2 *Ac prope precibus agens*] Pendet oratio, nec concluditur nisi post absolutam totam Fabii oratiunculam, his nempe verbis, *Romam est profectus.* Vide similiter interpositam duobus unius periodi membris orationem, supr. v. 24. CREV.

3 *Extracta prope aestate per ludificationem hostis*] Sigonius maluerat *exacta*, et ei obtemperaverant editores. Sed pro ea lectione quam revocamus, stat sermonis elegantia et proprietas: stant quoque plurimi et optimi codices Gronovio inspecti, et unus e nostris. CREV.

4 *Delecto milite ad naves imposito*] Bene monet Gronov. non iungendum esse *ad naves imposito*, sed *milite ad naves delecto.* cf. Pol. iii. 95. Similiter ap. Thucyd. viii. 24. ἐπιβάται τῶν ὁπλιτῶν ἐκ καταλόγου navibus Atheniensibus extra ordinem impositi sunt.

U. C. 535. A. C. 217.

praemissae retulerunt, classem Punicam stare in ostio fluminis, castraque in ripa posita. Itaque, ut improvidos incautosque universo simul offuso terrore opprimeret, sub- 5
latis ancoris ad hostem vadit. Multas et locis altis positas turres Hispania habet, quibus et speculis et propugnaculis adversus latrones utuntur. Inde primo, conspectis hostium navibus, datum signum Hasdrubali est; tumultusque prius in terra et castris, quam ad mare et ad naves, est ortus, nondum aut pulsu remorum strepituque alio nautico exaudito, aut aperientibus classem promontoriis: quum repente eques, alius super alium ab Hasdrubale missus, vagos in litore quietosque in tentoriis suis, nihil minus quam hostem aut proelium eo die exspectantes, conscendere naves propere atque arma capere iubet: classem Romanam iam haud procul portu esse. Haec equites dimissi passim imperabant. Mox Hasdrubal ipse cum omni exercitu aderat: varioque omnia tumultu strepunt, ruentibus in naves simul remigibus militibusque, fugientium magis e terra, quam in pugnam euntium modo. Vixdum omnes conscenderant, quum alii, resolutis oris, in ancoras evehuntur: alii, ne 6
quid teneat, ancoralia incidunt: raptimque omnia praepropere agendo, militum apparatu nautica ministeria impediuntur, trepidatione nautarum capere et aptare arma miles prohibetur. Et iam Romanus non appropinquabat modo, sed direxerat etiam in pugnam naves. Itaque non ab hoste et proelio magis Poeni, quam suomet ipsi tumultu turbati, tentata verius pugna, quam inita, in fugam averterunt classem. Et quum adversi amnis os lato agmine ac tam multis simul venientibus haud sane intrabile esset, in litus passim naves egerunt: atque alii vadis, alii sicco litore excepti, partim armati, partim inermes, ad instructam per litus aciem suorum perfugere. Duae tamen primo concursu

Classis Punica in fugam versa.

20. captae erant Punicae naves, quattuor suppressae. Romani, quanquam terra hostium erat, armatamque aciem toto praetentam in litore cernebant, haud cunctanter insecuti trepidam hostium classem, naves omnes, quae non aut perfregerant proras litore illisas, aut carinas fixerant vadis, re- 7
ligatas puppibus in altum extraxere: ad quinque et viginti naves ex quadraginta cepere.

Neque id pulcherrimum eius victoriae fuit, sed quod una

5 *Offuso terrore*] *Offuso* emendavit Walchius. Vulgo *effuso* legitur.

6 *Resolutis oris*] *Orae* retinacula erant quibus puppis littori alligabatur, *anchorae* autem de prora missae sunt. Hinc naves plerumque duplici vinculo tenebantur, ita ut puppis in littus versa sit, prora altum spectaret, unde *resolutis oris*, necdum levatis anchoris, naves in anchoras evectae sint, et hostium impetus puppibus exciperent.

7 *Religatas puppibus*] cf. Thucyd. i. 50. Pol. iii. 96. *Quadraginta* pro *triginta* emendavit Sigonius.

8 levi pugna toto eius orae mari potiti erant. Itaque ad Ho- U. C. 535.
noscam classe provecti, exscensione ab navibus in terram A. C. 217.
facta, quum urbem vi cepissent, captamque diripuissent, Carthaginem inde petunt: atque, omnem agrum circa depopulati, postremo tecta quoque coniuncta muro portisque
9 incenderunt. Inde iam praeda gravis ad Longunticam pervenit classis: ubi vis magna sparti ad rem nauticam congesta ab Hasdrubale. Quod satis in usum fuit, sublato, ceterum omne incensum est. Nec continentis modo pro- Ebusus insula direpta.
iectas oras praetervecta, sed in Ebusum insulam transmissum. Ubi urbe, quae caput insulae est, biduum nequicquam summo labore oppugnata, ubi in spem irritam frustra teri tempus animadversum est, ad populationem agri versi, direptis aliquot incensisque vicis, maiore, quam ex continenti, praeda parta, quum in naves se recepissent, ex Baliaribus insulis legati pacem petentes ad Scipionem venerunt. Inde flexa retro classis, reditumque in citeriora provinciae; quo omnium populorum, qui cis Iberum incolunt, multorum et ultimae Hispaniae legati concurrerunt. Sed qui vere ditionis imperiique Romani facti sunt, obsidibus datis, populi, amplius fuerunt centum viginti. Igitur terrestribus
1 quoque copiis satis fidens Romanus usque ad saltum Castulonensem est progressus. Hasdrubal in Lusitaniam ac propius Oceanum concessit.

Quietum inde fore videbatur reliquum aestatis tempus, 21.
fuissetque per Poenum hostem; sed, praeterquam quod ipsorum Hispanorum inquieta avidaque in novas res sunt
2 ingenia, Mandonius Indibilisque, qui antea Ilergetum regulus fuerat, postquam Romani ab saltu recessere ad maritimam oram, concitis popularibus, in agrum pacatum sociorum Romanorum ad populandum venerunt. Adversus
3 eos tribunus militum cum expeditis auxiliis, a Scipione

8 *Ad Honoscam*] Quam urbem, non aliis memoratam, in Tarracon. Hispania inter Carthaginem novam et Iberum sitam fuisse putant. Rup. Ceterum *Etovissam* coniecit I. Gronov. et *Onusam* reposuit Bekker.

9 *Ad Longunticam*] Urbem non aliunde notam. *Ubi vis magna sparti*, quod *spartum* Graecis dicitur frutex, inpr. genista, at Romanis iuncus Hispanicus, cuius maxima erat copia in campis Carthagini novae vicinis; unde ea quoque *Spartaria* et *Σπαρταγενής* dicta. Rup. De multiplice huius herbae usu cf. Plin. H. N. xix. 2. xxiv. 9. Inter alia funes e sparto parabantur, quos Plinius *praecipue in aquis marique invictos* appellat. cf. infr. xxvi. 47.

1 *Saltum Castulonensem*] Ad ripas Boetis fluminis prope Castulonem Oretanorum urbem maximam. De quo Asinius Pollio in Cic. Epist. ad Div. x. 31. *Saltus Castulonensis, qui semper tenuit nostros tabellarios, etsi nunc frequentioribus latrociniis infestior factus est.*

2 *Antea*] Antequam Ilergetum gens sub ius ditionemque Romanorum redigeretur a Cn. Scipione, quod memoratum est supr. xxi. 61. Crev.

3 *Auxiliis*] Copiis auxiliaribus, quae non Romanae nec Latinae essent, sed ex aliis gentibus quae se adiunxerant Romanis. Crev.

U. C. 535. A. C. 217.

missi, levi certamine, ut tumultuariam manum, fudere omnes; occisis quibusdam captisque, magna pars armis exuta. Hic tamen tumultus cedentem ad Oceanum Hasdrubalem cis Iberum ad socios tutandos retraxit. Castra Punica in agro Ilercaonensium, castra Romana ad Novam Classem 4
erant, quum fama repens alio avertit bellum. Celtiberi, qui principes regionis suae legatos miserant, obsidesque dederant Romanis, nuntio misso a Scipione exciti, arma capiunt, provinciamque Carthaginiensium valido exercitu invadunt: tria oppida vi expugnant. Inde, cum ipso Hasdrubale duobus proeliis egregie pugnantes, quindecim millia hostium occiderunt, quattuor millia cum multis militaribus signis capiunt.

Celtiberi arma adversus Poenos capiunt.

22. Hoc statu rerum in Hispania, P. Scipio in provinciam 5
venit, prorogato post consulatum imperio ab senatu missus, cum viginti longis navibus, et octo millibus militum, magnoque commeatu advecto. Ea classis ingens agmine onerariarum procul visa, cum magna laetitia civium sociorumque, portum Tarraconis ex alto tenuit. Ibi milite exposito, pro- 6
fectus Scipio fratri se coniungit: ac deinde communi animo consilioque gerebant bellum. Occupatis igitur Carthaginiensibus Celtiberico bello, haud cunctanter Iberum transgrediuntur; nec ullo viso hoste, Saguntum pergunt ire, quod ibi obsides totius Hispaniae custodiae traditos ab Hannibale fama erat modico in arce custodiri praesidio. Id unum pignus inclinatos ad Romanam societatem omnium Hispaniae populorum animos morabatur, ne sanguine liberum suorum culpa defectionis lueretur. Eo vinculo Hispaniam vir unus, sollerti magis quam fideli consilio, exsolvit. Abelux erat Sagunti nobilis Hispanus, fidus ante Poenis: tum (qualia plerumque sunt barbarorum ingenia) cum fortuna mutaverat fidem. Ceterum, transfugam, sine magnae rei proditione venientem ad hostes, nihil aliud quam unum vile atque infame corpus esse ratus, id agebat, ut quam maximum emolumentum novis sociis esset. Circumspectis igitur omnibus, quae fortuna potestatis eius poterat facere, obsidibus potissimum tradendis animum adiecit: eam unam rem maxime ratus conciliaturam Romanis principum Hispaniae amicitiam. Sed quum, iniussu Bostaris praefecti, satis sciret, nihil obsidum custodes facturos esse, Bostarem ipsum

P. Scipio classe advehitur in Hispaniam.

Obsides Hispanorum Sagunti.

Eos Abelux tradit Romanis.

4 *Ad Novam Classem*] Urbem quandam hic intelligendam esse patet, sed de nomine eius ambigitur. Urbem *Classicam*, de qua Plinius H. N. iii. 4. mentionem facit, Strothius hic innui suspicatur. Ceterum de iis, quae in hoc capite narrantur, silet Polybius iii. 96.

5 *P. Scipio*] Qui primus cum Hannibale pugnaverat, et cui post consulatum imperium prorogatum erat. STROTH.

6 *Portum Tarraconis ex alto tenuit*] De hac loquendi formula cf. supr. i. 1. infr. xxxvii. 11.

arte aggreditur. Castra extra urbem in ipso litore habebat U. C. 535.
7 Bostar, ut aditum ea parte intercluderet Romanis. Ibi eum A. C. 217.
in secretum abductum, velut ignorantem, monet, quo statu sit res. 'Metum continuisse ad eam diem Hispanorum 'animos, quia procul Romani abessent: nunc cis Iberum 'castra Romana esse, arcem tutam perfugiumque novas 'volentibus res. Itaque, quos metus non teneat, beneficio 'et gratia devinciendos esse.' Miranti Bostari percunctantique, quodnam id subitum tantae rei donum possit esse? 'Obsides,' inquit, 'in civitates remitte. Id et privatim 'parentibus, quorum maximum nomen in civitatibus est 'suis, et publice populis gratum erit. Vult sibi quisque 'credi, et habita fides ipsam plerumque obligat fidem. 'Ministerium restituendorum domos obsidum mihimet de'posco ipse, ut opera quoque impensa consilium adiuvem 'meum, et rei suapte natura gratae, quantam insuper gratiam
8 'possim, adiiciam.' Homini, non ad cetera Punica ingenia callido, ut persuasit, nocte clam progressus ad hostium stationes, conventis quibusdam auxiliaribus Hispanis, et ab iis ad Scipionem perductus, quid afferret, expromit. Fide accepta dataque, ac loco et tempore constituto ad obsides tradendos, Saguntum redit; diem insequentem absumpsit cum Bostare, mandatis ad rem agendam accipiendis. Dimissus, quum se nocte iturum, ut custodias hostium falleret, constituisset, ad compositam cum iis horam excitatis custodibus puerorum profectus, veluti ignarus in praeparatas sua fraude insidias ducit. In castra Romana perducti: cetera omnia de reddendis obsidibus, sicut cum Bostare constitutum erat, acta per eundem ordinem, quo si Carthaginiensium nomine sic ageretur. Maior aliquanto Romanorum gratia fuit in re pari, quam quanta futura Carthaginiensium fuerat. Illos enim, graves superbosque in rebus secundis expertos, fortuna et timor mitigasse videri poterat. Romanus primo adventu, incognitus ante, ab re clementi liberalique initium fecerat: et Abelux, vir prudens, haud frustra videbatur socios mutasse. Itaque ingenti consensu defectionem omnes spectare: armaque extemplo mota forent, ni hiems, quae Romanos quoque et Carthaginienses concedere in tecta coegit, intervenisset.

In castra Romana perductos suis reddit Scipio.

Haec in Hispania quoque secunda aestate Punici belli gesta, quum in Italia paullum intervalli cladibus Romanis sollers cunctatio Fabii fecisset: quae ut Hannibalem non mediocri sollicitum cura habebat, tandem eum militiae 23.

7 *Ut aditum ea parte ... Romanis*] *Aditum ex portu* Crev. et Bekker. servant.

8 *Ad cetera Punica ingenia callido*] Homini non tam callido quam solent esse Punica ingenia. Crev.

U. C. 535. A. C. 217.

Fabii cunctatio Romae invisa.

magistrum delegisse Romanos cernentem, qui bellum ratione, non fortuna, gereret; ita contempta erat inter cives, armatos pariter togatosque; utique postquam, absente eo, temeritate magistri equitum, laeto verius dixerim, quam prospero eventu, pugnatum fuerat. Accesserant duae res

Hannibalis dolus ad augendam invidiam dictatoris.

ad augendam invidiam dictatoris: una fraude ac dolo Hannibalis, quod, quum a perfugis ei monstratus ager dictatoris esset, omnibus circa solo aequatis, ab uno eo ferrum
ignemque et vim omnem hostium abstineri iussit, ut occulti 8
alicuius pacti ea merces videri posset: altera ipsius facto, primo forsitan dubio, quia non exspectata in eo senatus auctoritas est; ad extremum haud ambigue in maximam laudem verso, in permutandis captivis: quod, sicut primo Punico bello factum erat, convenerat inter duces Romanum Poenumque, ut, quae pars plus reciperet, quam daret,

Fabius pecunia sua captivos redimit.

argenti pondo bina et selibras in militem praestaret. Du- 9
centos quadraginta septem quum plures Romanus, quam Poenus, recepisset, argentumque pro iis debitum, saepe iactata in senatu re, quoniam non consuluisset Patres, tardius erogaretur: inviolatum ab hoste agrum, misso Romam
Quinto filio, vendidit, fidemque publicam impendio privato 1
exsolvit.

24.

Hannibal pro Geronii moenibus, cuius urbis, captae atque incensae ab se, in usum horreorum pauca reliquerat tecta, in stativis erat. Inde frumentatum duas exercitus partes mittebat: cum tertia ipse expedita in statione erat, simul castris praesidio, et circumspectans, necunde impetus in frumentatores fieret. Romanus tunc exercitus in agro Larinati erat. Praeerat Minucius magister equitum, pro-

Eo absente Minucius rem non improspere gerit.

fecto, sicut ante dictum est, ad urbem dictatore. Ceterum castra, quae in monte alto ac tuto loco posita fuerant, iam in planum deferuntur: agitabanturque pro ingenio ducis consilia calidiora, ut impetus aut in frumentatores palatos, aut in castra, relicta cum levi praesidio, fieret. Nec Hannibalem fefellit, cum duce mutatam esse belli rationem, et ferocius, quam consultius, rem hostes gesturos. Ipse autem,
(quod minime quis crederet) quum hostis propius esset, 2

8 *Abstineri iussit*] cf. Similis dolus ap. Thucyd. ii. 13.

9 *Argenti pondo bina et selibras*] De hac summa Hannibal, captivis abundans, aliquid remisit post victoriam ad Cannas, si A. Gellio vii. 18. fides habenda sit, qui tradit, eum argenti pondo et selibram pactum esse. cf. infr. 58. Rup.

1 *Fidemque publicam*] Quod reipublicae nomine debebatur hostibus, privata sua pecunia exsolvit. Crev.

2 *Quod minime quis crederet*] Cur autem quisquam aegre credat eum ducem qui, hoste procul dissito, duas militum partes frumentatum mittebat, postquam propius accessit hostis, iam solummodo tertiam partem militum misisse. Omnino haec parenthesis parum digna Livio videtur, et aut corrupta, aut etiam penitus tollenda. Neque enim simile quicquam reperitur apud Polybium, quem hic sequitur Livius. Ceterum de toto hoc ne-

tertiam partem militum frumentatum, duabus in castris retentis, dimisit: dein castra ipsa propius hostem movit, duo ferme a Geronio millia, in tumulum hosti conspectum; ut intentum sciret esse ad frumentatores, si qua vis fieret, tutandos. Propior inde ei, atque ipsis imminens Romanorum castris tumulus apparuit: ad quem capiendum si luce palam iretur, quia haud dubie hostis breviore via
3 praeventurus erat, nocte clam missi Numidae ceperunt. Quos tenentes locum, contempta paucitate, Romani postero die quum deiecissent, ipsi eo transferunt castra. Tum itaque, ut exiguum spatii vallum a vallo aberat, et id ipsum
4 totum prope compleverat Romana acies, simul et per aversa castra a castris Hannibalis equitatus, cum levi armatura emissus in frumentatores, late caedem fugamque hostium palatorum fecit. Nec acie certare Hannibal ausus; quia tanta paucitate vix castra, si oppugnarentur, tutari poterat.
5 Iamque artibus Fabii, (pars exercitus aberat) iam ferme sedendo et cunctando bellum gerebat, receperatque suos in priora castra, quae pro Geronii moenibus erant. Iusta quoque acie et collatis signis dimicatum, quidam auctores sunt. Primo concursu Poenum usque ad castra fusum, inde eruptione facta repente versum terrorem in Romanos: Num. Decimii Samnitis deinde interventu proelium restitutum. Hunc, principem genere ac divitiis non Boviani
6 modo, unde erat, sed toto Samnio, iussu dictatoris octo millia peditum, et equites quingentos ducentem in castra, ab tergo quum apparuisset Hannibali, speciem parti utrique

U. C. 535.
A. C. 217.

gotio operae pretium est accuratissimum illum scriptorem consulere, qui rem distinctius et apertius narrat, in hunc fere modum. Postquam Minucius in tumulum illum unde Numidas deiecerat, castra transtulit, Hannibal aliquamdiu maximam partem militum in castris tenuit. Verum post aliquot dies coactus est partim frumentatum, partim ad pecora pascenda quamplurimos dimittere. Quod quum sensisset Minucius, ipse ad castra hostium cum legionibus successit: equitatum et levem armaturam in pabulatores emisit. Hannibali neque ad certandum acie satis virium erat, neque ad opem palatis per agros suis ferendam. Iamque vellebant vallum hostium Romani, quum Hasdrubal, collectis frumentatoribus qui Geronium refugerant ad quattuor millia, auxilium Hannibali iam prope obsesso in castris tulit. Tum Romani abscedere coacti sunt, multis tamen hostium ad castra caesis. Frumentatorum maior etiam caedes fuit. Postero die Hannibal in priora castra, quae pro Geronii moenibus erant, recepit suos: ac postea parcius et cautius pabulati sunt Carthaginienses. Haec ideo attexuimus, quia Liviana narratio paullo obscurior est, nec parum ei lucis ex his videtur afferri. Crev.

3 *Ceperunt*] Hanc vocem non sine ratione delendam censet Gronovius. Stroth. cf. Pol. iii. 101.

4 *Per aversa castra a castris Hannibalis*] Per portam castrorum Romanorum, quae erat aversissima a castris Hannibalis. Postrema haec verba *a castris Hannibalis* non sine causa videntur Gronovio recidenda, tanquam supervacanea. Crev.

5 *Pars exercitus aberat*] Haec verba post *tanta paucitate* inserenda censet Crev., sed *dum pars exercitus aberat* legendum suadet Stroth. qui Livium minime rem eandem tertium inculcasse sibi persuasum habet.

6 *Octo millia*] Duas scilicet legiones. cf. Niebhr. ii. n. 174.

U. C. 535. A. C. 217.

praebuisse novi praesidii, cum Q. Fabio ab Roma venientis: Hannibalem insidiarum quoque aliquid timentem recepisse suos: Romanum insecutum, adiuvante Samnite, duo castella eo die expugnasse: sex millia hostium caesa, quinque admodum Romanorum: tamen in tam pari prope clade famam egregiae victoriae cum vanioribus literis magistri equitum Romam perlatam.

25. De his rebus persaepe et in senatu et in concione actum est. Quum, laeta civitate, dictator unus nihil nec famae, nec literis crederet; ut vera omnia essent, secunda se magis, quam adversa, timere diceret: tum M. Metilius tribunus plebis, 'id enim ferendum esse' negat. 'Non praesentem solum dictatorem obstitisse rei bene gerendae, sed 'absentem etiam gestae obstare: et in ducendo bello sedulo 'tempus terere, quo diutius in magistratu sit, solusque et 'Romae et in exercitu imperium habeat. Quippe consulum 'alterum in acie cecidisse; alterum, specie classis Punicae 'persequendae, procul ab Italia ablegatum. Duos praetores 7
'Sicilia atque Sardinia occupatos, quarum neutra hoc tempore provincia praetore egeat. M. Minucium magistrum 'equitum, ne hostem videret, ne quid rei bellicae gereret, 'prope in custodiam habitum. Itaque, hercule, non Samnium modo, quo iam, tanquam trans Iberum agro, Poenis 8
'concessum sit, et Campanum, Calenumque, et Falernum 'agros pervastatos esse, sedente Casilini dictatore, et legionibus populi Romani agrum suum tutante. Exercitum 'cupientem pugnare, et magistrum equitum, clausos prope 'intra vallum retentos; tanquam hostibus captivis arma 'adempta. Tandem, ut abscesserit inde dictator, ut obsidione liberatos, extra vallum egressos fudisse ac fugasse 'hostes. Quas ob res, si antiquus animus plebi Romanae 'esset, audaciter se laturum fuisse de abrogando Q. Fabii 'imperio: nunc modicam rogationem promulgaturum de 'aequando magistri equitum et dictatoris iure; nec tamen 'ne ita quidem prius mittendum ad exercitum Q. Fabium, 9
'quam consulem in locum C. Flaminii suffecisset.' Dictator concionibus se abstinuit, in actione minime populari. Ne in senatu quidem satis aequis auribus audiebatur, tunc quum hostem verbis extolleret, bienniique clades per temeritatem atque inscientiam ducum acceptas referret: 'magistroque equitum, quod contra dictum suum pugnasset,

Oratio Metilii Trib. Pl. in Fabium.

Fabius se defendit apud senatum.

7 *Duos praetores*] T. Otacilium Crassum et A. Cornelium Mammulam. *Quarum*, optima haec emendatio pro vulgato *quorum*.

8 *Quo iam .... Poenis concessum sit*] Concedere aeque ac cedere ablativo iungi bene Drakenb. monuit. Stroth.

9 *Ne ita quidem*] Ne aequato quidem dictatoris et magistri equitum imperio. Crev.

'rationem' diceret 'reddendam esse. Si penes se summa U. C. 535.
'imperii consiliique sit, propediem effecturum, ut sciant A. C. 217.
'homines, bono imperatori haud magni fortunam momenti
1 'esse: mentem rationemque dominari. Se in tempore et
'sine ignominia servasse exercitum, quam multa millia hos-
'tium occidisse, maiorem gloriam esse.' Huius generis M. Atilius
orationibus frustra habitis, et consule creato M. Atilio suffectus
Regulo, ne praesens de iure imperii dimicaret, pridie quam Cos.
rogationis ferendae dies adesset, nocte ad exercitum abiit.
Luce orta, quum plebis concilium esset, magis tacita invidia
dictatoris favorque magistri equitum animos versabat, quam
satis audebant homines ad suadendum, quod vulgo place-
2 bat, prodire: et, favore superante, auctoritas tamen roga-
tioni deerat. Unus inventus est suasor legis C. Terentius C. Teren-
Varro, qui priore anno praetor fuerat, loco non humili tius Varro.
solum, sed etiam sordido, ortus. Patrem Ianium fuisse
3 ferunt, ipsum institorem mercis, filioque hoc ipso in servilia
eius artis ministeria usum. Is iuvenis, ubi ex eo genere 26.
quaestus pecunia a patre relicta animos ad spem liberalioris
4 5 fortunae fecit, togaque et forum placuere, proclamando
pro sordidis hominibus causisque adversus rem et famam
bonorum, primum in notitiam populi, deinde ad honores
pervenit. Quaestura quoque et duabus aedilitatibus, ple-
beia et curuli, postremo et praetura perfunctus, iam ad con-
sulatus spem quum attolleret animos, haud parum callide
6 auram favoris popularis ex dictatoria invidia petiit, scitique
plebis unus gratiam tulit. Omnes eam rogationem, quique Aequatur
Romae, quique in exercitu erant, aequi atque iniqui, prae- dictatori
ter ipsum dictatorem, in contumeliam eius latam acceperunt. Mag. Equi-
Ipse, qua gravitate animi criminantes se ad multitudinem tum.
inimicos tulerat, eadem et populi in se saevientis iniuriam
7 tulit: acceptisque in ipso itinere literis senatusque consulto

1 *In tempore*] i. e. Peropportuno.

2 *Favore superante, auctoritas tamen*] Quamvis favor esset immodicus, quamvis faverent impense et ultra modum rogationi homines, deerat tamen qui se auctorem suasoremque ei rogationi praeberet. Crev.

3 *Institorem mercis*] Institores plerumque servi erant aut libertini, qui domini vel patroni nomine singulatim merces in tabernis vendebant, aut etiam ostiatim venales circumferebant; interdum quoque ingenui sed de faece plebis, quippe quum hoc genus mercaturae cive Romano indignius haberetur. cf. Iuv. Sat. vii. 221.

4 *Togaque*] Vulgus enim et sordidus popellus, quo ex genere ortus erat Varro, in tunica incedebat: toga, aut nunquam, aut perraro utebatur. Crev.

5 *Proclamando*] Rabularum more vociferando et altos clamores tollendo; unde *proclamatorem* ap. Cic. de Or. i. 46. pro rabula habemus. Doer.

6 *Scitique plebis*] Cum solus fuisset suasor legis, etiam solus plebiscito facto eius rei gratiam tulit. Raschig.

7 *Literis senatusque consulto*] Ita Gronov. coniecit pro vulg. *senatus consulti*. Strothius autem *literis senatus* scribit. Neque mirere senatusconsulti mentionem fieri in re per plebem transacta. Quum enim post leges Horatiam et Hortensiam ple-

U. C. 535. A. C. 217.

de aequato imperio, satis fidens, haudquaquam cum imperii iure artem imperandi aequatam, cum invicto a civibus hostibusque animo ad exercitum rediit.

27. Minucius vero, quum iam ante vix tolerabilis fuisset secundis rebus ac favore vulgi, tum utique immodice immodesteque, non Hannibale magis victo ab se, quam Q. Fabio, gloriari: 'Illum in rebus asperis unicum ducem ac parem 'quaesitum Hannibali, maiorem minori, dictatorem magi-'stro equitum, quod nulla memoria habeat annalium, iussu 'populi aequatum in eadem civitate, in qua magistri equi-
'tum virgas ac secures dictatoris tremere atque horrere so- 8
'liti sint. In tantum suam felicitatem virtutemque enituisse. 'Ergo secuturum se fortunam suam, si dictator in cuncta-
'tione ac segnitie, deorum hominumque iudicio damnata, 9
'perstaret.' Itaque, quo die primum congressus est cum Q. Fabio, 'statuendum omnium primum,' ait, 'esse, quem-'admodum imperio aequato utantur. Se optimum ducere, 'aut diebus alternis, aut, si maiora intervalla placerent, par-'titis temporibus, alterius summum ius imperiumque esse: 'ut par hosti non solum consilio, sed viribus etiam esset, si 'quam occasionem rei gerendae habuisset.' Q. Fabio haudquaquam id placere: 'omnia enim fortunam habitu-'ram, quaecunque temeritas collegae habuisset. Sibi com-'municatum cum illo, non ademptum, imperium esse.
'Itaque se nunquam volentem parte, qua posset, rerum 1
'consilio gerendarum cessurum: nec se tempora aut dies
'imperii cum eo, exercitus divisurum, suisque consiliis, 2
'quoniam omnia non liceret, quae posset, servaturum.' Ita obtinuit, uti legiones, sicut consulibus mos esset, inter se dividerent. Prima et quarta Minucio, secunda et tertia Fabio evenerunt. Item equites pari numero, sociûmque et Latini nominis auxilia diviserunt: castris se quoque separari magister equitum voluit.

Exercitus inter eos dividuntur.

28. Duplex inde Hannibali gaudium fuit: neque enim quicquam eorum, quae apud hostes agerentur, eum fallebat, et perfugis multa indicantibus, et per suos explorantem. Nam
et liberam Minucii temeritatem se suo modo captaturum, 3

Duplex inde Hannibali gaudium.

biscita populum tenerent, Patres, inquit Gronovius, ut eluderent plebis auctoritatem, plebiscita senatusconsultis confirmare soliti erant.

8 *Secures dictatoris*] Papirii dictatura hic innui videtur. cf. supr. viii. 32 sqq.

9 *Deorum hominumque iudicio*] *Deorum*, qui sibi egregiam de Hannibale victoriam concessissent; *hominum*, qui sibi par cum dictatore imperium esse voluissent. Crev.

1 *Se nunquam volentem*] Se nunquam eam rerum consilio gerendarum partem, qua posset, sc. res consilio gerere, derelicturum esse. Doer.

2 *Exercitus divisurum*] Particulam *sed* more Liviano omissam esse monuit I. Gronov. cf. supr. iii. 71. *non iuvenem, vicesima iam stipendia merentem.*

3 *Se suo modo captaturum*] Occa-

et sollertiae Fabii dimidium virium decessisse. Tumulus erat inter castra Minucii Poenorumque. Eum qui occupasset, haud dubie iniquiorem erat hosti locum facturus. Eum non tam capere sine certamine volebat Hannibal, (quanquam id operae pretium erat) quam causam certaminis cum Minucio, quem semper occursurum ad obsistendum satis sciebat, contrahere. Ager omnis medius erat prima specie inutilis insidiatori, quia non modo silvestre quicquam, sed ne vepribus quidem vestitum habebat: re ipsa natus tegendis insidiis, eo magis quod in nuda valle nulla talis fraus timeri poterat: et erant in anfractibus cavae rupes, ut quaedam earum ducenos armatos possent capere. In has latebras, quot quemque locum apte insidere poterant, quinque millia conduntur peditum equitumque. Necubi tamen aut motus alicuius temere egressi, aut fulgor armorum fraudem in valle tam aperta detegeret: missis paucis prima luce ad capiendum, quem ante diximus, tumulum, avertit oculos hostium. Primo statim conspectu contempta paucitas: ac sibi quisque deposcere pellendos
4 inde hostes. Ad locum capiendum dux ipse inter stolidissimos ferocissimosque ad arma vocat; et vanis animis et
5 minis increpat hostem. Principio levem armaturam dimittit, deinde conferto agmine mittit equites: postremo, quum hostibus quoque subsidia mitti videret, instructis legionibus
6 procedit. Et Hannibal, laborantibus suis alia atque alia, crescente certamine, mittens auxilia peditum equitumque, iam iustam expleverat aciem, ac totis utrimque viribus certabatur. Prima levis armatura Romanorum, praeoccupatum inferiore loco succedens tumulum, pulsa detrusaque terrorem in succedentem intulit equitem, et ad signa legionum refugit. Peditum acies inter perculsos impavida sola erat,
7 videbaturque, si iusta aut si recta pugna esset, haudquaquam impar futura. Tantum animorum fecerat prospere ante paucos dies res gesta. Sed exorti repente insidiatores eum tumultum terroremque, in latera utrimque ab tergoque incursantes, fecerunt, ut neque animus ad pugnam, neque ad fugam spes cuiquam superesset. Tunc Fabius, primo clamore paventium audito, dein conspecta procul turbata acie, 'Ita est,' inquit, 'non celerius, quam timui, deprehendit fortuna temeritatem. Fabio aequatus imperio

[Margin: U. C. 535. A. C. 217.]
[Margin: Insidiae.]
[Margin: Pugna inter Hannibalem et Minucium.]
[Margin: Laborat Minucius.]
[Margin: 29.]

sionem arte sua captaturum temeritatis Minucii in usum suum convertendae.

4 *Ad locum capiendum*] *Ac locum capiendum*, cum distinctione ante vocem *dux* reposuit Bekker. Ceterum *ad* et *ac* saepius commutantur.

5 *Levem armaturam dimittit*] Vocem *dimittit* ex coniectura Gronov. delevit Bekker.

6 *Alia atque alia*] Intellige quartum casum ad *auxilia* referendum.

7 *Si iusta aut si recta*] *Iusta*, quando explicatis utrimque ordinibus acies congrederentur, *recta*, quando aequo campo, ita ut ordines servarentur.

U. C. 535. A. C. 217.

'Hannibalem et virtute et fortuna superiorem videt. Sed 'aliud iurgandi succensendique tempus erit: nunc signa 'extra vallum proferte. Victoriam hosti extorqueamus, 'confessionem erroris civibus.' Iam magna ex parte caesis aliis, aliis circumspectantibus fugam, Fabiana se acies repente, velut coelo demissa, ad auxilium ostendit. Itaque, priusquam ad coniectum teli veniret, aut manum consereret, et suos a fuga effusa, et ab nimis feroci pugna hostes continuit. Qui solutis ordinibus vage dissipati erant, undique confugerunt ad integram aciem; qui plures simul terga dederant, conversi in hostem, volventesque orbem, nunc sensim referre pedem, nunc conglobati restare. Ac iam prope una acies facta erat victi atque integri exercitus, inferebantque signa in hostem; quum Poenus receptui cecinit, palam ferente Hannibale, ab se Minucium, se a Fabio victum.

Minucius errorem suum agnoscit.

Ita per variam fortunam diei maiore parte exacta, quum in castra reditum esset, Minucius, convocatis militibus, 'Saepe ego,' inquit, 'audivi, milites, eum primum esse 8
'virum, qui ipse consulat, quid in rem sit; secundum eum, 'qui bene monenti obediat: qui nec ipse consulere, nec 'alteri parere sciat, eum extremi ingenii esse. Nobis quoniam prima animi ingeniique negata sors est, secundam ac mediam teneamus: et, dum imperare discimus, parere 'prudenti in animum inducamus. Castra cum Fabio iungamus: ad praetorium eius signa quum tulerimus, ubi 'ego eum parentem appellavero, quod beneficio eius erga 'nos ac maiestate eius dignum est; vos, milites, eos, quorum vos modo arma dextraeque texerunt, patronos salutabitis, et, si nihil aliud, gratorum certe nobis animorum
30. 'gloriam dies haec dederit.' Signo dato, conclamatur inde, ut colligantur vasa. Profecti et agmine incedentes ad dictatoris castra in admirationem et ipsum, et omnes, qui circa erant, converterunt. Ut constituta sunt ante tribunal signa, progressus ante alios magister equitum, quum 'patrem' Fabium appellasset, circumfusosque militum eius totum agmen 'patronos' consalutasset, 'Parentibus,' inquit, 9
'meis, dictator, (quibus te modo nomine, quo fando possum, aequavi) vitam tantum debeo: tibi quum meam salutem, tum omnium horum. Itaque plebeiscitum, quo 'oneratus magis, quam honoratus sum, primus antiquo 'abrogoque: et, quod tibi mihique, quod exercitibusque

Castra cum Fabio iungit.

8 *Eum primum esse virum*] Eadem sententia ap. Hesiod. Op. et D. 293, sqq. et Cic. pro Cluent. 31. expressa est. cf. Aristot. Eth. Nicom. i. 4.

9 *Patronos consalutasset*] cf. Supr. iii. 29. ubi haud abs re foret animadvertisse, quod L. Minucii exercitus dictatorem, qui auxilium circumventis tulisset, patronum simili ratione salutaverit.

'his tuis, servato ac conservatori, sit felix, sub imperium U. C. 535.
'auspiciumque tuum redeo, et signa haec legionesque A. C. 217.
'restituo. Tu, quaeso, placatus me magisterium equitum,
1 'hos ordines suos quemque tenere iubeas.' Tum dextrae interiunctae, militesque, concione dimissa, a notis ignotisque benigne atque hospitaliter invitati: laetusque dies, ex admodum tristi paullo ante ac prope exsecrabili, factus. Romae, ut est perlata fama rei gestae, dein literis non magis ipsorum imperatorum, quam vulgo militum ex utroque exercitu affirmata, pro se quisque Maximum laudibus ad coelum ferre. Par gloria apud Hannibalem hostesque Poenos erat: ac tum demum sentire, cum Romanis atque in Italia bellum esse. Nam biennio ante adeo et duces Romanos et milites spreverant, ut vix cum eadem gente bellum esse crederent, cuius terribilem eam famam a patribus accepissent. Hannibalem quoque ex acie redeuntem dixisse ferunt, 'tandem eam nubem, quae sedere in iugis 'montium solita sit, cum procella imbrem dedisse.'

Dum haec geruntur in Italia, Cn. Servilius Geminus 31.
2 consul cum classe centum viginti navium, circumvectus Servilius
Sardiniae et Corsicae oram, et obsidibus utrimque acceptis, Cos. male rem gerit
in Africam transmisit: et priusquam in continentem ex- in Africa.
3 scensiones faceret, Menige insula vastata, et ab incolentibus Cercinam, ne et ipsorum ureretur diripereturque ager, decem talentis argenti acceptis, ad litora Africae accessit, copiasque exposuit. Inde ad populandum agrum ducti milites, navalesque socii iuxta effusi, ac si insulis cultorum egentibus praedarentur. Itaque in insidias temere illati, quum a frequentibus palantes, ab locorum gnaris ignari circumvenirentur, cum multa caede ac foeda fuga retro ad naves compulsi sunt. Ad mille hominum, cum his Sem-
4 pronio Blaeso quaestore amisso, classis, a litoribus hostium plenis trepide soluta, in Siciliam cursum tenuit: traditaque Lilybaei T. Otacilio praetori, ut ab legato eius P. Sura Romam reduceretur. Ipse, per Siciliam pedibus profectus, freto in Italiam traiecit, literis Q. Fabii accitus et ipse, et
5 collega eius M. Atilius, ut exercitus ab se, exacto iam prope semestri imperio, acciperent.

1 *Ordines suos quemque*] Scilicet ordines in Fabiano exercitu sibi proprios.

2 *Cum classe centum viginti navium*] Numerum, qui in omnibus MSS. desideratur, ex Polybio iii. 96. Lipsius addidit.

3 *Menige insula vastata*] Haec et Cercina finitimae Syrti insulae erant. *Cercinam* pro vetere lectione *circa eam* emendavit Lipsius.

4 *Blaeso quaestore amisso*] Distinctionem post vocem *praetore*, et *amissum* pro *amisso* reponunt Crev. et Stroth. *Amisso* in plur. edd. inveniri testatur Drakenb., qui tamen distinctionem post *amisso* ponendam suadet. De hac clade Polyb. silet.

5 *Exercitus ab se*] Fabianum nempe Minucianumque, ut mox appellantur. Olim *exercitum* scribebatur.

U. C. 535. A. C. 217. Utrum Fabius dictator, an prodictatore fuerit.

Omnium prope annales Fabium dictatorem adversus
Hannibalem rem gessisse tradunt. Coelius etiam eum pri- 6
mum a populo creatum dictatorem scribit. Sed et Coelium
et ceteros fugit, uni consuli Cn. Servilio, qui tum procul in
Gallia provincia aberat, ius fuisse dicendi dictatoris: quam
moram quia exspectare territa iam clade civitas non poterat,
eo decursum esse, ut a populo crearetur, qui pro dictatore 7
esset: res inde gestas gloriamque insignem ducis et augentes
titulum imaginis posteros, ut, qui pro dictatore, dictator
diceretur, facile obtinuisse.

32.

Coss. artibus Fabii bellum gerunt.

Consules, Atilius Fabiano, Geminus Servilius Minuciano 8
exercitu accepto, hibernaculis mature communitis, (extremum autumni erat) Fabii artibus cum summa inter se concordia bellum gesserunt. Frumentatum exeunti Hannibali diversis locis opportuni aderant, carpentes agmen, palatosque excipientes. In casum universae dimicationis, quam
omnibus artibus petebat hostis, non veniebant: adeoque 9
inopia est coactus Hannibal, ut, nisi tum fugae speciem abeundo timuisset, Galliam repetiturus fuerit, nulla relicta spe alendi exercitus in iis locis, si insequentes consules iisdem artibus bellum gererent.

Neapolitani aurum offerunt Romanis.

Quum ad Geronium iam hieme impediente constitisset bellum, Neapolitani legati Romam venere. Ab iis quadraginta paterae aureae magni ponderis in curiam illatae, atque ita verba facta, ut dicerent: 'Scire sese, Romani populi
'aerarium bello exhauriri: et, quum iuxta pro urbibus 1
'agrisque sociorum, ac pro capite atque arce Italiae, urbe 'Romana atque imperio geratur, aequum censuisse Neapolitanos, quod auri sibi quum ad templorum ornatum, 'tum ad subsidium fortunae a maioribus relictum foret, eo
'iuvare populum Romanum. Si quam opem in sese cre- 2
'derent, eodem studio fuisse oblaturos. Gratum sibi Patres 'Romanos populumque facturum, si omnes res Neapolitanorum suas duxissent; dignosque iudicaverint, ab quibus 'donum, animo ac voluntate eorum, qui libentes darent, 'quam re, maius ampliusque, acciperent.' Legatis gratiae actae pro munificentia curaque: patera, quae ponderis minimi fuit, accepta.

6 *Primum a populo creatum dictatorem*] Primum numerari, qui a populo creatus sit dictator. Secundum numerabat Coelius Syllam, qui haud dubie a populo dictator creatus est. CREV.

7 *Qui pro dictatore*] Suppl. esset.

8 *Consules*] Hos proconsules vocat Polyb. iii. 106. hoc enim tempore, comitiis peractis, consules erant L. Aemilius et Cn. Terentius.

9 *Adeoque inopia est coactus*] Hanc vix Latinam orationem esse censet I. Fr. Gronov. qui *et ad id inopiae est redactus* emendavit. Drakenb. *ad idque* coniecit. *Eoque inopiae est redactus* probat Bekker.

1 *Et, quum iuxta*] *Id* pro *et* ex emendatione Gronov. probat Bekker.

2 *Si quam opem*] *Opem* peculiariter de armorum ope accipiendam esse animadvertit Stroth.

Per eosdem dies speculator Carthaginiensis, qui per U. C. 535. biennium fefellerat, Romae deprehensus, praecisisque mani- A. C. 217. bus dimissus: et servi quinque et viginti in crucem acti, 33. quod in campo Martio coniurassent. Indici data libertas Speculator Poenus. et aeris gravis viginti millia. Legati et ad Philippum Legati in
3 Macedonum regem missi ad deposcendum Demetrium varia loca missi. Pharium, qui, bello victus, ad eum fugisset: et alii in Ligures ad expostulandum, quod Poenum opibus auxiliisque suis iuvissent: simul ad visendum ex propinquo, quae in
4 Boiis atque Insubribus gererentur. Ad Pineum quoque regem in Illyrios legati missi ad stipendium, cuius dies exierat, poscendum; aut, si diem proferre vellet, obsides accipiendos. Adeo, etsi bellum ingens in cervicibus erat, nullius usquam terrarum rei cura Romanos, ne longinqua quidem, effugiebat. In religionem etiam venit, aedem Concordiae, quam per seditionem militarem biennio ante L. Manlius praetor in Gallia vovisset, locatam ad id tempus non esse. Itaque duumviri ad eam rem creati a M. Aemilio praetore urbis, Cn. Pupius et K. Quinctius Flamininus, aedem in arce faciendam locaverunt.

Ab eodem praetore ex senatusconsulto literae ad consules missae, ut, si iis videretur, alter eorum ad consules creandos Romam veniret: se in eam diem, quam iussissent, comitia edicturum. Ad haec a consulibus rescriptum, 'Sine detri- 'mento reipublicae abscedi non posse ab hoste. Itaque 'per interregem comitia habenda esse potius, quam consu- 'lum alter a bello avocaretur.' Patribus rectius visum est, dictatorem a consule dici comitiorum habendorum causa. Dictus L. Veturius Philo M'. Pomponium Mathonem magistrum equitum dixit. His vitio creatis, iussisque die quarto decimo se magistratu abdicare, ad interregnum res
5 rediit. Consulibus prorogatum in annum imperium. In- 34. terreges proditi a Patribus C. Claudius, Ap. filius, Centho; U. C. 536. inde P. Cornelius Asina. In eius interregno comitia habita A. C. 216. magno certamine Patrum ac plebis. C. Terentio Varroni, Interreges. quem, sui generis hominem, plebei insectatione principum C. Terentius Varro consulatus candidatus.

3 *Ad deposcendum Demetrium Pharium*] Ducem Teutae, Illyrici reginae, et Corcyrae praefectum, qui ab ea ad Romanos desciverat, sed, post pacem cum Teuta factam, ab his defecerat et in bello Illyrico, eius causa renovato, victus a L. Aemilio Paullo cos. ad Philippum, Macedonum regem, fugerat. Rup.

4 *Ad Pineum quoque regem in Illyrios legati missi ad stipendium, ... poscendum*] Nam Teuta, noverca eius et Agroni nupta, quo mortuo acceperat tutelam filii regnique administrationem, pacem cum Romanis fecerat his conditionibus, ut tributa quotannis penderet, maxima Illyrici parte cederet, et cum duobus tantum lembis, iisque inermibus, navigaret ultra Lissum. cf. Polyb. ii. 4. et 12. Rup. Ceterum de Illyrici regibus cf. Schweigh. ad Polyb. ii. 5.

5 *Consulibus prorogatum*] Hic Polybium sequi omittit Livius, haud dubie ut culpam omnem rei male gestae in Varronem conferat.

U. C. 536. A. C. 216. popularibusque artibus conciliatum, ab Q. Fabii opibus et 6 dictatorio imperio concussis aliena invidia splendentem, vulgus et extrahere ad consulatum nitebatur, Patres summa ope obstabant, ne se insectando sibi aequari assuescerent homines. Q. Baebius Herennius tribunus plebis, cognatus C. Terentii, criminando non senatum modo, sed etiam augures, quod dictatorem prohibuissent comitia perficere, per invidiam eorum favorem candidato suo conciliabat. 'Ab 'hominibus nobilibus, per multos annos bellum quaerenti-'bus, Hannibalem in Italiam adductum: ab iisdem, quum 'debellari possit, fraude id bellum trahi. Cum quattuor 'militum legionibus universis pugnari posse apparuisse eo, 'quod M. Minucius, absente Fabio, prospere pugnasset; 'duas legiones hosti ad caedem obiectas, deinde ex ipsa 'caede ereptas, ut pater patronusque appellaretur, qui 'prius vincere prohibuisset Romanos, quam vinci. Con-'sules deinde Fabianis artibus, quum debellare possent, 'bellum traxisse. Id foedus inter omnes nobiles ictum: 'nec finem ante belli habituros, quam consulem vere plebe-'ium, id est, hominem novum, fecissent. Nam plebeios 7 'nobiles iam iisdem initiatos esse sacris, et contemnere ple-'bem, ex quo contemni desierint a Patribus, coepisse. Cui 'non apparere, id actum et quaesitum esse, ut interregnum 'iniretur, ut in Patrum potestate comitia essent? Id con-'sules ambos ad exercitum morando quaesisse: id postea, 'quia invitis iis dictator esset dictus comitiorum causa, ex-'pugnatum esse, ut vitiosus dictator per augures fieret. 'Habere igitur interregnum eos. Consulatum unum certe 'plebis Romanae esse: populum liberum habiturum ac da-'turum ei, qui magis vere vincere, quam diu imperare, 'malit.'

Baebii Trib. Pl. oratio in nobiles.

35. Quum his orationibus accensa plebs esset, tribus patriciis petentibus, P. Cornelio Merenda, L. Manlio Vulsone, M. Aemilio Lepido, duobus nobilibus iam familiarum plebei, C. Atilio Serrano et Q. Aelio Paeto, quorum alter pontifex, alter augur erat, C. Terentius consul unus creatur, ut in manu eius essent comitia rogando collegae. Tum experta nobilitas, parum fuisse virium in competitoribus, L. Aemi- 8 lium Paullum, qui cum M. Livio consul fuerat, et damna- 9 tione collegae, et sua prope, ambustus evaserat, infestum 1

6 *Ab Q. Fabii opibus*] Inde ab eo tempore, quo opes Fabii et dictatorium imperium concusserat. Rasch.

7 *Plebeios nobiles*] Quorum maiores gesto aliquo magistratu curuli in senatum pervenerant. Stroth.

8 *L. Aemilium Paullum, qui cum M. Livio consul fuerat*] Hi consulatum gesserant proximo ante hoc bellum anno. Crev.

9 *Damnatione collegae*] De M. Livio Salinatore agit, qui consularis damnatus est a populo, quod praedam non aequaliter diviserat militibus. cf. Frontin. iv. 2. Sigon.

1 *Et sua prope, ambustus*] i. e.

plebei, diu ac multum recusantem, ad petitionem compellit. Is proximo comitiali die, concedentibus omnibus, qui cum Varrone certaverant, par magis in adversandum, quam collega, datur consuli. Inde praetoria comitia habita. Creati M'. Pomponius Matho et P. Furius Philus. Romae iuri dicundo urbana sors Pomponio, inter cives Romanos et peregrinos P. Furio Philo evenit. Additi duo praetores, M. Claudius Marcellus in Siciliam, L. Postumius Albinus in Galliam. Omnes absentes creati sunt; nec cuiquam eorum, praeter Terentium consulem, mandatus honos, quem iam non antea gessisset, praeteritis aliquot fortibus ac strenuis viris; quia in tali tempore nulli novus magistratus videbatur mandandus.

U. C. 536. A. C. 216.

C. Terentio L. Aemilio II. Coss.

Praetores.

2 (marginal section number, beside "M'. Pomponius Matho et P. Furius Philus. Romae iuri")

36. Exercitus quoque multiplicati sunt. Quantae autem peditum equitumque additae sint copiae, adeo et numero et genere copiarum variant auctores, ut vix quicquam satis certum affirmare ausim. Decem millia novorum militum alii scripta in supplementum; alii novas quattuor legiones, ut octo legionibus rem gererent: numero quoque peditum equitumque legiones auctas, millibus peditum et centenis equitibus in singulas adiectis; ut quina millia peditum,
3 treceni equites essent; socii duplicem numerum equitum darent, pedites aequarent. Septem et octoginta millia armatorum et ducentos in castris Romanis, quum pugnatum ad Cannas est, quidam auctores sunt. Illud haudquaquam discrepat, maiore conatu atque impetu rem actam, quam

Tantum non sua damnatione ipse ambustus, quasi fulmine. Veteres enim damnationem et exsilium *fulmen* vocabant. cf. Iuv. viii. 91. Plin. Ep. iii. 11. Livius infr. 40. non solum *fulmen*, sed *incendium* etiam appellat. cf. infr. xxxix. 6.

2 *Romae iuri dicundo urbana sors*] Consules olim ius dicebant, sed quum rei militari administrandae et iuri dicundo non sufficerent, creatus est Praetor Urbanus eodem anno quo Aediles Curules, U. C. 388. cf. supr. vi. 42. "Post aliquot deinde annos," ut verbis Pomponii de Orig. Iuris utar, "non sufficiente eo Praetore, quod multa turba etiam peregrinorum in civitatem veniret, creatus est et alius praetor, qui peregrinus appellatus est ab eo, quod plerumque inter peregrinos ius dicebat." Hoc circiter U. C. 510. evenit. cf. Lydus de Magistr. i. 45. Praetor *urbanus* dignitate prior erat, quippe qui absentibus consulibus, ut *praefectus urbis*, munia omnia consularia obiret: *peregrinus* autem ius non modo inter peregrinos, sed inter peregrinos et cives dicebat. Niebuhrio autem placet, quem cf. iii. p. 732. praetorem peregrinum primo potius militaria, quam civilia consulum munera obiisse, et Siciliae provinciae forsitan praefectum esse; postea duos insuper additos, quorum alterum Siciliae, alterum Sardiniae praefuisse, praetore peregrino in urbe manente. Crescente interim imperio sex praetores creatos infr. xxxii. 27. Livius narrat.

3 *Treceni equites*] Diligentiam Livii hic requirit Crevier. qui *trecenos* sollennem numerum equitum fuisse censet, cf. supr. xxi. 17. Sed Polyb. iii. 107. ducentos equites singulis legionibus quaternûm millium peditum adiicit: idem, si quando respublica in discrimen venisset, legiones quinûm millium peditum et trecenorum equitum scribi narrat. Hoc igitur loco Polybium intueri videtur Livius.

U. C. 536. A. C. 216.

prioribus annis; quia spem, posse vinci hostem, dictator praebuerat.

Ceterum, priusquam signa ab urbe novae legiones moverent, decemviri libros adire atque inspicere iussi propter territos vulgo homines novis prodigiis. Nam, et Romae in Aventino et Ariciae nuntiatum erat, sub idem tempus lapidibus pluisse: et multo cruore signa in Sabinis sudasse, 4
aquasque e fonte calidas manasse. Id quidem etiam, quod saepius acciderat, magis terrebat. Et in via Fornicata, 5
quae ad Campum erat, aliquot homines de coelo tacti exanimatique fuerant. Ea prodigia ex libris procurata. Legati a Paesto pateras aureas Romam attulerunt. Iis, sicut Neapolitanis, gratiae actae; aurum non acceptum.

Legati cum donis ab Hierone Romam missi.

37. Per eosdem dies ab Hierone classis Ostiam cum magno commeatu accessit. Legati Syracusani in senatum introducti nuntiarunt: 'Caedem C. Flaminii consulis exercitusque allatam adeo aegre tulisse regem Hieronem, ut nulla sua propria regnique sui clade moveri magis potuerit. Itaque, quanquam probe sciat, magnitudinem populi Romani admirabiliorem prope adversis rebus, quam secundis, esse; tamen se omnia, quibus a bonis fidelibusque sociis bella iuvari soleant, misisse: quae ne accipere abnuant, magno opere se Patres conscriptos orare. Iam omnium primum ominis causa Victoriam auream pondo trecentum viginti afferre sese. Acciperent eam, tenerentque, et haberent propriam et perpetuam. Advexisse etiam trecenta millia modium tritici, ducenta hordei, ne commeatus deessent: et, quantum praeterea opus esset, quo iussissent, subvecturos. Milite atque equite scire, nisi Romano Latinique nominis, non uti populum Romanum: levium ar- 6
morum auxilia etiam externa vidisse in castris Romanis. Itaque misisse mille sagittariorum ac funditorum, aptam manum adversus Baliares ac Mauros, pugnacesque alias missili telo gentes.' Ad ea dona consilium quoque addebant, 'Ut praetor, cui provincia Sicilia evenisset, classem in Africam traiiceret; ut et hostes in terra sua bellum haberent, minusque laxamenti daretur iis ad auxilia Hannibali summittenda.' Ab senatu ita responsum regi est: 'Virum bonum egregiumque socium Hieronem esse, atque

4 *Signa in Sabinis sudasse, aquasque e fonte*] Vulgo *in Sabinis caedis, aquas e fonte.* Pro *caedis*, *Caerites* legendum suadet Gronov. Ceterum lectionem, quam Kreyssig. probavit, MSS. opt. prae se ferunt. cf. Lucret. v. 1128.

5 *In via Fornicata*] De via Fornicata, sive concamerata, i. e. porticibus instructa, qua ad campum Martium descendebatur, cf. Nardini Rom. Vet. vi. 10.

6 *Levium armorum auxilia*] Pro vulg. *levium armatorum*, ex emend. Gronovii, quam Bekker. probat.

'uno tenore, ex quo in amicitiam populi Romani venerit, U. C. 536.
'fidem coluisse, ac rem Romanam omni tempore ac loco A. C. 216.
'munifice adiuvisse. Id, perinde ac deberet, gratum populo 'Romano esse. Aurum et a civitatibus quibusdam allatum, 'gratia rei accepta, non accepisse populum Romanum. Vi'ctoriam omenque accipere; sedemque ei se divae dare, di'care Capitolium, templum Iovis optimi maximi. In ea 'arce urbis Romanae sacratam, volentem propitiamque, 'firmam ac stabilem fore populo Romano.' Funditores, sagittariique, et frumentum traditum consulibus. Quin- Classis
7 queremes ad navium classem, quae cum T. Otacilio pro- aucta.
praetore in Sicilia erat, quinque et viginti additae, permissumque est, ut, si e republica censeret esse, in Africam traiiceret.

Delectu perfecto, consules paucos morati dies, dum socii 38.
8 ab nomine Latino venirent. Milites tunc, quod nunquam Milites iu-
antea factum erat, iureiurando ab tribunis militum adacti, reiurando
iussu consulum conventuros, neque iniussu abituros. Nam adacti.

7 *Ad navium classem*] Numerum hoc loco intercidisse, ut supr. 31. ante Lipsii coniecturam defuerat, censet Gronov. qui naves CXX. in hac statione fuisse suspicatur, si modo legatus Otacilii, quas illi deducendas Servilius reliquerat, Romam adhuc non deduxisset. Contra Doering. vocem *navium*, ut supr. 34. *militum*, abundare putat.

8 *Milites tunc*] Locus intricatus. Primo enim sacramentum illud *iussu consulum conventuros, neque iniussu abituros*, antiquissimum est, nedum hocce primum tempore institutum sit; eiusque exstat formula ipsissimis his verbis concepta supr. iii. 20. Secundo non intelligitur quid sibi velint haec verba: *nam ad eam diem nil praeter sacramentum fuerat*. Quodnam erit hoc sacramentum, ab antiqua illa formula diversum? Denique, quum primo dicantur milites iureiurando ab tribunis militum adacti, *iussu consulum conventuros, neque iniussu abituros*; postea, ubi res explicatur, aliud iusiurandum huic subiicitur, nempe *fugae et formidinis ergo non abituros, etc.* His tot incommodis videmur mederi posse, si verba male traiecta in suum revocaverimus locum, hoc modo. "Milites tunc, quod nunquam antea factum fuerat, iureiurando ab tribunis militum adacti. Nam ad eam diem nil praeter sacramentum fuerat, iussu consulum conventuros, neque iniussu abituros. Et,' sive potius, 'At ubi ad decuriatum,' etc. Vult igitur Livius tum primum milites a tribunis iureiurando adactos. Quod autem fuerit illud iusiurandum, infra exponitur. Nam ad eam diem, inquit, nil fuerat, nil exigebatur a militibus, praeter sollenne illud militiae sacramentum, *iussu consulum conventuros, neque iniussu abituros*. At ipsi, ubi pedites in centurias, equites in decurias ordinati fuerant, sua voluntate inter se iurabant, se fugae et formidinis ergo non abituros, etc. Hoc igitur illud est iusiurandum, quo nunc primum a tribunis militum adiguntur: quum antea *sacramento tantummodo*, prisco illo et sollenni, *a tribunis rogarentur*, ut ait Frontinus Strateg. iv. 1. Ceterum quod suspicamur hic luxatum esse duorum orationis membrorum ordinem inter se, id mirum iis non accidet qui scient huiusmodi depravationes, et graviores etiam, in compluribus scriptis, et in optimo quoque illo Putean. reperiri: v. g. totam Sucronensis seditionis narrationem et plurima quae sequuntur, e XXVIII[to] libro in XXIX[tum] male translata. CREV. Ernestius vero Livium hic distinguere censet inter iusiurandum ultro praestitum, quod erat sacramentum, et legitimum, ad quod milites a tribunis adigebantur. Ceterum de duplice militum iureiurando, cf. Polyb. vi. 21. 33.

U. C. 536. A. C. 216.

ad eam diem nihil praeter sacramentum fuerat; et, ubi ad 9
decuriatum aut centuriatum convenissent, sua voluntate ipsi inter se equites decuriati, centuriati pedites coniurabant, sese fugae atque formidinis ergo non abituros, neque ex ordine recessuros, nisi teli sumendi, aut petendi, et aut hostis feriendi, aut civis servandi causa. Id ex voluntario inter ipsos foedere a tribunis ad legitimam iurisiurandi adactionem translatum.

Conciones, priusquam ab urbe signa moverentur, consulis Varronis multae ac feroces fuere, denuntiantes, 'bel- 1
'lum arcessitum in Italiam ab nobilibus, mansurumque in 'visceribus reipublicae, si plures Fabios imperatores ha'beret; se, quo die hostem vidisset, perfecturum.' Collegae eius Paulli una, pridie quam ex urbe proficiscerentur, concio fuit verior, quam gratior populo, qua nihil inclementer in Varronem dictum, nisi id modo: 'Mirari se, quomodo 'quis dux, priusquam aut suum, aut hostium exercitum, 'locorum situm, naturam regionis nosset, iam nunc togatus 2
'in urbe sciret, quae sibi agenda armato forent; et diem 'quoque praedicere posset, qua cum hoste signis collatis 'esset dimicaturus. Se, quae consilia magis res dent ho'minibus, quam homines rebus, ea ante tempus immatura 'non praecepturum. Optare, ut, quae caute atque consulte 'gesta essent, satis prospere evenirent. Temeritatem, prae'terquam quod stulta sit, infelicem etiam ad id locorum 'fuisse.' Id sua sponte apparebat, tuta celeribus consiliis 3
praepositurum: et, quo id constantius perseveraret, Q. Fa- 4
bius Maximus sic eum proficiscentem allocutus fertur:

39. Monet Fabius Paullum.

'Si aut collegam, id quod mallem, tui similem, L. Aemili, 'haberes, aut tu collegae tui similis esses, supervacanea 'esset oratio mea. Nam et duo boni consules, etiam me 5
'indicente, omnia e republica fide vestra faceretis: et mali 6
'nec mea verba auribus vestris, nec consilia animis acci'peretis. Nunc et collegam tuum et te talem virum in-

9 *Ad decuriatum aut centuriatum*] Bekker. sententiam Lipsii et Dukeri secutus, praepositionem *ad* delet, et supina passivam vim habere censet, sc. *ut decuriarentur equites aut centuriarentur pedites.* Doering. supina active vertit, sc. *ut decuriarent aut centuriarent milites tribuni.* Ceterum praepositionem *ad* constanter omnes codd. tuentur. Haud scio an legendum sit *aut decuriatim aut centuriatim.* cf. Cic. de R. Civ. i. 76. *centuriatim producti milites idem iurant.*

1 *Denuntiantes*] Unus Hearnii codex, *denunciantis:* quod anteponendum. Crev.

2 *Iam nunc togatus*] Ita ex emend. Mureti reposuit Bekker. *Locatus* codices exhibent.

3 *Id sua sponte apparebat*] *Et sua sponte* ex coniectur. Gronovii reposuit Bekker.

4 *Id constantius perseveraret*] cf. Cic. pro Quinct. 24. *neque te ipsum id . . . perseverare potuisse.*

5 *Etiam me indicente*] Me non dicente, tacente. Verbum *indicente* rarissimum est: eo tamen usus est Terentius in Adelph. Act. iii. Sc. 5. *non me indicente haec fiunt.*

6 *E republica fide vestra*] *Fideque vestra* legendum suadet Perizon.

'tuenti mihi tecum omnis oratio est: quem video nequiquam et virum bonum et civem fore. Si altera parte claudicet respublica, malis consiliis idem ac bonis iuris et potestatis erit. Erras enim, L. Paulle, si tibi minus certaminis cum C. Terentio, quam cum Hannibale, futurum censes. Nescio, an infestior hic adversarius, quam ille hostis, maneat. Cum illo in acie tantum, cum hoc omnibus locis ac temporibus certaturus es: et adversus Hannibalem legionesque eius tuis equitibus ac peditibus pugnandum tibi est: Varro dux tuis militibus te est oppugnaturus. U. C. 536. A. C. 216.

7 'Ominis etiam tibi causa absit C. Flaminii memoria. Tamen ille consul demum, et in provincia, et ad exercitum, coepit furere: hic, priusquam peteret consulatum, deinde in petendo consulatu; nunc quoque consul, priusquam castra videat aut hostem, insanit. Et, qui tantas iam nunc procellas, proelia atque acies iactando, inter togatos ciet, quid inter armatam iuventutem censes facturum, et ubi extemplo verba res sequitur? Atqui si hic, quod facturum se denuntiat, extemplo pugnaverit; aut ego rem militarem, belli hoc genus, hostem hunc ignoro, aut nobilior alius Trasimeno locus nostris cladibus

8 'erit. Nec gloriandi tempus adversus unum est, et ego, contemnendo potius, quam appetendo gloriam, modum excesserim; sed ita res habet: una ratio belli gerendi adversus Hannibalem est, qua ego gessi. Nec eventus modo hoc docet, (stultorum iste magister est) sed eadem ratio, quae fuit, futuraque, donec res eaedem manebunt, immutabilis est. In Italia bellum gerimus, in sede ac solo nostro. Omnia circa plena civium ac sociorum sunt. Armis, viris, equis, commeatibus iuvant, iuvabuntque. Id iam fidei documentum in adversis rebus nostris dederunt. Meliores, prudentiores, constantiores nos tempus diesque facit. Hannibal contra in aliena, in hostili est terra, inter omnia inimica infestaque, procul ab domo, procul ab patria. Neque illi terra, neque mari est pax: nullae eum urbes accipiunt, nulla moenia: nihil usquam sui videt: in diem rapto vivit. Partem vix tertiam exercitus eius habet, quem Iberum amnem traiecit: plures fames, quam ferrum, absumpsit: nec his paucis iam victus suppeditat. Dubitas ergo, quin sedendo superaturi simus eum, qui senescat in dies? non commeatus, non supple-

7 *Ominis etiam tibi causa*] Quia de Flaminio dicturus est, cuius mentio ominosa videri poterat, prius, ex familiari antiquis more, infaustum illud omen deprecatur. Crev.

8 *Adversus unum*] Coram uno teste Crev. vertit. Ambigunt tamen viri docti utrum *adversus unum* ad Flaminium an ad Ter. Varronem, an denique ad Paullum, quocum colloquitur Fabius, referendum sit. Verum celeberr. Burmannus ad Quinct. Declam. 330. *adversus vanum*, scilicet Varronem, coniecit.

U. C. 536. A. C. 216.

'mentum, non pecuniam habeat? Quam diu pro Geronii, 9
'castelli Apuliae inopis, tanquam pro Carthaginis moeni-
'bus? Sed ne adversus te quidem ego gloriabor. Cn.
'Servilius atque Atilius, proximi consules, vide quemad- 1
'modum eum ludificati sint. Haec una salutis est via, L. 'Paulle, quam difficilem infestamque cives tibi magis, quam 'hostes, facient. Idem enim tui, quod hostium milites, 'volent: idem Varro, consul Romanus, quod Hannibal, 'Poenus imperator, cupiet. Duobus ducibus unus resistas, 'oportet: resistes autem, adversus famam rumoresque ho-'minum si satis firmus steteris: si te neque collegae vana
'gloria, neque tua falsa infamia moverit. Veritatem la- 2
'borare nimis saepe, aiunt, exstingui nunquam. Gloriam 3
'qui spreverit, veram habebit. Sine, timidum pro cauto, 'tardum pro considerato, imbellem pro perito belli vocent. 'Malo te sapiens hostis metuat, quam stulti cives laudent. 'Omnia audentem contemnet Hannibal; nil temere 'agentem metuet. Nec ego, ut nihil agatur, moneo; sed
'ut agentem te ratio ducat, non fortuna: tuae potestatis 4
'semper, tuaque omnia sint. Armatus intentusque sis, 'neque occasioni tuae desis, neque suam occasionem hosti 'des. Omnia non properanti clara certaque erunt: fes-'tinatio improvida est et caeca.'

40. Adversus ea oratio consulis haud sane laeta fuit, magis fatentis, ea, quae diceret, vera, quam facilia factu, esse.

Paulli responsum.

'Dictatori magistrum 'equitum intolerabilem fuisse; quid consuli adversus col-'legam seditiosum ac temerarium virium atque auctoritatis
'fore? Se populare incendium priore consulatu semiustum 5
'effugisse. Optare, ut omnia prospere evenirent. At, si 'quid adversi caderet, hostium se telis potius, quam suffra-'giis iratorum civium, caput obiecturum.'

Ab hoc sermone profectum Paullum tradunt, prosequentibus primoribus Patrum. Plebeium consulem sua plebes prosecuta, turba, quam dignitate, conspectior. Ut in castra venerunt, permixto novo exercitu ac vetere, castris bifariam factis, ut nova minora essent propius Hannibalem, in vete-

9 *Quam diu pro Geronii ... moenibus*] Supple, sedet, consenescit; vel, si mavis, eum detinui. Fortasse melius esset admittere coniecturam Vallae et Gronovii: *Quamdiu pro Geronii ... moenibus sedet? Ne adversus te quidem.* Crev.

1 *Atque Atilius*] Forte *et M. Atilius.* Crev.

2 *Laborare*] Defectum, vel deliquium pati. Notum est illud Virgilii, *Lunaeque labores.* Hunc esse hoc loco sensum verbi *laborare*, probat id quod sequitur, *exstingui nunquam.* Crev.

3 *Gloriam qui spreverit*] *Gloriam vanam qui spreverit*, coniecit Muretus, Var. Lect. viii. 20.

4 *Ducat, non fortuna*] Post *fortuna* vocem *velim* ex coniectura Gronovii reposuit Bekker.

5 *Populare incendium .... semiustum*] cf. Supr. 35. *damnatione collegae ambustus.*

6 ribus maior pars et omne robur virium esset; tum consulum U. C. 536.
7 anni prioris M. Atilium, aetatem excusantem, Romam mi- A. C. 216.
serunt; Geminum Servilium in minoribus castris legioni
Romanae et socium peditum equitumque duobus millibus
praeficiunt. Hannibal, quanquam parte dimidia auctas Hannibalis
hostium copias cernebat, tamen adventu consulum mire angustiae.
gaudere. Non solum enim nihil ex raptis in diem com-
meatibus superabat, sed ne, unde raperet, quidem quicquam
reliqui erat, omni undique frumento, postquam ager parum
tutus erat, in urbes munitas convecto: ut vix decem dierum
(quod compertum postea est) frumentum superesset, His-
panorumque ob inopiam transitio parata fuerit, si maturitas
temporum exspectata foret.

Ceterum temeritati consulis ac praepropero ingenio ma- 41.
teriam etiam fortuna dedit: quod in prohibendis praedato-
8 ribus tumultuario proelio, ac procursu magis militum, quam
ex praeparato aut iussu imperatorum, orto, haudquaquam
par Poenis dimicatio fuit. Ad mille et septingenti caesi, Pabulatores
non plus centum Romanorum sociorumque occisis. Cete- Poenos caedunt
rum victoribus effuse sequentibus metu insidiarum obstitit Romani.
Paullus consul; cuius eo die (nam alternis imperitabant)
imperium erat, Varrone indignante ac vociferante, emissum
hostem e manibus; debellarique, ni cessatum foret, potuisse.
Hannibal id damnum haud aegerrime pati: quin potius
9 credere, velut inescatam temeritatem ferocioris consulis ac
novorum maxime militum esse. Et omnia ei hostium,
haud secus quam sua, nota erant: dissimiles discordesque
imperitare; duas prope partes tironum militum in exercitu
esse. Itaque, locum et tempus insidiis aptum se habere Hannibalis
ratus, nocte proxima nihil praeter arma ferentes secum insidiae.
1 milites ducens, castra plena omnis fortunae publicae priva-
taeque relinquit; transque proximos montes laeva pedites
2 instructos condit, dextra equites; impedimenta per con-
vallem, medium agmen, traducit: ut diripiendis velut de-
sertis fuga dominorum castris occupatum impeditumque
hostem opprimeret. Crebri relicti in castris ignes, ut fides

6 *Consulum anni prioris*] Exempla similis constructionis supr. ix. 27. infr. xxiii. 29. occurrunt.

7 *Romam miserunt*] Ubi eum triennio post censorem fuisse, ex Liv. xxiv. 11. Val. Max. ii. 9. et Fastis Cap. constat. Hinc Polybium errasse, qui lib. iii. 109. 114. 116. eum interfuisse pugnae Cannensi et in ea periisse tradit, iam docuere Schweigh. ad Polyb. et Perizon. Animadv. Hist. 1. Rup.

8 *Ac procursu magis militum*] *Ab procursu* ex emendat. Walchii reposuit Bekker.

9 *Velut inescatam*] Tanquam esca, sive incitamento ad temere pugnandum, illectam.

1 *Omnis fortunae publicae privataeque*] Intellige omnia cara, ut infra loquitur Livius, sive quae reipublicae Carthaginiensium essent, sive quae singulorum militum ac ducum. Crev.

2 *Impedimenta per convallem, medium agmen*] Ipsa impedimenta per exegesim dicuntur *agmen medium*. Gronov.

U. C. 536. A. C. 216.

42. fieret, dum ipse longius spatium fuga praeciperet, falsa imagine castrorum, sicut Fabium priore anno frustratus esset, tenere in locis consules voluisse. Ubi illuxit, sub- 3
ductae primo stationes, deinde propius adeuntibus insolitum silentium admirationem fecit. Iam satis comperta solitudine, in castris concursus fit ad praetoria consulum, nuntiantium fugam hostium adeo trepidam, ut, tabernaculis stantibus, castra reliquerint: quoque fuga obscurior esset, crebros etiam relictos ignes. Clamor inde ortus, ut signa proferri iuberent, ducerentque ad persequendos hostes, ac protinus castra diripienda. Et consul alter velut unus turbae militaris erat. Paullus etiam atque etiam dicere, providendum praecavendumque esse. Postremo, quum aliter neque seditionem neque ducem seditionis sustinere posset, Marium Statilium praefectum cum turma Lucana exploratum mittit. Qui, ubi adequitavit portis, subsistere extra munimenta ceteris iussis, ipse cum duobus equitibus vallum intravit: speculatusque omnia cum cura renuntiat, insidias profecto esse: ignes in parte castrorum, quae vergat in hostem, relictos: tabernacula aperta, et omnia cara in promptu relicta: argentum quibusdam locis temere per vias, velut obiectum ad praedam, vidisse. Quae ad deterrendos a cupiditate animos nuntiata erant, ea accenderunt; et, clamore orto a militibus, 'ni signum detur, sine ducibus 'ituros,' haudquaquam dux defuit: nam extemplo Varro signum dedit proficiscendi. Paullus, quum ei sua sponte cunctanti pulli quoque auspicio non addixissent, obnuntiari 4
iam efferenti porta signa collegae iussit. Quod quanquam Varro aegre est passus, Flaminii tamen recens casus, Clau- 5
diique consulis primo Punico bello memorata navalis clades, religionem animo incussit. Dii prope ipsi eo die magis distulere, quam prohibuere, imminentem pestem Romanis.

Deprehenduntur.

Nam forte ita evenit, ut, quum referri signa in castra iubenti consuli milites non parerent, servi duo, Formiani unus, alter Sidicini equitis, qui, Servilio atque Atilio consulibus, inter pabulatores excepti a Numidis fuerant, profugerent eo die ad dominos: qui deducti ad consules nuntiant, omnem exercitum Hannibalis trans proximos montes sedere in insidiis. Horum opportunus adventus consules imperii potentes fecit, quum ambitio alterius suam primum apud eos prava indulgentia maiestatem solvisset.

3 *Tenere in locis*] cf. Infr. xxiii. 44. *tenuit imber continens per omnem noctem*, h. e. duravit.

4 *Obnuntiari*] Nuntiari, auspicia infausta esse, nec proinde licere quicquam rei novae aggredi.

5 *Claudiique consulis . . . . navalis clades*] Eius qui pullos, quoniam non pascebantur, in mare praecipitari iussit, *ut biberent, quando esse nollent.* cf. Cic. de Div. i. 16. Val. Max. i. 4.

Hannibal, postquam motos magis inconsulte Romanos, U. C. 536.
6 quam ad ultimum temere evectos, vidit; nequicquam, de- A. C. 216.
tecta fraude, in castra rediit. Ibi plures dies propter in- 43.
opiam frumenti manere nequibat; novaque consilia in dies
non apud milites solum, mixtos ex colluvione omnium
gentium, sed etiam apud ipsum ducem, oriebantur. Nam Hannibalis
quum initio fremitus, deinde aperta vociferatio fuisset ex- inopia et
poscentium stipendium debitum, querentiumque annonam anxietas.
primo, postremo famem; et mercenarios milites, maxime
Hispani generis, de transitione cepisse consilium fama esset:
ipse etiam interdum Hannibal de fuga in Galliam dicitur
agitasse, ita ut, relicto peditatu omni, cum equitibus se
proriperet. Quum haec consilia atque hic habitus animo- Castra mo-
rum esset in castris, movere inde statuit in calidiora atque vet.
eo maturiora messibus Apuliae loca: simul ut, quo longius
ab hoste recessisset, transfugia impeditiora levibus ingeniis
essent. Profectus est nocte, ignibus similiter factis, taber-
naculisque paucis in speciem relictis, ut insidiarum par
priori metus contineret Romanos. Sed, per eundem Lu-
canum Statilium, omnibus ultra castra transque montes ex-
ploratis, quum relatum esset, visum procul hostium agmen;
tum de insequendo eo consilia agitari coepta. Quum
7 utriusque consulis eadem, quae semper ante, fuisset sen-
tentia; ceterum Varroni fere omnes, Paullo nemo, praeter
Servilium prioris anni consulem, assentiretur; maioris par-
8 tis sententia ad nobilitandas clade Romana Cannas, urgente
fato, profecti sunt. Prope eum vicum Hannibal castra Ad Cannas
posuerat aversa a Vulturno vento, qui campis torridis sicci- castra po-
tate nubes pulveris vehit. Id quum ipsis castris percom- nit.
modum fuit, tum salutare praecipue futurum erat, quum
aciem dirigerent, ipsi aversi, terga tantum afflante vento,
in occaecatum pulvere offuso hostem pugnaturi.

Consules, satis exploratis itineribus, sequentes Poenum, 44.
ut ventum ad Cannas est, ubi in conspectu Poenum habe- Romani bi-
bant, bina castra communiunt, eodem ferme intervallo, quo na castra
ad Geronium, sicut ante, copiis divisis. Aufidus amnis, muniunt.
utrisque castris affluens, aditum aquatoribus ex sua cuius-
que opportunitate haud sine certamine dabat. Ex mino-
9 ribus tamen castris, quae posita trans Aufidum erant, libe-
rius aquabantur Romani, quia ripa ulterior nullum habebat

6 *Nequicquam*] Re infecta rediit. Sic ap. Sall. Iugurth. 25. *Legati frustra discessere.* Crev.

7 *Eadem, quae semper ante*] Alterius scilicet ad pugnandum, alterius ad sedendum proclivis.

8 *Urgente fato*] Tacet omnino Livius de consiliis Romae habitis, et de mandato a senatu consulibus dato, ut operam reipublicae strenue navarent, et cum Hannibale manus, si id opportune fieri posset, consererent. cf. Polyb. iii. 107, 108.

9 *Trans Aufidum*] sc. In ripa Orientali.

U. C. 536. A. C. 216.

hostium praesidium. Hannibal spem nactus, locis natis ad equestrem pugnam, qua parte virium invictus erat, facturos copiam pugnandi consules, dirigit aciem, lacessitque Numidarum procursatione hostes. Inde rursus sollicitari seditione militari ac discordia consulum Romana castra: quum Paullus Semproniique et Flaminii temeritatem Varroni, Varro speciosum timidis ac segnibus ducibus exemplum Fabium obiiceret: testareturque deos hominesque hic,

Discordia Coss.

'nullam penes se culpam esse, quod Hannibal iam velut
'usucepisset Italiam; se constrictum a collega teneri; fer- 1
'rum atque arma iratis et pugnare cupientibus adimi mili-
'tibus;' ille, 'si quid proiectis ac proditis ad inconsultam at-
'que improvidam pugnam legionibus accideret, se, omnis cul-
'pae exsortem, omnis eventus participem fore' diceret. 'Vi-
'deret, ut, quibus lingua tam prompta ac temeraria, aeque
'in pugna vigerent manus.'

45. Dum altercationibus magis, quam consiliis, tempus teri- 2
tur, Hannibal ex acie, quam ad multum diei tenuerat instructam, quum in castra ceteras reciperet copias, Numidas ad invadendos ex minoribus castris Romanorum aquatores trans flumen mittit. Quam inconditam turbam quum vixdum in ripam egressi clamore ac tumultu fugassent, in stationem quoque pro vallo locatam atque ipsas prope portas
evecti sunt. Id vero indignum visum, ab tumultuario auxilio 3
iam etiam castra Romana terreri: ut ea modo una causa, ne extemplo transirent flumen, dirigerentque aciem, tenuerit Romanos, quod summa imperii eo die penes Paullum fuerit. Itaque Varro postero die, cui sors eius diei imperii erat, nihil consulto collega, signum pugnae proposuit, in-
structasque copias flumen traduxit, sequente Paullo; quia 4
magis non probare, quam non adiuvare, consilium poterat. Transgressi flumen eas quoque, quas in castris minoribus habuerant, copias suis adiungunt: atque ita instructa acie,
in dextro cornu (id erat flumini propius) Romanos equites 5
locant, deinde pedites: laevum cornu extremi equites sociorum, intra pedites, ad medium iuncti legionibus Romanis tenuerunt: iaculatores cum ceteris levium armorum auxiliis

Numidae aquatores Romanos fugant.

Varro signum pugnae proponit.

Instruit aciem.

1 *Usucepisset*] h. e. Quasi legitimum dominium Italiae sibi acquisivisset. Haud scio an hoc verbo Livius proprio iurisconsultis sensu usus fuerit, quo, qui rem biennium in Italico solo bona fide possedisset, ei usucapio eius competeret. cf. Iust. Inst. ii. 6. Gaii Inst. ii. 35.

2 *Altercationibus magis, quam consiliis*] Quippe disceptarent, non utrum cum Hannibale, sed quo loco et qua occasione quam opportune confligerent.

3 *Tumultuario auxilio*] Numidis nimirum auxiliaribus, qui subitariam pugnam ciebant.

4 *Flumen traduxit*] sc. In Orientalem ripam, ubi minora castra erant. Polyb. iii. 113.

5 *Equites locant, deinde pedites*] Ita quoque Polyb. iii. 113. qui peditum octoginta millia, equitum plus sex millia in acie Romanorum stetisse scribit.

prima acies facti. Consules cornua tenuerunt; Terentius laevum, Aemilius dextrum. Gemino Servilio media pugna tuenda data. U. C. 536. A. C. 216.

Hannibal luce prima, Baliaribus levique alia armatura praemissa, transgressus flumen, ut quosque traduxerat, ita in acie locabat. Gallos Hispanosque equites prope ripam laevo in cornu adversus Romanum equitatum: dextrum cornu Numidis equitibus datum, media acie peditibus firmata; ita, ut Afrorum utraque cornua essent, interpone-
6 rentur his medii Galli atque Hispani. Afros Romanam magna ex parte crederes aciem: ita armati erant, armis et ad Trebiam, ceterum magna ex parte ad Trasimenum captis. Gallis Hispanisque scuta eiusdem formae fere erant: dispares ac dissimiles gladii: Gallis praelongi ac sine mucronibus: Hispano, punctim magis, quam caesim, assueto pe-
7 tere hostem, brevitate habiles et cum mucronibus. Sane et alius habitus gentium harum tum magnitudine corporum, tum specie terribilis erat. Galli super umbilicum erant nudi: Hispani linteis praetextis purpura tunicis, candore miro fulgentibus, constiterant. Numerus omnium peditum, qui tum steterunt in acie, millium fuit quadraginta, decem equitum. Duces cornibus praeerant: sinistro Hasdrubal,
8 dextro Maharbal: mediam aciem Hannibal ipse cum fratre Magone tenuit. Sol, seu de industria ita locatis, seu quod forte ita starent, peropportune utrique parti obliquus erat, Romanis in meridiem, Poenis in septentrionem versis.
9 Ventus, (Vulturnum incolae regionis vocant) adversus Romanis coortus, multo pulvere in ipsa ora volvendo prospectum ademit.

46. Hannibal aciem instruit.

Clamore sublato, procursum ab auxiliis, et pugna levibus primum armis commissa: deinde equitum Gallorum Hispanorumque laevum cornu cum dextro Romano concurrit,
1 minime equestris more pugnae: frontibus enim adversis concurrendum erat, quia, nullo circa ad evagandum relicto
2 spatio, hinc amnis, hinc peditum acies claudebant in directum utrimque nitentes. Stantibus ac confertis postremo turba equis, vir virum amplexus detrahebat equo. Pedestre

47. Proelium committitur.

6 *Afros Romanam*] Ita quoque Polyb. iii. 114. qui haec omnia de numero et armatura legionum Hannibalis iisdem fere verbis refert.

7 *Sane et alius*] *Ante ceteros* vulgo. *Alius* ex emendat. Gronov. provenit, quam probat Drak. nimirum, ut saepe apud nostrum, pro *reliquus*.

8 *Dextro Maharbal*] Apud Polyb. loc. cit. Hanno dextro cornui praefectus est. Ap. Appian. Hannibal. 20. dextrum Mago. laevum Hanno tenet.

9 *Ventus*, (*Vulturnum* ...] De hoc vento omnino silet Polybius.

1 *Minime equestris more pugnae*] Quippe quae alias vaga, nec confertis ordinibus committebatur. STROTH.

2 *Claudebant .... nitentes*] Claudebant hinc Romanos, inde Gallos Hispanosque equites, qui proinde cogebantur in directum frontibus adversis niti. CREV.

U. C. 536. A. C. 216. magna iam ex parte certamen factum erat: acrius tamen, quam diutius, pugnatum est; pulsique Romani equites terga vertunt. Sub equestris finem certaminis coorta est peditum pugna. Primo et viribus et animis pares constabant ordines Gallis Hispanisque: tandem Romani, diu ac saepe connisi, aequa fronte acieque densa impulere hostium cuneum nimis tenuem, eoque parum validum, a cetera prominentem acie. Impulsis deinde ac trepide referentibus pedem insistere: ac tenore uno per praeceps pavore fugientium agmen in mediam primum aciem illati, postremo, nullo resistente, ad subsidia Afrorum pervenerunt; qui utrimque reductis alis constiterant, media, qua Galli Hispanique steterant, aliquantum prominente acie. Qui cuneus ut pulsus aequavit
frontem primum, deinde nitendo etiam sinum in medio 2
dedit, Afri circa iam cornua fecerant; irruentibusque incaute in medium Romanis, circumdedere alas: mox, cornua extendendo, clausere et ab tergo hostes. Hinc Romani, defuncti nequicquam proelio uno, omissis Gallis Hispanisque, quorum terga ceciderant, et adversus Afros integram pugnam ineunt, non tantum eo iniquam, quod inclusi adversus circumfusos, sed etiam quod fessi cum recentibus ac vegetis pugnabant.

48. Iam et in sinistro cornu Romano, ubi sociorum equites adversus Numidas steterant, consertum proelium erat, segne primo, et a Punica coeptum fraude. Quingenti
ferme Numidae, praeter solita arma telaque, gladios occul- 3
tos sub loricis habentes, specie transfugarum quum ab suis, parmas post terga habentes, adequitassent, repente ex equis desiliunt; parmisque et iaculis ante pedes hostium proiectis, in mediam aciem accepti, ductique ad ultimos, considere ab tergo iubentur. Ac, dum proelium ab omni parte conseritur, quieti manserunt: postquam omnium animos oculosque occupaverat certamen, tum, arreptis scutis, quae passim inter acervos caesorum corporum strata erant, aversam adoriuntur Romanam aciem; tergaque ferientes, ac poplites caedentes, stragem ingentem, ac maiorem aliquanto pavorem ac tumultum, fecerunt. Quum alibi terror ac
fuga, alibi pertinax in mala iam spe proelium esset, Hasdru- 4
bal, qui ea parte praeerat, subductos ex media acie Numidas,

2 *Deinde nitendo*] h. e. Nitentibus Romanis.

3 *Praeter solita arma*] Haec est coniectura Heinsii, quam Perizonius probat. Olim *praeterita arma:* ceterum *praeter iusta* coniecit Gronov. *praeter consueta* vulg. edd. quippe perdifficile est inter voces *iustum* et *consuetum* in MSS. diiudicare. Haec vero de Numidis relata ap. Polybium non memorantur.

4 *Hasdrubal, qui ea parte praeerat*] Haec et quae sequuntur omnino corrupta sunt, et pro deploratis habenda. Primo enim Hasdrubal non hac parte, sed laeva praeerat. Deinde quonam modo subduci possunt ex media acie Numidae, qui in dextro cornu locati

quia segnis eorum cum adversis pugna erat, ad persequendos passim fugientes mittit: Hispanos et Gallos pedites, iam Afris prope fessis caede magis quam pugna, adiungit. U. C. 536. A. C. 216.

49. Parte altera pugnae Paullus, quanquam primo statim proelio funda graviter ictus fuerat, tamen et occurrit saepe cum confertis Hannibali, et aliquot locis proelium restituit, protegentibus eum equitibus Romanis; omissis postremo equis, quia consulem et ad regendum equum vires deficiebant. Tum denuntianti cuidam, iussisse consulem ad pedes
5 descendere equites, dixisse Hannibalem ferunt: 'Quam 'mallem, vinctos mihi traderet!' Equitum pedestre proelium, quale iam haud dubia hostium victoria, fuit; quum victi mori in vestigio mallent, quam fugere; victores, morantibus victoriam irati, trucidarent, quos pellere non poterant. Pepulerunt tamen iam paucos superantes, et labore ac vulneribus fessos. Inde dissipati omnes sunt, equosque ad fugam, qui poterant, repetebant. Cn. Lentulus tribunus militum, quum, praetervehens equo, sedentem in saxo cruore oppletum consulem vidisset; 'L. Aemili,' inquit, 'quem unum insontem culpae cladis hodiernae dii 'respicere debent, cape hunc equum: dum et tibi virium 'aliquid superest, comes ego te tollere possum ac protegere. 'Ne funestam hanc pugnam morte consulis feceris. Etiam 'sine hoc lacrimarum satis luctusque est.' Ad ea consul: 'Tu quidem, Cn. Corneli, macte virtute esto! Sed cave, 'frustra miserando exiguum tempus e manibus hostium 'evadendi absumas. Abi, nuntia publice Patribus, urbem 'Romanam muniant, ac prius, quam hostis victor adveniat, 'praesidiis firment: privatimque Q. Fabio, L. Aemilium 'praeceptorum eius memorem et vixisse, et adhuc mori. 'Me in hac strage militum meorum patere exspirare, ne aut 'reus iterum e consulatu sim, aut accusator collegae exsis'tam, ut alieno crimine innocentiam meam protegam.' Haec exigentes prius turba fugientium civium, deinde hostes, oppressere: consulem, ignorantes quis esset, obruere telis: Lentulum inter tumultum abripuit equus. Tum inde effuse fugiunt. Septem millia hominum in minora castra,

Vincit Hannibal.

L. Aemilii Cos. postrema verba.

fuerant? Postremo quid necesse est adiungi Afris in media acie Gallos Hispanosque pedites, qui in ea semper fuere? Rem clare ex Polybio discimus. Hasdrubal, qui in laevo cornu Hispanis Gallisque equitibus praeerat, quum occidione occidisset Romanum equitatum, transiit in dextrum cornu, et coniunctus Numidis sociorum equites in fugam vertit. Eos deinde persequendos caedendosque permittit Numidis. Ipse cum suis Gallis Hispanisque equitibus Romanos pedites cum Afris tum maxime pugnantes a tergo invadit. Hoc procul dubio voluerat Livius. Sed ad hunc sensum eius verba refingere sine librorum ope frustra tentaverimus. CREV.

5 *Quam mallem, vinctos mihi traderet*] Plutarch. in Fabio sententiam contrariam prae Hannibale fert, quae ita verti potest, *hoc mallem, quam si mihi vinctos dederet*. Sed haec ironice dicta suspicatur Crevier.

U. C. 536.
A. C. 216.

decem in maiora, duo ferme in vicum ipsum Cannas perfugerunt: qui extemplo a Carthalone atque equitibus, nullo munimento tegente vicum, circumventi sunt. Consul alter,
seu forte, seu consilio, nulli fugientium infestus agmini, 6
cum septuaginta fere equitibus Venusiam perfugit. Qua- 7
draginta quinque millia peditum, duo millia septingenti
equites, et tanta prope civium sociorumque pars, caesi 8
dicuntur; in his ambo consulum quaestores L. Atilius et L. Furius Bibaculus: unus et viginti tribuni militum; consulares quidam praetoriique et aedilicii: inter eos Cn. Servilium Geminum et M. Minucium numerant, qui magister equitum priore anno, aliquot ante consul fuerat: octoginta
praeterea aut senatores, aut qui eos magistratus gessissent, 9
unde in senatum legi deberent, quum sua voluntate milites
in legionibus facti essent. Capta eo proelio tria millia pe- 1
ditum et equites trecenti dicuntur.

Clades quanta fuerit.

50. Haec est pugna Cannensis, Alliensi cladi nobilitate par: ceterum ut illis, quae post pugnam accidere, levior, quia ab hoste cessatum est; sic strage exercitus gravior foediorque.
Fuga namque ad Alliam sicut urbem prodidit, ita exercitum 2
servavit: ad Cannas fugientem consulem vix septuaginta secuti sunt: alterius morientis prope totus exercitus fuit.

Binis in castris quum multitudo semiermis sine ducibus esset, nuntium, qui in maioribus erant, mittunt; 'dum 'proelio, deinde ex laetitia epulis fatigatos quies nocturna 'hostes premeret, ut ad se transirent: uno agmine Canu'sium abituros esse.' Eam sententiam alii totam aspernari: 'Cur enim illos, qui se arcessant, ipsos non venire, quum 'aeque coniungi possent? quia videlicet plena hostium 'omnia in medio essent: et aliorum, quam sua, corpora 'tanto periculo mallent obiicere.' Aliis non tam sententia displicere, quam animus deesse. P. Sempronius Tuditanus tribunus militum, 'Capi ergo mavultis,' inquit, 'ab avaris'simo et crudelissimo hoste, aestimarique capita vestra, et

Canusium multi Romanorum fugiunt.

6 *Nulli fugientium infestus agmini*] Vitium est in voce *infestus*. Nihil melius occurrit, quam, quod coniicit Gronovius, *immistus*. Crev.

7 *Quadraginta quinque millia*] Polyb. iii. 117. ad septuaginta millia caesa tradit. *Quinque* omittunt Drak. et Stroth.

8 *Et tanta prope*] *Aequalis prope*, ut Crevier. videtur, ita ut sensus sit, parem civium sociorumque cecidisse numerum.

9 *Qui eos magistratus gessissent*] Scilicet curules: quippe qui magistratus curules gesserant, iis hoc ius erat, ut a proximis post gestum magistratum suum censoribus in senatum legi deberent. Atque etiam, antequam in senatum legerentur et senatores essent, curiam tamen ingredi poterant, et in senatu sententiam dicere. Hinc illa veteris edicti formula, qua consules utebantur, quum senatum in curiam convocarent: *senatores, quibusque in senatu sententiam dicere licet.* Vid. A. Gell. iii. 18. Crev.

1 *Capta eo proelio tria millia*] Decem millia scribit Polyb. iii. 117.

2 *Fuga namque ad Alliam sicut urbem prodidit*] Parum sibi constat Livius, ut Niebhr. censet ii. n. 1198.

'exquiri pretia ab interrogantibus, Romanus civis sis, an U. C. 536.
3 'Latinus socius, ut ex tua contumelia et miseria alteri honos A. C. 216.
4 'quaeratur? Non tu: si quidem L. Aemilii consulis, qui
'se bene mori, quam turpiter vivere maluit, et tot fortissi-
'morum virorum, qui circa eum cumulati iacent, cives
'estis. Sed ante, quam opprimit lux, maioraque hostium
'agmina obsaepiunt iter, per hos, qui inordinati atque in-
'compositi obstrepunt portis, erumpamus. Ferro atque
'audacia via fit, quamvis per confertos hostes. Cuneo
'quidem hoc laxum atque solutum agmen, ut si nihil obstet,
'transibimus. Itaque ite mecum, qui et vosmet ipsos et
'rempublicam salvam vultis.' Haec ubi dicta dedit, stringit
gladium, cuneoque facto per medios vadit hostes. Et,
quum in latus dextrum, quod patebat, Numidae iacularen-
5 tur, translatis in dextrum scutis, in maiora castra ad sex-
centi evaserunt: atque inde protinus, alio magno agmine
adiuncto, Canusium incolumes perveniunt. Haec apud
victos magis impetu animorum, quem ingenium suum cui-
que aut fors dabat, quam ex consilio ipsorum, aut imperio
cuiusquam, agebantur.

Hannibali victori quum ceteri circumfusi gratularentur, 51.
suaderentque, ut, tanto perfunctus bello, diei quod reliquum Hannibal
6 esset, noctisque insequentis, quietem et ipse sibi sumeret, et victoria uti
fessis daret militibus; Maharbal, praefectus equitum, minime nescit.
cessandum ratus, 'Imo, ut, quid hac pugna sit actum, scias,
'die quinto,' inquit, 'victor in Capitolio epulaberis. Se-
'quere: cum equite, ut prius venisse, quam venturum,
'sciant, praecedam.' Hannibali nimis laeta res est visa,
maiorque, quam ut eam statim capere animo posset. Ita-
que, 'voluntatem se laudare Maharbalis,' ait: 'ad consilium
7 'pensandum temporis opus esse.' Tum Maharbal, 'Non
'omnia, nimirum, eidem dii dedere. Vincere scis, Hanni-
'bal; victoria uti nescis.' Mora eius diei satis creditur sa-
luti fuisse urbi atque imperio.

Postero die ubi primum illuxit, ad spolia legenda foedam- Strages
que etiam hostibus spectandam stragem insistunt. Iacebant etiam hostibus miserabilis.

3 *Ut ex tua .... miseria*] Ut ex miseria et contumelia, quae tibi Romano perpetienda indicetur, honos alteri, cuilibet nempe Latino, quaeratur. Hannibal hoc institutum hactenus servaverat, ut e captivis eos qui erant Latini nominis sine pretio dimitteret, Romanos in vincula daret. Vid. supr. 7. infr. 58. Crev.

4 *Non tu*] sc. Hoc committes: nimirum singulatim audientes admonet.

5 *Ad sexcenti*] Vulg. *sexcentos*, sed ex emendatione Gronov. *ad sexcenti*, ut passim, hoc est *circiter*, Kreyssig. reposuit.

6 *Noctisque insequentis*] Dicendum fuisse ut infr. 59. *noctemque insequentem*; similiter autem supr. v. 19. *fatalis dux ad excidium illius urbis servandaeque patriae Camillus* pro *servandamque patriam* dici monet Stroth.

7 *Temporis opus esse*] Cicero quoque cum casu secundo *opus* ponit. cf. de Div. x. 8. et ibi Manut. Doer.

U. C. 536. A. C. 216. tot Romanorum millia, pedites passim equitesque, ut quem 8
cuique fors aut pugna iunxerat aut fuga. Assurgentes quidam ex strage media cruenti, quos stricta matutino frigore excitaverant vulnera, ab hoste oppressi sunt. Quosdam et iacentes vivos succisis feminibus poplitibusque invenerunt, nudantes cervicem iugulumque, et reliquum sanguinem iubentes haurire. Inventi sunt quidam mersis in effossam terram capitibus, quos sibi ipsos fecisse foveas, obruentesque ora superiecta humo interclusisse spiritum apparebat. Praecipue convertit omnes substratus Numidae mortuo superincubanti Romanus vivus, naso auribusque laceratis: quum, manibus ad capiendum telum inutilibus, in rabiem ira versus, laniando dentibus hostem exspi- 9
rasset.

52. Spoliis ad multum diei lectis, Hannibal ad minora ducit

Bina Romanorum castra se dedunt victori.

castra oppugnanda, et omnium primum, brachio obiecto, 1
flumine eos excludit. Ceterum ab omnibus, labore, vigiliis, vulneribus etiam fessis, maturior ipsius spe deditio est facta. Pacti, ut arma atque equos traderent, in capita Romana trecenis nummis quadrigatis, in socios ducenis, in servos 2
centenis, et ut, eo pretio persoluto, cum singulis abirent vestimentis, in castra hostes acceperunt; traditique in cus- 3
todiam omnes sunt, seorsum cives sociique. Dum ibi tempus teritur, interea quum ex maioribus castris, quibus satis virium aut animi fuit, ad quattuor millia hominum et ducenti equites, alii agmine, alii palati passim per agros, quod haud minus tutum erat, Canusium perfugissent, castra ipsa ab sauciis timidisque eadem conditione, qua altera, tradita hosti. Praeda ingens parta est: et, praeter equos virosque, et si quid argenti, (quod plurimum in phaleris equorum erat; nam ad vescendum facto perexiguo, utique 4
militantes, utebantur) omnis cetera praeda diripienda data

Poeni 8000 in acie caesi.

est. Tum sepeliendi causa conferri in unum corpora suorum iussit. Ad octo millia fuisse dicuntur fortissimorum

8 *Ut quem cuique fors*] Ut quem cuique casus adiunxerat, aut in pugna, aut in fuga. Crev.

9 *Laniando dentibus hostem exspirasset*] sc. Numida qui morientem se hosti Romano superiniecisset, et rabiem vitamque, dentibus in os Romani infixis, simul exspirasset. Ceterum *Numida ... Romano*, tantum non omnes edd. habent.

1 *Brachio obiecto*] *Brachia* vocari munitiones ex reliquo opere procurrentes monet Drakenb. sed Douiat. fossam inter castra flumenque deductam hic intelligi vult.

2 *Trecenis nummis quadrigatis*] h. e. Denariis argenteis. cf. Plin. H. N. xxxiii. 3. Bigati aut quadrigati dicti sunt hi nummi, quod biga aut quadriga notati sunt. Denarius autem xvi. assibus permutabatur. Treceni denarii tantum non idem, quod tres minae Atticae, valuerunt, et pretium haud insolitum erant liberorum capitum. Cf. Böckh. Staatshaushaltung der Athener i. § 13.

3 *Hostes acceperunt*] Hostes nimirum Poeni, ut cap. priore *hostem* Numidam legimus.

4 *Ad vescendum facto*] h. e. Elaborato, quo in vescendo uterentur.

virorum. Consulem quoque Romanum conquisitum se- U. C. 536.
pultumque, quidam auctores sunt. A. C. 216.

5 Eos, qui Canusium perfugerant, mulier Apula, nomine Busa, genere clara ac divitiis, moenibus tantum tectisque a Canusinis acceptos, frumento, veste, viatico etiam iuvit; pro qua ei munificentia postea, bello perfecto, ab senatu honores habiti sunt. Ceterum, quum ibi tribuni militum 53.
quattuor essent, Fabius Maximus de legione prima, cuius pater priore anno dictator fuerat, et de legione secunda L. Publicius Bibulus et P. Cornelius Scipio, et de legione tertia Ap. Claudius Pulcher, qui proxime aedilis fuerat; omnium consensu ad P. Scipionem, admodum adolescentem, et ad Ap. Claudium summa imperii delata est. Quibus consultantibus inter paucos de summa rerum nuntiat P. Furius Philus, consularis viri filius, 'Nequicquam eos per- Coniuratio deserendae Italiae causa.
'ditam spem fovere: desperatam comploratamque rem esse 'publicam. Nobiles iuvenes quosdam, quorum principem 'L. Caecilium Metellum, mare ac naves spectare, ut, deserta
6 'Italia, ad regum aliquem transfugiant.' Quod malum,
7 praeterquam atrox, super tot clades etiam novum, quum stupore ac miraculo torpidos defixisset, et, qui aderant,
8 consilium advocandum de eo censerent; negat consilii rem esse Scipio iuvenis, fatalis dux huiusce belli. 'Audendum 'atque agendum, non consultandum,' ait, 'in tanto malo 'esse. Irent secum extemplo armati, qui rempublicam
9 'salvam vellent. Nullo verius, quam ubi ea cogitentur, 'hostium castra esse.' Pergit ire, sequentibus paucis, in A Scipione opprimitur.
hospitium Metelli: et, quum concilium ibi iuvenum, de quibus allatum erat, invenisset, stricto super capita consul-
1 tantium gladio, 'Ex mei animi sententia,' inquit, 'ut ego 'rempublicam populi Romani non deseram neque alium 'civem Romanum deserere patiar. Si sciens fallo, tum me, 'Iupiter optime maxime, domum, familiam, remque meam 'pessimo leto afficias! In haec verba, L. Caecili, iures,

5 *Mulier Apula*] Olim *Paula.* Emendavit ingeniose Lipsius.

6 *Ad regum aliquem*] *Regem.* Drak. et Bekker. probant; ceterum *regum* Gronov., Crev., et Stroth. tuentur.

7 *Praeterquam atrox*] *Praeterquam quod* edd. ante Gron. sed *quod* recte omitti exemplis idoneis docuerunt Gron. et Drak. cf. supr. iv. 17. infr. xxvi. 13.

8 *Consilium advocandum*] sc. Tribunorum et eorum qui ordines duxissent. *Concilium* edd. ante Crev. Verum *concilium* de audientibus rectius dicitur, *consilium* de deliberantibus atque inter se consultantibus. Sed haec verba saepius inter se permutantur. cf. Gronov. Observ. ad Liv. xliv. 3.

9 *Nullo verius*] De ellipsi vocis *loco.* cf. Sanct. in Minerv. iv. 4. v. *Locus.* Eodem refer *tenere se in privato,* de quo vide Gronov. ad Liv. xxiii. 7. Drak.

1 *Ex mei animi sententia*] Ellipsin vocis *iuro* in hac similibusque sollennibusque formulis, praeter loca quae Gronov. in Observ. iv. 14. laudavit, lapidem ap. Fabrett. Inscr. p. 675. confirmare docet Drak.

U. C. 536. A. C. 216.

'postulo, ceterique, qui adestis: qui non iuraverit, in se 'hunc gladium strictum esse sciat.' Haud secus pavidi, quam si victorem Hannibalem cernerent, iurant omnes: custodiendosque semet ipsos Scipioni tradunt.

54.

Venusiam ex fuga coeunt ad quattuor hominum millia.

Eo tempore, quo haec Canusii agebantur, Venusiam ad consulem ad quattuor millia et quingenti pedites equitesque, qui sparsi fuga per agros fuerant, pervenere. Eos omnes Venusini per familias benigne accipiendos curandosque
quum divisissent, in singulos equites togas et tunicas et 2
quadrigatos nummos quinos vicenos, et peditibus denos, et arma, quibus deerant, dederunt: ceteraque publice ac privatim hospitaliter facta, certatumque, ne a muliere Canusina populus Venusinus officiis vinceretur. Sed gravius onus Busae multitudo faciebat, et iam ad decem millia hominum erant. Appiusque et Scipio, postquam incolumem esse alterum consulem acceperunt, nuntium extemplo mittunt, quantae secum peditum equitumque copiae essent: sciscitatumque simul, utrum Venusiam adduci exercitum, an manere iuberet Canusii? Varro ipse Canusium copias traduxit. Et iam aliqua species consularis exercitus erat; moenibusque se certe, si non armis, ab hoste videbantur defensuri.

Pavor Romae maximus.

Romam, ne has quidem reliquias superesse civium sociorumque, sed occidione occisos cum duobus exercitibus consules, deletasque omnes copias, allatum fuerat. Nunquam, salva urbe, tantum pavoris tumultusque intra moenia Romana fuit. Itaque succumbam oneri, neque aggrediar narrare, quae edissertando minora vero fecero. Consule exer-
cituque ad Trasimenum priore anno amisso, non vulnus 3
super vulnus, sed multiplex clades, cum duobus consulibus duo consulares exercitus amissi nuntiabantur: nec ulla iam castra Romana, nec ducem, nec militem esse: Hannibalis Apuliam, Samnium, ac iam prope totam Italiam factam. Nulla profecto alia gens tanta mole cladis non obruta esset. Compares cladem ad Aegates insulas Carthaginiensium, proelio navali acceptam, qua fracti Sicilia ac Sardinia cessere, hinc vectigales ac stipendiarios fieri se passi sunt; aut

2 *In singulos equites togas et tunicas*] Hinc, et ex aliis itidem Livii locis, xxix. 3. et 36. xliv. 16. patet togas etiam a militantibus gestatas. At primo intelligendum est eos togis usos esse, non in acie, sed in hibernis aut in otio castrorum. Deinde ex eo quod hic solorum equitum fiat mentio, et in duobus ultimis locis supra memoratis numerus togarum, quae mittuntur ad exercitus, longe minor sit tunicarum numero, nec sufficiens profecto ad totum exercitum vestiendum, colligit Aldus Man. de Quaesitis iii. Ep. 1. togas honestioribus tantum in usu fuisse, puta equitibus, centurionibus, etc. CREV.

3 *Non vulnus super vulnus*] Non simile modo vulnus, illi quod priore anno acceptum erat, sed potius multiplex clades nuntiabatur. Livium saepius ponere *non ... sed*, pro *non modo, sed etiam*, putat supr. x. 6. infr. xxviii. 11. Stroth.

pugnam adversam in Africa, cui postea hic ipse Hannibal U. C. 536.
succubuit: nulla ex parte comparandae sunt, nisi quod mi- A. C. 216.
nore animo latae sunt.

P. Furius Philus et M'. Pomponius praetores senatum in 55.
curiam Hostiliam vocaverunt, ut de urbis custodia consule- Senatus
rent. Neque enim dubitabant, deletis exercitibus, hostem consulitur
ad oppugnandam Romam, quod unum opus belli restaret, de urbis
venturum. Quum in malis, sicut ingentibus, ita ignotis, custodia.
ne consilium quidem satis expedirent, obstreperetque cla-
4 mor lamentantium mulierum, et, nondum palam facto, vivi
mortuique per omnes paene domos promiscue complora-
rentur; tum Q. Fabius Maximus censuit, 'equites expedi- Sententia
'tos et Appia et Latina via mittendos, qui obvios percunc- Fab. Max.
5 'tando (aliquos profecto ex fuga passim dissipatos fore) re-
'ferant, quae fortuna consulum atque exercituum sit; et si
'quid dii immortales, miseriti imperii, reliquum Romano
'nomini fecerint: ubi eae copiae sint: quo se Hannibal
'post proelium contulerit: quid paret, quid agat, acturus-
'que sit. Haec exploranda noscendaque per impigros
'iuvenes esse. Illud per Patres ipsos agendum, quoniam
'magistratuum parum sit, ut tumultum ac trepidationem in
'urbe tollant, matronas publico arceant, continerique intra
'suum quamque limen cogant: comploratus familiarum
'coerceant: silentium per urbem faciant: nuntios rerum
'omnium ad praetores deducendos curent: suae quisque
6 'fortunae domi auctorem exspectent, custodesque praeterea
'ad portas ponant, qui prohibeant, quemquam egredi
'urbem: cogantque homines, nullam, nisi urbe ac moeni-
'bus salvis, salutem sperare. Ubi conticuerit tumultus,
'recte tum in curiam Patres revocandos, consulendumque
'de urbis custodia esse.'

7 Quum in hanc sententiam pedibus omnes issent, summo- 56.
taque foro per magistratus turba, Patres diversi ad sedandos
tumultus discessissent; tum demum literae a Terentio con-
sule allatae sunt; 'L. Aemilium consulem exercitumque
'caesum; sese Canusii esse, reliquias tantae cladis velut
8 'ex naufragio colligentem. Ad decem millia militum

4 *Nondum palam facto*] sc. Qui vivi, qui mortui essent; atque ita omnes pariter complorarentur.

5 *Aliquos profecto ex fuga*] *Profectos* vulgo legitur, ceterum *profecto* ex emendat. Gron. receperunt Stroth. et Bekker.

6 *Auctorem exspectent*] Domi exspectent nuncios, qui de sua quemque fortuna, de suis scilicet servatis aut amissis, certiorem faciant.

7 *Quum in hanc sententiam pedibus omnes issent*] Quum hanc sententiam omnes probassent. Tunc dicebantur senatores *pedibus ire* in aliquam sententiam, quum eam, non voce et verbis, sed solo pedum motu, probabant; transeundo scilicet in hanc illamve partem, prout huic vel illi sententiae assentiebantur. CREV.

8 *Ad decem millia militum*] Forte *ad quattuordecim millia.* Nam decem

U. C. 536. A. C. 216.

'ferme esse incompositorum inordinatorumque. Poenum 'sedere ad Cannas, in captivorum pretiis praedaque alia, 'nec victoris animo, nec magni ducis more, nundinantem.' 9
Tum privatae quoque per domos clades vulgatae sunt: adeoque totam urbem opplevit luctus, ut sacrum anniversarium Cereris intermissum sit; quia nec lugentibus id facere est fas, nec ulla in illa tempestate matrona expers luctus fuerat. Itaque, ne ob eandem causam alia quoque sacra publica aut privata desererentur, senatusconsulto diebus triginta luctus est finitus. Ceterum quum, sedato urbis tumultu, revocati in curiam Patres essent, aliae insuper ex Sicilia literae allatae sunt ab T. Otacilio propraetore, 'Regnum Hieronis classe Punica vastari: cui quum opem 'imploranti ferre vellet, nuntiatum sibi esse, aliam classem 'ad Aegates insulas stare, paratam instructamque; ut, ubi 'se versum ad tuendam Syracusanam oram Poeni sensissent, 'Lilybaeum extemplo provinciamque aliam Romanam ag- 1
'grederentur. Itaque classe opus esse, si regem socium 'Siciliamque tueri vellent.'

Cereris sacrum intermissum.

57. Literis consulis propraetorisque lectis, censuerunt, M. 2
Claudium, qui classi ad Ostiam stanti praeesset, Canusium ad exercitum mittendum, scribendumque consuli, ut, quum praetori exercitum tradidisset, primo quoque tempore, quantum per commodum reipublicae fieri posset, Romam veniret. Territi etiam super tantas clades, quum ceteris prodigiis, tum quod duae Vestales eo anno, Opimia atque Floronia, stupri compertae, et altera sub terra, ut mos est, ad portam Collinam necata fuerat, altera sibimet ipsa mortem consciverat. L. Cantilius, scriba pontificis, quos nunc 3
minores pontifices appellant, qui cum Floronia stuprum fecerat, a pontifice maximo eo usque virgis in comitio caesus erat, ut inter verbera exspiraret. Hoc nefas quum inter tot, ut fit, clades in prodigium versum esset, decemviri libros adire iussi sunt. Et Q. Fabius Pictor Delphos ad oraculum missus est sciscitatum, quibus precibus suppliciis- 4

Vestales stupri compertae.

millia iam Canusii erant, antequam Varro eo cum quattuor millibus venit. Gron.

9 *Nundinantem*] Hanc elegantissimam lectionem eruit Gronov. pro vulg. *nuntiantem*. cf. Ennii locus ap. Cic. Off. i. 12. citatus, *nec cauponantes bellum sed belligerantes*.

1 *Provinciamque aliam*] sc. Reliquam, ut supr. 11. et xxi. 56.

2 *Censuerunt*] Hanc vocem, ut quae ab omnibus edd. et plerisque codd. optimis absit, omittunt Crev. et Bekker. sed quum tale quid certe desideretur, ut Sigonius aliique monuerunt, Stroth. et Kreyssig. inserendam maluerunt.

3 *Scriba pontificis, quos nunc*] Scriba pontificis, ex eorum scribarum numero, quos nunc *minores pontifices* appellant. Aliis magis placet, referre vocem *quos*, non ad *scribam*, sed ad *pontificem*: scriba pontificis, qui quidem pontifex esset ex eorum numero, quos nunc minores pontifices appellant. Crev. Ceterum tres pontifices minores commemorat Cic. de Harusp. Respons. 6. cf. Niebhr. i. n. 775.

4 *Suppliciisque*] Hanc vocem pro supplicationibus, ex Sallust. Catil. 9.

que deos possent placare, et quaenam futura finis tantis U. C. 536.
5 cladibus foret. Interim ex fatalibus libris sacrificia aliquot A. C. 216.
extraordinaria facta; inter quae Gallus et Galla, Graecus Hostiae
et Graeca, in foro boario sub terra vivi demissi sunt in humanae immolatae.
6 locum saxo consaeptum, iam ante hostiis humanis, minime
Romano sacro, imbutum.

Placatis satis, ut rebantur, deis, M. Claudius Marcellus
ab Ostia mille et quingentos milites, quos in classem scri-
ptos habebat, Romam, ut urbi praesidio essent, mittit: ipse,
legione classis (ea tertia legio erat) cum tribunis militum
7 Teanum Sidicinum praemissa, classe tradita P. Furio
Philo collegae, paucos post dies Canusium magnis itine-
ribus contendit. Dictator ex auctoritate Patrum dictus
M. Iunius, et Ti. Sempronius magister equitum, delectu
8 9 edicto, iuniores ab annis septendecim, et quosdam praetex-
tatos, scribunt. Quattuor ex his legiones et mille equites
1 effecti. Item ad socios Latinumque nomen, ad milites ex
formula accipiendos, mittunt. Arma, tela, alia parari
iubent: et vetera hostium spolia detrahunt templis portici-
busque. Et aliam formam novi delectus inopia liberorum
capitum ac necessitas dedit: octo millia iuvenum validorum Octo millia
2 ex servitiis, prius sciscitantes singulos, vellentne militare, servorum
empta publice armaverunt. Hic miles magis placuit, quum armantur.
pretio minore redimendi captivos copia fieret.

58. Namque Hannibal, secundum tam prosperam ad Cannas
pugnam, victoris magis, quam bellum gerentis, intentus
curis, quum, captivis productis segregatisque, socios, sicut
ante ad Trebiam Trasimenumque lacum, benigne allocutus,

B. Iugurth. 66. Plaut. Prol. ad Rud. 25. in usu fuisse notum est.

5 *Fatalibus libris*] Hos Sibyllinos fuisse autumat Plutarch. in Cam. 3, sed perperam, ut Niebhr. videtur, qui libros Albuneae, Sibyllae Tiburtinae, a Lactantio Div. Inst. i. 6. 12. memoratae, hic innui censet: necnon hoc sacrificio Romanos more suo fatum eludere voluisse, si quo oraculo Gallos vel Graecos homines Romam occupaturos esse responsum fuisset. De simili arte fata ludificandi cf. Iustin. xii. 2. Niebhr. i. n. 1126.

6 *Iam ante hostiis*] Anno ante hunc undecimo ad idem scelus, quo iam imbutum hunc locum scribit Livius, prava religio Romanos impulerat. Gron.

7 *Teanum Sidicinum*] Ita dictum, ut ab altero Teano, Apuliae oppido, distingueretur.

8 *Iuniores ab annis septendecim*] cf. A. Gellius x. 28. Niebhr. i. n. 1025.

9 *Et quosdam praetextatos*] Qui nondum praetextam deposuerant, ut virilem togam sumerent. Pueri ingenui praetextam togam gerebant ad annum aetatis fere decimum-septimum. Crev. Hi vero immunes militia erant, nisi in gravissimis reipublicae temporibus.

1 *Ex formula*] Qua descriptum erat, quantum numerum militum quaeque civitas Latini nominis dare populo Romano deberet. Simile exemplum vid. infr. xxvii. 10. ubi de coloniis agitur. Crev. Similiter Graece ἐκ καταλόγου, Thucyd. viii. 24.

2 *Sciscitantes singulos, vellentne militare*] Id observat Livius, quia non illo modo agebatur cum civibus, qui non interrogabantur vellentne militare, sed citati ad nomina respondere debebant. Crev.

U. C. 536. A. C. 216. Hannibalis oratio ad captivos Rom.

sine pretio dimisisset; Romanos quoque vocatos (quod
nunquam alias antea) satis miti sermone alloquitur: ‘Non
‘internecinum sibi esse cum Romanis bellum: de dignitate
‘atque imperio certare. Et patres virtuti Romanae ces-
‘sisse: et se id anniti, ut suae in vicem simul felicitati et
‘virtuti cedatur. Itaque redimendi se captivis copiam
‘facere: pretium fore in capita, equiti quingenos quadriga-
‘tos nummos, trecenos pediti, servo centenos.’ Quanquam

Legati captivorum.

aliquantum adiiciebatur equitibus ad id pretium, quod pe-
pigerant dedentes se; laeti tamen quamcunque conditionem
paciscendi acceperunt. Placuit suffragio ipsorum decem
deligi, qui Romam ad senatum irent: nec pignus aliud
fidei, quam ut iurarent se redituros, acceptum. Missus
cum his Carthalo nobilis Carthaginiensis: qui, si forte ad
pacem inclinarent animos, conditiones ferret. Quum egressi
castris essent, unus ex iis, minime Romani ingenii homo,
velut aliquid oblitus, iurisiurandi solvendi causa quum in 2
castra redisset, ante noctem comites assequitur. Ubi eos
Romam venire nuntiatum est, Carthaloni obviam lictor
missus, qui dictatoris verbis nuntiaret, ut ante noctem ex-
59. cederet finibus Romanis. Legatis captivorum senatus ab

Eorum principis oratio in senatu.

dictatore datus est. Quorum princeps M. Iunius, ‘Patres
‘conscripti,’ inquit, ‘nemo nostrum ignorat, nulli unquam
‘civitati viliores fuisse captivos, quam nostrae. Ceterum,
‘nisi nobis plus iusto nostra placet causa, non alii unquam
‘minus negligendi vobis, quam nos, in hostium potestatem
‘venerunt. Non enim in acie per timorem arma tradidi-
‘mus; sed, quum prope ad noctem superstantes cumulis
‘caesorum corporum proelium extraxissemus, in castra re-
‘cepimus nos. Diei reliquum ac noctem insequentem, fessi
‘labore ac vulneribus, vallum sumus tutati. Postero die,
‘quum circumsessi ab exercitu victore aqua arceremur, nec
‘ulla iam per confertos hostes erumpendi spes esset, nec
‘esse nefas duceremus, quinquaginta millibus hominum ex
‘acie nostra trucidatis, aliquem ex Cannensi pugna Roma-
‘num militem restare; tum demum pacti sumus pretium,
‘quo redempti dimitteremur: arma, in quibus nihil iam
‘auxilii erat, hosti tradidimus. Maiores quoque acce-
‘peramus se a Gallis auro redemisse: et patres vestros, 3
‘asperrimos illos ad conditionem pacis, legatos tamen cap- 4

2 *Iurisiurandi solvendi causa*] cf. Cic. de Off. iii. 32. *liberatum se esse iureiurando interpretabatur.*

3 *Patres vestros*] *Nostros* edd. ante Gron. Hinc quodammodo patere censet Drak. legatum, sc. M. Iunium, in senatum allectum non fuisse, et *patres vestros* senatores notare, qui tempore belli cum Pyrrho gesti vixerunt.

4 *Legatos tamen*] C. Fabricium aliosque, qui post cladem a Laevino consule inter Heracleam et Pandosiam acceptam, ad Pyrrhum missi sunt.

'tivorum redimendorum gratia Tarentum misisse. Atqui, U. C. 536.
'et ad Alliam cum Gallis, et ad Heracleam cum Pyrrho, A. C. 216.
'utraque non tam clade infamis, quam pavore ac fuga,
'pugna fuit. Cannenses campos acervi Romanorum cor-
'porum tegunt: nec supersumus pugnae, nisi in quibus
'trucidandis et ferrum et vires hostem defecerunt. Sunt
'etiam de nostris quidam, qui ne in acie quidem refuge-
'runt: sed, praesidio castris relicti, quum castra traderentur,
'in potestatem hostium venerunt. Haud equidem ullius
5 'civis et commilitonis fortunae aut conditioni invideo, nec
'premendo alium me extulisse velim: ne illi quidem, (nisi
'pernicitatis pedum et cursus aliquod praemium est) qui
'plerique inermes ex acie fugientes non prius, quam Ve-
'nusiae aut Canusii, constiterunt, se nobis merito praetule-
'rint, gloriatique sint, in se plus, quam in nobis, praesidii
'reipublicae esse. Sed illis et bonis et fortibus militibus
'utemini: et nobis etiam promptioribus pro patria, quod
'beneficio vestro redempti atque in patriam restituti fueri-
'mus. Delectum ex omni aetate et fortuna habetis: octo
'millia servorum audio armari. Non minor numerus noster
'est, nec maiore pretio redimi possumus, quam hi emuntur.
'Nam si conferam nos cum illis, iniuriam nomini Romano
'faciam. Illud etiam in tali consilio animadvertendum
'vobis censeam, Patres conscripti, (si tamen duriores esse
'velitis, quod nullo nostro merito faciatis) cui nos hosti re-
6 'licturi sitis. Pyrrho videlicet, qui nos hospitum numero
'habuit captivos, an barbaro ac Poeno; qui utrum avarior,
'an crudelior, sit, vix existimari potest. Si videatis catenas,
'squalorem, deformitatem civium vestrorum, non minus
'profecto vos ea species moveat, quam si ex altera parte
'cernatis stratas Cannensibus campis legiones vestras. In-
'tueri potestis sollicitudinem et lacrimas in vestibulo curiae
'stantium cognatorum nostrorum, exspectantiumque re-
'sponsum vestrum. Quum ii pro nobis proque iis, qui ab-
'sunt, ita suspensi ac solliciti sint; quem censetis animum
'ipsorum esse, quorum in discrimine vita libertasque est? Si,
'me dius fidius, ipse in nos mitis Hannibal contra naturam
'suam esse velit, nihil tamen nobis vita opus esse censea-
7 'mus, quum indigni, ut a vobis redimeremur, visi simus.
'Rediere Romam quondam remissi a Pyrrho sine pretio
'capti; sed rediere cum legatis, primoribus civitatis, ad re-
'dimendos sese missis: redeam ego in patriam, trecentis

5 *Nec premendo alium*] cf. Supr. 12. *premendorumque superiorum arte.*

6 *Qui nos hospitum numero*] Nostros scilicet, vel Romanos. DUKER.

7 *Visi simus*] Ita Muretus censet legendum pro vulg. *sumus*. Non enim rem affirmat orator; sed, si ea contingat, quid sibi animi futurum sit, testatur.

U. C. 536. A. C. 216. 'nummis non aestimatus civis? Suum quisque habet animum, Patres conscripti. Scio in discrimine esse vitam 'corpusque meum. Magis me famae periculum movet, ne 'a vobis damnati ac repulsi abeamus: neque enim vos pre'tio pepercisse homines credent.'

60. Ubi is finem fecit, extemplo ab ea turba, quae in comitio erat, clamor flebilis est sublatus, manusque ad curiam tendebant orantes, ut sibi liberos, fratres, cognatos redderent.
Feminas quoque metus ac necessitas in foro turbae huic 8
virorum immiscuerat. Senatus, summotis arbitris, consuli coeptus. Ibi quum sententiis variaretur, et alii redimendos de publico, alii nullam publice impensam faciendam, nec prohibendos ex privato redimi; si quibus argentum in prae-
sentia deesset, dandam ex aerario pecuniam mutuam, prae- 9
dibusque ac praediis cavendum populo, censerent; tum T. Manlius Torquatus, priscae ac nimis durae, ut plerisque videbatur, severitatis, interrogatus sententiam, ita locutus

Manlius suadet ne captivi redimantur.

fertur: 'Si tantummodo postulassent legati pro iis, qui in 'hostium potestate sunt, ut redimerentur, sine ullius insec'tatione eorum, brevi sententiam peregissem. Quid enim 'aliud quam admonendi essetis, ut morem traditum a patri'bus, necessario ad rem militarem exemplo, servaretis? 'Nunc autem quum prope gloriati sint, quod se hostibus 'dediderint, praeferrique non captis modo in acie ab hosti'bus, sed etiam iis, qui Venusiam Canusiumque pervene'runt, atque ipsi C. Terentio consuli, aequum censuerint; 'nihil vos eorum, Patres conscripti, quae illic acta sunt, 'ignorare patiar. Atque utinam haec, quae apud vos ac'turus sum, Canusii apud ipsum exercitum agerem, optimum 'testem ignaviae cuiusque et virtutis: aut unus hic saltem 'adesset P. Sempronius, quem si isti ducem secuti essent, 'milites hodie in castris Romanis, non captivi in hostium 'potestate essent. Sed quum, fessis pugnando hostibus, 'tum victoria laetis et ipsis plerisque regressis in castra sua, 'noctem ad erumpendum liberam habuissent, et septem 'armatorum hominum millia perrumpere etiam confertos 'hostes potuissent; neque per se ipsi id facere conati sunt, 'neque alium sequi voluerunt. Nocte prope tota P. Sem'pronius Tuditanus non destitit monere, adhortari eos, dum 'paucitas hostium circa castra, dum quies ac silentium esset, 'dum nox inceptum tegeret, se ducem sequerentur: ante

8 *Necessitas*] Utrum de calamitate publica, an de sanguinis coniunctione accipiendum sit, non satis liquet. Doer.

9 *Praedibusque ac praediis cavendum populo*] Praedes dandos et praedia obliganda populo, quibus caveretur redditum iri eas pecuniae summas, quae ex aerario mutuae darentur. Crev. cf. supr. vii. 22. *aerarium .... dissolvit, ut populo prius caveretur.*

'lucem pervenire in tuta loca, in sociorum urbes posse. Sicut U. C. 536.
1 'avorum memoria P. Decius tribunus militum in Samnio; A. C. 216.
'sicut, nobis adolescentibus, priore Punico bello Calpurnius
'Flamma trecentis voluntariis, quum ad tumulum eos capi-
'endum, situm inter medios hostes, duceret, dixit:' Mori-
amur, milites, et morte nostra eripiamus ex obsidione cir-
cumventas legiones: 'si hoc P. Sempronius diceret; nec
'viros quidem, nec Romanos vos duceret, si nemo tantae
'virtutis exstitisset comes. Viam non ad gloriam magis,
'quam ad salutem, ferentem demonstrat; reduces in patriam
'ad parentes, ad coniuges ac liberos facit. Ut servemini,
'deest vobis animus? quid, si moriendum pro patria esset,
'faceretis? Quinquaginta millia civium sociorumque circa
'vos eo ipso die caesa iacent. Si tot exempla virtutis non
'movent, nihil unquam movebit: si tanta clades vilem vitam
'non fecit, nulla faciet. Liberi atque incolumes desiderate
'patriam: imo desiderate, dum patria est, dum cives eius
2 'estis. Sero nunc desideratis, deminuti capite, abalienati
'iure civium, servi Carthaginiensium facti. Pretio redituri
'estis eo, unde ignavia ac nequitia abistis? P. Sempronium,
'civem vestrum, non audistis, arma capere ac sequi se
'iubentem: Hannibalem post paullo audistis, castra prodi
'et arma tradi iubentem. Quam ego ignaviam istorum ac-
'cuso, quum scelus possim accusare? Non enim modo sequi
'recusarunt bene monentem, sed obsistere ac retinere
'conati sunt, ni strictis gladiis viri fortissimi inertes sum-
'movissent. Prius, inquam, P. Sempronio per civium ag-
'men, quam per hostium, fuit erumpendum. Hos cives
'patria desideret? quorum si ceteri similes fuissent,
'neminem hodie ex iis, qui ad Cannas pugnaverunt, civem
'haberet. Ex millibus septem armatorum sexcenti exstite-
'runt, qui erumpere auderent, qui in patriam liberi atque
'armati redirent: neque iis quadraginta millia hostium
'obstitere. Quam tutum iter duarum prope legionum agmini
'futurum censetis fuisse? Haberetis hodie viginti millia
'armatorum Canusii, fortia, fidelia, Patres conscripti.
'Nunc autem quemadmodum hi boni fidelesque (nam fortes
'ne ipsi quidem dixerint) cives esse possunt? nisi quis cre-
3 'dere potest fuisse, ut erumpentibus, quin erumperent, ob-

1 *P. Decius tribunus militum*] cf. Supr. vii. 34. De *Calpurnio Flamma* cf. Liv. Epit. xvii. A. Gell. iii. 7. Zonar. viii. 12, 13.

2 *Deminuti capite*] Sic Regulus apud Hor. Od. iii. 5. dicitur *capitis minor.* Capitis deminutio est prioris status mutatio. Haec triplex est. At ea de qua hic agitur, quae *maxima* dicitur, est, quum aliquis simul et civitatem et libertatem amittit. Crev. cf. Gaii Inst. i. § 159. Iustin. Inst. i. § 16. Festus v. *Deminutus capite.*

3 *Ut erumpentibus*] Scilicet tum, quum conati sunt. Doer.

U. C. 536. A. C. 216.

'sistere conati sunt: aut non invidere eos, quum incolumi-
'tati, tum gloriae illorum per virtutem partae, quum sibi
'timorem ignaviamque servitutis ignominiosae causam esse
'sciant. Maluerunt in tentoriis latentes simul lucem atque
'hostem exspectare, quum silentio noctis erumpendi occasio
'esset. At enim ad erumpendum e castris defuit animus; 4
'ad tutanda fortiter castra animum habuerunt. Dies no-
'ctesque aliquot obsessi, vallum armis, se ipsi tutati vallo
'sunt: tandem ultima ausi passique, quum omnia subsidia
'vitae abessent, affectisque fame viribus, arma iam sustinere
'nequirent, necessitatibus magis humanis, quam armis, victi
'sunt. Orto sole hostis ad vallum accessit: ante secundam
'horam, nullam fortunam certaminis experti, tradiderunt
'arma ac se ipsos. Haec vobis ipsorum per biduum militia
'fuit. Quum in acie stare ac pugnare decuerat, tum in
'castra refugerunt: quum pro vallo pugnandum erat, castra
'tradiderunt, neque in acie neque in castris utiles. Vos
'redimam? quum erumpere castris oportet, cunctamini ac
'manetis: quum manere, castra tutari armis necesse est, et
'castra et arma et vos ipsos traditis hosti. Ego non magis
'istos redimendos, Patres conscripti, censeo, quam illos de-
'dendos Hannibali, qui per medios hostes e castris eruperunt,
'ac per summam virtutem se patriae restituerunt.'

61. Senatus censet captivos non esse redimendos.

Postquam Manlius dixit, quanquam Patrum quoque plerosque captivi cognatione attingebant, praeter exemplum civitatis minime in captivos iam inde antiquitus indulgentis, pecuniae quoque summa homines movit: quia nec aerarium exhaurire, magna iam summa erogata in servos ad militiam emendos armandosque, nec Hannibalem maxime huiusce rei, ut fama erat, egentem locupletari volebant. Quum triste responsum, 'non redimi captivos,' redditum esset, novusque super veterem luctus tot iactura civium adiectus esset, cum magnis fletibus questibusque legatos ad portam prosecuti sunt.

Nimis callida iurisiurandi interpretatio.

Unus ex iis domum abiit, quod fallaci reditu in castra iureiurando se exsolvisset. Quod ubi innotuit, relatumque ad senatum est, omnes censuerunt, comprehendendum et custodibus publice datis deducendum ad Hannibalem esse.

Est et alia de captivis fama, decem primos venisse: de 5
iis quum dubitatum in senatu esset, admitterentur in urbem,
nec ne; ita admissos esse, ne tamen iis senatus daretur.
Morantibus deinde longius omnium spe, alios tres insuper
legatos venisse, L. Scribonium, et C. Calpurnium, et L.

4 *At enim*] Forma obiectionis usitatior, quam nobis ipsis facientes, deinde refellimus.

5 *Est et alia de captivis fama*] Hanc sequitur Acilius, qui Graece historiam scripsit. cf. Cic. Off. iii. 32. A. Gell. vii. 18.

Manlium. Tum demum ab cognato Scribonii tribuno plebis de redimendis captivis relatum esse, nec censuisse redimendos senatum: et novos legatos tres ad Hannibalem revertisse, decem veteres remansisse; quod, per causam recognoscendi nomina captivorum ad Hannibalem ex itinere regressi, religione sese exsolvissent: de iis dedendis magna contentione actum in senatu esse; victosque paucis sententiis, qui dedendos censuerint. Ceterum proximis censoribus adeo omnibus notis ignominiisque confectos esse, ut quidam eorum mortem sibi ipsi extemplo consciverint: ceteri non foro solum omni deinde vita, sed prope luce ac publico, caruerint. Mirari magis, adeo discrepare inter auctores, quam quid veri sit, discernere queas.

U. C. 536. A. C. 216.

Quanto autem maior ea clades superioribus cladibus fuerit, vel ea res indicio est, quod, qui sociorum ad eam diem firmi steterant, tum labare coeperunt, nulla profecto
6 alia de re, quam quod desperaverant de imperio. Defecere autem ad Poenos hi populi: Atellani, Calatini, Hirpini, Apulorum pars, Samnites praeter Pentros, Bruttii omnes,
7 Lucani: praeter hos Surrentini, et Graecorum omnis ferme ora, Tarentini, Metapontini, Crotonienses, Locrique, et Cisalpini omnes Galli. Nec tamen hae clades defectionesque sociorum moverunt, ut pacis unquam mentio apud Romanos fieret; neque ante consulis Romam adventum, nec postquam is rediit, renovavitque memoriam acceptae cladis. Quo in tempore ipso adeo magno animo civitas fuit, ut consuli, ex tanta clade, cuius ipse causa maxima fuisset, redeunti, et obviam itum frequenter ab omnibus ordinibus sit, et
8 gratiae actae, quod de republica non desperasset: cui, si Carthaginiensium ductor fuisset, nihil recusandum supplicii foret.

Defectio sociorum.

Pacis tamen mentio nulla.

Varroni obviam itum, et gratiae actae.

6 *Defecere autem ad Poenos*] Non statim, sed post annum elapsum: neque nisi quarto abhinc anno Metapontum et Thurii defecere. cf. Polyb. iii. 118.

7 *Surrentini*] Lege cum Gronovio *Sallentini.* Nam Surrentini, qui sunt in Campaniae ora, debuissent poni post Calatinos. At Sallentini ad Graecorum oram pertinent. Crev.

8 *Si Carthaginiensium ductor fuisset*] Mira fuit Carthaginiensium in duces suos acerbitas, quos in crucem tollere soliti erant, non modo si culpa sua victi fuissent, sed etiam si prospero eventu, pravo consilio, rem gessissent. Crev. cf. Polyb. i. 2. et 24.

EPITOME LIBRI XXIII.

CAMPANI ad Hannibalem defecerunt. Nuntius Cannensis victoriae Mago Carthaginem missus, annulos aureos, a digitis occisorum Romanorum detractos, in vestibulo curiae effudit: quos excessisse modii mensuram traditur. Post quem nuntium Hanno, vir ex Poenis nobilissimus, suadebat senatui Carthaginiensium, ut pacem a populo Romano peterent: nec tenuit, obstrepente Barcina factione. Claudius Marcellus praetor ad Nolam, eruptione adversus Hannibalem ex oppido facta, prospere pugnavit. Exercitus Hannibalis per hiberna Capuae ita luxuriatus est, ut corporum viribus atque animorum enervaretur. Casilinum, a Poenis obsessum, ita fame vexatum est, ut lora et pelles scutis detractas, item mures, essent; et nucibus, per Vulturnum amnem a Romanis missis, vixerint. Senatus ex equestri ordine hominibus centum nonaginta septem suppletus est. L. Postumius praetor a Gallis cum exercitu caesus est. Cn. et P. Scipiones in Hispania Hasdrubalem vicerunt, et Hispaniam suam fecerunt. Reliquiae Cannensis exercitus in Siciliam relegatae sunt; ne recederent inde, nisi finito bello. Inter Philippum Macedonum regem et Hannibalem societas iuncta est. Sempronius Gracchus consul Campanos cecidit. Praeterea in Sardinia feliciter a T. Manlio praetore adversus Poenos Sardosque res gestas continet: a quo Hasdrubal dux, et Mago, et Hanno capti. Claudius Marcellus praetor Hannibalis exercitum ad Nolam proelio fudit et vicit: primusque tot cladibus fessis Romanis meliorem spem belli dedit.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXIII.

1 AECIS Hannibal post Cannensem pugnam captis ac direptis, confestim ex Apulia in Samnium moverat: U. C. 536. A. C. 216.
2 accitus in Hirpinos a Statio, pollicente se Compsam traditurum. Compsanus erat Trebius nobilis inter suos: sed premebat eum Mopsiorum factio, familiae per gratiam Romanorum potentis. Post famam Cannensis pugnae, vulgatumque Trebii sermonibus adventum Hannibalis, quum Mopsiani urbem excessissent: sine certamine tradita urbs Poeno, praesidiumque acceptum est. Ibi praeda omni atque impedimentis relictis, exercitu partito, Magonem regionis eius urbes, aut deficientes ab Romanis accipere, aut detrectantes cogere ad defectionem iubet: ipse per agrum Campanum mare inferum petit, oppugnaturus Neapolim, ut urbem maritimam haberet. Ubi fines Neapolitanorum intravit, Numidas partim in insidiis, (et pleraeque cavae sunt viae, sinusque occulti) quacunque apte poterat, disposuit: alios, prae se actam praedam ex agris ostentantes, obequitare portis iussit. In quos, quia nec multi, et incompositi videbantur, quum turma equitum erupisset, ab cedentibus consulto tracta in insidias, circumventa est: nec evasisset quisquam, ni mare propinquum, et haud procul litore naves, piscatoriae pleraeque, conspectae peritis nandi dedissent effugium. Aliquot tamen eo proelio nobiles iuvenes capti caesique sunt: inter quos et Hegeas praefectus equitum, intemperantius cedentes secutus, cecidit. Ab urbe oppu-

Hannibali Compsa traditur.

Neapolim petit.

Conspectam oppugnare non audet.

1 *Aecis Hannibal*] In plur. edd. *Hannibal, post Cannensem pugnam, castra capta ac direpta, confestim* etc. Nostra autem lectio, quam Bekker. recepit, ex Gronov. coniectura provenit. *Aecae* Apulorum oppidum, cuius mentio infr. xxiv. 20. occurrit. Ceterum Polyb. iii. 86. Fabium Maximum primum in conspectum Hannibalis haud procul *Aecis* venisse scribit, ubi noster *Arpis* legit. supr. xxii. 12.

2 *Accitus in Hirpinos a Statio*] Idem infr. *Trebius* vocatur, ut nomen integrum fuerit *Statius Trebius*. Et hic facile crediderimus cum Gronovio, scripsisse Livium *a Statio Trebio*. Est enim *Statius* praenomen Italicum. Crev.

U. C. 536. A. C. 216. gnanda Poenum absterruere conspecta moenia, haudquaquam prompta oppugnanti.

2. It Capuam. Inde Capuam flectit iter, luxuriantem longa felicitate 3
atque indulgentia fortunae, maxime tamen, inter corrupta omnia, licentia plebis sine modo libertatem exercentis.
Pacuvii Calavii fraus. Senatum et sibi et plebi obnoxium Pacuvius Calavius fece- 4
rat; nobilis idem ac popularis homo, ceterum malis artibus nactus opes. Is quum eo forte anno, quo res male gesta ad Trasimenum est, in summo magistratu esset, iam diu infestam senatui plebem, ratus, per occasionem novandi res, magnum ausuram facinus, ut, si in ea loca Hannibal cum victore exercitu venisset, trucidato senatu traderet Capuam Poenis; improbus homo, sed non ad extremum perditus, quum mallet incolumi, quam eversa, republica dominari; nullam autem incolumem esse orbatam publico consilio crederet, rationem iniit, qua et senatum servaret, et obnoxium sibi ac plebi faceret. Vocato senatu, quum, sibi defectionis ab Romanis consilium placiturum nullo modo,
Senatum claudit in curia. nisi necessarium fuisset, praefatus esset; 'quippe qui
'liberos ex Ap. Claudii filia haberet, filiamque Romam 5
'nuptum Livio dedisset; ceterum maiorem multo rem 'magisque timendam instare; non enim per defectionem ad 'tollendum ex civitate senatum plebem spectare, sed per 'caedem senatus vacuam rempublicam tradere Hannibali 'ac Poenis velle; eo se periculo posse liberare eos, si se 'permittant sibi, et, certaminum in republica obliti, credant:' quum omnes victi metu permitterent; 'Claudam in curia 'vos,' inquit, 'et, tanquam et ipse cogitati facinoris particeps, 'approbando consilia, quibus nequicquam adversarer, viam 'saluti vestrae inveniam. In hoc fidem, quam vultis ipsi, 'accipite.' Fide data egressus, claudi curiam iubet, praesidiumque in vestibulo reliquit; ne quis adire curiam iniussu
3. suo, neve inde egredi possit. Tunc vocato ad concionem
Populo tollendi senatus potestatem facit. populo, 'Quod saepe,' inquit, 'optastis, Campani, ut supplicii 'sumendi vobis ex improbo ac detestabili senatu potestas 'esset; eam nunc, non per tumultum expugnantes domos 'singulorum, quas praesidiis clientium servorumque tuentur,

3 *Luxuriantem*] Verbo *luxuriari* exprimuntur omnia vitia quae ex otio nimiaque copia nascuntur, deliciae, superbia, contemptus legum, etc. Crev.

4 *Pacuvius Calavius*] cf. Diodor. Excerpt. xxvi. 1. e Vatican. Codd. edit. ab A. Maio 1827. ubi legitur, civem quendam, nomine Pancylum Paucum, suasisse Campanis, ut ad Carthaginienses deficerent. *Pacullum* vero hic scribendum existimant critici nonnulli, similemque corruptionem *Pacuvium* pro voce *Pacullum*, vel *Pactulum*, etiam in Sil. Ital. xi. 58. ex librorum inscitia irrepsisse. Ceterum de *Calaviis*, gente Campana, cf. supr. ix. 7. et 26.

5 *Ex Ap. Claudii filia*] Quippe municipalibus connubium cum civibus Romanis dabatur. cf. Niebhr. ii. n. 154. Orationem hanc ex verbo *inquit* pendere putat Crev. cf. supr. xxii. 18.

'cum summo vestro periculo, sed tutam habetis ac liberam. U. C. 536.
'Clausos omnes in curiam accipite, solos, inermes: nec A. C. 216.
'quicquam raptim, aut forte temere egeritis. De singulo-'rum capite vobis ius sententiae dicendae faciam, ut, quas 'quisque meritus est, poenas pendat. Sed ante omnia ita 'vos irae indulgere oportet, ut potiorem ira salutem atque 'utilitatem vestram habeatis. Etenim hos, ut opinor, 'odistis senatores; non senatum omnino habere non vultis: 'quippe aut rex, (quod abominandum) aut, quod unum 'liberae civitatis consilium est, senatus habendus est. Itaque 'duae res simul agendae sunt vobis, ut et veterem senatum 'tollatis, et novum cooptetis. Citari singulos senatores 'iubebo, de quorum capite vos consulam. Quod de quoque 'censueritis, fiet. Sed prius in eius locum virum fortem ac 'strenuum novum senatorem cooptabitis, quam de noxio 'supplicium sumatur.' Inde consedit, et, nominibus in urnam coniectis, citari, quod primum sorte nomen excidit, ipsumque e curia produci iussit. Ubi auditum est nomen, malum et improbum pro se quisque clamare, et supplicio dignum. Tum Pacuvius, 'Video, quae de hoc sententia sit
6 'data. Eligite pro malo atque improbo bonum senatorem 'et iustum.' Primo silentium erat inopia potioris subiiciundi; deinde, quum aliquis, omissa verecundia, quempiam nominasset, multo maior extemplo clamor oriebatur, quum alii negarent nosse; alii nunc probra, nunc humilitatem sordidamque inopiam, et pudendae artis aut quaestus genus, obiicerent. Hoc multo magis in secundo ac tertio citato senatore est factum: ut ipsius poenitere homines appareret; quem autem in eius substituerent locum, deesse: quia nec
7 eosdem nominari attinebat, nihil aliud quam ad audienda probra nominatos, et multo humiliores obscurioresque ceteri erant iis, qui primi memoriae occurrebant. Ita dilabi homines, notissimum quodque malum maxime tolerabile dicentes esse, iubentesque senatum ex custodia dimitti.

Dummodo novus senatus cooptetur.

Haeret populus in novis eligendis senatoribus.

Senatus liberatur.

Hoc modo Pacuvius quum obnoxium vitae beneficio senatum multo sibi magis, quam plebi, fecisset, sine armis, iam omnibus concedentibus, dominabatur. Hinc senatores, omissa dignitatis libertatisque memoria, plebem adulari, salutare, benigne invitare, apparatis accipere epulis, eas 4.
8 causas suscipere, ei semper parti adesse, secundum eam litem iudices dare, quae magis popularis aptiorque in vulgus

6 *Eligite pro malo*] Ita ex secunda coniectura Gronovii, pro vulg. *eiicitur pro bono .... iustum eligite*, Drak. recepit.

7 *Nihil aliud quam*] cf. Supr. ii. 63. Idem valet quod *tantummodo.*

8 *Secundum eam litem iudices dare*] Ambigitur utrum *dare litem*, an *dare iudices* hic Livius intelligat. Crevier quidem exponit *dare iudices secundum eam litem* idem velle, atque iudices pronos dare qui ei litigatori faverent,

U. C. 536. A. C. 216. favori conciliando esset. Iam vero nihil in senatu actum aliter, quam si plebis ibi esset concilium. Prona semper civitas in luxuriam, non ingeniorum modo vitio, sed affluenti copia voluptatium, et illecebris omnis amoenitatis maritimae terrestrisque; tum vero ita obsequio principum et licentia plebei lascivire, ut nec libidini nec sumptibus modus esset. Ad contemptum legum, magistratuum, senatus, accessit tum, post Cannensem cladem, ut, cuius aliqua erat verecundia, Romanum quoque imperium spernerent. Id modo erat in mora, ne extemplo deficerent, quod connubium vetustum multas familias claras ac potentes Romanis miscuerat: et quod, quum militarent aliquot apud Romanos, maximum vinculum erant trecenti equites, nobilissimus quisque Campanorum, in praesidia Sicularum urbium delecti ab Romanis ac missi.

5. Legati Campanorum ad Cos. Rom. Horum parentes cognatique aegre pervicerunt, ut legati ad consulem Romanum mitterentur. Ii, nondum Canusium profectum, sed Venusiae cum paucis ac semiermibus consulem invenerunt, quam poterat maxime miserabilem bonis sociis; superbis atque infidelibus, ut erant Campani, spernendum. Et auxit rerum suarum suique contemptum consul nimis detegendo cladem nudandoque. Nam quum legati, aegre ferre senatum populumque Campanum, adversi quicquam evenisse Romanis, nuntiassent, pollicerenturque omnia, quae ad bellum opus essent; Responsum consulis. 'Morem magis,' inquit, 'loquendi cum sociis servastis, Campani, iubentes, quae 'opus essent ad bellum, imperare, quam convenienter ad 'praesentem fortunae nostrae statum locuti estis. Quid 'enim nobis ad Cannas relictum est, ut, quasi aliquid habe-'amus, id, quod deest, expleri ab sociis velimus? Pedites 'vobis imperemus, tanquam equites habeamus? Pecuniam 'deesse dicamus, tanquam ea tantum desit? Nihil, ne quod 'suppleremus quidem, nobis reliquit fortuna. Legiones, 'equitatus, arma, signa, equi virique, pecunia, commeatus, 'aut in acie, aut binis postero die amissis castris perierunt. 'Itaque non iuvetis nos in bello oportet, Campani, sed 'paene bellum pro nobis suscipiatis. Veniat in mentem, ut 'trepidos quondam maiores vestros intra moenia compulsos, 'nec Samnitem modo hostem, sed etiam Sidicinum paventes, 'receptos in fidem apud Saticulam defenderimus, coeptum- 9

qui magis populo acceptus esset. Contra Drakenborchius expositioni Gronovianae adhaerendum putat. sc. *iudices* hic accipiendum esse tanquam *si iudices essent*, et *litem dare secundam eam*, sc. partem, quae magis popularis esset, h. e. ita sententiam pronuntiare ut ea pars vinceret. cf. A. Gell. v. 10. Cic. pro Rosc. i. Supr. ix. 18. Brisson. Lex. Iurid. v. *Dare simpliciter.*

9 *Apud Saticulam defenderimus*] Hoc narratum est supr. vii. 34—36.

1 'que propter vos cum Samnitibus bellum per centum prope 'annos, variante fortuna eventum, tulerimus. Adiicite ad 'haec, quod foedus aequum deditis, quod leges vestras, quod 'ad extremum (id quod ante Cannensem certe cladem 'maximum fuit) civitatem nostram magnae parti vestrûm U. C. 536. A. C. 216.
2 'dedimus, communicavimusque vobiscum. Itaque com'munem vos hanc cladem, quae accepta est, credere, Cam'pani, oportet, communem patriam tuendam arbitrari esse. 'Non cum Samnite aut Etrusco res est, ut, quod a nobis 'ablatum sit, in Italia tamen imperium maneat. Poenus 'hostis, ne Africae quidem indigenam, ab ultimis terrarum 'oris, freto Oceani Herculisque columnis, expertem omnis 'iuris et conditionis et linguae prope humanae, militem 'trahit. Hunc, natura et moribus immitem ferumque, in-
3 'super dux ipse efferavit, pontibus ac molibus ex huma'norum corporum strue faciendis, et, (quod proloqui etiam
4 'piget) vesci humanis corporibus docendo. Hos, infandis 'pastos epulis, quos contingere etiam nefas sit, videre atque 'habere dominos, et ex Africa et a Carthagine iura petere, 'et Italiam Numidarum ac Maurorum pati provinciam esse, 'cui non, genito modo in Italia, detestabile sit? Pulchrum 'erit, Campani, prolapsum clade Romana imperium vestra 'fide, vestris viribus retentum ac recuperatum esse. Tri-
5 'ginta millia peditum, quattuor equitum arbitror ex Cam'pania scribi posse. Iam pecuniae affatim est frumentique. 'Si parem fortunae vestrae fidem habetis, nec Hannibal se 'vicisse sentiet, nec Romani victos esse.'

Hac oratione consulis dimissis redeuntibusque domum legatis, unus ex iis, Vibius Virrius, 'Tempus venisse,' ait, 6.

1 *Per centum prope annos*] Sic et infr. 42. Samnites Hannibali dicunt se per centum prope annos cum populo Romano bellum gessisse. Verius tamen est, quod infr. xxxi. 31. ab legato Romano dicitur, id bellum per septuaginta prope annos gestum esse. Coeptum enim est anno U. C. 412. peractum anno 480. Itaque per novem et sexaginta annos gestum est. CREV.

2 *Dedimus*] Vobis qui in ditionem nostram vestra omnia vosque ipsos dedideratis; ac proinde non tam socii, quam subiecti imperio nostro haberi poteratis. Vid. supr. vii. 31. Ceterum olim hic editi praeferebant *dedimus*. Scripti *dedistis*: unde Gronovius emendavit *deditis*. Recte omnino. CREV. Sed de foedere aequo cf. Niebhr. ii. n. 149.

3 *Pontibus ac molibus ex humanorum corporum strue faciendis*] Val. Max. ix. 2. memorat Hannibalem in Vergello corporibus Romanis ponte facto exercitum traduxisse. Vergellus torrens est, sive amniculus prope Cannas, solo illo cadaverum ponte memorabilis. CREV.

4 *Vesci humanis corporibus docendo*] Hanc calumniam Hannibali frustra imponit Terentius, quippe quod auctorem huius crudelissimi consilii Hannibalem Monomachum fuisse prodit Polyb. ix. 24. cui minime assensum fuisse magnum Hannibalem, sicuti Dio. in Excerpt. Fragm. Vatican. 71. et Porphyrius de Abstinentia ii. 57. scribunt. A. MAIUS. Ceterum mercenarii Carthaginiens. in Africa bellantes ad hoc facinus delapsi sunt.

5 *Ex Campania scribi posse*] h. e. Ex civibus Campanis atque illorum clientibus. cf. Niebhr. ii. n. 145.

U. C. 536. A. C. 216.

'quo Campani non agrum solum, ab Romanis quondam 'per iniuriam ademptum, recuperare, sed imperio etiam 'Italiae potiri possint. Foedus enim cum Hannibale, qui-'bus velint legibus, facturos. Neque controversiam fore, 'quin, quum ipse confecto bello Hannibal victor in Africam 'decedat, exercitumque deportet, Italiae imperium Cam-'panis relinquatur.' Haec Virrio loquenti assensi omnes, ita renuntiant legationem, uti deletum omnibus videretur nomen Romanum. Extemplo plebes ad defectionem ac pars maior senatus spectare. Extracta tamen, auctoritatibus seniorum, per paucos dies est res: postremo vicit sententia plurium, ut iidem legati, qui ad consulem Romanum ierant, ad Hannibalem mitterentur. Quo priusquam iretur, certumque defectionis consilium esset, Romam legatos missos a Campanis, in quibusdam annalibus invenio, postulantes, ut alter consul Campanus fieret, si rem Romanam adiuvari vellent. Indignatione orta, summoveri a curia iussos esse: missumque lictorem, qui ex urbe educeret eos, atque eo die manere extra fines Romanos iuberet. Quia nimis compar Latinorum quondam postulatio erat, Coelius- 6
que et alii id haud sine causa praetermiserant scriptores, ponere pro certo sum veritus. 7

Campani ad defectionem spectant.

7. Deficiunt ad Hannibalem.

Legati ad Hannibalem venerunt, pacemque cum eo con- 8
ditionibus fecerunt: 'Ne quis imperator magistratusve 'Poenorum ius ullum in civem Campanum haberet; neve 'civis Campanus invitus militaret, munusve faceret; ut 'suae leges, sui magistratus Capuae essent; ut trecentos ex 'Romanis captivis Poenus daret Campanis, quos ipsi ele-'gissent; cum quibus equitum Campanorum, qui in Sicilia 'stipendia facerent, permutatio fieret.' Haec pacta: illa insuper, quam quae pacta erant, facinora Campani ediderunt. Nam praefectos sociûm civesque Romanos alios, par- 9
tim aliquo militiae munere occupatos, partim privatis negotiis implicitos, plebs repente omnes comprehensos, velut custodiae causa, balneis includi iussit: ubi, fervore atque aestu anima interclusa, foedum in modum exspirarent.

Ea ne fierent, neu legatio mitteretur ad Poenum, summa

6 *Latinorum quondam postulatio*] cf. Supr. viii. 5.

7 *Ponere pro certo sum veritus*] Cicero tamen rem affirmat, Agr. ii. 35. *arrogantia, qua a maioribus nostris alterum Capua consulem postulavit.*

8 *Conditionibus*] Haec vox sic nude posita exprimit foedus certis legibus factum, non ita ut hi se permittant illius arbitrio. Crev.

9 *Praefectos sociûm civesque Romanos alios*] Hinc patet praefectos sociûm, qui in sociali exercitu eundem honoris ac potestatis gradum tenebant, quem in legione tribuni militum, cives Romanos fuisse. Hoc idem probare videntur nomina praefectorum, quae interdum occurrunt apud Livium, quae quidem plane sunt Romana. Sic infr. xxvii. 26. nominantur *duo praefecti socium, L. Arennius, et M. Aulius:* et 41. *P. Claudius.* Crev.

1 ope Decius Magius, vir, cui ad summam auctoritatem nihil, praeter sanam civium mentem, defuit, restiterat. Ut vero
2 praesidium mitti ab Hannibale audivit, Pyrrhi superbam dominationem, miserabilemque Tarentinorum servitutem, exempla referens, primo, ne reciperetur praesidium, palam vociferatus est: deinde, ut receptum aut eiiceretur, aut, si malum facinus, quod a vetustissimis sociis consanguineisque defecissent, forti ac memorabili facinore purgare vellent, ut, interfecto Punico praesidio, restituerent se Romanis. Haec (neque enim occulte agebantur) quum relata Hannibali essent, primo misit, qui vocarent Magium ad sese in castra: deinde, quum is ferociter negasset se iturum, (nec enim Hannibali ius esse in civem Campanum) concitatus ira Poenus, comprehendi hominem, vinctumque attrahi ad se iussit. Veritus deinde, ne quid inter vim tumultus, atque ex concitatione animorum inconsulti certaminis oriretur, ipse, praemisso nuntio ad Marium Blosium praetorem Campanum, postero die se Capuae futurum, proficiscitur e castris cum modico praesidio. Marius concione advocata edicit, ut frequentes cum coniugibus ac liberis obviam irent Hannibali. Ab universis id non obedienter modo, sed enixe, favore etiam vulgi, et studio visendi tot iam victoriis clarum imperatorem, factum est. Decius Magius nec obviam egressus est, nec, quo timorem aliquem ex conscientia
3 significare posset, privatim se tenuit: in foro cum filio clien-
4 tibusque paucis otiose inambulavit, trepidante tota civitate ad excipiendum Poenum visendumque. Hannibal, ingressus urbem, senatum extemplo postulat, precantibusque inde primoribus Campanorum, ne quid eo die seriae rei gereret, diemque ut ipse adventu suo festum laetus ac libens celebraret; quanquam praeceps ingenio in iram erat, tamen, ne quid in principio negaret, visenda urbe magnam diei partem consumpsit.

U. C. 538. A. C. 216. Decius Magius adversatur Poenis.

Vocatus ad Hannibalem negat se iturum.

Decii Magii constantia.

Deversatus est apud Ninnios Celeres, Stenium Pacuviumque, inclutos nobilitate ac divitiis. Eo Pacuvius Calavius, de quo ante dictum est, princeps factionis eius, quae traxerat rem ad Poenos, filium iuvenem adduxit, abstractum abs Decii Magii latere, cum quo ferocissime pro Romana societate adversus Punicum foedus steterat: nec eum aut inclinata in partem alteram civitas, aut patria maiestas sen- 8.

1 *Decius Magius*] Quem principem Campanorum et virum fidelissimum laudat Vell. Paterc. ii. 16. *Decius* hic praenomen, quum inter Italicos populos longe aliam rationem praenominum, quam apud Romanos, fuisse supr. monuimus. Drak.

2 *Pyrrhi superbam dominationem*] cf. Plutarch. in Pyrrho, et Appian. de Rebus Samnit. Excerpt. 8.

3 *Privatim se tenuit*] *Privato* malebat Gronov. quod Bekker. reposuit.

4 *Trepidante tota civitate*] sc. Festinante, properante.

U. C. 536.
A. C. 216.

Pacuvius veniam impetrat filio suo Perollae.

tentia depulerat. Huic tum pater iuveni Hannibalem
deprecando magis, quam purgando, placavit, victusque pa-
tris precibus lacrimisque etiam ad coenam eum cum patre
vocari iussit: cui convivio neminem Campanum, praeter-
quam hospites, Iubelliumque Tauream, insignem bello
virum, adhibiturus erat. Coeperunt epulari de die, et con- 5
vivium non ex more Punico, aut militari disciplina esse;
sed, ut in civitate atque etiam domo diti ac luxuriosa, om-
nibus voluptatium illecebris instructum. Unus nec domi-
norum invitatione, nec ipsius interdum Hannibalis, Calavii
filius Perolla vinci potuit; ipse valetudinem excusans, 6
patre animi quoque eius haud mirabilem interturbationem 7

Perolla occisurus Hannibalem, rem significat patri.

causante. Solis ferme occasu patrem Calavium, ex convivio
egressum, secutus filius ubi in secretum (hortus erat posticis 8
aedium partibus) pervenerunt, 'Consilium,' inquit, 'affero,
'pater, quo non veniam solum peccati, quod defecimus ad
'Hannibalem, impetraturi ab Romanis, sed in multo maiore
'dignitate et gratia simus Campani, quam unquam fuimus.'
Quum mirabundus pater, 'quidnam id esset consilii,' quae-
reret; toga reiecta ab humero, latus succinctum gladio
nudat: 'Iam ego,' inquit, 'sanguine Hannibalis sanciam
'Romanum foedus. Te id prius scire volui, si forte abesse,

9.

Dehortatur eum pater.

'dum facinus patratur, malles.' Quae ubi vidit audivitque
senex, velut si iam agendis, quae audiebat, interesset, amens
metu, 'Per ego te,' inquit, 'fili, quaecunque iura liberos
'iungunt parentibus, precor quaesoque, ne ante oculos pa-
'tris facere et pati omnia infanda velis. Paucae horae sunt, 9
'intra quas iurantes per quicquid deorum est, dextrae dex-
'tras iungentes, fidem obstrinximus, ut sacratas fide manus,
'digressi ab colloquio, extemplo in eum armaremus? Ab
'hospitali mensa surgis, ad quam tertius Campanorum ad-
'hibitus es ab Hannibale, ut eam ipsam mensam cruentares
'hospitis sanguine? Hannibalem pater filio meo potui pla-
'care, filium Hannibali non possum? Sed sit nihil sancti,
'non fides, non religio, non pietas: audeantur infanda, si
'non perniciem nobis cum scelere afferunt. Unus aggres-

5 *Coeperunt epulari de die*] Quum multum adhuc diei superesset. Hoc notat Livius, tanquam parum severum et sobrium. Legitima enim convivii hora apud veteres erat solis occasus, aut certe decima diei hora. Itaque *partem solido demere de die*, ut loquitur Horatius, luxuriae esse videbatur. Vid. Lips. ad Tacit. Ann. xiv. 2. Crev.

6 *Vinci potuit*] Adduci, ut se laetitiae convivali permitteret. Crev.

7 *Haud mirabilem interturbationem*] Ortam scilicet ab Hannibalis conspectu, cui se paucas ante horas infensissimum hostem professus erat. Crev.

8 *Posticis aedium partibus*] "Posticum ostium dicitur in posteriore parte aedium... Denique et quae ante nos sunt, antica, et quae post nos sunt, postica dicuntur." Festus.

9 *Paucae horae sunt*] h. e. Num ideo ante paucas horas fidem obstriximus, ut. Stroth.

'surus es Hannibalem? Quid? illa turba tot liberorum 'servorumque; quid? in unum intenti omnium oculi; 'quid? tot dextrae, torpescentne in amentia illa? Vultum 'ipsius Hannibalis, quem armati exercitus sustinere neque'unt, quem horret populus Romanus, tu sustinebis? et, alia 'auxilia desint, me ipsum ferire, corpus meum opponentem 'pro corpore Hannibalis, sustinebis? Atqui per meum 'pectus petendus ille tibi transfigendusque est. Deterreri 'hic sine te potius, quam illic vinci. Valeant preces apud 'te meae, sicut pro te hodie valuerunt.' Lacrimantem inde iuvenem cernens, medium complectitur, atque, osculo haerens, non ante precibus abstitit, quam pervicit, ut gladium poneret, fidemque daret, nihil facturum tale. Tum iuvenis, 'Ego quidem,' inquit, 'quam patriae debeo, pie'tatem exsolvam patri. Tuam doleo vicem, cui ter pro'ditae patriae sustinendum est crimen; semel, quum defec'tionis ab Romanis; iterum, quum pacis cum Hannibale 'fuisti auctor; tertio hodie, quum restituendae Romanis 'Capuae mora atque impedimentum es. Tu, patria, fer-
1 'rum, quo pro te armatus hanc arcem hostium inii, quando 'parens extorquet, recipe.' Haec quum dixisset, gladium in publicum trans maceriam horti abiecit: et, quo minus res suspecta esset, se ipse convivio reddidit.

U. C. 536. A. C. 216.

Patri cedit Perolla.

10.

Hannibal Dec. Magium sibi dedi postulat.

Postero die senatus frequens datus Hannibali. Ubi prima eius oratio perblanda ac benigna fuit, qua gratias egit Campanis, quod amicitiam suam Romanae societati praeposuissent: et inter cetera magnifica promissa pollicitus, brevi caput Italiae omni Capuam fore, iuraque inde cum ceteris populis Romanum etiam petiturum. Unum esse exsortem Punicae amicitiae foederisque secum facti, quem neque esse Campanum, neque dici debere, Magium Decium. Eum postulare, ut sibi dedatur, ac se praesente de eo referatur, senatusque consultum fiat. Omnes in eam sententiam ierunt: quanquam magnae parti et vir indignus ea calamitate, et haud parvo initio minui videbatur ius libertatis.
2 Egressus curia, in templo magistratuum consedit; comprehendique Decium Magium, atque ante pedes destitutum causam dicere iussit. Qui quum, manente ferocia animi,
3 negaret lege foederis id cogi posse, tum iniectae catenae, ducique ante lictorem in castra est iussus. Quoad capite

1 *Hanc arcem hostium inii*] Ita ex emendatione Rubenii: ceterum *hanc arcem defendere volebam* Crev. et plerique codd. exhibent. Videtur commode appellari arx hostium domus ea, in qua Hannibal diversebatur.

2 *In templo magistratuum*] Intelligendum esse tribunal, sive quod inaugurato consecratum esset, sive quod omnia loca excelsiora vocarentur templa, monet Duker.

3 *Id cogi posse*] Ita supr. iv. 26. *Siquidem cogi aliquid consules possent.*

U. C. 536. A. C. 216. Magius obducitur in castra Hannib.

aperto est ductus, concionabundus incessit, ad circumfusam undique multitudinem vociferans: 'Habetis libertatem, 'Campani, quam petistis. Foro medio, luce clara, viden'tibus vobis, nulli Campanorum secundus, vinctus ad 'mortem rapior. Quid violentius Capua capta fieret? Ite 'obviam Hannibali, exornate urbem, diemque adventus 'eius consecrate, ut hunc triumphum de cive vestro spe'ctetis.' Haec vociferanti, quum moveri vulgus videretur, obvolutum caput est, ociusque rapi extra portam iussus. Ita in castra perducitur: extemploque impositus in navim, et Carthaginem missus; ne, motu aliquo Capuae ex indignitate rei orto, senatum quoque poeniteret dediti principis: et, legatione missa ad repetendum eum, ne aut negando rem, quam primam peterent, offendendi sibi novi socii; aut tribuendo, habendus Capuae esset seditionis ac turbarum

Cyrenas appulsus confugit ad statuam regis.

auctor. Navem Cyrenas detulit tempestas, quae tum in 4
ditione regum erant. Ibi quum Magius ad statuam Ptole- 5
maei regis confugisset, deportatus a custodibus Alexandriam ad Ptolemaeum, quum eum docuisset, contra ius foederis vinctum se ab Hannibale esse, vinculis liberatur; permis- 6
sumque, ut rediret, seu Romam seu Capuam mallet. 'Nec' Magius 'Capuam sibi tutam' dicere; 'et Romam eo 'tempore, quo inter Romanos Campanosque bellum sit, 'transfugae magis, quam hospitis, fore domicilium. Nus'quam malle, quam in regno eius, vivere, quem vindicem 'atque auctorem habeat libertatis.'

11. Redit a Delphis legatus Romanus.

Dum haec geruntur, Q. Fabius Pictor legatus a Delphis 7
Romam rediit, responsumque ex scripto recitavit. Divi 8
quoque in eo erant, quibus quoque modo supplicaretur: tum, 'Si ita faxitis, Romani, vestrae res meliores faciliores'que erunt: magisque ex sententia respublica vestra vobis 'procedet, victoriaque duelli populi Romani erit. Pythio 'Apollini, republica vestra bene gesta servataque, lucris 'meritis donum mittitote, deque praeda, manubiis, spoliis'que honorem habetote: lasciviam a vobis prohibetote.' 9

4 *Quae tum in ditione regum erant*] Quum haec scriberet Livius, Cyrenae iamdiu erant in ditione populi Romani. Crev.

5 *Ptolemaei regis*] Regnabat tunc in Aegypto Ptolemaeus Philopator, a Ptolemaeo Lagi filio quartus. Crev.

6 *Vinculis liberatur*] Quippe iam inde ab U. C. 479. in foedere cum Ptolemaeo Philadelpho Romani coniuncti erant, quo Pyrrhi impetus comprimerent. cf. Niebhr. iii. n. 999.

7 *Q. Fabius Pictor*] Is ipse, qui horum temporum scripsit historiam, teste Appiano in bello Hannibalico: *scriptorum* historiae Romanae *antiquissimus*, ut docet Livius, i. 44. Nec bellum hoc solummodo, sed res gestas populi Romani universas scribendo complexus fuerat. Crev.

8 *Divi quoque in eo erant*] Recidendam particulam *quaque* censet Crev. *divaeque* coniicit Bekker. Ad sequentia opportune citat Gronov. locum ap. Cic. ad Famil. vi. 5. *Res et fortunae tuae quotidie faciliores mihi et meliores videntur.*

9 *Lasciviam a vobis prohibetote*]

Haec ubi ex Graeco carmine interpretata recitavit, tum dixit, 'se oraculo egressum extemplo his omnibus divis 'rem divinam ture ac vino fecisse: iussumque ab templi U. C. 538. A. C. 216.
1 'antistite, sicut coronatus laurea corona et oraculum adisset, 'et rem divinam fecisset; ita coronatum navim ascendere,
2 'nec ante deponere eam, quam Romam pervenisset. Se, 'quaecumque imperata sint, cum summa religione ac dili'gentia exsecutum: coronam Romae in aram Apollinis de'posuisse.' Senatus decrevit, ut eae res divinae supplicationesque primo quoque tempore cum cura fierent.

Dum haec Romae atque in Italia geruntur, nuntius victoriae ad Cannas Carthaginem venerat Mago Hamilcaris filius: non ex ipsa acie a fratre missus, sed retentus aliquot dies in recipiendis civitatibus Bruttiorum, quaeque deficiebant. Is, quum ei senatus datus esset, res gestas in Italia Mago Carthaginem a fratre missus.
3 a fratre exponit: 'Cum sex imperatoribus eum, quorum 'quattuor consules, duo dictator ac magister equitum fue'rint, cum sex consularibus exercitibus acie conflixisse: 'occidisse supra ducenta millia hostium: supra quinqua- Exponit res gestas Hannibalis.
4 'ginta millia cepisse. Ex quattuor consulibus duos occi'disse: ex duobus saucium alterum, alterum, toto exercitu 'amisso, vix cum quinquaginta hominibus effugisse. Ma-
5 'gistrum equitum, quae consularis potestas sit, fusum fuga'tumque: dictatorem, quia se in aciem nunquam commi-
6 'serit, unicum haberi imperatorem. Bruttios Apulosque,
7 'partim Samnitium ac Lucanorum defecisse ad Poenos: 'Capuam, quod caput, non Campaniae modo, sed, post 'afflictam rem Romanam Cannensi pugna, Italiae sit, Han-
8 'nibali se tradidisse. Pro his tantis totque victoriis, verum 'esse, grates deis immortalibus agi haberique.' Ad fidem 12.
deinde tam laetarum rerum effundi in vestibulo curiae iussit Annuli aurei ad modii mensuram.

Cavete irreligiosam exultationem in rebus secundis, atque ex ea deûm incuriam et contemptum. Gron.

1 *Laurea corona*] Vocem *coronam* glossatori deberi suspicatur Iac. Gronov. et coniecturam firmat ex loco infr. xxvii. 37. *coronati laurea praetextatique.*

2 *Nec ante deponere eam*] Hunc morem omnes, qui ad oraculum accesserant, servare debebant. Romanis forsitan insolentiam rei miratis, Fabius iussa antistitis prae se ferebat, quod coronatus domum rediret.

3 *Cum sex imperatoribus*] Dixerit verius *septem* Livius, sed Ti. Sempronium, quem Hannibal ad Trebiam vicit, de industria praeteritum esse, ex ipsis Livii verbis perspicuum est.

4 *Duos occidisse*] sc. C. Flaminium, et L. Aemilium. *Ex duobus saucium alterum*, P. Cornelium Scipionem, *alterum* C. Terentium Varronem.

5 *Quae consularis potestas*] Similiter supr. vi. 27. *tribunos plebis, quippe quae potestas.* infr. xxx. 7. *Suffetes, quod velut consulare imperium apud eos erat.*

6 *Unicum haberi imperatorem*] Eximium et excellentem imperatorem existimari. Sic supr. vii. 1. *vir unicus in omni fortuna.* Crev.

7 *Partim Samnitium*] Antiquum illud *partim* pro *partem* Gronov. hic restituit, et infr. xxvi. 46.

8 *Verum esse*] h. e. Aequum esse. cf. supr. iii. 40. Cic. pro Muren. 35.

U. C. 536. A. C. 216.

annulos aureos, qui tantus acervus fuit, ut, metientibus di- 9
midium super tres modios explesse, sint quidam auctores. Fama tenuit, quae propior vero est, haud plus fuisse modio. Adiecit deinde verbis, quo maioris cladis indicium esset,
neminem, nisi equitem, atque eorum ipsorum primores, id 1
gerere insigne. Summa fuit orationis, 'Quo propius spem 'belli perficiendi sit, eo magis omni ope iuvandum Hanni'balem esse. Procul enim ab domo militiam esse, in media 'hostium terra: magnam vim frumenti, pecuniae, absumi; 'et tot acies, ut hostium exercitus delesse, ita victoris etiam 'copias parte aliqua minuisse. Mittendum igitur supple'mentum esse; mittendam in stipendium pecuniam fru'mentumque tam bene meritis de nomine Punico mili'tibus.'

Hannonem increpat Himilco.

Secundum haec dicta Magonis laetis omnibus, Himilco, vir factionis Barcinae, locum Hannonis increpandi esse ratus, 'Quid est, Hanno?' inquit, 'etiam nunc poenitet 'belli suscepti adversus Romanos? Iube dedi Hannibalem: 'veta in tam prosperis rebus grates diis immortalibus agi. 'Audiamus Romanum senatorem in Carthaginiensium 'curia.'

Oratio Hannonis de Hannibale.

Tum Hanno: 'Tacuissem hodie, Patres conscripti, 'ne quid in communi omnium gaudio, minus laetum quod 'esset vobis, loquerer. Nunc interroganti senatori, poeni'teatne me adhuc suscepti adversus Romanos belli, si reti-
'ceam, aut superbus, aut obnoxius videar: quorum alterum 2
'est hominis alienae libertatis obliti; alterum suae. Re'spondeam igitur Himilconi, non desisse poenitere me 'belli, neque desiturum ante invictum vestrum imperato'rem incusare, quam finitum aliqua tolerabili conditione 'bellum videro: nec mihi pacis antiquae desiderium ulla 'alia res, quam pax nova, finiet. Itaque ista, quae modo 'Mago iactavit, Himilconi ceterisque Hannibalis satelliti'bus iam laeta sunt. Mihi possunt laeta esse, quia res 'bello bene gestae, si volumus fortuna uti, pacem nobis 'aequiorem dabunt. Nam si praetermittimus hoc tempus, 'quo magis dare, quam accipere, possumus videri pacem, 'vereor, ne haec quoque laetitia luxuriet nobis, ac vana 'evadat. Quae tamen nunc quoque qualis est? Occidi 'exercitus hostium: mittite milites mihi. Quid aliud ro-

9 *Dimidium super tres modios*] h. e. Dimidium modium super tres modios. Graece τέταρτον ἡμίμετρον. *Duos* modios memorat Florus ii. 26. *tres* Plin. H. N. xxxiii. 1. et Val. Max. vii. 2.

1 *Neminem, nisi equitem*] Verum Plin. H. N. xxxiii. 1. annulos aureos promiscui usûs fuisse scribit "secundo bello Punico, neque enim aliter potuissent trimodia illa annulorum Carthaginem ab Hannibale mitti."

2 *Aut superbus, aut obnoxius*] *Superbus*, si indignum haberet senatorem, cui responderet, *obnoxius*, si, non habens quod responderet, victum se profiteretur.

'gares, si esses victus? Hostium cepi bina castra, praedae U. C. 536.
'videlicet plena et commeatuum: frumentum et pecuniam A. C. 216.
'date. Quid aliud, si spoliatus, si exutus castris esses, peteres? Et, ne omnia ipse mirer, (mihi quoque enim, quoniam respondi Himilconi, interrogare ius fasque est) velim 'seu Himilco, seu Mago respondeat; quum ad internecionem Romani imperii pugnatum ad Cannas sit, constetque 'in defectione totam Italiam esse; primum ecquis Latini 'nominis populus defecerit ad nos? deinde ecquis homo, 'ex quinque et triginta tribubus, ad Hannibalem transfu-
'gerit?' Quum utrumque Mago negasset: 'Hostium qui- Disceptatio
'dem ergo,' inquit, 'adhuc nimis multum superest. Sed, cum Magone.
'multitudo ea quid animorum, quidve spei habeat, scire
'velim.' Quum, id nescire, Mago diceret; 'Nihil facilius 13.
'scitu est,' inquit. 'Ecquos legatos ad Hannibalem Romani miserunt de pace? Ecquam denique mentionem 'pacis Romae factam esse, allatum ad vos est?' Quum id quoque negasset, 'Bellum igitur,' inquit, 'tam integrum 'habemus, quam habuimus, qua die Hannibal in Italiam
3 'est transgressus. Quam varia victoria priore Punico bello 'fuerit, plerique, qui meminerimus, supersumus. Nunquam terra marique magis prosperae res nostrae visae 'sunt, quam ante consules C. Lutatium et A. Postumium 'fuerunt. Lutatio et Postumio consulibus devicti ad Aegates insulas sumus. Quod si (id quod dii omen avertant) 'nunc quoque fortuna aliquid variaverit; tum pacem speratis, quum vincemur, quam nunc, quum vincimus, dat 'nemo? Ergo, si quis de pace consulet, seu deferenda hostibus, seu accipienda, habeo, quid sententiae dicam: si 'de iis, quae Mago postulat, refertis, nec victoribus mitti 'attinere puto, et frustrantibus nos falsa atque inani spe 'multo minus censeo mittenda esse.' Haud multos movit Hannonis oratio. Nam et simultas cum familia Barcina leviorem auctorem faciebat, et occupati animi praesenti laetitia nihil, quo vanius fieret gaudium suum, auribus admittebant: debellatumque mox fore, si anniti paullulum voluissent, rebantur. Itaque ingenti consensu fit senatusconsultum, ut Hannibali quattuor Numidarum millia in
4 supplementum mitterentur, et quadraginta elephanti, et

3 *Priore Punico bello*] Si haec sunt a manu Livii, imprudens more Romano Poenum hominem loquentem facit. CLERICUS.

4 *Et argenti mille quinquaginta talenta*] Vulgo *argenti multa talenta*, de quo Muretus Var. Lect. xvi. 8. "fuit haec paullo supra nostram aetatem ab hominibus ineruditis invecta scribendi ratio, ut cum quingenta significare vellent, ita scriberent *Vcta.* Erat igitur scriptum in vetere Liviano libro, *M. Vcta* id est, mille *quingenta.* Quod qui non intellexerunt, inepte scripserunt *multa.*" Equidem cum Mureto *quingenta* hic legendum suaserim.

U. C. 536. A. C. 216. argenti mille quinquaginta talenta. Dictatorque cum Ma- 5 gone in Hispaniam praemissus est, ad conducenda viginti millia peditum, quattuor equitum, quibus exercitus, qui in Italia, quique in Hispania erant, supplerentur.

14. Romani impigre bellum apparant.

Ceterum haec, ut in secundis rebus, segniter otioseque gesta. Romanos, praeter insitam industriam animis, fortuna etiam cunctari prohibebat. Nam nec consul ulli rei, quae per eum agenda esset, deerat: et dictator M. Iunius Pera, rebus divinis perfectis, latoque, ut solet, ad populum, ut 6 equum escendere liceret, praeter duas urbanas legiones, quae principio anni a consulibus conscriptae fuerant, et servorum delectum, cohortesque ex agro Piceno et Gallico 7 collectas, ad ultimum prope desperatae reipublicae auxilium, quum honesta utilibus cedunt, descendit, edixitque: 'Qui 'capitalem fraudem ausi, quique pecuniae iudicati in vin- 8 'culis essent, qui eorum apud se milites fierent, eos noxa 'pecuniaque sese exsolvi iussurum.' Ea sex millia hominum Gallicis spoliis, quae triumpho C. Flaminii translata erant, armavit. Itaque cum viginti quinque millibus armatorum ab urbe proficiscitur.

Hannibal Neapolim frustra tentat.

Hannibal, Capua recepta, quum iterum Neapolitanorum animos, partim spe, partim metu, nequicquam tentasset, in agrum Nolanum exercitum traducit: ut non hostiliter statim, quia non desperabat voluntariam deditionem; ita, si morarentur spem, nihil eorum, quae pati aut timere possent, praetermissurus.

Nolae discordia.

Senatus, ac maxime primores eius, in societate Romana cum fide perstare; plebs novarum, ut solet, rerum atque Hannibalis tota esse; metumque agrorum populationis, et patienda in obsidione multa gravia indignaque proponere animo. Neque auctores defectionis deerant. Itaque ubi senatum metus cepit, si propalam tenderent, resisti multitudini concitatae non posse; clam 9 simulando dilationem mali inveniunt. Placere enim sibi defectionem ad Hannibalem simulant: quibus autem con-

5 *Dictatorque cum Magone*] Ita Catonem ap. Aul. Gell. x. 24. Hannibalem appellare *dictatorem* animadvertit Sigonius.

6 *Ut equum escendere liceret*] De hac re alia alii disputant. Zonar. vii. 13. dictatori, nisi ad bellum profecturo, non licuisse equum escendere tradit: Plutarch. in Fab. omnino licuisse negat, "quod Romani plurimum roboris in peditatu posuerint, atque ideo existimaverint, duci in acie a peditatu non discedendum esse." Niebuhrius autem dictatorem lege astrictum esse, ut in curru veheretur, et idcirco equum ascendendi arbitrium, nisi re lata ad populum, non habuisse scribit. cf. ii. n. 854.

7 *Ex agro . . . Gallico*] Sic dicebatur ager inter Aesim et Rubiconem fluvios, qui quum olim Gallorum Senonum fuisset, postea iis expulsis, populo viritim distributus fuerat. CREV.

8 *Pecuniae iudicati*] h. e. Creditoribus a praetore addicti. supr. vi. 14.

9 *Clam simulando*] *Obsecundando* ex coniectura Gronov. recepit Bekker. *Secunda simulando* Stroth. reposuit.

ditionibus in foedus amicitiamque novam transeant, parum constare. Ita spatio sumpto, legatos propere ad praetorem Romanum Marcellum Claudium, qui Casilini cum exercitu erat, mittunt, docentque, quanto in discrimine sit Nolana res: agrum Hannibalis esse et Poenorum, urbem extemplo futuram, ni subveniatur. Concedendo plebei senatum, ubi velint, defecturos se, ne deficere praefestinarent, effecisse. Marcellus, collaudatis Nolanis, eadem simulatione extrahi rem in suum adventum iussit: interim celari, quae secum acta essent, spemque omnem auxilii Romani. Ipse a Casilino Calatiam petit: atque inde, Vulturno amni traiecto, perque agrum Saticulanum Trebulanumque super Suessulam per montes Nolam pervenit.

U. C. 538. A. C. 216. Senatus Nolanus accit Marcellum.

1 (line: futuram, ni subveniatur.)

15. Sub adventum praetoris Romani Poenus agro Nolano excessit, et ad mare proxime Neapolim descendit, cupidus maritimi oppidi potiundi, quo cursus navibus tutus ex Africa esset. Ceterum, postquam Neapolim a praefecto Romano teneri accepit, (M. Iunius Silanus erat, ab ipsis Neapolitanis accitus) Neapoli quoque, sicut Nola, omissa, petit Nuceriam. Eam quum aliquamdiu circumsedisset, saepe vi, saepe sollicitandis nequicquam nunc plebe nunc principibus, fame demum in deditionem accepit, pactus, ut inermes cum singulis abirent vestimentis. Deinde, ut qui a principio mitis omnibus Italicis, praeter Romanos, videri vellet, praemia atque honores, qui remanerent, ac militare secum voluissent, proposuit. Nec ea spe quemquam tenuit. Dilapsi omnes, quocunque hospitia aut fortuitus animi impetus tulit, per Campaniae urbes, maxime Nolam Neapolimque. Quum ferme triginta senatores, ac forte primus quisque, Capuam petissent, exclusi inde, quod portas Hannibali clausissent, Cumas se contulerunt. Nuceriae praeda militi data est, urbs direpta atque incensa. Nolam Marcellus non sui magis fiducia praesidii, quam voluntate principum, habebat. Plebes timebatur, et ante omnes L. Bantius, quem consensus attentatae defectionis, ac metus a praetore Romano, nunc ad proditionem patriae, nunc, si ad id fortuna defuisset, ad transfugiendum stimulabat. Erat iuvenis acer, et sociorum ea tempestate prope nobilissimus eques. Seminecem eum ad Cannas in acervo caesorum corporum inventum, curatumque benigne, etiam cum donis Hannibal domum remiserat. Ob eius gratiam meriti rem Nolanam in ius ditionemque dare voluerat Poeno: anxium-

Hannibal Nuceriam capit.

Bantius Nolanus propensus in Hannibalem.

1 *Concedendo plebei*] Quum senatus plebei concessisset, se defecturum, ubi plebs vellet.

2 *Qui remanerent*] *Qui remanserant* in pluribus MSS. invenitur, quod Bekker. retinuit. *Qui remanserint* Stroth. recepit. Ceterum noster saepius pronomen omisit, supr. ii. 23. iii. 44. iv. 3. cf. Cic. Tusc. Qu. v. 7.

U. C. 536. A. C. 216.

que eum et sollicitum cura novandi res praetor cernebat.
Ceterum, quum aut poena cohibendus esset, aut beneficio
conciliandus, sibi assumpsisse, quam hosti ademisse, fortem
ac strenuum maluit socium, accitumque ad se benigne ap-
pellat: 'Multos eum invidos inter populares habere; inde
'existimatu facile esse, quod nemo civis Nolanus sibi indi-
'caverit, quam multa eius egregia facinora militaria essent.
'Sed, qui in Romanis militaverit castris, non posse obscuram
'eius virtutem esse. Multos sibi, qui cum eo stipendia fece-
'rint, referre, qui vir esset ille, quaeque et quoties pericula
'pro salute ac dignitate populi Romani adisset: utique Can-
'nensi proelio non prius pugna abstiterit, quam prope exsan-
'guis ruina superincidentium virorum, equorum, armorum-
'que sit oppressus. Itaque macte virtute esto,' inquit. 'Apud
'me tibi omnis honos atque omne praemium erit: et, quo
'frequentior mecum fueris, senties eam rem tibi dignitati
'atque emolumento esse:' laetoque iuveni promissis equum
eximium dono dat, bigatosque quingentos quaestorem nu- 3
merare iubet: lictoribus imperat, ut eum se adire, quoties
16. velit, patiantur. Hac comitate Marcelli ferocis iuvenis
animus adeo est mollitus, ut nemo inde sociorum rem Ro-
manam fortius ac fidelius iuverit, quum Hannibal ad portas
esset, (Nolam enim rursus a Nuceria moverat castra) ple-
besque Nolana de integro ad defectionem spectaret.

Hannibal ad Nolam.

Marcellus sub adventum hostium intra muros se recepit;
non castris metuens, sed ne prodendae urbis occasionem
nimis multis in eam imminentibus daret. Instrui deinde
utrimque acies coeptae, Romanorum pro moenibus Nolae,
Poenorum ante castra sua. Proelia hinc parva inter urbem
castraque, et vario eventu fiebant: quia duces nec prohibere
paucos temere provocantes, nec dare signum universae
pugnae volebant. In hac continua iam duorum exercituum 4
statione principes Nolanorum nuntiant Marcello, 'Nocturna
'colloquia inter plebem ac Poenos fieri; statutumque esse,
'ut, quum Romana acies egressa portis iret, impedimenta
'eorum ac sarcinas diriperent, clauderent deinde portas,
'murosque occuparent, ut, potentes rerum suarum atque
'urbis, Poenum inde pro Romano acciperent.' Haec ubi
nuntiata sunt Marcello, collaudatis senatoribus Nolanis,
priusquam aliquis motus intus oriretur, fortunam pugnae 5

Marcellus se proelio parat.

3 *Bigatosque quingentos*] sc. Denarios eiusdem generis, quos supr. xxii. 52. 54. *quadrigatos* nominatos habemus. Hi quadrigarum, illi bigarum effigiem insculptam gerebant. cf. Husseius de Monet. Gr. et Rom. x. 6.

4 *In hac continua*] Ita ex vet. lib. reposuit Sigon. Ceterum *in hac cotidiana* ex coniectura Gronov. retinuerunt Crev. et Bekker.

5 *Aliquis motus intus oriretur*] *Aliquis motus iniuriave oriretur* ex emend. Gronovii recepit Bekker.

U. C. 536.
A. C. 216.

experiri statuit. Ad tres portas in hostes versas tripartito exercitum instruxit: impedimenta subsequi iussit: calones
6 lixasque et invalidos milites vallum ferre. Media porta robora legionum et Romanos equites, duabus circa portis novos milites levemque armaturam ac sociorum equites statuit. Nolani muros portasque adire vetiti: subsidiaque destinata impedimentis data, ne, occupatis proelio legionibus, in ea impetus fieret. Ita instructi intra portas stabant. Hannibali, sub signis (id quod per aliquot dies fecerat) ad multum diei in acie stanti, primo miraculo esse, quod nec exercitus Romanus porta egrederetur, nec armatus quisquam in muris esset. Ratus deinde prodita colloquia esse, metuque resides factos, partem militum in castra remittit, iussos propere apparatum omnem oppugnandae urbis in primam aciem afferre; satis fidens, si cunctantibus instaret, tumultum aliquem in urbe plebem moturam. Dum in sua quisque ministeria discursu trepidat ad prima signa, succeditque ad muros acies, patefacta repente porta, Marcellus signa canere, clamoremque tolli, ac pedites primum, deinde equites, quanto maximo possent impetu, in hostem erumpere iubet.

Hannibalem aggreditur.

Satis terroris tumultusque in aciem mediam intulerant, quum duabus circa portis P. Valerius Flaccus et C. Aurelius legati in cornua hostium erupere. Addidere clamorem lixae calonesque, et alia turba custodiae impedimentorum apposita, ut paucitatem maxime spernentibus Poenis ingentis repente exercitus speciem fecerint. Vix equidem ausim affirmare, quod quidam auctores sunt, duo millia et octingentos hostium caesos; non plus quingentos Romanum amisisse. Sive tanta, sive minor victoria fuit, ingens eo die
7 res, ac nescio, an maxima illo bello gesta sit. Non vinci enim ab Hannibale tunc vincentibus difficilius fuit, quam postea vincere.

Bene rem gerit.

17. Hannibal, spe potiundae Nolae adempta, quum Acerras recessisset, Marcellus extemplo, clausis portis custodibusque dispositis, ne quis egrederetur, quaestionem in foro de iis, qui clam in colloquiis hostium fuerant, habuit: supra septuaginta damnatos proditionis securi percussit, bonaque eorum iussit publica populi Romani esse: et, summa rerum senatui tradita, cum exercitu omni profectus, supra Suessulam castris positis consedit. Poenus, Acerras primum ad voluntariam deditionem conatus pellicere, postquam obsti-

Acerras capit Poenus.

6 *Vallum ferre*] cf. Supr. iii. 27. Milites Romani senos septenosque vallos, interdum etiam duodenos tulisse leguntur. Niebhr. Hist. ii. n. 608.

7 *Non vinci enim ab Hannibale*] Nemo non videt, sensum huius loci esse, illis, qui tunc vincebant, difficilius fuisse, non vinci ab Hannibale, quam postea fuit, victoriam reportare. DRAK.

U. C. 536. A. C. 216.

natos vidit, obsidere inde atque oppugnare parat. Ceterum Acerranis plus animi, quam virium, erat. Itaque, desperata tutela urbis, ut circumvallari moenia viderunt, priusquam continuarentur hostium opera, per intermissa munimenta 8
neglectasque custodias silentio noctis dilapsi, per vias inviaque, qua quemque aut consilium aut error tulit, in urbes Campaniae, quas satis certum erat non mutasse fidem, perfugerunt.

Hannibal, Acerris direptis atque incensis, quum a Casilino dictatorem Romanum legionesque novas acciri nuntiassent, ne quis tam propinquis hostium castris Capuam 9
quoque recurrat, exercitum ad Casilinum ducit. Casilinum eo tempore quingenti Praenestini habebant, cum paucis Romanis Latinique nominis, quos eodem audita Cannensis clades compulerat. Hi, non confecto Praeneste ad diem delectu, serius profecti domo, quum Casilinum ante adversae pugnae famam venissent, et aliis aggregarent sese Romanis 1
sociisque, profecti a Casilino cum satis magno agmine irent; avertit eos retro Casilinum nuntius Cannensis pugnae. Ibi quum dies aliquot, suspecti Campanis timentesque, cavendis ac struendis in vicem insidiis traduxissent, iamque de Capuae defectione agi, accipique Hannibalem satis pro certo haberent, interfectis nocte oppidanis, partem urbis, 2
quae cis Vulturnum est, (eo enim dividitur amni) occupavere: idque praesidium Casilini habebant Romani. Additur et Perusina cohors, homines quadringenti sexaginta, eodem nuntio, quo Praenestini paucos ante dies, Casilinum compulsi. Et satis ferme armatorum ad tam exigua moenia, et flumine altera parte cincta, tuenda erat: penuria frumenti, nimium etiam ut videretur hominum, efficiebat.

18. Casilinum Hannibal oppugnat.

Hannibal quum iam inde haud procul esset, Gaetulos cum praefecto, nomine Isalca, praemittit: ac primo, si fiat colloquii copia, verbis benignis ad portas aperiendas praesidiumque accipiendum pellicere iubet: si in pertinacia perstent, rem gerere ac tentare, si qua parte invadere urbem possit. Ubi ad moenia accessere, quia silentium erat, solitudo visa; metuque concessum barbarus ratus, 3

8 *Continuarentur*] Iungerentur inter se, ita ut nullum iam inter ea spatium pateret ad fugam. Crev.

9 *Ne quis . . . Capuam quoque recurrat*] Gronovius emendat ex vestigiis mss. *Ne quid . . . Capuae quoque moveretur*, quod Bekkerus recepit. *Terror fiat* pro *recurrat* emendavit Doer.

1 *Et aliis aggregarent sese*] Put. *aggregantur*. Unde proclive est efficere, *et aliis aggregantibus sese:* quod verum putamus. Crev.

2 *Interfectis . . . . oppidanis*] Ne intellige interfectos oppidanos omnes, sed eos videlicet, qui Poenis favebant; cum ceteris communi animo consilioque Praenestinos urbem defendisse, ut constat infr. 19. Crev.

3 *Metuque concessum*] sc. Ab hostibus, i. e. cessisse metu hostes. Raschig.

moliri portas et claustra refringere parat: quum, patefactis U. C. 536. repente portis, cohortes duae, ad id ipsum instructae intus, A. C. 216. ingenti cum tumultu erumpunt, stragemque hostium faciunt. Ita primis repulsis, Maharbal, cum maiore robore virorum missus, nec ipse eruptionem cohortium sustinuit. Postremo Hannibal, castris ante ipsa moenia oppositis, parvam urbem parvumque praesidium summa vi atque omnibus copiis oppugnare parat. Ac, dum instat lacessitque, corona undique circumdatis moenibus, aliquot milites et promptissimum
4 quemque, e muro turribusque ictos, amisit. Semel ultro erumpentes agmine elephantorum opposito prope interclusit, trepidosque compulit in urbem, satis multis, ut ex tanta paucitate, interfectis. Plures cecidissent, ni nox proelio intervenisset. Postero die omnium animi ad oppugnandum accenduntur; utique postquam corona aurea muralis proposita est, atque ipse dux castelli, plano loco positi, segnem oppugnationem Sagunti expugnatoribus exprobrabat, Cannarum Trasimenique et Trebiae singulos admonens universosque. Inde vineae quoque coeptae agi cuniculique: nec
5 ad varios conatus hostium aut vis ulla, aut ars deerat. Socii Romanorum propugnacula adversus vineas statuere, transversis cuniculis hostium cuniculos excipere, et palam et clam coeptis obviam ire; donec pudor etiam Hannibalem ab Hannibal
6 incepto avertit: castrisque communitis, ac praesidio modico it Capuam imposito, ne omissa res videretur, in hiberna Capuam con- in hiberna. cessit.

Ibi partem maiorem hiemis exercitum in tectis habuit, adversus omnia humana mala saepe ac diu duratum, bonis inexpertum atque insuetum. Itaque, quos nulla mali vicerat
7 vis, perdidere nimia bona ac voluptates immodicae; et eo impensius, quo avidius ex insolentia in eas se merserant. Somnus enim, et vinum, et epulae, et scorta, balineaque, et Corrumpiotium, consuetudine in dies blandius, ita enervaverunt cor- tur illic pora animosque, ut magis deinde praeteritae victoriae eos, eius exerquam praesentes tutarentur vires: maiusque id peccatum citus. ducis apud peritos artium militarium haberetur, quam quod non ex Cannensi acie protinus ad urbem Romanam dux-

4 *Ultro erumpentes*] sc. Quum etiam non lacessiti erumpere ausi essent. Unde vero Hannibali elephanti, qui omnes in Alpibus perierant, exstiterint quaerit Stroth. cf. supr. xxii. 2.

5 *Aut ars deerat. Socii Romanorum*] *Aut ars deerat sociis Romanorum. Propugnacula*, ex coniect. Gronov. reposuit Bekker.

6 *Castrisque communitis*] Aliquid scabri huic orationi inesse Drakenb. videtur, quoniam verba *avertit* et *concessit* per particulam *que* iuncta, eundem nominativum desiderant. Sed hoc loquendi genus amat Livius. cf. ii. 56. iii. 38. iv. 17.

7 *Et eo impensius*] Et quidem deliciae eo impensius perdidere Poenos, sc. eo graviore exitio evertere Poenorum vires, quo avidius in eas se merserant, propterea quod hactenus erant illarum insueti.

U.C. 536. A. C. 216.

isset. Illa enim cunctatio distulisse modo victoriam videri
potuit; hic error vires ademisse ad vincendum. Itaque,
hercule, velut si cum alio exercitu a Capua exiret, nihil us-
quam pristinae disciplinae tenuit. Nam et redierunt pleri-
que scortis impliciti: et, ubi primum sub pellibus haberi 8
coepti sunt, viaque et alius militaris labor excepit, tironum
modo corporibus animisque deficiebant: et deinde per omne
aestivorum tempus magna pars sine commeatibus ab signis
dilabebantur: neque aliae latebrae, quam Capua, desertori-
bus erant.

19. Ceterum, mitescente iam hieme, educto ex hibernis milite,
Casilinum redit. Ubi, quanquam ab oppugnatione cessatum
erat, obsidio tamen continuata oppidanos praesidiumque ad
ultimum inopiae adduxerat. Castris Romanis Ti. Sempro-
nius praeerat, dictatore auspiciorum repetendorum causa
profecto Romam. Marcellum, et ipsum cupientem ferre
auxilium obsessis, et Vulturnus amnis inflatus aquis, et
preces Nolanorum atque Acerranorum tenebant, Campanos 9
timentium, si praesidium Romanum abscessisset. Gracchus,
assidens tantum Casilino, quia praedictum erat dictatoris, 1
ne quid absente eo rei gereret, nihil movebat: quanquam,
quae facile omnem patientiam vincerent, nuntiabantur a
Casilino. Nam et, praecipitasse se quosdam non tolerantes
famem, constabat; et stare inermes in muris, nuda corpora
ad missilium telorum ictus praebentes. Ea aegre patiens
Gracchus, quum neque pugnam conserere dictatoris iniussu
auderet, (pugnandum autem esse, si palam frumentum im-
portaret, videbat) neque clam importandi spes esset, farre,
ex agris circa undique convecto, quum complura dolia com-
plesset, nuntium ad magistratum Casilinum misit, ut exci-
perent dolia, quae amnis deferret. Insequenti nocte,
intentis omnibus in flumen ac spem ab nuntio Romano fac-
tam, dolia medio missa amni defluxerunt. Aequaliter inter
omnes frumentum divisum. Id postero quoque die ac
tertio factum est. Nocte et mittebantur et perveniebant:
eo custodias hostium fallebant. Imbribus deinde continuis
citatior solito amnis, transverso vortice dolia impulit ad
ripam, quam hostes servabant. Ibi haerentia inter obnata
ripis salicta conspiciuntur: nuntiatumque Hannibali est, et
deinde intentiore custodia cautum, ne quid falleret Vulturno 2

Casilinum in doliis per amnem frumentum mittitur.

8 *Sub pellibus*] In tentoriis. cf. supr. v. 2. *Sub pellibus durare.*

9 *Acerranorum*] Qui, urbe sua ab Hannibale direpta atque incensa, Nolam confugerant.

1 *Quia praedictum erat dictatoris*] h. e. Iussum, vel monitum. cf. supr. ii. 10. xxi. 10.

2 *Intentiore custodia*] Obiecta per medium amnem catena, teste Frontin. Strateg. iii. 14. Ceterum Praenestinos *Nuculas* appellatos scribit Festus, "quod inclusi a Poenis Casilini famem nucibus sustentarunt."

U. C. 536. A. C. 216.

Nuces mittuntur.

ad urbem missum. Nuces tamen fusae ab Romanis castris,
quum medio amni ad Casilinum defluerent, cratibus excipie-
bantur. Postremo ad id ventum inopiae est, ut lora detra-

Casilini lora pellesque manduntur.

ctasque scutis pelles, ubi fervida mollissent aqua, mandere
conarentur, nec muribus aliove animali abstinerent, et omne
herbarum radicumque genus aggeribus infimis muri erue-
3 rent; et, quum hostes obarassent, quicquid herbidi terreni
extra murum erat, raporum semen inieccrunt, ut Hannibal,
'Eone usque, dum ea nascantur, ad Casilinum sessurus
'sum?' exclamaret: et, qui nullam antea pactionem auribus
admiserat, tum demum agi secum est passus de redemptione
4 liberorum capitum. Septunces auri in singulos pretium

Hannibali deditur Casilinum.

convenit. Fide accepta, sese tradiderunt: donec omne
aurum persolutum est, in vinculis habiti: tum remissi
Cumas cum fide. Id verius est, quam ab equite in abeuntes
immisso interfectos. Praenestini maxima pars fuere. Ex
quingentis septuaginta, qui in praesidio fuerunt, minus
dimidium ferrum famesque absumpsit: ceteri incolumes
5 Praeneste cum praetore suo M. Anicio (scriba is antea
fuerat) redierunt. Statua eius indicio fuit, Praeneste in
foro statuta, loricata, amicta toga, velato capite; et tria
signa cum titulo lamnae aeneae inscripto, 'M. Anicium pro
'militibus, qui Casilini in praesidio fuerint, votum vovisse.'
Idem titulus tribus signis in aede Fortunae positis fuit sub-
iectus. Casilinum oppidum redditum Campanis est, firma- 20.
tum septingentorum militum de exercitu Hannibalis prae-
sidio; ne, ubi Poenus inde abscessisset, Romani oppugna-
rent. Praenestinis militibus senatus Romanus duplex stipen-
dium et quinquennii militiae vacationem decrevit. Civitate
6 quum donarentur ob virtutem, non mutaverunt. Perusi-
norum casus obscurior fama est; quia nec ipsorum monu-
mento ullo est illustratus, nec decreto Romanorum.

Petelini Romanis fidi.

7 Eodem tempore Petelinos, qui uni ex Bruttiis manserant
in amicitia Romana, non Carthaginienses modo, qui regio-
nem obtinebant, sed Bruttii quoque ceteri, ob separata ab
se consilia, oppugnabant. Quibus quum obsistere malis
nequirent Petelini, legatos Romam ad praesidium petendum
miserunt. Quorum preces lacrimaeque (in questus enim
flebiles, quum sibimet ipsi consulere iussi sunt, sese in ve-

3 *Quicquid herbidi terreni*] Quicquid soli herbis consitum esset.

4 *Septunces auri*] Septenae auri unciae. Mirum quidem, unde haec tanta auri copia suppeditata sit. cf. Plin. H. N. xxxiii. 1. et 3.

5 *Cum praetore suo M. Anicio*] Ita pro vulg. *Manicio* ex coniectura Conr. Heusinger. recepit Bekker.

6 *Non mutaverunt*] h. e. Quamvis civitate donarentur Romana, suis legibus vivere maluerunt. cf. supr. ix. 43.

7 *Qui uni ex Bruttiis*] Consentiam tamen, quae urbs Bruttiorum caput erat, in fide Romana mansisse constat. infr. 30.

U. C. 536. A. C. 216. stibulo curiae profuderunt) ingentem misericordiam Patribus ac populo moverunt. Consultique iterum a M'. Pomponio praetore Patres, circumspectis omnibus imperii viribus, fateri coacti, nihil iam longinquis sociis in se praesidii esse, redire domum, fideque ad ultimum expleta, consulere sibimet ipsos in reliquum praesenti fortuna iusserunt. Haec postquam 8
renuntiata legatio Petelinis est, tantus repente maeror pavorque senatum eorum cepit, ut pars profugiendi, qua quisque posset, ac deserendae urbis auctores essent; pars, quando deserti a veteribus sociis essent, adiungendi se ceteris Bruttiis, ac per eos dedendi Hannibali. Vicit tamen ea pars, quae nihil raptim nec temere agendum, consulendumque de integro censuit. Re laxata postero die per 9
minorem trepidationem tenuerunt optimates, ut, convectis omnibus ex agris, urbem ac muros firmarent.

21. Status rerum in Sicilia.

Per idem fere tempus literae ex Sicilia Sardiniaque Romam allatae. Priores ex Sicilia T. Otacilii propraetoris in senatu recitatae sunt: 'P. Furium praetorem cum classe ex 'Africa Lilybaeum venisse: ipsum graviter saucium in dis'crimine ultimo vitae esse. Militi et navalibus sociis neque 'stipendium, neque frumentum ad diem dari; neque, unde 'detur, esse. Magnopere suadere, ut quam primum ea 'mittantur; sibique, si ita videatur, ex novis praetoribus 'successorem mittant.' Eademque ferme de stipendio frumentoque ab A. Cornelio Mammula propraetore ex Sardinia scripta. Responsum utrisque, non esse, unde mitteretur: iussique ipsi classibus atque exercitibus suis consulere.

Hiero adiuvat Romanos.

T. Otacilius, ad unicum subsidium populi Romani Hieronem legatos quum misisset, in stipendium, quanti argenti opus fuit, et sex mensium frumentum accepit. Cornelio in Sardinia civitates sociae benigne contulerunt.

Triumviri mensarii.

Et Romae quoque propter penuriam argenti triumviri mensarii, rogatione 1
M. Minucii tribuni plebis, facti, L. Aemilius Papus, qui consul censorque fuerat, et M. Atilius Regulus, qui bis consul fuerat, et L. Scribonius Libo, qui tum tribunus plebis erat. Et duumviri creati, M. et C. Atilii, aedem Concordiae, quam L. Manlius praetor voverat, dedicaverunt. Et tres pontifices creati, Q. Caecilius Metellus, et Q. Fabius Maximus, et Q. Fulvius Flaccus, in locum P. Scantinii demortui, et L. Aemilii Paulli consulis, et Q. Aelii Paeti, qui ceciderant pugna Cannensi.

8 *In reliquum praesenti fortuna*] Ita Gronov. sed Crevier. *in reliquum* omittendum fide plur. edd. censet.

9 *Re laxata*] Re iam magis expedita, quae arta et angusta fuerat. Similiter *laxior annona* supr. ii. 52. *artiori annonae* infr. xxvi. 20. opponitur.

1 *Triumviri mensarii*] Supr. vii. 21. *quinqueviri mensarii* creati erant, ubi et negotium eorum exponitur. Stroth.

U. C. 536. A. C. 216. 22.

Quum cetera, quae continuis cladibus fortuna minuerat, quantum consiliis humanis assequi poterant, Patres explessent; tandem se quoque et solitudinem curiae, paucitatemque convenientium ad publicum consilium respexerunt. Neque enim post L. Aemilium et C. Flaminium censores senatus lectus fuerat, quum tantum senatorum adversae pugnae, ad hoc sui quemque casus per quinquennium absumpsissent. Quum de ea re M'. Pomponius praetor, dictatore post Casilinum amissum profecto iam ad exercitum, exposcentibus cunctis retulisset: tum Sp. Carvilius, quum [Deliberatur de explendo senatu.]
2 longa oratione non solum inopiam, sed paucitatem etiam civium, ex quibus in Patres legerentur, conquestus esset,
3 explendi senatus causa, et iungendi artius Latini nominis cum populo Romano, magnopere se suadere dixit, ut ex singulis populis Latinorum, binis senatoribus, si Patres Romani censuissent, civitas daretur, atque in demortuorum locum in senatum legerentur. Eam sententiam haud aequioribus animis, quam ipsorum quondam postulatum Latinorum, Patres audierunt: et, quum fremitus indignantium tota curia esset, et praecipue T. Manlius, 'esse etiam nunc
4 'stirpis eius virum,' diceret, 'ex qua quondam in Capitolio 'consul minatus esset, quem Latinum in curia vidisset, eum 'sua manu se interfecturum:' Q. Fabius Maximus, 'Nunquam rei ullius alieniore tempore mentionem factam in 'senatu,' dixit, 'quam inter tam suspensos sociorum animos incertamque fidem id tactum, quod insuper sollicitaret eos. Eam unius hominis temerariam vocem silentio 'omnium exstinguendam esse: et, si quid unquam arcani 'sanctive ad silendum in curia fuerit, id omnium maxime 'tegendum, occulendum, obliviscendum, pro non dicto habendum esse.' Ita eius rei oppressa mentio est. Dictatorem, qui censor ante fuisset, vetustissimusque ex iis, qui viverent, censoriis esset, creari placuit, qui senatum legeret: acciri que C. Terentium consulem ad dictatorem dicendum iusserunt. Qui, quum ex Apulia, relicto ibi praesidio, [Fabius Buteo dictator legendi senatus causa.]
5 magnis itineribus Romam redisset, nocte proxima, ut mos erat, M. Fabium Buteonem ex senatusconsulto sine magistro

2 *Non solum inopiam, sed paucitatem etiam civium*] Vocem *senatus* post *inopiam* reposuit Stroth. sed *inopiam* haud dubie id, quod *solitudinem curiae*, intelligere cuivis patuerit.

3 *Latini nominis cum populo Romano, magnopere*] Vulg. *Latini nominis pro magna re* sed quum in plur. MSS. praepositionem *cum* exstare, et *populum Romanum* saepissime a librariis *p. ro.* compendiose scriptum liquet, elegantissimam Crevierii coniecturam, quam etiam Drakenb. probavit, consentientibus Stroth. et Bekker. recepit Kreyssig.

4 *Ex qua quondam . . . consul*] Ex qua oriundus consul quondam in Capitolio minatus esset . . . Designatur T. Manlius Torquatus, cuius verba vid. supr. viii. 5. Crev.

5 *Nocte . . . . ut mos erat*] Nocte dictatorem dici a consule mos erat, ut constat ex plurimis antiquorum

U. C. 536. A. C. 216. 23. Dictatoris oratio. equitum dictatorem in sex menses dixit. Is, ubi cum li-
ctoribus in Rostra escendit, 'neque duos dictatores tempore 6
'uno, quod nunquam antea factum esset, probare se,' dixit: 'neque dictatorem se sine magistro equitum: nec censoriam 'vim uni permissam, et eidem iterum: nec dictatori, nisi 7
'rei gerendae causa creato, in sex menses datum imperium.
'Quae immoderata fors, tempus ac necessitas fecerint, iis se 8
'modum impositurum. Nam neque senatu quemquam 'moturum ex iis, quos C. Flaminius, L. Aemilius censores 'in senatum legissent: transscribi tantum recitarique eos 'iussurum; ne penes unum hominem iudicium arbitrium'que de fama ac moribus senatoris fuerit: et ita in demor'tuorum locum sublecturum, ut ordo ordini, non homo ho'mini praelatus videretur.' Recitato vetere senatu, inde primos in demortuorum locum legit, qui post L. Aemilium et C. Flaminium censores curulem magistratum cepissent, 9
needum in senatum lecti essent; ut quisque eorum primus creatus erat: tum legit, qui aediles, tribuni plebei, quaesto- 1
resve fuerant: tum ex iis, qui magistratus non cepissent, qui spolia ex hoste fixa domi haberent, aut civicam coronam 2
accepissent. Ita, centum septuaginta septem cum ingenti approbatione hominum in senatum lectis, extemplo se magistratu abdicavit, privatusque de Rostris descendit, lictoribus abire iussis: turbaeque se immiscuit privatas agentium res, tempus hoc sedulo terens, ne deducendi sui causa populum de foro abduceret. Neque tamen elanguit cura hominum ea mora, frequentesque eum domum deduxerunt. Consul nocte insequenti ad exercitum rediit, non facto certiore senatu, ne comitiorum causa in urbe retineretur.

24. Postero die consultus a M'. Pomponio praetore senatus decrevit, dictatori scribendum, uti, si e republica censeret 3
esse, ad consules subrogandos veniret cum magistro equitum et praetore M. Marcello, ut ex iis praesentibus noscere

scriptorum testimoniis. Vid. supr. viii. 23. CREV.

6 *Duos dictatores*] Dictator alter erat M. Iunius Pera. cf. supr. 14. et xxii. 57.

7 *Uni permissam, et eidem iterum*] Primum quod censoria vis permissa sit uni, quum iuxta leges duobus permitti deberet: secundum quod eundem certe bis Censorem creari non liceret; quam legem U. C. 488. tulit C. Marcius Rutilus, *Censorinus* inde cognominatus. cf. Plut. in Coriol. et Valer. Max. iv. 1.

8 *Quae immoderata*] Quae ultra modum, ultra praescriptum legum fieri coëgissent fors, tempus, ac necessitas. CREV.

9 *Curulem magistratum cepissent*] Hos quidem in curiam curru vehi solitos scribit Gavius Bassus: ceteros, qui magistratum curulem non ceperant, pedibus itavisse in curiam, et idcirco pedarios nominatos. cf. A. Gell. iii. 18.

1 *Aediles*] sc. Plebis, quippe aediles curules cum consulibus et praetoribus inter curules magistratus annumerantur.

2 *Qui spolia ex hoste*] cf. Supr. x. 7.

3 *Dictatori scribendum*] sc. M. Iunio, cui magister equitum Ti. Sempronius erat, supr. xxii. 57.

Patres possent, quo statu respublica esset, consiliaque ex U. C. 536.
rebus caperent. Qui acciti erant, omnes venerunt, relictis A. C. 216.
legatis, qui legionibus praeessent. Dictator, de se pauca
ac modice locutus, in magistrum equitum, Ti. Sempronium
Gracchum, magnam partem gloriae vertit; comitiaque
edixit, quibus L. Postumius tertium absens, qui tum Gal-
liam provinciam obtinebat, et Ti. Sempronius Gracchus,
qui tum magister equitum et aedilis curulis erat, consules
crearentur. Praetores inde creati, M. Valerius Laevinus,
Ap. Claudius Pulcher, Q. Fulvius Flaccus, Q. Mucius Scae-
4 vola. Dictator, creatis magistratibus, Teanum in hiberna
ad exercitum rediit, relicto magistro equitum Romae: qui,
quum post paucos dies magistratum initurus esset, de exerci-
tibus scribendis comparandisque in annum Patres consuleret.

Quum eae res maxime agerentur, nova clades nuntiata,
aliam super aliam cumulante in eum annum fortuna: L. Po- L. Postumius Cos. design. in Gallia cum exercitu deletus.
5 stumium, consulem designatum, in Gallia ipsum atque ex-
6 ercitum deletos. Silva erat vasta, (Litanam Galli vocabant)
qua exercitum traducturus erat. Eius silvae dextra laeva-
que circa viam Galli arbores ita inciderant, ut immotae sta-
7 rent, momento levi impulsae occiderent. Legiones duas
Romanas habebat Postumius, sociûmque ab supero mari
tantum conscripserat, ut viginti quinque millia armatorum
in agros hostium induxerit. Galli oram extremae silvae
quum circumsedissent, ubi intravit agmen saltum, tum ex-
tremas arborum succisarum impellunt: quae, alia in aliam,
8 instabilem per se ac male haerentem, incidentes, ancipiti
strage arma, viros, equos obruerunt, ut vix decem homines
effugerent. Nam quum exanimati plerique essent arborum
truncis fragmentisque ramorum, ceteram quoque multitu-
dinem, inopinato malo trepidam, Galli, saltum omnem ar-
mati circumsedentes, interfecerunt; paucis e tanto numero
captis, qui, fluminis pontem petentes, obsesso ante ab
hostibus ponte interclusi sunt. Ibi Postumius, omni vi, ne
caperetur, dimicans, occubuit. Spolia corporis caputque
ducis praecisum Boii ovantes templo, quod sanctissimum
est apud eos, intulere. Purgato inde capite, ut mos iis est,
calvam auro caelavere: idque sacrum vas iis erat, quo sol-

4 *Teanum*] Apulum. Doer. Sed Teanum Sidicinum, quod Latinam viam claudebat, hic innui vult Rup. quippe Terentii consulis exercitus in Apulia esset. cf. supr. xxii. 57. De magnitudine Teani Sidicini cf. Strab. v. 237.

5 *Ipsum atque exercitum deletos*] De qua clade cf. Pol. iii. 118. et Frontin. Strateg. i. 6.

6 *Litanam Galli vocabant*] Silva haec in Gallia cispadana, supra fontes fluminis Scultennae inter Cerfenianum oppidum et Mutinam, latus Apennini claudebat.

7 *Momento levi*] Ictu levi impulsae conciderent.

8 *Ancipiti strage*] Corruentibus ex utraque parte arboribus.

U. C. 536. lennibus libarent: poculumque idem sacerdoti esse, ac 9
A. C. 216. templi antistitibus. Praeda quoque haud minor Gallis, quam victoria, fuit. Nam etsi magna pars animalium strage silvae oppressa erat, tamen ceterae res, quia nihil dissipatum fuga est, stratae per omnem iacentis agminis ordinem inventae sunt.

25. Hac nuntiata clade, quum per dies multos in tanto pavore fuisset civitas, ut, tabernis clausis, velut nocturna solitudine per urbem acta, senatus aedilibus negotium daret, ut urbem circumirent, aperirique tabernas, et maestitiae publicae speciem urbi demi iuberent; tum Ti. Sempronius senatum habuit, consolatusque Patres est, et adhortatus, 'ne, qui 'Cannensi ruinae non succubuissent, ad minores calamita-'tes animos summitterent. Quod ad Carthaginienses hostes 1
'Hannibalemque attinet, prospera modo essent, sicut spe-'raret futura, Gallicum bellum et omitti tuto et differri 'posse: ultionemque eam fraudis in deorum ac populi Ro-'mani potestate fore. De hoste Poeno exercitibusque, per 'quos id bellum gereretur, consultandum atque agitandum.' Ipse primum, quid peditum equitumque, quid civium, quid sociorum in exercitu esset dictatoris, disseruit. Tum Marcellus suarum copiarum summam exposuit. Quid in Apulia cum C. Terentio consule esset, a peritis quaesitum est. Nec, unde consulares exercitus satis firmi ad tantum bellum efficerentur, inibatur ratio. Itaque Galliam, quanquam stimulabat iusta ira, omitti eo anno placuit. Exercitus dictatoris consuli decretus est. De exercitu Marcelli, qui eorum ex fuga Cannensi essent, in Siciliam eos traduci, atque ibi militare, donec in Italia bellum esset, placuit. Eodem ex dictatoris legionibus reiici militem minimi quemque roboris, nullo praestituto militiae tempore, nisi qui sti- 2
pendiorum legitimorum esset. Duae legiones urbanae alteri consuli, qui in locum L. Postumii suffectus esset, decretae sunt: eumque, quum primum salvis auspiciis posset, creari placuit. Legiones praeterea duas primo quoque tempore ex Sicilia acciri: atque inde consul, cui legiones 3
urbanae evenissent, militum sumeret quantum opus esset. C. Terentio consuli propagari in annum imperium: neque 4

9 *Poculumque idem sacerdoti esse*] Vocem *esse*, quod in MS. Harl. desideratur, omittit Bekker.

1 *Quod ad Carthaginienses . . . attinet*] *Attineret* ex emend. Gronov. reposuit Bekker, ut quam vocem exigere oratio obliqua videretur, sed similem loquendi morem videris supr. ii. 28.

2 *Nisi qui stipendiorum*] Nisi ei, si quis legitima stipendia, scilicet viginti octo, confecisset.

3 *Atque inde consul . . . . sumeret*] *Consulem . . . sumere*, ut idem servetur orationis tenor, ex coniect. Gronov. reposuit Bekker.

4 *Propagari in annum imperium*] Ascensius et deinde alii ediderunt *prorogari*, idque, quoniam lege ad

de eo exercitu, quem ad praesidium Apuliae haberet, quicquam minui.

U. C. 536. A. C. 216.

26\. Res gestae in Hispania.

Dum haec in Italia geruntur apparanturque, nihilo segnius in Hispania bellum erat: sed ad eam diem magis prosperum Romanis. P. et Cn. Scipionibus inter se partitis copias, ut Cnaeus terra, Publius navibus rem gereret; Hasdrubal Poenorum imperator, neutri parti virium satis fidens, procul ab hoste, intervallo ac locis tutus, tenebat se:
5 quoad multum ac diu obtestanti quattuor millia peditum et quingenti equites in supplementum missi ex Africa sunt. Tum, refecta tandem spe, castra propius hostem movit: classemque et ipse instrui pararique iubet ad insulas maritimamque oram tutandam. In ipso impetu movendarum de integro rerum perculit eum praefectorum navium transitio: qui, post classem ad Iberum per pavorem desertam graviter increpiti, nunquam deinde satis fidi aut duci, aut Carthaginiensium rebus fuerant. Fecerant hi transfugae
6 motum in Carpesiorum gente, desciverantque iis auctoribus urbes aliquot: una etiam ab ipsis vi capta fuerat. In eam gentem versum ab Romanis bellum est; infestoque exercitu Hasdrubal ingressus agrum hostium, pro captae ante dies paucos urbis moenibus, Galbum, nobilem Carpesiorum ducem, cum valido exercitu castris sese tenentem, aggredi statuit. Praemissa igitur levi armatura, quae eliceret hostes ad certamen, peditum partem ad depopulandum per agros passim dimisit, ut palantes exciperent. Simul et ad castra tumultus erat, et per agros fugaque et caedes; deinde undique diversis itineribus quum in castra se recepissent, adeo repente decessit animis pavor, ut non ad munimenta modo defendenda satis animorum esset, sed etiam ad lacessendum hostem proelio. Erumpunt igitur agmine e castris, tripudiantes more suo; repentinaque eorum audacia terrorem hosti, paullo ante ultro lacessenti, incussit. Itaque et ipse Hasdrubal in collem satis arduum, tutum flumine etiam obiecto, tum copias subducit, et praemissam levem armaturam equitesque palatos eodem recipit: nec aut colli aut flumini satis fidens, vallo castra permunit. In hoc alterno pavore certamina aliquot sunt contracta: nec Numida Hispano
7 eques par fuit; nec iaculator Maurus caetrato, velocitate

Hasdrubal adversus Carpesios ducit exercitum.

Carpesii terrorem hostibus iniiciunt.

eam rem opus est, magis proprie dicitur. Ernest. Enimvero durius videtur *propagari*, et quod de terminis imperii proferendis aptius diceretur.

5 *Quoad multum*] *Quoad* hoc loco est *usque eo donec*, *usque ad id tempus quo*. Vulgo editi habent *cui*, sed τὸ *quoad* nititur auctoritate optimorum codicum: et sic melius connexa est oratio.

6 *In Carpesiorum gente*] *Tartessiorum* hic legendum censet Crev., cuius sententiae calculum adiecere plures critici. *Carpesii* autem idem erant qui *Carpetani*. supr. xxi. 5. cf. Pol. iii. 14.

7 *Maurus caetrato*] De caetris cf. infr. xxviii. 5.

U. C. 536. A. C. 216.

pari, robore animi viriumque aliquantum praestanti. Postquam neque elicere Poenum ad certamen obversati castris
27. poterant, neque castrorum oppugnatio facilis erat; urbem 8
Ascuam, quo, fines hostium ingrediens, Hasdrubal frumentum commeatusque alios convexerat, vi capiunt, omnique circa agro potiuntur. Nec iam, aut in agmine, aut in castris, ullo imperio contineri. Quam ubi negligentiam ex re, ut fit, bene gesta oriri senserat Hasdrubal, cohortatus milites, ut palatos sine signis hostes aggrederentur, degressus colle, pergit ire acie instructa ad castra. Quem ut adesse tumultuose nuntiavere fugientes ex speculis stationibusque, ad arma conclamatum est. Ut quisque arma ceperat, sine imperio, sine signo, incompositi, inordinati in proelium ruunt. Iam primi conseruerant manus, quum alii catervatim currerent, alii nondum e castris exissent. Tamen primo ipsa audacia terruere hostem. Deinde, rari in confertos illati, quum paucitas parum tuta esset, respicere alii alios, et undique pulsi coire in orbem; et dum corporibus applicantur, armaque armis iungunt, in artum compulsi, quum vix movendis armis satis spatii esset, corona hostium cincti, ad multum diei caeduntur. Exigua pars, eruptione facta, silvas ac montes petit: parique terrore et castra sunt deserta, et universa gens postero die in deditionem venit.

Hasdrubal iubetur ducere exercitum in Italiam.

Nec diu in pacato mansit. Nam subinde ab Carthagine 9
allatum est, ut Hasdrubal primo quoque tempore in Italiam exercitum duceret. Quae vulgata res per Hispaniam omnium ferme animos ad Romanos avertit. Itaque Hasdrubal extemplo literas Carthaginem mittit, indicans, quanto fama profectionis suae damno fuisset. 'Si vero inde pergeret, 'priusquam Iberum transiret, Romanorum Hispaniam fore. 'Nam, praeterquam quod nec praesidium, nec ducem ha'beret, quem relinqueret pro se; eos imperatores esse Ro'manos, quibus vix aequis viribus resisti possit. Itaque si 'ulla Hispaniae cura esset, successorem sibi cum valido 'exercitu mitterent: cui, ut omnia prospere evenirent, non 1
28. 'tamen otiosam provinciam fore.' Hae literae quanquam primo admodum moverunt senatum; tamen, quia Italiae cura prior potiorque erat, nihil de Hasdrubale, neque de copiis eius mutatum est. Himilco cum exercitu iusto et

8 *Urbem Ascuam*] Nusquam alibi memoratam inveneris. *Massiam*, urbem Tartessiorum, coniecit Gronov. qui *Tartessiorum* supra restituendum indicat.

9 *Nec diu in pacato mansit*] *Pacata* legendum suadet Gronov. *In pacto* coniecit Stroth. atque in textum recepit Bekker.

1 *Cui, ut omnia prospere*] Ante Gronovium editi, *cui si omnia*. Hic vero *ut*, quemadmodum supr. xxii. 25. pro *licet* scribitur.

aucta classe, ad retinendam terra marique ac tuendam Hispaniam, est missus: qui, ut pedestres navalesque copias traiecit, castris communitis, navibusque subductis et vallo circumdatis, cum equitibus delectis ipse, quantum maxime
2 accelerare poterat, per dubios infestosque populos iuxta intentus ad Hasdrubalem pervenit. Quum decreta senatus mandataque exposuisset, atque edidicisset ipse in vicem, quemadmodum tractandum bellum in Hispania foret, retro
3 in sua castra rediit; nulla re, quam celeritate, tutior, quod undique abierat, antequam consentirent. Hasdrubal, priusquam moveret castra, pecunias imperat populis omnibus suae ditionis, satis gnarus, Hannibalem transitus quosdam pretio mercatum: nec auxilia Gallica aliter, quam conducta, habuisse; inopem, tantum iter ingressum, vix penetraturum ad Alpes fuisse. Pecuniis igitur raptim exactis, ad Iberum descendit.

U. C. 536. A. C. 216. Himilco mittitur in Hispaniam.

Hasdrubal in Italiam ire parat.

Decreta Carthaginiensium et Hasdrubalis iter ubi ad Romanos sunt perlata, omnibus omissis rebus, ambo duces, iunctis copiis, ire obviam coeptis atque obsistere parant; rati si Hannibali, vix per se ipsi tolerando Italiae hosti, Hasdrubal dux atque Hispaniensis exercitus esset iunctus, illum Romani finem imperii fore. His anxii curis ad Iberum contrahunt copias; et, transito amne, quum diu consultassent, utrum castra castris conferrent, an satis haberent, sociis Carthaginiensium oppugnandis, morari ab itinere proposito hostem, urbem a propinquo flumine Iberam appellatam, opulentissimam ea tempestate regionis eius, oppugnare parant. Quod ubi sensit Hasdrubal, pro ope ferenda sociis, pergit ipse ire ad urbem, deditam nuper in fidem Romanorum, oppugnandam. Ita iam coepta obsidio omissa ab Romanis est, et in ipsum Hasdrubalem versum bellum.
Quinque millium intervallo castra distantia habuere paucos 29.
dies: nec sine levibus proeliis, nec ut in aciem exirent. Tandem uno eodemque die velut ex composito utrimque signum pugnae propositum est, atque omnibus copiis in
4 5 campum descensum. Triplex stetit Romana acies. Velitum pars inter antesignanos locata, pars post signa accepta,

Scipiones ei obviam eunt.

Pugna inter Scipiones et Hasdrubalem.

2 *Per dubios infestosque populos iuxta intentus*] sc. Per dubios pariter ac per infestos populos intentus. cf. supr. ix. 13. "iuxta obsidentes obsessosque inopia vexavit."

3 *Quod undique abierat*] Quod antequam communi consilio arma in eum moverent, iam finibus exierat.

4 *Triplex stetit Romana acies*] Romana acies in tria de more corpora divisa est, *hastatos*, *principes*, *triarios*. Levis armaturae milites partim locati sunt inter *antesignanos*, quo nomine designantur *hastati*, atque etiam fortasse *principes*: partim in ultimam aciem, ac pone *triarios* reiecti. cf. supr. ii. 20. viii. 8. 11. Crev.

5 *Velitum pars*] Velites autem in legionibus adhuc non erant. cf. infr. xxvi. 4. Intelligas hoc loco veteres levis armaturae milites.

U. C. 536. A. C. 216. equites cornua cinxere. Hasdrubal mediam aciem Hispanis firmat: in cornibus, dextro Poenos locat, laevo Afros mercenariorumque auxilia: equitum Numidas Poenorum peditibus, ceteros Afris pro cornibus apponit. Nec omnes Numidae in dextro locati cornu, sed quibus, desultorum in modum, binos trahentibus equos inter acerrimam saepe pugnam in recentem equum ex fesso armatis transsultare mos erat: tanta velocitas ipsis, tamque docile equorum genus est. Quum hoc modo instructi starent, imperatorum utriusque partis haud ferme dispares spes erant. Nam ne multum quidem, aut numero, aut genere militum, hi aut illi praestabant. Militibus longe dispar animus erat. Romanis enim, quanquam procul a patria pugnarent, facile persuaserant duces, pro Italia atque urbe Romana eos pugnare. Itaque, velut quibus reditus in patriam eo discrimine pugnae verteretur, obstinaverant animis, vincere aut mori. Minus pertinaces viros habebat altera acies. Nam maxima pars Hispani erant: qui vinci in Hispania, quam victores in Italiam trahi, malebant. Primo igitur concursu, quum vix pila coniecta essent, retulit pedem media acies, inferentibusque sese magno impetu Romanis terga vertit. Nihilo segnius in cornibus proelium fuit. Hinc Poenus, hinc Afer urget; et velut in circumventos proelio ancipiti pugnant. Sed quum in medium tota iam coisset Romana acies, satis virium ad dimovenda hostium cornua habuit.

Vincunt Romani

Itaque duo diversa proelia erant: utroque Romani, ut qui, 6
pulsis tandem mediis, et numero et robore virorum praestarent, haud dubie superarunt. Magna vis hominum ibi occisa: et, nisi Hispani vixdum conserto proelio tam effuse fugissent, perpauci ex tota superfuissent acie. Equestris pugna nulla admodum fuit; quia, simul inclinatam mediam aciem Mauri Numidaeque viderunt, extemplo fuga effusa nuda cornua, elephantis quoque prae se actis, deseruere. Et Hasdrubal, usque ad ultimum eventum pugnae moratus, e media caede cum paucis effugit. Castra Romani cepere atque diripuere. Ea pugna, si qua dubia in Hispania erant, 7
Romanis adiunxit: Hasdrubalique non modo in Italiam traducendi exercitus, sed ne manendi quidem satis tuto in Hispania, spem reliquit. Quae postquam literis Scipionum 8
Romae vulgata sunt, non tam victoria, quam prohibito Hasdrubalis in Italiam transitu, laetabantur.

30 Dum haec in Hispania geruntur, Petelia in Bruttiis, aliquot post mensibus, quam coepta oppugnari erat, ab

6 *Ut qui, pulsis tandem mediis*] *Pulsis iam ante mediis* ex coniect. Gronov. recepit Bekker.

7 *Si qua dubia in Hispania*] Si qui populi adhuc incerti essent, in quorum partes se adderent.

8 *Spem reliquit*] *Reliquerat* Bekker. reposuit.

Himilcone, praefecto Hannibalis, expugnata est. Multo
sanguine ac vulneribus ea Poenis victoria stetit: nec ulla
magis vis obsessos, quam fames, expugnavit. Absumptis
enim frugum alimentis, carnisque omnis generis quadrupe-
9 dum, sutrinae postremo coriis, herbisque et radicibus, et
1 corticibus teneris, strictisque rubis vixere; nec, antequam
vires ad standum in muris ferendaque arma deerant, expu-
gnati sunt. Recepta Petelia, Poenus ad Consentiam copias
traducit: quam, minus pertinaciter defensam, intra paucos
dies in deditionem accepit. Iisdem ferme diebus et Brut-
tiorum exercitus Crotonem, Graecam urbem, circumsedit,
opulentam quondam armis virisque, tum iam adeo multis
magnisque cladibus afflictam, ut omnis aetatis minus viginti
2 millia civium superessent. Itaque urbe a defensoribus
vasta facile potiti sunt hostes: arx tantum retenta, in quam
inter tumultum captae urbis e media caede quidam effugere.
Et Locrenses descivere ad Bruttios Poenosque, prodita
multitudine a principibus. Rhegini tantummodo regionis
eius, et in fide erga Romanos, et potestatis suae ad ultimum
manserunt. In Siciliam quoque eadem inclinatio animorum
pervenit: et ne domus quidem Hieronis tota ab defectione
abstinuit. Namque Gelo maximus stirpis, contempta simul
senectute patris, simul post Cannensem cladem Romana
societate, ad Poenos defecit: movissetque in Sicilia res, nisi
mors adeo opportuna, ut patrem quoque suspicione asper-
geret, armantem eum multitudinem, sollicitantemque socios
absumpsisset. Haec eo anno in Italia, in Africa, in Sicilia,
in Hispania vario eventu acta.

U. C. 536. A. C. 216. Petelia in Bruttiis ab Himilcone capta.

Croto capitur a Bruttiis.

Gelo filius Hieronis deficit ad Poenos.

Moritur.

Exitu anni Q. Fabius Maximus a senatu postulavit, ut
3 aedem Veneris Erycinae, quam dictator vovisset, dedicare
liceret. Senatus decrevit, ut Ti. Sempronius consul desi-
gnatus, quum primum honorem inisset, ad populum ferret,
ut Q. Fabium duumvirum esse iuberent aedis dedicandae
causa. Et M. Aemilio Lepido, qui bis consul augurque
fuerat, filii tres, Lucius, Marcus, Quintus, ludos funebres
4 per triduum, et gladiatorum paria duo et viginti per triduum
in foro dederunt. Aediles curules C. Laetorius, et Ti.

M. Aemilii ludi funebres

9 *Sutrinae postremo coriis*] *Scutorum* coniecit Valla. cf. supr. 19. Ceterum *sutrinae*, h. e. sutorum officinae, sensus optime huic loco conveniret.

1 *Strictisque rubis*] Eos vixisse corticibus, quos ex rubis strinxerant, indicari putat Drakenb. et ita corticibus teneris modo memoratis opponi cortices ruborum, quos duros vulgo vocari, docuit Burmann. ad Ovid. Met. i. 105.

2 *Urbe a defensoribus vasta*] Sic Sall. Iug. 48. "Mons et ab natura et ab humano cultu vastus."

3 *Quam dictator vovisset*] cf. Supr. xxii. 10.

4 *Et gladiatorum paria*] Gladiatores in honorem patris sui defuncti primum Romae edidisse D. Iunium Brutum U. C. 490. in Epit. supr. xvi. legimus. cf. Val. Max. ii. 4. 7.

U. C. 536. A. C. 216.

Sempronius Gracchus, consul designatus, qui in aedilitate magister equitum fuerat, ludos Romanos fecerunt, qui per triduum instaurati sunt. Plebeii ludi aedilium M. Aurelii Cottae et M. Claudii Marcelli ter instaurati.

U. C. 537. A. C. 215. Ti. Sempronio Cos.

Circumacto tertio anno Punici belli, Ti. Sempronius consul Idibus Martiis magistratum iniit. Praetores Q. Fulvius Flaccus, qui ante bis consul censorque fuerat, urba- 5
nam, M. Valerius Laevinus peregrinam sortem in iurisdictione habuit. Ap. Claudius Pulcher Siciliam, Q. Mucius Scaevola Sardiniam sortiti sunt. M. Marcello pro consule imperium esse populus iussit, quod post Cannensem cladem unus Romanorum imperatorum in Italia prospere rem gessisset.

31. Duplex tributum imperatum.

Senatus, quo die primum est in Capitolio consultus, decrevit, ut, quo eo anno duplex tributum imperaretur, 6
simplex confestim exigeretur, ex quo stipendium praesens omnibus militibus daretur, praeterquam qui milites ad Cannas fuissent.

Decreta de exercitibus.

De exercitibus ita decreverunt, ut duabus legionibus urbanis Ti. Sempronius consul Cales ad conveniendum diem ediceret: inde eae legiones in castra Claudiana 7 8
supra Suessulam deducerentur: quae ibi legiones essent, (erant autem Cannensis maxime exercitus) eas Ap. Claudius Pulcher praetor in Siciliam traiiceret; quaeque in Sicilia essent, Romam deportarentur. Ad exercitum, cui ad conveniendum Cales edicta dies erat, M. Claudius Marcellus missus; isque iussus in castra Claudiana deducere urbanas legiones. Ad veterem exercitum accipiendum deducendumque inde in Siciliam, T. Metilius Croto legatus ab Ap. Claudio est missus. Taciti primo exspectaverant homines, uti consul comitia collegae creando haberet. Deinde, ubi ablegatum, velut de industria, M. Marcellum viderunt, quem maxime consulem in eum annum ob egregie in praetura res gestas creari volebant, fremitus in curia est ortus. Quod ubi sensit consul, 'Utrumque,' inquit, 'e republica 'fuit, Patres conscripti, et M. Claudium ad permutandos 'exercitus in Campaniam proficisci, et comitia non prius 'edici, quam is inde, confecto, quod mandatum est, negotio, 'revertisset; ut vos consulem, quem tempus reipublicae 'postularet, quem maxime vultis, haberetis.' Ita de comitiis, donec rediit Marcellus, silentium fuit. Interea duumviri

5 *Qui ante bis consul*] Ita pro vulg. *antea consul* emendavit Perizon.

6 *Ut, quo eo anno*] Nostram lectionem Gronov. et Drakenb. ex optimis codd. receperunt, eamque sic intelligo: senatus simplex tributum confestim exigi decrevit, hoc consilio, ut duplex eo anno imperari atque commodius conferri posset. STROTH.

7 *Inde eae legiones*] Ita Perizon. pro vulg. *inde sex legiones*, unde enim sex legiones, quot nemo unus, sive consul, sive dictator, toto hoc bello habuit, contrahi possent, non liquet.

8 *Castra Claudiana*] Castra Claudiana a M. Claudio praetore dicta sunt, qui cum exercitu ibi consedit, supr. 17. DRAK.

creati sunt Q. Fabius Maximus et T. Otacilius Crassus, U. C. 537.
aedibus dedicandis, Menti Otacilius, Fabius Veneri Ery- A. C. 215.
cinae. Utraque in Capitolio est, canali uno discretae. Et
9 de trecentis equitibus Campanis, qui, in Sicilia cum fide
stipendiis emeritis, Romam venerant, dein latum ad
1 2 populum, ut cives Romani essent: item, uti municipes
3 Cumani essent, pridie quam populus Campanus a populo
Romano defecisset. Maxime, ut hoc ferretur, moverat,
4 quod, quorum hominum essent, scire se ipsi negabant;
vetere patria relicta, in eam, in quam redierant, nondum
asciti. Postquam Marcellus ab exercitu rediit, comitia uni
consuli rogando in locum L. Postumii edicuntur. Creatur
ingenti consensu Marcellus, qui extemplo magistratum
occiperet. Cui ineunti consulatum quum tonuisset, vocati Marcellus
augures vitio creatum videri pronuntiaverunt; vulgoque in locum
Patres ita fama ferebant, quod tum primum duo plebeii con- Postumii
sules facti essent, id deis cordi non esse. In locum Marcelli, Cos. creatur.
ubi is se magistratu abdicavit, suffectus Fabius Maximus Se abdicat.
tertium. Mare arsit eo anno: ad Sinuessam bos equuleum Ei sufficitur Fabius
5 peperit: signa Lanuvii ad Iunonis Sospitae cruore mana- Maximus
vere, lapidibusque circa id templum pluit. Ob quem III. Cos.
imbrem novendiale, ut assolet, sacrum fuit: ceteraque pro- Prodigia.
digia cum cura expiata.

Consules exercitus inter sese diviserunt. Fabio exercitus, 32.
6 cui M. Iunius dictator praefuerat, evenit; Sempronio
7 volones, qui fierent, et sociorum viginti quinque millia; M.
Valerio praetori legiones, quae ex Sicilia redissent, decretae;
M. Claudius proconsul ad eum exercitum, qui supra Sues-

9 *Equitibus Campanis*] cf. Supr. 4.

1 *Ut cives Romani essent*] Sed iam supr. viii. 11. civitatem equitibus Romanis datam legimus: unde collegeris cives Romanos nunc optimo iure eos factos fuisse, ut qui antea quidem municipes tantum Campani, et in *legione Campana* stipendia mererent. cf. Niebhr. ii. n. 105. 113.

2 *Uti municipes Cumani essent*] Hi quidem ea conditione cives Romani erant, "ut participes essent omnium rerum ad munus fungendum una cum Romanis civibus, praeterquam de suffragio ferendo aut magistratu capiendo." cf. Festus v. *Municeps.*

3 *Pridie quam populus Campanus*] Inde ab eo die, qui esset ante diem defectionis populi Campani, ne tum hi equites Campani fuisse, atque una cum popularibus defecisse viderentur. Stroth.

4 *Quod, quorum hominum essent*] Cuius populi cives se profiterentur.

5 *Signa Lanuvii .... cruore manavere*] cf. Supr. xxii. 1. ubi hoc genus prodigii fusius narratur.

6 *M. Iunius dictator*] cf. Supr. iv. 40.

7 *Volones, qui fierent*] *Volones dicti sunt milites*, inquit Festus, *qui post Cannensem cladem usque ad octo millia, quum essent servi, voluntarie se ad militiam obtulerunt.* Rem narravit Livius supr. xxii. 57. Hi igitur volones eximuntur de exercitu cui Fabius praefuturus erat, et traduntur Sempronio. Ceterum Crevier. *volonum quod fuerat* legendum censet, ne duplices esse volones, alios a Iunio, alios a Graccho scriptos, ex hoc loco intelligamus, quum tamen nulla apud Livium volonum, nisi qui in Gracchi exercitu erant, mentio fiat.

U. C. 537. A. C. 215.

sulam Nolae praesideret, missus. Praetores in Siciliam ac
Sardiniam profecti. Consules edixerunt, quoties in senatum
vocassent, uti senatores, quibusque in senatu dicere senten- 8
tiam liceret, ad portam Capenam convenirent. Praetores,
quorum iurisdictio erat, tribunalia ad Piscinam publicam 9
posuerunt. Eo vadimonia fieri iusserunt: ibique eo anno 1
ius dictum est.

Interim Carthaginem, unde Mago frater Hannibalis duo-
decim millia peditum et mille quingentos equites, viginti ele-
phantos, mille argenti talenta in Italiam transmissurus erat, 2
cum praesidio sexaginta navium longarum, nuntius affertur,
in Hispania rem male gestam, omnesque ferme eius provinciae
populos ad Romanos defecisse. Erant, qui Magonem cum
classe ea copiisque, omissa Italia, in Hispaniam averterent;
quum Sardiniae recipiendae repentina spes affulsit. 'Parvum
'ibi exercitum Romanum esse: veterem praetorem inde A.
'Cornelium provinciae peritum decedere, novum exspectari.
'Ad hoc, fessos iam animos Sardorum esse diuturnitate
'imperii: et proximo iis anno acerbe atque avare imperatum.
'Gravi tributo et collatione iniqua frumenti pressos. Nihil
'deesse aliud, quam auctorem, ad quem deficerent.' Haec
clandestina legatio per principes missa erat; maxime eam
rem moliente Hampsicora, qui tum auctoritate atque opibus
longe primus erat. His nuntiis prope uno tempore tur-
bati erectique Magonem cum classe sua copiisque in
Hispaniam mittunt. In Sardiniam Hasdrubalem deligunt
ducem: et tantum ferme copiarum, quantum Magoni, de-
cernunt.

Vocantur Poeni in Sardiniam ab Hampsicora.

Et Romae consules, transactis rebus, quae in urbe agen-
dae erant, movebant iam sese ad bellum. Ti. Sempronius
militibus Sinuessam diem ad conveniendum edixit; et Q. 3
Fabius, consulto prius senatu, ut frumenta omnes ex agris,
ante Kalendas Iunias primas, in urbes munitas conveherent. 4

8 *Quibusque in senatu dicere sententiam liceret*] "Qui post lustrum conditum ex iunioribus magistratum cepere, in senatu sententiam dicunt, non tamen senatores vocantur ante, quam in senioribus sunt censi." Festus. cf. A. Gell. iii. 18. "Imo pedarii dicti, qui, nondum a censoribus in senatum lecti, senatores quidem non erant, sed, quia honoribus populi usi erant, in senatum veniebant, et sententiae ius habebant."

9 *Piscinam publicam*] "Piscinae publicae hodie nomen manet, ipsa non manet, ad quam et natatum, et exercitationis alioqui causa veniebat populus." Festus.

1 *Eo vadimonia fieri*] h. e. Lites, causas privatas agi iusserunt. cf. Iuvenal. iii. 298.

2 *Mille argenti talenta*] cf. Supr. 13, ubi pro vulg. *multa talenta*, quod in plerisque edd. extat, *mille quingenta* ex Mureti sententia, aut *mille quinquaginta* legendum videtur. Utrius vero loci lectio ex altero emendanda sit, parum liquet.

3 *Militibus Sinuessam*] Volonibus, et sociorum decem millibus, quae illi sorte evenerant, quippe duae legiones urbanae Cales convenerant. SIGON.

4 *Ante Kalendas Iunias primas*] Inscriptiones plures apud Gruter. in quibus *Kalendas primas* legimus, citat Drakenb.

'Qui non invexisset, eius se agrum populaturum, servos sub U. C. 537.
'hasta venditurum, villas incensurum.' Ne praetoribus A. C. 215.
quidem, qui ad ius dicendum creati erant, vacatio ab belli
administratione data est. Valerium praetorem in Apuliam
ire placuit, ad exercitum a Terentio accipiendum: quum
ex Sicilia legiones venissent, iis potissimum uti ad regionis
5 eius praesidium: Terentianum mitti cum aliquo legatorum.
6 Et viginti quinque naves P. Valerio datae sunt, quibus oram
maritimam inter Brundisium ac Tarentum tutari posset.
Par navium numerus Q. Fulvio praetori urbano decretus ad
suburbana litora tutanda. C. Terentio proconsuli negotium
datum, ut in Piceno agro conquisitionem militum haberet,
locisque iis praesidio esset. Et T. Otacilius Crassus, post-
quam aedem Mentis in Capitolio dedicavit, in Siciliam cum
imperio, qui classi praeesset, missus.

In hanc dimicationem duorum opulentissimorum in terris 33.
populorum omnes reges gentesque animos intenderant:
7 inter quos Philippus Macedonum rex, eo magis, quo pro-
pior Italiae, ac mari tantum Ionio discretus erat. Is ubi
primum fama accepit, Hannibalem Alpes transgressum, ut
bello inter Romanos Poenumque orto laetatus erat, ita,
8 utrius populi mallet victoriam esse, incertis adhuc viribus,
fluctuatus animo fuerat. Postquam tertia iam pugna, tertia Philippus
victoria cum Poenis erat, ad fortunam inclinavit, legatosque rex Maced.
ad Hannibalem misit: qui, vitantes portus Brundisinum legatos mittit ad
Tarentinumque, quia custodiis navium Romanarum tene- Hanniba-
bantur, ad Laciniae Iunonis templum in terram egressi sunt. lem.
Inde per Apuliam petentes Capuam, media in praesidia Ro-
mana illati sunt: deductique ad M. Valerium Laevinum
9 praetorem, circa Luceriam castra habentem. Ibi intrepide
Xenophanes legationis princeps, a Philippo rege se missum,
ait, ad amicitiam societatemque iungendam cum populo Ro-
mano, mandata habere ad consules ac senatum populumque
Romanum. Praetor, inter defectiones veterum sociorum nova
societate tam clari regis laetus admodum, hostes pro hospiti-
bus comiter accepit: dat, qui prosequantur, itinera cum
cura demonstrent, quae loca, quosque saltus, aut Romanus,
aut hostes teneant. Xenophanes per praesidia Romana in

5 *Terentianum mitti*] Exercitum Terentii in Siciliam mitti intelligit Sigon. id autem cum narratione Livii pugnare ostendisse sibi videtur Duker. qui *Tarentum mitti* legendum suadet.

6 *P. Valerio datae sunt*] Ita emendat. Crev. sed *M. Valerio* apud edd. plures inveneris.

7 *Eo magis, quo propior*] Ita Crev. et Stroth. sed *quod propior* Drakenb. et Bekker. retinent.

8 *Incertis adhuc viribus*] Quum nondum constaret, uter populus viribus praestaret.

9 *Circa Luceriam*] Ita pro vulg *Nuceriam* Sigonius emendavit.

U. C. 537. A. C. 215.

Foedus inter Philippum et Hannibalem.

Campaniam, inde, qua proximum fuit, in castra Hannibalis
pervenit, foedusque cum eo atque amicitiam iunxit legibus
his: 'ut Philippus rex quam maxima classe (ducentas autem
'naves videbatur effecturus) in Italiam traiiceret, et vastaret
'maritimam oram: bellum pro parte sua terra marique
'gereret. Ubi debellatum esset, Italia omnis cum ipsa urbe
'Roma Carthaginiensium atque Hannibalis esset, praeda-
'que omnis Hannibali cederet. Perdomita Italia, naviga-
'rent in Graeciam, bellumque, cum quibus regibus pla- 1
'ceret, gererent. Quae civitates continentis, quae in-
'sulae ad Macedoniam vergunt, eae Philippi regnique eius
essent.'

34.

Legati Poenorum ad Philippum.

In has ferme leges inter Poenum ducem legatosque
Macedonum ictum foedus, missique cum iis ad regis ipsius 2
firmandam fidem legati, Gisgo, et Bostar, et Mago, eodem
ad Iunonis Laciniae, ubi navis occulta in statione erat, per-
veniunt: inde profecti, quum iam altum tenerent, conspecti
a classe Romana sunt, quae praesidio erat Calabriae litori-
bus. P. Valerius Flaccus cercuros ad persequendam retra- 3
hendamque navem quum misisset, primo fugere regii conati:
deinde, ubi celeritate vinci senserunt, tradunt se Romanis,
et ad praefectum classis adducti: quum quaereret, 'qui, et
'unde, et quo tenderent cursum?' Xenophanes primo, satis
iam semel felix, mendacium struere, 'a Philippo se ad Ro-
'manos missum, ad M. Valerium, ad quem unum iter tutum
'fuerit, pervenisse. Campaniam superare nequisse, saeptam
'hostium praesidiis.' Deinde, ut Punicus cultus habitusque
suspectos legatos fecit Hannibalis, interrogatosque sermo
prodidit: tum, comitibus eorum seductis ac metu territis,
literae quoque ab Hannibale ad Philippum inventae, et
pacta inter regem Macedonum Poenumque ducem. Qui-
bus satis cognitis, optimum visum est, captivos comitesque
eorum Romam ad senatum, aut ad consules, ubicunque
essent, quam primum deportare. Ad id celerrimae quin-
que naves delectae, ac L. Valerius Antias, qui praeesset, 4
missus: eique mandatum, ut in omnes naves legatos sepa-

1 *Cum quibus regibus placeret*] *Cum quibus regi*, sc. Philippo, *placeret*, ex coniect. Gronov. in textum reposuit Bekker.

2 *Ad regis ipsius firmandam fidem*] Ad firmandam societatem fide, seu, iuramento ipsius regis. Eodem fere modo infr. xxxii. 40. *firmato praesidio*, id est, quum firmasset urbem praesidio. Crev.

3 *Cercuros*] Cercurus erat genus navigii velocis et brevis cum longa puppi. Nomen ei videtur inditum a Corcyra insula, quae Graecis Κερκύρα, ubi fortasse illa navigii forma inventa est. Vid. Martinii Lexic. Crev. cf. Suidas et Nonius Marcellus.

4 *L. Valerius Antias*] Non confundendus cum annalium scriptore longe iuniore, qui Sullanis temporibus vixit. cf. supr. iii. 5.

ratim custodiendos divideret, daretque operam, ne quod U. C. 537.
iis colloquium inter se, neve quae communicatio consilii A. C. 215.
esset.

Per idem tempus Romae quum A. Cornelius Mammula, Sardiniae
ex Sardinia provincia decedens, retulisset, qui status rerum status.
in insula esset, bellum ac defectionem omnes spectare: Q. Mucium, qui successisset sibi, gravitate coeli aquarumque advenientem exceptum, non tam in periculosum, quam longum, morbum implicitum, diu ad belli vim sustinendam inutilem fore, exercitumque ibi ut satis firmum pacatae provinciae praesidio esse, ita parum bello, quod motum iri videretur: decreverunt Patres, ut Q. Fulvius Flaccus quinque millia peditum, quadringentos equites scriberet, eamque legionem primo quoque tempore in Sardiniam traiiciendam curaret, mitteretque cum imperio, quem ipsi videretur, qui rem gereret, quoad Mucius convaluisset. Ad eam rem missus est T. Manlius Torquatus, qui bis consul censorque fuerat, subegeratque in consulatu Sardos. Sub idem fere tempus et a Carthagine in Sardiniam classis missa, duce Hasdrubale,
5 cui Calvo cognomen erat, foeda tempestate vexata, ad Baliares insulas deiicitur: ibique (adeo non armamenta modo, sed etiam alvei navium quassati erant) subductae naves dum reficiuntur, aliquantum temporis triverunt.

In Italia quum post Cannensem pugnam, fractis partis 35.
alterius viribus, alterius mollitis animis, segnius bellum esset: Campani per se adorti sunt rem Cumanam suae ditionis facere; primo sollicitantes, ut ab Romanis deficerent. Ubi id parum processit, dolum ad capiendos eos
comparant. Campanis omnibus statum sacrificium ad Campano-
Hamas. Eo senatum Campanum venturum certiores Cu- rum moli-
manos fecerunt: petieruntque, ut et Cumanus eo senatus tiones in Cumanos.
veniret ad consultandum communiter, ut eosdem uterque populus socios hostesque haberet: praesidium ibi armatum sese habituros, ne quid ab Romano Poenove periculi esset. Cumani (quanquam suspecta fraus erat) nihil abnuere; ita
6 tegi fallax consilium posse rati. Interim Ti. Sempronius consul Romanus Sinuessae, quo ad conveniendum diem edixerat, exercitu lustrato, transgressus Vulturnum flumen, circa Liternum castra posuit. Ibi, quia otiosa stativa erant,
7 crebro decurrere milites cogebat, ut tirones (ea maxima

5 *Ad Baliares insulas deiicitur*] *Deiici* dicuntur ii qui vi tempestatis vertuntur a cursu, aut ad terram inviti impelluntur, summa tamen re salva. Sic supr. xxi. 49. *eam quoque classem ad Aegates insulas deiectam.* Crev.

6 *Fallax consilium*] Fraudem quam et ipsi meditabantur adversus fraudulentos. Crev.

7 *Crebro decurrere*] Verbum *decurrere* militare exercitium significat, de quo sollenniter adhiberi solet. Simulacrum erat incursûs in hostes. infr. xxix. 22. xxxv. 35. Siroth.

U. C. 537. pars volonum erat) assuescerent signa sequi, et in acie ag-
A. C. 215. noscere ordines suos. Inter quae concordiae maxima inerat 8
cura duci, itaque legatis tribunisque praeceperat, ‘ne qua ‘exprobratio cuiquam veteris fortunae discordiam inter or‘dines sereret: vetus miles tironi, liber voloni sese exae‘quari sineret: omnes satis honestos generososque ducerent, ‘quibus arma sua signaque populus Romanus commisisset: ‘quae fortuna coegisset ita fieri, eandem cogere tueri factum.’ Ea non maiore cura praecepta ab ducibus sunt, quam a militibus observata; brevique tanta concordia coaluerant omnium animi, ut prope in oblivionem veniret, qua ex conditione quisque esset miles factus. Haec agenti Graccho legati Cumani nuntiarunt, quae a Campanis legatio paucos ante dies venisset, et quid iis ipsi respondissent. Triduum post eum diem festum esse: non senatum solum omnem ibi futurum, sed castra etiam et exercitum Campanum. Gracchus, iussis Cumanis omnia ex agris in urbem convehere, et manere intra muros, ipse pridie, quam statum sacrificium Campanis esset, Cumas movet castra. Hamae inde tria millia passuum absunt. Iam Campani eo frequentes ex composito convenerant, nec procul inde in
occulto Marius Alfius Medixtuticus (summus magistratus 9
erat Campanis) cum quattuordecim millibus armatorum habebat castra; sacrificio apparando, et inter id instruendae fraudi aliquanto intentior, quam muniendis castris, aut ulli
militari operi. Triduum sacrificatum ad Hamas. No- 1
cturnum erat sacrum, ita ut ante mediam noctem compleretur. Huic Gracchus insidiandum tempori ratus, custodibus 2
ad portas positis, ne quis enuntiare posset coepta, et ad decimam diei horam coactis militibus corpora curare, somnoque operam dare, ut primis tenebris convenire ad signum possent, vigilia ferme prima tolli iussit signa; silentique

8 *Inter quae concordiae maxima inerat cura duci*] Vocem *concordiae* omiserunt Drakenb. Crev. et Bekker. Gronovium secuti, qui *itaque* non particulam hic causalem esse, sed potius pro *et ita* positam animadvertit. Verum Douiatius *concordiae*, quod et scripti non pauci atque editi habent, retinendum censet, "alioqui enim suspensam quodammodo futuram orationem, nec appariturum, cuius rei maxima Sempronio cura esset."

9 *Medixtuticus*] *Meddix tuticus*, Niebhr. iii. n. 494. *medix tuticus*, Bekker. Nomen Oscum, seu Campanum magistratûs, quod occurrit infr. xxiv. 19. xxvi. 16. Et Festus apud Paulum: "Meddix apud Oscos nomen magistratûs est." Ennius: "Summus ibi capitur Meddix, occiditur alter." Ex quibus verbis conficitur, *Meddix* commune nomen fuisse, respondens Latino *magistratus;* Oscum nomen *tuticus* exprimere Latinum *summus:* ut adeo *Medixtuticus* non aliquod proprium magistratûs nomen sit, quale e. g. Romanis dictator, consul etc., sed Osca lingua nihil aliud denotet, quam commune Latinorum nomen *summus magistratus.* Stroth.

1 *Sacrificatum ad Hamas*] Drakenb. cum Perizonio legendum censet *sacrificandum;* Crevier. *sacrificatur.* Sensus fortasse, *sacrificari solitum est*, ut Raschig. placet.

2 *Insidiandum tempori*] Similiter Cic. in Cat. i. 10. "insidiantem somno maritorum."

profectus agmine, quum ad Hamas media nocte pervenisset, castra Campana, ut in pervigilio neglecta, simul omnibus portis invadit: alios somno stratos, alios perpetrato sacro inermes redeuntes obtruncat. Hominum eo tumultu nocturno caesa plus duo millia, cum ipso duce Mario Alfio: capta sunt signa militaria quattuor et triginta.

U. C. 537. A. C. 215. Castra Campana invadit Gracchus.

36. Gracchus, minus centum militum iactura castris hostium potitus, Cumas se propere recepit, ab Hannibale metuens, qui super Capuam in Tifatis habebat castra. Nec eum provida futuri fefellit opinio. Nam simul Capuam ea clades est nuntiata, ratus Hannibal, ab re bene gesta insolenter laetum exercitum tironum magna ex parte servorumque, spoliantem victos, praedasque agentem, ad Hamas se inventurum; citatum agmen praeter Capuam rapit, obviosque ex fuga Campanorum, dato praesidio, Capuam duci, saucios vehiculis portari iubet. Ipse Hamis vacua ab hostibus castra, nec quicquam praeter recentis vestigia caedis, strataque passim corpora sociorum invenit. Auctores erant quidam, ut protinus inde Cumas duceret, urbemque oppugnaret. Id quanquam haud modice Hannibal cupiebat, ut, quia Neapolim non potuerat, Cumas saltem, maritimam urbem, haberet; tamen, quia praeter arma nihil secum miles, raptim acto agmine, extulerat, retro in castra supra Tifata se recepit. Inde, fatigatus Campanorum precibus, sequenti die cum omni apparatu oppugnandae urbis Cumas redit: perpopulatoque agro Cumano, mille passus ab urbe castra locat; quum Gracchus magis verecundia in tali necessitate deserendi socios, implorantes fidem suam populique Romani, substitisset, quam satis fidens exercitui. Nec alter consul Fabius, qui ad Cales castra habebat, Vulturnum flumen traducere audebat exercitum; occupatus primo auspiciis repetendis, dein prodigiis, quae alia super
3 alia nuntiabantur, expiantique ea haud facile litari haruspices respondebant.

Defendit Cumas Gracchus.

37. Hae causae quum Fabium tenerent, Sempronius in obsidione erat; et iam operibus oppugnabatur. Adversus ligneam ingentem admotam urbi, aliam turrem ex ipso muro excitavit consul Romanus, aliquanto altiorem: quia muro satis per se alto subiectis validis sublicis pro solo usus erat. Inde primum saxis sudibusque et ceteris missilibus propu-
4 gnatores moenia atque urbem tuebantur: postremo, ubi promovendo adiunctam muro viderunt turrem, facibus ar-

3 *Haud facile litari*] sc. Haud laeta exta reperiri, quippe *litare* est pacem deûm hostiis caesis impetrare. cf. infr. xxvii. 23.

4 *Ubi promovendo*] Hunc quoque locum iis annumerare licet, in quibus gerundum passivam vim habet. cf. Cic. Somn. Scip. 8. "hoc principium movendi." Rasch.

U. C. 537. A. C. 215.

Eruptio Gracchi.

dentibus plurimum simul ignem coniecerunt. Quo incendio trepida armatorum multitudo quum de turre sese praecipitaret, eruptio ex oppido simul duabus portis stationes hostium fudit, fugavitque in castra; ut eo die obsesso, quam obsidenti, similior esset Poenus. Ad mille trecenti Carthaginiensium caesi, et undesexaginta vivi capti; qui, circa muros et in stationibus solute ac negligenter agentes, quum nihil minus, quam eruptionem, timuissent, ex improviso oppressi fuerant. Gracchus, priusquam se hostes ab repentino pavore colligerent, receptui signum dedit, ac suos intra muros recepit. Postero die Hannibal, laetum secunda re consulem iusto proelio ratus certaturum, aciem inter castra

Cumas deserit Hannibal.

atque urbem instruxit. Ceterum postquam neminem moveri ab solita custodia urbis vidit, nec committi quicquam temerariae spei, ad Tifata redit infecta re.

Quibus diebus Cumae liberatae sunt obsidione, iisdem diebus et in Lucanis ad Grumentum Ti. Sempronius, cui Longo cognomen erat, cum Hannone Poeno prospere pugnat. Supra duo millia hostium occidit, et ducentos octoginta milites amisit: signa militaria ad quadraginta unum cepit. Pulsus finibus Lucanis Hanno retro in Bruttios sese recepit. Et ex Hirpinis oppida tria, quae a populo Romano defecerant, vi recepta per M. Valerium praetorem, Vercellium, 5
Vescellium, Sicilinum: et auctores defectionis securi percussi. Supra mille captivorum sub hasta venierunt: praeda alia militi concessa, exercitus Luceriam reductus.

38. Dum haec in Lucanis atque in Hirpinis geruntur, quinque naves, quae Macedonum atque Poenorum captos legatos Romam portabant, ab supero mari ad inferum circumvectae prope omnem Italiae oram, quum praeter Cumas velis ferrentur, neque, hostium an sociorum essent, satis sciretur, Gracchus obviam ex classe sua naves misit. Quum percunctando in vicem cognitum esset, consulem Cumis esse; naves Cumas appulsae, captivique ad consulem de-

Legati Philippi et Hannibalis Romam ducuntur.

ducti, et literae datae. Consul, literis Philippi atque Hannibalis perlectis, consignata omnia ad senatum itinere terrestri misit: navibus devehi legatos iussit. Quum eodem fere die literae legatique Romam venissent, et, percunctatione facta, dicta cum scriptis congruerent, primo gravis cura Patres incessit, cernentes, quanta vix tolerantibus Punicum bellum Macedonici belli moles instaret. Cui tamen adeo non succubuerunt, ut extemplo agitaretur, quemadmodum ultro inferendo bello averterent ab Italia hostem.

5 *Vercellium, Vescellium, Sicilinum: et auctores*] Vulg. *Vercellius Siciliusque auctores*, sed optimi codd. quos Gronov. Stroth. et Bekker. secuti sunt, lectionem, quam Kreyssig. habet, prae se ferunt.

Captivis in vincula condi iussis, comitibusque eorum sub U. C. 537.
6 hasta venditis, ad naves viginti quinque, quibus P. Valerius A. C. 215.
Flaccus praefectus praeerat, viginti parandas alias decernunt. His comparatis deductisque, et additis quinque navibus, quae advexerant captivos legatos, triginta naves ab Ostia Tarentum profectae: iussusque P. Valerius, militibus Varronianis, quibus L. Apustius legatus Tarenti praeerat, in naves impositis, quinquaginta navium classe non tueri modo Italiae oram, sed explorare de Macedonico bello. Si congruentia literis legatorumque indiciis Philippi consilia essent, ut M. Valerium praetorem literis certiorem faceret: isque, L. Apustio legato exercitui praeposito, Tarentum ad classem profectus, primo quoque tempore in Macedoniam transmitteret: daretque operam, ut Philippum in regno contineret. Pecunia ad classem tuendam bellumque Macedonicum ea decreta est, quae Ap. Claudio in Siciliam missa erat, ut redderetur Hieroni regi: ea per L. Apustium legatum Tarentum est devecta. Simul ab Hierone missa ducenta millia modium tritici, et hordei centum.

39.

Alteram legationem mittit Phil. ad Hannibalem.

Dum haec Romani parant aguntque, ad Philippum captiva navis, una ex iis, quae Romam missae erant, ex cursu refugit: inde scitum, legatos cum literis captos. Itaque
7 ignarus de iis, quae cum Hannibale legatis suis convenissent, quaeque legati eius ad se allaturi fuissent, legationem aliam cum iisdem mandatis mittit. Legati ad Hannibalem missi, Heraclitus, cui Scotino cognomen erat, et Crito Beroeaeus, et Sositheus Magnes. Hi prospere tulerunt ac retulerunt mandata. Sed prius se aestas circumegit, quam movere ac moliri quicquam rex posset: tantum navis una capta cum legatis momenti fecit ad dilationem imminentis Romanis belli.

Nolanorum discordiae.

Et circa Capuam, transgresso Vulturnum Fabio post expiata tandem prodigia, ambo consules rem gerebant. Compulteriam, et Trebulam, et Saticulam, urbes, quae ad Poenum defecerant, Fabius vi cepit; praesidiaque in iis Hannibalis, Campanique permulti capti. Et Nolae, sicut priore anno, senatus Romanorum, plebs Hannibalis erat: consiliaque occulta de caede principum et proditione urbis inibantur. Quibus ne incepta procederent, inter Capuam castraque Hannibalis, quae in Tifatis erant, traducto exer-
8 citu, Fabius super Suessulam in castris Claudianis consedit;

6 *Ad naves viginti quinque*] Vocem *quinque* transponit Iac. Gron. legitque, *ad naves viginti, quibus . . . praeerat, viginti quinque paratas alias decernunt.*

7 *Ignarus de iis, quae*] Gronov. ex vestigiis scriptae lectionis emendat, *ignarus rer ecquae cum Hannibale legatis suis convenissent.*

8 *Fabius super Suessulam*] Ita Cluverius Ital. Ant. v. p. 1183. legendum haud inepte suadet pro vulg. *super Vesurium*, quod Stroth. et Bekker. servant. cf. supr. 17. et 32. infr. 46. et 48.

U. C. 537. A. C. 215.

inde M. Marcellum propraetorem cum iis copiis, quas habebat, Nolam in praesidium misit.

Res in Sardinia gestae.

40. Et in Sardinia res per T. Manlium praetorem adminis- 9
trari coeptae, quae omissae erant, postquam Q. Mucius
praetor gravi morbo est implicitus. Manlius, navibus longis
ad Carales subductis, navalibusque sociis armatis, ut terra 1
rem gereret, et a praetore exercitu accepto, duo et viginti
millia peditum, mille et ducentos equites confecit. Cum
his equitum peditumque copiis profectus in agrum hostium,
haud procul ab Hampsicorae castris castra posuit. Ham-
psicora tum forte profectus erat in Pellitos Sardos, ad iuven- 2
tutem armandam, qua copias augeret. Filius eius, nomine
Hiostus, castris praeerat: is, adolescentia ferox, temere
proelio inito fusus fugatusque. Ad tria millia Sardorum
eo proelio caesa, octingenti ferme vivi capti. Alius exercitus primo per agros silvasque fuga palatus; dein, quo ducem fugisse fama erat, ad urbem nomine Cornum, caput eius regionis, confugit: debellatumque eo proelio in Sardinia esset, ni classis Punica cum duce Hasdrubale, quae tempestate deiecta ad Baliares erat, in tempore ad spem rebellandi advenisset. Manlius post famam appulsae Punicae classis, Carales se recepit. Ea occasio Hampsicorae data Poeno se iungendi. Hasdrubal, copiis in terram expositis, et classe remissa Carthaginem, duce Hampsicora ad sociorum populi Romani agrum populandum profectus, Carales perventurus erat, ni Manlius obvio exercitu ab effusa eum populatione continuisset. Primo castra castris modico intervallo sunt obiecta: deinde procursationes leviaque certamina vario eventu inita: postremo descensum in aciem, signisque collatis, iusto proelio per quattuor horas pugnatum. Diu pugnam ancipitem Poeni, Sardis facile vinci assuetis, fecerunt: postremo et ipsi, quum omnia circa strage ac fuga Sardorum repleta essent, fusi. Ceterum terga dantes, circumducto cornu, quo pepulerat Sardos, inclusit Romanus. Caedes inde magis, quam pugna, fuit. Duodecim millia hostium caesa Sardorum simul Poenorumque, ferme tria millia et septingenti capti, et signa militaria septem et viginti.

Proelium, quo superiores Romani.

41. Ante omnia claram et memorabilem pugnam fecit Hasdrubal imperator captus, et Hanno, et

9 *T. Manlium praetorem*] Legendum suadet Perizon. *propraetorem*, quum T. Manlius hoc anno praeturam non gesserit; sed vocabulum *praetorem* hic latiore vocis significatione pro quovis belli duce, vel provinciae praefecto, dici bene monet Duker.

1 *Ad Carales*] Hod. *Cagliari*. De sociis navalibus cf. supr. xxi. 49.

2 *Pellitos Sardos*] Sic codd. optimi, teste Gronovio. Vulgo *Pellidos*. *Pelliti* Sardiniae populus, qui, quia in montibus habitabant, ideo ad arcendum frigus mastrucis et pellibus utebantur: unde illis nomen Pelliti. Crev. cf. Plin. H. N. xxxiii. 12. Crev. Epist. 3 ad Harduinum de eius editione Plinii.

Mago, nobiles Carthaginienses: Mago ex gente Barcina, propinqua cognatione Hannibali iunctus; Hanno auctor rebellionis Sardis, bellique eius haud dubie concitor. Nec Sardorum duces minus nobilem eam pugnam cladibus suis fecerunt. Nam et filius Hampsicorae Hiostus in acie cecidit: et Hampsicora, cum paucis equitibus fugiens, ut super afflictas res necem quoque filii audivit, nocte, ne cuius interventus coepta impediret, mortem sibi conscivit. Ceteris urbs Cornus eadem, quae ante, fugae receptaculum fuit: quam Manlius, victore exercitu aggressus, intra paucos dies recepit. Deinde aliae quoque civitates, quae ad Hampsicoram Poenosque defecerant, obsidibus datis, dediderunt sese. Quibus stipendio frumentoque imperato, pro cuiusque aut viribus aut delicto, Carales exercitum reduxit. Ibi navibus longis deductis, impositoque, quem secum advexerat, milite, Romam navigat, Sardiniamque perdomitam nuntiat Patribus: et stipendium quaestoribus, frumentum aedilibus, captivos Q. Fulvio praetori tradidit.

U. C. 537. A. C. 215.

Perdomita Sardinia.

3 Per idem tempus T. Otacilius praetor, quinquaginta navium ab Lilybaeo classe in Africam transvectus, depopulatusque agrum Carthaginiensem, quum Sardiniam inde peteret, quo fama erat Hasdrubalem a Baliaribus nuper traiecisse, classi Africam repetenti occurrit, levique certamine in alto commisso, septem inde naves cum sociis navalibus cepit: ceteras metus haud secus, quam tempestas, passim disiecit.

Per eosdem forte dies et Bomilcar cum militibus, ad supplementum Carthagine missis, elephantisque, et commeatu, Locros accessit. Quem ut incautum opprimeret Ap. Claudius, per simulationem provinciae circumeundae
4 Messanam raptim exercitu ducto, aestu secundo Locros traiecit. Iam inde Bomilcar ad Hannonem in Bruttios profectus erat; et Locrenses portas Romanis clauserunt. Appius magno conatu nulla re gesta, Messanam repetit.

Eadem aestate Marcellus ab Nola, quam praesidio obtinebat, crebras excursiones in agrum Hirpinum et Samnites Caudinos fecit: adeoque omnia ferro atque igni vastavit, ut antiquarum cladium Samnio memoriam renovaret. Itaque 42.
extemplo legati, ad Hannibalem missi simul ex utraque gente, ita Poenum allocuti sunt: 'Hostes populi Romani,

Oratio Samnitum ad Hannibalem.

3 *T. Otacilius praetor*] Otacilius non hoc anno, sed superiore praetor fuit. cf. supr. 40.

4 *Aestu secundo*] Scita et elegans locutio, qua usus est Sallust. Hist. Fragm. i. *Itaque Sertorius ... aestu secundo furtivaque celeritate.* Exhibent tamen hoc Livii loco scripti codices *aestuque suo.* Sed hic potior nobis est editorum auctoritas, cui sensus ratio et sermonis elegantia favet. Crev. *Aestu suo* Stroth. *Aestuque suo* Bekker reposuit.

U. C. 537. 'Hannibal, fuimus primum per nos ipsi, quoad nostra arma,
A. C. 215. 'nostrae vires nos tutari poterant. Postquam iis parum 'fidebamus, Pyrrho regi nos adiunximus; a quo relicti 'pacem necessariam accepimus, fuimusque in ea per annos 5
'prope quinquaginta, ad id tempus, quo in Italiam venisti. 'Tua nos non magis virtus fortunaque, quam unica comitas 'ac benignitas erga cives nostros, quos captos nobis remi'sisti, ita conciliavit tibi, ut, te salvo atque incolumi amico, 'non modo populum Romanum, sed ne deos quidem iratos '(si dici fas est) timeremus. At, hercule, non solum inco'lumi et victore, sed praesente te, quum ploratum prope 'coniugum ac liberorum nostrorum exaudire, et flagrantia 'tecta posses conspicere, ita sumus aliquoties hac aestate 'devastati, ut M. Marcellus, non Hannibal, vicisse ad 'Cannas videatur; glorienturque Romani, te, ad unum 'modo ictum vigentem, velut aculeo emisso, torpere. Per 6 7
'centum prope annos cum populo Romano bellum gessimus, 'nullo externo adiuti nec duce, nec exercitu: nisi quod per 'biennium Pyrrhus nostro magis milite suas auxit vires, 'quam suis viribus nos defendit. Non ego secundis rebus 'nostris gloriabor, duos consules, ac duos consulares exer'citus a nobis sub iugum missos, et si qua alia aut laeta aut 'gloriosa nobis evenerunt. Quae aspera adversaque tunc 'acciderunt, minore indignatione referre possumus, quam 'quae hodie eveniunt. Magni dictatores cum magistris 'equitum, bini consules cum binis consularibus exercitibus 'ingrediebantur fines nostros; ante explorato, et subsidiis 'positis, et sub signis ad populandum ducebant: nunc pro- 8
'praetoris unius et parvi ad tuendam Nolam praesidii praeda 'sumus. Iam ne manipulatim quidem, sed latronum modo, 'percursant totis finibus nostris negligentius, quam si in 'Romano vagarentur agro. Causa autem haec est, quod 'neque tu defendis, et nostra iuventus, quae, si domi esset, 'tutaretur, omnis sub signis militat tuis. Nec te, nec 'exercitum tuum norim, nisi, a quo tot Romanas acies fusas 'stratasque esse sciam, ei facile esse ducam opprimere popu'latores nostros vagos, sine signis, palatos, quo quemque

5 *Per annos prope quinquaginta*] Sigonius legi iubet *prope sexaginta*. Ab anno enim U.C. 480. quo pax cum Samnitibus eorumque sociis facta fuerat, ad annum 534. quo Hannibal in Italiam venit, anni sunt quattuor et quinquaginta. Crev.

6 *Velut aculeo emisso*] De elegantia huius lectionis a Gronov. in textum receptae nemo dubitaverit. Eadem ab apibus ducta metaphora usus est Q. Curt. iv. 14. Doer. Ceterum *aculeo amisso* ex emendat. Trilleri reposuit Bekker.

7 *Per centum prope annos*] cf. Supr. 5.

8 *Nunc propraetoris unius*] Ita Bekker. ex coniectura Walchii emendavit. Vulg. *nunc prope unius*, quod Crev. retinuit. *Nunc proprii unius*, Stroth. ex coniect. Gronov. admisit.

'trahit, quamvis vana, praedae spes. Numidarum paucorum U. C. 537.
9 'illi quidem praeda erunt, praesidiumque missum nobis et A. C. 215.
'Nolae ademerit: si modo, quos, ut socios haberes, dignos 'duxisti, haud indignos iudicas, quos in fidem receptos 'tuearis.'

Ad ea Hannibal respondit: 'Omnia simul facere Hir- 43.
'pinos Samnitesque: et indicare clades suas, et petere Responsum Hannibalis.
'praesidium, et queri indefensos se neglectosque. Indicandum autem fuisse primum, dein petendum praesidium: postremo, ni impetraretur, tum denique querendum, frustra 'opem imploratam. Exercitum sese non in agrum Hirpinum Samnitemve, ne et ipse oneri esset, sed in proxima 'loca sociorum populi Romani adducturum: iis populandis 'et militem suum repleturum se, et metu procul ab iis summoturum hostes. Quod ad bellum Romanum attineret, 'si Trasimeni quam Trebiae, si Cannarum quam Trasimeni 'pugna nobilior esset; Cannarum se quoque memoriam 'obscuram maiore et clariore victoria facturum.' Cum hoc responso muneribusque amplis legatos dimisit. Ipse, praesidio modico relicto in Tifatis, profectus cetero exercitu ire Nolam pergit. Eodem Hanno ex Bruttiis, cum supplemento Carthagine advecto atque elephantis, venit. Castris haud procul positis, longe alia omnia inquirenti comperta sunt, quam quae a legatis sociorum audierat. Nihil enim Marcellus ita gerebat, ut aut fortunae, aut temere hosti commissum dici posset. Explorato, cum firmisque praesidiis, tuto receptu praedatum ierat: omniaque, velut adversus praesentem Hannibalem, cauta provisaque fuerunt. Tum, ubi sensit hostem adventare, copias intra moenia tenuit: per Animos Nolanorum tentat Hannibal.
muros inambulare senatores Nolanos iussit, et omnia circa explorare, quae apud hostes fierent. Ex iis Hanno, quum ad murum successisset, Herennium Bassum et Herium Pettium, ad colloquium evocatos, permissuque Marcelli egressos, per interpretem alloquitur. Hannibalis virtutem
1 fortunamque extollit: populi Romani obterit senescentem cum viribus maiestatem. 'Quae si paria essent, ut quondam 'fuissent, tamen expertis, quam grave Romanum imperium 'sociis, quanta indulgentia Hannibalis etiam in captivos 'omnes Italici nominis fuisset, Punicam Romanae societatem 'atque amicitiam praeoptandam esse. Si ambo consules 'cum suis exercitibus ad Nolam essent, tamen non magis 'pares Hannibali futuros, quam ad Cannas fuissent: ne-

9 *Praesidiumque missum nobis et Nolae ademerit*] Sensus erit, paucorum Numidarum praesidium nobis missum etiam ademerit praesidium Nolanis, quia Numidis his praedae erunt praesidiarii Nolani. DRAK.

1 *Populi Romani obterit*] h. e. Deprimit. cf. infr. xxiv. 15. Cic. ad Div. i. 16. Plaut. Poen. iii. 1. 34.

U. C. 537. 'dum praetor unus, cum paucis et novis militibus, Nolam
A. C. 215. 'tutari possit. Ipsorum, quam Hannibalis, interesse, capta 2
'an tradita Nola potiretur. Potiturum enim, ut Capua
'Nuceriaque potitus esset: sed, quid inter Capuae Nuceriae- 3
'que fortunam interesset, ipsos prope in medio sitos Nolanos scire. Nolle ominari, quae captae urbi cessura 'forent: sed potius spondere, si Marcellum cum praesidio 'ac Nolam tradidissent, neminem alium, quam ipsos, legem, 'qua in societatem amicitiamque Hannibalis venirent,
44. 'dicturum.' Ad ea Herennius Bassus respondit: 'Multos 'annos iam inter Romanum Nolanumque populum amicitiam esse, cuius neutros ad eam diem poenitere; et sibi, si
'cum fortuna mutanda fides fuerat, sero iam esse mutare 4
'eam. Dedituris se Hannibali non fuisse arcessendum 'Romanum praesidium: cum iis, qui ad se tuendos venissent, omnia sibi et esse consociata, et ad ultimum fore.'

Oppugnat Nolam. Hoc colloquium abstulit spem Hannibali per proditionem recipiendae Nolae. Itaque oppidum corona circumdedit, ut simul ab omni parte moenia aggrederetur. Quem ut successisse muris Marcellus vidit, instructa intra portam acie, cum magno tumultu erupit. Aliquot primo impetu perculsi caesique sunt; dein, concursu ad pugnantes facto, aequatisque viribus, atrox coepit esse pugna: memorabilisque inter paucas fuisset, ni ingentibus procellis effusus imber diremisset pugnantes. Eo die commisso modico certamine, atque irritatis animis, in urbem Romani, Poeni in castra sese receperunt. Tamen Poenorum prima eruptione
perculsi ceciderant haud plus quadringenti, Romani quin- 5
quaginta. Imber continens per noctem totam usque ad
horam tertiam diei insequentis tenuit: itaque, quanquam 6
utraque pars avidi certaminis erant, eo die tenuerunt sese tamen munimentis. Tertio die Hannibal partem copiarum praedatum in agrum Nolanum misit. Quod ubi animad-
vertit Marcellus, extemplo in aciem copias eduxit; neque 7
Hannibal detrectavit. Mille fere passuum inter urbem

2 *Ipsorum, quam Hannibalis*] Quemadmodum Livius particulam *magis* comparativo nonnunquam addere, ita eandem ante vocem *quam* haud raro omittere solet. cf. infr. xxv. 29. Stroth.

3 *Inter Capuae Nuceriaeque fortunam*] sc. Capua sponte tradita, supr. 7. Nuceria capta, et fame ad deditionem compulsa erat. supr. 15.

4 *Fides fuerat, sero iam*] *Fuerit, serum* ex coniect. Gronov. in textum recepit Bekker.

5 *Ceciderant haud plus quadringenti, Romani quinquaginta*] Vulg. *ceciderunt haud plus quam triginta, Romanorum nullus.* Ceterum *haud plus quadringenti* coniecit Drakenb., et *Romani L.* sive *quinquaginta*, ex vetere lectione *Romani liber*, quae in cod. Put. exstat, ascripta super secundam literam vocis *liber* litera *n*, optima emendatio est, quae Gronov. et Crevier. placuit.

6 *Tenuit*] Duravit, ut supr. ii. 3. iii. 19.

7 *Copias eduxit*] *Educit* Drakenb. et Bekker. habent.

8 erant castraque. Eo spatio (et sunt omnia campi circa No- U. C. 537.
lam) concurrerunt. Clamor, ex parte utraque sublatus, A. C. 215.
proximos ex cohortibus iis, quae in agros praedatum exie- Proelium
rant, ad proelium iam commissum revocavit. Et Nolani ad Nolam.
aciem Romanam auxerunt: quos collaudatos Marcellus in
subsidiis stare, et saucios ex acie efferre iussit; pugna
abstinere, ni ab se signum accepissent. Proelium erat an- 45.
ceps: summa vi et duces hortabantur, et milites pugnabant.
Marcellus victis ante diem tertium, fugatis ante paucos dies
a Cumis, pulsis priore anno ab Nola ab eodem se duce,
milite alio, instare iubet. 'Non omnes esse in acie: prae-
'dantes vagari in agro: sed, qui pugnent, marcere Cam-
9 'pana luxuria, vino et scortis, omnibusque lustris per totam
'hiemem confectos. Abisse illam vim vigoremque, dilapsa
'esse robora corporum animorumque, quibus Pyrenaei
'Alpiumque superata sint iuga: reliquias illorum virorum,
'vix arma membraque sustinentes, pugnare. Capuam
'Hannibali Cannas fuisse. Ibi virtutem bellicam, ibi
'militarem disciplinam, ibi praeteriti temporis famam, ibi
'spem futuri exstinctam.' Quum haec exprobrando hosti
Marcellus suorum militum animos erigeret, Hannibal multo
gravioribus probris increpabat: 'Arma signaque eadem se
'noscere, quae ad Trebiam Trasimenumque, postremo ad
'Cannas viderit habueritque: militem alium profecto se in
'hiberna Capuam duxisse, alium inde eduxisse. Lega-
1 'tumne Romanum et legionis unius atque alae magno cer-
'tamine vix toleratis pugnam, quos binae acies consulares
'nunquam sustinuerunt? Marcellus, tirone milite ac Nolanis
'subsidiis, inultus nos iam iterum lacessit? Ubi ille meus
'miles est, qui erepto ex equo C. Flaminio consuli caput
'abstulit? ubi, qui L. Paullum ad Cannas occidit? Ferrum
'nunc hebet? an dextrae torpent? an quid prodigii est
'aliud? Qui pauci plures vincere soliti estis, nunc paucis
'plures vix restatis. Romam vos expugnaturos, si quis du-
2 'ceret, fortes lingua, iactabatis. Enim minor est res. Hic
'experiri vim virtutemque volo. Expugnate Nolam, cam-
'pestrem urbem, non flumine, non mari saeptam. Hinc

8 *Et sunt omnia campi circa Nolam*] Particula *et* in simili parenthesi occurrit infr. xxix. 23.

9 *Omnibusque lustris*] Lustra sunt latebrae, ubi qui ventri et libidinibus operam dant, velut ferae in locis deviis, delitescunt. cf. Festus v. *Lustra*. Plautus Bacch. iii. 3. 10. Cic. Philipp. ii. 6.

1 *Legionis unius atque alae*] Sociorum copias hic voce *alae* intelligi vult Crevier., contra autem unius legionis Romanae equites ab Hannibale innui monet Stroth.

2 *Enim minor est res*] *En nunc minor* Drakenb. et Bekker. servant. *Enim minor* revocavit Gronov. et particulam *enim* similiter ab initio periodi positam monet, infr. xxxiv. 32. Plaut. Epidic. v. 2. 36. Pers. ii. 2. 54.

U. C. 537. A. C. 215.

'vos ex tam opulenta urbe praeda spoliisque onustos vel 'ducam, quo voletis, vel sequar.'

46. Poeni in castra compelluntur.

Nec bene, nec male dicta profuerunt ad confirmandos animos. Quum omni parte pellerentur, Romanisque crescerent animi, non duce solum adhortante, sed Nolanis etiam per clamorem, favoris indicem, accendentibus ardorem pugnae, terga Poeni dederunt, atque in castra compulsi sunt. Quae oppugnare cupientes milites Romanos Marcellus Nolam reduxit, cum magno gaudio et gratulatione etiam plebis, quae ante inclinatior ad Poenos fuerat. Hostium plus quinque millia caesa eo die, vivi capti sexcenti, et signa militaria undeviginti et duo elephanti: quattuor in acie occisi. Romanorum minus mille interfecti: posterum diem indutiis tacitis, sepeliendo utrimque caesos in acie, consumpserunt. Spolia hostium Marcellus, Vulcano votum, cremavit. Tertio post die (ob iram credo aliquam, aut spem liberalioris militiae) mille ducenti septuaginta duo equites, mixti Numidae Hispanique, ad Marcellum transfugerunt. Eorum forti fidelique opera in eo bello usi sunt saepe Romani. Ager Hispanis in Hispania, Numidis in Africa post bellum, virtutis causa, datus est.

Q. Fabii res gestae.

Hannibal, ab Nola remisso in Bruttios Hannone, cum quibus venerat copiis, ipse Apuliae hiberna petit, circaque Arpos consedit. Q. Fabius, ut profectum in Apuliam Hannibalem audivit, frumento ab Nola Neapolique in ea castra convecto, quae super Suessulam erant, munimentisque firmatis, et praesidio, quod per hiberna ad tutandum locum 3
satis esset, relicto, ipse Capuam propius movit castra, agrumque Campanum ferro igneque est depopulatus: donec coacti sunt Campani, nihil admodum viribus suis fidentes, egredi portis, et castra ante urbem in aperto communire. Sex millia armatorum habebant, peditem imbellem: equitatu plus poterant: itaque equestribus proeliis lacessebant hostem. Inter multos nobiles equites Campanos Cerrinus

Iubellius Taurea.

Iubellius erat, cognomine Taurea. Civis indidem erat, 4
longe omnium Campanorum fortissimus eques: adeo ut, quum apud Romanos militaret, unus eum Romanus Claudius Asellus gloria equestri aequaret. Hic Taurea, quum 5

3 *Ad tutandum locum*] Plerique scripti *ad petendum.* Unus e nostris *ad tenendum:* quod verum est: et praeceperat iam coniectura Gronovius. Crev. *Ad tenendum* reposuit Bekker.

4 *Civis indidem erat*] *Indidem* proprie est Graecorum *αὔτοθεν*, ut infr. xxv. 15. xxvii. 12. Hoc loco significat, Iubellium ex eadem hac gente oriundum civitatem Romanam adeptum esse.

5 *Hic Taurea*] *Hunc Taurea* plerique, qui accusativum *hunc* cum voce *quaesivit* iungendum monent. *Tunc Taurea* ex coniect. Walchii recepit Bekker. Sed plures mss. *Hic Taurea* habent.

diu perlustrans oculis obequitasset hostium turmis, tandem U. C. 537.
facto silentio, 'ubi esset Claudius Asellus?' quaesivit: 'et, A. C. 215.
'quoniam verbis secum de virtute ambigere solitus esset, Claudius Asellus.
'cur non ferro decerneret; daretque opima spolia victus,
'aut victor caperet?' Haec ubi Asello nuntiata sunt in 47.
castra, id modo moratus, ut consulem percunctaretur, liceretne extra ordinem in provocantem hostem pugnare? permissu eius arma extemplo cepit: provectusque ante stationes equo, Tauream nomine compellavit, congredique, ubi vellet, iussit. Iam Romani ad spectaculum pugnae eius frequentes exierant: et Campani, non vallum modo castrorum, sed moenia etiam urbis prospectantes repleve-
6 rant. Quum iam ante ferocibus dictis rem nobilitassent, infestis hastis concitarunt equos. Dein libero spatio inter se ludificantes, sine vulnere pugnam extrahebant. Tum Campanus Romano, 'Equorum,' inquit, 'hoc, non equi-'tum, erit certamen, nisi e campo in cavam hanc viam de-'mittimus equos: ibi nullo ad evagandum spatio cominus 'conserentur manus.' Dicto prope citius equum in viam
7 Claudius deiecit. Taurea, verbis ferocior, quam re, 'Minime
8 sis,' inquit, 'cantherium in fossam.' Quae vox in rusticum
9 inde proverbium prodita. Claudius, quum ea via longe perequitasset, nullo obvio hoste in campum rursum evectus, increpans ignaviam hostis, cum magno gaudio et gratulatione victor in castra redit. Huic pugnae equestri rem
1 (quam vera sit, communis existimatio est) mirabilem certe,

6 *Quum iam ante ferocibus dictis rem nobilitassent*] Quum initio celebritatem quandam fastumque certamini mox futuro per ferocia dicta addidissent. Crev.

7 *Minime sis .... cantherium in fossam*] Κανθήλιος Graecis *asinus*, et Κανθήλια *clitellae*. Latinis *cantherius* equus castratus, cf. Varr. de R. R. ii. 7. et *cantherius* vel *cantherium* adminiculum et pedamentum vitium, instar furcae, vel iugi, cf. Columell. iv. 12. Fodiebantur vineae: in fossa figebantur cantherii, quibus applicabantur et imponebantur tenerae vites. Igitur proprie *cantherium in fossa* est, ubi cantheriata vitis est. Sed quia cantherius etiam genus equi est, via autem cava propter altiorem utrimque campum, instar fossae; illudens Taurea, postquam Claudius equum egerat in viam cavam, Quid te esse vis, inquit, cantherium in fossa? Cave te esse patiare cantherium in fossa. Hoc equidem me esse nolo. Quod quidem dictum nullam aliam tunc temporis vim habebat, quam ut invidiam ignavi turpisque discessus dicenti minueret. Haec Gronovius. Potuit quoque ludere Taurea in cognomen adversarii, quod Κανθήλιος apud Graecos, ut iam observavimus, *asinus*, Romanus autem *Asellus* cognominabatur. Observat idem Gronovius hoc proverbium aliam vim habuisse, sed quae nihil ad hunc locum pertinere videatur. *Minime sis cantherium in fossa:* id est, ne sinas alios de te crescere, ut vitis crescit stante et adminiculante canthério. Crev.

8 *Quae vox in rusticum*] Merito videtur Gronovio hoc proverbium iam antiquitus receptum fuisse, neque huic Taureae dicto debere originem suam. Crev.

9 *Quum ea via*] Vulgo in omnibus MSS. et edd. *ex via*. Ceterum *ea via*, quod Perizon. coniecit, probante Drakenborchio Stroth. et Bekker. receperunt.

1 *Quam vera sit, communis existimatio est*] Ita Gronov. pro vulg. *quam satis certam*, legendum monuit. *Communis existimatio*, h. e. existimare li-

U. C. 537. A. C. 215. adiiciunt quidam annales: quum refugientem ad urbem Tauream Claudius sequeretur, patenti hostium portae invectum, per alteram, stupentibus miraculo hostibus, intactum evasisse.

48. Quieta inde stativa fuere, ac retro etiam consul movit castra, ut sementem Campani facerent: nec ante violavit agrum Campanum, quam iam altae in segetibus herbae pabulum praebere poterant. Id convexit in Claudiana castra super Suessulam; ibique hiberna aedificavit. M. Claudio proconsuli imperavit, ut, retento Nolae necessario ad tuendam urbem praesidio, ceteros milites dimitteret Romam, ne oneri sociis, et sumptui reipublicae essent. Et Ti. Gracchus a Cumis Luceriam in Apuliam legiones quum duxisset, M. Valerium inde praetorem Brundisium cum eo, quem Luceriae habuerat, exercitu misit, tuerique oram agri Sallentini, et providere, quod ad Philippum bellumque Macedonicum attineret, iussit.

Literae ex Hispania. Exitu aestatis eius, qua haec gesta perscripsimus, literae a P. et Cn. Scipionibus venerunt, quantas, quamque prosperas in Hispania res gessissent: sed pecuniam in stipendium, vestimentaque, et frumentum exercitui, et sociis navalibus omnia deesse. Quod ad stipendium attineat, si aerarium inops esset, se aliquam rationem inituros, quo modo ab Hispanis sumant: cetera utique ab Roma mittenda esse: nec aliter aut exercitum aut provinciam retineri posse. Literis recitatis, nemo omnium erat, quin, et vera scribi, et postulari aequa, fateretur: sed occurrebat animis, quantos exercitus terrestres navalesque tuerentur, quantaque nova classis mox paranda esset, si bellum Macedonicum moveretur.
Romanorum inopia. Siciliam ac Sardiniam, quae ante 2
bellum vectigales fuissent, vix praesides provinciarum exercitus alere: tributo sumptus suppeditari: quum ipsum 3
tributum conferentium numerum tantis exercituum stragibus, et ad Trasimenum lacum, et ad Cannas, imminutum; tum, qui superessent pauci, si multiplici gravarentur stipendio, alia perituros peste. Itaque, nisi fide 4
staret respublica, opibus non staturam. Prodeundum in concionem Fulvio praetori esse, indicandas populo publicas necessitates, cohortandosque, qui redempturis auxis- 5

cet, prout cuique placet. cf. supr. iv. 20. Stroth.

2 *Quae ante bellum vectigales*] Quae reipublicae *vectigal* pendebant, quippe in voce *provincia*, si Niebhr. R. Gesch. iii. p. 727. audiendus sit, vox *proventus* latet, quoniam *provinciales* non armis, sed *proventu* necessitatibus reipublicae subveniebant.

3 *Tributo sumptus suppeditari*] sc. Tributo, quod cives Romani et Itali conferebant, pecuniam in sumptus suppeditari.

4 *Nisi fide staret respublica*] *Fides* hic pro eo, quod Anglice *credit* dicitur. Nisi sustentaretur respublica pecuniis mutuatis, quarum solutio in multum tempus differretur.

5 *Redempturis*] *Redimere* est conducere aliquid faciendum, vel prae-

sent patrimonia, ut reipublicae, ex qua crevissent, ad tem- U. C. 537.
6 pus commodarent; conducerentque ea lege praebenda, A. C. 215.
7 quae ad exercitum Hispaniensem opus essent, ut, quum pecunia in aerario esset, iis primis solveretur. Haec praetor in concione edixit, et qua die vestimenta, frumentum Hispaniensi exercitui praebenda, quaeque alia opus essent navalibus sociis, esset locaturus. Ubi ea dies venit, ad conducendum tres societates aderant hominum undeviginti,

49. Privata pecunia respublica administratur.

8 quorum duo postulata fuere: unum, ut militia vacarent,
9 dum in eo publico essent: alterum, ut, quae in naves imposuissent, ab hostium tempestatisque vi publico periculo essent. Utroque impetrato, conduxerunt, privataque pecunia respublica administrata est. Hi mores, eaque caritas patriae per omnes ordines velut tenore uno pertinebat. Quemadmodum conducta omnia magno animo sunt, sic summa fide praebita, nec secus quam si ex opulento aerario,
1 ut quondam, alerentur.

Illiturgis obsessa a tribus Poenorum ducibus.

2 Quum hi commeatus venerunt, Illiturgi oppidum ab Has-
3 drubale, ac Magone, et Hamilcare Bomilcaris filio, ob defectionem ad Romanos oppugnabatur. Inter haec trina castra hostium Scipiones, quum in urbem sociorum magno certamine ac strage obsistentium pervenissent, frumentum, cuius inopia erat, advexerunt: cohortatique oppidanos, ut

bendum. Hinc *redemptor*, qui conducit: *redemptura*, conductio. *Qui redempturis auxissent patrimonia*, sunt hoc loco publicani, qui conducendo publica ditati fuerant. Crev.

6 *Commodarent*] Dukerus pulchre vidit vocem *commodarent* hic significare, ut reipublicae commodo consulerent. Iure quippe Facciolatus negaverat *commodare* a bonis scriptoribus usurpatum esse de pecunia aliisque rebus, quae non redduntur eaedem, id quod Schellerus non accepit, atque hunc locum citavit. cf. Ruhnken. Opusc. p. 717.

7 *Conducerentque ea lege*] *Conducere* de iis dicitur, qui pacta mercede aliquid perficiendum suscipiunt, *locare* de iis, qui aliquid aliis committunt. cf. infr. xxxiv. 6.

8 *Ut militia vacarent, dum in eo publico essent*] Haec Gronovii emendatio non multum abit ab optimi codicis scriptura. Longe aliam Valla finxerat lectionem, quam prius editi praeferebant, *ne alii triennio eo publicani essent*. *Publica* dicuntur, sive vectigalia et reditus populi Romani, quae inferenda aerario locantur a magistratibus, fruenda conducuntur a locupletibus et idoneis hominibus, qui inde *publicani* appellantur; ita ut definitum sit, quid pro iis pendere illi debeant aerario: sive munera operave aut functiones ac necessitates reipublicae, puta templi alicuius aut pontis exaedificatio, frumenta ac vestimenta exercitui, quae facienda vel praebenda locantur itidem a magistratibus, conducuntur a publicanis; ita ut definitum sit, quid hi pretii loco accipere debeant ex aerario. Posteriore hoc sensu *publicum* hic intellige. *Dum in eo publico essent*: quamdiu illam curationem, tanquam conductores et publicani, gererent. Haec fere Gronovius Observ. iv. 23. Crev.

9 *Ut, quae in naves imposuissent*] Ut, quae in naves imposuissent, si aut propter hostilem vim, aut per tempestatem interiissent, hoc damnum respublica sustineret, non ipsi. Crev.

1 *Alerentur*] sc. Exercitus. Str.

2 *Illiturgi oppidum*] In Baetica, circa Baetin flumen. cf. Plin. H. N. iii. 1. Duker.

3 *Hamilcare Bomilcaris filio*] *Hannibale*, quod mss. longe plurimi optimique habent et Gronov. probat, reposuit Stroth.

U. C. 537. A. C. 215.

Romani trina castra Poenorum capiunt.

eodem animo moenia tutarentur, quo pro se pugnantem Romanum exercitum vidissent, ad castra maxima oppugnanda, quibus Hasdrubal praeerat, ducunt. Eodem et duo duces, et duo exercitus Carthaginiensium, ibi rem summam agi cernentes, convenerunt. Itaque eruptione e castris pugnatum est. Sexaginta hostium millia eo die in pugna fuerunt, sexdecim circiter Romanis. Tamen adeo haud dubia victoria fuit, ut plures numero, quam ipsi erant, Romani hostium occiderint: ceperint amplius tria millia hominum, paullo minus mille equorum, undesexaginta militaria signa, septem elephantos, quinque in proelio occisis: trinisque castris eo die potiti sunt. Illiturgi obsidione liberato, ad Intibili oppugnandum Punici exercitus traducti, suppletis copiis ex provincia, ut quae maxime omnium belli avida, modo praeda aut merces esset, et tum iuventute abundante. Iterum signis collatis, eadem fortuna utriusque partis pugnatum. Supra tredecim millia hostium caesa, supra duo capta, cum signis duobus et quadraginta, et novem elephantis. Tum vero omnes prope Hispaniae populi ad Romanos defecerunt: multoque maiores ea aestate in Hispania, quam in Italia, res gestae.

EPITOME LIBRI XXIV.

HIERONYMUS, Syracusanorum rex, cuius avus Hiero amicus populi Romani fuerat, ad Carthaginienses defecit; et propter crudelitatem superbiamque a suis interfectus est. Ti. Sempronius Gracchus proconsul prospere adversus Poenos et Hannonem ducem ad Beneventum pugnavit, servorum maxime opera, quos liberos esse iussit. Claudius Marcellus consul, in Sicilia, quae prope tota ad Poenos defecerat, Syracusas obsedit. Philippo Macedonum regi bellum indictum est; qui, ad Apolloniam nocturno proelio oppressus fugatusque, in Macedoniam cum prope inermi exercitu perfugit. Ad id bellum gerendum Valerius praetor missus est. Res praeterea in Hispania a P. et Cn. Scipionibus adversus Carthaginienses gestas continet. Syphax, rex Numidarum, in amicitiam ascitus, et a Masinissa, rege Massylorum, pro Carthaginiensibus pugnante, victus, in Maurusios cum magna manu transiit contra Gades; ubi angusto freto Africa et Hispania dirimuntur. Celtiberi quoque in amicitiam recepti sunt: quorum auxiliis ascitis, tunc primum mercenarium militem Romana castra habuerunt.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXIV.

U. C. 537. A. C. 215. Res a Poenis apud Bruttios gestae. Rhegium frustra tentatum.

UT ex Campania in Bruttios reditum est, Hanno, adiutoribus et ducibus Bruttiis, Graecas urbes tentavit, eo facilius in societate manentes Romana, quod Bruttios, quos et oderant, et metuebant, Carthaginiensium partis factos cernebant. Rhegium primum tentatum est, diesque aliquot
ibi nequicquam absumpti. Interim Locrenses frumentum, 1
lignaque, et cetera necessaria usibus ex agris in urbem rapere, etiam ne quid relictum praedae hostibus esset: et in dies maior omnibus portis multitudo effundi. Postremo ii modo relicti in urbe erant, qui reficere muros ac portas,

Locrenses se dedunt Poenis.

telaque in propugnacula congerere cogebantur. In permixtam omnium aetatium ordinumque multitudinem, et vagan-
tem in agris magna ex parte inermem, Hamilcar Poenus 2
equites emisit; qui, violare quemquam vetiti, tantum, ut excluderent ab urbe fuga dissipatos, turmas obiecere. Dux ipse, loco superiore capto, unde agros urbemque posset conspicere, Bruttiorum cohortem adire muros, atque evocare principes Locrensium ad colloquium iussit, et, pollicentes amicitiam Hannibalis, adhortari ad urbem tradendam. Bruttiis in colloquio nullius rei primo fides est: deinde ut Poenus apparuit in collibus, et refugientes pauci aliam omnem multitudinem in potestate hostium esse afferebant; tum, metu victi, consulturos se populum responderunt: advocataque extemplo concione, quum et levissimus quisque
novas res novamque societatem mallent, et, quorum propin- 3
qui extra urbem interclusi ab hostibus erant, velut obsidi-
bus datis, pigneratos haberent animos, pauci magis taciti 4

1 *Interim Locrenses*] At de Locrensibus noster alia narraverat, supr. xxiii. 30. et 41. nisi dicere malis, eum illic occupavisse res nunc demum gestas. STROTH.

2 *Hamilcar Poenus*] Trium MSS. fide *Bomilcar* reposuit Stroth.

3 *Societatem mallent*] Edd. ante Gronov. *mallet.* Sed et verbo et adiectivo plurali numero distributivum *quisque* iungi apud Livium passim animadverteris. supr. ii. 22. vii. 19.

4 *Pigneratos*] sc. Obstrictos Poenis, propinquos illorum, tanquam pignora, in potestate sua habentibus. DOER.

U. C. 537.
A. C. 215.
Praesidio Romano dimisso.

5 probarent constantem fidem, quam probatam tueri auderent; haud dubio in speciem consensu fit ad Poenos deditio. L. Atilio praefecto praesidii, quique cum eo milites Romani erant, clam in portum deductis, atque impositis in naves, ut Rhegium deveherentur, Hamilcarem Poenosque ea conditione, ut foedus extemplo aequis legibus fieret, in urbem acceperunt. Cuius rei prope non servata fides deditis est, quum Poenus dolo dimissum Romanum incusaret; Locrenses profugisse ipsum causarentur. Insecuti etiam equites sunt, si quo casu in freto aestus morari, aut deferre naves in terram posset. Et eos quidem, quos sequebantur, non sunt adepti: alias a Messana traiicientes freto Rhegium naves conspexerunt. Milites erant Romani, a Claudio praetore missi ad obtinendam urbem praesidio. Itaque Rhegio extemplo abscessum est. Locrensibus iussu Hannibalis data pax, 'ut liberi suis legibus viverent: urbs pate-
6 'ret Poenis, portus in potestatem Locrensium esset: societas 'eo iure staret, ut Poenus Locrensem, Locrensisque Poe-'num pace ac bello iuvaret.'

Leges societatis inter Poenos et Locrenses.

Sic a freto Poeni reducti, frementibus Bruttiis, quod Rhegium ac Locros, quas urbes direpturos se destinaverant, intactas reliquissent. Itaque per se ipsi, conscriptis armatisque iuventutis suae quindecim millibus, ad Crotonem oppugnandum pergunt ire, Graecam et ipsam urbem, et maritimam: plurimum accessurum opibus, si in ora maris urbem portu ac moenibus validam tenuissent, credentes. Ea cura angebat, quod neque non arcessere ad auxilium
7 Poenos satis audebant, ne quid non pro sociis egisse viderentur: et, si Poenus rursus magis arbiter pacis, quam adiutor belli, fuisset, ne in libertatem Crotonis, sicut ante Locrorum, frustra pugnaretur. Itaque optimum visum est, ad Hannibalem mitti legatos, caverique ab eo, ut receptus Croto Bruttiorum esset. Hannibal quum praesentium eam consultationem esse respondisset, et ad Hannonem eos
8 reiecisset, ab Hannone nihil certi ablatum. Nec enim diripi volebant nobilem atque opulentam urbem: et sperabant, quum Bruttius oppugnaret, Poenos nec probare, nec iuvare eam oppugnationem appareret, eo maturius ad se defecturos. Crotone nec consilium unum inter populares,

2.

Bruttii Crotonem oppugnant.

5 *Probatam tueri*] *Propalam tueri* ex emend. Walchii recepit Bekker.

6 *In potestatem Locrensium esset*] Similem loquendi formam iam observavimus supr. ii. 14. Sic ap. Cic. pro lege Man. 33. *in praedonum fuisse potestatem.* Terent. Eun. ii. 2. *videt me esse in tantum honorem.* cf. supr. xxii. 25. *Minucium prope in custodiam habitum.*

7 *Non pro sociis*] Pro sociis quippe tum demum acturi erant, si socios in partes suas vocavissent.

8 *Nihil certi ablatum*] *Allatum* edd. ante Iac. Gronov. cf. Cic. ad Att. xvi. 16. Ep. ad Planc. *decretum liberalissimum abstulimus.* et Cic. ad Div. iv. 12.

U. C. 537.
A. C. 215.
Crotoniatarum discordia.

nec voluntas erat. Unus velut morbus invaserat omnes
Italiae civitates, ut plebes ab optimatibus dissentirent: senatus Romanis faveret, plebs ad Poenos rem traheret. Eam
dissensionem in urbe perfuga nuntiat Bruttiis; Aristomachum esse principem plebis, tradendaeque auctorem urbis:
et in vasta urbe lateque omnibus disiectis moenibus raras 9
et stationes custodiasque senatorum esse: quacunque cus-

Urbs capitur a Bruttiis, praeter arcem.

todiant plebis homines, ea patere aditum. Auctore ac
duce perfuga, Bruttii corona cinxerunt urbem: acceptique
a plebe primo impetu locos omnes, praeter arcem, cepere. 1
Arcem optimates tenebant, preparato iam ante ad talem
casum perfugio. Eodem Aristomachus perfugit; tanquam
Poenis, non Bruttiis, auctor urbis tradendae fuisset.

3. Urbs Croto murum in circuitu patentem duodecim millia
passuum habuit, ante Pyrrhi in Italiam adventum. Post
vastitatem eo bello factam vix pars dimidia habitabatur:
flumen, quod medio oppido fluxerat, extra frequentia tectis
loca praeterfluebat: et arx procul iis, quae habitabantur.

Laciniae Iunonis templum.

Sex millia aberat ab urbe nobili templum (ipsa urbe erat no- 2
bilius) Laciniae Iunonis, sanctum omnibus circa populis. 3
Lucus ibi, frequenti silva et proceris abietis arboribus saeptus, laeta in medio pascua habuit, ubi omnis generis sacrum
deae pascebatur pecus sine ullo pastore: separatimque 4
egressi cuiusque generis greges nocte remeabant ad stabula,
nunquam insidiis ferarum, non fraude violati hominum.
Magni igitur fructus ex eo pecore capti, columnaque inde
aurea solida facta et sacrata est: inclutumque templum,
divitiis etiam, non tantum sanctitate, fuit. Ac miracula
aliqua affinguntur plerumque tam insignibus locis. Fama
est, aram esse in vestibulo templi; cuius cinerem nullo 5

Arx Crotonis.

unquam moveri vento. Sed arx Crotonis, una parte im-

9 *Omnibus disiectis moenibus*] In varias admodum partes huc illuc procurrentibus. DRAK.

1 *Locos omnes, praeter arcem*] *Omnem praeter arcem* probante Gronov. reposuit Bekker.

2 *Sex millia aberat ab urbe*] Strab. vi. p. 262. Laciniae Iunonis templum distare ait ab Crotone centum quinquaginta stadiis, hoc est, novendecim prope millibus. An aliquid corrigendum apud alterutrum scriptorem? An potius ita conciliabimus, ut Strabonem maritimum iter, quod circumvectio reddit longius; Livium terrestre designasse dicamus? GRONOV.

3 *Templum (ipsa urbe erat nobilius) Laciniae Iunonis*] Quod commune Latinorum sive Oenotrorum populorum fanum, haud aliter atque illud Ioniorum, quod Panionium vocabatur, antiquitus fuisse censet Niebhr. i. n. 263. Ante Troicum bellum collatitia pecunia regum populorumque exstructum fuisse narratur ap. Serv. in Aen. iii. 552. cf. Plin. H. N. ii. 107. Cic. de Div. i. 24. de Invent. ii. 1. 2. Heyn. Opusc. Acad. ii. p. 174. et 186. Ceterum *ipsa urbe nobilius*, quod ante Drakenb. exstabat, omissa parenthesi revocavit Bekker.

4 *Separatimque egressi cuiusque generis greges*] *Separatique greges sui quique generis* ex coniect. Gronov. recepit Bekker. *Sui quisque generis* mavult Drakenb.

5 *Nullo unquam moveri vento*] Ita Gronov. emendavit pro vulg. *nullus unquam moveat ventus*, quod Stroth. servat.

minens mari, altera vergente in agrum, situ tantum naturali U. C. 537.
quondam munita, postea et muro cincta est, qua per aver- A. C. 215.
sas rupes ab Dionysio Siciliae tyranno per dolum fuerat capta. Eam tum arcem, satis, ut videbatur, tutam, Crotoniatum optimates tenebant, circumsedente cum Bruttiis eos etiam plebe sua. Postremo Bruttii, quum suis viribus inexpugnabilem viderent arcem, coacti necessitate, Hannonis auxilium implorant. Is, conditionibus ad deditionem compellere Crotoniatas conatus, ut coloniam Bruttiorum eo
6 deduci, antiquamque frequentiam eo recipere vastam ac desertam bellis urbem paterentur, omnium neminem, praeter Aristomachum, movit. Morituros se affirmabant citius, quam, immixti Bruttiis, in alienos ritus, mores, legesque, ac mox linguam etiam verterentur. Aristomachus unus, quando nec suadendo ad deditionem satis valebat, nec, sicut urbem prodiderat, locum prodendae arcis inveniebat, transfugit ad Hannonem. Locrenses brevi post legati, quum permissu Hannonis arcem intrassent, persuadent, ut traduci se in Locros paterentur, nec ultima experiri vellent. Iam hoc ut sibi liceret, impetraverant et ab Hannibale, missis ad id ipsum legatis. Ita Crotone excessum est, deductique Crotoniatae ad mare naves conscendunt. Locros omnis multitudo abeunt.

Crotoniatae Locros abeunt.

In Apulia ne hiems quidem quieta inter Romanos atque Hannibalem erat. Luceriae Sempronius consul, Hannibal haud procul Arpis hibernabat. Inter eos levia proelia ex occasione, aut opportunitate huius aut illius partis, oriebantur: meliorque iis Romanus, et in dies cautior tutiorque ab insidiis fiebat.

4.

Hieroni succedit Hieronymus Syracusis.

In Sicilia Romanis omnia mutaverat mors Hieronis, regnumque ad Hieronymum nepotem eius translatum:
7 puerum, vixdum libertatem, nedum dominationem, modice
8 laturum. Laete id ingenium tutores atque amici ad praecipitandum in omnia vitia acceperunt: quae ita futura cernens Hiero, ultima senecta voluisse dicitur liberas Syra-
9 cusas relinquere, ne sub dominatu puerili, per ludibrium, bonis artibus partum firmatumque interiret regnum. Huic consilio eius summa ope obstitere filiae, nomen regium penes puerum futurum ratae, regimen rerum omnium
1 penes se virosque suos, Andranodorum et Zoippum: nam ii tutorum primi relinquebantur. Non facile erat nona-

6 *Antiquamque frequentiam*] *Suam* addidit Bekker. probante Gronovio.

7 *Libertatem*] Ut qui ex potestate avi mortui exisset, et sui iuris iam factus esset.

8 *Laturum. Laete id*] *Laturum. Ea aetate id*, Stroth. *Laturae aetatis, id*, Bekker. reposuit.

9 *Per ludibrium ... interiret*] Interiret per lasciviam pueri Hieronymi, cuius levitas regno velut illuderet. Crev.

1 *Nam ii tutorum*] Hae voces desunt in scriptis, et adiectae sunt a

U. C. 537. A. C. 215. gesimum iam agenti annum, circumsesso dies noctesque muliebribus blanditiis, liberare animum, et convertere ad 2
publicam privata curam. Itaque tutores modo quindecim 3
puero reliquit: quos precatus est moriens, ut fidem erga populum Romanum, quinquaginta annos ab se cultam, inviolatam servarent, iuvenemque suis potissimum vestigiis insistere vellent disciplinaeque, in qua edoctus esset. Haec 4
mandata. Quum exspirasset, per tutores testamento prolato, pueroque in concionem producto, (erat autem quindecim tunc ferme annorum) paucis, qui per concionem ad excitandos clamores dispositi erant, approbantibus testamentum, ceteris velut patre amisso in orba civitate omnia timentibus, funus fit regium, magis amore civium et caritate, quam cura suorum, celebre. Brevi deinde ceteros tutores summovet Andranodorus, iuvenem iam esse dictitans Hieronymum, ac regni potentem: deponendoque tutelam ipse, 5
quae cum pluribus communis erat, in se unum omnium vires convertit.

5. Hieronymi vitia.

Vix quidem ulli bono moderatoque regi facilis erat favor apud Syracusanos, succedenti tantae caritati Hieronis. 6
Verum enim vero Hieronymus, velut suis vitiis desiderabilem efficere vellet avum, primo statim conspectu, omnia quam disparia essent, ostendit. Nam qui per tot annos Hieronem filiumque eius Gelonem, nec vestis habitu, nec 7
alio ullo insigni differentes a ceteris civibus vidissent, conspexere purpuram, ac diadema, ac satellites armatos; quadrigisque etiam alborum equorum interdum ex regia procedentem, more Dionysii tyranni. Hunc tam superbum apparatum habitumque convenientes sequebantur contemptus omnium hominum, superbae aures, contumeliosa dicta, rari aditus, non alienis modo, sed tutoribus etiam, libidines novae, inhumana crudelitas. Itaque tantus omnes terror invaserat, ut quidam ex tutoribus aut morte voluntaria, aut fuga praeverterent metum suppliciorum. Tres ex iis, qui-

Valla. Andreas et Campanus dedere *qui tutorum*. Crev.

2 *Convertere ad publicam privata curam*] Ita statuere de domo sua, ut praecipue reipublicae consuleret, et illius statum huius commodo attemperaret. Gronov.

3 *Tutores modo quindecim*] Haud scio an Hiero veterem civitatis regendae rationem respexerit, quum apud Thucyd. vi. 72. rem publicam Syracusanam a quindecim magistratibus, Graece *στρατηγοῖς*, administratam videmus. Polybius vii. 8. Hieronem in animo saepius habuisse imperium deponere, sed invitis civibus noluisse scribit.

4 *In qua edoctus esset*] *Eductus*, quod placuit Gronovio, recepit Bekker.

5 *Regni potentem*] Regno administrando parem. Stroth.

6 *Succedenti tantae caritati Hieronis*] Hieroni, qui tam carus fuerat civibus. Sic supr. iv. 11. *quo maiori gloriae rerum domi forisque gestarum succedere se cernebant.* Similiter Iustin. xxii. 1. *Agathocles, qui magnitudini prioris Dionysii successit.*

7 *Filiumque eius Gelonem*] cf. Supr. xxiii. 30.

bus solis aditus in domum familiarior erat, Andranodorus et U. C. 537.
Zoippus, generi Hieronis, et Thraso quidam, de aliis quidem A. C. 215.
rebus haud magnopere audiebantur: tendendo autem duo
ad Carthaginienses, Thraso ad societatem Romanam, certa-
mine ac studiis interdum in se convertebant animum ado-
lescentis: quum coniuratio, in tyranni caput facta, indicatur Conspira-
per Callonem quendam, aequalem Hieronymi, et iam inde tio in eius
8 a puero in omnia familiaria iura assuetum. Index unum ex caput.
coniuratis Theodotum, a quo ipse appellatus erat, nominare
potuit. Qui comprehensus extemplo, traditusque Andrano-
doro torquendus, de se ipse haud cunctanter fassus, conscios
celabat. Postremo, quum omnibus intolerandis patientiae
humanae cruciatibus laceraretur, victum malis se simulans,
avertit ab consciis in insontes indicium, Thrasonem esse
auctorem consilii mentitus, nec, nisi tam potenti duce con-
9 fisos, rem tantam ausuros ab latere tyranni, quorum capita
vilissima fingenti inter dolores gemitusque occurrere.
Maxime animo tyranni credibile indicium Thraso nomina-
tus fecit. Itaque extemplo traditur ad supplicium: adiec-
1 tique poenae ceteri iuxta insontes. Consciorum nemo,
quum diu socius consilii torqueretur, aut latuit, aut fugit.
Tantum illis in virtute ac fide Theodoti fiduciae fuit: tan-
tumque ipsi Theodoto virium ad arcana occultanda.

Ita, quod unum vinculum cum Romanis societatis erat, 6.
Thrasone sublato e medio, extemplo haud dubie ad defec-
tionem res spectabat: legatique ad Hannibalem missi, ac Ad Hanni-
2 remissi ab eo cum Hannibale, nobili adolescente, Hippo- balem in-
crates et Epicydes, nati Carthagine, sed oriundi ab Syra- clinat.
cusis exsule avo, Poeni ipsi materno genere. Per hos
iuncta societas Hannibali ac Syracusano tyranno: nec invito
Hannibale apud tyrannum manserunt. Ap. Claudius prae-
tor, cuius Sicilia provincia erat, ubi ea accepit, extemplo le-
gatos ad Hieronymum misit: qui, quum sese ad renovandam Legati
societatem, quae cum avo fuisset, venisse dicerent, per ludi- Rom. per
brium auditi dimissique sunt ab quaerente per iocum Hie- ludibrium ab eo au-
ronymo, 'quae fortuna iis pugnae ad Cannas fuisset? vix diti.
'credibilia enim legatos Hannibalis narrare. Velle, quid

8 *Familiaria iura assuetum*] *Assumptum* pro *assuetum* legendum coniecit Ruhnken. ad Vell. Paterc. ii. 29.

9 *Ausuros ab latere tyranni*] *Ab latere* alicuius esse dicuntur, qui sunt eius familiares, et eius plerumque tegunt latera. Edd. ante Gronov. *ausuros. Ab latere inde eos nominat tyranni*, quod Stroth. servat, quamvis MSS. fidem ei non faciant.

1 *Ceteri iuxta insontes*] cf. Supr. v. 6. ix. 13. xxiii. 28.

2 *Cum Hannibale, nobili adolescente*] Quum huius Hannibalis mentio nusquam alibi occurrat, *ab eodem Hannibale nobiles adolescentes* legendum censuit Sigon. Sed quum Polybius vii. 2. hunc ipsum Hannibalem memoret, haud dubium videtur, illum, postquam imperatori Hannibali societatem iunctam renuntiavit, partes nullas suscepisse, et idcirco non amplius commemoratum fuisse.

U. C. 537. 'veri sit, scire, ut ex eo, utram spem sequatur, consilium 3
A. C. 215. 'capiat.' Romani, 'quum serio legationes audire coepisset, 'redituros se ad eum' dicentes 'esse,' monito magis eo, quam rogato, ne fidem temere mutaret, proficiscuntur. Hieronymus legatos Carthaginem misit ad foedus ex socie- 4
Foedus eius cum Poenis.
tate cum Hannibale faciendum. Pacto convenit, ut, quum Romanos Sicilia expulissent, (id autem brevi fore, si naves atque exercitum misissent) Himera amnis, qui ferme insulam dividit, finis regni Syracusani ac Punici imperii esset. Aliam deinde, inflatus assentationibus eorum, qui eum non Hieronis tantum, sed Pyrrhi etiam regis, materni avi, iube- 5
bant meminisse, legationem misit, qua aequum censebat, Sicilia sibi omni cedi: Italiae imperium proprium quaeri Carthaginiensi populo. Hanc levitatem ac iactationem animi neque mirabantur in iuvene furioso, neque arguebant, dummodo averterent eum ab Romanis.

7. Sed omnia in eo praecipitia ad exitium fuerunt. Nam quum, praemissis Hippocrate atque Epicyde cum binis millibus armatorum ad tentandas urbes, quae praesidiis tenebantur Romanis, et ipse in Leontinos cum cetero omni exercitu (erant autem ad quindecim millia peditum equitumque) profectus esset; liberas aedes coniurati (et omnes 6
forte militabant) imminentes viae angustae, qua descendere 7
ad forum rex solebat, sumpserunt. Ibi, quum instructi armatique ceteri transitum exspectantes starent, uni ex iis, (Dinomeni fuit nomen) quia custos corporis erat, partes datae sunt, ut, quum appropinquaret ianuae rex, per cau-
A coniuratis occiditur.
sam aliquam in angustiis sustineret ab tergo agmen. Ita, ut convenerat, factum est. Tanquam laxaret elatum pedem ab stricto nodo, moratus turbam Dinomenes, tantum intervalli fecit, ut, quum in praetereuntem sine armatis regem impetus fieret, confoderetur aliquot prius vulneribus, quam succurri posset. Clamore et tumultu audito, in Dinomenem, iam haud dubie obstantem, tela coniiciuntur: inter quae tamen, duobus acceptis vulneribus, evasit. Fuga satellitum, ut iacentem videre regem, facta est. Interfectores pars in forum ad multitudinem laetam libertate, pars Syracusas pergunt, ad praeoccupanda Andranodori regiorumque

3 *Utram spem sequatur*] In utrius populi societate spem et fiduciam ponat. Doer.

4 *Ad foedus*] Quo leges conditionesque rerum alteri parti ab altera praestandae ponerentur. cf. Polyb. vii. 3. ubi singula traduntur.

5 *Pyrrhi etiam regis*] Huius enim filiam Nereidem duxerat Gelo Hieronymi pater. Polyb. vii. 3.

6 *Liberas aedes*] Aedes vacuas, in quibus ipsi soli hospitarentur. cf. infr. xxx. 17. xxxv. 23. xlii. 6. Plaut. Mil. Glor. iii. 1. 83.

7 *Et omnes forte*] cf. Supr. xxiii. 44. *et sunt omnia campi.* Hinc nulla in coniuratores incideret suspicio, quod regem in Leontinos sequerentur.

aliorum consilia. Incerto rerum statu, Ap. Claudius, bel- U. C. 537.
lum oriens ex propinquo quum cerneret, senatum literis A. C. 215.
certiorem fecit, Siciliam Carthaginiensi populo et Hanni-
8 bali conciliari: ipse adversus Syracusana consilia, provin-
ciam, regnique fines omnia convertit praesidia.
Exitu anni eius, Q. Fabius ex auctoritate senatus Puteo-
los, per bellum coeptum frequentari emporium, communiit,
praesidiumque imposuit. Inde Romam comitiorum causa Comitia
9 veniens, in eum, quem primum diem comitialem habuit, consularia.
1 comitia edixit; atque ex itinere praeter urbem in campum
2 descendit. Eo die quum sors praerogativae Aniensi iuni-
orum exisset, eaque T. Otacilium, M. Aemilium Regillum
consules diceret, tum Q. Fabius, silentio facto, tali oratione
est usus: 'Si aut pacem in Italia, aut bellum cum eo hoste 8.
'haberemus, in quo negligentiae laxior locus esset, qui Fabii Cos.
'vestris studiis, quae in campum ad mandandos, quibus oratio de
'velitis, honores affertis, moram ullam offerret, is mihi deligendis
'parum meminisse videretur vestrae libertatis. Sed quum magna cu-
'in hoc bello, in hoc hoste, nunquam ab ullo duce sine in- ra Coss.
'genti nostra clade erratum sit, eadem vos cura, qua in
'aciem armati descenditis, inire suffragium ad creandos
'consules decet, et sibi sic quemque dicere: Hannibali
'imperatori parem consulem nomino. Hoc anno ad Ca-
'puam Iubellio Taureae Campano summo equiti provocanti
3 'summus Romanus eques Asellus Claudius est oppositus.
'Adversus Gallum, quondam provocantem in ponte Anienis,
4 'T. Manlium, fidentem et animo et viribus, misere maiores
'nostri. Ob eandem causam haud multis annis post fuisse

8 *Provinciam, regnique fines*] Haec lectio stare nequit. Pighius emendat: *ad provinciae regnique fines:* id est, versus eam partem, ubi provincia regnum contingebat. Pulsis Sicilia primo Punico bello Carthaginiensibus, tota insula duas in partes divisa erat, quarum altera erat ditionis Romanorum, et ideo vocatur hic *provincia;* altera regnum Hieronis fuerat. Crev. Pighium sequitur Bekker.

9 *Quem primum diem comitialem*] Non interiecto trinundino, quod, ex lege Hortensia, alioqui inter edictum et comitia intercedebat. Quippe ea lege effectum est, ut nundinae fastae essent. cf. Macrob. Saturn. i. 16. Antea enim nundinae nefastae erant, in quibus comitia haberi non liceret. cf. Niebhr. ii. n. 483.

1 *Praeter urbem*] Non ingressus urbem, sed praeter moenia in campum Martium transgressus.

2 *Quum sors praerogativae Aniensi iuniorum exisset*] Quum sorte obtigisset centuriae iuniorum, quae Aniensis nominabatur, ut prima omnium suffragium ferret. Ceterum hoc notatu dignum est, omnes centurias quae a Livio peculiari nomine designantur, tribubus esse cognomines, hic Aniensem, xxvi. 22. Veturiam, xxvii. 6. Galeriam: unde apparet, quod et aliunde constat, centurias, quae initio ad tribuum divisionem nihil pertinuerant, postea in iis inclusas fuisse. Igitur hoc loco *Aniensis iuniorum* est centuria iuniorum ex Aniensi tribu educta. Vid. supr. i. 43. et v. 18. Ceterum huius loci emendatio Gronovio debetur. Adi doctissimi viri Observ. iv. 1. Crev. cf. supr. x. 22.

3 *Asellus Claudius*] Supr. xxiii. 46, et 47.

4 *T. Manlium*] cf. Supr. vii. 10.

U. C. 537. ‘ non negaverim, cur M. Valerio non diffideretur, adversus 5
A. C. 215. ‘ similiter provocantem arma capienti Gallum ad certamen.
‘ Quemadmodum pedites equitesque optamus, ut validiores,
‘ si minus, ut pares hosti habeamus; ita duci hostium
‘ parem imperatorem quaeramus. Quum, qui est summus
‘ in civitate dux, eum legerimus; tamen repente lectus, in
‘ annum creatus, adversus veterem ac perpetuum imperato-
‘ rem comparabitur, nullis neque temporis, neque iuris in-
‘ clusum angustiis, quo minus ita omnia gerat administretque,
‘ ut tempora postulabunt belli: nobis autem in apparatu
‘ ipso, ac tantum inchoantibus res, annus circumagitur.
‘ Quoniam, quales viros creare vos consules deceat, satis est
‘ dictum; restat, ut pauca de iis, in quos praerogativae
‘ favor inclinavit, dicam. M. Aemilius Regillus flamen est
‘ Quirinalis, quem neque mittere ab sacris, neque retinere
‘ possumus, ut non deum aut belli deseramus curam. Ota-
‘ cilius sororis meae filiam uxorem atque ex ea liberos habet.
‘ Ceterum non ea vestra in me maioresque meos merita
‘ sunt, ut non potiorem privatis necessitudinibus rempubli-
‘ cam habeam. Quilibet nautarum vectorumque tranquillo
‘ mari gubernare potest: ubi saeva orta tempestas est, ac
‘ turbato mari rapitur vento navis, tum viro et gubernatore
‘ opus est. Non tranquillo navigamus, sed iam aliquot pro-
‘ cellis submersi paene sumus. Itaque, quis ad gubernacula
‘ sedeat, summa cura providendum ac praecavendum vobis
‘ est. In minore te experti, T. Otacili, re sumus: haud
‘ sane, cur ad maiora tibi fidamus, documenti quicquam de-
‘ disti. Classem hoc anno, cui tu praefuisti, trium rerum
‘ causa paravimus: ut Africae oram popularetur; ut tuta
‘ nobis Italiae litora essent; ante omnia ne supplementum
‘ cum stipendio commeatuque ab Carthagine Hannibali
‘ transportaretur. Create consulem T. Otacilium, non dico,
‘ si omnia haec, sed si aliquid eorum reipublicae praestitit. 6
‘ Sin autem, te classem obtinente, etiam, velut pacato mari,
‘ quaelibet Hannibali tuta atque integra ab domo venerunt;
‘ si ora Italiae infestior hoc anno, quam Africae, fuit: quid
‘ dicere potes, cur te potissimum ducem Hannibali hosti op- 7
‘ ponant? Si consul esses, dictatorem dicendum exemplo
‘ maiorum nostrorum censeremus: nec tu id indignari
‘ posses, aliquem in civitate Romana meliorem bello haberi,
‘ quam te. Magis nullius interest, quam tua, T. Otacili,
‘ non imponi cervicibus tuis onus, sub quo concidas. Ego

5 *M. Valerio*] cf. Supr. vii. 26.

6 *Aliquid eorum*] Noster tamen supr. xxiii. 41. Otacilium agrum Carthaginiensem depopulatum esse, et septem naves Punicas cum sociis navalibus cepisse scribit. Fabius oratorum more haec omnia elevat. DUK.

7 *Hosti opponant*] *Opponamus* ex Salmasii emendatione recepit Bekker.

'magnopere suadeo, eodem animo, quo, si stantibus vobis U. C. 537.
'in aciem armatis repente deligendi duo imperatores essent, A. C. 215.
'quorum ductu atque auspicio dimicaretis, hodie quoque
8 'consules creetis: quibus sacramento liberi nostri dicant,
'ad quorum edictum conveniant, sub quorum tutela atque
9 'cura militent. Lacus Trasimenus et Cannae tristia ad
1 'recordationem exempla, sed ad praecavendum simile utili
'documento sunt. Praeco, Aniensem iuniorum in suffra-
'gium revoca.'

Quum T. Otacilius ferociter, eum continuare consulatum 9.
velle, vociferaretur atque obstreperet, lictores ad eum acce-
dere consul iussit: et, quia in urbem non inierat, protinus
2 in campum ex itinere profectus, admonuit, cum securibus
sibi fasces praeferri. Iterum praerogativa suffragium init;
creatique in ea consules Q. Fabius Maximus quartum, M.
Marcellus tertium. Eosdem consules ceterae centuriae
sine variatione ulla dixerunt. Et praetor unus refectus Q.
3 Fulvius Flaccus: novi alii creati, T. Otacilius Crassus ite-
rum, Q. Fabius consulis filius, qui tum aedilis curulis erat,
P. Cornelius Lentulus. Comitiis praetorum perfectis, se-
natusconsultum factum est, 'ut Q. Fulvio extra ordinem
4 'urbana provincia esset: isque potissimum, consulibus ad
'bellum profectis, urbi praeesset.' Aquae magnae bis eo
anno fuerunt: Tiberisque agros inundavit cum magna
strage tectorum, pecorumque et hominum pernicie.

Quinto anno secundi Punici belli, Q. Fabius Maximus U. C. 538.
quartum, M. Claudius Marcellus tertium, consulatum in- A. C. 214.
euntes, plus solito converterant in se civitatis animos. Q. Fabio
Multis enim annis tale consulum par non fuerat. Refere- IV. M.
5 bant senes, sic Maximum Rullum cum P. Decio ad bellum Marcello III. Coss.

8 *Quibus sacramento*] Quorum in verba liberi vestri iurent, sollenni militiae sacramento se obstringentes. Notae phrases, *sacramento dicere*, *rogari*, *adigi*. Crev.

9 *Tristia ad recordationem exempla*] Ita Gronov. pro vulg. *triste . . . exemplar*, quod Stroth. servat.

1 *Ad praecavendum simile utili documento*] *Ad praecavendas similes*, sub. clades, *utiles documento*. Stroth. *Ad praecavendos similes duces documento*, ex coniect. Gronov. reposuit Bekker. Sed Drakenb. et Crevier. cum Kreyssig. faciunt.

2 *Cum securibus sibi fasces praeferri*] Intra urbem secures non praeferebantur consulibus ex instituto Valerii Publicolae. At Fabius, qui urbem non inierat, eas etiamnum fascibus illigatas habebat. Itaque admonet Otacilium, se in eum statim animadvertere posse, si in contumacia ac ferocia perseveret. Crev.

3 *Novi alii creati*] *Novi tres alii creati* ex emend. Gronov. reposuit Bekker.

4 *Urbana provincia*] sc. Iurisdictio in urbe. *Provincia* enim universim de quovis negotio publico administrando dicitur, et de *provincia urbana* saepius ap. Livium mentio facta est. cf. Fragm. legis Thoriae ap. Pighium ad ann. U. C. 646. *Extra ordinem* vero erat, quando neque sortito, neque comparando praetores inter se convenirent.

5 *Sic Maximum Rullum cum P. Decio*] Hi consules fuerunt U. C. 457. cf. supr. x. 24.

U. C. 538. A. C. 214.

Gallicum, sic postea Papirium Carviliumque adversus Sam- 6
nites Bruttiosque, et Lucanum cum Tarentino populum,
consules declaratos. Absens Marcellus consul creatus,
quum ad exercitum esset; praesenti Fabio, atque ipso co-
mitia habente, consulatus continuatus. Tempus ac neces-
sitas belli, ac discrimen summae rerum faciebant, ne quis 7
aut in exemplum exquireret, aut suspectum cupiditatis im-
perii consulem haberet. Quin laudabant potius magnitu-
dinem animi, quod, quum summo imperatore esse opus
reipublicae sciret, seque eum haud dubie esse, minoris in-
vidiam suam, si qua ex re oriretur, quam utilitatem reipu-
blicae, fecisset.

Fabio laudi est continuatus consulatus.

10. Quo die magistratum inierunt consules, senatus in Capi-
tolio est habitus; decretumque omnium primum, ut con-
sules sortirentur, compararentve inter se, uter censoribus
creandis comitia haberet, priusquam ad exercitum proficis-
ceretur. Prorogatum deinde imperium omnibus, qui ad
exercitus erant, iussique in provinciis manere, Ti. Gracchus
Luceriae, ubi cum volonum exercitu erat, C. Terentius
Varro in agro Piceno, M'. Pomponius in Gallico: et prae- 8
toribus prioris anni pro praetore Q. Mucius obtineret Sar-
diniam, M. Valerius ad Brundisium orae maritimae, inten-
tus adversus omnes motus Philippi Macedonum regis, prae-
esset. P. Cornelio Lentulo praetori Sicilia decreta provin-
cia; T. Otacilio classis eadem, quam adversus Carthagini-
enses priore anno habuisset.

Prodigia.

Prodigia eo anno multa nuntiata sunt. Quae quo magis
credebant simplices ac religiosi homines, eo plura nuntia-
bantur: Lanuvii in aede intus Sospitae Iunonis corvos
nidum fecisse: in Apulia palmam viridem arsisse: Mantuae
stagnum effusum Mincio amni cruentum visum: et Calibus 9
creta, et Romae in foro boario sanguine pluisse: et in vico 1 2
Insteio fontem sub terra tanta vi aquarum fluxisse, ut serias 3

6 *Sic postea Papirium Carviliumque*] U. C. 480. cf. Fragm. Fast. Capitolin.

7 *Ne quis aut in exemplum exquireret*] sc. In exemplum legis violandae, quippe U. C. 413. lege cautum est. "Ne quis eundem magistratum intra decem annos caperet." cf. supr. vii. 42.

8 *M'. Pomponius in Gallico*] Hic Manius Pomponius iubetur in agro Gallico manere, quem eo missum esse nusquam scriptum est. Quin contra xxiii. 25. narratur placuisse senatui, ut Gallia eo anno omitteretur. Rursus idem ille Pomponius, qui hic Galliam obtinere dicitur, infr. 17. in Campania praesidet castris super Suessulam. Crev.

9 *Stagnum effusum Mincio amni*] Stagnantes aquas, e Mincio amni exundanti effusas.

1 *Sanguine pluisse*] cf. Supr. xxiii. 31.

2 *In vico Insteio*] *Istrico* edd. plures. *Tusco* coniiciebat Gronov. Notum in Romanis familiis vocabulum *Insteius* fuit, sed de *vico Insteio* nulla alibi occurrit mentio.

3 *Serias*] Seriae sunt vasa fictilia,

doliaque, quae in eo loco erant, provoluta velut impetus torrentis tulerit: tacta de coelo atrium publicum in Capitolio, aedem in campo Vulcani, arcem in Sabinis publicamque viam, murum ac portam Gabiis. Iam alia vulgata miracula erant: hastam Martis Praeneste sua sponte promotam: bovem in Sicilia locutum: infantem in utero matris in Marrucinis, 'Io triumphe!' clamasse: ex muliere Spoleti virum factum: Hadriae aram in coelo, speciesque hominum circum eam, cum candida veste, visas esse. Quin Romae quoque in ipsa urbe, secundum apum examen in foro visum, affirmantes quidam, legiones se armatas in Ianiculo videre, concitaverunt civitatem ad arma: qui tum in Ianiculo essent, negarunt, quemquam ibi, praeter assuetos collis eius cultores, apparuisse. Haec prodigia hostiis maioribus procurata sunt ex haruspicum responso: et supplicatio omnibus deis, quorum pulvinaria Romae essent, indicta est.

U. C. 538. A. C. 214.

4 (tolio, aedem in campo Vulcani …)

5 (Romae quoque in ipsa urbe …)

11. Perpetratis, quae ad pacem deum pertinebant, de republica belloque gerendo, et quantum copiarum, et ubi quaeque essent, consules ad senatum retulerunt. Duodeviginti legionibus bellum geri placuit: binas consules sibi sumere: binis Galliam, Siciliamque, ac Sardiniam obtineri: duabusque Q. Fabium praetorem Apuliae, duabus volonum Ti. Gracchum circa Luceriam praeesse: singulas C. Terentio proconsuli ad Picenum, et M. Valerio ad classem circa Brundisium relinqui, et duas urbi praesidio esse. Hic ut numerus legionum expleretur, sex novae legiones erant scribendae. Eas primo quoque tempore consules scribere iussi, et classem parare: ut cum iis navibus, quae pro Calabriae litoribus in statione essent, centum quinquaginta longarum navium classis eo anno expleretur. Delectu habito et centum navibus novis deductis, Q. Fabius comitia censoribus creandis habuit. Creati M. Atilius Regulus et P. Furius Philus.

18. Legiones.

Censores M. Atilius, P. Furius.

Quum increbesceret rumor, bellum in Sicilia esse, T. Otacilius eo cum classe proficisci iussus est. Quum deessent nautae, consules ex senatusconsulto edixerunt, 'ut, qui, 'L. Aemilio, C. Flaminio censoribus, millibus aeris quinqua-'ginta ipse aut pater eius census fuisset, usque ad centum

Nautae privatis imperati.

grandia ut videtur, septem enim amphorarum commemorantur, quibus vinum, oleum, salsamenta et alia huiusmodi condebantur. Formam urnae similem habuisse videntur ex Columell. xii. 53. Stroth.

4 *Aedem in campo Vulcani*] Iungendum *Vulcani aedem in campo* patet. Pro *Arcem in Sabinis* legebat Valla *nucem in Sabinis*, quod Crev. et Bekker. receperunt, atque eam insignem quandam et notam arborem fuisse censet Duker. cf. infr. xxvii. 11.

5 *Secundum apum examen*] *Secundum*, id est, post. Postquam apum examen in foro visum esset. Crev.

U. C. 538. A. C. 214.
'millia, aut cui postea res tanta esset facta, nautam unum
'cum sex mensium stipendio daret: qui supra centum millia,
'usque ad trecenta millia, tres nautas cum stipendio annuo:
'qui supra trecenta millia, usque ad decies aeris, quinque
'nautas: qui supra decies, septem: senatores octo nautas
'cum annuo stipendio darent.' Ex hoc edicto dati nautae, 5
armati instructique ab dominis, cum triginta dierum coctis 6
cibariis naves conscenderunt. Tum primum est factum, ut
classis Romana sociis navalibus privata impensa paratis
compleretur.

12. Terrentur Campani.

Hic maior solito apparatus praecipue conterruit Campanos, ne ab obsidione Capuae bellum eius anni Romani inciperent. Itaque legatos ad Hannibalem oratum miserunt, ut Capuam exercitum admoveret: 'ad eam oppugnandam novos exercitus scribi Romae; nec ullius urbis 'defectioni magis infensos eorum animos esse.' Id quia tam trepidi nuntiabant, maturandum Hannibal ratus, ne prae-
venirent Romani, profectus Arpis, ad Tifata in veteribus 7
castris super Capuam consedit. Inde, Numidis Hispanisque ad praesidium simul castrorum, simul Capuae relictis, cum cetero exercitu ad lacum Averni per speciem sacrificandi, re ipsa, ut tentaret Puteolos, quodque ibi praesidii erat, descendit. Maximus, postquam Hannibalem Arpis profectum, et regredi in Campaniam, allatum est, nec die nec nocte intermisso itinere, ad exercitum redit: et Ti. Gracchum ab Luceria Beneventum copias admovere, Q. Fabium praetorem (is filius consulis erat) Luceriam Graccho succedere iubet. In Siciliam eodem tempore duo praetores profecti, P. Cornelius ad exercitum, Otacilius, qui maritimae orae reique navali praeesset; et ceteri in suas quisque provincias profecti: et, quibus prorogatum imperium erat, easdem, quas priore anno, regiones obtinuerunt.

13. Legati Tarentini ad Hannibalem.

Ad Hannibalem, quum ad lacum Averni esset, quinque nobiles iuvenes ab Tarento venerunt, partim ad Trasimenum lacum, partim ad Cannas capti, dimissique domos cum eadem comitate, qua usus adversus omnes Romanorum socios Poenus fuerat. Ii, 'memores beneficiorum eius perpulisse magnam partem se iuventutis Tarentinae,' referunt, 'ut Hannibalis amicitiam ac societatem, quam populi Ro-
'mani, mallent; legatosque ab suis missos rogare Hanni- 8
'balem, ut exercitum propius Tarentum admoveat. Si

5 *Ex hoc edicto*] Unde rationem classium Serviensium non amplius habitam fuisse liquet. cf. Niebhr. i. n. 1011. iii. n. 564.

6 *Ab dominis*] Ac proinde nautae illi erant servi, ut clare exprimitur. infr. xxvi. 36. xxxiv. 6. Crev.

7 *Tifata*] Colles Capuae imminentes. cf. supr. vii. 29.

8 *Legatosque*] h. e. Se legatos ab suis missos esse, rogaturos Hannibalem, ut . . . .

'signa eius, si castra conspecta a Tarento sint, haud ullam U. C. 538.
'intercessuram moram, quin urbs dedatur. In potestate A. C. 214.
'iuniorum plebem, in manu plebis rem Tarentinam esse.'
Hannibal collaudatos eos, oneratosque ingentibus promissis, domum ad coepta maturanda redire iubet: se in tempore affuturum esse. Hac cum spe dimissi Tarentini. Ipsum ingens cupido incesserat Tarenti potiundi. Urbem esse videbat, quum opulentam nobilemque, tum maritimam, et in Macedoniam opportune versam: regemque Philippum hunc portum, si transiret in Italiam, quum Brundisium Romani haberent, petiturum. Sacro inde perpetrato, ad quod Puteolos
venerat, et, dum ibi moratur, pervastato agro Cumano us- frustra ten-
que ad Miseni promontorium, Puteolos repente agmen con- tat.
vertit, ad opprimendum praesidium Romanum. Sex millia hominum erant, et locus munimento quoque, non natura modo, tutus. Triduum ibi moratus Poenus, ab omni parte tentato praesidio, deinde, ut nihil procedebat, ad populandum agrum Neapolitanum, magis ira quam potiundae urbis spe, processit. Adventu eius in propinquum agrum Nolana A Nolanis
mota est plebs, iam diu aversa ab Romanis et infesta vocatur.
senatui suo. Itaque legati ad arcessendum Hannibalem, cum haud dubio promisso tradendae urbis, venerunt. Praevenit inceptum eorum Marcellus consul, a primoribus Praevenit
accitus. Die uno Suessulam a Calibus, quum Vulturnus eum Mar-
amnis traiicientem moratus esset, contenderat. Inde pro- cellus.
xima nocte sex millia peditum, equitesque trecentos, qui praesidio senatui essent, Nolam intromisit: et, uti a consule omnia impigre facta sunt ad praeoccupandam Nolam, ita Hannibal tempus terebat; bis iam ante nequicquam tentata re, segnior ad credendum Nolanis factus.

Iisdem diebus et Q. Fabius consul ad Casilinum tentan- 14.
dum, quod praesidio Punico tenebatur, venit; et ad Bene- Hannonis
ventum, velut ex composito, parte altera Hanno ex Bruttiis et Gracchi
cum magna peditum equitumque manu, altera Ti. Gracchus exercitus
ab Luceria accessit: qui primo oppidum intravit. Deinde, ad Beneventum.
ut Hannonem tria millia ferme ab urbe ad Calorem fluvium castra posuisse, et inde agrum populari audivit, et ipse, egressus moenibus, mille ferme passus ab hoste castra locat, ibique concionem militum habuit. Legiones magna ex Volones.
parte volonum habebat, qui iam alterum annum libertatem tacite mereri, quam postulare palam, maluerant. Senserat tamen hibernis egrediens murmur in agmine esse quaeren-
9 tium, 'en unquam liberi militaturi essent?' scripseratque senatui, non tam quid desiderarent, quam quid meruissent:

9 *En unquam*] Nunquamne. Exempla passim occurrunt, supr. iv. 3. x. 8. et infr. xxx. 21. Crev.

U. C. 538. A. C. 214.

'bona fortique opera eorum se ad eam diem usum: neque
'ad exemplum iusti militis quicquam iis, praeter libertatem, 1
'deesse.' De eo permissum ipsi erat, faceret, quod e repu-
blica duceret esse. Itaque prius, quam cum hoste manum
consereret, pronuntiat, 'tempus venisse iis libertatis, quam
'diu sperassent, potiundae. Postero die signis collatis
'dimicaturum puro ac patenti campo, ubi sine ullo insidia-
'rum metu vera virtute geri res posset. Qui caput hostis
'retulisset, eum se extemplo liberum iussurum esse: qui
'loco cessisset, in eum servili supplicio animadversurum. 2
'Suam cuique fortunam in manu esse: libertatis auctorem
'iis non se fore solum, sed consulem M. Marcellum et uni-
'versos Patres; quos, consultos ab se de libertate eorum,
'sibi permisisse.' Literas inde consulis ac senatusconsultum
recitavit. Ad quae clamor cum ingenti assensu est sub-
latus. Pugnam poscebant, signumque ut daret extemplo,
ferociter instabant. Gracchus, proelio in posterum diem
pronuntiato, concionem dimisit. Milites laeti, praecipue
quibus merces navatae in unum diem operae libertas futura
erat, armis expediendis quod reliquum consumunt. Postero 3

Gracchus iis libertatem promittit, qui capita hostium retulissent.

15. die, ubi signa coeperunt canere, primi omnium parati in-
structique ad praetorium conveniunt. Sole orto, Gracchus
in aciem copias educit: nec hostes moram dimicandi fece-
runt. Decem et septem millia peditum erant, maxima ex
parte Bruttii ac Lucani: equites mille ducenti; inter quos
pauci admodum Italici, ceteri Numidae fere omnes Mauri-
que. Pugnatum est et acriter, et diu. Quattuor horis
neutro inclinata est pugna: nec alia magis Romanum im-
pediebat res, quam capita hostium pretia libertati facta.
Nam ut quisque hostem impigre occiderat, primum capite
aegre inter turbam tumultumque abscidendo tempus terebat: 4
deinde, occupata dextra tenendo caput, fortissimus quisque
pugnator esse desierat: segnibus ac timidis tradita pugna
erat. Quod ubi tribuni militum Graccho nuntiaverunt,
'neminem stantem iam vulnerari hostem, carnificari iacentes,
'et in dextris militum pro gladiis humana capita esse:' sig-
num dari propere iussit, 'proiicerent capita, invaderentque
'hostem. Claram satis et insignem virtutem esse: nec
'dubiam libertatem futuram strenuis viris.' Tum redinte-
grata pugna est, et eques etiam in hostem emissus. Quibus

Acris pugna.

1 *Ad exemplum iusti militis*] Ut similes plane sint vero et suis omnibus numeris absoluto militi. *Iusto militi*, quemadmodum *iusta arma*, infr. xxii. 48. *iusti amnis*, supr. i. 4. Crev.

2 *Servili supplicio*] sc. Verberibus, cruciatibus, et ipsa cruce. Stroth.

3 *Quod reliquum*] Sub. *Diei*, quam vocem loco vocis *quod* substituendam censet Gronov.

4 *Abscidendo*] Ita Drakenb. pro *abscindendo*, ab *abs* et *caedo*, probante Crev. et Gronov.

5 quum impigre Numidae occurrissent, nec segnior equitum, U. C. 538.
quam peditum, pugna esset, iterum in dubium adducta res; A. C. 214.
quum utrimque duces, Romanus Bruttium Lucanumque, toties a maioribus suis victos subactosque; Poenus mancipia
6 Romana et ex ergastulo militem verbis obtereret. Postremo pronuntiat Gracchus, 'esse nihil, quod de libertate spera- 'rent, nisi eo die fusi fugatique hostes essent.' Ea demum 16.
7 vox ita animos accendit, atque renovato clamore, velut alii Romani vincunt.
repente facti, tanta vi se in hostem intulerunt, ut sustineri ultra non possent. Primo antesignani Poenorum, deinde signa perturbata, postremo tota impulsa acies; inde haud dubie terga data, ruuntque fugientes in castra, adeo pavidi trepidique, ut ne in portis quidem aut vallo quisquam restiterit, ac prope continenti agmine Romani insecuti, novum de integro proelium inclusi hostium vallo ediderint. Ibi sicut pugna impeditior in angustiis, ita caedes atrocior fuit: et adiuvere captivi, qui, rapto inter tumultum ferro, conglobati et ab tergo ceciderunt Poenos, et fugam impedierunt. Itaque minus duo millia hominum ex tanto exercitu, et ea maior pars equitum, cum ipso duce effugerunt: alii omnes caesi aut capti. Capta et signa duodequadraginta. Ex victoribus duo millia ferme cecidere. Praeda omnis (praeterquam hominum captorum) militi concessa est: et pecus exceptum est, quod intra dies triginta domini cognovissent.

Quum praeda onusti in castra redissent, quattuor millia ferme volonum militum, qui pugnaverant segnius, nec in castra irruperant simul, metu poenae collem haud procul castris ceperunt. Postero die per tribunos militum inde
8 deducti, concione militum advocata a Graccho, superveniunt. Ubi quum proconsul veteres milites primum, prout Volonibus libertas datur.
cuiusque virtus atque opera in ea pugna fuerat, militaribus donis donasset, tunc, quod ad volones attineret, 'omnes,' ait, 'malle laudatos a se, dignos indignosque, quam quem- 'quam eo die castigatum esse. Quod bonum, faustum, 'felixque reipublicae ipsisque esset, omnes eos liberos esse 'iubere.' Ad quam vocem quum clamor ingenti alacritate sublatus esset, ac nunc complexi inter se gratulantesque, nunc manus ad coelum tollentes, bona omnia populo Romano Gracchoque ipsi precarentur; tum Gracchus: 'Pri- 'usquam omnes iure libertatis aequassem,' inquit, 'nemi-

5 *Numidae occurrissent*] Edd. post Aldum *concurrissent*, sed *occurrissent* a Drakenb. et Stroth. probatur.

6 *Verbis obtereret*] cf. Supr. xxiii. 43.

7 *Ita animos accendit*] *Ira* ex coniectura Gronov. pro *ita* reposuit Bekker. qui, interpunctione post *accendit* posita, particulam *atque* omittit.

8 *Concione militum advocata*] Vocem *militum*, ut quae odiose ex verbis praecedentibus repetita sit, omiserunt Crev. et Bekker.

U. C. 538. 'nem nota strenui aut ignavi militis notasse volui. Nunc,
A. C. 214. 'exsoluta iam fide publica, ne discrimen omne virtutis
'ignaviaeque pereat, nomina eorum, qui, detrectatae pu-
'gnae memores, secessionem paullo ante fecerunt, referri ad
'me iubebo: citatosque singulos iureiurando adigam, nisi
'queis morbus causa erit, non aliter, quam stantes, cibum 9
'potionemque, quoad stipendia facient, capturos esse.
'Hanc multam ita aequo animo feretis, si reputabitis, nulla
'ignaviae nota leviore vos designari potuisse.' Signum
deinde colligendi vasa dedit: militesque praedam portantes
agentesque, per lasciviam ac iocum, ita ludibundi Bene-
ventum rediere, ut ab epulis per celebrem festumque diem
actis, non ex acie, reverti viderentur. Beneventani omnes
turba effusa quum obviam ad portas exissent, complecti
milites, gratulari, vocare in hospitium. Apparata convivia
omnibus in propatulo aedium fuerant: ad ea invitabant, 1
Gracchumque orabant, ut epulari permitteret militibus.
Et Gracchus ita permisit, in publico epularentur omnes. 2
Ante suas quibusque fores prolata omnia. Pileati, aut 3
lana alba velatis capitibus volones epulati sunt; alii accu- 4
bantes, alii stantes, qui simul ministrabant vescebanturque.
Digna res visa, ut simulacrum celebrati eius diei Gracchus,
postquam Romam rediit, pingi iuberet in aede Libertatis,
quam pater eius in Aventino ex multaticia pecunia faci- 5
endam curavit dedicavitque.

17. Marcellus obviam it Hannibali.

Dum haec ad Beneventum geruntur, Hannibal, depopu-
latus agrum Neapolitanum, ad Nolam castra movet. Quem
ubi adventare consul sensit, Pomponio propraetore cum eo 6
exercitu, qui super Suessulam in castris erat, accito, ire
obviam hosti parat, nec moram dimicandi facere. C. Clau-
dium Neronem cum robore equitum silentio noctis per
aversam maxime ab hoste portam emittit: circumvectum-
que occulte subsequi sensim agmen hostium iubet, et, quum
coortum proelium videret, ab tergo se obiicere. Id errore

9 *Non aliter, quam stantes*] Etiam in coena. Nam vulgo omnes stantes prandebant. cf. Lips. de Mil. Rom. xvi. et xviii. Duk.

1 *In propatulo aedium*] Id est, ut recte explicat Douiatius, intra aedes quidem, sed loco aperto, nudoque sub aetheris axe. At *in publico* est extra aedes, in ipsa via publica. Itaque, quum Gracchus non permisisset militibus epulari, nisi ea lege ut in publico vescerentur, Beneventani ante fores quisque protulisse sua omnia dicuntur. Crev.

2 *Ita permisit, in publico*] Saepe vocabulum *ut* post verba permittendi omittitur. cf. infr. xxxiii. 45. Drak.

3 *Pileati*] Pileus erat libertatis receptae signum. Hinc infr. 32. "Servi ad pileum vocati." cf. Sueton. Ner. 57.

4 *Lana alba*] Qua tanquam insigni futurae libertatis utebantur.

5 *Faciendam curavit*] Quam censor aut potius aedilis curulis exegerat. cf. supr. x. 33.

6 *Pomponio propraetore*] Assignatio itaque provinciarum in initio anni facta iam mutata, ac praefectura castrorum super Suessulam Pomponio data esse videtur. cf. supr. 10. Drak.

viarum, an exiguitate temporis, Nero exsequi non potuerit, incertum est. Absente eo quum proelium commissum esset, superior quidem haud dubie Romanus erat: sed, quia equites non affuere in tempore, ratio compositae rei turbata est. Non ausus insequi cedentes Marcellus, vincentibus suis signum receptui dedit. Plus tamen duo millia hostium eo die caesa traduntur: Romani minus quadringentis. Solis fere occasu Nero, diem noctemque nequicquam fatigatis equis hominibusque, ne viso quidem

U. C. 540. A. C. 214. [illegible] incerta.

7 hoste rediens, adeo graviter est ab consule increpitus, ut per eum stetisse diceret, quo minus accepta ad Cannas redderetur hosti clades. Postero die Romanus in aciem descendit: Poenus, tacita etiam confessione victus, castris se tenuit. Tertio die silentio noctis, omissa spe Nolae potiundae, rei nunquam prospere tentatae, Tarentum ad certiorem spem proditionis proficiscitur.

18.

Censura Romae severe exercita.

Nec minore animo res Romana domi, quam militiae,
8 gerebatur. Censores, vacui ab operum locandorum cura, propter inopiam aerarii, ad mores hominum regendos animum adverterunt, castigandaque vitia, quae, velut diu-
9 tinis morbis aegra corpora ex se gignunt, nata bello erant. Primum eos citaverunt, qui post Cannensem pugnam rem-
1 publicam deseruisse, Italiaque excessisse velle dicebantur. Princeps eorum L. Caecilius Metellus quaestor tum forte erat. Iusso deinde eo ceterisque eiusdem noxae reis causam dicere, quum purgari nequissent, pronuntiarunt, verba orationemque eos adversus rempublicam habuisse, quo coniuratio deserendae Italiae causa fieret. Secundum eos
2 citati nimis callidi exsolvendi iurisiurandi interpretes: qui captivorum, ex itinere regressi clam in castra Hannibalis, solutum, quod iuraverant redituros, rebantur. His supe-
3 rioribusque illis equi adempti, qui publicum equum habe-
4 bant: tribuque moti, aerarii omnes facti. Neque senatu modo aut equestri ordine regendo cura se censorum tenuit.
5 Nomina omnium ex iuniorum tabulis excerpserunt, qui

7 *Ut per eum stetisse diceret*] Eum in mora, in culpa fuisse. cf. supr. ii. 31.

8 *Operum locandorum*] Aedificiorum publice exstruendorum et redemptoribus locandorum. Stroth.

9 *Ex se gignunt*] sc. Vitia, quae vox ex priori membro orationis repetenda est. Drak.

1 *Deseruisse, Italiaque excessisse velle dicebantur*] cf. Muretus iii. p. 349. Hoc loquendi genere, *fecisse velle*, Romani significabant "voluntatem, quae foras erupisset, seque iam actione aliqua prodidisset." cf. infr. xxxix. 15.

2 *Interpretes*] cf. Supr. xxii. 18.

3 *Equi adempti*] De ademptione equi publici cf. Niebhr. i. n. 1015.

4 *Tribuque moti*] Non modo tribum mutare iussi, sed ex omnibus tribubus emoti, atque inter aerarios relati. cf. infr. xlv. 15.

5 *Ex iuniorum tabulis*] *Iuniores* omnes, qui annos septendecim usque ad quadraginta quinque haberent. cf. supr. i. 43.

U. C. 538. quadriennio non militassent, quibus neque vacatio iusta
A. C. 214. militiae, neque morbus causa fuisset. Et ea supra duo
millia nominum in aerarios relata, tribuque omnes moti.
Additumque inerti censoriae notae triste senatusconsul- 6
tum: ut ii omnes, quos censores notassent, pedibus mere-
rent, mitterenturque in Siciliam ad Cannensis exercitus
reliquias, cui militum generi non prius, quam pulsus Italia
hostis esset, finitum stipendiorum tempus erat.

Liberalitas privatorum ergaRemp.

Quum censores, ob inopiam aerarii, se iam locationibus
abstinerent aedium sacrarum tuendarum, curuliumque 7
equorum praebendorum, ac similium his rerum; convenere
ad eos frequentes, qui hastae huius generis assueverant: 8
hortatique censores, 'ut omnia perinde agerent, locarent,
'ac si pecunia in aerario esset. Neminem, nisi bello con-
'fecto, pecuniam ab aerario petiturum esse.' Convenere
deinde domini eorum, quos Ti. Sempronius ad Beneventum
manu emiserat: arcessitosque se ab triumviris mensariis 9
esse dixerunt, ut pretia servorum acciperent: ceterum non
ante, quam bello confecto, accepturos esse. Quum haec
inclinatio animorum plebis ad sustinendam inopiam aerarii
fieret; pecuniae quoque pupillares primo, deinde viduarum,
coeptae conferri: nusquam eas tutius sanctiusque deponere
credentibus, qui deferebant, quam in publica fide. Inde,
si quid emptum paratumque pupillis ac viduis foret, a quae- 1
store perscribebatur. Manavit ea privatorum benignitas ex
urbe etiam in castra, ut non eques, non centurio stipendium
acciperent, mercenariumque increpantes vocarent, qui ac-
cepisset.

19. Q. Fabius consul ad Casilinum castra habebat, quod

6 *Inerti censoriae notae*] h.e. Quod alioquin hoc tempore iners esset, quum aerarii in legionibus non militarent.

7 *Curuliumque equorum*] "Curules equi quadrigales," inquit Festus, id est, ex interpretatione Dukeri, qui glossariis veteribus, et codice tam Theodosiano quam Iustiniano nititur, ad vehendas quadrigas in ludis Circensibus publico sumptu praebiti. Hi ab redemptoribus pretio, locantibus censoribus, ex aerario accepto praebebantur. STROTH.

8 *Hastae huius generis*] Hastae subiiciebantur, id est, hasta posita venibant, quaecunque publice venundabant Romani; more inde deducto, quod primis temporibus ea tantum publice venibant, quae bello capta fuerant. Ad hastam quoque fiebant locationes publicorum operum. Itaque *qui hastae huius generis assueverant* ii sunt, qui similibus rebus conducendis assueverant. CREV.

9 *Triumviris mensariis*] Vid. supr. xxiii. 21.

1 *Si quid emptum*] Si quid a tutoribus in usum viduarum vel pupillorum emptum esset, creditoribus scriptura dabatur, qua ad quaestorem remissa, aut pretium rei venditae, aut scripturam publica fide munitam accipiebant. Hoc primum apud Romanos exemplum est eius ad sustinendam aerarii inopiam inventae rationis, quae apud hodiernos pervulgata est, Anglice, *a paper currency*. cf. supr. vii. 21. Quoniam consilio publico *mensae* in foro positae sunt, Anglice, *a bank of deposits*, et quinqueviri mensarii publica fide nomina tarda dissolvebant. De voce *viduis*, cf. supr. i. 43.

duum millium Campanorum, et septingentorum militum U. C. 538.
Hannibalis tenebatur praesidio. Praeerat Statius Metius, A. C. 214.
2 missus ab Cn. Magio Atellano: qui eo anno Medixtuticus Fabius Casilinum obsidet.
erat, servitiaque et plebem promiscue armabat, ut castra
Romana invaderet, intento consule ad Casilinum oppugnandum. Nihil eorum Fabium fefellit. Itaque Nolam
3 ad collegam mittit, 'altero exercitu, dum Casilinum op-
'pugnatur, opus esse, qui Campanis opponatur. Vel ipse,
'relicto Nolae praesidio modico, veniret: vel, si eum Nola
'teneret, et necdum securae res ab Hannibale essent, se
'Ti. Gracchum proconsulem a Benevento acciturum.' Hoc Marcellus eodem cum exercitu venit.
nuntio Marcellus, duobus militum millibus Nolae in praesidio relictis, cum cetero exercitu Casilinum venit, adventuque eius Campani, iam moventes sese, quieverunt. Ita
a duobus consulibus Casilinum oppugnari coeptum. Ubi
quum multa, succedentes temere moenibus, Romani milites
acciperent vulnera, neque satis inceptis succederet: Fabius,
4 omittendam rem parvam ac iuxta magnis difficilem, abscedendumque inde censebat, quum res maiores instarent.
Marcellus, 'multa magnis ducibus sicut non aggredienda,
5 'ita semel aggressis non dimittenda esse,' dicendo, 'quia
'magna famae momenta in utramque partem fierent,' tenuit,
ne irrito incepto abiretur. Vineae inde omniaque alia operum machinationumque genera quum admoverentur, Campanique Fabium orarent, ut abire Capuam tuto liceret: paucis egressis, Marcellus portam, qua egrediebantur, occupavit, caedesque promiscue omnium circa portam primo, deinde, irruptione facta, etiam in urbe fieri coepta est. Quinquaginta fere primo egressi Campanorum, quum ad Fabium confugissent, praesidio eius Capuam pervenerunt. Casilinum, inter colloquia cunctationemque petentium fidem, per occasionem captum est. Captivi, quique Campanorum, quique Hannibalis militum erant, Romam missi, atque ibi in carcere inclusi sunt: oppidanorum turba per finitimos populos in custodiam divisa. Casilinum captum.

Quibus diebus a Casilino, re bene gesta, recessum est, iis 20.
Gracchus in Lucanis aliquot cohortes, in ea regione conscriptas, cum praefecto sociorum in agros hostium praedatum misit. Eos effuse palatos Hanno adortus, haud multo minorem, quam ad Beneventum acceperat, reddidit hosti In Lucanis accepta clades.

2 *Medixtuticus*] Summus Capuae magistratus. cf. supr. xxiii. 35.

3 *Ad collegam mittit, altero exercitu .... opus esse*] Mittit literas, quibus monebat collegam altero exercitu opus esse. Vid. similem loquendi modum, supr. viii. 23. Crev.

4 *Iuxta magnis*] Aeque ac magnas. Crev.

5 *Quia magna famae momenta*] Tam in bonam partem, si res semel suscepta obtineretur, quam in malam si dimitteretur. Rasch.

U. C. 538. A. C. 214.

cladem, atque in Bruttios raptim, ne Gracchus assequeretur,
concessit. Consules, Marcellus retro, unde venerat, Nolam

Fabius Samnium vastat.

redit; Fabius in Samnium ad populandos agros recipiendasque armis, quae defecerant, urbes processit. Caudinus
Samnis gravius devastatus; perusti late agri, praedae pecudum hominumque actae. Oppida vi capta, Compulteria,
Telesia, Compsa, Melae, Fulfulae et Orbitanium. Ex
Lucanis Blandae: Apulorum Aecae oppugnatae. Millia 6
hostium in his urbibus viginti quinque capta, aut occisa:

Perfugae virgis caesi et de saxo deiecti.

et recepti perfugae trecenti septuaginta; quos quum Ro-
mam misisset consul, virgis in comitio caesi omnes, ac de 7
saxo deiecti. Haec a Q. Fabio intra paucos dies gesta.
Marcellum ab gerundis rebus valetudo adversa Nolae
tenuit. Et a praetore Q. Fabio, cui circa Luceriam provincia erat, Accua oppidum per eos dies vi captum: stativaque ad Ardoneas communita.

Dum haec aliis locis ab Romanis geruntur, iam Tarentum
pervenerat Hannibal, cum maxima omnium, quacunque
ierat, clade. In Tarentino demum agro pacatum incedere
agmen coepit. Nihil ibi violatum, neque usquam via excessum est: apparebatque, non id modestia militum aut
ducis, nisi ad conciliandos Tarentinorum animos, fieri. 8

Ad Tarentum castra ponit Hannibal.

Ceterum quum propemodo muris accessisset, nullo ad con- 9
spectum primi agminis, ut rebatur, motu facto, castra ab
urbe ferme passus mille locat. Tarenti, triduo ante, quam
Hannibal ad moenia accederet, a M. Valerio propraetore,

M. Livius Tarentum tuetur.

qui classi ad Brundisium praeerat, missus M. Livius, pri- 1
more iuventute conscripta, dispositisque ad omnes portas,
circaque muros, qua res postulabat, stationibus, die ac nocte
plurimum intentus, neque hostibus, neque dubiis sociis loci
quicquam praebuit ad tentandum. Quare diebus aliquot
frustra ibi absumptis, Hannibal, quum eorum nemo, qui ad
lacum Averni adissent, aut ipsi venirent, aut nuntium literasve mitterent, vana promissa se temere secutum cernens,

Hannibal Salapiam se confert.

castra inde movit. Tum quoque, intacto agro Tarentino,
quanquam simulata lenitas nihildum profuerat, tamen spe
labefactandae fidei haud absistens, Salapiam ut venit, frumentum ex agris Metapontino atque Heracleensi (iam

6 *Aecaè oppugnatae*] *Expugnatae* ex emend. Gronov. recepit Bekker.

7 *De saxo deiecti*] sc. Tarpeio. Illa pars Capitolini montis, de qua damnati deiiciebantur, simpliciter vocabatur *saxum*. Stroth.

8 *Nisi ad conciliandos*] Particulam *nisi* pro *sed* apud Plautum, Terentium, et Ciceronem usurpatam esse monet Gronov. cf. Cic. ad Att. v. 14. Caes. de B. Gall. v. 13.

9 *Muris accessisset*] *Successisset* ex emend. Gronov. reposuit Bekker.

1 *M. Livius*] Hoc nomen ex Sigonii coniectura addidit Gronov. Et quidem sic vocatur hic Tarenti praefectus, infr. xxvi. 39. xxvii. 25. Polybius viii. 27. in praenomine dissentit, eumque appellat *C. Livium*. Crev.

media aestas exacta erat, et hibernis placebat locus) com- U. C. 540.
portat. Praedatum inde Numidae Maurique per Sallenti- A. C. 214.
num agrum proximosque Apuliae saltus dimissi: unde ce-
terae praedae haud multum, equorum greges maxime
abacti; e quibus ad quattuor millia domanda equitibus
divisa.

Romani, quum bellum nequaquam contemnendum in 21.
Sicilia oriretur, morsque tyranni duces magis impigros de- Romanorum status in Sicilia.
2 disset Syracusanis, quam causam aut animos mutasset, M.
Marcello alteri consulum eam provinciam decernunt. Se-
cundum Hieronymi caedem primo tumultuatum in Leon-
3 tinis apud milites fuerat, vociferatumque ferociter, paren-
tandum regi sanguine coniuratorum esse. Deinde libertatis
4 restitutae dulce auditu nomen crebro usurpatum, spes facta
5 ex pecunia regia largitionis, militiaeque fungendae potiori-
bus ducibus, et relata tyranni foeda scelera foedioresque
libidines, adeo mutavere animos, ut insepultum iacere cor-
pus paullo ante desiderati regis paterentur. Quum ceteri
6 ex coniuratis ad exercitum obtinendum remansissent, Theo-
dotus et Sosis regiis equis, quanto maximo cursu poterant,
ut ignaros omnium regios opprimerent, Syracusas conten-
dunt. Ceterum praevenerat non fama solum, (qua nihil in
talibus rebus est celerius) sed nuntius etiam ex regiis servis.
7 Itaque Andranodorus et Insulam, et arcem, et alia, quae Andranodorus arcem Syracusis occupat.
8 poterat, quaeque opportuna erant, praesidiis firmarat. Hex-
apylo Theodotus ac Sosis post solis occasum iam obscura
luce invecti, quum cruentam regiam vestem atque insigne
capitis ostentarent, travecti per Tycham, simul ad liberta-
tem, simul ad arma vocantes, in Achradinam convenire
iubent. Multitudo pars procurrit in vias, pars in vestibulis

2 *Causam*] Similiter Cicero hac voce utitur ad designandas partes Caesarianas aut Pompeianas. cf. Or. pro Marc. 2. et 31.

3 *Parentandum*] Expiandam regis mortem, Manes regis placandos. Crev.

4 *Dulce auditu nomen*] Olim *auditum*. Mutavit merito Gronovius: et hanc eius coniecturam firmat margo Victor. codicis. Crev.

5 *Militiaeque fungendae potioribus ducibus*] Militandi sub potioribus ducibus, quam erant illi tyranni assentatores, quibus imperia Hieronymus demandabat. Gronovius recte emendavit *militiaeque*, pro *militi atque*. At quod idem iussit legi *potioris*, in eo illi assentiri non potuimus. Crev.

6 *Ad exercitum obtinendum*] Ut exercitum in potestate haberent. Crev.

7 *Insulam*] sc. Ortygiam, quae hodie urbs est Syracusae. De quattuor Syracusarum regionibus, Insula, Achradina, Tycha, Neapoli, cf. Cic. in Verr. iv. 52, et 53. Arcem autem potiorem Insulae partem fuisse monet Drak. Nomina quidem regionum urbis minime cum iis quae ap. Thucyd. vi. et vii. exstant, conveniunt. In Thucyd. vi. 98. Sycae nomen est regioni, quae, haud scio, an Tychae congruat. Fieri tamen potest ut Hieronis tempore multa adiecta mutataque fuissent. Glarean.

8 *Hexapylo*] Hexapylum portam fuisse istius partis Syracusarum, quae Tycha dicebatur, docet Cluver. Sicil. Ant. i. 12. cf. infr. xxv. 24. Strothio pars quaedam urbis portae proxima eodem nomine appellata fuisse videtur.

U. C. 538. A. C. 214.

stat, pars ex tectis fenestrisque prospectant, et, quid rei sit, rogitant. Omnia luminibus collucent, strepituque vario complentur. Armati locis patentibus congregantur: inermes ex Olympii Iovis templo spolia Gallorum Illyriorumque, dono data Hieroni a populo Romano, fixaque ab eo, detrahunt, precantes Iovem, ut volens propitius praebeat sacra arma, pro patria, pro deum delubris, pro libertate sese armantibus. Haec quoque multitudo, stationibus per prin- 7
cipes regionum urbis dispositis, adiungitur. In Insula inter cetera Andranodorus praesidiis firmat horrea publica. Locus, saxo quadrato saeptus, atque arcis in modum emunitus, capitur ab iuventute, quae praesidio eius loci attributa erat, mittuntque nuntios in Achradinam, horrea frumentumque in senatus potestate esse.

22. Polyaeni oratio libera et moderata.

Luce prima populus omnis armatus inermisque in Achradinam ad curiam convenit. Ibi pro Concordiae ara, quae in eo sita loco erat, ex principibus unus nomine Polyaenus concionem et liberam et moderatam habuit: 'Servitudinis 8
'indignitatisque homines expertos, adversus notum malum 'irritatos esse. Discordia civilis quas importet clades, au'disse magis a patribus Syracusanos, quam ipsos vidisse. 'Arma quod impigre ceperint, laudare: magis laudaturum, 'si non utantur, nisi ultima necessitate coacti. In praesentia 'legatos ad Andranodorum mitti placere, qui denuntient, 'ut in potestate senatus ac populi sit: portas Insulae pate'faciat, reddat praesidium. Si tutelam alieni regni suum 9
'regnum velit facere, eundem se censere, multo acrius ab 'Andranodoro, quam ab Hieronymo, repeti libertatem.'

Legati mittuntur ad Andranodorum.

Ab hac concione legati missi sunt. Senatus inde haberi coeptus est: quod sicut, regnante Hierone, manserat publicum consilium, ita post mortem eius, ante eam diem, nulla de re neque convocati, neque consulti fuerant. Ut ventum ad Andranodorum est, ipsum quidem movebat et civium consensus, et quum aliae occupatae urbis partes, tum pars Insulae munitissima velut prodita atque alienata. 1
Sed evocatum eum ab legatis Damarata uxor, filia Hieronis, inflata adhuc regiis animis ac muliebri spiritu, admonet

7 *Per principes regionum*] Per primarias urbis regiones. STROTH.

8 *Servitudinis*] Vocabulum *servitudo* in hoc solo Livii loco invenitur, nisi quod infr. xxxix. 37. in cod. Laud. recurrit. Ceterum ap. Festum, *Eritudo aut servitudo* notatur. *Expertus* cum genitivo ex Virg. et Tacit. etiam lexica habent.

9 *Reddat praesidium*] Ita pro vulg. *recedat praesidium* emendavit Gronov. *Praesidium* autem hic intelligit Crevier. locum ipsum praesidio firmatum; Strothius vero ita vertit, *reddat* civitate iuventutem, seu eos milites, qui *praesidio* Insulae attributi sunt.

1 *Munitissima velut prodita*] Vulg. *velut munitissima*, pro quo *vel munitissima* coniecit Gronov., quem Stroth. et Bekker. secuti sunt.

2 saepe usurpatae Dionysii tyranni vocis: qua, 'pedibus tra- U. C. 538.
'ctum, non insidentem equo, relinquere tyrannidem,' dixerit, A. C. 214.
'debere. Facile esse momento, quo quis velit, cedere possessione magnae fortunae: facere et parare eam difficile atque arduum esse. Paullum sumeret spatii ad consultandum ab legatis. Eo uteretur ad arcessendos ex Leontinis milites: quibus si pecuniam regiam pollicitus esset, omnia in potestate eius futura.' Haec muliebria consilia Andranodorus neque tota aspernatus est, neque extemplo accepit: tutiorem ad opes affectandas ratus esse viam, si in praesentia tempori cessisset. Itaque legatos renuntiare iussit, futurum se in senatus ac populi potestate. Postero die luce prima, patefactis Insulae portis, in forum Achradinae venit. Ibi in aram Concordiae, ex qua pridie Polyaenus concionatus erat, escendit: orationemque eam orsus est, qua primum cunctationis suae veniam petivit. 'Se enim clausas habuisse portas, non separantem suas res a publicis, sed strictis semel gladiis timentem, qui finis caedibus esset futurus: utrum, quod satis libertati foret, contenti nece tyranni essent, an, quicunque aut propinquitate, aut affinitate, aut aliquibus ministeriis regiam contigissent,

Oratio eius ad Syracusanos.

3 'alienae culpae rei trucidarentur. Postquam animadvertit, 'eos, qui liberassent patriam, servare etiam liberatam velle,
4 'atque undique consuli in medium; non dubitasse, quin et
5 'corpus suum, et cetera omnia, quae suae fidei tutelaeque 'essent, quoniam eum, qui mandasset, suus furor absumpsisset, patriae restitueret.' Conversus deinde ad interfectores tyranni, ac nomine appellans Theodotum ac Sosim: 'Facinus,' inquit, 'memorabile fecistis. Sed, mihi credite, 'inchoata vestra gloria, nondum perfecta, est; periculum-
6 'que ingens manet, nisi paci et concordiae consulitis, ne 'libera efferatur respublica.'

Post hanc orationem claves portarum pecuniaeque regiae 23.

2 *Pedibus tractum*] cf. Diod. Sic. xiv. 8. qui Philistum huius vocis auctorem tradit.

3 *Postquam animadvertit*] *Animadverterit*, quod orationis sententia, utpote obliqua, postulat, ex emendatione Gronov. reposuerunt Stroth. et Bekker.

4 *Undique consuli in medium*] Neminem sibi proprias opes quaerere, sed undique conspirari in communem salutem. Crev.

5 *Quae suae fidei tutelaeque essent*] Quae ad suam fidem tutelamque pertinerent, quae suae fidei tuenda commissa essent. Crev.

6 *Ne libera efferatur respublica*] Exponit Sigonius: ne libera intereat respublica; ne id unum ex morte tyranni fructus capiat, ut libera intereat. Interpretationem suam firmat consimili exemplo infr. xxviii. 28. *Meo unius funere elata esset respublica.* Aliter intelligit Gronovius, nempe, ne respublica libertati recens partae moderari nequeat, et eam in lasciviam vertat. Nobis potior videtur Sigonii interpretatio. Crev. Equidem contra Crevierii et Strothii opinionem cum Gronoviis Duker. Drakenb. et Douiat. censeo hunc locum ita vertendum esse "ne respublica insolentius se efferat."

U. C. 538. A. C. 214.

Praetores Syracusis creantur.

ante pedes eorum posuit. Atque illo quidem die dimissi ex concione laeti, circa omnia fana deum supplicaverunt cum coniugibus ac liberis: postero die comitia praetoribus creandis habita. Creatus in primis Andranodorus; ceteri magna ex parte interfectores tyranni: duos etiam absentes, Sopatrum ac Dinomenem, fecerunt. Qui, auditis, quae Syracusis acta erant, pecuniam regiam, quae in Leontinis erat, Syracusas devectam, quaestoribus ad id ipsum creatis tradiderunt: et ea, quae in Insula erat et Achradina, tra- 7
dita est; murique ea pars, quae ab cetera urbe nimis firmo munimento intersaepiebat Insulam, consensu omnium deiecta est. Secutae et ceterae res hanc inclinationem animorum ad libertatem.

Hippocrates et Epicydes redire velle se ad Hannibalem simulant.

Hippocrates atque Epicydes, audita morte tyranni, quam Hippocrates, etiam nuntio interfecto, celare voluerat, deserti a militibus, quia id tutissimum ex praesentibus vide- 8
batur, Syracusas redicre. Ubi ne suspecti obversarentur, tanquam novandi res aliquam occasionem quaerentes, praetores primum, dein per eos senatum adeunt. 'Ab Hannibale se missos' praedicant 'ad Hieronymum, tanquam 'amicum ac socium. Paruisse imperio eius, cuius imperator suus voluerit. Velle ad Hannibalem redire. Ceterum, quum iter tutum non sit, vagantibus passim per 'totam Siciliam Romanis armis, petere, ut praesidii dent 'aliquid, quo Locros in Italiam perducantur. Gratiam 'magnam eos parva opera apud Hannibalem inituros.' Facile res impetrata: abire enim duces regios, quum peritos militiae, tum egentes eosdem atque audaces, cupiebant: sed, quod volebant, non, quam maturato opus erat, naviter 9
expediebant. Interim iuvenes militares et assueti militibus, nunc apud eos ipsos, nunc apud transfugas, quorum maxima pars ex navalibus sociis Romanorum erat, nunc etiam apud infimae plebis homines, crimina serebant in senatum optimatesque: 'id moliri clam eos atque struere, ut Syracusae 'per speciem reconciliatae societatis in ditione Romanorum 'sint; dein factio et pauci auctores foederis renovati domi'nentur.'

24. His audiendis credendisque opportuna multitudo, maior in dies, Syracusas confluebat: nec Epicydi solum spem

7 *Et ea, quae in Insula erat et Achradina, tradita est*] Campanus, Andreas, duo MSS. a Gronovio memorati, et omnes nostri, carent particula *et*: plerique autem ex his MSS. habent *Achradinam*: quidam etiam *translata est*. Atque hoc modo legendum videtur: *Et ea* (pecunia) *quae in Insula erat, Achradinam translata est.* Crev. Crevierium sequitur Bekker.

8 *Id*] Nempe, ut Syracusas redirent. Crev.

9 *Naviter*] Supplenda est ex sensu particula *tam*, quae respondeat praecedenti *quam*. Non tam naviter, quam maturato opus erat. Crev.

novandarum rerum, sed Andranodoro etiam, praebebat. U. C. 538.
Qui, fessus tandem uxoris vocibus, monentis, ‘Nunc illud A. C. 214.
‘esse tempus occupandi res, dum turbata omnia nova Andranodorus ty-
‘atque incondita libertate essent, dum regiis stipendiis rannidem
‘pastus obversaretur miles, dum ab Hannibale missi duces affectat.
‘assueti militibus iuvare possent incepta,’ cum Themisto,
cui Gelonis filia nupta, rem consociatam paucos post dies
Aristoni cuidam tragico actori, cui et alia arcana commit-
tere assuerat, incaute aperit. Huic et genus et fortuna
honesta erant: nec ars, quia nihil tale apud Graecos pudori
est, ea deformabat. Itaque, fidem potiorem ratus, quam
patriae debebat, indicium ad praetores defert. Qui, ubi Occiditur
rem haud vanam esse certis indiciis compererunt, consultis cum The-
senioribus, et auctoritate eorum praesidio ad fores posito, misto.
ingressos curiam Themistum atque Andranodorum interfe-
cerunt: et, quum tumultus ab re in speciem atrociore,
causam aliis ignorantibus, ortus esset, silentio tandem facto,
indicem in curiam introduxerunt. Qui quum ordine
omnia edocuisset, et principium coniurationis factum ab
Harmoniae Gelonis filiae nuptiis, quibus Themisto iuncta
esset; Afrorum Hispanorumque auxiliares instructos ad
caedem praetorum principumque aliorum; bonaque eorum
praedae futura interfectoribus pronuntiatum; iam merce-
nariorum manum assuetam imperiis Andranodori paratam
fuisse ad Insulam rursus occupandam; singula deinde, quae
per quosque agerentur, totamque viris armisque instructam
coniurationem ante oculos posuisset; senatui quidem tam
iure caesi, quam Hieronymus, videbantur. Ante curiam
variae atque incertae rerum multitudinis clamor erat: quam,
1 ferociter minitantem in vestibulo curiae, corpora coniurato-
2 rum eo metu compresserunt, ut silentes integram plebem
in concionem sequerentur. Sopatro mandatum ab senatu
3 et ab collegis, ut verba faceret. Is, tanquam reos ageret, 25.
ab anteacta vita orsus, quaecunque post Hieronis mortem
sceleste atque impie facta essent, Andranodorum ac The-
4 mistum arguit fecisse. ‘Quid enim sua sponte fecisse Hie- Sopatri
‘ronymum puerum, ac vixdum pubescentem facere potu- praetoris
‘isse? Tutores ac magistros eius sub aliena invidia regnasse. oratio in
‘Itaque aut ante Hieronymum, aut certe cum Hieronymo tyrannos.
‘perire eos debuisse. At illos, debitos iam morti destina-

1 *Corpora coniuratorum*] sc. Proiecta et exposita. Gronov.

2 *Integram plebem*] Reliquam, nondum animi motu corruptam, nihil dum constitutum habentem, sed quae rem integram in concione audiret, atque tum de ea constituere vellet. Stroth.

3 *Tanquam reos ageret*] h. e. Accusaret. Sic supr. iv. 42. *reum peragere* est, accusatione efficere ut damnetur. Rasch.

4 *Sua sponte fecisse*] Vocem *fecisse*, probante Gronov. delevit Bekker.

U. C. 538. A. C. 214.

'tosque, alia nova scelera post mortem tyranni molitos:
'palam primo, quum clausis Andranodorus Insulae portis
'hereditatem regni creverit, quaeque procurator tenuerat, 5
'pro domino possederit; proditus deinde ab iis, qui in 6
'Insula erant, circumsessus ab universa civitate, quae
'Achradinam tenuerit, nequicquam palam atque aperte
'petitum regnum, clam et dolo affectare conatus sit, et ne
'beneficio quidem atque honore potuerit vinci, quum inter 7
'liberatores patriae insidiator ipse libertatis creatus esset
'praetor. Sed animos iis regios regias coniuges fecisse, 8
'alteri Hieronis, alteri Gelonis, filias nuptas.' Sub hanc
vocem ex omnibus partibus concionis clamor oritur, nullam
earum vivere debere, nec quemquam superesse tyrannorum
stirpis. Haec natura multitudinis est; aut servit humiliter,
aut superbe dominatur: libertatem, quae media est, nec 9
spernere modice, nec habere sciunt: et non ferme desunt
irarum indulgentes ministri, qui avidos atque intemperantes 1
plebeiorum animos ad sanguinem et caedes irritent. Sicut
Stirps regia interficitur.
tum extemplo praetores rogationem promulgarunt: acceptaque paene prius, quam promulgata, est, ut omnis regia
stirps interficeretur: missique a praetoribus Damaratam
Hieronis, et Harmoniam Gelonis filias, coniuges Andranodori et Themisti, interfecerunt.

26. Heraclea erat filia Hieronis, uxor Zoippi; qui, legatus
ab Hieronymo ad regem Ptolemaeum missus, voluntarium
consciverat exsilium. Ea quum ad se quoque veniri prae- 2
scisset, in sacrarium ad penates confugit, cum duabus filiabus virginibus, resolutis crinibus, miserabilique alio habitu:
Preces Heracleae Hier. Fil.
et ad ea addidit preces, nunc per memoriam Hieronis pa- 3
tris, Gelonisque fratris; 'ne se innoxiam invidia Hieronymi
'conflagrare sinerent. Nihil se ex regno illius, praeter ex-

5 *Hereditatem regni creverit*] *Hereditatem cernere* est proprie deliberare, utrum eam velimus adire necne, unde *cretio* dicitur spatium temporis, quod ad id deliberandum datur heredi a testatore; deinde, quod hanc deliberationem fere sequitur, illam adire. cf. Ernest. Clav. Cicer. Perizon. ad Sanctii Minerv. 780—795. Rup.

6 *Pro domino*] Tanquam dominus. Crev.

7 *Vinci*] Flecti ad respectum libertatis amoremque patriae, et deterreri a tyrannicis consiliis. Crev.

8 *Animos iis regios*] Animos regnandi avidos. Crev.

9 *Libertatem . . . spernere modice*] Libertatem is modice spernit, qui ita se subiectum esse patitur alterius imperio, ut tamen non descendat ad humile ac deforme obsequium. Crev.

1 *Intemperantes plebeiorum animos*] Vox *plebeiorum* est ab ingenio emendatorum. Scripti hic omnes corrupti; sed ita ut a sese invicem non multum discedant: *publiciorum*, vel *plubiciorum*, vel aliud quid simile praeferunt. Solus Victor. codex id habet quod sanum videri possit, *intemperantes suppliciorum*: qui semel accensi ad saevitiam, nullum suppliciis modum facere sciant. Crev.

2 *Veniri praescisset*] Ita pro vulg. *venire* emendavit Gronov.

3 *Nunc per memoriam*] *Nunc.* h.e. primo, sibi ut parceretur, rogabat, *tum*, omissis pro se precibus, puellis ut saltem parcerent, orare instituit. Str.

'silium viri, habere: neque fortunam suam eandem vivo U. C. 538.
'Hieronymo fuisse, quam sororis; neque interfecto eo A. C. 214.
'causam eandem esse. Quid? quod, si Andranodoro consilia processissent, illa cum viro fuerit regnatura; sibi cum 'ceteris serviendum. Si quis Zoippo nuntiet, interfectum 'Hieronymum, ac liberatas Syracusas, cui dubium esse, 'quin extemplo conscensurus sit navim, atque in patriam
4 'rediturus? Quantum spes hominum falli! In liberata 'patria coniugem eius ac liberos de vita dimicare; quid 'obstantes libertati, aut legibus? Quod ab se cuiquam 'periculum, a sola ac prope vidua, et puellis in orbitate de-
5 'gentibus, esse? At enim periculi quidem nihil ab se 'timeri: invisam tamen regiam stirpem esse. Ablegarent 'ergo procul ab Syracusis Siciliaque, et asportari Alexan- 'driam iuberent, ad virum uxorem, ad patrem filias.' Aver-
6 sis auribus animisque, casse ne tempus tereretur, ferrum quosdam expedientes cernebat. Tum, omissis pro se precibus, 'puellis ut saltem parcerent,' orare instituit: 'a qua 'aetate etiam hostes iratos abstinere: ne, tyrannos ulcis- 'cendo, quae odissent, scelera ipsi imitarentur.' Inter haec abstractam a penetralibus iugulant: in virgines deinde, respersas matris cruore, impetum faciunt. Quae, alienata mente simul luctu metuque, velut captae furore, eo cursu se ex sacrario proripuerunt, ut, si effugium patuisset in
7 publicum, impleturae urbem tumultu fuerint. Tum quoque haud magno aedium spatio, inter medios tot armatos, aliquoties integro corpore evaserunt: tenentibusque, quum tot ac tam validae eluctandae manus essent, sese eripuerunt: tandem, vulneribus confectae, quum omnia replessent sanguine, exanimes corruerunt; caedemque per se miserabilem miserabiliorem casus fecit, quod paullo post nuntius venit, mutatis repente ad misericordiam animis, ne

4 *Spes hominum falli*] Ita pro vulg. *fallit*, quae in oratione obliqua stare non potest, coniecit Gronov.

5 *At enim*] cf. Supr. xxii. 60. Hae particulae eleganter inserviunt obiectionibus, quas nobis ipsi facientes deinde refellimus. Stroth.

6 *Casse ne tempus tereretur*] Adverbium *casse* alibi non occurrere animadvertit Drakenb. cf. Ruhnken. Opusc. p. 714. "Hoc vocabulum, tanquam probum, affertur ex hoc loco corruptissimo, qui Gronovii et aliorum interpretum ingenia vehementer torsit. Repone quod sententiae vis postulat, *quasi tempus tereretur*. *Quasi* ubi semel in *casse* abiisset, reliqua interpolata sunt, ut qualiscunque sensus efficeretur. Et *quasi* tam facile in *casse* mutatum est, quam infr. xxv. 3. *quassae naves* in *cassae naves*, praesertim si corruptela orta est tum, cum adhuc in Livio *quase* pro *quasi* legebatur. Hanc enim orthographiam Livio propriam fuisse testis est Quinctilianus i. 7. p. 49. *Quassei* pro *quasi* saepe in lapidibus antiquis legi, docet Mazochius de Campan. Amphith. p. 153. Certe *casse*, unde male pedem intulit, abeat."

7 *Tum quoque*] Quamvis effugere non potuerint in publicum, et haud magno aedium spatio inclusae remanserint. Crev.

U. C. 538. A. C. 214.

interficerentur. Ira deinde ex misericordia orta, quod adeo festinatum ad supplicium, neque locus poenitendi, aut regressus ab ira relictus esset. Itaque fremere multitudo, et in locum Andranodori ac Themisti (nam ambo praetores fuerant) comitia poscere: quae nequaquam ex sententia praetorum futura essent.

27. *Epicydes et Hippocrates praetores fiunt.*

Statutus est comitiis dies: quo, necopinantibus omnibus, unus ex ultima turba Epicydem nominavit, tum inde alius Hippocratem. Crebriores deinde eae voces, et cum haud dubio assensu multitudinis esse. Et erat confusa concio, non populari modo, sed militari quoque turba, magna ex parte etiam perfugis, qui omnia novare cupiebant, permixtis. Praetores dissimulare primo, et trahenda re esse: 8
postremo victi consensu, et seditionem metuentes, pronuntiant eos praetores. Nec illi primo statim creati nudare, quid vellent: quanquam aegre ferebant, et de indutiis dierum decem legatos isse ad Ap. Claudium, et, impetratis iis, alios, qui de foedere antiquo renovando agerent, missos.

Legati ad Appium missi.

Ad Murgantiam tum classem navium centum Romanus 9
habebat, quonam evaderent motus ex caedibus tyrannorum orti Syracusis, quove eos ageret nova atque insolita libertas, opperiens. Per eosdem dies quum ad Marcellum, venientem in Siciliam, legati Syracusani missi ab Appio essent, auditis conditionibus pacis, Marcellus, posse rem convenire ratus, et ipse legatos Syracusas, qui coram cum praetoribus de renovando foedere agerent, misit. Et iam ibi nequaquam eadem quies et tranquillitas erat. Postquam Punicam classem accessisse Pachynum allatum est, dempto timore Hippocrates et Epicydes, nunc apud mercenarios milites, nunc apud transfugas, prodi Romano Syracusas, criminabantur. Ut vero Appius naves ad ostium portus, quo aliae partis hominibus animus accederet, in statione 1
habere coepit, ingens in speciem criminibus vanis accesserat fides: ac primo etiam tumultuose decurrerat multitudo ad prohibendos, si in terram egrederentur.

Turbae Syracusis.

28. In hac turbatione rerum in concionem vocari placuit. 2
Ubi quum alii alio tenderent, nec procul seditione res esset,

8 *Trahenda re esse*] In eo esse, id agere, ut extraherent rem. GRONOV. Ceterum *in trahenda re* legendum censet Duker.

9 *Murgantiam*] Alia erat huius nominis urbs in Samnio, cuius mentio fit supr. x. 17. Hoc loco Siciliae oppidum intelligendum esse, per se patet. STROTH.

1 *Aliae partis hominibus*] Iis qui alia sentirent et vellent, quam Hippocrates et Epicydes; h. e. qui partis Romanae essent. *Aliae* antique pro genitivo aliûs. Ea voce bis usus est Cic. de Div. ii. 30. Sic et *tam nulli consilii* ap. Terent. CREV.

2 *Turbatione*] Praeter Livium hac voce neminem antiquiorum usum fuisse monet Drak. licet quaedam exempla ap. recentiores scriptores exstent.

Apollonides principum unus orationem salutarem, ut in tali tempore, habuit: 'Nec spem salutis, nec perniciem propi- 'orem unquam civitati ulli fuisse. Si enim uno animo 'omnes vel ad Romanos, vel ad Carthaginienses inclinent, U. C. 538. A. C. 214. Apollonidae salutaris oratio.
3 'nullius civitatis statum fortunatiorem beatioremve fore. 'Si alii alio trahant res, non inter Poenos Romanosque bel- 'lum atrocius fore, quam inter ipsos Syracusanos: quum 'intra eosdem muros pars utraque suos exercitus, sua arma, 'suos habitura sit duces. Itaque, ut omnes idem sentiant, 'summa vi agendum esse: utra societas sit utilior, eam 'longe minorem ac levioris momenti consultationem esse. 'Sed tamen Hieronis potius, quam Hieronymi, auctoritatem 'sequendam in sociis legendis, vel quinquaginta annis feli-
4 'citer expertam amicitiam nunc incognitae, quondam infi-
5 'deli, praeferendam. Esse etiam momenti aliquid ad con- 'silium, quod Carthaginiensibus ita pax negari possit, ut 'non utique in praesentia bellum cum iis geratur: cum 'Romanis extemplo aut pacem, aut bellum habendum.'
6 Quo minus cupiditatis ac studii visa est oratio habere, eo plus auctoritatis habuit. Adiectum est praetoribus ac delectis senatorum militare etiam consilium: iussi et duces ordinum praefectique auxiliorum simul consulere. Quum saepe acta res esset magnis certaminibus, postremo, quia belli cum Romanis gerendi ratio nulla apparebat, pacem Pax cum Rom. decernitur.
7 fieri placuit, mittique cum iis legatos ad rem confirmandam.

Dies haud ita multi intercesserunt, quum ex Leontinis legati, praesidium finibus suis orantes, venerunt: quae legatio peropportuna visa ad multitudinem inconditam ac tumultuosam exonerandam, ducesque eius ablegandos. Hippocrates praetor ducere eo transfugas iussus: secuti multi ex mercenariis auxiliis quattuor millia armatorum effecerunt. Et mittentibus et missis ea laeta expeditio 29. Praesidium mittitur in Leontinos.
8 fuit. Nam et illis, quod iam diu cupiebant, novandi res

3 *Beatioremve*] *Ac beatiorem* ex emendatione Salmasii recepit Bekker.

4 *Nunc incognitae, quondam infideli*] Amicitiae Carthaginiensium, *nunc incognitae*, quia nova sit, et diu iam non experta; *quondam infideli*, quia olim, quum ante amicitiam cum Romanis initam Syracusani socios Carthaginienses habuissent, eos infideles senserant. Crev.

5 *Esse etiam momenti aliquid ad consilium*] Ad consilium captandum, in eo quoque aliquid momenti esse, id quoque valere aliquantum debere, quod .... Crev.

6 *Quo minus cupiditatis*] Recte exponit Crevier. *cupiditatem* studium partium, quo sensu saepius usurpatam videmus ap. Ciceronem. cf. Or. pro Marc. 9. et pro Caec. 8. At quum ad sequens *studii* perinde intelligendum sit *partium*, in interpretando distinguendae erunt hae voces. Str.

7 *Mittique cum iis*] h. e. Cum Romanis legatis a Marcello missis, de quibus in cap. praecedente mentio facta est. Crev.

8 *Nam et illis*] *Illis* ad proximum *missis*, *hi* ad remotius *mittentibus* referendum est. cf. supr. iii. 72. infr. xxx. 30. Stroth.

U. C. 538. A. C. 214.

occasio data est; et hi, sentinam quandam urbis rati exhau-
stam, laetabantur. Ceterum levaverunt modo in praesentia
velut corpus aegrum, quo mox in graviorem morbum reci-

Hippocrates provinciam Rom. invadit.

deret. Hippocrates enim finitima provinciae Romanae
primo furtivis excursionibus vastare coepit: deinde, quum
ad tuendos sociorum agros missum ab Appio praesidium
esset, omnibus copiis impetum in oppositam stationem cum
caede multorum fecit. Quae quum essent nuntiata Mar-
cello, legatos extemplo Syracusas misit, qui pacis fidem
ruptam esse dicerent: nec belli defuturam unquam causam,
nisi Hippocrates atque Epicydes non ab Syracusis modo,

Epicydes et ipse in Leontinos proficiscitur.

sed tota procul Sicilia, ablegarentur. Epicydes, ne aut
reus criminis absentis fratris praesens esset, aut deesset pro
parte sua concitando bello, profectus et ipse in Leontinos,
quia satis eos adversus populum Romanum concitatos cer-
nebat, avertere etiam ab Syracusis coepit. 'Nam ita eos
'pacem pepigisse cum Romanis, ut, quicunque populi sub
'regibus fuissent, et suae ditionis essent; nec iam libertate
'contentos esse, nisi etiam regnent ac dominentur. Re-
'nuntiandum igitur iis esse, Leontinos quoque aequum
'censere liberos esse; vel quod in solo urbis suae tyrannus
'ceciderit, vel quod ibi primum conclamatum ad libertatem,
'relictisque regiis ducibus Syracusas sit concursum. Itaque
'aut eximendum id de foedere esse, aut legem eam foederis 9

Leontini alienantur ab Syracusanis.

'non accipiendam.' Facile multitudini persuasum: lega-
tisque Syracusanorum, et de caede stationis Romanae que-
rentibus, et Hippocratem atque Epicydem abire seu Locros,
seu quo alio mallent, dummodo Sicilia cederent, iubentibus,
ferociter responsum est: 'Neque mandasse sese Syracu-
'sanis, ut pacem pro se cum Romanis facerent: neque
'teneri alienis foederibus.' Haec ad Romanos Syracusani
detulerunt, abnuentes, 'Leontinos in sua potestate esse.
'Itaque integro secum foedere bellum Romanos cum iis 1
'gesturos. Neque sese defuturos ei bello; ita ut in potes- 2
'tatem redacti suae rursus ditionis essent, sicut pax conven-
'isset.'

30.

Leontinorum urbs a Marcello capta.

Marcellus cum omni exercitu profectus in Leontinos,
Appio quoque accito, ut altera parte aggrederetur, tanto
ardore militum est usus ab ira inter conditiones pacis inter- 3
fectae stationis, ut primo impetu urbem expugnarent.

9 *Legem eam foederis*] Foedus hac conditione ictum. DOER.

1 *Integro secum foedere*] Ita ut foedus secum integrum intactumque maneat. Non credituros Syracusanos foedus, quod Romani secum habeant, bello adversus Leontinos gerendo ulla parte laedi. CREV.

2 *Ita ut*] Ea lege ut. CREV.

3 *Ab ira . . . interfectae stationis*] sc. Ob interfectam stationem. Praepositio *ab* saepe causam continet. supr. v. 5. vi. 2. infr. xxvii. 30.

U. C. 538. A. C. 214.

Hippocrates atque Epicydes, postquam capi muros refringique portas videre, in arcem sese cum paucis recepere. Inde
4 clam nocte Herbessum perfugiunt. Syracusanis, octo millium armatorum agmine profectis domo, ad Mylam flumen nuntius occurrit, captam urbem esse: cetera falsa mixta veris ferens: caedem promiscuam militum atque oppidanorum factam, nec quemquam puberem arbitrari superesse:
5 direptam urbem: bona locupletium donata. Ad nuntium tam atrocem constitit agmen: concitatisque omnibus, duces, (erant autem Sosis ac Dinomenes) quid agerent,
6 consultabant. Terroris speciem haud vanam mendacio praebuerant verberati ac securi percussi transfugae ad duo millia hominum. Ceterum Leontinorum militumque aliorum nemo, post captam urbem, violatus fuerat: suaque omnia iis, nisi quae primus tumultus captae urbis absumpserat, restituebantur. Nec ut Leontinos irent, proditos ad caedem commilitones querentes, perpelli potuere, nec ut eodem loco certiorem nuntium exspectarent. Quum ad defectionem inclinatos animos cernerent praetores, sed eum motum haud diuturnum fore, si duces amentiae sublati essent; exercitum ducunt Megaram: ipsi cum paucis equitibus Herbessum proficiscuntur, spe, territis omnibus, per proditionem urbis potiundae. Quod ubi frustra iis fuit inceptum, vi agendum rati, postero die Megaris castra movent, ut Herbessum omnibus copiis oppugnarent. Hippocrates et Epicydes, non tam tutum prima specie, quam
7 unum, spe undique abscisa, consilium, esse rati, ut se militibus permitterent, et assuetis magna ex parte sibi, et tum fama caedis commilitonum accensis, obviam agmini procedunt. Prima forte signa sexcentorum Cretensium erant, qui apud Hieronymum meruerant sub iis, et Hannibalis beneficium habebant, capti ad Trasimenum inter Romanorum auxilia, dimissique. Quos ubi ex signis armorumque habitu cognovere Hippocrates atque Epicydes, ramos oleae
8 ac velamenta alia supplicum porrigentes, orare, 'ut recipe-
'rent sese, receptosque tutarentur, neu proderent Syracu-
9 'sanis, a quibus mox ipsi trucidandi populo Romano dede-
'rentur. Enimvero,' conclamant, 'bonum ut animum 31.

Atrox nuntius de caede in Leontinis facta.

Syracusanorum exercitus concitatur.

Hippocrates et Epicydes se ei permittunt.

4 *Herbessum*] Cluverius *Erbessum* scribit, ut cuius nomen a voce *Erebus* deductum sit: sc. oppidum Siciliae ad fontes Anapi fluminis.

5 *Donata*] Intellige, militibus. Ceterum legisse alibi haud memini *res donata*, absolute positum, sine nomine eius, cui donata. STROTH.

6 *Terroris speciem haud vanam*] Speciosam aliquam materiem terroris; vim terrendi, quae aliquo colore niteretur. CREV.

7 *Spe undique abscisa*] cf. Supr. 15. Vulg. *abscissa*.

8 *Velamenta alia supplicum*] Infulas, et quae alia a supplicibus porrigi et praetendi solent. CREV.

9 *Ipsi*] Intellige ipsos Cretenses, ad quos hic sermo dirigitur. CREV.

U. C. 538. A. C. 214.

'haberent: omnem se cum illis fortunam subituros.' Inter
hoc colloquium signa constiterant, tenebaturque agmen:
necdum, quae morae causa foret, pervenerat ad duces.
Postquam Hippocratem atque Epicydem adesse pervasit 1
rumor, fremitusque toto agmine erat haud dubie approbantium adventum eorum; extemplo praetores citatis equis ad
prima signa perrexerunt, 'Qui mos ille, quae licentia Cre-
'tensium esset,' rogitantes, 'colloquia serendi cum hoste,
'iniussuque praetorum miscendi eos agmini suo?' Comprehendi iniicique catenas iusserunt Hippocrati. Ad quam
vocem tantus extemplo primum a Cretensibus clamor est
ortus, deinde exceptus ab aliis, ut facile, si ultra tenderent,
appareret, iis timendum esse. Solliciti incertique rerum
suarum Megaram, unde profecti erant, referri signa iubent,

Fraus Hippocratis.

nuntiosque de statu praesenti Syracusas mittunt. Fraudem
quoque Hippocrates addit, inclinatis ad omnem suspicionem
animis: et, Cretensium quibusdam ad itinera insidenda
missis, velut interceptas literas, quas ipse composuerat, recitat: 'Praetores Syracusani consuli Marcello.' Secundum 2
salutem, ut assolet, scriptum erat: 'Recte eum atque ordine 3
'fecisse, quod in Leontinis nulli pepercisset. Sed omnium
'mercenariorum militum eandem esse causam, nec unquam
'Syracusas quieturas, donec quicquam externorum auxilio-
'rum, aut in urbe, aut in exercitu suo, esset. Itaque daret
'operam, ut eos, qui cum suis praetoribus castra ad Mega-
'ram haberent, in suam potestatem redigeret, ac supplicio
'eorum liberaret tandem Syracusas.' Haec quum recitata
essent, cum tanto clamore ad arma discursum est, ut praetores inter tumultum pavidi abequitaverint Syracusas. Et 4
ne fuga quidem eorum seditio compressa est, impetusque in
Syracusanos milites fiebant: nec ab ullo temperatum foret,
ni Epicydes atque Hippocrates irae multitudinis obviam issent: non a misericordia aut humano consilio, sed ne spem
reditus praeciderent sibi, et quum ipsos simul milites fidos
haberent, simul obsides; tum cognatos quoque eorum atque amicos tanto merito primum, dein pignore sibi concili- 5

1 *Postquam Hippocratem atque Epicydem adesse pervasit rumor*] *Adesse* ex emend. Gronov. delevit Bekker. qui *causas morae esse* intelligi monet.

2 *Secundum salutem, ut assolet*] Post salutem, ut mos est, initio epistolae datam.

3 *Recte eum atque ordine fecisse*] Sollennis formula, qua Senatus P. R. acta civium, potissimum magistratuum, comprobare solebat; cui addebatur nonnunquam *et e republica.* cf. Brisson. de Formul. ii. 80. Str.

4 *Abequitaverint Syracusas*] *Adequitaverint* Drakenb. et Bekker. Nostram lectionem, quae a manu Crevier. provenit, secutus est Stroth.

5 *Merito primum, dein pignore*] *Merito*, quod iis militibus vitam servassent; *pignore*, quod eosdem secum haberent, tanquam totidem pignora benevolentiae ac fidei eorum, qui cognatione illos amicitiave Syracusis contingebant. Crev.

arent: expertique, quam vana aut levi aura mobile vulgus U. C. [illegible]
6 esset, militem nacti ex eo numero, qui in Leontinis circumsessi erant, subornant, ut Syracusas perferret nuntium convenientem iis, quae ad Mylam falso nuntiata erant: auctoremque se exhibendo, ac velut visa, quae dubia erant, narrando, concitaret iras hominum. Huic non apud vulgum modo fides fuit, sed senatum quoque in curiam introductus A. C. [illegible]

32.

7 movit. Haud vani quidam homines palam ferre, 'perbene 'detectam in Leontinis esse avaritiam et crudelitatem Ro'manorum. Eadem, si intrassent Syracusas, aut foediora 'etiam, quo maius ibi avaritiae praemium esset, facturos 'fuisse.' Itaque claudendas cuncti portas, et custodiendam urbem censere. Sed non ab iisdem omnes timere, nec

Syracusani in Romanos accenduntur.

8 eosdem odisse: ad militare genus omne partemque magnam plebis invisum esse nomen Romanum. Praetores optimatiumque pauci, quanquam inflammati vano nuntio erant,
9 tamen ad propius praesentiusque malum cautiores esse. Et iam ad Hexapylum erant Hippocrates atque Epicydes: serebanturque colloquia per propinquos popularium, qui in exercitu erant, ut portas aperirent, sinerentque communem

Seditiosi Syracusas ingrediuntur.

1 patriam defendi ab impetu Romanorum. Iam, unis foribus Hexapyli apertis, coepti erant recipi, quum praetores inter-
2 venerunt. Et primo imperio minisque, deinde auctoritate, deterrendo, postremo, ut omnia vana erant, obliti maiestatis, precibus agebant, ne proderent patriam tyranni ante satellitibus, et tum corruptoribus exercitus. Sed surdae ad haec omnia aures concitatae multitudinis erant, nec minore intus vi, quam foris, portae effringebantur: effractisque
3 omnibus, totum Hexapylo agmen receptum est. Praetores in Achradinam cum iuventute popularium confugiunt: mercenarii milites perfugaeque, et quicquid regiorum militum Syracusis erat, agmen hostium augent. Ita Achradina quoque primo impetu capitur, praetorumque, nisi qui inter tumultum effugerunt, omnes interficiuntur. Nox caedibus
4 finem fecit. Postero die servi ad pileum vocati, et carcere vincti emissi: confusaque haec omnis multitudo Hippocra-

6 *Militem nacti*] *Nancti* auctore Gronov. receperunt Stroth. et Bekker.

7 *Haud vani*] Haud leves atque creduli, sed prudentiores. Doer.

8 *Ad militare genus*] Apud milites cuiuscunque generis. *At* pro *apud* saepius usurpatur. cf. supr. vii. 7.

9 *Praesentiusque malum*] Quod imminebat a pravis Hippocratis et Epicydis consiliis.

1 *Unis foribus Hexapyli*] Una e sex portis, quae erant in Hexapylo. Huic enim urbis Syracusanae parti nomen, si vim verbi attendamus, inditum ex eo fuit, quod sex haberet portas. Crev. Similiter *Dipylon* Athenis fuisse, infr. xxxi. 24. et *Tetrapylon* Caesareae in Palaestina, Valesius monet.

2 *Auctoritate*] Consiliis monitisque. Crev.

3 *Totum Hexapylo agmen*] Vulg. *tuto in Hexapylo*. *Tutus* et *totus* saepius in mss. permutari videbimus. cf. infr. xxviii. 4.

4 *Ad pileum vocati*] Ad libertatem. cf. supr. 16.

U. C. 538. A. C. 214. tem atque Epicydem creant praetores: Syracusaeque, quum breve tempus libertas affulsisset, in antiquam servitutem re- 4
ciderunt.

33. Romani ad Syracusas castra movent.

Haec nuntiata quum essent Romanis, ex Leontinis mota sunt extemplo castra ad Syracusas. Et ab Appio legati per portum missi forte in quinqueremi erant. Praemissa quadriremis, quum intrasset fauces portus, capitur: legati aegre effugerunt. Et iam non modo pacis, sed ne belli quidem iura relicta erant: quum Romanus exercitus ad Olympium (Iovis id templum est) mille et quingentis passibus ab urbe 5
castra posuit.

Mittunt legatos Syracusas.

Inde quoque legatos praemitti placuit: quibus, ne intrarent urbem, extra portam Hippocrates atque Epicydes obviam cum suis processerunt. Romanus orator 'non bellum se Syracusanis, sed opem auxiliumque afferre,' ait, 'et iis, qui, ex media caede elapsi, perfugerint ad se, et 'iis, qui, metu oppressi, foediorem, non exsilio solum, sed 'etiam morte, servitutem patiantur. Nec caedem nefandam 'sociorum inultam Romanos passuros. Itaque si iis, qui ad 'se perfugerint, tutus in patriam reditus pateret, caedis 6
'auctores dedantur, et libertas legesque Syracusanis restitu-'antur, nihil armis opus esse. Si ea non fiant, quicunque 'in mora sit, bello persecuturos.'

Superbum Epicydis responsum.

Ad ea Epicydes, 'Si qua 'ad se mandata haberent, responsum iis,' ait, 'se daturos 'fuisse: quum in eorum, ad quos venerint, manu res Syra-'cusana esset, tum reverterentur. Si bello lacessant, ipsa 're intellecturos, nequaquam idem esse Syracusas ac Leon-'tinos oppugnare.' Ita legatis relictis, portas clausit.

Oppugnantur Syracusae.

Inde terra marique simul coeptae oppugnari Syracusae: terra ab Hexapylo, mari ab Achradina, cuius murus fluctu alluitur. Et, quia, sicut Leontinos terrore ac primo impetu ceperant, non diffidebant, vastam disiectamque spatio urbem parte aliqua se invasuros, omnem apparatum oppugnandarum urbium muris admoverunt.

34. Archimedes conatus Romanorum ludificatur.

Et habuisset tanto impetu coepta res fortunam, nisi unus homo Syracusis ea tempestate fuisset. Archimedes is erat, unicus spectator coeli siderumque; mirabilior tamen 7

4 *Reciderunt*] *Reciderant* Crev. et Bekker. reposuerunt.

5 *Mille et quingentis passibus*] *Mille et quingentos passus*, ut locutionem magis Livianam, receperunt Crev. et Bekker. De Olympio cf. Diod. Sic. xiii. 6. Huius templi locum columna unica superstes nunc indicat.

6 *Reditus pateret*] *Pateat*, quam vocem oratio videtur postulare, reposuerunt Crev. et Bekker. sed lectionem nostram retinendam censuit Stroth. quoniam Livius nonnunquam tempora diversa iungit. cf. supr. xxii. 32. "Si omnes res Neapolitanorum suas duxissent, dignosque iudicaverint."

7 *Unicus spectator coeli siderumque*] Coeli siderumque spectandorum arte supra omnes excellens. Ceterum ita describit Archimedem Livius, ut se ipse parum omnino peritum rerum mathematicarum exhibeat, quarum sane studia nunquam apud Romanos magnopere viguere. Non astrorum cognitione praecipue claruit Archi-

inventor ac machinator bellicorum tormentorum operumque, U. C. 538.
8 quibus ea, quae hostes ingenti mole agerent, ipse perlevi A. C. 214.
momento ludificaretur. Murum per inaequales ductum
colles, (pleraque alta et difficilia aditu, summissa quaedam,
et quae planis vallibus adiri possent) ut cuique aptum visum
est loco, ita omni genere tormentorum instruxit. Achra-
dinae murum, qui, ut ante dictum est, mari alluitur, ex
quinqueremibus Marcellus oppugnabat. Ex ceteris navibus
9 sagittarii funditoresque, et velites etiam, quorum telum in-
habile ad remittendum imperitis est, vix quemquam sine
vulnere consistere in muro patiebantur. Hi, quia spatio
1 missilibus opus est, procul muro tenebant naves. Iunctae
2 aliae binae ad quinqueremes, demptis interioribus remis, ut
latus lateri applicaretur, quum exteriore ordine remorum
velut una navis agerentur, turres contabulatas machinamen-
taque alia quatiendis muris portabant. Adversus hunc na-
valem apparatum Archimedes variae magnitudinis tormenta
in muris disposuit. In eas, quae procul erant, naves saxa
ingenti pondere emittebat: propiores levioribus, eoque
magis crebris, petebat telis: postremo, ut sui vulnere intacti
3 tela in hostem ingererent, murum ab imo ad summum cre-
bris cubitalibus fere cavis aperuit; per quae cava pars

medes: sed matheseos, quam puram vocant. Quin et parum decorum artis suae dignitati rebatur, eam ad res corporeas convertere: et machinas illas, quas Livius maxime miratur, inventor ipse haud magni faciebat, et pro quodam lascivientis Geometriae lusu habebat. Vid. Plut. in Marcello. Crev.

8 *Perlevi momento*] Levissima impulsione, parvo molimine, facile. cf. supr. xxi. 43. Crev.

9 *Velites .... quorum telum*] Levis armaturae milites, quorum telum eiusmodi est, ut remitti non possit ab imperitis. Polyb. vi. 22. illud telum omnino remitti posse negat, et causam affert. "Ferrum," inquit, "teli velitaris adeo extenuatum est, et in aciem productum, ut necessario statim a primo iactu inflectatur, nec possint hostes retorquere." Quod si eiusmodi est, profecto illud telum non imperitis tantum, sed et peritis inhabile fuit ad remittendum. Lipsius, de Mil. Rom. iii. 1. suspicatur aut vocem *imperitis*, in hoc Livii loco redundare; aut mutandam in *impeditis*, ut, nisi quis otiose mucronem refingat et erigat, neget Livius remitti posse; aut denique ideo etiam *imperitis* inhabile, quia amento emittebatur, et certo motu. Crev. Ceterum de velitibus nondum institutis cf. supr. xxi. 55.

1 *Iunctae aliae binae ad quinqueremes*] Polybius, viii. 5. scribit octo quinqueremes fuisse simul iunctas, binas et binas. Plut. in Marcello eundem numerum octo quinqueremium habet. Inde Sigonius recte coniicit legendum: *iunctae aliae binae ad octo quinqueremes:* id est, aliae quinqueremes ad octo, ad numerum *octo*, iunctae, binae et binae. Crev. Sigonio auctore *octo* in textum recepit Bekker.

2 *Interioribus remis*] Remis eorum laterum quae ad sese mutuo applicabantur. *Exterior* ordo remorum est is qui alterum navis latus, quod liberum relinquebatur, instruebat. Crev.

3 *Crebris cubitalibus fere cavis*] Crebris foraminibus, quorum magnitudo, sive diameter esset unius cubiti: per quae foramina alii sagittis ... Ceterum haec cava, si credimus Polybio viii. 6, quem hic vertit Livius, unius tantum palmi fuere. Quae quidem multum discrepant. Cubitus enim habet pedem unum et dimidium: palmus quattuor tantum digitos, et est sexta pars cubiti. Crev. Sed forsan utriusque narratio ita con-

U.C. 538. A. C. 214.

sagittis, pars scorpionibus modicis ex occulto petebant hos- 4
tem. Quae propius quaedam subibant naves, quo interi- 5 6
ores ictibus tormentorum essent, in eas tollenone super 7
murum eminente ferrea manus firmae catenae illigata quum iniecta prorae esset, gravi libramento plumbi recellente ad solum, suspensa prora, navim in puppim statuebat: dein, remissa subito, velut ex muro cadentem navim cum ingenti trepidatione nautarum ita undae affligebat, ut, etiamsi recta reciderat, aliquantum aquae acciperet. Ita maritima oppugnatio est elusa, omnisque vis est eo versa, ut totis viribus terra aggrederentur. Sed ea quoque pars eodem omni apparatu tormentorum instructa erat, Hieronis impensis curaque per multos annos, Archimedis unica arte. Natura etiam iuvabat loci, quod saxum, cui imposita muri fundamenta sunt, magna ex parte ita proclive est, ut non solum missa tormento, sed etiam quae pondere suo provoluta essent, graviter in hostem inciderent. Eadem causa ad subeundum arduum aditum instabilemque ingressum praebebat. Ita, consilio habito, quum omnis conatus ludibrio esset, absistere oppugnatione, atque obsidendo tantum arcere terra marique commeatibus hostem placuit.

Ab oppugnatione absistunt Romani.

35. Interim Marcellus, cum tertia fere parte exercitus ad recipiendas urbes profectus, quae in motu rerum ad Car-

Marcellus alias urbes capit.

ciliari potest, ut dicas foramina ista seu *cava* intrinsecus cubitalia, extrinsecus vero palmaria, fuisse. STROTH.

4 *Scorpionibus*] *Scorpiones* sunt machinae bellicae ad vibranda missilia. De iis sic habet Vegetius: "Scorpiones dicebant, quas nunc manuballistas vocant. Ideo sic nuncupati, quod parvis subtilibusque spiculis mortem inferant." Vir unus eos dirigere, iis uti poterat. Duplicis generis fuere, maiores minoresque. Vid. Lips. Poliorc. iii. 4. CREV.

5 *Quae propius quaedam*] Sic Gronovius dedit ex tribus MSS. quibus assentiuntur duo Hearnio inspecti: quum vulgati haberent, *quae propius quidem*. Displicet tamen τὸ *quaedam:* et ipse Gronovius illud mutandum censet in *moenia*. Nos illud omnino delere satius esse ducimus, eo quidem magis, quod abest a codice Victor. CREV.

6 *Interiores ictibus tormentorum*] Propiores, quam ut ictibus tormentorum, quae in longinquum iaculabantur, feriri possent; tam propinquae, ut tela e tormentis emissa ultra eas ferrentur. Sic supr. vii. 10. T. Manlius dicitur *interior periculo vulneris factus*. CREV.

7 *In eas tollenone*] *Tolleno* est machinae genus, quum trabi in terram praealte defixae in summo vertice alia transversa longior dimensa medietate connectitur eo libramento, ut, si unum caput depresseris, alterum erigatur. Igitur machina huius generis super murum eminente, ferrea manus firmae catenae illigata, quae quidem catena pendebat ex uno brachio tollenonis, iniiciebatur prorae alicuius navis. Tum gravi libramento plumbi, quod alteri tollenonis brachio connexum erat, recellente, seu recidente ad solum, necesse erat catenam, et ferream manum, et proram navis sursum erigi, et, suspensa prora, navim in puppim statui. Dein eadem ferrea manus remissa, et exempta machinae διά τινος σχαστηρίας, ut habet Polybius viii. 8. sinebat navem recidere, et eam ita affligebat undis, ut ... CREV. cf. Vitruv. iv. 21. Haud absimilis erat machinis, quas in agris et villis hodie passim videmus, ad aquas e puteis tollendas adhibitis, et quae apud Graecos κηλωνήϊα appellabantur. cf. Herod. i. 193. Plin. H. N. xix. 4.

thaginienses defecerant, Helorum atque Herbessum, deden- U. C. 538.
tibus ipsis, recipit. Megara vi capta diruit ac diripuit ad A. C. 214.
reliquorum, ac maxime Syracusanorum, terrorem. Per Himilco
idem fere tempus et Himilco, qui ad Pachyni promontorium cum exer-
classem diu tenuerat, ad Heracleam, quam vocant Minoam, citu in Sici-
quinque et viginti millia peditum, tria equitum, duodecim liam venit.
8 elephantos exposuit: nequaquam cum quantis copiis ante
tenuerat ad Pachynum classem. Sed, postquam ab Hip-
pocrate occupatae Syracusae erant, profectus Carthaginem,
adiutusque ibi et ab legatis Hippocratis, literisque Hanni-
balis, qui venisse tempus aiebat Siciliae per summum decus
repetendae, et ipse haud vanus praesens monitor facile per-
pulerat, ut, quantae maximae possent, peditum equitumque
copiae in Siciliam traiicerentur. Adveniens Heracleam,
intra paucos dies inde Agrigentum recipit: aliarumque
civitatium, quae partis Carthaginiensium erant, adeo ac-
censae sunt spes ad pellendos Sicilia Romanos, ut postremo
etiam, qui obsidebantur Syracusis, animos sustulerint; et, Hippocra-
parte copiarum satis defendi urbem posse rati, ita inter se tes cum ex-
munera belli partiti sint, ut Epicydes praeesset custodiae ercitu Sy-
urbis, Hippocrates, Himilconi coniunctus, bellum adversus racusis egreditur.
consulem Romanum gereret. Cum decem millibus pedi-
tum, quingentis equitibus nocte per intermissa custodiis
9 loca profectus, castra circa Acrillas urbem ponebat. Muni-
entibus supervenit Marcellus, ab Agrigento iam occupato,
quum frustra eo praevenire hostem festinans tetendisset,
rediens; nihil minus ratus, quam illo tempore ac loco Syra-
cusanum sibi exercitum obviam fore; sed tamen metu Hi-
milconis Poenorumque, ut quibus nequaquam iis copiis,
quas habebat, par esset, quam poterat maxime intentus,
atque agmine ad omnes casus composito ibat. Forte ea 36.
cura, quae erat adversus Poenos praeparata, adversus Siculos Vincitur a
usui fuit. Castris ponendis incompositos ac dispersos nactus Marcello.
eos et plerosque inermes, quod peditum fuit, circumvenit:
eques, levi certamine inito, cum Hippocrate Acras per-
fugit.

Ea pugna deficientes ab Romanis quum cohibuisset
Siculos, Marcellus Syracusas rediit: et post paucos dies
Himilco, adiuncto Hippocrate, ad flumen Anapum, octo
ferme inde millia, castra posuit. Sub idem fere tempus et Auxilia
naves longae quinque et quinquaginta Carthaginiensium Roma et Carthagine
1 cum Bomilcare classis praefecto in magnum portum Syra- missa.

8 *Nequaquam cum quantis copiis*] Cum copiis, quae tantae erant, quantae non fuerant illae, cum quibus prius tenuerat ad Pachynum classem: sive, cum copiis maioribus, quam quantae fuerant illae, cum quibus, etc. CREV.

9 *Acrillas*] Inter Agrigentum et Acras. RUP.

1 *Magnum portum*] Maiorem enim

U. C. 538. A. C. 214.

cusas ex alto decurrere; et Romana item classis, triginta
quinqueremes, legionem primam Panormi exposuere; versumque ab Italia bellum (adeo uterque populus in Siciliam intentus) fuisse videri poterat. Legionem Romanam, quae exposita Panormi erat, venientem Syracusas, praedae haud dubie sibi futuram Himilco ratus, via decipitur. Mediterraneo namque Poenus itinere duxit; legio maritimis locis, classe prosequente, ad Ap. Claudium, Pachynum cum parte copiarum obviam progressum, pervenit. Nec diutius Poeni ad Syracusas morati sunt. Et Bomilcar, simul parum fidens
navibus suis, duplici facile numero classem habentibus Ro- 2
manis, simul inutili mora cernens nihil aliud ab suis quam inopiam aggravari sociorum, velis in altum datis, in Africam transmisit: et Himilco, secutus nequicquam Marcellum Syracusas, si qua, priusquam maioribus copiis iungeretur, occasio pugnandi esset, postquam ea nulla contigerat, tutumque ad Syracusas et munimento et viribus hostem cernebat, ne frustra assidendo spectandoque obsidionem sociorum tempus tereret, castra inde movit; ut, quocunque vocasset defectionis ab Romanis spes, admoveret exercitum, ac praesens suas res foventibus adderet animos. Murgan-
tiam primum, prodito ab ipsis praesidio Romano, recepit; 3
ubi frumenti magna vis commeatusque omnis generis con- 4
vecti erant Romanis.

37. *Aliquot urbes ad Poenos deficiunt. Hennensium molitiones.*

Ad hanc defectionem erecti sunt et aliarum civitatium animi: praesidiaque Romana aut pellebantur arcibus, aut prodita per fraudem opprimebantur. Henna, excelso loco ac praerupto undique sita, quum loco inexpugnabilis erat, tum praesidium in arce validum, praefectumque praesidii
haud sane opportunum insidiantibus habebat. L. Pinarius 5
erat vir acer, et qui plus in eo, ne posset decipi, quam in fide Siculorum, reponeret: et tum intenderant eum ad cavendi omnia curam tot auditae proditiones defectionesque urbium, et clades praesidiorum. Itaque nocte dieque iuxta parata instructaque omnia custodiis ac vigiliis erant: nec ab armis aut loco suo miles abscedebat. Quod ubi Hennensium principes, iam pacti cum Himilcone de proditione praesidii, animadverterunt, nulli occasioni fraudis Romanum

et minorem portum Syracusae habebant, inter quos Insula sita erat. STROTH.

2 *Habentibus Romanis*] Classis Romana centum navium fuisse dicitur supr. 27: quare triginta quinqueremes aut pars classis Romanae erant, aut in supplementum eius missae sunt.

3 *Ab ipsis*] sc. Civibus urbis, ut supr. 35. *dedentibus ipsis.*

4 *Convecti erant Romanis*] Displicet Fabro τὸ ubi, sed Drakenb. defendendum videtur, quippe quod magna vis frumenti, *ibi*, sc. Murgantiae, reposita erat, in usum Romanorum convecta.

5 *Haud . . . opportunum insidiantibus*] Qui se non facile captandum praeberet insidiantibus. Sic supr. vi. 24. *Opportunus eruptioni.* CREV.

patere, palam rentur agendum. 'Urbem arcemque suae U. C. 538.
'potestatis,' aiunt, 'debere esse, si liberi in societatem, non A. C. 214.
'servi in custodiam, traditi essent Romanis. Itaque claves 'portarum reddi sibi' aequum censent. 'Bonis sociis fidem 'suam maximum vinculum esse: et ita sibi populum Ro-'manum senatumque gratias habiturum, si volentes, ac non 'coacti, mansissent in amicitia.' Ad ea Romanus, 'Se in 'praesidio impositum esse,' dicere, 'ab imperatore suo: 'clavesque portarum et custodiam arcis ab eo accepisse, 'quae nec suo nec Hennensium arbitrio haberet, sed eius,
6 'qui commisisset. Praesidio decedere apud Romanos ca-
7 'pital esse: et nece liberorum etiam suorum eam legem 'parentes sanxisse. Consulem Marcellum haud procul
8 'esse: ad eum mitterent legatos, cuius iuris atque arbitrii 'esset.' Se vero negare illi missuros: testarique, si verbis nihil agerent, vindictam aliquam libertatis suae quaesituros. Tum Pinarius: 'At illi, si ad consulem gravarentur mittere, 'sibi saltem darent populi concilium: ut sciretur, utrum 'paucorum ea denuntiata, an universae civitatis, essent.'
9 Consensu in posterum diem concio edicitur.

1 Postquam ab eo colloquio in arcem sese recepit, convo- 38.
catis militibus, 'Credo ego vos audisse, milites,' inquit, 'quemadmodum praesidia Romana ab Siculis circumventa 'et oppressa sint per hos dies. Eam vos fraudem, deum 'primo benignitate, dein vestra ipsi virtute, dies noctesque 'perstando ac pervigilando in armis, vitastis. Utinam reli-'quum tempus nec patiendo infanda, nec faciendo, traduci
2 'possit! Haec occulta in fraude cautio est, qua usi adhuc 'sumus: cui quoniam parum succedit, aperte ac propalam 'claves portarum reposcunt; quas simul tradiderimus, 'Carthaginiensium extemplo Henna erit, foediusque hic 'trucidabimur, quam Murgantiae praesidium interfectum 'est. Noctem unam aegre ad consultandum sumpsi, qua 'vos certiores periculi instantis facerem. Orta luce conci-

Pinarii Hennae praefecti oratio ad milites.

6 *Capital esse*] *Capitale* adiectivum praeferunt edd. ante Gronov. Festus, "capital, facinus quod capitis poena luitur." Eadem vox ap. Silium xiii. 155. exstat, et ap. Sueton. Calig. 24. pro adiectivo a viris doctis recepta est.

7 *Et nece liberorum ... suorum ... sanxisse*] *Id nece liberorum suorum iam parentes sanxisse*, auctore Iac. Gronovio, reposuit Bekker.

8 *Arbitrii esset*]. Supple, *res*. Cr.

9 *Consensu .... edicitur*] Quum omnes MSS. carent ultima voce, *edicitur*, Gronovius *consensa in posterum diem concio* legendum putat, quem Bekker. secutus est.

1 *Convocatis militibus*] *Omnibus* pro *militibus* coniecit Gronov. et reposuit Bekker. Sed repetitionem vocum *militibus*, et *milites*, haud a more Liviano alienam esse animadvertit Drakenb. cf. supr. i. 3. ubi voces *colle* et *colli*, verbis admodum paucis interiectis, repetitae viris doctis displicuerunt.

2 *Haec occulta in fraude*] Ita ab occultis insidiis hactenus nobis cavimus, quibus quoniam parum succedit . . .

U. C. 538. 'onem habituri sunt ad criminandum me concitandumque
A. C. 214. 'in vos populum. Itaque crastino die, aut vestro, aut
'Hennensium sanguine Henna inundabitur. Nec praeoc-
'cupati spem ullam, nec occupantes periculi quicquam ha-
'bebitis. Qui prior strinxerit ferrum, eius victoria erit.
'Intenti ergo omnes armatique signum exspectabitis. Ego
'in concione ero: et tempus, quoad omnia instructa sint,
'loquendo altercandoque traham. Quum toga signum
'dedero, tum mihi undique clamore sublato turbam invadite,
'ac sternite omnia ferro: et cavete, quisquam supersit, a
'quibus aut vis, aut fraus timeri possit. Vos, Ceres mater 3
'ac Proserpina, precor, ceteri superi infernique dii, qui
'hanc urbem, hos sacratos lacus lucosque colitis, ut ita nobis
'volentes propitii adsitis, si vitandae, non ferendae, fraudis
'causa hoc consilii capimus. Pluribus vos, milites, hortarer,
'si cum armatis dimicatio futura esset. Inermes, incautos
'ad satietatem trucidabitis. Et consulis castra in propinquo
'sunt, ne quid ab Himilcone et Carthaginiensibus timeri
'possit.'

39. Ab hac adhortatione dimissi corpora curant. Postero
die alii aliis locis, ad obsidenda itinera claudendosque oppo- 4
siti exitus, pars maxima super theatrum circaque, assueti
et ante spectaculis concionum, consistunt. Productus ad
populum a magistratibus praefectus Romanus, quum con-
sulis ea de re ius ac potestatem esse, non suam, et pleraque
eadem, quae pridie, dixisset; primo sensim, ac plures, red-
dere claves, dein iam una voce id omnes iuberent, cunctan-
tique ac differenti librociter minitarentur, nec viderentur
ultra vim ultimam dilaturi; tum praefectus toga signum, ut
convenerat, dedit: militesque intenti dudum ac parati, alii
superne in aversam concionem clamore sublato decurrunt, 5
Caeduntur Hennenses. alii ad exitus theatri conferti obsistunt. Caeduntur Hen-
nenses cavea inclusi, coacervanturque, non caede solum,
sed etiam fuga; quum alii super aliorum capita ruerent,
atque integri sauciis, vivi mortuis incidentes, cumularentur.
Inde passim discurritur, et urbis captae modo fugaque et
caedes omnia tenet: nihilo remissiore militum ira, quod
turbam inermem caedebant, quam si periculum par et ardor

3 *Vos, Ceres mater ac Proserpina*] Quippe prope Hennam a Plutone rapta erat Proserpina, in prato nempe "lucis lacubusque" circumdato. cf. Diod. Sic. v. 3. Ceterum urbs ipsa prae reliquis Cereri et Proserpinae sacra erat. cf. Cic. in Verr. iv. 48. v. 72. STROTH.

4 *Claudendosque oppositi exitus*] Ita Drakenb. pro vulg. *claudendosque oppidanis exitus*, quod ex coniectura Vallae provenerat.

5 *In aversam concionem*] Mss. et edd. *in adversam*. Correxit ex evidenti ratione Gronovius. Scilicet concio procul dubio erat a militibus in concionantem praefectum Romanum aversa. CREV.

6 certaminis eos irritaret. Ita Henna, aut malo, aut necessa- U. C. 538.
rio facinore retenta. A. C. 214.

Marcellus nec factum improbavit, et praedam Hennensium militibus concessit, ratus, timore deterritos temperaturos proditionibus praesidiorum Siculos. Atque ea clades, ut urbis in media Sicilia sitae, claraeque vel ob insignem munimento naturali locum, vel ob sacrata omnia vestigiis raptae quondam Proserpinae, prope uno die omnem Siciliam pervasit. Et quia caede infanda rebantur, non hominum tantum, sed etiam deorum sedem violatam esse, tum vero, qui etiam ante dubii fuerant, defecere ad Poenos. Hippocrates inde Murgantiam, Himilco Agrigentum sese recepit: quum acciti a proditoribus nequicquam ad Hennam exercitum admovissent. Marcellus retro in Leontinos redit: frumentoque et commeatibus aliis in castra convectis, praesidio modico ibi relicto, ad Syracusas obsidendas venit. Inde Ap. Claudio Romam ad consulatum petendum misso,
7 T. Quinctium Crispinum in eius locum classi castrisque praeficit veteribus. Ipse hibernacula quinque millia passuum Hexapylo (Leonta vocant locum) communiit, aedifi-
8 cavitque. Haec in Sicilia usque ad principium hiemis gesta.

40. Bellum cum Philippo.

Eadem aestate et cum Philippo rege, quod iam ante suspectum fuerat, motum bellum est. Legati ab Orico ad
9 1 M. Valerium praetorem venerunt, praesidentem classi Brundisio Calabriaeque circa litoribus, nuntiantes, Philippum primum Apolloniam tentasse, lembis biremibus centum

6 *Aut malo, aut necessario facinore*] Aut malo facinore, aut eo quod necessitas colore aliquo defendat, ac proinde pro malo damnari vetet. Crev.

7 *T. Quinctium Crispinum*] Hunc infr. xxv. 18. cum Badio Campano strenue in Campania pugnantem, et infr. xxv. 26. iterum castris veteribus ad Syracusas praefectum videbimus, unde suspicatur Drakenb. aut Crispinum, qui Ap. Claudio suffectus est, diversum fuisse ab eo qui cum Badio pugnavit, aut Livium diversos auctores secutum esse.

8 *Haec in Sicilia usque ad principium hiemis gesta*] Suspicamur hic Livium duorum annorum res gestas in unum miscuisse: idque, duabus maxime adducti rationibus. Una, quod nihil omnino sequente anno, quo Ti. Sempronius II. Q. Fabius consules fuere, in Sicilia gestum memoratur a Livio: quod sane verisimile non est, quum tanti exercitus in insula essent. Solas Cannensis exercitus ad Marcellum preces, huiusque literas de iis ad senatum retulit eo anno noster. Deinde, Polybius viii. 9. testis est Marcellum per octo menses cum Appio assedisse Syracusis, antequam ab eo discederet ad prohibendas per Siciliam defectiones urbium, et obviam eundum Carthaginiensibus. Octo autem illi menses facile profecto reliquum consulatus Marcelli tempus consumpserunt. Unde sequitur expeditiones Marcelli adversus Siculos, Himilconemque et Hippocratem, in eum annum excurrisse, quo Ti. Sempronius alterum consulatum cum Q. Fabio gessit. Crev.

9 *M. Valerium praetorem*] Id est, propraetorem, ut dicitur supr. 20. Praeturam gesserat anno superiore. cf. supr. xxiii. 24. Crev.

1 *Praesidentem classi*] *Classi* in ablativo casu hic accipiendum esse, recte monet Duker. cf. infr. xxviii. 7. xxx. 19.

U. C. 538.
A. C. 214.

Oricum a Philippo captum.

viginti flumine adverso subvectum: deinde, ut ea res tar-
dior spe fuerit, ad Oricum clam nocte exercitum admovisse:
eamque urbem, sitam in plano, neque moenibus, neque 2
viris atque armis validam, primo impetu oppressam esse.
Haec nuntiantes orabant, ut opem ferret, hostemque haud
dubium Romanis terra aut maritimis viribus arceret; qui 3
ob nullam aliam causam, nisi quod imminerent Italiae, pe- 4
terentur. M. Valerius, praesidio loci eius relicto P. Valerio 5
legato, cum classe instructa parataque, et, quod longae 6
naves militum capere non poterant, in onerarias impositis,
altero die Oricum pervenit: urbemque eam, levi tenente
praesidio, quod recedens inde reliquerat Philippus, haud 7
magno certamine recepit. Legati eo ab Apollonia venerunt,

Apollonia obsessa a Philippo.

nuntiantes, in obsidione sese, quod deficere ab Romanis
nollent, esse: neque sustinere ultra vim Macedonum posse,
nisi praesidium mittatur Romanum. Facturum se, quae
vellent, pollicitus, duo millia delectorum militum navibus
longis mittit ad ostium fluminis, cum praefecto socium, Q. 8
Naevio Crista, viro impigro et perito militiae. Is, expositis
in terram militibus, navibusque Oricum retro, unde venerat,
ad ceteram classem remissis, milites procul a flumine per
viam minime ab regiis obsessam duxit, et nocte, ita ut nemo
hostium sentiret, urbem est ingressus. Die insequenti qui-
evere, dum praefectus iuventutem Apolloniatium, armaque
et urbis vires inspiceret. Ubi ea visa inspectaque satis ani-

Castra Macedonum invaduntur.

morum fecere, simulque ab exploratoribus comperit, quanta
socordia ac negligentia apud hostes esset; silentio noctis ab

2 *Neque moenibus*] Put. codex *moeniis*. Sunt et aliae quoque voces, quae identidem in optimo libro non pervulgata forma scriptae reperiuntur: ut *obsidium* pro *obsidum*, bis xxii. 22. et contra *mensum* pro *mensium*, xxiii. 21. et xxiv. 11. et *passum* pro *passuum*, xxvi. 13. et *poteretur* pro *potiretur*, xxiii. 43. *Oreretur* quidem semper exhibet idem liber, ut alibi notamus. Adde *traiciatur*, xxix. 24. et *traiceret*, xxx. 24. pro *traiiciatur* et *traiiceret*. Haec observare nobis operae pretium esse visum est, ob eximiam vetustissimi codicis auctoritatem. Crev.

3 *Terra aut maritimis viribus*] Haec procul dubio vitiosa sunt. Gronovius e mss. qui tamen hic corruptissimi sunt, suspicatur: *Hostemque haud dubium Romanis Macedonem Epiri maritimis urbibus arceret, quae* .... Sed haec etsi aptissime omnino congruunt ad sensum, longius abeunt tum a vulgata lectione, tum etiam a mss. quam ut admittere audeamus. Crev.

4 *Imminerent Italiae*] Italiae vicinae essent, ex adverso Italiae sitae essent. cf. infr. xxxvii. 26. Drak.

5 *Praesidio loci eius*] Cuius loci, quaerit Crevier; haud dubie eius, cui praesidebat Valerius, Brundisii nempe et Calabriae.

6 *Et, quod longae naves militum ... impositis*] sc. Iis militibus quos... impositis.

7 *Quod recedens inde reliquerat Philippus*] *Quod recedens inde rex reliquerat*, ex coniectura Gronov. reposuit Bekker.

8 *Praefecto socium*] Vid. xxiii. 7. Ceterum magna pars scriptorum non agnoscit ultimam vocem: ut Naevius praefectus dicatur huic copiae, quocunque gradu militiae fuerit. Crev.

urbe sine ullo tumultu egressus, castra hostium adeo neg- U. C. 538.
lecta atque aperta intravit, ut satis constaret, prius mille A. C. 214.
hominum vallum intrasse, quam quisquam sentiret: ac, si caede abstinuissent, pervenire ab tabernaculum regium potuisse. Caedes proximorum portae excitavit hostes. Inde
9 tantus terror pavorque omnes occupavit, ut non modo alius quisquam arma caperet, aut castris pellere hostem conaretur; sed etiam ipse rex, sicut somno excitus erat, prope seminudus fugiens, militi quoque, nedum regi, vix decoro habitu, ad flumen navesque perfugerit. Eodem et alia turba effusa est. Paullo minus tria millia militum in castris aut capta, aut occisa: plus tamen hominum aliquanto captum, quam caesum, est. Castris direptis, Apolloniatae catapultas, ballistas, tormentaque alia, quae oppugnandae urbi comparata erant, ad tuenda moenia, si quando similis fortuna venisset, Apolloniam devexere: cetera omnis praeda castrorum Romanis concessa est. Haec quum Oricum essent nuntiata, M. Valerius classem extemplo ad ostium fluminis duxit, ne navibus capessere fugam rex posset. Itaque Philippus, neque terrestri, neque navali certamine satis fore
1 parem se fidens, subductis aut incensis navibus, terra Macedoniam petiit, magna ex parte inermi exercitu spoliatoque. Romana classis cum M. Valerio Orici hibernavit.

Philippi fuga.

Eodem anno in Hispania varie res gestae. Nam, prius- 41.
quam Romani amnem Iberum transirent, ingentes copias Hispanorum Mago et Hasdrubal fuderunt: defecissetque ab Romanis ulterior Hispania, ni P. Cornelius, raptim traducto exercitu Iberum, dubiis sociorum animis in tempore advenisset. Primo ad Castrum Album (locus est insignis caede magni Hamilcaris) castra Romani habuere. Arx
2 erat munita, et convexerant ante frumentum. Tamen, quia omnia circa hostium plena erant, agmenque Romanum impune incursatum ab equitibus hostium fuerat, et ad duo millia, aut moratorum aut palantium per agros, interfecta, cessere inde Romani propius pacata loca, et ad montem Victoriae castra communivere. Eo Cn. Scipio cum omnibus copiis, et Hasdrubal Gisgonis filius, tertius Carthagini-

Res in Hispania gestae.

9 *Ut non modo*] Continet hic locus anacoluthon quoddam, cum *ne quidem*, quam negationem alteram post *non modo* expectamus, affirmate expressum sit per *sed etiam*. Ceterum si sententiam verborum spectamus, illud *perfugere ad flumen navesque* hanc comprehendit negationem, sc. ne regem quidem arma cepisse, aut suorum praesidio tectum esse. Similiter Cic. ad Att. ii. 1. *non modo excitatum esse ad scribendum, sed deterritum.* Quo quidem in loco omissa negatio latet in voce *deterritum*. Rasch.

1 *Subductis aut incensis*] *Subductis atque incensis*, auctore Dukero, recepit Bekker.

2 *Convexerant ante frumentum*] Romanine an Carthaginienses arcem possederint, dubitat Glarean. Sed ex sequenti *tamen* colligendum videri, Romanos arcem possedisse, monet Drakenb.

U. C. 538. ensium dux, cum exercitu iusto advenit: contraque castra
A. C. 214. Romana trans fluvium omnes consedere. P. Scipio, cum
expeditis clam profectus ad loca circa visenda, haud fefellit
hostes: oppressissentque eum in patentibus campis, ni
tumulum in propinquo cepisset. Ibi quoque circumsessus
adventu fratris obsidione eximitur. Castulo urbs Hispaniae
valida ac nobilis, et adeo coniuncta societate Poenis, ut
Illiturgin oppugnant Poeni. uxor inde Hannibali esset, ad Romanos defecit. Cartha-
ginienses Illiturgin oppugnare adorti, quia praesidium ibi
Romanum erat: videbanturque inopia eum locum maxime
expugnaturi. Cn. Scipio, ut sociis praesidioque ferret opem,
cum legione expedita profectus, inter bina castra cum magna
caede hostium urbem est ingressus, et postero die eruptione
aeque felici pugnavit. Supra duodecim millia hominum
caesa duobus proeliis: plus mille capti, cum sex et triginta
militaribus signis. Ita ab Illiturgi recessum est. Bigerra
inde urbs (socia et haec Romanorum erat) a Carthaginien-
sibus oppugnari coepta est. Eam obsidionem sine certa-
42. mine adveniens Cn. Scipio solvit. Ad Mundam exinde
Proelium ad Mundam. castra Punica mota: et Romani eo confestim secuti sunt.
Ibi signis collatis pugnatum per quattuor ferme horas:
egregieque vincentibus Romanis signum receptui est datum,
quod Cn. Scipionis femur tragula confixum erat: pavorque 3
circa eum ceperat milites, ne mortiferum esset vulnus.
Ceterum haud dubium fuit, quin, nisi ea mora intervenisset,
castra eo die Punica capi potuerint. Iam non milites solum,
sed elephanti etiam usque ad vallum acti erant, superque
ipso novem et triginta elephanti pilis confixi. Hoc quoque
proelio ad duodecim millia hominum dicuntur caesa, prope
tria capta, cum signis militaribus septem et quinquaginta.
Ad Auringen inde urbem Poeni recessere; et, ut territis
Altera Rom. victoria. instaret, secutus Romanus. Ibi iterum Scipio lecticula in
aciem illatus conflixit: nec dubia victoria fuit: minus tamen
dimidio hostium, quam antea, quia pauciores superfuerant,
qui pugnarent, occisum. Sed gens nata instaurandis re- 4
parandisque bellis, Magone ad conquisitionem militum a 5
fratre misso, brevi replevit exercitum, animosque ad ten-
Tertia victoria. tandum de integro certamen fecit. Alii plerique milites, 6

3 *Tragula*] Teli genus, a *traiiciendo* dictum, ut ait Varro de L. L. cf. supr. xxi. 7.

4 *Sed gens nata*] Intellige gentem Barcinam, de qua supr. xxi. 10, non Punicam. Stroth. Sed alia aliis placuerint.

5 *A fratre misso*] Praepositionem *a* addidit Duker., sed Stroth. omittendam censet. *Fratre* sc. Hasdrubale, fratre Hannibalis et Magonis.

6 *Alii plerique milites*] Licet plerique milites, conquisiti et adducti recens a Magone, alii essent quam qui prioribus proeliis pugnaverant, tamen iisdem animis quibus prius, ut qui pugnarent pro parte toties intra paucos dies victa, eodemque eventu pugnavere. Videtur opponere inter se voluisse Livius, hinc alios milites,

sicut pro parte toties intra paucos dies victa, iisdem animis, U. C. 538.
7 quibus prius, eodemque eventu pugnavere. Plus octo A. C. 214.
millia hominum caesa: haud multo minus quam mille captum, et signa militaria quinquaginta octo; et spolia plurima Gallica fuere, aurei torques, armillaeque, magnus numerus. Duo etiam insignes reguli Gallorum (Moenicapto et Civismaro nomina erant) eo proelio ceciderunt: octo elephanti capti, tres occisi.

Saguntum receptum a Rom.

Quum iam res prosperae in Hispania essent, verecundia
8 Romanos tandem cepit, Saguntum oppidum, quae causa
9 belli esset, octavum iam annum sub hostium potestate esse. Itaque id oppidum, vi pulso praesidio Punico, receperunt, cultoribusque antiquis, quos vis reliquerat belli, restituerunt: et Turdetanos, qui contraxerant iis cum Carthaginiensibus bellum, in potestatem redactos sub corona vendiderunt, urbemque eorum delevere.

43.

Censoribus dies dicta ad populum.

Haec in Hispania, Q. Fabio, M. Claudio consulibus, gesta. Romae quum tribuni plebis novi magistratum inissent, extemplo censoribus, P. Furio et M. Atilio, a L. Metello tribuno plebis dies dicta ad populum est. Quaestorem eum
1 proximo anno, adempto equo, tribu moverant, atque aerarium fecerant, propter coniurationem deserendae Italiae ad Cannas factam. Sed novem tribunorum auxilio vetiti causam in magistratu dicere, dimissique fuerant. Ne lustrum perficerent, mors prohibuit P. Furii. M. Atilius
2 magistratu se abdicavit.

Consularia comitia habita a Q. Fabio Maximo consule. Creati consules ambo absentes, Q. Fabius Maximus consulis filius, et Ti. Sempronius Gracchus iterum. Praetores fiunt M. Atilius, et, qui tum aediles curules erant, P. Sempronius Tuditanus, et Cn. Fulvius Centumalus, et M. Aemilius
3 Lepidus. Ludos scenicos per quatriduum eo anno primum

illinc eosdem animos eundemque eventum. Recte tamen videtur Valla emendare: *Galli plerique milites*, id est, milites, qui magna ex parte Galli erant. Vox *alii* parum clari hic sensus est: et Vallae coniecturam firmare videntur ea, quae de spoliis Gallicis et regulis Gallorum infra memorantur. Emendationem Vallae expressit Campanus. Crev.

7 *Quibus prius*] *Quibus priores* ex emendatione Vallae recepit Bekker.

8 *Saguntum oppidum, quae causa belli esset*] Hic restituimus Livio amatam loquendi figuram, ut relativum inter duo nomina positum ad posterius referatur. Id monuerat Iac. Gronovius, auctore optimae fidei scripto, cui consentit Put. cum fidissimo e regiis. Vulgo *quod.* Crev.

9 *Octavum iam annum*] Imo quintum, si Livius secum ipse consentiat. Hic enim quintus Punici belli annus agitur. Anno autem huius belli primo captum esse Saguntum contendit Livius xxi. 15. Polybius autem anno ante bellum exortum, unde sextus hic annus conficeretur.

1 *Aerarium fecerant*] cf. Supr. 18.

2 *Se abdicavit*] Quippe in censoris demortui locum alium subrogari fas non erat. cf. supr. v. 31. ix. 34. Cr.

3 *Ludos scenicos*] Quo tempore Romae instituti, supr. vii. 2. narratur. Ante hoc bellum Ludi Romani, sive Magni, cf. Dion. vii. 71. et Ludi Scenici publico sumptu editi sunt, sed quum iam respublica bello gravata

U. C. 538. A. C. 214.

factos ab curulibus aedilibus, memoriae proditur. Aedilis Tuditanus hic erat, qui ad Cannas, pavore aliis in tanta clade torpentibus, per medios hostes evasit.

U. C. 539. A. C. 213. Q. Fabio, Ti. Sempronio II. Coss. Provinciarum divisio.

44. Comitiis perfectis, auctore Q. Fabio consule, designati consules Romam arcessiti magistratum inierunt: senatumque de bello, ac provinciis suis praetorumque, et de exercitibus, quibus quique praeessent, consuluerunt. Itaque 3
provinciae atque exercitus divisi. Bellum cum Hannibale consulibus mandatum, et exercituum unus, quem ipse Sempronius habuerat; alter, quem Fabius consul. Eae binae 4
erant legiones. M. Aemilius praetor, cuius peregrina sors 5
erat, iurisdictione M. Atilio collegae, praetori urbano, mandata, Luceriam provinciam haberet, legionesque duas, qui- 6
bus Q. Fabius, qui tum consul erat, praetor praefuerat. P. Sempronio provincia Ariminum, Cn. Fulvio Suessula, cum binis item legionibus, evenerunt: ut Fulvius urbanas legiones duceret, Tuditanus a M'. Pomponio acciperet. Prorogata imperia provinciaeque, M. Claudio Sicilia finibus iis, quibus regnum Hieronis fuisset: Lentulo propraetori provincia vetus: T. Otacilio classis. Exercitus nulli additi novi. M. Valerio Graecia Macedoniaque cum legione et classe, quam haberet: Q. Mucio cum vetere exercitu (duae autem legiones erant) Sardinia: C. Terentio legio una, cui iam praeerat, et Picenum. Scribi praeterea duae legiones urbanae iussae, et viginti millia sociorum. His ducibus, his copiis, adversus multa simul, aut mota aut suspecta, bella munierunt Romanum imperium.

Prodigia.

Consules, duabus urbanis legionibus scriptis, supplementoque in alias lecto, priusquam ab urbe moverent, prodigia procurarunt, quae nuntiata erant. Murus ac portae tactae: et Ariciae etiam Iovis aedes de coelo tacta fuerat. Et alia ludibria oculorum auriumque credita pro veris. Navium longarum species in flumine Tarracinae, quae nullae erant, visae; et in Iovis Vicilini templo, quod in Compsano agro 7
est, arma concrepuisse: et flumen Amiterni cruentum fluxisse. His procuratis ex decreto pontificum, profecti consules, Sempronius in Lucanos, in Apuliam Fabius. Pater filio legatus ad Suessulam in castra venit. Quum obviam

Fabius pater a filio descendere equo iussus.

oneri ferendo non esset, ex hoc tempore munus horum ludorum apparandorum, tanquam Graece λειτουργία, aedilibus curulibus deferebatur. cf. Niebhr. iii. n. 48.

3 *Itaque*] sc. *Et ita*, atque hoc modo, quo statim narrabitur.

4 *Eae binae erant*] Singuli exercitus duas legiones habebant.

5 *Peregrina sors*] sc. Qui praetor peregrinus esset, qui ius inter peregrinos, vel inter peregrinos et cives diceret. cf. supr. xxii. 35.

6 *Provinciam haberet*] Sub. placuit, seu iussum est. Doer.

7 *Iovis Vicilini*] Cognomen *Vicilinus* a loco hodie incognito ductum videtur. Stroth. Nisi malis *Viscillinus*, aut Vescellinus. cf. supr. xxiii. 37.

filius progrederetur, lictoresque verecundia maiestatis eius U. C. 539.
8 taciti anteirent; praeter undecim fasces equo praevectus A. C. 213.
9 senex, ut consul animadvertere proximum lictorem iussit,
1 et is, ut descenderet ex equo, inclamavit; tum demum desiliens, 'Experiri,' inquit, 'volui, fili, satin' scires, consulem 'te esse.'

45.

Altinius Arpinus venit ad Cos.

In ea castra Dasius Altinius Arpinus clam nocte cum tribus servis venit, promittens, si sibi praemio foret, se Arpos proditurum esse. Quum eam rem ad consilium retulisset Fabius, aliis 'pro transfuga verberandus necandusque'
2 videri, 'ancipitis animi communis hostis: qui post Can'nensem cladem, tanquam cum fortuna fidem stare oporteret,
3 'ad Hannibalem discessisset, traxissetque ad defectionem 'Arpos; quumque res Romana contra spem votaque eius
4 'velut resurgeret, turpius videatur novam referre proditio-
5 'nem proditis olim; qui aliunde stet semper, aliunde sen-
6 'tiat, infidus socius, vanus hostis; ad Faleriorum Pyrrhive
7 'proditorem tertium transfugis documentum esset.' Contra ea consulis pater Fabius, 'Temporum oblitos homines in 'medio ardore belli, tanquam in pace, libera de quoque 'arbitria agere,' aiebat: 'qui, quum illud potius agendum 'atque iis cogitandum sit, si quo modo fieri possit, ne qui
8 'socii a populo Romano desciscant, id non cogitent; docu'mentum autem dicant statui oportere, si quis resipiscat, et

8 *Praeter undecim fasces*] Hinc apparet, quod et aliunde constat, lictores ire solitos ante magistratum, non gregatim, non binos ternosve, sed singulos, et in lineam. CREV.

9 *Animadvertere*] Verbum proprium de lictoris officio. Videntur hoc verbo comprehendisse quicquid honoris lictor venienti magistratui exhibendum curaret, ut assurgere, via decedere, equo aut curru descendere. CREV.

1 *Proximum lictorem*] *Proximus* lictor is erat, qui proxime aberat a magistratu. *Primus*, is qui anteibat, et quasi ducebat agmen. CREV.

2 *Ancipitis animi communis hostis*] Communis hostis et Romanorum et Poenorum, cuius animus inter utrosque anceps fluctuaret. CREV.

3 *Discessisset*] *Discisset*, ex Mureti libris, legendum monet Gronov. quem Bekker. secutus est; sed Drakenb. nihil mutandum censet.

4 *Referre proditionem*] Quemadmodum *gratiam referre* is dicitur qui, quod ipsi gratum est factum, id vicissim aliquo modo rependit, ita proditis olim *proditionem refert*, qui pristinae proditionis damnum nova proditione resarcit. RASCH.

5 *Qui aliunde stet semper, aliunde sentiat*] Qui semper alii faveat, quam cuius in partibus stet eius corpus. Nempe ille, dum numerabatur in sociis Romanorum, faverat Poenis; nunc quum habetur socius Poenorum, favet Romanis. CREV.

6 *Vanus hostis*] Levis, inconstans hostis, et facile transiturus in eius partes, cuius se hostem ferat. CREV.

7 *Faleriorum Pyrrhive proditorem*] De ludimagistro Falisco cf. supr. v. 27. De Nicia, vel Timochare, Pyrrhi medico, qui regem veneno se sublaturum esse C. Fabricio consuli pollicitus est, cf. Liv. Epit. xiii. A. Gell. iii. 8. Cic. Off. iii. 86. Val. Max. vi. 5.

8 *Documentum autem dicant*] Libri veteres ita habent, *Documentum autem ducant statui oportere non nocitivum;* Muretus vero emendavit, *documentum statui oportere non nociturum:* et Thucyd. iii. 46. eandem sententiam recitat, *οὔτε ἀνέλπιστον καταστῆσαι τοῖς ἀποστᾶσιν, ὡς οὐκ ἔσται μεταγνῶναι.* cf. Muret. Var. Lect. xv. 16.

U. C. 539. 'antiquam societatem respiciat. Quod si abire ab Romanis
A. C. 213. 'liceat, redire ad eos non liceat; cui dubium esse, quin
'brevi deserta ab sociis Romana res foederibus Punicis
'omnia in Italia iuncta visura sit? Se tamen non eum esse,
'qui Altinio fidei quicquam censeat habendum, sed mediam
'consecuturum consilii viam. Neque eum pro hoste, neque
'pro socio in praesentia habitum, libera custodia haud pro- 9
'cul a castris placere in aliqua fida civitate servari per belli
'tempus: perpetrato bello, tum consultandum, utrum de-
'fectio prior plus merita sit poenae, an hic reditus veniae.'
Fabio assensum est; catenisque ligatus traditur et ipse et
comites: et auri satis magnum pondus, quod secum tum
attulerat, ei servari iussum. Calibus eum interdiu solutum
custodes sequebantur: nocte clausum asservabant. Arpis
domi primum desiderari quaerique est coeptus: dein fama,
per totam urbem vulgata, tumultum, ut principe amisso,
fecit: metuque rerum novarum extemplo nuntii ad Hanni-
balem missi. Quibus nequaquam offensus Poenus, quia et
ipsum, ut ambiguae fidei virum, suspectum iam pridem
habebat, et causam nactus erat tam ditis hominis bona pos-
sidendi vendendique; ceterum ut irae magis, quam avari-
tiae, datum crederent homines, crudelitatem quoque gravi- 1
tati addidit, coniugemque eius ac liberos in castra accitos,
quaestione prius habita, primum de fuga Altinii, dein
quantum auri argentique domi relictum esset, satis cognitis
omnibus, vivos combussit.

Coniux eius et liberi combusti ab Hannibale.

46. Fabius, ab Suessula profectus, Arpos primum institit
oppugnare. Ubi quum a quingentis fere passibus castra
posuisset, contemplatus ex propinquo situm urbis moenia-
que, quae pars tutissima moenibus erat, qua maxime neg-
lectam custodiam vidit, ea potissimum aggredi statuit.
Comparatis omnibus, quae ad urbes oppugnandas usui sunt,
centurionum robora ex toto exercitu delegit, tribunosque
viros fortes iis praefecit, et milites sexcentos, quantum satis
visum est, attribuit: eosque, ubi quartae vigiliae signum
cecinisset, ad eum locum scalas iussit ferre. Porta ibi hu-
milis et angusta erat, via infrequenti per desertam partem
urbis: eam portam scalis prius transgressos ad murum 2

Arpos aggreditur Fabius.

9 *Libera custodia*] Quid sit libera custodia sequentia declarant: *Calibus eum interdiu solutum custodes sequebantur.*

1 *Crudelitatem quoque gravitati*] Ita pro vulg. *crudelitate quoque gravitatem*, receperunt Stroth. et Bekker. Sed Stroth. *gravitati* vix locum hic esse putat, quum de duobus Hannibalis vitiis, sc. avaritia et ira, sermo sit; quare legendum *aviditati*, aut cum Gronov. *rapacitate* censet.

2 *Eam portam . . . transgressos ad murum pergere*] Qui portam scalis transgressi sunt, eos necesse non est ad murum pergere, quum in ipso muro sint. Quare ex vestigiis optimi codicis emendandum videtur, *eam portam, scalis prius transgressos murum, aperire.* Crev. Contra unam

pergere, et ex interiore parte vi claustra refringere iubet, U. C. 539.
et tenentes partem urbis cornu signum dare, ut ceterae A. C. 215.
copiae admoverentur: parata omnia atque instructa sese habiturum. Ea impigre facta: et, quod impedimentum agentibus fore videbatur, id maxime ad fallendum adiuvit. Imber, ab nocte media coortus, custodes vigilesque, dilapsos e stationibus, suffugere in tecta coegit: sonituque primo largioris procellae strepitum molientium portam exaudiri prohibuit; lentior deinde aequaliorque accidens auribus magnam partem hominum sopivit. Postquam portam te- Et capit.
nuerunt, cornicines in via paribus intervallis dispositos canere iubent, ut consulem excirent. Id ubi factum ex composito est, signa efferri consul iubet, ac paullo ante lucem per effractam portam urbem ingreditur. Tum de- 47.
mum hostes excitati sunt, iam et imbre conquiescente, et propinqua luce. Praesidium in urbe erat Hannibalis, quinque millia ferme armatorum: et ipsi Arpini tria millia hominum armabant. Eos primos Poeni, ne quid ab tergo fraudis esset, hosti opposuerunt. Pugnatum primo in tenebris angustisque viis est. Quum Romani non vias tantum, sed tecta etiam proxima portae, occupassent, ne peti superne ac vulnerari possent: cognitique inter se quidam Ar- Arpinis ipsis adiuvantibus.
pinique et Romani: atque inde colloquia coepta fieri, percunctantibus Romanis, quid sibi vellent Arpini? quam ob
3 noxam Romanorum, quod aut meritum Poenorum, pro alienigenis ac barbaris, Italici adversus veteres socios Ro-
4 manos bellum gererent, et vectigalem ac stipendiariam Italiam Africae facerent? Arpinis purgantibus, ignaros omnium se venum a principibus datos Poeno, captos oppressosque a paucis esse. Initio orto, plures cum pluribus colloqui. Postremo praetor Arpinus ab suis ad consulem deductus; fideque data inter signa aciesque, Arpini repente pro Romanis adversus Carthaginiensem arma verterunt. Hispani quoque, paullo minus mille homines, nihil praeterea cum consule pacti, quam ut sine fraude Punicum emitteretur praesidium, ad consulem transtulerunt signa. Carthaginiensibus portae patefactae, emissique cum fide incolumes ad Hannibalem Salapiam venerunt.

vocem transponens, loco male affecto succurrere conatur Roellius, legendo, *ad eam portam scalis prius transgressos murum pergere:* non enim prius portam aperiebant, dein claustra refringebant. Drak.

3 *Quod aut meritum*] *Quod autem ob meritum* ex cod. Pal. 2. recepit Stroth., probante Dukero. *Quodve ob meritum* Doer. legendum mavult. Durior quidem videtur lectio *quod aut*, sed in MSS. optimis exstat.

4 *Vectigalem ac stipendiariam*] Saepe hae duae voces eodem sensu usurpantur, ut infr. xxxvii. 55. Tamen si accuratam proprietatem quaerimus, eo differunt, quod *stipendiarii* sunt ii qui certum pecuniae frumentive aut cuiuslibet rei modum pendere debent; *vectigales* qui incertum, e. g. decumas fructuum. cf. supr. xxi. 41. Crev.

U. C. 539. A. C. 213.

Arpi sine clade ullius, praeterquam unius veteris proditoris,
novi perfugae, restituti ad Romanos. Hispanis duplicia 5 6
cibaria dari iussa: operaque eorum forti ac fideli persaepe
respublica usa est.

Campani equites 112. ad castra Rom. veniunt.

Quum consul alter in Apulia, alter in Lucanis esset;
equites centum duodecim nobiles Campani, per speciem
praedandi ex hostium agro, permissu magistratuum ab
Capua profecti, ad castra Romana, quae super Suessulam
erant, venerunt. Stationi militum, qui essent, dixerunt;
colloqui sese cum praetore velle. Cn. Fulvius castris
praeerat: cui ubi nuntiatum est, decem ex eo numero
iussis inermibus deduci ad se, ubi, quae postularent, audivit,
(nihil autem aliud petebant, quam ut, Capua recepta,

Aternum captum.

bona sibi restituerentur) in fidem omnes accepti. Et ab
altero praetore Sempronio Tuditano oppidum Aternum
expugnatum. Amplius septem millia hominum capta, et

Romae incendium.

aeris argentique signati aliquantum. Romae foedum incendium
per duas noctes ac diem unum tenuit: solo
aequata omnia inter Salinas ac portam Carmentalem cum
Aequimaelio Iugarioque vico. In templis Fortunae ac 7
matris Matutae et Spei extra portam late vagatus ignis 8
sacra profanaque multa absumpsit.

48.

Res in Hispania gestae. Legati ad Syphacem missi a Scipionibus.

Eodem anno P. et Cn. Cornelii, quum in Hispania res
prosperae essent, multosque et veteres reciperent socios, et
novos adiicerent, in Africam quoque spem extenderunt.
Syphax erat rex Numidarum, subito Carthaginiensibus
hostis factus. Ad eum centuriones tres legatos miserunt,
qui cum eo amicitiam societatemque facerent; et pollicerentur,
si perseveraret urgere bello Carthaginienses, gratam
eam rem fore senatui populoque Romano, et annisuros, ut
in tempore, et bene cumulatam gratiam referant. Grata
ea legatio barbaro fuit: collocutusque cum legatis de
ratione belli gerundi, ut veterum militum verba audivit,
quam multarum rerum ipse ignarus esset, ex comparatione
tam ordinatae disciplinae, animum advertit. Tum, primum 9
ut pro bonis ac fidelibus sociis facerent, oravit, 'ut duo le-
'gationem referrent ad imperatores suos; unus apud sese

5 *Restituti ad Romanos*] cf. Supr. ii. 13. et 49. ubi similiter *restituo* cum accusativo casu iungitur.

6 *Duplicia cibaria*] Usitatum fuit apud Romanos hoc modo virtutem militarem remunerare, unde *duplicarii* dicebantur, qui duplex frumentum ob virtutem acciperent. cf. supr. ii. 59.

7 *Aequimaelio*] cf. Supr. iv. 16.

8 *Spei extra portam*] Fortunae et Matris Matutae aedes intra Portam Carmentalem erant, sola Spei extra portam. cf. infr. xxv. 7. Aedes Matris Matutae, ita enim Ino, Semeles soror, apud Italos vocabatur, a Servio Tullio primo dedicata erat, postea refecta et a Camillo dedicata. supr. v. 21. Aedes quoque Fortunae a Servio Tullio dedicata erat. supr. x. 46.

9 *Animum advertit*] Sic saepe antiqui, quod postea per elisionem frequentius pronuntiatum est *animadvertit*. CREV.

'magister rei militaris remaneret. Rudem ad pedestria 'bella Numidarum gentem esse, equis tantum habilem. 'Ita iam inde a principiis gentis maiores suos bella gessisse,
1 'ita se a pueris insuetos. Sed habere hostem pedestri 'fidentem Marte: cui si aequari robore virium velit, et 'sibi pedites comparandos esse: et ad id multitudine ho- 'minum regnum abundare: sed armandi, ornandique, et 'instruendi eos artem ignorare. Omnia, velut forte con-
2 'gregata turba, vasta ac temeraria esse.' Facturos se in praesentia, quod vellet, legati responderunt: fide accepta, ut remitteret extemplo eum, si imperatores sui non comprobassent factum. Q. Statorio nomen fuit, qui ad regem remansit. Cum duobus Romanis reliquis Numida legatos in Hispaniam misit ad accipiendam fidem ab imperatoribus Romanis. Iisdem mandavit, ut protinus Numidas, qui intra praesidia Carthaginiensium auxiliares essent, ad transitionem pellicerent. Et Statorius ex multa iuventute regi pedites conscripsit: ordinatosque proxime morem Ro-
3 manum, instruendo et decurrendo signa sequi, et servare
4 ordines docuit: et operi aliisque iustis militaribus ita assuefecit, ut brevi rex non equiti magis fideret, quam pediti; collatisque aequo campo signis, iusto proelio Carthaginiensem hostem superaret. Romanis quoque in Hispania legatorum regis adventus magno emolumento fuit. Namque ad famam eorum transitiones crebrae ab Numidis coeptae fieri. Ita cum Syphace Romanis iuncta amicitia est.

U. C. 539. A. C. 213. Unus apud eum remanet militiae magister.

Quod ubi Carthaginienses acceperunt, extemplo ad Galam, in parte altera Numidiae (Massyli ea gens vocatur) regnantem, legatos mittunt. Filium Gala Masinissam habebat, septem et decem annos natum, ceterum iuvenem ea indole, ut iam tum appareret, latius regnum opulentiusque, quam quod accepisset, facturum. Legati, 'quoniam Syphax se Romanis iunxisset, ut potentior societate eorum 'adversus reges populosque Africae esset,' docent: 'melius 'fore Galae quoque, Carthaginiensibus iungi quam primum, 'antequam Syphax in Hispaniam, aut Romani in Africam 'transeant; opprimi Syphacem, nihildum praeter nomen 'ex foedere Romano habentem, posse.' Facile persuasum Galae, filio deposcente id bellum, ut exercitum mitteret:

49. Carthagin. cum Gala foedus faciunt.

Masinissa Galae F. Syphacem vincit.

1 *Insuetos*] Non adiectivum, sed participium verbi *insuescere* esse patet. STROTH.

2 *Vasta*] Incondita, incomposita. Emendatio Rubenii. Olim editi *sua inscia:* scripti *suaisca*, vel suasca. CREV.

3 *Instruendo*] Dum instruuntur. Notum est illud Virgilii, *Uritque videndo Femina.* Et eodem modo Livius, supr. xxiii. 37. *promovendo adiunctam . . . turrem.* CREV.

4 *Iustis militaribus*] Muniis militaribus. Sic dicuntur *iusta funebria. Iusta* sunt quodvis pensum, officium, munus. Sic supr. ix. 8. *quam omnia iusta in deditionem nostram perfecta erunt.* CREV.

U. C. 539. A. C. 213.

qui, Carthaginiensium legionibus coniunctis, magno proelio
Syphacem devicit. Triginta millia eo proelio hominum
caesa dicuntur. Syphax cum paucis equitibus in Mauru- 5
sios ex acie Numidas (extremi prope Oceanum adversus
Gades colunt) refugit: affluentibusque ad famam eius un-
dique barbaris, ingentes brevi copias armavit. Cum quibus
antequam in Hispaniam angusto diremptam freto traiiceret,
Masinissa cum victore exercitu advenit: isque ibi cum Sy-
phace ingenti gloria per se, sine ullis Carthaginiensium
opibus, gessit bellum. In Hispania nihil memorabile ges-
tum, praeterquam quod Celtiberum iuventutem eadem
mercede, qua pacta cum Carthaginiensibus erat, impera-
tores Romani ad se perduxerunt: et nobilissimos Hispanos
supra trecentos in Italiam ad sollicitandos populares, qui
inter auxilia Hannibalis erant, miserunt. Id modo eius
anni in Hispania ad memoriam insigne est, quod merce- 6
narium militem in castris neminem ante, quam tum Celti-
beros, Romani habuerunt.

Celtiberi primi mercede militant apud Rom.

5 *In Maurusios ex acie Numidas*] Incommodum est hoc loco vocabulum *Numidas*. Sigonius *Numidis* legere, alii delere plane malebant. Forsan legendum; *in Maurusios ex acie (Numidarum extremi ....) refugit.* Stroth.

6 *Mercenarium militem in castris neminem ante*] Gallos transfugas primo Punico bello a Romanis in commilitium adscitos esse referunt Polybius et Zonaras. Quod si ita est, non primi Celtiberi in Romanis castris mercede militarunt. Crev.

EPITOME LIBRI XXV.

P. CORNELIUS SCIPIO, postea Africanus, ante annos aedilis factus est. Hannibal urbem Tarentum, praeter arcem, in quam praesidium Romanorum fugerat, per Tarentinos iuvenes, qui se noctu venatum ire simulaverant, cepit. Ludi Apollinares ex Marcii carminibus, quibus Cannensis clades praedicta fuerat, instituti sunt. A Q. Fulvio et Ap. Claudio consulibus adversus Hannonem Poenorum ducem prospere pugnatum est. Ti. Sempronius Gracchus proconsul, ab hospite suo Lucano in insidias deductus, a Magone interfectus est. Centenius Penula, qui centurio militaverat, quum petisset a senatu, ut sibi exercitus daretur, pollicitusque esset, si hoc impetrasset, de Hannibale victoriam, octo millibus acceptis, militum dux factus, conflixit acie cum Hannibale, et cum exercitu caesus est. Cn. Fulvius praetor male adversus Hannibalem pugnavit. In quo proelio hominum sexdecim millia ceciderunt: ipse cum equitibus ducentis effugit. Capua obsessa est a Q. Fulvio et Ap. Claudio consulibus. Claudius Marcellus Syracusas expugnavit anno tertio, et ingentem se virum gessit. In eo tumultu urbis captae Archimedes, intentus formis, quas in pulvere descripserat, interfectus est. P. et Cn. Scipiones in Hispania tot tantarumque rerum feliciter gestarum tristem exitum tulerunt; prope cum totis exercitibus caesi anno octavo, quam in Hispaniam iverant: amissaque eius provinciae possessio foret, nisi L. Marcii equitis Romani virtute et industria, contractis exercituum reliquiis, eiusdem hortatu, bina castra hostium expugnata essent. Ad triginta septem millia caesa, ad mille octingentos triginta capti, praeda ingens parta. Dux Marcius appellatus est.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXV.

U. C. 539. A. C. 213. Hannibal ad Tarentum.

DUM haec in Africa atque in Hispania geruntur, Han-
nibal in agro Tarentino aestatem consumpsit, spe per
proditionem urbis Tarentinorum potiundae. Ipsorum in- 1
terim et Sallentinorum ignobiles urbes ad eum defecerunt.
Eodem tempore in Bruttiis ex duodecim populis, qui anno 2
priore ad Poenos desciverant, Consentini et Thurini in
fidem populi Romani redierunt. Et plures rediissent, ni
T. Pomponius Veientanus praefectus socium, prosperis ali-
quot populationibus in agro Bruttio iusti ducis speciem
nactus, tumultuario exercitu coacto, cum Hannone conflix-
isset. Magna ibi vis hominum, sed inconditae turbae agre-
stium servorumque, caesa aut capta est: minimumque iac-
turae fuit, quod praefectus inter ceteros est captus, et tum
temerariae pugnae auctor, et ante publicanus, omnibus
malis artibus et reipublicae et societatibus infidus damno- 3
susque. Sempronius consul in Lucanis multa proelia parva,
haud ullum dignum memoratu, fecit: et ignobilia oppida
Lucanorum aliquot expugnavit.

Superstitiones Romae exortae.

Quo diutius trahebatur bellum, et variabant secundae
adversaeque res non fortunam magis, quam animos, homi-
num; tanta religio, et ea magna ex parte externa, civitatem
incessit, ut aut homines, aut dii repente alii viderentur
facti. Nec iam in secreto modo atque intra parietes abole-
bantur Romani ritus; sed in publico etiam ac foro Capi-
tolioque mulierum turba erat, nec sacrificantium, nec pre-
cantium deos patrio more. Sacrificuli ac vates ceperant 4
hominum mentes: quorum numerum auxit rustica plebs,
ex incultis diutino bello infestisque agris egestate et metu

1 *Ipsorum interim et Sallentinorum*] Particulam *et* addidit Rubenius. *Ipsos* intellige Tarentinos, ut Gronov. monet.

2 *Anno priore*] Duobus ante annis, aut etiam amplius, supr. xxiv. 1. xxiii. 30. Sed haec minuta negligit fere Livius. Crev.

3 *Societatibus*] Publicanorum, de quibus haec vox sollenniter adhibetur. supr. xxiii. 49.

4 *Sacrificuli ac vates*] Eadem fere res narratur supr. iv. 30. Similis quoque infr. xxxix. 8. et 14. Stroth.

5 in urbem compulsa; et quaestus ex alieno errore facilis, U. C. 539.
quem velut ex concessae artis usu exercebant. Primo se- A. C. 215.
6 cretae bonorum indignationes exaudiebantur, deinde ad
Patres etiam et ad publicam querimoniam excessit res.
7 8 Incusati graviter ab senatu aediles triumvirique capitales,
quod non prohiberent, quum emovere eam multitudinem e
foro, ac disiicere apparatus sacrorum conati essent, haud
procul afuit, quin violarentur. Ubi potentius iam esse id
malum apparuit, quam ut minores per magistratus sedaretur,
M. Atilio praetori urbis negotium ab senatu datum est,
ut his religionibus populum liberaret. Is et in concione
senatusconsultum recitavit, et edixit, 'Ut, quicunque libros Coercitae
'vaticinos precationesve, aut artem sacrificandi conscriptam a senatu.
'haberet, eos libros omnes literasque ad se ante Kalendas
'Apriles deferret: neu quis, in publico sacrove loco, novo
'aut externo ritu sacrificaret.'

Et aliquot publici sacerdotes mortui eo anno sunt: L. 2.
Cornelius Lentulus pontifex maximus, et C. Papirius C. Sacerdotes
F. Maso pontifex, et P. Furius Philus augur, et C. Papirius mortui et
L. F. Maso decemvir sacrorum. In Lentuli locum M. suffecti.
Cornelius Cethegus, in Papirii Cn. Servilius Caepio, pontifices suffecti sunt. Augur creatus L. Quinctius Flamininus, decemvir sacrorum L. Cornelius Lentulus.

Comitiorum consularium iam appetebat tempus: sed, Dictator
quia consules a bello intentos avocare non placebat, Ti. comitiorum
Sempronius consul comitiorum causa dictatorem dixit C. causa.
Claudium Centhonem: ab eo magister equitum est dictus
9 Q. Fulvius Flaccus. Dictator primo comitiali die creavit consules Q. Fulvium Flaccum, magistrum equitum, et Ap. Claudium Pulchrum, cui Sicilia provincia in praetura fuerat. Tum praetores creati Cn. Fulvius Flaccus, C. Claudius Nero, M. Iunius Silanus, P. Cornelius Sulla. Comitiis

5 *Quaestus ex alieno errore*] sc. Quaestus ex aliorum superstitione et stultitia facile capiendus. Rup.

6 *Ad Patres etiam et ad publicam querimoniam excessit res*] Eo excessit res, ut iam Patres in eam inquirere se debere existimarent, quererenturque de ea tanquam ad rempublicam pertinente. Haec querimonia vocatur *publica*, tum quia non iam a privatis, sed a toto senatu proficiscebatur; tum quia ad reipublicae decus tranquillitatemque spectabat. Crev.

7 *Aediles*] sc. Plebis, quibus idem negotium supr. iv. 30. datum est. Duk.

8 *Triumvirique capitales*] Hi magistratus erant suffragiis populi creati, qui de maleficiis et sceleribus cognoscerent. Multum de eorum potestate detractum est, constitutis circa annum U. C. 608. quaestionibus perpetuis. Tum enim de vilissimis fere hominibus, furibus servisque, iudicavere ad columnam Maeniam, de qua frequens occurrit apud scriptores mentio. Iidem carceri praeerant, et supplicia de noxiis sumenda curabant. Vid. Ascon. Paed. in Cic. Divin. et Pompon. de Orig. Iuris. Crev. Quo tempore primum creati essent, Liv. in Epit. xi. narrat.

9 *Primo comitiali die*] cf. Supr. xxiv. 7.

U. C. 539.
A. C. 213.
P. Cornelius Scipio aedilis.

perfectis, dictator magistratu abiit. Aedilis curulis fuit eo 1
anno cum M. Cornelio Cethego P. Cornelius Scipio, cui
post Africano fuit cognomen. Huic petenti aedilitatem
quum obsisterent tribuni plebis, negantes rationem eius ha-
bendam esse, quod nondum ad petendum legitima aetas 2
esset: 'Si me,' inquit, 'omnes Quirites aedilem facere
'volunt, satis annorum habeo.' Tanto inde favore ad suf- 3
fragium ferendum in tribus discursum est, ut tribuni re-
pente incepto destiterint. Aedilicia largitio haec fuit: ludi 4
Romani pro temporis illius copiis magnifice facti, et diem 5
unum instaurati, et congii olei in vicos singulos dati. L. 6
Villius Tappulus et M. Fundanius Fundulus, aediles plebeii,
aliquot matronas apud populum probri accusarunt: quas-
dam ex iis damnatas in exsilium egerunt. Ludi plebeii 7
per biduum instaurati: et Iovis epulum fuit ludorum 8
causa.

3.

U. C. 540.
A. C. 212.
Q. Fulvio III. Ap. Claudio Coss.
Provinciae et exercitus divisi.

Q. Fulvius Flaccus tertium, Ap. Claudius consulatum ineunt. Et praetores provincias sortiti sunt; P. Cornelius Sulla urbanam et peregrinam, quae duorum ante sors fuerat, Cn. Fulvius Flaccus Apuliam, C. Claudius Nero Suessulam, M. Iunius Silanus Tuscos. Consulibus bellum cum Hannibale et binae legiones decretae: alter a Q. Fabio

1 *Aedilis curulis . . . cum M. Cornelio Cethego*] At, si Polybio x. 4. et 5. atque Velleio Paterculo ii. 8. fides habenda sit, cum L. Cornelio Scipione fratre germano. Itaque Livius alios auctores secutus est, nisi legendum sit, *cum L. Cornelio fratre germano.* RUP.

2 *Quod nondum ad petendum legitima aetas esset*] Nondum quidem leges Annales latae erant. Sed nimirum iam tum sancitum fuerat, ne quis ullum urbanum magistratum caperet, antequam dena stipendia emerita haberet: quod suo aevo servari docet Polybius, vi. 17. Porro decimo-septimo demum aetatis anno militiae nomen dabant Romani. Itaque nullum poterant magistratum urbanum gerere ante annum aetatis vigesimumseptimum. At Scipio tertio abhinc anno quattuor et viginti tantum annos natus esse dicitur, infr. xxvi. 18. CREV.

3 *Satis annorum*] Rogationem demum, anno U. C. 572. ab L. Villio tribuno plebis latam fuisse scribit Livius xl. 44. qua definiretur, *quot annos nati quemque magistratum peterent caperentque* cives Romani, *atque inde cognomen familiae inditum ut Annales appellarentur.* Hac lege Villia anni videntur constituti Quaesturae 31, vel si alios audiamus, 27. Aedilitati curuli 37, Praeturae 40, Consulatui 43, nam his annis eos magistratus gessit Cicero, qui suo quemque anno se gessisse gloriatur; quem cf. in Or. De Leg. Agrar. ii. 2. Fuss. R. Ant. § 184.

4 *Aedilicia largitio*] De largitionibus aedilium cf. Cic. de Off. ii. 16.

5 *Diem unum instaurati*] sc. Dies unus pro hac vice ludis adiectus est. cf. Niebhr. ii. n. 68.

6 *Congii olei*] *Congiaria* hinc dicta ea dona, quae ab Imperatoribus populo distributa sunt. cf. infr. xxxvii. 57. Tac. Ann. xiii. 31.

7 *Ludi plebeii*] Quemadmodum ludi Romani ab Aedilibus curulibus, ita plebeii ab Aedilibus plebeiis fiebant. cf. Cic. in Verr. v. 14.

8 *Iovis epulum*] Epulae Iovi, Iunoni et Minervae in Capitolio apparabantur: ad quas curandas *Triumviri Epulones* U.C. 556 creati, infr. xxxiii. 42. qui postea ad septem a Sylla aucti, et Septemviri Epulonum vocati sunt.

superioris anni consule, alter a Fulvio Centumalo acciperet. U. C. 540.
Praetorum, Fulvii Flacci, quae Luceriae sub Aemilio prae- A. C. 212.
tore; Neronis Claudii, quae in Piceno sub C. Terentio
fuissent, legiones essent: supplementum in eas quisque scri-
beret sibi. M. Iunio in Tuscos legiones urbanae prioris
anni datae. Ti. Sempronio Graccho et P. Sempronio
9 Tuditano imperium provinciaeque Lucani et Gallia cum
suis exercitibus prorogatae: item P. Lentulo, qua vetus
provincia in Sicilia esset; M. Marcello Syracusae, et qua
Hieronis regnum fuisset: T. Otacilio classis: Graecia M.
1 Valerio: Sardinia Q. Mucio Scaevolae; Hispaniae P. et
Cn. Corneliis. Ad veteres exercitus duae urbanae legiones 23. legioni-
a consulibus scriptae, summaque trium et viginti legionum bus bellum
eo anno effecta est. gestum.

Delectum consulum M. Postumii Pyrgensis cum magno
prope motu rerum factum impediit. Publicanus erat Po-
stumius, qui multis annis parem fraude avaritiaque neminem
in civitate habuerat, praeter T. Pomponium Veientanum,
quem, populantem temere agros in Lucanis, ductu Hanno-
nis priore anno ceperant Carthaginienses. Hi, quia publi- Postumii
cum periculum erat a vi tempestatis in iis, quae portarentur publicani
ad exercitus, et ementiti erant falsa naufragia, et ea ipsa, fraus.
quae vera renuntiaverant, fraude ipsorum facta erant, non
casu. In veteres quassasque naves paucis et parvi pretii
rebus impositis, quum mersissent eas in alto, exceptis in
praeparatas scaphas nautis, multiplices fuisse merces emen-
tiebantur. Ea fraus indicata M. Atilio praetori priore anno
fuerat, ac per eum ad senatum delata, nec tamen ullo sena-
tusconsulto notata: quia Patres ordinem publicanorum in
tali tempore offensum nolebant. Populus severior vindex
fraudis erat; excitatique tandem duo tribuni plebis Sp. et
L. Carvilii, quum rem invisam infamemque cernerent, du-
2 centum millium aeris multam M. Postumio dixerunt. Cui Multam ei
certandae quum dies advenisset, conciliumque tam frequens dicunt duo
plebis adesset, ut multitudinem area Capitolii vix caperet; Tr. Pl.
perorata causa, spes una videbatur esse, si C. Servilius Casca
tribunus plebis, qui propinquus cognatusque Postumio erat,
prius, quam ad suffragium tribus vocarentur, intercessisset.
Testibus datis, tribuni populum summoverunt; sitellaque

9 *Et Gallia*] sc. Cisalpina. In alteram nondum Romani transcenderant. Crev.

1 *Hispaniae*] sc. Citerior et ulterior. At Cn. Scipio, tanquam legatus fratris, bellum in Hispania gesserat, nisi Livius memorare omiserit a populo extra ordinem, quum privatus esset, imperium datum fuisse. Duk.

2 *Cui certandae*] Magistratus multare quempiam non poterat, sed multam pronuntiare, quam deinde populus aut iuberet, aut remitteret. Illud erat *multam dicere*, hoc *multam certare*. cf. Cic. de Legg. iii. 3. Philipp. xi. 8. Sigon.

U. C. 540. A. C. 212.

allata est, ut sortirentur, ubi Latini suffragium ferrent. In- 3
terim publicani Cascae instare, ut concilio diem eximeret. 4
Populus reclamare: et forte in cornu primus sedebat Casca, 5
cui simul metus pudorque animum versabat. Quum in eo
parum praesidii esset, turbandae rei causa publicani per 6
vacuum in summoto locum cuneo irruperunt, iurgantes simul
cum populo tribunisque. Nec procul dimicatione res erat,
quum Fulvius consul tribunis, 'Nonne videtis,' inquit, 'vos 7
'in ordinem coactos esse, et rem ad seditionem spectare, ni
4. 'propere dimittitis plebis concilium?' Plebe dimissa, senatus vocatur, et consules referunt de concilio plebis turbato vi atque audacia publicanorum. 'M. Furium Camillum, cuius exsilium ruina urbis secuta fuerit, damnari se ab 'iratis civibus passum esse. Decemviros ante eum, quorum 'legibus ad eam diem viverent, multos postea principes civitatis, iudicium de se populi passos. Postumium Pyrgensem 'suffragium populo Romano extorsisse, concilium plebis 'sustulisse, tribunos in ordinem coegisse, contra populum 'Romanum aciem instruxisse, locum occupasse, ut tribunos 'a plebe intercluderet, tribus in suffragium vocari prohiberet. Nihil aliud a caede ac dimicatione continuisse homines, nisi patientiam magistratuum, quod cesserint in 'praesentia furori atque audaciae paucorum, vincique se ac 'populum Romanum passi sint: et comitia, quae reus vi 'atque armis prohibiturus erat, ne causa quaerentibus dimicationem daretur, voluntate ipsius sustulerint.' Haec 8
quum ab optimo quoque pro atrocitate rei acta essent, vimque eam contra rempublicam et pernicioso exemplo factam, senatus decresset; confestim Carvilii tribuni plebis, omissa multae certatione, rei capitalis diem Postumio dixerunt: ac,

Publicanorum audacia.

Rei capitalis dies Postumio dicitur a Tr. Pl.

3 *Ubi Latini suffragium ferrent*] Corruptum hunc locum tantum non omnes critici habent, et Gronov. emendare tentat, *ut sortirentur tribus, ac dein suffragium ferrent.* Sed Niebuhrius *ubi Latini* probat, censetque, quando a censoribus Q. Fabio et P. Decio vetus classium in centurias divisio ex instituto Servii Tullii mutata est, municipalibus qui Romae habitabant iura aliqua imminuta fuisse, et quo magis illam iacturam aequo animo ferrent, Latinis concessam esse, ut, qui Romam venissent, sortirentur tribum, in qua suffragium ferrent.

4 *Ut concilio diem eximeret*] Ut hunc diem concilio impendi vetaret, nempe intercedendo. *Diem* quoque saepe aliquis dicendo *eximebat*, sive *tollebat*, (utroque enim verbo utebantur) si perpetua oratione diem consumeret. CREV.

5 *In cornu*] In extrema aut primore subselliorum, in arcum aut semicirculi formam collocatorum, parte. STROTH.

6 *Publicani per vacuum*] Publicani conglobati et cuneo facto irruperunt per locum, in ea parte unde populus summotus erat, vacuum. Tribuni populum summoverant, ut supra memoratum est. Itaque aliquid erat vacui intervalli tribunos inter et plebem. Eo publicani irruperunt. CR.

7 *Vos in ordinem coactos esse*] Vestram auctoritatem minui. cf. supr. iii. 35. vi. 38.

8 *Haec quum . . . acta essent*] Gronovius contra fidem MSS. et edd. legi iussit *iacta*, quem auctorem secutus est Bekker.

U. C. 540. A. C. 212.

ni vades daret, prehendi a viatore, atque in carcerem duci iusserunt. Postumius, vadibus datis, non affuit. Tribuni plebem rogaverunt, plebesque ita scivit: 'Si M. Postumius 'ante Kalendas Maias non prodisset, citatusque eo die non
9 'respondisset, neque excusatus esset, videri eum in exsilio
1 'esse: bonaque eius venire, ipsi aqua et igni placere interdici.' Singulis deinde eorum, qui turbae ac tumultus concitatores fuerant, rei capitalis diem dicere, ac vades poscere coeperunt. Primo non dantes, deinde etiam eos, qui dare possent, in carcerem coniiciebant: cuius rei periculum vitantes plerique in exsilium abierunt.

In exsilium ipse et alii aliquot abeunt.

5.

Hunc fraus publicanorum, deinde fraudem audacia pro-
2 tegens, exitum habuit. Comitia inde pontifici maximo
3 creando sunt habita. Ea comitia novus pontifex M. Cor-
4 nelius Cethegus habuit. Tres ingenti certamine petierunt: Q. Fulvius Flaccus consul, qui et ante bis consul et censor fuerat: et T. Manlius Torquatus, et ipse duobus consulatibus et censura insignis: et P. Licinius Crassus, qui et aedilitatem curulem petiturus erat. Hic senes honoratosque iuvenis in eo certamine vicit. Ante hunc, intra centum annos et viginti, nemo, praeter P. Cornelium Calussam, pontifex maximus creatus fuerat, qui sella curuli non sedisset.

P. Licinius Pont. Max. ante aedilitatem.

Consules quum aegre delectum conficerent, quod inopia iuniorum non facile in utrumque, ut et novae urbanae legiones, et supplementum veteribus scriberetur, sufficiebat;
5 senatus 'absistere eos incepto' vetuit, 'et triumviros binos

Delectuum difficultas.

9 *Videri*] Haec erat apud Romanos formula ferendae in reum sententiae. Cic. in Verr. v. 14. *Fecisse videri pronuntiavit.* cf. infr. xxxiv. 44. Crev.

1 *Aqua et igni placere interdici*] cf. Supr. i. 60. Nulla lege apud Romanos ante Calpurniam illam de ambitu latam maleficium exsilio multabatur. cf. Cic. pro A. Caecin. 100. Sed mos erat sontibus, qui in exsilium si recepissent et se sistere noluissent, aqua et igni publice interdici, unde fiebat, ut, nisi sublato interdicto, in civitatem redire iis non liceret.

2 *Comitia inde pontifici maximo creando*] L. Lentulus duobus sacerdotiis praeditus fuerat, pontificatu, et pontificatu maximo. In eius mortui locum Cethegus pontifex factus fuerat supr. 2. P. vero Crassus pontifex maximus. Sigon.

3 *Ea comitia novus pontifex*] Admiratio quibusdam movetur, quomodo haec comitia pontifex maximus habuisse dictus sit, quum tot in aliis locis commemoretur consules illa habuisse. Sed quum post pontificatum plebi communicatum ann. U. C. 452, supr. x. 9. pontifex maximus usque ad ann. U. C. 510. e patribus creatus esset, fieri potest, ut in illis comitiis, quae pontifici maximo creando haberentur, proprium esset aliquod pontificum munus, sc. aliquid ab ipsis peragendum, ut, etiam si minus proprie, aliquo tamen modo, sicut Crevier. monet, comitia illa habuisse dici possent. Quum vero antiquitus pontifices comitiis curiatis crearentur, atque ea comitia arbitris pontificibus praeberentur, cf. A. Gell. v. 19. simillimum quidem veri videtur, pontificem, ut supr. iii. 54, *auctoritatem patrum*, quae lege curiata olim dabatur, prae se tulisse.

4 *Tres ingenti certamine petierunt*] Qui ipsi ex numero octo pontificum erant, quippe ex his octo unus pontifex maximus creabatur.

5 *Triumviros binos*] Duplex collegium triumvirorum. Crev.

U. C. 540. 'creari' iussit: 'alteros, qui citra, alteros, qui ultra quinqua- 6
A. C. 212. 'gesimum lapidem in pagis, forisque, et conciliabulis omnem 7
'copiam ingenuorum inspicerent: et, si qui roboris satis ad 'ferenda arma habere viderentur, etiamsi nondum militari 'aetate essent, milites facerent. Tribuni plebis, si iis vide- 'retur, ad populum ferrent, ut, qui minores septem et decem 'annis sacramento dixissent, iis perinde stipendia proce- 8
'derent, ac si septem et decem annorum, aut maiores, mili- 'tes facti essent.' Ex hoc senatusconsulto creati triumviri bini conquisitionem ingenuorum per agros habuerunt.

Legati Cannensis exercitus ad Marcellum. Eodem tempore ex Sicilia literae M. Marcelli de postulatis militum, qui cum P. Lentulo militabant, in senatu recitatae sunt. Cannensis reliquiae cladis hic exercitus erat, relegatus in Siciliam, sicut ante dictum est, ne ante Punici
6. belli finem in Italiam reportaretur. Hi permissu Lentuli primores equitum centurionumque, et robora ex legionibus peditum, legatos in hiberna ad M. Marcellum miserunt, e
Eorum oratio. quibus unus, potestate dicendi facta, 'Consulem,' inquit, 'te, M. Marcelle, in Italiam adissemus, quum primum de 'nobis, etsi non iniquum, certe triste senatusconsultum fac- 'tum est; nisi hoc sperassemus, in provinciam nos morte 9
'regum turbatam ad grave bellum adversus Siculos simul 'Poenosque mitti: et sanguine nostro vulneribusque nos 'senatui satisfacturos esse: sicut patrum memoria, qui capti 1
'a Pyrrho ad Heracleam erant, adversus Pyrrhum ipsum 'pugnantes satisfecerunt. Quanquam quod ob meritum 'nostrum succensuistis, Patres conscripti, nobis, aut succen- 'setis? Ambo mihi consules et universum senatum intueri 'videor, quum te, M. Marcelle, intueor: quem si ad Cannas 'consulem habuissemus, melior et reipublicae et nostra for- 'tuna esset. Sine, quaeso, priusquam de conditione nostra 'queror, noxam, cuius arguimur, nos purgare. Si non 'deum ira, nec fato, cuius lege immobilis rerum humana- 'rum ordo seritur, sed culpa periimus ad Cannas, cuius 2
'tandem ea culpa fuit? militum, an imperatorum? Equi-

6 *Quinquagesimum lapidem*] Quinquagesimum ab urbe milliarium.

7 *Forisque, et conciliabulis*] *Fora* sunt oppidula, in quibus conventus negotiandi et nundinandi causa habebantur, ubi etiam ius dicebatur. In *conciliabulis* quoque ius dicebatur; at ea tamen *foris* inferiora erant. Vid. Turneb. Advers. i. 11. Crev.

8 *Stipendia procederent*] cf. Supr. v. 7. *Procedere* autem *stipendia* dicuntur, quum anni, per quos quis stipendia facit, numerantur, et de summa annorum, quibus legitima implentur stipendia, deducuntur. Rasch.

9 *In provinciam*] Siciliam morte Hieronis et Hieronymi turbatam.

1 *Capti a Pyrrho*] cf. Flor. i. 18. 7. Plut. in Pyrrh. In hac pugna P. Valerius Laevinus consul victus est, quum elephanti maxime odore et visu insolito equos Romanorum turbassent. Crev.

2 *Seritur*] Connectitur, catenam quandam efficiens a principiis rerum causisque ad exitus pertinentem. Hoc verbum a *sero, serui*, ut supr. vii. 2. Crev.

‘dem miles nihil unquam dicam de imperatore meo, cui U. C. 540.
‘praesertim gratias sciam ab senatu actas, quod non despe- A. C. 212.
‘raverit de republica; cui post fugam ab Cannis per omnes
‘annos prorogatum imperium. Ceteros item ex reliquiis
‘cladis eius, quos tribunos militum habuimus, honores pe-
‘tere et gerere, et provincias obtinere audivimus. An vobis
‘vestrisque liberis ignoscitis facile, Patres conscripti, in
‘haec vilia capita saevitis? Et consuli primoribusque aliis
‘civitatis fugere, quum spes alia nulla esset, turpe non fuit:
‘milites utique morituros in aciem misistis? Ad Alliam
‘prope omnis exercitus fugit: ad Furculas Caudinas, ne
‘expertus quidem certamen, arma tradidit hosti, ut alias
‘pudendas clades exercituum taceam: tamen tantum afuit
‘ab eo, ut ulla ignominia iis exercitibus quaereretur,
‘ut et urbs Roma per eum exercitum, qui ab Allia Veios
‘transfugerat, recuperaretur; et Caudinae legiones, quae
‘sine armis redierant Romam, armatae remissae in Sam-
‘nium, eundem illum hostem sub iugum miserint, qui hac
‘sua ignominia laetatus fuerat. Cannensem vero quisquam
‘exercitum fugae aut pavoris insimulare potest, ubi plus
‘quinquaginta millia hominum ceciderunt? unde consul
‘cum equitibus septuaginta fugit? unde nemo superest,
‘nisi quem hostis caedendo fessus reliquit? Quum captivis
‘redemptio negabatur, nos vulgo homines laudabant, quod
‘reipublicae nos reservassemus: quod ad consulem Venu-
‘siam redissemus, et speciem iusti exercitus fecissemus.
‘Nunc deteriore conditione sumus, quam apud patres no-
‘stros fuerant captivi. Quippe illis arma tantum atque ordo
3 ‘militandi, locusque, in quo tenderent in castris, est muta-
‘tus: quae tamen, semel navata reipublicae opera, et uno
‘felici proelio, recuperarunt. Nemo eorum relegatus in
‘exsilium est: nemini spes emerendi stipendia adempta:
‘hostis denique est datus, cum quo dimicantes, aut vitam
‘semel, aut ignominiam finirent. Nos, quibus, nisi quod
‘commisimus, ut quisquam ex Cannensi acie miles Roma-
‘nus superesset, nihil obiici potest, non solum a patria pro-
‘cul Italiaque, sed ab hoste etiam, relegati sumus: ubi se-
‘nescamus in exsilio, ne qua spes, ne qua occasio abolendae
‘ignominiae, ne qua placandae civium irae, ne qua denique
‘bene moriendi sit. Neque ignominiae finem, nec virtutis
‘praemium petimus: modo experiri animum, et virtutem
‘exercere liceat. Laborem et periculum petimus, ut viro-

3 *In quo tenderent*] Tentoria ponerent, nempe extra vallum tendere eos oportebat. “Decreverunt,” inquit Val. Max. ii. 7, “ut ... qui equo meruerant, peditum numero militarent; qui pedites fuerant, in funditorum auxilia transcriberentur.” Haec de captivis, quos Pyrrhus reddiderat, a senatu decreta sunt.

U. C. 540. A. C. 212.

'rum, ut militum officio fungamur. Bellum in Sicilia iam 'alterum annum ingenti dimicatione geritur: urbes alias 'Poenus, alias Romanus expugnat: peditum, equitum acies 'concurrunt: ad Syracusas terra marique res geritur: cla-'morem pugnantium crepitumque armorum exaudimus re-'sides ipsi ac segnes, tanquam nec manus, nec arma habea-'mus. Servorum legionibus Ti. Sempronius consul toties 'iam cum hoste signis collatis pugnavit. Operae pretium 'habent, libertatem civitatemque. Pro servis saltem ad 'hoc bellum emptis vobis simus: congredi cum hoste liceat, 'et pugnando quaerere libertatem. Vis tu mari, vis terra, 'vis acie, vis urbibus oppugnandis experiri virtutem? As-'perrima quaeque ad laborem periculumque deposcimus, ut, 'quod ad Cannas faciundum fuit, quam primum fiat; quo-'niam, quicquid postea viximus, id omne destinatum igno-

7. 'miniae est.' Sub haec dicta ad genua Marcelli procubuerunt. Marcellus id nec iuris, nec potestatis suae esse dixit. Senatui scripturum se, omniaque de sententia Patrum facturum esse. Hae literae ad novos consules allatae, ac per eos in senatu recitatae sunt: consultusque de his literis ita decrevit senatus: 'Militibus, qui ad Cannas com-'militones suos pugnantes deseruissent, senatum nihil 'videre, cur respublica committenda sit. Si M. Claudio 'proconsuli aliter videretur, faceret, quod e republica fide-'que sua duceret: dum ne quis eorum munere vacaret, neu 4

'dono militari virtutis ergo donaretur, neu in Italiam repor-'taretur, donec hostis in terra Italia esset.'

Ad senatum reiiciuntur.

Senatus severitas.

Comitia deinde a praetore urbano de senatus sententia plebisque scitu sunt habita: quibus creati sunt quinqueviri muris turribusque reficiendis: et triumviri bini; uni sacris conquirendis donisque persignandis; alteri reficiendis 5

aedibus Fortunae et matris Matutae intra portam Carmentalem, sed et Spei extra portam, quae priore anno incendio consumptae fuerant. 6

Tempestates foedae fuere. In Albano monte biduum continenter lapidibus pluit. Tacta de coelo multa: duae in Capitolio aedes: vallum in castris multis locis supra Suessulam, et duo vigiles exanimati. Murus turresque

4 *Dum ne quis eorum munere vacaret*] *Munus* hic est onus militare, quale est, lignum, foenum, stramen, aquam in castra portare, etc. Iis autem oneribus vacare quibusdam militibus virtutis ergo dabatur. Has etiam vacationes interdum pecunia a centurionibus redimere solitos esse milites docet Tac. Ann. i. 17. et alibi saepius. CREV.

5 *Sacris conquirendis donisque persignandis*] Conquirendis sacris, quae fuerant in aedibus de quibus infra, priore anno incendio absumptis. *Donis persignandis*, id est, recognoscendis et in tabulas publicas referendis donis, quae eorundem templorum forent. CREV.

6 *Consumptae fuerant*] cf. Supr. xxiv. 47.

quaedam Cumis non ictae modo fulminibus, sed etiam de- U. C. 540.
cussae. Reate saxum ingens visum volitare: sol rubere A. C. 212.
solito magis, sanguineoque similis. Horum prodigiorum
causa diem unum supplicatio fuit, et per aliquot dies con-
sules rebus divinis operam dederunt: et per eosdem dies
sacrum novendiale fuit. Quum Tarentinorum defectio Obsides
iam diu et in spe Hannibali, et in suspicione Romanis Tarentini
esset, causa forte extrinsecus maturandae eius intervenit. Roma fu-
Phileas Tarentinus, diu iam per speciem legationis Romae giunt.
quum esset, vir inquieti animi, et minime otium, quo tum
7 diutino senescere videbatur, patientis, aditum sibi ad ob-
sides Tarentinos invenit. Custodiebantur in atrio Liber-
tatis minore cura, quia nec ipsis, nec civitati eorum fallere
Romanos expediebat. Hos, crebris colloquiis sollicitatos,
corruptis aedituis duobus, quum primis tenebris custodia
eduxisset, ipse comes occulti itineris factus profugit. Luce
prima vulgata per urbem fuga est: missique, qui sequeren-
8 tur, ab Tarracina comprehensos omnes retraxerunt. De-
ducti in comitio, virgisque, approbante populo, caesi de
9 saxo deiiciuntur. Huius atrocitas poenae duarum nobi- 8.
lissimarum in Italia Graecarum civitatium animos irritavit,
quum publice, tum etiam singulos privatim, ut quisque
tam foede interemptos aut propinquitate, aut amicitia con-
1 tingebat. Ex iis tredecim fere nobiles iuvenes Tarentini Coniuratio
coniuraverunt, quorum principes Nico et Philemenus erant. Tarenti.
Hi, prius, quam aliquid moverent, colloquendum cum Han-
nibale rati, nocte per speciem venandi urbem egressi, ad
eum proficiscuntur. Et, quum haud procul castris abes-
sent, ceteri silva prope viam sese occuluerunt: Nico et
Philemenus, progressi ad stationes comprehensique, ultro
id petentes, ad Hannibalem deducti sunt. Qui quum
et causas consilii sui, et quid pararent, exposuissent;
collaudati, oneratique promissis, iubentur, ut fidem popu-
2 laribus facerent, praedandi causa se urbe egressos, pecora
Carthaginiensium, quae pastum propulsa essent, ad urbem
agere. Tuto ac sine certamine id facturos, promissum est.
Conspecta ea praeda iuvenum est: minusque, iterum ac
saepius id eos audere, miraculo fuit. Congressi cum Han-
nibale rursus, fide sanxerunt, liberos Tarentinos leges

7 *Ad obsides Tarentinos*] *Et Thurinos* addit Heusinger.

8 *Deducti in comitio*] *Reducti in comitio virgis* legendum censet Gronov.; *deducti in comitium* Stroth.

9 *Duarum*] Tarenti scilicet, et Thuriorum de quibus infr. 15. Imo *tertiae*, nempe Metaponti, ut Gronov. monet.

1 *Ex iis tredecim*] Ex numero illorum, quorum propinqui vel amici interempti essent. Duk.

2 *Praedandi causa se urbe egressos*] cf. Thucyd. iv. 67. ubi simili fraude Nisaea, Megarorum portus, Atheniensibus prodita narratur. Ceterum de hac narratione cf. Polyb. viii. 26.

U. C. 540. A. C. 212. suaque omnia habituros, neque ullum vectigal Poeno pensuros, praesidiumve invitos recepturos: prodita praesidia Carthaginiensium fore. Haec ubi convenerunt, tunc vero Philemenus consuetudinem nocte egrediundi redeundique in urbem frequentiorem facere. Et erat venandi studio insignis, canesque et alius apparatus sequebatur; captumque ferme aliquid, aut ab hoste ex praeparato ablatum reportando, donabat aut praefecto, aut custodibus portarum. Nocte maxime commeare propter metum hostium, credebant. Ubi iam eo consuetudinis adducta res est, ut, quocunque noctis tempore sibilo dedisset signum, porta aperiretur, tempus agendae rei Hannibali visum est. Tridui viam aberat: ubi, quo minus mirum esset, uno eodemque loco stativa eum tam diu habere, aegrum simulabat. Romanis quoque, qui in praesidio Tarenti erant, suspecta
9. esse iam segnis mora eius desierat. Ceterum postquam
Hannibal it Tarentum versus. Tarentum ire constituit, decem millibus peditum atque
equitum, quos in expeditione velocitate corporum ac le- 3
vitate armorum aptissimos esse ratus est, electis, quarta vigilia noctis signa movit: praemissisque octoginta fere Numidis equitibus praecepit, ut discurrerent circa vias, perlustrarentque omnia oculis, ne quis agrestium procul spectator agminis falleret; praegressos retraherent, obvios occiderent, ut praedonum magis, quam exercitus, accolis
species esset. Ipse, raptim agmine acto, quindecim ferme 4
millium spatio castra ab Tarento posuit: et, ne ibi quidem
nuntiato, quo pergerent, tantum convocatos milites monuit, 5
via omnes irent; nec deverti quemquam, aut excedere ordinem agminis paterentur, et in primis intenti ad imperia accipienda essent; neu quid nisi ducum iussu facerent: se in tempore editurum, quae vellet agi. Eadem ferme hora Tarentum fama pervenerat, Numidas equites paucos populari agros, terroremque late agrestibus iniecisse. Ad quem nuntium nihil ultra motus praefectus Romanus, quam ut partem equitum postero die luce prima iuberet exire ad arcendum populationibus hostem. In cetera adeo nihil ob id intenta cura est, ut contra pro argumento fuerit illa procursatio Numidarum, Hannibalem exercitumque castris non
movisse. Hannibal concubia nocte movit. Dux Phile- 6

3 *In expeditione*] Magis placeret, *in expeditionem . . . aptissimos.* Cr.

4 *Raptim agmine acto*] Olim *facto.* Sigonius correxit. Crev.

5 *Nuntiato, quo pergerent*] Primo melius videretur *pergeret.* Deinde nuntiamus ea fere quae vidimus, audivimus, aut aliunde didicimus. Enuntiamus quum cetera arcana, tum animi nostri consilia. Videtur igitur legendum, *enuntiato quo pergeret.* Haec fere Perizonius. *Enuntiato* reposuit Bekker.

6 *Concubia nocte*] *Concubium*, sive *concubia nox*, est illud noctis tempus, quum primum omnes fere cubile ac somnus habet. Vid. Macrob. Sat. i. 3. Polybius, cuius e libro viii. totam hanc Tarentinae defectionis narrationem sumpsit Livius, Hannibalem mo-

menus erat, cum solito captae venationis onere: ceteri pro- U. C. 540.
ditores ea, quae composita erant, exspectabant. Convenerat A. C. 212.
autem, ut Philemenus, portula assueta venationem inferens,
armatos induceret: parte alia portam Temenida adiret
7 Hannibal. Ea mediterranea regione orientem spectabat:
aliquantum intra moenia includuntur. Quum portae ap-
propinquaret, editus ex composito ignis ab Hannibale est,
refulsitque. Idem redditum ab Nicone signum: exstinctae
deinde utrimque flammae sunt. Hannibal silentio ducebat
ad portam. Nico ex improviso adortus sopitos vigiles in
cubilibus suis obtruncat, portamque aperit. Hannibal cum Tarentum
peditum agmine ingreditur. equites subsistere iubet: ut, ingreditur
quo res postulet, occurrere libero campo possent. Et Phi- Hannibal.
lemenus portulae parte alia, qua commeare assuerat, appro-
pinquabat. Nota vox eius et familiare iam signum quum
excitasset vigilem, dicenti, vix sustinere grandis bestiae onus,
portula aperitur. Inferentes aprum duos iuvenes secutus
ipse cum expedito venatore, vigilem, incautius miraculo
magnitudinis in eos, qui ferebant, versum, venabulo traiicit.
Ingressi deinde triginta fere armati, ceteros vigiles obtrun-
cant, refringuntque portam proximam: et agmen sub signis
confestim irrupit. Inde cum silentio in forum ducti, Han-
nibali sese coniunxerunt. Cum duobus millibus Gallorum
Poenus, in tres divisis partes, per urbem dimittit Tarenti-
nos, et itinera quam maxime frequentia occupare iubet:
tumultu orto, Romanos passim caedi, oppidanis parci.
8 Sed, ut fieri id posset, praecipit iuvenibus Tarentinis, ut,
ubi quem suorum procul vidissent, quiescere et silere, ac
bono animo esse iuberent. Iam tumultus erat clamorque, 10.
qualis esse in capta urbe solet: sed, quid rei esset, nemo
satis pro certo scire. Tarentini Romanos ad diripiendam
urbem credere coortos: Romanis seditio aliqua cum fraude
9 videri ab oppidanis mota. Praefectus, primo excitatus
tumultu, in portum effugit: inde, acceptus scapha, in arcem

visse dicit κνέφατος ἄρτι γενομένου, quod quidem potuisset verti, *primis intendentibus se tenebris.* Crev.

7 *Ea mediterranea .... aliquantum*] Locus corruptus. Polybius auctor est, ad eam portam de qua hic agitur, intra moenia fuisse sepulcra Tarentinorum, ad quae Nico sedere debebat Hannibalem exspectans. De iis sepulcris hic mentionem fecisse Livium, probabiliter omnino suspicantur Sigonius et uterque Gronovius, qui varie hunc locum refinxerunt. Nihil melius videtur, quam si legas: *Ea mediterranea regione Orientem spectat, ad busta quae intra moenia includuntur.* Crev.

8 *Tarentinis*] Intellige quosdam ex coniuratis, ut disertis verbis docet Polybius. Crev.

9 *Praefectus, primo excitatus tumultu*] *M. Livius*, ut supr. xxiv. 20. legitur. Sed Polyb. in praenomine dissentit, eumque appellat *C. Livium.* Idem narrat eum hesterno gravatum mero tum maxime crapulam edormisse.

U. C. 540.
A. C. 212.

circumvehitur. Errorem et tuba audita ex theatro faciebat. 1
Nam et Romana erat, a proditoribus ad hoc ipsum praepa-
rata: et inscienter a Graeco inflata, quis, aut quibus signum
daret, incertum efficiebat. Ubi illuxit, et Romanis Punica
et Gallica arma cognita tum dubitationem exemerunt; et
Graeci, Romanos passim caede stratos cernentes, ab Han-

Romani in arcem confugiunt.

nibale captam urbem senserunt. Postquam lux certior erat,
et Romani, qui caedibus superfuerant, in arcem confugerant,
conticescebatque paullatim tumultus; tum Hannibal Ta-
rentinos sine armis convocare iubet. Convenere omnes, 2
praeterquam qui cedentes in arcem Romanos ad omnem

Hannibal benigne Tarentinos alloquitur.

adeundam simul fortunam prosecuti fuerant. Ibi Hannibal,
benigne allocutus Tarentinos, testatusque, quae praestitisset
civibus eorum, quos ad Trasimenum aut ad Cannas cepisset,
simul in dominationem superbam Romanorum invectus,
recipere se in domos suas quemque iussit, et foribus nomen
suum inscribere: se domos eas, quae inscriptae non essent,
signo extemplo dato, diripi iussurum. Si quis in hospitio
civis Romani (vacuas autem tenebant domos) nomen inscri- 3
psisset, eum se pro hoste habiturum. Concione dimissa,
quum titulis notatae fores discrimen pacatae ab hostili domo
fecissent, signo dato, ad diripienda hospitia Romana passim
discursum est: et fuit praedae aliquantum.

11. Postero die ad oppugnandam arcem ducit: quam quum
et a mari, quo in paeninsulae modum pars maior circum- 4
luitur, praealtis rupibus, et ab ipsa urbe muro et fossa in-
genti saeptam videret, eoque nec vi, nec operibus expugna-
bilem esse; ne aut se ipsum cura tuendi Tarentinos a ma-

Arx ab urbe vallo intersaepitur.

ioribus rebus moraretur; aut in relictos sine valido praesidio
Tarentinos impetum ex arce, quum vellent, Romani face-
rent, vallo urbem ab arce intersaepire statuit: non sine illa
etiam spe, cum prohibentibus opus Romanis manum posse
conseri; et, si ferocius procucurrissent, magna caede ita
attenuari praesidii vires, ut facile per se ipsi Tarentini
urbem ab iis tueri possent. Ubi coeptum opus est, pate-
facta repente porta, in munientes impetum fecerunt Ro-
mani: pellique se statio passa est, quae pro opere erat, ut 5

1 *Errorem et tuba audita*] Ita Lipsius pro vulg. *terrorem.*

2 *Convocare iubet*] Legendum cum vetere Mureti libro *convocari* monet Crevier. quem Bekker. secutus est.

3 *Vacuas autem tenebant domos*] *Vacuas domos*, id est, proprias, in quibus soli habitarent, non permisti cum Tarentinis civibus. Ceterum scripti habuere *tenebat.* Emendavit Lipsius. Crev. cf. supr. xxiv. 7.

4 *A mari*] Praepositionem *a* addidit Gronov. Intelligendum est, arcem ab ea parte qua mari alluebatur, rupibus septam fuisse; ab urbe, muro et fossa.

5 *Quae pro opere erat*] Quae ad opus tuendum collocata erat.

6 successu cresceret audacia, pluresque et longius pulsos per- U. C. 540.
sequerentur. Tum signo dato coorti undique Poeni sunt, A. C. 212.
quos instructos ad hoc Hannibal tenuerat: nec sustinere impetum Romani, sed ab effusa fuga loci angustiae eos, impeditaque alia opere iam coepto, alia apparatu operis, morabantur. Plurimi in fossam praecipitavere, occisique sunt plures in fuga, quam in pugna. Inde et opus nullo prohibente fieri coeptum. Fossa ingens ducta, et vallum intra eam erigitur: modicoque post intervallo murum etiam eadem regione addere parat, ut vel sine praesidio tueri se adversus Romanos possent. Reliquit tamen modicum praesidium, ut simul in faciendo muro adiuvaret: ipse, profectus cum ceteris copiis, ad Galaesum flumen (quinque millia ab urbe abest) posuit castra. Ex iis stativis regressus ad inspiciendum opus, quod aliquantum opinione eius celerius creverat, spem cepit, etiam arcem expugnari posse. Et Hannibal
7 est non altitudine, ut cetera, tuta, sed loco plano posita, et arcem oppugnat.
ab urbe muro tantum ac fossa divisa. Quum iam machinationum omni genere et operibus oppugnaretur, missum a Metaponto praesidium Romanis fecit animum, ut nocte ex improviso opera hostium invaderent. Alia disiecerunt, alia igni corruperunt: isque finis Hannibali fuit ea parte arcem oppugnandi. Reliqua erat in obsidione spes, nec ea satis efficax, quia arcem tenentes, quae in paeninsula posita imminet faucibus portus, mare liberum habebant: urbs contra exclusa maritimis commeatibus, propiusque inopiam erant obsidentes, quam obsessi. Hannibal, convocatis principibus Tarentinorum, omnes praesentes difficultates exposuit: 'neque arcis tam munitae expugnandae viam cernere, neque in obsidione quicquam habere spei, donec mari potiantur hostes. Quod si naves sint, quibus commeatus invehi prohibeant, extemplo aut abscessuros, aut dedituros se hostes.' Assentiebantur Tarentini: ceterum ei, qui consilium afferret, opem quoque in eam rem afferendam esse, censebant. 'Punicas enim naves ex Sicilia accitas id posse facere: suas, quae sinu exiguo intus inclusae essent, quum claustra portus hostis haberet, ecquem ad modum inde in apertum mare evasuras? Evadent,' inquit Hannibal. 'Multa, quae impedita natura sunt, consilio expediuntur. Urbem in campo sitam habetis: planae et satis latae viae patent in
8 'omnes partes. Via, quae in portum per mediam urbem

6 *Pluresque et longius pulsos persequerentur*] Maiorque numerus Romanorum prosequerentur pulsos Poenos, et longius ab arce excurrerent. Crev.

7 *Ut cetera, tuta*] sc. *Ut cetera* pars, quae a mari erat et quae praealtis rupibus septa est. Drak.

8 *Via, quae in portum*] *In portu*, ut plures mss. habent, reposuit Bek-

U. C. 540. A. C. 212. Plaustris naves transferuntur in mare.

'ad mare transmissa est, plaustris transveham naves haud 'magna mole. Et mare nostrum erit, quo nunc hostes 'potiuntur: et illinc mari, hinc terra circumsidebimus 'arcem. Imo brevi, aut relictam ab hostibus, aut cum 'ipsis hostibus capiemus.' Haec oratio non spem modo effectus, sed ingentem etiam ducis admirationem fecit. Contracta extemplo undique plaustra, iunctaque inter se: et machinae ad subducendas naves admotae, munitumque iter, quo faciliora plaustra minorque moles in transitu esset. Iumenta inde et homines contracti, et opus impigre coeptum: paucosque post dies classis instructa ac parata circumvehitur arcem, et ante os ipsum portus ancoras iacit. Hunc statum rerum Hannibal Tarenti reliquit, regressus ipse in hiberna. Ceterum, defectio Tarentinorum utrum priore anno, an hoc, facta sit, in diversum auctores trahunt: plures propioresque aetate memoriae rerum hoc anno tradunt factam.

12. Romae consules praetoresque usque ante diem quintum Kalendas Maias Latinae tenuerunt. Eo die per- 9
petrato sacro in monte, in suas quisque provincias profici- 1
scuntur. Religio deinde nova obiecta est ex carminibus

Marcius vates.

Marcianis. Vates hic Marcius illustris fuerat, et quum conquisitio priore anno ex senatusconsulto talium librorum 2
fieret, in M. Atilii praetoris urbani, qui eam rem agebat, manus venerant. Is protinus novo praetori Sullae tradiderat. Ex huius Marcii duobus carminibus, alterius post rem 3
actam editi cum rato auctoritas eventu, alteri quoque, cuius

Cannensem cladem praedixerat.

nondum tempus venerat, afferebat fidem. Priore carmine Cannensis praedicta clades in haec ferme verba erat: 'Am- 4
'nem Troiugena Cannam Romane fuge: ne te alienigenae 'cogant in campo Diomedis conserere manus. Sed neque 5
'credes tu mihi, donec compleris sanguine campum; mul-

ker. Sigonii emendationem *ex portu* probat Crevier. Id enim agebatur, ut naves Tarentinorum, quae in portu erant, at eum egredi nequibant, quod claustra portus hostis haberet, ex eo in apertum mare transmitterentur. Et ita habet Polybius, ἐκ τοῦ λιμένος εἰς τὴν ἔξω θάλατταν.

9 *Latinae*] Feriae, de quibus cf. supr. v. 17.

1 *In monte*] sc. Albano, ubi Iovis Latiaris aedes erat.

2 *Talium librorum*] sc. Vaticinorum, quippe in Capitolino templo postea asservabantur plures libri fatales, sc. Sibyllae Erythraeae, ut dicebatur, Bygoes nymphae Etruscae, Albuneae Sibyllae Tiburtinae, atque huius Marcii vatis Romani. Sed sui cuique urbi Etruscae erant libri fatales, quemadmodum Veiis, supr. v. 15. cf. Niebhr. i. n. 1125.

3 *Alterius post rem actam*] Alterius carminis post rem actam editi auctoritas, quam ratam fecerat et comprobarat eventus. *Cum rato eventu*, est, cum eventu congruente, vero. Crev.

4 *Amnem . . . Cannam*] Quis sit iste amnis Canna, parum liquet. Alii Aufidum ipsum esse volunt; alii aliquem ignobilem rivulum, qui Cannas praeterfluat. Crev.

5 *In campo Diomedis*] "Diomedis campi in Apulia appellantur, qui ei in divisione regni, quam cum Dauno fecit, cesserant." Festus. Hic designantur Cannenses campi. Crev.

'taque millia occisa tua deferat amnis in pontum magnum U. C. 540.
'ex terra frugifera; piscibus atque avibus ferisque, quae A. C. 212.
6 'incolunt terras, iis fuat esca caro tua: nam mihi ita Iupiter
'fatus est.' Et Diomedis Argivi campos et Cannam flumen,
qui militaverant in iis locis, iuxta atque ipsam cladem
agnoscebant. Tum alterum carmen recitatum, non eo
tantum obscurius, quia incertiora futura praeteritis sunt, sed
7 perplexius etiam scripturae genere. 'Hostem, Romani, si Alterum
8 'expellere vultis, vomicamque, quae gentium venit longe, eius vati-
'Apollini vovendos censeo ludos, qui quotannis comiter cinium.
'Apollini fiant: quum populus dederit ex publico partem,
'privati uti conferant pro se suisque. Iis ludis faciendis
9 'praeerit praetor is, qui ius populo plebeique dabit summum.
'Decemviri Graeco ritu hostiis sacra faciant. Haec si recte
'faxitis, gaudebitis semper, fietque res vestra melior. Nam
'is divus exstinguet perduelles vestros, qui vestros campos
'pascunt placide.' Ad id carmen explanandum diem unum
sumpserunt. Postero die senatusconsultum factum est, ut
1 decemviri libros, de ludis Apollini reque divina faciunda,
inspicerent. Ea quum inspecta relataque ad senatum
essent, censuerunt Patres: 'Apollini ludos vovendos faci-
'undosque: et, quando ludi facti essent, duodecim millia
'aeris praetori ad rem divinam et duas hostias maiores
'dandas.' Alterum senatusconsultum factum est, 'Ut de-
2 'cemviri sacra Graeco ritu facerent, hisque hostiis: Apollini
'bove aurato et capris duabus albis auratis, Latonae bove
'femina aurata.' Ludos praetor in circo maximo quum fac-
turus esset, edixit, ut populus per eos ludos stipem Apollini,
quantam commodum esset, conferret. Haec est origo lu- Origo
dorum Apollinarium, victoriae, non valetudinis, ergo, ut Apollina-
3 plerique rentur, votorum factorumque. Populus coronatus rium lu-
spectavit: matronae supplicavere: vulgo apertis ianuis in dorum.
propatulo epulati sunt, celeberque dies omni caerimoniarum
genere fuit.

Quum Hannibal circa Tarentum, consules ambo in Sam- 13.

6 *Fuat*] Antique, pro *sit*. *Tros Rutulusve fuat* apud Virgilium. Cr.

7 *Hostem, Romani*] Totum hoc carmen Macrob. Saturn. i. 17. refert.

8 *Vomicamque, quae gentium venit longe*] Duriorem hanc vocem *vomicam* iudicat Quinct. Inst. viii. 6. Perplexior haud dubie haec oratio, et sensu et structura. *Longe gentium*, ut *ubi*, vel *nusquam*, *gentium*, sc. quae venit a longinquis gentibus.

9 *Qui ius populo plebeique*] Hoc exemplo inter alia confirmat Niebhr. vocem *populum* antiquitus ad patricios spectasse, quem cf. i. n. 984.

1 *Libros*] Sibyllinos, quorum auctoritas maxima erat. Ceterum vocem *libros* omittit Bekker., auctore Gronovio, qui verbum *inspicerent* ad libros Marcianos spectare censet.

2 *Apollini bove aurato et capris duabus*] Recte suspicatur Iac. Gronovius excidisse hic nomen Dianae. Quid enim caprae ad Apollinem? Et Dianam cum fratre iungi sollenne erat. Bos auratus est bos cuius cornua aurata fuere. Crev. De bove aurato cf. supr. iv. 16.

3 *Coronatus spectavit*] Haec res Graeci moris erat. cf. supr. xxiii. 11.

U. C. 540. A. C. 212. Capuae inopia.

nio essent, sed circumsessuri Capuam viderentur; quod malum diuturnae obsidionis esse solet, iam famem Campani sentiebant; quia sementem facere prohibuerant eos Romani exercitus. Itaque legatos ad Hannibalem miserunt, orantes, ut prius, quam consules in agros suos educerent legiones, viaeque omnes hostium praesidiis insiderentur, frumentum ex propinquis locis convehi iuberet Capuam. Hannibal, Hannonem ex Bruttiis cum exercitu in Campaniam transire, et dare operam, ut frumenti copia fieret Campanis, iussit.

Hanno in Campaniam cum exercitu venit.

Hanno, ex Bruttiis profectus cum exercitu, vitabundus castra hostium consulesque, qui in Samnio erant, quum Benevento iam appropinquaret, tria passuum millia ab ipsa urbe loco edito castra posuit. Inde ex sociis circa populis, quo aestate comportatum erat, devehi frumentum in castra iussit; praesidiis datis, quae commeatus eos prosequerentur. Capuam inde nuntium misit, qua die in castris ad accipiendum frumentum praesto essent, omni undique genere vehiculorum iumentorumque ex agris contracto. Id pro cetera socordia negligentiaque a Campanis actum. Paullo plus quadringenta vehicula missa, et pauca praeterea iumenta. Ob id castigatis ab Hannone, quod ne fames quidem, quae mutas accenderet bestias, curam eorum stimulare posset, alia pro- 4
dicta dies ad frumentum maiore apparatu petendum. Ea omnia, sicut acta erant, quum enuntiata Beneventanis essent, legatos decem extemplo ad consules (circa Bovianum castra Romanorum erant) miserunt. Qui quum, auditis, quae ad Capuam agerentur, inter se comparassent, ut alter in Campaniam exercitum duceret; Fulvius, cui ea provincia obvenerat, profectus, nocte Beneventi moenia est ingressus. Ex propinquo cognoscit, Hannonem cum exercitus parte profectum frumentatum: per quaestorem Campanis datum frumentum: duo millia plaustrorum, inconditam inermemque aliam turbam, advenisse: per tumultum ac trepidationem omnia agi, castrorumque formam et militarem ordinem, immixtis agrestibus iis ex terris, sublatum. His satis compertis, consul militibus edicit, signa tantum armaque in proximam noctem expedirent: castra Punica oppugnanda esse. Quarta vigilia profecti, sarcinis omnibus impedimentisque Beneventi relictis, paullo ante lucem quum ad castra pervenissent, tantum pavoris inieccrunt, ut, si in plano castra posita essent, haud dubie primo impetu capi potuerint. Altitudo loci et munimenta defenderunt, quae nulla ex parte adiri, nisi arduo ac difficili ascensu, poterant. Luce prima proelium ingens accensum est: nec vallum

4 *Alia prodicta dies*] *Prodicere diem* est diem dictam proferre. cf. supr. ii. 61. iii. 57. Vulg. *prodita* hic legitur.

modo tutantur Poeni, sed, ut quibus locus aequior esset, U. C. 540.
deturbant nitentes per ardua hostes. Vicit tamen omnia A. C. 212.
pertinax virtus, et aliquot simul partibus ad vallum ac fossas 14.
perventum est; sed cum multis vulneribus ac militum per- Hannonis
nicie. Itaque convocatis tribunis militum consul, 'absi- castra capiuntur a
'stendum temerario incepto,' ait: 'tutius sibi videri, reduci Romanis.
5 'eo die exercitum Beneventum: dein postero castris se hos-'tium iungi, ne exire inde Campani, neve Hanno regredi 'posset. Id quo facilius obtineatur, collegam quoque et 'exercitum eius se acciturum, totumque eo versuros bellum.' Haec consilia ducis, quum iam receptui caneret, clamor militum aspernantium tam segne imperium disiecit. Proxima portae hostium erat cohors Peligna: cuius praefectus Vibius Accuaeus arreptum vexillum trans vallum hostium
6 traiecit. Exsecratus inde seque et cohortem, si eius vexilli hostes potiti essent, princeps ipse per fossam vallumque in castra irrumpit. Iamque intra vallum Peligni pugnabant, quum altera parte, Valerio Flacco tribuno militum tertiae legionis exprobrante Romanis ignaviam, qui sociis captorum
7 castrorum concederent decus, T. Pedanius, princeps primus centurio, quum signifero signum ademisset, 'Iam hoc sig-'num, et hic centurio,' inquit, 'intra vallum hostium erit. 'Sequantur, qui capi signum ab hoste prohibituri sunt.' Manipulares sui primum transcendentem fossam, dein legio tota secuta est. Iam et consul, ad conspectum transgredientium vallum mutato consilio, ab revocando ad incitandos

5 *Dein postero castris*] Haec parum clara sunt. Romano enim exercitu Beneventum reducto, quis vetare poterat, aut Campanos exire, aut Hannonem regredi. Adde quod in his vocibus *castris se hostium iungi* aliquid est inconcinnum, quod vix a manu Livii proficisci potuisse videatur. Huic posteriori incommodo mederi aliquatenus possumus, si detracta una voce, adiecta alia, rescribamus: *castra castris hostium iungi.* Put. liber ignorat *τὸ se.* Crev. Pronomen *se* delevit Bekker.

6 *Traiecit*] Signum in castra hostium iniectum etiam supr. iv. 29. narratur. *Accuaeus* ab oppido *Accua*, ut videtur. *Accua* supr. xxiv. 20, urbs Apuliae, memoratur, sed quum socios militibus suis praefectos dedisse scribat Polyb. vi. 19, minime verisimile est Apulum Pelignis praefectum fuisse. *Aecaeus* legendum coniicit Douiatius, ab oppido *Aecae* supr. xxiv. 20. sed quum neque Accua, neque Aecae in Pelignis sint, cognomen illud Vibii aliunde esse posse agnoscit.

7 *Princeps primus centurio*] Quemadmodum qui primi ordinis *pili*, sive triariorum centurio est, et *primi pili centurio* et ipse *primus pilus* dicitur, ita quoque *primi hastati centurio* et *primus hastatus*, item *primi principis centurio*, et *primus princeps.* Ordo centurionum in legione hic erat, ut *decimi hastati* infimus, *primi pili* summus esset, qui inde et olim *primus centurio* vocabatur. supr. vii. 41. Graduum ratio inter centuriones optime cognoscitur infr. xlii. 34. Stroth. Sed Lipsius emendat: *Princeps primae*, sive *prioris centuriae.* In unoquoque enim manipulo duo erant ordines, sive centuriae. Ordo autem dexter sinistro dignitate praestabat. Sic apud Caesarem Civil. iii. 64. *praeter Principem priorem. Princeps* igitur *prior*, sive, *prioris centuriae*, est is centurio qui in primo manipulo Principum priorem ordinem ducit. Crev.

U. C. 540.
A. C. 212.

hortandosque versus milites, ostendere, in quanto discrimine
ac periculo fortissima cohors sociorum et civium legio esset.
Itaque pro se quisque omnes per aequa atque iniqua loca,
quum undique tela coniicerentur, armaque et corpora hostes
obiicerent, pervadunt, irrumpuntque. Multi vulnerati,
etiam quos vires sanguisque desereret, ut intra vallum hos-
tium caderent, nitebantur. Capta itaque momento tem-
poris, velut in plano sita, nec permunita castra. Caedes
inde, non iam pugna erat, omnibus intra vallum permixtis.
Supra sex millia hostium occisa, supra septem millia capitum,
cum frumentatoribus Campanis omnique plaustrorum et
iumentorum apparatu, capta. Et alia ingens praeda fuit,
quam Hanno, populabundus passim quum isset, ex sociorum
populi Romani agris traxerat. Inde, deiectis hostium cas-
tris, Beneventum reditum est, praedamque ibi ambo con-
sules (nam et Ap. Claudius eo post paucos dies venit) ven-
diderunt, diviseruntque. Et donati, quorum opera castra
hostium capta erant: ante alios Accuaeus Pelignus, et T.

Hanno redit in Bruttios.

Pedanius princeps tertiae legionis. Hanno ab Cominio 8
Cerito, quo nuntiata castrorum clades est, cum paucis fru-
mentatoribus, quos forte secum habuerat, fugae magis, quam
15. itineris, modo in Bruttios rediit. Et Campani, audita sua

Campani Hannibalem vocant.

pariter sociorumque clade, legatos ad Hannibalem miserunt,
qui nuntiarent, 'duos consules ad Beneventum esse, diei
'iter a Capua; tantum non ad portas et muros bellum esse:
'ni propere subveniat, celerius Capuam, quam Arpos, in
'potestatem hostium venturam. Ne Tarentum quidem,
'non modo arcem, tanti debere esse, ut Capuam, quam 9
'Carthagini aequare sit solitus, desertam indefensamque
'populo Romano tradat.' Hannibal, curae sibi fore rem
Campanam pollicitus, in praesentia duo millia equitum cum
legatis mittit, quo praesidio agros populationibus possent
prohibere.

Arcem Tarentinam frumento et milite instruunt Romani.

Romanis interim, sicut aliarum rerum, arcis Tarentinae,
praesidiique, quod ibi obsideretur, cura esse. C. Servilius
legatus, ex auctoritate Patrum a P. Cornelio praetore in
Etruriam ad frumentum coemendum missus, cum aliquot
navibus onustis in portum Tarentinum inter hostium cus-
todias pervenit. Cuius adventu, qui ante, in exigua spe,
vocati saepe ad transitionem ab hostibus per colloquia erant,
ultro ad transeundum hostes vocabant sollicitabantque. Et
erat satis validum praesidium, traductis ad arcem Tarenti
tuendam, qui Metaponti erant, militibus. Itaque Metapon-

8 *Princeps tertiae legionis*] E principibus, h. e. ex eorum militum ordine, qui *principes* vocantur. STROTH.

9 *Non modo arcem*] Id est, nedum, multo minus arcem, ut Cic. de Div. ii. 55. et passim. DUK.

tini extemplo, metu, quo tenebantur, liberati, ad Hannibalem defecere. U. C. 540. A. C. 212.

Hoc idem eadem ora maris et Thurini fecerunt. Movit eos non Tarentinorum magis defectio Metapontinorumque, 1 quibus, indidem ex Achaia oriundi, etiam cognatione iuncti erant, quam ira in Romanos propter obsides nuper interfectos. Eorum amici cognatique literas ac nuntios ad Hanonem Magonemque, qui in propinquo in Bruttiis erant, miserunt, 'si exercitum ad moenia admovissent, se in potestatem eorum urbem udituros esse.' M. Atinius Thuriis cum modico praesidio praeerat: quem facile elici ad 2 certamen temere ineundum rebantur posse; non militum, quos perpaucos habebat, fiducia, quam iuventutis Thurinae. Eam ex industria centuriaverat armaveratque ad tales casus. Divisis copiis inter se, duces Poeni quum agrum Thurinum ingressi essent, Hanno cum peditum agmine infestis signis ire ad urbem pergit. Mago cum equitatu, tectus collibus, ad tegendas insidias oppositis, subsistit. Atinius, peditum tantum agmine per exploratores comperto, in aciem copias educit, et fraudis intestinae, et hostium insidiarum ignarus. Pedestre proelium fuit persegne, paucis in prima acie pugnantibus Romanis; Thurinis exspectantibus magis, quam adiuvantibus, eventum: et Carthaginiensium acies de industria pedem referebat, ut ad terga collis ab equite suo insessi hostem incautum pertraheret. Quo ubi ventum est, 3 coorti cum clamore equites, prope inconditam Thurinorum turbam, nec satis fido animo, unde pugnabat, stantem, extemplo in fugam averterunt. Romani, quanquam circumventos hinc pedes, hinc eques urgebat, tamen aliquamdiu pugnam traxere. Postremo et ipsi terga vertunt, atque ad urbem fugiunt. Ibi proditores conglobati, quum popularium agmen patentibus portis accepissent, ubi Romanos fusos ad 4 urbem ferri viderunt, conclamant, 'instare Poenum, permixtosque et hostes urbem invasuros, ni propere portas 'claudant.' Ita exclusos Romanos praebuere hosti ad caedem. Atinius tamen cum paucis receptus. Seditio inde 5 6 paullisper tenuit; quum alii urbem tuendam, inde alii

Metapontini Thurinique ad Hannibalem deficiunt.

1 *Indidem ex Achaia*] Similiter infr. xxviii. 1. *Indidem ex Celtiberia.* xxxix. 12. *indidem ex Aventino.* sc. ex eadem inde regione. cf. Cic. pro Sext. Rosc. 27. *Indidemne Ameria?* Amabat autem hoc vocabulum Livius. supr. xxiii. 46. infr. xxvii. 12.

2 *Non militum*] Similiter supr. ii. 56, *tam* ante *quam* omittitur. Rasch.

3 *Prope inconditam*] Ita malebat Crevier. ex codd. duobus pro vulg. *propere inconditam.* Non enim omnino incondita haec turba, ut quam armaverat centuriaveratque Atinius, sed parum assuefacta disciplinae militari erat.

4 *Permixtosque*] sc. Cum Romanis. Crev.

5 *Alii urbem tuendam*] Haec verba ab omnibus scriptis abesse Gronovius affirmat. Sed nobis sensus non videtur sine iis constare posse. Crev. Ea omittit Bekker.

6 *Inde alii cedendum*] Suspectum

U. C. 540. A. C. 212. cedendum fortunae, et tradendam urbem victoribus censerent. Ceterum, ut plerumque, fortuna et consilia mala vicerunt: Atinio cum suis ad mare ac naves deducto, magis quia ipsi, ob imperium in se mite ac iustum, consultum volebant, quam respectu Romanorum, Carthaginienses in urbem accipiunt.

Coss. in Campanum agrum legiones ducunt.

Consules a Benevento in Campanum agrum legiones
ducunt, non ad frumenta modo, quae iam in herbis erant, 7
corrumpenda, sed ad Capuam oppugnandam; nobilem se consulatum tam opulentae urbis excidio rati facturos, simul et ingens flagitium imperio dempturos, quod urbi tam propinquae tertium annum impunita defectio esset. Ceterum, 8
ne Beneventum sine praesidio esset, et ut ad subita belli, si 9
Hannibal (quod facturum haud dubitabant) ad opem ferendam sociis Capuam venisset, equites vim sustinere possent, 1
Ti. Gracchum ex Lucanis cum equitatu ac levi armatura Beneventum venire iubent: legionibus stativisque ad obti- 2
nendas res in Lucanis aliquem praeficeret.

16. Prodigium Graccho factum.

Graccho, priusquam ex Lucanis moveret, sacrificanti triste prodigium factum est. Ad exta, sacrificio perpetrato, angues duo ex occulto allapsi, edere iecur, conspectique repente ex oculis abierunt. Id quum haruspicum monitu sacrificium instauraretur, atque intentius exta resecta servarentur: iterum ac 3
tertium venisse tradunt, libatoque iecinore intactos angues abiisse. Quum haruspices, ad imperatorem id pertinere prodigium, praemonuissent, et ab occultis cavendum hominibus consultisque; nulla tamen providentia fatum imminens moveri potuit.

Flavius Lucanus proditor.

Flavius Lucanus fuit, caput partis eius Lucanorum, quum pars ad Hannibalem defecisset, quae cum Romanis stabat: et iam anno in magistratu erat; ab iisdem 4
illis creatus praetor. Is, mutata repente voluntate, locum

est *τὸ inde*, quod et redundat, et ex superiore versu temere huc immigrasse potuit. Crev. *Inde* Gronovius vertit, nunc demum, post talem casum.

7 *Quae iam in herbis erant*] Ita Iac. Gronov. pro vulg. *hibernis*, cf. Ovid. Met. v. 482. viii. 290. supr. xxiii. 48.

8 *Tertium annum*] Capua defecit anno ipso Cannensis cladis. Ex quo apparet Livium, quum *tertium annum* dixit, annos medios intelligere, imperfectos non numerare. Alioquin *quintum* erat scribendum. Sigon.

9 *Ad subita belli*] cf. Supr. iv. 27. *ad subita belli ministeria.*

1 *Equites vim sustinere possent*] Ut equitatu possent sustinere vim Hannibalis, qui equestribus copiis praecellebat. Crev.

2 *Ad obtinendas res*] Ad tuendas res, ad tenendos in officio Lucanos. Crev.

3 *Exta resecta servarentur*] Locus vexatus. *Exta reservarentur*, Stroth. *exta servarentur*, Bekker. *exta reserata servarentur*, Drakenb. legit, qui tamen *exta prosecta servarentur* mavult. Equidem Kreyssigii lectionem, quae ad scripturam Put. cod. *exta resereservarentur* proxime accedit, maxime probandam existimo.

4 *Et iam anno*] Et iam annus erat ex quo magistratum Flavius gerebat. Expeditior est Vict. codicis scriptura, *et eo anno.* Crev.

gratiae apud Poenum quaerens, neque transire ipse, neque U. C. 540.
trahere ad defectionem Lucanos satis habuit, nisi imperatoris A. C. 212.
et eiusdem hospitis proditi capite ac sanguine foedus cum
hostibus sanxisset. Ad Magonem, qui in Bruttiis praeerat,
5 clam in colloquium venit: fideque ab eo accepta, si Romanum
iis imperatorem tradidisset, liberos cum suis legibus venturos
6 in amicitiam Lucanos; deducit Poenum in locum, quo erat
cum paucis Gracchum adducturus. Magonem ibi pedites
equitesque armare, et capere eas latebras, ubi ingentem
numerum occuleret, iubet. Loco satis inspecto atque un-
dique explorato, dies composita gerendae rei est. Flavius
ad Romanum imperatorem venit: 'Rem se,' ait, 'magnam
'inchoasse, ad quam perficiendam ipsius Gracchi opera
7 'opus esse. Omnium populorum praetoribus, qui ad Poe-
'num in illo communi Italiae motu descissent, persuasisse,
'ut redirent in amicitiam Romanorum: quando res quoque
Romana, quae prope exitium clade Cannensi venisset, in
'dies melior atque auctior fieret; Hannibalis vis senesceret,
'ac prope ad nihilum venisset. Veteri delicto haud impla-
'cabiles fore Romanos: nullam unquam gentem magis ex-
'orabilem, promptioremque veniae dandae fuisse. Quoties
'rebellioni etiam maiorum suorum ignotum? Haec ab se,'
ait, 'dicta: ceterum ab ipso Graccho eadem haec audire
'malle eos, praesentisque contingere dextram: id pignus
'fidei secum ferre. Locum se consiliis dixisse a conspectu
'amotum, haud procul a castris Romanis. Ibi paucis verbis
'transigi rem posse, ut omne nomen Lucanum in fide ac
'societate Romana sit.' Gracchus, fraudem et sermoni et
rei abesse ratus, ac similitudine veri captus, cum lictoribus
ac turma equitum e castris profectus, duce hospite in insidias
praecipitatur. Hostes subito exorti: et, ne dubia proditio
esset, Flavius his se adiungit. Tela undique in Gracchum
atque equites coniiciuntur. Gracchus ex equo desilit: idem Gracchus
ceteros facere iubet, hortaturque, 'Ut, quod unum reliquum proditione
fortuna fecerit, id cohonestent virtute. Reliquum autem circumventus.
'quid esse paucis, a multitudine in valle silva ac montibus
8 'saepta circumventis, praeter mortem? Id referre, utrum

5 *Si Romanum iis imperatorem*] Sic scripti: nisi quod quidam pro *iis* habent *is*, quod idem est. Sigonius dederat ex coniectura parum prospera *sibi*. *Iis*, nempe Carthaginiensibus, qui facile ex sensu intelliguntur. Cr.

6 *Deducit Poenum in locum*] Hunc locum sic refingit adiutus optimo codice Gronovius: "deducit Poenum, quo cum paucis Gracchum ait ducturum. Mago ubi pedites equitesque armasset, caperet eas latebras, quae ingentem numerum occulerent. Loco . . ." Ipsa Put. codicis scriptura, ex qua haec eruta est emendatio, talis est: "Deducit Poenum in locum paucis Gracchum adducturum mago ibi pedites equitesque armares et capere eos latebras ubi ingentem numerum occuleret." Crev. Gronovium secutus est Bekker.

7 *Omnium populorum*] Lucanae gentis. Crev.

8 *Id referre*] Id unum interesse.

U. C. 540. 'praebentes corpora pecorum modo inulti trucidentur, an,
A. C. 212. 'toto animo a patiendo exspectandoque eventu in impetum 'atque iram verso, agentes audentesque, perfusi hostium 'cruore, inter exspirantium inimicorum cumulata armaque 'et corpora cadant. Lucanum proditorem ac transfugam 'omnes peterent. Qui eam victimam prae se ad inferos 'misisset, eum decus eximium egregiumque solatium suae 'morti inventurum.' Inter haec dicta, paludamento circum laevum brachium intorto, (nam ne scuta quidem secum extulerant) in hostes impetum fecit. Maior, quam pro numero hominum, editur pugna. Iaculis maxime aperta corpora Romanorum, et quum undique ex altioribus locis in cavam vallem coniectus esset, transfiguntur. Gracchum, iam nudatum praesidio, vivum capere Poeni nituntur. Ceterum ille, conspicatus Lucanum hospitem inter hostes, adeo infestus confertos invasit, ut parci ei sine multorum pernicie non posset. Exanimem eum Mago extemplo ad Hannibalem misit, ponique cum captis simul fascibus ante tribunal imperatoris iussit.

Haec vera fama est. Gracchus in Lucanis ad campos,
17. qui Veteres vocantur, periit. Sunt, qui in agro Beneven- 9
tano, prope Calorem fluvium, ostendant a castris cum lictoribus ac tribus servis lavandi causa progressum, quum forte inter salicta innata ripis laterent hostes, nudum atque inermem, saxisque, quae volvit amnis, propugnantem, interfectum. Sunt, qui haruspicum monitu quingentos passus a
castris progressum, uti loco puro ea, quae ante dicta pro- 1
digia sunt, procuraret, ab insidentibus forte locum duabus turmis Numidarum circumventum scribant. Adeo nec locus, nec ratio mortis in viro tam claro et insigni constat. Funeris quoque Gracchi varia est fama. Alii in castris Romanis sepultum ab suis, alii ab Hannibale (et ea vulgatior fama est) tradunt in vestibulo Punicorum castrorum
rogum exstructum esse: armatum exercitum decucurrisse 2
cum tripudiis Hispanorum, motibusque armorum et corpo-
rum suae cuique genti assuetis, ipso Hannibale omni rerum 3
verborumque honore exsequias celebrante. Haec tradunt, qui in Lucanis rei gestae auctores sunt. Si illis, qui ad

9 *Periit*] Loquitur de hac re Polybius in Excerpt. Vatican. viii. 1. ubi in eiusmodi infortuniis, utrum victos obiurgare, an iis potius compati oporteat, disserit.

1 *Loco puro*] Quia ipsa castra, multiplici illo ac saepius repetito infausto anguium omine, quasi polluta et incesta erant. Simili fere sensu *locus purus* infr. xxxi. 44. Drak.

2 *Decucurrisse*] Solebant milites non solum exercitationis causa, sed etiam in quibusdam sollennibus militaribus decurrere. cf. supr. xxiii. 35. xxiv. 48. Tac. Ann. ii. 7.

3 *Suae cuique genti assuetis*] Pro *suae cuique* legendum *unicuique* iubet Gronov. *Suae quibusque genti*, mavult Crevier.

Calorem fluvium interfectum memorant, credere velis, capitis tantum Gracchi hostes potiti sunt. Eo delato ad Hannibalem, missus ab eo confestim Carthalo, qui in castra Romana ad Cn. Cornelium quaestorem deferret. Is funus imperatoris in castris, celebrantibus cum exercitu Beneventanis, fecit. U. C. 540. A. C. 212.

18. Coss. ad Capuam fusi.

Consules, agrum Campanum ingressi, quum passim po-
4 pularentur, eruptione oppidanorum et Magonis cum equitatu territi et trepidi, ad signa milites palatos passim revocarunt: et, vixdum instructa acie fusi, supra mille et quingentos milites amiserunt. Inde ingens ferocia superbae suopte ingenio genti crevit, multisque proeliis lacessebant Romanos: sed intentiores ad cavendum consules una pugna fecerat, incaute atque inconsulte inita. Restituit tamen his animos, et illis minuit audaciam, parva una res. Sed in bello nihil tam leve est, quod non magnae interdum rei momentum faciat. T. Quinctio Crispino Badius Campanus hospes erat, perfamiliari hospitio iunctus. Creverat consuetudo, quod aeger Romae apud Crispinum Badius ante defectionem Campanam liberaliter comiterque curatus fuerat. Tum Badius, progressus ante stationes, quae pro porta stabant, vocari Crispinum iussit. Quod ubi est Crispino nuntiatum, ratus colloquium amicum ac familiare quaeri, manente memoria, etiam in discidio publicorum foederum, privati iuris, paullum a ceteris processit. Postquam in conspectum venere, 'Provoco te,' inquit, 'ad pu-'gnam, Crispine,' Badius: 'conscendamus equos, summotis-'que aliis, uter bello melior sit, decernamus.' Ad ea Crispinus, 'Nec sibi, nec illi,' ait, 'hostes deesse, in quibus vir-'tutem ostendant: se, etiamsi in acie occurrat, declinatu-'rum, ne hospitali caede dextram violet;' conversusque abibat. Enimvero ferocius tum Campanus increpare mol-
5 litiem ignaviamque, et se digna probra in insontem iacere, 'hospitalem hostem' appellans, 'simulantemque parcere, 'cui sciat parem se non esse. Si parum publicis foederibus 'ruptis dirempta simul et privata iura esse putet, Badium 'Campanum T. Quinctio Crispino Romano palam, duobus
6 'exercitibus audientibus, renuntiare hospitium. Nihil sibi 'cum eo consociatum, nihil foederatum hosti cum hoste, 'cuius patriam ac penates publicos privatosque oppugnatum 'venisset. Si vir esset, congrederetur.' Diu cunctantem

Badius Camp. provocat ad pugnam Rom. Crispinum.

4 *Magonis*] Hic locus suspectus est Iac. Gronovio et Dukero, quum infr. xxvi. 5, et 12. Hanno praefectus praesidii Punici dicatur, Mago autem supr. 15, et 16. Bruttiis praeesse memoretur.

5 *Se digna probra*] Probra quibus ipse dignus erat.

6 *Renuntiare hospitium*] Declarare nullum iam esse hospitium; irritum facere et rescindere hospitii ius. Eodem modo et sensu dicitur *renuntiare societatem*, *renuntiare amicitiam*. Crev.

U. C. 540. A. C. 212. Crispinum perpulere turmales, ne impune insultare Campanum pateretur. Itaque tantum moratus, dum imperatores consuleret, permitterentne sibi extra ordinem in provocantem hostem pugnare, permissu eorum arma cepit, equumque conscendit, et Badium, nomine compellans, ad pugnam evocavit. Nulla mora a Campano facta est: infestis equis concurrerunt. Crispinus supra scutum sinistrum humerum Badio hasta transfixit, superque delapsum cum vulnere ex equo desiluit, ut pedes iacentem conficeret. Badius, priusquam opprimeretur, parma atque equo relicto, ad suos aufugit. Crispinus, equum, armaque capta, et cruentam cuspidem insignis spoliis ostentans, cum magna laude et gratulatione militum, ad consules est deductus, laudatusque ibi magnifice, et donis donatus.

Singulare eorum certamen.

19. Hannibal ex agro Beneventano castra ad Capuam quum movisset, tertio post die, quam venit, copias in aciem eduxit: haudquaquam dubius, quod Campanis, absente se, paucos ante dies secunda fuisset pugna, quin multo minus se suumque toties victorem exercitum sustinere Romani possent. Ceterum, postquam pugnari coeptum est, equitum maxime incursu, quum iaculis obrueretur, laborabat Romana acies: donec signum equitibus datum est, ut in hostem admitterent equos. Ita equestre proelium erat; quum procul visus Sempronianus exercitus, cui Cn. Cornelius quaestor praeerat, utrique parti parem metum praebuit, ne hostes novi adventarent. Velut ex composito utrimque signum receptui datum: reductique in castra prope aequo Marte discesserunt. Plures tamen ab Romanis primo incursu equitum ceciderunt.

Coss. pugnant cum Hannibale, aequo Marte.

Inde consules, ut averterent Capua Hannibalem, nocte, quae secuta est, diversi, Fulvius in agrum Cumanum,
Claudius in Lucanos abiit. Postero die, quum vacua castra 7
esse Romanorum nuntiatum Hannibali esset, et duobus agminibus diversos abiisse; incertus primo, utrum sequeretur, Appium institit sequi. Ille, circumducto hoste, qua voluit, alio itinere ad Capuam rediit. Hannibali alia in his locis bene gerendae rei fortuna oblata est. M. Centenius fuit cognomine Penula, insignis inter primi pili centuriones et magnitudine corporis et animo. Is, perfunctus militia, per P. Cornelium Sullam praetorem in senatum introductus, petit a Patribus, uti sibi quinque millia militum darentur. 'Se, peritum et hostis et regionum, brevi operae
'pretium facturum; et, quibus artibus ad id locorum nostri 8

M. Centenius.

7 *In Lucanos abiit*] Haud raro ad ultimum duntaxat nomen verbum ap. Livium refertur. cf. supr. x. 44.

8 *Ad id locorum*] Ad id usque tempus. cf. supr. xxii. 38. ix. 45.

'et duces et exercitus capti forent, iis adversus inventorem U. C. 540.
'usurum.' Id non promissum magis stolide, quam stolide A. C. 212.
creditum: tanquam eaedem militares et imperatoriae artes essent. Data, pro quinque, octo millia militum; pars dimidia cives, pars socii: et ipse aliquantum voluntariorum itinere in agris concivit, ac, prope duplicato exercitu, in Lucanos pervenit: ubi Hannibal, nequicquam secutus Claudium, substiterat. Haud dubia res est, quippe inter Hannibalem ducem et centurionem, exercitusque, alterum vincendo veteranum, alterum novum totum, magna ex parte etiam tumultuarium ac semiermem. Ut conspecta inter se agmina sunt, et neutra pars detrectavit pugnam, extemplo
9 instructae acies. Pugnatum tamen, ut in nulla pari re,
1 duas amplius horas, concitata et, donec dux stetisset, Romana acie. Postquam is, non pro vetere fama solum, sed etiam metu futuri dedecoris, si sua temeritate contractae cladi superesset, obiectans se hostium telis, cecidit: fusa extemplo est Romana acies. Sed adeo ne fugae quidem iter patuit, omnibus viis ab equite insessis, ut ex tanta multitudine vix mille evaserint: ceteri passim, alii alia peste, absumpti sint.

Capua a consulibus iterum summa vi obsideri coepta est: 20.
quaeque in eam rem opus erant, comportabantur parabanturque. Casilinum frumentum convectum: ad Vulturni Capua obsessa.
2 ostium, ubi nunc urbs est, castellum communitum: (ante Fabius Maximus munierat) praesidium impositum, ut mare proximum et flumen in potestate essent. In ea duo maritima castella frumentum, quod ex Sardinia nuper missum erat, quodque M. Iunius praetor ex Etruria coemerat, ab Ostia convectum est, ut exercitui per hiemem copia esset. Ceterum super eam cladem, quae in Lucanis accepta erat, volonum quoque exercitus, qui, vivo Graccho, summa fide stipendia fecerat, velut exauctoratus morte ducis, ab signis discessit.

3 Hannibal non Capuam neglectam, neque, ut tanto dis-

9 *Ut in nulla pari re*] Ut pugnari potuit, ubi nulla res erat par; ubi neque dux duci, neque exercitus exercitui ullo modo comparandus. CR.

1 *Concitata et*] sc. In hostes. *Concitata etiam* Bekker. reponit.

2 *Ante Fabius Maximus munierat*] Non castellum ad Vulturni ostium, sed Puteolos Fabius munierat. Vid. supr. xxiv. 7. Ac de Puteolis mentionem hoc loco fecisse Livium patet, tum ex eo quod infra *duo maritima castella* appellat, tum ex c. 22. huius libri, in quo Puteoli diserte nominantur. "App. Claudius consul, D. Iunio ad ostium Vulturni, M. Aurelio Cotta Puteolis praeposito, qui" etc. Vult igitur Livius, praeter Puteolos, quos aliquanto ante Fabius munierat, etiam aliud castellum in eadem ora maris ad Vulturni ostium hoc anno fuisse communitum. Unde legendum videtur: "ad Vulturni ostium .... castellum communitum: Puteolis (ante Fabius Maximus munierat) praesidium impositum: ut," etc. CREV.

3 *Ut tanto discrimine*] Utpote qui in tanto discrimine versarentur. RASCH.

U. C. 540. A. C. 212.

Cn. Fulvius in Apulia.

crimine, desertos volebat socios: sed, prospero ex temeritate unius Romani ducis successu, in alterius ducis exercitusque opprimendi occasionem imminebat. Cn. Fulvium praetorem Apuli legati nuntiabant, primo, dum urbes quasdam Apulorum, quae ad Hannibalem descivissent, oppugnaret, intentius rem egisse: postea nimio successu et ipsum et milites, praeda impletos, in tantam licentiam socordiamque effusos, ut nulla disciplina militiae esset. Quum saepe alias, tum paucis diebus ante expertus, qualis sub
21. inscio duce exercitus esset, in Apuliam castra movit. Circa Herdoneam Romanae legiones et praetor Fulvius erant. Quo ubi allatum est, hostes adventare, prope est factum, ut iniussu praetoris signis convulsis in aciem exirent. Nec res ulla magis tenuit, quam spes haud dubia, suo id arbitrio, ubi vellent, acturos. Nocte insequenti Hannibal, quum tumultuatum in castris, et plerosque ferociter, signum ut daret, institisse duci ad arma vocantes sciret, haud dubius prosperae pugnae occasionem dari, tria millia expeditorum militum in villis circa, vepribusque et silvis disponit, qui, signo dato, simul omnes e latebris existerent: et Magonem ac duo ferme millia equitum, qua fugam inclinaturam credebat, omnia itinera insidere iubet. His nocte praeparatis,

Ab Hannibale vincitur.

prima luce in aciem copias educit. Nec Fulvius est cunctatus, non tam sua ulla spe, quam militum impetu fortuito tractus. Itaque eadem temeritate, qua processum in aciem est, instruitur ipsa acies ad libidinem militum forte procurrentium consistentiumque, quo loco ipsorum tulisset animus, deinde per libidinem aut metum deserentium locum. Prima
legio et sinistra ala in primo instructae, et in longitudinem 3
porrecta acies. Clamantibus tribunis, 'nihil introrsus roboris ac virium esse, et, quacunque impetum fecisset hostis, perrupturos:' nihil, quod salutare esset, non modo ad animum, sed ne ad aures quidem admittebant. Et Hannibal, haudquaquam similis dux, neque simili exercitu, neque ita instructo aderat. Ergo ne clamorem quidem atque impetum primum eorum Romani sustinuere. Dux, stultitia et temeritate Centenio par, animo nequaquam comparandus, ubi rem inclinatam ac trepidantes suos vidit, equo arrepto cum ducentis ferme equitibus effugit: cetera a fronte pulsa,
a tergo atque alis circumventa acies, eo usque est caesa, ut 4

3 *Sinistra ala*] Socialis exercitus a Romanis dividebatur in duo corpora: alterum appellabant *dexteram alam*, alterum *sinistram*. Itaque id fere erat *ala* in sociali exercitu, quod legio in Romano. Hinc prima legio et sinistra ala hoc loco iunguntur, tanquam corpora eiusdem generis atque ordinis. Cave igitur hic equites intelligas. Fuere pedites socii. Vid. Lips. de Mil. Rom. ii. 7. Crev.

4 *A tergo atque alis*] *Alae* hic sunt latera aciei. Crev.

ex duodeviginti millibus hominum, duo millia haud amplius U. C. 540.
evaserint. Castris hostes potiti sunt. A. C. 212.

Haec clades, super aliam alia, Romam quum essent nun- 22.
tiatae, ingens quidem et luctus et pavor civitatem cepit:
5 sed tamen, quia consules, ubi summa rerum esset, ad id locorum prospere rem gererent, minus his cladibus commovebantur. Legatos ad consules mittunt C. Laetorium, M. Metilium, qui nuntiarent, ut reliquias duorum exercituum cum cura colligerent: darentque operam, ne per metum ac desperationem hosti se dederent, id quod post Cannensem accidisset cladem, et ut desertores de exercitu volonum conquirerent. Idem negotii P. Cornelio datum, cui et delectus mandatus erat: isque per fora conciliabulaque edixit, ut conquisitio volonum fieret, iique ad signa reducerentur. Haec omnia intentissima cura acta.

Ap. Claudius consul, D. Iunio ad ostium Vulturni, M. Aurelio Cotta Puteolis praeposito, qui, ut quaeque naves ex Etruria ac Sardinia accessissent, extemplo in castra mitterent frumentum; ipse ad Capuam regressus Q. Fulvium collegam invenit Casilini, omnia inde portantem molientemque ad oppugnandam Capuam. Tum ambo circumsederunt urbem, et Claudium Neronem praetorem ab Suessula
6 sula ex Claudianis castris exciverunt. Is quoque, modico ibi praesidio ad tenendum locum relicto, ceteris omnibus copiis ad Capuam descendit. Ita tria praetoria circa Capuam erecta, tres et exercitus, diversis partibus opus aggressi, fossa valloque circumdare urbem parant, et castella excitant modicis intervallis: multisque simul locis cum prohibentibus opera Campanis eo eventu pugnant, ut postremo portis muroque se contineret Campanus. Prius tamen, quam haec continuarentur opera, legati ad Hannibalem missi, qui quererentur, desertam ab eo Capuam, ac prope redditam Romanis: obtestarenturque, ut tunc saltem opem non circumsessis modo, sed etiam circumvallatis, ferret. Consuli-
7 bus literae a P. Cornelio praetore missae, 'Ut, priusquam 'clauderent Capuam operibus, potestatem Campanis face- 'rent, ut, qui eorum vellent, exirent ab Capua, suasque res 'secum auferrent. Liberos fore suaque omnia habituros, 'qui ante Idus Martias exissent: post eam diem quique 'exissent, quique ibi mansissent, hostium futuros numero.' Ea pronuntiata Campanis, atque ita spreta, ut ultro dicerent contumelias, minarenturque. Hannibal ab Herdonea Ta-

Capua operibus cingitur.

5 *Ad id locorum*] cf. Supr. 19.

6 *Claudianis castris*] Castris a Claudio Marcello primum communitis, quaeque, quum per aliquot iam annos starent, auctoris semper nomen servabant. Vid. supr. xxiii. 17. et 31. Crev.

7 *Praetore missae*] Nempe ex senatusconsulto. Doer. cf. supr. xxii. 33.

U. C. 540. A. C. 212. rentum duxerat legiones; spe, aut vi, aut dolo, arcis Tarentinae potiundae. Quod ubi parum processit, ad Brundisium flexit iter, prodi id oppidum ratus. Ibi quoque quum frustra tereret tempus, legati Campani ad eum venerunt, querentes simul, orantesque: quibus Hannibal magnifice respondit, et antea solvisse obsidionem, et nunc adventum suum consules non laturos. Cum hac spe dimissi legati, vix regredi Capuam, iam duplici fossa valloque cinctam, potuerunt.

Hannibal auxilium promittit Campanis.

23. Quum maxime Capua circumvallaretur, Syracusarum oppugnatio ad finem venit, praeterquam vi ac virtute ducis exercitusque, intestina etiam proditione adiuta. Namque Marcellus initio veris incertus, utrum Agrigentum ad Himilconem et Hippocratem verteret bellum, an obsidione 8 Syracusas premeret, quanquam nec vi capi videbat posse inexpugnabilem terrestri ac maritimo situ urbem, nec fame, quam prope liberi ab Carthagine commeatus alerent, tamen, ne quid inexpertum relinqueret, transfugas Syracusanos (erant autem apud Romanos aliqui nobilissimi viri, inter defectionem ab Romanis, quia ab novis consiliis abhorrebant, pulsi) colloquiis suae partis tentare hominum animos iussit, et fidem dare, si traditae forent Syracusae, liberos eos ac suis legibus victuros esse. Non erat colloquii copia, quia multorum animi suspecti omnium curam oculosque converterant, ne quid falleret tale admissum. Servus unus exsulum, pro transfuga intromissus in urbem, conventis paucis, initium colloquendi de tali re fecit. Deinde in piscatoria quidam navi, retibus operti, circumvectique ita ad castra Romana, collocutique cum transfugis: et idem saepius eodem modo alii atque alii. Postremo ad octoginta facti. Et, quum iam composita omnia ad proditionem essent, indicio delato ad Epicydem per Attalum quendam, indignantem sibi rem creditam non esse, necati omnes cum cruciatu sunt. Alia subinde spes, postquam haec vana evaserat, excepit. Damippus quidam Lacedaemonius, missus ab Syracusis ad Philippum regem, captus ab Romanis navibus erat. Huius utique redimendi et Epicydae cura erat ingens; nec abnuit Marcellus, iam tum Aetolorum, cuius gentis socii Lacedaemonii erant, amicitiam affectantibus Romanis. Ad colloquium de redemptione eius missis, medius maxime atque utrisque opportunus locus, ad portum Trogiliorum, propter turrim, quam vocant Galeagram, est visus. Quo quum saepius commearent, unus ex Romanis, ex propinquo murum contemplatus, numerando lapides,

Colloquia de prodendis Marcello Syracusis.

Res defertur ad Epicyden.

8 *Verteret bellum*] Quemadmodum priore anno, supr. xxiv. 39. quo tempore Appius Syracusas obsidebat.

9 aestimandoque ipse secum, quid in fronte paterent singuli, U. C. 540.
altitudinem muri, quantum proxime coniectura poterat, A. C. 212.
permensus, humilioremque aliquanto pristina opinione sua
et ceterorum omnium ratus esse, et vel mediocribus scalis
superabilem, ad Marcellum rem defert. Haud spernenda
visa. Sed, quum adiri locus, qui ob id ipsum intentius
custodiebatur, non posset, occasio quaerebatur: quam ob-
1 tulit transfuga, nuntians, diem festum Dianae per triduum
agi, et, quia alia in obsidione desint, vino largius epulas
celebrari, et ab Epicyde praebito universae plebei, et per
tribus a principibus diviso. Id ubi accepit Marcellus, cum
paucis tribunorum militum collocutus, electisque per eos
ad rem tantam agendam audendamque idoneis centurioni-
bus militibusque, et scalis in occulto comparatis, ceteris
2 signum dari iubet, ut mature corpora curarent, quietique
darent: nocte in expeditionem eundum esse. Inde ubi id
3 temporis visum, quo de die epulatis iam vini satias prin-
4 cipiumque somni esset, signi unius milites ferre scalas
iussit; et ad mille fere armati tenui agmine per silentium
eo deducti. Ubi sine strepitu ac tumultu primi evaserunt Murum ur-
in murum, secuti ordine alii; quum priorum audacia bis supe-
5 dubiis etiam animum faceret. Iam mille armatorum cepe- rant scalis Romani.
rant partem, quum ceterae admotae, pluribusque scalis in 24.
murum evadebant, signo ab Hexapylo dato; quo per in-
gentem solitudinem erat perventum, quia magna pars, in
turribus epulati, aut sopiti vino erant, aut semigraves po-
tabant. Paucos tamen eorum oppressos in cubilibus inter-
fecerunt. Prope Hexapylon est portula magna vi refringi
coepta; et e muro ex composito tuba datum signum erat.
Et iam undique, non furtim, sed vi aperta, gerebatur res:
6 quippe ad Epipolas, frequentem custodiis locum, perventum
erat, terrendique magis hostes erant, quam fallendi; sicut
territi sunt. Nam simul ac tubarum est auditus cantus,

9 *Quid in fronte paterent singuli*] Quam ampli essent singuli lapides in fronte. Doer. cf. Thuc. iii. 20. ubi simili arte Plataeenses Lacedaemoniorum munimenta scalis admotis superant.

1 *Diem festum*] Latini fortassis etiam plurium dierum sollennia *diem festum* dicunt, ut unius diei plurali numero *dies festos*. Duk.

2 *Signum dari*] Nempe per tesseram. Crev.

3 *De die epulatis*] cf. Supr. xxiii. 8. Debetur particula *de* coniecturae Lipsii. Crev.

4 *Signi unius*] Unius manipuli.

5 *Iam mille armatorum*] Iam mille armati transcenderant murum, et ceperant partem urbis, quum ceterae scalae admotae. Clarius foret, quod suggerit Muretus: *quum ceteri admotis pluribus scalis in murum evadebant.* Sane unus e nostris codd. praefert *pluribus scalis* sine τῷ *que*. Crev. Emendationem Mureti recepit Bekker., quam Stroth. reponendam censet. Hic vero post *ceterae* vocem *cohortes* intelligendam putat.

6 *Ad Epipolas*] Epipolarum, loci muniti extra Syracusas, urbi tamen imminentis, et ut videtur, posteriore aevo cum ea muro coniuncti, frequens mentio est ap. Diod. Sic. xiii. 7. sqq.

U. C. 540. A. C. 212.

clamorque tenentium muros partemque urbis; omnia teneri 7
custodes rati, alii per murum fugere, alii salire de muro,
praecipitarique turba paventium. Magna pars tamen
ignara tanti mali erat, et gravatis omnibus vino somnoque,
et, in vastae magnitudinis urbe, partium sensu non satis 8
pertinente in omnia. Sub luce, Hexapylo effracto, Marcellus, omnibus copiis urbem ingressus, excitavit convertitque omnes ad arma capienda, opemque, si quam possent,
iam captae prope urbi ferendam. Epicydes, ab Insula, 9
quam ipsi Nason vocant, citato profectus agmine, haud dubius, quin paucos, per negligentiam custodum transgressos murum, expulsurus foret, occurrentibus pavidis, tumultum augere eos, dictitans, et maiora ac terribiliora vero afferre, postquam conspexit omnia circa Epipolas armis completa, lacessito tantum hoste paucis missilibus, retro in Achradinam agmen convertit, non tam vim multitudinemque hostium metuens, quam ne qua intestina fraus per occasionem oriretur, clausasque inter tumultum Achradinae atque Insulae inveniret portas. Marcellus, ut, moenia ingressus, ex superioribus locis urbem, omnium ferme illa tempestate pulcherrimam, subiectam oculis vidit, illacrimasse dicitur, partim gaudio tantae perpetratae rei, partim vetusta gloria urbis. Atheniensium classes demersae, et
duo ingentes exercitus cum duobus clarissimis ducibus 1
deleti, occurrebant, et tot bella cum Carthaginiensibus tanto cum discrimine gesta; tot tam opulenti tyranni regesque; praeter ceteros Hiero, quum recentissimae memoriae rex, tum ante omnia, quae virtus ei fortunaque sua dederat, beneficiis in populum Romanum insignis. Ea quum universa occurrerent animo, subiretque cogitatio, iam illa momento horae arsura omnia, et ad cineres reditura; priusquam signa Achradinam admoveret, praemittit
Syracusanos, qui intra praesidia Romana, ut ante dictum 2

Marcelli lacrimae.

7 *Omnia teneri custodes rati, alii*] Quamplurimi scripti carent voce *rati*, quae tamen necessaria est. Recte suspicatur Iac. Gronovius delendum *τὸ alii*, male additum ut respondeat alteri quod sequitur, quum saepe soleat Livius in partitionibus alterum supprimere. Sic supr. iii. 37. *virgis caedi, alii securi subiici*. Crev.

8 *Et, in vastae magnitudinis urbe*] Similem, Babylone capta, narrationem inveneris ap. Herodot. i. 191. Aristot. Pol. iii. 1.

9 *Ab Insula, quam ipsi Nason vocant*] Graece insula est *νῆσος*. At Dores, quorum dialectus in Sicilia vigebat, dicunt *νᾶσος*, mutata pro suo more litera *η* in *α*. Crev.

1 *Cum duobus clarissimis ducibus*] Duo duces, quos hic indicat Livius, sunt Nicias et Demosthenes, qui in miserabili Atheniensium ab Syracusis fuga interierunt. Durante Syracusarum obsidione, duo iam alii Atheniensium duces occiderant, Lamachus et Eurymedon. cf. Thucyd. vii. Diod. Sic. xiii. Crev.

2 *Intra praesidia*] In exercitibus Romanis. Praesidia hic nihil aliud sunt, quam copiae, vel castra. Crev.

est, fuerant, ut alloquio leni pellicerent hostes ad dedendam urbem. U. C. 540. A. C. 212.

25. Tenebant Achradinae portas murosque maxime transfugae, quibus nulla erat per conditiones veniae spes: ii nec adire muros, nec alloqui quemquam passi. Itaque
3 Marcellus, postquam id inceptum irritum fuit, ad Euryalum signa referri iussit. Tumulus est in extrema parte urbis
4 versus a mari, viaeque imminens ferenti in agros mediterraneaque insulae, percommode situs ad commeatus excipiendos. Praeerat huic arci Philodemus Argivus, ab Epicyde impositus. Ad quem missus a Marcello Sosis, unus ex interfectoribus tyranni, quum, longo sermone habito, dilatus per frustrationem esset, retulit Marcello, tempus eum ad deliberandum sumpsisse. Quum is diem de die differret, dum Hippocrates atque Himilco admoverent castra legionesque, haud dubius, si in arcem accepisset eos, deleri Romanum exercitum inclusum muris posse: Marcellus, ut Neapolis et Tycha deduntur.
5 Euryalum neque tradi, neque capi vidit posse, inter Neapolim et Tycham (nomina partium urbis, et instar urbium sunt) posuit castra, timens, ne, si frequentia intrasset loca, contineri ab discursu miles avidus praedae non posset.
6 Legati eo ab Tycha et Neapoli cum infulis et velamentis venerunt, precantes, ut a caedibus et ab incendiis parceretur. De quorum precibus, quam postulatis, magis consilio habito, Marcellus ex omnium sententia edixit militibus, 'ne quis liberum corpus violaret: cetera praedae
7 'futura.' Castraque tectis parietum pro muro saepta.
8 Portis regione platearum patentibus stationes praesidiaque disposuit, ne quis in discursu militum impetus in castra fieri posset. Inde, signo dato, milites discurrerunt: refractisque foribus, quum omnia terrore ac tumultu streperent, a caedibus tamen temperatum est. Rapinis nullus ante modus fuit, quam omnia diuturna felicitate cumulata

3 *Ad Euryalum*] Euryalus arx in summa Epipolarum parte erat. cf. Thucyd. vi. 97.

4 *Versus a mari*] Aversus, remotus a mari, in mediterraneas insulae partes versus.

5 *Inter Neapolim et Tycham*] *Neapolis* sic dicta est, quia postrema aedificata fuerat: *Tycha*, quod in ea esset antiquissimum Fortunae fanum. Testis est Cic. in Verr. iv. 119. Crev. cf. supr. xxiv. 21.

6 *Cum infulis et velamentis*] Supplicum more. Infulis velati sacerdotes sacra faciebant. Hinc assumptae sunt a supplicibus, ut religiosae vestis obiectu ira mitesceret. *Velamenta* proprie et signate dicebantur, quaecunque supplices misericordiae movendae causa praeferebant, ut ramos oleae vittis obvolutos, etc. Cr.

7 *Castraque tectis parietum*] Hoc dicit, castra Marcelli inter Neapolim ac Tycham posita, aedificiorum parietes pro muro aut vallo habuisse: sive *tecta parietum* dixit pro parietibus ipsis structis ad tegendas aedes; sive scripsit, *castraque tectorum parietibus.* Gronov. Sententiam satis aperit haec explicatio, sed oratio scabra est; nam *edixit*, *castraque septa*, et *disposuit* non cohaerent. Duk.

8 *Regione platearum*] Plateas versus patentibus.

U. C. 540. A. C. 212. Tumulum Euryalum recipit Marcellus.

bona egessere. Inter haec et Philodemus, quum spes auxilii nulla esset, fide accepta, ut inviolatus ad Epicydem rediret, deducto praesidio, tradidit tumulum Romanis. Aversis omnibus ad tumultum ex parte captae urbis, Bomilcar, noctem eam nactus, qua propter vim tempestatis stare ad ancoram in salo Romana classis non posset, cum triginta quinque navibus ex portu Syracusano profectus, libero mari vela in altum dedit, quinque et quinquaginta navibus Epicydae et Syracusanis relictis: edoctisque Carthaginiensibus, in quanto res Syracusana discrimine esset, cum centum navibus post paucos dies redit, multis, ut fama est, donis ex Hieronis gaza ab Epicyde donatus.

26. Marcellus, Euryalo recepto praesidioque addito, una cura erat liber, ne qua ab tergo vis hostium in arcem accepta inclusos impeditosque moenibus suos turbaret.

Achradinam obsidet. Hippocrates et Himilco veniunt Syracusas.

Achradinam inde, trinis castris per idonea dispositis loca, spe ad inopiam omnium rerum inclusos redacturum, circumsedit. Quum per aliquot dies quietae stationes utrimque fuissent, repente adventus Hippocratis et Himilconis, ut ultro undique oppugnarentur Romani, fecit. Nam et Hippocrates, castris ad magnum portum communitis, signo- 9
que iis dato, qui Achradinam tenebant, castra vetera Romanorum adortus est, quibus Crispinus praeerat; et Epicydes eruptionem in stationes Marcelli fecit: et classis Punica litori, quod inter urbem et castra Romana erat, appulsa est; ne quid praesidii Crispino summitti a Marcello posset. Tumultum tamen maiorem hostes praebuerunt, quam certamen. Nam et Crispinus Hippocratem non repulit tantum munimentis, sed insecutus etiam est trepide fugientem; et Epicydem Marcellus in urbem compulit: satisque iam etiam in posterum videbatur provisum, ne quid ab repentinis eorum excursionibus periculi foret.

Pestilentia.

Accessit et pestilentia, commune malum, quod facile utro- 1
rumque animos averteret a belli consiliis. Nam tempore
auctumni, et locis natura gravibus, multo tamen magis 2
extra urbem, quam in urbe, intoleranda vis aestus per utraque castra omnium ferme corpora movit. Et primo
temporis ac loci vitio et aegri erant, et moriebantur: postea 3
curatio ipsa et contactus aegrorum vulgabat morbos: ut

9 *Magnum portum*] cf. Supr. xxiv. 37. Huius portus circuitus octo millia passuum efficiebat.

1 *Accessit et pestilentia*] Similiter exercitus Carthaginiensium, quum Himilcone duce Ol. XCVI. 1. Syracusas obsideret, gravissima peste vexatus est. cf. Diod. Sic. xiv. 71. Niebhr. ii. n. 1126.

2 *Locis natura gravibus*] Quippe paludosa et insalubris regio inter Anapum fluvium atque urbem Syracusas iacebat.

3 *Postea curatio ipsa et contactus aegrorum*] In hac descriptione Livium ante oculos habuisse Thucydidem ii. 51, et 52. monet Duker. Ceterum pestilentiam eam, qua Himilco-

aut neglecti desertique, qui incidissent, morerentur, aut assidentes curantesque eadem vi morbi repletos secum traherent: quotidianaque funera et mors ob oculos esset, et undique dies noctesque ploratus audirentur. Postremo ita assuetudine mali efferaverant animos, ut non modo lacrimis iustoque comploratu prosequerentur mortuos, sed ne efferrent quidem, aut sepelirent, iacerentque strata exanima corpora in conspectu similem mortem exspectantium; mortuique aegros, aegri validos, quum metu, tum tabe ac pestifero odore corporum, conficerent: et, ut ferro potius morerentur, quidam invadebant soli hostium stationes. Multo tamen vis maior pestis Poenorum castra, quam Romana, (diu circumsedendo Syracusas, coelo aquisque assuerant magis) affecerat. Ex hostium exercitu Siculi, ut primum videre ex gravitate loci vulgari morbos, in suas quisque propinquas urbes dilapsi sunt. At Carthaginienses, quibus nusquam receptus erat, cum ipsis ducibus Hippocrate atque Himilcone, ad internecionem omnes perierunt. Marcellus, ut tanta vis ingruebat mali, traduxerat in urbem suos: infirmaque corpora tecta et umbrae recreaverant. Multi tamen ex Romano exercitu eadem peste absumpti sunt.

U. C. 540. A. C. 212.

Qua absumitur exercitus Punicus.

27.

Deleto terrestri Punico exercitu, Siculi, qui Hippocratis
4 milites fuerant, in haud magna oppida, ceterum et situ et munimentis tuta, (tria millia alterum ab Syracusis, alterum
5 quindecim abest) eo et commeatus e civitatibus suis comportabant, et auxilia arcessebant. Interea Bomilcar, iterum cum classe profectus Carthaginem, ita exposita fortuna sociorum, ut spem faceret, non ipsis modo salutarem opem ferri posse, sed Romanos quoque in capta quodammodo urbe capi, perpulit, ut onerarias naves quam plurimas omni copia rerum onustas secum mitterent, classemque suam augerent. Igitur, centum triginta navibus longis et septingentis onerariis profectus a Carthagine, satis prosperos
6 ventos ad traiiciendum in Siciliam habuit. Sed iidem

Classis Punica.

nis exercitus gravabatur, id genus quod Anglice *measles* appellatur, fuisse censet Niebhr. ii. n. 1126. quum Diodorus voce φλύκταινα utitur. Fieri tamen potest, ut pestis illa quae apud Indos Occidentales Anglice *yellow fever* appellatur, et quae in Hispania ad arcem Calpem quondam saeviisse satis creditur, vel illa quae hodie ab insula Smyrna nomen ducit, et quae plerumque vomicis corpus aegrum vexat, gravioribus anni temporibus in his regionibus aliquando grassata sit. cf. supr. iii. 6, 7. 32. iv. 30. Dion. ix. 42. x. 53. Diod. Sic. xiii. 114. xiv. 41. 45.

4 *Haud magna oppida*] Quippe Siculorum πολίσματα, sive oppidula, in iugis montium, qui Syracusas despectant, posita fuisse apud Thucydidem legimus.

5 *Eo et commeatus*] Supervacua videtur particula *eo*. At nonnunquam amat Livius ita loqui, ut claritati serviat. Vid. supr. i. 19. et 58. et alibi saepius. CREV.

6 *Sed iidem venti*] Carthagine Pachynum petentes ventus ab occasu

U. C. 540. A. C. 212.

venti superare eum Pachynum prohibebant. Bomilcaris adventus, fama primo, dein praeter spem mora, quum gaudium et metum in vicem Romanis Syracusanisque praebuisset; Epicydes metuens, ne, si pergerent iidem, 7
qui tum tenebant, ab ortu solis flare per dies plures venti, classis Punica Africam repeteret, tradita Achradina mercenariorum militum ducibus, ad Bomilcarem navigat. Clas- 8
sem in statione versa in Africam habentem, atque timentem navale proelium, non tam quod impar viribus aut numero navium esset, (quippe etiam plures habebat) quam quod venti aptiores Romanae, quam suae, classi flarent, perpulit tandem, ut fortunam navalis certaminis experiri vellet. Et Marcellus, quum et Siculum exercitum ex tota insula conciri videret, et cum ingenti commeatu classem Punicam adventare, ne simul terra marique inclusus urbe hostium urgeretur, quanquam impar numero navium erat, prohibere aditu Syracusarum Bomilcarem constituit. Duae classes infestae circa promontorium Pachynum stabant, ubi prima tranquillitas maris in altum evexisset, concursurae. Itaque, 9
cadente iam Euro, qui per dies aliquot saevierat, prior Bomilcar movit: cuius prima classis petere altum visa est,

Proelium navale detrectat.

quo facilius superaret promontorium. Ceterum, postquam tendere ad se Romanas naves vidit, incertum qua subita territus re, Bomilcar vela in altum dedit, missisque nuntiis Heracleam, qui onerarias retro in Africam repetere iube- 1

Epicydes Agrigentum abit.

rent, ipse, Siciliam praetervectus, Tarentum petit. Epicydes, a tanta repente destitutus spe, ne in obsidionem magna ex parte captae urbis rediret, Agrigentum navigat, exspectaturus magis eventum, quam inde quicquam moturus.

28. Quae ubi in castra Siculorum sunt nuntiata, Epicydem Syracusis excessisse, a Carthaginiensibus relictam insulam,

Legati exercitus Siculorum ad Marcellum.

et prope iterum Romanis traditam; legatos de conditioni- 2
bus dedendae urbis, explorata prius per colloquia voluntate

ferme flans vexerat. Auster necessarius erat navigaturis ab Pachyno Syracusas. Crev.

7 *Si pergerent iidem*] Hinc ventos, nisi mutati fuerant, postquam Bomilcar ad Pachynum pervenerat, ab ortu non ab occasu flavisse Crevierio videtur. Equidem Punicam classem Siciliam versus navigasse atque ad litus, e. g. Agrigenti appulisse, ventis ab ortu solis flantibus, crediderim, ventos tamen eosdem, quum ad litus Siciliae Pachynum versus navigare oporteret, non satis prosperos fuisse.

8 *Classem in statione versa in Africam habentem*] Bomilcarem, qui habebat classem in statione versa in Africam; classem stantem proris in Africam versis, tanquam eo brevi traiecturam. Crev.

9 *In altum evexisset*] Sivisset in altum evehi. Crev.

1 *Retro in Africam repetere*] Ad verbum *repetere* suppleri posse *iter* monet Drakenb. *retro* ut supr. xxiv. 19. *retro redit*, sc. cursu retro converso.

2 *Iterum Romanis traditam*] *Iterum*, quia foedere ad Aegates insulas icto iam tradita fuerat Romanis. Cr.

eorum, qui obsidebantur, ad Marcellum mittunt. Quum U. C. 540.
3 haud ferme discreparet, quin, quae ubique regum fuissent, A. C. 212.
Romanorum essent: Siculis cetera cum libertate ac legibus suis servarentur: evocatis ad colloquium his, quibus ab Epicyde creditae res erant, 'missos se simul ad Marcellum, 'simul ad eos ab exercitu Siculorum,' aiunt, 'ut una omnium, qui obsiderentur, quique extra obsidionem essent, 'fortuna esset: neve alteri proprie sibi paciscerentur quicquam.' Recepti deinde ab iis, ut necessarios hospitesque alloquerentur, expositis, quae pacta iam cum Marcello haberent, oblata spe salutis perpulere eos, ut secum praefectos Epicydis, Polyclitum, et Philistionem, et Epicydem, cui Sindon cognomen erat, aggrederentur. Interfectis iis, et multitudine ad concionem vocata, et inopiam, qua ipsi inter se fremere occulte soliti erant, conquesti, 'quanquam 'tot mala urgerent,' negarunt, 'fortunam accusandam esse, 'quod in ipsorum esset potestate, quam diu ea paterentur. 'Romanis causam oppugnandi Syracusas fuisse caritatem 'Syracusanorum, non odium: nam, ut occupatas res ab 'satellitibus Hannibalis, deinde Hieronymi, Hippocrate 'atque Epicyde, audierint, tum bellum movisse, et obsidere 'urbem coepisse, ut crudeles tyrannos eius, non ut ipsam
4 'urbem, expugnarent. Hippocrate vero interempto, Epicyde intercluso ab Syracusis, et praefectis eius occisis, 'Carthaginiensibus omni possessione Siciliae terra marique 'pulsis, quam superesse causam Romanis, cur non, perinde 'ac si Hiero ipse viveret, unicus Romanae amicitiae cultor, 'incolumes Syracusas esse velint? Itaque nec urbi nec 'hominibus aliud periculum, quam ab semet ipsis, esse, si 'occasionem reconciliandi se Romanis praetermisissent, '(eam autem, qualis illo momento horae sit, nullam deinde 'fore) simul libertas ab impotentibus tyrannis apparuisset.'

Intrant Syracusas.

Praefecti Epicydis interficiuntur.

Omnium ingenti assensu audita ea oratio est. Praetores 29.
tamen prius creari, quam legatos nominari, placuit. Ex ipsorum deinde praetorum numero missi oratores ad Marcellum. Quorum princeps, 'Neque primo,' inquit, 'Syracusani a vobis defecimus, sed Hieronymus, nequaquam 'tam in vos impius, quam in nos: nec postea pacem, tyranni 'caede compositam, Syracusanus quisquam, sed satellites 'regii, Hippocrates atque Epicydes, oppressis nobis hinc 'metu, hinc fraude, turbaverunt. Nec quisquam dicere 'potest, aliquando nobis libertatis tempus fuisse, quod pacis 'vobiscum non fuerit. Nunc certe caede eorum, qui oppres-

Legatorum Syracusanorum ad Marcellum oratio.

3 *Discreparet*] Hoc verbo impersonaliter uti solet Livius. cf. supr. xxii. 61.

4 *Hippocrate vero interempto*] sc. Peste absumpto, ut supr. 26. narratur.

U. C. 540. A. C. 212.

'sas tenebant Syracusas, quum primum nostri arbitrii esse
'coepimus, extemplo venimus ad tradenda arma; dedendos
'nos, urbem, moenia: nullam recusandam fortunam, quae
'imposita a vobis fuerit. Gloriam captae nobilissimae pul-
'cherrimaeque urbis Graecarum dei tibi dederunt, Mar-
'celle. Quicquid unquam terra marique memorandum
'gessimus, id tui triumphi titulo accedit. Famaene credi
'velis, quanta urbs a te capta sit, quam posteris quoque
'eam spectaculo esse? Quo quisque terra, quisque mari
'venerit, nunc nostra de Atheniensibus Carthaginiensibus-
'que tropaea, nunc tua de nobis ostendat; incolumesque 5
'Syracusas familiae vestrae sub clientela nominis Marcel-
'lorum tutelaque habendas tradas. Ne plus apud vos
'Hieronymi, quam Hieronis, memoria momenti faciat.
'Diutius ille multo amicus fuit, quam hic hostis: et illius
'etiam benefacta persensistis; huius amentia ad perniciem
'tantum ipsius valuit.'

Transfugarum et mercenariorum tumultus Syracusis.

Omnia et impetrabilia et tuta erant apud Romanos: in-
ter ipsos plus belli ac periculi erat. Namque transfugae,
tradi se Romanis rati, mercenariorum quoque militum
auxilia in eundem compulere metum: arreptisque armis
praetores primum obtruncant, inde ad caedem Syracusa-
norum discurrunt: quosque fors obtulit, irati interfecere,
atque omnia, quae in promptu erant, diripuerunt. Tum,
ne sine ducibus essent, sex praefectos creavere, ut terni
Achradinae ac Naso praeessent. Sedato tandem tumultu,
exsequentibus sciscitando mercenariis, quae acta cum Ro- 6
manis essent, dilucere id, quod erat, coepit; aliam suam ac
30. perfugarum causam esse. In tempore legati a Marcello
redierunt, falsa eos suspicione incitatos memorantes, nec
causam expetendae poenae eorum ullam Romanis esse.
Erat ex tribus Achradinae praefectis Hispanus, Mericus
nomine. Ad eum inter comites legatorum de industria
unus ex Hispanorum auxiliaribus est missus: qui, sine ar-
bitris Mericum nactus, primum, quo in statu reliquisset
Hispaniam, (et nuper inde venerat) exponit. 'Omnia Ro-
'manis ibi obtineri armis. Posse eum, si operae pretium 7
'faciat, principem popularium esse: seu militare cum Ro-
'manis, seu in patriam reverti libeat. Contra, si malle

5 *Ostendat*] Magis placet intelligere verbum *ostendat* de urbe, quam de iis qui in eam venerint. Credimus igitur sensum esse: ita ut, quicunque in eam terra, quicunque mari venerint, eis illa ostendat, nunc nostra de Atheniensibus Carthaginiensibusque tropaea, nunc tua de nobis. CREV.

6 *Sciscitando mercenariis*] Vocem *mercenariis*, quae in MSS. deest, quam tamen necessariam esse iudicat Crevier., delevit Bekker.

7 *Si operae pretium faciat*] Si aliquid magnum faciat; si praestet Romanis officium, quod sit magni momenti. CREV.

'obsideri pergat, quam spem esse terra marique clauso?' U. C. 540.
Motus his Mericus, quum legatos ad Marcellum mitti placuisset, fratrem inter eos mittit: qui per eundem illum Hi- A. C. 212.
8 spanum secretus ab aliis ad Marcellum deductus, quum fidem accepisset, composuissetque agendae rei ordinem, Achradinam redit. Tum Mericus, ut ab suspicione proditionis averteret omnium animos, negat 'sibi placere, legatos commeare ultro citroque, neque recipiendum quemquam, neque mittendum: et, quo intentius custodiae ser-
9 'ventur, opportuna loca dividenda praefectis esse, ut suae
1 'quisque partis tutandae reus sit.' Omnes assensi sunt
2 partibus dividundis: ipsi regio evenit ab Arethusa fonte usque ad ostium magni portus. Id ut scirent Romani, fecit. Itaque Marcellus nocte navem onerariam cum arma-
3 tis remulco quadriremis trahi ad Achradinam iussit, exponique milites regione portae, quae prope fontem Arethusam est. Hoc quum quarta vigilia factum esset, expositosque milites porta, ut convenerat, recepisset Mericus; luce prima Marcellus omnibus copiis moenia Achradinae aggreditur: ita ut non eos solum, qui Achradinam tenebant, in se converteret, sed ab Naso etiam agmina armatorum concurrerent, relictis stationibus suis, ad vim et impetum Romanorum arcendum. In hoc tumultu actuariae naves, instructae iam ante circumvectaeque, ad Nasum armatos exponunt, qui, improviso adorti semiplenas stationes et adapertas fores portae, qua paullo ante excurrerant armati, haud magno certamine Nasum cepere, desertam trepidatione et fuga custodum. Neque ullis minus praesidii aut pertinaciae ad manendum, quam transfugis, fuit: quia, ne suis quidem satis credentes se, medio certamine effugerunt. Marcellus ut captam esse Nasum didicit, et Achradinae regionem unam teneri, Mericumque cum praesidio

Achradina proditur Romanis a Merico Hispano.

8 *Secretus ab aliis*] *Secretim* ex coniectur. Gronov. reposuit Bekker.

9 *Opportuna loca*] Consentiunt hic quoque scripti in omittendo τῷ *loca*. Iudicet lector utrum *opportuna* sic nude dici possit. Nobis id durius sonat. Crev. Bekker. tamen *loca* delet.

1 *Reus*] *Reus* hoc loco intelligitur, qui obligatione teneatur. cf. supr. ix. 9.

2 *Ab Arethusa fonte usque ad ostium magni portus*] Hic videtur dormitasse Livius. Arethusa enim fons nihil ad Achradinam pertinuit, sed est in extrema Insula, teste Cicerone in Verr. iv. 118. et Strabone vi. p. 270. et Virgil. Aen. iii. 696. et mille aliis. Et vero Mericus dicitur infr. xxvi. 21. non Achradinam, quomodo hic narratur, sed Nasum, sive Insulam, prodidisse. Unde non iniuria arguit Livium Perizonius, Animadv. Hist. 8. tanquam parum constantem sibi. Sed veremur, ne maioris culpae ille hoc loco reus agi possit, et totam hanc de Merici proditione narrationem valde turbaverit. In talibus locis multum nobis opus esset Polybio incolumi. Crev.

3 *Remulco quadriremis*] *Remulco* trahitur navis, quoties alteri alligata non suis remis agitur. Quum vero onerariae velis solum utebantur, si quando venti usus non erat, ita alligatae trahebantur.

U. C. 540. A. C. 212.

suis adiunctum, receptui cecinit: ne regiae opes, quarum
fama maior, quam res, erat, diriperentur.

31. Suppresso impetu militum, et iis, qui in Achradina erant,
transfugis spatium locusque fugae datus est; et Syracusani,
tandem liberi metu, portis Achradinae apertis, oratores ad
Marcellum mittunt, nihil petentes aliud, quam incolumita-
tem sibi liberisque suis. Marcellus, consilio advocato, et
adhibitis etiam Syracusanis, qui per seditiones pulsi ab
domo intra praesidia Romana erant, respondit: 'Non plura
'per annos quinquaginta benefacta Hieronis, quam paucis
'his annis maleficia eorum, qui Syracusas tenuerint, erga
'populum Romanum esse. Sed pleraque eorum, quo de-
'buerint, recidisse; foederumque ruptorum ipsos ab se gra-
'viores multo, quam populus Romanus voluerit, poenas
'exegisse. Se quidem tertium annum circumsedere Syra-
'cusas: non ut populus Romanus servam civitatem habe-
'ret, sed ne transfugarum duces captam et oppressam tene-
'rent. Quid potuerint Syracusani facere, exemplo vel eos
'Syracusanorum esse, qui intra praesidia Romana fuerint,
'vel Hispanum ducem Mericum, qui praesidium tradide-
'rit, vel ipsorum Syracusanorum postremo, serum quidem,
'sed forte consilium. Omnium sibi laborum periculorum-
'que, circa moenia Syracusana terra marique tam diu ex-
'haustorum, nequaquam tantum fructum esse, quam capere 4
'Syracusas potuisse.' Inde quaestor cum praesidio ad Na-
sum ad accipiendam pecuniam regiam custodiendamque
missus. Urbs diripienda militi data est, custodibus divisis
per domos eorum, qui intra praesidia Romana fuerant.
Quum multa irae, multa avaritiae, foeda exempla ederen-
tur, Archimedem, memoriae proditum est, in tanto tumul- 5
tu, quantum capta urbs in discursu diripientium militum
ciere poterat, intentum formis, quas in pulvere descripse-
rat, ab ignaro milite, quis esset, interfectum. Aegre id
Marcellum tulisse, sepulturaeque curam habitam: et pro-

Syracusani permittunt se Marcello.

Urbs diripienda militi datur. Archimedis mors.

4 *Nequaquam tantum fructum esse, quam capere*] Locus deploratus. Gronovius suspicatur, *quam si parcere Syracusis potuisset.* Alb. Rubenius vulgatam interpretatur hoc modo: nequaquam ex omnibus laboribus periculisque tantum esse fructum sibi, quantum capere Syracusae potuissent, si in amicitiam Romanorum mature et volentes rediissent. Sed haec omnia parum faciunt ad mentem Marcelli, qui exaggerare vult labores sibi in obsidione Syracusarum exhaustos, ut ex eo Syracusani intelligant, qua poena digni sint. Tota enim oratio spirat severitatem. Si et coniecturis nostris hic detur locus, placeret magis legere: *Omnium sibi laborum . . . nequaquam dignum fructum esse, quod capere Syracusas potuisset. Quod . . . potuisset* exhibent scripti, et vetustissimi editi. Haec igitur foret huius loci sententia: tantos a Marcello in obsidione Syracusarum exhaustos labores, ut vel ipsae Syracusae captae exigua sit eorum merces. Crev.

5 *Archimedem, memoriae proditum est*] De Archimedis casu fusius agunt Plut. in Marcello, et Val. Max. viii. 7. De eius sepulcro vide Cic. Tusc. Quaest. v. 23. et sqq. Crev.

U. C. 540. A. C. 212.

pinquis etiam inquisitis honori praesidioque nomen ac memoriam eius fuisse. Hoc maxime modo Syracusae captae: in quibus praedae tantum fuit, quantum vix capta Carthagine tum fuisset, cum qua viribus aequis certabatur.

T. Otacilius Uticam cum classe traiicit.

Paucis ante diebus, quam Syracusae caperentur, T. Otacilius cum quinqueremibus octoginta Uticam ab Lilybaeo transmisit: et quum ante lucem portum intrasset, onerarias frumento onustas cepit; egressusque in terram, depopulatus est aliquantum agri circa Uticam, praedamque omnis generis retro ad naves egit. Lilybaeum tertio die, quam inde profectus erat, cum centum triginta onerariis navibus frumento praedaque onustis rediit: idque frumentum extemplo Syracusas misit. Quod ni tam in tempore subvenisset, victoribus victisque pariter perniciosa fames instabat.

32. Res in Hispania gestae.

Eadem aestate in Hispania, quum biennio ferme nihil admodum memorabile factum esset, consiliisque magis, quam armis, bellum gereretur, Romani imperatores egressi hibernis copias coniunxerunt. Ibi consilium advocatum, omniumque in unum congruerunt sententiae; quando ad id locorum id modo actum esset, ut Hasdrubalem tendentem in Italiam retinerent; tempus esse id iam agi, ut bellum in Hispania finiretur: et satis ad id virium credebant
6 accessisse, viginti millia Celtiberorum ea hieme ad arma excitata. Tres exercitus erant. Hasdrubal Gisgonis filius et Mago, coniunctis castris quinque ferme dierum iter ab Romanis aberant. Propior erat Hamilcaris filius Hasdru-
7 bal, vetus in Hispania imperator. Ad urbem nomine Anitorgin exercitum habebat. Eum volebant prius opprimi duces Romani: et spes erat, satis superque ad id virium esse. Illa restabat cura, ne, fuso eo perculsi, alter Hasdrubal et Mago, in avios saltus montesque recipientes sese, bellum extraherent. Optimum igitur rati, divisis bifariam copiis, totius simul Hispaniae amplecti bellum, ita inter se diviserunt, ut P. Cornelius duas partes exercitus Romanorum sociorumque adversus Magonem duceret atque Hasdrubalem; Cn. Cornelius cum tertia parte veteris exercitus, Celtiberis adiunctis, cum Hasdrubale Barcino bellum gereret. Una profecti ambo duces exercitusque, Celtiberis praegredientibus, ad urbem Anitorgin in conspectu hostium, dirimente amni, ponunt castra. Ibi Cn. Scipio, cum quibus ante dictum est copiis, substitit, et P. Scipio profectus ad destinatam belli partem.

Vires Poenorum.

Scipiones exercitum partiuntur.

6 *Ad arma excitata*] *Ad arma excitorum* ex emend. Gronov. reposuit Bekker.

7 *Anitorgin*] Oppidum incerti situs, nisi forte legendum sit *Conistorgin*, quod Appian. Bell. Hisp. 57, 58. memorat. cf. Strab. iii. 2. Rup.

U. C. 540. A. C. 212. 33. Celtiberi deserunt Cn. Scipionem.

Hasdrubal postquam animadvertit, exiguum Romanum exercitum in castris, et spem omnem in Celtiberorum auxiliis esse; peritus omnis barbaricae, et praecipue omnium earum gentium, in quibus per tot annos militabat, perfidiae, facili linguae commercio, quum utraque castra plena His- 8
panorum essent, per occulta colloquia paciscitur magna mercede cum Celtiberorum principibus, ut copias inde abducant. Nec atrox visum facinus. Non enim, ut in Romanos verterent arma, agebatur: et merces, quanta vel pro bello satis esset, dabatur, ne bellum gererent: et quum quies ipsa, tum reditus domum fructusque videndi suos suaque, grata vulgo erant. Itaque non ducibus facilius, quam multitudini, persuasum est: simul ne metus quidem ab Romanis erat, quippe tam paucis, si vi retinerent. Id 9
quidem cavendum semper Romanis ducibus erit, exemplaque haec vere pro documentis habenda, ne ita externis credant auxiliis, ut non plus sui roboris suarumque proprie virium in castris habeant. Signis repente sublatis, Celtiberi abeunt, nihil aliud quaerentibus causam obtestantibusque, ut manerent, Romanis respondentes, quam domestico se avocari bello.

Cn. Scipionis periculum.

Scipio, postquam socii nec precibus, nec vi retineri poterant, nec se aut parem sine illis hosti esse, aut fratri rursus coniungi vidit posse, nec ullum aliud salutare consilium in promptu esse, retro, quantum posset, cedere statuit; in id omni cura intentus, necubi hosti aequo se committeret loco; qui, transgressus flumen, prope vestigiis abeuntium insistebat.

34. Item P. Scipionis a Masinissa.

Per eosdem dies P. Scipionem par terror, periculum maius ab novo hoste, urgebat. Masinissa erat iuvenis, eo tempore socius Carthaginiensium, quem deinde clarum potentemque Romana fecit amicitia. Is tum cum equitatu Numidarum et advenienti P. Scipioni occurrit, et deinde assidue dies noctesque infestus aderat, ut non vagos tantum, procul a castris lignatum pabulatumque progressos, exciperet, sed ipsis obequitaret castris, invectusque in medias saepe stationes, omnia ingenti tumultu turbaret. Noctibus quoque saepe incursu repentino in portis valloque trepidatum est: nec aut locus, aut tempus ullum vacuum a metu ac sollicitudine erat Romanis: compulsisque intra vallum, adempto rerum omnium usu, quum prope iusta obsidio esset, futuramque artiorem eam appareret, si se

8 *Facili linguae commercio*] Omnes scripti, tum Gronoviani, tum nostri, ignorant *τὸ commercio*, quod tamen sensus omnino requirit. Hoc exemplum iis annumeramus, ex quibus colligi potest non usquequaque ita fidem habendam scriptis, vel compluribus et optimis, ut omnis editis dissentientibus detrahatur auctoritas. Crev.

9 *Si vi retinerent*] Si vi retinere conarentur Romani. Ita supr. xxiii. 19. *si palam frumentum importaret.*

U. C. 540. A. C. 212.

P. Scipionis temerarium consilium.

Indibilis, quem cum septem millibus et quingentis Suessetanorum adventare fama erat, Poenis coniunxisset; dux cautus et providens Scipio, victus necessitatibus, temerarium capit consilium, ut nocte Indibili obviam iret: et, quocunque occurrisset loco, proelium consereret. Relicto igitur modico praesidio in castris, praepositoque T. Fonteio legato, media nocte profectus, cum obviis hostibus manus
1 conseruit. Agmina magis, quam acies, pugnabant: superior tamen, ut in tumultuaria pugna, Romanus erat. Ceterum et equites Numidae repente, quos fefellisse se dux ratus erat, ab lateribus circumfusi, magnum terrorem intulere. Contracto adversus Numidas certamine novo, tertius insuper advenit hostis, duces Poeni, assecuti ab tergo iam pugnantes: ancepsque proelium Romanos circumsteterat, incertos in quem potissimum hostem, quamve in partem conferti eruptionem facerent. Pugnanti hortantique imperatori et offerenti se, ubi plurimus labor erat, latus dextrum lancea traiicitur: cuneusque is hostium, qui in confertos circa ducem impetum fecerat, ut exanimem labentem ex equo Scipionem vidit, alacres gaudio cum clamore per totam aciem nuntiantes discurrunt, imperatorem Romanum cecidisse. Haec pervagata passim vox, ut et hostes haud dubie pro victoribus, et Romani pro victis essent, fecit. Fuga confestim ex acie, duce amisso, fieri coepta est. Ceterum ut ad erumpendum inter Numidas
2 leviumque armorum alia auxilia haud difficilis res erat; ita effugere tantum equitum, aequantiumque equos velocitate peditum, vix poterant: caesique prope plures in fuga, quam in pugna, sunt. Nec superfuisset quisquam, ni praecipiti iam ad vesperum die nox intervenisset.

P. Scipio occisus, et exercitus caesus.

Haud segniter inde duces Poeni fortuna usi, confestim e proelio, vix necessaria quiete data militibus, ad Hasdrubalem Hamilcaris citatum agmen rapiunt, non dubia spe, 35.
3 quum iuncti essent, debellari posse. Quo ubi est ventum, inter exercitus ducesque, victoria recenti laetos, gratulatio ingens facta, imperatore tanto cum omni exercitu deleto, et alteram pro haud dubia parem victoriam exspectantes. Ad Romanos nondum quidem fama tantae cladis pervenerat, sed maestum quoddam silentium erat, et tacita divinatio; qualis iam praesagientibus animis imminentis mali esse

Tres Poeni duces coniungunt se adversus Cn. Scipionem.

1 *Agmina magis, quam acies*] Itineri magis instructi, quam pugnae.

2 *Difficilis res erat*] Vocem *res* delevit Bekker. ut quae ab optimis MSS. absit, et, auctore Gronov. ex superioribus intelligendam esse vocem *fuga* monet.

3 *Quum iuncti essent*] Lectionem omnium edd. ante Gronov. *quum copias coniunxissent*, revocavit Stroth. Sed omnes MSS. omittunt *copias*, optimi vero etiam *quum*, teste eodem Gronov. Fieri quidem potest ut in voce *coniunxissent*, lateant voces *cum iunxissent*, sc. *copias* sive *agmen*.

U. C. 540. A. C. 212.

solet. Imperator ipse, praeterquam quod ab sociis se de-
sertum, hostium tantum auctas copias sentiebat, coniectura
etiam et ratione ad suspicionem acceptae cladis, quam ad
ullam bonam spem, pronior erat. 'Quonam modo enim
'Hasdrubalem ac Magonem, nisi defunctos suo bello, sine 4
'certamine adducere exercitum potuisse? Quomodo au-
'tem non obstitisse, aut ab tergo secutum fratrem? ut, si
'prohibere, quo minus in unum coirent et duces et exer-
'citus hostium, non posset, ipse certe cum fratre coniun-
'geret copias.' His anxius curis id modo esse salutare in

Recedit Cn. Scipio.

praesens credebat, cedere inde, quantum posset: et inde 5
una nocte, ignaris hostibus, et ob id quietis, aliquantum
emensus est iter. Luce, ut senserunt profectos hostes,
praemissis Numidis, quam poterant maxime citato agmine
sequi coeperunt: ante noctem assecuti Numidae, nunc ab
tergo, nunc in latera incursantes. Consistere coeperunt,
ac tutari agmen, quantum possent; tamen, tuto ut simul 6
pugnarent procederentque, Scipio hortabatur, priusquam
36. pedestres copiae assequerentur. Ceterum nunc agendo,

Tumulum occupat.

nunc sustinendo agmen, quum aliquamdiu haud multum 7
procederetur, et nox iam instaret, revocat e proelio suos
Scipio: et collectos in tumulum quendam, non quidem
satis tutum, (praesertim agmini perculso) editiorem tamen,
quam cetera circa erant, subducit. Ibi primo, impedimen-
tis et equitatu in medium receptis, circumdati pedites haud 8
difficulter impetus incursantium Numidarum arcebant:
dein, postquam toto agmine tres imperatores cum tribus
iustis exercitibus aderant, apparebatque, parum armis ad
tuendum locum sine munimento valituros esse; circum-
spectare atque agitare dux coepit, si quo modo posset val-
lum circumiicere. Sed erat adeo nudus tumulus et asperi 9
soli, ut nec virgulta vallo caedendo, nec terra cespiti fa-
ciendo, aut ducendae fossae, aliive ulli operi apta inveniri
posset: nec natura quicquam satis arduum aut abscisum
erat, quod hosti aditum ascensumve difficilem praeberet;
omnia fastigio leni subvexa. Ut tamen aliquam imaginem 1

4 *Nisi defunctos suo bello*] Nisi ex animo suam partem belli confecissent, sc. Publio fratre exercituque eius devicto.

5 *Cedere inde . . . et inde una nocte*] Alterutrum *inde* vacare putat Crevier. qui ex Victor. cod. *cedere in quantum posset* legend. coniicit. Posterius *inde* unciolis inclusit Bekker.

6 *Tamen, tuto ut simul*] Adverbium *tuto* quod Crevierio et Strothio suspectum est, Bekker. unciolis inclusit.

7 *Sustinendo*] Morando et consistere per aliquod tempus iubendo. Crev.

8 *Circumdati pedites*] Pedites Romani circum impedimenta equitatumque locati. Crev.

9 *Circumiicere*] *Circuminiicere* Stroth. et Bekker. probant.

1 *Subvexa*] Quemadmodum *devexa* declivia, ita *subvexa* paullum acclivia et assurgentia dicuntur. Doering.

valli obiicerent, clitellas illigatas oneribus, velut struentes ad altitudinem solitam, circumdabant; cumulo sarcinarum omnis generis obiecto, ubi ad moliendum clitellae defuerant. Punici exercitus postquam advenere, in tumulum quidem perfacile agmen erexere: munitionis vero facies nova primo eos velut miraculo quodam tenuit, quum duces undique vociferarentur, 'Quid starent? et non ludibrium 'illud, vix feminis puerisve morandis satis validum, distra-'herent diriperentque? Captum hostem teneri, latentem 'post sarcinas.' Haec contemptim duces increpabant. Ceterum, neque transilire, neque moliri onera obiecta, nec caedere stipatas clitellas, ipsisque obrutas sarcinis, facile erat.

U. C. 540. A. C. 212.

Eum aggrediuntur Poeni.

2 Tardatis diu quum amolita obiecta onera armatis dedissent viam, pluribusque idem partibus fieret, capta iam undique castra erant: pauci ab multis, perculsique a victoribus, passim caedebantur. Magna pars tamen militum, quum in propinquas refugisset silvas, in castra P. Scipionis, quibus T. Fonteius legatus praeerat, perfugerunt. Cn. Scipionem alii in tumulo primo impetu hostium caesum tradunt: alii cum paucis in propinquam castris turrim perfugisse. Hanc igni circumdatam, atque ita exustis foribus, quas nulla moliri potuerunt vi, captam; omnesque intus cum ipso im-
3 peratore occisos. Anno octavo, postquam in Hispaniam venerat, Cn. Scipio, undetrigesimo die post fratris mortem, est interfectus. Luctus ex morte eorum non Romae maior, quam per totam Hispaniam, fuit. Quin apud cives partem doloris et exercitus amissi, et alienata provincia, et publica trahebat clades. Hispaniae ipsos lugebant desiderabantque duces: Cnaeum tamen magis, quo diutius prae-
4 fuerat iis, priorque et favorem occupaverat, et speciem iustitiae temperantiaeque Romanae primus dederat.

Cn. Scipio occisus, exercitusque caesus.

Quum deletus exercitus amissaeque Hispaniae viderentur, vir unus res perditas restituit. Erat in exercitu L. Marcius Septimi filius, eques Romanus, impiger iuvenis, animique et ingenii aliquanto, quam pro fortuna, in qua erat natus, maioris. Ad summam indolem accesserat Cn. Scipionis disciplina: sub qua per tot annos omnes militiae artes edo- 37.

L. Marcius res afflictas restituit.

2 *Amolita obiecta onera armatis*] *Amolita* hic passive usurpatur; *amoliti* opt. MSS. atque edd. nonnulli prae se ferunt. *Obiecta onera armatis* Bekkero suspecta sunt.

3 *Anno octavo*] Sed hic est septimus annus ab initio huius belli. Primo autem belli Hannibalici anno venerat Cn. Scipio in Hispaniam. Vid. supr. xxi. 32. Tamen infra Marcius in oratione eundem numerum, quem hic coarguimus, habet: *Invictos per octo annos milites suos:* ut possis suspicari errorem fuisse ipsius Livii. CREV.

4 *Priorque et favorem occupaverat, et speciem ... primus dederat*] *Prior* refertur ad fratrem; *primus* ad omnes. Primus enim omnium Romanorum in Hispaniam cum imperio et exercitu venit Cn. Scipio. SIGON.

U. C. 540. A. C. 212.

ctus fuerat. Hic, et ex fuga collectis militibus, et quibus-
dam de praesidiis deductis, haud contemnendum exercitum
fecerat, iunxeratque cum T. Fonteio P. Scipionis legato. 5
Sed tantum praestitit eques Romanus auctoritate inter
milites atque honore, ut, castris citra Iberum communitis,
quum ducem exercituum comitiis militaribus creari placu-
isset, subeuntes alii aliis in custodiam valli stationesque,
donec per omnes suffragium iret, ad L. Marcium cuncti
summam imperii detulerint. Omne inde tempus (exiguum
id fuit) muniendis castris convehendisque commeatibus con-
sumptum: et omnia imperia milites, quum impigre, tum
haudquaquam abiecto animo, exsequebantur. Ceterum

Reliquias Rom. persequitur Hasdrubal Gisgonis F.

postquam Hasdrubalem Gisgonis, venientem ad reliquias
belli delendas, transisse Iberum, et appropinquare allatum
est, signumque pugnae propositum ab novo duce milites

Luctus mil. Roman.

viderunt; recordati, quos paullo ante imperatores habuissent,
quibusque et ducibus et copiis freti prodire ad pugnam
soliti essent, flere omnes repente et offensare capita: et alii
manus ad coelum tendere, deos incusantes: alii, strati humi,
suum quisque nominatim ducem implorare: neque sedari
lamentatio poterat, excitantibus centurionibus manipulares,
et ipso mulcente et increpante Marcio, 'quid in muliebres
'et inutiles se proiecissent fletus potius, quam ad tutandos
'semet ipsos et rempublicam secum acuerent animos?' et,

Arma tamen capiunt.

'ne inultos imperatores suos iacere sinerent:' quum subito
clamor tubarumque sonus (iam enim prope vallum hostes
erant) exauditur. Inde, verso repente in iram luctu, dis- 6
currere ad arma: ac, velut accensi rabie, discurrunt ad
portas, et in hostem, negligenter atque incomposite veni-
entem, incurrunt. Extemplo improvisa res pavorem incutit

Poenos repellunt.

Poenis: mirabundique, unde tot hostes tam subito exorti
prope deleto exercitu forent, unde tanta audacia, tanta
fiducia sui victis ac fugatis, quis imperator duobus Scipioni-
bus caesis exstitisset, quis castris praeesset, quis signum de-
disset pugnae, ad haec tot tam necopinata primo omnium
incerti stupentesque referunt pedem: dein, valida impres-
sione pulsi, terga vertunt. Et aut fugientium caedes foeda
fuisset, aut temerarius periculosusque sequentium impetus,
ni Marcius propere receptui dedisset signum, obsistensque
ad prima signa, quosdam et ipse retinens, concitatam re-
pressisset aciem. Inde in castra avidos adhuc caedisque et
sanguinis reduxit. Carthaginienses, trepide primo ab hos-
tium vallo acti, postquam neminem insequi viderunt, metu

5 *Iunxeratque*] cf. Supr. 35. *quum iuncti essent*, et quae ibi notata sunt.

6 *Discurrere ad arma*] Vox *discurrere* abest ab uno MS., teste Iac. Gronov. et Bekkero suspecta est.

substitisse rati, contemptim rursus et sedato gradu in castra abeunt. U. C. 540. A. C. 212.

Par negligentia in castris custodiendis fuit. Nam, etsi propinquus hostis erat, tamen reliquias eum esse duorum exercituum ante paucos dies deletorum succurrebat. Ob hoc quum omnia neglecta apud hostes essent, exploratis iis, Marcius ad consilium, prima specie temerarium magis, quam audax, animum adiecit, ut ultro castra hostium oppugnaret: facilius esse ratus, unius Hasdrubalis expugnari castra, quam, si se rursus tres exercitus ac tres duces iunx-

Marcius statuit oppugnare castra hostium.

7 issent, sua defendi: simul aut, si successisset coeptis, recepturum se afflictas res: aut, si pulsus esset, tamen ultro inferendo arma, contemptum sui dempturum. Ne tamen 38.

8 subita res et nocturnus terror etiam non suae fortunae consilium perturbaret, alloquendos adhortandosque sibi milites ratus, concione advocata ita disseruit: 'Vel mea erga imperatores nostros vivos mortuosque pietas, vel praesens 'omnium nostrum, milites, fortuna fidem cuivis facere po-

Eius oratio ad milites.

9 'test, mihi hoc imperium, ut amplum iudicio vestro, ita re 'ipsa grave ac sollicitum esse. Quo enim tempore, nisi 'metus maerorem obstupefaceret, vix ita compos mei essem, 'ut aliqua solatia invenire aegro animo possem; cogor ves'tram omnium vicem, quod difficillimum in luctu est, unus 'consulere: et ne tum quidem, ubi, quonam modo has re'liquias duorum exercituum patriae conservare possim, 'cogitandum est, avertere animum ab assiduo maerore libet. 'Praesto est enim acerba memoria, et Scipiones me ambo 'dies noctesque curis insomniisque agitant, et excitant saepe

1 'somno; neu se, neu invictos per octo annos in his terris 'milites suos, commilitones vestros, neu rempublicam 'patiar inultam, et suam disciplinam suaque instituta sequi 'iubent: et, ut imperiis vivorum nemo obedientior me uno 'fuerit, ita post mortem suam, quod quaque in re facturos

2 'illos fuisse maxime censeam, id optimum ducere. Vos 'quoque velim, milites, non lamentis lacrimisque tanquam 'exstinctos prosequi, (vivunt vigentque fama rerum gesta'rum) sed, quotiescunque occurret memoria illorum, velut 'si adhortantes signumque dantes videatis eos, ita proelia 'inire. Nec alia profecto species, hesterno die oculis ani-

7 *Recepturum se afflictas res*] *Refecturum* Duker. et Drakenb. probant, sed Ernest. *recepturum* defendit, ut quod *rebus afflictis* magis respondeat.

8 *Etiam non suae fortunae consilium perturbaret*] Impedimentum et perturbationem afferret consilio, quod per se ipsum parum convenire videretur afflictae tunc ac prope desperatae Romanorum fortunae. Cr.

9 *Amplum iudicio vestro*] Honorificum, si quis illud spectat tanquam delatum suffragio vestro. Crev.

1 *Per octo annos*] Imo septem. Vid. supr. 36.

2 *Id optimum ducere*] Supple ex praecedentibus, *iubent*. Crev.

U. C. 540. A. C. 212. 'misque vestris oblata, memorabile illud edidit proelium: 'quo documentum dedistis hostibus, non cum Scipionibus 'exstinctum esse nomen Romanum: et, cuius populi vis 'atque virtus non obruta sit Cannensi clade, ex omni pro-'fecto saevitia fortunae emersuram esse. Nunc, quia tan-'tum ausi estis sponte vestra, experiri libet, quantum aude-'atis duce vestro auctore. Non enim hesterno die, quum 'signum receptui dedi sequentibus effuse vobis turbatum 'hostem, frangere audaciam vestram, sed differre in maiorem 'gloriam atque opportunitatem, volui: ut postmodo praepa-'rati incautos, armati inermes, atque etiam sopitos, per 'occasionem aggredi possetis. Nec huius occasionis spem, 'milites, forte temere, sed ex re ipsa conceptam habeo. A 'vobis quoque profecto si quis quaerat, quonam modo pauci 'a multis, victi a victoribus castra tutati sitis; nihil aliud 'respondeatis, quam id ipsum timentes vos omnia et operi-'bus firmata habuisse, et ipsos paratos instructosque fuisse. 'Et ita se res habet. Ad id, quod, ne timeatur, fortuna 3
'facit, minime tuti sunt homines: quia, quod neglexeris, 'incautum atque apertum habeas. Nihil omnium nunc 'minus metuunt hostes, quam ne obsessi modo ipsi atque 'oppugnati castra sua ultro oppugnemus. Audeamus, quod 'credi non potest ausuros nos. Eo ipso, quod difficillimum 'videtur, facillimum erit. Tertia vigilia noctis silenti ag-'mine ducam vos. Exploratum habeo, non vigiliarum 'ordinem, non stationes iustas esse. Clamor in portis au-'ditus et primus impetus castra ceperit. Tum inter torpi-'dos somno, paventesque ad necopinatum tumultum, et in-'ermes in cubilibus suis oppressos, illa caedes edatur, a qua 'vos hesterno die revocatos aegre ferebatis. Scio, audax 'videri consilium: sed in rebus asperis et tenui spe fortis-'sima quaeque consilia tutissima sunt: quia, si in occa-'sionis momento, cuius praetervolat opportunitas, cunctatus 'paullum fueris, nequicquam mox omissam quaeras. Unus 'exercitus in propinquo est: duo haud procul absunt. 'Nunc aggredientibus spes aliqua est: et iam tentastis vestras 'atque illorum vires. Si diem proferimus, et hesternae 'eruptionis fama contemni desierimus, periculum est, ne 'omnes duces, omnes copiae conveniant. Tres deinde 'duces, tres exercitus sustinebimus hostium, quos Cn. Scipio 'incolumi exercitu non sustinuit? Ut dividendo copias per-'iere duces nostri, ita separati ac divisi opprimi possunt

3 *Ad id, quod, ne timeatur*] Nihil minus tutum est hominibus, quam quod praesens fortuna vetat timeri: quoniam id plerumque ab iis negligitur; quod autem neglexeris, incautum atque apertum est, ac facillime hosti patet. Crev. *Ad id, . . . tuti*, cf. infr. xxxvi. 32.

'hostes. Alia belli gerendi via nulla est. Proinde nihil, U. C. 540.
'praeter noctis proximae opportunitatem, exspectemus. A. C. 212.
'Ite, deis bene iuvantibus, corpora curate, ut integri vigentesque eodem animo in castra hostium irrumpatis, quo 'vestra tutati estis.'

Laeti et audiere ab novo duce novum consilium, et, quo audacius erat, magis placebat. Reliquum diei expediendis armis et curatione corporum consumptum: et maior pars
4 noctis quieti data est. Quarta vigilia movere. Erant 39.
ultra proxima castra sex millium intervallo distantes aliae copiae Poenorum. Vallis cava intererat, condensa arboribus. In huius silvae medio ferme spatio cohors Romana arte Punica abditur, et equites. Ita medio itinere intercepto, ceterae copiae silenti agmine ad proximos hostes ductae. Et, quum statio nulla pro portis, neque in vallo custodiae essent, velut in sua castra, nullo usquam obsistente, penetravere. Inde signa canunt, et tollitur clamor. Pars semisomnos hostes caedunt: pars ignes casis, stramento arido tectis, iniiciunt: pars portas occupant, ut fugam intercludant. Hostes simul ignis, clamor, caedes, velut alienatos sensibus, nec audire, nec providere quicquam sinunt. Incidunt inermes inter catervas armatorum; alii ruunt ad portas, alii obsaeptis itineribus super vallum saliunt: et, ut quisque evaserat, protinus ad castra altera fugiunt: ubi ab cohorte et equitibus ex occulto procurrentibus circumventi, caesique ad unum omnes sunt. Quanquam, etiam si quis ex ea caede effugisset, adeo raptim captis propioribus castris in altera transcursum castra ab Romanis est, ut praevenire nuntius cladis non posset. Ibi vero, quo longius ab hoste aberant, et quia sub lucem pabulatum, lignatum, et praedatum quidam dilapsi fuerant, neglecta magis omnia ac soluta invenere; arma tantum in stationibus posita: milites inermes, aut humi sedentes accubantesque, aut obambulantes ante vallum portasque. Cum his tam securis solutisque Romani, calentes adhuc ab recenti pugna, ferocesque victoria, proelium ineunt. Itaque nequaquam resisti in portis potuit. Intra portas, concursu ex totis castris ad primum clamorem et tumultum facto, atrox proelium oritur: diuque tenuisset, ni cruenta scuta Romanorum visa, indicium alterius cladis Poenis, atque inde pavorem iniecissent. Hic terror in fugam avertit omnes: effusique, qua iter est, nisi quos caedes oppressit, exuuntur castris. Ita nocte ac die bina castra hostium expugnata ductu L. Marcii. Ad triginta septem millia hos-

Castra Hasdrubalis capiuntur.

Altera etiam castra capta.

4 *Quarta vigilia*] Marcius in oratione dixit se *tertia vigilia* moturum : sed parum scilicet interest. Crev.

U. C. 540. A. C. 212.

tium caesa, auctor est Claudius, qui annales Acilianos ex 5
Graeco in Latinum sermonem vertit: captos ad mille octingentos triginta: praedam ingentem partam: in ea fuisse clipeum argenteum pondo centum triginta octo, cum imagine Barcini Hasdrubalis. Valerius Antias una castra 6
Magonis capta tradit, septem millia caesa hostium: altero proelio, eruptione pugnatum cum Hasdrubale: decem millia occisa, quattuor millia trecentos triginta captos. Piso quinque millia hominum, quum Mago cedentes nostros effuse sequeretur, caesa ex insidiis scribit. Apud omnes magnum nomen Marcii ducis est. Et verae gloriae eius etiam miracula addunt: flammam ei concionanti fusam e capite, sine ipsius sensu, cum magno pavore circumstantium militum: monumentumque victoriae eius de Poenis, usque ad incensum Capitolium, fuisse in templo clipeum, Marcium 7
appellatum, cum imagine Hasdrubalis. Quietae deinde aliquamdiu in Hispania res fuere, utrisque, post tantas acceptas in vicem illatasque clades, cunctantibus periculum summae rerum facere.

Flamma e capite Marcii emicans.

40. Dum haec in Hispania geruntur, Marcellus captis Syracusis, quum cetera in Sicilia tanta fide atque integritate composuisset, ut non modo suam gloriam, sed etiam maiestatem populi Romani, augeret; ornamenta urbis, signa, tabulasque, quibus abundabant Syracusae, Romam devexit. Hostium quidem illa spolia, et parta belli iure: ceterum inde primum initium mirandi Graecarum artium opera, licentiaeque huic sacra profanaque omnia vulgo spoliandi 8
factum est: quae postremo in Romanos deos, templum id ipsum primum, quod a Marcello eximie ornatum est, vertit. 9
Visebantur enim ab externis ad portam Capenam dedicata a Marcello templa, propter excellentia eius generis orna-

Spolia Syracusis Romam devecta.

5 *Annales Acilianos*] Huius Acilii, qui Graece scripsit historiam, meminit Cic. de Off. iii. 32. Quis vero ille fuerit, aut quando vixerit non satis constat. STROTH. Sed et quum Plut. in Cat. maiore meminerit C. Acilii, clari hominis, qui laudi sibi duxerit Carneadis et sociorum legationis philosophorum orationes apud senatum interpretari, hunc tam cupidum Graecarum literarum virum non inepte suspicabimur Graece quoque scripsisse historiam. Legatio illa cadit in annum U. C. 597. Claudium, qui annales Acilianos in Latinum sermonem convertit, dicamusne Clodium Licinium, de quo infr. xxix. 22. an Claudium Quadrigarium, de quo supr. viii. 19. an alium aliquem Claudium, decernere non possumus. CREV.

6 *Valerius Antias*] cf. Supr. iii. 5. Vixit paullo ante aetatem Ciceronis, et aequales habuit inter historicos Sisennam et C. Licinium Macrum, inter poetas Lucretium et Catullum. STROTH.

7 *Incensum Capitolium*] Anno U. C. 669, Scipione et Norbano consulibus.

8 *Licentiaeque huic*] sc. Huius temporis, quo ista scribuntur. cf. supr. i. 55. vi. 4. GRONOV. Structurae variatione, qualis est *initium mirandi licentiaeque huic*, Livium passim usum esse monet Drakenb. cf. infr. xxxviii. 39.

9 *Eximie ornatum est*] Intelligit haud dubie aedem Honoris et Virtutis, de qua cf. infr. xxvii. 25. xxix. 11. Cic. in Verr. iv. 54. DUK.

U. C. 540. A. C. 212.

Marcellus res Siculorum componit.

1 menta, quorum perexigua pars comparet. Legationes omnium ferme civitatium Siciliae ad eum conveniebant. Dispar ut causa earum, ita conditio erat. Qui ante captas Syracusas aut non desciverant, aut redierant in amicitiam, ut
2 socii fideles accepti cultique: quos metus post captas Syracusas dediderat, ut victi a victore leges acceperunt.

Mutines novus Poenorum in Sicilia dux.

Erant tamen haud parvae reliquiae belli circa Agrigentum Romanis: Epicydes et Hanno duces reliqui prioris belli, et tertius novus ab Hannibale in locum Hippocratis missus,
3 Libyphoenicum generis Hipponiates, (Mutinem populares vocabant) vir impiger, et sub Hannibale magistro omnes belli artes edoctus. Huic ab Epicyde et Hannone Numidae dati auxiliares: cum quibus ita pervagatus est hostium agros, ita socios ad retinendos in fide animos eorum, ferendoque in tempore cuique auxilium, adiit, ut brevi tempore totam Siciliam impleret nominis sui, nec spes alia maior apud faventes rebus Carthaginiensium esset. Itaque inclusi ad tempus moenibus Agrigenti dux Poenus Syracusanusque, non consilio Mutinis, quam fiducia, magis ausi egredi extra muros, ad Himeram amnem posuerunt castra. Quod ubi perlatum ad Marcellum est, extemplo copias movit; et ab hoste quattuor ferme millium intervallo consedit, quid agerent pararentve exspectaturus. Sed nullum neque locum, neque tempus cunctationi consiliove dedit Mutines, transgressus amnem, ac stationibus hostium cum ingenti terrore ac tumultu invectus. Postero die prope iusto proelio compulit hostem intra munimenta. Inde revocatus seditione Numidarum in castris facta, quum trecenti ferme eorum Heracleam Minoam concessissent, ad mitigandos revocandosque eos profectus, magnopere monuisse duces dicitur, ne absente se cum hoste manus consererent. Id ambo aegre passi duces, magis Hanno, iam
4 ante anxius gloria eius: 'Mutinem sibi modum facere, 'degenerem Afrum imperatori Carthaginiensi, misso ab 'senatu populoque.' Is perpulit cunctantem Epicydem, ut, transgressi flumen, in aciem exirent. Nam si Mutinem opperirentur et secunda pugnae fortuna evenisset, haud
dubie Mutinis gloriam fore. Enimvero indignum ratus 41.

Terret Romanos.

1 *Perexigua pars comparet*] Nempe ablata erant reliqua bellis civilibus. STROTH.

2 *Quos metus ... dediderat*] Quos metus impulerat, ut se dederent. CR.

3 *Libyphoenicum generis*] Supr. xxi. 22. *Libyphoenices, mixtum Punicum Afris genus.* Hinc infra Hanno vocat Mutinem *degenerem Afrum.* CREV. Ceterum Libyphoenices maritimas urbes habebant, et in numero quattuor populorum erant, qui Africam tenebant, sc. Carthaginienses, Libyphoenices, Afri, Numidae. cf. Diodor. Sic. xx. 55. *Hipponiatem* esse Hippone oppido natum monet Sigon. ut *Crotoniatem* etc.

4 *Sibi modum facere*] sc. Ipsi Hannoni leges praescribere.

U. C. 540. A. C. 212.

Eo absente, proelium committitur.

Marcellus se, qui Hannibalem subnisum victoria Cannensi ab Nola repulisset, his terra marique victis ab se hostibus cedere, arma propere capere milites, et efferri signa iubet. Instruenti exercitum decem effusis equis advolant ex hostium acie Numidae, nuntiantes, populares suos, primum ea seditione motos, qua trecenti ex numero suo concesserint Heracleam, dein quod praefectum suum ab obtrectantibus ducibus gloriae eius, sub ipsam certaminis diem, ablegatum videant, quieturos in pugna. Gens fallax promissi fidem praestitit. Itaque et Romanis crevit animus, nuntio celeri per ordines misso, destitutum ab equite hostem esse, quem

Vincuntur Poeni.

maxime timuerant: et territi hostes, praeterquam quod maxima parte virium suarum non iuvabantur, timore etiam incusso, ne ab suo et ipsi equite oppugnarentur. Itaque haud magni certaminis fuit: [5] primus clamor atque impetus rem decrevit. Numidae, quum in concursu quieti stetissent in cornibus, ut terga dantes suos viderunt, fugae tantum parumper comites facti, postquam omnes Agrigentum trepido agmine petentes viderunt, ipsi metu obsidionis passim in civitates proximas dilapsi. Multa millia hominum caesa captaque, et octo elephanti. Haec ultima in Sicilia Marcelli pugna fuit: victor inde Syracusas rediit.

Iam ferme in exitu annus erat. Itaque senatus Romae decrevit, ut P. Cornelius praetor literas Capuam ad consules mitteret; dum Hannibal procul abesset, nec ulla magni discriminis res ad Capuam gereretur, alter eorum, si ita videretur, ad magistratus subrogandos Romam veniret. Literis acceptis, inter se consules compararunt, ut Claudius comitia perficeret, Fulvius ad Capuam maneret. Consules Claudius creavit Cn. Fulvium Centumalum et P. Sulpicium Servii filium Galbam, qui nullum antea curulem magistratum gessisset. Praetores deinde creati, L. Cornelius Lentulus, M. Cornelius Cethegus, C. Sulpicius, C. Calpurnius Piso. Pisoni iurisdictio urbana, Sulpicio Sicilia, [6] Cethego Apulia, [7] Lentulo Sardinia evenit. Consulibus prorogatum in annum imperium est.

5 *Haud magni certaminis fuit*] sc. *Res*, quae ex proximo sequente membro intelligitur.

6 *Sulpicio Sicilia*] Nempe vetus provincia, quae Cannensi exercitu obtinebatur. Id apparet ex c. 1. libr. seq. Crev.

7 *Cethego Apulia*] Is postea, commutata sorte, Marcello decedenti e Sicilia successit, ut patet infr. xxvi. 21. et 28. Apuliam consules obtinuerunt, ex cap. 22. eiusdem libri. De his magistratuum anni sequentis provinciis fuse disseruit accuratissimus Perizonius in nota ad hunc locum. Ex ea, quae maxime necessaria sunt, hic excerpta habes. Cr.

EPITOME LIBRI XXVI.

HANNIBAL ad tertium ab urbe Roma lapidem super Anienem castra posuit: ipse vero cum duobus millibus equitum usque ad ipsam Capenam portam, ut urbis situm exploraret, obequitavit; et quum per triduum in aciem utrimque exercitus omnis descendisset, certamen tempestas diremit: nam quum in castra rediissent, statim serenitas erat. Capua capta est a Q. Fulvio et Ap. Claudio consulibus. Principes Campanorum veneno sibi consciverunt mortem. Quum senatus Campanorum deligatus esset ad palos, ut securi feriretur; literas a senatu missas Q. Fulvius consul, quibus iubebatur parcere, antequam legeret, in sinu posuit, et lege agi iussit, et supplicium peregit. Quum in comitiis apud populum quaereretur, cui mandaretur Hispaniarum imperium; nullo id volente suscipere, P. Scipio P. filius, qui in Hispania ceciderat, professus est se iturum: et, suffragio populi consensuque omnium missus, Novam Carthaginem uno die expugnavit, quum ageret vigesimum quartum annum, videreturque divina stirpe creatus: quoniam et ipse, postquam togam acceperat, quotidie in Capitolio erat; et in cubiculo matris eius anguis saepenumero videbatur. Res praeterea in Sicilia gestas continet, et amicitiam cum Aetolis iunctam, bellumque gestum adversus Acarnanas et Philippum Macedoniae regem.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXVI.

U. C. 541. A. C. 211. Cn. Fulvio, P. Sulpicio Coss.

Provinciae et exercitus.

CN. FULVIUS CENTUMALUS, P. Sulpicius Galba
consules, quum Idibus Martiis magistratum inissent, se-
natu in Capitolium vocato, de republica, de administratione
belli, de provinciis exercitibusque Patres consuluerunt. Q.
Fulvio, Ap. Claudio, prioris anni consulibus, prorogatum im-
perium est; atque exercitus, quos habebant, decreti: adiec-
tumque, ne a Capua, quam obsidebant, abscederent, prius-
quam expugnassent. Ea tum cura maxime intentos habebat
Romanos: non ab ira tantum, quae in nullam unquam civita- 1
tem iustior fuit, quam quod urbs tam nobilis ac potens, sicut
defectione sua traxerat aliquot populos, ita recepta inclina-
tura rursus animos videbatur ad veteris imperii respectum.
Et praetoribus prioris anni, M. Iunio in Etruria, P. Sem- 2
pronio in Gallia, cum binis legionibus, quas habuerant,
prorogatum est imperium. Prorogatum et M. Marcello, ut
pro consule in Sicilia reliqua belli perficeret eo exercitu,
quem haberet. Si supplemento opus esset, suppleret de
legionibus, quibus P. Cornelius propraetor in Sicilia prae-
esset: dum ne quem militem legeret ex eo numero, quibus 3
senatus missionem reditumque in patriam negasset ante
belli finem. C. Sulpicio, cui Sicilia evenerat, duae legiones,
quas P. Cornelius habuisset, decretae: et supplementum
de exercitu Cn. Fulvii, qui priore anno in Apulia foede
caesus fugatusque erat. Huic generi militum senatus eun-
dem, quem Cannensibus, finem statuerat militiae: additum

1 *Non ab ira tantum . . . quam*] Non tam propter iram, quam quod . . . Non raro *quam* et *tantum* sibi invicem respondent. Terentius, Hec. Act. iii. Sc. 4. *Non hercle verbis dici potest tantum, quam reipsa navigare incommodum est.* Et eodem fere modo idem, Phorm. Act. ii. Sc. 1. *Quo magis novi, tanto saepius.* Crev.

2 *Praetoribus prioris anni, M. Iunio . . . P. Sempronio*] M. Iunio praetori prioris anni, P. Sempronio, qui quum biennio ante praeturam gessisset, priore anno Galliam, prorogato imperio, propraetor obtinuerat. Iam observavimus supr. xxiii. 40. interdum a Livio dici *praetorem* eum qui cum praetorio imperio est, quamvis praeturam non gerat. Crev.

3 *Quibus senatus*] cf. Supr. xxiii. 25.

etiam utrorumque ignominiae est, ne in oppidis hibernarent, U. C. 541.
neve hiberna propius ullam urbem decem millibus passuum A. C. 211.
aedificarent. L. Cornelio in Sardinia duae legiones datae, quibus Q. Mucius praefuerat: supplementum, si opus esset, consules scribere iussi. T. Otacilio et M. Valerio Siciliae Graeciaeque ora cum legionibus classibusque, quibus praeerant, decretae. Quinquaginta Graeci cum legione una, centum Siculi cum duabus legionibus habebant naves. Tribus et viginti legionibus Romanis eo anno bellum terra 23. Legiones.
marique est gestum.

Principio eius anni quum de literis L. Marcii referretur, 2. Literae L. Marcii.
res gestae magnificae senatui visae: titulus honoris, quod imperio, non populi iussu, non ex auctoritate Patrum dato, 'Propraetor senatui,' scripserat, magnam partem hominum offendebat. Rem mali exempli esse, imperatores legi ab
4 exercitibus: et sollenne auspicatorum comitiorum in castra et provincias, procul ab legibus magistratibusque, ad militarem temeritatem transferri. Et, quum quidam referendum ad senatum censerent, melius visum differri eam consultationem, donec proficiscerentur equites, qui ab Marcio literas attulerant. Rescribi de frumento et vestimentis exercitus placuit: 'eam utramque rem curae fore senatui:' ascribi
5 autem, 'Propraetori L. Marcio,' non placuit; ne id ipsum, quod consultationi reliquerant, pro praeiudicato ferret. Dimissis equitibus, de nulla re prius consules retulerunt, omniumque in unum sententiae congruebant, agendum cum tribunis plebis esse, primo quoque tempore ad plebem ferrent, quem cum imperio mitti placeret in Hispaniam ad eum exercitum, cui Cn. Scipio imperator praefuisset. Ea res cum tribunis acta promulgataque est.

Sed aliud certamen occupaverat animos. C. Sempronius Cn. Fulvius accusatur.
Blaesus die dicta Cn. Fulvium, ob exercitum in Apulia amissum, in concionibus vexabat: 'multos imperatores temeritate atque inscientia exercitum in locum praecipitem 'perduxisse' dictitans: 'neminem, praeter Cn. Fulvium, 'ante corrupisse omnibus vitiis legiones suas, quam proderet. Itaque vere dici posse, prius eos periisse, quam viderent hostem; nec ab Hannibale, sed ab imperatore suo, 'victos esse. Neminem, quum suffragium ineat, satis cer-
6 'nere, cui imperium, cui exercitum permittat. Quid interfuisse inter Ti. Sempronium? Quum ei servorum exercitus

4 *Sollenne auspicatorum comitiorum*] Sollenne institutum, quo comitia auspicato Romae habebantur. Crev.

5 *Ne id ipsum*] sc. Utrum ei concederet senatus propraetoris titulum. *Ferret* idem quod *acciperet.*

6 *Quid interfuisse inter Ti. Sempronium*] Hoc mancum esse iudicat Crevier. Ceterum Bekker. fide MS. Pal. 2. *inter hunc et Ti. Sempronium* reponit, quod Gebhardus probat.

U. C. 541. A. C. 211. 'datus esset, brevi effecisse disciplina atque imperio, ut 'nemo eorum generis ac sanguinis sui memor in acie esset, 'praesidio sociis, hostibus terrori essent: Cumas, Beneventum, aliasque urbes eos velut e faucibus Hannibalis ereptas 'populo Romano restituisse. Cn. Fulvium Quiritium Romanorum exercitum, honeste genitos, liberaliter educatos, 'servilibus vitiis imbuisse: ergo effecisse, ut feroces et inquieti inter socios, ignavi et imbelles inter hostes essent,
'nec impetum modo Poenorum, sed ne clamorem quidem 7
'sustinere possent. Nec, hercule, mirum esse, milites in 8
'acie non stetisse, quum primus omnium imperator fugeret. 'Magis mirari se, aliquos stantes cecidisse, et non omnes 'comites Cn. Fulvii fuisse pavoris ac fugae. C. Flaminium, 'L. Paullum, L. Postumium, Cn. ac P. Scipiones cadere in 'acie maluisse, quam deserere circumventos exercitus: Cn. 'Fulvium prope unum nuntium deleti exercitus Romam 'redisse. Facinus indignum esse, Cannensem exercitum, 'quod ex acie fugerit, in Siciliam deportatum, ne prius inde 'dimittatur, quam hostis ex Italia decesserit, et hoc idem 'in Cn. Fulvii legionibus nuper decretum: Cn. Fulvio 'fugam ex proelio, ipsius temeritate commisso, impunitam 'esse: et eum in ganea lustrisque, ubi iuventam egerit, 'senectutem acturum: milites, qui nihil aliud peccaverint, 'quam quod imperatoris similes fuerint, relegatos prope in 'exsilium, ignominiosam pati militiam. Adeo imparem 'libertatem Romae diti ac pauperi, honorato atque inhono-
3. 'rato esse.' Reus ab se culpam in milites transferebat:
Se defendit. 'Eos ferociter pugnam poscentes productos in aciem, non 'eo, quo voluerint, quia serum diei fuerit, sed postero die, 'et tempore et loco aequo instructos, seu famam seu vim 'hostium non sustinuisse. Quum effuse omnes fugerent, 'se quoque turba ablatum; ut Varronem Cannensi pugna, 'ut multos alios imperatores. Qui autem solum se restantem prodesse reipublicae, nisi si mors sua remedio publicis 'cladibus futura esset, potuisse? Non se inopia commeatus, 'non in loca iniqua incaute deductum, non agmine inexplorato euntem insidiis circumventum. Vi aperta, armis, 'acie victum: nec suorum animos, nec hostium, in potestate 'habuisse. Suum cuique ingenium audaciam aut pavorem
'facere.' Bis est accusatus, pecuniaque anquisitum. Tertio, 9

7 *Nec impetum modo*] Et impetum Poenorum non modo sustinere non possent. Plerumque Livius post has voces *non modo* supprimit *non*, ubi in sequenti membro reperitur *ne . . . quidem*. Exempla alibi collegimus. Crev.

8 *Milites in acie non stetisse*] Duas postremas voces Bekker. delet, ut quae in plur. codd. non exstent: sed vocem aliquam, e. g. *cessisse*, quam ante *milites* reponit Gronov., desiderari plane liquet.

9 *Pecuniaque anquisitum*] *Anquirere* proprie idem est ac *quaerere*, sive *inquirere*. Hic de eo dicitur

testibus datis, quum, praeterquam quod omnibus probris U. C. 541.
onerabatur, iurati permulti dicerent, fugae pavorisque ini- A. C. 211.
tium a praetore ortum; ab eo desertos milites, quum haud
vanum timorem ducis crederent, terga dedisse; tanta ira
accensa est, ut capite anquirendum concio succlamaret.
De eo quoque novum certamen ortum. Nam, quum tribu-
nus bis pecunia anquisisset, tertio capitis se anquirere
1 diceret; tribuni plebis appellati, 'collegae,' negarunt, 'se
'in mora esse, quo minus, quod ei more maiorum permis-
2 'sum esset, seu legibus, seu moribus mallet, anquireret,
'quoad vel capitis, vel pecuniae iudicasset privato.' Tum
3 Sempronius, 'perduellionis se iudicare Cn. Fulvio,' dixit,
4 diemque comitiis ab C. Calpurnio praetore urbis petit.
Inde alia spes ab reo tentata est: si adesse in iudicio Q.
Fulvius frater posset, florens tum et fama rerum gestarum,
et propinqua spe Capuae potiundae. Id quum per literas It in exsilium.
miserabiliter pro fratris capite scriptas petisset Fulvius, ne-
gassentque Patres e republica esse, abscedi a Capua; post-
quam dies comitiorum aderat, Cn. Fulvius exsulatum Tar-
5 quinios abiit. Id ei iustum exsilium esse, scivit plebs.

Inter haec vis omnis belli versa in Capuam erat. Obsi- 4.
debatur tamen acrius, quam oppugnabatur: nec aut famem Capuae artior obsidio.
tolerare servitia ac plebs poterant, aut mittere nuntios ad
Hannibalem per custodias tam artas. Inventus est Numida,
qui, acceptis literis, evasurum se professus, ut promissum
praestaret, per media Romana castra nocte egressus, spem
accendit Campanis, dum aliquid virium superesset, ab
omni parte eruptionem tentandi. Ceterum in multis certa- Equestria proelia prospera Campanis.
6 minibus equestria proelia ferme prospera faciebant; pedites
superabantur. Sed nequaquam tam laetum vincere, quam
triste vinci ulla parte erat ab obsesso et prope expugnato
hoste. Inita tandem ratio est, ut, quod viribus deerat, arte

qui accusat. *Anquirit* igitur *pecunia* is qui postulat, ut reus pecuniae damnetur. *Capite anquirit* is qui postulat, ut reus damnetur capitis. Sed observandum *capite* non semper designari vitam, sed interdum statum tantummodo eius qui in discrimen vocatur. Crev. *Capite* enim *anquisitus*, si damnatus esset, *deminutionem capitis* patiebatur, et *deterioris iuris* fiebat.

1 *Collegae, negarunt, se in mora esse*] Negarunt se impedimento esse collegae suo. Crev.

2 *Seu legibus, seu moribus mallet*] *Leges* capite damnasse imperatorem, qui exercitum sua culpa amisisset; sed *moribus*, sive usu, institutum fuisse, ut pecunia lueret, censet Crevier.

3 *Se iudicare*] *Iudicare* dicitur, non modo qui pronuntiat et sententiam fert, verum quoque qui accusat et diem alicui dicit. cf. Muret. Var. Lect. xiv. 16. et supr. i. 26.

4 *Diemque comitiis*] Perduellio iudicabatur comitiis centuriatis, quae tribunus habere non poterat. Ideo a praetore urbano diem comitiis petit. Idem reperies factum in simili causa, infr. xliii. 16. Crev.

5 *Iustum exsilium*] Legitimum exsilium. cf. supr. i. 60. Niebhr. ii. n. 129.

6 *Pedites superabantur*] *Pedite* ex coniect. Gronov. reposuit Bekker.

U. C. 541. A. C. 211.

aequaretur. Ex omnibus legionibus electi sunt iuvenes, maxime vigore ac levitate corporum veloces: iis parmae breviores, quam equestres, et septena iacula quaternos longa pedes data, praefixa ferro, quale hastis velitaribus inest. 7
Eos singulos in equos suos accipientes equites assuefecerunt, et vehi post sese, et desilire perniciter, ubi signum datum esset. Postquam assuetudine quotidiana satis intrepide visum est fieri, in campum, qui medius inter castra murumque erat, adversus instructos Campanorum equites processerunt: et, ubi ad coniectum teli ventum est, signo dato velites desiliunt. Pedestris inde acies ex equitatu repente in hostium equites incurrit: iaculaque cum impetu alia super alia emittunt. Quibus plurimis in equos virosque passim coniectis permultos vulneraverunt: pavoris tamen plus ex re nova atque inopinata iniectum est, et in perculsum hostem equites invecti, fugam stragemque eorum usque ad portas fecerunt. Inde equitatu quoque superior Romana res fuit. Institutum, ut velites in legionibus essent. 8
Auctorem peditum equiti immiscendorum centurionem Q. Navium ferunt, honorique id ei apud imperatorem fuisse.

Velites in legionibus.

5. Quum in hoc statu ad Capuam res essent, Hannibalem 9
diversum Tarentinae arcis potiundae Capuaeque retinendae trahebant curae. Vicit tamen respectus Capuae, in quam omnium sociorum hostiumque conversos videbat animos; documento futurae, qualemcunque eventum defectio ab 1
Romanis habuisset. Igitur, magna parte impedimentorum relicta in Bruttiis, et omni graviore armatu, cum delectis peditum equitumque, quam poterat aptissimis ad maturandum iter, in Campaniam contendit. Secuti tamen tam raptim euntem tres et triginta elephanti. In valle occulta

Hannibal in Campaniam redit.

7 *Ferro, quale hastis velitaribus inest*] De velitum institutione hic agitur. Quid ergo opus est observare velites armatos esse hastis velitaribus? Nimirum hasta velitaris sumitur universe pro hasta missili: quae quidem in usu fuit et ante institutos velites, supr. xxiv. 34, et post exstinctos. Crev.

8 *Institutum, ut velites in legionibus essent*] Antea iam in exercitibus Romanis levis armaturae milites erant. Sed levis armatura commune nomen est, cuius plura sunt genera sive partes, ut rorarii, accensi, de quibus Livius viii. 8. egit, et ii qui hoc loco dicuntur velites. Vetus ergo illa levis armatura habuit sagittarios, funditores, iaculatores, qui videntur comprehensi fuisse duplici nomine rorariorum et accensorum; at non velites proprie dictos. Si quando igitur mentio fit velitum prioribus temporibus, ut xxiv. 34. intellige veteribus illis levis armaturae militibus accommodatum esse illud nomen, quod tamen iis proprio sensu non competebat. Haec fusius explicata habes apud Lipsium, de Mil. Rom. iii. 1. Crev.

9 *Hannibalem diversum*] h. e. In diversas partes.

1 *Documento futurae, qualemcunque eventum*] Propositae in exemplum ac documentum, ut ex eventu quem Campanorum ab Romanis defectio habuisset, ceteri omnes populi iudicarent utra societas, Romanorumne an Hannibalis, potior esset. Cr.

post Tifata montem imminentem Capuae consedit. Adveniens quum castellum Galatiam, praesidio vi pulso, cepisset, in circumsedentes Capuam se vertit. Praemissis ante nuntiis Capuam, quo tempore castra Romana aggressurus esset, ut eodem et illi, ad eruptionem parati, portis omnibus sese effunderent, ingentem praebuit terrorem. Nam alia parte ipse adortus est; alia Campani omnes, pedites equitesque, et cum iis Punicum praesidium, cui Bostar et Hanno praeerant, erupit. Romani, ut in re trepida, ne ad unam concurrendo partem aliquid indefensi relinquerent, ita inter se copias partiti sunt. Ap. Claudius Campanis, Fulvius Hannibali est oppositus. C. Nero propraetor cum equitibus sextae legionis via, quae Suessulam fert; C. Fulvius Flaccus legatus cum sociali equitatu constitit e regione Vulturni amnis. Proelium non solito modo clamore ac tumultu est coeptum, sed, ad alium virorum, equorum, armorumque sonum, disposita in muris Campanorum imbellis multitudo tantum cum aeris crepitu, qualis in defectu

U. C. 541. A. C. 211.

Castra Romana aggreditur. Campani quoque erumpunt.

2 lunae silenti nocte cieri solet, edidit clamorem, ut averteret etiam pugnantium animos. Campanos facile a vallo Appius arcebat. Maior vis ab altera parte Fulvium, Hannibal et Poeni, urgebant. Legio ibi sexta loco cessit: qua pulsa, cohors Hispanorum cum tribus elephantis usque ad vallum pervasit: ruperatque mediam aciem Romanorum, et in ancipiti spe ac periculo erat, utrum in castra perrumperet, an intercluderetur a suis. Quem pavorem legionis periculumque castrorum Fulvius ubi vidit, Q. Navium primoresque alios centurionum hortatur, 'ut cohortem hostium sub vallo pugnantem invadant. 'In summo discrimine rem 'verti: aut viam dandam iis esse, et minore conatu, quam 'condensam aciem rupissent, in castra irrupturos: aut con'ficiendos sub vallo esse. Nec magni certaminis rem fore: 'paucos esse, et ab suis interclusos; et quae, dum paveat 'Romanus, interrupta acies videatur, eam, si se utrimque 'in hostem vertat, ancipiti pugna medios circumventuram.'

3 Navius ubi haec imperatoris dicta accepit, secundi hastati signum ademptum signifero in hostes infert; iacturum in medios eos minitans, ni se propere sequantur milites, et partem capessant pugnae. Ingens corpus erat, et arma honestabant; et sublatum alte signum converterat ad spectaculum cives hostesque. Ceterum, postquam iam ad signa

4 pervenerat Hispanorum, tum undique in eum tragulae coniectae, et prope tota in unum acies versa: sed neque hostium multitudo, neque telorum vis arcere impetum eius

2 *Ut averteret etiam pugnantium animos*] *Adverteret* ex coniect. Mureti reposuit Bekker.

3 *Secundi hastati*] sc. Secundi manipuli hastatorum.

4 *Tragulae*] cf. Supr. xxi. 7.

U.C. 541. A.C. 211. 6.

viri potuerunt. Et M. Atilius legatus, primi principis ex 5
eadem legione signum inferri in cohortem Hispanorum coegit. Et, qui castris praeerant, L. Porcius Licinus et T. Popillius legati pro vallo acriter propugnant, elephantosque transgredientes in ipso vallo conficiunt. Quorum corporibus quum oppleta esset fossa, velut aggere aut ponte iniecto, transitum hostibus dedit. Ibi per stragem iacentium elephantorum atrox edita caedes. Altera in parte castrorum iam impulsi erant Campani Punicumque praesidium, et sub ipsa porta Capuae, quae ad Vulturnum fert, pugnabatur: neque tam armati irrumpentibus Romanis resistebant, quam quod porta, ballistis scorpionibusque instructa, missilibus 6
procul hostes arcebat. Et suppressit impetum Romanorum vulnus imperatoris Ap. Claudii: cui, suos ante prima signa adhortanti, sub laevo humero summum pectus gaeso ictum 7
est. Magna tamen vis hostium ante portam est caesa: ceteri trepidi in urbem compulsi. Et Hannibal, postquam cohortis Hispanorum stragem vidit, summaque vi castra hostium defendi, omissa oppugnatione, recipere signa, et convertere agmen peditum, obiecto a tergo equitatu, ne hostis instaret, coepit. Legionum ardor ingens ad hostem insequendum fuit: sed Flaccus receptui cani iussit; satis ad utrumque profectum ratus, ut et Campani, quam haud multum in Hannibale praesidii esset, et ipse Hannibal sentiret. Caesa eo die, qui huius pugnae auctores sunt, octo millia hominum de Hannibalis exercitu, tria ex Campanis tradunt: signaque Carthaginiensibus quindecim adempta, duodeviginti Campanis. Apud alios nequaquam tantam molem pugnae inveni, plusque pavoris, quam certaminis, fuisse: quum inopinato in castra Romana Numidae Hispanique cum elephantis irrupissent; elephanti, per media castra vadentes, stragem tabernaculorum ingenti sonitu ac fugam abrumpentium vincula iumentorum facerent; fraudem quoque super tumultum adiectam, immissis ab Hannibale, qui (habuit aliquot) gnari Latinae linguae iuberent consulum verbis, quoniam amissa castra essent, pro se quemque militum in proximos montes fugere: sed eam celeriter cognitam fraudem, oppressamque magna caede hostium; elephantos igni e castris exactos.

Repulsi in urbem Campani.

Hannibal recipit signa.

Hoc ultimum (utcunque initum finitumque est) ante deditionem Capuae proelium fuit. Medixtuticus, qui sum- 8

5 *Primi principis*] Primi principum manipuli. cf. supr. xxv. 14.

6 *Scorpionibusque*] Huius machinae quae spicula aliaque missilia mittebat, descriptionem uberiorem dedit Ammian. Marcell. xxiii. 4. cf. supr. xxiv. 34.

7 *Gaeso ictum est*] Gaesum proprie telum Gallicum erat, forsan simile verutro, certe missile. cf. supr. viii. 8. Doer.

8 *Medixtuticus*] cf. Supr. xxiii. 35.

mus magistratus apud Campanos est, eo anno Seppius Lesius erat, loco obscuro tenuique fortuna ortus. Matrem U. C. 541. A. C. 211. Seppius Lesius Meddix tuticus Capuae.
9 eius quondam, pro pupillo eo procurantem familiare ostentum, quum respondisset haruspex, summum quod esset im-
1 perium Capuae, perventurum ad eum puerum, nihil ad eam spem agnoscentem, dixisse ferunt, 'Nae tu perditas res 'Campanorum narras, ubi summus honos ad filium meum
2 'perveniet!' Ea ludificatio veri et ipsa in verum vertit. Nam quum fame ferroque urgerentur, nec spes ulla superesset, iis, qui nati in spem honorum erant, honores detrectantibus; Lesius, querendo desertam ac proditam a primoribus Capuam, summum magistratum ultimus omnium Campanorum cepit.

Ceterum Hannibal, ut nec hostes elici amplius ad pugnam vidit, nec per castra eorum perrumpi ad Capuam posse, ne suos quoque commeatus intercluderent novi consules, abscedere irrito incepto, et movere a Capua statuit castra. Multa secum, quonam inde ire pergeret, volventi subiit animum impetus, caput ipsum belli Romam petendi: cuius rei semper cupitae praetermissam occasionem post Cannensem pugnam et alii vulgo fremebant, et ipse non dissimulabat. 'Necopinato pavore ac tumultu, non esse desperan- 'dum, aliquam partem urbis occupari posse; et, si Roma in 'discrimine esset, Capuam extemplo omissuros aut ambo 'imperatores Romanos, aut alterum ex iis: et, si divisissent 'copias, utrumque infirmiorem factum aut sibi, aut Cam- 'panis, bene gerendae rei fortunam daturos esse.' Una ea cura angebat, ne, ubi abscessisset, extemplo dederentur Campani. Numidam promptum ad omnia audenda donis pellicit, ut, literis acceptis, specie transfugae castra Romana ingressus, altera parte Capuam clam pervadat. Literae autem erant adhortatione plenae. 'Profectionem suam, 'quae salutaris illis foret, abstracturam ad defendendam 'Romam ab oppugnanda Capua duces atque exercitus 'Romanos. Ne desponderent animos: tolerando paucos 'dies totam soluturos obsidionem.' Inde naves in flumine
3 Vulturno comprehensas subigi ad id, quod iam ante praesidii causa fecerat, castellum iussit. Quarum ubi tantam

7.

Hannibal Romam petere statuit.

9 *Procurantem familiare ostentum*] Dum sacrum facit expiandi alicuius ostenti causa, quod puero domi oblatum fuerat. CREV.

1 *Nihil ad eam spem*] Nihil in sua aut filii sorte, quod ad talem spem pertineat.

2 *Ea ludificatio veri et ipsa in verum vertit*] Ludificata fuerat Lesii mater responsum haruspicis, quod tamen verum eventu comprobatum est: si quidem Lesius summum imperium Capuae tenuit. Sed et ipsa illa ludificatio veri vaticinii in verum quoque vertit. Tum enim Lesius ad summum Capuae magistratum evectus est, quum perditae et deploratae res Campanorum erant. CREV.

3 *Subigi ad id*] sc. Remigiorum ope, ut monet Gronov.

U. C. 541. A. C. 211.

copiam esse, ut una nocte traiici posset exercitus, allatum
est, cibariis decem dierum praeparatis, deductas nocte ad
fluvium legiones ante lucem traiecit.

8\.

Variae in senatu sententiae.

Id priusquam fieret, ita futurum compertum ex transfugis, 4
Fulvius Flaccus senatui Romam quum scripsisset, varie
hominum animi pro cuiusque ingenio affecti sunt. Ut in
re tam trepida, senatu extemplo vocato, P. Cornelius, cui
Asinae cognomen erat, omnes duces exercitusque ex tota
Italia, neque Capuae, neque ullius alterius rei memor, ad
urbis praesidium revocabat. Fabius Maximus, abscedi a
Capua, terrerique et circumagi ad nutus comminationesque
Hannibalis, flagitiosum ducebat. 'Qui ad Cannas victor
'ire tamen ad urbem ausus non esset, eum, a Capua repul-
'sum, spem potiundae urbis Romae cepisse? Non ad Ro-
'mam obsidendam, sed ad Capuae liberandam obsidionem, 5
'ire. Romam cum eo exercitu, qui ad urbem esset, Iovem,
'foederum ruptorum ab Hannibale testem, deosque alios
'defensuros esse.' Has diversas sententias media sententia
P. Valerii Flacci vicit: qui, utriusque rei memor, imperato- 6
ribus, qui ad Capuam essent, scribendum censuit, 'Quid
'ad urbem praesidii esset; quantas autem Hannibal copias
'duceret, aut quanto exercitu ad Capuam obsidendam opus
'esset, ipsos scire. Si et Romam e ducibus alter, et exerci-
'tus pars mitti posset, ut ab reliquo et duce et exercitu
'Capua recte obsideretur; inter se compararent Claudius
'Fulviusque, utri obsidenda Capua, utri, ad prohibendam
'obsidione patriam, Romam veniundum esset.' Hoc senatus-
consulto Capuam perlato, Q. Fulvius proconsul, cui, collega
ex vulnere aegro, eundum Romam erat, e tribus exercitibus
milite electo, ad quindecim millia peditum, mille equites,
Vulturnum traducit. Inde quum Hannibalem Latina via
iturum satis comperisset, ipse per Appiae municipia, quae-
que propter eam viam sunt, Setiam, Coram, Lanuvium
praemisit, ut commeatus paratos et in urbibus haberent, et
ex agris deviis in viam proferrent, praesidiaque in urbes
contraherent, ut sua cuique respublica in manu esset. 7

Fulvius a Capua Romam evocatur.

4 *Id . . . compertum ex transfugis, Fulvius Flaccus senatui . . . quum scripsisset*] Polybius in tota hac narratione, quae libro eius IX. habetur, multum a Livio discrepat. Neque enim Romanos ante comperisse consilium Hannibalis scribit, quam Poenus traiecto Anienem exercitu quadraginta stadiis ab urbe castra posuerit. Tum nihil omnino dicit de Fulvio a Capua revocato. Romam denique a consulibus eo solo exercitu, qui ad urbem esset, defensam fuisse memorat. Utrius potior sit fides, Polybii an Livii, non decernimus. Sed eos in re tam clara tamque illustri tantopere dissentire vehementer miramur. Crev.

5 *Liberandam obsidionem*] Similem locutionem apud nostrum infr. xxxvi. 25. invenies.

6 *Utriusque rei*] Et obsidendae Capuae et defendendae Romae.

7 *Ut sua cuique respublica*] Ut

Hannibal, quo die Vulturnum est transgressus, haud U. C. 541.
proculo a flumine castra posuit. Postero die praeter Cales A. C. 211.
in agrum Sidicinum pervenit. Ibi diem unum populando 9.
8 moratus, per Suessanum Allifanumque et Casinatem agrum via Latina ducit. Sub Casinum biduo stativa habita et passim populationes factae. Inde, praeter Interamnam Aquinumque, in Fregellanum agrum ad Lirim fluvium ventum: ubi intercisum pontem a Fregellanis morandi itineris causa invenit. Et Fulvium Vulturnus tenuerat
9 amnis, navibus ab Hannibale incensis, rates ad traiiciendum exercitum, in magna inopia materiae, aegre comparantem. Traiecto ratibus exercitu, reliquum Fulvio expeditum iter, non per urbes modo, sed circa viam, expositis benigne commeatibus, erat: alacresque milites alius alium, ut adderet gradum, memor ad defendendam ire patriam, hortabantur. Romam Fregellanus nuntius, diem noctemque itinere continuato, ingentem attulit terrorem. Tumultuosius, quam allatum erat, cursus hominum, affingentium vana auditis, totam urbem conciverat. Ploratus mulierum non ex privatis solum domibus exaudiebatur: sed undique matronae, in publicum effusae, circa deum delubra discurrunt, crinibus passis aras verrentes, nisae genibus, supinas manus ad coelum ac deos tendentes, orantesque, ut urbem Romanam e manibus hostium eriperent; matresque Romanas et liberos parvos inviolatos servarent. Senatus magistratibus in foro praesto est, si quid consulere velint. Alii accipiunt imperia, disceduntque ad suas quisque officiorum partes: alii offerunt se, si quo usus operae sit. Praesidia in arce, in Capitolio, in muris, circa urbem, in monte etiam Albano atque arce Aesulana ponuntur. Inter hunc tumultum, Q. Fulvium proconsulem profectum cum exercitu a Capua
1 affertur; cui ne minueretur imperium, si in urbem venisset, decernit senatus, ut Q. Fulvio par cum consulibus imperium esset. Hannibal, infestius perpopulato agro Fregellano propter intercisos pontes, per Frusinatem Ferentinatemque et Anagninum agrum in Lavicanum venit. Inde Algido Tusculum petiit: nec receptus moenibus, infra Tusculum
2 dextrorsus Gabios descendit. Inde in Pupiniam exercitu

Tumultus Romae.

uniuscuiusque urbis cives suam rempublicam per se ipsi tenerent ac tutari possent. Crev.

8 *Per Suessanum*] Ita Cluverius pro vulg. *Suessulam*. Suessa Aurunca est iuxta Latinam viam, paullum ultra oppidum Cales Romam versus. Allifae erant quidem ad laevam Vulturni: sed fortasse ager Allifanus ad dextram quoque ripam pertendebat, ut Crevier. monet.

9 *Rates ad traiiciendum*] Intellige tignorum inter se iunctorum seriem. Doer.

1 *Cui ne minueretur*] Proconsulem enim non, nisi extra urbem, imperium habuisse monet Sigon.

2 *In Pupiniam*] Supple, regionem, sc. in agrum Pupiniae tribus, sive Pupiniensem. Eodem plane modo

U. C. 541. A. C. 211.

demisso, octo millia passuum ab Roma posuit castra. Quo propius hostis accedebat, eo maior caedes fiebat fugientium, praecedentibus Numidis: pluresque omnium generum atque aetatium capiebantur.

Fulvius cum exercitu Romam ingreditur.

10. In hoc tumultu Fulvius Flaccus, porta Capena cum exercitu Romam ingressus, media urbe per Carinas Esquilias 3
contendit. Inde egressus, inter Esquilinam Collinamque portam posuit castra. Aediles plebis commeatum eo comportarunt. Consules senatusque in castra venerunt: ibi de summa republica consultatum. Placuit, consules circa portas Collinam Esquilinamque ponere castra: C. Calpurnium praetorem urbanum Capitolio atque arci praeesse: et senatum frequentem in foro contineri, si quid in tam subitis rebus consulto opus esset. Inter haec Hannibal ad Anienem fluvium, tria millia passuum ab urbe, castra admovit. Ibi stativis positis, ipse cum duobus millibus equitum a porta Collina usque ad Herculis templum est progressus; atque, unde proxime poterat, moenia situmque urbis obequitans contemplabatur. Id cum tam licenter atque otiose facere, Flacco indignum visum est. Itaque immisit equites, summoverique atque in castra redigi hostium equitatum iussit. Quum commissum proelium esset, consules transfugas Numidarum, qui tum in Aventino ad mille et ducenti erant, media urbe transire Esquilias iusserunt: nullos aptiores, inter convalles tectaque hortorum et sepulcra aut cavas undique vias, ad pugnandum futuros rati. Quos quum ex arce Capitolioque clivo Publicio in equis decur- 4
rentes quidam vidissent, captum Aventinum conclamaverunt. Ea res tantum tumultum ac fugam praebuit, ut, nisi castra Punica extra urbem fuissent, effusura se omnis pavida multitudo fuerit. Tunc in domos atque in tecta refugiebant: vagosque in viis suos pro hostibus lapidibus telisque incessebant. Nec comprimi tumultus aperirique error poterat, refertis itineribus agrestium turba pecorumque, quae repentinus pavor in urbem compulerat. Equestre proelium secundum fuit, summotique hostes sunt: et, quia multis locis comprimendi tumultus erant, qui temere oriebantur, placuit, omnes, qui dictatores, consules, censoresve fuissent, cum imperio esse, donec recessisset a muris hostis. Et diei quod reliquum fuit, et nocte insequenti, multi temere excitati tumultus sunt, compressique.

Hannibal tria millia passuum ab urbe castra locat.

Urbem obequitans contemplatur.

Summotus Hannibal.

Val. Max. iv. 4. *In agello, quem in Pupinia habebat.* cf. Niebhr. i. n. 971.

3 *Per Carinas Esquilias contendit*] Per eam regionem urbis quae dicitur *Carinae*, perrexit ad Esquilias. Crev.

4 *Clivo Publicio*] Edd. plures *publico*, sed *Publicio* legendum censet Gronov. quem Bekker. sequitur. Iunge, "quum quidam ex arce Capitolioque Numidas, in equis clivo Publicio decurrentes, vidissent." cf. Varr. de L. L. 32.

U. C. 541.
A. C. 211.
11.

Postero die transgressus Anienem Hannibal in aciem
omnes copias eduxit: nec Flaccus consulesque certamen
detrectavere. Instructis utrimque exercitibus in eius pu-
gnae casum, in qua urbs Roma victori praemium esset, imber
ingens grandine mixtus ita utramque aciem turbavit, ut vix
armis retentis in castra sese receperint, nullius rei minore,
quam hostium, metu. Et postero die eodem loco acies in-
structas eadem tempestas diremit. Ubi recepissent se in
castra, mira serenitas cum tranquillitate oriebatur. In re-
ligionem ea res apud Poenos versa est: auditaque vox
Hannibalis fertur, 'Potiundae sibi urbis Romae modo
mentem non dari, modo fortunam.' Minuere etiam spem
eius et aliae, parva magnaque, res: magna illa, quod, quum
ipse ad moenia urbis Romae armatus sederet, milites sub
vexillis in supplementum Hispaniae profectos audivit: parva
autem, quod per eos dies eum forte agrum, in quo ipse
castra haberet, venisse, nihil ob id deminuto pretio, cogni-
tum ex quodam captivo est. Id vero adeo superbum atque
indignum visum, eius soli, quod ipse bello captum possideret
haberetque, inventum Romae emptorem; ut, extemplo
vocato praecone, tabernas argentarias, quae circa forum
Romanum tunc essent, iusserit venire. His motus ad Tu-
tiam fluvium castra retulit, sex millia passuum ab urbe.
Inde ad lucum Feroniae pergit ire, templum ea tempestate
5 inclutum divitiis. Capenates antiqui accolae eius erant;
primitias frugum eo donaque alia pro copia portantes, multo
auro argentoque id exornatum habebant. His omnibus
6 donis tum spoliatum templum. Aeris acervi, quum rudera
7 milites religione intacti iacerent, post profectionem Hanni-
balis magni inventi. Huius populatio templi haud dubia
inter scriptores est. Coelius, Romam euntem ab Ereto
devertisse eo Hannibalem, tradit: iterque eius ab Reate,
Cutiliisque, et ab Amiterno orditur. Ex Campania in
Samnium, inde in Pelignos pervenisse; praeterque oppi-
8 dum Sulmonem in Marrucinos transisse; inde Albensi agro
in Marsos, hinc Amiternum, Forulosque vicum venisse.
Neque ibi error est, quod tanti exercitus vestigia intra tam
brevis aevi memoriam potuerint confundi: isse enim ea
constat. Tantum id interest, veneritne eo itinere ad urbem,
an ab urbe in Campaniam redierit.

Instructas utrimque acies tempestas dirimit.

Supplementum in Hispaniam.

Ager, in quo Hannibal castra habebat, venit Romae.

Recedit Hannibal.

Hannibalis abeuntis iter.

5 *Capenates antiqui accolae*] *Antiqui* coniecit Walchius pro vulg. *aliqui*, quod merito tantum non omnibus criticis displicet. Ceterum Feroniae templum in agro Capenate sub montem Soractem erat. cf. supr. i. 30.

6 *Rudera*] *Rudus*, *rodus*, et *raudus* aes rude infectum et nondum cusum notant. cf. Varr. de L. L. 34.

7 *Religione intacti*] Ita Walchius pro communi *inducti;* verum *iacerent* hic idem, quod proiicerent, significat.

8 *Albensi agro*] h. e. Agro, qui ad Albam Fucentiam in Marsis ad septentrionale lacûs Fucini latus sitam pertinebat. cf. supr. x. 1.

U. C. 541.
A. C. 211.

12.

It Rhegium.

Ceterum non quantum pertinaciae ad premendam obsidione Capuam Romanis fuit, tantum ad defendendam Hannibali. Namque ex Lucanis in Bruttium agrum, ad fretum vero ac Rhegium eo cursu contendit, ut prope repentino adventu incautos oppresserit. Capua etsi nihilo segnius obsessa per eos dies fuerat, tamen adventum Flacci sensit: et admiratio orta est, non simul regressum Hannibalem. Inde per colloquia intellexerunt, relictos se desertosque, et spem Capuae retinendae deploratam apud Poenos esse. Accessit edictum proconsulis ex senatusconsulto propositum, vulgatumque apud hostes: 'Ut, qui civis Campanus ante

Campanorum torpor et desperatio.

'certam diem transisset, sine fraude esset.' Nec ulla facta 9
est transitio, metu magis eos, quam fide, continente; quia maiora in defectione deliquerant, quam quibus ignosci posset. Ceterum quemadmodum nemo privato consilio ad hostem transibat, ita nihil salutare in medium consulebatur. Nobilitas rempublicam deseruerat, neque in senatum cogi poterant. In magistratu autem erat, qui non sibi honorem adiecisset, sed indignitate sua vim ac ius magistratui, quem gerebat, dempsisset. Iam ne in foro quidem, aut publico loco, principum quisquam apparebat: domibus inclusi patriae occasum cum suo exitio in dies exspectabant. Summa curae omnis in Bostarem Hannonemque praefectos praesidii Punici versa erat, suo, non sociorum, periculo sollicitos.

Literae Bostaris et Hannonis ad Hannibalem.

Hi, conscriptis ad Hannibalem literis, non libere modo, 1
sed etiam aspere, quibus, 'non Capuam solam traditam in 'manum hostibus, sed se quoque et praesidium in omnes 'cruciatus proditos,' incusabant: 'abiisse eum in Bruttios, 'velut avertentem sese, ne Capua in oculis eius caperetur. 'At, hercule, Romanos ne oppugnatione quidem urbis Ro'manae abstrahi ab Capua obsidenda potuisse. Tanto con'stantiorem inimicum Romanum, quam amicum Poenum 'esse. Si redeat Capuam, bellumque omne eo vertat, et 'se et Campanos paratos eruptioni fore. Non cum Rhe'ginis, neque Tarentinis bellum gesturos transisse Alpes. 'Ubi Romanae legiones sint, ibi et Carthaginiensium ex'ercitus debere esse. Sic ad Cannas, sic ad Trasimenum 'rem bene gestam; coeundo, conferendo cum hoste castra, 'fortunam tentando.' In hanc sententiam literae conscriptae Numidis, proposita mercede iam professis operam, dantur. Hi specie transfugarum quum ad Flaccum in castra venissent, ut inde tempore capto abirent; famesque, quae tam diu Capuae erat, nulli non probabilem causam transitionis

9 *Sine fraude esset*] Ei ne fraudi esset defectio Campanorum; is immunis esset ab omni et noxa et poena. CREV.

1 *Hi, conscriptis*] Pendet quodammodo vox *hi*, nisi forte delendum sit τὸ *quibus*, ut iungantur *hi incusabant*.

faceret, mulier repente Campana in castra venit, scortum U. C. 541.
transfugarum unius; indicatque imperatori Romano, Nu- A. C. 211.
midas fraude composita transisse, literasque ad Hannibalem
2 ferre. Id unum ex iis, qui sibi rem aperuisset, arguere
sese paratam esse. Productus primo satis constanter igno-
rare se mulierem simulabat: paullatim dein convictus veris,
quum tormenta posci et parari videret, fassus id ita esse.
3 Literaeque prolatae: et additum etiam indicio, quod cela-
batur, et alios specie transfugarum Numidas vagari in cas-
tris Romanis. Hi supra septuaginta comprehensi, et cum
transfugis novis mulcati virgis, manibusque praecisis, Ca-
puam rediguntur. Conspectum tam triste supplicium fre-
git animos Campanorum. Concursus ad curiam populi 13.
factus coegit Lesium senatum vocare: et primoribus, qui Senatus
iam diu publicis consiliis aberant, propalam minabantur, Campanus
nisi venirent in senatum, circa domos eorum ituros se, et convocatur.
in publicum omnes vi extracturos esse. Is timor frequen-
tem senatum magistratui praebuit. Ibi quum ceteri de Vibii Vir-
legatis mittendis ad imperatores Romanos agerent, Vibius rii oratio.
Virrius, qui defectionis ab Romanis auctor fuerat, interro-
gatus sententiam, negat, 'eos, qui de legatis et de pace ac
'deditione loquantur, meminisse, nec quid facturi fuerint,
'si Romanos in potestate habuissent; nec quid ipsis pati-
4 'endum sit. Quid? vos,' inquit, 'eam deditionem fore
'censetis, qua quondam, ut adversus Samnites auxilium im-
'petraremus, nos nostraque omnia Romanis dedidimus?
'Iam e memoria excessit, quo tempore, et in qua fortuna
'a populo Romano defecerimus? iam, quemadmodum in
'defectione praesidium, quod poterat emitti, per cruciatum
5 'et ad contumeliam necarimus? quoties in obsidentes,
'quam inimice eruperimus, castra oppugnarimus? Hanni-
'balem vocaverimus ad opprimendos eos? hoc quod recen-
'tissimum est, ad oppugnandam Romam hinc eum miseri-
'mus? Age contra, quae illi infeste in nos fecerint, repe-
'tite: ut ex eo, quid speretis, habeatis. Quum hostis
'alienigena in Italia esset, et Hannibal hostis, et cuncta
'bello arderent, omissis omnibus, omisso ipso Hannibale,
'ambo consules et duo consulares exercitus ad Capuam op-
'pugnandam miserunt. Alterum annum circumvallatos in-

2 *Id unum*] *Unum* esse accusativum a verbo *arguere* pendentem facile intelligitur. Ceterum locutio *aliquem aliquid arguere* satis insolens est. RASCH.

3 *Et additum*] Et indicio ac confessioni de literis id etiam additum quod primo celatum fuerat, nempe alios quoque Numidas. CREV.

4 *Quid? vos . . . eam deditionem fore censetis, qua*] Talemne fore censetis deditionem quam suadetis nunc fieri, qualis fuit illa, qua quondam . . . De illa veteri Campanorum deditione vid. nostrum, supr. vii. 30, et 31. CREV.

5 *Necarimus*] cf. Supr. xxiii. 7.

U. C. 541. A. C. 211. 'clusosque nos fame macerant, et ipsi nobiscum ultima 'pericula ac gravissimos labores perpessi, circa vallum ac 'fossas saepe trucidati, et prope ad extremum castris exuti. 'Sed omitto haec. Vetus atque usitata res est, in oppu-'gnanda hostium urbe labores ac pericula pati. Illud irae 6
'atque odii exsecrabilis indicium est. Hannibal ingentibus 'copiis peditum equitumque castra oppugnavit, et ex parte 'cepit: tanto periculo nihil moti sunt ab obsidione. Pro-'fectus trans Vulturnum perussit Calenum agrum: nihil 'tanta sociorum clade avocati sunt. Ad ipsam urbem Ro-'mam infesta signa ferri iussit: eam quoque tempestatem 'imminentem spreverunt. Transgressus Anienem tria mil-'lia passuum ab urbe castra posuit: postremo ad moenia 'ipsa et ad portas accessit. Romam se ademputurum iis, 'nisi omitterent Capuam, ostendit: non omiserunt. Feras 'bestias, caeco impetu ac rabie concitatas, si ad cubilia et 'catulos earum ire pergas, ad opem suis ferendam avertas. 'Romanos Roma circumsessa, coniuges, liberi, quorum plo-'ratus hinc prope exaudiebantur, arae, foci, deum delubra, 'sepulcra maiorum temerata ac violata, a Capua non aver-'terunt. Tanta aviditas supplicii expetendi, tanta san-'guinis nostri hauriendi est sitis. Nec iniuria forsitan. 'Nos quoque idem fecissemus, si data fortuna esset. Ita-'que quando aliter diis immortalibus visum est, quum mor-'tem ne recusare quidem debeam; cruciatus contumelias-'que, quas sperat hostis, dum liber, dum mei potens sum, 'effugere morte, praeterquam honesta, etiam leni, possum. 'Non videbo Ap. Claudium et Q. Fulvium, victoria inso-'lenti subnisos, neque vinctus per urbem Romanam tri- 7
'umphi spectaculum trahar, ut deinde in carcere, aut ad 'palum deligatus, lacerato virgis tergo, cervicem securi Ro-'manae subiiciam: nec dirui incendique patriam videbo: 'nec rapi ad stuprum matres Campanas, virginesque, et 'ingenuos pueros. Albam, unde ipsi oriundi erant, a fun-'damentis proruerunt, ne stirpis, ne memoria originum 8
'suarum exstaret: nedum eos Capuae parsuros credam, cui 'infestiores, quam Carthagini, sunt. Itaque quibus ves-'trum ante fato cedere, quam haec tot tam acerba videant, 'in animo est: iis apud me hodie epulae instructae paratae-'que sunt. Satiatis vino ciboque poculum idem, quod mihi 'datum fuerit, circumferetur: ea potio corpus ab cruciatu,

6 *Illud*] sc. Quod Romani nulla re ab obsidione moti essent.

7 *Subnisos*] h. e. Elatos, ut supr. xxv. 41. *Hannibalem subnisum victoria Cannensi.*

8 *Ne stirpis*] Non minus placeret *ne stirps*, quomodo habent vetustae editiones, et duo MSS. unus Gronovio, alter nobis inspectus. Nisi forte legendum est *stirpes*, ut infr. xli. 8. antique pro *stirps*. CREV.

'animum a contumeliis, oculos, aures, a videndis audiendisque omnibus acerbis indignisque, quae manent victos, vindicabit. Parati erunt, qui magno rogo in propatulo aedium accenso corpora exanima iniiciant. Haec una via et honesta et libera ad mortem. Et ipsi virtutem mirabuntur hostes, et Hannibal fortes socios sciet ab se desertos ac proditos esse.' U. C. 541. A. C. 211.

Hanc orationem Virrii plures audierunt cum assensu, quam forti animo id, quod probabant, exsequi potuerunt. 14.

Legati ad Rom. missi.

Maior pars senatus, multis saepe bellis expertam populi Romani clementiam haud diffidentes sibi quoque placabilem fore, legatos ad dedendam Romanis Capuam decreverunt, miseruntque.

Virrius cum 27. senatoribus venenum sumit.

Vibium Virrium septem et viginti ferme senatores domum secuti sunt, epulatique cum eo; et quantum facere potuerant, alienatis mentibus vino ab imminentis sensu mali, venenum omnes sumpserunt: inde misso convivio, dextris inter se datis, ultimoque complexu, collacrimantes suum patriaeque casum, alii, ut eodem rogo cremarentur, manserunt: alii domos digressi sunt. Impletae cibis vinoque venae minus efficacem in maturanda morte vim veneni fecerunt. Itaque noctem totam plerique eorum, et diei insequentis partem quum animam egissent; omnes tamen, priusquam aperirentur hostibus portae, exspirarunt.

Capuam ingrediuntur Romani.

Postero die porta Iovis, quae adversus castra Romana erat, iussu proconsulis aperta est. Ea intromissa legio una
9 et duae alae, cum C. Fulvio legato. Is, quum omnium primum arma telaque, quae Capuae erant, ad se conferenda curasset, custodiis ad omnes portas dispositis, ne quis exire aut emitti posset, praesidium Punicum comprehendit, senatum Campanum ire in castra ad imperatores Romanos iussit. Quo quum venissent, extemplo his omnibus catenae iniectae, iussique ad quaestores deferre, quod auri argentique haberent. Auri pondo septuaginta fuit; argenti tria millia pondo et ducenta. Senatores quinque et viginti Cales in custodiam, duodetriginta Teanum missi: quorum de sententia maxime descitum ab Romanis constabat. De 15.
supplicio Campani senatus haudquaquam inter Fulvium Claudiumque conveniebat. Facilis impetrandae veniae Claudius, Fulvio durior sententia erat. Itaque Appius Romam ad senatum arbitrium eius rei totum reiiciebat: percunctandi etiam aequum esse potestatem fieri Patribus,
1 num communicassent consilia cum aliquibus sociorum

9 *Duae alae*] De equitibus socialis exercitûs vocem *alas* hic intelligendam esse docet Crevier., et Lipsium de Mil. Rom. ii. 7. testem adhibet.

1 *Cum aliquibus sociorum Latini nominis et municipiorum*] Particulam *et* ante ultimam vocem adiecit Gronov. Ceterum Niebhr. ii. n. 150, *So-*

U. C. 541. A. C. 211.

Latini nominis et municipiorum: et num ope eorum in 2
bello forent adiuti. 'Id vero minime committendum esse,'
Fulvius dicere, 'ut sollicitarentur criminibus dubiis socio-
'rum fidelium animi: et subiicerentur indicibus, queis, ne-
'que quid facerent, neque quid dicerent, quicquam unquam
'pensi fuisset. Itaque se eam quaestionem oppressurum
'exstincturumque.' Ab hoc sermone quum digressi essent,
et Appius, quamvis ferociter loquentem, collegam, non
dubitaret, tamen literas super tanta re ab Roma exspecta-
turum; Fulvius, ne id ipsum impedimentum incepto foret,

Senatores Campani securi percutiuntur.

dimittens praetorium, tribunis militum ac praefectis socium 3
imperavit, uti duobus millibus equitum delectis denuntia-
rent, ut ad tertiam buccinam praesto essent. Cum hoc
equitatu nocte Teanum profectus, prima luce portam intra-
vit, atque in forum perrexit: concursuque ad primum equi-
tum ingressum facto, magistratum Sidicinum citari iussit,
imperavitque, ut produceret Campanos, quos in custodia
haberet. Producti omnes, virgisque caesi, ac securi per-
cussi. Inde citato equo Cales percurrit. Ubi quum in
tribunali consedisset, productique Campani deligarentur ad
palum, eques citus ab Roma venit, literasque a C. Calpurnio
praetore Fulvio et senatusconsultum tradidit. Murmur ab
tribunali totam concionem pervasit, differri rem integram ad
Patres de Campanis: et Fulvius, id ita esse ratus, acceptas
literas, neque resolutas, quum in gremio reposuisset, prae-
coni imperavit, ut lictorem lege agere iuberet. Ita de iis
quoque, qui Calibus erant, sumptum supplicium. Tum
literae lectae senatusque consultum, serum ad impediendam
rem actam; quae summa ope approperata erat, ne impediri

Iubellii mors.

posset. Consurgentem iam Fulvium Taurea Iubellius 4
Campanus, per mediam vadens urbem turbamque, nomine
inclamavit: et, quum, mirabundus quidnam sese vellet, re-
sedisset Flaccus, 'Me quoque,' inquit, 'iube occidi, ut
'gloriari possis, multo fortiorem, quam ipse es, virum abs te
'occisum esse.' Quum Flaccus negaret, 'profecto satis
'compotem mentis esse:' modo, 'prohiberi etiam se, si id
'vellet, senatusconsulto,' diceret: tum Iubellius, 'Quando-
'quidem,' inquit, 'capta patria, propinquis amicisque

ciorum, Latini nominis, municipiorum: sine coniunctione legendum censet, et tria genera hominum hic designari, *Socios*, videlicet Italicos, *Latinos*, et *municipales* aequo foedere cum Romanis coniunctos.

2 *Num ope eorum in bello forent adiuti*] Post vocem *forent* edd. plures *et municipiorum* habent, quas voces Kreyssig. et Bekker. delent, sed Niebhr. ii. n. 150. pro vocibus *et municipiorum*, veram lectionem *et adminiculo* in codd. quibusdam cerni scribit.

3 *Dimittens praetorium*] Eos, quos in commune consilium ad se in praetorium vocaverat. cf. supr. xxi. 54. Doer.

4 *Taurea Iubellius*] cf. Supr. xxiii. 46.

'amissis, quum ipse manu mea coniugem liberosque inter- U. C. 541.
'fecerim, ne quid indigni paterentur, mihi ne mortis qui- A. C. 211.
'dem copia eadem est, quae his civibus meis: petatur a
5 'virtute invisae huius vitae vindicta.' Atque ita gladio,
quem veste texerat, per adversum pectus transfixus, ante
pedes imperatoris moribundus procubuit.

Quia, et quod ad supplicium attinet Campanorum, et 16.
pleraque alia, de Flacci unius sententia acta erant: mor-
tuum Ap. Claudium sub deditionem Capuae, quidam tra-
dunt. Hunc quoque ipsum Tauream neque sua sponte
venisse Cales, neque sua manu interfectum: sed, dum inter
ceteros ad palum deligatur, quia parum inter strepitus ex-
audiri possent, quae vociferabatur, silentium fieri Flaccum
iussisse: tum Tauream illa, quae ante memorata sunt, dix-
isse, 'virum se fortissimum ab nequaquam pari ad virtutem
'occidi.' Sub haec dicta, iussu proconsulis praeconem ita
pronuntiasse: 'Lictor, viro forti adde virgas, et in eum pri-
'mum lege age.' Lectum quoque senatusconsultum, prius-
quam securi feriret, quidam auctores sunt: sed, quia ascri-
ptum in senatusconsulto fuerit, 'si ei videretur, integram
'rem ad senatum reiiceret,' interpretatum esse, quid magis
e republica duceret, aestimationem sibi permissam.
6 Capuam a Calibus reditum est, Atellaque et Calatia in
deditionem acceptae. Ibi quoque in eos, qui capita rerum
erant, animadversum. Ita ad septuaginta principes senatus
interfecti: trecenti ferme nobiles Campani in carcerem
conditi: alii, per sociorum Latini nominis urbes in custo-
dias dati, variis casibus interierunt: multitudo alia civium Cives Cam-
7 Campanorum venundata. De urbe agroque reliqua con- pani vendi-
sultatio fuit, quibusdam delendam censentibus urbem prae- ti.
validam, propinquam, inimicam. Ceterum praesens utilitas
vicit. Nam propter agrum, quem omni fertilitate terrae Urbs ser-
satis constabat primum in Italia esse, urbs servata est, ut vata.
esset aliqua aratorum sedes. Urbi frequentandae multitudo
8 incolarum libertinorumque et institorum opificumque re-
tenta: ager omnis et tecta publica populi Romani facta.
Ceterum habitari tantum, tanquam urbem, Capuam, fre- Sed ita ut
quentarique placuit: corpus nullum civitatis, nec senatus, nullum in
nec plebis concilium, nec magistratus esse. Sine consilio ea sit cor-
publico, sine imperio multitudinem, nullius rei inter se pus civita-
9 sociam, ad consensum inhabilem fore: praefectum ad iura tis.

5 *Huius vitae vindicta*] h. e. Liberatio.

6 *Atellaque et Calatia*] Quae ad Poenos defecerant supr. xxii. 61.

7 *Venundata*] h.e. Venundari iussa est. cf. infr. 34.

8 *Incolarum*] Eorum qui ex alia aliqua urbe vel regione immigrassent. Crev.

9 *Praefectum ad iura reddenda*] cf. Supr. ix. 20. Iam vero Capua *praefectura Romana* facta est, et omnes tum Campani, tum Romani, iurisdictioni *Praefectorum* subiecti sunt.

U. C. 541. A. C. 211. reddenda ab Roma quotannis missuros. Ita ad Capuam res compositae, consilio ab omni parte laudabili. Severe et celeriter in maxime noxios animadversum: multitudo civium dissipata in nullam spem reditus: non saevitum incendiis ruinisque in tecta innoxia murosque: et cum emolumento quaesita etiam apud socios lenitatis species, incolumitate urbis nobilissimae opulentissimaeque, cuius ruinis omnis Campania, omnes, qui Campaniam circa accolunt, populi ingemuissent: confessio expressa hosti, quanta vis in Romanis ad expetendas poenas ab infidelibus sociis, et quam nihil in Hannibale auxilii ad receptos in fidem tuendos esset.

17. Romani Patres, perfuncti, quod ad Capuam attinebat, cura, C. Neroni ex iis duabus legionibus, quas ad Capuam habuerat, sex millia peditum, et trecentos equites, quos ipse legisset, et socium Latini nominis peditum numerum parem, et octingentos equites decernunt. Eum exercitum Puteolis in naves impositum Nero in Hispaniam transportavit. Quum Tarraconem navibus venisset, expositisque ibi copiis, et navibus subductis, socios quoque navales multitudinis augendae causa armasset; profectus ad Iberum flumen, exercitum ab T. Fonteio et L. Marcio accepit. Inde pergit ad hostes ire. Hasdrubal Hamilcaris ad Lapides atros castra habebat in Ausetanis. Is locus est inter oppida Illiturgin et Mentissam. Huius saltus fauces Nero occupavit. Hasdrubal, ne in arto res esset, caduceatorem misit, qui promitteret, si inde missus foret, se omnem exercitum ex Hispania deportaturum. Quam rem quum laeto animo Romanus accepisset, diem posterum Hasdrubal colloquio

Nero it in Hispaniam.

Hasdrubal circumventus fraude elabitur.

Praefecturas conditione fere dediticiis oppidis aequavit vulgaris sententia, et recte, si omnium eadem, quae Capuae, conditio fuisset, sed recentissimi auctores, Savignyum secuti (Gesch. des Röm. Rechts. ii. § 14.) praefecturas a municipiis *Praefecto* tantum, unde nomen habent, discrepantes faciunt, quem iuri dicundo quotannis ex urbe missum Festus testatur. v. *Praefecturae.* Sed, sicut civitates illas universe a dediticiorum conditione longe remotas fuisse persuasum habeas, ita alias aliis deterioris iuris fuisse vel inde coniicias, quod in alias a populo, in alias a Praetore lectus, Praefectus mittebatur. *Praefectus*, si Savignyum audiamus, *duumvirorum* vicem implebat, qui in aliis civitatibus liberis civium suffragiis iuri dicundo creabantur, sed Fussio non tam ipsius urbis quam regionis iudex fuisse videtur. cf. Fuss. Rom. Ant. § 126. Creuzer. § 212. Cic. ad Divers. xiii. 11.

1 *Ne in arto res esset*] Ut rem suam angustiis expediret, nisi interpretari malis, ne in arto rem cum hostibus gerere cogeretur. RASCH.

2 *Caduceatorem*] Legatum cum caduceo, qui pacem peteret. Caduceum est virga duorum serpentum implexa imagine, qui media corporis parte nodo alligati, primisque partibus inflexi in modum circuli, oscula iungunt. Haec est symbolum pacis. Hanc Graeci aliaeque gentes legatis suis dabant, quum eos mitterent pacem oraturos. Eam fabulantur ab Apolline Mercurio dono datam, in mercedem lyrae ab eo acceptae. De caduceo vid. Serv. ad Aen. iv. 242. CREV.

petivit, ut Romani leges conscriberent de tradendis arcibus U. C. 541.
urbium, dieque statuenda, ad quam praesidia deducerentur, A. C. 211.
suaque omnia sine fraude Poeni deportarent. Quod ubi impetravit, extemplo primis tenebris, atque inde tota nocte, quod gravissimum exercitus erat, Hasdrubal, quacunque posset, evadere e saltu iussit. Data sedulo opera est, ne multi ea nocte exirent, ut ipsa paucitas, quum ad hostem silentio fallendum aptior, tum ad evadendum per artas semitas ac difficiles esset. Ventum insequenti die ad colloquium est: sed loquendo plura scribendoque dedita opera, quae in rem non essent, die consumpto, in posterum dilatum est. Addita insequens nox spatium dedit et alios emittendi: nec postero die res finem invenit. Ita aliquot dies disceptando palam de legibus, noctesque emittendis clam e castris Carthaginiensibus, absumptae: et, postquam maior pars
3 emissa exercitus erat, iam ne iis quidem, quae ultro dicta erant, stabatur: minusque ac minus, cum timore simul fide decrescente, conveniebat. Iam ferme pedestres omnes copiae evaserant e saltu: quum prima luce densa nebula saltum omnem camposque circa intexit. Quod ubi sensit Hasdrubal, mittit ad Neronem, qui in posterum diem colloquium differret: illum diem religiosum Carthaginiensibus ad agendum quicquam rei seriae esse. Ne tum quidem suspecta fraus. Quum data esset venia eius diei, extemplo Hasdrubal, cum equitatu elephantisque castris egressus, sine ullo tumultu in tutum evasit. Hora ferme quarta dispulsa sole nebula aperuit diem, vacuaque hostium castra conspexerunt Romani. Tum demum Claudius, Punicam fraudem agnoscens, ut se dolo captum sensit, proficiscentem instituit sequi, paratus confligere acie: sed hostis detrectabat pugnam; levia tamen proelia inter extremum Punicum agmen praecursoresque Romanorum fiebant.

Inter haec Hispaniae populi, nec qui post cladem acce- 18.
ptam defecerant, redibant ad Romanos, nec ulli novi deficiebant. Et Romae senatui populoque, post receptam Capuam, non Italiae iam maior, quam Hispaniae, cura erat; et
4 exercitum augeri et imperatorem mitti placebat: nec tamen, quem mitterent, satis constabat, quam illud, ubi duo summi imperatores intra dies triginta cecidissent, qui in locum duorum succederet, extraordinaria cura deligendum esse. Quum alii alium nominarent, postremum eo decursum est, ut populus proconsuli creando in Hispaniam

Comitia proconsuli creando in Hispaniam.

3 *Iam ne iis quidem*] Iam Hasdrubal ne iis quidem acquiescebat, quae ultro obtulerat. CREV.

4 *Nec tamen*] In hoc orationis membro particulam *tam* intelligendam esse monet Crev., nisi quis forte pro *tamen* legendum *tam* suspicetur, sed *tamen* omnes codd. apud Drakenb. exhibent.

U. C. 541. A. C. 211.

comitia haberet: diemque comitiis consules edixerunt. Primo exspectaverant, ut, qui se tanto imperio dignos crederent, nomina profiterentur. Quae ut destituta exspectatio 5
est, redintegratus luctus acceptae cladis, desideriumque imperatorum amissorum. Maesta itaque civitas, prope inops consilii, comitiorum die tamen in campum descendit: atque in magistratus versi circumspectant ora principum, aliorum alios intuentium, fremuntque, adeo perditas res desperatumque de republica esse, ut nemo audeat in Hispaniam imperium accipere: quum subito P. Cornelius, illius, qui 6
in Hispania ceciderat, filius, quattuor et viginti ferme annos natus, professus se petere, in superiore, unde conspici posset, loco constitit. In quem postquam omnium ora conversa sunt, clamore ac favore ominati extemplo sunt felix faustumque imperium. Iussi deinde inire confusum suffra- 7
gium, ad unum omnes non centuriae modo, sed etiam 8
homines, P. Scipioni imperium esse in Hispania iusserunt.

Deligitur P. Scipio annos 24. natus.

Ceterum post rem actam, ut iam resederat impetus animorum ardorque, silentium subito ortum et tacita cogitatio, quidnam egissent? num favor plus valuisset quam ratio? Aetatis maxime poenitebat: quidam fortunam etiam domus horrebant nomenque, ex funestis duabus familiis, in eas provincias, ubi inter sepulcra patris patruique res

19. gerendae essent, proficiscentis. Quam ubi ab re tanto impetu acta sollicitudinem curamque hominum animum ad- 9
vertit, advocata concione, ita de aetate sua imperioque

5 *Nomina profiterentur*] h. e. Se candidatos *profiterentur*, ut rationem eorum magistratus haberet, qui comitiis praefuturus erat.

6 *P. Cornelius, illius*] Vulgatam ante Gronovium lectionem, qui pro *illius* praenomen *Publii* legendum coniecit, fide plurium MSS. nisus Kreyssig. restituit, sed Bekker. Gronovium sequitur.

7 *Inire confusum suffragium*] Quum non caperent interpretes, quo sensu Livius *suffragium* nova plane ratione nunc dixerit *confusum*, alii *confusum* in *confestim* mutarunt, alii, ut Drakenb. et Bekker. vocem illam deleverunt. Sed quum Romani cura plusquam solita proconsulem in Hispaniam mittendum crearent, non *tributa*, sed *centuriata* praeter ordinem comitia habebant: in quibus, suffragiis centuriarum in unum confusis, non *centuriatim* sed *viritim* suffragia numerarentur. Hinc additur *omnes non centuriae modo, sed etiam homines.* Hoc modo exponit P. Manutius *confusionem suffragiorum* ap. Cic. pro Mur. 23. cf. Ernest. in Clav. Cic. v. *Confusio.* Haec fere Stroth. sed de hac re alia aliis placuerunt. Ap. Sall. de Republ. ii. 8. legem C. Gracchus in tribunatu de magistratibus creandis promulgasse dicitur, *ut ex confusis quinque classibus forte centuriae vocarentur*, unde colligas *confusum suffragium* esse, quando classes confusae essent, et centuriae forte vocatae suffragia ferrent.

8 *Omnes non centuriae*] Proconsules vulgo creatos tributis comitiis probat Nic. Gruchius, de Com. Rom. ii. 2. Sola excipit haec nostra Scipionis comitia. Gronovius putat hic, et infr. 41. huius libri *centurias* pro *tribubus* a Livio nominatas, quemadmodum alibi saepius *tribus* pro *centuriis.* Nos rem in medio relinquimus. CREV.

9 *Animum advertit*] Ita Gronov. pro vulg. *animadvertit*, quod Stroth. et Bekker. habent.

mandato, et bello, quod gerundum esset, magno elatoque U. C. 541.
animo disseruit, ut ardorem eum, qui resederat, excitaret A. C. 211.
rursus novaretque: et impleret homines certioris spei, quam
quantam fides promissi humani, aut ratio ex fiducia rerum
subiicere solet. Fuit enim Scipio non veris tantum virtuti- Scipionis artes apud multitudinem.
bus mirabilis, sed arte quoque quadam ab iuventa in osten-
tationem earum compositus: pleraque apud multitudinem,
1 aut per nocturnas visa species, aut velut divinitus mente
2 monita, agens: sive et ipse capti quadam superstitione
animi, sive ut imperia consiliaque, velut sorte oraculi missa,
sine cunctatione exsequerentur. Ad hoc iam inde ab initio
praeparans animos, ex quo togam virilem sumpsit, nullo die
prius ullam publicam privatamque rem egit, quam in
3 Capitolium iret, ingressusque aedem consideret, et plerum-
que solus in secreto ibi tempus tereret. Hic mos, qui per
omnem vitam servabatur, seu consulto, seu temere, vul-
gatae opinioni fidem apud quosdam fecit, stirpis eum Divina stirpe satus creditur.
divinae virum esse; retulitque famam, in Alexandro Magno
4 prius vulgatam, et vanitate et fabula parem, anguis immanis
concubitu conceptum, et in cubiculo matris eius persaepe
visam prodigii eius speciem, interventuque hominum evo-
5 lutam repente, atque ex oculis elapsam. His miraculis num-
quam ab ipso elusa fides est: quin potius aucta arte qua-
dam, nec abnuendi tale quicquam, nec palam affirmandi.
Multa alia eiusdem generis, alia vera, alia assimulata, admi-
rationis humanae in eo iuvene excesserant modum: quibus
freta tunc civitas, aetati haudquaquam maturae tantam
molem rerum, tantumque imperium permisit.

Ad eas copias, quas ex vetere exercitu Hispania habebat,
quaeque a Puteolis cum C. Nerone traiectae erant, decem
6 millia militum et mille equites adduntur: et M. Iunius
Silanus propraetor adiutor ad res gerendas datus est. Ita
cum triginta navium classe (omnes autem quinqueremes
erant) ostiis Tiberinis profectus praeter oram Tusci maris,
Alpes atque Gallicum sinum, et deinde Pyrenaei circum-

1 *Aut per nocturnas*] Tanquam aut per noctem in somnis ea vidisset, aut instinctu divino moneretur quid esset diis cordi. Crev.

2 *Sive et ipse capti*] Polyb. x. 2. Scipionem nullo modo superstitione laborasse probat, sed commentum esse, ad exemplum Lycurgi Spartani, somnia illa et colloquia cum diis, ut ad exsequenda iussa promptiores, et ad quidlibet audendum alacriores milites essent. Crev.

3 *Ingressusque aedem*] Cellam Iovis hic intelligendam esse monet Duker. cf. Aur. Victor de Vir. Ill. 49. A. Gell. vii. 1.

4 *Et vanitate et fabula parem*] Tam quod ad vanam divinae stirpis gloriam, quam quod ad rem fabulosam de concubitu anguis immanis attinet.

5 *His miraculis*] *Huius miraculi* ex coniect. Gronov. reposuit Bekker.

6 *Militum*] *Milites* de peditibus saepe dici monent Gronov. et Drakenb. cf. supr. iv. 59. Cic. ad Divers. x. 23. 34.

U. C. 541. A. C. 211. Venit in Hispaniam.

vectus promontorium, Emporiis urbe Graeca (oriundi et 7
ipsi a Phocaea sunt) copias exposuit: inde sequi navibus
iussis, Tarraconem pedibus profectus, conventum omnium
sociorum (etenim legationes ad famam adventus eius ex
omni se provincia effuderant) habuit. Naves ibi subduci
iussit, remissis quattuor triremibus Massiliensium, quae
officii causa ab domo prosecutae fuerant. Responsa inde
legationibus suspensis varietate tot casuum dare coepit, ita
elato ab ingenti virtutum suarum fiducia animo, ut nullum
ferox verbum excideret; ingensque omnibus, quae diceret,
20. quum maiestas inesset, tum fides. Profectus ab Tarracone,
et civitates sociorum et hiberna exercitus adiit: collauda-
vitque milites, quod, duabus tantis cladibus deinceps icti,
provinciam obtinuissent: nec fructum secundarum rerum
sentire hostes passi, omni cis Iberum agro eos arcuissent,
sociosque cum fide tutati essent. Marcium secum habebat
cum tanto honore, ut facile appareret, nihil minus, quam 8
vereri, ne quis obstaret gloriae suae. Successit inde Neroni
Silanus, et in hiberna novi milites deducti. Scipio, omni-
bus, quae adeunda agendaque erant, mature aditis peractis-
que, Tarraconem concessit. Nihilo minor fama apud
hostes Scipionis erat, quam apud cives sociosque, et divi-
natio quaedam futuri; quo minus ratio timoris reddi pote-
rat oborti temere, maiorem inferens metum. In hiberna 9
diversi concesserant: Hasdrubal Gisgonis usque ad Ocea-
num et Gades: Mago in mediterranea, maxime supra
Castulonensem saltum: Hasdrubal Hamilcaris filius proxi-
mus Ibero circa Saguntum hibernavit.

Punica classis ad Tarentum.

Aestatis eius extremo, qua capta est Capua, et Scipio in 1
Hispaniam venit, Punica classis, ex Sicilia Tarentum
accita ad arcendos commeatus praesidii Romani, quod in
arce Tarentina erat, clauserat quidem omnes ad arcem a
mari aditus; sed assidendo diutius artiorem annonam sociis,
quam hosti, faciebat. Non enim tantum subvehi oppidanis
per pacata litora apertosque portus praesidio navium Puni-
carum poterat, quantum frumenti classis ipsa turba navali

7 *Oriundi et ipsi a Phocaea*] Huic loco notulam hanc apposuit Clericus. "Ita loquitur Livius, quod Gallicum sinum memorans cogitasset de Massilia illic sita, et a Phocaeis, ut notum est, olim condita. Itaque voces hae *et ipsi* potius cum cogitatione Livii, quam cum eius oratione connexae sunt." Nobis suspicio oritur ex eo, quod infra mentio fit de triremibus Massiliensium Scipionem officii causa ab domo prosecutis, in narratione navigationis eius aliquot excidisse voces, in quibus de Massilia scriptor egisset. Crev.

8 *Nihil minus, quam*] Oratio elliptica, quemadmodum *nihil aliud quam*, sub. *agere*.

9 *Maiorem inferens metum*] Saepius *eo* omittit Livius, ut in hoc loco, quum particulae *quo* respondere debeat.

1 *Qua capta est*] *Quo* edd. plures, sed Perizon. ex ratione temporum *qua* scribendum probat.

mixta ex omni genere hominum absumebat: ut arcis praesidium etiam sine invecto, quia pauci erant, ex ante praeparato sustentari posset; Tarentinis classique ne invectum quidem sufficeret. Tandem maiore gratia, quam venerat, U. C. 541. A. C. 211.
2 classis dimissa est. Annona haud multum laxaverat: quia, remoto maritimo praesidio, subvehi frumentum non poterat.

21. Marcellus ovans urbem init.

Eiusdem aestatis exitu, M. Marcellus ex Sicilia provincia quum ad urbem venisset, a C. Calpurnio praetore senatus ei ad aedem Bellonae datus est. Ibi quum de rebus a se gestis disseruisset, questus leniter non suam magis, quam
3 militum, vicem, quod provincia confecta exercitum deportare non licuisset, postulavit, ut triumphanti urbem inire liceret. Id non impetravit. Quum multis verbis actum esset, utrum minus conveniret, cuius nomine absentis, ob res prospere ductu eius gestas, supplicatio decreta foret, et diis immortalibus habitus honos, ei praesenti negare triumphum: an,
4 quem tradere exercitum successori iussissent, quod, nisi manente in provincia bello, non decerneretur, eum quasi debellato triumphare, quum exercitus, testis meriti atque immeriti triumphi, abesset: medium visum, ut ovans urbem iniret. Tribuni plebis ex auctoritate senatus ad populum
5 tulerunt, ut M. Marcello, quo die urbem ovans iniret, im-
6 perium esset. Pridie, quam urbem iniret, in monte Albano triumphavit: inde ovans multam prae se praedam in urbem
7 intulit. Cum simulacro captarum Syracusarum, catapultae ballistaeque, et alia omnia instrumenta belli lata, et pacis diuturnae regiaeque opulentiae ornamenta, argenti aerisque fabrefacti vis, alia supellex, pretiosaque vestis, et multa nobilia signa, quibus inter primas Graeciae urbes Syracusae ornatae fuerant. Punicae quoque victoriae signum, octo ducti elephanti. Et non minimum fuit spectaculum cum

2 *Dimissa est. Annona*] *Dimissa annonam* Gronov. legendum suspicatur.

3 *Provincia confecta*] Debellato, provincia omnino in ditionem populi Romani redacta. Crev.

4 *Successori*] Successor fuit M. Cornelius Cethegus. Vid. Perizon. ad xxv. 41. Duk.

5 *Imperium esset*] A proconsulibus et propraetoribus, ut qui in urbe imperium non haberent, si Sigonium audiamus, legem de imperio, quo magis triumphantes urbem inirent, saepius latam reperimus, sed aliam eius rei causam fuisse Gruchius censet.

6 *In monte Albano*] Hoc sine senatusconsulto factitabant nonnulli imperatores, quibus triumphantibus inire urbem non concessum fuit. Qui vero in monte Albano triumphum ducebant, si Niebuhrio ii. n. 68. fides danda est, non ideo triumphabant, quod Romae magistratum gerebant, sed quod *Latinas cohortes ducebant*, et quod urbe remoti imperio suo tuti erant. Hanc triumphandi rationem diu intermissam C. Papirius Maso ann. 521. U. C. revocavit, qui criticis aliis auctor huius exempli exstitisse visus est. cf. Plin. H. N. xv. 38. Val. Max. iii. 6. 5.

7 *Catapultae ballistaeque*] Machinarum et telorum ad oppugnationes urbium singularis generis inventorem fuisse Dionysium tyrannum Siciliae scribit Diod. Sic. xiv. p. 269. Harum perfectorem fuisse Archimedem admodum verisimile est.

U. C. 541. A. C. 211.

coronis aureis praecedentes Sosis Syracusanus, et Mericus Hispanus: quorum altero duce nocturno Syracusas introitum erat; alter Nasum, quodque ibi praesidii erat, pro- 8
diderat. His ambobus civitas data, et quingena iugera agri. Sosidi in agro Syracusano, qui aut regius, aut hostium populi Romani fuisset, et aedes Syracusis, cuius vellet eorum, in quos belli iure animadversum esset: Merico Hispanisque, qui cum eo transierant, urbs agerque in Sicilia ex iis, qui a populo Romano defecissent, iussa dari. Id M. Cornelio mandatum, ut, ubi ei videretur, urbem agrumque iis assignaret. In eodem agro Belligeni, per quem illectus ad transitionem Mericus erat, quadringenta iugera agri decreta.

Sosidi et Merico agri dati.

Post profectionem ex Sicilia Marcelli, Punica classis octo millia peditum, tria Numidarum equitum exposuit. Ad eos Murgantinae desciverunt terrae: secutae defectionem 9
earum Hybla et Macella sunt, et ignobiliores quaedam aliae. Et Numidae, praefecto Mutine, vagi per totam Siciliam, sociorum populi Romani agros urebant. Super haec exercitus Romanus iratus, partim quod cum imperatore non devectus ex provincia esset, partim quod in oppidis hibernare vetiti erant, segni fungebantur militia: magisque iis auctor ad seditionem, quam animus, deerat. Inter has difficultates M. Cornelius praetor et militum animos, nunc consolando, nunc castigando, sedavit, et civitates omnes, quae defecerant, in ditionem redegit: atque ex his Murgantiam Hispanis, quibus urbs agerque debebatur ex senatusconsulto, attribuit.

Defectio urbium aliquot Sicularum.

22. Consules, quum ambo Apuliam provinciam haberent, minusque iam terroris a Poenis et Hannibale esset, sortiri iussi Apuliam Macedoniamque provincias. Sulpicio Macedonia evenit, isque Laevino successit. Fulvius, Romam comitiorum causa arcessitus, quum comitia consulibus rogandis haberet, praerogativa Veturia iuniorum declaravit 1
T. Manlium Torquatum et T. Otacilium. Manlius, qui praesens erat, gratulandi causa quum turba coiret, nec dubius esset consensus populi, magna circumfusus turba ad tribunal consulis venit; petitque, ut pauca sua verba audiret, centuriamque, quae tulisset suffragium, revocari iuberet. Erectis omnibus exspectatione, quidnam postulaturus esset, oculorum valetudinem excusavit. ‘Impuden-

Manlius consulatum recusat.

8 *Alter Nasum*] Non Nasum, sed Achradinam a Merico proditam fuisse supr. xxv. 30. traditur. De Sosidis ductu Livius omnino tacet, ut Perizon. animadvertit.

9 *Murgantinae desciverunt terrae*] Emendationem Gronovii *Murgantini desciverunt*, omissa voce *terrae*, reposuit Bekker.

1 *Praerogativa Veturia iuniorum*] sc. Centuria iuniorum ex Veturia tribu, quae praerogativam sortita erat. cf. supr. v. 18. Fuss. Rom. Ant. § 163. infr. xxvii. 6.

'tem et gubernatorem et imperatorem esse, qui, quum U. C. 541.
'alienis oculis ei omnia agenda sint, postulet sibi aliorum A. C. 211.
'capita ac fortunas committi. Proinde, si videretur, et re-
2 'dire in suffragium Veturiam iuniorum iuberet, et memi-
'nisset in consulibus creandis belli, quod in Italia sit,
'temporumque reipublicae. Vixdum requiesse aures a
3 'strepitu et tumultu hostili, quo paucos ante menses ascen-
'derint prope moenia Romana.' Post haec quum centuria
frequens succlamasset, 'nihil se mutare sententiae, eosdem-
4 'que consules dicturos esse;' tum Torquatus, 'Neque ego
'vestros,' inquit, 'mores consul ferre potero, neque vos im-
'perium meum. Redite in suffragium. et cogitate bellum
'Punicum in Italia, et hostium ducem Hannibalem esse.'
Tum centuria, et auctoritate mota viri et admirantium
circa fremitu, petit a consule, ut Veturiam seniorum citaret:
'Velle se cum maioribus natu colloqui, et ex auctoritate
'eorum consules dicere.' Citatis Veturiae senioribus, da-
5 tum secreto in ovili cum his colloquendi tempus. Seniores
de tribus consulendum dixerunt esse, duobus iam plenis
honorum, Q. Fabio et M. Marcello; et, si utique novum
aliquem adversus Poenos consulem creari vellent, M. Vale-
rium Laevinum egregie adversus Philippum regem terra
marique res gessisse. Ita de tribus consultatione data, Alii consu-
senioribus dimissis, iuniores suffragium ineunt. M. Clau- les crean-
dium Marcellum, fulgentem tum Sicilia domita, et M. Va- tur.
6 lerium absentes consules dixerunt. Auctoritatem praero-
7 gativae omnes centuriae secutae sunt. Eludant nunc anti-
qua mirantes. Non equidem, si qua sit sapientium civitas,
8 quam docti fingunt magis, quam norunt, aut principes gra-

2 *Et meminisset*] sc. Veturia: sed lectio Gronoviana *meminisse* Crevier. et Stroth. magis placet, quam Bekker. recepit.

3 *Ascenderint*] Vulgo *assederint*, quod merito Crevierio durius videtur, qui ita componi orationem vult, ut *moenia Romana* in recto casu accipi possint. Kreyssig. quum *ascenderent* reposuit, *hostes* haud dubie spectat, qui in voce praeced. *hostili* intelliguntur.

4 *Neque ego vestros*] cf. Dionis Excerpt. 29. in Fragm. Vatican. Hunc enim a Manlio recusatum consulatum Dio ad priscum illum Torquatum refert. De hoc loco A. Maius "Inepta sane haec responsio est, si ad oculorum valetudinem referatur, sed multo aptissima, si ad prisci Torquati severitatem, atque ad odium, quo illum Romana praesertim iuventus ob interfectum filium prosequebantur. Emendandus igitur ex Dione Livius, cuius errorem hodierni fastorum scriptores gregatim sequuntur." cf. supr. viii. 7.

5 *In ovili*] Id est, in loco cancellis undique clauso, qui propter similitudinem cum iis septis, in quibus stabulantur greges, *Ovile* dicebatur. Eum in locum singulae centuriae, prout citabantur, ingressae, ita suffragium ferebant, ut nemini interim liceret in Ovili esse. Ideo dimittuntur seniores, antequam iuniores suffragium ineant. Crev.

6 *Absentes*] Valerium absentem ab urbe, Marcellum a Campo. Eodem modo locutus est noster, supr. x. 22. Crev.

7 *Eludant nunc*] Rideant, vel ludibrio habeant illos qui antiqua mirantur.

8 *Quam docti fingunt magis*] Platonem intelligit in libris de Republica. Sigon.

U. C. 541. A. C. 211.

viores temperantioresque a cupidine imperii, aut multitudinem melius moratam censeam fieri posse. Centuriam vero iuniorum seniores consulere voluisse, quibus imperium suffragio mandaret, vix ut verisimile sit, parentum quoque hoc saeculo vilis levisque apud liberos auctoritas fecit.

23. Praetoria inde comitia habita. P. Manlius Vulso, et L. Manlius Acidinus, et C. Laetorius, et L. Cincius Alimentus creati sunt. Forte ita incidit, ut comitiis perfectis nuntiaretur, T. Otacilium, quem T. Manlio, nisi interpellatus ordo comitiorum esset, collegam absentem daturus fuisse videbatur populus, mortuum in Sicilia esse. Ludi Apollinares et priore anno fuerant, et, eo anno ut fierent, referente Calpurnio praetore, senatus decrevit, ut in perpetuum voverentur. Eodem anno prodigia aliquot visa nuntiataque sunt. In aede Concordiae Victoria, quae in culmine erat, fulmine icta decussaque, ad Victorias, quae in ante- 8
fixis erant, haesit, neque inde procidit. Et Anagnia et 9
Fregellis nuntiatum est, murum portasque de coelo tactas: et in foro Subertano sanguinis rivos per diem totum fluxisse, et Ereti lapidibus pluisse, et Reate mulam peperisse. Ea prodigia hostiis maioribus sunt procurata, et obsecratio in unum diem populo indicta, et novendiale sacrum. Sacerdotes publici aliquot eo anno demortui sunt, novique suffecti: in locum M'. Aemilii Numidae decemviri sacrorum M. Aemilius Lepidus: in locum M'. Pomponii Mathonis pontificis C. Livius: in locum Sp. Carvilii Maximi auguris M. Servilius. T. Otacilius Crassus pontifex quia exacto anno mortuus erat, ideo nominatio in locum eius non est facta. C. Claudius flamen Dialis, quod 1
exta perperam dederat, flaminio abiit.

Ludi Apollinares voti in perpetuum.

Sacerdotes creati.

24. Per idem tempus M. Valerius Laevinus, tentatis prius per secreta colloquia principum animis, ad indictum ante ad id ipsum concilium Aetolorum classe expedita venit. Ubi quum Syracusas Capuamque captam, in fidem in Sicilia 2
Italiaque rerum secundarum, ostentasset, adiecissetque, 'iam 3
'inde a maioribus traditum morem Romanis colendi socios, 'ex quibus alios in civitatem atque aequum secum ius acce-

Valerii oratio apud Aetolos.

8 *Ad Victorias, quae in antefixis erant*] Ad statuas Victoriae, quae erant inter antefixa. *Antefixa*, inquit Festus, *quae ex opere figulino tectis affiguntur sub stillicidio.* Et consonat illud Livii xxxiv. 4. *Antefixa fictilia deorum Romanorum.* Crev.

9 *Anagnia*] *Anagniae* edidit Aldus.

1 *Quod exta perperam dederat*] Quod in distribuendis victimae extis aliquid peccaverat. Crev. cf. Val. Max. i. 1. 4.

2 *In fidem*] Ut fidem faceret, res secundas Romanis in Sicilia Italiaque esse. Gronov.

3 *Adiecissetque*] Apodosim aliquam desiderari censet Raschig. Sed si interpunctionem post *eorum* tollas, oratio optime ita cohaerebit: postquam adiecerat *Aetolos eo in maiore honore futuros* etc., dicta eius Scopas et Dorymachus auctoritate sua affirmaverunt, spes tamen potiundae Acarnaniae concilium maxime movebat.

'pissent, alios in ea fortuna haberent, ut socii esse, quam U. C. 541.
'cives, mallent. Aetolos eo in maiore futuros honore, quod A. C. 211.
'gentium transmarinarum in amicitiam primi venissent. 'Philippum iis et Macedonas graves accolas esse: quorum 'se vim ac spiritus et iam fregisse, et eo redacturum esse, 'ut non his modo urbibus, quas per vim ademissent Aetolis, 'excedant, sed ipsam Macedoniam infestam habeant. Et 'Acarnanas, quos aegre ferrent Aetoli a corpore suo diremptos, restituturum se in antiquam formulam iurisque ac 'ditionis eorum.' Haec, dicta promissaque ab Romano imperatore, Scopas, qui tum praetor gentis erat, et Dorymachus, princeps Aetolorum, affirmaverunt auctoritate sua, minore cum verecundia et maiore cum fide vim maiestatemque populi Romani extollentes. Maxime tamen spes potiundae movebat Acarnaniae. Igitur conscriptae conditiones, quibus in amicitiam societatemque populi Romani venirent: additumque, 'ut, si placeret vellentque, eodem iure amicitiae Elei, Lacedaemoniique, et Attalus, et Pleuratus, et 'Scerdilaedus essent.' (Asiae Attalus, hi Thracum et Illyriorum reges). 'Bellum ut extemplo Aetoli cum Philippo 'terra gererent: navibus ne minus viginti quinqueremibus 'adiuvaret Romanus. Urbium Corcyrae tenus ab Aetolia 'incipienti solum tectaque, et muri cum agris, Aetolorum; 'alia omnis praeda populi Romani esset: darentque operam 'Romani, ut Acarnaniam Aetoli haberent. Si Aetoli pa-
4 'cem cum Philippo facerent, foederi ascriberent, ita ratam 'eorum pacem, si Philippus arma ab Romanis sociisque, 'quique eorum ditionis essent, abstinuisset. Item, si 'populus Romanus foedere iungeretur regi, ut caveret, ne 'ius ei belli inferendi Aetolis sociisque eorum esset.' Haec convenerunt, conscriptaque biennio post Olympiae ab Aetolis, in Capitolio ab Romanis, ut testata sacratis monumentis essent, sunt posita. Morae causa fuerant retenti Romae diutius legati Aetolorum. Nec tamen impedimento id rebus gerendis fuit. Et Aetoli extemplo moverunt adversus Philippum bellum, et Laevinus Zacynthum (parva insula est propinqua Aetoliae: urbem unam eodem, quo ipsa est, nomine habet; eam praeter arcem vi cepit) et
5 Oeniadas Nasumque Acarnanum captas Aetolis contribuit. Philippum quoque satis implicatum bello finitimo ratus, ne Italiam Poenosque et pacta cum Hannibale posset respicere, Corcyram ipse se recepit.

Foedus cum Aetolis.

Res gestae ab Aetolis et a Valerio.

Philippo Aetolorum defectio Pellae hibernanti allata 25.

4 *Ita ratam eorum pacem*] Auctorem Muretum secutus, *ita ratam fore pacem* reposuit Bekker.

5 *Nasumque*] Insula haec erat ad ostium Acheloi, ut Mullero in Append. vii. § 10. über die Dor. videtur. cf. Polyb. ix. 39.

U. C. 541. A. C. 211. Philippus vicina pacat.

est. Itaque, quia primo vere moturus exercitum in Graeciam erat, Illyrios finitimasque iis urbes alterno metu 6
quietas ut Macedonia haberet, expeditionem subitam in Oricinorum atque Apolloniatium fines fecit: egressosque Apolloniatas, cum magno terrore atque pavore, compulit intra muros. Vastatis proximis Illyrici, in Pelagoniam eadem celeritate vertit iter: inde Dardanorum urbem Sin- 7
tiam, in Macedoniam transitum Dardanis facturam, cepit. His raptim actis, memor Aetolici iunctique cum eo Romani belli, per Pelagoniam, et Lyncum, et Bottiaeam, in Thessaliam descendit. Ad bellum secum adversus Aetolos capessendum incitari posse homines credebat: et, relicto ad fauces Thessaliae Perseo cum quattuor millibus armatorum ad 8
arcendos aditu Aetolos, ipse, priusquam maioribus occuparetur rebus, in Macedoniam, atque inde in Thraciam exercitum ac Maedos duxit. Incurrere ea gens in Macedoniam solita erat, ubi regem occupatum externo bello, ac sine praesidio esse regnum sensisset. Ad Phragandas igitur vastare agros, et urbem Iamphorinam, caput arcemque

Acarnaniae bellum inferunt Aetoli. Acarnanum coniuratio.

Maedicae, oppugnare coepit. Scopas, ubi profectum in Thraciam regem, occupatumque ibi bello audivit, armata omni iuventute Aetolorum, bellum inferre Acarnaniae parat. Adversus quod Acarnanum gens et viribus impar, et iam Oeniadas Nasumque amissa cernens, Romanaque 9
insuper arma ingruere, ira magis instruit, quam consilio, bellum. Coniugibus liberisque et senioribus supra sexaginta annos in propinquam Epirum missis, ab quindecim ad sexaginta annos coniurant, nisi victores, se non redituros. Qui victus acie excessisset, eum ne quis urbe, tecto, mensa, lare reciperet, diram exsecrationem in populares, obtestationem quam sanctissimam potuerunt adversus hospites, composuerunt: precatique simul Epirotas sunt, ut, qui suorum in acie cecidissent, eos uno tumulo contegerent, adhiberentque humatis titulum: HIC SITI SUNT ACARNANES, QUI, ADVERSUS VIM ATQUE INIURIAM AETOLORUM PRO PATRIA PUGNANTES, MORTEM OCCUBUERUNT. Per haec incitatis animis, castra in extremis finibus suis obvia hosti posuerunt. Nuntiis ad Philippum missis, quanto res in discrimine esset, omittere Philippum id, quod in manibus erat, coegerunt bellum, Iamphorina per deditionem recepta, et prospero

6 *Alterno metu*] *Alternus metus* est, exponente Gronovio, Illyriorum a Macedonibus, ut prius Macedonum ab Illyriis. CREV.

7 *Sintiam, in Macedoniam*] Ita Rubenius pro vulg. *sitam in Macedonia.*

8 *Perseo*] Perseum Philippi regis filium hunc fuisse censet Sigonius, sed Crevierio aliter placuit, qui unum ex praefectis regiis hic intelligi vult, quippe Philippi filius undecimo abhinc anno, infr. xxxi. 28. puer admodum fuisse dicitur.

9 *Amissa*] *Oppida* scilicet, ut Drakenb. monet.

alio successu rerum. Aetolorum impetum tardaverat primo U. C. 541. coniurationis fama Acarnanicae: deinde auditus Philippi A. C. 211. adventus, regredi etiam in intimos coegit fines. Nec Philippus, quanquam, ne opprimerentur Acarnanes, itineribus magnis ierat, ultra Dium est progressus. Inde, quum audisset reditum Aetolorum ex Acarnania, et ipse Pellam rediit.

Laevinus, veris principio a Corcyra profectus navibus, 26. superato Leucata promontorio, quum venisset Naupactum, Anticyram oppugnat Laevinus. Anticyram inde se petiturum edixit, ut praesto ibi Scopas
1 Aetolique essent. Sita Anticyra est in Locride laeva parte sinum Corinthiacum intrantibus. Breve terra iter eo, brevis navigatio ab Naupacto est. Tertio ferme post die utrimque oppugnari coepta est. Gravior a mari oppugnatio erat, quia et tormenta machinaeque omnis generis in navibus erant, et Romani inde oppugnabant. Itaque intra paucos dies recepta urbs per deditionem Aetolis traditur,
2 praeda ex pacto Romanis cessit.

Literae Laevino redditae, consulem eum absentem declaratum, et successorem venire P. Sulpicium. Ceterum, diuturno ibi morbo implicitus, serius spe omnium Romam venit. M. Marcellus, quum Idibus Martiis consulatum U. C. 542. inisset, senatum eo die, moris modo causa, habuit: pro- A. C. 210. M. Claudio IV. M. Valerio II. Coss. fessus, 'nihil se, absente collega, neque de republica, neque 'de provinciis, acturum. Scire se, frequentes Siculos prope 'urbem in villis obtrectatorum suorum esse. Quibus, tan- 'tum abesse, ut per se non liceat palam Romae crimina 'edita fictaque ab inimicis vulgare, ut, ni simularent, ali- 'quem sibi timorem, absente collega, dicendi de consule 'esse, ipse iis extemplo daturus senatum fuerit. Ubi qui- 'dem collega venisset, non passurum quicquam prius agi, 'quam ut Siculi in senatum introducantur. Delectum 'prope a M. Cornelio per totam Siciliam habitum, ut 'quam plurimi questum de se Romam venirent. Eundem 'literis falsis urbem implesse, bellum in Sicilia esse, ut 'suam laudem minuat.' Moderati animi gloriam eo die adeptus consul, senatum dimisit; ac prope iustitium omnium rerum futurum videbatur, donec alter consul ad urbem venisset. Otium, ut solet, excitavit plebis rumores: 'belli Querelae P. R. 'diuturnitatem, et vastatos agros circa urbem, qua infesto 'agmine isset Hannibal, et exhaustam delectibus Italiam, et 'prope quotannis exercitus caesos' querebantur; 'et consules

1 *Anticyra*] Quum Anticyra a Strabone modo Locridi, modo Phocidi ascripta sit, duas urbes nomine Anticyras ad sinum Corinthiacum sitas esse Drakenb. verisimile videtur. Alia quoque eiusdem nominis urbs ad Oetam in sinu Maliaco. cf. Hor. Ep. ad Pison. 300. *si tribus Anticyris etc.*

2 *Ex pacto*] Conditionibus conscriptis supr. 24.

U. C. 542. A. C. 210.

'bellicosos ambo, viros acres nimis et feroces, creatos, qui
'vel in pace tranquilla bellum excitare possent, nedum in
'bello respirare civitatem forent passuri.'

27.

Incendium Romae.

Interrupit hos sermones nocte, quae pridie Quinquatrus 3
fuit, pluribus simul locis circa forum incendium ortum.
Eodem tempore septem tabernae, quae postea quinque, et 4
argentariae, quae nunc Novae appellantur, arsere. Com-
prehensa postea privata aedificia: neque enim tum basilicae 5
erant: comprehensae lautumiae, forumque piscatorium, et 6
atrium regium. Aedes Vestae vix defensa est tredecim 7 8
maxime servorum opera, qui in publicum redempti ac ma- 9
numissi sunt. Nocte ac die continuatum incendium fuit. 1
Nec ulli dubium erat, humana id fraude factum esse, quod
pluribus simul locis, et iis diversis, ignes coorti essent.
Itaque consul ex auctoritate senatus pro concione edixit,
qui, quorum opera id conflatum incendium, profiteretur,

Campanorum fraude ortum.

praemium fore, libero pecuniam, servo libertatem. Eo
praemio inductus Campanorum Calaviorum servus (Mannus
ei nomen erat) indicavit, 'dominos et quinque praeterea
'iuvenes nobiles Campanos, quorum parentes a Q. Fulvio
'securi percussi erant, id incendium fecisse; vulgoque fac-
'turos alia, ni comprehendantur.' Comprehensi ipsi fami-
liaeque eorum. Et primo elevabatur index indiciumque:

3 *Quinquatrus*] Ex Festi sententia, unicus fuit dies Minervae sacer, sic dictus, quod esset post diem quintum Idus mensis Martii. Repugnat Livius, xliv. 20. Et Ovid. Fast. iii. vult illa sacra per quinque dies celebrata, et habere nomen a iunctis quinque diebus. Fortasse primis temporibus unicus tantum dies festus fuerat; postea vero in plures prolatus. Vid. Festum in voce *Quinquatrus*, et ad eum Dacerii not. Crev.

4 *Quae postea quinque*] Numeri notam putarunt esse, quae non erat. Habebat enim antiquus liber: *septem tabernae quae postea vet. et argentariae quae nunc novae appellantur.* Nam ut novae, ita veteres tabernae in foro erant. Unde locorum nomina, *sub veteribus* et *sub novis.* At illi, deletis duobus literis, quas frustra geminatas putarunt, illud V notam esse quinarii numeri iudicabant. cf. Muretus Var. Lect. xvi. 8.

5 *Neque enim tum basilicae erant*] Postea basilicam eo loco post Novas argentarias exstructam esse a M. Fulvio censore memorat Livius xl. 51. *Basilicae* sunt publica aedificia, in quibus senatores deliberare, iudices causas cognoscere, clientibus homines periti de iure respondere solebant. Mercatores ibidem et nummularii sua tractabant negotia. Crev. cf. infr. xxxix. 44. xliv. 16.

6 *Lautumiae*] Proprie loca, ex quibus excisi sunt lapides, a λᾶς lapis, et τέμνω caedo. Sic vocabatur unus ex carceribus urbis, quod in eo videlicet lapidicinae fuerant. *Carceris lautumiarum* fit mentio infr. xxxii. 26. Crev. cf. Festus v. *Latumias.*

7 *Forumque piscatorium*] Secundum Tiberim ad Iunium (Ianum quidam) Forum Piscarium vocant. Varr. de L. L. v. 32.

8 *Atrium regium*] Atrium regium Numae Pompilii. Regia Numae erat prope aedem Vestae, cuius infra fit mentio. Sic quoque apud Horatium . . . *monumenta Regis, Templaque Vestae.* Crev.

9 *Aedes Vestae*] Quae in ripa Tiberis effigies pristini sui decoris, adhuc cernitur.

1 *In publicum redempti*] Redempti, ut in potestate populi, non privatorum dominorum essent, ac postea manumissi. Crev.

'pridie cum verberibus castigatum ab dominis discessisse, U. C. 542.
'per iram ac levitatem ex re fortuita crimen commentum.' A. C. 210.
Ceterum ut coram coarguebantur, et quaestio ex ministris facinoris foro medio haberi coepta est, fassi omnes, atque in dominos servosque conscios animadversum est. Indici libertas data, et viginti millia aeris.

Campani querelas de Fulvio deferunt ad Valerium Cos.

Consuli Laevino Capuam praetereunti circumfusa multitudo Campanorum est, obsecrantium cum lacrimis, ut sibi Romam ad senatum ire liceret, oratum, si qua misericordia tandem flecti possent, ne se ad ultimum perditum irent, nomenque Campanorum a Q. Flacco deleri sinerent. Flaccus, 'sibi privatam simultatem cum Campanis,' negare, 'ullam esse: publicas inimicitias et hostiles esse, et futuras, 'quoad eo animo esse erga populum Romanum sciret. 'Nullam enim in terris gentem esse, nullum infestiorem 'populum nomini Romano. Ideo se moenibus inclusos te-
2 'nere eos: quia, si qui evasissent aliqua, velut feras bestias 'per agros vagari, et laniare, et trucidare, quodcumque 'obvium detur. Alios ad Hannibalem transfugisse, alios ad 'Romam incendendam profectos. Inventurum in semiusto 'foro consulem vestigia sceleris Campanorum. Vestae 'aedem petitam, et aeternos ignes, et conditum in penetrali
3 'fatale pignus imperii Romani. Se minime censere tutum 'esse, Campanis potestatem intrandi Romana moenia fieri.'

Romam eunt.

Laevinus Campanos, iureiurando a Flacco adactos, quinto die, quam ab senatu responsum accepissent, Capuam redituros, sequi se Romam iussit. Hac circumfusus multitudine, simul Siculis obviam egressis Aetolisque, Romam praeivit, clarissimarum urbium excidio celeberrimis viris victos bello accusatores in urbem adducens. De republica tamen primum ac de provinciis ambo consules ad senatum retulere.

Ibi Laevinus, quo statu Macedonia et Graecia, Aetoli, 28.
Acarnanes Locrique essent, quasque ibi res ipse egisset terra marique, exposuit. 'Philippum, inferentem bellum 'Aetolis, in Macedoniam retro ab se compulsum, ad intima 'penitus regni abisse, legionemque inde deduci posse:
4 'classem satis esse ad arcendum Italia regem.' Haec de se deque provincia, cui praefuerat. Consulum de provinciis communis relatio fuit. Decrevere Patres, 'Ut alteri con-

Provinciarum divisio.

2 *Quia ... vagari*] Insolita constructio. cf. supr. iv. 3. *et, si non easdem opes habere.*

3 *Fatale pignus*] Palladium, quod in aede Vestae ab Aenea in Italiam advectum, asservari iactitabant.

4 *Classem satis esse*] Classem sine legionario milite, sociis tantum navalibus instructam. Socii enim navales, ut probavimus ad xxi. 49. non ii solum sunt, qui nautica ministeria obeunt, sed et milites tuendis navibus attributi. Crev.

U. C. 542. A. C. 210. 'sulum Italia bellumque cum Hannibale provincia esset: 'alter classem, cui T. Otacilius praefuisset, Siciliamque pro'vinciam cum L. Cincio praetore obtineret.' Exercitus iis duo decreti, qui in Etruria Galliaque essent. Eae quattuor erant legiones. Urbanae duae superioris anni in Etruriam; 5
duae, quibus Sulpicius consul praefuisset, in Galliam mitterentur. Galliae et legionibus praeesset, quem consul, cuius Italia provincia esset, praefecisset. In Etruriam C. Calpurnius, post praeturam prorogato in annum imperio, missus; et Q. Fulvio Capua provincia decreta, prorogatumque in annum imperium. Exercitus civium sociorumque minui iussus, ut ex duabus legionibus una legio, quinque millia peditum et trecenti equites essent; dimissis, qui plurima stipendia haberent: et sociorum septem millia peditum et trecenti equites relinquerentur, eadem ratione stipendiorum habita in veteribus militibus dimittendis. Cn. Fulvio consuli superioris anni, nec de provincia Apulia, nec de exercitu, quem habuerat, quicquam mutatum. Tantum in annum prorogatum imperium est. P. Sulpicius collega eius omnem exercitum, praeter socios navales, iussus dimittere est. Item ex Sicilia exercitus, cui M. Cornelius praeesset, ubi consul in provinciam venisset, dimitti iussus. L. Cincio praetori ad obtinendam Siciliam Cannenses milites dati, duarum instar legionum. Totidem legiones in Sardiniam P. Manlio Vulsoni praetori decretae, quibus L. Cornelius in eadem provincia priore anno praefuerat. Urbanas legiones ita scribere consules iussi, ne quem militem facerent, qui in exercitu M. Claudii, M. Valerii, Q. Fulvii,
Legiones 21. fuissent; neve eo anno plures, quam una et viginti, Roma- 6
nae legiones essent.

29. Marcello obvenit Sicilia. Siculorum legatorum comploratio.

His senatusconsultis perfectis, sortiti provincias consules. Sicilia et classis Marcello, Italia cum bello adversus Hannibalem Laevino evenit. Quae sors, velut iterum captis Syracusis, ita exanimavit Siculos, exspectatione sortis in consulum conspectu stantes, ut comploratio eorum flebilesque voces et extemplo oculos hominum converterent, et postmodo sermones praebuerint. Circumibant enim senatum cum veste sordida, affirmantes, 'se non modo suam quem'que patriam, sed totam Siciliam, relicturos, si eo Marcellus 'iterum cum imperio redisset. Nullo suo merito eum ante 'implacabilem in se fuisse: quid iratum, quod Romam de 'se questum venisse Siculos sciat, facturum? Obrui Aetnae 'ignibus, aut mergi freto, satius illi insulae esse, quam

5 *Urbanae duae*] Ex multis locis Livii constat, *legiones urbanas* ad tutelam urbis scribi, ac deinde fere altero anno, interdum etiam eodem, si ita res posceret, adversus hostem duci solitas fuisse. Duk.

6 *Fuissent*] sc. Ex iis, qui fuissent. Crev.

7 'velut dedi noxae inimico.' Hac Siculorum querelae, U. C. 542.
domos primum nobilium circumlatae, celebrataeque sermo- A. C. 210.
nibus, quos partim misericordia Siculorum, partim invidia
Marcelli excitabat, in senatum etiam pervenerunt. Postu- Mutantur
latum a consulibus est, ut de permutandis provinciis senatum provinciae.
consulerent. Marcellus, 'si iam auditi ab senatu Siculi
'essent, aliam forsitan futuram fuisse sententiam suam,'
dicere. 'Nunc, ne quis timore frenari eos dicere posset,
'quo minus de eo libere querantur, in cuius potestate mox
'futuri sint, si collegae nihil intersit, mutare se provinciam
8 'paratum esse. Deprecari senatus praeiudicium; nam,
'quum extra sortem collegae optionem dari provinciae ini-
9 'quum fuerit, quanto maiorem iniuriam, imo contumeliam
'esse, sortem suam ad eum transferri?' Ita senatus, quum,
quid placeret, magis ostendisset, quam decresset, dimittitur.
Inter ipsos consules permutatio provinciarum, rapiente fato
Marcellum ad Hannibalem, facta est: ut, ex quo primus
adversae pugnae gloriam ceperat, in eius laudem postremus
Romanorum imperatorum, prosperis tum maxime bellicis
rebus, caderet.

Permutatis provinciis, Siculi, in senatum introducti, 30.
multa de Hieronis regis fide perpetua erga populum Roma- Siculorum
1 num verba fecerunt, in gratiam publicam avertentes, 'Hie- oratio in Marcel-
'ronymum ac postea Hippocratem et Epicydem tyrannos, lum.
'quum ob alia, tum propter defectionem ab Romanis ad
'Hannibalem, invisos fuisse sibi. Ob eam causam et Hie-
'ronymum a principibus iuventutis prope publico consilio
'interfectum: et in Epicydis Hippocratisque caedem sep-
'tuaginta nobilissimorum iuvenum coniurationem factam;
'quos, Marcelli mora destitutos, quia ad praedictum tempus
'exercitum ad Syracusas non admovisset, indicio facto,
'omnes ab tyrannis interfectos. Eam quoque Hippocratis
'atque Epicydis tyrannidem Marcellum excitasse, Leontinis
'crudeliter direptis. Nunquam deinde principes Syracusa-
'norum desisse ad Marcellum transire, pollicerique, se ur-
'bem, quum vellet, ei traditurus. Sed eum primo vi capere
'maluisse: dein, quum id neque terra, neque mari, omnia

7 *Dedi noxae*] Discrimen inter *noxiam* et *noxam* Oudendorp. ad Sueton. Caesar. 81. ita constituit, scilicet *noxiam* vere adiectivum, subintellecto *culpam* vel *rem*, semper significare culpam, iniuriam, peccatum: *noxam* culpae poenam, unde *noxae dare*, et hinc quodvis detrimentum ac damnum. cf. Ruhnken. Opusc. p. 743. supr. ii. 59.

8 *Praeiudicium*] Precari ne decretum interponatur senatûs, quo minus haec res sui ipsius iudicio et collegae permittatur.

9 *Iniuriam, imo contumeliam*] *Iniuria* est id quod fit contra ius, *injustice; contumelia* denotat probrum, *affront.* Crev.

1 *In gratiam publicam avertentes*] Id agentes, ut pro meritis Hieronis in populum Romanum gratia toti Syracusanorum civitati habenda videretur. Crev.

U. C. 542. A. C. 210.

'expertus, potuisset, auctores traditarum Syracusarum
'fabrum aerarium Sosim, et Mericum Hispanum, quam
'principes Syracusanorum habere, toties id nequicquam
'ultro offerentes, praeoptasse: quo scilicet iustiore de causa
'vetustissimos socios populi Romani trucidaret, ac diriperet.
'Si non Hieronymus ad Hannibalem defecisset, sed popu-
'lus Syracusanus et senatus; si portas Marcello Syracusani
'publice, et non, oppressis Syracusanis, tyranni eorum Hip-
'pocrates et Epicydes, clausissent; si Carthaginiensium
'animis bellum cum populo Romano gessissent: quid ultra,
'quam quod fecerit, nisi ut deleret Syracusas, facere hosti-
'liter Marcellum potuisse? Certe praeter moenia et tecta
'exhausta urbis, et refracta ac spoliata deum delubra, diis
'ipsis ornamentisque eorum ablatis, nihil relictum Syracusis
'esse. Bona quoque multis adempta, ita ut ne nudo qui- 2
'dem solo, reliquiis direptae fortunae, alere sese ac suos
'possent. Orare se Patres conscriptos, ut, si nequeant
'omnia, saltem, quae compareant cognoscique possint, re-
'stitui dominis iubeant.' Talia conquestos quum excedere
ex templo, ut de postulatis eorum Patres consuli possent, 3
Laevinus iussisset, 'Maneant imo,' inquit Marcellus, 'ut 4
'coram his respondeam, quando ea conditione pro vobis,
'Patres conscripti, bella gerimus, ut victos armis accusatores
'habeamus. Duae captae hoc anno urbes Capua Fulvium
31. 'reum, Marcellum Syracusae habeant.' Reductis in curiam
legatis, tum consul, 'Non adeo maiestatis,' inquit, 'populi
'Romani imperiique huius oblitus sum, Patres conscripti, 5
'ut, si de meo crimine ambigeretur, consul dicturus causam,
'accusantibus Graecis, fuerim. Sed non, quid ego fecerim, 6
'in disquisitionem venit, quam quid isti pati debuerint.
'Qui si non fuerunt hostes, nihil interest, nunc, an vivo Hie-
'rone, Syracusas violaverim. Sin autem desciverunt, legatos
'nostros ferro atque armis petierunt, urbem ac moenia
'clauserunt, exercituque Carthaginiensium adversus nos
'tutati sunt; quis passos esse hostilia, quum fecerint, indig-
'natur? Tradentes urbem principes Syracusanorum aver-
'satus sum: Sosim et Mericum Hispanum, quibus tantum

Siculis respondet Marcellus.

2 *Ita ut ne nudo quidem solo*] sc. Postquam solum fere nudatum erat. Conqueruntur nimirum Syracusani, post spoliatam urbem ac domos, etiam reliquias direptae fortunae, id est, privata bona, agros, domos, etc. multis quoque adempta. Crev.

3 *Templo*] In loco enim auguriis consecrato senatus semper habebatur. Crev.

4 *Maneant imo*] Rhenanus ex suo codice inseruit vocem *imo*, qua ceteri scripti carent. Crev.

5 *Imperiique huius*] Et imperii consularis, quod gero. Crev.

6 *Sed non, quid ego fecerim, in disquisitionem venit, quam*] Particula *tam* in primo membro supplenda est, ut et supr. 18. Monebimus tamen vocem *quam* esse a Gronovio. Pro ea scripti habent *nam:* Andreas et Campanus *sed.* Crev.

7 'crederem, potiores habui. Non estis extremi Syracusano- U. C. 542.
'rum, quippe qui aliis humilitatem obiiciatis. Quis est A. C. 210.
'vestrum, qui se mihi portas aperturum, qui armatos mili-
'tes meos in urbem accepturum promiserit? Odistis et ex-
'secramini eos, qui fecerunt, et ne hic quidem contumeliis
'in eos dicendis parcitis: tantum abest, ut et ipsi tale quic-
'quam facturi fueritis. Ipsa humilitas eorum, Patres con-
'scripti, quam isti obiiciunt, maximo argumento est, me
'neminem, qui navatam operam reipublicae nostrae velit,
'aversatum esse. Et, antequam obsiderem Syracusas, nunc
'legatis mittendis, nunc ad colloquium eundo, tentavi pa-
'cem: et, postquam neque legatos violandi verecundia erat,
'nec mihi ipsi congresso ad portas cum principibus respon-
'sum dabatur, multis terra marique exhaustis laboribus,
'tandem vi atque armis Syracusas cepi. Quae captis acci-
8 'derint, apud Hannibalem et Carthaginienses victosque
'iustius, quam apud victoris populi senatum, quererentur.
'Ego, Patres conscripti, Syracusas spoliatas si negaturus
'essem, nunquam spoliis earum urbem Romam exornarem.
'Quae autem singulis victor aut ademi, aut dedi, quum
'belli iure, tum ex cuiusque merito, satis scio me fecisse.
9 'Ea vos rata habeatis, Patres conscripti, nae magis reipu-
'blicae interest, quam mea. Mea quippe fides exsoluta est:
'ad rempublicam pertinet, ne acta mea rescindendo, alios in
'posterum segniores duces faciatis. Et quoniam coram et
'Siculorum et mea verba audistis, Patres conscripti, simul
'templo excedemus, ut, me absente, liberius consuli senatus
'possit.' Ita dimissis Siculis, et ipse in Capitolium ad de-
lectum discessit. Consul alter de postulatis Siculorum ad 32.
1 Patres retulit. Ibi quum diu de sententiis certatum esset, et
magna pars senatus, principe eius sententiae T. Manlio Tor-
quato, 'cum tyrannis bellum gerendum fuisse,' censerent,
'hostibus et Syracusanorum et populi Romani: et urbem
2 'recipi, non capi: et receptam legibus antiquis et libertate
'stabiliri, non fessam miseranda servitute bello affligi. Inter
'tyrannorum et ducis Romani certamina, praemium victoris
'in medio positam urbem pulcherrimam ac nobilissimam

7 *Extremi Syracusanorum*] sc. Infimae inter Syracusanos sortis, ut qui Merico et Sosidi humilitatem exprobetis. Vult enim Marcellus dicere; quum vos et ipsi ex principibus Syracusanorum sitis, quos urbem mihi tradituros fuisse iactatis, quis est vestrum etc. RASCHIG.

8 *Victosque*] *Victos secum* ex emendatione Gronovii, licet nullus codex astipuletur, reposuit Bekker. Doer. autem simpliciter dedit *victos*, quod Colbert. probat.

9 *Ea vos rata habeatis*] Intellige *ut*, ex more admodum usitato. CREV.

1 *De sententiis*] Praepositionem delendam censet Gronov. quem Bekker secutus est.

2 *Recipi, non capi*] Intellige vocem *oportuisse*, quae in antecedenti *gerendum fuisse* latet.

U. C. 542. 'periisse, horreum atque aerarium quondam populi Ro-
A. C. 210. 'mani: cuius munificentia ac donis multis tempestatibus,
'hoc denique ipso Punico bello, adiuta ornataque respublica
'esset. Si ab inferis exsistat rex Hiero, fidissimus imperii
'Romani cultor, quo ore aut Syracusas, aut Romam ei
'ostendi posse? quum, ubi semirutam ac spoliatam patriam
'respexisset, ingrediens Romam in vestibulo urbis, prope in 3
'porta, spolia patriae suae visurus sit?' Haec taliaque
quum ad invidiam consulis miserationemque Siculorum di-
cerentur, mitius tamen decreverunt Patres causa Marcelli:
Senatusconsultum de Syracusanorum rebus. 'Quae is gerens bellum victorque egisset, rata habenda esse.
'In reliquum curae senatui fore rem Syracusanam, manda-
'turosque consuli Laevino, quod sine iactura reipublicae
'fieri posset, fortunis eius civitatis consuleret.' Missis
duobus senatoribus in Capitolium ad consulem, uti rediret
in curiam, et introductis Siculis, senatusconsultum recitatum
est: legatique, benigne appellati ac dimissi, ad genua se
Syracusae in clientela Marcelli. Marcelli consulis proiecerunt, obsecrantes, 'ut, quae deplo-
'randae ac levandae calamitatis causa dixissent, veniam iis
'daret, et in fidem clientelamque se urbemque Syracusas ac-
'ciperet.' Post haec consul clementer appellatos dimisit.

33. Campanis datur senatus. Campanis deinde senatus datus est, quorum oratio misera-
bilior, causa durior erat. Neque enim meritas poenas ne-
gare poterant, nec tyranni erant, in quos culpam conferrent:
sed satis pensum poenarum, tot veneno absumptis, tot se-
curi percussis senatoribus, credebant. 'Paucos nobilium
'superstites esse, quos nec sua conscientia, ut quicquam de
'se gravius consulerent, impulerit, nec victoris ira capitis 4
'damnaverit; eos libertatem sibi suisque, et bonorum ali-
'quam partem orare, cives Romanos, affinitatibus plerosque
'et propinquis iam cognationibus ex connubio vetusto 5
'iunctos.' Summotis deinde e templo, paullisper dubi-
tatum, an arcessendus a Capua Q. Fulvius esset, (mortuus
enim post captam Claudius consul erat) ut coram impe- 6
ratore, qui res gessisset, sicut inter Marcellum Siculosque
disceptatum fuerat, disceptaretur: dein, quum M. Atilium,
C. Fulvium fratrem Flacci, legatos eius, ac Q. Minucium et

3 *Prope in porta*] Ad portam Capenam erant templa a Marcello dedicata, et spoliis Syracusarum exornata, ut memoravit Livius supr. xxv. 40. CREV.

4 *Gravius consulerent*] sc. Morte sibi consciscenda.

5 *Ex connubio vetusto*] Connubium peregrinis cum civibus Romanis non erat. Quum vero Campanis ann. U. C. 417. civitas sine suffragio data esset, municipes Romani fiebant, neque amplius peregrinis annumerabantur. Unde connubium iis cum Romanis vetustum fuisse patet. cf. supr. viii. 14.

6 *Claudius consul*] Ob prorogatum consulare imperium *consul* dicitur, qui proconsul appellandus erat, quemadmodum paullo post de Fulvio et Claudio: *In consilio . . . consulibus.* Saepe autem, sicut praetorem pro propraetore, ita consulem pro proconsule dici animadvertit Drakenb.

L. Veturium Philonem, item Claudii legatos, qui omnibus U. C. 542.
gerendis rebus affuerant, in senatu viderent, nec Fulvium A. C. 210.
avocari a Capua, nec differri Campanos vellent; interro- M. Atilii
gatus sententiam M. Atilius Regulus, cuius ex iis, qui ad sententia.
Capuam fuerant, maxima auctoritas erat: 'In consilio,'
7 inquit, 'arbitror me fuisse consulibus, Capua capta, quum
'quaereretur, ecquis Campanorum de republica nostra bene
'meritus esset: duas mulieres compertum est, Vestiam
'Oppiam Atellanam Capuae habitantem, et Fauculam Clu-
'viam, quae quondam quaestum corpore fecisset; illam
'quotidie sacrificasse pro salute et victoria populi Romani;
'hanc captivis egentibus alimenta clam suppeditasse.
'Ceterorum omnium Campanorum eundem erga nos ani-
'mum, quem Carthaginiensium, fuisse: securique percussos
'a Q. Fulvio esse magis, quorum dignitas inter alios, quam
'quorum culpa eminebat. Per senatum agi de Campanis,
'qui cives Romani sunt, iniussu populi non video posse:
8 'idque et apud maiores nostros in Satricanis factum est,
'quum defecissent, ut M. Antistius tribunus plebis prius ro-
9 'gationem ferret, sciretque plebs, uti senatui de Satricanis
'sententiae dicendae ius esset. Itaque censeo, cum tri-
'bunis plebis agendum esse, ut eorum unus pluresve roga-
'tionem ferant ad plebem, qua nobis statuendi de Campanis
'ius fiat.' L. Atilius tribunus plebis ex auctoritate senatus
plebem in haec verba rogavit: 'Omnes Campani, Atellani,
'Calatini, Sabatini, qui se dediderunt in arbitrium ditio-
'nemque populi Romani Fulvio proconsuli, quaeque una
'secum dediderunt, agrum urbemque, divina, humanaque,
'utensiliaque, sive quid aliud dediderunt; de iis rebus quid
'fieri velitis, vos rogo, Quirites.' Plebes sic iussit: 'Quod
1 'senatus iuratus, maxima pars, censeat, qui assidetis, id
'volumus iubemusque.' Ex hoc plebeiscito senatus con- 34.
sultus 'Oppiae Cluviaeque primum bona ac libertatem Senatus-
'restituit: si qua alia praemia petere ab senatu vellent, consultum de Campa-
'venire eas Romam.' Campanis in familias singulas decreta nis.

7 *Arbitror*] Duker. quaerit, cur *arbitrari* se dicit, quod haud dubie pro certo sciebat. Ceterum voce *arbitror* uti solebant etiam testes, licet iurati aliquid deferrent. cf. supr. iii. 13. iv. 40. Cic. pro Font. 12.

8 *In Satricanis*] De Satricanorum defectione cf. supr. ix. 16. ubi tamen rei hic memoratae nulla fit mentio. Doer.

9 *Sciretque plebs*] Dubitari potest, utrum mendum sit in verbo *sciret*, legendumque sit, *scisceret*; an vero haec verba *scio* et *scisco* promiscui sint usus, et alterum alterius locum ac vices obtinere possit. Quemadmodum enim hic *sciret* pro *scisceret*, sic apud Plautum in Amphitr. Act. v. Sc. 1. *ut sciscam quid velit*, id est, *ut sciam;* et apud nostrum infr. xxvii. 35. *et praesciscere, quam quisque eorum provinciam . . . haberet.* Crev.

1 *Senatus iuratus*] Iuratum senatum in rebus gravioribus sententiam dixisse, et apud Ciceronem passim invenitur, et ap. Livium infr. xxx. 40. xlii. 21. Illud *qui assidetis* propterea addi, ne forte in infrequentia senatus aliqua mora faciendi senatusconsulti esse posset, monet Gronov.

U. C. 542. facta, quae non operae pretium est omnia enumerare.
A. C. 210. 'Aliorum bona publicanda: ipsos liberosque eorum et con-'iuges vendendas, extra filias, quae enupsissent prius, quam 2
'in populi Romani potestatem venirent. Alios in vincula 'condendos, ac de his posterius consulendum.' Aliorum Campanorum summam etiam census distinxerunt, publi- 3
canda necne bona essent; 'pecua captiva, praeter equos, et 'mancipia, praeter puberes virilis sexus, et omnia, quae solo 'non continerentur, restituenda,' censuerunt, 'dominis. 'Campanos omnes, Atellanos, Calatinos, Sabatinos, extra 4
'quam, qui eorum, aut ipsi aut parentes eorum, apud 'hostes essent, liberos esse,' iusserunt, 'ita ut nemo eorum 'civis Romanus, aut Latini nominis esset: neve quis eorum, 'qui Capuae fuissent, dum portae clausae essent, in urbe 'agrove Campano intra certam diem maneret. Locus, ubi 'habitarent, trans Tiberim, qui non contingeret Tiberim, 'daretur. Qui nec Capuae, nec in urbe Campana, quae a 'populo Romano defecisset, per bellum fuissent, eos cis 'Lirim amnem Romam versus; qui ad Romanos transissent 'prius, quam Hannibal Capuam veniret, cis Vulturnum 'emovendos,' censuerunt: 'ne quis eorum propius mare 'quindecim millibus passuum agrum aedificiumve haberet. 'Qui eorum trans Tiberim emoti essent, ne ipsi posterive 'eorum uspiam pararent haberentve, nisi in Veiente, aut 5
'Sutrino, Nepesinove agro: dum ne cui maior, quam quin-'quaginta iugerum, agri modus esset. Senatorum omnium, 'quique magistratus Capuae, Atellae, Calatiae gessissent, 'bona venire Capuae,' iusserunt: 'libera corpora, quae 'venundari placuerat, Romam mitti, ac Romae venire. 'Signa, statuas aeneas, quae capta de hostibus dicerentur, 'quae eorum sacra ac profana essent, ad pontificum colle-'gium' reiecerunt. Ob haec decreta maestiores aliquanto, quam Romam venerant, Campanos dimiserunt. Nec iam Q. Fulvii saevitiam in sese, sed iniquitatem deum atque exsecrabilem fortunam suam incusabant.

35. Dimissis Siculis Campanisque, delectus habitus. Scripto deinde exercitu, de remigum supplemento agi coeptum.

2 *Enupsissent*] sc. E patris domo per nuptias exiissent.

3 *Summam etiam census distinxerunt*] *Summa* est multitudo, turba, ut sensus sit; reliqui Campani, in quos singulos non decretum erat, secundum census puniti sunt. Ernest. Ceterum alii *distinxerunt* ad nominativum *senatores* referunt, inter quos Crevier. et Raschig. numerandi sunt.

4 *Campanos omnes . . . liberos esse, iusserunt*] Ex his verbis, et iis quae sequuntur, patet Livium, dum scripsit supr. 16. multitudinem civium Campanorum venumdatam, magis ostendisse, quid facere decreverit Flaccus, quam quid fecerit. Nempe ille iusserat Campanos venundari. At, re in hoc tempus extracta, senatus eius decretorum severitatem hac quidem in parte mitigavit. Crev.

5 *Pararent haberentve*] Nempe agrum aedificiumve. Doer.

In quam rem quum neque hominum satis, nec, ex qua U. C. 541.
pararentur, stipendiumque acciperent, pecuniae quicquam A. C. 210.
6 ea tempestate in publico esset, edixerunt consules, ut pri- Edictum Coss. de
7 vati ex censu ordinibusque, sicut antea, remiges darent cum remigibus
stipendio cibariisque dierum triginta. Ad id edictum tan- dandis.
tus fremitus hominum, tanta indignatio fuit, ut magis dux,
quam materia, seditioni deesset. 'Secundum Siculos Cam- Querelas
'panosque plebem Romanam perdendam lacerandamque excitat.
'sibi consules sumpsisse. Per tot annos tributo exhaustos
'nil reliqui praeter terram nudam ac vastam, habere.
'Tecta hostes incendisse, servos agri cultores rempublicam
'abduxisse, nunc ad militiam parvo aere emendo, nunc
'remiges imperando. Si quid cui argenti aerisve fuerit,
'stipendio remigum et tributis annuis ablatum. Se, ut
'dent, quod non habeant, nulla vi, nullo imperio cogi posse.
'Bona sua venderent: in corpora, quae reliqua essent, sae-
'virent. Ne unde redimantur quidem, quicquam super-
'esse.' Haec non in occulto, sed propalam in foro atque
oculis ipsorum consulum ingens turba circumfusi fremebant:
nec eos sedare consules, nunc castigando, nunc consolando,
poterant. Spatium deinde his tridui se dare ad cogitandum
dixerunt: quo ipsi ad rem inspiciendam expediendamque
usi sunt. Senatum postero die habuerunt de remigum Consilia ea
supplemento: ubi quum multa disseruissent, cur aequa de re.
plebis recusatio esset, verterunt orationem eo, ut dicerent,
'Privatis id, seu aequum, seu iniquum, onus iniungendum
'esse. Nam unde, quum pecunia in aerario non esset,
8 'paraturos navales socios? Quomodo autem sine classibus
'aut Siciliam obtineri, aut Italia Philippum arceri posse,
'aut tuta Italiae litora esse?' Quum in hac difficultate re- 36.
rum consilium haereret, ac prope torpor quidam occupasset Laevini
hominum mentes, tum Laevinus consul, 'Magistratus Cos. sententia.
'senatui, et senatum populo, sicut honore praestent, ita ad
'omnia, quae dura atque aspera essent, subeunda duces de-
'bere esse. Si quid iniungere inferiori velis, id prius in te
9 'ac tuos si ipse iuris statueris, facilius omnes obedientes
1 'habeas. Nec impensa gravis est, quum ex ea plus quam
'pro virili parte sibi quemque capere principum vident.
'Itaque classes habere atque ornare volumus populum Ro-
'manum? privatos sine recusatione remiges dare? nobismet
'ipsis primum imperemus. Aurum, argentum, aes signatum
'omne senatores crastino die in publicum conferamus: ita

6 *In publico*] sc. Aerario. Doer.
7 *Sicut antea*] cf. Supr. xxiv. 11.
8 *Navales socios*] Socii navales hoc loco sunt remiges, ut ex praecedentibus constat. Crev.

9 *Iuris*] Hic non quod per leges fieri debet, sed quod officio erga patriam convenit, intelligendum est.
1 *Gravis est*] Ceteris civibus gravis esse videbitur.

U. C. 542. A. C. 210.

'ut annulos sibi quisque, et coniugi, et liberis, et filio bul- 1
'lam, et, quibus uxor filiaeve sunt, singulas uncias pondo 2
'auri relinquant; argenti, qui curuli sella sederunt, equi
'ornamenta et libras pondo, ut salinum patellamque deorum 3
'causa habere possint. Ceteri senatores libram argenti
'tantum, aeris signati quina millia in singulos patres familiae
'relinquamus. Ceterum omne aurum, argentum, aes sig-
'natum, ad triumviros mensarios extemplo deferamus, nullo 4
'ante senatusconsulto facto: ut voluntaria collatio et cer-
'tamen adiuvandae reipublicae excitet ad aemulandum ani-
'mos primum equestris ordinis, dein reliquae plebis. Hanc
'unam viam, multa inter nos collocuti, consules invenimus.
'Ingredimini, diis bene iuvantibus. Respublica incolumis 5
'et privatas res facile salvas praestat: publica prodendo, tua
'nequicquam serves.' In haec tanto animo consensum est,

Magistr. et senatores pecuniam sponte conferunt.

ut gratiae ultro consulibus agerentur. Senatu inde misso,
pro se quisque aurum, argentum et aes in publicum confe-
runt, tanto certamine iniecto, ut prima inter primos nomina
sua vellent in publicis tabulis esse; ut nec triumviri acci-

Idem faciunt equester ordo et plebs.

piundo, nec scribae referundo sufficerent. Hunc consensum 6
senatus equester ordo est secutus: equestris ordinis, plebes.
Ita sine edicto, sine coercitione magistratus, nec remige in
supplementum, nec stipendio respublica eguit: paratisque
omnibus ad bellum, consules in provincias profecti sunt.

37.

Paria tum omnia inter Romanos Poenosque.

Neque aliud tempus belli fuit, quo Carthaginienses Ro-
manique pariter variis casibus immixti magis in ancipiti spe
ac metu fuerint. Nam Romanis et in provinciis, hinc in
Hispania adversae res, hinc prosperae in Sicilia, luctum et
laetitiam miscuerant: et in Italia, quum Tarentum amissum
damno et dolori, tum arx cum praesidio retenta praeter
spem gaudio fuit: et terrorem subitum pavoremque urbis
Romae obsessae et oppugnatae Capua post dies paucos
capta in laetitiam vertit. Transmarinae quoque res quadam 7

1 *Et filio bullam*] Pueri ingenui bullam auream in figuram cordis formatam e collo suspensam ante pectus gerebant: quam simul cum toga praetexta, ubi in viros ascribebantur, deponebant. Libertinorum filii pro bulla aurea lorum in collo, sive bullam scorteam praeferebant. Vid. Macrob. Saturn. i. 6. et Ascon. in Cic. Verr. iii. Crev.

2 *Singulas uncias pondo auri*] Ita ut uxor filiaeque singulas uncias auri habeant ad ornatum suum. Aliquid tamen morae facere potest quod discimus infr. xxxiv. 1. sc. cautum fuisse lege Oppia, paucis ante hoc tempus annis lata, *ne qua mulier plus semuncia auri haberet.* Crevierius legem aliquando neglectam fuisse censet; Gronovius *filiaeque* legendum vult, ita ut singulae auri unciae non solum uxoribus, sed earum filiabus simul relictae essent.

3 *Salinum patellamque deorum causa*] Salinum et patella, in qua diis apponebantur epulae, maximae religioni apud antiquos erant. Crev.

4 *Triumviros mensarios*] cf. Supr. xxiii. 21. xxiv. 17.

5 *Respublica incolumis*] cf. Thuc. ii. 60.

6 *Referundo*] Nempe in tabulas.

7 *Quadam vice pensatae*] Varietate eventuum ita mistae, ut alternante

vice pensatae. Philippus hostis tempore haud satis opportuno factus; Aetoli novi asciti socii, Attalusque Asiae rex, iam velut despondente fortuna Romanis imperium orientis. Carthaginienses quoque Capuam amissam et Tarentum captum aequabant: et, ut ad moenia urbis Romanae nullo prohibente se pervenisse in gloria ponebant, ita pigebat irriti incepti; pudebatque adeo se spretos, ut, sedentibus ipsis ad Romana moenia, alia porta exercitus Romanus in
8 Hispaniam duceretur. Ipsae quoque Hispaniae, quo propius spem venerant, tantis duobus ducibus exercitibusque caesis, debellatum ibi, ac pulsos inde Romanos esse; eo plus, ab L. Marcio tumultuario duce ad vanum et irritum victoriam redactam esse, indignationis praebebant. Ita aequante fortuna, suspensa omnia utrimque erant, integra spe, integro metu, velut illo tempore primum bellum inciperent.

U. C. 542.
A. C. 210.

38. Hannibalis anxietas.

Hannibalem ante omnia angebat, quod Capua, pertinacius oppugnata ab Romanis, quam defensa ab se, multorum Italiae populorum animos averterat: quos neque omnes tenere praesidiis, nisi vellet in multas parvasque partes carpere exercitum, quod minime tum expediebat, poterat:
9 nec, deductis praesidiis, spei liberam vel obnoxiam timori sociorum relinquere fidem. Praeceps in avaritiam et crudelitatem animus ad spolianda, quae tueri nequibat, ut vastata hosti relinquerentur, inclinavit. Id foedum consilium, quum incepto, tum etiam exitu fuit. Neque enim indigna patientium modo abalienabantur animi, sed ceterorum etiam: quippe ad plures exemplum, quam calamitas, pertinebat. Nec consul Romanus tentandis urbibus, sicunde spes aliqua se ostendisset, deerat. Salapiae principes erant Dasius et Blattius: Dasius Hannibali amicus; Blattius, quantum ex tuto poterat, rem Romanam fovebat, et per occultos nuntios spem proditionis fecerat Marcello; sed sine adiutore Dasio res transigi non poterat. Multum ac diu cunctatus, et tum quoque magis inopia consilii potioris, quam spe effectus, Dasium appellabat. At ille, quum ab re aversus, tum aemulo potentatus inimicus, rem Hannibali aperit. Arcessito utroque, Hannibal quum pro tribunali quaedam ageret, mox de Blattio cogniturus, starentque summoto populo accusator et reus: Blattius de proditione Dasium appellabat. 'Enimvero,' ille, velut in manifesta re, exclamat, 'sub oculis Hannibalis secum de proditione agi.'

Vastat quae tueri nequit.

Blattius et Dasius Salapiae principes.

fortuna adversa prosperis pensarentur. Crev.

8 *Propius spem venerant*] sc. Carthaginienses. Duk.

9 *Spei liberam*] Relinquere socios in eo statu, ubi fides eorum vel spem veniae feliciorisque conditionis ab Romanis ostentatam libere sequi, vel timore concuti posset. Crev.

U. C. 542. A. C. 210.

Hannibali atque iis, qui aderant, quo audacior res erat,
minus similis veri visa est. 'Aemulationem profecto atque
'odium esse: et id crimen afferri, quod, quia testem habere
'non posset, liberius fingenti sit.' Ita inde dimissi sunt.

Salapia tradita Marcello.

Nec Blattius ante abstitit tamen tam audaci incepto, quam
idem obtundendo, docendoque, quam ea res ipsis patriaeque
salutaris esset, pervicit, ut praesidium Punicum (quingenti 1
autem Numidae erant) Salapiaque traderetur Marcello.
Nec sine caede multa tradi potuit: longe fortissimi equitum
toto Punico exercitu erant. Itaque, quanquam improvisa
res fuit, nec usus equorum in urbe erat, tamen, armis inter
tumultum captis, et eruptionem tentaverunt, et, quum evadere
nequirent, pugnantes ad ultimum occubuerunt. Nec
plus quinquaginta ex his in potestatem hostium vivi venerunt;
plusque aliquanto damni haec ala equitum amissa
Hannibali, quam Salapia, fuit: nec deinde unquam Poenus,
quo longe plurimum valuerat, equitatu superior fuit.

39.

In Tarentina arce inopia.

Per idem tempus, quum in arce Tarentina vix inopia
tolerabilis esset, spem omnem praesidium, quod ibi erat,
Romanum praefectusque praesidii atque arcis M. Livius in
commeatibus ab Sicilia missis habebant. Qui ut tuto praeterveherentur
oram Italiae, classis viginti ferme navium

D. Quinctius dux Rom. classis.

Rhegii stabat. Praeerat classi commeatibusque D. Quinctius,
obscuro genere ortus, ceterum multis fortibus factis
gloria militari illustris. Primo quinque naves, quarum
maximae duae triremes a Marcello ei traditae erant, habuit:
postea rem impigre saepe gerenti tres additae quinqueremes:
postremo ipse a sociis, Rheginisque, et a Velia,
et a Paesto, debitas ex foedere exigendo, classem viginti

Proelium Rom. et Tarentinae classis.

navium, sicut ante dictum est, effecit. Huic ab Rhegio
profectae classi Democrates, cum pari classe navium Ta- 2
rentinarum numero, quindecim millia ferme ab urbe ad
Sacriportum obvius fuit. Velis tum forte, improvidus futuri
certaminis, Romanus veniebat. Sed circa Crotonem
Sybarimque suppleverat remigio naves, instructamque et
armatam egregie pro magnitudine navium classem habebat:
et tum forte sub idem fere tempus et venti vis omnis cecidit,
et hostes in conspectu fuere, ut ad componenda armamenta,
expediendumque remigem ac militem ad imminens
certamen satis temporis esset. Raro alias tantis animis 3

1 *Quingenti autem Numidae erant*] Repositus est numerus ab Sigonio et Gronovio ex Val. Max. iii. 8. qui hanc eandem rem memorans quingentos Numidas cum Salapia Marcello traditos esse memorat. Vulgo *hi autem Numidae erant.* Crev.

2 *Pari classe*] Vocem *classe* utpote superfluam, atque etiam odiosam, delendam censet Crevier.

3 *Satis temporis esset*] Quia ventus subito cadens morae hostibus fuit. Cui tamen hoc non satisfaciet, is legat, contrario plane sensu, ex vet. lib. Sigonii, *vix satis.* Crev.

4 iustae concurrerunt classes; quippe quum in maioris dis- U. C. 542.
5 crimen rei, quam ipsae erant, pugnarent: Tarentini, ut, re- A. C. 210.
6 cuperata urbe ab Romanis post centesimum prope annum, arcem etiam liberarent; spe commeatus quoque hostibus, si navali proelio possessionem maris ademissent, interclusuros: Romani, ut, retenta possessione arcis, ostenderent, non vi aut virtute, sed proditione ac furto, Tarentum amissum. Itaque ex utraque parte signo dato quum rostris concurrissent, neque navem inhiberent, nec dirimi ab se hostem paterentur, quam quis indeptus navem erat, ferrea iniecta manu; ita conserebant ex propinquo pugnam, ut non missilibus tantum, sed gladiis etiam prope collato pede gereretur res. Prorae inter se iunctae haerebant, puppes
7 alieno remigio circumagebantur. Ita in arto stipatae erant naves, ut vix ullum telum in mari vanum intercideret. Frontibus velut pedestris acies urgebant, perviaeque naves pugnantibus erant. Insignis tamen inter ceteras pugna fuit duarum, quae primae agminis concurrerant inter se. In Romana nave ipse Quinctius erat, in Tarentina Nico, cui Perconi fuit cognomen, non publico modo, sed privato etiam odio invisus atque infestus Romanis: quod eius factionis erat, quae Tarentum Hannibali prodiderat. Hic Quinctium, simul pugnantem hortantemque suos, incautum hasta transfigit: atque ille praeceps cum armis procidit ante proram. Victor Tarentinus, in turbatam duce amisso navem impigre transgressus, quum summovisset hostes, et prora iam Tarentinorum esset, puppim male conglobati tuerentur Romani; repente et alia a puppi triremis hostium apparuit. Ita in medio circumventa Romana navis capitur. Hinc ceteris terror iniectus, ut praetoriam navem captam videre: fugientesque passim, aliae in alto mersae, aliae in terram remis abreptae, mox praedae fuere Thurinis Metapontinisque. Ex onerariis, quae cum commeatu sequebantur, perpaucae in potestatem hostium venere: aliae, ad incertos ventos hinc atque illinc obliqua transferentes vela, in altum evectae sunt.

Quinctii et Niconis certamen.

Cadit Quinctius.

Capta praetoria victi Romani.

Nequaquam pari fortuna per eos dies Tarenti res gesta. Nam ad quattuor millia hominum frumentatum egressa quum in agris passim vagarentur, Livius, qui arci praesi-

4 *Iustae .... classes*] Classes eo navium numero constantes, ut vere ac merito classes dici possent. Nempe viginti naves non erant iusta classis, sed aliquod classis instar. Crev.

5 *Quum in maioris*] Quum in illarum pugna ageretur de rebus maioris momenti quam quanti ipsae classes erant. Quae sint autem illae res, mox explicat Livius. Crev.

6 *Post centesimum prope annum*] Hic sexagesimus tertius annus agitur ab eo, quo captum est Tarentum, L. Papirio, Sp. Carvilio, utroque iterum Coss. quem nos numeramus ab anno U. C. 480. Crev.

7 *Alieno remigio*] Aliarum navium remigio, quibus alligatae erant.

U. C. 542. A. C. 210.

dioque Romano praeerat, intentus in omnes occasiones gerendae rei, C. Persium, impigrum virum, cum duobus millibus armatorum ex arce emisit. Qui, vage effusos per agros palatosque adortus, quum diu passim cecidisset, paucos ex multis, trepida fuga incidentes semiapertis portarum 8
foribus, in urbem compulit, ne urbs eodem impetu caperetur. Ita aequatae res ad Tarentum; Romanis victoribus terra, Tarentinis mari. Frumenti spes, quae in oculis fuerat, utrosque frustrata pariter.

Res in Sicilia gestae.

40. Per idem tempus Laevinus consul, iam magna parte anni circumacta, in Siciliam, veteribus novisque sociis exspectatus, quum venisset, primum ac potissimum omnium ratus, Syracusis nova pace inconditas componere res. Agrigentum inde, quod belli reliquum erat, tenebaturque a Carthaginiensium valido praesidio, duxit legiones. Et affuit fortuna incepto. Hanno erat imperator Carthaginiensium, sed omnem in Mutine Numidisque spem repositam habe- 9
bat. Per totam Siciliam vagus praedas agebat ex sociis Romanorum: neque intercludi ab Agrigento vi aut arte ulla, nec, quin erumperet, ubi vellet, prohiberi poterat. Haec eius gloria, quia iam imperatoris quoque famae officiebat, postremo in invidiam vertit; ut ne bene gestae quidem res iam Hannoni propter auctorem satis laetae essent. Propter quae postremo praefecturam eius filio suo dedit, ratus, cum imperio auctoritatem quoque ei inter Numidas erepturum. Quod longe aliter evenit. Nam veterem favorem eius sua insuper invidia auxit. Neque ille indignitatem iniuriae tulit, confestimque ad Laevinum occultos nuntios misit de tradendo Agrigento. Per quos ut est facta fides, compositusque rei gerendae modus, portam ad mare ferentem Numidae quum occupassent, pulsis inde custodibus, aut caesis, Romanos ad id ipsum missos in urbem acceperunt. Et quum agmine iam in media urbis ac forum magno tumultu iretur, ratus Hanno non aliud, quam tumultum ac secessionem, id quod et ante acciderat, Numidarum esse, ad comprimendam seditionem processit. Atque ille, quum ei multitudo maior, quam Numidarum, procul visa, et clamor Romanus haudquaquam ignotus ad aures accidisset, prius, quam ad ictum teli veniret, capessit 1

Agrigentum Rom. traditum.

8 *Semiapertis .. ne urbs .. caperetur*] Hanc verborum collocationem vix Livianam esse censet Tan. Faber. quum noster velit innuere, ideo semiapertas fuisse portarum fores, ne urbs a Romanis eodem caperetur impetu.

9 *Habebat*] Ita plures MSS. Sed Gronovius *habebant*, sc. Carthaginienses, emendavit, quippe Hanno, si spem in Mutine repositam habuisset, eum profecto non irritasset ablata praefectura, quinetiam ipsum Hannonem Mutines invidia urebat, ut apparet ex iis quae sequuntur. Hanc Gronovii emendationem firmat unus e Colb. MSS. teste Douiatio, et instar omnium Put. *Habebant*, Crevier. et Bekker. reposuerunt.

1 *Ad ictum teli*] Insolentior haec

fugam. Per aversam portam emissus, assumpto comite Epicyde, cum paucis ad mare pervenit: nactique opportune parvum navigium, relicta hostibus Sicilia, de qua per tot annos certatum erat, in Africam traiecerunt. Alia multitudo Poenorum Siculorumque, ne tentato quidem certamine, quum caeci in fugam ruerent, clausique exitus essent, circa portas caesa. Oppido recepto Laevinus, qui capita rerum Agrigenti erant, virgis caesos securi percussit: ceteros praedamque vendidit: omnem pecuniam Romam misit. Fama Agrigentinorum cladis Siciliam quum pervasisset, omnia repente ad Romanos inclinaverunt. Prodita brevi sunt viginti oppida: sex vi capta: voluntaria deditione in fidem venerunt ad quadraginta. Quarum civitatium principibus quum pro cuiusque merito consul pretia poenasque exsolvisset, coegissetque Siculos, positis tandem armis, ad agrum colendum animos convertere, ut esset non incolarum modo alimentis frugifera insula, sed urbis Romae atque Italiae, id quod multis saepe tempestatibus fecerat, annonam levaret; ab Agathyrna inconditam multitudinem secum in Italiam transvexit. Quattuor millia hominum erant, mixti ex omni colluvione exsules, obaerati, capitalia ausi plerique; et quum in civitatibus suis ac sub legibus vixerant, et postquam eos ex variis causis fortuna similis conglobaverat Agathyrnam, per latrocinia ac rapinam tolerantes vitam. Hos neque relinquere Laevinus in insula, tum primum nova pace coalescente, velut materiam novandis rebus, satis tutum ratus est: et Rheginis usui futuri erant ad populandum Bruttium agrum, assuetam latrociniis quaerentibus manum. Et, quod ad Siciliam attinet, eo anno debellatum est.

U. C. 542. A. C. 210. Sicilia deserta a Poenis.

41. Hispaniae res.

2 In Hispania principio veris P. Scipio, navibus deductis, evocatisque edicto Tarraconem sociorum auxiliis, classem onerariasque ostium inde Iberi fluminis petere iubet. Eodem legiones ex hibernis convenire quum iussisset: ipse cum quinque millibus sociorum ab Tarracone profectus ad exercitum est. Quo quum venisset, alloquendos maxime veteres milites, qui tantis superfuerant cladibus, ratus, concione advocata, ita disseruit: ‘Nemo ante me novus imperator militibus suis prius, quam opera eorum usus esset, gratias agere iure ac merito potuit. Me vobis prius, quam provinciam aut castra viderem, obligavit fortuna: primum, quod ea pietate erga patrem patruumque meum vivos mortuosque fuistis: deinde, quod amissam tanta clade

Scipionis oratio ad milites.

locutio Drakenb. videtur, qui *sub ictu* vel *sub ictum* Latine potius dici vult. Perizonius *ad iactum teli* coniecit.

2 *Navibus deductis*] In mare. *Deducere* et *subducere* opponuntur. *Deducuntur* naves in mare, *subducuntur* in siccum. Crev.

U. C. 542. A. C. 210. 'provinciae possessionem, integram, et populo Romano et 'successori mihi, virtute vestra obtinuistis. Sed quum iam 'benignitate deum id paremus atque agamus, non ut ipsi 'maneamus in Hispania, sed ne Poeni maneant, nec ut pro 'ripa Iberi stantes arceamus transitu hostes, sed ut ultro 'transeamus, transferamusque bellum; vereor, ne cui ve- 'strum maius id audaciusque consilium, quam aut pro me- 'moria cladium nuper acceptarum, aut pro aetate mea, vide- 'atur. Adversae pugnae in Hispania nullius in animo, quam 'meo, minus obliterari possunt: quippe cui pater et patruus 'intra triginta dierum spatium, ut aliud super aliud cumu- 'laretur familiae nostrae funus, interfecti sunt. Sed ut 'familiaris paene orbitas ac solitudo frangit animum; ita 'publica quum fortuna tum virtus desperare de summa re- 'rum prohibet. Ea fato quodam data nobis sors est, ut 'magnis omnibus bellis victi vicerimus. Vetera omitto, 'Porsennam, Gallos, Samnites: a Punicis bellis incipiam. 'Quot classes, quot duces, quot exercitus priore bello 'amissi sunt? Iam quid hoc bello memorem? Omnibus aut 3
'ipse affui cladibus: aut, quibus afui, maxime unus omnium 'eas sensi. Trebia, Trasimenus, Cannae, quid aliud sunt, 'quam monumenta occisorum exercituum consulumque 'Romanorum? Adde defectionem Italiae, Siciliae maioris 4
'partis, Sardiniae. Adde ultimum terrorem ac pavorem, 'castra Punica inter Anienem et moenia Romana posita, 'et visum prope in portis victorem Hannibalem. In hac 'ruina rerum stetit una integra atque immobilis vir- 'tus populi Romani. Haec omnia strata humi erexit ac 'sustulit. Vos omnium primi, milites, post Cannensem 'cladem vadenti Hasdrubali ad Alpes Italiamque, (qui si se 'cum fratre coniunxisset, nullum iam nomen esset populi 'Romani) ductu auspicioque patris mei obstitistis. Et hae 'secundae res illas adversas sustinuerunt. Nunc, benigni- 'tate deum, omnia secunda, prospera, in dies laetiora ac 'meliora in Italia Siciliaque geruntur. In Sicilia Syra- 'cusae, Agrigentum captum, pulsi tota insula hostes, recep- 'taque provincia in ditione populi Romani est. In Italia 'Arpi recepti, Capua capta. Iter omne ab urbe Roma tre- 'pida fuga emensus Hannibal, in extremum angulum agri 'Bruttii compulsus, nihil iam maius precatur deos, quam ut 'incolumi cedere atque abire ex hostium terra liceat. Quid 'igitur minus conveniat, milites, quam, quum aliae super 'alias clades cumularentur, ac dii prope ipsi cum Hannibale

3 *Hoc bello memorem*] sc. Exercitus amissos. Male Sigonius inseruerat particulam *de*. Crev.

4 *Siciliae maioris partis*] Nimirum, qua regnum Hieronis fuit. Nam vetus provincia semper Romanis in fide mansit. Crev.

5 'starent, vos hic cum parentibus meis (aequentur enim U. C. 542.
'etiam honore nominis) sustinuisse labantem fortunam A. C. 210.
'populi Romani; nunc eosdem, quia illic omnia secunda
'laetaque sunt, animis deficere? Nuper quoque quae acci-
6 'derunt, utinam tam sine meo luctu, quam vestro, transis-
'sent! Nunc dii immortales imperii Romani praesides, qui
'centuriis omnibus, ut mihi imperium iuberent dari, fuere
'auctores, iidem auguriis auspiciisque, et per nocturnos
7 'etiam visus omnia laeta ac prospera portendunt. Animus
'quoque meus, maximus mihi ad hoc tempus vates, prae-
'sagit, nostram Hispaniam esse: brevi extorre hinc omne
'Punicum nomen, maria terrasque foeda fuga impleturum.
'Quod mens sua sponte divinat, idem subiicit ratio haud
'fallax. Vexati ab iis socii nostram fidem per legatos im-
8 'plorant. Tres duces discrepantes, prope ut defecerint alii
'ab aliis, trifariam exercitum in diversissimas regiones dis-
'traxere. Eadem in illos ingruit fortuna, quae nuper nos
'afflixit. Nam et deseruntur ab sociis, ut prius ab Celti-
'beris nos: et diduxerunt exercitus; quae patri patruoque
'meo causa exitii fuit. Nec discordia intestina coire eos in
'unum sinet, neque singuli nobis resistere poterunt. Vos
'modo, milites, favete nomini Scipionum, suboli imperato-
'rum vestrorum, velut accisis recrescenti stirpibus. Agite,
'milites veteres, novum exercitum novumque ducem tradu-
'cite Iberum, traducite in terras cum multis fortibus factis
'saepe a vobis peragratas. Brevi faciam, ut, quemadmo-
'dum nunc noscitatis in me patris patruique similitudinem
'oris vultusque, et lineamenta corporis; ita ingenii, fidei,
9 'virtutisque ad exemplum expressam effigiem vobis reddam,
'ut revixisse, aut renatum sibi quisque Scipionem imperato-
'rem dicat.'

Hac oratione accensis militum animis, relicto ad prae- 42.

5 *Cum parentibus meis (aequentur enim etiam honore nominis)*] Cum patre et patruo meo, quos ambo appellabo parentes, ut, qui virtute, fortuna, vita, morte pares fuerunt, ii etiam eiusdem nominis honore a me aequentur. Crev.

6 *Utinam tam sine meo luctu*] Vult enim elevare, quod ad milites attinet, cladem in Hispania acceptam. Utinam, inquit, ipsa illa clades non mihi magis, quam vobis, luctuosa fuisset! Cladis illius sensus ad me magis pertinet, qui in ea patrem patruumque amisi; quam ad vos, qui quod amiseratis primo, resarsistis. Crev.

7 *Portendunt*] Polyb. x. 11. tradit, Scipionem a Neptuno se monitum professum esse, ut Carthaginem invaderet. cf. infr. 45. Raschig.

8 *Tres duces discrepantes, prope ut defecerint alii ab aliis*] Quod Livius observare suo loco neglexit, Polybius sedulo notaverat. "Carthaginiensium duces," inquit, "qui hostibus superiores fuerant, sui ipsorum compotes esse non poterant: et rati se Romano bello defunctos esse, ipsi inter se hostiliter dissidebant." Lib. ix. in Excerpt. de Virt. et Vitiis. Cr.

9 *Virtutisque ad exemplum expressam*] Ita quidem Ruhnkenius corrigit, praepositione *ad* in sedem suam revocata. *Exemplum* rariore et exquisitiore significatione dicitur exemplar, archetypum, ad quod exprimitur effigies. cf. Ruhnken. Opusc. i. p. 404.

U. C. 542. A. C. 210. Transit Iberum.

sidium regionis eius M. Silano, cum tribus millibus peditum et trecentis equitibus, ceteras omnes copias (erant autem viginti quinque millia peditum, duo millia et quingenti equites) Iberum traiecit. Ibi quibusdam suadentibus, ut,
quoniam in tres tam diversas regiones discessissent Punici 1
exercitus, proximum aggrederetur, periculum esse ratus, ne eo facto in unum omnes contraheret, nec par esset unus tot exercitibus, Carthaginem Novam interim oppugnare statuit; urbem quum ipsam opulentam suis opibus, tum hostium omni bellico apparatu plenam; (ibi arma, ibi pecunia, ibi totius Hispaniae obsides erant) sitam praeterea quum opportune ad traiiciendum in Africam, tum super portum satis amplum quantaevis classi, et nescio an unum in Hispaniae ora, qua nostro adiacet mari. Nemo omnium, quo iretur, sciebat, praeter C. Laelium. Is, classe circummissus, ita moderari cursum navium iussus erat, ut eodem tempore exercitus ostenderetur, et classis portum intraret. Septimo die ab Ibero Carthaginem ventum est simul terra marique. Castra ab regione urbis, qua in septentrionem versa est, posita: his ab tergo (nam frons natura tuta erat) vallum obiectum. Ceterum sita Carthago sic est. Sinus est maris media
fere Hispaniae ora, maxime Africo vento oppositus, et quin- 2
gentos passus introrsus retractus, paullulo plus passuum in latitudinem patens. Huius in ostio sinus parva insula obiecta ab alto portum ab omnibus ventis, praeterquam Africo, tutum facit. Ab intimo sinu paeninsula excurrit, tumulus is ipse, in quo condita urbs est, ab ortu solis et a meridie cincta mari: ab occasu stagnum claudit, paullum et ad
septentrionem fusum; incertae altitudinis, utcunque ex- 3
aestuat aut deficit mare. Continenti urbem iugum ducentos fere et quinquaginta passus patens coniungit. Unde quum tam parvi operis munitio esset, non obiecit vallum imperator Romanus: seu fiduciam hosti superbe ostentans, sive ut subeunti saepe ad moenia urbis recursus pateret.

Carthago Nova oppugnata. — Carthaginis N. situs.

43. Cetera, quae munienda erant, quum perfecisset, naves etiam in portu, velut maritimam quoque ostentans obsidionem, instruxit: circumvectusque classem, quum monuisset praefectos navium, ut vigilias nocturnas intenti servarent, omnia ubique primo obsessum hostem conari: regressus in castra, ut consilii sui rationem, quod ab urbe potissimum oppu-

1 *In tres tam diversas regiones*] cf. Supr. 20.

2 *Quingentos passus*] Ex Polybio, x. 10. legendum est, *ad bis mille et quingentos passus*: ipse enim *ad viginti stadia* habet. Sed et ex eodem mox legas *paullulo plus mille et ducentorum passuum*. Crev.

3 *Utcunque*] *Utcunque* per *prout* interpretantur viri docti, quemadmodum supr. xxi. 35. hanc particulam dici, allato Plauti ap. Poen. iii. 5. 9. loco, monet Gronov.

gnanda bellum orsus esset, militibus ostenderet, et spem potiundae cohortando faceret, concione advocata ita disseruit: 'Ad urbem unam oppugnandam si quis vos adductos 'credit, is magis operis vestri, quam emolumenti rationem 'exactam, milites, habet. Oppugnabitis enim vere moenia 'unius urbis, sed in una urbe universam ceperitis Hispa-'niam. Hic sunt obsides omnium nobilium regum popu-'lorumque: qui, simul in potestate vestra erunt, extemplo 'omnia, quae nunc sub Carthaginiensibus sunt, in ditionem 'tradent. Hic pecunia omnis hostium, sine qua neque illi 'gerere bellum possunt, quippe qui mercenarios exercitus 'alant; et quae nobis maximo usui ad conciliandos animos 'barbarorum erit. Hic tormenta, arma, armamenta, et om-'nis apparatus belli est, qui simul et vos instruet, et hostes 'nudabit. Potiemur praeterea quum pulcherrima opulen-'tissimaque urbe, tum opportunissima portu egregio, unde 'terra marique, quae belli usus poscunt, suppeditentur. 'Quae quum magna ipsi habebimus, tum dempserimus 'hostibus multo maiora. Haec illis arx, hoc horreum, ae-'rarium, armamentarium, hoc omnium rerum receptacu-'lum est. Hinc rectus in Africam cursus est: haec una
4 'inter Pyrenaeum et Gades statio: hinc omni Hispaniae 'imminet Africa. Sed, quoniam vos instructos et ordina-'tos cognosco, ad Carthaginem Novam oppugnandam totis 'viribus et bono animo transeamus.' Quumque omnes una voce, 'hoc faciendum,' succlamarent, eos Carthaginem duxit. Tum terra marique eam oppugnari iubet.

U. C. 542. A. C. 210.

Cohortatur milites Scipio.

44. Contra Mago Poenorum dux, quum terra marique instrui oppugnationem videret, et ipse copias ita disponit. Oppidanorum duo millia ab ea parte, qua castra Romana erant, opponit: quingentis militibus arcem insedit: quingentos tumulo urbis in orientem verso imponit: multitudinem aliam, quo clamor, quo subita vocasset res, intentam ad omnia, occurrere iubet. Patefacta deinde porta, eos, quos in via ferente ad castra hostium instruxerat, mittit. Romani, duce ipso praecipiente, parumper cessere, ut propiores subsidiis in certamine ipso summittendis essent. Et primo haud impari stetere acie: subsidia deinde, identidem summissa e castris, non averterunt solum in fugam hostes, sed adeo effusis institerunt, ut, nisi receptui cecinisset, permixti fugientibus irrupturi fuisse in urbem viderentur. Trepidatio vero non in proelio maior, quam tota urbe fuit. Multae stationes pavore atque fuga desertae sunt, re-

Erumpunt Poeni.

Avertuntur in fugam.

4 *Hinc omni Hispaniae imminet Africa*] Elegans et audax loquendi figura, quam sic fere exponit Gronovius. Hinc, tanquam ex arce quadam. imminet Africa. id est Poenus, toti Hispaniae, cui iugum partim imposuit, partim minatur. CREV.

U. C. 542. A. C. 210.

lictique muri; quum, qua cuique erat proximum, desiluissent. Quod ubi egressus Scipio in tumulum, quem Mercurii vocant, animadvertit, multis partibus nudata defensoribus moenia esse; omnes e castris excitos ire ad oppugnandam urbem, et ferre scalas iubet. Ipse, trium prae se

Scipio ad urbem succedit.

iuvenum validorum scutis oppositis, (ingens enim iam vis 5
omnis generis telorum e muris volabat) ad urbem succedit, hortatur, imperat, quae in rem sunt: quodque plurimum ad accendendos militum animos intererat, testis spectatorque virtutis atque ignaviae cuiusque adest. Itaque in vulnera ac tela ruunt; neque illos muri, neque superstantes armati arcere queunt, quin certatim ascendant. Et ab navibus eodem tempore ea, quae mari alluitur, pars urbis oppugnari coepta est. Ceterum tumultus inde maior, quam vis, adhiberi poterat. Dum applicant, dum partim expo- 6
nunt scalas militesque, dum, qua cuique proximum est, in 7
terram evadere properant, ipsa festinatione et certamine 8
45. alii alios impediunt. Inter haec repleverat iam Poenus armatis muros, et vis magna, ex ingenti copia congesta, telorum suppeditabat. Sed neque viri, nec tela, nec quicquam aliud aeque, quam moenia ipsa sese, defendebant. Rarae enim scalae altitudini aequari poterant: et, quo quaeque altiores, eo infirmiores erant. Itaque, quum summus quisque evadere non posset, subirent tamen alii, onere ipso frangebantur. Quidam, stantibus scalis, quum altitudo caliginem oculis offudisset, ad terram delati sunt. Et quum passim homines scalaeque ruerent, et ipso successu audacia atque alacritas hostium cresceret, signum receptui datum est; quod spem non praesentis modo ab tanto certamine ac labore quietis obsessis, sed etiam in posterum dedit, scalis et corona capi urbem non posse: opera et difficilia esse, et tempus datura, ad ferendam opem, imperatoribus suis.

Scalae frustra admotae.

Vix prior tumultus conticuerat, quum Scipio ab defessis iam vulneratisque recentes integrosque alios accipere scalas iubet, et vi maiore aggredi urbem. Ipse, ut ei nuntiatum est, aestum decedere, quod per piscatores Tarraconenses, nunc levibus cymbis, nunc, ubi eae siderent, vadis perva- 9
gatos stagnum, compertum habebat, facilem pedibus ad murum transitum dari, eo secum armatos duxit. Medium

Per vada urbem Scipio ingreditur.

5 *Oppositis*] cf. Polyb. x. 13.

6 *Partim*] Hanc vocem supervacaneam esse censet Crevier. qui *raptim*, inverso suarum literarum ordine, reponendum vult.

7 *Evadere*] Nempe in summum murum.

8 *Certamine*] Dum certant inter se, quis maius studium maioremque celeritatem adhibeat. Crev.

9 *Ubi eae siderent*] In fundo limoso haererent. cf. Tac. Ann. i. 70. Raschig.

ferme diei erat: et ad id, quod sua sponte cedente in mare U. C. 542.
aestu trahebatur aqua, acer etiam septentrio ortus inclina- A. C. 210.
tum stagnum eodem, quo aestus, ferebat, et adeo nudaverat
vada, ut alibi umbilico tenus aqua esset, alibi genua vix
superaret. Hoc, cura ac ratione compertum, in prodigium
ac deos vertens Scipio, qui ad transitum Romanis mare
verterent, et stagno auferrent, viasque ante nunquam initas
humano vestigio aperirent, Neptunum iubebat ducem iti-
neris sequi, ac medio stagno evadere ad moenia. Ab terra 46.
ingens labor succedentibus erat: nec altitudine tantum
1 moenium impediebantur, sed quod euntes ad ancipites
utrimque ictus subiectos habebant Romanos; ut latera in-
festiora subeuntibus, quam adversa corpora, essent. At
parte in alia quingentis et per stagnum facilis transitus, et
in murum ascensus inde fuit. Nam neque opere emunitus
2 erat, ut ubi ipsius loci ac stagni praesidio satis creditum
foret; nec ulla armatorum statio aut custodia opposita,
intentis omnibus ad opem eo ferendam, unde periculum
ostendebatur. Ubi urbem sine certamine intravere, per-
gunt inde, quanto maximo cursu poterant, ad eam portam,
circa quam omne contractum certamen erat. In quod
adeo intenti omnium non animi solum fuere, sed etiam
oculi auresque pugnantium spectantiumque et adhortan-
tium pugnantes, ut nemo ante ab tergo senserit captam
urbem, quam tela in aversos inciderunt, et utrimque anci-
pitem hostem habebant. Tunc, turbatis defensoribus metu, Urbs
et moenia capta, et porta intus forisque pariter refringi capta.
3 coepta: et mox caedendo confractis, ne iter impediretur,
foribus, armati impetum fecerunt. Magna multitudo et
muros transcendebat; sed hi passim ad caedem oppidano-
rum versi. Illa, quae portam ingressa erat, iusta acies,
cum ducibus, cum ordinibus, media urbe in forum pro-
4 cessit. Inde quum duobus itineribus fugientes videret
hostes, alios ad tumulum in orientem versum, qui teneba-
tur quingentorum militum praesidio, alios in arcem, in
quam et ipse Mago cum omnibus fere armatis, qui muris
pulsi fuerant, refugerat; partim copiarum ad tumulum ex-

1 *Sed quod euntes*] Clariss. Crevier. vel in voce *euntes* mendum latere, vel ad *habebant* subintelligendum esse *moenia* cum Gronovio iudicat: qui *cuneis*, aut tale quid vocabulum, moenia habuisse partes aliquas obliquas et procurrentes significans, pro vocibus *quod euntes* reponendum coniicit.

2 *Ut ubi ipsius loci*] sc. Quippe ubi.

3 *Confractis*] *Refringitur porta*, quae per vim aperitur; *confringuntur fores*, quae securium ictibus prorsus conciduntur. Raschig.

4 *Fugientes videret hostes*] Nempe Scipio. Hoc non ideo monemus, quod quicquam possit esse dubii, sed ut observemus toto hoc capite nusquam Scipionis mentionem factam. Unde necesse fuisset hic nomen eius exprimi, nisi styli calor Livium abstulisset. Crev.

U. C. 542. A. C. 210.

pugnandum mittit, partim ipse ad arcem ducit. Et tumulus primo impetu est captus, et Mago, arcem conatus defendere, quum omnia hostium plena videret, neque spem ullam esse, se arcemque et praesidium dedidit. Quoad dedita arx est, caedes tota urbe passim factae; nec ulli puberum, qui obvius fuit, parcebatur. Tum, signo dato, caedibus finis factus. Ad praedam victores versi, quae ingens omnis generis fuit.

Praeda ingens.

47. Captivi.

Liberorum capitum virile secus ad decem millia capta. 5
Inde, qui cives Novae Carthaginis erant, dimisit: urbemque et sua omnia, quae reliqua iis bellum fecerat, restituit.
Opifices ad duo millia hominum erant: eos publicos fore 6
populi Romani edixit, cum spe propinqua libertatis, si ad ministeria belli enixe operam navassent. Ceteram multitudinem incolarum iuvenum, ac validorum servorum, in 7
classem ad supplementum remigum dedit: et auxerat navibus octo captivis classem. Extra hanc multitudinem Hispanorum obsides erant: quorum perinde, ac si sociorum liberi essent, cura habita. Captus et apparatus ingens belli; catapultae maximae formae centum viginti, minores ducentae octoginta et una: ballistae maiores viginti tres, minores quinquaginta duae: scorpionum maiorum minorumque et armorum telorumque ingens numerus: signa militaria septuaginta quattuor. Et auri argentique relata ad imperatorem magna vis: paterae aureae fuerunt ducentae septuaginta sex, libras ferme omnes pondo: argenti 8 9
facti signatique decem et octo millia et trecenta pondo: vasorum argenteorum magnus numerus. Haec omnia C. Flaminio quaestori appensa annumerataque sunt. Tritici quadraginta millia modium, hordei ducenta septuaginta. Naves onerariae sexaginta tres in portu expugnatae captaeque: quaedam cum suis oneribus, frumento, armis, aere praeterea, ferroque, et linteis, et sparto, et navali alia ma- 1
teria ad classem aedificandam: ut minimum omnium, inter tantas opes belli captas, Carthago ipsa fuerit.

Apparatus belli captus.

Aurum et argentum.

5 *Virile secus*] Sic edendum curavit Gronovius, quum prius legeretur *virilis sexus;* et hanc lectionem, quam unus MS. praefert, et duo alii suadere videntur, multis exemplis firmat. Idemque observat hanc esse proprietatem huius locutionis *virile* aut *muliebre secus*, ut nusquam fere ponatur, nisi pro eo quod dicimus vulgo *virilis* aut *muliebris sexus;* in accusandi nimirum casu, quem regat intellecta praepositio κατὰ, vel *secundum*. CREV. cf. Tac. Ann. iv. 62. Hist. v. 13.

6 *Publicos fore populi Romani*] sc. Publicis ministeriis obnoxios. cf. Polyb. x. 17.

7 *Incolarum*] Qui Carthagine habitarent, neque tamen cives essent. CREV.

8 *Libras ferme omnes pondo*] cf. Supr. iii. 29.

9 *Argenti facti*] *Infecti*, ut infr. xxxiv. 10. ubi argento infecto signatum opponitur, coniecit Gronov.

1 *Sparto*] Spartum est herbae sponte nascentis praesertim in Hispania genus, quae ad vincula ac retinacula compingenda utilis est. cf. Plin. H. N. xix. 2. CREV.

Eo die Scipio, C. Laelio cum sociis navalibus urbem custodire iusso, ipse in castra legiones reduxit: fessosque milites omnibus uno die belli operibus (quippe qui et acie dimicassent, et capienda urbe tantum laboris periculique adissent, et capta, cum iis, qui in arcem confugerant, iniquo etiam loco pugnassent) curare corpora iussit. Postero die, militibus navalibusque sociis convocatis, primum diis immortalibus laudesque et grates egit, qui se non urbis solum opulentissimae omnium in Hispania uno die compotem fecissent, sed ante eo congessissent omnis paene Africae atque Hispaniae opes: ut neque hostibus quicquam relinqueretur, et sibi ac suis omnia superessent. Militum deinde virtutem collaudavit, quod eos non eruptio hostium, non altitudo moenium, non inexplorata stagni vada, non castellum in alto tumulo situm, non munitissima arx deterruisset, quo minus transcenderent omnia perrumperentque. Itaque, quanquam omnibus omnia deberet, praecipuum muralis coronae decus eius esse, qui primus murum ascendisset: profiteretur, qui se dignum eo duceret dono. Duo professi sunt: Q. Trebellius centurio
2 legionis quartae, et Sex. Digitius socius navalis. Nec ipsi tam inter se acriter contendebant, quam studia excitaverant uterque sui corporis hominum. Sociis C. Laelius praefectus classis: legionariis M. Sempronius Tuditanus aderat. Ea contentio quum prope seditionem veniret, Scipio tres recuperatores quum se daturum pronuntiasset, qui, cognita causa testibusque auditis, iudicarent, uter prior in oppidum transcendisset; C. Laelio et M. Sempronio advocatis partis utriusque P. Cornelium Caudinum de medio
3 adiecit; eosque tres recuperatores considere, et causam cognoscere iussit. Quum res eo maiore ageretur certa-
4 mine, quod admoti tantae dignitatis non tam advocati, quam moderatores studiorum fuerant; C. Laelius, relicto consilio, ad tribunal ad Scipionem accedit, eumque docet, 'rem sine modo ac modestia agi: ac prope esse, ut manus 'inter se conserant. Ceterum, etiamsi vis absit, nihilo mi'nus detestabili exemplo rem agi; quippe ubi fraude ac 'periurio decus petatur virtutis. Stare hinc legionarios

U. C. 542.
A. C. 210.
48.

Scipio gratias Diis agit.

Collaudat milites.

Certamen de murali corona.

2 *Socius navalis*] In hoc capite *socii navales* non intelliguntur remiges, sed milites tuendis navibus attributi, qui infr. *classici milites* vocantur. Crev.

3 *Recuperatores*] sc. "Iudices qui a Praetore in privatis controversiis, quacunque de re ageretur, dari consueverant. Itaque *recuperatores* ii fere appellabantur, qui apud nos *iudices delegati*." cf. Dacerius ad Festum v. *Reciperatio.*

4 *Quod admoti*] Nam prius illi affuerunt certantibus, sed ita eleganter, ut potius regerent temperarentque studia utrinque faventium, quam accenderent: nunc ab illis abstracti, et iudices dati, multitudinem effraenatiorem reliquerant. Gronov.

U. C. 542. 'milites, hinc classicos, per omnes deos paratos iurare, ma-
A. C. 210. 'gis quae velint, quam quae sciant, vera esse, et obstrin-
'gere periurio non se solum suumque caput, sed signa mi-
'litaria, et aquilas, sacramentique religionem. Haec se ad 5
'eum de sententia P. Cornelii et M. Sempronii deferre.'
Scipio, collaudato Laelio, ad concionem advocavit, pronun-
tiavitque, 'Se satis compertum habere, Q. Trebellium et
'Sex. Digitium pariter in murum escendisse: seque eos
'ambos, virtutis causa, coronis muralibus donare.' Tum
reliquos, prout cuique meritum virtusque erat, donavit:
ante omnes C. Laelium praefectum classis et omni genere
laudis sibimet ipse aequavit, et corona aurea ac triginta
bubus donavit.

49. Tum obsides civitatium Hispaniae vocari iussit: quorum
quantus numerus fuerit, piget scribere, quippe quum alibi
trecentos ferme, alibi septingentos viginti quinque fuisse
inveniam. Aeque et alia inter auctores discrepant. Prae-
sidium Punicum alius decem, alius septem, alius haud plus
quam duum millium fuisse scribit. Capta alibi decem mil-
lia capitum, alibi supra quinque et viginti invenias. Scor-
piones maiores minoresque ad sexaginta captos scripserim,
si auctorem Graecum sequar Silenum: si Valerium Antia- 6
tem, maiorum scorpionum sex millia, minorum tredecim:
adeo nullus mentiendi modus est. Ne de ducibus quidem
convenit. Plerique Laelium praefuisse classi; sunt, qui
M. Iunium Silanum dicant. Arinem praefuisse Punico
praesidio, deditumque Romanis, Antias Valerius; Mago-
nem alii scriptores tradunt. Non de numero navium cap-
tarum, non de pondere auri atque argenti, et redactae
pecuniae, convenit. Si aliquibus assentiri necesse est, me-
Scipionis in obsides humanitas. dia simillima veris sunt. Ceterum Scipio, vocatis obsidi-
bus, primum universos bonum animum habere iussit. 'Ve-
'nisse eos in populi Romani potestatem, qui beneficio,
'quam metu, obligare homines malit; exterasque gentes
'fide ac societate iunctas habere, quam tristi subiectas ser-

5 *Sacramentique religionem*] Quippe Laelius periculum esse putabat, ne, qui per signa militaria peieraverint, eadem irae deorum obiiciant, et in poenae partem secum trahant. CREV.

6 *Si auctorem Graecum sequar Silenum: si Valerium Antiatem*] Quis non miretur diligentiam Livii in appellandis iis auctoribus quos refellit, quibus derogat finem; dum Polybii nomen, cuius e libro x. totam hanc expugnatae Carthaginis Novae narrationem pene ad verbum expressit, alto silentio premit? Idem et in aliis locis ab eo factitatum aliquoties iam monuimus, ut in transitu Alpium, Tarenti proditione, expugnatione Syracusarum, etc. Ceterum de Sileno historico pauca nobis dicenda suppetunt. Scripserat res Romanas a primordio urbis, teste Dion. i. 6. Athenaeus, xii. 11. mentionem facit Sileni Calactini, qui historiam Siculam condiderit: quem quidem eundem esse cum hoc rerum Romanarum scriptore nihil vetat. De Valerio Antiate egimus supr. iii. 5. CREV.

U. C. 542.
A. C. 210.

'vitio.' Deinde, acceptis nominibus civitatium, recensuit
captivos, quot cuiusque populi essent: et nuntios domum
misit, ut ad suos quisque recipiendos veniret. Si quarum
forte civitatium legati aderant, iis praesentibus suos resti-
tuit: ceterorum curam benigne tuendorum C. Flaminio
quaestori attribuit. Inter haec e media turba obsidum mu- Cura mulierum.
lier magno natu, Mandonii uxor, qui frater Indibilis Iler-
getum reguli erat, flens ad pedes imperatoris procubuit,
7 obtestarique coepit, ut curam cultumque feminarum im-
pensius custodibus commendaret. Quum Scipio, 'nihil
'profecto defuturum,' diceret; tum rursus mulier, 'Haud
'magni ista facimus,' inquit: 'quid enim huic fortunae non
'satis est? Alia me cura, aetatem harum intuentem, (nam
'ipsa iam extra periculum iniuriae muliebris sum) stimu-
'lat.' Aetate et forma florentes circa erant Indibilis filiae,
aliaeque nobilitate pari, quae omnes eam pro parente cole-
bant. Tum Scipio, 'Meae populique Romani disciplinae
'causa facerem,' inquit, 'ne quid, quod sanctum usquam
'esset, apud nos violaretur. Nunc, ut id curem impensius,
'vestra quoque virtus dignitasque facit: quae ne in malis
'quidem oblitae decoris matronalis estis.' Spectatae de-
inde integritatis viro tradidit eas, tuerique haud secus vere-
cunde ac modeste, quam hospitum coniuges ac matres,
iussit.

Captiva deinde a militibus adducitur ad eum adulta vir- 50.
go, adeo eximia forma, ut, quacunque incedebat, conver- Sponsa Allucii pudice servata.
teret omnium oculos. Scipio, percunctatus patriam pa-
rentesque, inter cetera accepit, desponsam eam principi
8 Celtiberorum adolescenti: Allucio nomen erat. Extemplo
igitur parentibus sponsoque ab domo accitis, quum interim
audiret, deperire eum sponsae amore, ubi primum venit,
accuratiore eum sermone, quam parentes, alloquitur. 'Iu- Oratio ad eum Scipionis.
'venis,' inquit, 'iuvenem appello, quo minor sit inter nos
'huius sermonis verecundia. Ego, quum sponsa tua capta
'a militibus nostris ad me ducta esset, audiremque, eam
'tibi cordi esse, et forma faceret fidem, quia ipse, si frui
'liceret ludo aetatis, praesertim recto et legitimo amore, et
'non respublica animum nostrum occupasset, veniam mihi
'dari sponsam impensius amanti vellem: tuo, cuius pos-
'sum, amori faveo. Fuit sponsa tua apud me eadem, qua
'apud soceros tuos parentesque suos, verecundia: servata
'tibi est, ut inviolatum et dignum me teque dari tibi do-

7 *Cultumque feminarum*] Verecundiam in feminas significare voluit Mandonii uxor, sed Scipio ambiguae significationis vocem *cultum* ad res, quae habitum externum spectabant, trahebat. cf. Polyb. x. 18. DOER.

8 *Allucio nomen erat*] Indibilis vocatur ap. Val. Max. iv. 3. 1. Lucceius ap. Plut. cf. Polyb. x. 19, qui rem, non sponsi nomen, memorat. RUP.

U. C. 542. 'num posset. Hanc mercedem unam pro eo munere pa-
A. C. 210. 'ciscor: amicus populo Romano sis. Et, si me virum
'bonum credis esse, quales patrem patruumque meum iam
'ante hac gentes norant, scias multos nostri similes in civi-
'tate Romana esse; nec ullum in terris populum hodie
'dici posse, quem minus tibi hostem tuisque esse velis, aut
'amicum malis.' Adolescens, simul pudore et gaudio per-
fusus, dextram Scipionis tenens, deos omnes invocare ad
gratiam illi pro se referendam, quoniam sibi nequaquam
satis facultatis, pro suo animo atque illius erga se merito, 9
esset. Parentes inde cognatique virginis appellati. Qui,
quoniam gratis sibi redderetur virgo, ad quam redimendam
satis magnum attulissent auri pondus, orare Scipionem, ut
id ab se donum acciperet, coeperunt: haud minorem eius
rei apud se gratiam futuram esse, affirmantes, quam red-
ditae inviolatae foret virginis. Scipio, quando tanto opere
peterent, accepturum se pollicitus, poni ante pedes iussit:
vocatoque ad se Allucio, 'Super dotem,' inquit, 'quam ac-
'cepturus a socero es, haec tibi a me dotalia dona acce-
'dent:' aurumque tollere, ac sibi habere iussit. His laetus
donis honoribusque dimissus domum, implevit populares
laudibus meritis Scipionis: 'Venisse diis simillimum iuve-
'nem, vincentem omnia, quum armis, tum benignitate ac
'beneficiis.' Itaque, delectu clientium habito, cum de-
lectis mille et quadringentis equitibus intra paucos dies ad
Scipionem revertit.

Recipit sponsam cum muneribus.

51. Scipio retentum secum Laelium, dum captivos obsides-
que et praedam ex consilio eius disponeret, satis omnibus
compositis, data quinquereme, captivisque, Magone et quin- 1
decim fere senatoribus, qui simul cum eo capti erant, in
navem impositis, nuntium victoriae Romam mittit. Ipse
paucos dies, quibus morari Carthagine statuerat, exercen-
dis navalibus pedestribusque copiis absumpsit. Primo die
legiones in armis quattuor millium spatio decurrerunt: se-
cundo die arma curare et tergere ante tentoria iussit: ter- 2
tio die rudibus inter se in modum iustae pugnae concurre-
runt, praepilatisque missilibus iaculati sunt: quarto die 3

Laelius it Romam.

Exercet copias Scipio.

9 *Illius erga se merito*] Vox *merito* in omnibus MSS. omittitur, et ab Rhenano primum in textum recepta est, quippe sine ea sensus constare non possit.

1 *Quindecim fere senatoribus*] Intellige ex Polybio senatores magnae Carthaginis. Habet ille septendecim, quorum duos ait fuisse e sanctiore consilio seniorum, ἐκ τῆς γερουσίας, quindecim e consilio publico, ἐκ τῆς συγκλήτου. CREV. cf. Arist. Pol. ii. 8.

2 *Iussit*] *Iussi* ex emendatione Gronov. reposuit Bekker.

3 *Praepilatisque missilibus*] Polybius, quem hic, ut modo monuimus, vertit Livius, habet ἐσφαιρωμένοις γρόσφοις, id est, missilibus, quibus rotunda aliqua e ligno vel corio pila praefixa erat, ne pungerent ac vulnerarent: vel, quorum mucro a fabro rotundatus fuerat. Ut ut sit, haec vox a *pila* originem ducit. CREV.

quies data: quinto iterum in armis decursum est. Hunc ordinem laboris quietisque, quoad Carthagine morati sunt, servarunt. Remigium classicique milites, tranquillo in altum evecti, agilitatem navium simulacris navalis pugnae experiebantur. Haec extra urbem terra marique corpora simul animosque ad bellum acuebant. Urbs ipsa strepebat apparatu belli, fabris omnium generum in publica officina inclusis. Dux cuncta pari cura obibat. Nunc in classe ac navali erat: nunc cum legionibus decurrebat: nunc operibus aspiciendis tempus dabat, quaeque in officinis, quaeque in armamentario ac navalibus fabrorum multitudo plurima in singulos dies certamine ingenti faciebat. U. C. 542. A. C. 210.

4 His ita inchoatis, refectisque, qua quassati erant, muris, dispositisque praesidiis ad custodiam urbis, Tarraconem est profectus, a multis legationibus protinus in via aditus: quas partim dato responso ex itinere dimisit, partim distulit Tarraconem, quo omnibus novis veteribusque sociis edixerat conventum. Et cuncti fere, qui cis Iberum incolunt, po-
5 puli, multi etiam ulterioris provinciae convenerunt. Carthaginiensium duces primo ex industria famam captae Carthaginis compresserunt: deinde, ut clarior res erat, quam ut tegi ac dissimulari posset, elevabant verbis. 'Necopi-'nato adventu ac prope furto unius diei urbem unam His-'paniae interceptam. Cuius rei tam parvae praemio ela-
6 'tum insolentem iuvenem, immodico gaudio speciem ma-'gnae victoriae imposuisse. At, ubi appropinquare tres 'duces, tres victores hostium exercitus audisset, occursu-'ram ei extemplo domesticorum funerum memoriam.' Haec in vulgus iactabant, haudquaquam ipsi ignari, quantum sibi ad omnia virium, Carthagine amissa, decessisset. It Tarraconem.

4 *Qua quassati erant*] Hanc lectionem, ut quae ad cod. Put. scripturam propius accedat, pro vulg. *qua quassi erant*, reponendam coniecit Crevier.

5 *Ulterioris provinciae*] Nondum Hispania ulterior inter provincias Romanas erat. Sed aut eo respicit Livius, quod Publius Cnaeusque pater et patruus Africani eam fere iam provinciam fecerant, aut utitur phrasi suo tempori convenientiore. Haec ferme Gronovius, sed Dukerus *provinciam* hic ita dici censet, ut omnem regionem, in qua bellum geratur, significet.

6 *Immodico gaudio*] Per immodicum gaudium, quo Carthaginis expugnationem celebrabat, effecisse ut res per se parva speciem magnae victoriae habere videretur: quia nempe id necesse erat magnum videri, de quo tam immodicum gaudium esset. Crev.

EPITOME LIBRI XXVII.

CN. FULVIUS proconsul cum exercitu ab Hannibale ad Herdoneam caesus est. Meliore eventu a Claudio Marcello consule adversus eundem ad Numistronem pugnatum est. Inde Hannibal noctu recessit. Marcellus insecutus est, et subinde cedentem pressit, donec confligeret. Priore pugna Hannibal superior fuit, Marcellus insequenti. Fabius Maximus pater consul Tarentinos per proditionem recepit. In Hispania ad Baeculam Scipio cum Hasdrubale Hamilcaris conflixit, et vicit. Inter alia captum puerum regalem eximiae formae ad avunculum Masinissam cum donis dimisit. Claudius Marcellus, T. Quinctius Crispinus consules, speculandi causa progressi e castris, insidiis ab Hannibale circumventi sunt. Marcellus occisus fuit, Crispinus fugit. Res praeterea a P. Sulpicio praetore adversus Philippum et Achaeos gestas continet. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita centum triginta septem millia centum et octo: ex quo numero apparuit, quantum hominum tot proeliorum adversa fortuna populo Romano abstulisset. Hasdrubal, qui cum exercitu novo transcenderat Alpes, ut se Hannibali coniungeret, cum millibus hominum quinquaginta sex caesus est, M. Livii consulis ductu, sed non minore opera Claudii Neronis consulis. Qui, quum Hannibali oppositus esset, relictis castris, ita ut hostem falleret, cum electa manu profectus, Hasdrubalem circumvenit.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXVII.

U. C. 542. A. C. 210.
Quaedam Samnii urbes captae.

HIC status rerum Hispaniae erat. In Italia consul Marcellus, Salapia per proditionem recepta, Maroneam et Meles de Samnitibus vi cepit. Ad tria millia militum ibi Hannibalis, quae praesidii causa relicta erant, oppressa. Praeda (et aliquantum eius fuit) militi concessa. Tritici quoque ducenta quadraginta millia modium, et centum decem millia hordei inventa. Ceterum nequaquam inde tantum gaudium fuit, quanta clades intra paucos dies accepta est, haud procul ab Herdonea urbe. Castra ibi Cn. Fulvius proconsul habebat, spe recipiendae Herdoneae, quae post Cannensem cladem ab Romanis defecerat, nec loco satis tuto posita, nec praesidiis firmata. Negligentiam insitam ingenio ducis augebat spes ea, quod labare iis adversus Poenum fidem senserat, postquam, Salapia amissa, excessisse his locis in Bruttios Hannibalem auditum est. Ea omnia, ab Herdonea per occultos nuntios delata Hannibali, simul curam sociae retinendae urbis, et spem fecere incautum hostem aggrediendi. Exercitu expedito, ita ut famam prope praeveniret, magnis itineribus ad Herdoneam contendit, et, quo plus terroris hosti obiiceret, acie instructa accessit. Par audacia Romanus, consilio et viribus impar,

Hannibal ad Herdoneam Cn. Fulvium vincit.

1 copiis raptim eductis, conflixit. Quinta legio et sinistra ala acriter pugnam inierunt. Ceterum Hannibal, signo equitibus dato, ut, quum pedestres acies occupassent praesenti certamine oculos animosque, circumvecti, pars castra
2 hostium, pars terga trepidantium invaderent, ipse in Fulvii similitudinem nominis, quod Cn. Fulvium praetorem biennio ante in iisdem devicerat locis, increpans, similem eventum pugnae fore affirmabat. Neque ea spes vana fuit. Nam, quum cominus acie et peditum certamine multi ce-

1 *Sinistra ala*] Milites sociales in sinistro aciei cornu positi. cf. supr. xxv. 21.

2 *Trepidantium*] Hoc verbo talis indicatur tumultus, qualis in initio proelii esse solet, antequam milites concurrere atque ad manus venire coeperint. DRAK.

U. C. 542. A. C. 210.

cidissent Romanorum, starent tamen ordines signaque,
equestris a tergo tumultus, simul a castris clamor hostilis
auditus, sextam ante legionem, quae, in secunda acie posita, 3
prior ab Numidis turbata est; quintam deinde atque eos,
qui ad prima signa erant, avertit. Pars in fugam effusi,
pars in medio caesi: ubi et ipse Cn. Fulvius cum undecim
tribunis militum cecidit. Romanorum sociorumque quot
caesa in eo proelio millia sint, quis pro certo affirmet? quum
tredecim millia alibi, alibi haud plus, quam septem, inve-

Herdoneam delet, oppidanosque migrare iubet.

niam. Castris praedaque victor potitur. Herdoneam, quia
et defecturam fuisse ad Romanos comperit, nec mansuram
in fide, si inde abscessisset, multitudine omni Metapontum
ac Thurios traducta, incendit: occidit principes, qui cum
Fulvio colloquia occulta habuisse comperti sunt. Romani,
qui ex tanta clade evaserant, diversis itineribus semermes 4
ad Marcellum consulem in Samnium perfugerunt.

2. Marcellus, nihil admodum tanta clade territus, literas
Romam ad senatum de duce et exercitu ad Herdoneam
amisso scribit. 'Ceterum, eundem se, qui post Cannen-
'sem pugnam ferocem victoria Hannibalem contudisset,
'ire adversus eum, brevem illi laetitiam, qua exsultet, fac-
'turum.' Et Romae quidem quum luctus ingens ex prae-

Marcellus ad Hannibalem contendit.

terito, tum timor in futurum erat. Consul, ex Samnio in
Lucanos transgressus, ad Numistronem in conspectu Han-
nibalis loco plano, quum Poenus collem teneret, posuit
castra. Addidit et aliam fidentis speciem, quod prior in
aciem eduxit. Nec detrectavit Hannibal, ut signa portis
efferri vidit. Ita tamen aciem instruxerunt, ut Poenus
dextrum cornu in collem erigeret, Romani sinistrum ad
oppidum applicarent. Ab hora tertia quum ad noctem 5
pugnam extendissent, fessaeque pugnando primae acies es-
sent, ab Romanis prima legio et dextra ala, ab Hannibale
Hispani milites et funditor Baliaris, elephanti quoque, com-
misso iam certamine in proelium acti. Diu pugna neutro
inclinata stetit. Primae legioni tertia, dextrae alae sinistra
subiit, et apud hostes integri a fessis pugnam accepere.
Novum atque atrox proelium ex tam segni repente exarsit,
recentibus animis corporibusque: sed nox incerta victoria
diremit pugnantes. Postero die Romani ab sole orto in
multum diei stetere in acie: ubi nemo hostium adversus
prodiit, spolia per otium legere, et congestos in unum lo-

3 *Sextam ante*] Huic *ante*, respondet sequens *deinde*.

4 *Semermes*] Voces a vocali incipientes, cum voce *semi* compositas, eiusdem voculae ultimam literam *i* modo servare, modo abiicere animadvertit Drakenb.

5 *Ab hora tertia*] Hic aliquid loco motum fuisse credidit Crevier. et ex sequentibus pauca verba huc retraxit, legens; *Diu pugna neutro inclinata fuit. Ab hora tertia, etc.* Quo iure viderint critici.

cum cremavere suos. Nocte insequenti Hannibal silentio movit castra, et in Apuliam abiit: Marcellus, ubi lux fugam hostium aperuit, sauciis cum praesidio modico Numistrone relictis, praepositoque his L. Furio Purpureone tribuno militum, vestigiis institit sequi. Ad Venusiam adeptus cum est. Ibi per dies aliquot quum ab stationibus procursaretur, mixta equitum peditumque tumultuosa magis proelia, quam magna, et ferme omnia Romanis secunda fuerunt. Inde per Apuliam ducti exercitus sine ullo memorando certamine; quum Hannibal nocte signa moveret, locum insidiis quaerens: Marcellus, nisi certa luce, et explorato ante, non sequeretur.

U. C. 542. A. C. 210. Abit Hannibal in Apuliam, sequente Marcello.

3.

Capuae interim Flaccus dum bonis principum vendendis,
6 agro, qui publicatus fuerat, locando (locavit autem omnem frumento) tempus terit: ne deesset materia in Campanos saeviendi, novum in occulto gliscens per indicium protractum est facinus. Milites aedificiis emotos, simul ut
7 cum agro tecta urbis fruenda locarentur, simul metuens, ne suum quoque exercitum, sicut Hannibalis, nimia urbis amoenitas emolliret, in portis murisque sibimet ipsos tecta militariter coegerat aedificare. Erant autem pleraque ex cratibus aut tabulis facta, alia arundine texta, stramento intecta omnia, velut de industria, alimentis ignis. Haec noctis una hora ut omnia incenderent, centum septuaginta Campani, principibus fratribus Blosiis, coniuraverant. In-
8 dicio eius rei ex familia Blosiorum facto, portis repente iussu proconsulis clausis, quum ad arma signo dato milites concurrissent; comprehensi omnes, qui in noxa erant, et, quaestione acriter habita, damnati necatique: indicibus libertas, et aeris dena millia data. Nucerinos et Acerranos querentes, ubi habitarent, non esse, Acerris ex parte incensis, Nuceria deleta, Romam Fulvius ad senatum misit. Acerranis permissum, ut aedificarent, quae incensa erant: Nucerini Atellam, quia id maluerant, Atellanis Calatiam migrare iussis, traducti.

Coniuratio Campanorum.

Inter multas magnasque res, quae, nunc secundae, nunc adversae, occupabant cogitationes hominum, ne Tarentinae quidem arcis excidit memoria. M. Ogulnius et P. Aquillius in Etruriam legati ad frumentum coemendum, quod

6 *Locavit autem omnem frumento*] Scilicet *fructum* agri publicati mancipibus locavit; ea conditione ut quotannis certum frumenti modum reipublicae penderent. cf. Niebhr. ii. n. 285. Festus v. *Venditiones*. Ceterum *agrum locare*, ut ap. Cic. in Verr. iii. 6., elliptice pro *agrum fruendum locare* dicitur. cf. Niebhr. ii. n. 291.

7 *Tecta urbis fruenda locarentur*] Similiter infr. xxxii. 7. *censores portoria venalium . . . fruenda locarunt*, h. e. censores locabant ius vectigalis, sive fructus percipiendi, quod redemptores lege dicta conducebant.

8 *Ex familia Blosiorum*] Intellige a servo quodam ex familia Blosiorum. DOER.

U. C. 542. A. C. 210.

Tarentum portaretur, profecti: et mille milites de exercitu
urbano, par numerus Romanorum sociorumque, eodem in 9
praesidium cum frumento missi sunt.

4\. Marcellus instat Hannibali.

Iam aestas in exitu erat, comitiorumque consularium instabat tempus. Sed literae Marcelli, negantis e republica
esse, vestigium abscedi ab Hannibale, cui cedenti certa- 1
menque abnuenti gravis ipse instaret, curam iniecerant, ne aut consulem, tum maxime res agentem, a bello avocarent, aut in annum consules deessent. Optimum visum est, quanquam extra Italiam esset, Valerium potius consulem ex Sicilia revocari. Ad eum literae iussu senatus ab L. Manlio praetore urbis missae, cum literis consulis M. Marcelli: ut ex iis nosceret, quae causa Patribus eum potius, quam collegam, revocandi ex provincia esset.

Syphacis legati ad Rom.

Eo fere tempore legati ab rege Syphace Romam venerunt, quae is prospera proelia cum Carthaginiensibus fecisset, memorantes. 'Regem nec inimiciorem ulli populo, 'quam Carthaginiensi, nec amiciorem, quam Romano,' affirmabant 'esse. Misisse eum antea legatos in Hispa-'niam ad Cn. et P. Cornelios, imperatores Romanos: nunc 'ab ipso velut fonte petere Romanam amicitiam voluisse.'

Rom. legati ad Syphacem.

Senatus non legatis modo benigne respondit, sed et ipse legatos cum donis ad regem misit, L. Genucium, P. Poetelium, P. Popillium. Dona tulere, togam et tunicam purpuream, sellam eburneam, pateram ex quinque pondo auri factam. Protinus et alios Africae regulos iussi adire. Iis
quoque quae darentur, portata, togae praetextae, et terna 2
pondo paterae aureae. Et Alexandriam ad Ptolemaeum 3
Cleopatramque reges M. Atilius et M'. Acilius legati, ad commemorandam renovandamque amicitiam missi, dona tulere, regi togam et tunicam purpuream cum sella ebur-
nea: reginae pallam pictam cum amiculo purpureo. 4

Legati Alexandriam missi.

Multa ea aestate, qua haec facta sunt, ex propinquis urbibus agrisque nuntiata sunt prodigia: Tusculi agnum cum ubere lactenti natum: Iovis aedis culmen fulmine

9 *Romanorum*] Hanc vocem, et particulam *que*, e margine in textum irrepsisse suspicatur Duker. quum urbanis legionibus socii non ascripti fuerint. Fieri tamen potest, ut Livius haec incuria scripserit, et quingentos Romanos e legionibus urbanis, paremque numerum sociorum missos fuisse intellexerit.

1 *Vestigium abscedi*] h. e. Vel unum passum. Doer. cf. Cic. pro Caecin. 14. *Facere vestigium in possessionem.* Crevierius vocem *vestigium* regi censet a praepositione intellecta, e. g. *secundum.*

2 *Terna pondo*] sc. *Terna* pondera librarum *pondo.* cf. supr. iii. 29. xxvi. 47.

3 *Ptolemaeum*] sc. Philopatora, regem Aegypti, qui paullo ante initium secundi Punici belli regnare occoeperat. Cum eo hic renovatur amicitia, inchoata ab avo eius Philadelpho. Crev.

4 *Pallam*] Pallium ad usum feminarum, acu pictum. "Amiculum," inquit Festus, "genus est vestimenti a circumiectu dictum." Nempe *amiculum* ab *amicio*, quod ab *am*, sive ἀμφὶ, circum, et *icio*, iacio. Crev.

ictum, ac prope omni tecto nudatum: iisdem ferme diebus, U. C. 542.
Anagniae terram ante portam ictam, diem ac noctem sine A. C. 210.
5 ullo ignis alimento arsisse: et aves, ad compitum Anagninum,
in luco Dianae nidos in arboribus reliquisse: Tarracinae in
mari haud procul portu angues magnitudinis mirae lascivi-
entium piscium modo exsultasse: Tarquiniis porcum cum
ore humano genitum: et in agro Capenate, ad lucum Fero-
niae, quattuor signa sanguine multo diem ac noctem su-
dasse. Haec prodigia hostiis maioribus procurata decreto
pontificum: et supplicatio diem unum Romae ad omnia
pulvinaria, alterum, in Capenate agro, ad Feroniae lucum,
indicta.

M. Valerius consul literis excitus, provincia exercituque 5.
mandato Cincio praetori, M. Valerio Messalla praefecto Valerius Cos. Romam redit.
classis cum parte navium in Africam praedatum simul spe-
culatumque, quae populus Carthaginiensis ageret pararet-
que, misso, ipse decem navibus Romam profectus quum
prospere pervenisset, senatum extemplo habuit. Ibi de
6 suis rebus gestis commemoravit. 'Quum annos prope sex- Res a se in Sicilia gestas narrat.
'aginta in Sicilia terra marique saepe magnis cladibus bel-
7 'latum esset, se eam provinciam confecisse. Neminem
'Carthaginiensem in Sicilia esse: neminem Siculum, qui
'metu inde fugati afuerint, non esse: omnes in urbes, in
'agros suos reductos, arare, serere: desertam recoli tandem
'terram, frugiferam ipsis cultoribus, populoque Romano
8 'pace ac bello fidissimum annonae subsidium.' Exin
Mutine, et si quorum aliorum merita erga populum Roma-
num erant, in senatum introductis, honores omnibus, ad
exsolvendam fidem a consule, habiti. Mutines etiam civis
Romanus factus, rogatione ab tribuno plebis, ex auctoritate
Patrum, ad plebem lata.

Dum haec Romae geruntur, M. Valerius Messalla quin- Classis Rom. Africam populatur.
quaginta navibus quum ante lucem ad Africam accessisset,
improviso in agrum Uticensem exscensionem fecit: eum-
que late depopulatus, multis mortalibus cum alia omnis
generis praeda captis, ad naves rediit, atque in Siciliam
transmisit: tertio decimo die, quam profectus inde erat,
Lilybaeum revectus. Ex captivis, quaestione habita, haec
comperta, consulique Laevino omnia ordine perscripta, ut
sciret, quo in statu res Africae essent. 'Quinque millia

5 *Compitum Anagninum*] Hoc nomen loci, id est, vici alicuius, sive oppiduli, esse monet Douiatius. At quo auctore id affirmet, docere neglexit. Res per se ipsa admodum est verisimilis. Crev.

6 *Annos prope sexaginta*] Ab anno nimirum 488. U. C. a quo hic quinquagesimus quintus annus agitur. Crev.

7 *Provinciam confecisse*] Debellasse. cf. supr. xxvi. 21.

8 *Exin Mutine*] Qui Agrigentum prodidisse traditur, supr. xxvi. 40.

U. C. 542. 'Numidarum cum Masinissa, Galae filio, acerrimo iuvene,
A. C. 210. 'Carthagine esse; et alios per totam Africam milites mercede conduci, qui in Hispaniam ad Hasdrubalem traiicerentur: ut is, quam maximo exercitu primo quoque tempore in Italiam transgressus, iungeret se Hannibali. In 'eo positam victoriam credere Carthaginienses. Classem 'praeterea ingentem apparari ad Siciliam repetendam, 'eamque se credere brevi traiecturam.' Haec recitata a consule ita movere senatum, ut non exspectanda comitia consuli censerent, sed dictatorem comitiorum habendorum causa dici, et extemplo in provinciam redeundum. Illa disceptatio tenebat, quod consul in Sicilia se M. Valerium Messallam, qui tum classi praeesset, dictatorem dicturum esse aiebat: Patres extra Romanum agrum (eum autem 9
Italia terminari) negabant dictatorem dici posse. M. Lucretius tribunus plebis quum de ea re consuleret, ita decrevit senatus, 'Ut consul prius, quam ab urbe discederet, 'populum rogaret, quem dictatorem dici placeret; eumque, 'quem populus iussisset, diceret dictatorem. Si consul 'noluisset, praetor populum rogaret: si ne is quidem vellet, 'tum tribuni ad plebem ferrent.' Quum consul se populum rogaturum negasset, quod suae potestatis esset, praetorem- 1
que vetuisset rogare; tribuni plebis rogarunt, plebesque 2
scivit, ut Q. Fulvius, qui tum ad Capuam erat, dictator diceretur. Sed, quo die id plebis concilium futurum erat, consul clam nocte in Siciliam abiit: destitutique Patres literas ad M. Claudium mittendas censuerunt, ut desertae ab collega reipublicae subveniret, diceretque, quem populus iussisset, dictatorem. Ita a M. Claudio consule Q. Fulvius dictator dictus, et ex eodem plebiscito et ab Q. Fulvio dic- 3
tatore P. Licinius Crassus pontifex maximus magister equitum dictus.

Concertatio de dictatore dicendo.

Q. Fulvius dictator.

6. Dictator postquam Romam venit, Cn. Sempronium Blaesum legatum, quem ad Capuam habuerat, in Etruriam provinciam ad exercitum misit, in locum C. Calpurnii praetoris; quem, ut Capuae exercituique suo praeesset, literis excivit. Ipse comitia, in quem diem primum potuit, edixit: quae, certamine inter tribunos dictatoremque iniecto, perfici non potuerunt. Galeria iuniorum, quae 4

Comitia.

Certamen inter dictatorem et tribunos plebis.

9 *Eum autem Italia terminari*] Haec ita accipienda sunt, ut nullus extra Italiam ager pro Romano haberetur, non ut omnis Italiae ager Romanus esset. Crev.

1 *Quod suae potestatis esset*] Arbitrium vero liberum dictatorem, quem vellet, dicendi consulem habuisse negat Niebhr. i. n. 1251.

2 *Tribuni plebis rogarunt*] cf. Supr. iv. 26. ubi senatus tribunos appellat adversus consules dictatorem dicere nolentes.

3 *Ex eodem plebiscito*] Hinc magistrum equitum antiquitus ex auctoritate plebeiorum equitum, non ad arbitrium dictatoris, dictum fuisse censet Niebhr. i. n. 1258, 1259.

4 *Galeria iuniorum*] cf. Supr. x. 22. xxiv. 7. xxvi. 22.

sorte praerogativa erat, Q. Fulvium et Q. Fabium consules U. C. 542.
5 dixerat, eodemque iure vocatae inclinassent, ni tribuni A. C. 210.
plebis C. et L. Arennii se interposuissent: qui, 'neque
6 'magistratum continuari satis civile esse,' aiebant; 'et 'multo foedioris exempli, eum ipsum creari, qui comitia 'haberet. Itaque, si suum nomen dictator acciperet, se 'comitiis intercessuros: si aliorum, praeterquam ipsius, 'ratio haberetur, comitiis se moram non facere.' Dictator causam comitiorum auctoritate senatus, plebiscito, exemplis tutabatur. 'Namque, Cn. Servilio consule, quum C. Fla'minius alter consul ad Trasimenum cecidisset, ex aucto'ritate Patrum ad plebem latum, plebemque scivisse, ut, 'quoad bellum in Italia esset, ex iis, qui consules fuissent, 'quos et quoties vellet, reficiendi consules populo ius esset: 'exemplumque eam in rem se habere vetus L. Postumii 'Megelli, qui interrex iis comitiis, quae ipse habuisset, 'consul cum C. Iunio Bubulco creatus esset; recens Q. 'Fabii, qui sibi continuari consulatum, nisi id bono publico 'fieret, profecto nunquam sisset.' His orationibus quum diu certatum esset, postremo ita inter dictatorem ac tribunos convenit, ut eo, quod censuisset senatus, staretur. Patribus id tempus reipublicae visum est, ut per veteres, et expertos, bellique peritos imperatores respublica gereretur. Itaque moram fieri comitiis non placere. Concedentibus tribunis, comitia habita. Declarati consules Q. Fabius Maximus quintum, Q. Fulvius Flaccus quartum. Praetores inde creati, L. Veturius Philo, T. Quinctius Crispinus, C. Hostilius Tubulus, C. Aurunculeius. Magistratibus in annum creatis, Q. Fulvius dictatura se abdicavit.

Extremo aestatis huius classis Punica navium quadraginta, cum praefecto Hamilcare in Sardiniam traiecta. Olbiensem primo, dein, postquam ibi P. Manlius Vulso praetor cum exercitu apparuit, circumacta inde ad alterum insulae latus, Caralitanum agrum vastavit, et cum praeda omnis generis in Africam rediit.

Sacerdotes Romani eo anno mortui aliquot suffectique. C. Servilius pontifex factus in locum T. Otacilii Crassi.
7 Ti. Sempronius Ti. F. Longus augur factus in locum T. Otacilii Crassi. Decemvir item sacris faciundis in locum

5 *Iure vocatae*] cf. Supr. v. 18. *Iure vocatae* reliquae dicebantur tribus, sive centuriae, praeter praerogativam, cuius suffragio renuntiato, in eandem sententiam ceterae plerumque inclinabant.

6 *Satis civile*] sc. Congruum aequae inter cives libertati, quippe plebiscito ann. U. C. 413. cautum erat, ne quis eundem magistratum intra decem annos caperet: quod haud dubie sublatum fuisset, si magistratus, a dictatura ad consulatum transiturus, cuivis continuatus esset.

7 *Ti. Sempronius . . . . T. Otacilii Crassi*] Haec verba unciolis inclusit Drakenb. quum Livius infr. xli. 21. mortem huius Ti. Sempronii referens,

U. C. 542. A. C. 210.
Ti. Sempronii C. F. Longi Ti. Sempronius Ti. F. Longus
suffectus. M. Marcius rex sacrorum mortuus est, et M.
Aemilius Papus maximus curio: neque in eorum locum 8
sacerdotes eo anno suffecti.

Censores.
Et censores hic annus habuit L. Veturium Philonem et
P. Licinium Crassum, maximum pontificem. Crassus Li-
cinius nec consul, nec praetor ante fuerat, quam censor est
factus: ex aedilitate gradum ad censuram fecit. Sed hi
censores neque senatum legerunt, nec quicquam publicae
rei egerunt: mors diremit L. Veturii. Inde et Licinius 9
censura se abdicavit. Aediles curules L. Veturius et P.
Licinius Varus ludos Romanos diem unum instaurarunt. 1
Aediles plebis Q. Catius et L. Porcius Licinus ex multaticio
argento signa aenea ad Cereris dedere: et ludos, pro tem- 2
poris eius copia, magnifici apparatus fecerunt.

7. Laelius ex Hispania Romam venit.
Exitu anni huius, die quarto et tricesimo, quam ab Tar-
racone profectus erat, C. Laelius legatus Scipionis Romam
venit: isque, cum agmine captivorum ingressus urbem,
magnum concursum hominum fecit. Postero die in sena-
tum introductus, captam Carthaginem, caput Hispaniae,
uno die, receptasque aliquot urbes, quae defecissent, no-
vasque in societatem ascitas, exposuit. Ex captivis com-
perta his fere congruentia, quae in literis fuerant M. Valerii
Messallae. Maxime movit Patres Hasdrubalis transitus in
Italiam, vix Hannibali atque eius armis subsistentem. 3
Productus et in concionem Laelius eadem edisseruit. Se-
natus ob res feliciter a P. Scipione gestas supplicationem in
unum diem decrevit. C. Laelium primo quoque tempore,
cum quibus venerat navibus, redire in Hispaniam iussit.

Carthaginis expugnationem in hunc annum contuli, multis auctoribus; haud nescius, quosdam esse, qui anno insequenti captam tradiderint: quod mihi minus simile veri visum est, annum integrum Scipionem nihil gerundo in Hispania consumpsisse.

U. C. 543. A. C. 209.
Q. Fabio Maximo quintum, Q. Fulvio Flacco quartum consulibus, Idibus Martiis, quo die magistratum inierunt,

---

eum decemvirum sacrorum fuisse, et quis illi in hoc sacerdotio successerit, memorat, at auguratûs non meminit; sed Gronov. fide MSS. nisus, haec haud dubie Livii verba fuisse censet, et apud Romanos sacerdotia plura in singulos haud raro collata fuisse variis exemplis confirmat.

8 *Maximus curio*] cf. Supr. iii. 7.

9 *Inde et Licinius censura se abdicavit*] Quia religioni esset in demortui locum censorem suffici. cf. supr. v. 31.

1 *Diem unum instaurarunt*] h. e. Diem unum ad quatriduum adiecerunt. cf. supr. xxv. 2. Niebhr. ii. n. 68.

2 *Ludos*] sc. Plebeios, Cereri, Libero Liberaeque factos. cf. Cic. in Verr. v. 14.

3 *Vix Hannibali . . . subsistentem*] Id est, vix parem: quemadmodum apud Cic. ad Divers. xi. 10. *subsistere sumptui*, quod ex optimis MSS. reposuerunt Victorius et Gebhardus. Cr.

U. C. 543. A. C. 209. Q. Fabio V. Q. Fulvio IV. Coss. Provinciae et exercitus.

Italia ambobus provincia decreta; regionibus tamen parti-
tum imperium: Fabius ad Tarentum, Fulvius in Lucanis ac
Bruttiis rem gereret. M. Claudio prorogatum in annum
imperium. Praetores sortiti provincias: C. Hostilius Tu-
bulus urbanam, L. Veturius Philo peregrinam cum Gallia,
T. Quinctius Crispinus Capuam, C. Aurunculeius Sardi-
niam. Exercitus ita per provincias divisi. Fulvio duae
legiones, quas in Sicilia M. Valerius Laevinus haberet: Q.
Fabio, quibus in Etruria C. Calpurnius praefuisset, decre-
tae. Exercitus urbanus ut in Etruriam succederet: C.
Calpurnius eidem praeesset provinciae exercituique: Ca-
puam exercitumque, quem Q. Fulvius habuisset, T. Quin-
4 ctius obtineret. L. Veturius ab C. Laetorio propraetore
provinciam exercitumque, qui tum iam Arimini erat, acci-
peret. M. Marcello, quibus consul bene rem gesserat,
legiones decretae. M. Valerio cum L. Cincio (his quoque
est enim prorogatum in Sicilia imperium) Cannensis exer-
citus datus: eumque supplere ex militibus, qui ex legioni-
bus Cn. Fulvii superessent, iussi. Conquisitos eos consules
in Siciliam miserunt: additaque eadem militiae ignominia,
5 sub qua Cannenses militabant, quique ex praetoris Cn.
Fulvii exercitu, ob similis iram fugae, missi eo ab senatu
fuerant. C. Aurunculeio eaedem in Sardinia legiones,
quibus P. Manlius Vulso eam provinciam obtinuerat, de-
6 cretae. P. Sulpicio, eadem legione eademque classe Ma-
cedoniam obtinere iusso, prorogatum in annum imperium.
Triginta quinqueremes ex Sicilia Tarentum ad Q. Fabium
consulem mitti iussae: cetera classe praedatum in Africam
aut ipsum M. Valerium Laevinum traiicere; aut mittere,
seu L. Cincium, seu M. Valerium Messallam. Nec de
Hispania quicquam mutatum, nisi quod non in annum Sci-
pioni Silanoque, sed donec revocati ab senatu forent, pro-
rogatum imperium est. Ita provinciae exercituumque in
eum annum partita imperia.

Inter maiorum rerum curas comitia maximi curionis, 8.
quum in locum M. Aemilii sacerdos crearetur, vetus exci-
taverunt certamen; patriciis negantibus C. Mamilii Vituli,
qui unus ex plebe petebat, habendam rationem esse, quia
nemo ante eum, nisi ex Patribus, id sacerdotium habuisset.

C. Mamilius primus ex plebe maximus curio.

4 *L. Veturius ab C. Laetorio*] Pro *L. Veturius*, quod Pighius reposuit, codices *C. Hostilius* prae se ferunt: sed Pighii coniectura iis, quae infr. 10. et 22. memorantur, praeclare firmatur.

5 *Praetoris Cn. Fulvii*] Triennio ante circa Herdoneam ab Hannibale victi. cf. supr. xxv. 21.

6 *P. Sulpicio*] Quem supr. xxvi. 28. exercitum omnem praeter socios dimittere iussum fuisse animadvertit Pighius. Hinc, quum, prorogato imperio, infr. 22, nulla legionis mentio facta sit, vel Livium hallucinatum esse, vel librarios peccasse Perizonius coniecit.

U. C. 543.
A. C. 209.

Flamen Dialis invitus inauguratur C. Valerius.

Tribuni appellati ad senatum reiecerunt. Senatus populi 7
potestatem fecit. Ita primus ex plebe creatus maximus
curio C. Mamilius Vitulus. Et flaminem Dialem invitum
inaugurari coegit P. Licinius pontifex maximus C. Vale-
rium Flaccum. Decemvir sacris faciundis creatus in locum
Q. Mucii Scaevolae demortui C. Laetorius. Causam in-
augurari coacti flaminis libens reticuissem, ni ex mala fama
in bonam vertisset. Ob adolescentiam negligentem luxu-
riosamque C. Flaccus flamen captus a P. Licinio pontifice 8
maximo erat, L. Flacco fratri germano cognatisque aliis ob
eadem vitia invisus. Is, ut animum eius cura sacrorum et
caerimoniarum cepit, ita repente exuit antiquos mores, ut
nemo tota iuventute haberetur prior, nec probatior primo-
ribus Patrum, suis pariter alienisque, esset. Huius famae
consensu elatus ad iustam fiduciam sui, rem intermissam
per multos annos ob indignitatem flaminum priorum repe-

Iure sacerdotii senatum ingreditur.

tivit, ut in senatum introiret. Ingressum eum curiam quum
L. Licinius praetor inde eduxisset, tribunos plebis appella-
vit flamen. Vetustum ius sacerdotii repetebat: datum id
cum toga praetexta et sella curuli flaminio esse. Praetor,
non exoletis vetustate annalium exemplis stare ius, sed re-
centissimae cuiusque consuetudinis usu, volebat: nec pa-
trum, nec avorum memoria Dialem quemquam id ius usur-
passe. Tribuni, rem inertia flaminum obliteratam ipsis,
non sacerdotio, damno fuisse, quum aequum censuissent,
ne ipso quidem contra tendente praetore, magno assensu
Patrum plebisque, flaminem in senatum introduxerunt;
omnibus ita existimantibus, magis sanctitate vitae, quam
sacerdotii iure, rem eam flaminem obtinuisse.

Consules prius, quam in provincias irent, duas urbanas 9
legiones, in supplementum, quantum opus erat ceteris
exercitibus militum, scripserunt. Urbanum veterem exer-
citum Fulvius consul C. Fulvio Flacco legato (frater hic
consulis erat) in Etruriam dedit ducendum, et legiones,
quae in Etruria erant, Romam deducendas. Et Fabius

7 *Senatus populi potestatem fecit*] Senatus censuit liberam huiusce rei potestatem populo esse relinquendam. Sic Sallust. B. Iug. 78. *Graeci optionem Carthaginiensium faciunt.* Cr.

8 *Flamen captus*] Verbum in hac re proprium. Dicebatur enim flamen *capi*, vestalis *capi*, id est, eligi a pontifice maximo. Vid. A. Gellium, i. 12. Quod autem hic L. Flaccus flamen captus memoratur a pontifice maximo ob adolescentiam negligentem luxuriosamque, nimirum vel speravit pontifex maximus, id quod evenit, fore ut animus eius cura sacrorum et caerimoniarum occupatus vitia exueret; vel, quia clarissimo genere ortus adolescens ob pravos mores nullum publicum munus adipisci posse videretur, ideo solari cognatos eius voluit, hoc ei impertito sacerdotio. Crev.

9 *Duas urbanas legiones*] Vitiosam esse huius loci interpunctionem suspicatur Crevier. qui *duas urbanas legiones;* legendum vult, quippe *legiones urbanae* a militibus, qui ad subita belli ministeria praesto essent, omnino diversae essent.

consul reliquias exercitus Fulviani conquisitas (fuere autem U. C. 543.
ad tria millia trecenti triginta sex) Q. Maximum filium A. C. 209.
ducere in Siciliam ad M. Valerium proconsulem iussit: Exercitus
atque ab eo duas legiones et triginta quinqueremes accipere. in Sicilia.
Nihil hae eductae ex insula legiones minuerunt nec viribus
nec specie eius provinciae praesidium. Nam quum, praeter
egregie suppletas duas veteres legiones, transfugarum etiam
Numidarum equitum peditumque magnam vim haberet,
Siculos quoque, qui in exercitu Epicydis aut Poenorum
fuerant, belli peritos viros, milites scripsit. Ea externa
auxilia quum singulis Romanis legionibus adiunxisset, duorum
speciem exercituum servavit: altero L. Cincium partem
insulae, qua regnum Hieronis fuerat, tueri iussit: altero
1 ipse ceteram insulam tuebatur, divisam quondam Romani
Punicique imperii finibus: classe quoque navium septuaginta
partita, ut omni ambitu litorum praesidia orae maritimae
essent. Ipse cum Mutinis equitatu provinciam pera-
2 grabat, ut viseret agros, cultaque ab incultis notaret, et perinde
dominos laudaret castigaretque. Ita tantum ea cura
frumenti provenit, ut et Romam mitteret, et Catanam conveheret,
unde exercitui, qui ad Tarentum aestiva acturus
esset, posset praeberi.

Ceterum transportati milites in Siciliam (et erant maior 9.
pars Latini nominis sociorumque) prope magni motus
causa fuere: adeo ex parvis saepe magnarum momenta rerum
pendent. Fremitus enim inter Latinos sociosque in Querelae
conciliis ortus: 'Decimum annum delectibus, stipendiis sociorum
'exhaustos esse: quotannis ferme clade magna pugnare. et Latini
'Alios in acie occidi, alios morbo absumi: magis perire sibi nominis.
'civem, qui ab Romano miles lectus sit, quam qui a Poeno
'captus. Quippe ab hoste gratis remitti in patriam: ab
'Romanis extra Italiam in exsilium verius, quam in militiam,
ablegari. Octavum iam ibi annum senescere Cannensem
militem, moriturum ante, quam Italia hostis
'(quippe nunc quum maxime florens viribus) excedat. Si
'veteres milites non redeant in patriam, novi legantur, brevi
'neminem superfuturum. Itaque, quod propediem res
'ipsa negatura sit, priusquam ad ultimam solitudinem
'atque egestatem perveniant, negandum populo Romano
'esse. Si consentientes in hoc socios videant Romani, pro-
'fecto de pace cum Carthaginiensibus iungenda cogitaturos:

1 *Divisam quondam*] Hanc divisionem nunquam locum habuisse censet Duker. Sed Crevier. tempus belli Punici primi fortasse a nostro respici monet.

2 *Perinde dominos*] *Proinde* Gronovius emendat, quem auctorem secutus est Bekker. Voculas *pro*, *prae*, et *per*, saepissime in mss. permutari, quum librarii passim compendia, quibus notari solebant, confuderint, monet Drakenb. De vocula *perinde*, cf. Ruhnken. Opusc. p. 748.

U. C. 543. A. C. 209.

Coloniae duodecim negant se daturas milites Romanis.

Castigantur a Coss.

'aliter nunquam, vivo Hannibale, sine bello Italiam fore.'
Haec acta in conciliis. Triginta tum coloniae populi Ro- 3
mani erant. Ex iis duodecim, quum omnium legationes 4
Romae essent, negaverunt consulibus esse, unde milites
pecuniamque darent. Eae fuere Ardea, Nepete, Sutrium,
Alba, Carseoli, Cora, Suessa, Circeii, Setia, Cales, Narnia,
Interamna. Nova re consules icti, quum absterrere eos a
tam detestabili consilio vellent, castigando increpandoque
plus, quam leniter agendo, profecturos rati, 'eos ausos esse
'consulibus dicere,' aiebant, 'quod consules, in senatu ut
'pronuntiarent, in animum inducere non possent. Non
'enim detrectationem eam munerum militiae, sed apertam
'defectionem a populo Romano esse. Redirent itaque
'propere in colonias, et, tanquam integra re, locuti magis,
'quam ausi, tantum nefas, cum suis consulerent: admone-
'rent, non Campanos, neque Tarentinos eos esse, sed Ro-
'manos; inde oriundos, inde in colonias atque in agrum
'bello captum stirpis augendae causa missos: quae liberi
'parentibus deberent, ea illos Romanis debere, si ulla
'pietas, si memoria antiquae patriae esset. Consulerent
'igitur de integro: nam, tum quidem quae temere agitas-
'sent, ea prodendi imperii Romani, tradendae Hannibali
'victoriae esse.' Quum alternis haec consules diu iactas-
sent, nihil moti legati, 'neque se, quod domum renun-
'tiarent, habere,' dixerunt, 'neque senatum suum, quid
'novi consuleret, ubi nec miles, qui legeretur, nec pecunia,
'quae daretur in stipendium, esset.' Quum obstinatos eos
viderent consules, rem ad senatum detulerunt: ubi tantus
pavor animis omnium est iniectus, ut magna pars, 'actum
'de imperio,' diceret. 'Idem alias colonias facturas; idem
'socios consensisse omnes, ad prodendam Hannibali urbem
10. 'Romanam.' Consules hortari et consolari senatum, et
dicere, 'Alias colonias in fide atque officio pristino fore;
'eas quoque ipsas, quae officio decessissent, si legati circa
'eas colonias mittantur, qui castigent, non qui precentur,
'verecundiam imperii habituras esse.' Permissum ab se-
natu iis quum esset, agerent, facerentque, ut e republica
ducerent; pertentatis prius aliarum coloniarum animis,
citaverunt legatos, quaesiveruntque ab iis, 'ecquid milites
'ex formula paratos haberent?' Pro duodeviginti coloniis 5

3 *Triginta tum coloniae*] Tres et quadraginta colonias a Romanis ab urbe condita usque ad hoc tempus deductas fuisse Livio auctore docet Sigonius. Unde aut reliquas in potestate Hannibalis iam fuisse, aut ad subsidia Romam mittenda non satis valuisse, cum Crevierio existimes.

4 *Legationes Romae*] sc. Vel ob eam causam a consulibus evocatae, vel ultro Romam profectae, ut Lips. de Mil. Rom. i. 7. animadvertit. Duk.

5 *Ex formula*] Qua descriptum erat, quantum quaeque colonia militum deberet. Vid. supr. xxii. 57. Crev.

M. Sextilius Fregellanus respondit: 'et milites ex formula 'paratos esse: et, si pluribus opus esset, plures daturos: 'et, quicquid aliud imperaret velletque populus Romanus, 'enixe facturos. Ad id sibi neque opes deesse, animum 'etiam superesse.' Consules, sibi parum videri, praefati, pro merito eorum, sua voce collaudari eos, nisi universi Patres iis in curia gratias egissent, sequi in senatum iusserunt. Senatus, quam poterat honoratissimo decreto allocutus eos, mandat consulibus, ut ad populum quoque eos producerent, et inter multa alia praeclara, quae ipsis maioribusque suis praestitissent, recens etiam meritum eorum in rempub-
6 licam commemorarent. Ne nunc quidem post tot saecula sileantur, fraudenturve laude sua. Signini fuere, et Norbani, Saticulanique, et Brundisini, et Fregellani, et Lucerini,
7 et Venusini, et Hadriani, et Firmani, et Ariminenses: et ab altero mari, Pontiani, et Paestani, et Cosani: et mediterranei, Beneventani, et Aesernini, et Spoletini, et Placentini, et Cremonenses. Harum coloniarum subsidio tum imperium populi Romani stetit: iisque gratiae et in senatu, et ad populum actae. Duodecim aliarum coloniarum, quae detrectaverunt imperium, mentionem fieri Patres vetuerunt, neque illos dimitti, neque retineri, neque appellari a consulibus. Ea tacita castigatio maxime ex dignitate populi Romani visa est.

U. C. 543.
A. C. 209.
Reliquae in officio sunt.

8 Cetera expedientibus, quae ad bellum opus erant, con-
9 sulibus, aurum vicesimarium, quod in sanctiore aerario ad ultimos casus servabatur, promi placuit. Prompta ad quattuor millia pondo auri. Inde quingena pondo data consulibus, et M. Marcello, et P. Sulpicio proconsulibus, et L. Veturio praetori, qui Galliam provinciam sortitus erat; additumque Fabio consuli centum pondo auri praecipuum, quod in arcem Tarentinam portaretur. Ce-
1 tero usi sunt ad vestimenta praesenti pecunia locanda exercitui, qui in Hispania bellum secunda sua fama ducisque gerebat.

Aurum vicesimarium.

Prodigia quoque, priusquam ab urbe consules proficiscerentur, procurari placuit. In Albano monte tacta de coelo

11.
Prodigia.

6 *Post tot saecula*] Paullo plus ducenti anni effluxerant ab hoc tempore ad illud, quo Livius suam historiam scribebat. An et hic γένεαι intelligi debent? Vid. supr. ix. 18. Crev.

7 *Ariminenses*] Hinc Savignius locum apud Ciceron. Orat. pro A. Caecina c. 35. refinxit, *duodeviginti* pro *duodecim* coloniis legendum suadens. cf. Museum Philolog. Cantab. ii. p. 156.

8 *Aurum vicesimarium*] Aurum congestum paullatim ex vicesima parte pretii eorum, qui manumittebantur; quae quidem solvi coepta fuerat anno U. C. 398. Vid. supr. vii. 16. Clericus.

9 *In sanctiore aerario*] sc. Reconditiore, unde, nisi in gravissimis discriminibus, non depromeretur.

1 *Ad vestimenta*] Quae exercitui praebenda conducerent redemptores.

U. C. 543. A. C. 209.

erant signum Iovis, arborque templo propinqua, et Ostiae 2
lacus, et Capuae murus, Fortunaeque aedes, et Sinuessae murus portaque. Haec de coelo tacta. Cruentam etiam fluxisse aquam Albanam, quidam auctores erant: et Romae
intus cellam aedis Fortis Fortunae de capite signum, quod 3
in corona erat, in manus sponte sua prolapsum. Et Priverni satis constabat bovem locutum, vulturiumque frequenti foro in tabernam devolasse, et Sinuessae natum ambiguo inter marem ac feminam sexu infantem: quos androgynos vulgus (ut pleraque, faciliore ad duplicanda verba Graeco sermone) appellat: et lacte pluisse, et cum elephanti capite puerum natum. Ea prodigia hostiis maioribus procurata, et supplicatio circa omnia pulvinaria, et ob- 4
secratio in unum diem indicta: et decretum, ut C. Hostilius praetor ludos Apollini, sicut his annis voti factique erant, voveret faceretque.

Censores.

Per eos dies et censoribus creandis Q. Fulvius consul comitia habuit. Creati censores, ambo qui nondum consules fuerant, M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus. Hi censores ut agrum Campanum fruendum 5
locarent, ex auctoritate Patrum latum in plebem est, ple- 6
besque scivit.

De legendo principe senatus contentio.

Senatus lectionem contentio inter censores de principe legendo tenuit. Sempronii lectio erat: ceterum Cornelius 'morem traditum a patribus sequendum' aiebat, 'ut, qui primus censor ex iis, qui viverent, fuisset, 'eum principem legerent.' Is T. Manlius Torquatus erat. Sempronius, 'cui dii sortem legendi dedissent, et ius li'berum eosdem dedisse deos. Se id suo arbitrio facturum: 'lecturumque Q. Fabium Maximum, quem tum principem 'Romanae civitatis esse, vel Hannibale iudice, victurus 7
'esset.' Quum diu certatum verbis esset, concedente collega, lectus a Sempronio princeps in senatu Q. Fabius Maximus consul: inde alius lectus senatus, octo praeteritis,

2 *Ostiae lacus*] Quum *lacum* de coelo tactum fuisse nuspiam alibi legerit, nec quomodo id dici possit, intellexerit, *lucus* hoc loco Livium fortasse scripsisse coniecit Crevier.

3 *Intus cellam*] *Intus domum* apud Plaut. Mil. Glor. ii. 6. 55. citat Gronovius.

4 *Obsecratio . . . indicta*] *Obsecratio* sumitur hic specialiore sensu pro ritu quodam peculiari supplicandi diis, quemadmodum supr. iv. 21. *Obsecratio . . . a populo duumviris praeeuntibus est facta.* Crev.

5 *Ut agrum Campanum fruendum locarent*] sc. Ut fructum seu vectigal, quod possessores reipublicae penderent, mancipibus locarent. Noster, ut Crevier. monet, memoravit supr. 3. agrum Campanum a Fulvio locatum esse. Sed nimirum haec res sollenniore ritu peragitur a censoribus, quorum proprium hoc munus erat, ex auctoritate Patrum plebisque iussu.

6 *Latum in plebem*] Hanc inusitatam loquendi formam tantum non respuit Crevier. quum semper alias scriptores antiqui dixerint *ferre ad plebem*, quam lectionem edd. quaedam prae se ferunt.

7 *Victurus esset*] Evicturus esset. cf. Cic. ad Divers. xi. 28. "Perinde ac si iam vicerit, obitum eius rei publicae fuisse utilem."

U. C. 543.
A. C. 209.

inter quos L. Caecilius Metellus erat, infamis auctor de-
serendae Italiae post Cannensem cladem. In equestribus
quoque notis eadem servata causa: sed erant perpauci,
quos ea infamia attingeret. Illis omnibus (et multi erant)
adempti equi, qui Cannensium legionum equites in Sicilia
8 erant. Addiderunt acerbitati etiam tempus, ne praeterita
stipendia procederent iis, quae equo publico emeruerant,
sed dena stipendia equis privatis facerent. Magnum prae-
terea numerum eorum conquisiverunt, qui equo merere
deberent: atque ex iis, qui principio eius belli septendecim
annos nati fuerant, neque militaverant, omnes aerarios fe-
cerunt. Locaverunt inde reficienda, quae circa forum
9 incendio consumpta erant, septem tabernas, macellum,
atrium regium.

Notati Cannenses equites.

Transactis omnibus, quae Romae agenda erant, consules 12.
ad bellum profecti. Prior Fulvius praegressus Capuam.
Post paucos dies consecutus Fabius: qui et collegam coram
obtestatus, et per literas Marcellum, ut quam acerrimo
bello detinerent Hannibalem, dum ipse Tarentum oppu-
gnaret: ea urbe adempta hosti iam undique pulso, nec ubi
consisteret, nec quid fidum respiceret habenti, ne remo-
randi quidem causam in Italia fore. Rhegium etiam nun-
tium mittit ad praefectum praesidii, quod ab Laevino
1 consule adversus Bruttios ibi locatum erat, octo millia ho-
minum: pars maxima ab Agathyrna, sicut antea dictum
est, ex Sicilia traducta, rapto vivere hominum assuetorum.
2 Additi erant Bruttiorum indidem perfugae, et audacia et
audendi omnia necessitatibus pares. Hanc manum ad
Bruttium primum agrum depopulandum duci iussit, inde
ad Cauloniam urbem oppugnandam. Imperata non im-
pigre solum, sed etiam avide, exsecuti, direptis fugatisque
cultoribus agri, summa vi urbem oppugnabant. Marcellus,
et consulis literis excitus, et quia ita in animum induxerat,
neminem ducem Romanum tam parem Hannibali, quam
se, esse, ubi primum in agris pabuli copia fuit, ex hibernis
profectus, ad Canusium Hannibali occurrit. Sollicitabat
ad defectionem Canusinos Poenus: ceterum, ut appropin-
quare Marcellum audivit, castra inde movit. Aperta erat

Fabius statuit Tarentum oppugnare.

Marcellus ad Canusium Hannibali occurrit.

Recedit Hannibal, sequente Marcello.

8 *Ne praeterita stipendia procederent iis, quae equo publico emeruerant*] Ne praeteritorum stipendiorum, quae equo publico emeruerant, ulla ratio haberetur. Hinc dena stipendia facere equis privatis iubentur. Tot enim annis, nempe decem, finiebatur equestris militiae tempus, teste Polyb. vi. 19. Crev.

9 *Septem tabernas*] cf. Supr. xxvi. 27.

1 *Octo millia hominum . . . vivere hominum assuetorum*] Alterutro loco vox *hominum* abundare videtur. Utrum autem ex posteriore Crevierius, an ex priori loco Gronovius expungendam rectius censuerit, viderint lectores.

2 *Indidem*] Ex hac ipsa regione, in qua Rhegium erat. Crev.

U. C. 543. A. C. 209.

regio, sine ullis ad insidias latebris; itaque in loca saltuosa cedere inde coepit. Marcellus vestigiis instabat, castraque castris conferebat: et, opere perfecto, extemplo in aciem legiones educebat. Hannibal, turmatim per equites peditumque iaculatores levia certamina serens, casum universae pugnae non necessarium ducebat: tractus est tamen ad id, quod vitabat, certamen. Nocte praegressum assequitur locis planis ac patentibus Marcellus: castra inde ponentem,

Proelium aequo Marte.

pugnando undique in munitores, operibus prohibet. Ita signa collata, pugnatumque totis copiis: et, quum iam nox instaret, Marte aequo discessum est. Castra, exiguo distantia spatio, raptim ante noctem permunita. Postero die luce prima Marcellus in aciem copias eduxit. Nec Hannibal detrectavit certamen, multis verbis adhortatus milites, 'ut, memores Trasimeni Cannarumque, contunderent ferociam hostis: urgere atque instare eum: non iter quietos facere, non castra ponere pati, non respirare aut circumspicere: quotidie simul orientem solem et Romanam aciem in campis videndam esse. Si uno proelio haud incruentus abeat, quietius deinde tranquilliusque eum bel-

Alterum proelium, in quo superior Poenus.

laturum.' His irritati adhortationibus, simulque taedio ferociae hostium quotidie instantium lacessentiumque, acriter proelium ineunt. Pugnatum amplius duabus horis est. Cedere inde ab Romanis dextra ala et extraordinarii 3 coepere. Quod ubi Marcellus vidit, duodevicesimam legionem in primam aciem inducit. Dum alii trepidi cedunt, alii segniter subeunt, turbata tota acies est, dein prorsus fusa; et, vincente pudorem metu, terga dabant. Cecidere in pugna fugaque ad duo millia et septingenti civium sociorumque: in his quattuor Romani centuriones, duo tribuni militum, M. Licinius et M. Helvius. Signa militaria quattuor de ala, prima quae fugit; duo de legione, quae cedentibus sociis successerat, amissa.

13.

Exercitus acriter a Marcello increpitus.

Marcellus, postquam in castra reditum est, concionem adeo saevam atque acerbam apud milites habuit, ut proelio, per diem totum infeliciter tolerato, tristior iis irati ducis oratio esset. 'Diis immortalibus, ut in tali re, laudes gratesque,' inquit, 'ago, quod victor hostis, cum tanto pavore incidentibus vobis in vallum portasque, non ipsa castra est aggressus. Deseruissetis profecto eodem terrore castra,

3 *Dextra ala et extraordinarii*] Socii pars *alares* erant, pars *extraordinarii.* Ex omni enim sociali exercitu eligebantur appositissimi ad ea omnia quae vera virtute egent, quos a ceteris abiungebant et vocabant *extraordinarios.* Ex equitibus pars tertia, ex peditibus quinta sumebatur. Reliquos in duas alas, dextram et sinistram, dividebant. Haec fere Polyb. vi. 26. quem interpretatur Lipsius, de Mil. Rom. ii. 7. Erant igitur *alares et extraordinarii*, tum equites tum pedites. Hic de peditibus sermo est. CREV.

'quo omisistis pugnam. Qui pavor hic, qui terror, quae U. C. 543.
'repente, qui, et cum quibus pugnaretis, oblivio animos A. C. 209.
'cepit? Nempe iidem sunt hi hostes, quos vincendo et 'victos sequendo priorem aestatem absumpsistis; quibus 'dies noctesque fugientibus per hos dies institistis; quos 'levibus proeliis fatigastis; quos hesterno die nec iter 'facere, nec castra ponere passi estis. Omitto ea, quibus
4 'gloriari potestis: cuius et ipsius pudere ac poenitere vos 'oportet, referam. Nempe, aequis manibus hesterno die 'diremistis pugnam. Quid haec nox, quid hic dies attulit? 'Vestrae his copiae imminutae sunt, an illorum auctae? 'Non equidem mihi cum exercitu meo loqui videor, nec 'cum Romanis militibus: corpora tantum atque arma 'eadem sunt. An, si eosdem animos habuissetis, terga 'vestra vidisset hostis? signa alicui manipulo aut cohorti
5 'abstulisset? Adhuc caesis Romanis legionibus gloria-'batur. Vos illi hodierno die primum fugati exercitus 'dedistis decus.' Clamor inde ortus, ut veniam eius diei daret; ubi vellet, deinde experiretur militum suorum animos. 'Ego vero experiar,' inquit, 'milites: et vos 'crastino die in aciem educam, ut victores potius, quam 'victi, veniam impetretis, quam petitis.' Cohortibus, quae signa amiserant, hordeum dari iussit: centurionesque ma-
6 nipulorum, quorum signa amissa fuerant, destrictis gladiis discinctos destituit; et, ut postero die omnes, equites, pedites, armati adessent, edixit. Ita concio dimissa fatentium, iure ac merito sese increpitos; neque illo die virum quemquam in acie Romana fuisse, praeter unum ducem; cui aut morte satisfaciendum, aut egregia victoria esset. Postero die ornati armatique ad edictum aderant. Imperator eos collaudat, pronuntiatque, 'a quibus orta pridie 'fuga esset, cohortesque, quae signa amisissent, se in pri-'mam aciem inducturum. Edicere iam sese, omnibus 'pugnandum ac vincendum esse: et annitendum singulis 'universisque, ne prius hesternae fugae, quam hodiernae 'victoriae, fama Romam perveniat.' Inde cibo corpora firmare iussi, ut, si longior pugna esset, viribus sufficerent. Ubi omnia dicta factaque sunt, quibus excitarentur animi militum, in aciem procedunt. Quod ubi Hannibali nun- 14.
tiatum est: 'Cum eo nimirum,' inquit, 'hoste res est, qui Tertium proelium.

4 *Cuius et ipsius*] Id referam, quod vobis ipsum pudori esse deberet, nempe aequatam vobis hesterno die cum hostibus pugnam. CREV.

5 *Adhuc caesis*] Hactenus gloriabatur Hannibal caesas a se Romanas legiones; at nunquam integras fugaverat. Vos ei hoc decus hodie primum dedistis. CREV.

6 *Destrictis gladiis discinctos*] Stare eos Marcellus iussit per aliquantum temporis, discinctos cum nudatis et evaginatis gladiis: quod erat poenae militaris genus, memoratum ap. Sueton. Aug. 24. CREV.

U. C. 543. A. C. 209.

'nec bonam, nec malam ferre fortunam potest. Seu vicit, 'ferociter instat victis; seu victus est, instaurat cum victo-'ribus certamen.' Signa inde canere iussit; copias educit. Pugnatum utrimque aliquanto, quam pridie, acrius est:
Poenis ad obtinendum hesternum decus annitentibus, Ro- 7
manis ad demendam ignominiam. Sinistra ala ab Romanis 8
et cohortes, quae amiserant signa, in prima acie pugnabant, et legio vicesima ab dextro cornu instructa. L. Cornelius Lentulus et C. Claudius Nero legati cornibus praeerant, Marcellus mediam aciem, hortator testisque praesens, firmabat. Ab Hannibale Hispani primam obtinebant frontem, et id roboris in omni exercitu erat. Quum anceps diu pugna esset, Hannibal elephantos in primam aciem induci iussit: si quem iniicere ea res tumultum ac pavorem posset. Et primo turbarunt signa ordinesque, et partim occulcatis, partim dissipatis terrore, qui circa erant, nudaverant una parte aciem: latiusque fuga manasset, ni C.
Decimius Flavus tribunus militum, signo arrepto primi 9
hastati, manipulum eius signi se sequi iussisset. Duxit, ubi maxime tumultum conglobatae belluae faciebant, pilaque in eas coniici iussit. Haesere omnia tela haud difficili ex propinquo in tanta corpora ictu, et tam conferta turba. Sed ut non omnes vulnerati sunt: ita, in quorum tergis
infixa stetere pila, (ut est genus anceps) in fugam versi 1
etiam integros avertere. Tum iam non unus manipulus, sed pro se quisque miles, qui modo assequi agmen fugientium elephantorum poterat, pila coniicere. Eo magis ruere in suos belluae; tantoque maiorem stragem edere, quam
inter hostes ediderant, quanto acrius pavor consternatam 2
agit, quam insidentis magistri imperio regitur. In perturbatam transcursu belluarum aciem signa inferunt Romani pedites: et haud magno certamine dissipatos trepidantesque avertunt. Tum in fugientes equitatum immittit Marcellus, nec ante finis sequendi est factus, quam in castra paventes compulsi sunt. Nam super alia, quae terrorem trepidationemque facerent, elephanti quoque duo in ipsa porta corruerant, coactique erant milites per fossam vallumque ruere in castra. Ibi maxima hostium caedes facta: caesa ad octo millia hominum, quinque elephanti. Nec

Elephanti aciem Rom. turbant.

Fugantur.

Vincit Marcellus.

7 *Obtinendum*] Retinendum, conservandum.

8 *Sinistra ala ... et legio vicesima*] Pronuntiaverat Marcellus se in primam aciem inducturum eos, a quibus pridie fuga orta esset: in praecedenti autem pugna fuga oritur a dextra ala, ac deinde duodevicesima legione. Itaque mirum videri debet, quod hic sinistra ala et vicesima legio in prima acie pugnent. Crev.

9 *Signo . . . primi hastati*] Signo primi manipuli hastatorum.

1 *Ut est genus anceps*] Quod elephanti tam in suos, quam in hostes ruant. Sigon.

2 *Consternatam*] Subaudi *belluam*.

Romanis incruenta victoria fuit: mille ferme et septingenti de duabus legionibus, et sociorum supra mille et trecentos occisi: vulnerati permulti civium sociorumque. Hannibal nocte proxima castra movit. Cupientem insequi Marcellum prohibuit multitudo sauciorum. Speculatores, qui prosequerentur agmen, missi, postero die retulerunt, Bruttios Hannibalem petere.

U. C. 543. A. C. 209.

Retrocedit Hannibal.

15.

Iisdem fere diebus et ad Q. Fulvium consulem Hirpini,
3 et Lucani, et Volcentes, traditis praesidiis Hannibalis, quae in urbibus habebant, dediderunt sese, clementerque a consule, cum verborum tantum castigatione ob errorem praeteritum, accepti sunt: et Bruttiis similis spes veniae facta est: quum ab iis Vibius et Pactius fratres, longe nobilissimi gentis eius, eandem, quae data Lucanis erat, conditionem deditionis petentes venissent. Q. Fabius consul oppidum in Sallentinis Manduriam vi cepit. Ibi ad quattuor millia hominum capta, et ceterae praedae aliquantum. Inde Tarentum profectus, in ipsis faucibus portus posuit castra. Naves, quas Livius tutandis commeatibus habuerat, partim machinationibus onerat apparatuque moenium oppugnandorum, partim tormentis et saxis omnique missilium telorum genere instruit, onerarias quoque, non eas solum, quae remis agerentur; ut alii machinas scalasque ad muros ferrent, alii procul ex navibus vulnerarent moenium propugnatores. Eae naves, ab aperto mari ut urbem aggrederentur, instructae parataeque sunt. Et erat liberum mare, classe Punica, quum Philippus oppugnare Aetolos pararet, Corcyram transmissa. In Bruttiis interim Caulonis oppugnatores, sub adventum Hannibalis, ne opprimerentur, in tumulum, a praesenti impetu tutum, se recepere.

Deseritur ab Hirpinis, aliisque.

Fabius Tarentum oppugnat.

Fabium, Tarentum obsidentem, leve dictu momentum ad
4 rem ingentem potiundam adiuvit. Praesidium Bruttiorum datum ab Hannibale Tarentini habebant. Eius praesidii praefectus deperibat amore mulierculae, cuius frater in exercitu Fabii consulis erat. Is, certior literis sororis factus de nova consuetudine advenae locupletis, atque inter populares tam honorati, spem nactus per sororem quolibet impelli amantem posse, quid speraret, ad consulem detulit. Quae quum haud vana cogitatio visa esset, pro perfuga iussus Tarentum transire, ac per sororem praefecto conciliatus, primo occulte animum eius tentando, dein satis explorata levitate, blanditiis muliebribus perpulit eum ad prodi-

Tarentum proditione captum.

3 *Volcentes*] Qui Volsca, sive Osca, origine essent, Sabellica immigratione profugi in Lucaniam acti. Hoc vocabulum miram nominum Italicorum varietatem praeclare referre censet Niebhr. i. n. 219. iii. n. 653.

4 *Praesidium Bruttiorum*] Id est, cohortem Bruttiorum, quae in partem veniret tuendae urbis.

U. C. 543. A. C. 209. tionem custodiae loci, cui praepositus erat. Ubi et ratio agendae rei, et tempus convenit, miles, nocte per intervalla stationum clam ex urbe emissus, ea, quae acta erant, quaeque ut agerentur, convenerat, ad consulem refert. Fabius vigilia prima, dato signo iis, qui in arce erant, quique custodiam portus habebant, ipse circuito portu ab regione urbis in orientem versa occultus consedit. Canere inde tubae simul ab arce, simul a portu et ab navibus, quae ab aperto mari appulsae erant; clamorque undique cum ingenti tumultu, unde minimum periculi erat, de industria ortus. Consul interim silentio continebat suos. Igitur Democrates, qui praefectus antea classis fuerat, forte illo loco praepositus, 5
postquam quieta omnia circa se vidit, alias partes eo tumultu personare, ut captae urbis interdum excitaretur clamor, veritus ne inter cunctationem suam consul aliquam vim faceret, signaque inferret, praesidium ad arcem, unde maxime terribilis accidebat sonus, traducit. Fabius, quum et ex temporis spatio et ex silentio ipso (quod, ubi paullo ante strepebant excitantes vocantesque ad arma, inde nulla accidebat vox) deductas custodias sensisset; ferri scalas ad eam partem muri, qua Bruttiorum cohortem praesidium agitare proditionis conciliator nuntiaverat, iubet. Ea primum est captus murus, adiuvantibus recipientibusque Bruttiis: et transcensum in urbem est. Inde et proxima refracta porta, ut frequenti agmine signa inferrentur. Tum, clamore sublato, sub ortum ferme lucis, nullo obvio armato, in forum perveniunt: omnesque undique, qui ad arcem

16. Pugna in foro. portumque pugnabant, in se converterunt. Proelium in aditu fori maiore impetu, quam perseverantia, commissum est. Non animo, non armis, non arte belli, non vigore aut viribus corporis, par Romano Tarentinus erat. Igitur, pilis tantum coniectis, prius paene, quam consererent manus, terga dederunt, dilapsique per nota urbis itinera in suas amicorumque domos. Duo ex ducibus Nico et Democrates fortiter pugnantes cecidere. Philemenus, qui proditionis 6
ad Hannibalem auctor fuerat, quum citato equo ex proelio avectus esset; vacuus paullo post equus errans per urbem cognitus, corpus nusquam inventum est. Creditum vulgo est, in puteum apertum ex equo praecipitasse. Carthalonem autem, praefectum praesidii Punici, cum commemo- 7
ratione paterni hospitii, positis armis, venientem ad con-

5 *Illo loco praepositus*] Intellige *praesidio*. GRONOV.

6 *Philemenus*] Hic Tarenti proditor *Philemenus* vocatur supr. xxv. 8. et 9. Scripti fere *Philemenes*: Polybius, Φιλήμενος. CREV.

7 *Cum commemoratione paterni hospitii . . . venientem ad consulem*] Quum veniret ad consulem, commemorans sibi paternum esse cum eo hospitium. Intelligendus est autem Carthalo id commemorasse, non apud

sulem, miles obvius obtruncat. Alii alios passim sine discrimine armatos, inermes, caedunt, Carthaginienses Tarentinosque pariter. Bruttii quoque multi interfecti, seu per errorem, seu vetere in eos insito odio, seu ad proditionis famam, ut vi potius atque armis captum Tarentum videretur, exstinguendam. Tum ab caede ad diripiendam urbem discursum. Millia triginta servilium capitum dicuntur capti: argenti vis ingens facti signatique: auri octoginta tria pondo: signa tabulaeque, prope ut Syracusarum ornamenta aequaverint. Sed maiore animo generis eius praeda
8 abstinuit Fabius, quam Marcellus; qui interrogante scriba,
9 quid fieri signis vellet, (ingentis magnitudinis dii sunt, suo quisque habitu in modum pugnantium formati) 'deos iratos Tarentinis relinqui' iussit. Murus inde, qui urbem ab arce dirimebat, dirutus est ac disiectus.

U. C. 543. A. C. 209. Multi passim occisi.

Dum haec Tarenti aguntur, Hannibal iis, qui Cauloniam obsidebant, in deditionem acceptis, audita oppugnatione Tarenti, dies noctesque cursim agmine acto, quum, festinans ad opem ferendam, captam urbem audisset; 'Et Romani,' inquit, 'suum Hannibalem habent. Eadem, qua cepera- 'mus, arte Tarentum amisimus.' Ne tamen fugientis modo
1 convertisse agmen videretur, quo constiterat loco, quinque millia ferme ab urbe posuit castra. Ibi paucos moratus dies, Metapontum sese recepit. Inde duos Metapontinos cum literis principum eius civitatis ad Fabium Tarentum mittit, fidem ab consule accepturos, impunita iis priora fore, si Metapontum ei cum praesidio Punico prodidissent. Fabius, vera, quae afferrent, esse ratus, diem, qua accessurus esset Metapontum, constituit; literasque ad principes dedit, quae ad Hannibalem delatae sunt. Enimvero laetus successu fraudis, si ne Fabius quidem dolo invictus fuisset, haud procul Metaponto insidias ponit. Fabio auspicanti prius, quam egrederetur ab Tarento, aves semel atque iterum non addixerunt. Hostia quoque caesa consulenti deos

Accurrit Hannibal, serum post urbem captam auxilium.

consulem, quem antequam adiret, occisus est; sed apud eos quos circa se habebat. Crev.

8 *Interrogante scriba .... relinqui iussit*] Hanc locutionem vix Livianam esse iudicat Drakenb. quippe *iubere alicui* optimi aevi scriptoribus vix conveniret; sed *iubere* cum dativo hic iungi negat Raschig. qui *iussit scribae relinqui*, idem quod *iussit scribam relinquere*, velle censet, atque huic loco anacoluthon quoddam inesse, cuiusmodi plurima apud veteres scriptores exempla inveniuntur. cf. Tac. Ann. xiii. 15. et 40.

9 *Quid fieri signis vellet*] Aliquid hic depravatum vel omissum esse coniicit Crevier., quia verisimile non est, omnia Tarentinis signa ingentis magnitudinis fuisse, nec quemque Deorum, nisi in modum pugnantis, formatum. Roellius mutata distinctione loco subveniri posse existimat, *quid fieri signis vellet ingentis magnitudinis*, (Dii sunt etc.)

1 *Constiterat loco*] Edd. plures *constituerat*, subaud. agmen, prae se ferunt, quod Bekker. retinet.

U. C. 543. A. C. 209. haruspex, cavendum a fraude hostili et ab insidiis, praedixit. Metapontini, postquam ad constitutam non venerat diem, remissi, ut cunctantem hortarentur, repente comprehensi, metu gravioris quaestionis, detegunt insidias.

17. Hispaniae res, Romanis secundae.

Aestatis eius principio, qua haec agebantur, P. Scipio in Hispania quum hiemem totam reconciliandis barbarorum animis, partim donis, partim remissione obsidum captivorumque, absumpsisset; Edesco ad eum, clarus inter duces Hispanos, venit. Erant coniux liberique eius apud Romanos. Sed praeter eam causam etiam velut fortuita inclinatio animorum, quae Hispaniam omnem averterat ad Romanum a Punico imperio, traxit eum. Eadem causa Indibili Mandonioque fuit, haud dubie omnis Hispaniae principibus, cum omni popularium manu, relicto Hasdrubale, secedendi in imminentes castris eius tumulos, unde per continentia iuga tutus receptus ad Romanos esset. Hasdrubal, quum hostium res tantis augescere incrementis cerneret, suas imminui, ac fore, ut, nisi audendo aliquid moveret, qua coepissent, fluerent, dimicare quam primum statuit. Scipio avidior etiam certaminis erat, quum a spe, quam successus rerum augebat; tum quod prius, quam iungerentur hostium exercitus, cum uno dimicare duce exercituque, quam simul cum universis, malebat. Ceterum, etiam, si cum pluribus pariter dimicandum foret, arte quadam copias auxerat. Nam quum videret, nullum esse navium usum, quia vacua omnis Hispaniae ora classibus Punicis erat, subductis navibus Tarracone, navales socios terrestribus copiis addidit. Et armorum affatim erat captorum Carthagine, et quae post captam eam fecerat, tanto opificum numero incluso. Cum iis copiis Scipio, veris principio ab Tarracone egressus, (iam enim et Laelius redierat ab Roma, sine quo nihil maioris rei motum volebat) ducere ad hostem pergit.

Indibilis et Mandonius ad Rom. deficiunt.

Per omnia pacata eunti, ut cuiusque populi fines transiret, prosequentibus excipientibusque sociis, Indibilis et Mandonius cum suis copiis occurrerunt. Indibilis pro utroque locutus, haudquaquam ut barbarus stolide incauteque, sed potius cum verecunda gravitate: propiorque excusanti transitionem
ut necessariam, quam glorianti eam velut primam occasio- 2
nem raptam. ‘Scire enim se, transfugae nomen exsecrabile ‘veteribus sociis, novis suspectum esse: neque eum se re-
‘prehendere morem hominum, si tamen anceps odium causa, 3

2 *Glorianti eam*] *Gloriari* cum quarto casu construit etiam Cic. de Senect. 10. Drak.

3 *Si tamen anceps odium*] Si tamen geminum illud odium tum a veteribus sociis, tum a novis, causa uniuscuiusque inspecta, non nomen ipsum transfugae faciat. Crev. cf. Thucyd. iii. 9. ubi Mitylenaeorum legati similia loquuntur.

'non nomen, faciat.' Merita inde sua in duces Carthagi- U. C. 543.
4 nienses commemoravit, avaritiam contra eorum, superbiam- A. C. 209.
que, et omnis generis iniurias in se atque populares. 'Ita-
'que corpus duntaxat suum ad id tempus apud eos fuisse:
'animum iam pridem ibi esse, ubi ius ac fas crederent coli.
'Ad deos quoque confugere supplices, qui nequeant homi-
'num vim atque iniurias pati. Se id Scipionem orare, ut
'transitio sibi nec fraudi apud eum, nec honori sit: quales
'ex hac die experiundo cognorit, perinde operae eorum
'pretium faceret.' Ita prorsus respondet facturum Roma-
nus: nec pro transfugis habiturum, qui non duxerint so-
cietatem ratam, ubi nec divini quicquam, nec humani
sanctum esset. Productae deinde in conspectum iis con-
iuges liberique lacrimantibus gaudio redduntur, atque eo
die in hospitium abducti. Postero die foedere accepta fides:
dimissique ad copias adducendas. Iisdem deinde castris
tendebant, donec ducibus iis ad hostem perventum est.

Proximus Carthaginiensium exercitus Hasdrubalis prope 18.
urbem Baeculam erat. Pro castris equitum stationes ha- Ad Has-
5 6 bebat. In eas velites antesignanique, et qui primi agminis drubalem
erant, advenientes ex itinere, priusquam castris locum ca- contendit
perent, adeo contemptim impetum fecerunt, ut facile appa- Scipio.
reret, quid utrique parti animorum esset. In castra trepida
fuga compulsi equites sunt: signaque Romana portis prope
ipsis illata. Atque illo quidem die, irritatis tantum ad cer-
tamen animis, castra Romani posuerunt. Nocte Hasdru-
bal in tumulum copias recipit, plano campo in summo pa-
tentem: fluvius ab tergo; ante circaque velut ripa praeceps
oram eius omnem cingebat. Suberat et altera inferior
summissa fastigio planities: eam quoque altera crepido
haud facilior in ascensum ambibat. In hunc inferiorem
campum postero die Hasdrubal, postquam stantem pro
castris hostium aciem vidit, equites Numidas, leviumque
armorum Baliares, et Afros dimisit. Scipio, circumvectus Milites
ordines signaque, ostendebat, 'hostem, praedamnata spe hortatur.
'aequo dimicandi campo, captantem tumulos, loci fiducia,
'non virtutis armorumque, stare in conspectu. Sed altiora
'moenia habuisse Carthaginem, quae transcendisset miles
'Romanus. Nec tumulos, nec arcem, ne mare quidem
7 'armis obstitisse suis. Ad id fore altitudines, quas cepissent

4 *Avaritiam contra eorum*] cf. Polyb. Exc. de Virt. et Vitiis ix. 11. ubi Hasdrubal, pecunia nequicquam ab Indibile flagitata, eum filias suas obsides dare coegit.

5 *Antesignanique*] Schelium ad Hygin. p. 1052. docuisse, *antesignanos* Livio esse primam gravis armaturae aciem, animadvertit Drakenb.

6 *Et qui primi agminis*] sc. Socii, vel si qui alii agmen in itinere forte ducerent.

7 *Ad id fore altitudines*] Nihil aliud profuturas hostibus altitudines quas cepissent, nisi ut fuga illis impeditior fieret, per praecipitia et praerupta salientibus. CREV.

U. C. 543. A. C. 209. 'hostes, ut per praecipitia et praerupta salientes fugerent: 'eam quoque se illis fugam clausurum.' Cohortesque duas, alteram tenere fauces vallis, per quam deferretur amnis, iubet; alteram, viam insidere, quae ab urbe per tumuli obliqua in agros ferret. Ipse expeditos, qui pridie stationes hostium pepulerant, ad levem armaturam, infimo stantem supercilio, ducit. Per aspreta primo, nihil aliud quam via impediti, iere. Deinde, ut sub ictum venerunt, telorum primo omnis generis vis ingens effusa est in eos: ipsi contra, saxa, quae locus strata passim, omnia ferme missilia, 8 praebet, ingerere, non milites solum, sed etiam turba calonum immixta armatis. Ceterum, quanquam ascensus difficilis erat, et prope obruebantur telis saxisque, assuetudine tamen succedendi muros, et pertinacia animi, subierunt primi. Qui, simul cepere aliquid aequi loci, ubi firmo consisterent gradu, levem et concursatorem hostem, atque intervallo tutum, quum procul missilibus pugna eluditur, instabilem eundem ad cominus conserendas manus, expulerunt loco, et cum caede magna in aciem altiori superstantem tumulo impegere. Inde Scipio, iussis adversus mediam evadere aciem victoribus, ceteras copias cum Laelio dividit; atque eum parte dextra tumuli circumire, donec mollioris ascensus viam inveniret, iubet. Ipse ab laeva, circuitu haud magno, in transversos hostes incurrit. Inde primo turbata acies est, dum ad circumsonantem undique clamorem flectere cornua et obvertere ordines volunt. Hoc tumultu et Laelius subiit; et, dum pedem referunt, ne ab tergo vulnerarentur, laxata prima acies, locusque ad 9 evadendum et mediis datus est; qui per tam iniquum locum, stantibus integris ordinibus, elephantisque ante signa locatis, nunquam evasissent. Quum ab omni parte caedes fieret, Scipio, qui laevo cornu in dextrum incucurrerat, maxime in nuda hostium latera pugnabat. Et iam ne fugae quidem patebat locus. Nam et stationes utrimque Romanae dextra laevaque insederant vias: et portam castrorum ducis principumque fuga clauserat; addita trepidatione elephantorum, quos territos aeque atque hostes timebant. Caesa igitur ad octo millia hominum.

Aggreditur hostem.

19. Hasdrubal iam ante, quam dimicaret, pecunia rapta, elephantisque praemissis, quam plurimos poterat, de fuga excipiens, praeter Tagum flumen ad Pyrenaeum tendit.

8 *Omnia ferme missilia*] Quae quidem saxa omnia ferme erant eiusmodi, ut manu capi et mitti possent. Crev.

9 *Laxata prima acies*] Laxata est prima acies Poenorum, locusque datus est ad subeundum in altiorem tumulum mediae quoque Romanorum aciei: quae nunquam subiisset, si stetissent integri hostium ordines, elephantique ante signa locati mansissent. Crev.

Scipio, castris hostium potitus, quum praeter libera capita U. C. 543.
omnem praedam militibus concessisset, in recensendis cap- A. C. 209.
tivis decem millia peditum, duo millia equitum invenit. Praeda et captivi.
Ex iis Hispanos sine pretio omnes domum dimisit: Afros
vendere quaestorem iussit. Circumfusa inde multitudo
Hispanorum, et ante deditorum, et pridie captorum, regem
eum ingenti consensu appellavit. Tum Scipio, silentio per Scipio vetat se regem appellari.
1 praeconem facto, 'sibi maximum nomen imperatoris esse,'
dixit, 'quo se milites sui appellassent. Regium nomen
'alibi magnum, Romae intolerabile esse. Regalem ani-
'mum in se esse, si id in hominis ingenio amplissimum
'ducerent, tacite iudicarent; vocis usurpatione abstinerent.'
Sensere etiam barbari magnitudinem animi; cuius miraculo
2 nominis alii mortales stuperent, id ex tam alto fastigio as-
pernantis. Dona inde regulis principibusque Hispanorum
divisa, et ex magna copia captorum equorum trecentos,
quos vellet, eligere Indibilem iussit. Quum Afros ven-
deret iussu imperatoris quaestor, puerum adultum inter eos
forma insigni, quum audisset regii generis esse, ad Scipionem
misit. Quem quum percunctaretur Scipio, 'quis, et cuias, Massiva Numida.
'et cur id aetatis in castris fuisset?' Numidam esse,' ait,
'Massivam populares vocare. Orbum a patre relictum,
3 'apud maternum avum Galam, regem Numidarum, educ-
'tum, cum avunculo Masinissa, qui nuper cum equitatu
'subsidio Carthaginiensibus venisset, in Hispaniam traie-
'cisse. Prohibitum propter aetatem a Masinissa, nunquam
'ante proelium iniisse. Eo die, quo pugnatum cum Ro-
4 'manis esset, inscio avunculo, clam armis equoque sumpto,
'in aciem exisse: ibi, prolapso equo effusum in praeceps,
'captum ab Romanis esse.' Scipio, quum asservari Numi- Remittitur a Scipione ad avunculum Masinissam.
dam iussisset, quae pro tribunali agenda erant, peragit.
Inde, quum se in praetorium recepisset, vocatum eum
interrogat, 'velletne ad Masinissam reverti?' Quum, effusis
gaudio lacrimis, 'cupere vero,' diceret; tum puero annulum
aureum, tunicam lato clavo, cum Hispano sagulo et aurea
fibula, equumque ornatum donat, iussisque prosequi, quoad
vellet, equitibus, dimisit.

De bello inde consilium habitum. Et, auctoribus qui- 20.

1 *Nomen Imperatoris . . . . quo se milites sui appellassent*] Hic nomen *Imperatoris* accipiendum est, non vulgari sensu pro duce tantum exercitus, sed pro eo duce, qui, hostibus magno proelio fusis, a militibus *Imperator* salutatus est: *prisco erga duces honore*, inquit Tac. Ann. iii. 74. *qui bene gesta republica gaudio et impetu victoris exercitus conclamabantur.* Cr.

2 *Ex tam alto fastigio*] Quasi ex alto despicientis huius nominis magnitudinem, velut infra se positam.

3 *Eductum*] Editi vulgo *educatum*. Sed Livius supr. xxi. 43. *An me, in praetorio patris . . . eductum.*

4 *Avunculo*] cf. Infr. xxviii. 35. ubi Masinissa se patruum Massivae profitetur, ut qui patris frater esset.

U. C. 543.
A. C. 209.

busdam, ut confestim Hasdrubalem consequeretur, anceps id ratus, ne Mago atque alter Hasdrubal cum eo iungerent 5
copias, praesidio tantum ad insidendum Pyrenaeum misso, ipse reliquum aestatis recipiendis in fidem Hispaniae populis absumpsit.

Hasdrubali H. F. se coniungunt Hasdrubal G. F. et Mago.

Paucis post proelium factum ad Baeculam diebus, quum Scipio, rediens iam Tarraconem, saltu Castulonensi excessisset, Hasdrubal Gisgonis filius et Mago imperatores ex ulteriore Hispania ad Hasdrubalem venere, serum post male gestam rem auxilium; consilio in cetera exsequenda belli haud parum opportuni. Ibi conferentibus, quid in cuiusque provinciae regione animorum Hispanis esset, unus Hasdrubal Gisgonis, ultimam Hispaniae oram, quae ad Oceanum et Gades vergit, ignaram adhuc Romanorum esse, eoque Carthaginiensibus satis fidam, censebat.

Poenorum consilia.

Inter Hasdrubalem alterum et Magonem constabat, 'beneficiis 'Scipionis occupatos omnium animos publice privatimque 'esse: nec transitionibus finem ante fore, quam omnes 'Hispani milites aut in ultima Hispaniae amoti, aut tra-'ducti in Galliam forent. Itaque, etiamsi senatus Cartha-'giniensium non censuisset, eundum tamen Hasdrubali 6
'fuisse in Italiam, ubi belli caput rerumque summa esset; 'simul, ut Hispanos omnes procul ab nomine Scipionis ex 'Hispania abduceret. Exercitum eius, quum transitioni-'bus, tum adverso proelio imminutum, Hispanis repleri 7
'militibus. Et Magonem, Hasdrubali Gisgonis filio tra-'dito exercitu, ipsum cum grandi pecunia ad conducenda 'mercede auxilia in Baliares traiicere: Hasdrubalem Gis-'gonis cum exercitu penitus in Lusitaniam abire, nec cum 'Romanis manus conserere. Masinissae ex omni equitatu, 'quod roboris esset, tria millia equitum expleri; eumque 'vagum per citeriorem Hispaniam sociis opem ferre, hos- 8
'tium oppida atque agros populari.' His decretis, ad exsequenda, quae statuerant, duces digressi. Haec eo anno in Hispania acta.

Romae fama Scipionis in dies crescere. Fabio Tarentum captum astu magis, quam virtute, gloriae tamen esse. Fulvii senescere fama. Marcellus etiam adverso rumore

5 *Atque alter Hasdrubal*] Vox *alter* ex coniectura Gronovii in textum admissa est: sed ap. Bekker. aliosque locum non invenit.

6 *Non censuisset*] Contra quidem supr. xxiii. 27. allatum fuisse a Carthagine traditur, "ut Hasdrubal primo quoque tempore in Italiam exercitum duceret."

7 *Repleri militibus*] Supple *oportere:* quae vox latet quodammodo inclusa in τῷ eundum, quod in praecedenti membro reperitur. Crev.

8 *Citeriorem Hispaniam*] Quum hic Poeni loquantur, ea, quae dicitur hoc loco *citerior* Hispania, intelligenda videtur quam Romani vocabant *ulteriorem*, nempe ab Ibero amne ad Oceanum. Crev.

esse, super quam quod primo male pugnaverat, quia, va- U. C. 543.
gante per Italiam Hannibale, media aestate Venusiam in A. C. 209.
tecta milites abduxisset. Inimicus erat ei C. Publicius Bibulus tribunus plebis. Is iam a prima pugna, quae adversa fuerat, assiduis concionibus infamem invisumque plebei Claudium fecerat, et iam de imperio abrogando eius agebat: quum tamen necessarii Claudii obtinuerunt, ut, re-
9 licto Venusiae legato, Marcellus Romam rediret ad purganda ea, quae inimici decernerent: nec de imperio eius abrogando, absente ipso, ageretur. Forte sub idem tempus et Marcellus ad deprecandam ignominiam, et Q. Fulvius consul comitiorum causa Romam venit. Actum de impe- 21.
rio Marcelli in circo Flaminio est, ingenti concursu plebisque et omnium ordinum. Accusavitque tribunus plebis, Accusatur
non Marcellum modo, sed omnem nobilitatem. 'Fraude Marcellus.
'eorum et cunctatione fieri, ut Hannibal decimum iam annum Italiam provinciam habeat: diutius ibi, quam Carthagine, vixerit. Habere fructum imperii prorogati Marcello populum Romanum: bis caesum exercitum eius aestiva Venusiae sub tectis agere.' Hanc tribuni orationem Absolvitur
ita obruit Marcellus commemoratione rerum suarum, ut et Cos. creatur.
non rogatio solum de imperio eius abrogando antiquaretur, sed postero die consulem cum ingenti consensu centuriae omnes crearent. Additur collega T. Quinctius Crispinus, qui tum praetor erat. Postero die praetores creati P. Licinius Crassus Dives, pontifex maximus, P. Licinius Varus,
1 Sex. Iulius Caesar, Q. Claudius Flamen.

Comitiorum ipsorum diebus sollicita civitas de Etruriae defectione fuit. Principium eius rei ab Arretinis fieri, C. Calpurnius scripserat, qui eam provinciam pro praetore obtinebat. Itaque confestim eo missus Marcellus, consul designatus, qui rem inspiceret, ac, si digna videretur, exercitu accito, bellum ex Apulia in Etruriam transferret. Eo metu compressi Etrusci quieverunt. Tarentinorum legatis pacem petentibus cum libertate ac legibus suis responsum ab senatu est, ut redirent, quum Fabius consul Romam venisset.

2 Ludi et Romani et plebeii eo anno in singulos dies instaurati. Aediles curules fuere L. Cornelius Caudinus et Aediles.
Ser. Sulpicius Galba: plebeii C. Servilius et Q. Caecilius

9 *Ad purganda ea, quae . . . decernerent*] Melius noster dixisset, ad purganda crimina, ob quae decernerentur. cf. infr. xxxiv. 5.

1 *Sex. Iulius Caesar*] Hunc primum *Caesarem* in historia Romana memorari, annotat Graevius ad Sueton. Caes. 1. DUK.

2 *In singulos dies instaurati*] h. e. Unus dies ad quatriduum adiectus est. cf. supr. xxv. 3. xxvii. 6. Niebhr. ii. n. 68.

U. C. 543. A. C. 209.

Metellus. Servilium negabant iure aut tribunum plebis 3
fuisse, aut aedilem esse; quod patrem eius, quem triumvi- 4
rum agrarium occisum a Boiis circa Mutinam esse opinio
per decem annos fuerat, vivere, atque in hostium potestate 5
esse, satis constabat.

22.

U. C. 544. A. C. 208. M. Claudio V. T. Quinctio Coss. Provinciarum divisio.

Undecimo anno Punici belli consulatum inierunt M. Marcellus quintum (ut numeretur consulatus, quem vitio creatus non gessit) et T. Quinctius Crispinus. Utrisque consulibus Italia decreta provincia est, et duo consulares prioris anni exercitus: (tertius tum erat Venusiae, cui M. Marcellus praefuerat) ita ut ex tribus eligerent duo, quos vellent; tertius ei traderetur, cui Tarentum et Sallentini provincia evenisset. Ceterae provinciae ita divisae praetoribus. P. Licinio Varo urbana, P. Licinio Crasso pontifici maximo peregrina, et quo senatus censuisset: Sex. Iulio Caesari Sicilia, Q. Claudio Flamini Tarentum. Prorogatum imperium in annum est Q. Fulvio Flacco, ut provinciam Capuam, quae T. Quinctii praetoris fuerat, cum una legione obtineret: prorogatum et C. Hostilio Tubulo est, ut pro praetore in Etruriam ad duas legiones succederet C. Calpurnio: prorogatum et L. Veturio Philoni est, ut pro praetore Galliam eandem provinciam cum iisdem duabus legionibus obtineret, quibus praetor obtinuisset. Quod in L. Veturio, idem in C. Aurunculeio decretum ab senatu, latumque de prorogando imperio ad populum est, qui praetor Sardiniam provinciam cum duabus legionibus obtinue-
rat. Additae ei ad praesidium provinciae quinquaginta 6
naves, quas P. Scipio ex Hispania misisset. Et P. Scipioni, 7
et M. Silano suae Hispaniae, suique exercitus in annum decreti. Scipio ex octoginta navibus, quas aut secum ex Italia adductas aut captas Carthagine habebat, quinquaginta in Sardiniam transmittere iussus: quia fama erat, magnum navalem apparatum eo anno Carthagine esse; ducentis navibus omnem oram Italiae, Siciliaeque, ac Sardiniae impleturos. Et in Sicilia ita divisa res est. Sex.

3 *Servilium negabant iure aut tribunum plebis fuisse, aut aedilem esse*] Quia nempe, ut discimus ex Livio xxx. 19. vetabant leges quemquam, patre qui curuli sella sedisset vivo, aut tribunum, aut aedilem plebis esse. Crev.

4 *Quem triumvirum agrarium*] cf. Supr. xxi. 25.

5 *In hostium potestate*] cf. Inst. Gaii i. § 129. "Si ab hostibus captus fuerit parens, quamvis servus interim hostium fiat, tamen pendet ius liberorum propter ius postliminii."

6 *Additae ei ad praesidium*] Gronovius *additum ei et praesidium provinciae quinquaginta naves*, emendavit, quem Bekker. secutus est.

7 *Et P. Scipioni*] Supr. 7. Scipioni Silanoque prorogatum imperium dicitur, non in annum, sed donec revocati ab senatu forent. Quod si ita est, nihil opus fuit nunc eis in annum suas Hispanias suosque exercitus decerni. Crev.

Caesari exercitus Cannensis est datus. M. Valerius Lae- U. C. 544.
vinus (ei quoque enim prorogatum imperium est) classem, A. C. 208.
quae ad Siciliam erat, navium septuaginta obtineret. Adderet eo triginta naves, quae ad Tarentum priore anno fuerant: cum ea centum navium classe, si videretur ei, praedatum in Africam traiiceret. Et P. Sulpicio, ut eadem classe Macedoniam Graeciamque provinciam haberet, prorogatum in annum imperium est. De duabus, quae ad urbem Romam fuerant, legionibus nihil mutatum. Supplementum, quo opus esset, scriberent consules, permissum.
Una et viginti legionibus eo anno defensum imperium Ro- Legiones
manum est. 21. Et P. Licinio Varo praetori urbis negotium datum, 'ut naves longas triginta veteres reficeret, quae 'Ostiae erant, et viginti novas naves sociis navalibus im'pleret: ut quinquaginta navium classe oram maris vici'nam urbi Romanae tueri posset.' C. Calpurnius vetitus ab Arretio movere exercitum, nisi quum successor venis-
8 set. Idem et Tubulo imperatum, ut
9 inde praecipue caveret, ne qua nova consilia caperentur.

Praetores in provincias profecti. Consules religio tene- 23.
1 bat, quod, prodigiis aliquot nuntiatis, non facile litabant. Prodigia.
Et ex Campania nuntiata erant, Capuae duas aedes, Fortunae et Martis, et sepulcra aliquot de coelo tacta. Cumis (adeo minimis etiam rebus prava religio inserit deos) mures in aede Iovis aurum rosisse. Casini examen apium ingens in foro consedisse. Et Ostiae murum portamque de coelo tactam. Caere vulturium volasse in aedem Iovis. Volsiniis sanguine lacum manasse. Horum prodigiorum causa Vix procu-
diem unum supplicatio fuit. Per dies aliquot hostiae ma- rata.
iores sine litatione caesae, diuque non impetrata pax deum. In capita consulum, republica incolumi, exitiabilis prodigiorum eventus vertit.

2 Ludi Apollinares, Q. Fulvio, Ap. Claudio consulibus, a P. Cornelio Sulla praetore urbis primum facti erant. Inde
3 omnes deinceps praetores urbani fecerant: sed in unum annum vovebant, dieque incerta faciebant. Eo anno pesti- Pestilentia.
lentia gravis incidit in urbem agrosque: quae tamen magis

8 *Idem et Tubulo imperatum*] *Eidem* pro *idem* in textum recepit Bekker. Perizonium secutus, id quod Drakenb. probat, atque ita mox *caverent* legendum censet.

9 *Inde*] Ab Arretio, quae urbs a Romanis valde suspecta est. CREV.

1 *Non facile litabant*] *Litare* est in extis victimarum indicia placati numinis invenire, unde paullo infra *hostiae maiores sine litatione caesae.* cf. infr. xli. 15. RASCH.

2 *Ludi Apollinares*] De eorum origine, cf. supr. xxv. 12.

3 *Sed in unum annum*] Senatus iam antea decreverat, supr. xxvi. 23, ut hi ludi in perpetuum voverentur, h. e. quotannis de integro voverentur, sed certum diem non constituerat. Postquam iis status dies assignatus est, videntur desisse singulis diebus voveri. DUK.

U. C. 544. A. C. 208. in longos morbos, quam in perniciales, evasit. Eius pestilentiae causa et supplicatum per compita tota urbe est, et P. Licinius Varus praetor urbis legem ferre ad populum iussus, ut hi ludi in perpetuum in statam diem voverentur. Ipse primus ita vovit, fecitque ante diem tertium Nonas Quintiles. Is dies deinde sollennis servatus.

Ludi Apollinares in perpetuum voti.

24. De Arretinis et fama in dies gravior, et cura crescere Patribus. Itaque C. Hostilio scriptum est, ne differret obsides ab Arretinis accipere: et, cui traderet Romam deducendos, C. Terentius Varro cum imperio missus. Qui ut advenit, extemplo Hostilius legionem unam, quae ante urbem castra habebat, signa in urbem ferre iussit, praesidiaque locis idoneis disposuit: tum in foro citatis senatoribus obsides imperavit. Quum senatus biduum ad considerandum peteret tempus, aut ipsos extemplo dare, aut se postero die senatorum omnes liberos sumpturum, edixit. Inde portas custodire iussi tribuni militum, praefectique socium, et centuriones, ne quis nocte urbe exiret. Id segnius negligentiusque factum. Septem principes senatus, priusquam custodiae in portis locarentur, ante noctem cum liberis evaserunt. Postero die luce prima, quum senatus in forum citari coeptus esset, desiderati, bonaque eorum venierunt. A ceteris senatoribus centum viginti obsides, liberi ipsorum, accepti, traditique C. Terentio Romam deducendi. Is omnia suspectiora, quam ante fuerant, in senatu fecit. Itaque, tanquam imminente Etrusco tumultu, legionem alteram ex urbanis Arretium ducere iussus ipse C. Terentius, eamque habere in praesidio urbis. C. Hostilium cum cetero exercitu placet totam provinciam peragrare, et cavere, ne qua occasio novare cupientibus res daretur. C. Terentius, ut Arretium cum legione venit, claves portarum quum magistratus poposcisset, negantibus iis comparere, fraude amotas magis ratus, quam negligentia intercidisse, ipse alias claves omnibus portis imposuit: cavitque cum cura, ut omnia in potestate sua essent. Hostilium intentius monuit, ut in eo spem, non moturos quicquam Etruscos, poneret, si, ne quid moveri posset, cavisset.

Arretini obsides dare coacti.

Suspecti Etrusci.

25. De Tarentinis inde magna contentione in senatu actum coram Fabio, defendente ipso, quos ceperat armis, aliis infensis, et plerisque aequantibus eos Campanorum noxae poenaeque. Senatusconsultum in sententiam M'. Acilii factum est, ut oppidum praesidio custodiretur: Tarentini-

De Tarentinis in senatu actum.

4 *Biduum . . . tempus*] In hac locutione abundat *τὸ tempus*, quum *biduum* per se notet tempus duorum dierum, quemadmodum *τὸ mulier* in locutione *vidua mulier*, ap. Ter. in Heaut. v. I. 82. DUK.

5 que omnes intra moenia continerentur: res integra postea referretur, quum tranquillior status Italiae esset. Et de M. Livio, praefecto arcis Tarentinae, haud minore certamine actum est, aliis senatusconsulto notantibus praefectum, quod eius socordia Tarentum proditum hosti esset; aliis praemia decernentibus, quod per quinquennium arcem tutatus esset, maximeque unius eius opera receptum Tarentum foret;
6 7 mediis ad censores, non ad senatum, notionem de eo pertinere dicentibus: cuius sententiae et Fabius fuit. Adiecit tamen, 'fateri se, opera Livii Tarentum receptum, quod 'amici eius vulgo in senatu iactassent: neque enim reci-
8 'piundum fuisse, nisi amissum foret.'

U. C. 544. A. C. 208.

Tum de M. Livio Tarenti praefecto.

Consulum alter T. Quinctius Crispinus ad exercitum, quem Q. Fulvius Flaccus habuerat, cum supplemento in Lucanos est profectus. Marcellum aliae atque aliae obiectae animo religiones tenebant. In quibus, quod, quum
9 bello Gallico ad Clastidium aedem Honori et Virtuti vovisset, dedicatio eius a pontificibus impediebatur: quod negabant, unam cellam duobus recte dedicari: quia, si de coelo tacta, aut prodigii aliquid in ea factum esset, difficilis procuratio foret: quod, utri deo res divina fieret, sciri non
1 posset. Neque enim duobus, nisi certis, deis rite una hostia fieri. Ita addita Virtutis aedes approperato opere: neque tamen ab ipso aedes eae dedicatae sunt. Tum demum ad exercitum, quem priore anno Venusiae reliquerat, cum supplemento proficiscitur.

Aedes Honoris et Virtutis.

Locros in Bruttiis Crispinus oppugnare conatus, quia magnam famam attulisse Fabio Tarentum rebatur, omne genus tormentorum machinarumque ex Sicilia arcessierat: et naves indidem accitae erant, quae vergentem ad mare partem urbis oppugnarent. Ea omissa oppugnatio est, quia Lacinium Hannibal admoverat copias: et collegam eduxisse iam ab Venusia exercitum fama erat, cui coniungi volebat. Itaque in Apuliam ex Bruttiis reditum, et inter Venusiam Bantiamque, minus trium millium passuum intervallo, consules binis castris consederant. In eandem regionem et Hannibal rediit, averso ab Locris bello. Ibi

5 *Res integra postea referretur*] Res postea de integro expendenda senatûs deliberationi subiiceretur.

6 *Mediis*] Iis qui mediam sententiae viam sequebantur.

7 *Notionem*] Quum *noscere* pariter atque *notare* censorum esset, *censoria notio* passim ap. Ciceronem iudicium censorium significat.

8 *Nisi amissum foret*] Idem Fabii dictum inveneris ap. Cic. de Senect. 4.

9 *Bello Gallico ad Clastidium*] Quum pugna equestri, Gallorum duce Virdomaro occiso, spolia opima cepit. cf. supr. Epit. xx. Polyb. ii. 34.

1 *Nisi certis*] Crevier. interpretatur, nisi certo constaret utrique eam deberi: fieri tamen potest, ut vox *certis* Deos quosdam significet, quibus de more una eademque hostia sacrificabatur. Ceterum post vocem *fieri* rem divinam subaudias, ita ut *una hostia* casu sexto accipias.

U. C. 544. A. C. 208. Ambo Coss. oppositi Hannibali.

ambo consules, ingenio feroces, prope quotidie in aciem exire; haud dubia spe, si duobus exercitibus consularibus iunctis commisisset sese hostis, debellari posse. Hannibal quia cum Marcello bis priore anno congressus vicerat victusque erat, ut, cum eodem si dimicandum foret, nec spem, nec metum ex vano haberet; ita duobus consulibus haudquaquam sese parem futurum credebat. Itaque, totus in suas artes versus, insidiis locum quaerebat. Levia tamen proelia inter bina castra vario eventu fiebant: quibus quum extrahi aestatem posse consules crederent, nihilo minus oppugnari Locros posse rati, L. Cincio, ut ex Sicilia Locros 2
cum classe traiiceret, scribunt. Et, ut ab terra quoque oppugnari moenia possent, ab Tarento partem exercitus, 3
qui in praesidio erat, duci eo iusserunt. Ea ita futura per quosdam Thurinos compertum Hannibali quum esset, mittit ad insidendam ab Tarento viam. Ibi sub tumulo Peteliae tria millia equitum, peditum duo in occulto locata: in quae inexplorato euntes Romani quum incidissent, ad duo millia armatorum caesa, mille et quingenti ferme vivi capti: alii dissipati fuga per agros saltusque Tarentum rediere.

26. — Qui ad insidias convertitur.

Tumulus erat silvestris inter Punica et Romana castra, ab neutris primo occupatus: quia Romani, qualis pars eius, quae vergeret ad hostium castra, esset, ignorabant; Hannibal insidiis, quam castris, aptiorem eum crediderat. Itaque nocte ad id missas aliquot Numidarum turmas medio in saltu condiderat, quorum interdiu nemo ab statione movebatur, ne aut arma, aut ipsi procul conspicerentur. Fremebant vulgo in castris Romanis, occupandum eum tumulum esse, et castello firmandum; ne, si occupatus ab Hannibale foret, velut in cervicibus haberent hostem. Movit ea res Marcellum, et collegae, 'Quin imus,' inquit, 'ipsi cum 4
'equitibus paucis exploratum? Subiecta res oculis nostris 'certius dabit consilium.' Consentiente Crispino, cum equitibus ducentis et viginti, ex quibus quadraginta Fregellani, ceteri Etrusci erant, proficiscuntur. Secuti M. Marcellus consulis filius, et A. Manlius, tribuni militum: simul et duo praefecti socium, L. Arennius, et M'. Aulius. Immolasse eo die quidam memoriae prodidere consulem Marcellum, et, prima hostia caesa, iecur sine capite inventum; 5
in secunda omnia comparuisse, quae assolent. Auctum 6
etiam visum in capite: nec id sane haruspici placuisse,

Exploratum eunt Coss.

2 *L. Cincio*] Cui in Sicilia prorogatum imperium erat, supr. 7.

3 *Partem exercitus*] Dimidiam partem intelligit Crevier.

4 *Quin imus*] Ut supr. i. 57. *quin conscendimus equos*, h. e. cur non?

5 *Iecur sine capite*] De iecinoris capite, cf. supr. viii. 9.

6 *Auctum etiam*] Simile extispicium referre Lucanum i. 626. animadvertit Rhenanus. *Auctum* pro casu quarto substantivi *auctus* accipit Crevier.

quod, secundum trunca et turpia exta, nimis laeta apparu- U. C. 546.
issent. Ceterum consulem Marcellum tanta cupiditas tene- A. C. 208.
bat dimicandi cum Hannibale, ut nunquam satis castra cas- 27.
tris collata crederet. Tum quoque vallo egrediens signum
7 dedit, ut ad locum miles esset paratus: ut, si collis, in quem
speculatum irent, placuisset, vasa colligerent, ac sequerentur.
Exiguum campi ante castra erat: inde in collem aperta
undique et conspecta ferebat via. Numidis speculator, ne- Insidiis ex-
quaquam in spem tantae rei positus, sed si quos vagos, cipiuntur
pabuli aut lignorum causa longius a castris progressos, Coss.
possent excipere, signum dat, ut pariter ab suis quisque
latebris exorirentur. Non ante apparuere, quibus obviis
ab iugo ipso consurgendum erat, quam circumiere, qui a
8 tergo includerent viam. Tum undique omnes exorti, et
clamore sublato impetum fecere. Quum in ea valle con-
sules essent, ut neque evadere possent in iugum occupatum
ab hoste, nec receptum ab tergo circumventi haberent:
extrahi tamen diutius certamen potuisset, ni coepta ab
Etruscis fuga pavorem ceteris iniecisset. Non tamen omi-
sere pugnam deserti ab Etruscis Fregellani, donec integri
consules hortando, ipsique ex parte pugnando rem sustine-
bant. Sed, postquam vulneratos ambo consules, Marcellum Marcellus
etiam transfixum lancea prolabentem ex equo moribundum occiditur.
videre, tum et ipsi (perpauci autem supererant) cum Cris- Crispinus
pino consule duobus iaculis icto, et Marcello adolescente, vulneratus
saucio et ipso, effugerunt. Interfectus A. Manlius tribunus fugit.
militum, et ex duobus praefectis socium M'. Aulius occisus,
L. Arennius captus. Et lictores consulum quinque vivi in
hostium potestatem venerunt: ceteri aut interfecti, aut cum
consule effugerunt. Equites tres et quadraginta, aut in
proelio, aut in fuga, ceciderunt, duodeviginti vivi capti.
Tumultuatum et in castris fuerat, ut consulibus irent sub-
sidio; quum consulem et filium alterius consulis saucios,
exiguasque infelicis expeditionis reliquias, ad castra veni-
entes cernunt. Mors Marcelli quum alioqui miserabilis
fuit, tum quod nec pro aetate (maior iam enim sexaginta
annis erat), neque pro veteris prudentia ducis, tam im-
provide se, collegamque, et prope totam rempublicam, in
praeceps dederat.

Multos circa unam rem ambitus fecerim, si, quae de Varia fama
Marcelli morte variant auctores, omnia exsequi velim. Ut de morte
9 omittam alios, L. Coelius triplicem rei gestae ordinem edit: Marcelli.

7 *Ad locum miles*] *Ad locum*, in quo nihil variant MSS. Crevier. exponendum putat *statim*, ut idem sit atque *illico*, quod corruptum est ex duabus vocibus *in loco*.

8 *Includerent*] Hanc vocem pro *intercluderent* passim dici monet Gronovius.

9 *Ordinem edit: unam traditam*] Haec genere inter se non convenire

U. C. 544. A. C. 208. unam traditam fama; alteram scriptam laudatione filii, qui 1
rei gestae interfuerit; tertiam, quam ipse pro inquisita ac sibi comperta affert. Ceterum ita fama variat, ut tamen plerique loci speculandi causa castris egressum; omnes insidiis circumventum tradant.

28. Hannibal, magnum terrorem hostibus, morte consulis unius, vulnere alterius, iniectum esse ratus, ne cui deesset occasioni, castra in tumulum, in quo pugnatum erat, extemplo transfert. Ibi inventum Marcelli corpus sepelit. Crispinus, et morte collegae, et suo vulnere territus, silentio insequentis noctis profectus, quos proximos nactus est montes, in iis loco alto et tuto undique castra posuit. Ibi duo duces sagaciter moti sunt, alter ad inferendam, alter ad cavendam fraudem. Annulo Marcelli simul cum corpore Hannibal potitus erat. Eius signi errore ne cui dolus necteretur a Poeno, metuens Crispinus, circa civitates proximas miserat nuntios: occisum collegam esse, annuloque eius hostem potitum: ne quibus literis crederent nomine Marcelli compositis. Paullo ante hic nuntius consulis Salapiam venerat, quum literae ab Hannibale allatae

Hannibal ad Salapiam suamet fraude captus.

sunt, Marcelli nomine compositae: 'Se nocte, quae diem 'illum secutura esset, Salapiam venturum: parati milites 2
'essent, qui in praesidio erant, si quo opera eorum opus 'esset.' Sensere Salapitani fraudem: et ab ira, non defectionis modo, sed etiam equitum interfectorum, rati occasionem supplicii peti, remisso retro nuntio, (perfuga autem

animadvertit Perizonius, qui emendandam putat *seriem* pro voce *ordinem*. Crevier. τὸ *traditam* ad voces quae praecessere, nempe *rei gestae*, referebat, id quod aliis doctissimis placuit.

1 *Laudatione filii*] Obscura est quaestio, utrum laudatio quaedam patris a filio, an filii a quovis cognato dicta hic intelligatur, quum laudatoribus filii proclivius esset memoriam rerum gestarum vitiare, famamque honorum fallente mendacio aucupari. cf. Creuzer. R. Ant. § 298.

2 *Parati milites essent*] Carent prima voce scripti, tum Gronoviani, tum nostri. Sed nulli codici, ne eximio quidem illi Puteanaeo, tantum tribuimus, ut ibi statim mendum esse existimemus, ubi illi dissident a vulgatis: praesertim si ratio evidens appareat cur eam quae recepta est lectionem tueamur: ut hoc loco, ubi sensus omnino flagitat vocem *parati*. Gronovius ea omissa suspicatur legendum *vigiles essent*, id est, vigilarent, intenti essent. Quanto simplicior, aptior, clarior sit vulgata lectio, quis non statim videt? In ea ergo acquiescamus, ne, si semel clara et aperta tentare conati fuerimus, statim atque aliquot MSS. in alia abeunt, omnia iam incerta fiant. Sic hoc ipso capite, paullo superius, ubi vulgares libri habent *alter ad inferendam, alter ad cavendam fraudem;* Puteanaeus, *alter ad inferendam fraudem*, omissis mediis. Supr. 14. mutilus quoque est idem codex, et in hac Hannibalis notabili de Marcello voce, *seu vicit, ferociter instat victis; seu victus est, instaurat cum victoribus certamen*, transilit τὰ *victis seu*. Et alibi saepius tales defectus in optimo libro annotavimus. Statuimus itaque multum tribuendum esse scriptis codicibus, praesertim si sint venerandae antiquitatis: sed ita tamen, ut sensûs quoque ratio habeatur. Et ubi proba lectio occurrit, cui nostri MSS. repugnent, credendum est priores editores aliorum codicum copiam habuisse, ex quibus eam hauserint. CREV.

Romanus erat) ut sine arbitro milites, quae vellent, agerent, U. C. 544. oppidanos per muros urbisque opportuna loca in stationibus A. C. 208. disponunt: custodias vigiliasque in eam noctem intentius instruunt. Circa portam, qua venturum hostem rebantur, quod roboris in praesidio erat, opponunt. Hannibal quarta vigilia ferme ad urbem accessit. Primi agminis erant perfugae Romanorum, et arma Romana habebant. Ii, ubi ad portam est ventum, Latine omnes loquentes excitant vigiles, aperirique portam iubent: consulem adesse. Vigiles, velut ad vocem eorum excitati, tumultuari, trepidare, mo-
3 liri portam. Cataracta deiecta clausa erat. Eam partim vectibus levant: partim funibus subducunt in tantum altitudinis, ut subire recti possent. Vixdum satis patebat iter, quum perfugae certatim ruunt per portam: et quum sexcenti ferme intrassent, remisso fune, quo suspensa erat, cataracta magno sonitu cecidit. Salapitani, alii perfugas negligenter ex itinere suspensa humeris, ut inter pacatos, gerentes arma, invadunt: alii e turri eius portae murisque saxis, sudibus, pilis, absterrent hostem. Ita inde Hannibal suamet ipse fraude captus abiit: profectusque ad Locro- Locrorum rum solvendam obsidionem, quam Cincius summa vi, ope- obsidionem ribus tormentorumque omni genere ex Sicilia advecto, op- solvit. pugnabat. Magoni, iam haud ferme fidenti, retenturum defensurumque se urbem, prima spes, morte nuntiata Marcelli, affulsit. Secutus inde nuntius, Hannibalem, Numidarum equitatu praemisso, ipsum, quantum accelerare posset, cum peditum agmine sequi. Itaque ubi primum Numidas edito e speculis signo adventare sensit, et ipse, patefacta repente porta, ferox in hostes erumpit. Et primo, magis quia improviso id fecerat, quam quod par viribus esset, anceps certamen erat: deinde, ut supervenere Numidae, tantus pavor Romanis est iniectus, ut passim ad mare ac naves fugerent; relictis operibus machinisque, quibus muros quatiebant. Ita adventu Hannibalis soluta Locrorum obsidio est.

Crispinus, postquam in Bruttios profectum Hannibalem 29.
4 sensit, exercitum, cui collega praefuerat, M. Marcellum tri- Crispinus bunum militum Venusiam abducere iussit. Ipse, cum le- it Capuam. gionibus suis Capuam profectus, vix lecticae agitationem prae gravitate vulnerum patiens, Romam literas de morte collegae scripsit, quantoque ipse in discrimine esset. 'Se 'comitiorum causa non posse Romam venire: quia nec

3 *Cataracta deiecta*] Cataracta est porta pensilis e transversis lignis ferroque in reticuli modum compacta, quae addita principi portae claudit aditum quum demissa est, in altum sublata aperit. Crev.

4 *M. Marcellum*] Intellige consulis interfecti filium, cuius supr. 26. mentio facta est. Rasch.

U. C. 544.
A. C. 208.

'viae laborem passurus videretur, et de Tarento sollicitus
'esset, ne ex Bruttiis Hannibal eo converteret agmen. Le-
'gatos opus esse ad se mitti, viros prudentes: cum quibus,
'quae vellet, de republica loqueretur.' Hae literae recita-
tae magnum et luctum morte alterius consulis, et metum
de altero fecerunt. Itaque et Q. Fabium filium ad exer-
citum Venusiam miserunt: et ad consulem tres legati mis-
si, Sext. Iulius Caesar, L. Licinius Pollio, L. Cincius Ali-
mentus, quum paucis ante diebus ex Sicilia redisset. Hi
nuntiare consuli iussi, ut, si ad comitia ipse Romam venire
non posset, dictatorem in agro Romano diceret comitiorum 5
causa. Si consul Tarentum profectus esset, Q. Claudium
praetorem placere in eam regionem inde abducere legiones,
in qua plurimas sociorum urbes tueri posset.

Classis Romana Africam populatur.

Eadem aestate M. Valerius cum classe centum navium ex
Sicilia in Africam transmisit: et, ad Clupeam urbem exscen-
sione facta, agrum late, nullo ferme obvio armato, vastabat.
Inde ad naves raptim praedatores recepti, quia repente fama
accidit, classem Punicam adventare. Octoginta erant et

Vincit classem Punicam.

tres naves. Cum iis haud procul Clupea prospere pugnat
Romanus. Decem et octo navibus captis, fugatis aliis,
cum magna terrestri navalique praeda, Lilybaeum rediit.

Eadem aestate et Philippus implorantibus Achaeis aux-
ilium tulit: quos et Machanidas tyrannus Lacedaemonio-
rum finitimo bello urebat; et Aetoli, navibus per fretum,
quod Naupactum et Patras interfluit, (Rhion incolae vo-
cant) exercitu traiecto, depopulati erant. Attalum quoque
regem Asiae, quia Aetoli summum gentis suae magistra-
tum ad eum proximo concilio detulerant, fama erat in Eu-
30. ropam traiecturum. Ob haec Philippo in Graeciam de-

Res Graeciae.

scendenti ad Lamiam urbem Aetoli, duce Pyrrhia, qui
praetor in eum annum cum absente Attalo creatus erat,
occurrerunt. Habebant et ab Attalo auxilia secum: et
mille ferme ex Romana classe, a P. Sulpicio missos. Ad-
versus hunc ducem atque has copias Philippus bis prospero
eventu pugnavit: mille admodum hostium utraque pugna 6

Aetoli a Philippo victi.

occidit. Inde quum Aetoli metu compulsi Lamiae urbis
moenibus tenerent sese, Philippus ad Phalara exercitum
reduxit. In Maliaco sinu is locus est, quondam frequen- 7
ter habitatus propter egregium portum, tutasque circa sta-
tiones, et aliam opportunitatem maritimam terrestremque.
Eo legati ab rege Aegypti Ptolemaeo, Rhodiisque, et Athe-
niensibus, et Chiis venerunt, ad dirimendum inter Phi-

5 *In agro Romano*] sc. Qui Romanae ditionis esset. cf. supr. 5.

6 *Mille admodum*] *Admodum* hic pro *fere* accipit Gronovius, pro *plane* Doering. positum esse censet.

7 *In Maliaco sinu*] In ora adiacente ad sinum Maliacum. Vid. infr. xxviii. 5. CREV.

lippum atque Aetolos bellum. Adhibitus ab Aetolis et ex U. C. 544.
finitimis pacificator Amynander, rex Athamanum. Om- A. C. 208.
8 nium autem non tanta pro Aetolis cura erat, ferocioribus Legati conveniunt
9 quam pro ingeniis Graecorum gentis: quam ne Philippus ad bellum
regnumque eius, grave libertati futurum, rebus Graeciae dirimendum.
immisceretur. De pace dilata consultatio est in concilium
Achaeorum; concilioque ei et locus et dies certa indicta.
Interim triginta dierum indutiae impetratae. Profectus Indutiae
inde rex per Thessaliam Boeotiamque, Chalcidem Euboeae 30. dierum.
venit, ut Attalum, quem classe Euboeam petiturum audi-
erat, portubus et litorum appulsu arceret. Inde, praesidio Philippus
relicto adversus Attalum, si forte interim traiecisset, pro- it in Pelo-
fectus ipse cum paucis equitum levisque armaturae, Argos ponnesum.
1 venit. Ibi curatione Heraeorum Nemeorumque suffragiis
2 3 populi ad eum delata, quia se Macedonum reges ex ea
civitate oriundos referunt, Heraeis peractis, ab ipso ludicro
4 extemplo Aegium profectus est, ad indictum multo ante
sociorum concilium. Ibi de Aetolico finiendo bello actum,
ne causa aut Romanis, aut Attalo intrandi Graeciam esset.
Sed ea omnia, vixdum indutiarum tempore circumacto, Aetoli
Aetoli turbavere, postquam et Attalum Aeginam venisse, spem pacis
et Romanam classem stare ad Naupactum audivere. Vo- turbant.
cati enim in concilium Achaeorum, in quo eaedem lega-
tiones erant, quae ad Phalara egerant de pace, primum
questi sunt quaedam parva contra fidem conventionis tem-
pore indutiarum facta: postremo negarunt dirimi bellum
posse, nisi Messeniis Achaei Pylum redderent, Romanis

8 *Ferocioribus quam pro ingeniis Graecorum gentis*] Possis utcunque exponere: ferocioribus quam pro ingeniis gentis alicuius Graecorum. Sed hoc illepidum est et inelegans. Libenter crederemus dedisse Livium: *ferociori, quam pro ingeniis Graecorum, gente:* id est, cuius ferocia male conveniret cum humanissimis Graecorum moribus. Crev. Hanc lectionem a Crevier. probatam, ex coniectura Gronovii in textum reposuit Bekker. Sed vulgarem defendit Drakenb. ut quae a stylo Liviano minime abhorreat, quoniam haud raro duplicem genitivum, alterum ex altero pendentem, ap. nostrum deprehendimus. cf. supr. xxv. 15. *hostium insidiarum ignarus*.

9 *Ne Philippus regnumque eius*] Apparet ex orationibus Lycisci Acarnanis, et legatorum Ptolemaei, apud Polyb. libb. ix. et xi. maiorem ab Romanis metum fuisse, quam a Philippo. Gronov.

1 *Heraeorum*] Ludorum in honorem Iunonis, qui Graecis Ἥρα dicitur. Crev.

2 *Nemeorum*] Ludi quoque fuere, sic dicti a Nemea sylva; quos quidam in Archemori, alii in Herculis honorem institutos memorant. Crev.

3 *Ex ea civitate oriundos referunt*] Nimirum reges Macedonum genus ducebant a Carano Argivo, regni Macedonici conditore, si Iustinum vii. 2. auctorem sequamur, vel a Perdicca Temenida, si Herodotum viii. 137. audiamus, quem vide v. 22. et Thucyd. ii. 99.

4 *Aegium profectus est*] Concilia Achaeorum *Aegium* indicta infr. xxviii. 7. xxxv. 48. legi, animadvertit Drakenb. Olim *Rhium* hic legebatur, quum codices *regium* prae se ferunt, sed Polybius Achaeos Rhium ne semel quidem coactos memorat. *Aegium* emendavit Glareanus.

U. C. 544. A. C. 208.

restitueretur Atintania, Scerdilaedo et Pleurato Ardyaei. 5
Enimvero indignum ratus Philippus, victos victori sibi ultro
conditiones ferre: 'Ne antea quidem se aut de pace au-
'disse, aut indutias pepigisse,' dixit, 'spem ullam habentem
'quieturos Aetolos; sed ut omnes socios testes haberet, se
'pacis, illos belli causam quaesisse.' Ita infecta pace con-
cilium dimisit, quattuor millibus armatorum relictis ad
praesidium Achaeorum, et quinque longis navibus acceptis.
Quas si adiecisset missae nuper ad se classi Carthaginien-
sium, et ex Bithynia ab rege Prusia venientibus navibus,
statuerat navali proelio lacessere Romanos, iam diu in ea
regione potentes maris. Ipse ab eo concilio Argos re-
gressus: iam enim Nemeorum appetebat tempus, quae 6
celebrari volebat praesentia sua.

31. Occupato rege apparatu ludorum, et per dies festos li-
centius, quam inter belli tempora, remittente animum, P.
Sulpicius, ab Naupacto profectus, classem appulit inter
Sicyonem et Corinthum, agrumque nobilissimae fertilitatis
effuse vastavit. Fama eius rei Philippum ab ludis excivit:
raptimque cum equitatu profectus, iussis subsequi pediti-
bus, palatos passim per agros gravesque praeda, ut qui ni-
hil tale metuerent, adortus Romanos, compulit in naves.
Classis Romana, haudquaquam laeta praeda, Naupactum
rediit. Philippo quoque ludorum, qui reliqui erant, cele- 7
britatem quantaecunque, de Romanis tamen, victoriae
partae fama auxerat; laetitiaque ingenti celebrati festi dies:
eo magis etiam, quod populariter dempto capitis insigni,
purpuraque, atque alio regio habitu, aequaverat ceteris se
in speciem: quo nihil gratius est civitatibus liberis. Prae-
buissetque haud dubiam eo facto spem libertatis, nisi om-
nia intoleranda libidine foeda ac deformia effecisset. Va-
gabatur enim cum uno aut altero comite per maritas domos 8
dies noctesque: et, summittendo se in privatum fastigium, 9
quo minus conspectus, eo solutior erat: et libertatem quum
aliis vanam ostendisset, totam in suam licentiam verterat.

Classis Romana Corinthium agrum vastat.

Repelluntur Romani a Philippo.

Philippi licentia.

5 *Atintania*] Regio Illyrici, a Romanis in deditionem accepta aliquot annis ante initium huius secundi Punici belli. Vide supr. xx. 30. Occupatis autem hoc bello Romanis, Philippus, ut apparet ex hoc loco, eam invaserat. Crev.

6 *Quae celebrari*] Quibus celebritatem addi et spectantium concursum augeri praesentia sua volebat. Crev.

7 *Philippo quoque*] Ita Gronovius pro vulg. *Philippus*. Sensus erit: Fama victoriae, non quidem magnae, tamen, quod de Romanis parta erat, satis clarae, celebritatem dierum, qui ludis supererant, auxerat Philippo, qui maiore ob novum hoc decus cum gloria illis praefuit. Crev.

8 *Per maritas domos*] sc. In quibus degunt matrimonio iuncti. Ita *torus maritus* est apud Ovid. Her. ii. 41. *Sacra marita*, Her. xii. 87. Drak.

9 *Summittendo se*] Vocem *se* ex emendatione Gronov. delevit Bekker. quum hoc intelligatur, *summittendo fastigium* suum vel regium *in privatum;* sed lectionem nostram, quamvis duriorem, tutantur codd. Vict. et Haverc.

U. C. 544.
A. C. 208.

Neque enim omnia emebat aut eblandiebatur, sed vim
etiam flagitiis adhibebat: periculosumque et viris et paren-
tibus erat, moram incommoda severitate libidini regiae fe-
1 cisse. Uni etiam principi Achaeorum Arato adempta uxor
nomine Polycratia, ac spe regiarum nuptiarum in Macedo-
niam asportata fuerat.

Adversus Aetolos proficiscitur, in Elidem.

Per haec flagitia sollenni Nemeorum peracto, paucisque
additis diebus, Dymas est profectus, ad praesidium Aetolo-
rum, quod ab Eleis accitum acceptumque in urbem erat,
eiiciendum. Cycliadas (penes eum summa imperii erat)
Achaeique ad Dymas regi occurrere: et Eleorum accensi
odio, quod a ceteris Achaeis dissentirent: et infensi Aeto-
lis, quos Romanum quoque adversus se movisse bellum
credebant. Profecti ab Dymis, coniuncto exercitu trans-
eunt Larisum amnem, qui Eleum agrum ab Dymaeo diri-
mit. Primum diem, quo fines hostium ingressi sunt, po- 32.
pulando absumpserunt. Postero die acie instructa ad ur-
bem accesserunt, praemissis equitibus; qui, obequitando
portis, promptum ad excursiones genus lacesserent Aetolo-
rum. Ignorabant, Sulpicium cum quindecim navibus ab
Naupacto Cyllenen traiecisse, et, expositis in terram quat-
tuor millibus armatorum, silentio noctis, ne conspici agmen
posset, intrasse Elim. Itaque improvisa res ingentem inie-
cit terrorem, postquam inter Aetolos Eleosque Romana
signa atque arma cognovere. Et primo recipere suos vo-
luerat rex: dein, contracto iam inter Aetolos et Trallos
(Illyriorum id est genus) certamine, quum urgeri videret
suos, et ipse rex cum equitatu in cohortem Romanam in-
2 currit. Ibi equus pilo traiectus quum prolapsum per caput
regem effudisset, atrox pugna utrimque accensa est, et ab
Romanis impetu in regem facto, et protegentibus regiis.
Insignis et ipsius pugna fuit, quum pedes inter equites co-
actus esset proelium inire. Dein, quum iam impar certa-
men esset, caderentque circa eum multi, et vulnerarentur,
raptus ab suis, atque alteri equo iniectus, fugit. Eo die
castra quinque millia passuum ab urbe Eleorum posuit.
Postero ad castellum (Pyrgum vocant) copias omnes eduxit:
quo agrestium multitudinem cum pecoribus metu popula-
tionum compulsam audierat. Eam inconditam inermemque
multitudinem primo statim terrore adveniens cepit: com-
pensaveratque ea praeda, quod ignominiae ad Elim accep-
tum fuerat. Dividenti praedam captivosque (fuerant au-

Sulpicius Cyllenen traiicit.

Rex vincitur.

1 *Arato adempta uxor*] Ex Plut. in Arato versus finem, colligere licet hunc Aratum, cui uxorem ademit Philippus, fuisse Aratum iuniorem, filium eius Arati, cuius consilio et opera respublica Achaeorum coaluit. Crev.

2 *Per caput*] Intellige caput equi, per quod et eiusdem collum rex lapsus est. Crev.

U.C. 544. A. C. 208.

tem quattuor millia hominum, pecoris omnis generis ad
millia viginti) nuntius ex Macedonia venit, Eropum quen-
dam, corrupto arcis praesidiique praefecto, Lychnidum ce- 3
pisse: tenere et Dassaretiorum quosdam vicos, et Dardanos
etiam concire. Omisso igitur Achaico bello, relictis tamen
duobus millibus et quingentis omnis generis armatorum
cum Menippo et Polyphanta ducibus ad praesidium socio-
rum, profectus ab Dymis, per Achaiam Boeotiamque et 4
Euboeam, decimis castris Demetriadem in Thessaliam per-
venit.

Redit in Macedoniam.

33. Ibi alii, maiorem afferentes tumultum, nuntii oc-
currunt: Dardanos, in Macedoniam effusos, Orestidem iam
tenere, ac descendisse in Argestaeum campum: famamque 5
inter barbaros celebrem esse, Philippum occisum. Expe-
ditione ea, qua cum populatoribus agri ad Sicyonem pugna-
vit, in arborem illatus impetu equi, ad eminentem ramum
cornu alterum galeae praefregit. Id inventum ab Aetolo 6
quodam, perlatumque in Aetoliam ad Scerdilaedum, cui
notum erat insigne galeae, famam interfecti regis vulgavit.
Post profectionem ex Achaia regis, Sulpicius, Aeginam
classe profectus, cum Attalo sese coniunxit. Achaei cum
Aetolis Eleisque haud procul Messene prosperam pugnam
fecerunt. Attalus rex et P. Sulpicius Aeginae hiberna-
runt.

Dardani Macedoniam populantur.

Achaei bene rem gerunt.

Exitu huius anni T. Quinctius Crispinus consul, dictatore
comitiorum ludorumque faciendorum causa dicto T. Manlio
Torquato, ex vulnere moritur. Alii Tarenti, alii in Cam-
pania mortuum tradunt. Id quod nullo ante bello accide-
rat, duo consules, sine memorando proelio interfecti, velut
orbam rempublicam reliquerant. Dictator Manlius magis-
trum equitum C. Servilium (tum aedilis curulis erat) dixit.
Senatus, quo die primum est habitus, ludos magnos facere
dictatorem iussit, quos M. Aemilius praetor urbis, C. Fla-
minio, Cn. Servilio consulibus, fecerat, et in quinquennium
voverat. Tum dictator et ludos fecit, et in insequens
lustrum vovit. Ceterum, quum duo consulares exercitus

Crispini Cos. mors.

Dictator Torquatus.

Ludi magni.

3 *Lychnidum*] Hanc vocem pro vulg. *Bachindum* reposuit Sigonius. cf. infr. xxxiii. 34.

4 *Et Euboeam*] *Boebeidem* emendavit Sabellicus, sed Boebeis, sive palus, sive regiuncula, iacet sub Penei ostio, longe ultra Demetriadem, neque liquet, quare Philippus, tanto spatio iam praegressus, illic reverteret. Quapropter veterem lectionem defendit Iac. Gronovius, "quippe ob certas causas potuit Philippus coactus fuisse ex Boeotia deflectere versus dextram in Euboeam, ut res insulae inspiceret ac constitueret, maxime quum eius insulae cultores in metu ab Aetolis essent, ut testatur Livius xxviii. 5."

5 *Argestaeum*] Vel corruptum est hoc nomen, vel parum notum. Glareanus legit *Aestraeum;* Sigonius *Aegestaeum*, id est, Thesprotium. Thesproti enim alio nomine Aegestaei quoque vocabantur, teste Stephano. Cr.

6 *Cornu alterum*] Cornua inter insignia successorum Alexandri Magni illustravit Spanhemius de Praestant. et Usu Nummorum vii. p. 387. galeas autem cornutas p. 399. Drak.

tam prope hostem sine ducibus essent, omnibus aliis omissis, U. C. 544.
una praecipua cura Patres populumque incessit, consules A. C. 208.
primo quoque tempore creandi; et ut eos potissimum cre- Curae de Coss. cre-
7 arent, quorum virtus satis tuta a fraude Punica esset: andis.
'quum toto eo bello damnosa praepropera ac fervida ingenia 'imperatorum fuissent, tum eo ipso anno consules, nimia 'cupiditate conserendi cum hoste manum, in necopinatam 'fraudem lapsos esse. Ceterum deos immortales, misertos 'nominis Romani, pepercisse innoxiis exercitibus: teme-'ritatem consulum ipsorum capitibus damnasse.' Quum 34.
circumspicerent Patres, quosnam consules facerent, longe Claudius Nero.
ante alios eminebat C. Claudius Nero. Ei collega quaerebatur: et virum quidem eum egregium ducebant, sed promptiorem acrioremque, quam tempora belli postularent, aut hostis Hannibal: temperandum acre eius ingenium moderato et prudenti viro adiuncto collega censebant. M. M. Livius.
8 Livius erat, multis ante annis ex consulatu populi iudicio damnatus. Quam ignominiam adeo aegre tulerat, ut et rus migraret, et per multos annos et urbe et omni coetu careret hominum. Octavo ferme post damnationem anno M. Claudius Marcellus et M. Valerius Laevinus consules reduxerant eum in urbem: sed erat veste obsoleta, capilloque et barba promissa, praeferens in vultu habituque insignem memoriam ignominiae acceptae. L. Veturius et P. Licinius censores eum tonderi, et squalorem deponere, et in
9 senatum venire, fungique aliis publicis muneribus coegerunt. Sed tum quoque aut verbo assentiebatur, aut pedibus in sententiam ibat, donec cognati hominis eum causa
1 M. Livii Macati, quum fama eius ageretur, stantem coegit in senatu sententiam dicere. Tum ex tanto intervallo auditus convertit ora hominum in se, causamque sermonibus praebuit, 'indigno iniuriam a populo factam, magnoque id 'damno fuisse, quod tam gravi bello nec opera, nec consilio 'talis viri usa respublica esset. C. Neroni neque Q. Fabium, 'neque M. Valerium Laevinum dari collegas posse, quia 'duos patricios creari non liceret. Eandem causam in T. 'Manlio esse, praeterquam quod recusasset delatum consu-

7 *Quorum virtus satis tuta*] Quorum virtus et fortitudo bellica adhiberet tamen cautionem, ne fraude Punica caperetur. CREV.

8 *Multis ante annis*] cf. Supr. xxii. 35. Quippe consul fuerat proximo ante hoc bellum anno, et damnatus primo huius belli anno.

9 *Coegerunt*] sc. Vel ut virum consularem, vel quod antea in senatum lectus fuerat; alias non *cogi* potuisset. DOER.

1 *Stantem coegit in senatu*] Nimirum, quum pluribus verbis sententiam suam explicarent ac tuerentur senatores, stantes dicebant: alioquin aut verbo aliis assentiebantur, aut discessione facta, pedibus in sententiam ibant.

U. C. 544. A. C. 208. 'latum, recusaturusque esset. Egregium par consulum fore, 'si M. Livium C. Claudio collegam adiunxissent.' Nec populus mentionem eius rei ortam a Patribus est aspernatus. Unus eam rem in civitate is, cui deferebatur honos, abnuebat, levitatem civitatis accusans. 'Sordidati rei non miseritos, candidam togam invito offerre: eodem honores poenasque congeri. Si bonum virum ducerent, quid ita pro 'malo ac noxio damnassent? Si noxium comperissent, quid 'ita, male credito priore consulatu, alterum crederent?' Haec taliaque arguentem et querentem castigabant Patres, 'et M. Furium,' memorantes, 'revocatum de exsilio, patriam pulsam sede sua restituisse. Ut parentum saevitiam, 'sic patriae, patiendo ac ferendo leniendam esse.' Annisi omnes, cum C. Claudio M. Livium consulem fecerunt.

Coss. creantur.

35. Post diem tertium eius diei praetorum comitia habita. Praetores creati L. Porcius Licinus, C. Mamilius, A. et C. Hostilii Catones. Comitiis perfectis, ludisque factis, dictator et magister equitum magistratu abierunt. C. Terentius Varro in Etruriam propraetor missus, ut ex ea provincia C. Hostilius Tarentum ad eum exercitum iret, quem 2
T. Quinctius consul habuerat. Et L. Manlius trans mare 3
legatus iret, viseretque, quae res ibi gererentur: simul, quod Olympiae ludicrum ea aestate futurum erat, quod maximo 4
coetu Graeciae celebraretur, ut, si tuto per hostem posset, adiret id concilium: ut, qui Siculi bello ibi profugi, aut Tarentini cives relegati ab Hannibale essent, domos redirent, scirentque, sua omnia, quae ante bellum habuissent, reddere populum Romanum.

Quia periculosissimus annus imminere videbatur, neque consules in republica erant, in consules designatos omnes versi, quam primum eos sortiri provincias, et praesciscere, 5
quam quisque eorum provinciam, quem hostem haberet, volebant. De reconciliatione etiam gratiae eorum in senatu actum est, principio facto a Q. Fabio Maximo. Ini- 6

Coss. designati reconciliantur.

2 *Quem T. Quinctius consul habuerat*] Haec verba, quae sibi nullo in scripto obvia fuisse Gronovius testatur, nos in Victorino codice reperimus, nisi quod mutatum ibi nomen consulis est, legiturque *T. Manlius consul:* facili errore, quod *T. Manlius* in sequenti versu nominetur. Nec vero assentimur Gronovio, eadem haec verba inutilia esse. Sine iis enim nimis abrupta et obscura fieret oratio. Crev.

3 *L. Manlius*] *T. Manlius* hic legendum monet Crevier. quum in omnibus codd. suis *Titus* legitur. *Titus* reposuit Bekker.

4 *Olympiae ludicrum ea aestate*] Ex Dodwelli sententia, de Cycl. Rom. Diss. x. § 44. et 45. Olympiae ludicrum non in hunc annum, sed in praecedentem Marcello et Crispino consulibus conferendum est, neque ab hac sententia alienum fuisse Petavium apparet ex libro suo de Doctr. Temp. ix. 53. Duk.

5 *Praesciscere*] Altera forma verbi est *praescire*. cf. supr. xxvi. 33.

6 *Inimicitiae autem nobiles inter eos erant*] Ortae ex eo, quod in iudicio illo, in quo Livius damnatus fuerat,

7 micitiae autem nobiles inter eos erant, et acerbiores eas U. C. 544.
indigtnioresque Livio sua calamitas fecerat, quod spretum A. C. 208.
se in ea fortuna credebat. Itaque is magis implacabilis
erat: et, 'nihil opus esse reconciliatione,' aiebat: 'acrius
8 'et intentius omnia gesturos, timentes ne crescendi ex se
'inimico collegae potestas fieret.' Vicit tamen auctoritas
senatus, ut, positis simultatibus, communi animo consilioque administrarent rempublicam. Provinciae iis non permixtae regionibus, sicut superioribus annis, sed diversae Provinciae iis divisae.
extremis Italiae finibus, alteri adversus Hannibalem Bruttii, Lucani; alteri Gallia adversus Hasdrubalem, quem iam Alpibus appropinquare fama erat, decreta. Exercitum ex
9 duobus, qui in Gallia, quique in Etruria essent, addito urbano, eligeret, quem mallet, qui Galliam esset sortitus. Cui Bruttii provincia evenisset, novis legionibus urbanis scriptis, utrius mallet consulum prioris anni, exercitum sumeret. Relictum a consule exercitum Q. Fulvius proconsul acciperet; eique in annum imperium esset. Et C. Hostilio, cui pro Etruria Tarentum mutaverant provinciam, pro Tarento Capuam mutaverunt. Legio una data, cui Fulvius proximo anno praefuerat.

De Hasdrubalis adventu in Italiam cura in dies crescebat. Massiliensium primum legati nuntiaverant, eum in Galliam transgressum: erectosque adventu eius, quia magnum pondus auri attulisse diceretur ad mercede auxilia conducenda, Gallorum animos. Missi deinde cum iis legati ab Roma Sex. Antistius et M. Raecius ad rem inspiciendam retulerant, misisse se cum Massiliensibus ducibus, qui per hospites eorum, principes Gallorum, omnia explorata referrent. Pro comperto habere, Hasdrubalem ingenti iam coacto exercitu proximo vere Alpes traiecturum: nec tum eum quicquam aliud morari, nisi quod clausae hieme Alpes essent. 36. Hasdrubal in Galliam transgressus.

In locum M. Marcelli P. Aelius Paetus augur creatus inauguratusque: et Cn. Cornelius Dolabella rex sacrorum inauguratus est in locum M. Marcii, qui biennio ante mortuus erat. Hoc eodem anno et lustrum conditum est a censoribus P. Sempronio Tuditano et M. Cornelio Cethego. Censa civium capita centum triginta septem millia, centum Lustrum conditum.

Nero adversus eum testimonium dixerat. Vid. Val. Max. iv. 2. et nostrum infr. xxix. 37. Crev.

7 *Et acerbiores eas*] Et calamitas Livii fecerat, ut acerbius in eo odium esset, et ex indignitate iniuriae acrius. Crev.

8 *Ne crescendi ex se*] Quum quisque timeret ne ex culpa aut negligentia sua daret occasionem inimico collegae crescendi, et attolleret supra se inimicum collegam. Crev.

9 *Quique in Etruria essent*] *Esset*, quod cod. Put. et Victor. habent, reposuit Bekker. cf. supr. xxv. 20. *Consules .... Fulvius in agrum Cumanum, Claudius in Lucanos abiit.*

U. C. 544. A. C. 208. et octo. Minor aliquanto numerus, quam qui ante bellum fuerat. Eo anno primum, ex quo Hannibal in Italiam ve- 9
nisset, comitium tectum esse, memoriae proditum est, et ludos Romanos semel instauratos ab aedilibus curulibus Q. 1
Metello et C. Servilio. Et plebeiis ludis biduum instauratum ab Q. Mamilio et M. Caecilio Metello aedilibus plebis. Et tria signa ad Cereris iidem dederunt: et Iovis 2
epulum fuit ludorum causa.

U. C. 545. A. C. 207. C. Claudio, M. Livio II. Coss.

Consulatum inde ineunt C. Claudius Nero et M. Livius iterum: qui, quia iam designati provincias sortiti erant, praetores sortiri iusserunt. C. Hostilio urbana evenit: addita et peregrina, ut tres in provincias exire possent. A. Hostilio Sardinia, C. Mamilio Sicilia, L. Porcio Gallia evenit.

Praetorum provinciae. Legiones 23.

Summa legionum trium et viginti ita per provincias divisa, ut binae consulum essent; quattuor Hispania haberet; tres praetores binas, in Sicilia, in Sardinia, et Gallia; duas C. Terentius in Etruria; duas Q. Fulvius in Bruttiis; duas Q. Claudius circa Tarentum et Sallentinos; unam C. Hostilius Tubulus Capuae: duae urbanae ut scriberentur. Primis quattuor legionibus populus tri- 3
bunos creavit: in ceteras consules miserunt.

37.

Prodigia.

Priusquam consules proficiscerentur, novendiale sacrum fuit, quia Veiis de coelo lapidaverat. Sub unius prodigii, ut fit, mentionem alia quoque nuntiata: Minturnis aedem Iovis et lucum Maricae; item Atellae murum et portam de coelo tacta. Minturnenses, terribilius quod esset, adiiciebant, sanguinis rivum in porta fluxisse. Et Capuae 4
lupus, nocte portam ingressus, vigilem laniaverat.

Procurata.

Haec procurata hostiis maioribus prodigia, et supplicatio diem unum fuit ex decreto pontificum. Inde iterum novendiale

9 *Eo anno primum*] Perturbatas fuisse quasdam huius loci voces censet Crevier., qui lectionem ita refingit. "Eo anno primum, ex quo Hannibal in Italiam venisset, lustrum conditum est a censoribus ... quam qui ante bellum fuerat. Hoc eodem anno et Comitium tectum esse memoriae proditum est, et ludos Romanos ..." Omnia hoc modo apta omnino et clara sunt. Constat quippe hoc primum condi lustrum, ex quo Hannibal in Italiam venerit. Ter quidem censores creati sunt: at hi soli, de quibus loquitur nunc Livius, lustrum condidere. Vid. supr. xxiv. 11. et 43. xxvii. 6. Deinde ipsa particula *et*, quae sequitur illas voces *hoc eodem anno*, in eum locum quem volumus revocata, habet aliam comparem, quae sibi respondeat, *et ludos Romanos*. Dukerus autem quaedam intercidisse putat, quae ad annum operis incepti pertinerent.

1 *Semel instauratos*] sc. Uno die adiecto. cf. supr. xxv. 2. xxvii. 6. et 21. Niebhr. ii. n. 68.

2 *Ad Cereris*] Cuius aedi invigilabant aediles plebeii. cf. supr. iii. 55.

3 *Tribunos creavit*] cf. Supr. ix. 30.

4 *Sanguinis rivum in porta fluxisse*] Similiter in fossis sub moenibus Mediolani urbis aliquando huiusmodi prodigium videre licet, quum genus quoddam confervarum sanguineo suo colore aquae identidem speciem sanguinis praebeat. Neque hoc prodigium aliis Italiae regionibus hodie prorsus ignotum est. cf. Bellanus Giornal. de Fisica x. Bim. iii. p. 198. Settius Mem. Storico Natural. Venezia. 1824.

5 instauratum, quod in Armilustro lapidibus visum pluere. U. C. 545.
6 Liberatas religione mentes turbavit rursus nuntiatum, Frusinone infantem natum esse quadrimo parem: nec magnitudine tam mirandum, quam quod is quoque, ut Sinuessae biennio ante, incertus, mas an femina esset, natus erat. Id vero haruspices, ex Etruria acciti, foedum ac turpe prodigium dicere: extorrem agro Romano, procul terrae contactu, alto mergendum. Vivum in arcam condidere, provectumque in mare proiecerunt. Decrevere item pontifices, ut virgines ter novenae, per urbem euntes, carmen canerent. Id quum in Iovis Statoris aede discerent, con-
7 ditum ab Livio poeta, carmen, tacta de coelo aedes in Aventino Iunonis Reginae: prodigiumque id ad matronas pertinere, haruspices quum respondissent, donoque divam placandam esse; aedilium curulium edicto in Capitolium convocatae, quibus in urbe Romana, intraque decimum lapidem ab urbe, domicilia essent, ipsae inter se quinque et viginti delegerunt, ad quas ex dotibus stipem conferrent. Inde donum pelvis aurea facta, lataque in Aventinum, pureque et caste a matronis sacrificatum. Confestim ad aliud sacrificium eidem divae ab decemviris edicta dies, cuius ordo talis fuit. Ab aede Apollinis boves feminae albae duae porta Carmentali in urbem ductae: post eas duo signa cupressea Iunonis Reginae portabantur: tum septem et viginti virgines, longam indutae vestem, carmen in Iunonem Reginam canentes ibant; illa tempestate forsitan laudabile rudibus ingeniis, nunc abhorrens et inconditum, si referatur. Virginum ordinem sequebantur decemviri coronati laurea, praetextatique. A porta Iugario vico in
8 forum venere: in foro pompa constitit; et, per manus reste data, virgines sonum vocis pulsu pedum modulantes incesserunt. Inde vico Tusco Velabroque, per Boarium forum, in clivum Publicium atque aedem Iunonis Reginae perrectum. Ibi duae hostiae ab decemviris immolatae, et simulacra cupressea in aedem illata.

A. C. 207. Androgynus natus.

Sacrificium Iunoni Reginae, et pompa.

Diis rite placatis, delectum consules habebant acrius intentiusque, quam prioribus annis quisquam meminerat ha- 38.

Acriter habetur delectus.

5 *In Armilustro*] *Armilustrum*, sive *Armilustrium* dies festus fuit apud Romanos, qui in Kalendario notatur a. d. XIV. Kalendas Novembres. In eo, testibus Varrone et Festo, armati sacra faciebant. Ceterum et locum dictum esse *Armilustrum*, in quo nimirum sacra tum fiebant, colligitur ex eodem Varrone, de L. L. v. 32. et vi. 3. Atque haec nostra Livii verba potius capienda videntur de loco, quam de die festo. CREV.

6 *Nuntiatum*] Haec vox in recto casu est, et cum verbo *turbavit* iungitur. CREV.

7 *Livio poeta*] Livio Andronico, M. Livii Salinatoris liberto, qui primus Romae fabulam docuerat an. 512. U. C. De hoc eius carmine cf. Festus v. *Scribae.*

8 *Reste data*] cf. Ter. Adelph. iv. 7. 34. *Tu inter eas restim ductans saltabis.*

U. C. 545. A. C. 207.

bitum. Nam et belli terror duplicatus novi hostis in
Italiam adventu: et minus iuventutis erat, unde scriberent
milites. Itaque colonos etiam maritimos, qui sacrosanctam 9
vacationem dicebantur habere, dare milites cogebant. Qui-
bus recusantibus, edixere in diem certam, ut, quo quisque
iure vacationem haberet, ad senatum deferret. Ea die hi
populi ad senatum venerunt: Ostiensis, Alsiensis, Antias,
Anxuras, Minturnensis, Sinuessanus, et ab supero mari
Senensis. Quum vacationes suas quisque populus reci-
taret; nullius, quum in Italia hostis esset, praeter Antiatem
Ostiensemque, vacatio observata est: et earum coloniarum 1
iuniores iureiurando adacti, supra dies triginta non perno-
ctaturos se esse extra moenia coloniae suae, donec hostis in
Italia esset. Quum omnes censerent, primo quoque tem-
pore consulibus eundum ad bellum, (nam et Hasdrubali
occurrendum esse descendenti ab Alpibus, ne Gallos Cisal-
pinos, neve Etruriam, erectam in spem rerum novarum, 2
sollicitaret: et Hannibalem suo proprio occupandum bello,
ne emergere ex Bruttiis atque obviam fratri ire posset)
Livius cunctabatur, parum fidens suarum provinciarum ex-
ercitibus: collegam ex duobus consularibus egregiis exer-
citibus, et tertio, cui Q. Claudius Tarenti praeesset, elec- 3
tionem habere: intuleratque mentionem de volonibus re-
vocandis ad signa. Senatus liberam potestatem consulibus
fecit, et supplendi, unde vellent, et eligendi de omnibus
exercitibus, quos vellent, permutandique, et ex provinciis,
quos e republica censerent esse, traducendi. Ea omnia
cum summa concordia consulum acta. Volones in unde-
vicesimam et vicesimam legiones scripti. Magni roboris
auxilia ex Hispania quoque a P. Scipione M. Livio missa
quidam ad id bellum auctores sunt: octo millia Hispa-
norum Gallorumque, et duo millia de legione militum, 4
equitum mille, mixtos Numidas Hispanosque. M. Lucre-

Exercitus contra Hasdrubalem et Hannibalem.

9 *Sacrosanctam*] sc. Iureiurando interposito sancitam, ita ut sine magno scelere violari non posset. Itaque vacationes coloniarum maritimarum sacrosanctas dixit Livius, ut quas, auctoritate populi Romani et iuramento firmatas, nemini violare liceret, ob idque nec invitae dare milites cogi possent. DONATUS.

1 *Et earum coloniarum*] Nempe Antii et Ostiae, quibus quum vacatio ideo daretur, ne defensoribus nudarentur oppida, quae magnopere Romanorum intererat non intercipi ab hostibus, consentaneum erat, ut iuniores ab iis non discedere iuberentur. CREV.

2 *Erectam in spem rerum novarum*] Arrectam et suspensam in spem mutandi statûs, et, excusso imperii Romani iugo, socios Carthaginienses asciscendi. CREV.

3 *Et tertio, cui Q. Claudius Tarenti praeesset*] Duorum tantum exercituum electio datur consuli, cui Bruttii provincia evenisset, supr. 35. Omiserat nempe Livius priore illo loco mentionem facere huius exercitus Claudiani. Nunc aliud agendo reponit id quod tunc praetermiserat. CREV.

4 *De legione militum*] Si haec sana sunt, intellige *militum legionariorum*, qui opponuntur Hispanis et Gallis. CREV.

tium has copias navibus adduxisse: et sagittariorum fundito- U. C. 545.
rumque ad quattuor millia ex Sicilia C. Mamilium misisse. A. C. 207.

Auxerunt Romae tumultum literae ex Gallia allatae ab 39.
L. Porcio praetore: 'Hasdrubalem movisse ex hibernis, et Hasdrubal transit Alpes.
'iam Alpes transire: octo millia Ligurum conscripta armataque, coniunctura se transgresso in Italiam esse, nisi 'mitteretur in Ligures, qui eos bello occuparet. Se cum 'invalido exercitu, quoad tutum putaret, progressurum.' Hae literae consules, raptim confecto delectu, maturius, quam constituerant, exire in provincias coegerunt, ea mente, ut uterque hostem in sua provincia contineret, neque coniungi, aut conferre in unum vires pateretur. Plurimum in eam rem adiuvit opinio Hannibalis: quod, etsi ea aestate transiturum in Italiam fratrem crediderat, recordando, quae ipse in transitu nunc Rhodani, nunc Alpium, cum hominibus locisque pugnando per quinque menses exhausisset, haudquaquam tam facilem maturumque transitum exspectabat. Ea tardius movendi ex hibernis causa fuit. Ceterum Hasdrubali et sua et aliorum spe omnia celeriora atque expeditiora fuere. Non enim receperunt modo Arverni eum, deincepsque aliae Gallicae atque Alpinae gentes; sed etiam secutae sunt ad bellum. Gallis et Alpinis gentibus faventibus.
Et quum per munita pleraque transitu fratris, quae antea invia fuerant, ducebat; tum etiam, duodecim annorum assuetudine perviis Alpibus factis, inter mitiora iam hominum transibat ingenia. Invisitati namque antea alienigenis, nec videre ipsi advenam in sua terra assueti, omni generi humano insociabiles erant. Et primo ignari, quo Poenus pergeret, suas rupes suaque castella, et pecorum hominumque praedam peti crediderant: fama deinde Punici belli, quo duodecimum annum Italia urebatur, satis edocuerat, viam tantum Alpes esse: duas praevalidas urbes, magno inter se maris terrarumque spatio discretas, de imperio et opibus certare. Hae causae aperuerant Alpes Hasdrubali. Ceterum quod celeritate itineris profectum erat, id mora Placentiam obsidet.
ad Placentiam, dum frustra obsidet magis, quam oppugnat, corrupit. Crediderat campestris oppidi facilem expugnationem esse: et nobilitas coloniae induxerat eum, magnum se excidio eius urbis terrorem ceteris ratum iniecturum. Non ipsum solum ea oppugnatio impediit; sed Hannibalem post famam transitus eius, tanto spe sua celeriorem, iam moventem ex hibernis, continuerat: quippe reputantem, non solum quam lenta urbium oppugnatio esset, sed
5 etiam quam ipse frustra eandem illam coloniam, ab Trebia victor regressus, tentasset.

5 *Quam ipse frustra*] Nusquam legitur Hannibal tentasse Placentiam. Memoratur tantum Emporium prope Placentiam tentasse supr. xxi. 57. et

U. C. 545.
A. C. 207.

40.

Anxietas Romanorum.

Consules, diversis itineribus profecti ab urbe, velut in duo pariter bella distenderant curas hominum, simul recordantium, quas primus adventus Hannibalis intulisset Italiae clades; simul, quum illa angeret cura, 'quos tam propitios 'urbi atque imperio fore deos, ut eodem tempore utrobique 'respublica prospere gereretur? adhuc adversa secundis 'pensando rem ad id tempus extractam esse. Quum in 'Italia ad Trasimenum et Cannas praecipitasset Romana 'res, prospera bella in Hispania prolapsam eam erexisse. 'Postea, quum in Hispania alia super aliam clades, duobus 'egregiis ducibus amissis, duos exercitus ex parte delesset, 'multa secunda in Italia Siciliaque gesta quassatam rem- 6
'publicam excepisse: et ipsum intervallum loci, quod in 'ultimis terrarum oris alterum bellum gereretur, spatium 'dedisse ad respirandum. Nunc duo bella in Italiam ac'cepta, duo celeberrimi nominis duces circumstare urbem 'Romanam, et unum in locum totam periculi molem, omne 'onus incubuisse. Qui eorum prior vicisset, intra paucos 'dies castra cum altero iuncturum.' Terrebat et proximus annus lugubris duorum consulum funeribus. His anxii curis homines digredientes in provincias consules prosecuti sunt. Memoriae proditum est, plenum adhuc irae in cives M. Livium, ad bellum proficiscentem, monenti Q. Fabio, 'ne, priusquam genus hostium cognosset, temere manum 'consereret,' respondisse: 'Ubi primum hostium agmen 'conspexisset, pugnaturum.' Quum quaereretur, quae causa festinandi esset? 'Aut ex hoste egregiam gloriam,' inquit, 'aut ex civibus victis gaudium, meritum certe, etsi 'non honestum, capiam.'

Livii vox plena irae in cives.

Priusquam Claudius consul in provinciam perveniret, per extremum finem agri Larinatis ducentem in Sallentinos exercitum Hannibalem cum expeditis cohortibus adortus, 7
C. Hostilius Tubulus incomposito agmini terribilem tumultum intulit. Ad quattuor millia hominum occidit, novem signa militaria cepit. Moverat ex hibernis ad famam hostis Q. Claudius, qui per urbes agri Sallentini castra disposita habebat. Itaque, ne cum duobus exercitibus simul confligeret, Hannibal nocte castra ex agro Tarentino movit, atque in Bruttios concessit. Claudius in Sallentinos agmen convertit. Hostilius, Capuam petens,

mox pugnasse ad Placentiam cum Sempronio consule ibid. 59. Utrum memoria fefellerit hoc loco Livium an oppugnationem Emporii tentationem fuisse Placentiae interpretatus sit, in medio relinquimus.

6 *Quassatam rempublicam excepisse*] Fuisse quasi portum quendam, quo quassata reipublicae navis exciperetur. Crev.

7 *Cum expeditis cohortibus*] Put. non agnoscit praepositionem. Et sic saepe amat loqui Livius. Crev. Similiter Graeci, ut cuivis notum est, praepositionem σύν omittunt. Bekkerus codicem Put. sequitur.

obvius ad Venusiam fit consuli Claudio. Ibi ex utroque U. C. 545. exercitu electa peditum quadraginta millia, duo millia et A. C. 207. quingenti equites, quibus consul adversus Hannibalem rem gereret: reliquas copias Hostilius Capuam ducere iussus, ut Q. Fulvio proconsuli traderet.

Hannibal, undique contracto exercitu, quem in hibernis, 41. aut in praesidiis agri Bruttii habuerat, in Lucanos ad Grumentum venit, spe recipiendi oppida, quae per metum ad Romanos defecissent. Eodem a Venusia consul Romanus Neronis et exploratis itineribus contendit, et mille fere et quingentos Hannibalis passus castra ab hoste locat. Grumenti moenibus prope castra collata.
8 iniunctum videbatur Poenorum vallum: quingenti passus intererant. Castra Punica ac Romana interiacebat campus; colles imminebant nudi sinistro lateri Carthaginiensium, dextro Romanorum, neutris suspecti, quod nihil silvae neque ad insidias latebrarum habebant. In medio campo ab stationibus procursantes certamina, haud satis digna dictu, serebant. Id modo Romanum quaerere apparebat, ne abire hostem pateretur. Hannibal, inde evadere cupiens, totis viribus in aciem descendebat. Tum consul, Insidiae
9 ingenio hostis usus, quo minus in tam apertis collibus Romanorum. timeri insidiae poterant, quinque cohortes, additis quinque manipulis, nocte iugum superare, et in aversis vallibus considere iubet. Tempus exsurgendi ex insidiis, et aggrediendi hostem, Ti. Claudium Asellum tribunum militum et P. Claudium praefectum socium edocet, quos cum iis mittebat. Ipse luce prima copias omnes peditum equitumque in aciem eduxit. Paullo post et ab Hannibale signum pugnae propositum est, clamorque in castris ad arma discurrentium est sublatus. Inde eques pedesque certatim portis ruere, ac palati per campum properare ad hostes. Quos ubi effusos consul videt, tribuno militum tertiae legionis C. Aurunculeio imperat, ut equites legionis, quanto maximo impetu possit, in hostem emittat:
1 ita pecorum modo incompositos toto passim campo se fu-
2 disse, ut sterni obterique, priusquam instruantur, possint.

Nondum Hannibal e castris exierat, quum pugnantium 42. clamorem audivit. Itaque, excitus tumultu, raptim ad Pugna hostem copias agit. Iam primos occupaverat equester committitur. terror. Peditum etiam prima legio et dextra ala proelium inibant. Incompositi hostes, ut quemque aut pediti, aut equiti casus obtulit, ita conserunt manus. Crescit pugna

8 *Quingenti passus intererant*] Vallum Poenorum Romanis ex intervallo spectantibus videbatur prope iniunctum moenibus Grumenti. Revera quingenti passus intererant. Cr.

9 *Ingenio hostis usus*] Ingenium hostis imitatus, et adversus Poenum arte Punica utens. Crev.

1 *Se fudisse*] Intellige, monens.

2 *Sterni obterique*] *Obterere* pugnantes *stratos* dicebantur equi sive elephanti, ut Drak. monet.

U. C. 545. subsidiis, et procurrentium ad certamen numero augetur:
A. C. 207. pugnantesque (quod nisi in vetere exercitu, et duci veteri
haud facile est) inter tumultum ac terrorem instruxisset
Hannibal, ni cohortium ac manipulorum decurrentium per 3
colles clamor, ab tergo auditus, metum, ne intercluderentur 4
a castris, iniecisset. Inde pavor incussus, et fuga passim
fieri coepta est: minorque caedes fuit, quia propinquitas
castrorum breviorem fugam perculsis fecit. Equites enim
tergo inhaerebant: in transversa latera invaserant cohortes,
secundis collibus via nuda ac facili decurrentes. Tamen 5
supra octo millia hominum occisa: supra septingentos
capti: signa militaria novem adempta: elephanti etiam,
quorum nullus usus in repentina ac tumultuaria pugna
fuerat, quattuor occisi, duo capti. Circa quingentos Ro-
manorum sociorumque victores ceciderunt. Postero die 6
Poenus quievit. Romanus, in aciem copiis eductis, post-
quam neminem signa contra efferre vidit, spolia legi caeso-
rum hostium, et suorum corpora collata in unum sepeliri
iussit. Inde insequentibus continuis diebus aliquot ita in-
stitit portis, ut prope inferre signa videretur: donec Han-
nibal tertia vigilia, crebris ignibus tabernaculisque, quae 7
pars castrorum ad hostes vergebat, et Numidis paucis, qui
in vallo portisque se ostenderent, relictis, profectus Apuliam
petere intendit. Ubi illuxit, successit vallo Romana acies.
Et Numidae ex composito paullisper in portis se valloque
ostentavere: frustratique aliquamdiu hostes, citatis equis
agmen suorum assequuntur. Consul, ubi silentium in
castris, et ne paucos quidem, qui prima luce obambula-
verant, parte ulla cernebat, duobus equitibus speculatum in
castra praemissis, postquam satis tuta omnia esse explo-
ratum est, inferri signa iussit: tantumque ibi moratus, dum
milites ad praedam discurrunt, receptui deinde cecinit,
multoque ante noctem copias reduxit. Postero die prima
luce profectus, magnis itineribus famam et vestigia agminis
sequens, haud procul Venusia hostem assequitur. Ibi

3 *Ni cohortium ac manipulorum decurrentium*] Emendationem Gronovii *ni ad cohortium ac manipulorum decursum* reposuit Bekker.

4 *Ne intercluderentur a castris*] Gronovium hic quoque secutus est Bekk., qui *ne intercluderentur castris* scribit. Drakenborchius Livium aliquando praepositionem omisisse, saepius tamen addidisse monet.

5 *Secundis collibus*] Per pronos colles: ut dicitur *secundo flumine* delabi, aut contra, *adversum* subire *montem*. Crev.

6 *Sociorumque victores ceciderunt*] Crevierio displicet vox *victores*, utpote otiosa, cui vetus lectio *sociorumque ducenti* potior habetur. Haud scio an hunc locum spectaverit Muretus Var. Lect. xvi. 8, ubi pro *victores* in veteribus edd. *victos* legi suspicatur, sed librarios, qui Romanos ex eo proelio superiores discessisse viderent, ex *victis* fecisse *victores:* quum scribendum esset VI*ctos* id est, *sexcentos*.

7 *Quae pars*] Nempe ea parte, qua.

quoque tumultuaria pugna fuit. Supra duo millia Poenorum caesa. Inde nocturnis montanisque itineribus Poenus, ne locum pugnandi daret, Metapontum petiit. Hanno inde (is enim praesidio eius loci praefuerat) in Bruttios cum paucis ad exercitum novum comparandum missus. Hannibal, copiis eius ad suas additis, Venusiam retro, quibus venerat itineribus, repetit, atque inde Canusium procedit. Nunquam Nero vestigiis hostis abstiterat: et Q. Fulvium, quum Metapontum ipse proficisceretur, in Lucanos, ne regio ea sine praesidio esset, arcessierat.

U. C. 545.
A. C. 207.

43. Intercipiuntur Hasdrubalis literae.

Inter haec ab Hasdrubale, postquam a Placentiae obsidione abscessit, quattuor Galli equites, duo Numidae, cum literis ad Hannibalem missi, quum per medios hostes totam ferme longitudinem Italiae emensi essent, dum Metapontum cedentem Hannibalem sequuntur, incertis itineribus Tarentum delati, a vagis per agros pabulatoribus Romanis ad Q. Claudium propraetorem deducuntur. Eum primo incertis implicantes responsis, ut metus tormentorum admotus fateri vera coegit, edocuerunt, literas se ab Hasdrubale ad Hannibalem ferre. Cum iis literis, sicut erant, signatis, L. Virginio tribuno militum ducendi ad Claudium consulem traduntur. Duae simul turmae Samnitium praesidii causa missae. Qui ubi ad consulem pervenerunt, literaeque lectae per interpretem sunt, et ex captivis percunctatio facta; tum Claudius, non id tempus esse reipublicae ratus, quo consiliis ordinariis provinciae suae quisque finibus per exercitus suos cum hoste destinato ab senatu
8 bellum gereret, audendum aliquid improvisum, inopinatum, quod coeptum non minorem apud cives, quam hostes, terrorem faceret, perpetratum in magnam laetitiam ex magno metu verteret; literis Hasdrubalis Romam ad senatum missis, simul et ipse Patres conscriptos, quid pararet, edocet, ut, quum in Umbria se occursurum Hasdrubal fratri scribat, legionem a Capua Romam arcessant; delectum Romae habeant; exercitum urbanum ad Narniam hosti opponant. Haec senatui scripta. Praemissi item per agrum Larinatem, Marrucinum, Frentanum, Praetutianum, qua exercitum ducturus erat, ut omnes ex agris urbibusque commeatus paratos militi ad vescendum in viam deferrent, equos iumentaque alia producerent, ut vehiculorum fessis copia esset. Ipse de toto exercitu civium so-

8 *Bellum gereret*] Non licuisse iniussu senatus de provincia exire, et exercitum educere, allatis plurimis Livii locis docet Duker. cf. supr. x. 37. Id tamen legibus hoc tempore, nondum fuisse prohibitum, quemadmodum postea factum esse, ut ex Cic. in Pison. 21. liquet, idem monet, eamque sententiam, provocans ad nostrum infr. xxxvi. 39. confirmat Drakenb. RASCH.

U. C. 545. ciorumque, quod roboris erat, delegit, sex millia peditum,
A. C. 207. mille equites: pronuntiat, occupare se in Lucanis proximam urbem Punicumque in ea praesidium velle; ut ad iter parati omnes essent. Profectus nocte flexit in Picenum.

Et consul quidem, quantis maximis itineribus poterat, ad collegam ducebat, relicto Q. Catio legato, qui castris
44. praeesset. Romae haud minus terroris ac tumultus erat, quam fuerat triennio ante, quum castra Punica obiecta 9
Romanis moenibus portisque fuerant. Neque satis constabat animis, tam audax iter consulis laudarent vituperarentne. Apparebat (quo nihil iniquius est) ex eventu
Metus Romanorum. famam habiturum. 'Castra prope Hannibalem hostem 'relicta sine duce cum exercitu, cui detractum foret omne, 'quod roboris, quod floris fuerit; et consulem in Lucanos 'ostendisse iter, quum Picenum et Galliam peteret, castra 'relinquentem nulla alia re tutiora, quam errore hostis, qui 'ducem inde atque exercitus partem abesse ignoraret. 'Quid futurum, si id palam fiat? et aut insequi Neronem, 'cum sex millibus armatorum profectum, Hannibal toto 'exercitu velit, aut castra invadere, praedae relicta, sine 'viribus, sine imperio, sine auspicio?' Veteres eius belli clades, duo consules proximo anno interfecti terrebant. 'Et ea omnia accidisse, quum unus imperator, unus exer- 'citus hostium in Italia esset: nunc duo bella Punica 'facta, duos ingentes exercitus, duos prope Hannibales in 'Italia esse. Quippe et Hasdrubalem, patre eodem Hamil- 'care genitum, aeque impigrum ducem, per tot in Hispania 'annos Romano exercitatum bello, gemina victoria in- 'signem, duobus exercitibus cum clarissimis ducibus de- 'letis. Nam itineris quidem celeritate ex Hispania et con- 'citatis ad arma Gallicis gentibus multo magis, quam Han- 'nibalem ipsum, gloriari posse. Quippe in iis locis hunc 'coegisse exercitum, quibus ille maiorem partem militum 'fame ac frigore, quae miserrima mortis genera sunt, ami- 'sisset.' Adiiciebant etiam periti rerum Hispaniae, 'haud 'cum ignoto duce C. Nerone congressurum: sed quem in 1
'saltu impedito deprehensus forte, haud secus quam 'puerum, conscribendis fallacibus conditionibus pacis frus- 'tratus elusisset.' Omnia maiora etiam vero praesidia hos- 2
tium, minora sua, metu interprete, semper in deteriora inclinato, ducebant.

9 *Triennio ante*] *Triennio*, si non numerentur extrema; quinquennio, si eorum ratio habeatur. Vulgarem lectionem *biennio* vitium potius esse librariorum credit Crevier. quam Livii in re tam clara tamque recenti incuriam.

1 *Sed quem in saltu*] De ea re cf. supr. xxvi. 17.

2 *Omnia maiora*] Quicquid virium haberent hostes, augebant Romani, metu interprete; quicquid haberent ipsi, minuebant. Crev.

Nero, postquam iam tantum intervalli ab hoste fecerat, ut detegi consilium satis tutum esset, paucis milites alloquitur. Negat 'ullius consilium imperatoris in speciem 'audacius, re ipsa tutius fuisse, quam suum. Ad certam 'eos se victoriam ducere. Quippe ad quod bellum collega 'non ante, quam ad satietatem ipsius peditum atque equi'tum datae ab senatu copiae fuissent maiores instructiores'que, quam si adversus ipsum Hannibalem iret, profectus 'sit, eo ipsos, quantumcunque virium momentum addi-
3 'derint, rem omnem inclinaturos. Auditum modo in acie '(nam, ne ante audiretur, daturum operam) alterum con'sulem et alterum exercitum advenisse, haud dubiam vi'ctoriam facturum. Famam bellum conficere, et parva 'momenta in spem metumque impellere animos. Gloriae 'quidem ex re bene gesta partae fructum prope omnem 'ipsos laturos. Semper, quod postremum adiectum sit, id 'rem totam videri traxisse. Cernere ipsos, quo concursu, 'qua admiratione, quo favore hominum iter suum celebretur.' Et, hercule, per instructa omnia ordinibus virorum mulierumque, undique ex agris effusorum, inter vota et preces et laudes ibant: illos praesidia reipublicae, vindices urbis Romae imperiique appellabant: in illorum armis dextrisque suam liberumque suorum salutem ac libertatem repositam esse. Deos omnes deasque precabantur, ut illis faustum iter, felixque pugna, matura ex hostibus
4 victoria esset: damnarenturque ipsi votorum, quae pro iis suscepissent. Ut, quemadmodum nunc solliciti prosequerentur eos, ita paucos post dies laeti ovantibus victoria obviam irent. Invitare inde pro se quisque, et offerre, et fatigare precibus, ut, quae ipsis iumentisque usui essent, ab se potissimum sumerent. Benigne omnia cumulata dare. Modestia certare milites, ne quid ultra usum necessarium
5 sumerent: nihil morari, nec ab signis absistere cibum capientes: diem ac noctem ire: vix, quod satis ad naturale desiderium corporum esset, quieti dare. Et ad collegam praemissi erant, qui nuntiarent adventum, percunctarenturque, clam an palam, interdiu an noctu, venire sese vellet, iisdem an aliis considere castris. Nocte clam ingredi melius visum est.

U. C. 545. A. C. 207. 45. Nero milites hortatur.

6 Tessera per castra ab Livio consule data erat, ut tri- 46.

3 *Auditum modo in acie*] Eadem plane forma orationis, quam supr. 37. exposuimus in voce *nuntiatum.*

4 *Damnarenturque ipsi votorum*] sc. Votorum compotes fierent, ita ut id, quod diis vovissent, persolvere deberent.

5 *Nec ab signis absistere*] cf. Supr. xxiv. 17.

6 *Tessera per castra*] *Tesserae* duplices erant. Alterae erant signa nocturnis excubiis data, alterae erant quibus imperator militibus indicabat, quid fieri vellet. De posterioribus hic agitur. Drak.

U. C. 545. A. C. 207. bunum tribunus, centurio centurionem, eques equitem, pedes peditem acciperet. Neque enim dilatari castra opus esse, ne hostis adventum alterius consulis sentiret: et coartatio plurium in angusto tendentium facilior futura erat, quod Claudianus exercitus nihil ferme, praeter arma, secum in expeditionem tulerat. Ceterum in ipso itinere auctum voluntariis agmen erat; offerentibus sese ultro et veteribus militibus perfunctis iam militia, et iuvenibus, quos certatim nomina dantes, si quorum corporis species roburque virium aptum militiae videbatur, conscripserat. Ad Senam castra alterius consulis erant: et quingentos ferme inde passus Hasdrubal aberat. Itaque quum iam appropinquaret, tectus montibus substitit Nero, ne ante noctem castra ingrederetur. Silentio ingressi, ab sui quisque ordinis hominibus in tentoria abducti, cum summa omnium laetitia hospitaliter excipiuntur. Postero die consilium habitum, cui et L. Porcius Licinus praetor affuit. Castra iuncta consulum castris habebat: et ante adventum eorum, per loca alta ducendo exercitum, quum modo insideret angustos saltus, ut transitum clauderet, modo ab latere aut ab tergo carperet agmen, ludificatus hostem omnibus artibus belli fuerat. Is tum in consilio aderat. Multorum eo inclinabant sententiae, ut, dum fessum via ac vigiliis reficeret militem Nero, simul et ad noscendum hostem paucos sibi sumeret dies, tempus pugnae differretur. Nero non suadere modo, sed summa ope orare instituit, 'ne consilium suum, 'quod tutum celeritas fecisset, temerarium morando facerent. Errore, qui non diuturnus futurus esset, velut tor- 7
'pentem Hannibalem, nec castra sua sine duce relicta 'aggredi, nec ad sequendum se iter intendisse. Antequam 'se moveat, deleri exercitum Hasdrubalis posse, redireque 'in Apuliam. Qui prolatando spatium hosti det, eum et 'illa castra prodere Hannibali, et aperire in Galliam iter, 8
'ut per otium, ubi velit, Hasdrubali coniungatur. Ex- 'templo signum dandum, et exeundum in aciem: abuten- 9
'dumque errore hostium absentium praesentiumque; dum 'neque illi sciant cum paucioribus, nec hi cum pluribus et 'validioribus rem esse.' Consilio dimisso, signum pugnae proponitur, confestimque in aciem procedunt.

Clam ingreditur castra Livii.

Consilium habitum.

Nero censet statim exeundum in aciem.

47. Iam hostes ante castra instructi stabant. Moram pugnae attulit, quod Hasdrubal, provectus ante signa cum paucis

Hasdrubalis prudentia.

7 *Errore, qui non diuturnus . . . esset*] Admiratio movetur Crevierio, quomodo Hannibal eo usque delusus sit, donec Nero victo Hasdrubale in castra sua redierit. Sed haec magis oratorice dicta sunt.

8 *Illa castra*] Castra quae in Apulia sint, relicta a Nerone.

9 *Abutendumque errore*] Verbum *abuti* hic et alibi in bonam partem sumitur.

equitibus, scuta vetera hostium notavit, quae ante non vi- U. C. 545.
1 derat, et strigosiores equos. Multitudo quoque maior solita A. C. 207.
visa est. Suspicatus enim id, quod erat, receptui propere cecinit, ac misit ad flumen, unde aquabantur: ubi et excipi aliqui possent, et notari oculis, si qui forte adustioris coloris, ut ex recenti via, essent; simul circumvehi procul castra iubet specularique, num auctum aliqua parte sit vallum: et ut attendant, semel bisne signum canat in castris. Ea quum ordine omnia relata essent, castra nihil aucta errorem faciebant. Bina erant, sicut ante adventum consulis alterius fuerant: una M. Livii, altera L. Porcii: neutris
2 quicquam, quo latius tenderetur, ad munimenta adiectum. Illud veterem ducem assuetumque Romano hosti movit, quod semel in praetoriis castris signum, bis in consularibus referebant cecinisse: duos profecto consules esse; et quonam modo alter ab Hannibale abscessisset, cura angebat. Minime id, quod erat, suspicari poterat, tantae rei frustratione Hannibalem elusum, ut, ubi dux, ubi exercitus esset,
3 cum quo castra collata habuerit, ignoraret. Profecto haud mediocri clade absterritum insequi non ausum. Magnopere vereri, ne perditis rebus serum ipse auxilium venisset: Romanisque eadem iam fortuna in Italia, quae in Hispania, esset. Interdum, literas suas ad eum non pervenisse, credere: interceptisque iis, consulem ad sese opprimendum accelerasse. His anxius curis, exstinctis ignibus, vigilia prima dato signo, ut taciti vasa colligerent, signa ferri ius- Noctu castra movet.
4 sit. In trepidatione et nocturno tumultu duces parum intente asservati, alter in destinatis iam ante animo latebris subsedit, alter per vada nota Metaurum flumen tranavit. Ita desertum a ducibus agmen primo per agros palatur; fessique aliquot somno ac vigiliis sternunt corpora passim, atque infrequentia relinquunt signa. Hasdrubal, dum lux viam ostenderet, ripa fluminis signa ferri iubet: et per
5 tortuosi amnis sinus flexusque errorem volvens haud multum processit, ubi prima lux transitum opportunum osten-
6 disset, transiturus. Sed quum, quantum mare abscedebat,

1 *Strigosiores equos*] sc. Quos macies ex itinere attenuaverat. cf. Aul. Gell. iv. 20.

2 *Quo latius tenderetur*] Quo latiora castra fierent. *Tendere* verbum proprium est, ubi de castrorum metatione agitur. Crev.

3 *Cum quo castra collata habuerit*] Haec scriptura est Put. et Victor. codicum. Rhenanus iusserat legi *haberet:* eique paruerunt editores: minus recte. Etenim hoc tempore quum Hasdrubal haec secum volutat, non habebat Hannibal castra collata cum Nerone, aut cum eo exercitu quem Nero secum abduxerat. Crev. *Haberet* in textum recepit Bekker.

4 *Duces parum intente*] Intellige binos, quos Hasdrubal habebat, itineris duces. Rasch.

5 *Errorem volvens*] Poetica fere loquendi ratio pro "iter erroribus et anfractibus implicitum prosequens." cf. Virg. Aen. ix. 391. Doer.

6 *Quantum mare abscedebat*] Nempe quo magis mare iis progredientibus recedebat.

U. C. 545. A. C. 207. tanto altioribus coercentibus amnem ripis, non inveniret vada, diem terendo spatium dedit ad insequendum sese hosti.

48. *Assequuntur eum Romani.* Nero primum cum omni equitatu advenit: Porcius deinde assecutus cum levi armatura. Qui quum fessum agmen carperent ab omni parte incursarentque, et iam, omisso itinere, quod fugae simile erat, castra metari Poenus in tumulo super fluminis ripam vellet; advenit Livius peditum omnibus copiis, non itineris modo, sed ad conserendum extemplo proelium instructis armatisque. *Instruitur utrimque acies.* Sed ubi omnes copias coniunxerunt, directaque acies est, Claudius dextro in cornu, Livius ab sinistro pugnam instruit: media acies praetori tuenda datur. Hasdrubal, omissa munitione castrorum, postquam pugnandum vidit, in prima acie ante signa elephantos collocat. Circa eos laevo in cornu adversus Claudium Gallos opponit, haud tantum iis fidens, quantum ab hoste timeri eos credebat. Ipse dextrum cornu adversus M. Livium sibi atque Hispanis (et ibi maxime in vetere milite spem habebat) sumpsit. Ligures in medio post elephantos positi; sed longior, quam latior, acies erat. Gallos prominens collis tegebat. Ea frons, quam Hispani tenebant, cum sinistro Romanorum cornu concurrit. Dextra omnis acies extra proelium eminens cessabat: collis oppositus arcebat, ne aut a fronte, aut ab latere aggrederentur. *Proelium initur.* Inter Livium Hasdrubalemque ingens contractum certamen erat, atroxque caedes utrimque edebatur. Ibi duces ambo, ibi pars maior peditum equitumque Romanorum: ibi Hispani, vetus miles peritusque Romanae pugnae, et Ligures, durum in armis genus. Eodem versi elephanti, qui primo impetu turbaverant antesignanos, et iam signa moverant loco: deinde crescente certamine et clamore, impotentius iam regi, et inter duas acies versari, velut incerti quorum essent: haud dissimiliter navibus sine gubernaculo vagis. Claudius, 'Quid ergo praecipiti cursu 'tam longum iter emensi sumus?' clamitans militibus, quum in adversum collem frustra signa erigere conatus esset, postquam ea regione penetrari ad hostem non videbat posse; cohortes aliquot subductas e dextro cornu, ubi stationem magis segnem, quam pugnam, futuram cernebat, post aciem circumducit: et, non hostibus modo, sed etiam suis inopinantibus, in sinistrum hostium latus incurrit; 7
tantaque celeritas fuit, ut, quum ostendissent se ab latere, mox in terga iam pugnarent. Ita ex omnibus partibus, ab

7 *In sinistrum hostium latus*] *Dextrum* legendum suadet Perizonius, quum Hispani in *dextro* hostium cornu, instructi essent. Quodsi in sinistrum hostium latus incurrisse dicitur, non quod Poenis, sed quod Romanis ad sinistrum erat latus, intelligendum est. RASCH.

fronte, ab latere, ab tergo, trucidantur Hispani Liguresque: U. C. 545.
et ad Gallos iam caedes pervenerat. Ibi minimum certa- A. C. 207.
minis fuit. Nam et pars magna ab signis aberant, nocte dilapsi, stratique somno passim per agros: et, qui aderant, itinere ac vigiliis fessi, intolerantissima laboris corpora, vix arma humeris gestabant. Et iam diei medium erat, sitisque et calor hiantes caedendos capiendosque affatim praebebat. Elephanti plures ab ipsis rectoribus, quam ab hoste, 49.
interfecti. Fabrile scalprum cum malleo habebant: id, Elephanti a rectoribus interfecti.
ubi saevire belluae ac ruere in suos coeperant, magister inter aures positum, ipso in articulo, quo iungitur capiti cervix, quanto maximo poterat ictu, adigebat. Ea celerrima
8 via mortis in tantae molis bellua inventa erat, ubi regendi spem vicissent: primusque id Hasdrubal instituerat, dux Hasdrubalis fortitudo.
quum saepe alias memorabilis, tum illa praecipue pugna. Ille pugnantes hortando, pariterque obeundo pericula, sustinuit: ille fessos abnuentesque taedio et labore, nunc precando, nunc castigando, accendit: ille fugientes revocavit, omissamque pugnam aliquot locis restituit. Postremo, Egregie pugnans cadit.
quum haud dubie fortuna hostium esset, ne superesset tanto exercitui suum nomen secuto, concitato equo se in cohortem Romanam immisit. Ibi, ut patre Hamilcare et Hannibale fratre dignum erat, pugnans cecidit.

Nunquam eo bello una acie tantum hostium interfectum est, redditaque aequa Cannensi clades, vel ducis, vel exer-
9 citus interitu, videbatur. Quinquaginta sex millia hostium 56000. e Poenis occisi.
occisa: capta quinque millia et quadringenti: praeda alia magna tum omnis generis, tum auri etiam argentique. Civium etiam Romanorum, qui capti apud hostes erant, supra tria millia capitum recepta. Id solatii fuit pro amissis eo proelio militibus. Nam haudquaquam incruenta victoria Romanorum 8000.
fuit: octo ferme millia Romanorum sociorumque occisa. Adeoque etiam victores sanguinis caedisque ceperat satie-
1 tas, ut postero die, quum esset nuntiatum Livio consuli, Gallos Cisalpinos Liguresque, qui aut proelio non affuissent, aut inter caedem effugissent, uno agmine abire sine certo duce, sine signis, sine ordine ullo, aut imperio;
2 posse, si una equitum ala mittatur, omnes deleri; 'Super-

8 *Ubi regendi spem vicissent*] sc. Elusissent et ademissent, ita ut rector de spe regendi quasi victus decederet. Rasch.

9 *Sex millia hostium occisa*] cf. Polyb. xi. 3, qui decem tantum hostium millia, duo Romanorum occisa tradit.

1 *Ut postero die . . . Supersint, inquit*] Particula *ut* postularet verbum subiunctivi, ut vocant, modi, quale esset *dixerit*, *responderit*. At propter interpositam longam periodum, eius rationem non habuit Livius. Simile fere exemplum reperies apud Cic. de Or. ii. 23. Crev.

2 *Una equitum ala*] Ala equitum Romanorum decem turmas habebat; turma, triginta fere homines. Crev.

U. C. 545. A. C. 207. 'sint,' inquit, 'aliqui nuntii, et hostium cladis, et nostrae 'virtutis.'

50. Nero ad exercitum redit. Nero ea nocte, quae secuta est pugnam, citatiore, quam inde venerat, agmine, die sexto ad stativa sua, atque ad hostem pervenit. Iter eius frequentia minore, quia nemo praecesserat nuntius, laetitia vero tanta, vix ut compotes mentium prae gaudio essent, celebratum est. Nam Romae neuter animi habitus satis dici enarrarique potest; nec quo incerta exspectatione eventus civitas fuerat, nec quo victoriae famam accepit. Nunquam per omnes dies, ex quo Claudium consulem profectum fama attulit, ab orto sole ad occidentem, aut senator quisquam a curia atque ab magistratibus abscessit, aut populus e foro. Matronae, quia nihil in ipsis opis erat, in preces obtestationesque versae, per omnia delubra vagae suppliciis votisque fatigare deos. Tam sollicitae ac suspensae civitati fama incerta primo accidit, duos Narnienses equites in castra, quae in faucibus Umbriae opposita erant, venisse ex proelio, nuntiantes caesos hostes. Et primo magis auribus, quam animis, id acceptum erat, ut maius laetiusque, quam quod mente capere, aut satis credere possent: et ipsa celeritas fidem impediebat, quod biduo ante pugnatum dicebatur. Literae deinde ab L. Manlio Acidino missae ex castris afferuntur de Narniensium equitum adventu. Eae literae, per forum ad tribunal praetoris latae, senatum curia exciverunt: tantoque 3
certamine ac tumultu populi ad fores curiae concursum est, ut adire nuntius non posset, trahereturque a percunctantibus vociferantibusque, ut in Rostris prius, quam in senatu, literae recitarentur. Tandem summoti et coerciti a magistratibus: dispensarique laetitia inter impotentes eius 4
animos potuit. In senatu primum, deinde in concione, literae recitatae sunt: et, pro cuiusque ingenio, aliis iam certum gaudium, aliis nulla ante futura fides erat, quam

51. legatos consulumve literas audissent. Ipsos deinde appropinquare legatos allatum est. Tum enimvero omnis aetas currere obvii, primus quisque oculis auribusque haurire tantum gaudium cupientes. Ad Mulvium usque pontem

Gaudium Romanorum. continens agmen pervenit. Legati (erant L. Veturius Philo, P. Licinius Varus, Q. Caecilius Metellus) circumfusi omnis generis hominum frequentia in forum pervenerunt; quum alii ipsos, alii comites eorum, quae acta essent, percunctarentur, et ut quisque audierat, exercitum

3 *Senatum curia exciverunt*] Senatores ad primum nuntium allatarum literarum, e curia ad tribunal praetoris concurrerunt. Sed statim intelligendi sunt rediisse in curiam, ut ibi literae legerentur. CREV.

4 *Dispensarique laetitia*] Nempe secundum modum et ordinem quendam communicari. DOER.

U. C. 545.
A. C. 207.

hostium imperatoremque occisum, legiones Romanas incolumes, salvos consules esse, extemplo aliis porro impertiebant gaudium suum. Quum aegre in curiam perventum esset, multo aegrius summota turba, ne Patribus miscere-
5 tur, literae in senatu recitatae sunt. Inde producti in concionem legati. L. Veturius, literis recitatis, ipse planius omnia, quae acta erant, exposuit cum ingenti assensu, postremo etiam clamore universae concionis, quum vix gaudium animis caperent. Discursum inde ab aliis circa templa deum, ut grates agerent; ab aliis domos, ut coniugibus liberisque tam laetum nuntium impertirent. Senatus, quod M. Livius et C. Claudius consules, incolumi exercitu, ducem hostium legionesque occidissent, supplicationem in triduum decrevit. Eam supplicationem C. Hostilius praetor pro concione edixit, celebrataque a viris feminisque est. Omnia templa per totum triduum aequalem turbam habuere: quum matronae amplissima veste cum liberis, perinde ac si debellatum foret, omni solutae
6 metu, deis immortalibus grates agerent. Statum quoque civitatis ea victoria movit: ut iam inde, haud secus quam in pace, res inter se contrahere, vendendo, emendo, mutuum dando, argentum creditum solvendo, auderent.

Caput Hasdrubalis proiectum ante castra Hannibalis.

C. Claudius consul quum in castra redisset, caput Hasdrubalis, quod servatum cum cura attulerat, proiici ante hostium stationes, captivosque Afros vinctos, ut erant, ostendi, duos etiam ex iis solutos ire ad Hannibalem, et expromere, quae acta essent, iussit. Hannibal, tanto simul publico familiarique ictus luctu, 'agnoscere se fortunam Carthaginis,' fertur dixisse: castrisque inde motis, ut omnia auxilia, quae diffusa latius tueri non poterat, in extremum Italiae angulum Bruttios contraheret, et Metapontinos, civitatem universam, excitos sedibus suis, et Lucanorum qui suae ditionis erant, in Bruttium agrum traduxit.

Hannibal in extremam Italiam recedit.

5 *Inde producti*] Verbum hic proprium. *Introducebantur* in senatum a magistratibus legati, *producebantur* ad populum, sive in concionem. Bene igitur Sigonius, quum reperisset in scriptis hoc loco *introducti*, effecit *inde producti*. CREV.

6 *Statum quoque civitatis ... movit*] Mutavit pecuniariae rei statum in civitate. Hoc eodem anno nummus aureus primum Romae percussus est, ut colligitur ex Plin. H. N. xxxiii. 3. CREV.

EPITOME LIBRI XXVIII.

RES in Hispania prospere gestae a Silano, Scipionis legato, et ab L. Scipione fratre adversus Poenos, a Sulpicio proconsule et ab Attalo rege Asiae adversus Philippum regem Macedonum, pro Aetolis, referuntur. Quum M. Livio et Claudio Neroni consulibus triumphus decretus esset, Livius, qui in provincia sua rem gesserat, quadrigis invectus est; Nero, qui in collegae provinciam, ut victoriam eius adiuvaret, venerat, equo est secutus, et in hoc habitu plus gloriae reverentiaeque, habuit: nam et plus in bello, quam collega, fecerat. Ignis in aede Vestae negligentia virginis, quae non custodierat, exstinctus est: virgo caesa est flagro. P. Scipio in Hispania cum Poenis debellavit quarto decimo anno eius belli, quinto post anno, quam ierat: exclusisque in totum possessione eius hostibus, Hispaniam recepit: et a Tarracone in Africam ad Syphacem regem Numidarum duobus navigiis transvectus, foedus iunxit. Hasdrubal Gisgonis ibi cum eo in eodem lecto accubuit. Munus gladiatorium in honorem patris patruique Carthagine Nova edidit, non ex gladiatoribus, sed ex iis, qui aut in honorem ducis, aut ex provocatione in certamen descendebant: in quo reguli fratres de regno ferro contenderunt. Quum Astapa urbs ab Romanis oppugnaretur, oppidani liberos et coniuges rogo exstructo occiderunt, et se insuper praecipitaverunt. Ipse Scipio, dum gravi morbo implicitus est, seditionem, in parte exercitus motam, confirmatus discussit, rebellantesque Hispaniae populos coegit in deditionem venire; et, amicitia facta cum Masinissa rege Numidarum, qui illi auxilium, si in Africam traiecisset, pollicebatur, cum Gaditanis quoque post discessum inde Magonis, cui ex Carthagine scriptum erat, ut in Italiam traiiceret, Romam reversus consulque creatus. Africam provinciam petenti, contradicente Q. Fabio Maximo, Sicilia data est: permissumque, in Africam traiiceret, si ex republica esse censeret. Mago, Hamilcaris filius, a minore Baliari insula, ubi hiemarat, in Italiam traiecit.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXVIII.

QUUM transitu Hasdrubalis, quantum in Italiam decli- U. C. 545.
naverat belli, tantum levatae Hispaniae viderentur; A. C. 207.
renatum ibi subito par priori bellum est. Hispanias ea Res Hispaniae.
tempestate sic habebant Romani Poenique. Hasdrubal,
Gisgonis filius, ad Oceanum penitus Gadesque concesserat.
Nostri maris ora omnisque ferme Hispania, qua in orientem
vergit, Scipionis ac Romanae ditionis erat. Novus impe-
rator Hanno, in locum Barcini Hasdrubalis novo cum ex-
ercitu ex Africa transgressus, Magonique iunctus, quum in
1 Celtiberia, quae media inter duo maria est, brevi magnum
hominum numerum armasset; Scipio adversus eum M. Si- Contra hostes mittit Silanum Scipio.
lanum cum decem haud plus millibus militum, equitibus
quingentis, misit. Silanus, quantis maximis potuit itineri-
bus, (impediebant autem et asperitates viarum, et angustiae
saltibus crebris, ut pleraque Hispaniae sunt, inclusae) tamen
non solum nuntios, sed etiam famam adventus sui praegres-
sus, ducibus indidem ex Celtiberia transfugis, ad hostem
pervenit. Iisdem auctoribus compertum est, quum decem
circiter millia ab hoste abessent, bina castra circa viam, qua
irent, esse: laeva Celtiberos, novum exercitum, supra Castra Celtiberorum et Poenorum.
2 novem millia hominum, dextra Punica tenere castra. Haec
stationibus, vigiliis, omni iusta militari custodia tuta et
firma esse: illa altera soluta neglectaque, ut barbarorum
et tironum, et minus timentium, quod in sua terra essent.
Ea prius aggredienda ratus Silanus, signa quam maxime ad
laevam iubebat ferri, necunde ab stationibus Punicis con-
spiceretur. Ipse, praemissis speculatoribus, citato agmine
ad hostem pergit. Tria millia ferme aberat, quum haud- 2.
3 dum quisquam hostium senserat. Confragosa loca et obsiti
virgultis tegebant colles. Ibi in cava valle, atque ob id

1 *Inter duo maria*] sc. Ibericum et Cantabricum.

2 *Punica tenere castra*] Apud nostrum interdum *tenere* absolute ponitur pro *tenere locum.* cf. infr. xxxii. 5. CREV.

3 *Obsiti virgultis tegebant colles*] *Tegebant* pro vulg. *tenebant* Kreys-

U. C. 545. A. C. 207.

occulta, considere militem, et cibum capere iubet. Interim speculatores, transfugarum dicta affirmantes, venerunt. Tum, sarcinis in medium coniectis, arma Romani capiunt, acieque iusta in pugnam vadunt. Mille passuum aberant, quum ab hoste conspecti sunt, trepidarique repente coeptum. Et Mago ex castris citato equo ad primum clamorem et tumultum advehitur. Erant autem in Celtibero exercitu quattuor millia scutatorum et ducenti equites; hanc iustam legionem (et id ferme roboris erat) in prima acie locat: ceteros, levem armaturam, in subsidiis posuit. Quum ita instructos educeret castris, vixdum in egressos vallo Ro-

Proelium.

mani pila coniecerunt. Subsidunt Hispani adversus emissa tela ab hoste, inde ad mittenda ipsi consurgunt; quae quum Romani conferti, ut solent, densatis excepissent scutis, tum pes cum pede collatus, et gladiis geri res coepta est. Ceterum asperitas locorum et Celtiberis, quibus in proelio concursare mos est, velocitatem inutilem faciebat; et haud iniqua eadem erat Romanis stabili pugnae assuetis; nisi quod angustiae et internata virgulta ordines dirimebant, et singuli binique, velut cum paribus, conserere pugnam coge-

Vincunt Romani.

bantur. Quod ad fugam inpedimento hostibus erat, id ad caedem eos, velut vinctos, praebebat. Et iam, ferme omnibus scutatis Celtiberorum interfectis, levis armatura et Carthaginienses, qui ex alteris castris subsidio venerant, perculsi caedebantur. Duo haud amplius millia peditum et equitatus omnis, vix inito proelio, cum Magone effugerunt. Hanno, alter imperator, cum iis, qui postremi, iam profligato proelio, advenerant, vivus capitur. Magonem fugientem equitatus ferme omnis, et quod veterum peditum erat, secuti, decimo die in Gaditanam provinciam ad Hasdrubalem pervenerunt. Celtiberi, novus miles, in proximas dilapsi silvas, inde domos diffugerunt.

Peropportuna victoria nequaquam tantum iam conflatum
bellum, quanta futuri materia belli (si licuisset iis, Celtibe- 4
rorum gente excita, et alios ad arma sollicitare populos)
oppressa erat. Itaque collaudato benigne Silano, Scipio

In Baeticam it Scipio.

spem debellandi, si nihil eam ipse cunctando moratus esset,
nactus, ad id, quod reliquum belli erat, in ultimam His-
paniam adversus Hasdrubalem pergit. Poenus, quum 5
castra tum forte ad sociorum animos in Baetica continendos
in fide haberet, signis repente sublatis, fugae magis, quam

sigius emendavit, neque infeliciter, quippe sive *obsita* cum Drakenborchio, seu *obsiti* cum Crevierio legas, vetus scriptura *tenebant*, sc. regionem, haloco parum apte convenit.

4 *Materia belli*] sc. Materia, unde procul dubio bellum maioris molis exarsisset, si licuisset eis . . .

5 *Poenus, quum . . . forte*] Quum forte Hasdrubal castra in Baetica haberet ad continendos in fide sociorum animos. Crev.

itineris modo, penitus ad Oceanum et Gades ducit. Ce- U. C. 545.
6 terum, quoad continuisset exercitum, propositum bello se A. C. 207.
fore ratus, antequam freto Gades traiiceret, exercitum
omnem passim in civitates divisit, ut et muris se ipsi, et
armis muros tutarentur. Scipio ubi animadvertit, dissi- 3.
patum passim bellum, et circumferre ad singulas urbes
arma diutini magis, quam magni, esse operis, retro vertit
iter. Ne tamen hostibus eam relinqueret regionem, L. Sci- Regreditur, relicto ibi fratre.
pionem fratrem cum decem millibus peditum, et mille
equitum ad oppugnandam opulentissimam in iis locis
7 8 urbem, (Oringin barbari appellabant) mittit. Sita in Me-
lessum finibus est Hispanae gentis. Ager frugifer: argen-
tum etiam incolae fodiunt. Ea arx fuit Hasdrubali ad
excursiones circa in mediterraneos populos faciendas.
Scipio, castris prope urbem positis, priusquam circumval-
laret urbem, misit ad portas, qui ex propinquo alloquio
animos tentarent, suaderentque, ut amicitiam potius, quam
vim, experirentur Romanorum. Ubi nihil pacati respon-
debatur, fossa duplicique vallo circumdata urbe, in tres
partes exercitum dividit: ut una semper pars, quietis in-
terim duabus, oppugnaret. Prima pars quum adorta op-
pugnare est, atrox sane et anceps proelium fuit: non subire,
non scalas ferre ad muros prae incidentibus telis facile erat.
9 Et iam, qui erexerant ad murum scalas, alii furcis ad id
1 ipsum factis detrudebantur, in alios lupi superne ferrei
iniecti, ut in periculo essent, ne suspensi in murum extra-
herentur. Quod ubi animadvertit Scipio, nimia paucitate
suorum exaequatum certamen esse, et iam eo superare
hostem, quod ex muro pugnaret; duabus simul partibus,
prima recepta, urbem est aggressus. Quae res tantum pa-
voris iniecit fessis iam cum primis pugnando, ut et oppidani
moenia repentina fuga desererent: et Punicum praesidium
metu, ne prodita urbs esset, relictis stationibus in unum se
colligeret. Timor inde oppidanos incessit, ne, si hostis
urbem intrasset, sine discrimine, Poenus an Hispanus esset,
obvii passim caederentur. Itaque, patefacta repente porta,

6 *Propositum bello*] Propositum instar scopi, quem non desinat petere Scipio. GRONOV.

7 *Oringin*] Haec urbs videtur eadem esse quae supr. xxiv. 42. dicta est *Aurinx*, imo idem nomen diversimode scriptum. Non procul afuisse eam a Munda, patet ex loco Livii modo memorato. CREV.

8 *Melessum*] Hoc nomen variat in scriptis. Gronovius, monente Rubenio, legi posse putat *Massiensium*. *Massia* apud Stephanum regio est ad Tartessios pertinens. CREV.

9 *Alii furcis*] De hoc instrumento bellico ad repellendos eos adhibito, qui urbium muros per scalas transcensuri erant, cf. Lips. Poliorc. v. I. DOER.

I *In alios lupi*] *Lupus* instrumentum ferreum in modum forficis dentatum alligatumque funibus, quo aries mordicus, tanquam luporum dentibus, apprehensus avertatur, atque ictus eius eludatur. cf. Lips. Poliorc. v. 8. Turneb. Advers. xi. 28.

U. C. 545.
A. C. 207.

frequentes ex oppido sese eiecerunt, scuta prae se tenentes, ne tela procul coniicerentur; dextras nudas ostentantes, ut gladios abiecisse appareret. Id utrum parum ex intervallo sit conspectum, an dolus aliquis suspectus fuerit, incompertum est. Impetus hostilis in transfugas factus: nec secus, quam adversa acies, caesi. Eademque porta signa infesta in urbem illata: et aliis partibus securibus dolabrisque caedebantur et refringebantur portae, et, ut quisque intraverat eques, ad forum occupandum (ita enim praeceptum erat) citato equo pergebat. Additum erat et triariorum equiti praesidium. Legionarii ceteras partes pervadunt: direptione et caede obviorum, nisi qui armis se tuebantur, abstinuerunt. Carthaginienses omnes in custodiam dati sunt: oppidanorum quoque trecenti ferme, qui clauserant portas. Ceteris traditum oppidum, suae redditae res. Cecidere in urbis eius oppugnatione hostium duo millia ferme: Romanorum haud amplius nonaginta.

Oringis a L. Scipione capta.

4. Laeta et ipsis, qui rem gessere, urbis eius oppugnatio fuit, et imperatori ceteroque exercitui; et speciosum adventum suum, ingentem turbam captivorum prae se agentes, fecerunt. Scipio, collaudato fratre, quum, quanto poterat verborum honore, Carthagini ab se captae captam ab eo Oringin aequasset, quia et hiems instabat, ut nec tentare Gades, nec disiectum passim per provinciam exercitum Hasdrubalis consectari posset, in citeriorem Hispaniam omnes suas copias reduxit: dimissisque in hiberna legionibus, L. Scipione fratre Romam misso, et Hannone hostium imperatore, ceterisque nobilibus captivis, ipse Tarraconem concessit.

L. Scipio redit ad fratrem.

Eodem anno classis Romana, cum M. Valerio Laevino proconsule ex Sicilia in Africam transmissa, in Uticensi Carthaginiensique agro late populationes fecit. Extremis finibus Carthaginiensium circa ipsa moenia Uticae praedae actae sunt. Repetentibus Siciliam classis Punica (septuaginta erant longae naves) occurrit. Decem et septem naves ex iis captae sunt, quattuor in alto mersae: cetera fusa ac fugata classis. Terra marique victor Romanus cum magna omnis generis praeda Libybaeum repetit. Toto [2] inde mari pulsis hostium navibus, magni commeatus frumenti Romam subvecti.

Classis Rom. populatur Africam.

5. Principio aestatis eius, qua haec sunt gesta, P. Sulpicius proconsul et Attalus rex quum Aeginae, sicut ante dictum est, hibernassent, Lemnum inde, classe iuncta, Romanae

2 *Toto inde mari*] *Tuto inde mari* in edd. principibus scriptum habemus. Voces *tutum* et *totum* saepissime in MSS. commutantur. cf. supr. xxiv. 32.

quinque et viginti quinqueremes, regiae quinque et triginta, transmiserunt. Et Philippus, ut, seu terra seu mari obviam eundum hosti foret, paratus ad omnes conatus esset, ipse Demetriadem ad mare descendit: Larissam diem ad conveniendum exercitui edixit. Undique ab sociis legationes Demetriadem ad famam regis convenerunt. Sustulerant enim animos Aetoli, quum ab Romana societate, tum post Attali adventum, finitimosque depopulabantur. Nec Acarnanes solum Boeotique, et qui Euboeam incolunt, in magno metu erant: sed Achaei quoque, quos super Aetolicum bellum Machanidas etiam, Lacedaemonius tyrannus, haud procul Argivorum fine positis castris, terrebat. Hi omnes suis quisque urbibus, quae pericula terra marique portendebantur, memorantes, auxilia regem orabant. Ne ex regno quidem ipsius tranquillae nuntiabantur res: et Scerdilaedum Pleuratumque motos esse, et Thraecum maxime Maedos, si quod longinquum bellum regem occupasset, proxima Macedoniae incursuros. Boeoti quidem et interiores Graeciae populi, Thermopylarum saltum, ubi angustae fauces coartant iter, fossa valloque intercludi ab Aetolis, nuntiabant, ne transitum ad sociorum urbes tuendas Philippo darent. Vel segnem ducem tot excitare tumultus circumfusi poterant. Legationes dimittit, pollicitus, prout tempus ac res se daret, omnibus laturum se auxilium. In

3 praesentia, quae maxime urgebat res, Peparethum praesidium urbi mittit; unde allatum erat, Attalum, ab Lemno classe transmissa, omnem circa urbem agrum depopulatum. Polyphantam cum modica manu in Boeotiam, Menippum

4 item quendam ex regiis ducibus cum mille peltastis (pelta caetrae haud dissimilis est) Chalcidem mittit. Additi

5 quingenti Agrianum, ut omnes insulae partes tueri possent. Ipse Scotussam est profectus: eodemque ab Larissa Macedonum copias traduci iussit. Eo nuntiatum est, concilium Aetolis Heracleam indictum, regemque Attalum, ad consultandum de summa belli, venturum. Hunc conventum ut turbaret subito adventu, magnis itineribus Heracleam

U. C. 545. A. C. 207.

Philippus socios hortatur ac tuetur.

3 *Peparethum praesidium urbi mittit*] Mittit in insulam Peparethum praesidium urbi, quae cognominis erat ipsi insulae. Ceterum locus hic corruptissimus erat. Emendavere Sigon. et Gron. ex Polybio x. 39. Crev.

4 *Pelta caetrae haud dissimilis est*] Clypeoli fuere leves, brevesque. Caetra e corio fere fuit, quod interdum nervis intertexebatur; at nihil habebat ligni, neque ferri. Idem et de pelta suspicari licet. Quod ad formam spectat, plura de pelta habent scriptores, neque tamen quicquam satis certum, quia nempe pro diversis gentibus eius forma variavit. Pelta dicitur *lunata* apud Virgilium. Alii eam rotundam, alii vero quadrangulam fuisse volunt. Caetra magis usi Hispani, et Afri: pelta, Graeci, Macedones, Thraces. Interdum haec nomina apud scriptores promiscue usurpantur. Crev.

5 *Insulae partes*] Euboeae, cuius urbs Chalcis erat caput. Crev.

U. C. 545. A. C. 207. duxit. Et concilio quidem dimisso iam venit: segetibus tamen, quae prope maturitatem erant, maxime in sinu 6 Aenianum vastatis, Scotussam copias reducit. Ibi exercitu omni relicto, cum cohorte regia Demetriadem sese recipit. Inde ut ad omnes hostium motus posset occurrere, in Phocidem, atque Euboeam, et Peparethum mittit, qui loca alta eligerent, unde editi ignes apparerent. Ipse in Tisaeo (mons est in altitudinem ingentem cacuminis editi) speculam posuit: ut ignibus procul sublatis signum, ubi quid molirentur hostes, momento temporis acciperet.

Romanus imperator et Attalus rex a Peparetho Nicaeam traiecerunt. Inde classem in Euboeam ad urbem Oreum transmittunt: quae ab Demetriaco sinu Chalcidem et Euri- 7 pum petenti ad laevam prima urbium Euboeae posita est. Ita inter Attalum ac Sulpicium convenit, ut Romani a

6. mari, regii a terra oppugnarent. Quatriduo post, quam appulsa classis est, urbem aggressi sunt. Id tempus occultis cum Platore, qui a Philippo praepositus urbi erat, colloquiis absumptum est. Duas arces urbs habet, unam imminentem mari, altera urbis media est. Cuniculo inde 8 via ad mare ducit, quam a mari turris quinque tabulatorum, egregium propugnaculum, claudebat. Ibi primo atrocissimum contractum est certamen, et turre instructa omni genere telorum, et tormentis machinisque ad oppugnandam eam ex navibus expositis. Quum omnium animos oculosque id certamen avertisset, porta maritimae arcis Plator Romanos accepit, momentoque arx occupata est. Oppidani, pulsi inde in mediam urbem, ad alteram tendere arcem. Et ibi positi erant, qui fores portae obiicerent. Ita exclusi in medio caeduntur capiunturque. Macedonum praesidium conglobatum sub arcis muro stetit; nec fuga effuse petita, nec pertinaciter proelio inito. Eos Plator, venia a Sulpicio impetrata, in naves impositos ad Demetrium Phthiotidis exposuit: ipse ad Attalum se recepit.

Sulpicius, tam facili ad Oreum successu elatus, Chal-

6 *In sinu Aenianum*] Is est sinus *Maliacus*, qui etiam dicitur *Lamiacus*. Quod ei nomen hic tribuit Livius, id ortum habet ab Aenianum gente vicina. Ceterum hic legebatur in editis vulgo *in sinu Aeniano*. At recte observat Gronovius vix Latine dici posse *Aenianus sinus*. Unde reposuimus, ut scripti habent, *in sinu Aenianum*. *Sinus* autem hic dicitur pro terris circa sinum: ut et supr. xxvii. 30. Crev.

7 *Demetriaco sinu*] Suspectum habet hoc nomen Duker. ut quod nuspiam alibi memoratum invenerit; quod si admittatur, *Maliacum* sinum hic intelligi censet. cf. infr. xxxii. 32. Ortellius contra sinum *Pagasaeum* innui vult, cui licet melius conveniret appellatio *Demetriaci* ab urbe *Demetriadis*, quae ad sinum illum erat, ducta, cursus tamen quem tenuerant navigantes Attalus et Romani, necnon situs Medeae, ut Dukero videtur, hoc satis refellunt.

8 *Altera urbis media est*] Similiter *medius omnium rex erat* infr. xlii. 58. legi animadvertit Drakenb.

eidem inde protinus victrici classe petit: ubi haudquaquam U. C. 545.
9 ad spem eventus respondit. Ex patenti utrimque coactum A. C. 207.
in angustias mare speciem intuenti primo gemini portus in Chalcidem
ora duo versi praebuerit: sed haud facile alia infestior classi frustra tentant.
statio est. Nam et venti ab utriusque terrae praealtis mon- Euripus.
tibus subiti ac procellosi se deiiciunt, et fretum ipsum Euripi
non septies die, sicut fama fert, temporibus statis recipro-
1 cat: sed temere in modum venti, nunc huc, nunc illuc
verso mari, velut monte praecipiti devolutus torrens rapitur.
Ita nec nocte, nec die quies navibus datur. Quum classem
tam infesta statio accepit, tum et oppidum, alia parte clausum mari, alia ab terra egregie munitum, praesidioque
valido firmatum, et praecipue fide praefectorum principumque, quae fluxa et vana apud Oreum fuerat, stabile
atque inexpugnabile fuit. Id prudenter, ut in temere suscepta re, Romanus fecit, quod, circumspectis difficultatibus,
ne frustra tempus tereret, celeriter abstitit incepto, classemque inde ad Cynum Locridis (emporium id est urbis Opun-
2 tiorum mille passuum a mari sitae) traiecit.

Philippum et ignes ab Oreo editi monuerant, sed serius 7.
Platoris fraude e specula elati: et impari maritimis viribus
haud facilis erat in insulam classi accessus. Ita res per
cunctationem omissa. Ad Chalcidis auxilium, ubi signum
accepit, impigre est motus. Nam et ipsa Chalcis, quan- Chalcidis
quam eiusdem insulae urbs est, tamen adeo arto interscin- situs.
ditur freto, ut ponte continenti iungatur, terraque aditum
3 faciliorem, quam mari, habeat. Igitur Philippus, deiecto
praesidio, fusisque Aetolis, qui saltum Thermopylarum in-
sidebant, quum ab Demetriade Scotussam, inde de tertia
vigilia profectus, trepidos hostes Heracleam compulisset,
4 ipse uno die Phocidis Elatiam millia amplius sexaginta
contendit. Eodem ferme die ab Attalo rege Opuntiorum Opuntio-
urbs capta diripiebatur. Concesserat eam praedam regi rum urbs
Sulpicius, quia Oreum paucos ante dies ab Romano milite, capta ab
expertibus regiis, direptum fuerat. Quum Romana classis Attalo.
eo se recepisset, Attalus, ignarus adventus Philippi, pecuniis a principibus exigendis terebat tempus. Adeoque

9 *Ex patenti utrimque coactum in angustias mare*] Mare, quod utrinque, ad dextram et ad sinistram, patens et apertum est, eo loco coactum in angustias, speciem gemini portûs gemino aditu patentis primo aspectu intuentibus praebebat.

1 *In modum venti*] Quemadmodum ventus temere, neque statis recurrens vicibus, flatus immittat vel reprimit.

2 *Mille passuum*] Wesselingius, ut numerus passuum cum eo, qui apud Strabonem ix. p. 425. est, magis conveniat, M. P. II. h. e. *duo millia* passuum, legendum vult, quippe Strabo quindecim stadia a mari remotam esse urbem scribit.

3 *Deiecto praesidio . . . insidebant*] Haec verba post *vigilia profectus* inserenda censet Crevierius, ut quae ita magis rationi Geographicae convenirent.

4 *Phocidis*] sc. Urbem.

U. C. 545. A. C. 207.

Attalus fere a Philippo oppressus.

improvisa res fuit, ut, nisi Cretensium quidam, forte pabulatum ab urbe longius progressi, agmen hostium procul conspexissent, opprimi potuerit. Attalus inermis atque incompositus cursu effuso mare ac naves petit: et molientibus ab terra naves Philippus supervenit, tumultumque etiam ex terra nauticis praebuit. Inde Opuntem rediit, deos hominesque accusans, quod tantae rei fortunam ex oculis prope raptam amisisset. Opuntii quoque ab eadem ira increpiti, quod, quum trahere obsidionem in adventum suum potuissent, viso statim hoste, prope in voluntariam deditionem concessissent. Compositis circa Opuntem
rebus, Toronem est profectus. Et Attalus primo Oreum 5 6
se recepit. Inde, quum fama accidisset, Prusiam Bithyniae regem in fines regni sui transgressum, omissis rebus atque Aetolico bello, in Asiam traiecit. Et Sulpicius Aeginam classem recepit, unde initio veris profectus erat. Haud maiore certamine, quam Opuntem Attalus ceperat, Philippus Toronem cepit. Incolebant urbem eam profugi
ab Thebis Phthioticis. Urbe sua capta a Philippo, quum 7
in fidem Aetolorum perfugissent, sedem iis Aetoli eam de- 8
derant, urbis vastatae ac desertae priore eiusdem Philippi bello. Tum ab Torone, sicut paullo ante dictum est, recepta profectus, Tritonon et Drymas, Doridis parva atque ignobilia oppida, cepit. Inde Elatiam, iussis ibi se opperiri Ptolemaei Rhodiorumque legatis, venit. Ubi quum

Machanidas repressus.

de finiendo Aetolico bello ageretur, (affuerant enim legati 9
nuper Heracleae concilio Romanorum Aetolorumque) nuntius affertur, Machanidam Olympiorum sollenne ludicrum parantes Eleos aggredi statuisse. Praevertendum id ratus, legatis cum benigno responso dimissis, 'se neque causam 'eius belli fuisse, nec moram (si modo aequa et honesta 'conditione liceat) paci facturum,' cum expedito agmine profectus per Boeotiam, Megara, atque inde Corinthum descendit. Unde, commeatibus sumptis, Phliunta Pheneumque petit. Et iam, quum Heraeam venisset, audito,

5 *Toronem est profectus*] Glareanus, Sigonius, Gronovius merito legi iubent *Thronium*, quod oppidum est Locridis haud procul ab Opunte. At Torone ad Toronaeum sinum sita est, Macedoniam versus. Bis et in iis quae sequuntur idem nomen emendandum occurrit. CREV. *Thronium* hic atque infra, ubi *Torone* apud nostrum legitur, in textum reposuit Bekker.

6 *Et Attalus primo Oreum se recepit*] Omnes scripti *Oreum est profectus*. Suspicatur non improbabiliter Gronovius, utrumque, sive *se recepit*, sive *est profectus*, spurium esse. Et sane quid desideres in hac oratione? *Et Attalus primo Oreum; inde, quum fama accidisset . . . in Asiam traiecit.* CREV. Voces *se recepit* delevit Bekker.

7 *Thebis Phthioticis*] Novem sunt oppida, quibus nomen Thebarum olim tributum est. RHENANUS. cf. infr. xxxiii. 5.

8 *Sedem iis*] Nempe urbis.

9 *Affuerant enim legati*] sc. Ptolemaei et Rhodiorum, qui concilio Romanorum Aetolorumque Heracleae habito affuerant.

Machanidam, fama adventus sui territum, refugisse Lacedaemonem, Aegium se ad concilium Achaeorum recepit: simul classem Punicam, ut mari quoque aliquid posset, U. C. 545. A. C. 207.
1 accitam, ibi ratus se inventurum. Paucis ante diebus inde Oxeas traiecerant Poeni: inde portus Acarnanum petierant, quum ab Oreo profectum Attalum Romanosque audissent, veriti ne ad se iretur, et intra Rhium (fauces eae sunt Corinthii sinus) opprimerentur.

Philippus maerebat quidem et angebatur, quum ad omnia ipse raptim isset, nulli tamen se rei in tempore occurrisse, et rapientem omnia ex oculis elusisse celeritatem suam fortunam. In concilio autem, dissimulans aegritudinem, elato animo disseruit: testatus deos hominesque, 'se nullo loco, nec tempore defuisse, quin, ubi hostium 'arma concrepuissent, eo, quanta maxima posset celeritate, 'tenderet: sed vix rationem iniri posse, utrum ab se auda'cius, an fugacius ab hostibus geratur bellum. Sic ab 'Opunte Attalum, sic Sulpicium a Chalcide, sic iis ipsis 'diebus Machanidam e manibus suis elapsum. Sed non 'semper felicem esse fugam: nec pro difficili id bellum 'habendum, in quo, si modo congressus cum hostibus sis, 'viceris. Quod primum esset, confessionem se hostium 'habere, nequaquam pares esse sibi: brevi et victoriam 'haud dubiam habiturum, nec meliore eventu eos secum, 'quam spe, pugnaturos.' Laeti regem socii audierunt. Reddidit inde Achaeis Heraeam et Triphyliam. Aliphe- 8. Philippi oratio in concilio Achaeorum.
2 ram autem Megalopolitis, quod suorum fuisse finium satis probabant, restituit. Inde, navibus acceptis ab Achaeis, (erant autem tres quadriremes et biremes totidem) Anticyram traiecit. Inde quinqueremibus septem, et lembis viginti amplius, quos, ut adiungeret Carthaginiensium classi, miserat in Corinthium sinum, profectus ad Erythras Aetolorum, quae prope Eupalium sunt, exscensionem fecit. Haud fefellit Aetolos: nam, hominum quod aut in agris, aut in propinquis castellis Potidaniae atque Apolloniae fuit, in silvas montesque refugit. Pecora, quae inter festinationem abigi nequierant, sunt direpta et in naves compulsa. Cum his ceteraque praeda, Nicia praetore Achaeorum Aegium misso, quum Corinthum petisset, pedestres inde copias per Boeotiam terra duci iussit. Ipse, ab Cenchreis praeter terram Atticam super Sunium navigans, in- Classe in Aetoliam contendit.

1 *Inde Oxeas*] Ita Drakenborchius, coniecturam Crevierii secutus, legendum suadet pro vulgari *in Phoceas*. *Oxeas* ex Echinadarum numero insulas fuisse auctor est Strabo viii. p. 351. Verum *in Echinadas* ex emendatione Gronovii, quae longius a vulgata lectione abit, reposuit Bekker.

2 *Quod suorum fuisse finium*] Vocem *quod* Gronovio displicet, ut cui pronomen esse videatur, sed Perizonius et Douiatius particulam causalem esse volunt.

U. C. 545. A. C. 207.

ter medias prope hostium classes, Chalcidem pervenit.
Inde, collaudata fide ac virtute, quod neque timor, neque
spes flexissent eorum animos; hortatusque in posterum, ut
eadem constantia permanerent in societate, si suam, quam
Oritanorum atque Opuntiorum, fortunam mallent; ab
Chalcide Oreum navigat, principumque iis, qui fugere
capta urbe, quam se Romanis tradere, maluerant, summa
rerum et custodia urbis permissa, ipse Demetriadem ab
Euboea, unde primo ad opem ferendam sociis profectus
erat, traiecit. Cassandreae deinde centum navium longa-
rum carinis positis, contractaque ad effectum eius operis 3
multitudine fabrorum navalium, quia res in Graecia tran-
quillas et profectio Attali fecerat, et in tempore laboranti-
bus sociis latum ab se auxilium, retro in regnum concessit,
ut Dardanis bellum inferret.

In regnum redit.

9. Ambo Coss. veniunt Romam.

Extremo aestatis eius, qua haec in Graecia gesta sunt,
quum Q. Fabius Maximi filius legatus ab M. Livio consule
Romam ad senatum nuntiasset, consulem satis praesidii
Galliae provinciae credere L. Porcium cum suis legionibus
esse: decedere se inde, ac deduci exercitum consularem
posse; Patres non M. Livium tantum redire ad urbem, sed
collegam quoque eius C. Claudium iusserunt. Id modo in
decreto interfuit, quod M. Livii exercitum reduci, Neronis
legiones Hannibali oppositas manere in provincia iusserunt.
Inter consules ita per literas convenit, ut, quemadmodum
uno animo rempublicam gessissent, ita, quanquam ex di-
versis regionibus convenirent, uno tempore ad urbem acce-
derent. Praeneste qui prior venisset, collegam ibi opperiri
iussus. Forte ita evenit, ut eodem die ambo Praeneste ve-
nirent. Inde praemisso edicto, ut triduo post frequens
senatus ad aedem Bellonae adesset, omni multitudine ob-
viam effusa, ad urbem accessere. Non salutabant modo
universi circumfusi, sed, contingere pro se quisque victrices
dextras consulum cupientes, alii gratulabantur, alii gratias
agebant, quod eorum opera incolumis respublica esset. In
senatu quum more omnium imperatorum, expositis rebus
ab se gestis, postulassent, 'ut, pro republica fortiter felici- 4
'terque administrata, et diis immortalibus haberetur honos,
'et ipsis triumphantibus urbem inire liceret; Se vero ea,
'quae postularent, decernere,' Patres, 'merito deorum pri-

3 *Carinis positis*] Suscipiebat nimirum aedificandas centum naves longas, sive bellicas. A carina enim necessario sumitur initium struendae navis. Crev.

4 *Fortiter feliciterque*] *Felicitas* eorum est quorum auspicio et ductu, *fides* eorum quorum opera res geritur. Hinc consules dicunt a se *fortiter feliciterque* administratam esse rempublicam: at in fine huius ipsius capitis commemorant, quam *forti fidelique* duorum legatorum opera usi essent.

'mum, dein, secundum deos, consulum,' responderunt; et supplicatione amborum nomine, et triumpho utrique decreto, inter ipsos, ne, quum bellum communi animo gessissent, triumphum separarent, ita convenit: U. C. 545. A. C. 207. Consulum triumphus.

5 'ut, quoniam et 'in provincia M. Livii res gesta esset, et eo die, quo pugnatum foret, eius forte auspicium fuisset, et exercitus 'Livianus deductus Romam venisset, Neronis deduci non 'potuisset de provincia, ut M. Livium, quadrigis urbem 'ineuntem, milites sequerentur; C. Claudius equo sine 'militibus inveheretur.' Ita consociatus triumphus, quum utrique, tum magis ei, qui, quantum merito anteibat, tantum honore collegae cesserat, gloriam auxit:

6 'illum equitem,' aiebant, 'sex dierum spatio transcurrisse longitudinem Italiae: et eo die cum Hasdrubale in Gallia signis 'collatis pugnasse, quo eum castra adversus sese in Apulia 'posita habere Hannibal credidisset. Ita unum consulem 'pro utraque parte Italiae adversos duos duces, duos imperatores, hinc consilium suum, hinc corpus opposuisse. 'Nomen Neronis satis fuisse ad continendum castris Hannibalem: Hasdrubalem vero, qua alia re, quam adventu 'eius, obrutum atque exstinctum esse? Itaque iret alter 'consul sublimis curru multiiugis, si vellet, equis. Uno 'equo per urbem verum triumphum vehi: Neronemque, 'etiam si pedes incedat, vel parta eo bello, vel spreta eo 'triumpho gloria, memorabilem fore.' Hi sermones spectantium Neronem usque in Capitolium prosecuti sunt.

7 Pecuniam in aerarium tulerunt sestertium tricies, octoginta millia aeris. Militibus M. Livius quinquagenos senos asses divisit. Tantundem C. Claudius absentibus militibus suis est pollicitus, quum ad exercitum redisset. Notatum, eo die plura carmina militaribus iocis in C. Claudium, quam in consulem suum, iactata. Equites L. Veturium et Q. Caecilium legatos magnis tulisse laudibus, hortatosque esse plebem, ut eos consules in proximum annum crearent: ad-

5 *Ut, quoniam . . . ut M. Livium*] Redundat particula *ut*, at non ideo delenda. Simile exemplum observavimus supr. xxii. 11. et reperiemus quoque infr. xxxvi. 1. et 3. Crev. Hanc particulam *ut*, post quaedam interposita repetitam, maximeque in formulis sollennibus geminatam, Livio esse familiarissimam docent Gronov. et Drakenb.

6 *Illum equitem*] Neronem, qui equo vehatur, dum collega eius curru sublimis incedit. Crev.

7 *Sestertium tricies*] Haec forent minus centum viginti sex talenta, at Polybius ix. 3. plus trecenta, quae plus septagies bis sestertium efficerent, in aerarium illata esse scribit. Unde suspicatur Gronovius excidisse literam L, quum notatum foret LXXX, quod est *octogies*, ea enim talenta paullo amplius trecenta triginta essent. Perizonius in hoc triumpho primum a Livio *sestertios* memorari animadvertit, in eoque multam maiorem argenti, quam aeris, summam nominari, eiusque rei causam esse, quod iam tum usus argenti prae aere in commerciis invalescere coeperat.

U. C. 545. A. C. 207. iecisse equitum praerogativae auctoritatem consules, po- 8
stero die in concione, quam forti fidelique duorum praecipue legatorum opera usi essent, commemorantes.

10. Quum comitiorum tempus appeteret, et per dictatorem comitia haberi placuisset, C. Claudius consul M. Livium collegam dictatorem dixit: Livius Q. Caecilium magistrum equitum. A M. Livio dictatore creati consules L. Veturius, Q. Caecilius; is ipse, qui tum erat magister equitum. Inde praetorum comitia habita. Creati C. Servilius, M. Caecilius Metellus, Ti. Claudius Asellus, Q. Mamilius Turinus, qui tum aedilis plebis erat. Comitiis perfectis, dictator, magistratu abdicato, dimissoque exercitu, in Etruriam provinciam ex senatusconsulto est profectus ad quaestiones habendas: qui Etruscorum Umbrorumve populi defectionis ab Romanis ad Hasdrubalem sub adventum eius consilia agitassent, quique eum auxiliis, aut commeatu, aut ope aliqua iuvissent. Haec eo anno domi militiaeque gesta. Ludi Romani ter toti instaurati ab aedilibus curulibus, Cn. Servilio Caepione, Ser. Cornelio Lentulo. Item ludi plebeii semel toti instaurati ab aedilibus plebis, M. Pomponio Mathone, et Q. Mamilio Turino.

U. C. 546. A. C. 206. L. Veturio, Q. Caecilio Coss. Provinciae. Tertio decimo anno Punici belli, L. Veturio Philone et Q. Caecilio Metello consulibus, Bruttii ambobus, ut cum Hannibale bellum gererent, provincia decreta. Praetores exinde sortiti sunt: M. Caecilius Metellus urbanam, Q. Mamilius peregrinam, C. Servilius Siciliam, Ti. Claudius Sardiniam. Exercitus ita divisi: consulum alteri, quem C. Claudius prioris anni consul, alteri, quem Q. Claudius propraetor (eae binae legiones erant) habuissent exercitum: in Etruria duas volonum legiones a C. Terentio propraetore M. Livius proconsul, cui prorogatum in annum imperium erat, acciperet. Et Q. Mamilio, ut, collegae iurisdictione tradita, Galliam cum exercitu, cui L. Porcius 9
praetor praefuerat, obtineret, decretum est: iussusque populari agros Gallorum, qui ad Poenos sub adventum Hasdrubalis defecissent. C. Servilio cum Cannensibus duabus legionibus, sicut C. Mamilius tenuerat, Sicilia tuenda data. Ex Sardinia vetus exercitus, cui A. Hostilius praefuerat, deportatus: novam legionem, quam Ti. Claudius traiiceret secum, consules conscripserunt. Q. Claudio, ut Tarentum, C. Hostilio Tubulo, ut Capuam provinciam haberet, proro-

8 *Equitum praerogativae*] sc. Priori equitum sententiae, quae, tanquam praerogativa tribus, populo, quosnam consules facere deberet, praemonstrabat. cf. supr. xxi. 3.

9 *Cui L. Porcius praetor praefuerat*] Imo *praetor*, ut constat ex xxvii. 35. Ac verisimilius est hoc erratum esse librariorum. Crev.

gatum in annum imperium est. M. Valerius proconsul, qui tuendae circa Siciliam maritimae orae praefuerat, triginta navibus C. Servilio praebitis, cum cetera omni classe redire ad urbem iussus. U. C. 546. A. C. 206.

11. In civitate tanto discrimine belli sollicita, quum omnium secundorum adversorumque causas in deos verterent, multa prodigia nuntiabantur; Tarracinae Iovis aedem, Satrici Matris Matutae de coelo tactam. Satricanos haud minus terrebant in aedem Iovis foribus ipsis duo perlapsi angues. Ab Antio nuntiatum est, cruentas spicas metentibus visas esse. Caere porcus biceps, et agnus mas idemque femina natus erat. Et Albae duo soles visos referebant: et nocte Fregellis lucem obortam. Et bos in agro Romano locutus, et ara Neptuni multo sudore manasse in circo Flaminio dicebatur: et aedes Cereris, Salutis, Quirini de coelo tactae. Prodigia consules hostiis maioribus procurare iussi, et supplicationem unum diem habere. Ea ex senatusconsulto facta. Plus omnibus aut nuntiatis peregre, aut visis domi prodigiis, terruit animos hominum ignis in aede Vestae exstinctus: caesaque flagro est Vestalis, cuius custodia noctis eius fuerat, iussu P. Licinii pontificis. Id quanquam, nihil portendentibus deis, ceterum negligentia humana acciderat, tamen et hostiis maioribus procurari, et supplicationem ad Vestae haberi placuit. Ignis in aede Vestae exstinctus.

Priusquam proficiscerentur consules ad bellum, moniti ab senatu sunt, 'ut in agros reducendae plebis curam haberent. Deum benignitate summotum bellum ab urbe Romana et Latio esse, et posse sine metu in agris habitari.
1 'Minime convenire, Siciliae, quam Italiae, colendae maiorem curam esse.' Sed res haudquaquam erat populo facilis, et liberis cultoribus bello absumptis, et inopia servitiorum, et pecore direpto, villisque dirutis aut incensis. Magna tamen pars auctoritate consulum compulsa in agros remigravit. Moverant autem huiusce rei mentionem Placentinorum et Cremonensium legati, querentes, agrum suum ab accolis Gallis incursari ac vastari, magnamque
2 partem colonorum suorum dilapsam esse, et infrequentes se urbes, agrum vastum ac desertum habere. Manilio praetori mandatum, ut colonias ab hoste tueretur. Consules ex senatusconsulto edixerunt, ut, qui cives Cremo- Plebis in agros reducendae cura.

1 *Siciliae, quam Italiae, colendae*] Nimirum Laevinus sedulo operam dederat, ut vastata bellis Sicilia recoleretur, cogerenturque Siculi ad arandum ac serendum animos rursus convertere. cf. supr. xxvi. 41. et xxvii. 5. Eadem profecto cura debebatur Italiae. CREV.

2 *Et infrequentes*] Cod. Put. *et iam infrequentes*, quod Bekker. reposuit.

U. C. 546. A. C. 206. nenses atque Placentini essent, ante certam diem in colonias reverterentur.

Coss. in Bruttios eunt.

Principio deinde veris et ipsi ad bellum profecti sunt. Q. Caecilius consul exercitum ab C. Nerone, L. Veturius ab Q. Claudio propraetore accepit, novisque militibus, quos ipse conscripserat, supplevit. In Consentinum agrum consules exercitum duxerunt, passimque depopulati, quum agmen iam grave praeda esset, in saltu angusto a Bruttiis iaculatoribusque Numidis turbati sunt; ita ut non praeda, sed armati quoque in periculo fuerint. Maior tamen tumultus, quam pugna, fuit: et praemissa praeda, incolumes et legiones in loca tuta evasere. Inde in Lucanos profecti. Ea sine certamine tota gens in ditionem populi Romani rediit.

12\. Laus Hannibalis.

Cum Hannibale nihil eo anno rei gestum est. Nam neque ipse se obtulit in tam recenti vulnere publico privatoque, neque lacessierunt quietum Romani. Tantam inesse vim, etsi omnia alia circa eum ruerent, in uno illo duce censebant. Ac nescio, an mirabilior adversis, quam 3
secundis rebus, fuerit: quippe qui, quum et in hostium terra per annos tredecim, tam procul ab domo, varia fortuna bellum gereret exercitu non suo civili, sed mixto ex colluvione omnium gentium, quibus non lex, non mos, non lingua communis; alius habitus, alia vestis, alia arma, alii ritus, alia sacra, alii prope dei essent; ita quodam uno vinculo copulaverit eos, ut nulla nec inter ipsos, nec adversus ducem seditio exstiterit; quum et pecunia saepe in stipendium, et commeatus in hostium agro deessent: quorum inopia priore Punico bello multa infanda inter duces militesque commissa fuerant. Post Hasdrubalis vero exerci- 4
tum cum duce, in quibus spes omnis reposita victoriae fuerat, deletum, cedendoque in angulum Bruttium cetera Italia concessum, cui non videatur mirabile, nullum motum in castris factum? Nam ad cetera id quoque accesserat, ut ne alendi quidem exercitus, nisi ex Bruttio agro, spes esset; qui, ut omnis coleretur, exiguus tamen tanto alendo 5
exercitui erat: tum magnam partem iuventutis abstractam a cultu agrorum bellum occupaverat, et mos vitio etiam 6

3 *Nescio, an mirabilior*] Haec e Polybio xi. 17. deprompta sunt, suppresso pro Livii more auctoris nomine.

4 *Post Hasdrubalis . . . exercitum . . . deletum, cedendoque . . . concessum*] Postquam et Hasdrubalis exercitus deletus fuit, et ipse Hannibal cedendo in Bruttium agrum, reliquit Romanis liberam ceterae Italiae possessionem. Crev. *Post concessum* idem est, atque *postquam* cetera Italia *concesserat.*

5 *Ut omnis coleretur*] h. e. Quamvis. cf. supr. xxii. 25.

6 *Vitio etiam insitus*] sc. Ingenita pravitate, vitio indolis vel ingenii.

insitus genti per latrocinia militiam exercendi. Nec ab U. C. 546.
7 domo quicquam mittebatur, de Hispania retinenda sollici- A. C. 206.
tis, tanquam omnia prospera in Italia essent.

In Hispania res quadam ex parte eandem fortunam, Res Hispaniae.
quadam longe disparem habebant: eandem, quod proelio
victi Carthaginienses, duce amisso, in ultimam Hispaniae
oram usque ad Oceanum compulsi erant: disparem autem,
quod Hispania, non quam Italia modo, sed quam ulla pars
terrarum, bello reparando aptior erat, locorum hominum-
8 que ingeniis. Itaque ergo prima Romanis inita provincia-
9 rum, quae quidem continentis sint, postrema omnium, nos-
tra demum aetate, ductu auspicioque Augusti Caesaris,
perdomita est. Ibi tum Hasdrubal Gisgonis, maximus Hasdrubal cum Magone bellum instaurat.
clarissimusque eo bello secundum Barcinos dux, regressus
ab Gadibus, rebellandi spem adiuvante Magone Hamilcaris
filio, delectibus per ulteriorem Hispaniam habitis, ad quin-
quaginta millia peditum et quattuor millia et quingentos
equites armavit. De equestribus copiis ferme inter aucto-
res convenit: peditum septuaginta millia quidam adducta
1 ad Silpiam urbem scribunt. Ibi super campos patentes
duo duces Poeni ea mente, ne detrectarent certamen, con-
sederunt. Scipio, quum ad eum fama tanti comparati ex- 13.
ercitus perlata esset, neque Romanis legionibus tantae se Scipio auxilia ab sociis contrahit.
parem fore multitudini ratus, ut non in speciem saltem op-
ponerentur barbarorum auxilia, neque in iis tamen tantum
virium ponendum, ut mutando fidem, quae cladis causa
fuisset patri patruoque, magnum momentum facerent, prae-
misso Silano ad Colcham, duodetriginta oppidis regnantem,
ut equites peditesque ab eo, quos se per hiemem conscri-
pturum pollicitus erat, acciperet, ipse ab Tarracone pro-
fectus, protinus ab sociis, qui accolunt viam, modica con-
trahendo auxilia, Castulonem pervenit. Eo adducta ab
Silano auxilia, tria millia peditum et quingenti equites.
2 Inde ad Baeculam urbem progressus omni exercitu civium,
sociorum, peditum equitumque quinque et quadraginta
millibus. Castra ponentes eos Mago et Masinissa cum
omni equitatu aggressi sunt: turbassentque munientes, ni
abditi post tumulum, opportune ad id positum, ab Scipione
equites improviso in effusos incurrissent. Hi promptissi-
mum quemque, et proxime vallum, atque in ipsos munitores

7 *Sollicitis*] Nempe iis, qui domi erant, h. e. Carthaginiensibus.

8 *Itaque ergo*] Hae particulae saepius a nostro iunguntur. cf. supr. i. 25.

9 *Quae quidem continentis sint*] Hoc ait propter Sardiniam et Siciliam, quae primae provinciae fuerunt, Velleio auctore et ceteris, sed non sunt in continente. SIGON.

1 *Scribunt*] sc. Polybius xi. 18, quem noster secutus est.

2 *Progressus omni exercitu*] Intelligi praepositionem *cum*, quam alibi saepius noster omittit. cf. supr. xxii. 9. *gaudentibus profectus*.

U. C. 546. A. C. 206.

primum invectum, vixdum proelio inito, fuderunt: cum
ceteris, qui sub signis atque ordine agminis incesserant,
longior et diu ambigua pugna fuit. Sed quum ab stationi-
bus primum expeditae cohortes, deinde ex opere deducti
milites, atque arma capere iussi plures et integri fessis sub- 3
irent, magnumque iam agmen armatorum a castris in proe-
lium rueret, terga haud dubie vertunt Poeni Numidaeque.
Et primo turmatim abibant, nihil propter pavorem festina-
tionemve confusis ordinibus: dein, postquam acrius ultimis
incidebat Romanus, neque sustineri impetus poterat, nihil
iam ordinum memores, passim, qua cuique proximum fuit,
in fugam effunduntur. Et quanquam eo proelio aliquan-
tum et Romanis aucti et deminuti hostibus animi erant,
tamen nunquam aliquot insequentes dies ab excursionibus
equitum levisque armaturae cessatum est.

14. *Pro vallo ostentatae utrinque acies.*

Ubi satis tentatae per haec levia certamina vires sunt, prior Hasdrubal in aciem copias eduxit: deinde et Romani processere. Sed utraque acies pro vallo stetit instructa: et quum ab neutris pugna coepta esset, iam die ad occasum inclinante, a Poeno prius, deinde ab Romano in castra copiae reductae. Hoc idem per dies aliquot factum. Prior semper Poenus copias castris educebat: prior fessis stando signum receptui dabat. Ab neutra parte procursum, telumve missum, aut vox ulla orta. Mediam aciem hinc Romani, illinc Carthaginienses mixti Afris, cornua socii tenebant: erant autem utrimque Hispani pro cornibus. Ante Punicam aciem elephanti castellorum procul speciem praebebant. Iam hoc in utrisque castris sermonis erat, ita, ut instructi stetissent, pugnaturos. Medias acies Romanum Poenumque, quos inter belli causa esset, pari robore animorum armorumque concursuros. Scipio ubi haec obstinate credita animadvertit, omnia de industria in eum diem, quo pugnaturus erat, mutavit. Tesseram vesperi per castra dedit, ut ante lucem viri equique curati et pransi essent:

Hostes aggreditur Scipio.

armatus eques frenatos instratosque teneret equos. Vixdum satis certa luce, equitatum omnem cum levi armatura in stationes Punicas immisit: inde confestim ipse cum gravi agmine legionum procedit, praeter opinionem destinatam suorum hostiumque, Romano milite cornibus firmatis, sociis in mediam aciem acceptis. Hasdrubal, clamore equitum excitatus, ut ex tabernaculo prosiluit, tumul-

3 *Atque arma capere iussi plures et integri fessis subirent*] Revocavimus verbum *subirent*, quod Gronovius nimium obsecutus aliquot MSS. auctoritati sustulerat, quum sine eo oratio curta et abrupta videatur. Sensus omnino clarus est. Quumque plures iam, iique integri, arma capere iussi, succederent in eorum locum, qui fessi pugnando erant. CREV. Gronovio auctore Bekker. vocem *subirent* delevit.

tumque ante vallum et trepidationem suorum, et procul U. C. 546.
signa legionum fulgentia, plenosque hostium campos vidit, A. C. 206.
equitatum omnem extemplo in equites emittit. Ipse cum
peditum agmine castris egreditur: nec ex ordine solito
quicquam acie instruenda mutat. Equitum iam diu an-
ceps pugna erat: nec ipsa per se decerni poterat, quia
pulsis (quod prope in vicem fiebat) in aciem peditum tutus
receptus erat. Sed ubi iam haud plus quingentos passus Equitatus
acies inter sese aberant, signo receptui dato, Scipio, pate- in subsidiis
factisque ordinibus, equitatum omnem levemque armatu- locatus.
ram, in medium acceptam divisamque in partes duas, in
subsidiis post cornua locat. Inde, ubi incipiendae iam
4 pugnae tempus erat, Hispanos (ea media acies fuit) presso
gradu incedere iubet. Ipse e dextro cornu (ibi namque
praeerat) nuntium ad Silanum et Marcium mittit, ut cornu
5 extenderent in sinistra parte, quemadmodum se tendentem
6 a dextra vidissent: et cum expeditis peditum equitumque Proelium
prius pugnam consererent cum hoste, quam coire inter se initur.
mediae acies possent. Ita diductis cornibus cum ternis
peditum cohortibus, ternisque equitum turmis, ad hoc veli-
tibus, citato gradu in hostem ducebant, sequentibus in obli-
7 quum aliis. Sinus in medio erat, quia segnius Hispano-
rum signa incedebant: et iam conflixerant cornua, quum,
quod roboris in acie hostium erat, Poeni veterani Afrique
nondum ad teli coniectum venissent, neque in cornua, ut
adiuvarent pugnantes, discurrere auderent, ne aperirent
mediam aciem venienti ex adverso hosti. Cornua ancipiti
proelio urgebantur: eques, levisque armatura, velites, cir-
cumductis alis in latera incurrebant; cohortes a fronte ur-
8 gebant, ut abrumperent cornua a cetera acie. Et quum 15.
ab omni parte haudquaquam par pugna erat, tum quod
turba Baliarium tironumque Hispanorum Romano Latino-
que militi obiecta erat, et, procedente iam die, vires etiam
deficere Hasdrubalis exercitum coeperant, oppressos matu-
tino tumultu coactosque, priusquam cibo corpora firmarent,
raptim in aciem exire. Ad id sedulo diem extraxerat Sci-
pio, ut sera pugna esset. Nam ab septima demum hora
peditum signa cornibus incucurrerunt. Ad medias acies

4 *Presso gradu*] sc. Lentiore gradu, quemadmodum *presso pede* incedere dicuntur, qui lentius progrediuntur. Huic *citatus gradus* infr. opponitur.

5 *In sinistra parte*] Ita Rhenanus pro veterum editorum lectione *in sinistram partem*, quam Bekk. reposuit.

6 *A dextra*] Ad dextram reposuit Bekker.

7 *Quia segnius Hispanorum*] *Qua segnius* reposuerunt Crevier. et Bekker., utpote elegantius et codd. Put. et Victor. firmatum.

8 *Et quum ab omni parte*] Et haudquaquam par pugna erat, tum omnibus de causis, tum ideo vel maxime, quod turba incondita Baliarium tironumque Hispanorum Romano Latinoque militi obiecta erat, et quod procedente iam die . . . Ceterum vulgo editi habent *Et tum*: scripti, ut dedimus. Crev.

U. C. 546. A. C. 206. aliquanto serius pervenit pugna: ita ut prius aestus a meridiano sole, laborque standi sub armis, et simul fames sitisque corpora afficerent, quam manus cum hoste consererent. Itaque steterunt scutis innisi. Nam super cetera elephanti etiam, tumultuoso genere pugnae equitum velitumque et levis armaturae consternati, e cornibus in mediam aciem sese intulerant. Fessi igitur corporibus animisque retulere pedem, ordines tamen servantes, haud secus, quam si im-

Vincuntur Poeni. perio ducis cederent integra acies. Sed quum eo ipso acrius, ubi inclinatam sensere rem, victores se undique inveherent, nec facile impetus sustineri posset; quanquam retinebat, obsistebatque cedentibus Hasdrubal, 'ab tergo 'esse colles tutumque receptum, si modice se reciperent,' clamitans, tamen, vincente verecundiam metu, quum pro- 8

ximus quisque hostem cederet, terga extemplo data, atque in fugam sese omnes effuderunt. Ac primo consistere signa in radicibus collium, ac revocare in ordines militem coeperant; cunctantibus in adversum collem erigere aciem Ro-

Et in castra compelluntur. manis. Inde ut inferri impigre signa viderunt, integrata fuga, in castra pavidi compelluntur. Nec procul vallo Romanus aberat: cepissetque tanto impetu castra, ni se ex vehementi sole, qualis inter graves imbre nubes effulget, tanta vis aquae deiecisset, ut vix in castra sua receperint se victores; quosdam etiam religio ceperit ulterius quicquam eo die conandi. Carthaginienses, quanquam fessos labore ac vulneribus nox imberque ad necessariam quietem vocabat, tamen, quia metus et periculum cessandi non dabat tempus, prima luce oppugnaturis hostibus castra, saxis undique circa ex propinquis vallibus congestis augent vallum, munimento sese, quando in armis parum praesidii foret, defensuri. Sed transitio sociorum, fuga ut tutior mora videretur, fecit. Principium defectionis ab Attane regulo Turdetanorum factum est. Is cum magna popularium manu transfugit. Inde duo munita oppida cum praesidiis tradita a praefectis Romano. Et ne latius, inclinatis semel ad defectionem animis, serperet res, silentio proximae noctis Hasdrubal castra movet.

16. Scipio, ut prima luce, qui in stationibus erant, retulerunt, profectos hostes, praemisso equitatu signa ferri iubet:

Sequitur eos Scipio. adeoque citato agmine ducti sunt, ut, si via recta vestigia sequentes issent, haud dubie assecuturi fuerint. Ducibus est creditum, brevius aliud esse iter ad Baetim fluvium, ut transeuntes aggrederentur. Hasdrubal, clauso transitu flu-

8 *Proximus quisque hostem*] *Proximus* quemadmodum *prope*, *propius*, *proxime* passim cum casu quarto iungi animadvertit Drakenb. cf. supr. i. 21. ii. 48.

minis, ad Oceanum flectit. Et iam inde fugientium modo U. C. 546.
effusi abibant; idque ab legionibus Romanis aliquantum A. C. 206.
intervalli fecit. Eques levisque armatura nunc ab tergo, Et assecu-
nunc ab lateribus occurrendo, fatigabat morabaturque: sed tus caedit.
quum ad crebros tumultus signa consisterent, et nunc
9 equestria, nunc cum velitibus auxiliisque peditum proelia
consererent, supervenerunt legiones. Inde non iam pugna,
sed trucidatio velut pecorum fieri; donec ipse dux fugae
auctor in proximos colles cum sex millibus ferme semier-
mium evasit. Ceteri caesi captique. Castra tumultuaria
raptim Poeni tumulo editissimo communierunt: atque
inde, quum hostis nequicquam subire iniquo ascensu co-
natus esset, haud difficulter sese tutati sunt. Sed obsidio
in loco nudo atque inopi vix in paucos dies tolerabilis erat.
Itaque transitiones ad hostem fiebant. Postremo dux ipse, Hasdrubal
navibus acceptis, (nec procul inde aberat mare) nocte re- Gades fu-
licto exercitu, Gades perfugit. Scipio, fuga ducis hostium git.
audita, decem millia peditum, mille equites relinquit Silano Scipio Tar-
1 ad castrorum obsidionem. Ipse cum ceteris copiis, septua- raconem
2 gesimis castris, protinus causis regulorum civitatiumque redit.
cognoscendis, ut praemia ad veram meritorum aestima-
tionem tribui possent, Tarraconem rediit. Post profectio- Masinissa
3 nem eius Masinissa, cum Silano clam congressus, ut ad conciliatur
nova consilia gentem quoque suam obedientem haberet, Romanis.
4 cum paucis popularibus in Africam traiecit: non tam evi-
denti eo tempore subitae mutationis causa, quam docu-
mento post id tempus constantissimae ad ultimam senectam
fidei, ne tum quidem eum sine probabili causa fecisse.
Mago inde, remissis ab Hasdrubale navibus, Gades petit.
Ceteri, deserti ab ducibus, pars transitione, pars fuga, dis-
sipati per proximas civitates sunt. Nulla manus numero
aut viribus insignis.

9 *Auxiliisque peditum*] Hispanis scilicet, qui apud Romanos militabant. Observare non inutile est *auxilia* proprie et signate dici adiunctas Romanis exercitibus copias ex gentibus exteris, non vero ex Italicis populis. Crev.

1 *Septuagesimis castris*] Septuaginta dierum itinere. cf. supr. xxvii. 32. *decimis castris.*

2 *Protinus causis . . . cognoscendis*] Cognoscendo et disceptando causas regulorum civitatumque, prout ad quosque veniebat. Crev.

3 *Ad nova consilia*] Ad consilium suum de mutandis sociis. Crev.

4 *Non tam evidenti*] Non tam evidens fuit eo tempore mutationis Masinissae causa, quam constantissima post id tempus eius fides docuit, ne tum quidem . . . *Documento fidei*, pro *fide docente.* Ceterum, quod ad rem ipsam attinet, Appianus in libro de bellis Punicis hanc fuisse scribit Masinissae transitionis causam, quod quum ei Hasdrubal Gisgonis Sophonisbam filiam suam despondisset, Carthaginienses eam, inscio utroque, Syphaci elocaverunt, ut pacem ab eo redimerent. Sed iunctas hoc tempore Sophonisbae cum Syphace nuptias refellit iter Scipionis ad Syphacem, de quo infr. 17. et tota sequentis historiae ratio. De causa transitionis Masinissae ad Romanos, vid. infr. xxix. 29. Crev.

U. C. 546. A. C. 206. Pulsi Hispania Poeni.

Hoc maxime modo, ductu atque auspicio P. Scipionis, pulsi Hispania Carthaginienses sunt: tertio decimo anno, 5 post bellum initum; quinto, quam P. Scipio provinciam et exercitum accepit. Haud multo post Silanus, debellatum

17. referens, Tarraconem ad Scipionem rediit. L. Scipio cum multis nobilibus captivis nuntius receptae Hispaniae Romam est missus. Et quum ceteri laetitia gloriaque ingenti eam rem vulgo ferrent, unus, qui gesserat, inexplebilis virtutis veraeque laudis, parvum instar eorum, quae spe ac 6 magnitudine animi concepisset, receptas Hispanias ducebat. Iam Africam magnamque Carthaginem, et in suum decus nomenque velut consummatam eius belli gloriam spectabat. Itaque, praemoliendas sibi ratus iam res conciliandosque regum gentiumque animos, Syphacem primum regem statuit tentare. Masaesylorum is rex erat. Masaesyli, gens affinis Mauris, in regionem Hispaniae, maxime qua sita Nova Carthago est, spectant. Foedus ea tempestate regi cum Carthaginiensibus erat, quod haud gravius ei sanctiusque, quam vulgo barbaris, quibus ex fortuna pendet fides, ratus fore, oratorem ad eum C. Laelium cum donis mittit. Quibus barbarus laetus, et quia res tum prosperae ubique Romanis, Poenis in Italia adversae, in Hispania nullae iam erant, amicitiam se Romanorum accipere annuit: firmandae eius fidem nec dare, nec accipere, nisi cum ipso coram duce Romano. Ita Laelius, in id modo fide ab rege accepta, tutum adventum fore, ad Scipionem rediit. Magnum in omnia momentum Syphax affectanti res Africae erat, opulentissimus eius terrae rex, bello iam expertus ipsos Carthaginienses, finibus etiam regni apte ad Hispaniam, quod freto exiguo dirimuntur, positis. Dignam itaque rem Scipio ratus, quae, quoniam non aliter posset, magno periculo peteretur, L. Marcio Tarracone, M. Silano Carthagine Nova, quo pedibus ab Tarracone itineribus magnis ierat, ad praesidium Hispaniae relictis, ipse cum C. Laelio duabus quinqueremibus ab Carthagine profectus

Scipio iam Africam et Carthaginem spectat.

Syphacem sibi conciliare statuit.

In Africam traiicit.

5 *Tertio decimo anno, post bellum initum*] Sic recte Glareanus ex Livio ipso, supr. 10. Olim *quartodecimo.* Ceterum hic annus *sextus*, non *quintus* numerari deberet, ex quo Scipio provinciam et exercitum accepit. Nisi dicamus ideo quintum annum nondum expletum esse, quod Scipio sub finem aestatis primo in Hispaniam venerit; initio aestatis hoc anno pepulerit Hispania Poenos. Porro pro eo quod prius legebatur *quinto postquam*, dedimus *quinto quam*, subnixi auctoritatibus optimorum codicum, Put. Cantabrig. aliorumque; et praeterea aliis consimilibus apud nostrum exemplis: ut xxviii. 45. *Die quadragesimo quinto, quam ex sylvis detracta materia erat:* et iii. 33. *Anno trecentesimo altero, quam condita Roma erat:* et alibi saepius. Crev. *Quartodecimo* reposuit Bekker.

6 *Parvum instar*] Parvam imaginem. Ex receptis ac domitis Hispaniis vix parvam speciem capi posse putabat eorum quae animo destinasset. Crev.

tranquillo mari plurimum remis, interdum et leni adiuvante vento, in Africam traiecit. Forte ita incidit, ut eo ipso tempore Hasdrubal pulsus Hispania, septem triremibus portum invectus, ancoris positis terrae applicaret naves: quum conspectae duae quinqueremes haud cuiquam dubio, quin hostium essent, opprimique a pluribus, priusquam portum intrarent, possent, nihil aliud, quam tumultum ac trepidationem simul militum ac nautarum, nequicquam armaque et naves expedientium, fecerunt. Percussa enim ex alto vela paullo acriori vento prius in portum intulerunt quinqueremes, quam Poeni ancoras molirentur. Nec ultra tumultum ciere quisquam in regio portu audebat. Itaque prior in terram Hasdrubal, mox Scipio et Laelius egressi, ad regem pergunt.

U. C. 546.
A. C. 206.

18. Magnificumque id Syphaci (nec erat aliter) visum, duorum opulentissimorum ea tempestate duces populorum uno die suam pacem amicitiamque petentes venisse. Utrumque in hospitium invitat; et, quoniam fors eos sub uno tecto esse, atque ad eosdem penates, voluisset: contrahere ad colloquium dirimendarum simultatium causa est conatus; Scipione abnuente, aut privatim sibi ullum cum Poeno odium esse, quod colloquendo finiret, aut de republica se cum hoste agere quicquam iniussu senatus posse. Illud magno opere tendente rege, ne alter hospitum exclusus mensa videretur, ut in animum induceret ad easdem venire epulas, haud abnuit. Coenatumque simul apud regem est: et eodem etiam lecto Scipio atque Hasdrubal (quia ita cordi erat regi) accubuerunt. Tanta autem inerat comitas Scipioni, atque ad omnia naturalis ingenii dexteritas, ut non Syphacem modo, barbarum insuetumque moribus Romanis, sed hostem etiam infestissimum, facunde alloquendo sibi conciliaret; 'mirabilioremque sibi 'eum virum congresso coram visum' prae se ferebat, 'quam 'bello rebus gestis: nec dubitare, quin Syphax regnumque 'eius iam in Romanorum essent potestate. Eam artem 'illi viro ad conciliandos animos esse. Itaque non, quo 'modo Hispaniae amissae sint, quaerendum magis Carthaginiensibus esse, quam, quo modo Africam retineant, cogitandum. Non peregrinabundum, neque circa amoenas 'oras vagantem tantum ducem Romanum, relicta provincia 'novae ditionis, relictis exercitibus, duabus navibus in Africam traiecisse sese in hostilem terram, regiam in fidem
7 'inexpertam: sed potiundae Africae spem affectantem. 'Hoc eum iam pridem volutare in animo, hoc palam fre-

Hasdrubal et Scipio eodem tecto recipiuntur.

Scipionis comitas et dexteritas.

Hasdrubalis de eo iudicium.

7 *Sed potiundae Africa. spem affectantem*] Tendentem ad spem potiundae Africae. Sic Ovid. Metam. v. 377. *nam spes affectat easdem.* Crev.

U. C. 546. A. C. 206. 'mere, quod non, quemadmodum Hannibal in Italia, sic 'Scipio in Africa bellum gereret.' Scipio, foedere icto cum

Redit in Hispaniam.

Syphace, profectus ex Africa, dubiisque et plerumque saevis in alto iactatus ventis, die quarto Novae Carthaginis portum tenuit.

19. Hispaniae sicut a bello Punico quietae erant, ita quasdam civitates, propter conscientiam culpae, metu magis, quam fide, quietas esse apparebat: quarum maxime insignes et magnitudine et noxa Illiturgi et Castulo erant. Castulo quum prosperis rebus socii fuissent, post caesos cum exercitibus Scipiones defecerant ad Poenos. Illiturgitani prodendis, qui ex illa clade ad eos perfugerant, interficiendisque scelus etiam defectioni addiderant. In eos populos primo adventu, quum dubiae Hispaniae essent, merito magis, quam utiliter, saevitum foret. Tunc, iam tranquillis rebus, quia tempus expetendae poenae videbatur venisse, accitum ab Tarracone L. Marcium cum tertia

Illiturgin oppugnat.

parte copiarum ad Castulonem oppugnandum mittit: ipse cum cetero exercitu quintis ferme ad Illiturgin castris pervenit. Clausae erant portae, omniaque instructa et parata ad oppugnationem arcendam: adeo conscientia, quid se meritos scirent, pro indicto iis bello fuerat. Hinc et hortari milites Scipio orsus est: 'Ipsos claudendis portis indicasse Hispanos, quid, ut timerent, meriti essent. Itaque 'multo infestioribus animis cum iis, quam cum Carthagi- 'niensibus, bellum gerendum esse. Quippe cum illis prope 'sine ira de imperio et gloria certari; ab his perfidiae et 'crudelitatis et sceleris poenas expetendas esse. Venisse 'tempus, quo et nefandam commilitonum necem, et in se- 'met ipsos, si eodem fuga delati forent, instructam fraudem 'ulciscerentur: et in omne tempus gravi documento sanci- 'rent, ne quis unquam Romanum civem militemve in ulla 'fortuna opportunum iniuriae duceret.' Ab hac cohorta- 8
tione ducis incitati, scalas electis per manipulos viris dividunt: partitoque exercitu, ita ut parti alteri Laelius praeesset legatus, duobus simul locis ancipiti terrore urbem aggrediuntur. Non dux unus, aut plures principes oppidanos, sed suus ipsorum ex conscientia culpae metus ad defendendam impigre urbem hortatur. Et meminerant, et admonebant alii alios, 'supplicium ex se, non victoriam, 'peti. Ubi quisque mortem oppeteret, id referre; utrum 9

8 *Opportunum iniuriae*] Talem, qui iniuriae obnoxius est, quem impune laedere licet.

9 *Ubi quisque mortem oppeteret, id referre; utrum*] Supra admonuerunt sese invicem, *supplicium ex se, non victoriam, peti.* Unde sequitur eos qui in acie vitam non amisissent, postea inter supplicia cruciatusque exspiraturos. Quum igitur mors om-

'in pugna et in acie, ubi Mars communis et victum saepe U. C. 546.
'erigeret, et affligeret victorem; an postmodo, cremata et A. C. 206.
'diruta urbe, ante ora captarum coniugum liberorumque,
'inter verbera et vincula, omnia foeda atque indigna passi,
'exspirarent.' Igitur non militaris modo aetas, aut viri Oppidani acriter resistunt.
1 tantum, sed feminae puerique supra animi corporisque vires adsunt: propugnantibus tela ministrant, saxa in muros munientibus gerunt. Non libertas solum agebatur, quae virorum fortium tantum pectora acuit; sed ultima omnium supplicia, et foeda mors ob oculos erat. Accendebantur animi et certamine laboris ac periculi, atque ipso inter se conspectu. Itaque tanto ardore certamen initum est, ut domitor ille totius Hispaniae exercitus, ab unius oppidi iuventute saepe repulsus a muris, haud satis decoro proelio trepidaret. Id ubi vidit Scipio, veritus, ne vanis conatibus suorum et hostibus cresceret animus, et segnior miles fieret, sibimet conandum ac partem periculi capessendam esse ratus, increpita ignavia militum, ferri scalas iubet: se ipsum, si ceteri cunctentur, escensurum minatur. Iam subierat haud mediocri periculo moenia, quum clamor
2 undique ab sollicitis vicem imperatoris militibus sublatus, scalaeque multis simul partibus erigi coeptae. Et ex altera parte Laelius instat. Tum victa oppidanorum vis: deiectisque propugnatoribus occupantur muri. Arx etiam ab ea parte, qua inexpugnabilis videbatur, inter tumultum capta est. Transfugae Afri, qui tum inter auxilia Romana erant, et oppidanis in ea tuenda, unde periculum videbatur, versis, et Romanis subeuntibus, qua adire poterant, conspexerunt editissimam urbis partem, quia rupe praealta tegebatur, neque opere ullo munitam, et ab defensoribus vacuam. Levium corporum homines, et multa exercitatione pernicium, clavos secum ferreos portantes, qua per inaequaliter eminentia rupis poterant, scandunt. Sicubi nimis arduum et leve saxum occurrebat, clavos per modica intervalla figentes, quum velut gradus fecissent, primi sequentes extrahentes manu, postremi sublevantes eos, qui praeirent, in summum evadunt. Inde decurrunt cum clamore in urbem iam captam ab Romanis. Tum vero apparuit, ab ira et ab odio urbem oppugnatam esse. Nemo

Urbs capitur.

20. Tum etiam arx.

Oppidani ad internecionem delentur.

nibus certa et destinata sit, adiiciunt id unum referre, seu id unum superesse discrimen, quo quisque loco et modo mortem oppeteret; utrum in pugna et in acie, an postmodo inter verbera et vincula contumeliasque exspirarent. CREV.

1 *Sed feminae puerique*] Cuivis in mentem venerit egregia illa urbis Caesaris Augustae (hod. Saragossa) contra Gallos defensio, quando "dux femina facti" cives suos fugatos voce et opera sua ad ruinas murorum tuendas hortata est, et postremo hostem elusum absistere oppugnatione coegit.

2 *Sollicitis vicem imperatoris*] Sollicitis de vice, de sorte, de periculo imperatoris. CREV.

U. C. 546.
A. C. 206.

capiendi vivos, nemo, patentibus ad direptionem omnibus,
praedae memor est. Trucidant inermes iuxta atque ar-
matos, feminas pariter ac viros: usque ad infantium caedem
ira crudelis pervenit. Ignem deinde tectis iniiciunt, ac
diruunt, quae incendio absumi nequeunt: adeo vestigia
quoque urbis exstinguere, ac delere memoriam hostium
sedis, cordi est.

Urbs incenditur.

Castulonem inde Scipio exercitum ducit: quam urbem
non Hispani modo convenae, sed Punici etiam exercitus
ex dissipata passim fuga reliquiae tutabantur. Sed adven-
tum Scipionis praevenerat fama cladis Illiturgitanorum,
terrorque inde ac desperatio invaserat; et in diversis 3
causis, quum sibi quisque consultum sine alterius respectu
vellet, primo tacita suspicio, deinde aperta discordia seces-
sionem inter Carthaginienses atque Hispanos fecit. His
Cerdubellus propalam deditionis auctor. Himilco Punicis
auxiliaribus praeerat: quos urbemque, clam fide accepta,
Cerdubellus Romano prodit. Mitior ea victoria fuit: nec
tantundem noxae admissum erat, et aliquantum irae leni-
erat voluntaria deditio.

Castulonem deditione recipit.

21. Marcius inde in barbaros, si qui nondum perdomiti erant,
sub ius ditionemque redigendos missus. Scipio Cartha-
ginem, ad vota solvenda diis, munusque gladiatorium, quod
mortis causa patris patruique paraverat, edendum, rediit.
Gladiatorium spectaculum fuit non ex eo genere hominum,
ex quo lanistis comparare mos est, servorum, quive venalem 4
sanguinem habent. Voluntaria omnis et gratuita opera
pugnantium fuit. Nam alii missi ab regulis sunt ad spe-
cimen insitae genti virtutis ostendendum: alii ipsi professi,
se pugnaturos in gratiam ducis: alios aemulatio et cer-
tamen, ut provocarent, provocatique haud abnuerent, traxit.
Quidam, quas disceptando controversias finire nequiverant,
aut noluerant, pacto inter se, ut victorem res sequeretur, 5
ferro decreverunt. Neque obscuri generis homines, sed
clari illustresque, Corbis et Orsua patrueles fratres, de
principatu civitatis, quam Ibem vocabant, ambigentes, ferro
se certaturos professi sunt. Corbis maior erat aetate. Or-
suae pater princeps proxime fuerat, a fratre maiore post
mortem eius principatu accepto. Quum verbis disceptare
Scipio vellet, ac sedare iras; 'negatum id,' ambo dicere,

Gladiatorium spectaculum edit Scipio.

Corbis et Orsua.

3 *In diversis causis*] Alia enim Poenorum, alia oppidanorum reliquorumque Hispanorum qui ibi convenerant, causa erat atque conditio. RASCH.

4 *Servorum, quive venalem sanguinem habent*] Servorum, vel liberorum hominum qui mercede accepta sanguinem et vitam impendunt spectantium oblectationi. Secuti sumus cum Clerico certissimam emendationem Gronovii, qui, quum optimi MSS. habeant *servorum qui venalem sanguinem habent*, addita vocula *ve* post *qui*, huic loco sanitatem restituit. CREV.

5 *Ut victorem res sequeretur*] Ut res, de qua certaretur, victoris esset.

'communibus cognatis, nec alium deorum hominumve, U. C. 546.
'quam Martem, se iudicem habituros esse.' Robore A. C. 206.
maior, minor flore aetatis ferox, mortem in certamine, quam ut alter alterius imperio subiiceretur, praeoptantes, quum dirimi ab tanta rabie nequirent, insigne spectaculum exercitui praebuere documentumque, quantum cupiditas imperii malum inter mortales esset. Maior usu armorum et astu facile stolidas vires minoris superavit. Huic gla-
6 diatorum spectaculo ludi funebres additi pro copia, et provinciali et castrensi apparatu.

22. Marcius Astapam oppugnat.

Res interim nihilo minus ab legatis gerebantur. Marcius, superato Baete amni, quem incolae Certim appellant, duas opulentas civitates sine certamine in deditionem accipit. Astapa urbs erat, Carthaginiensium semper partis:
7 neque id tam dignum ira erat, quam quod, extra necessitates belli, praecipuum in Romanos gerebant odium. Nec urbem aut situ aut munimento tutam habebant, quae ferociores iis animos faceret: sed ingenia incolarum latrocinio laeta, ut excursiones in finitimum agrum sociorum populi Romani facerent, impulerant, et vagos milites Romanos lixasque et mercatores exciperent. Magnum etiam comitatum, quia paucis parum tutum fuerat, transgredientem fines, positis insidiis circumventum, iniquo loco interfecerant. Ad hanc urbem oppugnandam quum admotus exercitus esset, oppidani conscientia scelerum, quia nec deditio tuta ad tam infestos videbatur, nec spes moenibus aut armis tuendae salutis erat, facinus in se ac suos foedum ac ferum consciscunt. Locum in foro destinant, quo pretiosissima rerum suarum congererent. Super eum cumulum coniuges ac liberos considere quum iussissent, ligna circa exstruunt, fascesque virgultorum coniiciunt. Quinquaginta deinde armatis iuvenibus praecipiunt, 'ut, donec incertus eventus 'pugnae esset, praesidium eo loco fortunarum suarum cor'porumque, quae cariora fortunis essent, servarent. Si 'rem inclinatam viderent, atque in eo iam esse, ut urbs ca'peretur: scirent omnes, quos euntes in proelium cernerent, 'mortem in ipsa pugna obituros. Illos se per deos superos 'inferosque orare, ut memores libertatis, quae illo die aut 'morte honesta, aut servitute infami finienda esset, nihil 'relinquerent, in quod saevire iratus hostis posset. Ferrum 'ignemque in manibus esse. Amicae ac fideles potius ea, 'quae peritura essent, absumerent manus, quam insultarent 'superbo ludibrio hostes.' His adhortationibus exsecratio

Astapensium furor.

6 *Pro copia*] Pro tempore et rerum modo, apparatu qualis tam in provincia, quam in castris fieri potuit, modico. DOER.

7 *Extra necessitates belli*] Praeter id, quod necessario odium in hostes bellum excitat.

U. C. 546. dira adiecta, si quem a proposito spes mollitiave animi
A. C. 206. flexisset. Inde concitato agmine patentibus portis ingenti
tumultu erumpunt. Neque erat ulla satis firma statio op-
posita; quia nihil minus, quam ut egredi moenibus aude-
rent, timeri poterat. Perpaucae equitum turmae, levisque
armatura repente e castris ad id ipsum emissa occurrit.
Acrior impetu atque animis, quam compositior ullo ordine,
pugna fuit. Itaque pulsus eques, qui primus hosti se ob-
tulerat, terrorem intulit levi armaturae: pugnatumque sub
ipso vallo foret, ni robur legionum, perexiguo ad instruen-
dum dato tempore, aciem direxisset. Ibi quoque trepidatum
parumper circa signa est, quum caeci furore in vulnera ac
ferrum vecordi audacia ruerent. Dein vetus miles, ad-
versus temerarios impetus pertinax, caede primorum inse-
quentes suppressit. Conatus paullo post ultro inferre 8
pedem, ut neminem cedere, atque obstinatos mori in ve-
Ad unum occiduntur. stigio quemque suo vidit; patefacta acie (quod ut facere
posset, multitudo armatorum facile suppeditabat) cornua
hostium amplexus, in orbem pugnantes ad unum omnes
23. occidit. Atque haec tamen hostium iratorum, ac tum 9
maxime dimicantium, iure belli in armatos repugnantesque
Pueri et feminae a suis in urbe trucidati. edebantur. Foedior alia in urbe trucidatio erat, quum
turbam feminarum puerorumque imbellem inermemque
cives sui caederent, et in succensum rogum semianima
pleraque iniicerent corpora, rivique sanguinis flammam
orientem restinguerent: postremo ipsi, caede miseranda
suorum fatigati, cum armis medio se incendio iniecerunt.
Iam caedi perpetratae victores Romani supervenerunt. Ac
primo conspectu tam foedae rei mirabundi parumper ob-
stupuerunt. Dein quum aurum argentumque, cumulo
rerum aliarum interfulgens, aviditate ingenii humani,
rapere ex igne vellent, correpti alii flamma sunt, alii am-
busti afflatu vaporis: quum receptus primis, urgente in-
genti turba, non esset. Ita Astapa, sine praeda militum,
ferro ignique absumpta est. Marcius, ceteris eius regionis
metu in deditionem acceptis, victorem exercitum Cartha-
ginem ad Scipionem reduxit.

Gaditani perfugae. Per eos ipsos dies perfugae a Gadibus venerunt, polli-
centes, urbem Punicumque praesidium, quod in ea urbe
esset, et imperatorem praesidii cum classe prodituros esse.
Mago ibi ex fuga substiterat, navibusque in Oceano col-
lectis, aliquantum auxiliorum et trans fretum ex Africa
ora, et ex proximis Hispaniae locis per Hannonem prae-

8 *Ultro inferre pedem*] sc. Impetu infestis signis dato eos pellere conabantur.

9 *Atque haec tamen*] Atque haec hostium erant iratorum ac tum maxime dimicantium facta, atrocia quidem, sed tamen iure belli edita in armatos repugnantesque. Crev.

fectum coegerat. Fide accepta dataque perfugis, et Marcius eo cum expeditis cohortibus, et Laelius cum septem triremibus, quinqueremi una, est missus, ut terra marique communi consilio rem gererent. U. C. 546. A. C. 206.

Scipio ipse gravi morbo implicitus, graviore tamen fama, quum ad id quisque, quod audierat, insita hominum libidine alendi de industria rumores, adiiceret aliquid, provinciam omnem ac maxime longinqua eius turbavit: apparuitque, quantam excitatura molem vera fuisset clades, quum vanus rumor tantas procellas excivisset. Non socii in fide, non exercitus in officio mansit. Mandonius et Indibilis, quibus, quia regnum sibi Hispaniae, pulsis inde Carthaginiensibus, destinarant animis, nihil pro spe contigerat, concitatis po-
1 pularibus (Lacetani autem erant) et iuventute Celtiberorum excita, agrum Suessetanum Sedetanumque sociorum populi Romani hostiliter depopulati sunt. Civilis alius furor in castris ad Sucronem ortus. Octo ibi millia militum erant; praesidium gentibus, quae cis Iberum incolunt, impositum. Motae autem eorum mentes sunt non tum primum, quum
2 de vita imperatoris dubii rumores allati sunt: sed iam ante,
3 licentia ex diutino, ut fit, otio collecta, et nonnihil, quod in hostico laxius rapto suetis vivere artiores in pace res
4 erant. Ac primo sermones tantum occulti serebantur, 'si 'bellum in provincia esset, quid sese inter pacatos facere? 'si debellatum iam et confecta provincia esset, cur in 'Italiam non revehi?' Flagitatum quoque stipendium procacius, quam ex more et modestia militari, erat: et ab custodibus probra in circumeuntes vigilias tribunos iacta: et noctu quidam praedatum in agrum circa pacatum ierant: postremo interdiu ac propalam sine commeatu ab signis abibant. Omnia libidine ac licentia militum, nihil instituto ac disciplina militiae, aut imperio eorum, qui praeerant, gerebatur. Forma tamen Romanorum castrorum consta-

24. Scipionis morbus.

Seditio exercitus ad Sucronem.

1 *Lacetani autem erant*] Mirum quod hic soli Lacetani nominentur tanquam populares Mandonii et Indibilis, quum et supr. xxvi. 49. Indibilis dicatur regulus Ilergetum, et infr. xxix. 2. etiam Ilergetem eum vocet Livius, passim denique Ilergetes videantur proprius fuisse Indibilis et Mandonii miles. Fortasse nominis eorum deformata quaedam remanent vestigia in voce *autem*, quae nullo modo hic necessaria est; ac scripserit Livius *Lacetani et Ilergetes erant*. Certe coniunguntur hi populi, infr. 27. et 34. Crev.

2 *Dubii rumores allati sunt*] Vocem *rumores* libri scripti ignorant. Hinc Gronovius *dubie allatum est* legendum esse suspicatur, quod Bekkerus reposuit. Verum haec oratio paullum durior esset.

3 *Et nonnihil, quod*] Aliqua etiam ex parte id valuerat ad movendas et deflectendas a sanitate illorum mentes, quod in hostili agro prius assueti laxius et liberius vivere ex iis quae rapiebant, tum, quum in sociorum agro essent, minus commode, minus laxe vivebant. Crev.

4 *Ac primo sermones*] Quisquis hoc dedit, non male consuluit sensui. Sed scripti, *primores*, vel *primo res*. Crev. *Primo rumores* ex emendatione Gronov. recepit Bekker.

U. C. 546. A. C. 206.

bat una ea spe, quod tribunos ex contagione furoris haud
expertes seditionis defectionisque rati fore, et iura reddere
in principiis sinebant, et signum ab iis petebant, et in sta- 5
tiones ac vigilias in ordinem ibant: et, ut vim imperii ab- 6
stulerant, ita speciem dicto parentium, ultro sibi imperantes, servabant. Erupit deinde seditio, postquam reprehendere atque improbare tribunos ea, quae fierent, et conari obviam ire, et propalam abnuere, furoris eorum se futuros socios, senserunt. Fugatis itaque ex principiis, ac post paullo e castris tribunis, ad principes seditionis, gregarios milites, C. Albium Calenum et C. Atrium Umbrum, delatum omnium consensu imperium est. Qui, nequaquam tribuniciis contenti ornamentis, insignia etiam summi imperii, fasces securesque, attrectare ausi: neque venit in mentem, suis tergis suisque cervicibus virgas illas secures-que imminere, quas ad metum aliorum praeferrent. Mors Scipionis falso credita occaecabat animos: sub cuius vulgatam mox famam non dubitabant totam Hispaniam arsuram bello. In eo tumultu et sociis pecunias imperari, et diripi propinquas urbes posse: et, turbatis rebus, quum omnia omnes auderent, minus insignia fore, quae ipsi fecissent.

25. Quum alios subinde recentes nuntios, non mortis modo, sed etiam funeris, exspectarent, neque superveniret quisquam, evanesceretque temere ortus rumor; tum primi auctores requiri coepti: et, subtrahente se quoque, ut credidisse potius temere, quam finxisse, rem talem videri posset, destituti duces iam sua ipsi insignia, et pro vana imagine imperii, quod gererent, veram iustamque mox in se versuram potestatem horrebant. Stupente ita seditione, quum vivere primo, mox etiam valere Scipionem, certi auctores afferrent, tribuni militum septem ab ipso Scipione missi sunt. Ad quorum primum adventum exasperati animi; mox, ipsis placido sermone permulcentibus notos, cum quibus congressi erant, leniti sunt. Circumeuntes enim tentoria primo, deinde in principiis praetorioque, ubi sermones inter se serentium circulos vidissent, alloquebantur, percunctantes magis, quae causa irae consternationisque 7
subitae foret, quam factum accusantes. Vulgo 'stipendium 'non datum ad diem' iactabatur: 'et, quum eodem tempore, quo scelus Illiturgitanorum exstitisset, post duorum 'imperatorum duorumque exercituum stragem, sua virtute 'defensum nomen Romanum ac retenta provincia esset:

Tribuni militum a Scipione ad seditiosos missi.

Permulcent eos placido sermone.

5 *In principiis*] Principia instar fori castrorum erant. Ibi imperatores, legati, tribuni militum tendebant. Ibi signa militaria reposita, conciones habitae sunt, ibi iudicia exercebantur, tesserae dabantur. RASCHIG.

6 *In ordinem*] Secundum praescriptum cuique ordinem. DOER.

7 *Consternationisque*] Subiti tumultûs, cf. infr. xxiv. 2.

'Illiturgitanos poenam noxae meritam habere: suis recte 'factis gratiam qui exsolvat, non esse. Talia querentes 'aequa orare, seque ea relaturos ad imperatorem,' respondebant. 'Laetari, quod nihil tristius, nec insanabilius 'esset: et P. Scipionem deum benignitate, et rempublicam
8 'esse gratiae referendae.' Scipionem bellis assuetum, ad seditionum procellas rudem, sollicitum habebat res, ne aut exercitus peccando, aut ipse puniendo, modum excederet. In praesentia, ut coepisset, leniter agi placuit, et, missis circa stipendiarias civitates exactoribus, stipendii spem propinquam facere. Edictum subinde propositum, ut ad stipendium petendum convenirent Carthaginem: seu carptim partes, seu universi mallent. Tranquillam seditionem, iam per se languescentem, repentina quies rebellantium Hispanorum fecit. Redierant enim in fines, omisso incepto, Mandonius et Indibilis, postquam vivere Scipionem allatum est: nec iam erat aut civis, aut externus, cum quo
9 furorem suum consociarent. Omnia circumspectantes consilia nihil reliqui habebant, praeter non tutissimum a malis consiliis receptum, ut imperatoris vel iustae irae, vel non desperandae clementiae sese committerent. Etiam hostibus eum ignovisse, cum quibus ferro dimicasset. Suam seditionem sine vulnere, sine sanguine fuisse: nec ipsam atrocem, nec atroci poena dignam: ut ingenia humana sunt ad suam cuique levandam culpam nimio plus facunda. Illa dubitatio erat, singulaene cohortes, an universi, ad stipendium petendum irent. Inclinavit sententia, quod tutius censebant, universos ire.

U. C. 546.
A. C. 206.

Seditiosi iubentur venire Carthaginem.

26. Per eosdem dies, quibus haec illi consultabant, consilium de iis Carthagini erat: certabaturque sententiis, utrum in auctores tantum seditionis (erant autem hi numero haud plus, quam quinque et triginta) animadverteretur, an plurium supplicio vindicanda tam foedi exempli defectio magis, quam seditio, esset. Vicit sententia lenior, ut, unde orta culpa esset, ibi poena consisteret: ad multitudinem
1 castigationem satis esse. Consilio dimisso, ut id actum videretur, expeditio adversus Mandonium Indibilemque edicitur exercitui, qui Carthagine erat, et cibaria dierum aliquot parare iubentur. Tribunis septem, qui et antea Sucronem ad leniendam seditionem ierant, obviam exercitui missis, quina nomina principum seditionis edita sunt;

Expeditio in Lacetanos edicitur.

8 *Esse gratiae referendae*] *Esse* cum dativo gerundii iunctum passim apud Livium obviam est. cf. supr. iv. 35. *sitne aliquis ferendo honori.* infr. xxx. 9. Cic. ad Divers. iii. 8. RASCHIG.

9 *Circumspectantes consilia*] *Consilia*, quam vocem codices habent, auctore Gronovio, delevit Bekker.

1 *Ut id actum videretur, expeditio*] Edicitur expeditio adversus Mandonium et Indibilem, ut de ea re actum esse videretur in consilio, non de seditione Sucronensi. CREV.

U. C. 546. A. C. 206. ut eos, per idoneos homines benigno vultu ac sermone in hospitium invitatos sopitosque vino, vincirent. Haud procul iam Carthagine aberant, quum ex obviis auditum, 2 postero die omnem exercitum cum M. Silano in Lacetanos proficisci, non metu modo omni, qui tacitus insidebat animis, liberavit eos, sed laetitiam ingentem fecit: quod magis habituri solum imperatorem, quam ipsi futuri in potestate eius essent. Sub occasum solis urbem ingressi sunt, exercitumque alterum parantem omnia ad iter viderunt. Excepti sermonibus de industria compositis, 'laetum opportunumque adventum eorum imperatori esse, 'quod sub ipsam profectionem alterius exercitus venissent,' corpora curant. A tribunis sine ullo tumultu auctores seditionis, per idoneos homines perducti in hospitia, comprehensi ac vincti sunt. Vigilia quarta impedimenta exercitus, cuius simulabatur iter, proficisci coepere. Sub lucem signa mota, et ad portam retentum agmen, custodesque circa omnes portas missi, ne quis urbe egrederetur. Vocati deinde ad concionem, qui pridie venerant, ferociter in forum ad tribunal imperatoris, ut ultro territuri succlamationibus, concurrunt. Simul et imperator in tribunal escendit, et reducti armati a portis inermi se concioni ab tergo circumfuderunt. Tum omnis ferocia concidit, et, ut postea fatebantur, nihil aeque eos terruit, quam praeter spem robur et color imperatoris, quem affectum visuros crediderant, vultusque, qualem ne in acie quidem aiebant meminisse. Sedit tacitus paullisper, donec nuntiatum est, deductos in forum auctores seditionis, et parata iam omnia esse. Tum, silentio per praeconem facto, ita coepit: 'Nunquam mihi 'defuturam orationem, qua exercitum meum alloquerer, 'credidi: non quo verba unquam potius, quam res, exer'cuerim; sed quia prope a pueritia in castris habitus, assu'eram militaribus ingeniis. Ad vos quemadmodum loquar, 'nec consilium, nec oratio suppeditat: quos ne quo nomine 'quidem appellare debeam, scio. Cives? qui a patria ves'tra descistis: an milites? qui imperium auspiciumque 'abnuistis, sacramenti religionem rupistis: hostes? cor'pora, ora, vestitum, habitum civium agnosco: facta, dicta, 'consilia, animos hostium video. Quid enim vos, nisi 'quod Ilergetes et Lacetani, aut optastis aliud, aut spera'stis? Et illi tamen Mandonium atque Indibilem, regiae 'nobilitatis viros, duces furoris secuti sunt: vos auspicium

Comprehenduntur seditionis auctores.

27. Oratio Scipionis ad seditiosos.

2 *Auditum . . . liberavit . . . fecit*] *Auditum* est in recto casu, et refertur ad verba sequentia *liberavit . . . fecit.* Nuntius ex obviis acceptus, nempe, exercitum omnem postero die proficisci, non liberavit modo eos omni metu, sed et laetitiam ingentem fecit. Hanc loquendi formam videtur adamasse Livius. Vid. supr. i. 53. et xxvii. 45. Crev.

'et imperium ad Umbrum Atrium et Calenum Albium U. C. 546.
'detulistis. Negate, vos id omnes fecisse, aut factum vo- A. C. 206.
'luisse, milites: paucorum eum furorem atque amentiam
'esse, libenter credam negantibus. Nec enim ea sunt
'commissa, quae vulgata in omnem exercitum sine piaculis
'ingentibus expiari possint. Invitus ea, tanquam vulnera,
'attingo: sed nisi tacta tractataque sanari non possunt.
'Equidem, pulsis Hispania Carthaginiensibus, nullum lo-
'cum tota provincia, nullos homines credebam esse, ubi
'vita invisa esset mea. Sic me non solum adversus socios
'gesseram, sed etiam adversus hostes. In castris en meis
'(quantum me opinio fefellit!) fama mortis meae non ac-
'cepta solum, sed etiam exspectata est. Non quod ego
'vulgari facinus per omnes velim. Equidem si totum ex-
'ercitum meum mortem mihi optasse crederem, hic statim
'ante oculos vestros morerer; nec me vita iuvaret, invisa
'civibus et militibus meis. Sed multitudo omnis, sicut na-
'tura maris, per se immobilis est, venti et aurae cient; ita
'aut tranquillum, aut procellae in vobis sunt: et causa
'atque origo omnis furoris penes auctores est; vos conta-
'gione insanistis. Qui mihi ne hodie quidem scire vide-
'mini, quo amentiae progressi sitis; quid facinoris in me,
'quid in patriam parentesque ac liberos vestros, quid in
'deos, sacramenti testes, quid adversus auspicia, sub quibus
'militatis, quid adversus morem militiae disciplinamque
'maiorum, quid adversus summi imperii maiestatem ausi
'sitis. De me ipso taceo. Temere potius, quam avide,
'credideritis. Denique ego sim, cuius imperii taedere ex-
'ercitum minime mirandum sit. Patria quid de vobis me-
'ruerat, quam cum Mandonio et Indibili consociando con-
'silia prodebatis? Quid populus Romanus, quum impe-
3 'rium, ablatum ab tribunis suffragio populi creatis, ad
'homines privatos detulistis? quum, eo ipso non contenti,
'si pro tribunis illos haberetis, fasces imperatoris vestri ad
'eos, quibus servus, cui imperarent, nunquam fuerat, Ro-
'manus exercitus detulistis. In praetorio tetenderunt Al-
'bius et Atrius: classicum apud eos cecinit; signum ab iis
4 'petitum est: sederunt in tribunali P. Scipionis: lictor
5 'apparuit: summoto incesserunt: fasces cum securibus

3 *Ab tribunis suffragio populi creatis*] Cave inde inferas tribunos militum omnes per haec tempora a populo creatos. Contrarium enim constat supr. xxvii. 36. Sed Livius oratorie rem auget, ut atrocius videatur militum facinus, si tribunis eam potestatem ademerint, quam populus eis mandaverat. CREV.

4 *Lictor apparuit*] Lictor illis minister imperii fuit. Vid. supr. ii. 55. CREV.

5 *Summoto incesserunt*] *Summoto incedere* dicebantur magistratus Romani, quum inter frequentiam hominum, lictorum ministerio et animadversione cedere locumque dare iussam, progrediebantur. CREV.

U. C. 546. 'praelati sunt. Lapides pluere, et fulmina iaci de coelo, 6
A. C. 206. 'et insuetos foetus animalia edere, vos portenta esse puta-
'tis: hoc est portentum, quod nullis hostiis, nullis suppli-
'cationibus, sine sanguine eorum, qui tantum facinus ausi
28. 'sunt, expiari possit. Atque ego, quanquam nullum scelus
'rationem habet, tamen, ut in re nefaria, quae mens, quod
'consilium vestrum fuerit, scire velim. Rhegium quondam
'in praesidium missa legio, interfectis per scelus principi- 7
'bus civitatis, urbem opulentam per decem annos tenuit.
'Propter quod facinus tota legio, millia hominum quattuor, 8
'in foro Romae securi percussi sunt. Sed illi primum, non
'Atrium Umbrum semilixam, nominis etiam abominandi
'ducem, sed Decium Iubellium tribunum militum secuti 9
'sunt: nec cum Pyrrho, nec cum Samnitibus aut Lucanis,
'hostibus populi Romani, se coniunxerunt. Vos cum
'Mandonio et Indibili consilia communicastis, et arma
'consociaturi fuistis. Illi, sicut Campani Capuam, Tuscis 1
'veteribus cultoribus ademptam, Mamertini in Sicilia Mes- 2
'sanam, sic Rhegium habituri perpetuam sedem erant:
'nec populum Romanum, nec socios populi Romani ultro
'lacessituri bello. Sucronemne vos domicilium habituri era-
'tis? ubi si vos decedens confecta provincia imperator re-
'linquerem, deum hominumque fidem implorare debebatis,
'quod non rediretis ad coniuges liberosque vestros. Sed
'horum quoque memoriam, sicut patriae meique, eieceritis

6 *Fulmina iaci de coelo*] In templa et aedes. Hinc toties in prodigiorum enumeratione mentio fit aedium de coelo tactarum. Crev.

7 *Interfectis per scelus principibus civitatis*] Finxerat enim Decius, praefectus praesidii Rhegio a Fabricio impositus, literas sibi delatas esse, in quibus Rhegini Pyrrho portas se patefacturos sponderent, atque hac ansa captata Rheginorum principes interemerat. cf. Dion. Exc. Vat. xii. 60.

8 *Millia hominum quattuor*] Quattuor millia et quingentos fuisse scribit Dionysius in Exc. Vat. xii. 67. Sed Polybii opinio verisimilior videtur, qui legionis Campanae partem maximam in ipsa Rhegii expugnatione a Romanis caesam narrat, cf. i. 7. amplius autem trecentos milites captos Romamque missos atque ibidem necatos. Sane et eo paene decennio, quod ab occupato per scelus Rhegio ad sontium supplicium effluxit, multi ex illa legione periisse videntur, praesertim quum et Crotonem eo intervallo ceperint, ibique Romanos trucidaverint, teste Zonara viii. 6. A. Maius.

9 *Tribunum militum*] Quem Campanum fuisse scribit Dionysius Exc. Vat. xii. 60. Verum legio haec Campana, quae a Romanis defecerat, Romanis legionibus annumerata erat, ut *octava legio*, atque idcirco Decius non praefectus sociorum, quippe milites sui non inter *auxilia* erant, sed tribunus militum appellatur. cf. Orosius iv. 3. Niebhr. ii. n. 112.

1 *Sicut Campani Capuam*] Vid. nostrum, supr. iv. 37.

2 *Mamertini in Sicilia Messanam*] Mamertini e Campania oriundi fuere, ab Agathocle Syracusanorum rege in auxilium evocati. Ii quum a Messanensibus pro amicis excepti fuissent, civibus trucidatis aut eiectis, urbem occupaverunt, atque eius postea possessionem semper tenuerunt: nec urbis nomine mutato, quae Messana vocari non desiit, suum et ipsi nomen servaverunt, semperque dicti fuere Mamertini. cf. Polyb. i. 1. Crevier.

3 'ex animis vestris. Viam consilii scelerati, sed non ad ulti- U. C. 546.
'mum dementis, exsequi volo. Mene vivo, et cetero incolumi A. C. 206.
'exercitu, cum quo ego die uno Carthaginem cepi, cum
4 'quo quattuor imperatores, quattuor exercitus Carthagi-
'niensium fudi, fugavi, Hispania expuli, vos octo millia
'hominum, minoris certe omnes pretii, quam Albius et
'Atrius sunt, quibus vos subiecistis, Hispaniam provinciam
'populo Romano erepturi eratis? Amolior et amoveo no-
5 'men meum. Nihil ultra facile creditam mortem meam a
'vobis violatus sim. Quid? si ego morerer, mecum exspi-
'ratura respublica, mecum casurum imperium populi Ro-
'mani erat? ne istuc Iupiter optimus maximus sirit, urbem,
'auspicato diis auctoribus in aeternum conditam, fragili
'huic et mortali corpori aequalem esse. Flaminio, Paullo,
'Graccho, Postumio Albino, M. Marcello, T. Quinctio Cris-
'pino, Cn. Fulvio, Scipionibus meis, tot tam praeclaris impe-
'ratoribus uno bello absumptis, superstes est populus Roma-
'nus, eritque, mille aliis nunc ferro, nunc morbo morienti-
6 'bus: meo unius funere elata populi Romani esset respu-
'blica? Vos ipsi hic in Hispania, patre et patruo meo, duobus
7 'imperatoribus, interfectis, Septimum Marcium ducem vo-
'bis adversus exsultantes recenti victoria Poenos delegistis:
'et sic loquor, tanquam sine duce Hispaniae futurae fue-
'rint? M. Silanus, eodem iure, eodem imperio mecum in
'provinciam missus, L. Scipio frater meus, et C. Laelius,
'legati, vindices maiestatis imperii deessent? Utrum ex-
'ercitus exercitui, an duces ducibus, an dignitas, an causa
'comparari poterat? quibus si omnibus superiores essetis,
'arma cum Poenis contra patriam, contra cives vestros fer-
'retis? Africam Italiae, Carthaginem urbi Romanae im-
'perare velletis? Quam ob noxam patriae? Coriolanum 29.
'quondam damnatio iniusta, miserum et indignum exsi-
'lium, ut iret ad oppugnandam patriam, impulit: revoca-
8 'vit tamen a publico parricidio privata pietas. Vos qui
'dolor, quae ira incitavit? Stipendiumne diebus paucis

3 *Viam consilii ... exsequi*] *Viam exsequi* est rationem expendere. Haec est mens Scipionis. Expendendo consilium vestrum, velim illud reperire eiusmodi, ut, etsi sceleratum et nefarium, non tamen sit ad ultimum demens. Crev.

4 *Quattuor imperatores*] Hasdrubales duos, Hamilcaris et Gisgonis filios, Magonem Hamilcaris, et Hannonem, qui Hasdrubali in Italiam profecto suffectus erat. Sigon.

5 *Nihil ultra facile creditam*] Esto: nulla alia in re a vobis violatus sim, quam quod facile mortem meam credidistis; nec deliberatum habueritis arma adversus me imperatorem vestrum ferre. Crev.

6 *Meo unius funere elata*] Mecum sepulta. *Efferri* est verbum proprium de funeribus. *Effertur, imus.* apud Ter. in Andr. cf. supr. xxii. 10.

7 *Septimum Marcium*] Nomen integrum huius Marcii occurrit infr. xxxii. 2. ubi vocatur L. Marcius Septimus. Itaque *Septimus* est eius cognomen. Crev.

8 *Privata pietas*] cf. Supr. ii. 39. 40.

U. C. 546. A. C. 206.

'imperatore aegro serius numeratum satis digna causa fuit, 'cur patriae indiceretis bellum? cur ad Ilergetes desciscere'retis a populo Romano? cur nihil divinarum humana'rumve rerum inviolatum vobis esset? Insanistis profecto, 'milites: nec maior in corpus meum vis morbi, quam in 'vestras mentes, invasit. Horret animus referre, quid cre'diderint homines, quid speraverint, quid optaverint. Au'ferat omnia irrita oblivio, si potest: si non, utcunque si'lentium tegat. Non negaverim, tristem atrocemque vobis 'visam orationem meam; quanto creditis facta vestra atro'ciora esse, quam dicta mea? et me ea, quae fecistis, pati 'aequum censetis: vos ne dici quidem omnia aequo animo 'ferretis? Sed ne ea quidem ipsa ultra exprobrabuntur. 'Utinam tam facile vos obliviscamini eorum, quam ego 'obliviscar. Itaque, quod ad vos universos attinet, si erroris 'poenitet, satis superque poenarum habeo. Albius Cale'nus, et Atrius Umber, et ceteri nefariae seditionis aucto'res, sanguine luent, quod admiserunt. Vobis supplicii 'eorum spectaculum non modo non acerbum, sed laetum 'etiam, si sana mens rediit, debet esse. De nullis enim, 'quam de vobis, infestius aut inimicius consuluerunt.' Vix finem dicendi fecerat, quum ex praeparato simul omnium rerum terror oculis auribusque est offusus. Exercitus, qui corona concionem circumdederat, gladiis ad scuta concrepuit: praeconis audita vox citantis nomina damnatorum in consilio. Nudi in medium protrahebantur: et simul omnis apparatus supplicii expromebatur. Deligati ad palum, virgisque caesi, et securi percussi, adeo torpentibus metu, qui aderant, ut non modo ferocior vox adversus atrocitatem poenae, sed ne gemitus quidem, exaudiretur.

Duces seditionis poenas dant.

Tracti inde de medio omnes, purgatoque loco citati milites 9
nominatim apud tribunos militum in verba P. Scipionis iurarunt, stipendiumque ad nomen singulis persolutum est. Hunc finem exitumque seditio militum coepta apud Sucronem habuit.

30. Per idem tempus ad Baetim fluvium Hanno, praefectus Magonis, missus a Gadibus, cum parva manu Afrorum, mercede Hispanos sollicitando ad quattuor millia iuvenum armavit. Castris deinde exutus ab L. Marcio, maxima parte militum inter tumultum captorum castrorum, quibusdam etiam in fuga amissis, palatos persequente equite, cum paucis ipse effugit.

Hanno praefectus Magonis a Marcio fusus.

Dum haec ad Baetim fluvium geruntur, Laelius interim, freto in Oceanum evectus, ad Carteiam classe accessit. Urbs ea in ora Oceani sita est, ubi primum e faucibus an-

9 *De medio omnes*] Eorum scilicet, qui securi percussi fuerant, corpora. cf. Polyb. xi. 28. ubi res totidem fere verbis narratur.

1 gustis panditur mare. Gades, sine certamine, proditione U. C. 546. recipiendi, ultro qui eam rem pollicerentur, in castra Ro- A. C. 206. mana venientibus, spes, sicut ante dictum est, fuerat. Patefacta immatura proditio est, comprehensosque omnes Mago Adherbali praetori Carthaginem devehendos tradit. Adherbal, coniuratis in quinqueremem impositis, praemissaque ea, quia tardior, quam triremis, erat, ipse cum octo triremibus modico intervallo sequitur. Iam fretum intrabat quinqueremis, quum Laelius, et ipse in quinqueremi e portu Carteiae, sequentibus septem triremibus, evectus, in Adherbalem ac triremes invehitur, quinqueremem satis cre-

Adherbalis et Laelii pugna in ipso freto.

2 dens deprensam rapido in freto, in adversum aestum reciprocari non posse. Poenus in re subita parumper incertus trepidavit, utrum quinqueremem sequeretur, an in hostes rostra converteret. Ipsa cunctatio facultatem detrectandae pugnae ademit. Iam enim sub ictu teli erant, et undique instabant hostes. Aestus quoque arbitrium moderandi naves ademerat. Neque erat navali pugna similis: quippe ubi nihil voluntarium, nihil artis aut consilii esset. Una natura freti, aestusque totius certaminis potens, suis, alienis navibus nequicquam remigio in contrarium tendentes invehebat, ut fugientem navem videres retro vortice intortam victoribus illatam; et sequentem, si in contrarium tractum incidisset maris, fugientis modo sese avertentem. Iam in ipsa pugna haec, quum infesto rostro peteret hostium navem, obliqua ipsa ictum alterius rostri accipiebat: illa, quum transversa obiiceretur hosti, repente intorta in proram circumagebatur. Quum inter triremes, fortuna regente, anceps proelium misceretur, quinqueremis Romana, seu pondere tenacior, seu pluribus remorum ordinibus scindentibus vortices, quum facilius regeretur, duas triremes
3 suppressit, unius praelata impetu lateris alterius remos detersit: ceterasque, quas indepta esset, mulcasset, ni cum reliquis quinque navibus Adherbal velis in Africam transmisisset.

31\. Laelius, victor Carteiam revectus, auditis, quae acta Gadibus erant, patefactam proditionem, coniuratosque missos Carthaginem, spem ad irritum redactam, qua venissent,
4 nuntiis ad L. Marcium missis, nisi si terere frustra tempus

Laelius et Marcius redeunt ad Scipionem.

1 *Proditione recipiendi*] *Per proditionem*, quod Sigonius veteres libros prae se ferre testatur, reposuit Bekker.

2 *In adversum aestum reciprocari*] Circumagi, et retro adversus contrarii aestûs vim auxilio ire triremibus sociis. Crev.

3 *Unius praelata impetu*] Romana quinqueremis unius hostilium triremium, dum proxime illam impetu praetervehitur, confregit, quotquot ab illo latere habebat, remos. Gronov.

4 *Nisi si terere*] Vocem *si* omittunt aliqui editi, sed perperam, quoniam saepius particulas *nisi si* coniunctas apud nostrum videris. cf. supr. vi. 26. xxvi. 3.

U. C. 546. A. C. 206.

sedendo ad Gades vellent, redeundum ad imperatorem esse, assentiente Marcio, paucos post dies ambo Carthaginem rediere. Ad quorum discessum non respiravit modo Mago, quum terra marique ancipiti metu urgeretur; sed etiam, audita rebellione Ilergetum, spem recuperandae Hispaniae nactus, nuntios Carthaginem ad senatum mittit, qui, simul seditionem civilem in castris Romanis, simul defectionem sociorum in maius verbis extollentes, hortarentur, ut auxilia mitterent, quibus traditum a patribus imperium Hispaniae repeti posset.

Mandonius et Indibilis copias contrahunt.

Mandonius et Indibilis, in fines regressi, paullisper, dum, quidnam de seditione statueretur, scirent, suspensi quieverunt; si civium errori ignosceretur, non diffidentes sibi quoque ignosci posse. Postquam vulgata est atrocitas supplicii, suam quoque noxam pari poena aestimatam rati, 5
vocatis rursus ad arma popularibus, contractisque, quae ante habuerant, auxiliis, in Sedetanum agrum, ubi principio defectionis stativa habuerant, cum viginti millibus peditum, duobus millibus equitum et quingentis transcenderunt.

32. Scipio, quum fide solvendi pariter omnibus noxiis innoxiisque stipendii, tum vultu ac sermone in omnes placato, facile reconciliatis militum animis, priusquam castra ab Carthagine moveret, concione advocata, multis verbis in perfidiam rebellantium regulorum invectus, 'nequaquam 'eodem animo se ire' professus est 'ad vindicandum id 'scelus, quo civilem errorem nuper sanaverit. Tum se, 'haud secus quam viscera secantem sua, cum gemitu et 'lacrimis triginta hominum capitibus expiasse octo millium 'seu imprudentiam, seu noxam: nunc laeto et erecto animo 'ad caedem Ilergetum ire. Non enim eos, neque natos in 'eadem terra, nec ulla secum societate iunctos esse: eam, 'quae sola fuerit, fidei atque amicitiae, ipsos per scelus 'rupisse. In exercitu suo se, praeterquam quod omnes 'cives, aut socios Latinique nominis videat, etiam eo mo'veri, quod nemo fere sit miles, qui non aut a patruo suo 'Cn. Scipione, qui primus Romani nominis in eam pro'vinciam venerit, aut a patre consule, aut a se sit ex Italia 'advectus. Scipionum nomini auspiciisque omnes assuetos, 'quos secum in patriam ad meritum triumphum deducere 'velit: quos consulatum petenti, velut si omnium com'munis agatur honos, affuturos speret. Quod ad expe'ditionem attineat, quae instet, immemorem esse rerum 'suarum gestarum, qui id bellum ducat. Magonis, hercule, 6

Oratio Scipionis ad milites.

5 *Suam quoque noxam*] Discrimen inter *noxam* et *noxiam* ita constituit Oudendorp. ad Sueton. Caes. 81. scilicet *noxiam* vere adiectivum, sub. *culpam* vel *rem*, semper significare culpam, peccatum; *noxam* vero culpae poenam.

6 *Qui id bellum ducat*] Si quis

'sibi, qui extra orbem terrarum in circumfusam Oceano 'insulam cum paucis perfugerit navibus, maiorem curam 'esse, quam Ilergetum. Quippe illic et ducem Carthaginiensem, et quantumcumque Punicum praesidium esse: 'hic latrones, latronumque duces: quibus ut ad populandos finitimorum agros, tectaque urenda, et rapienda 'pecora aliqua vis sit, ita in acie ac signis collatis nullam 'esse. Magis velocitate ad fugam, quam armis fretos, pugnaturos esse. Itaque non, quod ullum inde periculum, 'aut semen maioris belli videat, ideo se, priusquam provincia decedat, opprimendos Ilergetes duxisse: sed primum, ne impunita tam scelerata defectio esset: deinde, 'ne quis in provincia, simul virtute tanta et felicitate perdomita, relictus hostis dici posset. Proinde deis bene 'iuvantibus sequerentur, non tam ad bellum gerendum, '(neque enim cum pari hoste certamen esse) quam ad expetendas ab hominibus scelestis poenas.'

U. C. 546. A. C. 206.

33. Ab hac oratione dimissos ad iter se comparare in diem posterum iubet, profectusque decimis castris pervenit ad 7 Iberum flumen. Inde, superato amni, die quarto in conspectu hostium posuit castra. Campus ante montibus circa saeptus erat. In eam vallem Scipio quum pecora, rapta pleraque ex hostium agris, propelli ad irritandam feritatem barbarorum iussisset, velites subsidio misit. A quibus ubi per procursationem commissa pugna esset, Laelium cum equitatu impetum ex occulto facere iubet. Mons opportune prominens equitum insidias texit: nec ulla mora pugnae facta est. Hispani in conspecta procul pecora, velites in Hispanos praeda occupatos incurrere. Primo missilibus territavere: deinde, emissis levibus telis, quae irritare magis, quam decernere, pugnam poterant, gladios nudant, et collato pede res coepta geri est: ancepsque pedestre certamen erat, nisi equites supervenissent. Neque ex adverso tantum illati obvios obtrivere, sed circumvecti etiam quidam per infima clivi ab tergo se, ut plerosque intercluderent, obiecerunt: maiorque caedes fuit, quam quantam edere levia per excursiones proelia solent. Ira magis accensa adverso proelio barbaris est, quam imminuti animi. Itaque, ne perculsi viderentur, prima luce postero die in aciem processere. Non capiebat omnes copias angusta, sicut ante dictum est, vallis: duae ferme peditum partes,

Hispani praeda allecti caeduntur.

Postero die in aciem descendunt.

id bellum esse existimet. Neque enim, ut infra dicetur, *pari* illud est *cum hoste certamen.*

7 *Inde, superato amni, die quarto*] Hinc colligitur Ilergetes ad famam adventantis Scipionis ex Sedetanorum agro in sua rediisse. Proficiscenti enim Carthagine Scipioni Sedetani cis Iberum erant, Ilergetes ultra amnem. Crev.

U. C. 546. A. C. 206.

omnis equitatus in aciem descendit. Quod reliquum pe-
ditum erat, obliquo constituerunt colle. Scipio, pro se esse
loci angustias ratus, et quod in arto pugna Romano aptior,
quam Hispano militi, futura videbatur, et quod in eum
locum detracta hostium acies esset, qui non omnem multi-
tudinem eorum caperet, novo etiam consilio adiecit ani-
mum: equitem nec se posse circumdare cornibus in tam
angusto spatio; et hosti, quem cum pedite eduxisset,
inutilem fore. Itaque imperat Laelio, ut per colles quam
occultissimo itinere circumducat equites, segregetque,
quantum possit, equestrem a pedestri pugnam. Ipse omnia
signa peditum in hostes vertit: quattuor cohortes in fronte
statuit, quia latius pandere aciem non poterat. Moram
pugnandi nullam fecit, ut ipso certamine averteret ab con-
spectu transeuntium per colles equitum. Neque ante cir-
cumductos sensere, quam tumultum equestris pugnae ab
tergo accepere. Ita duo proelia erant: duae peditum acies,
duo equitatus per longitudinem campi, quia misceri ex ge-
nere utroque proelium angustiae non patiebantur, pugna-
bant. Hispanorum quum neque pedes equiti, nec eques
pediti auxilio esset, pedes fiducia equitis temere commissus
campo caederetur, eques circumventus nec peditem a fronte, 8
(iam enim stratae pedestres copiae erant) nec ab tergo
equitem sustineret, et ipsi, quum diu in orbem sese stan-
tibus equis defendissent, ad unum omnes caesi sunt: nec
quisquam peditum equitumque superfuit, qui in valle pu-
gnaverunt. Tertia pars, quae in colle ad spectaculum
magis tutum, quam ad partem pugnae capessendam, ste-
terat, et locum et tempus ad fugiendum habuit. Inter eos
et reguli ipsi fugerunt; priusquam tota circumveniretur
34. acies, inter tumultum elapsi. Castra eodem die Hispa-
norum, praeter reliquam praedam, cum tribus ferme mil-
libus hominum capiuntur. Romani sociique ad mille
ducenti eo proelio ceciderunt: vulnerata amplius tria millia
hominum. Minus cruenta victoria fuisset, si patentiore
campo, et ad fugam capessendam facili foret pugnatum.

(Proelium atrox. Vincuntur Hispani.)

Mandonius ad Scipionem supplex venit.

Indibilis, abiectis belli consiliis, nihil tutius in afflictis
rebus experta fide et clementia Scipionis ratus, Mandonium
fratrem ad eum mittit: qui, advolutus genibus, 'fatalem
'rabiem temporis eius' accusat, 'quum velut contagione
'quadam pestifera, non Ilergetes modo et Lacetani, sed
'castra quoque Romana insanierint. Suam quidem et
'fratris et reliquorum popularium eam conditionem esse,

8 *Nec peditem a fronte*] Intellige peditem Romanum, qui stratis, ut mox subiicitur, pedestribus Hispanorum copiis, in equitatum Hispanum verterat impetum, et cum adversa fronte impugnabat. Crev.

'ut aut, si ita videatur, reddant spiritum P. Scipioni, ab U. C. 546.
9 'eodem illo acceptum: aut servati bis uni debitam vitam A. C. 206.
'pro eo in perpetuum devoveant. Antea in causa sua
'fiduciam sibi fuisse, nondum experta clementia eius:
'nunc contra, nullam in causa, omnem in misericordia
'victoris spem positam habere.' Mos vetustus erat Ro-
1 manis, cum quo nec foedere, nec aequis legibus iungeretur
amicitia, non prius imperio in eum tanquam pacatum uti,
quam omnia divina humanaque dedidisset, obsides accepti,
arma adempta, praesidia urbibus imposita forent. Scipio, Ignoscit ei et fratri Scipio.
multis invectus in praesentem Mandonium absentemque
Indibilem verbis, 'illos quidem merito perisse ipsorum
'maleficio,' ait: 'victuros suo atque populi Romani bene-
'ficio. Ceterum, se neque arma iis ademturum, (quippe
'ea pignora timentium rebellionem esse) sed libera arma
'relinquere, solutosque metu animos: neque se in obsides
'innoxios, sed in ipsos, si defecerint, saeviturum: nec ab
'inermi, sed ab armato hoste, poenas expetiturum. Utram-
'que fortunam expertis permittere sese, utrum propitios,
'an iratos, habere Romanos mallent.' Ita dimissus Man-
donius; pecunia tantummodo imperata, ex qua stipendium
militi praestari posset. Ipse, Marcio in ulteriorem Hispa-
niam praemisso, Silano Tarraconem remisso, paucos mo-
ratus dies, dum imperatam pecuniam Ilergetes pernumera-
rent, cum expeditis Marcium iam appropinquantem Oceano
assequitur.

2 Inchoata res iam ante de Masinissa aliis atque aliis de 35.
causis dilata erat, quod Numida cum ipso utique congredi
Scipione volebat, atque eius dextra fidem sancire. Ea
tum itineris tam longi ac tam devii causa Scipioni fuit.
Masinissa quum Gadibus esset, certior adventare eum a Masinissae et Scipionis colloquium.
Marcio factus, causando corrumpi equos inclusos in insula,
penuriamque omnium rerum et facere ceteris, et ipsos
sentire, ad hoc equitem marcescere desidia, Magonem per-
pulit, ut se traiicere in continentem ad depopulandos pro-
ximos Hispaniae agros pateretur. Transgressus tres prin-
cipes Numidarum praemittit, ad tempus locumque colloquio
statuendum; duos pro obsidibus retineri a Scipione iubet.
Remisso tertio, qui, quo iussus erat, adduceret Masinissam,
cum paucis in colloquium venerunt. Ceperat iam ante
Numidam ex fama rerum gestarum admiratio viri: substi-

9 *Bis*] Semel, quum illos a Poenis deficientes Scipio in amicitiam receperat supr. xxvii. 17. iterum sc. praesenti in occasione. CREV.

1 *Cum quo nec foedere, nec aequis legibus*] Qui neque inter *socios*, neque inter *municipia* annumerabantur, sed *dediticii* Romanorum erant. Ceterum de formula deditionis cf. supr. vii. 31.

2 *Inchoata res*] Quippe Massiva fratris Masinissae filius a Romanis remissus erat. cf. supr. xxvii. 19.

U. C. 546. A. C. 206.

tueratque animo speciem quoque corporis amplam ac magnificam. Ceterum maior praesentis veneratio cepit; et, praeterquam quod suapte natura multa maiestas inerat, adornabat promissa caesaries, habitusque corporis non cultus munditiis, sed virilis vere ac militaris, et aetas in medio virium robore; quod plenius nitidiusque ex morbo velut renovatus flos iuventae faciebat. Prope attonitus ipso congressu Numida, 'gratias de fratris filio remisso agit. Ex 3
'eo tempore,' affirmat, 'eam se quaesisse occasionem, quam 'tandem oblatam deum immortalium beneficio non omise-'rit. Cupere se illi populoque Romano operam navare, 'ita ut nemo unus externus magis enixe adiuverit rem Ro-'manam. Id se, etiamsi iam pridem vellet, minus prae-'stare in Hispania, aliena atque ignota terra, potuisse: in 'qua autem genitus educatusque in spem paterni regni 'esset, facile praestaturum. Siquidem eundem Scipionem 'ducem in Africam mittant Romani, satis sperare perbrevis 'aevi Carthaginem esse.' Laetus eum Scipio vidit audivitque; quum caput rerum in omni hostium equitatu Masinissam fuisse sciret, et ipse iuvenis specimen animi prae se ferret. Fide data acceptaque, profectus retro Tarraconem est. Masinissa permissu Romanorum, ne sine causa traiecisse in continentem videretur, populatus proximos agros Gades rediit.

36. Mago iubetur in Italiam ire.

Magoni, desperatis in Hispania rebus, in quarum spem seditio primum militaris, deinde defectio Indibilis animos eius sustulerant, paranti traiicere in Africam, nuntiatum ab Carthagine est, iubere senatum, ut classem, quam Gadibus 4
haberet, in Italiam traiiceret: conducta ibi Gallorum ac Ligurum quanta maxima posset iuventute, coniungeret se Hannibali: neu senescere bellum, maximo impetu, maiore fortuna coeptum, sineret. Ad eam rem et a Carthagine pecunia Magoni advecta est: et ipse, quantam potuit, a Gaditanis exegit, non aerario modo eorum, sed etiam templis spoliatis, et privatim omnibus coactis aurum argentumque in publicum conferre. Quum praeterveheretur

Carthaginem Novam frustra tentat.

Hispaniae oram, haud procul Carthagine Nova expositis 5
in terram militibus, proximos depopulatus agros, inde ad

3 *De fratris filio remisso*] Hinc patruum Massivae fuisse Masinissam patet, verum supr. xxvii. 19, *avunculus* dicitur. Quare aut librariorum culpa quaedam exstat, aut cum I. Gronovio censendum est vocem Graecam ἀδελφιδοῦς, quam in hac historia adhibuerit scriptor Graecus, Livio fraudi fuisse.

4 *Iubere senatum, ut*] Notanda locutio: quae, quoniam quaedam eius exempla occurrunt, non omnino damnanda est; quoniam illa rara sunt, sobrie imitanda. Apud bonos Latinitatis auctores verbo *iubeo* semper fere subiungitur verbum infiniti modi. Crev. cf. infr. xxxii. 16.

5 *Oram*] Retinacula, quibus puppis litori alligabatur. Eadem hac voce iam usus est Livius supr. xxii. 19. Crev.

urbem classem appulit. Ibi quum interdiu milites in navibus tenuisset, nocte in litus expositos ad partem eam muri, qua capta Carthago ab Romanis fuerat, ducit: nec praesidio satis valido urbem teneri ratus, et aliquos oppidanorum ad spem novandi res aliquid moturos. Ceterum nuntii ex agris trepidi simul populationem agrestiumque fugam et hostium adventum attulerant: et visa interdiu classis erat, nec sine causa electam ante urbem stationem apparebat. Itaque instructi armatique intra portam, ad stagnum ac mare versam, continebantur. Ubi effusi hostes, mixta inter milites navalis turba, ad muros tumultu maiore, quam vi, subierunt, patefacta repente porta, Romani cum clamore erumpunt: turbatosque hostes, et ad primum incursum coniectumque telorum aversos, usque ad litus cum multa caede persequuntur: nec, nisi naves litori appulsae trepidos accepissent, superfuisset pugnae aut fugae quisquam. In ipsis quoque trepidatum navibus est, dum, ne hostes cum suis simul irrumperent, trahunt scalas, orasque et ancoras, ne in moliendo mora esset, praecidunt: multique annantes navibus, incerto prae tenebris, quid aut peterent aut vitarent, foede interierunt. Postero die quum classis inde retro ad Oceanum, unde venerat, fugisset, ad octingenti homines caesi inter murum litusque, et ad duo millia armorum inventa.

U. C. 546. A. C. 206.

37. Gades repetit, unde excluditur.

6 Mago, quum Gades repetisset, exclusus inde, ad Cimbim (haud procul a Gadibus is locus abest) classe appulsa, mittendis legatis, querendoque, quod portae sibi socio atque
7 amico clausae forent, purgantibus iis, multitudinis concursu factum, infestae ob direpta quaedam abs conscendentibus
8 naves militibus, ad colloquium suffetes eorum, qui summus Poenis est magistratus, cum quaestore elicuit, laceratosque verberibus cruci affigi iussit: inde navibus ad Pityusam insulam, centum millia ferme a continenti, (Poeni tum eam incolebant) traiecit. Itaque classis bona cum pace accepta est, nec commeatus modo benigne praebiti, sed in supplementum classis iuventus armaque data. Quorum fiducia Poenus in Baliares insulas (quinquaginta inde millia

6 *Ad Cimbim*] Nomen loci parum notum, vel fortasse depravatum. Cr.

7 *Purgantibus iis*] Purgandi seipsos sive excusandi causa dicentibus.

8 *Suffetes eorum*] Nempe et Gaditani Poeni erant, id est, e Phoenicia oriundi. Gades enim colonia Tyriorum erat. Suffetes lingua Punica sunt iudices. Crev. *Sufetes* legendum censet Sigonius, cuius sententiae favent Scaliger ad Festum v. *Sufes.* qui eam vocem ab Hebraeo *sophim* deducit, et Bochart. Canaan. i. 14. a voce *sophetim.* Ceterum hi duo magistratus annui erant, qui aut *reges*, Arist. Pol. ii. 11. Corn. Nep. in vita Hannib. 7. aut *consules* infr. xxx. 7. aut *iudices* infr. xxxiv. 61. vocantur, quemadmodum ap. Cic. de Legg. iii. 4. legimus, *Regio imperio duo sunto: iique praeeundo, iudicando, consulendo, praetores, iudices, consules appellantor.*

U. C. 546. A. C. 206. Transmittit in Baliares insulas.

absunt) transmisit. Duae sunt Baliares insulae, maior
altera atque opulentior armis virisque: et portum habet,
ubi commode hibernaturum se (et iam extremum auctumni
erat) credebat. Ceterum, haud secus quam si Romani
eam insulam incolerent, hostiliter classi occursum est.
Fundis ut nunc plurimum, ita tunc solo eo telo utebantur:
nec quisquam alterius gentis unus tantum ea arte, quantum
inter alios omnes Baliares excellunt. Itaque tanta vis lapi- 9
dum creberrimae grandinis modo in propinquantem iam
terrae classem effusa est, ut, intrare portum non ausi, aver-
terent in altum naves. In minorem inde Baliarium insulam
traiecerunt, fertilem agro; viris, armis haud aeque validam.
Itaque egressi navibus supra portum loco munito castra
locant: ac, sine certamine urbe agroque potiti, duobus
millibus auxiliarium inde conscriptis, missisque Carthagi-
nem, ad hibernandum naves subduxerunt. Post Magonis
ab Oceani ora discessum, Gaditani Romanis deduntur.

Minore potitur.

38. Haec in Hispania P. Scipionis ductu auspicioque gesta. 1
Ipse, L. Lentulo et L. Manlio Acidino provincia tradita, 2
decem navibus Romam rediit; et, senatu extra urbem dato
in aede Bellonae, quas res in Hispania gessisset, disseruit:
quoties signis collatis dimicasset, quot oppida ex hostibus
vi cepisset, quas gentes in ditionem populi Romani rede-
gisset. 'Adversus quattuor se imperatores, quattuor
'victores exercitus in Hispaniam isse: neminem Cartha-
'giniensem in iis terris reliquisse.' Ob has res gestas
magis tentata est triumphi spes, quam petita pertinaciter;
quia neminem ad eam diem triumphasse, qui sine magi- 3
stratu res gessisset, constabat. Senatu misso, urbem est
ingressus, argentique prae se in aerarium tulit quattuor-
decim millia pondo trecenta quadraginta duo, et signati
argenti magnum numerum. Comitia inde creandis con-
sulibus habuit L. Veturius Philo: centuriaeque omnes
ingenti favore P. Scipionem consulem dixerunt. Collega

Scipio Romam redit.

Comitia.

9 *Inter alios omnes*] *Alias*, sub. gentes, legendum mavult Gronov.

1 *Haec ... P. Scipionis ductu auspicioque gesta*] Minus proprie hic loquitur Livius. Qui enim propraetores vel proconsules sine magistratu imperium habebant, nulla habebant auspicia, ut constat ex Cic. de Divin. ii. 76. Vid. Perizonium Animadv. Hist. 7. Semel iam abusus est hac locutione Livius, supr. viii. 31. Crev.

2 *L. Lentulo et L. Manlio Acidino*] Qui cum proconsulari imperio in Hispaniam missi fuerant, ut apparet infr. xxix. 13. Crev.

3 *Qui sine magistratu res gessisset*] Scipio proconsul in Hispania rem gesserat. Proconsulatus autem imperium erat, non magistratus. Magistratus enim erat tantummodo dictatorum, consulum, praetorum, etc. imperium, eius quicunque rei militaris administrandae ius a populo accepisset. Porro multi iam imperatores, exemplo orto a Q. Publilio Philone, de quo vid. nostrum, supr. viii. 26. ob res prorogato post exactum magistratum imperio gestas triumphaverant. At nemo ad hanc diem triumphi honorem impetraverat, qui privatus cum imperio missus esset ad res gerendas. Crev.

U. C. 546.
A. C. 206.

additur ei P. Licinius Crassus pontifex maximus. Ceterum, comitia maiore, quam ulla per id bellum, celebrata frequentia, proditum memoriae est. Convenerant undique non suffragandi modo, sed etiam spectandi causa P. Scipionis: concurrebantque et domum frequentes, et in Capitolium ad immolantem eum, quum centum bubus votis in Hispania Iovi sacrificaret: spondebantque animis, sicut C. Lutatius superius bellum Punicum finisset, ita id, quod instaret, P. Cornelium finiturum; atque, ut Hispania omni Poenos expulisset, sic Italia pulsurum esse: Africamque ei, perinde ac debellatum in Italia foret, provinciam destinabant. Praetoria inde comitia habita. Creati duo, qui tum aediles plebis erant, Sp. Lucretius et Cn. Octavius, et ex privatis Cn. Servilius Caepio et L. Aemilius Papus.

U. C. 547.
A. C. 205.
P. Cornelio, P. Licinio Coss.
Provinciarum divisio.

Quarto decimo anno Punici belli P. Cornelius Scipio et P. Licinius Crassus ut consulatum inierunt, nominatae consulibus provinciae sunt, Sicilia Scipioni extra sortem, concedente collega, quia sacrorum cura pontificem maximum in Italia retinebat; Bruttii Crasso. Tum praetoriae provinciae in sortem coniectae. Urbana Cn. Servilio obtigit, Ariminum (ita Galliam appellabant) Sp. Lucretio, Sicilia L. Aemilio, Cn. Octavio Sardinia.

Senatus in Capitolio habitus. Ibi, referente P. Scipione, senatusconsultum factum est, ut, quos ludos inter seditionem militarem in Hispania vovisset, ex ea pecunia, quam ipse in aerarium detulisset, faceret. Tum Saguntinorum legatos in senatum introduxit. Ex iis maximus natu:

39.
Legatorum Saguntinorum in senatu oratio.

'Etsi nihil ultra malorum est, Patres conscripti, quam 'quod passi sumus, ut ad ultimum fidem vobis praestare'mus; tamen ea vestra merita, imperatorumque vestrorum 'erga nos fuerunt, ut nos cladium nostrarum non poeniteat. 'Bellum propter nos suscepistis: susceptum quartum deci'mum annum tam pertinaciter geritis, ut saepe ad ulti'mum discrimen et ipsi veneritis, et populum Cartha'giniensem adduxeritis. Quum in Italia tam atrox bellum
4 'et Hannibalem hostem haberetis, consulem cum exercitu 'in Hispaniam, velut ad colligendas reliquias naufragii 'nostri, misistis. P. et Cn. Cornelii, ex quo in provin'ciam venerunt, nullo tempore destiterunt, quae nobis se'cunda, quaeque adversa hostibus nostris essent, facere.
5 'Iam omnium primum oppidum nobis restituerunt: per 'omnem Hispaniam cives nostros venundatos, dimissis,

4 *Consulem cum exercitu*] P. Scipionem, cui primo Hispania decreta provincia fuerat, infr. xxi. 17. quique, ob inexspectatam Hannibalis celeritatem, aversus a cursu Cn. Scipionem fratrem pro se cum exercitu in Hispaniam misit. CREV.

5 *Oppidum nobis restituerunt*] cf. Supr. xxiv. 42.

U. C. 547. ‘qui conquirerent, ex servitute in libertatem restituerunt.
A. C. 205. ‘Quum iam prope esset, ut optabilem ex miserrima fortu-
‘nam haberemus; P. et Cn. Cornelii imperatores vestri
‘luctuosius nobis quoque, quam vobis, perierunt. Tum 6
‘vero ad hoc retracti ex distantibus locis in sedem anti-
‘quam videbamur, ut iterum periremus, et alterum exci-
‘dium patriae videremus; nec ad perniciem nostram Car-
‘thaginiensi utique aut duce aut exercitu opus esse: ab
‘Turdulis nos veterrimis hostibus, qui prioris quoque ex-
‘cidii causa nobis fuerant, exstingui posse: quum ex in-
‘sperato repente misistis nobis P. hunc Scipionem; quem,
‘fortunatissimi omnium Saguntinorum videmur, quia con-
‘sulem declaratum videmus, ac vidisse nos civibus nostris
‘renuntiaturi sumus, spem omnem salutemque nostram:
‘qui, quum plurimas hostium vestrorum cepisset in Hispa-
‘nia urbes, ubique ex captorum numero excretos Sagunti-
‘nos in patriam remisit; postremo Turdetaniam, adeo in-
‘festam nobis, ut illa gente incolumi stare Saguntum non
‘posset, ita bello afflixit, ut non modo nobis, (absit verbo 7
‘invidia) ne posteris quidem timenda nostris esset. Dele-
‘tam urbem cernimus eorum, quorum in gratiam Sagun-
‘tum deleverat Hannibal: vectigal ex agro eorum capimus,
‘quod nobis non fructu iucundius est, quam ultione. Ob 8
‘haec, quibus maiora neque sperare, neque optare ab diis
‘immortalibus poteramus, gratias actum nos decem legatos
‘Saguntinus senatus populusque ad vos misit: simul gra-
‘tulatum, quod ita res hos annos in Hispania atque Italia
‘gessistis, ut Hispaniam non Ibero amne tenus, sed qua
‘terrarum ultimas finit Oceanus, domitam armis habeatis:
‘Italiae, nisi quatenus vallum castrorum cingit, nihil reli-
‘queritis Poeno. Iovi optimo maximo, praesidi Capitoli-
‘nae arcis, non grates tantum ob haec agere iussi sumus,
‘sed donum hoc etiam, si vos permitteretis, coronam au-
‘ream in Capitolium victoriae ergo ferre. Id uti permit-
‘tatis, quaesumus: utique, si vobis ita videtur, quae nobis
‘imperatores vestri commoda tribuerunt, ea rata atque per-
‘petua auctoritate vestra faciatis.’ Senatus legatis Sagun-
tinis respondit, ‘Et dirutum et restitutum Saguntum fidei

6 *Nobis quoque*] Vocem *quoque* quam pro vulg. *prope* reponendam suadet Crevier. unciolis inclusit Bekker. Ceterum noster intelligit interitum Scipionum non modo fortunam Saguntinorum praesentiori periculo obnoxiam fecisse, sed luctum illis quoque, ut qui beneficia tanta experti essent, maiorem quam Romanis movisse.

7 *Absit verbo invidia*] Scilicet nobis felicitatem nostram gratulantibus absit tam Deorum, quam hominum invidia.

8 *Quod nobis non fructu*] Codices *non tam fructu*. Gronovius corrigit *non iam fructu*, quem auctorem secutus est Bekker. Verum et *iam* hic supervacaneum esse iudicat Crevier.

'socialis utrimque servatae documentum omnibus gentibus U. C. 547.
'fore. Suos imperatores recte, et ordine, et ex voluntate A. C. 205.
'senatus fecisse, quod Saguntum restituerint, civesque Sa-
'guntinos servitio exemerint: quaeque alia iis benigne fe-
'cerint, ea senatum ita voluisse fieri. Donum permittere,
9 'ut in Capitolio ponerent.' Locus inde lautiaque legatis
praeberi iussa, et muneris ergo in singulos dari ne minus
dena millia aeris. Legationes deinde ceterae in senatum
introductae, auditaeque. Et petentibus Saguntinis, ut, qua-
tenus tuto possent, Italiam spectatum irent, duces dati, lite-
raeque per oppida missae, ut Hispanos comiter acciperent.

1 Tum de republica, de exercitibus scribendis, de provin-
ciis relatum. Quum Africam novam provinciam extra sor- 40.
tem P. Scipioni destinari homines fama ferrent, et ipse,
nulla iam modica gloria contentus, non ad gerendum modo
bellum, sed ad finiendum, diceret se consulem declaratum
esse: neque aliter id fieri posse, quam si ipse in Africam
exercitum transportaret, et, acturum se id per populum,
aperte ferret, si senatus adversaretur; id consilium haud-
2 quaquam primoribus Patrum quum placeret, ceterique per
metum aut ambitionem mussarent; Q. Fabius Maximus
rogatus sententiam, 'Scio,' inquit, 'multis vestrum videri,
3 'Patres conscripti, rem actam hodierno die agi, et frustra
'habiturum orationem, qui, tanquam de integra re, de
'Africa provincia sententiam dixerit. Ego autem primum
'illud ignoro, quemadmodum iam certa provincia Africa
'consulis, viri fortis ac strenui, sit, quam nec senatus cen-
'suit in hunc annum provinciam esse, nec populus iussit.
'Deinde, si est, consulem peccare arbitror, qui, de re trans-
4 'acta simulando se referre, senatum ludibrio habet, non
'senatorem modo, qui, de quo consulitur, suo loco dicit
'sententiam. Atque ego certum habeo, dissentienti mihi
'ab ista festinatione in Africam traiiciendi, duarum rerum
'subeundam opinionem esse: unius, insitae ingenio meo
'cunctationis; quam metum pigritiamque homines adoles-
'centes sane appellent, dum ne poeniteat, adhuc aliorum
'speciosiora primo aspectu consilia semper visa, mea usu
'meliora: alterius, obtrectationis atque invidiae adversus

Scipio Africam provinciam destinat sibi.

Adversatur ei Fabius.

9 *Locus inde lautiaque*] *Locus*, in quo habitarent. *Lautia* sunt ea quae dabantur legatis hospitii gratia, maxime ad victum pertinentia. Crev.

1 *Tum de republica*] Hoc loco et in iis quae sequuntur rem de provinciis fusius exsequitur noster, quam in cap. praeced. breviter indicaverat.

2 *Per metum aut ambitionem mussarent*] Cunctarentur loqui et postulatis Scipionis adversari, sive per metum, sive etiam per studium captandae consulis, quem clarum et potentem videbant, gratiae. Crev.

3 *Rem actam . . . agi*] Deliberari de eo quod iam certum statutumque sit.

4 *Non senatorem modo*] Particulam *modo* ut supervacaneam unciolis inclusit Bekker, neque desiderium nobis moveret, si eiiceretur, sed in codd. et edd. tantum non omnibus exstat.

U. C. 547. A. C. 205. 'crescentem in dies gloriam fortissimi consulis. A qua 'suspicione si me neque vita acta et mores mei, neque 'dictatura cum quinque consulatibus, tantumque gloriae 'belli domique partae vindicat, ut propius fastidium eius 'sim, quam desiderium; aetas saltem liberet. Quae enim 'mihi aemulatio cum eo esse potest, qui ne filio quidem 'meo aequalis sit? Me dictatorem, quum vigerem adhuc 'viribus, et in cursu maximarum rerum essem, recusantem 'nemo aut in senatu, aut ad populum audivit, quo minus 'insectanti me magistro equitum, quod fando nunquam 'ante auditum erat, imperium mecum aequaretur. Rebus, 'quam verbis, assequi malui, ut, qui aliorum iudicio mihi 'comparatus erat, sua mox confessione me sibi praeferret: 5
'nedum ego, perfunctus honoribus, certamina mihi atque 'aemulationes cum adolescente florentissimo proponam: 'videlicet ut mihi iam vivendo, non solum rebus gerendis 'fesso, si huic negata fuerit, Africa provincia decernatur. 'Cum ea gloria, quae parta est, vivendum atque morien-'dum est. Vincere ego prohibui Hannibalem, ut a vobis,
41. 'quorum vigent nunc vires, etiam vinci posset. Illud te 'mihi ignoscere, P. Corneli, aequum erit, si, quum in me 'ipso nunquam pluris famam hominum, quam rempubli-'cam, fecerim, ne tuam quidem gloriam bono publico prae-'ponam. Quanquam, si aut bellum nullum in Italia, aut 'is hostis esset, ex quo victo nihil gloriae quaereretur, qui 'te in Italia retineret, etsi id bono publico faceret, simul 'cum bello materiam gloriae tuae isse ereptum videri pos-'set. Quum vero Hannibal hostis incolumi exercitu quar-'tum decimum annum Italiam obsideat, poenitebit te, P. 'Corneli, gloriae tuae, si hostem eum, qui tot funerum, tot 'cladium nobis causa fuit, tu consul Italia expuleris, et, 'sicut penes C. Lutatium prioris Punici perpetrati belli 'titulus fuit, ita penes te huius fuerit? Nisi aut Hamilcar 6
'Hannibali dux est praeferendus, aut illud bellum huic, 'aut victoria illa maior clariorque, quam haec, (modo con-'tingat, ut te consule vincamus) futura est. Ab Drepanis 'atque Eryce detraxisse Hamilcarem, quam Italia expulisse 7
'Poenos atque Hannibalem, malis? Ne tu quidem, etsi 'magis partam, quam speratam, gloriam amplecteris, His-'pania potius, quam Italia, bello liberata gloriatus fueris. 'Nondum is est Hannibal, quem non magis timuisse videa-'tur, quam contempsisse, qui aliud bellum maluerit. Quin

5 *Comparatus erat*] sc. Compar factus, comparatione aequatus.

6 *Hamilcar*] Quo tandem ad deditionem compulso, confecti primi Punici belli gloriam sibi Lutatius vindicaverat.

7 *Eryce detraxisse*] Quippe in eo monte vim artesque Romanorum per duos continuos annos eluserat Hamilcar.

8 'igitur ad hoc accingeris, nec per istos circuitus, ut, quum U. C. 547.
'in Africam traieceris, secuturum te illuc Hannibalem A. C. 205.
'speres, potius, quam recto hinc itinere, ubi Hannibal est,
'eo bellum intendis? Egregiam istam palmam belli Pu-
'nici patrati petis? Hoc et natura prius est, tua quum de-
'fenderis, aliena ire oppugnatum. Pax ante in Italia,
'quam bellum in Africa sit: et nobis prius decedat timor,
'quam ultro aliis inferatur. Si utrumque tuo ductu auspi-
'cioque fieri potest, Hannibale hic victo, illic Carthaginem
9 'expugna. Si altera utra victoria novis consulibus relin-
'quenda est; prior quum maior clariorque, tum causa
'etiam insequentis fuerit. Nam nunc quidem, praeter-
'quam quod et in Italia et in Africa duos diversos exerci-
'tus alere aerarium non potest; praeterquam quod, unde
'classes tueamur, unde commeatibus praebendis sufficia-
'mus, nihil reliqui est; quid? periculi tandem quantum
'adeatur, quem fallit? P. Licinius in Italia, P. Scipio
1 'bellum in Africa geret. Quid? si (quod omnes dii omen
'avertant, et dicere etiam reformidat animus; sed, quae
'acciderunt, accidere possunt) et victor Hannibal ire ad
'urbem pergat; tum demum te consulem ex Africa, sicut
'Q. Fulvium a Capua, arcessemus? Quid? quod in Africa
'quoque Mars communis belli erit? Domus tibi tua, pater
'patruusque, intra triginta dies cum exercitibus caesi, docu-
'mento sint: ubi per aliquot annos, maximis rebus terra
'marique gerendis, amplissimum nomen apud exteras gentes
'populi Romani vestraeque familiae fecerant. Dies me
'deficiat, si reges imperatoresque, temere in hostium terras
'transgressos cum maximis cladibus suis exercituumque suo-
'rum, numerare velim. Athenienses, prudentissima civitas,
2 'bello domi relicto, auctore aeque impigro ac nobili iuvene,
'magna classe in Siciliam transmissa, una navali pugna
'florentem rempublicam suam in perpetuum afflixerunt.
'Externa et nimis antiqua repeto. Africa eadem ista et 42.
3 'M. Atilius, insigne utriusque fortunae exemplum, nobis
'documento sint. Nae tibi, P. Corneli, quum ex alto
'Africam conspexeris, ludus et iocus fuisse Hispaniae tuae
'videbuntur. Quid enim simile? pacato mari praeter

8 *Per istos circuitus*] Consiliorum, vel rationis rei gerendae.

9 *Altera utra*] Pro vulg. *alterutra.* Certe sic interdum amarunt loqui veteres. cf. Varro. de L. L. viii. 21. *non cito invenietur quin in altera utra re claudicet.*

1 *Quid? si ... et victor Hannibal*] *Et*, id est, etiam: nisi forte haec particula recidenda est. Et abesse eam ab suo codice Rhenanus testatur, ab uno e suis Hearnius. CREV.

2 *Auctore . . . nobili iuvene*] Alcibiadem noster intelligit. cf. Thucyd. vi. 15. Ceterum *una navali pugna* oratorice dicitur, quo magis audientibus periculum praesentius sit.

3 *Utriusque fortunae*] Qui post res primum adversus Poenos eventu laetissimo gestas, mox a Xanthippo, duce Lacedaemonio, victus et captus est.

U. C. 547. ‘oram Italiae Galliaeque vectus Emporias, in urbem socio-
A. C. 205. ‘rum, classem appulisti: expositos milites, per tutissima
‘omnia, ad socios et amicos populi Romani Tarraconem
‘duxisti: ab Tarracone deinde iter per praesidia Romana:
‘circa Iberum exercitus patris patruique tui, post amissos
‘imperatores ferociores et calamitate ipsa: dux tumultuarius
‘quidem ille L. Marcius, et militari suffragio ad tempus
‘lectus, ceterum, si nobilitas ac iusti honores adornarent, 4
‘claris imperatoribus qualibet arte belli par: oppugnata per
‘summum otium Carthago, nullo trium Punicorum exerci-
‘tuum socios defendente. Cetera, neque ea elevo, nullo
‘tamen modo Africo bello comparanda; ubi non portus
‘ullus classi nostrae apertus, non ager pacatus, non civitas
‘socia, non rex amicus, non consistendi usquam locus, non
‘procedendi. Quacunque circumspexeris, hostilia omnia
‘atque infesta. An Syphaci Numidisque credis? satis sit
‘semel creditum. Non semper temeritas est felix: et fraus
‘fidem in parvis sibi praestruit, ut, quum operae pretium
‘sit, cum mercede magna fallat. Non hostes patrem pa-
‘truumque tuum armis prius, quam Celtiberi socii fraude,
‘circumvenerunt: nec tibi ipsi a Magone et Hasdrubale,
‘hostium ducibus, quantum ab Indibili et Mandonio in
‘fidem acceptis, periculi fuit. Numidis tu credere potes,
‘defectionem militum tuorum expertus? Et Syphax et
‘Masinissa se, quam Carthaginienses, malunt potentes in
‘Africa esse: Carthaginienses, quam quemquam alium.
‘Nunc illos aemulatio inter sese et omnes causae certami-
‘num acuunt, quia procul externus metus est. Ostende
‘Romana arma, exercitum alienigenam; velut ad com- 5
‘mune restinguendum incendium concurrent. Aliter iidem
‘illi Carthaginienses Hispaniam defenderunt: aliter moe-
‘nia patriae, templa deum, aras et focos, defendent; quum
‘euntes in proelium pavida prosequetur coniux, et parvi
‘liberi occursabunt. Quid porro? Si satis confisi Cartha-
‘ginienses consensu Africae, fide sociorum regum, moeni-
‘bus suis, quum tuo exercitusque tui praesidio nudatam
‘Italiam viderint, ipsi ultro novum exercitum in Italiam
‘aut ex Africa miserint; aut Magonem, quem, a Baliari-
‘bus classe transmissa, iam praeter oram Ligurum Alpino-
‘rum vectari constat, Hannibali se coniungere iusserint?
‘Nempe in eodem terrore erimus, in quo nuper fuimus,
‘quum Hasdrubal in Italiam transcendit: quem tu, qui non
‘solum Carthaginem, sed omnem Africam, exercitu tuo es

4 *Iusti honores*] Honores imperatori convenientes et legitimo modo mandati.

5 *Ad . . . incendium concurrent*] Eadem sententia occurrit apud Cic. Philipp. x. 10, et apud Iustin. i. 7. v. 1. Drak.

'clausurus, e manibus tuis in Italiam emisisti. Victum a U. C. 547
'te dices: eo quidem minus vellem, et id tua, non rei- A. C. 205.
'publicae solum, causa, iter datum victo in Italiam esse.
'Patere, nos omnia, quae prospera tibi ac populi Romani
'imperio evenere, tuo consilio assignare; adversa casibus
6 'incertis belli et fortunae delegare. Quo melior fortiorque
'es, eo magis talem praesidem sibi patria atque universa
'Italia retinet. Non potes ne ipse quidem dissimulare,
'ubi Hannibal sit, ibi caput atque arcem huius belli esse:
'quippe qui prae te feras, eam tibi causam traiiciendi in
'Africam esse, ut Hannibalem eo trahas. Sive igitur hic,
'sive illic, cum Hannibale est tibi futura res. Utrum ergo
'tandem firmior eris in Africa solus, an hic, tuo collegae-
'que tui exercitu coniuncto? ne Claudius quidem et Li-
7 'vius consules tam recenti exemplo, quantum id intersit,
'documento sunt? Quid? Hannibalem utrum tandem
'extremus angulus agri Bruttii, frustra iam diu poscentem
'ab domo auxilia, an propinqua Carthago et tota socia
'Africa potentiorem armis virisque faciet? Quod istud
'consilium est, ibi malle decernere, ubi tuae dimidio mi-
'nores copiae sint, hostium multo maiores, quam ubi duo-
'bus exercitibus adversus unum, tot proeliis et tam diu-
'turna et gravi militia fessum, pugnandum sit? Quam
'compar consilium tuum parentis tui consilio sit, reputa.
'Ille, consul profectus in Hispaniam, ut Hannibali ab Al-
'pibus descendenti occurreret, in Italiam ex provincia re-
'diit: tu, quum Hannibal in Italia sit, relinquere Italiam
'paras; non quia reipublicae id utile, sed quia tibi amplum
'et gloriosum censes esse: sicut quum, provincia et exer-
'citu relicto, sine lege, sine senatusconsulto, duabus navi-
'bus populi Romani imperator fortunam publicam et ma-
'iestatem imperii, quae tum in tuo capite periclitabantur,
'commisisti. Ego P. Cornelium, Patres conscripti, rei-
'publicae nobisque, non sibi ipsi privatim creatum consu-
'lem existimo: exercitusque ad custodiam urbis atque Ita-
'liae scriptos esse, non quos regio more per superbiam
'consules, quo terrarum velint, traiiciant.'

Quum oratione ad tempus parata Fabius, tum auctoritate 43.
et inveterata prudentiae fama, magnam partem senatus, et
seniores maxime, movisset, pluresque consilium senis, quam
animum adolescentis ferocem, laudarent; Scipio ita locutus
fertur: 'Et ipse Q. Fabius principio orationis, Patres con- Fabio re-
'scripti, commemoravit, in sententia sua posse obtrectatio- spondet
'nem suspectam esse. Cuius ego rei non tam ipse ausim Scipio.

6 *Fortunae delegare*] Ita Gronov. pro vulg. *legare* emendavit.

7 *Quantum id intersit*] Ut viribus coniunctis res gerantur. cf. supr. xxvii. 49.

U. C. 547. ‘tantum virum insimulare, quam ea suspicio, vitio orationis,
A. C. 205. ‘an rei, haud sane purgata est. Sic enim honores suos et
‘famam rerum gestarum extulit verbis, ad exstinguendum
‘invidiae crimen, tanquam mihi ab infimo quoque pericu-
‘lum sit, ne mecum aemuletur: et non ab eo, qui, quia
‘super ceteros excellat, quo me quoque niti non dissimulo,
‘me sibi aequari nolit. Sic senem se perfunctum honori- 8
‘bus, et me infra aetatem filii etiam sui posuit; tanquam
‘non longius, quam quantum vitae humanae spatium est,
‘cupiditas gloriae extendatur, maximaque pars eius in me-
‘moriam ac posteritatem promineat. Maximo cuique id
‘accidere animo certum habeo, ut se non cum praesentibus
‘modo, sed cum omnis aevi claris viris, comparent. Equi-
‘dem haud dissimulo, me tuas, Q. Fabi, laudes non asse-
‘qui solum velle, sed, (bona venia tua dixerim) si possim,
‘etiam exsuperare. Illud nec tibi in me, neu mihi in mino- 9
‘ribus natu animi sit, ut nolimus, quemquam nostri similem
‘evadere civem. Id enim non eorum modo, quibus invi-
‘derimus, sed reipublicae, et paene omnis generis humani,
‘detrimentum sit. Commemoravit, quantum essem periculi
‘aditurus, si in Africam traiicerem: ut meam quoque, non
‘solum reipublicae et exercitus, vicem videretur sollicitus.
‘Unde haec repente cura de me exorta? Quum pater pa-
‘truusque meus interfecti, quum duo exercitus eorum
‘prope occidione occisi essent, quum amissae Hispaniae,
‘quum quattuor exercitus Poenorum, quattuorque duces
‘omnia metu armisque tenerent, quum quaesitus ad id
‘bellum imperator nemo se ostenderet, praeter me, nemo
‘profiteri nomen ausus esset, quum mihi quattuor et viginti
‘annos nato detulisset imperium populus Romanus; quid
‘ita tum nemo aetatem meam, vim hostium, difficultatem
‘belli, patris patruique recentem cladem commemorabat?
‘Utrum maior aliqua nunc in Africa calamitas accepta est,
‘quam tunc in Hispania erat? An maiores nunc sunt exer-
‘citus in Africa, duces plures melioresque, quam tunc in
‘Hispania fuerunt? An aetas mea tunc maturior bello ge-
‘rendo fuit, quam nunc est? An cum Carthaginiensi hoste
‘in Hispania, quam in Africa, bellum geri aptius est?
‘Facile est, post fusos fugatosque quattuor exercitus Puni-
‘cos, post tot urbes vi captas, aut metu subactas in ditionem,

8 *Perfunctum honoribus*] Vocem *honoribus* quam Sigonius ex veterum librorum fide restituit, omisit Bekker. Sed *perfunctum* nude et absolute positum vix admittendum esse censet Crevier.

9 *Neu mihi in minoribus natu*] Hoc genus loquendi haud raro apud nostrum legentibus obversatur. cf. supr. iii. 17. v. 36. viii. 31. Eodem modo *facere in aliquo* pro in eum statuere, infr. xxxiv. 32. *Minores* emendandum censet Crevier. sed Drakenb. in sententiam eius minime accedit.

'post perdomita omnia usque ad Oceanum, tot regulos, tot U. C. 547.
'saevas gentes, post receptam totam Hispaniam, ita ut ve- A. C. 205.
'stigium nullum belli reliquum sit, elevare meas res gestas:
'tam, hercule, quam, si victor ex Africa redierim, ea ipsa
'elevare, quae nunc, retinendi mei causa, ut terribilia
'eadem videantur, verbis extolluntur. Negat aditum esse
'in Africam, negat ullos patere portus. M. Atilium captum
'in Africa commemorat; tanquam M. Atilius primo accessu
'ad Africam offenderit: neque recordatur, illi ipsi tam in-
'felici imperatori patuisse tamen portus Africae, et res
'egregias primo anno gessisse, et, quantum ad Carthagini-
'enses duces attinet, invictum ad ultimum permansisse.
'Nihil igitur me isto tu exemplo terrueris: si hoc bello,
1 'non priore, si nuper, et non annis ante quinquaginta, ista
'clades accepta foret, qui ego minus in Africam, Regulo
'capto, quam, Scipionibus occisis, in Hispaniam traiicerem?
'Nec felicius Xanthippum Lacedaemonium Carthagini,
'quam me patriae meae sinerem natum esse: cresceretque
'mihi ex eo ipso fiducia, quod possit in hominis unius vir-
'tute tantum momenti esse. At etiam Athenienses audi-
'endi sunt, temere in Siciliam, omisso domi bello, trans-
'gressi. Cur ergo, quoniam Graecas fabulas enarrare va-
2 'cat, non Agathoclem potius, Syracusanum regem, quum
'diu Sicilia Punico bello ureretur, transgressum in hanc
'eandem Africam, avertisse eo bellum, unde venerat, refers?
'Sed quid, ultro metum inferre hosti, et ab se remoto peri- 44.
'culo alium in discrimen adducere, quale sit, veteribus ex-
'ternisque exemplis admonere opus est? Maius praesenti-
'usve ullum exemplum esse, quam Hannibal, potest?
'Multum interest, alienos populere fines, an tuos uri, ex-
'scindi, videas. Plus animi est inferenti periculum, quam
'propulsanti. Ad hoc maior ignotarum rerum est terror:
'bona malaque hostium ex propinquo ingressus fines aspi-
'cias. Non speraverat Hannibal fore, ut tot in Italia
'populi ad se deficerent, quot defecerunt post Cannensem
'cladem; quanto minus quicquam in Africa Carthaginien-
'sibus firmum ac stabile sit, infidis sociis, gravibus ac
'superbis dominis? Ad hoc nos, etiam deserti ab sociis,
'viribus nostris, milite Romano, stetimus. Carthaginiensi
'nihil civilis roboris est: mercede paratos milites habent,
'Afros Numidasque, levissima fidei mutandae ingenia.

1 *Non annis ante quinquaginta*] Ita Perizonius pro vulg. *quadraginta*. Ceterum captum an. U. C. 498. M. Atilium fuisse tradunt historici, unde *quadraginta* minime admittendum esse liquet.

2 *Agathoclem ... Syracusanum regem*] Hoc felicissimae audaciae consilium plenius enarratum reperies apud Iustin. xxii. et imprimis apud Diodor. xx. Crev.

U. C. 547. 'Hic modo nihil morae sit, una et traiecisse me audietis, et
A. C. 205. 'ardere bello Africam, et molientem hinc Hannibalem, et
'obsideri Carthaginem. Laetiores et frequentiores ex
'Africa exspectate nuntios, quam ex Hispania accipiebatis.
'Has mihi spes subiicit fortuna populi Romani, dii foederis
'ab hoste violati testes, Syphax et Masinissa reges: quo- 3
'rum ego fidei ita innitar, ut bene tutus a perfidia sim.
'Multa, quae nunc ex intervallo non apparent, bellum
'aperiet: et id est viri et ducis, non deesse fortunae praebenti
'se, et oblata casu flectere ad consilium. Habebo, Q.
'Fabi, parem, quem das, Hannibalem; sed illum potius
'ego traham, quam ille me retineat. In sua terra cogam
'pugnare eum, et Carthago praemium victoriae erit, quam
'semiruta Bruttiorum castella. Ne quid interim, dum
'traiicio, dum expono exercitum in Africa, dum castra ad
'Carthaginem promoveo, respublica hic detrimenti capiat,
'quod tu, Q. Fabi, quum victor tota Italia volitaret Han-
'nibal, potuisti praestare, hoc vide ne contumeliosum sit,
'concusso iam et paene fracto Hannibale, negare, posse P.
'Licinium consulem, virum fortissimum, praestare: qui, ne 4
'a sacris absit pontifex maximus, ideo in sortem tam longin-
'quae provinciae non venit. Si, hercule, nihilo maturius
'hoc, quo ego censeo, modo perficeretur bellum; tamen ad
'dignitatem populi Romani, famamque apud reges gentes-
'que externas pertinebat, non ad defendendam modo Ita-
'liam, sed ad inferenda etiam Africae arma, videri vobis
'animum esse; nec hoc credi vulgarique, quod Hannibal
'ausus sit, neminem ducem Romanorum audere; et priore
'Punico bello, tum quum de Sicilia certaretur, toties Afri-
'cam ab nostris exercitibusque et classibus oppugnatam;
'nunc, quum de Italia certetur, Africam pacatam esse.
'Requiescat aliquando vexata tam diu Italia: uratur evas-
'teturque in vicem Africa. Castra Romana potius Car-
'thaginis portis immineant, quam nos iterum vallum hos-
'tium ex moenibus nostris videamus. Africa sit reliqui
'belli sedes: illuc terror fugaque, populatio agrorum,
'defectio sociorum, ceterae belli clades, quae in nos per
'quattuordecim annos ingruerunt, vertantur. Quae ad
'rempublicam pertinent, et bellum, quod instat, et provin-
'cias, de quibus agitur, dixisse satis est. Illa longa oratio,
'nec ad vos pertinens sit, si, quemadmodum Q. Fabius

3 *Quorum ego fidei ita innitar*] sc. Ea cautione.

4 *Qui, ne a sacris absit*] Quia modo arguit Fabium Scipio contumeliose tractati P. Licinii consulis, ipse, ut se pari crimine liberet, testatur ideo tantum collegam suum non venire in sortem Africae provinciae, quod pontifex maximus sit, non quod illi aut animus desit, aut peritia rei militaris. CREV.

5 'meas res gestas in Hispania elevavit, sic et ego contra glo- U. C. 547.
'riam eius eludere, et meam verbis extollere velim. Neu- A. C. 205.
6 'trum faciam, Patres conscripti: et si nulla alia re, modes-
'tia certe et temperando linguae adolescens senem vicero.
'Ita et vixi, et res gessi, ut tacitus ea opinione, quam
'vestra sponte conceptam animis haberetis, facile contentus
'essem.'

Minus aequis animis auditus est Scipio, quia vulgatum 45.
erat, si apud senatum non obtinuisset, ut provincia Africa
sibi decerneretur, ad populum extemplo laturum. Itaque
Q. Fulvius, qui consul quater et censor fuerat, postulavit a
consule, ut palam in senatu diceret, 'permitteretne Patri-
7 'bus, ut de provinciis decernerent? staturusque eo esset,
'quod censuissent, an ad populum laturus?' Quum Scipio
respondisset, se, quod e republica esset, facturum; tum
Fulvius, 'Non ego ignarus, quid responsurus facturusve
8 'esses, quaesivi, quippe quum prae te feras, tentare magis,
'quam consulere senatum, et, ni provinciam tibi, quam vo-
'lueris, extemplo decernamus, paratam rogationem habeas.
'Itaque a vobis, tribuni plebis, postulo,' inquit, 'ut senten-
'tiam mihi ideo non dicenti, quod, etsi in meam sententiam
'discedatur, non sit ratum habiturus consul, auxilio sitis.'
Inde altercatio orta, quum consul negaret, aequum esse
9 tribunos intercedere, quo minus suo quisque loco senator
rogatus sententiam diceret. Tribuni ita decreverunt, 'Si
'consul senatui de provinciis permittit, stari eo, quod se-
'natus censuerit, placet; nec de ea re ferri ad populum
'patiemur: si non permittit, qui de ea re sententiam recu-
'sabit dicere, auxilio erimus.' Consul diem ad colloquen-
dum cum collega petiit. Postero die permissum senatui
est. Provinciae ita decretae: alteri consuli Sicilia et tri- S. C. de
ginta rostratae naves, quas C. Servilius superiore anno provinciis.
habuisset: permissumque, ut in Africam, si id e republica
esse censeret, traiiceret: alteri Bruttii et bellum cum Han-
1 nibale, cum eo exercitu, quem L. Veturius, aut Q. Caeci-

5 *Et ego contra*] E contraria parte, vicissim.

6 *Et si nulla alia re*] *Ulla alia* emendavit Gronov. et receperunt Crev. et Bekker. ut quae lectio in plerisque MSS. exstet. *Nulla* modestioris quidem et tantum non spem abiicientis est.

7 *Staturusque eo esset*] cf. Supr. xxvii. 6. *Ut eo, quod patres censuissent, staretur.*

8 *Tentare magis*] *Tentare te magis* recepit Bekker. sed codices plurimi pronomen ignorant.

9 *Suo quisque loco senator*] Vocem *senator* auctoritate codd. plurium relegat Gronov. quem auctorem sequitur Bekker. quum in senatum veniebant plures, pluresque sententiam dicebant, quam senatores. cf. infr. xxxvi. 3. *Qui senatores essent, quibusque in senatu sententiam dicere liceret.* Festus v. *Senatores.* A. Gellius iii. 18.

1 *Quem L. Veturius, aut Q. Caecilius*] Supple ex praecedentibus *habuisset:* nisi malis hoc verbum in contextum admittere, auctore Regio codice. CREV.

U. C. 547. A. C. 205.

lius. Hi et sortirentur inter se, compararentve, uter in Bruttiis duabus legionibus, quas consul reliquisset, rem gereret: imperiumque in annum prorogaretur, cui ea provincia evenisset. Et ceteris, praeter consules praetoresque, qui exercitibus provinciisque praefuturi erant, prorogata imperia. Q. Caecilio sorte evenit, ut cum consule in Bruttiis adversus Hannibalem bellum gereret.

Ludi deinde Scipionis magna frequentia et favore spectantium celebrati. Legati, Delphos ad donum ex praeda Hasdrubalis portandum missi, M. Pomponius Matho et Q. Catius, tulerunt coronam auream ducentum pondo, et simulacra spoliorum, ex mille pondo argenti facta.

Scipio non impetrat ut delectum sibi habere liceat.

Scipio, quum, ut delectum haberet, neque impetrasset, 2
neque magnopere tetendisset, ut voluntarios ducere sibi
milites liceret, tenuit: et, quia impensae negaverat reipu-
blicae futuram classem, ut, quae ab sociis darentur ad novas
fabricandas naves, acciperet. Etruriae primum populi, pro 3
suis quisque facultatibus, consulem adiuturos polliciti.
Caerites frumentum sociis navalibus commeatumque omnis
generis; Populonienses ferrum; Tarquinienses lintea in
vela; Volaterrani interamenta navium et frumentum; Ar- 4
retini tria millia scutorum, galeas totidem, pila, gaesa, hastas
longas, millium quinquaginta summam pari cuiusque gene-
ris numero expleturos, secures, rutra, falces, alveolos, molas, 5 6

Etruriae populi eum in ornanda classe iuvant.

2 *Scipio, quum, ut delectum haberet, neque impetrasset*] Nempe Fabius invidens crescenti in dies gloriae Scipionis, quum obtinere non potuisset, ne permitteretur ei in Africam traiicere, vociferando et vanis terroribus animos implendo pervicit, ne aut delectum habere liceret consuli, aut pecunia decerneretur. Vid. Plut. in Fabio.

3 *Etruriae primum populi*] Admiratio Niebuhrio iure movetur, quod Livius in Etruscis populis enumerandis *octo* tantummodo nomine recitat; quando *duodecim*, sicut antiquitus, requirimus, si modo, ut in Latinis vel Achaeis populis, in locum veterum urbium oppressarum novae quaedam in foedus ascitae fuerint. Ex illis, quae in antiquo Etruscorum foedere iunctae sunt, urbes Veii et Vulsinii a Romanis captae et deletae sunt. Vetulonium quidem, quae ex duodecim vetustioribus urbibus erat, amplius non apparet, sed sedem eius Populonia occupavisse Niebuhrio videtur. Cortona autem, quae a nostro supr. ix. 37. inter capita Etruscorum populorum recensetur, hic silentio praetermittitur. Una igitur tantum desideratur, quae duodecim urbium numerum expleat, neque facile diiudicandum est inter Capenam, et Cossam, et Faesulas, quae omnes iure quodam locum sibi vindicant. cf. Niebhr. i. n. 367.

4 *Interamenta navium*] Si haec vox a Livio est, intelligenda videntur ligna ea, quae a carinis utrimque ascendentia efficiunt costas navis, quorum compages a Graecis dicitur *ἐντερονεία*. At multo magis placet *inceramenta*, quod exhibent duo codices, unus Gronovio, alter nobis inspectus. *Inceramenta* erunt cera et pix qua oblinebantur naves. Utraque vox perrara est, nec fortasse aliud earum exemplum reperias. Cr.

5 *Rutra*] *Rutrum* a *ruendo*, sive *eruendo* dictum est, et instrumentum fuit ferreum ad eruendam terram, sive arenam, quum opus esset, teste Festo. Crev.

6 *Alveolos, molas*] *Alveolos* interpretatur Marcellus Donatus vasa lignea ad asservandam aquam, aliosve usus. *Molas* ad frumentum in navibus, ubi opus esset, commolendum

quantum in quadraginta longas naves opus esset, tritici U. C. 547.
7 8 centum et viginti millia modium, et in viaticum decurioni- A. C. 205.
bus remigibusque collaturos: Perusini, Clusini, Rusellani Paratur
abietem in fabricandas naves, et frumenti magnum nume- classis.
9 rum. Abiete ex publicis silvis est usus. Umbriae populi,
et praeter hos Nursini, et Reatini, et Amiternini, Sabinusque ager omnis, milites polliciti. Marsi, Peligni, Marruci-
1 nique, multi voluntarii nomina in classem dederunt. Camertes, quum aequo foedere cum Romanis essent, cohortem armatam sexcentorum hominum miserunt. Triginta navium carinae, viginti quinqueremes, decem quadriremes, quum essent positae, ipse ita institit operi, ut die quadragesimo quinto, quam ex silvis detracta materia erat, naves instructae armataeque in aquam deductae sint. Profectus in 46.
Siciliam est triginta navibus longis, voluntariorum septem Proficiscuntur Coss.
ferme millibus in naves impositis. Et P. Licinius in Bruttios ad duos exercitus consulares venit. Ex iis eum sibi sumpsit, quem L. Veturius consul habuerat. Metello, ut, quibus praefuisset legionibus, iis praeesset, facilius cum assuetis imperio rem gesturum ratus, permisit. Et praetores diversi in provincias profecti. Et, quia pecunia ad bellum deerat, agri Campani regionem, a fossa Graeca ad mare
2 versam, vendere quaestores iussi: indicio quoque permisso, qui ager civis Campani fuisset, ut is publicus populi Romani esset. Indici praemium constitutum, quantae pecuniae ager indicatus esset, pars decima. Et Cn. Servilio praetori urbis negotium datum, ut Campani cives, ubi cuique ex senatusconsulto liceret habitare, ibi habitarent; animadverteretque in eos, qui alibi habitarent.

Eadem aestate Mago, Hamilcaris filius, ex minore Bali- Mago in Liguriam appellit.

habuisse veteres hinc apparet, sed necessario leviores et minoris solito diametri. Crev.

7 *In viaticum*] Hic viaticum intelligi debet de pecunia, quum iam tritici mentio facta sit. Si quis tamen ita velit exponere ut Arretini, praeter modios tritici 120000. etiam id adiecerint frumenti, quod per viae spatium opus esset decurionibus remigibusque, suo cuique iudicio uti licet. Crev.

8 *Decurionibus remigibusque*] Hi decuriones videntur praefuisse remigibus. Duker.

9 *Umbriae populi*] Quorum mentio occurrit apud Niebuhrium i. n. 435.

1 *Camertes, quum aequo foedere*] Suspicari possis Camertes, quum aequo iure ac foedere in amicitiam Romanorum venissent, non necesse habuisse, aut etiam solitos fuisse Romanis praebere milites. Atque ideo observaverit Livius eos id fecisse in gratiam Scipionis, quod neque lex, neque mos iuberet. Crev. cf. supr. ix. 41. infr. xxxi. 2.

2 *Indicio ... permisso*] Memoravit Livius supr. xxvi. 16. agrum omnem Campanum publicum populi Romani factum esse. Hic igitur ne qua pars eius agri falleret sub alieno nomine, id quod fit, etiamnum ab aliquo cive Campano possessa, permittitur ei qui talis fraudis aliquam notitiam haberet, eam indicare, imo et ad indicium praemio proposito allicitur, ut is ager fiat publicus populi Romani, nec per illam fraudem eo populus Romanus privetur. Crev.

U. C. 547. A. C. 205. arium insula, ubi hibernarat, iuventute lecta in classem imposita, in Italiam triginta ferme rostratis navibus et multis onerariis, duodecim millia peditum, duo ferme equitum traiecit: Genuamque, nullis praesidiis maritimam oram tutantibus, repentino adventu cepit. Inde ad oram Ligurum Alpinorum, si quos ibi motus facere posset, classem appulit. Ingauni (Ligurum ea gens est) bellum ea tempestate gerebant cum Epanteriis montanis. Igitur Poenus, Savone oppido Alpino praeda deposita, et decem longis navibus in statione ad praesidium relictis, ceteris Carthaginem missis ad tuendam maritimam oram, quia fama erat Scipionem traiecturum esse, ipse, societate cum Ingaunis, quorum gratiam malebat, composita, montanos instituit oppugnare. Et crescebat exercitus in dies, ad famam nominis eius Gallis undique confluentibus. Ea literis cognita Sp. Lu- 3
cretii, ne frustra, Hasdrubale cum exercitu deleto biennio ante, forent laetati, si par aliud inde bellum, duce tantum mutato, oriretur, curam ingentem accenderunt Patribus. Itaque et M. Livium proconsulem ex Etruria volonum exercitum admovere Ariminum iusserunt, et Cn. Servilio praetori negotium datum, ut, si e republica censeret esse, urbanas legiones, imperio, cui videretur, dato, ex urbe duci iuberet. M. Valerius Laevinus Arretium eas legiones duxit.

Iisdem diebus naves onerarias Poenorum ad octoginta 4
circa Sardiniam ab Cn. Octavio, qui provinciae praeerat, captas, Coelius frumento misso ad Hannibalem commeatuque onustas, Valerius praedam Etruscam Ligurumque montanorum captivos Carthaginem perportantes, tradit. In Bruttiis nihil ferme anno eo memorabile gestum. Pestilentia incesserat pari clade in Romanos Poenosque: nisi quod Punicum exercitum super morbum etiam fames affecit. Propter Iunonis Laciniae templum aestatem Hannibal egit; ibique aram condidit dedicavitque, cum ingenti rerum ab se gestarum titulo, Punicis Graecisque literis insculpto.

3 *Ea literis cognita*] *Ea res literis cognita* ex emendatione Rhenani admisit Bekker.

4 *Naves onerarias Poenorum . . . captas, Coelius*] Naves onerarias Poenorum ad octoginta captas Coelius Valeriusque tradunt; ille frumento onustas, hic perportantes Carthaginem Etruscam praedam cum Ligurum captivis. Ceterum libri et editi ante nomen *Coelius* addunt *eas*, quam vocem resecuit Gronovius. De Coelio vid. supr. xxi. 38. de Valerio iii. 5. Crev.

EPITOME LIBRI XXIX.

EX Sicilia C. Laelius in Africam a Scipione missus ingentem praedam reportavit, et mandata Masinissae Scipioni exposuit, conquerentis, quod nondum exercitum in Africam traiecisset. Bellum in Hispania finitum, victore Romano, quod Indibilis excitaverat; ipse in acie occisus, Mandonius exposcentibus Romanis a suis deditus est. Magoni, qui in Gallia et Liguribus erat, ex Africa et militum ampla manus missa, et pecuniae, quibus auxilia conduceret: praeceptumque, ut se Hannibali iungeret. Scipio a Syracusis in Bruttios traiecit, et Locros, pulso Punico praesidio, fugatoque Hannibale, recepit. Pax cum Philippo facta est. Idaea mater deportata est Romam a Pessinunte oppido Phrygiae, carmine in libris Sibyllinis invento, pelli Italia alienigenam hostem posse, si mater Idaea deportata Romam esset. *Tradita autem est Romanis per Attalum regem Asiae. Lapis erat, quem matrem deum incolae dicebant. Excepit P. Scipio Nasica Cn. filius, eius, qui in Hispania perierat, vir optimus a senatu iudicatus, adolescens nondum quaestorius, quoniam ita responsum iubebat:* ut numen id ab optimo viro reciperetur consecraretur que. *Locrenses legatos Romam miserunt, qui de impotentia Q. Pleminii legati quererentur, quod pecuniam Proserpinae abstulerat, et liberos eorum ac coniuges stupraverat. Pleminius, in catenis Romam perductus, in carcere mortuus est. Quum falsus rumor de P. Scipione proconsule, qui in Sicilia erat, in urbem perlatus esset, tanquam is luxuriaretur; missis ob hoc legatis a senatu, qui explorarent, an ea vera essent, purgatus infamia Scipio in Africam traiecit, senatus permissu. Syphax, accepta in matrimonium filia Hasdrubalis Gisgonis, amicitiae, quam cum Scipione ipse iunxerat, renuntiavit. Masinissa, rex Massyliorum, dum pro Carthaginiensibus in Hispania militat, amisso patre Gala, de regno exciderat. Quo per bellum saepe repetito, aliquot proeliis a Syphace rege Numidarum victus, in totum privatus est: et cum ducentis equitibus exsul Scipioni se iunxit: et cum eo primo statim bello Hannonem Hamilcaris filium cum ampla manu interemit. Scipio, adventu Hasdrubalis et Syphacis, qui prope cum centum millibus armatorum venerant, ab obsidione Uticae depulsus, hiberna communivit. Sempronius con-*

sul in agro Crotoniensi prospere adversus Hannibalem pugnavit. Lustrum a censoribus conditum est: censa sunt civium capita ducenta quattuordecim millia. Inter censores, M. Livium et Claudium Neronem, notabilis discordia fuit. Nam et Claudius Livio collegae equum ademit, quod a populo damnatus actusque in exsilium fuerat; et Livius Claudio, quod falsum in se testimonium dixisset, et quod non bona fide secum in gratiam redisset. Idem omnes tribus, extra unam, aerarias reliquit, quod et innocentem se damnassent, et postea consulem censoremque fecissent.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXIX.

SCIPIO, postquam in Siciliam venit, voluntarios milites ordinavit centuriavitque: ex iis trecentos iuvenes, florentes aetate et virium robore, inermes circa se habebat, ignorantes, quem ad usum, neque centuriati, neque armati, servarentur. Tum ex totius Siciliae iuniorum numero principes genere et fortuna trecentos equites, qui secum in Africam traiicerent, legit: diemque iis, qua equis armisque instructi atque ornati adessent, edixit. Gravis ea militia, procul domo, terra marique multos labores, magna pericula allatura videbatur; neque ipsos modo, sed parentes cognatosque eorum ea cura angebat. Ubi dies, quae dicta erat, advenit, arma equosque ostenderunt. Tum Scipio, 'renuntiari sibi,' dixit, 'quosdam equites Siculorum, tanquam gravem et duram, horrere eam militiam. Si qui ita animati essent, malle eos sibi iam tum fateri, quam postmodo querentes, segnes atque inutiles milites reipublicae esse. Exprometent, quid sentirent: cum bona venia se auditurum.' Ubi ex his unus ausus est dicere, 'se prorsus, si sibi, utrum velit, liberum esset, nolle militare;' tum Scipio ei, 'Quoniam igitur, adolescens, quid sentires, non dissimulasti, vicarium tibi expediam, cui tu arma equumque et cetera instrumenta militiae tradas, et tecum hinc extemplo domum ducas, exerceas, docendum cures equo armisque.' Laeto conditionem accipienti unum ex trecentis, quos inermes habebat, tradit. Ubi hoc modo exauctoratum equitem cum gratia imperatoris ceteri viderunt, se quisque excusare, et vicarium accipere. Ita trecentis Siculis Romani equites substituti, sine publica impensa. Docendorum atque exercendorum curam Siculi habuerunt: quia edictum imperatoris erat, ipsum militaturum, qui ita non fecisset. Egregiam hanc alam equitum evasisse ferunt, multisque proeliis rempublicam adiuvisse.

U. C. 547.
A. C. 205.

Trecentis equitibus Siculis Romani equites substituti.

1 *Docendum cures equo armisque*] Similiter *fidibus docere* et *fidibus discere* apud Ciceronem habemus.

2 *Cum gratia imperatoris*] Ita ut nihilominus imperatori gratus esset. Crev.

U. C. 547. A. C. 205. Plurimorum stipendiorum milites legit Scipio.

Legiones inde quum inspiceret, plurimorum stipendiorum ex iis milites delegit; maxime qui sub duce Marcello militaverant: quos quum optima disciplina institutos credebat, tum etiam ab longa Syracusarum obsidione peritissimos esse urbium oppugnandarum. Nihil enim parvum, sed Carthaginis iam excidia agitabat animo. Inde exercitum per oppida dispertit: frumentum Siculorum civitatibus imperat; ex Italia advecto parcit: veteres naves reficit, et cum iis C. Laelium in Africam praedatum mittit: novas Panormi subducit, quia ex viridi materia raptim factae erant, ut in sicco hibernarent.

Res Siciliae componit.

Praeparatis omnibus ad bellum, Syracusas, nondum ex magnis belli motibus satis tranquillas, venit. Graeci res a quibusdam Italici generis, eadem vi, qua per bellum ceperant, retinentibus, concessas sibi ab senatu, repetebant. Omnium primum ratus tueri publicam fidem, partim edicto,
partim iudiciis etiam in pertinaces ad obtinendam iniuriam 3
redditis, suas res Syracusanis restituit. Non ipsis tantum ea res, sed omnibus Siciliae populis, grata fuit; eoque enixius ad bellum adiuverunt.

Bellum in Hispania.

Eadem aestate in Hispania coortum ingens bellum, conciente Ilergete Indibili, nulla alia de causa, quam per admirationem Scipionis contemptu imperatorum aliorum orto. 'Eum superesse unum ducem Romanis, ceteris ab 'Hannibale interfectis,' rebatur. 'Eo nec in Hispania 'caesis Scipionibus alium, quem mitterent, habuisse: et,
'postquam in Italia gravius bellum urgeret, adversus Han- 4
'nibalem eum arcessitum. Praeterquam quod nomina 'tantum ducum in Hispania Romani haberent, exercitum 'quoque inde veterem deductum. Trepida omnia, ut in'conditam turbam tironum, esse: nunquam talem occa'sionem liberandae Hispaniae fore. Servitum ad eam 'diem aut Carthaginiensibus, aut Romanis: nec in vicem 'his aut illis, sed interdum utrisque simul. Pulsos ab 'Romanis Carthaginienses; ab Hispanis, si consentirent, 'pelli Romanos posse: ut ab omni externo imperio soluta 'in perpetuum Hispania in patrios rediret mores ritusque.' Haec aliaque dicendo non populares modo, sed Ausetanos quoque, vicinam gentem, concitat, et alios finitimos sibi atque illis populos. Itaque intra paucos dies triginta millia peditum, quattuor ferme equitum in Sedetanum agrum,
2. quo edictum erat, convenerunt. Romani quoque impera-

3 *Pertinaces ad obtinendam iniuriam*] sc. Ad ea retinenda, quae per iniuriam sibi arrogaverant. cf. Tac. Hist. ii. 84. *Vespasiano . . . ad obtinendas iniquitates haud perinde obstinante.*

4 *Postquam in Italia*] Haec ad mentem sensumque Indibilis accommodata sunt, non ad rei veritatem. Crev.

tores, L. Lentulus et L. Manlius Acidinus, ne glisceret U. C. 547. prima negligendo bellum, iunctis et ipsi exercitibus, per A. C. 205. agrum Ausetanum, hostico, tanquam pacato, clementer ductis militibus, ad sedem hostium pervenere. Trium millium spatio procul a castris eorum posuerunt castra. Primo per legatos nequicquam tentatum, ut discederetur ab armis. Dein, quum in pabulatores Romanos impetus repente ab equitibus Hispanis factus esset, summisso ab statione Romana equitatu, proelium equestre fuit, haud sane memorando in partem ullam eventu. Sole oriente, Acies Hispanorum. postero die armati instructique omnes mille ferme passus procul a castris Romanis aciem ostendere. Medii Ausetani erant: cornua dextrum Ilergetes, laevum ignobiles tenebant Hispani populi. Inter cornua et mediam aciem intervalla patentia satis late fecerant: qua equitatum, ubi tempus esset, emitterent. Et Romani, more suo exercitum quum instruxissent, id modo hostium imitati sunt,
5 ut inter legiones et ipsi patentes equiti relinquerent vias. Ceterum Lentulus, ei parti usum equitis fore ratus, quae Acre proelium. prior in dehiscentem intervallis hostium aciem equites emisisset, Ser. Cornelio tribuno militum imperat, equites per patentes in hostium acie vias permittere equos iubeat: ipse, coepta parum prospere pedestri pugna, tantum moratus, dum cedenti duodecimae legioni, quae in laevo cornu adversus Ilergetes locata erat, tertiam decimam legionem ex subsidiis in primam aciem firmamentum ducit; postquam aequata ibi pugna est, ad L. Manlium, inter prima signa hortantem, ac subsidia, quibus res postulabat locis, inducentem, venit. Indicat tuta ab laevo cornu esse: iam missum ab se Cornelium Servium procella equestri hostes circumfusurum. Vix haec dicta dederat, quum Romani equites, in medios invecti hostes, simul pedestres acies turbarunt, simul equitibus Hispanorum viam immittendi equos clauserunt. Itaque, omissa pugna eques-
6 tri, ad pedestrem Hispani descenderunt. Romani imperatores, ut turbatos hostium ordines, et trepidationem pavoremque, et fluctuantia viderunt signa, hortantur, orant milites, 'ut perculsos invadant, neu restitui aciem patiantur.' Non sustinuissent tam infestum impetum barbari, ni regulus ipse Indibilis cum equitibus ad pedes degressis ante prima signa peditum se obiecisset. Ibi aliquamdiu atrox pugna stetit. Tandem postquam ii, qui circa regem, seminecem restantem, deinde pilo terrae Vincunt Romani. Indibilis occisus.

5 *Ut inter legiones . . . relinquerent vias*] Hic lineamenta quaedam cernimus illius rationis, qua Scipio ad Zamam in legionibus instruendis prospere usus est. cf. infr. xxx. 33.

6 *Ad pedestrem Hispani descenderunt*] sc. Ex equis descenderunt, ut pedestrem Martem capesserent.

U. C. 547.
A. C. 205.

affixum, pugnabant, obruti telis occubuerunt, tum fuga
passim coepta, pluresque caesi, quia equos conscendendi
equitibus spatium non fuerat, et quia perculsis acriter in-
stiterunt Romani: nec ante abscessum est, quam castris
quoque exuerunt hostem. Tredecim millia Hispanorum
caesa eo die, octingenti ferme capti. Romanorum socio-
rumque paullo amplius ducenti, maxime in laevo cornu,
ceciderunt. Pulsi castris Hispani, aut qui ex proelio effu-
gerant, sparsi primo per agros, deinde in suas quisque
3. civitates redierunt. Tum a Mandonio evocati in con-

Dedunt se Hispani.

cilium, conquestique ibi clades suas, increpitis auctoribus
belli, legatos mittendos ad arma tradenda deditionemque
faciendam censuerunt. Quibus, culpam in auctorem belli
Indibilem, ceterosque principes, quorum plerique in acie
cecidissent, conferentibus, tradentibusque arma, et deden-
tibus sese, responsum est: 'In deditionem ita accipi eos,
'si Mandonium ceterosque belli concitores tradidissent
'vivos: sin minus, exercitus se in agrum Ilergetum Ause-
'tanorumque, et deinceps aliorum populorum ducturos.'

Mandonius traditus ad supplicium.

Haec dicta legatis, renuntiataque in concilium. Ibi Man-
donius ceterique principes comprehensi et traditi ad sup-
plicium. Hispaniae populis reddita pax: stipendium eius
anni duplex et frumentum sex mensium imperatum, saga- 7
que et togae exercitui, et obsides ab triginta ferme populis 8
accepti.

Ita Hispaniae rebellantis tumultu, haud magno motu,
intra paucos dies concito et compresso, in Africam omnis

Laelius classe Africam populatur.

terror versus. C. Laelius nocte ad Hipponem Regium
quum accessisset, luce prima ad populandum agrum sub
signis milites sociosque navales duxit. Omnibus, pacis
modo incuriose agentibus, magna clades illata: nuntiique
trepidi Carthaginem terrore ingenti complevere, classem
Romanam Scipionemque imperatorem (et fama fuerat iam
in Siciliam transgressum) advenisse. Nec quot naves vi-
dissent, nec quanta manus agros popularetur, satis gnari,
omnia in maius, metu augente, accipiebant. Itaque primo

Terror Carthaginiensium.

terror pavorque, dein maestitia animos incessit: 'tantum
'fortunam mutasse, ut, qui modo ipsi exercitum ante 9
'moenia Romana habuissent victores, stratisque tot hostium
'exercitibus, omnes Italiae populos aut vi aut voluntate in
'deditionem accepissent; ii, verso Marte, Africae popu-

7 *Frumentum sex mensium*] *Mensum*, quod in codd. Reg. et Put. exstat, reposuit Bekker. In huiusmodi genitivis Livium non semper sibi constare animadvertit Drakenborchius, quoniam *apum* et *apium*, *sedum* et *sedium* pariter usurpat.

8 *Togae*] Togas milites in hibernis et otio castrorum gestasse censet Crev. cf. supr. xxii. 54. infr. xliv. 16.

9 *Fortunam mutasse*] *Mutare* pro *mutari* frequenter a Livio dici supr. iii. 10. *ut nihil odor mutaret*, docuit Drakenb.

'lationes et obsidionem Carthaginis visuri forent, nequa-U. C. 547.
'quam pari ad patienda ea robore, ac Romani fuissent. A. C. 205.
'Illis Romanam plebem, illis Latium iuventutem praebuisse; maiorem semper frequentioremque pro tot caesis exercitibus subolescentem. Suam plebem imbellem in urbe, imbellem in agris esse: mercede parari auxilia ex Afris, gente ad omnem auram spei mobili atque infida. Iam reges, Syphacem post colloquium cum Scipione alienatum; Masinissam aperta defectione infestissimum hostem: nihil usquam spei, nihil auxilii esse. Nec Magonem ex Gallia movere tumultus quicquam, nec coniungere sese Hannibali: et Hannibalem ipsum iam et fama senescere, et viribus.' In haec deflenda prolapsos ab re- 4.
centi nuntio animos rursus terror instans revocavit ad consultandum, quonam modo obviam praesentibus periculis iretur. Delectus raptim in urbe agrisque haberi placet, Apparatus.
mittere ad conducenda Afrorum auxilia, munire urbem, frumentum convehere, tela, arma parare, instruere naves ac mittere ad Hipponem adversus Romanam classem. Iam haec agentibus nuntius tandem venit, Laelium, non Scipionem, copiasque, quantae ad incursiones agrorum satis sint, transvectas; summae belli molem adhuc in Sicilia esse. Ita respiratum, mittique ad Syphacem legationes, aliosque regulos, firmandae societatis causa, coeptae. Ad Philippum quoque missi, qui ducenta argenti talenta pollicerentur, ut in Siciliam aut in Italiam traiiceret. Missi et ad duos imperatores in Italiam, ut omni terrore Scipionem retinerent: ad Magonem non legati modo, sed viginti quinque naves longae, sex millia peditum, octingenti equites, septem elephanti, ad hoc magna pecunia ad conducenda auxilia, quibus fretus propius urbem Romanam exercitum admoveret, coniungeretque se Hannibali. Haec Carthagine parabant agitabantque. Ad Laelium praedas Masinissa ad Laelium venit.
ingentes ex agro inermi ac nudo praesidiis agentem Masinissa, fama Romanae classis excitus, cum equitibus paucis venit. Is 'segniter rem agi ab Scipione' questus, 'quod tum non iam exercitum in Africam traiecisset, perculsis Carthaginiensibus, Syphace impedito finitimis bellis, [1] quem incertum haerere; si spatium ad sua, ut velit, componenda detur, nihil sincera fide cum Romanis acturum. Hortaretur, ac stimularet Scipionem, ne cessaret. Se, quanquam regno pulsus esset, cum haud contemnendis copiis affuturum peditum equitumque. Nec ipsi Laelio morandum in Africa esse. Classem credere profectam a

1 *Quem incertum haerere*] Proba Gronovii emendatio pro vulg. *quem incertum habere*. Crev.

U. C. 547. A. C. 205.

5. 'Carthagine, cum qua, absente Scipione, non satis tutum 'esse contrahi certamen.' Ab hoc sermone dimisso Masinissa, Laelius postero die naves praeda onustas ab Hippone solvit, revectusque in Siciliam mandata Masinissae Scipioni exposuit.

Iisdem ferme diebus naves, quae ab Carthagine ad Ma-
gonem missae erant, inter Albingaunos Ligures Genuamque 2
accesserunt. In iis locis tum forte Mago tenebat classem: qui, legatorum auditis verbis, iubentium exercitus quam
maximos comparare, extemplo Gallorum et Ligurum (nam- 3
que utriusque gentis ingens ibi multitudo erat) concilium habuit. 'Et missum se ad eos vindicandos in libertatem,' ait, 'et, ut ipsi cernant, mitti sibi ab domo praesidia: sed, 'quantis viribus, quanto exercitu id bellum geratur, in 'eorum potestate esse. Duos exercitus Romanos, unum 'in Gallia, alterum in Etruria esse: satis scire, Sp. Lucre'tium se cum M. Livio iuncturum: multa millia ipsis etiam 'armanda esse, ut duobus ducibus, duobus exercitibus Ro'manis resistatur.' Galli, 'summam ad id suam volun'tatem esse,' dicere: 'sed, quum una castra Romana intra 'fines, altera in finitima terra Etruria prope in conspectu 'habeant, si palam fiat, auxiliis adiutum ab sese Poenum, 'extemplo infestos utrimque exercitus in agrum suum in'cursuros. Ea ab Gallis desideraret, quibus occulte adiuvari 'posset. Liguribus, quod procul agro urbibusque eorum 'castra Romana sint, libera consilia esse: illos armare 'iuventutem, et capessere pro parte bellum, aequum esse.' Ligures haud abnuere: tempus modo duorum mensium petere ad delectus habendos. Interim Mago milites, Gallis dimissis, clam per agros eorum mercede conducere. Com-
meatus quoque omnis generis occulte ad eum a Gallis po- 4
pulis mittebantur. M. Livius exercitum volonum ex Etruria in Galliam traducit: iunctusque Lucretio, si se Mago ex Liguribus propius urbem moveat, obviam ire parat: si Poenus sub angulo Alpium quietus se contineat, et ipse in eadem regione circa Ariminum Italiae praesidio futurus.

Oratio Magonis ad Gallos et Ligures.

Responsum Gallorum.

6. Post reditum ex Africa C. Laelii, et Scipione stimulato

2 *Inter Albingaunos Ligures*] Inter *Albium Ingaunum Ligurum* melius noster dixerit, quoniam gens *Ingauni* circa haec loco habitabat, quorum caput *Albium Ingaunum* erat, oppidum ad mare Inferum situm, hod. *Albenga.*

3 *Gallorum et Ligurum*] Qua origine fuerint Ligures prorsus ignoratur, hoc tamen constat, eos neque Celtica neque Iberica stirpe prognatos esse. cf. Dion. i. 10. Suspicatur Niebuhrius cognationem quandam iis cum Liburnis fuisse, quae coniectura si proba sit, Ligures Pelasgico fonte derivatos esse verisimile est.

4 *A Gallis populis*] Similiter supr. 2. *Hispani populi.* Gronovius conjicit *a Galliae populis*, sed *Gallis* plures codd. firmant.

Masinissae adhortationibus, et militibus, praedam ex hostium terra cernentibus tota classe efferri, accensis ad traiiciendum quam primum, intervenit maiori minor cogitatio, Locros urbem recipiendi, quae sub defectionem Italiae U. C. 547. A. C. 205. Locri recepti.
5 desciverat et ipsa ad Poenos. Spes autem affectandae eius rei ex minima re affulsit. Latrociniis magis, quam iusto bello, in Bruttiis gerebantur res; principio ab Numidis facto, et Bruttiis, non societate magis Punica, quam suopte ingenio, congruentibus in eum morem. Postremo Romani quoque, iam contagione quadam rapto gaudentes, quantum per duces licebat, excursiones in hostium agros facere. Ab iis egressi quidam urbem Locrenses circumventi, Rhegiumque abstracti fuerant. In eo captivorum numero fabri quidam fuere, assueti forte apud Poenos mercede opus in arce Locrorum facere. Ii, cogniti ab Locrensium principibus, qui pulsi ab adversa factione, quae Hannibali Locros tradiderat, Rhegium se contulerant, quum cetera percunctantibus, (ut mos est, qui diu absunt) quae domi agerentur, exposuissent, spem fecerunt, si redempti ac remissi forent, arcem se iis tradituros. Ibi se habitare, fidemque sibi rerum omnium inter Carthaginienses esse. Itaque, ut qui simul desiderio patriae angerentur, simul cupiditate inimicos ulciscendi arderent, redemptis extemplo iis remissisque, quum ordinem agendae rei composuissent, signaque, quae procul edita observarent, ipsi ad Scipionem Syracusas profecti, apud quem pars exsulum erat, referentes ibi promissa captivorum, quum spem ab effectu haud abhorrentem consuli fecissent; tribuni militum cum iis M. Sergius et P. Matienus missi, iussique ab Rhegio tria millia militum
6 Locros ducere: et Q. Pleminio propraetori scriptum, ut rei agendae adesset. Profecti ab Rhegio, scalas ad editam altitudinem arcis fabricatas portantes, media ferme nocte ex eo loco, unde convenerat, signum dedere proditoribus arcis. Qui parati intentique, et ipsi scalas ad id ipsum factas quum demisissent, pluribusque simul locis scandentes accepissent, priusquam clamor oriretur, in vigiles Poenorum, ut in nullo tali metu, sopitos impetus est factus. Quorum gemitus primo morientium exauditus; deinde subita consternatio ex somno et tumultus, quum causa ignoraretur; postremo certior res, aliis excitantibus alios. Iamque 'ad arma' pro se quisque vocabat: 'hostes 'in arce esse, et caedi vigiles:' oppressique forent Romani,
7 nequaquam numero pares, ni clamor, ab iis, qui extra

5 *Affectandae eius rei*] Vocem *rei* odiose repetitam fuisse censet Gronov. qui post *affectandae eius*, vocem *urbis* subaud. intelligit.

6 *Propraetori*] Hunc, utpote legatum Scipionis, hoc nomine designari censet Duker.

7 *Ni clamor, ab iis*] Ni clamor ab

U. C. 547. arcem erant, sublatus, incertum unde accidisset, omnia vana
A. C. 205. augente nocturno tumultu, fecisset. Itaque velut plena iam hostium arce territi Poeni, omisso certamine, in alteram arcem (duae sunt haud multum inter se distantes) confugiunt. Oppidani urbem habebant, victoribus praemium in medio positam. Ex arcibus duabus proeliis quotidie levibus certabatur. Q. Pleminius Romano, Hamilcar Punico praesidio praeerat: arcessentes ex propinquis locis subsidia copias augebant. Ipse postremo veniebat Hannibal: nec sustinuissent Romani, nisi Locrensium multitudo, exacerbata superbia atque avaritia Poenorum, ad Romanos inclinasset.

7. Scipioni ut nuntiatum est, in maiore discrimine Locris rem verti, ipsumque Hannibalem adventare; ne praesidium etiam periclitaretur, haud facili inde receptu, et ipse a Messana, L. Scipione fratre in praesidio ibi relicto, quum 8
primum aestu fretum inclinatum est, naves mari secundo 9
misit. Et Hannibal, a Butroto amni (haud procul is ab urbe Locris abest) nuntio praemisso, ut sui luce prima summa vi proelium cum Romanis ac Locrensibus consererent, dum ipse, aversis omnibus in eum tumultum, ab tergo urbem incautam aggrederetur, ubi luce coeptam invenit pugnam, ipse nec in arcem se includere, turba locum artum impediturus, voluit; neque scalas, quibus scanderet muros, attulerat. Sarcinis in acervum coniectis, quum haud procul muris ad terrorem hostium aciem ostendisset, cum equitibus Numidis circumequitabat urbem, dum scalae, quaeque alia ad oppugnandum opus erant, parantur, ad visendum, qua maxime parte aggrederetur. Progressus ad murum, scorpione icto, qui proximus eum forte steterat, ter- 1
ritus inde tam periculoso casu, receptui canere quum iussisset, castra procul ab ictu teli communiit. Classis Romana a Messana Locros, aliquot horis die superante, accessit: expositi omnes e navibus, et ante occasum solis urbem ingressi sunt. Postero die coepta ex arce a Poenis pugna: et Hannibal, iam scalis aliisque omnibus ad oppugnationem paratis, subibat muros: quum repente in eum,

iis sublatus, qui extra arcem erant, fecisset incertum Poenis, unde accidisset; cohibuisset Poenos incertos, utrum ab arce, an ab vicinis arci locis accidisset, nocturno tumultu augente omnia, etiam vana. Similiter fere locutus est Livius, infr. xli. 2. *Et concursatio in obscuro incidentium aliorum in alios incertum fecerat, an hostis intra vallum esset.* Crev.

8 *Quum primum aestu fretum inclinatum est*] Quum primum freti aquae aestu propelli in eam partem coeptae sunt, versus quam Scipioni navigandum erat. Crev.

9 *Naves mari secundo misit*] Naves ferendas permisit mari secundo, id est, motui maris obsecuturas. Et intelligendus est ipse Scipio his navibus vectus fuisse, ut constat ex iis quae sequuntur. Crev.

1 *Scorpione icto, qui .... forte*] Quum is qui forte proximus ei steterat, scorpione ictus esset. Crev.

nihil minus quam tale quicquam timentem, patefacta porta U. C. 547.
erumpunt Romani. Ad ducentos, improvidos quum inva- A. C. 205.
sissent, occidunt: ceteros Hannibal, ut consulem adesse sensit, in castra recipit; nuntioque misso ad eos, qui in arce erant, ut sibimet ipsi consulerent, nocte motis castris abiit. Et qui in arce erant, igni iniecto tectis, quae tenebant, ut is tumultus hostem moraretur, agmen suorum fugae simili cursu ante noctem assecuti sunt. Scipio, ut et 8.
arcem relictam ab hostibus et vacua vidit castra, vocatos ad concionem Locrenses graviter ob defectionem incusavit: de auctoribus supplicium sumpsit, bonaque eorum alterius factionis principibus, ob egregiam fidem adversus Romanos, concessit. 'Publice nec dare, nec eripere se quic-'quam Locrensibus,' dixit. 'Romam mitterent legatos: 'quam senatus aequum censuisset, eam fortunam habituros. 'Illud satis scire, etsi male de populo Romano meriti es-'sent, in meliore statu sub iratis Romanis futuros, quam 'sub amicis Carthaginiensibus fuerint.' Ipse, Q. Pleminio legato praesidioque, quod arcem ceperat, ad tuendam urbem relicto, cum quibus venerat copiis, Messanam traiecit.

Ita superbe et crudeliter habiti Locrenses ab Carthagi- Pleminius
niensibus post defectionem ab Romanis fuerant, ut modi- Praef. Lo-
cas iniurias non aequo modo animo pati, sed prope lubenti cris crude-
possent. Verum enim vero tantum Pleminius Hamilca- liter se ge-
rem praesidii praefectum, tantum praesidiarii milites Ro- rit.
mani Poenos scelere atque avaritia superaverunt, ut non armis, sed vitiis videretur certari. Nihil omnium, quae inopi invisas opes potentioris faciunt, praetermissum in oppidanos est ab duce, aut a militibus: in corpora ipsorum, in liberos, in coniuges infandae contumeliae editae. Nam Eius avari-
avaritia ne sacrorum quidem spoliatione abstinuit: nec alia tia.
modo templa violata, sed Proserpinae etiam, intacti omni
2 aetate, thesauri; praeterquam quod a Pyrrho, qui cum magno piaculo sacrilegii sui manubias retulit, spoliati dicebantur. Ergo sicut ante regiae naves, laceratae naufragiis, nihil in terram integri, praeter sacram pecuniam deae, quam asportabant, extulerant; tum quoque alio genere cladis eadem illa pecunia omnibus contactis ea violatione templi furorem obiecit, atque inter se ducem in ducem, militem in militem rabie hostili vertit. Summae rei Pleminius 9.
praeerat: militum pars sub eo, quam ipse ab Rhegio ab-
3 duxerat, pars sub tribunis erat. Rapto poculo argenteo ex Pugna in-
ter milites
Rom.

2 *Cum magno piaculo*] De hac sacrilegii expiatione, cf. infr. 18.

3 *Pars sub tribunis erat*] Nimirum verisimile est tribunos a Scipione ex Sicilia missos esse cum aliquo militum numero, quibus et praeesse eos, tanquam proprios duces, consul voluit. CREV.

U. C. 547.
A. C. 205.

oppidani domo Pleminii miles fugiens, sequentibus, quorum erat, obvius forte Sergio et Matieno tribunis militum fuit. Cui quum iussu tribunorum ademptum poculum esset, iurgium inde et clamor, pugna postremo orta inter Pleminii milites, tribunorumque; ut suis quisque opportunus advenerat, multitudine simul ac tumultu crescente. Victi Pleminii milites quum ad Pleminium, cruorem ac vulnera ostentantes, non sine vociferatione atque indignatione concurrissent, probra in eum ipsum iactata in iurgiis referentes; accensus ira domo sese proripuit, vocatosque tribunos nudari, ac virgas expediri iubet. Dum spoliandis iis (repugnabant enim, militemque implorabant) tempus teritur, repente milites, feroces recenti victoria, ex omnibus locis, velut adversus hostes ad arma conclamatum esset, concurrerunt. Et, quum violata iam virgis corpora tribunorum vidissent, tum vero in multo impotentiorem subito rabiem accensi, sine respectu, non maiestatis modo, sed etiam humanitatis, in legatum impetum, lictoribus prius

Pleminius hostiliter laceratus. A Scipione absolvitur.

indignum in modum mulcatis, faciunt: tum ipsum, ab suis interceptum et seclusum, hostiliter lacerant, et prope exsanguem, naso auribusque mutilatis, relinquunt. His Messanam nuntiatis, Scipio, post paucos dies Locros hexeri ad- 4
vectus, quum causam Pleminii et tribunorum audisset, Pleminio noxa liberato, relictoque in eiusdem loci praesidio, tribunis sontibus iudicatis, et in vincula coniectis, ut Romam ad senatum mitterentur, Messanam atque inde Syra-

Tribunos crudeliter occidit.

cusas rediit. Pleminius impotens irae, neglectam ab Scipione et nimis leviter latam suam iniuriam ratus, nec 5
quemquam aestimare alium eam litem posse, nisi qui atrocitatem eius patiendo sensisset, tribunos attrahi ad se iussit; laceratosque omnibus, quae pati corpus ullum potest, suppliciis interfecit: nec satiatus vivorum poena, insepultos proiecit. Simili crudelitate et in Locrensium principes est usus, quos ad conquerendas iniurias ad P. Scipionem profectos audivit: et, quae antea per libidinem atque avaritiam foeda exempla in socios ediderat, tunc ab ira multiplicia edere: infamiae atque invidiae non sibi modo, sed etiam imperatori, esse.

10.

Licinii exercitus morbo affectus.

Iam comitiorum appetebat tempus, quum P. Licinii consulis literae Romam allatae, 'Se exercitumque suum gravi 6
'morbo affectari: nec sisti potuisse, ni eadem vis mali,

4 *Hexeri*] Graece ἑξήρης, quae sex remorum ordinibus ageretur.

5 *Nec quemquam aestimare*] sc. Pretium decernere, quo aut piaculum noxae solveretur, aut damna resarcirentur.

6 *Gravi morbo affectari*] sc. Affici, quemadmodum apud Plautum Bacchid. iii. 1. *damna, quibus patrem, et me, teque, amicosque omnes affectas tuos.* Crev.

'aut gravior etiam, in hostes ingruisset. Itaque, quoniam U. C. 547.
'ipse venire ad comitia non posset, si ita Patribus videretur, A. C. 205.
'se Q. Caecilium Metellum dictatorem comitiorum causa
'dicturum: exercitum Q. Caecilii dimitti, e republica esse.
'Nam neque usum eius ullum in praesentia esse, quum
'Hannibal iam in hiberna suos receperit; et tanta inces-
'serit in ea castra vis morbi, ut, nisi mature dimittantur,
'nemo omnium superfuturus videatur.' Ea consuli a
Patribus facienda, ut e republica fideque sua duceret, per-
missa.

Civitatem eo tempore repens religio invaserat, invento
carmine in libris Sibyllinis, propter crebrius eo anno de
coelo lapidatum inspectis. 'Quandoque hostis alienigena Oraculum
'terrae Italiae bellum intulisset, eum pelli Italia vincique Sibyllinum.
7 'posse, si mater Idaea a Pessinunte Romam advecta foret.'
Id carmen ab decemviris inventum eo magis Patres movit, Delphicum.
quod et legati, qui donum Delphos portaverant, referebant:
et sacrificantes ipsos Pythio Apollini litavisse, et responsum
oraculo editum, maiorem multo victoriam, quam cuius ex
8 spoliis dona portarent, adesse populo Romano. In eiusdem
spei summam conferebant P. Scipionis velut praesagientem
animum de fine belli, quod depoposcisset provinciam Afri-
9 cam. Itaque quo maturius fatis, ominibus, oraculisque
portendentis sese victoriae compotes fierent, id cogitare,
quae ratio transportandae Romam deae esset. Nullasdum 11.
in Asia civitates socias habebat populus Romanus. Tamen Mater
1 memores, Aesculapium quoque ex Graecia quondam, haud- Idaea ex
dum ullo foedere sociata, valetudinis populi causa arcessi- Asia petitur.
tum, et iam cum Attalo rege, propter commune adversus
Philippum bellum, coeptam amicitiam esse, facturum eum,
quae possit, populi Romani causa, legatos ad eum decernunt,
2 M. Valerium Laevinum, qui bis consul fuerat, ac res in
Graecia gesserat, M. Caecilium Metellum praetorium, Ser.
Sulpicium Galbam aedilicium, duos quaestorios, Cn. Tre-
mellium Flaccum, et M. Valerium Faltonem. His quinque

7 *Mater Idaea*] Quae et Rhea, et Ops, et Mater deûm quoque vocabatur; *Idaea* dicta ab Ida monte in Phrygia, ubi praecipua quadam veneratione colebatur. Crev. Hinc libros Sibyllinos Ionio fonte derivatos esse censet Niebuhrius ii. n. 1122.

8 *In eiusdem spei summam conferebant*] Ex carmine invento in libris Sibyllinis, et responso Apollinis Delphici exsistebat iam quaedam spei velut summa, quam augebant addito et aliquo momento spei ex illa fiducia, qua Scipio huius belli victoriam animo praesagiebat sibi ac despondebat. Crev.

9 *Fatis, ominibus, oraculisque*] *Fatis* significari carmen librorum Sybyllinorum, *ominibus* Scipionis animum de fine belli praesagientem, *oraculis* responsum Apollinis Delphici, monet Gronovius.

1 *Aesculapium quoque*] Id imperatum atque decretum memorat noster supr. x. 47.

2 *M. Valerium Laevinum, qui bis consul fuerat*] Quo anno primum consul fuerit, incertum est. Hoc bello praetor fuit ann. U.C. 537. consul iterum cum Marcello ann. 542.

U. C. 547. A. C. 205.

naves quinqueremes, ut ex dignitate populi Romani adirent eas terras, ad quas concilianda maiestas nomini Romano esset, decernunt. Legati Asiam petentes protinus Delphos 3
quum escendissent, oraculum adierunt, consulentes, ad quod negotium domo missi essent, perficiendi eius quam sibi spem populoque Romano portenderet. Responsum esse ferunt, 'Per Attalum regem compotes eius fore, quod pe-'terent. Quum Romam deam devexissent, tum curarent, 'ut eam, qui vir optimus Romae esset, hospitio exciperet.' Pergamum ad regem venerunt. Is legatos comiter acceptos Pessinuntem in Phrygiam deduxit: sacrumque iis

Datur legatis lapis, quam Matrem deûm vocabant.

lapidem, quam matrem deum esse incolae dicebant, tradi- 4
dit, ac deportare Romam iussit. Praemissus ab legatis M. Valerius Falto nuntiavit, deam apportari: quaerendum virum optimum in civitate esse, qui eam rite hospitio exci- 5
peret.

Q. Caecilius Metellus dictator ab consule in Bruttiis comitiorum causa dictus, exercitusque eius dimissus: magister

Comitia.

equitum L. Veturius Philo. Comitia per dictatorem habita. Consules facti M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus absens, quum provinciam Graeciam haberet. Prae- 6
tores inde creati, Ti. Claudius Nero, M. Marcius Ralla, L. Scribonius Libo, M. Pomponius Matho. Comitiis peractis, dictator sese magistratu abdicavit.

Ludi Romani ter, plebeii septies instaurati. Curules erant aediles Cn. et L. Cornelii Lentuli. Lucius Hispaniam provinciam habebat: absens creatus, absens eum honorem gessit. Ti. Claudius Asellus et M. Iunius Pennus plebeii aediles fuerunt. Aedem Virtutis eo anno ad portam Capenam M. Marcellus dedicavit, septimo decimo anno postquam a patre eius primo consulatu vota in Gallia ad Clastidium fuerat. Et flamen Martialis eo anno est mor- 7
tuus M. Aemilius Regillus.

3 *Protinus*] Uno itineris tenore. Asiam petentibus, Delphos adire parum longum aut devium est. Crev.

4 *Lapidem, quam matrem deûm*] Hanc loquendi figuram, qua relativum duobus nominibus interpositum sequenti coniungitur, editores corruperant, et dederant *quem:* Iac. Gronovius vindicavit ex aliquot scriptis vel optimis, Put. Cantabrig. aliisque, quibus et regius noster accedit. Sic et supr. xxiv. 42. moniti ab eodem Iac. Gronovio restituimus *oppidum, quae causa belli esset:* quum vulgati haberent *quod.* Sic et illud Ennii apud Festum, et Cic. *Aspice hoc sublime candens, quem invocant omnes Iovem.* Crev.

5 *Hospitio exciperet*] Non tamen deam Nasica domum suam deportavit, ut apparet infr. 14. huius libri. Itaque, si sibi Livium constare volumus, *hospitio excipere,* interpretabimur obviam ire numini tanquam hospitem, et illud hospitali manu de nave accipere. Crev.

6 *Quum provinciam Graeciam haberet*] Missus P. Sulpicio successor, ut ex cap. seq. patet.

7 *Flamen Martialis . . . M. Aemilius Regillus*] Supr. xxiv. 7. et 8. appellatus est M. Aemilius Regillus Flamen Quirinalis, spe consulatûs deiectus a Fabio. Utrum hic flamen

Neglectae eo biennio res in Graecia erant. Itaque Phi- U. C. 547.
8 lippus Aetolos, desertos ab Romano, cui uni fidebant, A. C. 205.
auxilio, quibus voluit conditionibus, ad petendam et pacis- 12.
cendam subegit pacem. Quod nisi omni vi perficere ma- Aetoli pacem cum
turasset, bellantem cum cum Aetolis P. Sempronius pro- Philippo
consul, successor imperii missus Sulpicio, cum decem mil- faciunt.
libus peditum, et mille equitibus, et triginta quinque rostra-
tis navibus (haud parvum momentum ad opem ferendam
sociis) oppressisset. Vixdum pace facta, nuntius regi venit,
Romanos Dyrrhachium venisse: Parthinosque et propin-
quas alias gentes motas esse ad spem novandi res: Dimal-
9 lumque oppugnari. Eo se verterant Romani ab Aetolorum,
quo missi erant, auxilio, irati, quod sine auctoritate sua
1 adversus foedus cum rege pacem fecissent. Ea quum au-
disset Philippus, ne qui motus maior in finitimis gentibus
populisque oriretur, magnis itineribus Apolloniam conten-
dit; quo Sempronius se receperat, misso Laetorio legato
2 cum parte copiarum et quindecim navibus in Aetoliam, ad
visendas res, pacemque, si posset, turbandam. Philippus
agros Apolloniatium vastavit, et, ad urbem admotis copiis,
potestatem pugnae Romano fecit. Quem postquam quie-
tum muros tantummodo tueri vidit, nec satis fidens viribus,
ut urbem oppugnaret, et cum Romanis quoque, sicut cum
Aetolis, cupiens pacem, si posset, sin minus, indutias facere,
nihil ultra irritatis novo certamine odiis, in regnum se re-
cepit. Per idem tempus, taedio diutini belli, Epirotae, Itemque
tentata prius Romanorum voluntate, legatos de pace com- Romani.
muni ad Philippum misere; satis confidere, conventuram
eam, affirmantes, si ad colloquium cum P. Sempronio im-
3 peratore Romano venisset. Facile impetratum, (neque
enim ne ipsius quidem regis abhorrebat animus) ut in Epi-
rum transiret. Phoenice urbs est Epiri: ibi prius collocu-
4 tus rex cum Aeropo, et Darda, et Philippo Epirotarum
praetoribus, postea cum P. Sempronio congreditur. Affuit
colloquio et Amynander Athamanum rex, et magistratus
alii Epirotarum et Acarnanum. Primus Philippus praetor

Martialis alius ab illo sit, an idem duo habuerit sacerdotia, an memoria Livium fefellerit, incertum relinquere cogimur. Crev.

8 *Desertos ab Romano*] *Romanis* auctore Rhenano reposuit Bekker.

9 *Ab Aetolorum . . . auxilio*] sc. Ab auxilio Aetolis ferendo.

1 *Adversus foedus*] Foederis leges supr. xxvi. 24. memorantur.

2 *In Aetoliam, ad visendas res*] Copulam *et* ex ed. prima ante voces *ad visendas res* revocavit Gronov. quem auctorem secutus est Bekker. Noster haud dubie fide plurium codicum nixus particulam resecavit.

3 *Neque enim ne ipsius quidem regis*] Etenim duabus huiusmodi particulis negativis, tantum abest ut negatio tollatur, ut Graeco more etiam fortior reddatur. cf. supr. xxviii. 27. infr. xxxi. 38.

4 *Et Darda*] *Derda* in vet. lib. legi animadvertit Sigonius. Δέρδου apud Thucyd. i. 59. legitur. sed *Darda* plures codd. exhibent.

U. C. 547. A. C. 205. verba fecit, et petiit simul ab rege et ab imperatore Romano, ut finem belli facerent, darentque eam Epirotis veniam. P. Sempronius conditiones pacis dixit, ut Parthini, et Dimallum, et Bargulum, et Eugenium Romanorum essent. Atintania, si, missis Romam legatis, ab senatu impetrasset, 5
Macedoni accederet. In eas conditiones quum pax conveniret, ab rege foederi ascripti, Prusia Bithyniae rex, Achaei, Boeoti, Thessali, Acarnanes, Epirotae: ab Romanis, Ili- 6
enses, Attalus rex, Pleuratus, Nabis Lacedaemoniorum tyrannus, Elei, Messenii, Athenienses. Haec conscripta consignataque sunt, et in duos menses indutiae factae, donec Romam mitterentur legati, ut populus in has conditiones pacem iuberet. Iusseruntque omnes tribus: quia, verso in Africam bello, omnibus aliis in praesentia levari volebant bellis. P. Sempronius, pace facta, ad consulatum Romam decessit.

13. P. Sempronio, M. Cornelio consulibus (quintus decimus
U. C. 548. A. C. 204. M. Cornelio, P. Sempronio Coss. Provinciae. is annus Punici belli erat) provinciae, Cornelio Etruria 7
cum vetere exercitu, Sempronio Bruttii, ut novas scriberet legiones, decretae. Praetoribus, M. Marcio urbana, L. Scribonio Liboni peregrina, et eidem Gallia, M. Pomponio Mathoni Sicilia, Ti. Claudio Neroni Sardinia evenit. P. Scipioni cum eo exercitu, cum ea classe, quam habebat, prorogatum in annum imperium est: item P. Licinio, ut Bruttios cum duabus legionibus obtineret, quoad eum in provincia cum imperio morari consuli e republica visum esset. Et M. Livio, et Sp. Lucretio, cum binis legionibus, quibus adversus Magonem Galliae praesidio fuissent, prorogatum imperium est. Et Cn. Octavio, ut, quum Sardiniam legionemque Ti. Claudio tradidisset, ipse navibus longis quadraginta maritimam oram, quibus finibus senatus censuisset, tutaretur. M. Pomponio praetori in Sicilia Cannensis exercitus duae legiones decretae. T. Quinctius 8
Tarentum, C. Hostilius Tubulus Capuam, propraetores,

5 *Si . . . impetrasset*] Nempe Philippus.

6 *Ilienses*] Haec prima, nisi nos fallit opinio, occurrit apud Livium mentio Iliensium: quos hic Romani socios, alibi, ut infr. xxxvii. 37. xxxviii. 39. etiam originis suae auctores agnoscunt. Crev. cf. Niebhr. i. n. 543.

7 *Etruria cum vetere exercitu*] Cum eo exercitu quem Arretium duxisse Laevinus memoratur infr. xxviii. 46. Crev.

8 *T. Quinctius Tarentum*] Hic est T. Quinctius Flamininus, qui postea Philippum regem devicit, ut constat ex Plut. in eius vita. Ceterum qui dicitur hic *Tarentum, sicut priore anno, obtinere* iussus, nusquam supra memoratus est Tarentum missus esse cum imperio. Quin etiam infr. xxviii. 10. et 45. sequi videtur, ut observat Perizonius Animadv. Hist. 4. Q. Claudium, superiore anno, Tarento praefuisse. Sed fieri potuit, ut Claudius, postquam ei prorogatum imperium fuerat, vel mortuus sit, vel aliquo casu aut negotio impeditus e provincia decesserit, eique successor Quinctius missus fuerit. Itaque tunc nihil aliud obiici poterit Livio, nisi quod rem eam, de qua mentionem

sicut priore anno, cum vetere uterque praesidio, obtinerent. U. C. 548.
De Hispaniae imperio, quos in eam provinciam duos pro- A. C. 204.
consules mitti placeret, latum ad populum est. Omnes
tribus eosdem, L. Cornelium Lentulum et L. Manlium
Acidinum, proconsules, sicut priore anno tenuissent, ob-
tinere eas provincias iusserunt. Consules delectum habere
instituerunt, et ad novas scribendas in Bruttios legiones, et
in ceterorum (ita enim iussi ab senatu erant) exercituum
supplementum.

Quanquam nondum aperte Africa provincia decreta erat, 14.
9 (occultantibus id, credo, Patribus, ne praesciscerent Car-
thaginienses) tamen in eam spem erecta civitas erat, in
Africa eo anno debellatum iri, finemque bello Punico
adesse. Impleverat ea res superstitionum animos, pro-
nique et ad nuntianda, et ad credenda prodigia erant: eo
1 plura vulgabantur. 'Duos soles visos: et nocte interlux- Prodigia.
2 'isse: et facem Setiae ab ortu solis ad occidentem porrigi
'visam. Tarracinae portam, Anagniae et portam et multis
'locis murum de coelo tactum. In aede Iunonis Sospitae
'Lanuvii cum horrendo fragore strepitum editum.' Eorum
procurandorum causa diem unum supplicatio fuit: et no-
vendiale sacrum, quod de coelo lapidatum esset, factum.
Eo accessit consultatio de matre Idaea accipienda, quam,
praeterquam quod M. Valerius, unus ex legatis praegressus,
actutum in Italia fore nuntiaverat, recens nuntius aderat,
Tarracinae iam esse. Haud parvae rei iudicium senatum
tenebat, qui vir optimus in civitate esset. Veram certe
victoriam eius rei sibi quisque mallet, quam ulla imperia
honoresve, suffragio seu Patrum, seu plebis delatos. P. P. Scipio
Scipionem, Cn. filium, eius qui in Hispania ceciderat, iudicatus
adolescentem nondum quaestorium, iudicaverunt in tota vir optimus.
3 civitate virum bonorum optimum esse. Id quibus virtu-
4 tibus inducti ita iudicarint, sicut proditum a proximis me-
moriae temporum illorum scriptoribus libens posteris tra-
derem; ita meas opiniones, coniectando rem vetustate

nullam fecerat, hic tanquam supra memoratam narret. Crev.

9 *Ne praesciscerent Carthaginienses*] *Ne praescirent* ex vet. libr. reponendum suadet Sigonius, sed *praesciscerent* eodem sensu accipi potest, quo supr. xxvii. 35.

1 *Et nocte interluxisse*] Eleganter pro *inter tenebras luxisse*. Gronov.

2 *Et facem Setiae*] Plures codd. *facem Stellae* exhibent, qualis illa Virgilii *Stella facem ducens*. Drakenborchius illam modo ab Setiae incolis animadversam fuisse coniecit.

3 *Virum bonorum optimum*] *Bonorum* pro vulg. *bonum* emendavit Gronov. cuius coniecturam firmat inscriptio quaedam haud procul sepulcro Scipionum apud Romam reperta, in honorem Lucii Scipionis filii Barbati, literis archaicis scripta. Lapis ille, qui *il marmo Barberino* dicitur, hanc inscriptionem exhibet, HONC OINO. PLOIRUME. COSENTIONT. R. DUONORO. OPTUMO. FUISSE. VIRO, scilicet, *hunc unum plurimi consentiunt Romae bonorum optimum fuisse virum*.

4 *Proditum a proximis*] Si proditum fuisset. Crev.

U. C. 548. A. C. 204. obrutam, non interponam. P. Cornelius cum omnibus matronis Ostiam ire iussus obviam deae, isque eam de nave accipere, et in terram elatam tradere ferendam matronis. Postquam navis ad ostium amnis Tiberini accessit, sicut erat iussus, in salum nave evectus, ab sacerdotibus
Claudia. deam accepit, extulitque in terram. Matronae primores civitatis, inter quas unius Claudiae Quintae insigne est 5
nomen, accepere: cui dubia, ut traditur, antea fama clariorem ad posteros tam religioso ministerio pudicitiam fecit. Eae per manus, succedentes deinceps aliae aliis, omni effusa civitate obviam, turibulis ante ianuas positis, qua praeferebatur, atque accenso ture, precantibus, ut volens propitiaque urbem Romanam iniret, in aedem Victoriae, quae est in Palatio, pertulere deam pridie Idus Apriles; 6
isque dies festus fuit. Populus frequens dona deae in Pa-
Megalesia. latium tulit: lectisterniumque et ludi fuere, Megalesia 7
appellata.

15. Quum de supplemento legionum, quae in provinciis erant, ageretur; 'tempus esse,' a quibusdam senatoribus 8
subiectum est, 'quae dubiis in rebus utcunque tolerata 'essent, ea, dempto iam tandem deum benignitate metu, 'non ultra pati.' Erectis exspectatione Patribus, subiecerunt, 'colonias Latinas duodecim, quae Q. Fabio et Q. 'Fulvio consulibus abnuissent milites dare, eas annum iam 'ferme sextum vacationem militiae, quasi honoris et bene'ficii causa, habere: quum interim boni obedientesque 'socii, pro fide atque obsequio in populum Romanum, 'continuis omnium annorum delectibus exhausti essent.' Sub hanc vocem non memoria magis Patribus renovata rei prope iam obliteratae, quam ira irritata est. Itaque, nihil
S. C. de coloniis quae milites non dederant. prius referre consules passi, decreverunt, 'ut consules ma'gistratus denosque principes Nepete, Sutrio, Ardea, 9
'Calibus, Alba, Carseolis, Sora, Suessa, Setia, Circeiis, 'Narnia, Interamna,' (eae namque coloniae in ea causa 1
erant) 'Romam excirent: iis imperarent, quantum quae-

5 *Claudiae Quintae*] Eam falso virginem Vestalem a multis credi, allatis plurimis argumentis, maximeque provocans ad Ovid. Fast. iv. 313. docet Duker. *Quintae* pronomen, ut *Fabius Quintus* supr. iii. 1. cf. Sueton. Tib. 2. Propert. iv. 12.

6 *Pridie Idus Apriles; isque dies festus fuit*] Ludos tamen Megalenses Fasti dierum antiqui demonstrant a pridie Nonas Aprilis ad V. Idus fuisse. Itaque vel ii ludi, primo celebrati pridie Idus Aprilis, in pridie Nonas postea reiecti sunt: vel hic pro *pridie Idus*, legendum est *pridie Nonas*. Manutius.

7 *Megalesia appellata*] A nomine Magnae Matris deûm. cf. Cic. de Harusp. 12.

8 *A quibusdam senatoribus subiectum est*] Quidam senatores monuerunt.

9 *Denosque principes*] sc. *Decem primos* cuiusque coloniae, qui in sua quisque decuria principes erant. Hi in legationes mittebantur. cf. supr. viii. 8. Cic. pro Sex. Rosc. 9. Niebhr. i. n. 784. ii. n. 42.

1 *Eae namque coloniae*] cf. Supr. xxvii. 9.

'que earum coloniarum militum plurimum dedisset populo U. C. 548.
'Romano, ex quo hostes in Italia essent, duplicatum eius A. C. 204.
'summae numerum peditum daret, et equites centenos 'vicenos. Si qua eum numerum equitum explere non 'posset, pro equite uno tres pedites liceret dare: pedites 'equitesque quam locupletissimi legerentur, mitterentur-'que, ubicumque extra Italiam supplemento opus esset. 'Si qui ex iis recusarent, retineri eius coloniae magistratus 'legatosque placere: neque, si postularent, senatum dari, 'priusquam imperata fecissent. Stipendium praeterea iis
2 'coloniis in millia aeris asses singulos imperari exigique
3 'quotannis: censumque in iis coloniis agi ex formula ab 'Romanis censoribus data. Dari autem placere eandem, 'quam populo Romano: deferrique Romam ab iuratis 'censoribus coloniarum, priusquam magistratu abirent.' Ex hoc senatusconsulto, accitis Romam magistratibus primoribusque earum coloniarum, consules quum militem stipendiumque imperassent, alii aliis magis recusare ac recla-
4 mare. Negare 'tantum militum effici posse: vix, si
5 'simplum ex formula imperetur, enisuros.' Orare atque obsecrare, 'ut sibi senatum adire ac deprecari liceret. 'Nihil se, quare perire merito deberent, admisisse: sed, si 'pereundum etiam foret, neque suum delictum, neque 'iram populi Romani, ut plus militum darent, quam ha-'berent, posse efficere.' Consules obstinati manere legatos Romae iubent; magistratus ire domos ad delectus habendos: nisi summa militum, quae imperata esset, Romam adducta, neminem iis senatum daturum. Ita praecisa spe senatum adeundi deprecandique, delectus in iis duodecim coloniis, per longam vacationem numero iuniorum aucto, haud difficulter est perfectus.

6 Altera item res, prope aeque longo neglecta silentio, relata a M. Valerio Laevino est. Qui, 'privatis collatas pe-'cunias, se ac M. Claudio consulibus, reddi tandem, aequum 'esse' dixit. 'Nec mirari quemquam debere, in publica 'obligata fide suam praecipuam curam esse. Nam, prae-'terquam quod aliquid proprie ad consulem eius anni, quo 'collatae pecuniae essent, pertineret, etiam se auctorem ita

16. Privatis iubetur reddi collata pecunia.

2 *In millia aeris*] Census enim in singula aeris millia semper agebatur. cf. Niebhr. ii. n. 889. infr. xxxix. 7. et 44.

3 *Ex formula ab Romanis censoribus data*] In qua *res mancipii*, quae censui subiiciebantur, quo pretio singulae aestimandae essent, perscribebantur. Niebhr. i. n. 1044, 1045.

4 *Si simplum ex formula imperetur*] Intellige consuetam legem, ex qua certus numerus militum cuique coloniae imperabatur. cf. sup. xxii. 57.

5 *Enisuros*] sc. Omni virium nisu id effecturos.

6 *Prope aeque longo*] Imo longiore. Siquidem Marcelli et Laevini consulatus in annum U. C. 542. incidit, Fabii et Fulvii in sequentem. Crev.

U. C. 548. A. C. 204.

'conferendi fuisse, inopi aerario, nec plebe ad tributum 7
'sufficiente.' Grata ea Patribus admonitio fuit: iussisque referre consulibus, decreverunt, 'ut tribus pensionibus ea 'pecunia solveretur: primam praesentem ii, qui tum essent, 'duas tertii et quinti consules numerarent.'

Omnes deinde alias curas una occupavit, postquam Locrensium clades, quae ignoratae ad eam diem fuerant, legatorum adventu vulgatae sunt. Nec tam Q. Pleminii scelus, quam Scipionis in eo aut ambitio aut negligentia 8
iras hominum irritavit.

Locrensium legati.

Decem legati Locrensium, obsiti squalore et sordibus, in comitio sedentibus consulibus velamenta supplicum, ramos oleae (ut Graecis mos est) porrigentes, ante tribunal cum flebili vociferatione humi procubuerunt. Quaerentibus consulibus, 'Locrenses se,' dixerunt, 'esse, ea passos a Q. Pleminio legato Romanisque militibus, 'quae pati ne Carthaginienses quidem velit populus Ro'manus. Rogare, uti sibi Patres adeundi, deplorandique

17.

Eorum oratio deplorantium fortunas suas.

'aerumnas suas potestatem facerent.' Senatu dato, maximus natu ex iis: 'Scio, quanti aestimentur nostrae apud vos 9
'querelae, Patres conscripti, plurimum in eo momenti esse, 'si probe sciatis, et quomodo proditi Locri Hannibali sint, 'et quomodo, pulso Hannibalis praesidio, restituti in di'tionem vestram. Quippe si et culpa defectionis procul a 'publico consilio absit, et reditum in vestram ditionem 'appareat, non voluntate solum, sed ope etiam ac virtute 'nostra; magis indignemini, bonis ac fidelibus sociis tam 'atroces atque indignas iniurias ab legato vestro militibus'que fieri. Sed ego causam utriusque defectionis nostrae 1
'in aliud tempus differendam arbitror esse, duarum rerum 'gratia: unius, ut coram P. Scipione, qui Locros recepit, 'omnium nobis recte perperamque factorum testis, agatur; 'alterius, quod, qualescunque sumus, tamen haec, quae 'passi sumus, pati non debuimus. Non possumus dis'simulare, Patres conscripti, nos, quum praesidium Pu'nicum in arce nostra haberemus, multa foeda et indigna, 'et a praefecto praesidii Hamilcare, et ab Numidis Afrisque 'passos esse. Sed quid illa sunt, collata cum iis, quae

7 *Inopi aerario*] Proba lectio: quam tamen auctoritas MSS. destituit. Omnes enim *inopiae* vel *inopia aerarii*. Crev.

8 *Ambitio*] Pravum colligendi ex nimia indulgentia favoris studium: vel propensus in potentiores favor. Crev.

9 *Scio, quanti aestimentur*] Scio plurimum momenti, ad statuendum quanti aestimare debeatis querelas nostras, in eo esse, si probe sciatis ... sive, scio, id velut pretium quod dicturi estis querelis nostris, plurimum pendere ex eo, si probe sciatis. Crev.

1 *Causam ... differendam*] Non hodie nos debere dicere de utraque defectione nostra, et super hoc negotio causam civitatis nostrae agere. *Causa* non est hic id a quo aliquid producitur, sed pro negotio, lite, accipi debet. Hinc sequitur mox *ut ... agatur*, nempe causa illa. Crev.

'hodie patimur? Cum bona venia, quaeso, audiatis, Pa- U. C. 548.
'tres conscripti, id, quod invitus dicam. In discrimine est A. C. 204.
'nunc humanum omne genus, utrum vos, an Carthagini-
'enses principes terrarum videat. Si ex iis, quae Locrenses
'aut ab illis passi sumus, aut a vestro praesidio nunc quum
'maxime patimur, aestimandum Romanum ac Punicum
'imperium sit; nemo non illos sibi, quam vos, dominos
'praeoptet. Et tamen videte, quemadmodum Locrenses
'in vos animati sint. Quum a Carthaginiensibus iniurias
'tanto minores acciperemus, ad vestrum imperatorem con-
'fugimus: quum a vestro praesidio plus quam hostilia
'patiamur, nusquam alio, quam ad vos, querelas detulimus.
'Aut vos respicietis perditas res nostras, Patres conscripti,
'aut ne ab diis quidem immortalibus quod precemur, quic-
'quam superest. Q. Pleminius legatus missus est cum
'praesidio ad recipiendos a Carthaginiensibus Locros, et
'cum eodem ibi relictus est praesidio. In hoc legato
'vestro (dant enim animum ad loquendum libere ultimae
'miseriae) nec hominis quicquam est, Patres conscripti,
'praeter figuram et speciem; neque Romani civis, praeter
'habitum, vestitumque, et sonum Latinae linguae. Pestis
'ac bellua immanis, quales fretum quondam, quo ab Sicilia
'dividimur, ad perniciem navigantium circumsedisse fa-
'bulae ferunt. At si scelus, libidinemque, et avaritiam
'solus ipse exercere in socios vestros satis haberet, unam
'profundam quidem voraginem tamen patientia nostra ex-
'pleremus. Nunc omnes centuriones militesque vestros
'(adeo in promiscuo licentiam atque improbitatem esse
'voluit) Pleminios fecit: omnes rapiunt, spoliant, ver-
'berant, vulnerant, occidunt: constuprant matronas, vir-
'gines, ingenuos, raptos ex complexu parentum. Quotidie
'capitur urbs nostra, quotidie diripitur; dies noctesque
'omnia passim mulierum puerorumque, qui rapiuntur
'atque asportantur, ploratibus sonant. Miretur, qui sciat,
'quomodo aut nos ad patiendum sufficiamus, aut illos, qui
'faciunt, nondum tantarum iniuriarum satietas ceperit.
2 'Neque ego exsequi possum, nec vobis operae est audire
'singula, quae passi sumus. Communiter omnia ample-
'ctar. Nego domum ullam Locris; nego quemquam ho-
'minem expertem iniuriae esse; nego ullum genus sceleris,
'libidinis, avaritiae superesse, quod in ullo, qui pati po-
'tuerit, praetermissum sit. Vix ratio iniri potest, uter
'casus civitatis sit detestabilior, quum hostes bello urbem
'cepere, an quum exitiabilis tyrannus vi atque armis op-
'pressit. Omnia, quae captae urbes patiuntur, passi sumus,

2 *Nec vobis operae est*] Nec vobis aut vacat, aut utile est.

U. C. 548. 'et quum maxime patimur, Patres conscripti; omnia, quae
A. C. 204. 'crudelissimi atque importunissimi tyranni scelera in op-
'pressos cives edunt, Pleminius in nos, liberosque nostros,
18. 'et coniuges, edidit. Unum est, de quo nominatim et nos
'queri religio infixa animis cogat, et vos audire, et exsolvere
'rempublicam vestram religione, si ita vobis videbitur, ve- 3
'limus, Patres conscripti. Vidimus enim, cum quanta
'caerimonia non vestros solum colatis deos, sed etiam ex- 4
'ternos accipiatis. Fanum est apud nos Proserpinae, de 'cuius sanctitate templi credo aliquam famam ad vos per-'venisse Pyrrhi bello: qui quum, ex Sicilia rediens, Locros 'classe praeterveheretur, inter alia foeda, quae propter 'fidem erga vos in civitatem nostram facinora edidit, the-'sauros quoque Proserpinae, intactos ad eam diem, spo-'liavit: atque ita, pecunia in naves imposita, ipse terra est 'profectus. Quid ergo evenit, Patres conscripti? Classis 'postero die foedissima tempestate lacerata, omnesque 'naves, quae sacram pecuniam habuerunt, in litora nostra 'eiectae sunt. Qua tanta clade edoctus tandem deos 'esse superbissimus rex, pecuniam omnem conquisitam in 'thesauros Proserpinae referri iussit. Nec tamen illi 'unquam postea prosperi quicquam evenit: pulsusque 'Italia, ignobili atque inhonesta morte, temere nocte in-'gressus Argos, occubuit. Haec quum audisset legatus 'vester, tribunique militum, et mille alia, quae non au-'gendae religionis causa, sed praesentis deae numine saepe 'comperta nobis maioribusque nostris, referebantur; ausi 'sunt nihilo minus sacrilegas admovere manus intactis illis 'thesauris, et nefanda praeda se ipsos ac domos conta-
'minare suas et milites vestros. Quibus, per vos fidemque 5
'vestram, Patres conscripti, priusquam eorum scelus ex- 6
'pietis, neque in Italia, neque in Africa quicquam rei ges-

3 *Rempublicam vestram religione*] Peccato contra religionem, piaculo.

4 *Etiam externos accipiatis*] cf. Quae de Idaea matre supr. 14. traduntur.

5 *Per vos fidemque vestram*] Particulam *que* eiiciendam censet Gronovius, quem Bekker. secutus est, qui *vos* in casu quarto accipit, sub. *precamur*, et locum ita refingit. *per, vos, fidem vestram*, sc. per fidem vestram vos obsecramus. Similiter Quint. Curt. v. 8. 16. *Per ego vos decora maiorum.* Crevierius tamen vulgatam lectionem defendit, quam cod. Victorinus exhibet.

6 *Priusquam eorum scelus expietis, neque in Italia, neque in Africa quicquam rei*] Haec omnia solus codex Victorinus nobis integra exhibuit. In ceteris codd. nostris, ut et in Gronovianis, nihil fere horum exstat. Non possumus tamen assentiri Gronovio ea recidenti, et horum omnium loco substituenti *ne quam rem.* Si tantum credimus Put. codici, quid fiet his eiusdem orationis locis, quae decurtata et mutila in eodem libro reperiuntur? *Qualescunque sumus, pati non debuimus:* omissis mediis, *tamen haec quae passi sumus.* Et, *saepe comperta nobisque nostris*, pro *nobis maioribusque nostris.* Et, *Has dea poenas a templi sui violatoribus habet desinet*, omissis τοῖς *nec ante*, quae praefigunt ceteri libri verbo *desinet*, et omnino necessaria sunt ad integrandum sensum.

'seritis; ne, quod piaculum commiserunt, non suo solum U. C. 548.
'sanguine, sed etiam publica clade luant. Quanquam ne A. C. 204.
'nunc quidem, Patres conscripti, aut in ducibus, aut in
'militibus vestris cessat ira deae. Aliquoties iam inter se
7 'signis collatis concucurrerunt. Dux alterius partis Ple-
'minius, alterius duo tribuni militum erant: non acrius
'cum Carthaginiensibus, quam inter se ipsi, ferro dimica-
'verunt: praebuissentque occasionem furore suo Locros
'recipiendi Hannibali, ni accitus ab nobis Scipio interve-
'nisset. At, hercule, milites contactos sacrilegio furor
'agitat: in ducibus ipsis puniendis nullum deae numen
'apparuit? Imo ibi praesens maxime fuit. Virgis caesi
'tribuni ab legato sunt. Legatus deinde insidiis tribu-
'norum interceptus, praeterquam quod toto corpore lace-
'ratus, naso quoque auribusque decisis, exsanguis est re-
'lictus: recreatus deinde legatus ex vulneribus, tribunos
'militum in vincula coniectos, dein verberatos, servilibus-
8 'que omnibus suppliciis cruciatos trucidando occidit:
'mortuos deinde prohibuit sepeliri. Has dea poenas a
'templi sui spoliatoribus habet: nec ante desinet omnibus
'eos agitare furiis, quam reposita sacra pecunia in thesauris
'fuerit. Maiores quondam nostri, gravi Crotoniensium
'bello, quia extra urbem templum est, transferre in urbem
'eam pecuniam voluerunt. Noctu audita ex delubro vox
'est,' Abstinerent manus: deam sua templa defensuram.
'Quia movendi inde thesauros incussa erat religio, muro
9 'circumdare templum voluerunt. Ad aliquantum iam alti-
'tudinis excitata erant moenia, quum subito collapsa ruina
'sunt. Sed et nunc, et saepe alias dea suam sedem,
'suumque templum aut tutata est, aut a violatoribus gravia
'piacula exegit. Nostras iniurias nec potest, nec possit
'alius ulcisci, quam vos, Patres conscripti. Ad vos ves-
'tramque fidem supplices confugimus. Nihil nostra in-
'terest, utrum sub illo legato, sub illo praesidio Locros
'esse sinatis, an irato Hannibali et Poenis ad supplicium
'dedatis. Non postulamus, ut extemplo nobis, ut de ab-
'sente, ut indicta causa credatis. Veniat, coram ipse

Multa alia exempla cumulare possemus. Sed haec satis sint. Quibus quidem ideo immorati sumus, quia Gronovius eos increpat hoc loco, qui sibi credituri non sint. Rationem igitur reddimus, cur a viro doctissimo, et acutissimo, et de Livii opere tam bene merito, dissentire cogamur. Crev. In Gronovii partes Bekker. se addit.

7 *Concucurrerunt*] Ita Put. codex, quem Iac. Gronovius citat.

8 *Cruciatos trucidando occidit*] Omnis scriptorum et vett. editorum manus: *trucidatos cruciando occidit.* Mutavit Gronovius, qui sic exponit. Significat, inquit, non tortos solum, sed omni saevitiae genere truncatis artubus discerptos, tandem mortem invenisse. cf. supr. xxi. 13. Val. Max. ix. 2. Crev.

9 *Ad aliquantum iam altitudinis*] Praepositionem *ad* delet Bekker. sed retinendam censet Crevier.

U. C. 548. A. C. 204.

'audiat, ipse diluat. Si quicquam sceleris, quod homo in 'homines edere potest, in nos praetermisit; non recusa'mus, quin et nos omnia eadem iterum, si pati possumus, 'patiamur, et ille omni divino humanoque liberetur scelere.'

19. Fabii sententia atrox in Scipionem.

Haec quum ab legatis dicta essent, quaesissetque ab iis Q. Fabius, detulissentne eas querelas ad P. Scipionem; responderunt, 'missos legatos esse, sed eum belli apparatu 'occupatum esse: et in Africam aut iam traiecisse, aut 'intra paucos dies traiecturum. Et, legati gratia quanta 'esset apud imperatorem, expertos esse: quum, inter eum 'et tribunos cognita causa, tribunos in vincula coniecerit; 'legatum aeque sontem, aut magis etiam, in ea potestate 'reliquerit.' Iussis excedere e templo legatis, non Pleminius modo, sed etiam Scipio, principum orationibus lacerari. Ante omnes Q. Fabius, natum eum ad corrumpendam disciplinam militarem, arguere. 'Sic et in Hispania plus 'prope per seditionem militum, quam bello, amissum: ex'terno et regio more et indulgere licentiae militum, et
'saevire in eos.' Sententiam deinde aeque trucem orationi 1
adiecit. 'Pleminium legatum vinctum Romam deportari 'placere, et ex vinculis causam dicere: ac, si vera forent, 'quae Locrenses quererentur, in carcere necari, bonaque 'eius publicari. P. Scipionem, quod de provincia decessisset iniussu senatus, revocari: agique cum tribunis plebis, 'ut de imperio eius abrogando ferrent ad populum. Lo'crensibus coram senatum respondere, Quas iniurias sibi 'factas quererentur, eas neque senatum, neque populum 'Romanum factas velle. Viros bonos, sociosque, et amicos 'eos appellari: liberos, coniuges, quaeque alia erepta essent, 'restitui: pecuniam, quanta ex thesauris Proserpinae sub'lata esset, conquiri, duplamque pecuniam in thesauros re'poni: et sacrum piaculare fieri, ita ut prius ad collegium 'pontificum referretur, quod sacri thesauri moti, violati 'essent, quae piacula, quibus diis, quibus hostiis, fieri pla'ceret. Milites, qui Locris essent, omnes in Siciliam trans'portari: quattuor cohortes sociorum Latini nominis in
'praesidium Locros adduci.' Perrogari eo die sententiae, 2
accensis studiis pro Scipione et adversus Scipionem, non potuere.

Obiectus Scipioni cultus licentior.

Praeter Pleminii facinus Locrensiumque cladem, ipsius etiam imperatoris non Romanus modo, sed ne mili-
taris quidem cultus iactabatur: 'cum pallio crepidisque 3

1 *Saevire in eos*] Invidiose notat Fabius supplicium sumptum a Scipione de auctoribus seditionis Sucronensis. Crev.

2 *Perrogari eo die sententiae*] Deliberatio ad finem perduci eo die non potuit. Crev.

3 *Cum pallio crepidisque*] Pallium et crepidae Graecorum erant. De pallio, notum est. Crepidas a Graecis maxime gestatas esse suadet vox ipsa, quae mere Graeca est, teste Gellio, xiii. 20. et diserte Persius *crepidas Graiorum* appellat, Sat. i. v.

4 'inambulare in gymnasio, libellis eum palaestraeque ope- U. C. 548.
5 'ram dare: aeque segniter molliterque cohortem totam A. C. 204.
'Syracusarum amoenitate frui: Carthaginem atque Hanni-
'balem excidisse de memoria: exercitum omnem licentia
'corruptum, qualis Sucrone in Hispania fuerit, qualis nunc
'Locris, sociis magis, quam hosti, metuendum.' Haec 20.
quanquam partim vera, partim mixta, eoque similia veris Metelli
iactabantur, vicit tamen Q. Metelli sententia: qui, de ce- sententia de Sci-
teris Maximo assensus, de Scipionis causa dissensit. 'Qui pione.
'enim convenire, quem modo civitas iuvenem admodum
'recuperandae Hispaniae delegerit ducem, quem, recepta
'ab hostibus Hispania, ad imponendum Punico bello finem
'creaverit consulem, spe destinaverit Hannibalem ex Italia
'detracturum, Africam subacturum, eum repente, tanquam
'Q. Pleminium, indicta causa prope damnatum, ex provin-
'cia revocari? quum ea, quae in se nefarie facta Locrenses
'quererentur, ne praesente quidem Scipione facta dicerent,
'neque aliud, quam patientia, aut pudor, quod legato pe-
'percisset, insimulari possit? Sibi placere, M. Pomponium
'praetorem, cui Sicilia provincia sorte evenisset, triduo
6 'proximo in provinciam proficisci: consules decem legatos,
'quos iis videretur, ex senatu legere, quos cum praetore
7 8 'mitterent, et duos tribunos plebei, atque aedilem. Cum
'eo consilio praetorem cognoscere. Si ea, quae Locrenses
'facta quererentur, iussu aut voluntate P. Scipionis facta
'essent, ut eum de provincia decedere iuberent. Si P.
'Scipio iam in Africam traiecisset, tribuni plebis atque
'aedilis cum duobus legatis, quos maxime praetor idoneos
'censuisset, in Africam proficiscerentur: tribuni atque

127. Iam vero crepidae ipsae, praeterquam quod non Romanae, non satis ex dignitate imperatoris videbantur esse. Idem ferme obiecit Cicero Verri. *Stetit soleatus praetor populi Romani cum pallio purpureo. Soleae* enim idem fere erant, quod *crepidae. Iis plantarum calces tantummodo infime tegebantur. Cetera prope nuda et teretibus habenis vincta*, ut habet Gell. loco iam memorato. Germanicum quoque Caesarem a Tiberio perstrictum in senatu auctor est Tacitus, Ann. ii. 59. quod in Aegypto *pedibus intectis*, id est soleatus crepidatusve incessisset, *et pari cum Graecis amictu.* Crev.

4 *Libellis eum palaestraeque*] *Libellos* hic intelligimus a rhetoribus philosophisve conscriptos et propositos auditoribus: quemadmodum apud Cic. de Or. i. 105. *atque ex eo, qui non in libellis, sed in maximis causis, et in hoc domicilio imperii et gloriae, sit consilio linguaque princeps.* Crev.

5 *Cohortem totam*] Amicos omnes et ministros proconsulis. *Cohortis* nomine designantur ii qui magistratui in provincia adsunt, consiliarii, adiutores, administri. Et sic passim Cicero hoc nomen usurpat in libris contra Verrem. Crev.

6 *Decem legatos*] Numerus hic ad *decem primos* senatores haud dubie spectat. cf. Niebhr. i. n. 785. ii. n. 42.

7 *Duos tribunos plebei*] cf. Supr. ix. 9. et 37.

8 *Cum eo consilio praetorem cognoscere*] sc. Assidentibus tribunis plebei, aedili, et decem legatis, quaestionem de iis, quae Scipioni obiecta erant, habere.

U. C. 548. A. C. 204.

'aedilis, qui reducerent inde Scipionem: legati, qui exercitui praeessent, donec novus imperator ad eum exercitum 'venisset. Sin M. Pomponius et decem legati comperissent, 'neque iussu, neque voluntate P. Scipionis ea facta esse, 'ut ad exercitum Scipio maneret, bellumque, ut proposuis-

Legati Locros mittuntur.

'set, gereret.' Hoc facto senatusconsulto, cum tribunis plebis actum est, ut compararent inter se, aut sorte legerent, qui duo cum praetore ac legatis irent. Ad collegium pon- 9
tificum relatum de expiandis, quae Locris in templo Proserpinae tacta, violata, elataque inde essent. Tribuni plebis cum praetore et decem legatis profecti M. Claudius Marcellus et M. Cincius Alimentus: iis aedilis plebis datus, quem, si aut in Sicilia praetori dicto audiens non esset Scipio, aut iam in Africam traiecisset, prendere tribuni iuberent, ac iure sacrosanctae potestatis reducerent. Prius Locros ire, quam Messanam, consilium erat.

21. Ceterum duplex fama est, quod ad Pleminium attinet.
Alii, auditis, quae Romae acta essent, in exsilium Neapo- 1
lim euntem forte in Q. Metellum, unum ex legatis, inci-

Pleminius in vincula coniectus.

disse, et ab eo Rhegium vi retractum tradunt: alii, ab ipso Scipione legatum cum triginta nobilissimis equitum missum, qui Q. Pleminium in catenas, et cum eo seditionis principes, coniicerent. Ii omnes, seu ante Scipionis, seu tum praetoris iussu, traditi in custodiam Rheginis. Praetor legatique Locros profecti primam, sicuti mandatum erat,

Sacra pecunia in thesauris Proserpinae reponitur.

religionis curam habuere. Omnem enim sacram pecuniam, quaeque apud Pleminium, quaeque apud milites erat, conquisitam, cum ea, quam ipsi secum attulerant, in thesauris reposuerunt, ac piaculare sacrum fecerunt. Tum vocatos ad concionem milites praetor signa extra urbem efferre iubet, castraque in campo locat, cum gravi edicto, 'Si quis
'miles aut in urbe restitisset, aut secum extulisset, quod 2
'suum non esset; Locrensibus se permittere, ut, quod sui
'quisque cognosset, prehenderet: si quid non compareret, 3
'repeteret. Ante omnia, libera corpora placere sine mora 'Locrensibus restitui: non levi defuncturum poena, qui 'non restituisset.' Locrensium deinde concionem habuit,

9 *Ad collegium pontificum*] Scripti *ad concilium:* quod utrum pro vero habere debeat, se non decernere profitetur Crevier. suspicatur tamen Drakenb. id ex librariorum incuria natum esse.

1 *In exsilium Neapolim*] Neapolim inter urbes fuisse in quibus exsulibus Romanis esse licebat, e Polyb. vi. 12. docet Sigon. de Ant. Iur. Italiae ii. 14. DUKER.

2 *Quod suum non esset*] Haec in solo Victor. cod. reperimus, quae Liviana esse non dubitamus. CREV.

3 *Si quid non compareret, repeteret*] Ultimo verbo carent plerique libri, et eius loco substituunt *unde.* Itaque Gronovius legendum putat: *si quid non compareret, vindicaret,* id est, iudicio repeteret. Nos tanta moliri piget, ubi libri certam non praeferunt facem. Victor. codex servat *τὸ repeteret.* CREV. *Vindicaret* recepit Bekker.

atque, 'iis libertatem legesque suas populum Romanum U. C. 548.
4 'senatumque restituere,' dixit. 'Si qui Pleminium aliumve A. C. 204.
'quem accusare vellet, Rhegium se sequeretur. Si de P.
5 'Scipione publice queri vellent, ea, quae Locris nefarie in 'deos hominesque facta essent, iussu aut voluntate P. Scipionis facta esse, legatos mitterent Messanam; ibi se cum 'consilio cogniturum.' Locrenses praetori legatisque, et senatui ac populo Romano gratias egere: 'se ad Pleminium 'accusandum ituros. Scipionem, quanquam parum iniuriis 'civitatis suae doluerit, eum esse virum, quem amicum sibi, 'quam inimicum, malint esse. Pro certo se habere, neque 'iussu, neque voluntate P. Scipionis tot tam nefanda commissa: aut Pleminio nimium, aut sibi parum creditum. 'Natura insitum quibusdam esse, ut magis peccari nolint, 'quam satis animi ad vindicanda peccata habeant.' Et praetori et consilio haud mediocre onus demptum erat de Scipione cognoscendi. Pleminium, et ad duo et triginta homines cum eo damnaverunt, atque in catenis Romam miserunt: ipsi ad Scipionem profecti sunt, ut ea quoque, quae vulgata sermonibus erant de cultu ac desidia imperatoris solutaque militiae disciplina, comperta oculis perferrent Romam.

Locrenses nolunt Scipionem accusare.

22. Venientibus iis Syracusas, Scipio res, non verba, ad purgandum sese paravit. Exercitum omnem eo convenire, classem expediri iussit, tanquam dimicandum eo die terra marique cum Carthaginiensibus esset. Quo die venerunt, hospitio comiter acceptis postero die terrestrem navalemque exercitus, non instructos modo, sed hos decurrentes, classem in portu, simulacrum et ipsam edentem navalis pugnae, ostendit: tum circa armamentaria et horrea aliumque belli apparatum visendum praetor legatique ducti. Tantaque admiratio singularum universarumque rerum incussa, ut satis crederent, aut illo duce atque exercitu vinci Carthaginiensem populum, aut nullo alio posse: iuberentque, quod dii bene verterent, traiicere, et spei conceptae,
6 quo die illum omnes centuriae priorem consulem dixissent, primo quoque tempore compotem populum Romanum facere: adeoque laetis inde animis profecti sunt, tanquam victoriam, non belli magnificum apparatum, nuntiaturi Romam essent.

Scipio res, non verba, ad purgandum se parat.

Pleminius, quique in eadem causa erant, postquam Romam est ventum, extemplo in carcerem conditi. Ac primo producti ad populum ab tribunis, apud praeoccupatos Lo-

Pleminius in vinculis moritur.

4 *Si qui*] *Si quis* est, si ex omnibus hominibus aliquis: *si qui*, si ex quibusdam hominibus, si ex certo hominum numero aliquis. RASCHIG.

5 *Publice*] Nomine civitatis suae.

6 *Priorem consulem*] Eundem, quem *consulem maiorem* veteres appellabant. cf. Festus v. *Maiorem consulem*. Niebhr. i. n. 1143.

U. C. 548. A. C. 204. crensium clade animos, nullum misericordiae locum habuerunt. Postea, quum saepius producerentur, iam senescente invidia, molliebantur irae: et ipsa deformitas Pleminii memoriaque absentis Scipionis favorem ad vulgum conciliabat. Mortuus tamen prius in vinculis est, quam iudicium de eo populi perficeretur. Hunc Pleminium Clodius Licinius in 7
libro tertio rerum Romanarum refert, ludis votivis, quos Romae Africanus iterum consul faciebat, conatum per quosdam, quos pretio corruperat, aliquot locis urbem incendere, ut frangendi carceris fugiendique haberet occasionem: patefacto dein scelere, delegatum in Tullianum ex senatus- 8
consulto. De Scipione nusquam, nisi in senatu, actum: ubi omnes legatique et tribuni, classem eam, exercitum, ducemque verbis extollentes, effecerunt, ut senatus censeret, primo quoque tempore in Africam traiiciendum; Scipionique permitteretur, ut ex iis exercitibus, qui in Sicilia essent, ipse legeret, quos in Africam secum traiiceret, quos provinciae relinqueret praesidio.

23. Dum haec apud Romanos geruntur, Carthaginienses quoque, quum, speculis per promontoria omnia positis, percunctantes paventesque ad singulos nuntios sollicitam hiemem egissent, haud parvum et ipsi tuendae Africae momentum adiecerunt societatem Syphacis regis, cuius maxime fiducia traiecturum in Africam Romanum crediderunt. Erat Hasdrubali Gisgonis filio non hospitium modo cum rege, de quo ante dictum est, quum ex Hispania forte in idem tempus Scipio atque Hasdrubal convenerunt: sed mentio quoque inchoata affinitatis, ut rex duceret filiam Hasdrubalis. Ad eam rem consummandam tempusque 9
nuptiis statuendum (iam enim et nubilis erat virgo) profectus Hasdrubal, ut accensum cupiditate (et sunt ante omnes Numidae barbaros effusi in Venerem) sensit, virginem ab Carthagine arcessit, maturatque nuptias: et inter aliam

Hasdrubalis filiam ducit Syphax.

7 *Clodius Licinius*] Meminit Cic. de Legg. i. 6. Clodii, historiarum scriptoris: qui si hic est *Clodius Licinius*, eius aetas certo cognoscetur. Docet enim ibidem Cicero illum, de quo agit, Clodium scripsisse post Coelium Antipatrum, ac proinde circa Syllana tempora. Crev.

8 *Tullianum*] *Inferiorem carcerem* vocat ipse Livius infr. xxxiv. 44. Hunc locum sic describit Sall. Cat. 55. "Est in carcere locus, quod Tullianum appellatur .... circiter duodecim pedes humi depressus. Eum muniunt undique parietes, atque insuper camera lapideis fornicibus vincta: sed incultu, tenebris, odore foeda atque terribilis eius facies." In eum demittebant sontes quibus gula laqueo frangenda esset. *Tullianum* dicebatur a Ser. Tullio rege, qui eam carceris partem aedificaverat. Ceterum, quod hic dubitanter et adiecto auctoris nomine de Pleminio in carcere necato memorat Livius, id tanquam certum, nec sibi ullo modo suspectum, rursus narrat loco supra allato. Crev. Carcer hodie exstat infra ecclesiam S. Iosephi. cf. Nardini di Rom. Antica ii. p. 281.

9 *Ad eam rem consummandam*] *Confirmandam* plur. codd. exhibent. An huius aevi verbum sit *consummare* dubitat Drakenborchius, sed supr. xxviii. 17. id usurpatum habemus.

gratulationem, ut publicum quoque foedus privato adiiceretur, societas inter populum Carthaginiensem regemque, data ultro citroque fide, eosdem amicos inimicosque habituros, iureiurando affirmatur. Ceterum Hasdrubal, memor et cum Scipione initae regi societatis, et quam vana et mutabilia barbarorum ingenia essent, veritus, ne, si traiiceret in Africam Scipio, parvum vinculum eae nuptiae essent, dum accensum recenti amore Numidam habet, perpellit, blanditiis quoque puellae adhibitis, ut legatos in Siciliam ad Scipionem mittat, per quos moneat eum, 'Ne prioribus 'suis promissis fretus in Africam traiiciat. Se et nuptiis 'civis Carthaginiensis, filiae Hasdrubalis, quem viderit 'apud se in hospitio, et publico etiam foedere cum populo 'Carthaginiensi iunctum. Optare primum, ut procul ab 'Africa, sicut adhuc fecerint, bellum Romani cum Carthaginiensibus gerant, ne sibi interesse certaminibus eorum, 'armaque aut haec, aut illa, abnuentem alteram societatem, 'sequi necesse sit. Si non abstineat Africa Scipio, et Carthagini exercitum admoveat, sibi necessarium fore, et pro 'terra Africa, in qua et ipse sit genitus, et pro patria coniugis suae, proque parente ac penatibus dimicare.'

U. C. 548. A. C. 204.

Scipioni amicitiam renuntiat.

24.

Cum his mandatis ab rege legati ad Scipionem missi, Syracusis eum convenerunt. Scipio, quanquam magno momento rerum in Africa gerendarum magnaque spe destitutus erat, legatis propere, priusquam res vulgaretur, remissis in Africam, literas dat ad regem, quibus etiam atque etiam monet eum, 'Ne iura hospitii secum, neu cum 'populo Romano initae societatis, neu fas, fidem, dextras, 'deos testes atque arbitros conventorum, fallat.' Ceterum, quando neque celari adventus Numidarum poterat, (vagati enim in urbe, obversatique praetorio erant) et, si sileretur, quid petentes venissent, periculum erat, ne vera eo ipso, quod celarentur, sua sponte magis emanarent, timorque in exercitum incideret, ne simul cum rege et Carthaginiensibus foret bellandum, avertit a vero falsis praeoccupando mentes hominum. Et, vocatis ad concionem militibus, 'Non ultra esse cunctandum,' ait. 'Instare, ut in Africam 'quam primum traiiciat, socios reges. Masinissam prius 'ipsum ad Laelium venisse, querentem, quod cunctando 'tempus tereretur. Nunc Syphacem mittere legatos, idem 'admirantem, quae tam diuturnae morae sit causa: postulantemque, ut aut traiiciatur tandem in Africam exercitus, 'aut, si mutata consilia sint, certior fiat, ut et ipse sibi ac 'regno suo possit consulere. Itaque, paratis iam omnibus 'instructisque, et re iam non ultra recipiente[1] cunctationem.

Quam rem sedulo dissimulat apud milites Scipio.

1 *Recipiente cunctationem*] h. e. Admittente.

U. C. 548. A. C. 204. 'in animo sibi esse, Lilybaeum classe traducta, eodemque 'omnibus peditum equitumque copiis contractis, quae prima 'dies cursum navibus daret, deis bene iuvantibus, in Africam traiicere.' Literas ad M. Pomponium mittit, ut, si ei videretur, Lilybaeum veniret: ut communiter consulerent, quas potissimum legiones, et quantum militum numerum in Africam traiiceret. Item circum oram omnem maritimam misit, ut naves onerariae comprehensae Lilybaeum omnes contraherentur. Quicquid militum naviumque in Sicilia erat, quum Lilybaeum convenissent, et nec urbs multitudinem hominum, nec portus naves caperet, tantus omnibus ardor erat in Africam traiiciendi, ut non ad bellum duci viderentur, sed ad certa victoriae praemia. Praecipue, qui superabant ex Cannensi exercitu, milites, illo, non alio duce, credebant, navata reipublicae opera, finire se militiam ignominiosam posse. Et Scipio minime id genus militum aspernabatur: ut qui neque ad Cannas ignavia eorum cladem acceptam sciret, neque ullos aeque veteres milites in exercitu Romano esse, expertosque non variis proeliis modo, sed urbibus etiam oppugnandis. Quinta et sexta Cannenses erant legiones. Eas se traiecturum in Africam quum dixisset, singulos milites inspexit: relictisque, quos non idoneos credebat, in locum eorum subiecit, quos secum ex Italia adduxerat; supplevitque ita eas legiones, ut singulae sena millia et ducenos pedites, trecenos haberent equites: sociorum item Latini nominis pedites equitesque de exercitu Cannensi legit.

It Lilybaeum.

25. Quantum militum in Africam transportatum sit, non parvo numero inter auctores discrepat. Alibi decem millia peditum, duo millia et ducentos equites, alibi sexdecim millia peditum, mille et sexcentos equites; alibi parte plus dimidia rem auctam, quinque et triginta millia peditum equitumque in naves imposita invenio. Quidam non adiecere numerum: inter quos me ipse in re dubia poni malim. Coelius, ut abstinet numero, ita ad immensum multitudinis speciem auget. Volucres ad terram delapsas clamore militum ait, tantamque multitudinem conscendisse naves, ut nemo mortalium, aut in Italia, aut in Sicilia, relinqui videretur.

Copiae naves conscendunt.

Milites ut in naves ordine ac sine tumultu conscenderent, ipse eam sibi curam sumpsit. Nauticos C. Laelius, qui classis praefectus erat, in navibus, ante conscendere coactos, continuit. Commeatus imponendi M. Pomponio praetori cura data: quinque et quadraginta dierum cibaria, e quibus quindecim dierum cocta, imposita. Ut omnes iam in navibus erant, scaphas circummisit, ut ex navibus guberna-

U. C. 548.
A. C. 204.

2 toresque et magistri navium et bini milites in forum convenirent ad imperia accipienda. Postquam convenerunt, primum ab iis quaesivit, si aquam hominibus iumentisque in totidem dies, quot frumentum, imposuissent. Ubi responderunt, aquam dierum quinque et quadraginta in
3 navibus esse; tum edixit militibus, ut silentium quieti nautis sine certamine ad ministeria exsequenda bene obe-
4 dientes praestarent. Cum viginti rostratis se ac L. Scipionem ab dextro cornu, laevum, totidem rostratas, et C. Laelium praefectum classis cum M. Porcio Catone (quaestor is tum erat) onerariis futurum praesidio. Lumina in navibus singula rostratae, bina onerariae haberent: in praetoria
5 nave insigne nocturnum trium luminum fore. Emporia ut peterent, gubernatoribus edixit. Fertilissimus ager, eoque abundans omnium copia rerum est regio, et imbelles (quod plerumque in uberi agro evenit) barbari sunt: priusque, quam Carthagine subveniretur, opprimi videbantur posse. Iis editis imperiis, redire ad naves iussi: et postero die, deis bene iuvantibus, signo dato solvere naves.

Ordo classis.

26.

Multae classes Romanae e Sicilia atque ipso illo portu profectae erant. Ceterum non eo bello solum, (nec id mirum; praedatum enim tantummodo pleraeque classes ierant) sed ne priore quidem, ulla profectio tanti spectaculi fuit; quanquam si magnitudine classis aestimaretur, et bini
6 consules cum binis exercitibus ante traiecerant, et prope totidem rostratae in illis classibus fuerant, quot onerariis Scipio tum traiiciebat. Nam, praeter quadraginta longas naves, quadringentis ferme onerariis exercitum transvexit.
7 Sed et bellum bello, secundum priore, ut atrocius Romanis videretur, quum quod in Italia bellabatur, tum ingentes strages tot exercituum, simul caesis ducibus, effecerant: et

Classis solvit.

2 *Magistri navium*] Intelligendi videntur magistri, sive praefecti sociorum navalium, de quibus mentionem facit Livius infr. xliii. 8. Crev.

3 *Ut silentium*] Ut quieti ac bene obedientes suis ducibus, silentium praestarent nautis ad ministeria nautica exsequenda, abstinentes omni certamine adversus eos, sed sinentes eos sine tumultu id agere quod sui officii esset. Crev.

4 *Cum viginti rostratis*] Se ac L. Scipionem ab dextro cornu cum viginti rostratis; C. Laelium praefectum classis et M. Porcium Catonem cum viginti quoque rostratis futuros onerariis praesidio. Haec erat directa ac simplex loquendi forma. At maluit Livius variare orationem: *laevum* cornu, *totidem rostratas*, id est, quod quidem cornu totidem rostratas habiturum erat. Crev.

5 *Emporia ut peterent*] Africae regionem *Emporia* neutro genere, Hispaniae urbem *Emporias* feminino dici monet Duker.

6 *Prope totidem rostratae*] M. Regulus et L. Manlius consules trecentis triginta rostratis navibus e Sicilia solverunt, teste Polyb. i. 25. Aliae quoque classes Romanae illo bello parem, aut etiam maiorem numerum longarum navium habuerunt. Crev.

7 *Sed et bellum bello*] Sed et secundum bellum priore bello atrocius Romanis videbatur, tum quia in Italia bellabatur, tum quia tot exercitus caesi cum ducibus ipsis ab Hannibale fuerant. Crev.

U. C. 548. A. C. 204. Scipio dux, partim factis fortibus, partim suapte fortuna quadam ingentis ad incrementa gloriae celebratus, converterat animos: simul et mens ipsa traiiciendi, nulli ante eo bello duci tentata, quod ad Hannibalem detrahendum ex Italia, transferendumque et finiendum in Africa bellum, se transire vulgaverat. Concurrerat ad spectaculum in portum omnis turba, non habitantium modo Lilybaei, sed legationum omnium ex Sicilia: quae et ad prosequendum Scipionem officii causa convenerant, et praetorem provinciae M. Pomponium secutae fuerant. Ad hoc legiones, quae in Sicilia relinquebantur, ad prosequendos commilitones processerant: nec classis modo prospectantibus e terra, sed terra etiam omnis circa referta turba spectaculo
27. navigantibus erat. Ubi illuxit, Scipio e praetoria nave,
Scipionis precatio. silentio per praeconem facto, 'Divi divaeque,' inquit,
'maria terrasque qui colitis, vos precor quaesoque, uti,
'quae in meo imperio gesta sunt, geruntur, postque ge-
'rentur, ea mihi, populo plebique Romanae, sociis nomi-
'nique Latino, qui populi Romani, quique meam sectam,
'imperium, auspiciumque terra, mari, amnibusque sequun-
'tur, bene verruncent: eaque vos omnia bene iuvetis: 8
'bonis auctibus auxitis: salvos incolumesque, victis per-
'duellibus victores, spoliis decoratos, praeda onustos tri-
'umphantesque, mecum domos reduces sistatis: inimi-
'corum hostiumque ulciscendorum copiam faxitis: quae-
'que populus Carthaginiensis in civitatem nostram facere
'molitus est, ea ut mihi populoque Romano in civitatem
'Carthaginiensium exempla edendi facultatem detis.' Se-
cundum eas preces cruda exta victimae, uti mos est, in 9
mare porricit, tubaque signum dedit proficiscendi. Vento secundo vehementi satis profecti, celeriter e conspectu terrae ablati sunt: et a meridie nebula occepit, ita ut vix concursus navium inter se vitarent. Lenior ventus in alto factus. Noctem insequentem eadem caligo obtinuit: sole orto est discussa, et addita vis vento. Iam terram cernebant. Haud ita multo post gubernator Scipioni ait, 'non 'plus quinque millia passuum Africam abesse: Mercurii 'promontorium se cernere. Si iubeat eo dirigi, iam in 'portu fore omnem classem.' Scipio, ut in conspectu terra fuit, precatus, uti bono reipublicae suoque Africam viderit, dare vela, et alium infra navibus accessum petere iubet. Vento eodem ferebantur. Ceterum nebula sub idem ferme

8 *Bene verruncent*] Bene vertant. Quemadmodum *averruncare* antique pro avertere, ita *verruncare* pro *vertere* dici monet Gronovius, qui a Graeco *ἐρύκειν* originem Latini verbi ducendam censet.

9 *In mare porricit*] Hoc verbum sollenne sacrorum est. cf. Varro. de Re Rust. i. 29. *Exta deis cum dabant, porricere dicebant.*

tempus, quo pridie, exorta conspectum terrae ademit, et ventus premente nebula cecidit. Nox deinde incertiora omnia fecit. Itaque ancoras, ne aut inter se concurrerent naves, aut terrae inferrentur, iecere. Ubi illuxit, ventus idem coortus, nebula disiecta, aperuit omnia Africae litora. Scipio, quod esset proximum promontorium, percunctatus, quum Pulchri promontorium id vocari audisset, 'Placet 'omen,' inquit; 'huc dirigite naves.' Eo classis decurrit: copiaeque omnes in terram expositae sunt.

U. C. 548. A. C. 204.

Ad Pulchri Prom. appellit.

Prosperam navigationem sine terrore ac tumultu fuisse, permultis Graecis Latinisque auctoribus credidi: Coelius unus, praeterquam quod non mersas fluctibus naves, ceteros omnes coelestes maritimosque terrores, postremo abreptam tempestate ab Africa classem ad insulam Aegimurum, inde aegre correctum cursum, exponit: et, prope obrutis navibus, iniussu imperatoris, scaphis, haud secus quam naufragos, milites sine armis cum ingenti tumultu in terram evasisse.

28. Terror in Africa.

Expositis copiis, Romani castra in proximis tumulis metantur. Iam non in maritimos modo agros, conspectu primum classis, dein tumultu egredientium in terram, pavor terrorque pervenerat, sed in ipsas urbes. Neque enim hominum modo turba, mulierum puerorumque agminibus immixta, omnes passim compleverat vias, sed pecora quoque prae se agrestes agebant; ut relinqui subito Africam diceres. Urbibus vero ipsis maiorem, quam quem secum attulerant, terrorem inferebant. Praecipue Carthaginis prope ut captae tumultus fuit. Nam post M. Atilium Regulum et L. Manlium consules, annis prope quinquaginta,[1] nullum Romanum exercitum viderant, praeter praedatorias classes, quibus exscensiones in agros maritimos factae erant: raptisque, quae obvia fors fecerat, prius recursum semper ad naves, quam clamor agrestes conciret, fuerat. Eo maior tum fuga pavorque in urbe fuit. Et, hercule, neque exercitus domi validus, neque dux, quem opponerent, erat. Hasdrubal, Gisgonis filius, genere, fama, divitiis, regia tum etiam affinitate, longe primus civitatis erat: sed eum ab illo ipso Scipione aliquot proeliis fusum pulsumque in Hispania meminerant: nec magis ducem duci parem, quam tumultuarium exercitum suum Romano exercitui esse. Itaque, velut si urbem extemplo aggressurus Scipio foret, ita ad arma est conclamatum: portaeque raptim clausae et armati in muris, vigiliaeque et stationes dispositae, ac nocte insequenti vigilatum est. Postero die

1 *Annis prope quinquaginta*] Imo hic est annus quinquagesimus tertius a M. Regulo, L. Manlio consulibus. cf. supr. xxviii. 43.

U. C. 548. A. C. 204. quingenti equites, speculatum ad mare turbandosque egredientes ex navibus missi, in stationes Romanorum inciderunt. Iam enim Scipio, classe Uticam missa, ipse haud ita multum progressus a mari, tumulos proximos ceperat; equites et in stationibus locis idoneis posuerat, et per agros

29. Scipio agros populatur, victo equitatu Carthagin.

miserat praedatum. Ii cum Carthaginiensi equitatu proelium quum commisissent, paucos in ipso certamine, plerosque fugientes persecuti (in quibus praefectum quoque Hannonem, nobilem iuvenem) occiderunt. Scipio non agros modo circa vastavit, sed urbem etiam proximam Afrorum 2
satis opulentam cepit: ubi praeter cetera, quae extemplo in naves onerarias imposita, missaque in Siciliam erant, octo millia liberorum servorumque capitum sunt capta.

Masinissa ad Romanos venit.

Laetissimus tamen Romanis in principio rerum gerendarum adventus fuit Masinissae: quem quidam cum ducentis haud amplius equitibus, plerique cum duum millium equitatu tradunt venisse. Ceterum quum longe maximus omnium aetatis suae regum hic fuerit, plurimumque rem Romanam iuverit, operae pretium videtur excedere paullu- 3
lum ad enarrandum, quam varia fortuna usus sit in amittendo recuperandoque paterno regno.

Masinissae varia fortuna.

Militanti pro Carthaginiensibus in Hispania pater ei moritur: Galae nomen erat. Regnum ad fratrem regis 4
Oesalcem, pergrandem natu, (mos ita apud Numidas est) pervenit. Haud multo post, Oesalce quoque mortuo, maior ex duobus filiis eius Capusa, puero admodum altero, paternum imperium accepit. Ceterum quum magis iure 5
gentis, quam auctoritate inter suos aut viribus, obtineret regnum; exstitit quidam, Mezetulus nomine, non alienus sanguine regibus, familiae semper inimicae, ac de imperio varia fortuna cum iis, qui tum obtinebant, certantis. Is, concitatis popularibus, apud quos, invidia regum, magnae 6
auctoritatis erat, castris palam positis, descendere regem in aciem, ac dimicare de regno coegit. In eo proelio Capusa cum multis principum cecidit: gens Massylorum omnis 7

2 *Sed urbem etiam proximam*] Hanc urbem Appianus in Libyco p. 8. vocat Λόχαν. SIGON.

3 *Excedere*] Deflectere a re proposita, excedere quasi finibus rei propositae. RASCH.

4 *Regnum ad fratrem regis Oesalcem*] Similem ordinem successionis, ut in demortui regis, sive principis locum non filius subiret, sed frater, in Hispania quoque servatum apparet supr. xxviii. 21. Vide alia exempla apud Grotium de iure belli et pacis ii. 7. 24. CREV.

5 *Magis iure gentis, quam auctoritate . . . aut viribus*] Ius gentis regem legitimum facit, auctoritas venerabilem, vires potentem. Sic distingui debet harum vocum sensus, *iure gentis, auctoritate, viribus.* CREV.

6 *Invidia regum*] Invidia in reges concitata.

7 *Gens Massylorum omnis*] Paternum Masinissae regnum. *Masaesyli* parebant Syphaci. Utrique populo commune erat *Numidarum* nomen. CREV.

in ditionem imperiumque Mezetuli concessit. Regio U. C. 548.
tamen nomine abstinuit: contentusque nomine modico A. C. 204.
tutoris, puerum Lacumacen, qui stirpis regiae supererat, regem appellat. Carthaginiensem nobilem feminam, sororis filiam Hannibalis, quae proxime Oesalci regi nupta
8 fuerat, matrimonio sibi iungit, spe Carthaginiensium societatis; et cum Syphace hospitium vetustum legatis missis renovat, omnia ea auxilia praeparans adversus Masinissam.
Et Masinissa, audita morte patrui, dein nece fratris pa- 30.
truelis, ex Hispania in Mauritaniam (Bocchar ea tempestate rex Maurorum erat) traiicit. Ab eo supplex infimis precibus auxilium itineri, quoniam bello non poterat, quattuor millia Maurorum impetravit. Cum iis, praemisso nuntio ad paternos suosque amicos, quum ad fines regni pervenisset, quingenti ferme Numidae ad eum convenerunt. Igitur Mauris inde, sicut convenerat, retro ad regem remissis, quanquam aliquanto minor spe multitudo, nec cum qua tantam rem aggredi satis auderet, conveniret; ratus agendo ac moliendo vires quoque ad agendum aliquid col-
9 lecturum, proficiscenti ad Syphacem Lacumaci regulo ad Thapsum occurrit. Trepidum agmen quum in urbem refugisset, urbem Masinissa primo impetu capit: ex regiis alios tradentes se recipit, alios vim parantes occidit. Pars maxima cum ipso puero inter tumultum ad Syphacem, quo primum intenderant iter, pervenerunt. Fama huius modicae rei, in principio rerum prospere actae, convertit ad Masinissam Numidas: affluebantque undique ex agris vicisque veteres milites Galae, et invitabant iuvenem ad recuperandum paternum regnum. Numero militum aliquantum Mezetulus superabat. Nam et ipse cum exer-
1 citum, quo Capusam vicerat, et ex receptis post caedem regis aliquot habebat: et puer Lacumaces ab Syphace auxilia ingentia adduxerat. Quindecim millia peditum Mezetulo, decem millia equitum erant. Quibuscum Masinissa, nequaquam tantum peditum equitumve habens, acie conflixit. Vicit tamen et veterum militum virtus et

8 *Spe Carthaginiensium societatis*] Ex hoc loco, et iis quae capite sequenti narrantur, patet Carthaginienses Lacumaci et Mezetulo contra Masinissam favisse. Atque hac maxime causa suspicari possumus Numidam a Carthaginiensibus alienatum ad Romanos descisse. Congruunt tempora. Etenim Masinissa etiam tum in Hispania erat, quum eius regnum Mezetulus invasit. Postea novas odio eius in Poenos vires addidit profecto tradita Syphaci contra fidem ipsi datam in matrimonium Sophonisba. Vid. nostrum supr. xxviii. 16. et ea quae ibi annotavimus. Crev.

9 *Ad Thapsum*] Mendum in hac voce latere suspicantur plures critici, et urbis clarioris nomen pro minus cognitae urbis nomine a librariis scriptum esse, quod tamen coniectura assequi difficilius esset.

1 *Et ex receptis*] Et aliquot habebat ex iis, quos post caedem Capusae regis ad sua signa revocaverat. Crev.

U. C. 548. A. C. 204. prudentia inter Romana et Punica arma exercitati ducis. Regulus cum tutore et exigua Masaesylorum manu in Carthaginiensium agrum perfugit. Ita recuperato regno paterno, Masinissa, quia sibi adversus Syphacem haud paullo maiorem restare dimicationem cernebat, optimum ratus cum fratre patruele gratiam reconciliare, missis, qui et puero spem facerent, si in fidem Masinissae sese permisisset, futurum in eodem honore, quo apud Galam Oesalces quondam fuisset; et qui Mezetulo, praeter impunitatem, 2 sua omnia cum fide restitui sponderent; ambo praeoptantes exsilio modicam domi fortunam, omnia, ne id fieret, Carthaginiensibus de industria agentibus, ad sese perduxit.

31. Syphacem Hasdrubal in Masinissam instigat.

Hasdrubal tum forte, quum haec gerebantur, apud Syphacem erat. Qui Numidae, haud sane multum ad se pertinere credenti, utrum penes Lacumacen, an Masinissam regnum Massylorum esset, 'falli eum magnopere,' ait, 'si 'Masinissam iisdem contentum fore, quibus patrem Galam, 'aut patruum eius Oesalcem, credat: multo maiorem in'dolem in eo animi ingeniique esse, quam in ullo gentis 'eius unquam fuisset. Saepe eum in Hispania rarae inter 'homines virtutis specimen dedisse sociis pariter hostibus'que: et Syphacem, et Carthaginienses, nisi orientem illum 'ignem oppressissent, ingenti mox incendio, quum iam 'nullam opem ferre possent, arsuros. Adhuc teneras et 'fragiles eius vires esse, vixdum coalescens foventis reg'num.' Instando stimulandoque pervincit, ut exercitum ad fines Massylorum admoveat; atque in agro, de quo saepe cum Gala non verbis modo disceptatum, sed etiam armis certatum fuerat, tanquam haud dubie iuris sui, castra locet. 'Si quis arceat, id quod maxime opus sit, acie 'dimicaturum: sin per metum agro cedatur, in medium 'regnum eundum. Aut sine certamine concessuros in 'ditionem eius Massylos, aut nequaquam pares futuros 'armis.'

Syphax vincit Masinissam.

His vocibus incitatus Syphax Masinissae bellum infert, et primo certamine Massylos fundit fugatque. Masinissa cum paucis equitibus ex acie in montem (Balbum incolae vocant) perfugit. Familiae aliquot cum mapalibus 3 pecoribusque suis (ea pecunia illis est) persecuti sunt 4 regem: cetera Massylorum multitudo in ditionem Syphacis concessit. Quem ceperant exsules montem, herbidus aquosusque est; et, quia pecori bonus alendo erat, ho-

2 *Et qui Mezetulo*] Gronovius recidit τὸ *qui:* nec immerito, nisi alios ad Lacumacem, alios ad Mezetulum legavit Masinissa. Tunc enim nihil mutandum foret. Crev.

3 *Cum mapalibus*] Ergo et Numidae erant in illorum populorum numero, qui vagas secum circumferebant domos. cf. Plin. H. N. v. 3. Sall. Iugurth. 18.

4 *Ea pecunia illis est*] Ut quibus nummus non esset, sed in pecoribus omnia bona constarent.

U. C. 548. A. C. 204.

minum quoque, carne ac lacte vescentium, abunde sufficiebat alimentis. Inde nocturnis primo ac furtivis incursionibus, deinde aperto latrocinio, infesta omnia circa esse: maxime uri Carthaginiensis ager, quia et plus praedae, quam inter Numidas, et latrocinium tutius erat. Iamque adeo licenter eludebant, ut ad mare devectam praedam venderent mercatoribus, appellentibus naves ad id ipsum; pluresque, quam iusto saepe in bello, Carthaginiensium caderent caperenturque. Deplorabant ea apud Syphacem Carthaginienses, infensumque et ipsum ad reliquias belli persequendas instigabant. Sed vix regium videbatur, latronem vagum in montibus consectari. Bocchar, ex prae- 32.

Bocchar mittitur in Masinissam.

fectis regiis vir acer et impiger, ad id delectus. Ei data quattuor millia peditum, duo equitum: praemiorumque ingentium spe oneratus, si caput Masinissae retulisset, aut vivum (id vero inaestimabile gaudium fore) cepisset, palatos incurioseque agentes improviso adortus, pecorum hominumque ingenti multitudine a praesidio armatorum exclusa, Masinissam ipsum cum paucis in verticem montis compellit. Inde, prope ut iam debellato, nec praeda modo pecorum hominumque captorum missa ad regem, sed copiis etiam, ut aliquanto maioribus, quam pro reliquiis belli, re-
5 missis, cum haud amplius peditibus mille ducentisque equitibus, degressum iugis Masinissam persecutus, in valle arta, faucibus utrimque obsessis, inclusit. Ibi ingens caedes Massylorum facta. Masinissa cum quinquaginta haud amplius equitibus per anfractus montis ignotos sequentibus se eripuit. Tenuit tamen vestigia Bocchar: adeptusque eum patentibus prope Clupeam urbem campis, ita circumvenit, ut, praeter quattuor equites, omnes ad unum interficeret. Cum iis ipsum quoque Masinissam saucium prope e manibus inter tumultum amisit. In conspectu erant fugientes; ala equitum, dispersa toto campo, quibusdam, ut occurrerent, per obliqua tendentibus, quinque hostes sequebatur. Amnis ingens fugientes accepit,

Masinissa insilit in fluvium, unde cum duobus emergit.

(neque enim cunctanter, ut quos maior metus urgeret, immiserant equos) raptique gurgite, et in obliquum praelati. Duobus in conspectu hostium in praerapidum gurgitem haustis, ipse periisse creditus. At duo reliqui equites cum eo inter virgulta ulterioris ripae emerserunt. Is finis Bocchari sequendi fuit, nec ingredi flumen auso, nec habere
6 credenti se iam, quem sequeretur. Inde vanus auctor absumpti Masinissae ad regem rediit; missique, qui Car-

5 *Cum haud amplius peditibus mille*] Ita pro vulg. *quingentis haud amplius peditibus* Gronovius legendum censet.

6 *Inde vanus auctor absumpti*] Falso nuntians perisse Masinissam.

U. C. 548. A. C. 204. thaginem gaudium ingens nuntiarent: totaque Africa fama 7 mortis Masinissae repleta varie animos affecit.

In spelunca latens, vulnus curat. Masinissa in spelunca occulta, quum herbis curaret vulnus, duorum equitum latrocinio per dies aliquot vixit. Ubi primum ducta cicatrix, patique posse visa iactationem, audacia ingenti pergit ire ad regnum repetendum: atque, in ipso itinere haud plus quadraginta equitibus collectis, quum in Massylos, palam iam quis esset ferens, venisset, tantum motum quum favore pristino, tum gaudio insperato, quod, quem perisse crediderant, incolumem cernebant, fecit, ut intra paucos dies sex millia peditum armatorum, quattuor equitum, ad eum convenirent: iamque non in possessione modo paterni regni esset, sed etiam socios Carthaginiensium populos Masaesylorumque fines (id Syphacis regnum erat) vastaret. Inde, irritato ad bellum Syphace, inter Cirtam Hipponemque in iugis opportunorum ad omnia montium consedit.

33. Syphax adversus eum contendit. Maiorem igitur eam rem Syphax ratus, quam ut per praefectum ageret, cum filio iuvene (nomen Verminae erat) parte exercitus missa, imperat, ut, circumducto agmine, in se intentum hostem ab tergo invadat. Nocte profectus Vermina, qui ex occulto aggressurus erat: Syphax autem interdiu aperto itinere, ut qui, signis collatis, acie dimicaturus esset, movit castra. Ubi tempus visum est, quo pervenisse iam circummissi videri poterant, et ipse leni clivo ferente ad hostem, quum multitudine fretus, tum praeparatis ab tergo insidiis, per adversum montem erectam aciem ducit. Masinissa fiducia maxime loci, quo multo aequiore pugnaturus erat, et ipse dirigit suos. Atrox proelium et diu anceps fuit; loco et virtute militum Masinissam, multitudine, quae nimio maior erat, Syphacem iuvante. Ea multitudo divisa, quum pars a fronte urgeret, pars a tergo se circumfudisset, victoriam haud dubiam Syphaci dedit: et ne effugium quidem patebat hinc a fronte, hinc ab tergo inclusis. Itaque ceteri pedites equitesque caesi aut capti. Ducentos ferme equites Masinissa circa se conglobatos, divisosque turmatim in tres partes, erumpere iubet; loco praedicto, in quem ex dissipata convenirent fuga.

Masinissa cum paucis evadit. Ipse, qua intenderat, inter media tela hostium evasit. Duae turmae haesere: altera metu dedita hosti; pertinacior in repugnando telis obruta et 8 confixa est. Verminam prope vestigiis instantem, in alia

7 *Totaque Africa fama mortis*] sc. Quum tota Africa Masinissae mortis fama repleta esset, id varie hominum animos affecit. Sed Crevierius multo concinniorem locutionem fore censet, si, resecta voce *repleta*, *totaque Africa* in auferendi casu poni intelligamus. Locum vitio laborare Drakenb. existimat. Equidem de industria Graecorum more ita scripsisse Livium suspicor.

8 *Pertinacior in repugnando*] Ea scilicet *altera*, quae pertinacior in repugnando erat.

9 atque alia flectendo itinera eludens, taedio et desperatione U. C. 548.
tandem fessum, absistere sequendo coegit. Ipse cum sex- A. C. 204.
aginta equitibus ad minorem Syrtim pervenit. Ibi cum
1 conscientia egregia saepe repetiti regni paterni, inter Pu-
2 nica Emporia gentemque Garamantum omne tempus,
usque ad C. Laelii classisque Romanae adventum in Africam, consumpsit. Haec animum inclinant, ut cum modico potius, quam cum magno praesidio equitum, ad Scipionem quoque postea venisse Masinissam credam: quippe illa regnantis multitudo, haec paucitas exsulis fortunae conveniens est.

34. Carthaginienses novum equitatum sibi comparant.

Carthaginienses, ala equitum cum praefecto amissa, alio equitatu per novum delectum comparato, Hamonem Hamilcaris filium praeficiunt. Hasdrubalem subinde ac Syphacem per literas nuntiosque, postremo etiam per legatos, arcessunt: Hasdrubalem opem ferre prope circumsessae patriae iubent: Syphacem orant, ut Carthagini, ut universae Africae subveniat. Ad Uticam tum castra Scipio, ferme mille passus ab urbe, habebat, translata a mari, ubi paucos dies stativa coniuncta classi fuerant. Hanno, nequaquam satis valido, non modo ad lacessendum hostem, sed ne ad tuendos quidem a populationibus agros, equitatu accepto, id omnium primum egit, ut per conquisitionem numerum equitum augeret. Nec aliarum gentium aspernatus, maxime tamen Numidas (id longe primum equitum in Africa est genus) conducit. Iam ad quattuor millia
3 equitum habebat, quum Salecam nomine urbem occupavit;
quindecim ferme millia ab Romanis castris. Quod ubi
4 Scipioni relatum est, 'Aestiva sub tectis equitatus!' inquit.
'Sint vel plures; dum talem ducem habeant.' Eoque
5 minus sibi cessandum ratus, quo illi segnius rem agerent,

9 *Flectendo itinera eludens*] *Itinere* coniecit Iac. Gronov. quem secutus est Crevier. sed *itinera* Drak. et Bekker. servant.

1 *Punica Emporia*] Intellige regionem, de qua supr. 25. De ea rursus, xxxiv. 62. sic habet noster: *Emporia vocant eam regionem. Ora est minoris Syrtis, et agri uberis. Una civitas eius, Leptis.* Non ita longe ab ea incolunt Garamantes, meridiem versus. Et meminisse oportet, Masinissam tunc huc illuc vagum errasse, et loca etiam a sese mutuo aliquantum dissita alterno cursu attingere potuisse. Crev.

2 *Garamantum omne tempus, usque*] Haec verba nobis solus exhibuit Victor. codex. Reliqui nostri, ut et ii quos Gronovius excussit, iis carent. Nihil tamen videmus, quare ea repudiare debeamus. Crev.

3 *Salecam*] Hoc nomen varie in mss. habetur. Put. *Salaecam:* Victor. *Salecam.* Suspicatur Gronovius, cum quo Crevierius sentit, eandem hanc urbem esse, quae ab Appiano dicitur Λόχα. cf. supr. 29. *Saleram* vulgo legitur, quae Sigonio urbs ea esse videtur, quam Θολοῦντα Appianus vocat.

4 *Aestiva sub tectis equitatus*] Supple *agit.* Haec verba Scipionis sunt mirantis, quod equites suos Hannibal tam molliter habeat, ut eos sinat aestiva sub tectis agere, non durare sub pellibus cogat. Crev.

5 *Sibi cessandum*] Revocavimus pronomen *sibi*, quod Sigonius eiecerat, sed libri nostri tuentur. Crev.

U.C. 548. A. C. 204.

Masinissam cum equitatu praemissum portis obequitare, atque hostem ad pugnam elicere, iubet: ubi omnis multitudo se effudisset, graviorque iam in certamine esset, quam ut facile sustineri posset, cederet paullatim; se in tempore pugnae obventurum. Tantum moratus, quantum satis 6
temporis praegresso visum ad eliciendos hostes, cum Romano equitatu secutus, tegentibus tumulis, qui peropportune circa viae flexus oppositi erant, occultus processit.

Equestre proelium.

Masinissa, ex composito, nunc terrentis, nunc timentis modo, aut ipsis obequitabat portis, aut cedendo, quum timoris simulatio audaciam hosti faceret, ad insequendum temere eliciebat. Nondum omnes egressi erant, varieque dux fatigabatur, alios vino et somno graves arma capere, et frenare equos cogendo, aliis, ne sparsi et inconditi sine ordine, sine signis omnibus portis excurrerent, obsistendo. Primo incaute se evehentes Masinissa excipiebat: mox plures simul conferti porta effusi aequaverant certamen: postremo, iam omnis equitatus proelio quum adesset, sustineri ultra nequiere. Non tamen effusa fuga Masinissa, sed cedendo sensim, impetus eorum excipiebat: donec ad tumulos tegentes Romanum equitatum pertraxit. Inde exorti equites, et ipsi integris viribus, et recentibus equis, Hannoni Afrisque pugnando ac sequendo fessis se circumfudere: et Masinissa, flexis subito equis, in pugnam rediit.

Vincuntur Carthagi-nienses.

Mille ferme, qui primi agminis fuerant, ut quibus haud facilis receptus fuit, cum ipso duce Hannone interclusi atque interfecti sunt. Ceteros, ducis praecipue territos caede, effuse fugientes per tria millia passuum victores 7
secuti, ad duo praeterea millia equitum aut ceperunt, aut occiderunt. Inter eos satis constabat, non minus ducentos Carthaginiensium equites fuisse, et divitiis quosdam et genere illustres.

35. Eodem forte, quo haec gesta sunt, die naves, quae praedam in Siciliam vexerant, cum commeatu rediere; velut ominatae, ad praedam alteram repetendam sese venisse. Duos eodem nomine Carthaginiensium duces duobus equestribus proeliis interfectos, non omnes auctores sunt: veriti, credo, ne falleret bis relata eadem res. Coelius 8
quidem et Valerius captum etiam Hannonem tradunt. 9

6 *Quantum satis temporis praegresso visum*] Quantum credidit satis esse temporis, ut Masinissa, qui praegressus fuerat, posset elicere hostes ad pugnam. Crev.

7 *Per tria millia passuum*] *Per triginta millia*, quae voces in codd. quibusdam leguntur, reposuit Gronovius, quum rem vix memoratu dignam esse censeat, si victor eques hostem fugientem *per tria millia* passuum insecutus sit. Sed Drakenb. et Crevier. *triginta* non admittunt, quia numerus credibilem persequendi modum nimis excedat.

8 *Ne falleret*] Ne bis unam rem per imprudentiam narrarent. Crev.

9 *Captum etiam Hannonem*] Non interfectum, ut supr. memoratum est. Crev.

U. C. 548.
A. C. 204.
Scipio populatur Africam.

Scipio praefectos equitesque, prout cuiusque opera
fuerat, ante omnes Masinissam, insignibus donis donat: et,
firmo praesidio Salecae imposito, ipse cum cetero exercitu
profectus, non agris modo, quacumque incedebat, populatis,
sed urbibus etiam quibusdam vicisque expugnatis, late fuso
terrore belli, septimo die, quam profectus erat, magnam
vim hominum et pecoris et omnis generis praedae trahens,
in castra redit; gravesque iterum hostilibus spoliis naves
dimittit. Inde, omissis expeditionibus parvis populationi-
busque, ad oppugnandam Uticam omnes belli vires con-
vertit: eam deinde, si cepisset, sedem ad cetera exsequenda
1 habiturus. Simul et a classe navales socii, qua ex parte
urbs mari alluitur, simul et terrestris exercitus ab immi-
nente prope ipsis moenibus tumulo est admotus. Tor-
menta machinasque et advexerat secum, et ex Sicilia missa
cum commeatibus erant: et nova in armamentario, multis
talium operum artificibus de industria inclusis, fiebant.
Uticensibus tanta undique mole circumsessis in Cartha-
2 giniensi populo, Carthaginiensibus in Hasdrubale ita, si is
movisset Syphacem, spes omnis erat: sed desiderio indi-
gentium auxilii tardius cuncta movebantur. Hasdrubal,
intentissima conquisitione quum ad triginta millia peditum,
tria equitum confecisset, non tamen ante adventum Sy-
phacis castra propius hostem movere est ausus. Syphax
cum quinquaginta millibus peditum, decem equitum ad-
venit: confestimque motis ab Carthagine castris, haud
procul Utica munitionibusque Romanis consedit. Quorum
adventus hoc tamen momenti fecit, ut Scipio, quum quadra-
ginta ferme dies nequicquam omnia experiens obsedisset
Uticam, abscederet inde irrito incepto. Et (iam enim
3 hiems instabat) castra hiberna in promontorio, quod tenui
iugo continenti adhaerens in aliquantum maris spatium
4 extenditur, communit: uno vallo et navalia castra amplec-
5 titur. Iugo medio legionum castris impositis, litus ad sep-
tentrionem versum subductae naves navalesque socii

Uticam oppugnat.

Hasdrubalis et Syphacis ingentes copiae.

Scipio recedit ab Utica.

1 *Navales socii*] Milites classici. cf. supr. xxvi. 28.

2 *Ita, si is*] Modo tamen is Syphacem impulisset ad bellum.

3 *Quod tenui iugo*] Adhaerens continenti, sive terrae, per tenue iugum instar isthmi angusti. Hic locus postea a Scipionis hibernis dictus est *Corneliana* sive *Cornelia castra*, quo eum nomine appellant Caesar de Bello Civili ii. Plinius H. N. v. 4.

4 *Uno vallo et navalia castra*] *Et navalia et castra* ex emendatione Gronov. recepit Bekkerus, Drakenborchio non adversante.

5 *Litus ad septentrionem . . . ad alterum litus*] Magna codicum Gronovianorum manus, consentientibus nostris, pro voce *litus* utrobique exhibet *latus:* quod fortasse commodius videbitur. Possumus tamen intelligere iugum illud ita porrectum esse in altum, ut mari tum a septentrione, tum a meridie cingeretur: sicque nihil erit mutatione opus. Cetera huius loci recte se habent, licet varient scripti. Crev. Gronovium secutus est Bekker.

U. C. 548. A. C. 204.

tenebant: meridianam vallem ad alterum litus devexam equitatus. Haec in Africa usque ad extremum auctumni gesta.

36.

Commeatus ad Scipionem advecti.

Praeter convectum undique ex populatis circa agris frumentum, commeatusque ex Sicilia atque Italia advectos, Cn. Octavius propraetor ex Sardinia ab Ti. Claudio praetore, cuius ea provincia erat, ingentem vim frumenti advexit: horreaque non solum, quae iam facta erant, repleta, sed nova aedificata. Vestimenta exercitui deerant. Id mandatum Octavio, ut cum praetore ageret, si quid ex ea provincia comparari ac mitti posset. Ea quoque haud
segniter curata res. Mille ducentae togae brevi spatio, et 6
duodecim millia tunicarum missa.

Sempronius Cos. cum Hannibale male pugnat.

Aestate ea, qua haec in Africa gesta sunt, P. Sempronius consul, cui Bruttii provincia erat, in agro Crotoniensi cum Hannibale in ipso itinere tumultuario proelio conflixit.
Agminibus magis, quam acie, pugnatum est. Romani 7
pulsi, et tumultu verius, quam pugna, ad mille et ducenti de exercitu consulis interfecti: in castra trepide reditum. Neque oppugnare tamen ea hostes ausi. Ceterum silentio proximae noctis profectus inde consul, praemisso nuntio ad P. Licinium proconsulem, ut suas legiones admoveret, copias coniunxit. Ita duo duces, duo exercitus ad Hannibalem redierunt. Nec mora dimicandi facta est: quum
consuli duplicatae vires, Poeno recens victoria animo esset. 8
In primam aciem suas legiones Sempronius induxit: in subsidiis locatae P. Licinii legiones. Consul principio

Hannibalem acie vincit.

pugnae aedem Fortunae Primigeniae vovit, si eo die 9
hostes fudisset: composque eius voti fuit. Fusi ac fugati Poeni: supra quattuor millia armatorum caesa: paullo minus trecenti vivi capti, et equi quadraginta, et undecim militaria signa. Perculsus adverso proelio Hannibal Crotonem exercitum abduxit.

Cornelius Cos. Etruriam in officio continet.

Eodem tempore M. Cornelius consul in altera parte Italiae non tam armis, quam iudiciorum terrore, Etruriam continet, totam ferme ad Magonem, ac per eum ad spem novandi res, versam. Eas quaestiones ex senatusconsulto
minime ambitiose habuit: multique nobiles Etrusci, qui 1

6 *Mille ducentae togae*] cf. Supr. xxii. 54.

7 *Agminibus magis, quam acie*] Legionibus potius itineri, quam pugnae instructis. cf. supr. xxi. 57.

8 *Poeno recens victoria animo esset*] *Animo* casu sexto positum pro *in animo* habet Drakenb. ceterum *animo esse* non *in animo esse*, sc. animo obversari, sed *animo sumendo esse*, *animos facere* intelligit Doer.

9 *Fortunae Primigeniae*] Fortuna *Primigenia* dicta videtur ea, quae primum natis adesse crederetur. Huic templum antiquitus condiderat dicaveratque Servius Tullius, teste Plut. in Qu. Rom. Ceterum dedicatio huius aedis infr. xxxiv. 53. narratur.

1 *Minime ambitiose*] Ita ut neminis gratiam captaret, sed cuiusque meritum tantum spectaret. cf. supr. 16. *Scipionis . . . ambitio.*

aut ipsi ierant, aut miserant ad Magonem de populorum U. C. 548.
suorum defectione, primo praesentes erant condemnati; A. C. 204.
postea, conscientia sibimet ipsi exsilium consciscentes,
quum absentes damnati essent, corporibus subtractis, bona
2 tantum, quae publicari poterant, pignoranda poenae prae-
bebant.

Dum haec consules diversis regionibus agunt, censores 37.
interim Romae M. Livius et C. Claudius senatum recita- Livii et
verunt. Princeps iterum lectus Q. Fabius Maximus. Claudii
Notati septem: nemo tamen, qui sella curuli sedisset. censura.
3 Sarta tecta acriter et cum summa fide exegerunt. Viam e
4 foro Boario ad Veneris, et circa foros publicos, et aedem
Matris Magnae in Palatio faciendam locaverunt. Vectigal
5 6 etiam novum ex salaria annona statuerunt. Sextante sal
et Romae et per totam Italiam erat. Romae pretio eodem,
7 pluris in foris et conciliabulis, et alio alibi pretio praeben-
dum locaverunt. Id vectigal commentum alterum ex cen-
soribus satis credebant, populo iratum, quod iniquo iudicio
8 quondam damnatus esset: et in pretio salis maxime onera-
9 tas tribus, quarum opera damnatus erat, credebant. Inde
Salinatori Livio inditum cognomen. Lustrum conditum
serius, quia per provincias dimiserunt censores, ut civium
Romanorum in exercitibus, quantus ubique esset, referretur
numerus. Censa cum iis ducenta decem quattuor millia Census.
1 hominum: condidit lustrum C. Claudius Nero. Duodecim

2 *Pignoranda poenae*] Tanquam pignus ad poenam a se exsolvendam relictum suppeditabant. Doer.

3 *Sarta tecta*] *Opera publica*, inquit Festus, *quae locantur ut integra praestentur, sarta tecta vocantur. Etenim sarcire est integrum facere.* Exigunt igitur censores sarta tecta, dum cogunt redemptores aedificia publica, quae tuenda conduxerunt, integra praestare. Crev.

4 *Et circa foros publicos*] Et circa viam illam, vel fortasse, circa forum Boarium, foros publicos. *Foros* exponit ipse Livius supr. i. 35. "in Circo loca" unde spectarentur ludi, quae vocat Festus *Circensia spectacula*. Num igitur hic quoque *foros publicos* intelligemus spectacula, sive loca ex quibus spectarentur ludi gladiatorii, qui interdum in foro Boario ederentur? Crev.

5 *Ex salaria annona*] Ex annua salis venditione et quaestu. *Annona* iam de eo, quod anno quoque provenit. Doer.

6 *Sextante sal ... erat*] Salis mensura quaedam, (quae quum vulgo cognita esset, a Livio non exprimitur) ante inventum novum vectigal, venibat sextante, sive sexta assis parte.

7 *In foris et conciliabulis*] cf. Supr. xxv. 5. Niebhr. ii. n. 886.

8 *Damnatus esset*] cf. Supr. xxvii. 34.

9 *Maxime oneratas tribus*] Quomodo fieri potuerit, ut aliae tribus magis, aliae minus oneratae sint, se non intelligere Dukerus profitetur. Quippe Maecia tribus sola M. Livium non damnaverat, at si qui cives ex aliis tribubus Romae degerent, non magis onerati fuerunt, quam qui ex Maecia; nec qui ex Maecia extra illam in foris et conciliabulis aliisque Italiae locis habitabant, minus quam illi. Nescio an nodus hoc modo expediatur, si pretio maiore censores sal praebendum locaverint in oppidulis iis, in quibus negotiandi et nundinandi causa conveniebant cives ex iis tribubus, quarum maxime opera Livius damnatus erat.

1 *Duodecim deinde coloniarum*] cf. Supr. 15.

U. C. 548. A. C. 204.

deinde coloniarum, (quod nunquam antea factum erat) de-
ferentibus ipsarum coloniarum censoribus, censum acce-
perunt: ut, quantum numero militum, quantum pecunia
valerent, in publicis tabulis monumenta exstarent. Equi-
tum deinde census agi coeptus est: et ambo forte censores
equum publicum habebant. Quum ad tribum Polliam
ventum est, in qua M. Livii nomen erat, et praeco cunc-
taretur citare ipsum censorem; 'Cita,' inquit Nero, 'M.
'Livium:' et, sive ex residua et vetere simultate, sive
intempestiva iactatione severitatis inflatus, M. Livium, quia
populi iudicio esset damnatus, equum vendere iussit. Item 2
M. Livius, quum ad tribum Arniensem et nomen collegae
ventum est, vendere equum C. Claudium iussit, duarum
rerum causa: unius, quod falsum adversus se testimonium
dixisset; alterius, quod non sincera fide secum in gratiam
redisset. Itaque ibi foedum certamen inquinandi famam 3
alterius, cum suae famae damno, factum est. Exitu cen-
surae quum in leges iurasset C. Claudius, et in aerarium 4
escendisset, inter nomina eorum, quos aerarios relinquebat, 5
dedit collegae nomen. Deinde M. Livius in aerarium
venit, et, praeter Maeciam tribum, quae se nec condem-
nasset, neque condemnatum aut consulem aut censorem
fecisset, populum Romanum omnem, quattuor et triginta
tribus, aerarios reliquit: quod et innocentem se condem-
nassent, et condemnatum consulem et censorem fecissent:
neque infitiari possent, aut iudicio semel, aut comitiis bis
ab se peccatum esse. Inter quattuor et triginta tribus et
C. Claudium aerarium fore. Quod si exemplum haberet
bis eundem aerarium relinquendi, C. Claudium nominatim
se inter aerarios fuisse relicturum. Pravum certamen no- 6
tarum inter censores: castigatio inconstantiae populi cen-
soria, et gravitate temporum illorum digna. In invidia
censores quum essent, crescendi ex his ratus esse occa-
sionem Cn. Baebius tribunus plebis diem ad populum
utrique dixit. Ea res consensu Patrum discussa est, ne
postea obnoxia populari aurae censura esset. 7

Certamen notarum inter censores.

2 *Equum vendere*] Equum publicum, ad quem emendum alendumque pecunia e publico praebebatur. cf. supr. i. 9. Niebhr. i. n. 1016.

3 *Itaque ibi*] *Aeque* ex coniectura Gronov. reposuit Bekker.

4 *Quum in leges iurasset*] Magistratum deponentibus iurare mos erat. Exemplum insigne habes apud Cic. Ep. ad Divers. v. 2. Colligitur autem ex Plinii Panegyrico hanc fuisse huius iurisiurandi formulam, ut iurarent ii, qui abibant magistratu, se nihil contra leges fecisse. Sic enim ille ad Traianum: *Abiturus consulatu iurasti te nihil contra leges fecisse.* Ideo dicebantur *iurare in leges.* Cr.

5 *Quos aerarios relinquebat*] cf. Supr. iv. 24.

6 *Pravum certamen notarum inter censores*] Pravum haberi debet certamen illud censorum sese mutuo notantium. At castigatio inconstantiae populi censorem decebat. Crev.

7 *Populari aurae*] Levitati multitudinis, quae non minus mobilis est quam aura. Crev.

U. C. 548.
A. C. 204.

38. Comitia.

Eadem aestate in Bruttiis Clampetia a consule vi capta, Consentia et Pandosia, et ignobiles aliae civitates, voluntate in ditionem venerunt. Et, quum comitiorum iam appeteret tempus, Cornelium potius ex Etruria, ubi nihil belli erat, Romam acciri placuit. Is consules Cn. Servilium Caepionem et C. Servilium Geminum creavit. Inde praetoria comitia habita. Creati P. Cornelius Lentulus, P. Quinctilius Varus, P. Aelius Paetus, P. Villius Tappulus. Hi duo, quum aediles plebis essent, praetores creati sunt. Consul, comitiis perfectis, ad exercitum in Etruriam rediit.

Sacerdotes mortui et suffecti.

Sacerdotes eo anno mortui, atque in locum eorum suffecti; Ti. Veturius Philo flamen Martialis, in locum M. Aemilii Regilli, qui priore anno mortuus erat, creatus in-
8 auguratusque: et in M. Pomponii Mathonis auguris et decemviri locum creati, decemvir M. Aurelius Cotta, augur Ti. Sempronius Gracchus admodum adolescens, quod tunc per rarum in mandandis sacerdotiis erat. Quadrigae aureae eo anno in Capitolio positae ab aedilibus curulibus, C. Livio et M. Servilio Gemino. Et ludi Romani biduum instaurati. Item per biduum plebeii ab aedilibus P. Aelio, P. Villio: et Iovis epulum fuit ludorum causa.

8 *Auguris et decemviri*] De pluribus sacerdotiis in unum collatis vide supr. xxvii. 6.

EPITOME LIBRI XXX.

IN Africa Scipio Carthaginienses et eundem Syphacem Numidarum regem Hasdrubalemque pluribus proeliis vicit, adiuvante Masinissa, binaque hostium castra expugnavit: in quibus quadraginta millia hominum ferro ignique consumpta sunt. Syphacem per C. Laelium et Masinissam cepit. Masinissa Sophonisbam, uxorem Syphacis, filiam Hasdrubalis, captam statim adamavit, et, nuptiis factis, uxorem habuit. Castigatus a Scipione venenum ei misit: quo hausto illa decessit. Effectumque est multis Scipionis victoriis, ut Carthaginienses, in desperationem acti, in auxilium publicae salutis Hannibalem ex Italia revocarent. Isque, anno sexto decimo Italia decedens, in Africam traiecit, tentavitque per colloquium pacem cum Scipione componere: et, quum de conditionibus pacis non convenisset, acie victus est. Pax Carthaginiensibus data est petentibus. Hannibal Gisgonem, pacem dissuadentem, manu sua detraxit: excusata deinde temeritate facti, ipse pacem suasit. Mago, qui bello in agro Insubrium cum Romanis conflixerat, vulneratus, dum in Africam per legatos revocatus revertitur, ex vulnere mortuus est. Masinissae regnum restitutum est. Reversus in urbem Scipio amplissimum nobilissimumque egit triumphum, quem Q. Terentius Culleo senator pileatus secutus est. Scipio Africanus (incertum militari prius favore, an populari aura ita cognominatus) primus certe hic imperator victae a se nomine gentis nobilitatus est.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXX.

CN. SERVILIUS CAEPIO et C. Servilius Geminus U. C. 549.
consules, (sextus decimus is annus belli Punici erat) A. C. 203.
quum de republica belloque et provinciis ad senatum retu- Provinciae.
lissent, censuerunt Patres, ut consules inter se compararent, sortirenturve, uter Bruttios adversus Hannibalem, uter Etruriam ac Ligures provinciam haberet. Cui Bruttii evenissent, exercitum a P. Sempronio acciperet. P. Sem- Laus P. Licinii.
pronius (ei quoque enim proconsuli imperium in annum prorogabatur) P. Licinio succederet: is Romam reverteretur,
1 tur, bello quoque bonus habitus ad cetera, quibus nemo ea tempestate instructior civis habebatur, congestis omnibus humanis a natura fortunaque bonis. Nobilis idem ac dives
2 erat: forma viribusque corporis excellebat. Facundissimus
3 habebatur, seu causa oranda, seu in senatu, ad populum
4 suadendi ac dissuadendi locus esset: iuris pontificii peri-
5 tissimus. Super haec, bellicae quoque laudis consulatus compotem fecerat. Quod in Bruttiis provincia, idem in Etruria ac Liguribus decretum. M. Cornelius novo consuli tradere exercitum iussus: ipse, prorogato imperio, Galliam provinciam obtinere cum legionibus iis, quas praetor L. Scribonius priore anno habuisset. Sortiti deinde provincias: Caepioni Bruttii, Servilio Gemino Etruria evenit.

1 *Ad cetera*] Praeter ceteras laudes et ornamenta. Crev.

2 *Facundissimus habebatur*] Mirum quidem, quod Cicero huius P. Licinii, cuius tam honorifice Livius meminit, nullam mentionem fecerit in libro qui inscribitur *Brutus*, sive *De claris Oratoribus*. Drak.

3 *Seu in senatu, ad populum*] Elegans asyndeton, quod tuentur libri nostri cum Gronovianis optimis. Male inserta fuerat particula *et* in vulgatis. Crev. Equidem malim, *seu causa oranda ad populum, seu in senatu suadendi*, &c.

4 *Iuris pontificii peritissimus*] Pontifex maximus P. Licinius erat. Ideo laudatur in eo peritia iuris pontificii. Crev.

5 *Bellicae quoque laudis consulatus compotem fecerat*] Haec est lectio veterum editorum et scriptorum fere omnium. Gruterus dederat *Bellicae quoque laudes consulatus compotem fecerant:* eique obsecuti fuerant editores. Profecto contra Livii mentem. Nihil enim omnino ab eo memoratum est ante consulatum Crassi, unde ille bellator haberetur. Non igitur, ut recte observat Gronovius, vult Livius eum consulem factum quia bellator erat, sed consulatum ei occasionem dedisse bellicae sibi parandae laudis. Crev.

U. C. 549. A. C. 203.

Tum praetorum provinciae in sortem coniectae. Iurisdictionem urbanam Paetus Aelius, Sardiniam P. Lentulus, Siciliam P. Villius, Ariminum cum duabus legionibus (sub Lucretio Spurio eae fuerant) Quinctilius Varus est sortitus. Et Lucretio prorogatum imperium, ut Genuam oppidum a Magone Poeno dirutum exaedificaret. P. Scipioni, non temporis, sed rei gerendae fine, donec debellatum in Africa foret, prorogatum imperium est: decretumque, ut supplicatio fieret, quod is in Africam provinciam traiecisset, ut ea res salutaris populo Romano ipsique duci
2. atque exercitui esset. In Siciliam tria millia militum sunt scripta, et quia, quod roboris ea provincia habuerat, in Africam transvectum fuerat; et quia, ne qua classis ex 6
Africa traiiceret, quadraginta navibus custodiri placuerat Siciliae maritimam oram. Tredecim novas naves Villius secum in Siciliam duxit: ceterae in Sicilia veteres refectae. Huic classi M. Pomponius, prioris anni praetor, prorogato imperio praepositus, novos milites ex Italia advectos in naves imposuit. Parem navium numerum Cn. Octavio, 7
praetori item prioris anni, cum pari iure imperii ad tuendam Sardiniae oram Patres decreverunt. Lentulus praetor duo millia militum dare in naves iussus. Et Italiae ora, quia incertum erat, quo missuri classem Carthaginienses forent, (videbantur autem, quicquid nudatum praesidiis esset, petituri) M. Marcio, praetori prioris anni, cum totidem navibus tuenda data est. Tria millia militum in eam classem ex decreto Patrum consules scripserunt, et duas legiones urbanas ad incerta belli. Hispaniae cum exerci- 8
tibus imperioque veteribus imperatoribus, L. Lentulo et L. Manlio Acidino, decretae. Viginti omnino legionibus, et centum sexaginta navibus longis res Romana eo anno gesta.

Legiones 20. naves 160.

Praetores in provincias ire iussi. Consulibus imperatum, priusquam ab urbe proficiscerentur, ludos magnos facerent, 9
quos T. Manlius Torquatus dictator in quintum annum vovisset, si eodem statu respublica staret. Et novas religiones 1

6 *Et quia, ne qua classis*] *Et quia* reposuit Crevier. ex codicis Put. lectione *et qui ante qua*, docens duplicem rationem afferri, cur tria millia militum in Siciliam scripta fuerint; unam, quia insula non satis firmo praesidio teneretur, alteram, ut novi milites imponerentur in naves, quibus ora maritima custodiretur.

7 *Cn. Octavio, praetori item prioris anni*] Eum biennio ante praetorem fuisse supr. xxviii. 38. et Sardiniam sortitum esse, anno autem priore prorogato imperio cum quadraginta navibus maritimam oram, quibus finibus senatus censuisset supr. xxix. 13. tutari iussum esse monet Perizon.

8 *Ad incerta belli*] Similiter passim apud nostrum *ad subita belli*, sub. *ministeria*.

9 *Ludos magnos facerent, quos T. Manlius*] cf. Supr. xxvii. 33.

1 *Novas religiones*] Metus per prodigia, omina, aliaque eiusmodi animis hominum iniectos.

excitabant in animis hominum prodigia, ex pluribus locis U. C. 549.
nuntiata. Aurum in Capitolio corvi non lacerasse tantum A. C. 203.
rostris crediti, sed etiam edisse. Mures Antii coronam au- Prodigia.
ream arrosere. Circa Capuam omnem agrum locustarum
vis ingens, ita ut, unde advenissent, parum constaret, com-
plevit. Equuleus Reate cum quinque pedibus natus.
Anagniae sparsi primum ignes in coelo, dein fax ingens
arsit. Frusinone arcus solem tenui linea amplexus est;
2 circulum deinde ipsum maior solis orbis extrinsecus inclu-
sit. Arpini terra campestri agro in ingentem sinum con-
3 sedit. Consulum alteri, primam hostiam immolanti, caput
iocinoris defuit. Ea prodigia maioribus hostiis procurata:
editi a collegio pontificum dii, quibus sacrificaretur.

Iis transactis, consules praetoresque in provincias profecti. 3.
Omnibus tamen, velut eam sortitis, Africae cura erat; seu
quia ibi summam rerum bellique verti cernebant; seu ut
Scipioni gratificarentur, in quem tum omnis versa civitas
erat. Itaque non ex Sardinia tantum, sicut ante dictum
est, sed ex Sicilia quoque et Hispania vestimenta, frumen-
tumque, et arma etiam ex Sicilia, et omne genus commea-
tus eo portabantur. Nec Scipio ullo tempore hiemis belli Res gestae
opera remiserat, quae multa simul undique eum circumsta- in Africa.
bant. Uticam obsidebat: castra in conspectu Hasdrubalis
erant. Carthaginienses deduxerant naves: classem para-
tam instructamque ad commeatus intercipiendos habebant.
Inter haec ne Syphacis quidem reconciliandi curam ex
4 animo miserat; si forte iam satias amoris in uxore ex multa
copia cepisset. Ab Syphace magis pacis cum Carthagini-
ensibus conditiones, ut Romani Africa, Poeni Italia exce-
derent, quam, si bellaretur, spes ulla desciturum afferebatur.
Haec per nuntios magis equidem acta crediderim, (et ita
pars maior auctores sunt) quam ipsum Syphacem, ut Antias
Valerius prodit, in castra Romana ad colloquium venisse.
Primo eas conditiones imperator Romanus vix auribus ad-
misit. Postea, ut causa probabilis suis commeandi foret in
castra hostium, mollius eadem illa abnuere, ac spem facere,
saepius ultro citroque agitantibus rem conventuram.

Hibernacula Carthaginiensium, congesta temere ex agris Castra
5 materia exaedificata, lignea ferme tota erant. Numidae Hasdruba-
praecipue arundine textis, storeaque pars maxima tectis, lis et Syphacis.

2 *Maior solis orbis*] Quem Graeca voce (ἅλω) *halo* Anglice dicimus.

3 *Caput iocinoris*] cf. Supr. viii. 9. xxvii. 26.

4 *Si forte iam satias amoris in uxore*] *Eum* pro *iam* legendum suadet Gronov. sed quoniam nullius cod. auctoritate firmatur, non restituendum censet Drak. *In uxore* melius haud dubie quam *in uxorem*, quod Sigonio placuit. cf. Ovid. Met. iv. 258. *Venerisque modum sibi fecit in illa.*

5 *Numidae praecipue*] Paullo intricatior hic est verborum ordo, quae sic digerere videmur posse. Numidae

U. C. 549. A. C. 203. passim nullo ordine, quidam, ut sine imperio occupatis locis, extra fossam etiam vallumque habitabant. Haec relata Scipioni spem fecerant castra hostium per occasionem

4. incendendi. Cum legatis, quos mitteret ad Syphacem, calonum loco primos ordines spectatae virtutis atque pruden- 6
tiae servili habitu mittebat; qui, dum in colloquio legati essent, vagi per castra, alius alia, aditus exitusque omnes, situm formamque et universorum castrorum, et partium, qua Poeni, qua Numidae haberent, quantum intervalli inter 7
Hasdrubalis ac regia castra esset, specularentur: moremque simul noscerent stationum vigiliarumque: nocte, an interdiu opportuniores insidianti essent. Et inter crebra colloquia alii atque alii de industria, quo pluribus omnia nota essent, mittebantur. Quum saepius agitata res certiorem spem pacis in dies et Syphaci et Carthaginiensibus per eum faceret; legati Romani 'vetitos se reverti ad imperatorem' aiunt, 'nisi certum responsum detur. Proinde, seu ipsi 8
'staret iam sententia, seu consulendus Hasdrubal et Car'thaginienses essent, consuleret. Tempus esse, aut pacem 'componi, aut bellum naviter geri.' Dum consulitur Hasdrubal ab Syphace, ab Hasdrubale Carthaginienses; et speculatores omnia visendi, et Scipio ad comparanda ea, quae in rem erant, tempus habuit. Et ex mentione ac spe pacis negligentia, ut fit, apud Poenos Numidamque orta cavendi, ne quid hostile interim paterentur. Tandem relatum responsum, quibusdam, quia nimis cupere Romanus pacem videbatur, iniquis per occasionem adiectis; quae peroppor- 9
tune cupienti tollere indutias Scipioni causam praebuere. Ac nuntio regis, quum relaturum se ad consilium dixisset, postero die respondit, 'Se uno frustra tendente, nulli alii 'pacem placuisse. Renuntiaret igitur, nullam aliam spem 'pacis, quam relictis Carthaginiensibus, Syphaci cum Ro'manis esse.' Ita tollit indutias, ut libera fide incepta exsequeretur: deductisque navibus (et iam veris principium erat) machinas tormentaque, velut a mari aggressurus Uticam, imponit. Et duo millia militum ad capiendum, quem antea tenuerat, tumulum super Uticam mittit: simul ut ab eo, quod parabat, in alterius rei curam converteret hostium

praecipue passim nullo ordine *hibernaculis* arundine textis, pars maxima, (plerique eorum) storea quoque tectis, habitabant; quidam extra fossam etiam vallumque, ut in locis sine imperio occupatis. *Storea* efficitur e palea, vel ulva texta. Crev.

6 *Primos ordines*] *Primi ordines* vetere militia erant sex primorum ordinum centuriones: duo primi pili, duo primi principes, duo primi hastati. Gronov.

7 *Qua Numidae haberent*] *Habere* pro *habitare* dici animadvertit Drakenb. supr. xxvi. 34. infr. xxxii. 14. cf. Cic. Ep. ad Divers. vii. 6.

8 *Seu ipsi staret iam sententia*] Supple, responsum daret.

9 *Iniquis*] sc. Conditionibus, quam vocem quidam male inseruerunt.

animos: simul ne qua, quum ipse ad Syphacem Hasdruba- U. C. 549.
lemque profectus esset, eruptio ex urbe et impetus in castra A. C. 203.
sua, relicta cum levi praesidio, fieret.

His praeparatis, advocatoque consilio, edicere explorato- 5.
ribus iussis, quae comperta afferrent, Masinissaque, cui Incensa a Scipione.
omnia hostium nota erant; postremo ipse, quid pararet in
proximam noctem, proponit. Tribunis edicit, ut, ubi,
1 praetorio dimisso, signa concinuissent, extemplo educerent
castris legiones. Ita, ut imperaverat, signa sub occasum
solis efferri sunt coepta. Ad primam ferme vigiliam agmen
explicaverunt: media nocte (septem enim millia itineris
erant) modico gradu ad castra hostium perventum. Ibi
Scipio partem copiarum Laelio, Masinissamque ac Numidas,
attribuit: et castra Syphacis invadere, ignesque coniicere
2 iubet. Singulos deinde separatim, Laelium ac Masinissam,
seductos obtestatur, 'ut, quantum nox providentiae adimat,
3 'tantum diligentia expleant curaque. Se Hasdrubalem Pu-
'nicaque castra aggressurum. Ceterum non ante coeptu-
'rum, quam ignem in regiis castris conspexisset.' Neque
4 ea res morata diu est. Nam, ut proximis casis iniectus
ignis haesit, extemplo proxima quaeque, et deinceps con-
tinua amplexus, totis se passim dissipavit castris. Et trepi-
5 datio quidem, quantam necesse erat, in nocturno effuso tam
late incendio, orta est: ceterum, fortuitum, non hostilem ac
bellicum, ignem rati esse, sine armis ad restinguendum in-
cendium effusi, in armatos incidere hostes, maxime Numi-
das, ab Masinissa notitia regiorum castrorum ad exitus iti-
nerum idoneis locis dispositos. Multos in ipsis cubilibus
semisomnos hausit flamma: multi in praecipiti fuga, ruen-
tes super alios alii, in angustiis portarum obtriti sunt. Re- 6.
lucentem flammam primo vigiles Carthaginiensium, deinde
excitati alii nocturno tumultu quum conspexissent, ab eo-
dem errore credere et ipsi sua sponte incendium ortum.
6 Et clamor inter caedem et vulnera sublatus, an ex trepi-
datione nocturna esset, confusus, sensum veri adimebat.

1 *Praetorio dimisso*] sc. Consilio, quod in praetorio habebatur. cf. supr. xxi. 54.

2 *Singulos*] *Singulos deinde separatim* a sese invicem, *Laelium*, inquam, *et Masinissam*, *seductos* a vulgo et turba, *obtestatur*. Videtur Livius ideo expressisse nomina Laelii et Masinissae, ut restringeret vocem *singulos*, quae latioris significationis esse poterat. Crev.

3 *Diligentia expleant curaque*] Totum huuc locum e Polyb. xiv. 4. desumptum esse monet Sigonius.

4 *Proximis casis iniectus*] *Primis* pro *proximis* reponendum suadet Gronov. tum quia voces *proxima quaeque* sequuntur, tum quia Polybius ita scripsit. Emendationem Gronov. in textum recepit Bekker.

5 *Quantam necesse erat*] *Quantam* pro vulg. *quanta* emendavit Gronovius, sed *quanta* servant Crev. et Bekker.

6 *An ex trepidatione nocturna esset, confusus*] Aliquid vitiosum in hoc loco latere putat Gronov. sed Crevier. licet constructio verborum durior sit, ita exponi posse censet, *clamor confusus*, sive incertus, *an*

U. C. 549. A. C. 203. Igitur pro se quisque inermes, ut quibus nihil hostile suspectum esset, omnibus portis, qua cuique proximum erat, ea modo, quae restinguendo igni forent, portantes, in agmen Romanum ruebant. Quibus caesis omnibus, praeterquam hostili odio, etiam ne quis nuntius effugeret, extemplo Scipio neglectas, ut in tali tumultu, portas invadit: ignibusque in proxima tecta coniectis, effusa flamma primo veluti sparsa pluribus locis reluxit, dein per continua serpens, uno repente omnia incendio hausit. Ambusti homines iumentaque foeda primum fuga, dein strage, obruerant itinera portarum. Quos non oppresserat ignis, ferro absumpti: binaque castra clade una deleta. Duces tamen ambo, et ex tot millibus armatorum duo millia peditum et
quingenti equites semiermes, magna pars saucii, afflatique 7
incendio, effugerunt. Caesa aut hausta flammis quadraginta millia hominum sunt, capta supra quinque millia; multi Carthaginiensium nobiles, undecim senatores: signa militaria centum septuaginta quattuor, equi Numidici supra duo millia septingenti, elephanti sex capti; octo flamma ferroque absumpti, magnaque vis armorum capta. Ea omnia imperator Vulcano sacrata incendit.

7. Hasdrubal ex fuga, cum paucis, Afrorum urbem proxi- 8
mam petierat: eoque omnes, qui supererant, vestigia ducis sequentes, se contulerant. Metu deinde, ne dederetur Scipioni, urbe excessit. Mox eodem patentibus portis Romani accepti: nec quicquam hostile, quia voluntate concesserant in ditionem, factum. Duae subinde urbes captae direptaeque. Ea praeda, et quae castris ex incensis et igne rapta erat, militi concessa est. Syphax octo millium ferme inde spatio loco communito consedit. Hasdrubal Carthaginem contendit, ne quid per metum ex recenti clade mollius consuleretur. Quo tantus primo terror est allatus, ut, omissa Utica, Carthaginem crederent extemplo Scipio-
nem obsessurum. Senatum itaque suffetes (quod velut 9
consulare imperium apud eos erat) vocaverunt. Ibi e tribus (una de pace legatos ad Scipionem decernebat: altera Hannibalem ad tuendam ab exitiabili bello patriam revocabat: tertia Romanae in adversis rebus constantiae erat; reparandum exercitum, Syphacemque hortandum, ne bello absisteret, censebat) haec sententia, quia Hasdrubal prae-

ex trepidatione, quae nocturnum incendium comitari solet, ortus *esset*. *Confusis* Rhenanus mavult.

7 *Afflatique incendio*] Similiter supr. xxviii. 23. *ambustique afflatu vaporis*.

8 *Afrorum urbem*] Urbs illa non erat Punicae originis, sed Afri eam tenebant. Nomen eius, quod Polybius praetermisit, apud Appianum Punic. p. 13. exstat, εἰς Ἀνδᾶν κατέφυγεν.

9 *Senatum itaque suffetes*] cf. Supr. xxviii. 37. *Sufetes* scribendum monet Sigon.

U. C. 549. A. C. 203. Carthaginienses bellum reparant.

sens Barcinaeque omnes factionis bellum malebant, vicit. Inde delectus in urbe agrisque haberi coeptus, et ad Syphacem legati missi, summa ope et ipsum reparantem bellum: quum uxor non iam, ut ante, blanditiis, satis potentibus ad animum amantis, sed precibus et misericordia valuisset, plena lacrimarum obtestans, ne patrem suum patriamque proderet, iisdemque flammis Carthaginem, quibus castra conflagrassent, absumi sineret. Spem quoque opportune oblatam afferebant legati: quattuor millia Celtiberorum circa urbem nomine Abbam, ab conquisitoribus suis conducta in Hispania, egregiae iuventutis, sibi occurrisse: et Hasdrubalem propediem affore cum manu haudquaquam contemnenda. Igitur non benigne modo legatis respondit, sed ostendit etiam multitudinem agrestium Numidarum, quibus per eosdem dies arma equosque dedisset, et omnem iuventutem affirmat exciturum ex regno. 'Scire incendio, 'non proelio, cladem acceptam: cum bello inferiorem esse, 'qui armis vincatur.' Haec legatis responsa. Et post dies paucos rursus Hasdrubal et Syphax copias iunxerunt. Is omnis exercitus fuit triginta ferme millium armatorum.

Copias cum Syphace iungunt.

8. Scipionem, velut iam debellato, quod ad Syphacem Carthaginiensesque attineret, Uticae oppugnandae intentum, iamque machinas admoventem muris, avertit fama redintegrati belli: modicisque praesidiis ad speciem modo obsidionis terra marique relictis, ipse cum robore exercitus ire ad hostes pergit. Primo in tumulo, quattuor ferme millia distante ab castris regiis, consedit: postero die cum equitatu in Magnos (ita vocant) campos, subiectos ei tumulo, degressus, succedendo ad stationes hostium, lacessendoque levibus proeliis, diem absumpsit: et per insequens biduum tumultuosis hinc atque illinc excursionibus in vicem, nihil dictu satis dignum fecerunt. Quarto die utrimque in
1 aciem descensum est. Romanus principes post hastatorum
2 prima signa, in subsidiis triarios constituit: equitatum Italicum ab dextro cornu, ab laevo Numidas Masinissamque opposuit. Syphax Hasdrubalque, Numidicis adversus Italicum equitatum, Carthaginiensibus contra Masinissam
3 locatis, Celtiberos in mediam aciem in adversa signa legio-

It ad hostes Scipio.

1 *Principes post hastatorum prima signa*] Post signa hastatorum, quae prima erant, id est, ex quibus prima constabat acies. Ceterum hic ante Sigonium legebatur: *post principes hastatorum prima signa.* Correxit ille, ut postulabat et sollennis mos Romanorum in instruenda acie, a Livio saepius testatus, et Polybius xiv. 8. in huius ipsius proelii narratione. CR.

2 *In subsidiis triarios constituit*] Mutationem quandam in legione ordinanda nunc factam fuisse admodum verisimile est. cf. infr. 33. Niebhr. iii. n. 826.

3 *Celtiberos in mediam aciem*] Praepositionem *in* auctore Gronovio delevit Bekker. volentibus pluribus codd. sed illam servandam censent Crevier. et Drakenb. utpote interceptam a prima litera vocis sequentis.

U. C. 549. num accepere. Ita instructi concurrunt. Primo impetu
A. C. 203. simul utraque cornua, et Numidae et Carthaginienses pulsi.
Proelium committitur. Nam neque Numidae, maxima pars agrestes, Romanum
equitatum, neque Carthaginienses, et ipse novus miles,
Masinissam, recenti super cetera victoria terribilem, sustinuere.
Nudata utrimque cornibus Celtiberum acies stabat:
Vincunt Romani. quod nec in fuga salus ulla ostendebatur locis ignotis, neque
spes veniae ab Scipione erat; quem, bene meritum de
se et gente sua, mercenariis armis in Africam oppugnatum
venissent. Igitur, circumfusis undique hostibus, alii super
alios cadentes, obstinati moriebantur: omnibusque in eos
versis, aliquantum ad fugam temporis Syphax et Hasdrubal
praeceperunt. Fatigatos caede diutius, quam pugna, victores
nox oppressit.

9. Postero die Scipio Laelium Masinissamque cum omni
Romano et Numidico equitatu expeditisque militum, ad
persequendos Syphacem atque Hasdrubalem mittit. Ipse,
cum robore exercitus, urbes circa, quae omnes Carthaginiensium
ditionis erant, partim spe, partim metu, partim vi
Terror Poenorum. subegit. Carthagini quidem erat ingens terror, et circum- 4
ferentem arma Scipionem, omnibus finitimis raptim perdomitis,
ipsam Carthaginem repente aggressurum credebant.
Itaque et muri reficiebantur, propugnaculisque armabantur:
et pro se quisque, quae diutinae obsidioni tolerandae sunt, 5
ex agris convehit. Rara mentio est pacis, frequentior legatorum
ad Hannibalem arcessendum mittendorum. Pars
maxima classem, quae ad commeatus excipiendos parata 6
erat, mittere iubent ad opprimendam stationem navium ad
Uticam, incaute agentem: forsitan etiam navalia castra, relicta
cum levi praesidio, oppressuros. In hoc consilium
maxime inclinant: legatos tamen ad Hannibalem mittendos
censent. Quippe, classi ut felicissime gerantur res, parte 7 8
Legati missi ad revocandum Hannibalem. aliqua levari Uticae obsidionem: Carthaginem ipsam qui
tueatur, neque imperatorem alium, quam Hannibalem,
neque exercitum alium, quam Hannibalis, superesse. Deductae
ergo postero die naves, simul et legati in Italiam
profecti, raptimque omnia, stimulante fortuna, agebantur:

4 *Carthagini*] cf. Supr. xxviii. 26. Ita quoque in columna Rostrata a Duilio consule posita *Carthagini* legitur, et simili modo *Lacedaemoni* pro Lacedaemone infr. xxxv. 35. quidam codices exhibent.

5 *Quae diutinae obsidioni tolerandae sunt*] *Diutinae obsidionis* auctoritate plur. codd. reposuit Bekker. assentiente Drakenborchio. Exempla verbi *esse* cum genitivo supr. xxvii. 9. et infr. xxxviii. 50. adeas.

6 *Ad commeatus excipiendos*] Ad intercipiendos commeatus, qui ad Scipionem mitterentur.

7 *Ut felicissime gerantur*] h. e. Quamvis, etiamsi. cf. supr. xxii. 25. *Ut vera omnia essent.*

8 *Parte aliqua*] Id unum ex eo successu commodum percipi, quod aliqua ex parte levaretur Uticae obsidio. Crev.

et, in quo quisque cessasset, prodi ab se salutem omnium U. C. 549.
rebatur. A. C. 203.

Scipio, gravem iam spoliis multarum urbium exercitum
trahens, captivis aliaque praeda in vetera castra ad Uticam
missis, iam in Carthaginem intentus, occupat relictum fuga
custodum Tuneta. Abest ab Carthagine quindecim millia
ferme passuum locus, quum operibus, tum suapte natura
tutus, et qui et ab Carthagine conspici et praebere ipse
prospectum, quum ad urbem, tum ad circumfusum mare
urbi, posset. Inde, quum maxime vallum Romani iacerent, 10.
conspecta classis hostium est, Uticam Carthagine petens.
Igitur, omisso opere, pronuntiatum iter, signaque raptim
ferri sunt coepta: ne naves, in terram et obsidionem versae, Classem
ac minime navali proelio aptae, opprimerentur. Qui enim Romanam
9 restitissent agili et nautico instrumento aptae et armatae invadunt
classi naves, tormenta machinasque portantes, et aut in Carthagin-
onerariarum usum versae, aut ita appulsae ad muros, ut pro ienses.
aggere ac pontibus praebere ascensus possent? Itaque
1 Scipio, contra quam in navali certamine solet, rostratis, quae
praesidio aliis esse poterant, in postremam aciem receptis
prope terram, onerariarum quadruplicem ordinem pro muro
adversus hostem opposuit: easque ipsas, ne in tumultu
pugnae turbari ordines possent, malis antennisque de nave
in navem traiectis, ac validis funibus velut uno inter se
vinculo illigatis, comprendit: tabulasque superinstravit,
2 3 ut pervium ordinem faceret: et sub ipsis pontibus intervalla
4 fecit, qua procurrere speculatoriae naves in hostem, ac tuto
recipi possent. His raptim pro tempore instructis, mille
ferme delecti propugnatores onerariis imponuntur: telorum
maxime missilium, ut, quamvis longo certamine, sufficerent,
vis ingens congeritur. Ita parati atque intenti hostium adventum
opperiebantur. Carthaginienses, qui, si maturassent,
omnia permixta turba trepidantium primo impetu oppressissent,
perculsi terrestribus cladibus, atque inde ne in
mari quidem, ubi ipsi plus poterant, satis fidentes, die segni
navigatione absumpto, sub occasum solis in portum (Ruscinona
Afri vocant) classe appulere. Postero die sub ortum
solis instruxere ab alto naves, velut ad iustum proelium

9 *Agili et nautico instrumento aptae ... classi*] Classi agili ad motum, et instructae ornataeque instrumento nautico. Crev.

1 *Quae praesidio aliis esse poterant*] Quae, si de navali pugna ageretur, potuissent esse aliis praesidio; quarum is vulgo usus est, ut aliis praesidio sint. Crev.

2 *Ut pervium ordinem faceret*] *Fecisset* Bekker. fide codd. Put. et Reg. *Ut pervium in totum ordinem esset* probat Crevier. codice Rhenani subnisus, et *pervium* idem esse atque *pervium usum* censet, quemadmodum apud Festum v. *Vici*.

3 *Sub ipsis pontibus*] Sub tabulis illis, quae e nave in navem transitum dabant. Crev.

4 *Qua procurrere*] cf. Thucyd. ii. 83. ubi Peloponnesiaca classis simili ratione structa fuisse narratur.

U. C. 549. A. C. 203.

navale, et tanquam exituris contra Romanis. Quum diu
stetissent, postquam nihil moveri ab hostibus viderunt, tum
demum onerarias aggrediuntur. Erat res minime certa-
mini navali similis, proxime speciem muros oppugnantium 5
navium. Altitudine aliquantum onerariae superabant; ex
rostratis Poeni vana pleraque (utpote supino iactu) tela in
superiorem locum mittebant: gravior ac pondere ipso libra-
tior superne ex onerariis ictus erat. Speculatoriae naves
ac levia ipsa navigia, quae sub constratis pontium per inter- 6
valla excurrebant, primo ipso tantum impetu ac magnitu- 7
dine rostratarum obruebantur: deinde et propugnatoribus
quoque incommodae erant, quod permixtae cum hostium
navibus inhibere saepe tela cogebant, metu ne ambiguo ictu
suis inciderent: postremo asseres ferreo unco praefixi (har- 8
pagones vocant) ex Punicis navibus iniici in Romanos
coepti. Quos quum neque ipsos, neque catenas, quibus
suspensi iniiciebantur, incidere possent; ut quaeque retro
inhibita rostrata onerariam haerentem unco traheret, scindi
videres vincula, quibus alia aliis innexa erat, seriem aliam 9
simul plurium navium trahi. Hoc maxime modo lacerati
quidem omnes pontes, et vix transiliendi in secundum
ordinem navium spatium propugnatoribus datum est. Sex
ferme onerariae puppibus abstractae Carthaginem sunt:
maior quam pro re laetitia, sed eo gratior, quod inter assi-
duas clades ac lacrimas unum quantumcunque ex insperato
gaudium affulserat; cum eo, ut appareret, haud procul 1
exitio fuisse Romanam classem, ni cessatum a praefectis
suarum navium foret, et Scipio in tempore subvenisset.

Naves sex abstrahunt.

11.

Masinissa regnum recuperat.

Per eosdem forte dies, quum Laelius et Masinissa quinto
decimo ferme die in Numidiam pervenissent, Massyli, reg- 2
num paternum Masinissae, laeti, ut ad regem diu desidera-
tum, concessere. Syphax, pulsis inde praefectis praesidi-
isque suis, vetere se continebat regno, neutiquam quieturus.
Stimulabant aegrum amore uxor socerque: et ita viris

5 *Proxime speciem*] Proxime accedebat res ad speciem navium muros oppugnantium: ea certaminis species erat, quasi naves oppugnarent muros. Crev.

6 *Sub constratis pontium*] Sic *strata viarum* apud Virg. Aen. i. 426. legi monet Doer.

7 *Primo ipso tantum impetu*] Primo id tantum afferebant damni Romanis, quod obruerentur ipsae vel solo impetu ac magnitudine Punicarum rostratarum; deinde etiam iis incommodae erant, qui ex onerariis pugnabant adversus Poenos. Crev.

8 *Harpagones vocant*] Inter *harpagones* navibus attrahendis adhibitos, et *manus ferreas* supr. xxvi. 39. discrepantiam quandam fuisse, colligere licet ex Caes. Bell. Civ. ii. 57. *si manus ferreas atque harpagones paraverant.* Doer.

9 *Seriem aliam*] Crevierio arridet coniectura Gronovii *seriemque simul plurium.*

1 *Cum eo, ut appareret*] sc. Praeterquam quod . . .

2 *Regnum paternum Masinissae*] Massylis enim Masinissae, Masaesylis Syphacis regnum continebatur. cf. supr. xxiv. 48.

equisque abundabat, ut subiectae oculis regni per multos U. C. 549.
florentis annos vires etiam minus barbaro atque impotenti A. C. 203.
animo spiritus possent facere. Igitur omnibus, qui bello Syphax
apti erant, in unum coactis equos, arma, tela divisit. bellum reparat.
3 Equites in turmas, pedites in cohortes, sicut quondam ab
Romanis centurionibus didicerat, distribuit. Exercitu haud
minore, quam quem prius habuerat, ceterum omni prope
novo atque incondito, ire ad hostes pergit. Et, castris in
propinquo positis, primo pauci equites ex tuto speculantes
ab stationibus progredi; inde iaculis summoti recurrere ad
suos: inde excursiones in vicem fieri, et, quum pulsos in-
dignatio accenderet, plures subire: quod irritamentum cer-
taminum equestrium est, quum aut vincentibus spes, aut
pulsis ira aggregat suos. Ita tum a paucis proelio accenso,
omnem utrimque postremo equitatum certaminis studium
4 effudit. Ac, dum sincerum equestre proelium erat, multi- Vincitur a
tudo Masaesylorum, ingentia agmina Syphace emittente, Laelio et Masinissa.
sustineri vix poterat: deinde, ut pedes Romanus repentino
per turmas suas viam dantes intercursu stabilem aciem
fecit, absterruitque effuse invehentem sese hostem, primo
barbari segnius permittere equos; deinde stare ac prope
turbari novo genere pugnae; postremo, non pediti solum
cedere, sed ne equitem quidem sustinere, peditis praesidio
audentem. Iam signa quoque legionum appropinquabant.
Tum vero Masaesyli non modo primum impetum, sed ne
conspectum quidem signorum atque armorum, tulerunt:
tantum seu memoria priorum cladium, seu praesens terror
valuit. Ibi Syphax, dum obequitat hostium turmis, si 12.
pudore, si periculo suo fugam sistere posset, equo graviter Capitur.
icto, effusus opprimitur capiturque, et vivus, laetum ante
omnes Masinissae praebiturus spectaculum, ad Laelium
pertrahitur.

Cirta caput regni Syphacis erat: eo se ingens hominum contulit vis. Caedes in eo proelio minor, quam victoria, fuit, quia equestri tantummodo proelio certatum fuerat. Non plus quinque millia occisa, minus dimidium eius hominum captum est, impetu in castra facto, quo perculsa rege amisso multitudo se contulerat. Masinissa, 'Sibi quidem,' dicere, 'nihil esse in praesentia pulchrius, quam victorem, 'recuperatum tanto post intervallo, patrium invisere reg- 'num: sed tam secundis, quam adversis, rebus non dari 'spatium ad cessandum. Si se Laelius cum equitatu vin- 'ctoque Syphace Cirtam praecedere sinat, trepida omnia 'metu se oppressurum: Laelium cum peditibus subsequi

3 *Ab Romanis centurionibus*] cf. Supr. xxiv. 48.

4 *Sincerum equestre proelium*] Solorum equitum proelium, nullis peditibus se ei immiscentibus. CREV.

U. C. 549.
A. C. 203.

'modicis itineribus posse.' Assentiente Laelio, praegressus Cirtam, evocari ad colloquium principes Cirtensium iubet. Sed apud ignaros regis casus, neque quae acta essent promendo, nec minis, nec suadendo, ante valuit, quam rex vinctus in conspectum datus est. Tum ad spectaculum tam foedum comploratio orta: et partim pavore moenia sunt deserta, partim repentino consensu gratiam apud victorem quaerentium patefactae portae. Et Masinissa, praesidio circa portas opportunaque moenium dimisso, ne cui fugae pateret exitus, ad regiam occupandam citato vadit equo. Intranti vestibulum in ipso limine Sophonisba, uxor

Sophonisba Masinissae supplicat.

Syphacis, filia Hasdrubalis Poeni, occurrit: et, quum in medio agmine armatorum Masinissam insignem, quum armis, tum cetero habitu, conspexisset, regem esse (id quod erat) rata, genibus advoluta eius: 'Omnia quidem ut 5
'posses in nobis, dii dederunt, virtusque et felicitas tua. 'Sed, si captivae apud dominum vitae necisque suae vocem 'supplicem mittere licet, si genua, si victricem attingere 'dextram, precor quaesoque per maiestatem regiam, in qua 'paullo ante nos quoque fuimus, per gentis Numidarum 'nomen, quod tibi cum Syphace commune fuit, per huiusce 'regiae deos, qui te melioribus ominibus accipiant, quam 'Syphacem hinc miserunt, hanc veniam supplici des, ut 'ipse, quodcunque fert animus, de captiva statuas, neque 'me in cuiusquam Romani superbum ac crudele arbitrium 'venire sinas. Si nihil aliud, quam Syphacis uxor, fuissem, 'tamen Numidae, atque in eadem mecum Africa geniti, 'quam alienigenae et externi, fidem experiri mallem. 'Quid Carthaginiensi ab Romano, quid filiae Hasdrubalis 'timendum sit, vides. Si nulla alia re potes, morte me ut 'vindices ab Romanorum arbitrio, oro obtestorque.' Forma erat insignis et florentissima aetas. Itaque quum modo, dextram amplectens, in id, ne cui Romano traderetur, fidem exposceret, propiusque blanditias oratio esset, quam preces; non in misericordiam modo prolapsus est animus victoris, sed (ut est genus Numidarum in Venerem praeceps) amore captivae victor captus, data dextra in id, quod 6
petebatur, obligandae fidei, in regiam concedit. Institit deinde reputare secum ipse, quemadmodum promissi fidem praestaret. Quod quum expedire non posset, ab amore te-

5 *Ut posses in nobis*] *In nos* reponendum suadet Crevier. sed exempla plura sexti casûs similiter usurpati apud Livium exstant. cf. supr. iii. 17. v. 36. xxviii. 43.

6 *Amore captivae victor captus*] Iam observavimus ex Appiano ad xxviii. 16. Sophonisbam Masinissae quondam desponsam fuisse. Erravit ille quidem circa tempus nuptiarum Sophonisbae cum Syphace: sed cetera vera esse nihil vetat. Id si admittatur, minus mirum erit nondum fortasse plane exstinctam in animo Masinissae flammam in veteres vires subito resurrexisse. CREV.

merarium atque impudens mutuatur consilium. Nuptias in U. C. 549.
7 eum ipsum diem repente parari iubet, ne quid relinqueret A. C. 203.
integri aut Laelio, aut ipsi Scipioni, consulendi velut in Ducit eam uxorem
captivam, quae Masinissae iam nupta foret. Factis nuptiis Masinissa.
supervenit Laelius: et adeo non dissimulavit improbare se
factum, ut primo etiam cum Syphace et ceteris captivis de-
tractam eam toro geniali mittere ad Scipionem conatus sit.
Victus deinde precibus Masinissae orantis, ut arbitrium,
utrius regum duorum fortunae accessio Sophonisba esset,
ad Scipionem reiiceret; misso Syphace et captivis, ceteras
urbes Numidiae, quae praesidiis regiis tenebantur, adiuvante
Masinissa, recipit.

Syphacem in castra adduci, quum esset nuntiatum, omnis 13.
velut ad spectaculum triumphi multitudo effusa est. Prae- Syphax in castra Romana adducitur.
cedebat ipse vinctus; sequebatur grex nobilium Numida-
rum. Tum, quantum quisque plurimum posset, magnitu-
dini Syphacis, famae gentis, victoriam suam augendo, ad-
debat: 'illum esse regem, cuius tantum maiestati duo po-
'tentissimi in terris tribuerint populi, Romanus Carthagini-
'ensisque, ut Scipio imperator suus ad amicitiam eius pe-
'tendam, relicta provincia Hispania exercituque, duabus
'quinqueremibus in Africam navigaverit: Hasdrubal, Poe-
'norum imperator, non ipse modo ad eum in regnum ve-
'nerit, sed etiam filiam ei nuptum dederit. Habuisse eum
'uno tempore in potestate duos imperatores, Poenum Ro-
'manumque. Sicut ab diis immortalibus pars utraque
'hostiis mactandis pacem petisset, ita ab eo utrimque pari-
'ter amicitiam petitam. Iam tantas habuisse opes, ut
'Masinissam regno pulsum eo redegerit, ut vita eius fama
'mortis et latebris, ferarum modo in silvis rapto viventis,
'tegeretur.' His sermonibus circumstantium celebratus rex
in praetorium ad Scipionem est perductus. Movit et Sci-
pionem quum fortuna pristina viri praesenti fortunae collata,
tum recordatio hospitii dextraeque datae, et foederis publice
ac privatim iuncti. Eadem haec et Syphaci animum de- Colloquitur cum Scipione.
derunt in alloquendo victore. Nam quum Scipio, 'quid
'sibi voluisset,' quaereret, 'qui non societatem solum abnu-
'isset Romanam, sed ultro bellum intulisset;' tum ille,
'peccasse quidem sese atque insanisse,' fatebatur; 'sed non
'tum demum, quum arma adversus populum Romanum
8 'cepisset: exitum sui furoris fuisse, non principium. Tunc
'se insanisse, tunc hospitia privata et publica foedera omnia
'ex animo eiecisse, quum Carthaginiensem matronam do-

7 *Ne quid relinqueret integri*] Ne aut Laelius, aut ipse Scipio possent iam putare sibi integrum esse, sibi liberum esse tractare, ut captivam, eam, quae Masinissae nupta foret. Crev.

8 *Exitum sui furoris*] Quod arma in Romanos intulerit.

U. C. 549. 'mum acceperit. Illis nuptialibus facibus regiam confla-
A. C. 203. 'grasse suam: illam furiam pestemque omnibus delinimentis
'animum suum avertisse atque alienasse: nec conquiesse,
'donec ipsa manibus suis nefaria sibi arma adversus hospi-
'tem atque amicum induerit. Perdito tamen atque afflicto
'sibi hoc in miseriis solatii esse, quod in omnium hominum
'inimicissimi sibi domum ac penates eandem pestem ac
'furiam transisse videat. Neque prudentiorem, neque con-
'stantiorem Masinissam, quam Syphacem, esse, etiam
'iuventa incautiorem. Certe stultius illum atque intem-
14. 'perantius eam, quam se, duxisse.' Haec non hostili modo
odio, sed amoris etiam stimulis, amatam apud aemulum
cernens, quum dixisset; non mediocri cura Scipionis ani-
mum pepulit. Et fidem criminibus raptae prope inter 9
arma nuptiae, neque consulto, neque exspectato Laelio,
faciebant; tamque praeceps festinatio, ut, quo die captam
hostem vidisset, eodem matrimonio iunctam acciperet, et ad
penates hostis sui nuptiale sacrum conficeret. Eo foediora
haec videbantur Scipioni, quod ipsum in Hispania iuvenem 1
nullius forma pepulerat captivae. Haec secum volutanti
Laelius ac Masinissa supervenerunt. Quos quum pariter
ambo et benigno vultu excepisset, et egregiis laudibus fre-
quenti praetorio celebrasset; abductum in secretum Masi-
nissam sic alloquitur: 'Aliqua te existimo, Masinissa, in-
'tuentem in me bona, et principio in Hispania ad iungen-
'dam mecum amicitiam venisse, et postea in Africa te
'ipsum spesque omnes tuas in fidem meam commisisse.
'Atqui nulla earum virtus est, propter quas appetendus
'tibi visus sim, qua ego aeque, atque temperantia et conti-
'nentia libidinum, gloriatus fuerim. Hanc te quoque ad
'ceteras tuas eximias virtutes, Masinissa, adiecisse velim.
'Non est, non, mihi crede, tantum ab hostibus armatis
'aetati nostrae periculum, quantum ab circumfusis undique
'voluptatibus. Qui eas sua temperantia frenavit ac domuit,
'multo maius decus maioremque victoriam sibi peperit,
'quam nos Syphace victo habemus. Quae, me absente,
'strenue ac fortiter fecisti, libenter et commemoravi, et
'memini: cetera te ipsum reputare tecum, quam, me
'dicente, erubescere malo. Syphax populi Romani auspi-
'ciis victus captusque est. Itaque ipse, coniux, regnum,
'ager, oppida, homines, qui incolunt, quicquid denique

Masinissam castigat Scipio.

9 *Raptae prope*] *Raptum* eleganter dicitur quidvis *raptim* factum. GRONOV.

1 *In Hispania*] Ita emendavit Gronov. pro vulg. *in Hispaniam*, quod vitiosum esse, et scripti, et ipsa res arguit. Neque enim ad iungendam cum Scipione amicitiam venerat in Hispaniam Masinissa, sed ad iuvandos auxilio Carthaginienses. Postea ab iis ad Romanos defecerat. CREV.

U. C. 549. A. C. 203.

'Syphacis fuit, praeda populi Romani est: et regem coniugemque eius, etiamsi non civis Carthaginiensis esset, 'etiamsi non patrem eius imperatorem hostium videremus, 'Romam oporteret mitti, ac senatus populique Romani de 'ea iudicium atque arbitrium esse, quae regem nobis socium 'alienasse, atque in arma egisse praecipitem dicatur. 'Vince animum. Cave deformes multa bona uno vitio, et 'tot meritorum gratiam maiore culpa, quam causa culpae 'est, corrumpas.'

15\. Masinissae haec audienti non rubor solum suffusus, sed lacrimae etiam obortae: et, quum 'se quidem in potestate 'futurum imperatoris' dixisset, orassetque eum, 'ut, quantum res sineret, fidei suae temere obstrictae consuleret; 'promisisse enim, sese in nullius potestatem eam traditurum,' ex praetorio in tabernaculum suum confusus concessit. Ibi, arbitris remotis, quum crebro suspiritu et gemitu, quod facile ab circumstantibus tabernaculum exaudiri posset, aliquantum temporis consumpsisset; ingenti ad postremum edito gemitu, fidum e servis vocat, sub cuius custodia regio more ad incerta fortunae venenum erat, et mixtum in poculo ferre ad Sophonisbam iubet, ac simul nuntiare: 'Masinissam libenter primam ei fidem 'praestaturum fuisse, quam vir uxori debuerit. Quoniam 'arbitrium eius, qui possint, adimant, secundam fidem 'praestare, ne viva in potestatem Romanorum veniat. 'Memor patris imperatoris, patriaeque, et duorum regum, 'quibus nupta fuisset, sibi ipsa consuleret.' Hunc nuntium ac simul venenum ferens minister quum ad Sophonisbam venisset, 'Accipio,' inquit, 'nuptiale munus; neque in'gratum, si nihil maius vir uxori praestare potuit. Hoc 'tamen nuntia, melius me morituram fuisse, si non in 'funere meo nupsissem.' Non locuta est ferocius, quam acceptum poculum, nullo trepidationis signo dato, impavide hausit. Quod ubi nuntiatum est Scipioni, ne quid aeger animi ferox iuvenis gravius consuleret, accitum eum extemplo nunc solatur; nunc, quod temeritatem temeritate alia luerit, tristioremque rem, quam necesse fuerit, fecerit, leniter castigat. Postero die, ut a praesenti motu averteret animum eius, in tribunal escendit, et concionem advocari iussit. Ibi Masinissam, primum regem appellatum, 2 eximiisque ornatum laudibus, aurea corona, aurea patera, sella curuli, et scipione eburneo, toga picta, et palmata 3 tunica donat. Addit verbis honorem, 'Neque magnificentius quicquam triumpho apud Romanos, neque tri-

Masinissa venenum mittit ad Sophonisbam.

Scipio Masinissam amplissimis donis decorat.

2 *Aurea patera*] Qua nimirum diis libaret. De toga picta et tunica palmata, cf. supr. x. 7. CREV.

3 *Addit verbis honorem*] Munus insuper ornat verbis. CREV.

U. C. 549. A. C. 203.

'umphantibus ampliorem eo ornatu esse; quo unum omnium externorum dignum Masinissam populus Romanus ducat.' Laelium deinde, et ipsum collaudatum, aurea corona donat. Et alii militares viri, prout a quoque navata opera erat, donati. His honoribus mollitus regis animus, erectusque in spem propinquam, sublato Syphace, omnis Numidiae potiundae.

Carthaginienses pacem petunt.

16. Scipio, C. Laelio cum Syphace aliisque captivis Romam misso, cum quibus et Masinissae legati profecti sunt, ipse ad Tuneta rursum castra refert, et, quae munimenta inchoaverat, permunit. Carthaginienses, non brevi solum, sed prope vano gaudio, ab satis prospera in praesens oppugnatione classis perfusi, post famam capti Syphacis, in quo plus prope, quam in Hasdrubale atque exercitu suo spei reposuerant, perculsi, iam nullo auctore belli ultra audito, oratores ad pacem petendam mittunt triginta seniorum principes. Id erat sanctius apud illos consilium, 4
maximaque ad ipsum senatum regendum vis. Qui ubi in 5
castra Romana et praetorium pervenerunt, more adulan- 6
tium (accepto, credo, ritu ex ea regione, ex qua oriundi
erant) procubuerunt. Conveniens oratio tam humili adulationi fuit, non culpam purgantium, sed transferentium initium culpae in Hannibalem impotentiaeque eius fautores.
Veniam civitati petebant, civium temeritate bis iam eversae, 7
incolumi futurae iterum hostium beneficio. 'Imperium ex 'victis hostibus populum Romanum, non perniciem, petere. 'Paratis obedienter servire, quae vellet, imperaret.' Scipio, 'et venisse ea spe in Africam se,' ait, 'et spem suam prospero belli eventu auctam, victoriam se, non pacem, 'domum reportaturum esse. Tamen, quum victoriam 'prope in manibus habeat, pacem non abnuere; ut omnes 'gentes sciant, populum Romanum et suscipere iuste bella, 'et finire. Leges pacis se has dicere. Captivos, et per-
'fugas, et fugitivos restituant: exercitus ex Italia et Gallia 8

Leges pacis a Scipione dictae.

4 *Id erat sanctius*] h. e. Seniores. cf. infr. xxxiv. 61. Aristot. Pol. ii. 9.

5 *Maximaque ad ipsum senatum regendum vis*] Cui quidem consilio maxima inerat auctoritas, qua se regi senatus ipse sineret. Crev.

6 *More adulantium*] More eorum qui proni et humi prostrati reges adorant. Sic supr. ix. 18. de Alexandro, *desideratas humi iacentium adulationes.* Et eodem modo Val. Max. iv. 7. *Hephaestionem . . . more Persarum adulata, tanquam Alexandrum salutavit.* Idem vi. 3. *Timagoram inter officium salutationis Darium regem more gentis illius adulatum.* Ex his exemplis recte videtur colligere Gronovius ad Liv. ix. 18. admodum verisimile esse adorationem regum κατ' ἐξοχὴν *adulationem* a Latinis dictam esse. Crev.

7 *Bis iam eversae*] Quam cives iam sui, quantum in se esset, bis everterant. Vocem *ante* quae in plerisque edd. post *iam* inseritur, merito delevit Kreyssigius, faventibus codd. Put. et Reg.

8 *Et fugitivos*] Per *fugitivos* intelligas servos, qui a dominis Romanis transfugerant ad Carthaginienses; per *perfugas* autem, milites, qui Romanorum signa deseruerant. Doer.

'deducant: Hispania abstineant: insulis omnibus, quae 'inter Italiam et Africam sunt, decedant: naves longas, 'praeter viginti, omnes tradant: tritici quingenta, hordei 'trecenta millia modium.' Pecuniae summam quantam imperaverit, parum convenit. Alibi quinque millia talentum, alibi quinque millia pondo argenti, alibi duplex stipendium militibus imperatum invenio. 'His conditionibus,' inquit, 'placeatne pax, triduum ad consultandum 'dabitur. Si placuerit, mecum indutias facite, Romam ad 'senatum mittite legatos.' Ita dimissi Carthaginienses, nullas recusandas conditiones pacis quum censuissent, (quippe qui moram temporis quaererent, dum Hannibal in Africam traiiceret) legatos alios ad Scipionem, ut indutias facerent, alios Romam ad pacem petendam mittunt, ducentes paucos in speciem captivos, perfugasque, et fugitivos, quo impetrabilior pax esset.

U. C. 549. A. C. 203.

Nihil recusant Poeni moram quaerentes.

17. Multis ante diebus Laelius, cum Syphace primoribusque Numidarum captivis, Romam venit, quaeque in Africa gesta essent, omnia exposuit ordine Patribus, ingenti omnium et in praesens laetitia, et in futurum spe. Consulti inde Patres regem in custodiam Albam mittendum censuerunt: Laelium retinendum, donec legati Carthaginienses venirent. Supplicatio in quatriduum decreta est. P. Aelius praetor, senatu misso, et concione inde advocata, cum C. Laelio in Rostra escendit. Ibi vero audientes, fusos Carthaginiensium exercitus, devictum et captum ingentis nominis regem, Numidiam omnem egregia victoria peragratam, tacitum continere gaudium non poterant, quin clamoribus, quibusque aliis multitudo solet, laetitiam immodicam significarent. Itaque praetor extemplo edixit, 'Uti aeditui aedes sacras omnes tota urbe aperirent, cir'cumeundi, salutandique deos, agendique grates per totum 'diem populo potestas fieret.' Postero die legatos Masinissae in senatum introduxit. Gratulati primum senatui sunt, 'quod P. Scipio prospere res in Africa gessisset:' deinde gratias egerunt, 'quod Masinissam non appellasset 'modo regem, sed fecisset, restituendo in paternum 'regnum: in quo post Syphacem sublatum, si ita Patribus 'visum esset, sine metu et certamine esset regnaturus.' Dein, 'quod collaudatum pro concione amplissimis deco'rasset donis: quibus ne indignus esset, et dedisse operam 'Masinissam, et porro daturum esse. Petere, ut regium 'nomen ceteraque Scipionis beneficia et munera senatus 'decreto confirmaret: et, nisi molestum esset, illud quoque 'petere Masinissam, ut Numidas captivos, qui Romae in 'custodia essent, remitterent. Id sibi amplum apud po-

Laelius cum captivis Romam venit.

Oratio legatorum Masinissae in senatu.

U. C. 549. A. C. 203. 'pulares futurum esse.' Ad ea responsum legatis: 'Rerum 'gestarum in Africa prospere communem sibi cum rege 'gratulationem esse. Scipionem recte atque ordine videri 'fecisse, quod eum regem appellaverit: et, quicquid aliud 9
'fecerit, quod cordi foret Masinissae, ea Patres comprobare 'atque laudare.' Munera, quae legati ferrent regi, decreverunt: sagula purpurea duo cum fibulis aureis singulis, et lato clavo tunicis: et equos duo phaleratos: bina equestria arma cum loricis: et tabernacula, militaremque supellectilem, qualem praeberi consuli mos esset. Haec regi praetor mittere iussus. Legatis in singulos dona ne minus quinum millium, comitibus eorum millium aeris: et vestimenta bina legatis, singula comitibus Numidisque, qui ex custodia emissi redderentur regi. Ad hoc aedes liberae, 1
loca, lautia legatis decreta.

18. Proelium cum Magone.

Eadem aestate, qua haec decreta Romae, et in Africa gesta sunt, P. Quinctilius Varus praetor et M. Cornelius proconsul in agro Insubrium Gallorum cum Magone Poeno signis collatis pugnarunt. Praetoris legiones in prima acie fuerunt: Cornelius suas in subsidiis tenuit, ipse ad prima signa equo advectus: proque duobus cornibus praetor ac proconsul milites ad inferenda in hostes signa summa vi hortabantur. Postquam nihil commovebant, tum Cornelio Quinctilius: 'Lentior, ut vides, fit pugna: et induratus 'praeter spem resistendo hostium timor: ac, ne vertat in 2
'audaciam, periculum est. Equestrem procellam excite'mus, oportet, si turbare ac statu movere volumus. Itaque 'vel tu ad prima signa proelium sustine, ego inducam in 'pugnam equites: vel ego hic in prima acie rem geram, tu 'quattuor legionum equites in hostem emitte.' Utram vellet praetor, muneris partem proconsule accipiente, Quinctilius praetor cum filio, cui Marco praenomen erat, impigro iuvene, ad equites pergit: iussosque escendere in equos repente in hostem emittit. Tumultum equestrem auxit clamor ab legionibus additus: nec stetisset hostium

9 *Et, quicquid aliud fecerit, . . . ea*] Pro *ea* ratio grammatica postularet *id*, sed alibi quoque a consuetis grammaticae legibus in hac re noster recedit. cf. infr. xxxiii. 24. *quaecunque senatus censuisset, id regem facturum esse.*

1 *Aedes liberae, loca*] *Aedes liberae* sc. vacuae et proinde hospitibus excipiendis patentes. supr. xxiv. 7. Ceterum, quid sint *loca*, quae praeter liberas aedes decernuntur legatis, haud facile statuere possumus. Tamen intelligendum esse aliquid quod ad habitationem pertineat, colligere videmur ex eo, quod infr. xxxiii. 24. legati *Macedones* dicuntur *deducti extra urbem in villam publicam, ibique iis locus et lautia praebita. Lautia* sunt munera hospitalia, supr. xxviii. 39. Crev.

2 *Hostium timor*] Hostium timor praeter opinionem factus est resistendo durior, h. e. hostes contra timorem resistendo se obfirmarunt. Doer.

acies, ni Mago, ad primum equitum motum, paratos ele- U. C. 549.
3 phantos extemplo in proelium induxisset. Ad quorum A. C. 203.
stridorem odoremque et aspectum territi equi vanum equestre auxilium fecerunt: et ut permixtus, ubi cuspide uti et cominus gladio posset, roboris maioris Romanus eques erat; ita in ablatum paventibus procul equis melius ex intervallo Numidae iaculabantur. Simul et peditum legio duodecima, magna ex parte caesa, pudore magis, quam viribus, tenebat locum. Nec diutius tenuisset, ni ex subsidiis tertia decima legio, in primam aciem inducta, proelium dubium excepisset. Mago quoque ex subsidiis Gallos integrae legioni opposuit. Quibus haud magno certamine fusis, hastati legionis undecimae conglobant sese, atque elephantos iam peditum aciem turbantes invadunt. In quos quum pila confertos coniecissent, nullo ferme frustra emisso, omnes retro in aciem suorum averterunt: quattuor gravati vulneribus corruerunt. Tum prima com-
4 mota hostium acies, simul omnibus peditibus, ut aversos videre elephantos, ad augendum pavorem ac tumultum effusis. Sed, donec stetit ante signa Mago, gradum sensim referentes ordines, tenorem pugnae servabant; postquam Vincunt femine transfixo cadentem, auferrique ex proelio prope ex- Romani.
sanguem videre, extemplo in fugam omnes versi. Ad quinque millia hostium eo die caesa, et signa militaria duo et viginti capta. Nec Romanis incruenta victoria fuit: duo millia et trecenti de exercitu praetoris, pars multo
5 maxima ex legione duodecima, amissi. Inde et tribuni militum duo, M. Cosconius, et M. Maenius: tertiae decimae quoque legionis, quae postremo proelio affuerat, Cn. Helvius tribunus militum in restituenda pugna cecidit, et duo et viginti ferme equites illustres, obtriti ab elephantis, cum centurionibus aliquot perierunt: et longius certamen fuisset, ni vulnere ducis concessa victoria esset.

Mago, proximae noctis silentio profectus, quantum pati 19.
6 viae per vulnus poterat, itineribus extentis, ad mare in Mago ius-
Ligures Ingaunos pervenit. Ibi eum legati ab Carthagine, sus in Afri-
paucis ante diebus in sinum Gallicum appulsis navibus, cam redire.
adierunt, iubentes, primo quoque tempore in Africam traiicere. 'Idem et fratrem eius Hannibalem (nam ad eum quoque isse legatos eadem iubentes) facturum. Non in eo

3 *Ad quorum stridorem*] *Stridor* elephantorum infr. xliv. 5. quoque memoratur.

4 *Simul omnibus peditibus*] sc. Romanis. Gronov.

5 *Inde*] sc. Ex ea legione. Doer.

6 *Itineribus extentis*] Quum itinera extendisset, quum singulis diebus multum itineris confecisset, quantum tamen viae eum pati sinebat vulnus. Crev.

U. C. 549. A. C. 203.

'esse Carthaginiensium res, ut Galliam atque Italiam armis 'obtineant.' Mago, non imperio modo senatus periculoque patriae motus, sed metuens etiam, ne victor hostis moranti instaret, Liguresque ipsi, relinqui Italiam a Poenis cernentes, ad eos, quorum mox in potestate futuri essent, deficerent, simul sperans leniorem in navigatione, quam in via, iactationem vulneris fore, et curationi omnia commodiora, impositis copiis in naves profectus, vixdum superata Sardinia, ex vulnere moritur: naves quoque aliquot Poenorum disiectae in alto a classe Romana, quae circa Sardiniam erat, capiuntur. Haec terra marique in parte Italiae, quae iacet ad Alpes, gesta.

In navigatione moritur.

Consul C. Servilius, nulla memorabili re in provincia Etruria et Gallia (quoniam eo quoque processerat) gesta, patre C. Servilio et C. Lutatio ex servitute post sextum
decimum annum receptis, qui ad vicum Tanetum a Boiis 7
capti fuerant, hinc patre, hinc Catulo lateri circumdatis, privato magis, quam publico decore insignis, Romam rediit. Latum ad populum est, 'ne C. Servilio fraudi esset, quod 'patre, qui sella curuli sedisset, vivo, quum id ignoraret, 'tribunus plebis atque aedilis plebis fuisset, contra quam 'sanctum legibus erat.' Hac rogatione perlata, in provinciam rediit.

Ad Cn. Servilium consulem, qui in Bruttiis erat, Con- 8
sentia, Uffugum, Vergae, Besidiae, Hetriculum, Sypheum, Argentanum, Clampetia, multique alii ignobiles populi, senescere Punicum bellum cernentes, defecere. Idem consul cum Hannibale in agro Crotoniensi acie conflixit. Obscura eius pugnae fama est. Valerius Antias quinque millia hostium caesa ait. Quae tanta res est, ut aut impudenter ficta sit, aut negligenter praetermissa. Nihil certe ultra rei in Italia ab Hannibale gestum. Nam ad eum quoque legati ab Carthagine, vocantes in Africam, iis forte
20. diebus, quibus ad Magonem, venerunt. Frendens gemensque, ac vix lacrimis temperans, dicitur legatorum verba audisse. Postquam edita sunt mandata, 'Iam non per-'plexe,' inquit, 'sed palam revocant, qui, vetando supple-'mentum et pecuniam mitti, iam pridem retrahebant. 'Vicit ergo Hannibalem non populus Romanus toties 'caesus fugatusque, sed senatus Carthaginiensis obtrec-'tatione atque invidia. Neque hac deformitate reditus 'mei tam P. Scipio exsultabit atque efferet sese, quam 'Hanno, qui domum nostram, quando alia re non potuit,

Hannibalis revocati ex Italia dolor.

7 *Qui ad vicum Tanetum*] Rem narravit Livius supr. xxi. 25.

8 *Ad Cn. Servilium . . . Consentia . . . Clampetia . . . defecere*] Tamen Clampetiam superiore anno a P. Sempronio consule vi captam, Consentiam voluntate in deditionem venisse scripsit Livius supr. xxix. 38. Crev.

'ruina Carthaginis oppressit.' Iam hoc ipsum praesagiens U. C. 549.
animo, praeparaverat ante naves. Itaque, inutili militum A. C. 203.
turba praesidii specie in oppida Bruttii agri, quae pauca
magis metu, quam fide, continebantur, dimissa, quod ro-
boris in exercitu erat, in Africam transvexit: multis Italici
generis, quia in Africam secuturos abnuentes concesserant
in Iunonis Laciniae delubrum, inviolatum ad eam diem, in
templo ipso foede interfectis. Raro quemquam alium, pa-
9 triam exsilii causa relinquentem, magis maestum abisse
ferunt, quam Hannibalem hostium terra excedentem:
respexisse saepe Italiae litora, et deos hominesque accu-
santem, in se quoque ac suum ipsius caput exsecratum,
'quod non cruentum ab Cannensi victoria militem Romam
'duxisset. Scipionem ire ad Carthaginem ausum, qui
'consul hostem in Italia Poenum non vidisset: se, centum
'millibus armatorum ad Trasimenum et Cannas caesis,
'circa Casilinum Cumasque et Nolam consenuisse.' Haec
accusans querensque, ex diutina possessione Italiae est
detractus.

Romam per eosdem dies, et Magonem et Hannibalem 21.
profectos, allatum est. Cuius duplicis gratulationis minuit laetitiam, et quod parum duces in retinendis iis, quum id mandatum ab senatu esset, aut animi, aut virium habuisse videbantur; et quod solliciti erant, omni belli mole in unum ducem exercitumque inclinata, quo evasura esset res. Per eosdem dies legati Saguntini venerunt, comprehensos cum pecunia adducentes Carthaginienses, qui ad conducenda auxilia in Hispaniam traiecissent. Ducentum et quinquaginta auri, octingentum pondo argenti in vestibulo curiae posuerunt. Hominibus acceptis et in carcerem conditis, auro argentoque reddito, gratiae legatis actae: atque insuper munera data ac naves, quibus in Hispaniam reverterentur. Mentio deinde ab senioribus facta est,
'Segnius homines bona, quam mala, sentire. Transitu in
'Italiam Hannibalis, quantum terroris pavorisque, sese
'meminisse, quas deinde clades, quos luctus incidisse?
'Visa castra hostium e muris urbis: quae vota singulorum
'universorumque fuisse? quoties in conciliis voces, manus
1 'ad coelum porrigentium auditas: En unquam ille dies
'futurus esset, quo vacuam hostibus Italiam bona pace flo-
'rentem visuri essent? Dedisse tandem id deos sexto
'decimo demum anno: nec esse, qui diis grates agendas

9 *Magis maestum*] Nullo in scripto, neque Gronovio, neque nobis occurrit τὸ *magis*. Plerique hanc vocem totam abolent: quidam eius loco habent *tam*. Alterutra ex his particulis necessaria hic nobis videtur. CREV. *Tam* reposuit Bekker.

1 *En unquam*] Nunquamne? cf. supr. xxiv. 14.

U. C. 549. A. C. 203.

Supplicatio Romae decreta ob discessum Hannibalis.

'censeant. Adeo ne advenientem quidem gratiam ho-
'mines benigne accipere, nedum ut praeteritae satis me- 2
'mores sint.' Conclamatum deinde ex omni parte curiae est, uti referret P. Aelius praetor: decretumque, ut quinque dies circa omnia pulvinaria supplicaretur, victimaeque maiores immolarentur centum viginti.

Iam dimisso Laelio legatisque Masinissae, quum Cartha- 3
giniensium legatos de pace ad senatum venientes Puteolis visos, inde terra venturos allatum esset; revocari C. Laelium placuit, ut coram eo de pace ageretur. Q. Fulvius Gillo, legatus Scipionis, Carthaginienses Romam adduxit: quibus, vetitis ingredi urbem, hospitium in villa publica,
22. senatus ad aedem Bellonae datus est. Orationem eandem 4
ferme, quam apud Scipionem, habuerunt; culpam omnem belli a publico consilio in Hannibalem vertentes. 'Eum 'iniussu senatus non Alpes modo, sed Iberum quoque, 'transgressum: nec Romanis solum, sed ante etiam Sa'guntinis, privato consilio bellum intulisse. Senatui ac 'populo Carthaginiensi, si quis vere aestimet, foedus ad 'eam diem inviolatum esse cum Romanis. Itaque nihil 'aliud sibi mandatum esse, uti peterent, quam ut in ea 'pace, quae postremo cum consule Lutatio facta esset,
'manere liceret.' Quum, more tradito, Patribus potesta- 5
tem interrogandi, si quis quid vellet, legatos, praetor fecisset; senioresque, qui foederibus interfuerant, alia alii interrogarent, nec meminisse per aetatem (etenim omnes ferme iuvenes erant) dicerent legati; conclamatum ex omni parte curiae est, 'Punica fraude electos, qui veterem
23. 'pacem repeterent, cuius ipsi non meminissent.' Emotis deinde curia legatis, sententiae interrogari coeptae. M.
Livius 'C. Servilium consulem, qui propior esset, arces- 6
'sendum, ut coram eo de pace ageretur,' censebat. 'Quum 'de re maiore, quam quanta ea esset, consultatio incidere 'non posset, non videri sibi, absente consulum altero, am'bobusve, eam rem agi, satis ex dignitate populi Romani 'esse.' Q. Metellus, qui triennio ante consul dictatorque fuerat, 'Quum P. Scipio, caedendo exercitus, agros popu'lando, in eam necessitatem compulisset hostes, ut sup-

Legati Carthaginienses de pace.

2 *Benigne*] Benigna in auctores beneficii et grata mente. CREV.

3 *Iam dimisso Laelio .... quum Carthaginiensium legatos*] Tamen supr. 17. memoratum est censuisse Patres *retinendum Laelium, donec legati Carthaginienses venirent.* Sed fortasse, Hannibale profecto ex Italia, nullos iam crediderant venturos a Carthaginiensibus legatos. CREV.

4 *Ad aedem Bellonae*] Ut solebat legatis hostium. cf. infr. xxxiii. 24. Hinc quoque colligunt quidam, aedem Bellonae villae publicae vicinam fuisse. DUKER.

5 *More tradito*] Eius moris exempla exstant supr. viii. 21. infr. xxxvii. 1. RASCHIG.

6 *C. Servilium*] Intelligendum esse Caium Servilium Geminum, qui Etruriam sortitus erat supr. 1, animadvertit Drakenb.

'plices pacem peterent; et nemo omnium verius existi- U. C. 549.
'mare posset, qua mente ea pax peteretur, quam is, qui A. C. 203.
'ante portas Carthaginis bellum gereret; nullius alterius
'consilio, quam Scipionis, accipiendam abnuendamve pa-
7 'cem esse.' M. Valerius Laevinus, qui bis consul fuerat,
'Speculatores, non legatos, venisse,' arguebat: 'iubendos-
'que Italia excedere, et custodes cum iis usque ad naves
'mittendos; Scipionique scribendum, ne bellum remit-
'teret.' Laelius Fulviusque adiecerunt: 'Et Scipionem
'in eo positam habuisse spem pacis, si Hannibal et Mago
'ex Italia non revocarentur. Omnia simulaturos Cartha-
'ginienses, duces eos exercitusque exspectantes: deinde,
'quamvis recentium foederum et deorum omnium oblitos,
'bellum gesturos.' Eo magis in Laevini sententiam dis-
cessum. Legati pace infecta, ac prope sine responso, Re infecta
dimissi. dimissi.

8 9 Per eos dies Cn. Servilius consul, haud dubius, quin 24.
pacatae Italiae penes se gloria esset, velut pulsum ab se
Hannibalem persequens, in Siciliam, inde in Africam
transiturus, traiecit. Quod ubi Romae vulgatum est, Cn. Servi-
primo censuerunt Patres, ut praetor scriberet consuli, se- lius ex Si-
natum aequum censere, in Italiam reverti eum: deinde, cilia revo-
quum praetor, spreturum eum literas suas, diceret, dictator catur.
ad id ipsum creatus P. Sulpicius, pro iure maioris imperii,
consulem in Italiam revocavit: reliquum anni, cum M. Ser-
vilio magistro equitum, circumeundis Italiae urbibus, quae
1 bello alienatae fuerant, noscendisque singularum causis
consumpsit.

Per indutiarum tempus et ex Sardinia ab Lentulo prae- Commea-
tore centum onerariae naves, cum commeatu et viginti tus ex Sar-
rostratarum praesidio, et ab hoste, et ab tempestatibus mari dinia in
tuto, in Africam transmiserunt. Cn. Octavio ducentis Africam.
onerariis, triginta longis navibus ex Sicilia traiicienti, non Ex Sicilia.
eadem fortuna fuit. In conspectum ferme Africae prospero
2 cursu vectum primo destituit ventus; deinde versus in Classis dis-
Africum turbavit, ac passim naves disiecit. Ipse cum iecta vento.
rostratis, per adversos fluctus ingenti remigum labore
enisus, Apollinis promontorium tenuit: onerariae, pars

7 *M. Valerius Laevinus*] cf. Supr. xxix. 11.

8 *Cn. Servilius consul*] Cui provincia Bruttii evenerant.

9 *Haud dubius, quin*] Sibi haud dubie tribuens pacatae Italiae gloriam, quae tamen tota Scipionis erat, et persequens Hannibalem, tanquam ille a se pulsus esset. CREV.

1 *Noscendisque singularum causis*] Inquirendoque, quanam in causa singulae essent, quae magis, quae minus nocentes, quae omnino innoxiae haberi possent. CREV.

2 *Versus in Africum*] *Africus* Romanis ab Africa flabat, ideoque navigantibus ex Sicilia adversus erat; inde paullo post *adversi fluctus*. RAS.

U. C. 549. A. C. 203.

maxima ad Aegimurum (insula ea sinum ab alto claudit, in quo sita Carthago est, triginta ferme millia ab urbe) aliae adversus urbem ipsam ad Calidas Aquas delatae sunt. Omnia in conspectu Carthaginis erant. Itaque ex tota urbe in forum concursum est. Magistratus senatum vocare, populus in curiae vestibulo fremere, ne tanta ex oculis manibusque amitteretur praeda. Quum quidam pacis petitae, alii indutiarum (necdum enim dies exierat) fidem opponerent, permixto paene senatus populique concilio,

Naves onerariae a Carthaginiensibus captae.

consensum est, ut classe quinquaginta navium Hasdrubal Aegimurum traiiceret: inde per litora portusque dispersas Romanas naves colligeret. Desertae fuga nautarum, primum ab Aegimuro, dein ab Aquis onerariae Carthaginem puppibus tractae sunt.

25. Nondum reverterant ab Roma legati, neque sciebatur, quae senatus Romani de bello aut pace sententia esset;

Legati Rom. a Carthaginiensibus prope violati.

necdum indutiarum dies exierat. Eo indigniorem iniuriam ratus Scipio, ab iis, qui petiissent pacem et indutias, et spem pacis et fidem indutiarum violatam esse, legatos Carthaginem, L. Baebium, L. Sergium, L. Fabium extemplo misit. Qui, quum multitudinis concursu prope violati essent, nec reditum tutiorem cernerent futurum, petierunt a magistratibus, quorum auxilio vis prohibita erat, ut naves mitterent, quae se prosequerentur. Datae triremes duae, quum ad Bagradam flumen pervenissent, unde castra Romana conspiciebantur, Carthaginem rediere. Classis Punica ad Uticam stationem habebat. Ex ea tres quadriremes, seu clam misso a Carthagine nuntio, uti fieret, seu Hasdrubale, qui classi praeerat, sine publica fraude auso facinus, quinqueremem Romanam superantem promontorium ex alto 3
repente aggressae sunt. Sed neque rostro ferire celeritate subterlabentem poterant, neque transilire armati ex humilioribus in altiorem navem: et defendebatur egregie, quoad tela suppeditarunt. Quis deficientibus, quum iam nulla alia res eam, quam propinquitas terrae, multitudoque a castris in litus effusa, tueri potuisset; concitatam remis, quanto maximo impetu poterant, in terram quum immisissent, navis tantum iactura facta, incolumes ipsi evaserunt. Ita alio super aliud scelere quum haud dubie indutiae ruptae essent, Laelius Fulviusque ab Roma cum legatis Carthaginiensibus supervenerunt. Quibus Scipio, 'Etsi 4
'non indutiarum modo fides a Carthaginiensibus, sed ius
'etiam gentium in legatis violatum esset; tamen se nihil,

3 *Superantem promontorium*] Intelligendum est, ut constat ex Appiano, Apollinis promontorium. SIGON.

4 *Quibus Scipio*] Legesis Diodor. Excerpt. Vat. xxvi. 5. Polyb. xv. 2. et 4. Appian. Pun. xxxv.

'nec institutis populi Romani, nec suis moribus indignum, U. C. 549.
'in iis facturum esse,' quum dixisset, legatis dimissis, bellum A. C. 203.
5 parabat. Hannibali iam terrae appropinquanti iussus e nauticis unus escendere in malum, ut specularetur, quam tenerent regionem, quum dixisset, sepulcrum dirutum proram spectare, abominatus, praetervehi iusso gubernatore, ad Leptim appulit classem, atque ibi copias exposuit. Leptim appulit Hannibal.

26. Haec eo anno in Africa gesta. Insequentia excedunt in eum annum, quo M. Servilius Geminus, qui tum magister equitum erat, et Ti. Claudius Nero consules facti sunt. Ceterum exitu superioris anni quum legati sociarum urbium ex Graecia questi essent, vastatos agros ab regiis praesidiis, profectosque in Macedoniam legatos ad res repetendas non admissos ad Philippum regem: simul nuntiassent, quattuor millia militum cum Sopatro duce traiecta in Africam dici, ut essent Carthaginiensibus praesidio, et pecuniae aliquantum una missum; legatos ad regem, qui haec adversus foedus facta videri Patribus nuntiarent, mittendos censuit senatus. Missi C. Terentius Varro, C. Mamilius, M. Aurelius. Iis tres quinqueremes datae. Legati ad Philippum missi a Rom.

Annus insignis incendio ingenti, quo clivus Publicius ad solum exustus est, et aquarum magnitudine. Sed annonae vilitas fuit, praeterquam quod pace omnis Italia erat aperta, etiam quod magnam vim frumenti, ex Hispania missam, M. Valerius Falto et M. Fabius Buteo aediles
6 7 curules quaternis aeris vicatim populo descripserunt.

Eodem anno Q. Fabius Maximus moritur, exactae aetatis; siquidem verum est, augurem duos et sexaginta annos fuisse, quod quidam auctores sunt. Vir certe fuit dignus Q. Fabii Max. mors et laudes.
8 tanto cognomine, vel si novum ab eo inciperet. Superavit
9 paternos honores, avitos aequavit. Pluribus victoriis et maioribus proeliis avus insignis Rullus; sed omnia aequare unus hostis Hannibal potest. Cautior tamen, quam promptior, hic habitus fuit: et, sicut dubites, utrum ingenio cunctator fuerit, an quia ita bello proprie, quod tum gere-

5 *Iussus e nauticis unus*] sc. Quum unus e nauticis, sc. rei navalis peritis, iussus ab Hannibale .... dixisset, Hannibal abominatus, sc. omen aversatus, etc.

6 *Quaternis aeris*] Quaternis assibus in modios. Sic enim infr. xxxi. 50. dicuntur aediles magnam vim frumenti *binis aeris in modios populo* divisisse. cf. supr. iv. 16. *assibus in modios aestimatum.*

7 *Vicatim populo descripserunt*] Distribuerunt populo, certum assignando frumenti modum in singulos vicos, pro ratione et numero incolentium. Crev.

8 *Vel si novum ab eo inciperet*] Cognomen *Maximi* avus eius Rullus sibi pepererat, memorante Livio supr. ix. 46. idque posteris haereditarium reliquerat. Crev.

9 *Superavit paternos honores, avitos aequavit*] Honoribus magistratuum superavit patrem: avum aequavit. Nempe Q. Fabius Gurges, quem Livius existimavit patrem huiusce Fabii, ter tantum consul fuit: Rullus quinquies, ut et hic sive nepos, sive pronepos. Crev.

U. C. 549. A. C. 203.

batur, aptum erat: sic nihil certius est, quam unum hominem nobis cunctando rem restituisse, sicut Ennius ait. Augur in locum eius inauguratus Q. Fabius Maximus, filius: in eiusdem locum pontifex (nam duo sacerdotia habuit) Ser. Sulpicius Galba.

Ludi Romani diem unum, plebeii ter toti instaurati ab aedilibus, M. Sextio Sabino et Cn. Tremellio Flacco. Ii ambo praetores facti, et cum iis C. Livius Salinator et C. Aurelius Cotta. Comitia eius anni utrum C. Servilius consul habuerit, an, quia eum res in Etruria tenuerint,
quaestiones ex senatusconsulto de coniurationibus prin- 1
cipum habentem, dictator ab eo dictus P. Sulpicius, incertum ut sit, diversi auctores faciunt.

27. Principio insequentis anni, M. Servilius et Ti. Claudius,

U. C. 550. A. C. 202. M. Servilio, Ti. Claudio Coss.

senatu in Capitolium vocato, de provinciis retulerunt. Italiam atque Africam in sortem coniici, Africam ambo cupientes, volebant. Ceterum, Q. Metello maxime annitente, neque data, neque negata est Africa. Consules iussi cum tribunis plebis agere, ut, si iis videretur, populum rogarent, quem vellet in Africa bellum gerere. Omnes
tribus P. Scipionem iusserunt. Nihilo minus consules pro- 2
vinciam Africam (ita enim senatus decreverat) in sortem

Provinciae.

coniecerunt. Ti. Claudio Africa evenit, ut quinquaginta navium classem, omnes quinqueremes, in Africam traiice-
ret, parique imperio cum Scipione imperator esset. M. 3
Servilius Etruriam sortitus. In eadem provincia et C. Servilio prorogatum imperium, si consulem manere ad urbem senatui placuisset. Praetores, M. Sextius Galliam est sortitus, ut duas legiones provinciamque traderet ei P. Quinctilius Varus; C. Livius Bruttios cum duabus legionibus, quibus P. Sempronius proconsul priore anno praefuerat; Cn. Tremellius Siciliam, ut ab P. Villio Tappulo praetore prioris anni provinciam et duas legiones acciperet; Villius propraetor viginti navibus longis, militibus mille, oram Siciliae tutaretur: inde M. Pomponius viginti navibus reliquis mille et quingentos milites Romam deportaret. C. Aurelio Cottae urbana evenit. Ceteris, ita uti quisque obtinebant provincias exercitusque, prorogata imperia.

Legiones 16.

Sexdecim non amplius eo anno legionibus defensum imperium est. Et ut placatis diis omnia inciperent agerent-

1 *Principum habentem*] *Habendae* auctore Gronovio reposuit Bekker.

2 *Provinciam Africam* (*ita enim senatus decreverat*)] Nimirum intelligendum est senatum, instantibus etiam post iudicium populi consulibus, hoc temperamento uti tandem coactum esse, ut classis certe in Africam traiicienda, et par cum Scipione imperium alterutri e consulibus decerneretur. Crev.

3 *Parique imperio cum Scipione imperator esset*] Vox *imperator* omnino otiosa videtur, ac proinde ableganda. Crev.

4 que, ludos, quos, M. Claudio Marcello, T. Quinctio con- U. C. 550.
sulibus, T. Manlius dictator, quasque hostias maiores A. C. 202.
voverat, si per quinquennium illud respublica eodem statu
5 fuisset, ut eos ludos consules, priusquam ad bellum pro-
ficiscerentur, facerent. Ludi in circo per quatriduum
facti: hostiaeque, quibus votae erant diis, caesae.

28. Inter haec simul spes, simul cura in dies crescebat: nec
satis certum constare apud animum poterat, utrum gaudio
dignum esset, Hannibalem, post sextum decimum annum
ex Italia decedentem, vacuam possessionem eius reliquisse
populo Romano, an magis metuendum, quod incolumi ex-
ercitu in Africam transisset. 'Locum nimirum, non peri-
'culum, mutatum; cuius tantae dimicationis vatem, qui
'nuper decessisset, Q. Fabium haud frustra canere solitum,
'graviorem in sua terra futurum hostem Hannibalem, quam
'in aliena fuisset. Nec Scipioni aut cum Syphace, incon-
6 'ditae barbariae rege, cui Statorius semilixa ducere exer-
'citus solitus sit, aut cum socero eius Hasdrubale, fugacis-
'simo duce, rem futuram, aut tumultuariis exercitibus, ex
'agrestium semiermi turba subito collectis; sed cum Han-
'nibale, prope nato in praetorio patris, fortissimi ducis,
'alito atque educato inter arma, puero quondam milite,
7 'vixdum iuvene imperatore: qui senex vincendo factus,
'Hispanias, Gallias, Italiam ab Alpibus ad fretum monu-
8 'mentis ingentium rerum complesset. Ducere exercitum
'aequalem stipendiis suis, duratum omnium rerum pati-
'entia, quas vix fides fiat homines passos; perfusum millies
'cruore Romano; exuvias non militum tantum, sed etiam
'imperatorum, portantem. Multos occursuros Scipioni in
'acie, qui praetores, qui imperatores, qui consules Roma-
'nos sua manu occidissent, muralibus vallaribusque in-
'signes coronis, pervagatos capta castra, captas urbes Ro-
'manas. Non esse hodie tot fasces magistratibus populi
'Romani, quot captos ex caede imperatorum praeferre pos-
'set Hannibal.' Has formidines agitando animis, ipsi curas
et metus augebant etiam, quod, quum assuessent per ali-
quot annos bellum ante oculos aliis atque aliis in Italiae

Anxii Romani ob transitum Hannibalis.

4 *Ludos, quos . . . T. Manlius dictator*] Hos ludos iussi fuerant facere consules superioris anni, quo reipsa quinquennium a Manlio definitum claudebatur. Necesse est igitur aliqua intervenerit mora, quae eos in hunc annum reiicere coegerit. CREV.

5 *Ut eos ludos*] Ante haec verba supple *decretum fuit.*

6 *Cui Statorius semilixa*] De hoc Statorio cf. supr. xxiv. 48.

7 *Qui senex vincendo factus*] Oratorie fortasse dictum ad rem augendam. Nisi potius dicendum est Livium hic ex more Romanorum loqui, apud quos initium senectutis ab anno aetatis sexto et quadragesimo petebatur. Id autem aetatis tunc erat Hannibal. Ipse infr. 37. de se ait, *Novem annorum a vobis profectus, post trigesimum sextum annum redii.* CREV.

8 *Ducere exercitum*] *Duceret* ex emendatione Gronovii reposuit Bekker.

U. C. 550.
A. C. 202.

partibus lenta spe, in nullum propinquum debellandi finem
gerere, erexerant omnium animos Scipio et Hannibal, velut
ad supremum certamen comparati duces. Ii quoque, qui-
bus ingens erat in Scipione fiducia et victoriae spes, quo 9
magis in propinquam eam imminebant animis, eo curae in-
tentioris erant. Haud dispar habitus animorum Cartha-
giniensibus erat: quos modo petisse pacem, intuentes Han-
nibalem ac rerum gestarum eius magnitudinem, poenitebat:
modo, quum respicerent, bis sese acie victos, Syphacem
captum, pulsos se Hispania, pulsos Italia, atque ea omnia
unius virtute et consilio Scipionis facta, velut fatalem eum
ducem in exitium suum natum horrebant.

29. Iam Adrumetum venerat Hannibal: unde, ad reficien-
dum ex iactatione maritima militem paucis diebus sumptis,
excitus pavidis nuntiis, omnia circa Carthaginem obtineri
armis, afferentium, magnis itineribus Zamam contendit.

Speculatores Hannibalis a Scipione dimissi.

Zama quinque dierum iter ab Carthagine abest. Inde
praemissi speculatores quum excepti a custodibus Romanis
deducti ad Scipionem essent, traditos eos tribunis militum,
iussosque omisso metu visere omnia, per castra, qua vel-
lent, circumduci iussit: percunctatusque, satin' per com-
modum omnia explorassent, datis, qui prosequerentur, retro
ad Hannibalem dimisit. Hannibal nihil quidem eorum,
quae nuntiabantur, (nam et, Masinissam cum sex millibus
peditum, quattuor equitum venisse eo ipso forte die, affere-
bant) laeto animo audiit, maxime hostis fiducia, quae non
de nihilo profecto concepta esset, perculsus. Itaque, quan-
quam et ipse causa belli erat, et adventu suo turbaverat
et pactas indutias, et spem foederum; tamen, si integer,
quam si victus, peteret pacem, aequiora impetrari posse
ratus, nuntium ad Scipionem misit, ut colloquendi secum
potestatem faceret. Id utrum sua sponte fecerit, an pu-
blico consilio, neutrum cur affirmem, habeo. Valerius An-
tias, primo proelio victum eum a Scipione, quo duodecim
millia armatorum in acie sint caesa, mille et septingenti
capti, legatum cum aliis decem legatis tradit in castra ad
Scipionem venisse. Ceterum Scipio quum colloquium haud
abnuisset, ambo ex composito duces castra protulerunt, ut

Colloquium ducum de pace.

coire ex propinquo possent. Scipio haud procul Naraggara
urbe, tum ad cetera loco opportuno, tum quod aquatio in- 1
tra teli coniectum erat, consedit. Hannibal tumulum a
quattuor millibus inde, tutum commodumque alioquin, nisi
quod longinquae aquationis erat, cepit. Ibi in medio lo-

9 *Quo magis*] Quo avidiore et spe et voto eam propinquantem iam exspectabant et optabant. Crev.

1 *Tum quod aquatio*] Aqua petebatur e flumine vel rivo propriore castris, quam quantus est teli coniectus. Crev.

eus conspectus undique, ne quid insidiarum esset, delectus. U. C. 550.
Summotis pari spatio armatis, cum singulis interpretibus A. C. 202.
congressi sunt, non suae modo aetatis maximi duces, sed 30.
omnis ante se memoriae, omnium gentium cuilibet regum imperatorumve pares. Paullisper alter alterius conspectu, admiratione mutua prope attoniti conticuere. Tum Han- Hannibalis
nibal prior, 'Si hoc ita fato datum erat, ut, qui primus bel- oratio.
'lum intuli populo Romano, quique toties prope in mani'bus victoriam habui, is ultro ad pacem petendam venirem: 'laetor te mihi sorte potissimum datum, a quo peterem. 'Tibi quoque inter multa egregia non in ultimis laudum 'hoc fuerit, Hannibalem, cui tot de Romanis ducibus victo'riam dii dedissent, tibi cessisse: teque huic bello, vestris 'prius, quam nostris, cladibus insigni, finem imposuisse.
2 'Hoc quoque ludibrium casus ediderit fortuna, ut, quum 'patre tuo consule ceperim arma, cum eodem primum Ro'mano imperatore signa contulerim: ad filium eius inermis 'ad pacem petendam veniam. Optimum quidem fuerat, 'eam patribus nostris mentem datam ab diis esse, ut et vos
3 'Italiae, et nos Africae imperio contenti essemus: neque 'enim ne vobis quidem Sicilia ac Sardinia satis digna pre'tia sunt pro tot classibus, tot exercitibus, tot tam egregiis 'amissis ducibus. Sed praeterita magis reprehendi pos'sunt, quam corrigi. Ita aliena appetivimus, ut de nostris 'dimicaremus, nec in Italia solum vobis bellum, nobis in 'Africa esset: sed et vos in portis vestris prope ac moeni'bus signa armaque hostium vidistis, et nos ab Carthagine 'fremitum castrorum Romanorum exaudimus. Quod igi'tur nos maxime abominaremur, vos ante omnia optaretis, 'in meliore vestra fortuna de pace agitur: agimus ii, quo'rum et maxime interest pacem esse, et qui quodcunque 'egerimus, ratum civitates nostrae habiturae sint. Animo 'tantum nobis opus est non abhorrente a quietis consiliis. 'Quod ad me attinet, iam aetas senem in patriam rever'tentem, unde puer profectus sum, iam secundae, iam ad'versae res, ita erudierunt, ut rationem sequi, quam for'tunam, malim. Tuam et adolescentiam et perpetuam 'felicitatem, ferociora utraque, quam quietis opus est con-
4 'siliis, metuo. Non temere incerta casuum reputat, quem 'fortuna nunquam decepit. Quod ego fui ad Trasimenum, 'ad Cannas, id tu hodie es. Vixdum militari aetate im'perio accepto, omnia audacissime incipientem nusquam 'fefellit fortuna. Patris et patrui persecutus mortem, ab

2 *Hoc quoque ludibrium casus*] Hunc quoque ludicrum casum velut iocata fortuna edidisse videri queat. Crev.

3 *Neque enim ne vobis quidem*] cf. Supr. xxxix. 12. infr. xxxi. 38.

4 *Non temere*] Non facile, raro.

U. C. 550. A. C. 202. 'calamitate vestrae domus decus insigne virtutis pietatisque 'eximiae cepisti: amissas Hispanias recuperasti, quattuor 'inde Punicis exercitibus pulsis: consul creatus, quum ce- 'teris ad tutandam Italiam parum animi esset, transgressus 'in Africam, duobus hic exercitibus caesis, binis eadem 'hora captis simul incensisque castris, Syphace potentis- 'simo rege capto, tot urbibus regni eius, tot nostri imperii 'ereptis, me sextum decimum iam annum haerentem in 'possessione Italiae detraxisti. Potest victoriam, inquam, 5
'malle, quam pacem, animus. Novi spiritus magis magnos, 'quam utiles: et mihi talis aliquando fortuna affulsit. Quod 'si in secundis rebus bonam quoque mentem darent dii; 'non ea solum, quae evenissent, sed etiam ea, quae evenire 'possent, reputaremus. Ut omnium obliviscaris aliorum, 'satis ego documenti in omnes casus sum. Quem modo, 6
'castris inter Anienem atque urbem vestram positis, signa 'inferentem ad moenia Romana; hic cernis, duobus for- 7
'tissimis viris, fratribus clarissimis imperatoribus, orbatum, 'ante moenia prope obsessae patriae, quibus terrui vestram 'urbem, ea pro mea deprecantem. Maximae cuique for- 'tunae minime credendum est. In bonis tuis rebus, nos- 'tris dubiis, tibi ampla ac speciosa danti est pax: nobis 'petentibus magis necessaria, quam honesta. Melior tuti- 'orque est certa pax, quam sperata victoria. Haec in tua, 8
'illa in deorum manu est. Ne tot annorum felicitatem in 'unius horae dederis discrimen. Quum tuas vires, tum 'vim fortunae Martemque belli communem, propone ani- 9
'mo. Utrimque ferrum, corpora humana erunt: nusquam 'minus, quam in bello, eventus respondent. Non tantum 'ad id, quod data pace iam habere potes, si proelio vincas, 'gloriae adieceris; quantum ademeris, si quid adversi eve- 'niat. Simul parta ac sperata decora unius horae fortuna 'evertere potest. Omnia in pace iungenda tuae potestatis 'sunt, P. Corneli: tunc ea habenda fortuna erit, quam dii 'dederint. Inter pauca felicitatis virtutisque exempla M. 'Atilius quondam in hac eadem terra fuisset, si victor pa-

5 *Victoriam, inquam*] In hac voce *inquam* est quaedam vis affirmandi id, quod iam dictum est, sc. Scipioni non facile futurum esse animum ad quieta consilia proclivem.

6 *Quem modo*] Vocem *videras* quod nonnulli libri post *Romana* addunt, e verbis sequentibus *hic cernis* satis intelligi monet Gronovius.

7 *Duobus fortissimis viris*] Quum tres fratres amisisset Hannibal, sc. Hasdrubalem, Magonem, Hannonem, eum aut Hannonem non commemorasse, quod exercitum non duxisset, sed praefectus tantum equitum fuisset, aut Magonem praeteriisse, quod eius mortis nullamdum famam accepisset, censet Drakenborchius.

8 *Haec in tua*] Pronomen *hic* id, de quo potissimum agimus, respicit, unde fit, ut, si verborum ordinem spectas, *hic* saepius ad remotiora referatur, *ille* ad propiora. cf. supr. xxiv. 29.

9 *Martemque belli communem*] cf. Supr. xxviii. 40.

'cem petentibus dedisset patribus nostris: non statuendo U. C. 550.
'tandem felicitati modum, nec cohibendo efferentem se A. C. 202.
'fortunam, quanto altius elatus erat, eo foedius corruit.
'Est quidem eius, qui dat, non qui petit, conditiones di-
'cere pacis: sed forsitan non indigni simus, qui nobismet
'ipsi multam irrogemus. Non recusamus, quin omnia,
'propter quae bellum initum est, vestra sint, Sicilia, Sar-
'dinia, Hispania, quicquid insularum toto inter Africam
'Italiamque continetur mari. Carthaginienses, inclusi Afri-
'cae litoribus, vos (quando ita diis placuit) externa etiam
'terra marique videamus regentes imperia. Haud nega-
'verim, propter non nimis sincere petitam aut exspectatam
1 'nuper pacem, suspectam esse vobis Punicam fidem. Mul-
'tum, per quos petita sit, ad fidem tuendae pacis pertinet,
'Scipio. Vestri quoque, ut audio, Patres nonnihil etiam
'ob hoc, quia parum dignitatis in legatione erat, negave-
'runt pacem. Hannibal peto pacem: qui neque peterem,
'nisi utilem crederem: et propter eandem utilitatem tue-
'bor eam, propter quam petii. Et, quemadmodum, quia
2 'a me bellum coeptum est, ne quem eius poeniteret, quoad
'ipsi invidere dei, praestiti; ita annitar, ne quem pacis per
'me partae poeniteat.'

31. Responsio Scipionis.

Adversus haec imperator Romanus in hanc fere senten-
tiam respondit: 'Non me fallebat, Hannibal, adventus tui
'spe Carthaginienses et praesentem indutiarum fidem, et
'spem pacis turbasse. Neque tu id sane dissimulas, qui
'de conditionibus superioribus pacis omnia subtrahas, prae-
'ter ea, quae iam pridem in nostra potestate sunt. Cete-
'rum, sicut tibi curae est, sentire cives tuos, quanto per te
'onere leventur: sic mihi laborandum est, ne, quae tunc
'pepigerunt, hodie subtracta ex conditionibus pacis, prae-
'mia perfidiae habeant. Indigni, quibus eadem pateat
'conditio, ut etiam prosit vobis fraus, petitis. Neque pa-
'tres nostri priores de Sicilia, neque nos de Hispania feci-
3 'mus bellum. Et tunc Mamertinorum sociorum pericu-
'lum, et nunc Sagunti excidium nobis pia ac iusta indue-
'runt arma. Vos lacessisse, et tu ipse fateris, et dei testes
'sunt: qui et illius belli exitum secundum ius fasque de-

1 *Multum, per quos petita sit*] Qua fide pax servetur, id magnopere pendet ex dignitate eorum per quos illa petita sit. Crev.

2 *Ne quem eius poeniteret .... praestiti*] Feci, per laetos belli eventus, ut nemo illud susceptum incusare posset. Crev.

3 *Et tunc Mamertinorum*] De ea re cf. Polyb. i. 10. ex quo apparet Scipionem hic suae Romanorumque causae gratificari. Romana enim arma in Siciliam vocavit magis nimiae iam Carthaginiensium potentiae metus, quam Mamertinorum preces, qui nec vetusta cum iis societate iuncti erant, et ob immanitatem iniustitiamque, qua Messanam veteribus cultoribus ademerant, parum sane digni erant auxilio. Crev.

U. C. 550. A. C. 202.

'derunt, et huius dant et dabunt. Quod ad me attinet, et 'humanae infirmitatis memini, et vim fortunae reputo, et 'omnia, quaecunque agimus, subiecta esse mille casibus 'scio. Ceterum, quemadmodum superbe et violenter me 'faterer facere, si prius, quam in Africam traiecissem, te 'tua voluntate cedentem Italia, et, imposito in naves exer-'citu, ipsum venientem ad pacem petendam aspernarer; 'sic nunc, quum prope manu conserta restitantem ac tergi-'versantem in Africam attraxerim, nulla sum tibi verecundia
'obstrictus. Proinde si quid ad ea, in quae tum pax con- 4
'ventura videbatur, (quae sint, nosti) multae navium cum 'commeatu per indutias expugnatarum legatorumque vio-'latorum adiicitur, est, quod referam ad consilium. Sin 'illa quoque gravia videntur, bellum parate, quoniam 'pacem pati non potuistis.'

Re infecta redeunt.

Ita infecta pace, ex colloquio ad suos quum se recepissent, frustra verba iactata renuntiant. Armis decernendum

32.

esse, habendamque eam fortunam, quam dii dedissent. In

Omnia parantur ad proelium.

castra ut est ventum, pronuntiant ambo, 'Arma expedirent 'milites animosque ad supremum certamen, non in unum 'diem, sed in perpetuum, si felicitas adesset, victores.
'Roma, an Carthago, iura gentibus darent, ante crastinam 5
'noctem scituros. Neque enim Africam, aut Italiam, sed 'orbem terrarum victoriae praemium fore; par periculum
'praemio, quibus adversae pugnae fortuna fuisset.' Nam 6
neque Romanis effugium ullum patebat in aliena ignotaque terra: et Carthagini, supremo auxilio effuso, adesse videbatur praesens excidium.

Ad hoc discrimen procedunt postero die duorum opulentissimorum populorum duo longe clarissimi duces, duo fortissimi exercitus, multa ante parta decora aut cumulaturi eo die, aut eversuri. Anceps igitur spes et metus miscebant animos: contemplantibusque modo suam, modo hostium aciem, quum oculis magis, quam ratione, pensarent vires, simul laeta, simul tristia obversabantur. Quae ipsis sua sponte non succurrebant, ea duces admonendo atque hortando subiiciunt. Poenus sexdecim annorum in terra Italia res gestas, tot duces Romanos, tot exercitus occidione occisos, et sua cuique decora, ubi ad insignem alicuius pugnae memoria militem venerat, referebat. Scipio Hispanias, et recentia in Africa proelia, et confessionem hostium, quod

4 *Ad ea, in quae*] Praepositionem *in* omittit Bekker, et post *ad ea*, voces *dico pacem*, aut tale quid intelligit.

5 *Iura gentibus darent*] *Daret* quod in quibusdam codd. superest, Crevier. in contextum revocat; sed *Roma*, et *Carthago*, pro Romanis et Carthaginiensibus, tanquam collectivae voces, verbum plurale asciscunt. DRAK.

6 *Quibus adversae pugnae*] *Adversa*, quod Perizonius legendum coniecit, reposuit Bekker.

neque non petere pacem propter metum, neque manere in U. C. 550. ea prae insita animis perfidia potuissent. Ad hoc colloquium A. C. 202.
7 Hannibalis in secreto habitum, ac liberum fingenti, qua velit, flectit. Ominatur, quibus quondam auspiciis patres eorum pugnaverint ad Aegates insulas, ea illis exeuntibus in aciem portendisse deos. 'Adesse finem belli ac laboris. 'In manibus esse praedam Carthaginis, reditum domum in 'patriam, ad parentes, liberos, coniuges, penatesque deos.' Celsus haec corpore, vultuque ita laeto, ut vicisse iam crederes, dicebat. Instruit deinde primos hastatos, post eos
8 principes: triariis postremam aciem clausit. Non confertas 33.
9 autem cohortes ante sua quamque signa instruebat, sed Acies Scipionis.
manipulos aliquantum inter se distantes, ut esset spatium, quo elephanti hostium accepti nihil ordines turbarent. Laelium, cuius ante legati, eo anno quaestoris extra sortem ex senatusconsulto opera utebatur, cum Italico equitatu ab sinistro cornu, Masinissam Numidasque ab dextro opposuit.
1 Vias patentes inter manipulos antesignanorum velitibus (ea tunc levis armatura erat) complevit; dato praecepto,
2 ut, ad impetum elephantorum, aut post rectos refugerent
3 ordines, aut, in dextram laevamque discursu applicantes se antesignanis, viam, qua irruerent in ancipitia tela, belluis

7 *Liberum fingenti, qua velit, flectit*] *Flecti*, quod Sigonius mavult, Bekker in textum recepit.

8 *Triariis postremam aciem clausit*] cf. Polyb. vi. 19. Niebhr. iii. n. 825. Mutatae iam armis et numero legionis acies stabant. cf. supr. viii. 8. Quippe *hastatorum* et *principum* acies denos manipulos habebant; manipulus centum viginti homines erant, qui *pila* gererent. *Triarii* autem, qui in subsidiis stabant, *hastas* gerebant, manipuli decem; manipulus vicenos milites continebat. *Velites*, qui non sicut antea manipulatim, sed catervatim iam structi erant, leves mille ducentos milites habebant: ita ut legiones quaternis millibus et ducenis militibus essent. Haud scio an haec *tertia* legionis struendae ratio a Scipione profecta sit.

9 *Non confertas autem cohortes*] Non ita instruebat cohortes ante sua quamque signa, ut haererent sibi invicem densati manipuli e quibus constabat cohors, sed ita ut illi manipuli aliquantum inter se distarent. Verum illud est ex more solito militiae Romanae, in qua manipuli distinctim semper locabantur. Polybius xv. 9. unde et ambas fere Hannibalis ac Scipionis orationes, et totam huius pugnae narrationem exscripsit Livius, clarius indicat, qua in re Scipio a communi more instruendae Romanae aciei recesserit. "Scipio," inquit, "sic ordines copiarum instruxit. Primum hastatos eorumque manipulos aliquantum inter se distantes; horum a tergo principes locavit, positis eorum manipulis non ex adverso vacui spatii, quo distabant invicem hastatorum manipuli, sicut mos est Romanorum, sed alios post alios in eadem serie, cum aliquo intervallo." Inde fiebat ut a fronte ad extremam aciem patentes et directae viae panderentur, per quas velites, si ab elephantis nimium urgerentur, pone universam aciem refugere possent. Crev.

1 *Velitibus* (*ea tunc levis armatura erat*)] cf. Supr. xxvi. 4.

2 *Post rectos .... ordines*] Post ordines qui in rectum, in lineam, a fronte ad ultimam aciem dispositi erant. Crev.

3 *Applicantes se antesignanis*] Imo, ut Polybius habet, intervallis, quae inter manipulos a dextra laevaque patentium viarum relicta erant. Cr.

U. C. 550. A. C. 202. Acies Hannibalis.

darent. Hannibal ad terrorem primum elephantos (octoginta autem erant, quot nulla unquam in acie ante habuerat) instruxit: deinde auxilia Ligurum Gallorumque, Baliaribus Maurisque admixtis; in secunda acie Carthaginienses Afrosque et Macedonum legionem; modico inde intervallo relicto, subsidiariam aciem Italicorum militum (Bruttii plerique erant, vi ac necessitate plures, quam sua voluntate, decedentem ex Italia secuti) instruxit. Equitatum etiam ipsum circumdedit cornibus: dextrum Carthaginienses, sinistrum Numidae tenuerunt. Varia adhortatio erat in exercitu inter tot homines, quibus non lingua, non mos, non lex, non arma, non vestitus habitusque, non causa militandi eadem esset. Auxiliaribus et praesens, et multiplicata merces ex praeda ostentatur. Galli proprio atque insito in Romanos odio accenduntur. Liguribus campi uberes Italiae, deductis ex asperrimis montibus, in spem victoriae ostentantur. Mauros Numidasque Masinissae impotenti futuro dominatu terret. Aliis aliae spes ac metus iactantur. Carthaginiensibus moenia patriae, dii penates, sepulcra maiorum, liberi cum parentibus, coniuges pavidae, aut excidium servitiumque, aut imperium orbis terrarum, nihil aut in metum, aut in spem medium ostentatur. 4

Quum maxime haec imperator apud Carthaginienses, duces suarum gentium inter populares, plerique per interpretes inter immixtos alienigenis, agerent, tubae cornuaque ab Romanis cecinerunt: tantusque clamor ortus, ut elephanti in suos, sinistro maxime cornu, verterentur, Mauros ac Numidas. Addidit facile Masinissa perculsis terrorem, nudavitque ab ea parte aciem equestri auxilio. Paucae tamen bestiarum, intrepidae in hostem actae, inter velitum ordines cum multis suis vulneribus ingentem stragem edebant. Resilientes enim ad manipulos velites, quum viam elephantis, ne obtererentur, fecissent; in ancipites ad ictum utrimque coniiciebant hastas; nec pila ab antesignanis cessabant; donec undique incidentibus telis exacti ex Romana acie, hi quoque in suo dextro cornu ipsos Carthaginiensium equites in fugam verterunt. Laelius, ut turbatos vidit hostes, addit perculsis terrorem. 5 6 7

34. Utrimque equite nudata erat Punica acies, quum pedes

4 *Ad terrorem primum elephantos*] Potius videretur *primos*, quod ex Cantabrigiensi codice affert Iac. Gronovius, et firmat noster Regius. Crev. *Primos* reposuit Bekker.

5 *Duces suarum gentium inter populares*] Intellige *duces suarum* quemque *gentium*, Mauros Maurorum, Hispanos Hispanorum.

6 *Plerique per interpretes*] *Plerique* emendavit Gronov., sed *pleraque* Crevier. et Bekker. servant.

7 *In ancipites*] Utrimque expositos et patentes ad telorum ictus elephantos. Gronov.

concurrit, nec spe, nec viribus iam par. Ad hoc, dictu U. C. 550.
8 parva, sed magni eadem in re gerenda momenti res, con- A. C. 202.
gruens clamor a Romanis, eoque maior et terribilior; dissonae illis, ut gentium multarum discrepantibus linguis, voces. Pugna Romana stabilis, et suo et armorum pondere incumbentium in hostem: concursatio et velocitas illinc maior, quam vis. Igitur primo impetu extemplo movere
9 loco hostium aciem Romani. Ala deinde et umbonibus pulsantes, in summotos gradu illato, aliquantum spatii, velut nullo resistente, incessere; urgentibus et novissimis primos, ut semel motam aciem sensere; quod ipsum vim magnam ad pellendum hostem addebat. Apud hostes, auxiliares cedentes secunda acies, Afri et Carthaginienses, adeo non sustinebant, ut contra etiam, ne resistentes pertinaciter primos caedendo ad se perveniret hostis, pedem referrent. Igitur auxiliares terga dant repente: et, in suos versi, partim refugere in secundam aciem, partim non recipientes caedere, uti paullo ante non adiuti, et tunc exclusi. Et prope duo iam permixta proelia erant, quum Carthaginienses simul cum hostibus, simul cum suis cogerentur conserere manus. Non tamen ita perculsos iratosque in aciem accepere; sed, densatis ordinibus, in cornua vacuumque circa campum extra proelium
1 eiecere, ne pavido fuga vulneribusque milite sinceram et integram aciem miscerent. Ceterum tanta strages hominum armorumque locum, in quo steterant paullo ante auxiliares, compleverat, ut prope difficilior transitus esset, quam per confertos hostes fuerat. Itaque, qui primi erant, hastati, per cumulos corporum armorumque et tabem sanguinis, qua quisque poterat, sequentes hostem, et signa et ordines confuderunt. Principum quoque signa fluctuari coeperant, vagam ante se cernendo aciem. Quod Scipio
2 ubi vidit, receptui propere canere hastatis iussit: et, sauciis in postremam aciem subductis, principes triariosque in cornua inducit; quo tutior firmiorque media hastatorum acies esset. Ita novum de integro proelium ortum est: quippe ad veros hostes perventum erat, et armorum genere, et usu militiae, et fama rerum gestarum, et magnitudine vel spei vel periculi pares. Sed et numero Romanus su-

8 *In re gerenda momenti res*] Ultimam vocem *res* Gronov. et Bekker. delent, ut *parva* referatur numero plurali ad omnia quae sequuntur, sed Crevier. servandam censet.

9 *Ala deinde et umbonibus pulsantes*] Incusso lacerto et scutorum umbonibus. Sic supr. ix. 41. *Umbonibus incussaque ala sternuntur hostes.* Crev.

1 *Sinceram et integram aciem*] Intellige aciem non permixtam ex variarum gentium colluvione, nec ulla adhuc clade, ullo damno imminutam aut debilitatam. Crev.

2 *Receptui . . . canere hastatis iussit*] Iussit receptui canere hastatis, id est ad hastatos revocandos. Crev.

U. C. 550. perior erat, et animo: quod iam equites, iam elephantos
A. C. 202. fuderat: iam, prima acie pulsa, in secundam pugnabat.
35. In tempore Laelius ac Masinissa, pulsos per aliquantum spatii secuti equites, revertentes in aversam hostium aciem incurrere. Is demum equitum impetus fudit hostem. Multi circumventi in acie caesi: multi per patentem circa campum fuga sparsi, tenente omnia equitatu, passim in-
Vincunt terierunt. Carthaginiensium sociorumque caesa eo die
Romani. supra millia viginti: par ferme numerus captus est, cum signis militaribus centum triginta tribus, elephantis unde-
cim. Victores ad duo millia cecidere. 3

Hannibal, cum paucis equitibus inter tumultum elapsus, Adrumetum perfugit: omnia et ante aciem, et in proelio, priusquam excederet pugna, expertus; et confessione etiam Scipionis, omniumque peritorum militiae, illam laudem adeptus, singulari arte aciem eo die instruxisse. Elephantos in prima fronte: quorum fortuitus impetus atque intolerabilis vis, signa sequi, et servare ordines, in quo plurimum spei ponerent, Romanos prohiberet. Deinde auxiliares ante Carthaginiensium aciem, ne homines mixti ex colluvione omnium gentium, quos non fides teneret, sed merces, liberum receptum fugae haberent: simul primum
ardorem atque impetum hostium excipientes fatigarent; 4
ac, si nihil aliud, vulneribus suis ferrum hostile hebetarent. Tum, ubi omnis spes esset, milites Carthaginienses Afrosque: ut, omnibus rebus aliis pares, eo, quod integri cum fessis ac sauciis pugnarent, superiores essent: Italicos, in-
tervallo quoque diremptos, incertos socii an hostes essent, 5
in postremam aciem summotos. Hoc edito velut ultimo virtutis opere, Hannibal, quum Adrumetum refugisset, accitusque inde Carthaginem sexto ac trigesimo post anno, quam puer inde profectus erat, redisset, fassus in curia est, non proelio modo se, sed bello victum, nec spem salutis alibi, quam in pace impetranda esse.

36. Scipio, confestim a proelio expugnatis hostium castris direptisque, cum ingenti praeda ad mare ac naves rediit; nuntio allato, P. Lentulum cum quinquaginta rostratis, centum onerariis, cum omni genere commeatus, ad Uticam accessisse. Admovendum igitur undique terrorem per-
culsae Carthagini ratus, misso Laelio Romam cum victoriae 6
nuntio, Cn. Octavium terrestri itinere ducere legiones Car-

3 *Ad duo millia*] Emendatio Sigonii, nisa auctore Polybio. Libri *ad decem millia* exhibent. CREV.

4 *Excipientes fatigarent*] *Accipientes* reposuit Bekker.

5 *Incertos socii an hostes essent*] sc. De quibus Hannibal incertus erat. cf. supr. xxvii. 37. infr. xxxi. 12.

6 *Misso Laelio Romam cum victoriae nuntio*] Delendum est omnino illud *cum*, ut Laelius ipse intelligatur fuisse victoriae nuntius. Sic infr. xxvi. 51. *Scipio Laelium ... nun-*

thaginem iubet: ipse, ad suam veterem nova Lentuli classe adiuncta, profectus ab Utica portum Carthaginis petit. Haud procul aberat, quum velata infulis ramisque oleae Carthaginiensium occurrit navis. Decem legati erant principes civitatis, auctore Hannibale missi ad petendam pacem. Qui quum ad puppim praetoriae navis accessissent, velamenta supplicum porrigentes, orantes, implorantesque fidem et misericordiam Scipionis: nullum iis aliud responsum datum, quam ut Tunetem veniret: eo se moturum castra. Ipse ab contemplato situ Carthaginis, non tam noscendi in praesentia, quam deprimendi hostis causa, Uticam, eodem et Octavio revocato, rediit. Inde procedentibus ad Tunetem nuntius allatus, Verminam, Syphacis filium, cum equitibus pluribus, quam peditibus, venire Carthaginiensibus auxilio. Pars exercitus cum

U. C. 550. A. C. 202.

Carthaginienses pacem petunt.

Numidae fusi.

7 omni equitatu Saturnalibus primis agmen aggressa, Numidas levi certamine fudit. Exitu quoque fugae inter-
8 cluso, a parte omni circumdatis equitibus, quindecim millia hominum caesa; mille et ducenti vivi capti sunt, et equi Numidici mille et quingenti, signa militaria duo et septuaginta. Regulus ipse inter tumultum cum paucis effugit. Tum ad Tunetem eodem, quo antea, loco castra posita, legatique triginta Carthagine ad Scipionem venerunt. Et illi quidem multo miserabilius, quam ante, quo magis cogebat fortuna, egerunt: sed aliquanto minore cum misericordia ab recenti memoria perfidiae auditi sunt. In consilio quanquam iusta ira omnes ad delendam stimulabat Carthaginem; tamen, quum, et quanta res esset, et quam longi temporis obsidio tam munitae et tam validae urbis, reputarent, et ipsum Scipionem exspectatio successoris, venturi ad paratam alterius labore ac periculo finiti belli famam, sollicitaret, ad pacem omnium animi versi sunt. Postero 37.
die, revocatis legatis, et cum multa castigatione perfidiae monitis, ut, tot cladibus edocti, tandem deos et iusiurandum esse crederent: conditiones pacis dictae: 'Ut liberi
9 'legibus suis viverent. Quas urbes, quosque agros, quibusque finibus ante bellum tenuissent, tenerent, populandique finem eo die Romanus faceret. Perfugas, fugi-

Legati Carthag. ad Scipionem.

Conditiones pacis a Scipione dictae.

tium victoriae Romam mittit. xxviii. 17. *L. Scipio cum multis nobilibus captivis nuntius receptae Hispaniae Romam est missus.* IAC. GRONOV.

7 *Saturnalibus primis*] Primo die Saturnalium, quae per triduum celebrabantur. Sic apud Cic. ad Att. xiii. 52. appellantur Saturnalia secunda, et Saturnalia tertia. Et noster supr. xliv. 20. *Legati ex Macedonia Quinquatribus ultimis*, id est, ultimo die Quinquatruum, *venerunt.* CREV.

8 *A parte omni circumdatis equitibus*] Quum equitatus Romanorum sese iis ab omni parte circumfudisset. CREV.

9 *Quas urbes, quosque agros*] Intellige, in Africa, ut diserte habetur apud Polybium. CREV.

U. C. 550. A. C. 202.

'tivosque, et captivos omnes redderent Romanis, et naves
'rostratas, praeter decem triremes, traderent, elephantos-
'que, quos haberent domitos: neque domarent alios. Bel-
'lum neve in Africa, neve extra Africam, iniussu populi
'Romani gererent. Masinissae res redderent, foedusque
'cum eo facerent. Frumentum stipendiumque auxiliis, 1
'donec ab Roma legati redissent, praestarent. Decem
'millia talentum argenti, descripta pensionibus aequis in
'annos quinquaginta, solverent. Obsides centum arbi-
'tratu Scipionis darent: ne minores quattuordecim annis,
'neu triginta maiores. Indutias ita se daturum, si per
'priores indutias naves onerariae captae, quaeque fuissent
'in navibus, restituerentur. Aliter nec indutias, nec spem
'pacis ullam esse.'

Gisgonem contra pacem dicere vetat Hannibal.

Has conditiones legati quum domum referre iussi in
concione ederent, et Gisgo ad dissuadendam pacem pro-
cessisset, audireturque a multitudine, inquieta eadem et
imbelli: indignatus Hannibal, dici ea in tali tempore audi-
rique, arreptum Gisgonem manu sua ex superiore loco
detraxit. Quae insueta liberae civitati species quum fre-
mitum populi movisset, perturbatus militaris vir urbana
libertate, 'Novem,' inquit, 'annorum a vobis profectus,
'post sextum et tricesimum annum redii. Militares artes, 2
'quas me a puero fortuna nunc privata, nunc publica 3
'docuit, probe videor scire. Urbis ac fori iura, leges,
'mores, vos me oportet doceatis.' Excusata imprudentia,
de pace multis verbis disseruit, quam nec iniqua, et neces-
saria esset. Id omnium maxime difficile erat, quod ex
navibus per indutias captis nihil, praeter ipsas comparebat

Pacem accipiunt Carthag.

naves: neque inquisitio erat facilis, adversantibus paci, qui 4
arguerentur. Placuit naves reddi, et homines utique in-
quiri. Cetera, quae abessent, aestimanda Scipioni per-
mitti: atque ita pecunia luere Carthaginienses. Sunt qui
Hannibalem ex acie ad mare pervenisse, inde praeparata
nave ad regem Antiochum extemplo profectum tradant:
postulantique ante omnia Scipioni, ut Hannibal sibi tra-
deretur, responsum esse, Hannibalem in Africa non esse.

38. Postquam redierunt ad Scipionem legati; quae publica
in navibus fuerant, ex publicis descripta rationibus quae-
stores: quae privata, profiteri domini iussi; pro ea summa 5

1 *Auxiliis*] cf. Supr. xxviii. 16.

2 *Post sextum et tricesimum*] cf. Supr. 30. et 35. Sed haec aegre conciliari posse existimat Crevier. cum eo, quod Carthagini Hannibal esset, quum eum vixdum puberem Hasdrubal literis ad se arcesseret. supr. xxi. 3.

3 *Fortuna nunc privata, nunc publica*] Ea vivendi sors, quam mihi nunc privata fortuna mea, nunc publica Carthaginis fortuna dedit. Crev.

4 *Qui arguerentur*] Iis qui res in navibus captas possidere arguerentur.

5 *Profiteri*] Hoc verbum ad *dominos* proprie refertur, sed *descripta*

U. C. 550.
A. C. 202.
Indutiae in tres menses.

pecuniae viginti quinque millia pondo argenti praesentia exacta: indutiaeque Carthaginiensibus datae in tres menses. Additum, ne per indutiarum tempus alio usquam, quam Romam, mitterent legatos: et, quicunque legati Carthaginem venissent, ne ante dimitterent eos, quam Romanum imperatorem, qui, et quae petentes venissent, certiorem facerent. Cum legatis Carthaginiensibus Romam missi L. Veturius Philo, et M. Marcius Ralla, et L. Scipio imperatoris frater. Per eos dies commeatus ex Sicilia Sardiniaque tantam vilitatem annonae effecerunt, ut pro vectura frumentum mercator nautis relinqueret.

Prodigia.

Romae ad nuntium primum rebellionis Carthaginiensium trepidatum fuerat; iussusque erat Ti. Claudius mature in Siciliam classem ducere, atque inde in Africam traiicere, et alter consul M. Servilius ad urbem morari, donec, quo statu res in Africa essent, sciretur. Segniter omnia in comparanda deducendaque classe ab Ti. Claudio consule facta erant; quod Patres de pace Scipionis potius arbitrium esse, quibus legibus daretur, quam consulis, censuerant. Prodigia quoque, nuntiata sub ipsam famam rebellionis, terrorem attulerant. Cumis solis orbis minui visus, et pluit lapideo imbri, et in Veliterno agro terra ingentibus cavernis consedit, arboresque in profundum haustae. Ariciae forum, et circa tabernae, Frusinone murus aliquot locis, et porta, de coelo tacta: et in Palatio lapidibus pluit. Id prodigium more patrio novendiali sacro, cetera hostiis maioribus expiata. Inter quae etiam aquarum insolita magnitudo in religionem versa. Nam ita abundavit Tiberis, ut ludi Apollinares, circo inundato, extra portam
6 Collinam ad aedem Erycinae Veneris parati sint. Ceterum ludorum ipso die, subita serenitate orta, pompa, duci coepta ad portam Collinam, revocata deductaque in circum est, quum decessisse inde aquam nuntiatum esset: laetitiamque populo et ludis celebritatem addidit sedes sua sollenni spectaculo reddita.

Classis Claudii Cos. tempestate vexata.

Claudium consulem, profectum tandem ab urbe, inter 39.
portus Cosanum Lauretanumque atrox vis tempestatis adorta in metum ingentem adduxit. Populonios inde quum pervenisset, stetissetque ibi, dum reliquum tempestatis exsaeviret, Ilvam insulam, et ab Ilva Corsicam, a Cor-

profiteri idem quod *describere* vult, et *quaestoribus* accommodatum est.

6 *Ad aedem Erycinae Veneris*] Aedem Veneris Erycinae quam Fabius voverit, supr. xxii. 9. 10. et dedicaverit, supr. xxiii. 31. hoc loco intelligi non posse, quippe quae in Capitolio esset; alteram autem extra vel ad portam Collinam sitam, postea demum a L. Porcio consule votam, et deinde a L. Porcio L. F. Licino duumviro dedicatam fuisse, infr. xl. 34. monet Drakenb. ita ut aut erraverit Livius, aut locum, ubi postea aedes condita est, per prolepsin ita vocaverit.

U. C. 550. A. C. 202. sica in Sardiniam traiecit. Ibi superantem Insanos montes, multo et saevior et infestioribus locis tempestas adorta, disiecit classem. Multae quassatae armamentisque spoliatae naves: quaedam fractae. Ita vexata ac lacerata classis Carales tenuit. Ubi dum subductae reficiuntur naves, hiems oppressit: circumactumque anni tempus, et, nullo prorogante imperium, privatus Ti. Claudius classem Romam reduxit. M. Servilius, ne comitiorum causa ad urbem revocaretur, dictatore dicto C. Servilio Gemino, in 7
provinciam est profectus. Dictator magistrum equitum P. Aelium Paetum dixit. Saepe comitia indicta perfici tempestates prohibuerunt. Itaque, quum pridie Idus Martias veteres magistratu abissent, novi suffecti non essent, respublica sine curulibus magistratibus erat.

T. Manlius Torquatus pontifex eo anno mortuus: in locum eius suffectus C. Sulpicius Galba. Ab L. Licinio Lucullo et Q. Fulvio aedilibus curulibus ludi Romani ter toti instaurati. Pecuniam ex aerario scribae viatoresque aedilicii clam egessisse per indicem comperti, damnati sunt, non sine infamia Luculli aedilis. P. Aelius Tubero et L. Laetorius aediles plebis vitio creati, magistratu se abdicarunt, quum ludos ludorumque causa epulum Iovi fecissent, et signa tria ex multaticio argento facta in Capitolio posuissent. Cerealia ludos dictator et magister equitum ex 8
senatusconsulto fecerunt.

40. Legati Carthaginienses Romam veniunt. Legati ex Africa Romani simul Carthaginiensesque quum venissent Romam, senatus ad aedem Bellonae habitus est. Ubi quum L. Veturius Philo, pugnatum cum Hannibale esse suprema Carthaginiensibus pugna, finemque 9
tandem lugubri bello impositum ingenti laetitia Patrum exposuisset; adiecit, Verminam etiam, Syphacis filium, quae parva bene gestae rei accessio erat, devictum. In concionem inde prodire iussus, gaudiumque id populo impartire. Tum patuere, facta gratulatione, omnia in urbe templa, supplicationesque in triduum decretae. Legatis Carthaginiensium et Philippi regis (nam ii quoque venerant) petentibus, ut senatus sibi daretur, responsum iussu Patrum ab dictatore est, consules novos iis senatum daturos esse. U. C. 551. A. C. 201. Cn. Cornelio, P. Aelio Coss. Comitia inde habita. Creati consules Cn. Cornelius Lentulus, P. Aelius Paetus: praetores, M. Iunius Pennus, cui sors urbana evenit; M. Valerius Falto Bruttios, M. Fabius Buteo Sardiniam, P. Aelius Tubero Siciliam est sor-

7 *Dictatore dicto*] Post hunc usque ad Syllam dictatores in republica non fuerunt. Vide Pighium in Ann. ad hunc annum p. 228. DUKER.

8 *Cerealia*] De his ludis cf. Ovid. Fast. iv. 393. et sqq.

9 *Suprema Carthaginiensibus pugna*] Pugna, quae suprema, postrema fuit Carthaginiensibus, bello iam, non solum proelio victis. CREV.

titus. De provinciis consulum nihil ante placebat agi, U. C. 550.
quam legati Philippi regis et Carthaginiensium auditi A. C. 202.
essent. Belli finem alterius, principium alterius prospiciebant animis. Cn. Lentulus consul cupiditate flagrabat pro- Provinciae.
vinciae Africae; seu bellum foret, facilem victoriam, seu
1 iam finiretur, finiti tanti belli se consule gloriam petens. Negare itaque prius quicquam agi passurum, quam sibi Africa decreta esset, concedente collega, moderato viro et prudenti; qui gloriae eius certamen cum Scipione, praeterquam quod iniquum esset, etiam impar futurum cernebat. Q. Minucius Thermus et M'. Acilius Glabrio, tribuni plebis, 'rem, priore anno nequicquam tentatam ab 'Ti. Claudio consule, Cn. Cornelium tentare' aiebant. 'Ex auctoritate Patrum latum ad populum esse, cuius vel'lent imperium in Africa esse. Omnes quinque et tri'ginta tribus P. Scipioni id imperium decresse.' Multis contentionibus, et in senatu et ad populum, acta res postremo eo deducta est, ut senatui permitterent. Patres igitur iurati (ita enim convenerat) censuerunt, uti consules provincias inter se compararent, sortirenturve, uter Italiam, uter classem navium quinquaginta haberet. Cui classis obvenisset, in Siciliam navigaret: si pax cum Carthaginiensibus componi nequisset, in Africam traiiceret. Consul mari, Scipio eodem, quo adhuc, iure imperii terra rem gereret. Si conditiones convenirent pacis, tribuni plebis populum rogarent, utrum consulem, an P. Scipionem, iuberent pacem dare; et quem, si deportandus exercitus victor ex Africa esset, deportare. Si pacem per P. Scipionem dari, atque ab eodem exercitum deportari iussissent, ne consul ex Sicilia in Africam traiiceret. Alter consul, cui Italia evenisset, duas legiones a M. Sextio praetore acciperet. P. Scipioni cum exercitibus, quos haberet, 41.
in provincia Africa prorogatum imperium. Praetori M. Valerio Faltoni duae legiones in Bruttiis, quibus C. Livius priore anno praefuerat, decretae. P. Aelius praetor duas legiones in Sicilia ab Cn. Tremellio acciperet. Legio una M. Fabio in Sardiniam, quam P. Lentulus pro praetore habuisset, decernitur. M. Servilio prioris anni consuli, cum suis duabus item legionibus, in Etruria prorogatum imperium est. Quod ad Hispanias attineret, aliquot iam annos ibi L. Cornelium Lentulum et L. Manlium Acidinum esse. Uti consules cum tribunis agerent, si iis videretur, ut plebem rogarent, cui iuberent in Hispania im-

1 *Finiti tanti belli se consule*] Recte videtur Perizonius legere *a se consule*. Sane apparebat bellum eo consule finitum iri, ut revera accidit. At cupiebat ipse ultimam bello manum imponere. CREV.

U. C. 551. A. C. 201.

perium esse. Is ex duobus exercitibus in unam legionem conscriberet Romanos milites, et in quindecim cohortes socios Latini nominis, quibus provinciam obtineret: veteres milites L. Cornelius et L. Manlius in Italiam deportarent. Cornelio consuli quinquaginta navium classis ex duabus classibus, Cn. Octavii, quae in Africa esset, P. Villii, quae Siciliae oram tuebatur, decreta: ut, quas naves vellet, deligeret. P. Scipio quadraginta longas naves haberet, quas 2
habuisset. Quibus si Cn. Octavium, sicut praefuisset, praeesse vellet, Octavio pro praetore in eum annum imperium esset: si Laelium praeficeret, Octavius Romam decederet: reduceretque naves, quibus consuli usus non esset. Et M. Fabio in Sardiniam decem longae naves decretae. Et consules duas legiones urbanas scribere iussi: ut quattuordecim legionibus eo anno, centum navibus longis respublica administraretur.

14. legionibus, 100. navibus res gesta.

42. Legati Philippi.

Tum de legatis Philippi et Carthaginiensium actum. Priores Macedonas introduci placuit: quorum varia oratio fuit; partim purgantium, quae questi erant missi ad regem a Roma legati de populatione sociorum; partim ultro accusantium quidem et socios populi Romani, sed multo infestius M. Aurelium; (quem ex tribus ad se missis legatis, delectu habito, substitisse, et se bello lacessisse contra foedus, et saepe cum praefectis suis signis collatis pugnasse) partim postulantium, ut Macedones duxque eorum Sopater, qui apud Hannibalem mercede militassent, captique in vinculis essent, sibi restituerentur. Adversus ea M. Furius, missus ad id ipsum ab Aurelio ex Macedonia, disseruit, 'Aurelium relictum, ne socii populi Romani, fessi popula-'tionibus atque iniuria, ad regem deficerent, finibus socio-'rum non excessisse: dedisse operam, ne impune in agros 'eorum transcenderent populatores. Sopatrum ex purpu- 3
'ratis et propinquis regis esse: eum cum quattuor millibus 'Macedonum et pecunia missum nuper in Africam esse, 'Hannibali Carthaginiensibusque auxilio.' De his rebus interrogati Macedones, quum perplexe responderent ipsi, 4
ante responsum tulerunt, 'Bellum quaerere regem, et, si 'pergat, propediem inventurum. Dupliciter ab eo foedus

Cum tristi responso dimissi.

2 *Quadraginta longas naves*] Ita pro *quinquaginta* emendavit Drakenb. Tot autem navium classem Scipionem prioribus annis habuisse supr. 2. dictum est: ita quoque numerus navium cum *centum navibus longis* infr. conveniet.

3 *Ex purpuratis*] Purpurati in regum Macedonicorum aulis ii erant, qui, quia dignitate ceteros anteibant, purpurea veste utebantur. Horum frequens mentio est et in libris sequentibus, et apud Curtium, et alibi passim. Crev.

4 *Responderent ipsi, ante responsum*] Ita emendavit Gronov. pro vulg. *responderent, ipsi ante responsum*, sed veterem lectionem Bekker. revocavit. Perizonius, quem laudat Drakenb. pro *ante* vocem *acre* legendam coniecit.

'violatum: et quod sociis populi Romani iniurias fecerit, 'bello armisque lacessierit: et quod hostes auxiliis et 'pecunia iuverit. Et P. Scipionem recte atque ordine 'videri fecisse et facere, quod eos, qui arma contra populum
5 'Romanum ferentes capti sunt, hostium numero in vinculis 'habeat: et M. Aurelium e republica facere, gratumque 'id senatui esse, quod socios populi Romani, quando iure 'foederis non posset, armis tueatur.'

U. C. 551. A. C. 201.

Cum hoc tam tristi responso dimissis Macedonibus, legati Carthaginienses vocati. Quorum aetatibus dignitatibusque conspectis, (nam longe primi civitatis erant) tum pro se quisque dicere, vere de pace agi. Insignis tamen inter ceteros Hasdrubal erat, (Haedum populares cognomine appellabant) pacis semper auctor, adversusque factioni
6 Barcinae. Eo tum plus illi auctoritatis fuit, belli culpam in paucorum cupiditatem a republica transferenti. Qui quum varia oratione usus esset, nunc purgando crimina, nunc quaedam fatendo, ne impudenter certa negantibus difficilior venia esset, nunc monendo etiam Patres conscriptos, ut rebus secundis modeste ac moderate uterentur; 'Si se atque Hannonem audissent Carthaginienses, et tem'pore uti voluissent, daturos fuisse pacis conditiones, quas 'tunc peterent. Raro simul hominibus bonam fortunam 'bonamque mentem dari. Populum Romanum eo invic'tum esse, quod in secundis rebus sapere et consulere me'minerit: et, hercule, mirandum fuisse, si aliter facerent.
7 'Ex insolentia, quibus nova bona fortuna sit, impotentes 'laetitiae insanire. Populo Romano usitata ac prope iam 'obsoleta ex victoria gaudia esse, ac plus paene parcendo 'victis, quam vincendo, imperium auxisse:' ceterorum miserabilior oratio fuit, commemorantium, 'Ex quantis 'opibus quo recidissent Carthaginiensium res. Nihil iis, 'qui modo orbem prope terrarum obtinuissent armis, su'peresse, praeter Carthaginis moenia. Iis inclusos, non 'terra, non mari quicquam sui iuris cernere. Urbem quo'que ipsam ac penates ita habituros, si non in ea quoque, 'quo nihil ulterius sit, saevire populus Romanus velit.' Quum flecti misericordia Patres appareret, senatorum unum infestum perfidiae Carthaginiensium succlamasse ferunt, 'Per quos deos foedus icturi essent, quum eos, per quos

Legati Carthaginiensium.

5 *Capti sunt*] *Sint* ex coniectura Dukeri, utpote in oratione obliqua, reposuit Bekker. assentiente Crevierio.

6 *Eo tum plus illi auctoritatis fuit*] Eo tum et decentior gravique viro dignior eius oratio fuit. et fides illi facilius haberi poterat. Crev.

7 *Ex insolentia*] Eos quibus nova bona fortuna sit, quia id illis praeter solitum accidat, non capientes animo immodicam laetitiam. ad insanitatem efferri. Crev.

U. C. 551. A. C. 201. 'ante ictum esset, fefellissent? Per eosdem,' inquit Hasdrubal, 'qui tam infesti sunt foedera violantibus.'

43. Inclinatis omnium ad pacem animis, Cn. Lentulus consul, cui classis provincia erat, senatusconsulto intercessit. Tum M'. Acilius et Q. Minucius tribuni plebis ad populum tulerunt, 'Vellent, iuberentne senatum decernere, ut cum Carthaginiensibus pax fieret; et quem eam pacem dare, quemque ex Africa exercitus deportare iuberent?' De pace, uti rogassent, omnes tribus iusserunt: pacem dare P. Scipionem, eundem exercitus deportare. Ex hac rogatione

Plebiscitum de pace.

S. C. de pace.

senatus decrevit, ut P. Scipio ex decem legatorum sententia 8
pacem cum populo Carthaginiensi, quibus legibus ei videretur, faceret. Gratias deinde Patribus egere Carthaginienses, petieruntque, ut sibi in urbem introire, et colloqui cum civibus suis liceret, qui capti in publica custodia essent: esse in iis partim propinquos amicosque suos, nobiles homines; partim ad quos mandata a propinquis haberent. Quibus conventis, quum rursus peterent, ut sibi, quos vellent, ex iis redimendi potestas fieret; iussi nomina edere: et, quum ducentos ferme ederent, senatusconsultum factum est, 'Ut legati Romani ducentos ex captivis, quos Carthaginienses vellent, ad P. Cornelium Scipionem in Africam deportarent: nuntiarentque ei, ut, si pax convenisset, sine pretio eos Carthaginiensibus redderet.' Fetiales quum in Africam ad foedus feriendum ire iuberentur; ipsis postulantibus, senatusconsultum in haec verba factum

Fetiales.

est: 'Ut privos lapides silices, privasque verbenas secum 9 1
'ferrent: uti praetor Romanus his imperaret, ut foedus 2
'ferirent, illi praetorem sagmina poscerent.' Herbae id genus ex arce sumptum dari fetialibus solet.

Ita dimissi ab Roma Carthaginienses, quum in Africam venissent ad Scipionem, quibus ante dictum est legibus, pacem fecerunt. Naves longas, elephantos, perfugas, fugitivos, captivorum quattuor millia tradiderunt: inter quos Q. Terentius Culleo senator fuit. Naves provectas in altum incendi iussit. Quingentas fuisse omnis generis, quae remis agerentur, quidam tradunt: quarum conspectum repente incendium tam lugubre fuisse Poenis, quam si tum

Incensae 500. naves.

ipsa Carthago arderet. De perfugis gravius, quam de 3

8 *Decem legatorum*] Qui veteres illos *decem primos*, seu *principes senatûs* referebant. cf. Niebhr. i. n. 784.

9 *Ut privos lapides silices*] *Privos* idem est ac *singulos*. *Lapides silices* sic dicit hoc loco, ut supr. i. 24. *Saxo silice.*

1 *Verbenas ... sagmina*] cf. Supr. i. 24.

2 *Praetor Romanus*] h. e. Summus magistratus ex antiqua formula. cf. supr. vii. 3. *Qui praetor maximus sit.*

3 *De perfugis*] cf. Supr. 16.

fugitivis, consultum; nominis Latini qui erant, securi percussi, Romani in crucem sublati. U. C. 551. A. C. 201.

Annis ante quadraginta pax cum Carthaginiensibus postremo facta erat, Q. Lutatio, A. Manlio consulibus. Bellum initum annis post tribus et viginti, P. Cornelio, Ti. 44.
4 Sempronio consulibus. Finitum est septimo decimo anno, Cn. Cornelio, P. Aelio Paeto consulibus. Saepe postea
5 ferunt Scipionem dixisse, Ti. Claudii primum cupiditatem, deinde Cn. Cornelii, fuisse in mora, quo minus id bellum exitio Carthaginis finiret.

6 Carthagini quum prima collatio pecuniae diutino bello exhaustis difficilis videretur, maestitiaque et fletus in curia esset, ridentem Hannibalem ferunt conspectum. Cuius Risus Hannibalis in publico fletu.
7 quum Hasdrubal Haedus risum increparet in publico fletu, quum ipse lacrimarum causa esset; 'Si, quemadmodum 'oris habitus cernitur oculis,' inquit, 'sic et animus intus 'cerni posset, facile vobis appareret, non laeti, sed prope 'amentis malis cordis hunc, quem increpatis, risum esse. 'Qui tamen nequaquam adeo est intempestivus, quam
8 'vestrae istae absurdae atque abhorrentes lacrimae sunt. 'Tunc flesse decuit, quum adempta nobis arma, incensae 'naves, interdictum externis bellis. Illo enim vulnere
9 'concidimus. Nec esse in vos odio vestro consultum ab 'Romanis credatis. Nulla magna civitas diu quiescere 'potest. Si foris hostem non habet, domi invenit: ut 'praevalida corpora ab externis causis tuta videntur, sed 'suis ipsa viribus onerantur. Tantum nimirum ex publicis 'malis sentimus, quantum ad privatas res pertinet: nec in 'iis quicquam acrius, quam pecuniae damnum, stimulat. 'Itaque, quum spolia victae Carthagini detrahebantur, 'quum inermem iam ac nudam destitui inter tot armatas 'gentes Africae cerneretis, nemo ingemuit: nunc, quia tri'butum ex privato conferendum est, tanquam in publico 'funere, comploratis. Quam vereor, ne propediem sentiatis, 'levissimo in malo vos hodie lacrimasse!' Haec Hannibal apud Carthaginienses.

4 *Finitum est septimo decimo anno*] Intelligendus est septimus decimus annus elapsus, et incipiente decimo octavo finitum bellum. Crev.

5 *Cupiditatem*] Qua Ti. Claudius, supr. 27. et Cn. Cornelius, supr. 40. destinatam finiti belli laudem Scipioni quasi praeripere studuerant. Rasch.

6 *Carthagini*] cf. Supr. xxviii. 26.

7 *Haedus*] cf. Supr. 42. Appianus quoque Hasdrubalem Ἔριφον appellatum scribit. Sigon.

8 *Abhorrentes*] Ineptae, seu intempestivae.

9 *Nec esse in vos*] Neque existimetis ideo tam acerbe egisse vobiscum Romanos, ut suum in vos odium expleant. Vestrae paci ac tranquillitati consuluere. Nulla quippe magna ac valida civitas diu quiescere potest. Ideo vobis vires ademere, ut quiescere cogamini. Ceterum haec defensio Romanae in victos acerbitatis fortasse quibusdam videbitur haud satis decere personam Hannibalis. Crev.

U. C. 551. A. C. 201. Masinissa regno Syphacis donatus.

Scipio, concione advocata, Masinissam, ad regnum paternum Cirta oppido et ceteris urbibus agrisque, quae ex regno Syphacis in populi Romani potestatem venissent, adiectis, donavit. Cn. Octavium classem in Siciliam ductam Cn. Cornelio consuli tradere iussit: legatos Carthaginiensium Romam proficisci, ut, quae ab se ex decem legatorum sententia acta essent, ea Patrum auctoritate populique

45. Scipio Romam reversus triumphat.

iussu confirmarentur. Pace terra marique parta, exercitu in naves imposito, in Siciliam Lilybaeum traiecit. Inde magna parte militum in navibus missa, ipse per laetam pace non minus, quam victoria, Italiam, effusis non urbibus modo ad habendos honores, sed agrestium etiam turba obsidente vias, Romam pervenit, triumphoque omnium clarissimo urbem est invectus. Argenti tulit in aerarium pondo centum millia viginti tria: militibus ex praeda quadragenos aeris divisit. Morte subtractus spectaculo magis hominum, quam triumphantis gloriae, Syphax est, Tibure haud ita multo ante mortuus, quo ab Alba traductus fuerat. Conspecta mors tamen eius fuit, quia publico funere est elatus. Hunc regem in triumpho ductum Polybius, haudquaquam 1 spernendus auctor, tradit. Secutus Scipionem triumphantem est pileo capiti imposito Q. Terentius Culleo: omnique 2 deinde vita, ut dignum erat, libertatis auctorem coluit. Africanum cognomen militaris prius favor, an popularis aura celebraverit, an, sicuti Felicis Sullae Magnique Pompeii patrum memoria, coeptum ab assentatione familiari sit, parum compertum habeo. Primus certe hic imperator nomine victae ab se gentis est nobilitatus. Exemplo deinde 3 huius, nequaquam victoria pares, insignes imaginum titulos claraque cognomina familiae fecere.

1 *Polybius*] Quem adeas, xvi. 12. cf. infr. xxxiii. 10. Polybium usque ad hunc bellum neglexit Livius, utpote non Romanum, et idcirco Romanarum rerum non aeque ac Graecarum peritum. Sed Polybium auctorem vel praecipua fide in rebus Romanis laudat Cicero de Rep. ii. 14.

2 *Pileo capiti imposito*] Quippe signo receptae libertatis. cf. supr. xxiv. 16.

3 *Victae ab se gentis*] Hinc cognomina illa, *Regillensem*, *Coriolanum*, aliaque eiusmodi non victam gentem, sed illam, unde originem Postumii, et Marcii, aliique duxerint, respexisse existimat Niebhr. i. n. 1227. Fieri tamen potest, ut vox *gens* latius quam *oppidum* pateat, et licet Africanus primus nomine *gentis* nobilitatus fuerit, non ideo tamen capti *oppidi* nomine priores nulli sint nobilitati. Equidem Niebuhrii coniecturam probandam censeo, non tamen hoc loco nimium nobis nitendum esse.

FINIS TOMI SECUNDI.